(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВОМ.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:

ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:

ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

Свеска 1 ЦЕТИЊЕ Јануар 1930, Год. IV.

САДРЖАЈ.

Страна

Д. Вуксан: Говор на вечеру Групе сарајевских књижевника — 1
Ј. Радуловић; Реч о Групи сарајевских књижевника — 2
М. Марковић: Живојин Рикић-син (приповетка) — 5
М. Миронова: Рањена бреза, Изгубљени рај (песме) — 16
Ј. Радуловић: Сутон Византије, Ливан (песме) — 17
Р. Лазаревић: Песма о туђем болу — 18
С. Диана: Јесен пред вратима (песма) — 19
Б. Јевтић: Говор на књиж. вечеру Групе сарајевских књижевника — 20
Д. Вуксан: Проглашење Петра I за свеца — 22
Г. Вуковић: Црна Гора и Турска 1896. (I) — 28
Д-р Н. Милутиновић: Историске маргиналије — 36
А. Лубурић: Кричи — 40

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР:

Преписка између Ц. Г. и Србије 1876 (Д. Вуксан) — 43

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД:

Д-р Н. Радојчић: Г. Ердељановић и етнографија Црне Горе. — Тих. Ђорђевић: „Наш народни живот“ (Д. Вуксан) — 48

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:

Д-р Е. Недељковић: „Психологија лирског стварања“ (М. Вукићевић). — С. Пауновић: „Они и ми“ (Д-р М. Кон). — Р. Ратковић: „Зорај“ (В. Латковић) 53

БЕЛЕШКЕ:

Књижевне вечери Групе сарајевских књижевника (уред.) — М. Миронова: „Снежана“ (Д. В.) — Ј. Туфегџић: „Звездани хлад“ (Р. Р.). — С. Штедимлија: „Руб јаве“ (Р. Р.) I. Pregelj: „Bogji Medaši“ (Ш.). — Д. Вуксан: „Народни суд у Приморју 1848“ и „Један зборник народних лијекова“ (В. Латковић) — М. Станојевић: „Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине“ (Шт.) — И. Вујошевић: „Адресар зетске бановине“ (Д. В.) — М. Зелић: „Будућим мајкама“ (К.) — 59

ЧИТУЉА:

Н. Митровић (Р. Меденица) — 63

„ЗАПИСИ“ излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа“, Цетиње. Рукописи се не враћају.

Власници, за уредништво, И. ЗОРИЋ и В. ЛАТКОВИЋ. Одговорни уредник Д. ВУКСАН.

Штампа Државне Штампарије на Цетињу 1929.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VI, свеска 1 — Јануар 1930

ГОВОР УРЕДНИКА „ЗАПИСА“ НА ВЕЧЕРУ ГРУПЕ САРАЈЕВСКИХ КЊИЖЕВНИКА

Госпође и господо,

Близу је сто година од једнога дана када је на Цетиње бануо један чудан човјек, у чудноме одијелу и чуднога понашања, и ту остао, лијепо примљен и радознало гледан, као учитељ младом Радивоју Петровићу. Тај човјек био је Симо Милутиновић Сарајлија, тада слављени пјесник српски, који је, овдје под Ловћеном, писао нека своја дјела и купио народне пјесме. Његово боравље овдје може да се сматра као први додир у културно-просвјетном смислу између онд. Ц. Горе и Босне и Херцеговине, иако је његов долазак у ове крајеве био случајног карактера. Позније рђаво просвјетно и културно стање како слободне Ц. Горе тако и поробљене Босне и Херцеговине, које је било логичан резултат општих прилика у нашем народу, није погодовало никаквом културном зближавању између људи тих српских области. И за дуги низ година ми видимо да ондашње политичке међе чврсто ограничавају и духовну акцију појединаца и удружења. Али, у нешто новије доба, баш то рђаво политичко стање сили неке млађе талентоване људе из Босне и Херцеговине, велике националне раднике и борце за народну слободу и народну просвијећеност, да се обраћају и ондашњој политичкој Ц. Гори и да обнављају давно прекинуте духовне везе између народа тих области. Свима је вама несумњиво познато из књижевно-историских чланака, а многи се можда и лично сјећају, да су се у цетињским књижевним часописима „Зети“, „Новој Зети“ и „Лучи“ јављали својим првим пјесмама чланови познатог књижевног мостарског трифолиума Ј. Дучић, А. Шантић и С. Ћоровић. Ондашња наша читалачка публика несумњиво се запајала и одушевљавала књижевним производима тих младих, занесених националних пјесника, који су, с друге стране опет, својим радом показивали и своју висину и борбеност, и хтјели да преко пјесме и приче чвршће зближе наше покрајине и боље оспособе за борбу која им је претстојала на свима странама и у свима облицима. Наши људи од пера с ових страна објављују своје радове у бос.-херцег.

часописима, нарочито у сарајевској „Босанској вили“, да и они не остану дужни у тој симпатичној културној и просвјетној утакмици. Са јачањем и увећавањем културних и књижевних центара српских у најновије доба на другим странама, те духовне везе између наших и бос.-херцег. књижевних радника нешто слабе, да се назад двије године дана не само обнове, него дођу до најачег и најпотпунијег свог изражаја.

Када смо, назад двије и по године, нас неколицина ријешили да на Цетињу покренемо један књижевно-научни часопис, ми смо се, тражећи сарадњу на разним странама, у првом реду обратили Сарајеву гдје живљаше и рађаше једна група већином млађих људи од пера. Не сумњајући ни за час у њихову готовост да нас помогну у тешком послу кога смо се подухватили, ми се у нашим надама ни јесмо преварили. Па не само то: они су нас и вас и својим важним радовима и старањем око ширења наших и ваших „Записа“ толико задужили да у доброј мјери имамо њима да захвалимо што је наш часопис и лијепо цијењен и доста распрострањен. Поред једрих и пуних животне стварности приповиједака г. г. Боривоја Јевтића, Марка Марковића и Исака Самоковлије, које сте ви сви, у то сам убијеђен, с истинским уживањем читали у свескама „Записа“, не мање сте се наслађивали здравом поезијом пјесника — сарадника нашег листа г-ђа Вјере Делибашић и Милице Мирон и г. г. Михаила Мирона, Јована Радуловића, Михаила Делибашића и Срђе Ђокића. Не сумњајући у то, ја мислим, госпође и господо, да су поменута господа књижевници у неку руку ваши стари познаници и да немам потребе нарочито вам их приказивати.

Уосталом, тако пробрана књижевна публика, с развијеним књижевним укусом и разумијевањем књижевних послова, и не нуждава се у неким нарочитим објашњењима и упутствима. Сами књижевници који ће читати своје радове (изузетак је са г. Самоковлијом чију ће приповијетку читати г. М. Мирон) довољни су да о њима створите правилан суд и њихове радове примите с правим допадањем.

Захваљујући вам у име уредништва „Записа“ на овако обилатој посјети и интересовању које сте тиме, свјесни значаја здраве и корисне књижевне радње, показали према Групи сарајевских књижевника, ја вас молим да њихове радове изволите пажљиво саслушати.

Душан Д. Вуксан.

РЕЧ О ГРУПИ САРАЈЕВСКИХ КЊИЖЕВНИКА

Основана на једној чисто културно-социјалној подлози, у времену још увек разуларених страсти, растрганих савести и помереног укуса, када се за све има више пажње и времена него за књижевност, када се услед пометених прилика код нас достојанство књижевника срозало на последњи степен, јер књижевник није ни толико награђен да би се могао бар амбицијом хранити, а књижевност, и она права, осуђена

да чека боља времена и одушевљеније читаоце, — Г. С. К. имала је циљ да окупи у својим редовима све позитивне књижевне вредности наше уже отаџбине, да их унеколико организује и потстрекне на рад у правцу којим су пошле.

Босна и Херцеговина, земље бурне прошлости наше у којима су се деценијама и столећима сукобљавале са разних страна, разне политичке, културне, верске, и економске струје, где је Ориент оставио својих позитивних и негативних трагова у нашој крви и нашем целокупном духовном животу, те земље имају оправданог разлога да рекну кроз књижевност своју реч и даду свој израз. Вековне бујице нанеле су огромне талоге и поплаве давних потреса и провала, па је у тим земљама остало толико сложеног, дубоко закопаног. Босна и Херцеговина, мимо све наше остале покрајине, чини нам се, живеле су интенсивним животом чула и нерава и имале су, уз то, један фини и утанчани осећај за дубоку емоцију, за дерт, за севдах. За књижевника то је огромни рудник, велики мајдан који пружа богаство материала за обраду. То су земље пуне дубоких, скривених лепота и за приповедача, и за психолога уопште, и за песника. Шта беше лепше од наше севдалинке, шта беше интересантније од наше дојучерашње прошлости у којој је хајдук љубавник, борац за слободу севдалија, ага расипник и мераклија, а бег прожет свим источним гресима и као обујмљен оним атавистичким и оним што му је судбина донела у овом животу који је сан, теревенка, прегарање.

Б. и Х. имају специфичне особине своје душе и у прошлости и у садашњости. Њихов допринос за нашу књижевност биће сигурно један од оних најоригиналнијих. Већ по ономе што су ове земље дале, по ономе чиме се оне данас репрезентују у нашој заједничкој књижевности, оне имају једну тако изразито расну, *своју* одлику, имају свој израз и своју динамику. Савремена књижевна Босна — да у том појму обухватимо Босну и Херцеговину заједно — налази се у замаху пуном полета и елана. Ту снагу, тај елан, концентрисан у поворци бујних, радних и даровитих, претставља Г. С. К.

Већ се закопало у тај мајдан. Улази се са баклама у стране замагљене. Иво Андрић и Боривој Јевтић почињу дупсти наслаге, први сензуалац, артистичким заносом трага по прошлости нашој; други, мајстор речи, тражи психолошке проблеме и оре тамо преко просмаглих сарајевских њива. Хумо, ориенталац, севдалија, сав у дрхтању чула као ваљен негде на ледини, слуша Грозданин кикот, док М. Марковић, књижевни чистунац, седи на боку и бележи побожну причу о Бегиној судбини. Док М. Самоковлија, одличан опсерватор, анализе житија босанских јевреја и њихова збивања, дотле Невесињски, тај књижевни револуционар, Скерлићев љубимац, изналази само негативне стране данашњег друштва и смеје му се. Близак му је по темпераменту М. Ђурчић, јер воли сатиру и пародију. Верка Шкурла-Илијић има нежне женске инвенције и књижевне ноблесе, а код Палавестре, рођеног Мостарца, наслућује се више дара него што га показује у својим сочним и лепо казаним приповеткама. Кушан и Кикић добро су се одужили за први замаш-

нији наступ у едицији Групе, *Са страна замагљених* књига за коју вас молим да је прочитате. Ту ћете видети пројициране све мане и врлине књижевне Босне, све њене особине и лепоте, па ћемо се уверити да све те мане и врлине нису дошле само од младости, која може и да греши, него да су то „дарови“ земље која је родила те писце.

Консолидовањем нашег друштва, ми у то верујемо, доћи ће се до тога да ће се ценити књижевне вредности у овој нашој земљи. Сарајев. *Просвета*, макар и скромно, пружила је руку Групи и омогућила јој прву едицију која за нашу данашњу књижевност значи један крупан књижевни догађај и по садржају, и по разноликости мотива, и по својој психолошкој обради.

Можда би се могло рећи да савремена књижевна Босна даје у својим књижевним продуктима регионално, покрајинско, понекад можда и локално. По нашем схватању, у овом случају, то је нарочито добро, и то треба неговати, продубљавати све више. Случај Борисава Станковића, као и мноштво случајева у страним књижевностима, оправдава овај пут. Колико има у Станковићевим врањским миљеима покрајинског и локалног, па ипак и балканског и општечовечанског.

Г. С. К. има истинских дарова у себи и има изражајних и уметничких сретстава у пуној мери. Преимућство данашње књижевне Босне над осталим нашим покрајинама лежи у сировости њеног повесма и у свежини њене потке која до сада није била искоришћавана. Претставници књижевне Босне позвани су да повежу многоструке и разнолике конце тога ткива и да проговоре кроз душу народну.

Ја нећу вечерас да вам указујем на видљиве перспективе наше Групе нити хоћу да вас упознајем са неким програмским настојањима њеним за сутра, прекосутра, за близу будућност, јер немамо довољно времена за то, и јер сматрам да бих унеколико био индискретан према друговима и пријатељима својим.

Наша мисао овога часа пада на оне предратне претставнике Младе Босне којих нема међу нама, а који су, из овога кола. Нема међу нама Милоша Видаковића, песника нежне девојачке душе, даровитог и рано изгубљеног Драгутина Чраса, нема болно-сетног Јове Варагића.

Г. С. К. која је углавном израсла из те предратне књижевне генерације а која се појачала оним који настају, одговара часно и поштено својим идеалима. И на вама је да је помогнете, макар пажњом. Ваш интерес за ову еминентну књижевну манифестацију, значи за нас више него једну пажњу, и ја вам се испред Групе од срца захваљујем.

(Говор одржан крајем прошле године у Мостару.)

J. Радуловић

ЖИВОЈИН РИКИЋ — СИН

Мрак се почео спуштати на шуму кад се Живојин, уморан од напрезања и лутања, спусти на траву и покуша да заспе. Једна се звезда високо негде ужеже и попац зазрича кад тешка и прохладна летна ноћ зађе у шуму.

Још мало пре, док беше с њом, он бејаше миран и вероваше у своје смирење. Та жена која је тако некако чудновато овладала њиме и ушла му у крв и мозак, појавила се однекуда изненада и против његове воље и задахнула га одмах животом, а сад, кад се с њом растао, спопаде га опет сумња и оно разапињање.

Лежећи тако, Живојин се трзао као у ватруштини и није осећао шуме којом се толико заносио, нити је примећивао оне радничке ватре, доле на дну планине што светлуцају као божја кандила. Ту у шуми, где је нашао и опет изгубио мир, он се мучио да ухвати изгубљено спокојство и мисао која га је требала повести у нови живот.

И тако вазда после онога случаја са оцем, кад је, огорчен, решио да прекине са светом, да отаља некако овај живот па онда да понесе на онај свет бол и грехе своје за које није знао да је крив. А, ето, све се догађа друкчије. Он се отима, бори се тобоже, а догађаји се плету око њега, захватају га и он се стрмоглаво врти око себе и све на једном месту.

А тај очев случај, за који сазнаде истом кад се, у свом потуцању, наврну кући, пресече га тако као да је сагледао смрт. Тада се почео сећати тога свог оца и свог детињства. Сети се оног догађаја који се тако дубоко зарезао у дечију душу и растао с њим скупа. Играо се он с децом, некако уочи Васкрса, жмирке. Наједном се сасула прозорска стакла у комшиске куће. Деца се сва разбежала а Живојин који се није ни хитао, остао сам. Њега ухватише, згрдише и запретише да ће му рећи оцу. Он, грешан, мислио само на то и Васкрс дочекао у бунилу. Осећао се као злочинац и није примећивао ни празник, ни радост, ни ново морнарско одело, а не смео никоме рећи. Стари, навикнут да му кућа, нарочито о празницима, пева, примети на детету промену и навали да му каже. Мали не могао више издржати бризнуо у плач и заврискао.

— Нисам ја, тата. Бога ми нисам. Ја се нисам ни хитио каменицама.

Ништа, сине мој, ништа; знам ја да ти ниси крив, одговорио стари, милујући га. Па и да јеси, свеједно. Платиће тата џам златом ако треба.

Малом синуле очи кроз сузе, пољуби оца у руку и одмах приметио како је дан леп и празничан. Тада му је отац порастао у очима и од тада је веровао да је он најбољи човек на свету.

После се још једном запрепастио кад га је свештеник позвао преда се и укорио га што псује. Карао поп а он све напорније дисао док није ударио у плач. Ни речи није умео да прозбори, а знао је да није крив. Тада се први пут оглушио о ред: није пољубио попа у руку...

А онда се отисну у свет, вазда тражио правицу, бунио ђаке, бивао истериван из школа, носио дуге косе и читао Русе, док није доспео у једну редакцију у коју је дотле гледао као у светињу. Ту се и очепило. После је мењао професије и бивао беспосличар и потукач. И, док су његови другови правили каријере, он се све више губио и огорчавао на живот и његове неправде. Рат проведе у затвору а после положи некако испите и одаде се учитељевању. Тако је стизао да буде и васпитач, и лекар, и свештеник, само не да мисли о себи и о својој кући.

То његово потуцање пада управо у доба када је његов отац гаснуо.

А Живојин Ракић отац био је виђен и поштован у целом нашем крају. Ако је да се иде у делегације за време „аутономне борбе", иде он. Кад оно Швабе почеше да туторишу цркви, он даде знак и свет преста и да иде у цркву, и да крштава децу и да се венчава у цркви. Кад је, опет, какво гласање, па се појави неко коме требају гласови, сви га упућују Живојину.

— Не знам, нисам питао Живојина, говорили би. Док чујем шта он вели. Он то боље зна!

Тако, ако треба задржати Србе да не подигну своју школу, зову Живојина.Позвао претстојник Сигсмунд Бергер Живојина и још двојицу грађана и саветује их да одустану од „те сувишне ствари". Саветује он, па прети, а онда грди, а Живојин броји сјајну дугмад на његовом мундиру. Док му не прекипело.

— Ама, слушајте, господин претстојник...

— Немам ја шта да слушам. Ви имате да слушате.

— Ама, чоече, да речем и ја једну...

— Пет круна глобе за непослушност!

— Ево ти пет круна, ама хоћу...

— Десет круна!

— Дајем двадесет, само да прозборим!

— Сто круна глобе!

Тако је Живојин испразнио кесу, али и подигао школу.

Читаве приче знају о Живојину—оцу јер је и као трговац био на своју. У магазу долази после осам, тежак као мора. Проговара истом у десет. Робу продаје само стамболску и неће да узима на кредит. „То нека раде, говорио би, ови сељачићи, а Живко јок!"

После десет сати расположење му се повија према општем животу. Тако, кад оно би руско-јапански рат, он вазда капље на новинама. Чита он како су опколили Јапанци Порт-Артур, па стежу Русе, а снаша улази бојажљиво у радњу:

— Имаш ли, газда, жутих шамлија?

Он само дигне очи преко наочара.

— Тц!

— Ама, како би, газда, да немаш кад их видим, ено онде, у рафу.

— Сиктер, окле ти знаш боље шта има у мојој радњи!

А кад јавише да Руси одбијају Јапанце он се, кад му затраже робу одоброволи.

— Ено онде, жива била, у ћошку; прођи па дохвати.

И снаша се пропиње уз мердевине па дохвата жуте шамлије, басму или вуницу.

У цркви увек стоји, усправан и госпоствен, на истом месту, одмах десно до амвона уз који је стајао онај велики свећњак са његовим именом... „Рикич Живојин, ктитор и приложник свјатаго храма..." Свечано стоји, свечано се наклања свештенику и крсти, а при крају увек он први целива крст и дарива га сребром и тако да знак да и други могу прићи.

Деца му се не дадоше све до нашег Живојина, па кад му се роди овај син, он му надену своје име, а мати му обеси у оба уха минђуше, због урока. Наша је касаба запамтила рођење Живојина Ракића—сина, а Живојин Ракић отац пође још усправније, вазда чист и одевен као за свадбу.

Желео је да му и син постане трговац и да га наследи, али се овај вину у бели свет и не мислећи да оцу може бити шта друго до добро. Зато га тај очев случај и пресече као да је сагледао смрт. Кад стиже кући, било је све готово.

А, док се он потуцао, није ни слутио шта се дешава код куће. Три године некако пре тога пођоше старом кола низбрдо. Стари се отимао, али је падао све дубље. Ето тако, окренуло се. Престали послови, настала нова времена, а живети се мора. Он спочетка залагао, после и продавао, док није остао и без крова.

Тако је дошло дотле да је кућу Живојина Рикића издржавао стари Ристан, који је и одрастао у њиховој кући, у добру, па се и срастао с њом тако да се никад није ни женио. Кад наишло зло, он сиромах ишао од куће до куће, радио онако стар тешке кућне послове па што би остајало иза ручка и вечере и он добијао да поједе, носио би кући и све прехрањивао. Док не зареда смрт.

Ето, тај је случај пресекао Живојина Рикића—сина као да је сагледао смрт.

Кад је Живојин стигао у касабу, био је већ последњи Рикић.. Он покајнички обори главу, обиђе драге гробове и једне ноћи, не поздрављајући се ни с ким, утече из родног града у шуму. С њим пође и Ристан.

— Шта ћу и ја сам овде, туго моја. Скупа ћемо докле год буде божја воља, рекао он и упртио завежљај. Обуци штогод топло, роде, да не озебеш...

Сећа се Живојин и тога пута, и Ристана, као да их гледа. Па онда ових шума у којима је нашао мира и одмора. Дође на ово исто место, опружи се налакћен, а мир, тежак и здрав, мили му кроз тело. Осећа као да му шуме казују неку веома староставну причу о битисању. Запљусне однекле ветрић, занишу се игличасте круне црногорице па зашушти лишће, једро и сочно. Зашушти, а кроз дрво заструји прича и преноси се у земљу кроз безброј жила и жилица. Тако шума прича а попац негде зриче и сунце једва пробија кроз густу шуму и прави изломљене и смешне фигуре од правог и поносног дрвета.

Живојин осећа тада мир и зажели да тако усне и вечно остане у сенци моћне шуме што се пружила у недоглед, као огроман и незграпан див што се случајно, уморан, уставио на некој врлети па легао и брекће час равномерно, час срдито.

После таквог одмора одлазио би дрвосечама. Снажни, крепки људи, тешких жиљавих рука, секу, уништавају простране шуме да се после од њих подижу огромне куће, постављају железнице, спајају градови телеграфским жицама.

Столетни они борови и јеле, витке као дуга, нестају са врховима негдје у плаветнилу неба, а људи као кепеци миле између њих и нешто као да хоће; засеку по неко дрво, као од беса, па из засека потече смола као крв из ране, да после остане ожиљак као кад краста спадне.

По два човека, као патуљци према краљевском дрвету, засеку дрво при дну, на оној страни на коју ће пасти; на противној страни усеку мало и удену плоснат, дрвен клин, да помогне падању и пила онда почиње да улази у тело дрвета.

Посматра Живојин ове људе што су пали по шуми па је ниште, тамане. Тамо где су биле густе шуме, сад је врлет преко које звижди ветар и уноси хладноћу у село које је пре било у заклону. Тако ће кад обрсте ову шуму пасти на другу и таманити, мењати климе и стварати новац, новац...

После пола сата један од оних патуљака викне нешто а шума одјекне као да куне.

Одједном круна задрхти горе негде високо. Занишу се четине и онда дрво зашкрипи, нагне се малко на доњу страну, заклати се и онда, као пред падавицу, почне да пуцкара, да пишти, да шкрипи па онда као омамљено затетура и с хуком, рушећи као оркан све на што наиђе на путу, стропошта се као да се одронило брдо. Прасак, па хука; затим прашина из траве. Дрвета нестане; опружи се као мртвац а у истом часу роди се нов видик.

Такве су ноћи претходиле томе колебању и догађају који ће још једном да понесе Живојина Ракића—сина у неизвесност...

II

Ту, у тој шуми, од које је очекивао вечног мира и одмора, упознаде се Живојин, изненада, са Радојком. Почела је та љубав једноставно као и све велике љубави, он бојажљив и срамежљив, кад

је први пут спази, поцрвење тако да је и она приметила. После се љутио сам на се и заклињући се уверавао себе — да то није ништа и да ће убудуће умети собом да влада. А кад сазнаде да је то кћи самога газде Саватија Ребића, власника пилана он је поче и избегавати. Избегавао он, а опет се некако, случајно, сретали. Тада, при сваком сусрету, он је заборављао себе и видео само њу. Сретали се тако сваки дан и обадвома био дан празан кад се не би видели. Сретну се, поздраве и прођу. Док, једног дана, без икаква повода приђоше једно другом и пружише руке . . .

Тада је процветала љубав и тада се Живојин Рикић — син поново вратио свету.

Радио је опет и стизао свукуда. Бринуо се за све, а Ристан за њега. Он му је чувао кућу, спремао јело, копао и обрађивао врт. Живојин му само о првом преда сву плаћу, а Ристан распоређује и штеди као да ће наићи још једна невоља и на последњег Рикића.

Ти састанци с Радојком у шуми били су пуни среће. Сатима би некад проводили ћутећи, а некад би јој дуго и топло говорио о љубави дрвећа, о лепоти шуме, о месечини, о далеком, неком свету који ће доћи и у коме ће бити све лепо, све добро и све племенито. Говорио јој о дрвосечама, о њиховом животу, патеничком и лепом, о жуљавим рукама и о неправди коју им причињава, можда и нехотице, њен отац. „Треба, говорио јој, стварати нове људе, племените и несебичне, а одлучне и спремне да за добро човека поднесу сваки терет, сваку невољу“.

Она га је слушала отворених уста и веровала у сваку његову реч. Никад се она није запитала чиме њу привлачи Живојин. Никада. Али, и помисао на њега, загревала ју је и она је била спремна да учини све за њега, да испуни сваку његову жељу, да погоди сваку мисао његову.

Једнога дана долеће Радојка задихана и промењена. Живојин скочи према њој и нешта га лецну.

— Ја рекла своме оцу, једва изговори и погледа га да види какав ће утисак оставити њене речи.

Живојин оста изненађен и као затечен у недозвољеном послу.

— Случајно, успут, он ме изазвао — додаде она да би ублажила прво дејство.

— Па?

— Па ништа, изгрдио ме. Каже да ту нису чиста посла и да ми ти ниси прилика.

— А ти? Шта си му ти рекла?

— Рекла сам му да си најбољи човек и да ја другога нећу, и нећу. А њему нека остану паре. Нама оне не требају. Је ли тако, Живојине?

— Шта је било даље, наваљивао је Живојин, обазирући се као да нешто тражи.

— Ништа. Побегла сам и ево ме. Води ме. Куд год ти, и ја ћу.

— Побегла? — зачуди се Живојин.

— Да, па зар је то чудновато Живојине, упита Радојка преплашено. А ја мислила да ћеш ме ти још и похвалити.

— Ма није, затеже Живојин, мени је то драго али некако ми пало у незгодан час.

— Зашто?

— Та обећао сам отићи ноћас на један збор дрвосеча, па да сада слажем! Онај у кантини, знаш, причао сам ти. Сиромаси, молили су ме и нисам могао да их одбијем.

— Живојине!

— Шта је срце моје. Није то ништа страшно. Сутра ћемо ми то све лепо удесити...

— Живојине... зазину Радојка кршећи руке... па преплашено заста и обадвоје се у исти мах окренуше. С противне стране чуло се пaштање сувог грања и срдит задуван ход, а онда се помоли стари Саватије Ребић.

— Па дабогме. Знао сам ја где ћу те наћи. Нисам се преварио.

Они су ћутали очекујући пролом.

— Кући да си ишла, одмах. Па други пут памет у главу. А ви господине, обрати се Живојину, гледајте свога посла и немојте завртивати главе лудој деци.

— Извините, поче Живојин, али ко вам даје право да тако поступате и говорите.

— Шта право, какво право; шта ми се ви ту правите нешто. Право, право. Ја сам њој и отац, и право, и све.

— Знам, али она је сада у моме друштву и под мојом заштитом.

— Глете, а ко сте то ви?

— Молим вас да не вређате, јер се могу заборавити.

— Ајте, шта ми се ту измотаваш. Спазио човек паре, па ко вели хајде да се заљубим. Ипак. Ни паре ја не дам, па ви хајте.

— Кући, обрецну се он на кћер.

Радојка, која је очекивала да је Живојин узме за руку и отме, поведе, погледа још једном у њега и кад виде како стоји изгубљен и са неким болним изразом, она се пови и крочи.

Живојин, коме се учинило да је ово све требало некако другаче да се догоди и као да ће се збиља морати једном догодити али са друкчијим свршетком, оста непомичан... У том часу роди се у њему оно колебање које ће га однети у сумњу и оно разапињање између Радојке, шуме и дрвосеча...

III

У кантини је врело. Кад је Живојин ушао, гласови се мало стишаше, а онда опет забрујаше реско као звук пила. Дим је у дебелим наслагама пловио у кругу; чаше су звечале, однекле је допирала свађа и неко је негде гласно пљувао на под.

Иза једног стола, у средини, допирала је ватрена препирка. За тим столом седели су, знало се, најборбенији и они су увек сврађали на себе пажњу.

—Онда не треба, једноставно, радити, жестио се нешто Мића, грудоболни студент.

— Е, не треба. А од чега ће живети? — питао је Радак, сељак из околине, дрвосеча.

— Нека ору и копају.

— Да, а не питаш имају ли земље.

— Нека поцркају, биће боље кад буде горе. Доћи ће барем једном себи.

— Ето, то вам је тако, понављао је Феликс Работић, у слободи назван Срећко Работић, своју вечиту причу, као код мене. Служио ја тога цара двадесетипет година, па кад требао постати часником, онда, хоп! на преокрет. Тако ти Срећко место часником, постајеш „форарбајтером“, Но, сервус. Зар је то опет право. Ту, господо, нема правде.

— Нисмо ми господа. А доста више и твога. Да си нешто лајтнант, не би седео с нама, него би нас још разгонио, кашљуцао је Мића.

— И'те ви, млади господичић, с милим Богом. Да сте ви однекуд одвјетник, врага би и ви ту били...

За другим столом један испијен дугајлија причао је, Бог зна по који пут, причу како је газда Саватије дошао до имања...

— Ја, мој брате. Пошле Швабе бежати са талијанске вронте, а он — хоп, па касу на кола. Па хај-хај с њом овде у Косоње. Кад овде, кад онај исти Цорнберг. Плануо народ, брате мој, да се свети, а мој ти Саватије нађи Цорнберга.

— Дај, вели, ја ћу те сакрити код мене, ама да ми платиш толико и толико и да ко бајаги пренесеш све на мене — јер си ти страни поданик — па ћу ја после, кад се смири, опет пренети на те.

Пристао онај. Морао је, јер се радило о глави. Па после ти наш Саватије хоп, па Цорнберга изврни. Закле се да му је све у готову платио. Показивао ону кобајаги признаницу. Сад, кажу, Цорнберг продаје негде новине у Грацу.

Тај састанак, заказан у 7 почео је у 8. Говорници су се ређали и из свачијег говора била је туга и нешто што се не сме или не може да доректне.

Круг дима бивао је све гушћи и све поносније пловио више уморних глава и љубопитљивих очију дрвосеча који су очекивали неко чудо, неки спас од нечега, од некога.

Живојину је било тужно слушајући све те разговоре и при души му бивало све теже. Он је осећао бол човека као и бол дрвета. У такав час зажели неку моћ, снагу да сву неправду исправи, све ране залечи, а онда одмах клоне осећајући само тугу и немоћ.

Види он добро да није право да дрвосече, све добри и поштени људи, раде дневно за толико да једва купе које кило хлеба или брашна за пуру; види, али шта може он да уради. Зар он не би, да је могао, исправио неправду нанесену оцу његовом?

Запловио Живојин у неке тужне мисли а сећања искресавају оштра као бодљике, док га не пренуше гласови.

— Учо нека говори!

— Учитеља хоћемо да чујемо.

— Живео наш уча!..

Он се бранио да није говорник, да није никада овако на скуповима говорио, али га неке руке дигоше и он се нађе на једном столцу.

Обазирао се спочетка немоћно као да тражи самилост или помоћ, а онда је почео да говори замуцкивајући, невезано, и све црвенећи — док није окинуо.

А онда је говорио дуго, сав пламтећи, са великим широким гестом. Кантина је занемела, стотине очију грејало га је и носило, а он је говорио, сав преображен и светао, о некој далекој, лепој будућности, о некој правди у којој ће сви људи бити добри и племенити, о времену у коме неће требати жандарма ни старешина, о времену у коме ће се људи волети, у коме неће бити мржње и пакости. Говорио је као песник не осећајући земље под ногама и не видећи никога и кад га је пљесак призвао себи, он се истом онда сетио где је. Он брже боље стрча са стола и још чу неке гласове, оне иза средњег стола:

— Пуре, пуре ти нама дај данас, а сутра нека буде шта хоће.

Живојин се застиде као да је учинио неко зло дело и изгуби се из кантине. Иза њега кавана још јаче забруја, а пред њим се пилана, као авет, беласала на месечини, нема и са засталим возовима, готерима, радничким баракама и огромним стоговима дрвета правилно поређаним, као на гробљу.

IV

Ту ноћ преспава Живојин немирно. Трзао се сваки час и опет падао у тешке, болесне снове. Спопадала га мисао како је и он крив што у свету има и зла и неправде. „Завукао си се, Живојине, с Ристаном у шуму, слушаш шуштање лишћа и сањаш на месечини, а по мало грицкаш своју плаћу и причаш како је свету тешко, како је зло, и како нема правде“, говори он себи па онда нагло врисну. Ристан улетео као преплашен, па се брзо враћао.

— А, Бог с тобом, Живојине, сине. Дај дете, спавај. О, брате, и те ваше школе. Учите, пусте вам не остале, па увртите себи у главу неке бубе. Спавај, брате, па сутра на посао. К-ха, и-ха; кажем је теби: Живојине, дете, доста је теби и твоје бриге, прођи се ти...

Из друге собе чуло се још како Ристан нешто мрмља, а Живојин се, однекуд сети Радојке и благост га нека мину.

У зору уста сав подбуо. Ристан је још мрмљао и саветовао.

— Хајде, попиј ракијицу, па се умиј до паса нека те то прође. Отрову би ти требало салити, и те књиге, пусте оне не остале — не пожарај ме Боже — спалити.

Дан му прође вас у бунилу. Пред вече леже и Ристан се озбиљно забрину.

— Лези ти, роде, а ја идем потражити мало сирћета па да те истрљам. О, о, да нас сад види стари, Бог нека му да рајско насеље.

Кад Ристан изиђе, Живојин отхукну, па се окрену зиду. У то се врата нагло отворише.

— Нека, Ристане, остави сада, после ћемо... рече Живојин

Кад му нико не одговори, он се обрну и оста зачуђен. Пред њим је стојао сам главом газда Саватија. Стајао он усправно и посматрао га намргођено и некако презриво.

— А то је, дакле, тај јунак; то је, дакле тај бунџија. Кад не може да заведе децу, он заводи раднике. Па, да. Некога се мора заводити.

Живојин је гледао не разумевајући.

— Што сте зинули, господине? Вама говорим.

— Добар дан желим. Изволите сести, — понуди Живојин.

— Какво седење. Шта ви мислите да сам се ја понизио и дошао овамо да гледам ваше лепе очи?

— Али, молим...

— Слушајте ви, млади господине. Питам ја вас хоћете ли ви да умирите оне раднике на леп начин, или ћу ја да учиним што сам наумио?

— Како, молим вас. Шта ви то говорите. Па то није у мојој власти..

— Разуме се, сад: „није у мојој власти“. А умете да закувате, а? Умете да побуните, је ли? Ено погледајте, оно је ваше дело: раде сви ко од беде, мумљају само и прете. Да је како да се не ради, а да се прима плаћа. Х-ја, и ја би то умео: не радити а добро живети.

— Ако ћете вређати, ја онда нећу с вама разговарати.

— Е, како то „нећу разговарати“? Ви сте овде један обичан учитељ, шта мислите ви. Ја ћу вас тужити као бунтовника.

— Кад је тако, онда нећу да их умирујем. Нећу зато што тако говорите, и зато што мислим да они имају право да траже да их боље платите а да не раде од изласка сунца па до изласка месеца.

— Како, како кажете? Загрца Саватије Ребић, а лице му се запламте и искриви.

— Тако. Кажем да нећу, и тачка. Чините шта знате, мени је свеједно. Али ми није свеједно кад гледам овај свет који сте ви претворили у машине, у робове.

Саватије постоја часак па се онда нагло окрену. На вратима се сукоби са Ристаном који се пресамити.

— Немојте, златни господине, душо, није он ништа крив. Остала му она пусте доброта од оца па не зна шта ради. Вако сам му ја и оцу говорио.

Кад Саватије истрча, у соби завлада непријатан мук и само се чуло како Ристан буца неку кошуљу да њоме истрља Живојина. Разговарајући сам са собом, он одједном заста, ослушну, па притрча прозору, а онда отскочи.

— Живојине, сине, ено буна! Мајко богородице шта ће ово да буде.

Живојин скочи, занесе се, али се одржа и онда зину. Стаде му дах.

У собу улеће сва усплахирена Радојка.

— Ви, одакле ви овде у ово доба, за име Бога, промуца Живојин.

— Је ли био мој отац овде?

— Био је.

— Шта је хтео?

— Па тако разговарали смо.

— Брзо говорите, ја хоћу да знам истину!

— Па добро, питајте!

— Је ли истина да сте пристали уз дрвосече и да хоћете да се бијете?

— Истина је, одговори Живојин, кога још не беше прошла хуја.

— Али ви то не смете учинити; ја то нећу; ја се бојим.

— Зашто да не смем?

Радојка га погледа кроз сузе.

— Па ви онда више волите дрвосече но мене, но себе, но нашу љубав!

— Не, душо, ја волим и дрвосече и вас. Али ја нећу, ја не могу да будем саможив. Ви, ви сте моја срећа; дрвосече, то је општа срећа. А шта је моја срећа према општој срећи или, боље, несрећи?

Он то и не изговори кад се проломише гласови као хук бујице и чуше се неки тупи и тешки ударци. Тутњава нека, језива и потмула као да се тресла земља и одроњавали брегови, испуни ваздух. Стотине пламених језика као да је палуцало из земље, кужило ваздух и прљило, сагоревало, дрвеће и људе.

Живојин спази како Радојка, срдита и са сузним очима, испаде из куће и он истрча бос и гологлав и спази огромну гомилу телеса како се, срдито и претећи, ваља као вал према њему. Сирене су пиштале, челик је негде реско звечао у ритму лудила, а вал се котрљао, напорно и задихано, све страшнији и ширио се захватајући све на шта наиђе.

Он диже руке као да ће да говори. А онда осети како га неке ноге, тешке као ступе, немилосрдно газе. Успе да ухвати још једну мисао да треба нешто да каже, да нешто викне и учини му се као да је и викнуо, а он је само простењао — да је пријатељ, да је свој, да га не газе, јер он свима људима жели добро — а онда свест утрну . . .

Кад је дошао сиби, био је на неком кљусету и држао за самар. Глава му је била умотана и још бучала, а румени и модри колутови титрали му пред очима.

И док се он свега присећао, једна га само мисао прогонила: да је све ово била нека грешка, нека забуна и да све треба почети изнова, али се право добро сабрати и промислити, — дотле је стари Ристан водио коња, пртио неке завежљаје и мрмљао.

— Е, вако сам му и оцу говорио. Још му сунце њега грејало, лепо кажем: „Што да се ти у свашта мешаш, Живојине, сине. Пусти Дрину нека тече, а ти гледај свога посла.“ А, јок, неће оно.

— Боли ли те, роде, окренуо би се почесто Живојину и онда опет наставио мрмљање.

У то се, озго иза планина, помоли сунце и паде по коњу и коњанику, а сенка једна испружена и смешна, пође упоредо са уморним путницима . . .

Марко Марковић

РАЊЕНА БРЕЗА

О путниче, што журиш, стани поклони се виткој брези у месечини! Зар те није дирнула њезина бела лепота, зар те није позвала својом песмом да останеш ту, не би ли је примио у своје срце, затворио у њ и понео собом у свет?

Спуштене косе мрси ветар, руке су клонуле дозивајући у загрљај, треперава жудња поиграва у сваком њезином листићу. Али авај, ти се журиш даље, журиш за свима онима који су прошли пред тобом, а она уклета оста сама, усамљена у месечини. Путниче стани! Погледај дубоку рану на њезиној кори, велико срце погледај, стрелом прострељено, са два имена зазнаменовано. Додир људи успламтелих у љубави јадној је брези донео бол. Дуго је она плакала, рану своју залевала сузама, црпила своје пролетне сокове да је извида.

Ој путниче, стани, можда си ти урезао ово срца у њезино стабло! Преболела је рана али зарасти никада више. Можда је твоја љубав већ умрла па се стидиш да гледаш ово срце стрелом прострељено.

Милица Миронова

ИЗГУБЉЕНИ РАЈ

Лутала сам црном шумом, без стаза и богаза, гране су ме непријатељски ударале, дрвље ми подметало своје жиле, испречавало се својим огромним телесима преда ме, маховина је била спуска и склиска као змија, па сам падала и дотицала се телом својим са гнушањем.

Носила сам велики бол у себи, бол одрицања који ми је блистао и засењивао моје очи, носила сам велику љубав која је горела, носила је као тешко бреме. Хтела сам да је одбацим у овој дивљини, хтела сам да оставим свој велики бол као немилосрдна мајка своје дете, али ето, не дају ми мрки храстови очврсли у вихору, црни борови — вечити покајници одбијају ме. Све ме тера од себе, јер сам несретна; носим собом своју тешку коб.

Господ ме истерао из раја пламеним мачем и ја бежим погнута и сузе обележавају мој пут.

Милица Миронова

СУТОН ВИЗАНТИЈЕ

Чуј, како запљускује прошлости вал
Задужбину ову у сенкама шарених зидова.
Ни прашина столећа, ни мрачне хорде, ни кал
Нису могле да збришу ту колевку сјајних снова.

Брујање векова слушаш у вече и у зору,
У старом храсту цвркут питомих тића;
Угледаш Јустинијана, блажену Теодору . . .
И поворку целу минулих Немањића.

И сва лепота пада, и величанство смрти
Оста ти у успламсалој, узнемиреној крви.
Још се у предвечерје чују задоцњели, после лова, отроци и хрти
И љубавница, свагда на речи и на мачу први.

Гле, ту је одмах — на граници давној — порушен зид
И под њим од памтивека жубори дубоко врело.
А сада, ширином овом докле ти допире вид,
Свуда се таласа жито бујно и зрело.

И питаш: откуд манастир овде, у осами?
И сав си у узлету и поглед ти се сјаји у вечерњем пожару.
И присетиш се: светлост! У црној души у средњевековној тами,
Кад искупљење греха паде на памет цару.

Мисао многа ту би рођена, збрана
У речи и слици оста да светли, мој Боже.
И ти се данас питаш: која сам царска грана,
Који сам потомак неког далеког велможе?

И осетиш тобом како заструји слап брзи, нагли,
Гордости труле што се у крви, у потсвести крије,
Док тамо у даљини, где цветају румене магле,
Угледаш последњи одблесак давне, угасле Византије.

Ј. Радуловић

ЛИВАН

Још од детињства живи у мојој души гора Ливан.
Давно, давно сам гледао процвале ливанске кедре.
И још тај свет чист, неокаљан, детињски проснисан,
Чувају руке предања, хришћанске и штедре.

На подножју брда равнице сунчане Галилеје,
С товаром мршава кљусад, и пут којим пролази Пророк.
И реч се чудна зачу, кроз град, ливаде и цветне леје,
Да грех се свима прашта, преступ, и сваки порок,

Ако се искрено покају и почну Господу служити,
Да на скуп дођу сви злочинци и оцеубице,
Без страха, јер, заиста нико их неће ружити,
Па сви робови прељубе и познате блуднице.

Народ крену, радостан, као озарен с неба,
Торбу на леђа баци и у њу мало хлеба.
„Одакле ти си?“ — „Земљоделац из Самарије“ —
„А ти ко си?“ — „Служавка, кћи блуднице Марије“.

И свет се сустиже из Галада, Јерихона, чак из Дамаска,
Из многих земаља, па заседе изван града.
И убрзо помоли Пророк из даљине, на магарцу који каска,
Да људе преобрази, да утеши све што страда.

И шум радости прође од стабла кроз Ливан
Кад Пророк на дну душе пронађе човека.
И све плакаше и све кликташе: „Слава ти, Господе, довека!“
А дан беше сунчан, пролетњи и диван.

Ј. Радуловић

ПЈЕСМА О ТУЂЕМ БОЛУ

У парку сретох два ока гдје плачу —
два ока тако њежно плава,
док јесењи вјетар у ковитлац носи
суви лист алејом пустом као бол.

Како ме, друже, боли туга њина,
ма да их досад никада не сретох!

...Ој наши крши голи, наше благо,
вјековна пјесмо прегарања,
како вас јесен обојила рујем,
кад срце зебе испод гола грања.

Куда ћеш тако моја чежњо развијана?!

...Гле, — нема више оне очи двије
и вјетар преста суви лист да вије
бијелом алејом!

Остадох данас сам са туђим болом,
под давним бором на струнулој клупи;
узалуд тражи једно лице тужно
мој поглед тупи.

Ох, боже, гдје су расплакане очи,
плаве к'о небо мога родног краја?

Како бих хтио да им сузе носим
на своје длане беспућем и кршем, —
и да ми врели додир њихов собом
растопи срце залеђено давно...

По парку тражим два ока што плачу —
два ока тако тужно плава,
док јесењи вјетар у ковитлац носи
суви лист алејом пустом као бол.

Радован И. Лазаревић

ЈЕСЕН ПРЕД ВРАТИМА

Све је у ћутању.
Све ствари дубоко дишу,
и жуто-зелена стабла посљедњи траг сунца сишу,
што се крије међ' облацима,
као жути лист у мојем дворишту.

То су предзнаци.
Навјестили су нам Јесен,
ноћас поздрављену
са громом што носи страву.

Прва кап кише поклонила нам је мирис вреле земље,
а послије, дошле су сиве боје,
што нам окружише брда и поље.

Киша.
Дуго пада, носећи на сваком кораку траг,
јер њезина кап лагано тече као ријечи сестре опатице,
кријућ у тој монотонији своје право лице.

Умара тијело. Испија душу.
Срце болесно чека конац у блиједом тијелу
што ћути и издише на кревету,
носећи на себи траг младости.

Полетиле су, као тице селице, све наше радости.
Сваки жути лист носи дубока сјећања.
Да ли је туга јесени као испијена блудница,
што нам носи бол, грч и јецања.

Све је у ћутању.
Све ствари дубоко дишу,
и посљедњу наду у остатцима сишу.

Срећко Диана

ГОВОР НА КЊИЖЕВНОМ ВЕЧЕРУ ГРУПЕ САРАЈЕВСКИХ КЊИЖЕВНИКА*)

Госпође и господо!

Долазећи у братску и витешку Црну Гору, сада поносну бановину Зетску, Група сарајевских књижевника остварује једну од својих давних и најпречих жеља.

Основана још пре две године, организована на друштвеној и професионалној бази, не желећи да се истиче неким нарочитим програмом, једном специалном идеологијом и песничким манифестима који најчешће остају мртво слово на хартији, Група је ставила себи за први задатак деловање у широким масама, буђење смисла код њих за праву и чисту књижевност и уметност. Она је у томе — то смем слободно рећи — већ имала стварног успеха. У вези с тим циљем, у сагласности са књижевном мисијом коју је схватила као дужност, стоји и њен пут у ваше крајеве. Она не долази овамо нагнана пролазним туристичким жељама, или из пусте радозналости; она не долази само да вас види, јер вас већ познаје и цени по многим добрим и честитим делима, него, у првом реду, да с вама успостави тако потребне културне везе које ће служити на обострану корист.

Врло блиска по менталитету, делећи с вама исту идеологију у прошлости и садашњости, као и за будућност, Група верује да ће чешћим, овако личним и непосредним, додиром с претставницима ваших културних настојања појачати обострани интерес за културна и уметничка питања, и тиме ускорити велико дело наше културне обнове које нам је потребна колико и парче насушног хлеба. За успех те мисије Група не жали жртава, као што их њени претставници нису жалили ни пре Рата, ни у току Рата у свим оним животним питањима која су тада била актуелна.

Ви сви знате колико је дан-данас дезориентисана наша књижевност, колико је мало директни рефлекс правог народног живота и његових тежња. У хаосу т. зв. послератне литературе тешко је наћи које здраво зрнце. Ма да је већ прошао цео децениј од Рата,

*) Групу је на Цетињу поздравио г. Д. Вуксан, чији поздрав доносимо у овом броју, у Подгорици г. Лука Пиштељић, директор „Црногорске Банке“, у Никшићу г. г. Стојан Церовић, професор и уредник „Слободне Мисли“, и Пера Јововић народни песник. Свима се г. Јевтић захвалио на љубазним речима *Ур.*

његове последице још нису престале. У духовним областима, тако пријемљивим за све спољне утиске, тај хаос се осећа најочигледније. За нормалног човека ориентација је, тако, врло тешка. Он а приори одбацује све што је „духовно шегачење“, чудесна и вртоглава игра на циркуском трапезу, недостижна нама, смртним људима, који смо се научили да свет посматрамо са земље и из њених перспектива, јасно и отворено. Стога, ако чујете за нас да смо, покаткад, у борби са оним духовним извитопереностима којима нас храни зелена младост извесних послератних литератора, верујте да то нисмо учинили од срца. Али, кад нам се даје рат, ми ћемо га примити у интересу оних правих, можда још скривених, духовних вредности које дремају у нашем народу, и којима је умео да дâ тако сјајан и уметнички савршен израз бесмртни писац „Горског вијенца“. Јер, ми долазимо из чистих и свежих крајева које су векови ломили, али не саломили, и не стидимо се нимало што имамо да у њима шта видимо и од њих много примимо. Бићемо задовољни ако у тим и таквим настојањима будемо имали бар приближног успеха. То је наш програм без програма: *осетити што интензивније народну душу и дати јој што пластичнији књижевни израз.* На тај начин ми се, разуме се, не одричемо оних врела и плодних утицаја које нам пружа западна култура; али нећемо ни да будемо ропски последници често дегенеративних експекторација и помодне журњаве у књижевностима западних народа. Примићемо ово што је добро, у форми, у техничком изразу, у композицији, али ћемо све то прожети специфично нашим, југословенским, дахом и духом. Јер, ако смо умели да створимо велику државу, створићемо и сопствену културу вером у своје сопствене духовне вредности чији су славни изрази у нашој народној поезији, у средњевековном сликарству српском, и тако даље.

Убеђени смо чврсто да ћете нас и ви разумети и у томе помоћи, стога вам и далазимо овако отворених срца.

Напомињући вам, госпође и господо, ово као један од главних циљева Групе, ја бих требао да вам и поименице претставим њене чланове. Уверен сам међутим, да их и ви већим делом познајете, а колико их не познајете чућете их вечерас и оценити. Од ваше благонаклоности и ваше пажње зависи колико ће Група међу вама имати успјеха.

Захваљујући вам, у име Групе, на срдачном дочеку и овако обилној посети, ја Вас молим да Вашу пажњу задржите будну до краја, а ми вас уверавамо да ћемо вам се и у будуће, у све чешћим и приснијим додирима међусобним, умети да одужимо за њу.

Бориводе Јевтић

ПРОГЛАШЕЊЕ МИТРОПОЛИТА ПЕТРА I ЗА СВЕЦА

(ПО МАТЕРИЈАЛУ ИЗ КОТОРСК. ЕПИСК. АРХИВА)

У Споменици Владике Рада, која је изашла на Цетињу 1926 ја сам штампао у цијелости Владичин проглас народу о посвећењу Петра I. Ту Владика каже, како је 18 октобра 1834 отворио гроб Петра I и како је нашао цјелокупно и свето тијело његово. У вези с овим Владика позива народ, да памти и слиједи ријечи Петра I: „да живите у слоги, миру и јединству“. Те ријечи треба имати на уму, јер су долазиле од света човјека и „који Црногорац неће држати слогу, мир и јединство, биће му свети Петар саперник и на томе и на овоме свијету, него који што има међу собом немира, сложите се и мирите, а тада ћете бити Богу повољни и вашему светитељу Петру“.

Народ у Црној Гори примио је одушевљено новога свеца. Од тога дана постало је Цетиње ћаба, камо је побожни свијет долазио и долази још и данас, да се поклони светитељу. Па не само Црногорци, већ и околна племена, а нарочито Бока поштовала је светитеља и маса свијета хрлила је Цетињу на поклоњење светитељу. Али, код вођа народних у Боки, а нарочито код вишег свештенства, проглашења Петра I за свеца примљено је врло скептички, чак отворено је говорено, да је посвећење Петра I чисто политичко-династички акт његова насљедника, младога Рада Владике. Такво вјеровање нашег свештенства у Боки ишло је чак тако далеко, да су позивали аустријске полицијске власти, да забране народу бокељском ходочашће на Цетиње.

О самом акту посвећења и у критици тога догађаја узели су учешћа први наши првосвештеници из прека: митрополит Стратимировић, епископ Јосиф Рајачић, викар бококоторски Макарије Грушић, а особито протопрезвитер которски Јаков Поповић (по калуђерству доцнији Иринеј, архимандрит и викар).

Нарочито огорчени противник Владичин био је протопрезвитер Поповић. Који су разлози томе ја не знам, али није невјероватно, да су ту неки племенски разлози, јер је Поповић, родом Црногорац, па је, ваљда, данас се не зна с којих разлога, морао бјежати из Црне Горе. Међутим, о Петру I имао је Поповић најљепше мишљење. То се нарочито види из његова писма од 21 октобра 1830, којим је саопштио смрт Петра I митрополиту карловачкоме Стратимировићу: „Не сумњам, да неће бити Вашему Високопреосвештенству печално

чуте прежалостни глас, смерт Митрополита Черногорскаго, преставившагоса сја 18 — осамнаестаго текуштаго у вечер, који прежде своје смерти, како сам разумио, јест дигао се на ноге, и припремио окруте, свијешту возжегао, на столу јевангелије и крст поставио, молио се Богу за два часа, по том на одру легао и вручио душу своју Богу. Прежде неколико днеј писао свој државии Черногорској, да се совокупе у суботу и недјељу. Гувернатуру изручио власт, све то без јавити узрока. Тресе ми се рука, не могу пространије писати, јербо жалост оборава ме, будући био од њега љубљен и држат аки син, за то плачем аки оца, нашу славу и похвалу отечества, коју заборавити није могуће, колико могу вообразити према предков светопочившег“ [1]).

Примивши ово писмо Стратимировић је 12 новембра писао далматинском епископу Јосифу Рајачићу ово писмо: „Хотја преосвјаштенство Ваше сјемо под 27. окт. т. г. а печалнују вијест о смерти Господина Епископа Черногорскаго Петра Петровича от протопрезвитера которскаго Јакова Поповича полученују Нам сообштили јесте, ничим мењше благодарим Вам на томже подвизе Вашем с при датим прошенијем, да бисте средствијем тогоже Протопрезвитера о учреждении, јеже Черногорци по смерти помјанутаго их Архијереја в призренији како церкви својеја, тако и прочих, јаже би видјенија достојна видјела сја, или уже сотворили сут, или сотворити намјерајут, увједомити сја и Нам објавити изволили“ [2]).

Од ове године, па кроз неколико година, нема у архиву помена о Петру I, али га има о младом архимандриту, доцније Владици Раду. Клир бококоторски употријебио је сваку прилику, да се очеше о Владику Рада. Тако, провикар Грушић објављује заповијед циркула которскога, да Срби из Боке, а нарочито Брајићи, Мајине и Побори не смију „Церногорцима дати помоћ противу Турака“, и да се „оставе ове рђаве своје мисли, не будући допуштено ниједному поданику от једнога Царства мијешати се у после другога“ [3]).

Далеко тежи су изрази протопрезвитера Поповића викару, кад се жали на црногорске калуђере, који су дошли да купе милостињу по Боки: „Ни један од нашије јеромонаха не смије ићи Черној Гори просити, зашто би се њима дозволило?! Ако тко чувствује у себи благовјејства свјатому Василији, које мошти почивају у оном манастиру, то нека от своје воље буде послати милостињу или завјет, а не као силни Турчин да посиље посланика у кућами да орач купи. Здјешњи манастири су у оскудјенију, парохи не могу своје труде наплатити, а чужди долазу појадјат користи наша.“ [4])

Особито се жали Поповић на Владику, кад је епископ ужички Никанор, пребјеґавши у Црну Гору, „слијепе и неучене шест чобана из овог окружија рукоположио у свештенство.“ Томе је свему крив

---

[1]) Бококоторски епископски архив N-o 143/1830.

[2]) Ibidem.

[3]) Ibidem N-o 100/1832.

[4]) Ibidem N-o 43/1833.

архимандрит Раде „кому треба преко правитељства писати, да има се оправдати, како и којим дозволенијем јест пустио у својеј держави страному епископу аустријске клерике рукополагати . . . да овакова преступленија без наказанија презрена не буду, јербо ако се презру, све више у будуште творити се буде без ниједне бојазни ни ужаса“ [1])

Кад се Владика Раде враћао послије завладичења из Петрограда, протопрезвитеру нијесу биле довољне инструкције о дочеку Владичину од његових црвених старешина, већ је нашао за потребно, да тражи инструкције од аустријске полиције и 25 октобра, међу осталим, пита Циркула: „Si venisse (sc. Vladika) alla chiesa, e se volesse pontificar, egli e al certo, che quall estero non saprei come dirigermi. In quanto poi al ceremoniale, ho l'onore di rassegnar, che per rubrica canonica niente gli convienne, come qnall' estero senza gli assense del Veskovo Diocesano gli puo esser accordato di pontificar, nulla meno supplico d' essere instruitto come devo contenermi“ [2]) Циркуо Ивачић одговорио је сутрадан у кратко на ову претставку: „Si ritorna arriveranno quanto prima al Sgr rapportaute le istruzione accordanti del suo Ordinariato. Qualora poi il nuovo Veskovo arrivasse qui prima del giungere didette istruzioni, in tal caso si presenterá in persona dal sottoscritto, del qnale riceverá gli ordini accorenti“.[3])

У толико је дошла и година 1834, кад је Владика раскопао гроб и нашао цјелокупна Петра I. Поповић је одмах дознао за ово и већ сјутрадан пише Викару: „Блаженопочившаго Митрополита Церногорскаго Петра Петровића прекјучер, то јест 17. окт. тек. —[4]) дан његова четверољетнаго престављенија у вријеме вечерњаго пјенија јест се потресао гроб, бивши у церкви погребен, и пошли свашченици с настојашчим Владиком и извадили га от гроба и положили по сред церкве, испуштавши вољу благоуханија; више крат јест во сње јављао се Владици младому что би га извадио от гроба и није се хотео ослободити. Оволико кажу неки житељи церногорски и који су га цјеловали јучера. Сада истину остављам на своје мјесто, толико само узимљем саобштити Вашей Всепречестности из љубопитства. В будуште, што будем јасније и тачније знати, нећу сократити сообштити“. [5])

На основу овога писма извијестио је викар владику задарскога: „Не пропуштавам радостни глас Вам возвијестити, како у прошасту сриједу на 17 октоврија на 4 часа по подне черногорски садашњи архијереј, потла четири године отворио је раку светопочившаго Митрополита Петра Петровића, преставлшаго сја на 18. октоврија 1830. године, и данас нашло се његово свето тијело са свим архијерејскими одеждами цијело и нерушимо, онако, како је био погребен“.)

[1]) Ibidem N-o 52/1833.
[2]) Ibiden N-o 30/p ex 1833.
[3]) Ibiden N-o 1181/p.
[4]) Владика у циркулару каже, да је то био 18.
[5]) Бококоторски епископски архив Н-ро 164/1834.

Једва је прошао мјесец дана, протопрезвитер Поповић извјештава поново о овој ствари епископа Рајачића актом бр. 13 од 29 октобра. То писмо [1]) гласи: „Како је млади владика черногорски прогласио светим почившаго Митрополита, својего претка, тако је ушао ентузијазм не само у народу оном, но и у овом, а најпаче у свештенство, које, како ми је доказато, намјерава ходити на поклон с приносима или прилогима. Ово ако буде допуштено, или ослободу се по себи ходити, дати ће повода не малој соблазни мирјаном, послије донести буде штете за наше цркве от манастира; не могу домислити се, како нагло вјерују новообретској, али бојим се измисленој светињи, по све да су прости, али би требало мало починути, доклен буде се увидјети чудеса творити, а нами пак као поданикамі австријскими не пристоји се упуштати преко границе прелазити, ни должност ни политика не дозвољава. Како је овај народ, а најпаче свештенство повјерило се у проглашеној новости черногорској, то ни ја ни ниједан здравога разума не смједе рећи противно; чрез сего подносим тому Началству духовному, что би своје мјере предузело за удалити свако подозреније от политическе власти.[2])

Неки циркулари у штампи, что су се просули от типографије черногорске, јесам препоручио, да бих могао који ексемплар добити у оригиналу за чинити видети дјело Милаковића, а и Вука више, ово име значи волопас, бојим се баш но да је тако говедачувар......[3])

Када будете увидјети, ондар расудићете је ли политика философска садјејствовала светињу, или истина права; треба пак знати, да при смерти блаженопочившег Митрополита јест био Симеон Милутинович.. Не говорим ово что бих наружио светињу, но прекословим идолопоклонству. Знам добро, да покојни јест био муж совершен у свакому дјелу и много терпио од оног народа и хранио и заступао от агарјанскаго или другаго покровителства, содержао га независима и слободна „но что би тако скоро појавио се светим јест удивително без каковаго знака, чудеса творити. Све от Бога јест могуће!!

Пресловути Вук чека се овдје нoћас, али шјутра, то испит мој учинићу пространије и буду благовремено описати!“

У исто вријеме, а вјероватно и у истом смислу, писао је протопрезвитер Поповић и Патријарху Стратимировићу. Концепт Поповићева писма нијесам нашао у архиву, али је сачуван оригинални одговор Патријархов: „С радостију разумјехом из посланија Вашего под 12. Нојемврија 1834.; јако Ваше Благоговјеинство о ископаном тјелесу покојнаго Епископа Черногорскаго Петра тако умствујете, јакоже разумному человјеку и благопросвештеному свјашченику пристојити. И хотја вјерујем, јако сије в наша времена необикновеније појавленије, в народе далматинском некоје движеније причинит, обаче сему Ми препјатствовати кроме состојанија находихом. За не аште би нињешни Епископ Церногорски Нас послушати хотјел, то би он Нас перввеји

[1]) Ibidem N-o 164/1834.
[2]) Ibidem N-o 74/1834
[3]) Овако у оригиналу.

о случаји том извјестил; он обаче јакоже Протосингела Јерусалимскаго совјету сљедовати не хотјел, тако и нашем не би. При всем том Ми пута не имјејем, како би јему во Чернују Гору и писати могли. Того ради јешче что потребно будет дјелати от стране нашеја, то Јего Преосвјашченство Господин Епископ Далматински Панталејмон Живкович, иже до селе на мјесто својего опредјељенија достигл јест, дјелати не пропустит, а и Ви сами, јако разумни пастири нуждноје в том наставленије народу дајати трудитесја!! [1])

У год. 1835 по овом питању нема у Архиву много трагова. Први је од 26 јануара под број 13 у Дјелов. Протоколу, гдје је убиљежено: Еписк. Далм. совјетује своје свјешченство, да употребе све силе код своји парохијана, да не би у напредак више одходили на Цетиње у Црној Гори, поклонити се тијелу блаженопочившег Петра Петровића, митрополита црногорског. — Друга је вијест од 9 фебруара под број 14, гдје је викар завео свој одговор ц. к. губернијалном президијуму у Задру „да је издао бококоторскоме свештенству налог да савјетују своје парохијане више не ићи на Цетиње поклонити се тијелу блаженопочившег митрополита Петра Петровића.“ — Трећи докуменат је писмо протопрезвитера Поповића Ординаријату од 6 септембра: „Ево улажем здје у оригиналу објавленије черногорског владике, с којим позива своје Церногорце на поклон и торжествени праздник 8. тек. си јест на Рождество Пресвјатија Богородици, ден у ком спада рожденије блаженопочившег Митрополита; тако дан тој установио је, да в будуште има се памјат творити њиова новообретеног светитеља. Не само Церногорци, но и млоги от нашего окружија јесу спремни отићи, а неки су већ почели отлазити, носећи завјете, тимјан и проче које-что; сви ови без пасапорта отлазе. Сљепота народа воистину јест велика; колико се могло до сада чути, нијесу ни једно чудество створиле оне моћти, мислим да и неће већ, но народи подпадају слијепо идолопоклонству; ово ми је жао, јербо се сосједи ругају.“

У години 1836 имамо о овом предмету само два документа, од којих је нарочито интересантан онај од 25 јуна, у коме јереј Василије Поповић прича, како је откопан Петар I. Овај докуменат[2]) пише протојереј Поповић Ординаријату, и гласи: „Неки јереј Василије Попович, рожденац от Подгорице, избјежавши от турецкаго насилија у Черној Гори натраг 10 и више година, пребивши у Манастиру на Цетињу до прошлаго љета мјесеца декемврија, откуду прогнат био от настојашчаго Владике Черногорскаго, и дошавши у Приморје јест живио у Будви све ово вријеме до 18 јунија, прешао је овђена, будући, да му живи отец и брат. Био је код мене на подворение умиливши сја и препоручујући се, что бих био посредственик, да буде у ком манастиру, кромје поштровскије, пристављен бивши удов, доклен би обстојатељства дозволила му повратити се у своје отечество у Подгорици. Между прочим разговором запросих, да ми каже о обретенији тјелеса почившаго Митрополита Черногорскаго, тако ми каза сљедујуште:

[1]) Бококот. еписк. архив N-о 317/34.
[2]) Бококоторски епископски архив N-о 104/36.

„Љета 1834. о Томину дневи рече ми Владика: „Хајде да раскопамо гроб владике старога, будући за . . . .[1]) ва мјеста у једном углу церкве, пак ћемо . . . у земли закопати.“ — Отговорих му: „Немојмо приђе него се испуну 4 љета, на Лучиндан ископаћемо га“. Он тако остави. Када би на вечерије Лучина дневи, он послије обједа рече ми: „Дај да сада раскопамо“.... дијах приђе шјутра. Он не кће, но сада хоће, посла по мајсторе, да се затвору у церкви и да раскопају раку. Мало послије отиде и Владика. Када виђе, да се тијело указало нерушимо, посла ме звати да брже идем у церкви. Отидох. Рече ми: „Пружи руку и виђи како и ја“. Пружих руку, виђех тијело цјелокупно. Рече ми: „Дај, да га вадимо изван“. — Ја му одговорих: „Немојте Господару, но покримо га, да почива“. Он ме не послуша, но поче викати: „На двор с њиме!“ Тако извадисмо га. Заповиђе да га свлачим. Свукох, када тијело цјелокупно, толико окрут струнут и врх носа сагњит. Нареди у пут, да се обуче у нови окрут и пошто га обукосмо учини положити га на Св. Трапези, доклен му је ковчег начинио. Приђе него смо га обукли чинио је миром га измазати и тако стоји у ковчегу без никаквог благоуханија, ни чудеса до сад сотворена. Послије даде прогласити га светим и даде да му торжествује 8 Септемврија!!

Мало који — наставља протопрезвитер — од церногорскаго народа вјерује, ако је већ у обичај ушао, када се куну: „Тако ми Светога Петра!“, а наши слијепи народи, селски најпаче, иду на поклон и милостињу носу. Во истину противу догмах наше Св Црквe и вторе заповиједи божје онамо носу, а своје церкве обнажене держу. Каковим год начином би добро било забранити и да се укине ова слепарија, али би от народа укинула се, но има нашије свештеника слијепије, који вјерују оному!

Потоњи акт уопште о овом питању у Епископском Архиву[2]) је опет од протопрезвитера Поповића, 6. јула 1836. И овај акт упућен је Ординаријату: „Президијални циркулар от того високопочитајемаго официјума Епископскога 26 Јануара 1835 љета Ад 13/р, запрајућу новообјавлене светиње у Церној Гори, что не би наши житељи онамо ходили и носили прилоге и проче.

У почетку проглашенија реченог обретенија нерасљеног тијела, народи на гомилама ходили су без паспорта, послије мање, бојећи се, да от власти циркуларне не буду казнени; но ипак о овому Петрову дневи, топрво прошлом, млого је житеља нашег окружија, најпаче от Новскаго Дистрикта, било отишло на поклон у Церној Гори на Цетињу мужеског и женског пола с допуштењем ове власти окружне. Удивително ми је било виђети, да је допуштавано отхожденије оваково, а будући президијум високаго правитељства под 16. Декемврија 1834 љета Н-о 2505/рр примјечанија своја био сотворио о пресловутом предмету.

Со овим, даклен, садашњим дозволенијем по мојему смислу остао је постиђен Епископ и свештенство наше, који су по части

[1]) На неколико мјеста нешто текста пропало.
[2]) Бококоторски Епископски Архив № 113/36.

своме народу науку давали по препохваљеном циркуларном настављенију, друго, пак, оне прилоге, что су онамо отнесли, своје церкве су ошчербили и не хоћу ове снадбивати и труде исплаћивати, а туждим имаду откуда давати и труд путовања не (жале?)

Даклен, ако је Високо Правитељство послије пресловуте забране издао (!) други налог и отпустио, да слободно могу наши житељи ходити по Черној Гори, би добро било да и ми знамо, да Христијани не мерзу на наше Архијере и свештенство, јербо када је оволико народа било о предреченому празднику, о ком није Владика Церногорски установио торжествовати, но 8. Септемврија, что ће се чинити о уреченому дневи, јошт више отићи ће, знајући да власт отпустава. Оволико подносим тому Веспречестњејшему Ординаријату за предпримити се оног дјела, којега за благопристојно буде изобрести!

С овим је престала борба свештенства против Петра I. Ситне калуђерске душе, водећи борбу против Петра II из чисто егоистичких разлога нијесу могли сломити вјеру Бокељима у онога, кога су признавали светитељем још за његова живота.

Владика Раде није се освртао на ову кампању ситних душа. Проглашујући Митрополита Петра I за светитеља, он је само тиме ударио званичан печат вољи и жељи свега свога народа.

Душан Д. Вуксан

ЦРНА ГОРА И ТУРСКА 1896 ГОДИНЕ

С Турском, као великом сусједном царевином, разноврсни и многи послови никад нијесу прекидали. Ти послови, према времену и приликама, имали су свога значаја. Велики дио наших послова с Турском забиљежен је у мојим биљешкама на више мјеста. Овдје су, пак, политичке радње које су се збиле специјално у години 1896.

Наши односи с Турском од рата 1876 и 1877 г. па до предаје Улциња били су не само непријатељски, него у правом смислу ратни. Од тога знаменитог доба па до поласка књаза Николе у Цариград 1893 г. нијесмо били у ратном стању али нереди и сукоби дуж цијеле границе нијесу прекидали. Узрок је томе била разузданост у Албанији, коју је подржавала Порта, а нарочито султан Абдул Хамид лично. Осим тога неприродно пројектиране границе берлинским уговором, као и то што те границе, какве су да су, нијесу биле трасиране на земљишту.

Прва посјета књаза Николе султану Абдулу Хамиду учинила је преокрет у односима између два апсолутна владара, јер су се односи развијали у правцу личног пријатељства. Међутим односи између Порте и књажеве владе били су пуни предрасуда и од старине укоријењеног неповјерења. Црногорац није могао замислити да њихов

књаз може бити искрени пријатељ са султаном, нити Црногорац са Турчином, јер је непријатељство усађено у њихове кости од толиких вјекова. Требало је дуги низ година да се Црногорци навикну на ново стање што је књаз основао са султаном и портом. Црногорцу је била страст и дужност да учини зло Турчину и обратно. Пријатељство између два владара манифестовало се је у даровима од султана књазу. Између двије владе, пак, у томе да се спречавају зла, а кад се догоде, да се на пријатељски начин за обије стране ријешавају.

Између многих начина којима је султан манифестовао симпатије и пријатељство према књазу био је и тај што је непрестано, било телеграфично, било директно, било преко свога посланика на Цетињу, било преко нашег у Цариграду, распитивао о току болести. Њему је одговарано истим путевима.

Једнога дана затражи неодложно Фејзи-бег, турски посланик при нашем двору, аудијенцију код књаза, јер је имао нешто од стране султанове да му говори. Књаз прими посланика у спаваћој соби, јер није могао устати. Посланик најприје предложи књазу од стране султанове, да пође у Цариград на консултацију и лијечење код његова љекара, па одатле да пође у Брусу на „чудотворне воде", ради лијечења. Посланик даље изјави да ће султан послати књазу нарочити пароброд да га прихвати; да ће му дати у Бруси најљепши свој двор на расположење, само да не иде у Беч на лијечење. Византијска подвала. Књаз није могао примити, нити одбити султанов позив, већ је лавирао и топио се у фразама премо султану. Међутим цијела ова комбинација није била без политичког значаја.

Фердинанд, књаз бугарски, тек што бијаше признат од Русије и других сила за сталног насљедног књаза бугарске државе, улијевао је много неповјерења у Петрограду и у Цариграду својим сталним везама с Аустријом. На оба мјеста бојали су се да им нови књаз не учини какво изненађење било проглашењем Бугарске краљевством, било упадом у Македонију. Мислило се да му треба, пошто зашто, учинити нешто велико да се учврсти у бугарском народу. Султан, да би изолирао Бугарску, врбовао је Србију и Црну Гору, да би их отклонио од Бугарске. Турски посланик, између осталога, запитао је књаза повјерљиво, у име султаново, кад би Бугарска упала у Македонију, били он упао у Херцеговину? Све ове перфидне султанове понуде књаза су довеле у забуну. Најтеже му је пала ова потоња. На њу је одговорио: „У Босни и Херцеговини постоје два јака елемента који су незадовољни са Аустријом, а то су мухамеданци и православни. Требало би дјејствати код њих, да се они први покрену, па тек онда би се видјело шта би се даље могло предузимати. Црна Гора не би смјела сама уложити у тако опасно предузеће". Султанов посланик изашао је из болесничке собе без да је добио категорички одговор и на једно покренуто питање.

Књаз сиђе на Ријеку, да промијени мјесто, у нади да би му промјена донијела олакшицу у болести. Међутим добијали смо с више страна извјештаје, да је у Арбанији велика узрујаност, да се наго-

милава оружје и сва ратна опрема, јер се боје од нападаја са стране, чему се Арнаути мисле одупријети, па им турска редовна војска и не помогла.

С једне стране Бугарска под заштитом Аустрије у Македонији, с друге стране узрујаност у Арбанији, задавали су нам велику бригу, тим више, што смо претпостављали, да је узрујаност у Арбанији такође аустријско дјело.

Књаз болестан, страшно се узнемирио. Мислио је да ће се догодити страшни догађаји на Балкану без њега и да је то све свршен чин. Било нас је који смо га и ако са муком умиривали тијем, да све те аларминане новости долазе од султана, нарочито да нас устраши и наведе да ми какву опасну глупост учинимо, па да нам се руга. Свака пренагљеност могла би нас изложити опасности по опстанак.

Зар Аустрија смије уложити да Бугарску уведе у Македонију, а она да упадне у Арбанију? Не смије она ни крочити, јер на сваком кораку налази на непријатеља. Шта би Турска радила? Шта Италија у Аустрији? Гдје бисмо и ми били? Најпосље књаз болестан и нервозан умири се. Почесно да бдијемо над свима догађајима, који се збивају у нашој околини и у великој европској политици, па да се према томе знамо управљати.

27 јануара примих телеграфски позив, да сиђем на Ријеку с Аргиропулом, руским послаником. Чим смо дошли књаз нас је обојицу примио у болесничкој соби, гдје нађосмо и књаза Данила. Нама нареди обојици, да изађемо, а руског посланика задржа код себе. Пошто изађосмо из књажеве собе, насљедник ми рече: „Књаз се бори с мишљу хоће ли одговорити султану, да ће му доћи у посјету пошто оздрави. С тога је вас звао, да му ви даднете ваше мишљење о томе“. Пошто књаз конферира с послаником, који је био одлучно противан да књаз даде ријеч султану да ће у току ове године доћи му у посјету, позва и мене на разговор. Књаз Данило грамзив,ваљда као младић, за султановим даровима, замолио ме је да говорим књазу да њега пошаље у Цариград на његово мјесто. Међутим имали смо три књажева пута у пројекту. Пут на лијечење, пут у Москву на крунисање Цара Николе II и његов пут у Београд, на којем сам ја радио. За пут у Цариград, само кад не би сметао путу у Београд, савјетовао сам да прими султанов позив, па пошао или не пошао. Корисно му се одазвати поради многих питања што стоје неријешена. Тако бисмо га за дуже времена држали на својој страни, јер је у Цариграду све ћудљиво и промјењљиво. Најпосље, додао сам: „Ако не бисте могли поћи, пошљите насљедника да вас заступа“. Књаз се трже на тај мој предлог, познаде мој договор с насљедником, па поче: „Неће насљедник у Цариград, већ примам предлог руског посланика, да о доласку не говорим ништа“.

Сјутрадан, пошто је експедирана депеша султану, опет сам пошао рано код књаза и предочио му потребу да пође у Цариград. Као један од разлога навео сам му што је руски уплив надмоћнији код султана од свију других сила. Стога се треба користити моментом за наша висећа питања, јер је у Цариграду све каприциозно; па и

руски уплив може одједном отпасти. Друго страх, који обузимље мјеродавне у Цариграду од упада Бугарске у Македонију. Треће [illegible] агитација Аустрије у Арбанији. Све три околности пружају нам прилику да се ма у чему користимо. Треба другу прилику улучити и султану најавити долазак у току ове године. Под силом удесних прилика бисмо могли тражити од Турске за Велипоље и за Затарске земље наше, које су у турској граници, па да добијемо у замјену [illegible] поље и Ђурђеве Стубове и то под видом ректификације граница. Књазу се ова моја комбинација свиђаше, па рече да их узела к знању, те да ће по њима поступати чим се прилика укаже згодна.

Баш у данима стварања разних комбинација с Турском стиже нам једна депеша од Бакића, нашег заступника из Цариграда, о његовом разговору са руским амбасадором Нелидовим. Руски амбасадор рекао је Бакићу, што слиједи: „Русија послије толико година прекинутих дипломатских односаја с Бугарском помирила се с њом. Она је признала Фердинанда за насљедног књаза бугарског и тијем је настало редовно стање између обије државе. Русија једнако сумња у дволичност Бугарске и Русија при свем том неће да се мијеша у унутрашње ствари ни једне балканске државе, али не може да трпи мијешање других држава не само у њихове унутрашње, него ни у спољне послове. Русија би хтјела да одржи интегритет Турске; но како је ова трула није искључена могућност изненађења. Стога Русија жели, да се балкански народи зближе у међусобно нагоде у појединостима о аспирацијама свакојег народа понаособ и да се према томе нагоде о подјели територијума што је под турском влашћу. Тај споразум и та подјела служила би за основ приликом решавања источног питања. На тај начин могло би се ријешити источно питање без рата и без интервенције сила. Русија тиме што се не би мијешала при решавању источног питања отклонила би мијешање других сила, само што би настојавала извршењу fait accompli. Стога треба хитро израдити на споразуму са осталим балканским државама. Како не би [illegible] на своју штету, а на корист оних, који би се раније споразумјели или кога трећег. Чудна ствар, како смо хитри у промјени политике. До јуче смо били туркофили и топили се у плановима шта можемо од Турске добити, данас хоћемо нагло да ускочимо у коло разорача турске царевине.

Пођох опет на Ријеку и саопштих књазу депешу из Цариграда. Одмах књаз прими предлог руског амбасадора, па ми хитно нареди, да позовем Бакића да му дамо инструкције, па да иде у Грчку, Србију и Бугарску, да ради на споразуму међу балканским државама. Њему је ласкало да он буде покретач тога споразума, па се због тога пожурио на посао, да му ко други не би уграбио првијенство. Лазара Мијушковића да пошљемо у Цариград да заступа Бакића, а [illegible] у Скадар да заступа Мијушковића. Примијетих књизу, да је ова његова наредба одвише алармантна. Оваква радња мора се држати у најстрожијем секрету, јер чим би је противници њени намирисали одмах би је у ембријану згњавили. Треба радити до

крајности опрезно. Ми требамо да телеграфично наредимо Бакићу, да говори у име наше онамошњим посланицима: Бугарске, Србије и Грчке да пишу својим владама, да пошљу своје заступнике на Цетиње, јер Црна Гора не може из финансијских оскудица своје послати код њих. Преко тих посланика да се отпочне рад. Књаз поред свега нестрпљења усвоји овај предлог, да свак остане на своме мјесту. Из опрезности предложио саам са страхом и то, да верифицирамо говор руског амбасадора. Да није његов говор случајан, академичан, које га би сваки добар Рус од своје стране препоручивао другим словенским државама. Да видимо је ли та његова препорука надахнута од његове владе, да тако предлаже не само нама; већ и другим балканским земљама.

Стога сам начинио депешу Бакићу у овоме смислу: „Према саопштењу са вашим брзојавом од 31 јануара објасните се још једном добро са амбасадором Нелидовом о истој ствари и доставите телеграфично. Књаз пита његов савјет, да ли треба покушати преговоре са балканским државама о зближењу и споразуму у народносним аспирацијама одмах хитно, или да се причека доба крунисања у Москви, које овога љета мора бити, гдје ће можда сви владари балканских држава бити позвани и гдје се могу они претходно, под заштитом Русије споразумјети". Књаз одобри овај пројект депеше.

У очекивању одговора из Цариграда занимали смо се размишљањем да ли је могуће, да се балкански народи сами споразумију; шта би којем народу од развалене Турске припало у случају каквог преврата на Балкану, а да се европски рат избјегне и т. д.

Најпослије стали смо на ту мисао, да се балканске државе не могу саме споразумјети о подјели територија, јер су њихове аспирације шофинистичке. Покушати се мора, па како испане. Тек онда ће се видјети, која ће од држава бити камен спотицања споразуму. У дебати о споразуму присуствовали су књаз, књегиња, насљедник и ја и нико више. Нијпосље дошли смо до те мисли, да изађемо, да видимо што бисмо ми тражили и да нам друге државе признаду. Стара Србија постоји између нас и Србије, а у неколико и Грчке. Арбанија између нас и Грчке. Бугарске аспирације тако су велике, да досежу до нашег Кома, преко цијеле Старе Србије.

Арбанци су један растројени народ. Они се дијеле на двије непријатељске групе по фанатизму религиознозном. До оснивања арбанске лиге, идеја о народности била је у ембријону. Али ни до данас није развијена као код других балканских народа. Арбанаси Мухамедове вјере мрзе и презиру Арбанце католичке. Сљедствено ми други балкански народи морамо потпомагати тај арбански антагонизам. Ми не смијемо допустити, да се тај жилави народ групише, а још мање да добије какву аутономију. Он би постао опасан, нарочито за Црну Гору, која је сусједна католичкој Арбанији. Арбанско питање највише интересује Црну Гору и Грчку. Да ли би се оне нагодиле у арбанском питању? Претпоставимо, да се нагоде. Настаје друго проблематичко питање. Да ли би Црна Гора била у стању асимилирати тај жилави елеменат, који би јој могао припасти. Били бисмо принуђени тражити од Србије да нас она поснажи српским елементом на страни Старе Србије. Но што бисмо могли тамо добити зависи од нагодбе са Србијом. Можемо унапријед закључити да Србија у томе неће бити кулантна. Теже је Србији учинити уступке Црној Гори него ли Грцима, или Бугарима, јер повишење Црне Горе то је за њу био кошмар. Црна Гора по себи мала, она се би звала само по имену, али би је туђи елеменат прегазио, јер је по броју већи, културно нијесмо напреднији, те би ово мало Срба можда претопили и језик им наметнули. Имам овдје да наведем једну горку појаву. Има више година од како је Улцињ присаједињен нашој држави. Улцињ је арнаутско мјесто са језиком арнаутским, вјера мухамеданска. Од тога доба многи Црногорци настанили су се у Улцињу. У мјесто да донесу српски језек и да га шире међу Арнаутима, они су научили арнаутски. А Арнаути чак нијесу називали ни „добро јутро" нашки, већ су се поздрављали узајамо са арнаутским поздравом „тунгатјета".

Стога у преговорима са Србијом, да настојим да нас она поснажи српским елементом у Старој Србији, а ми њу да помогнемо из петних жила, да се она рашири на југ, што се дубље узмогне. Најтежи је положај Србије у овом питању. Она се увлачи између Црне Горе, Бугарске и Грчке. Можемо унапријед закључити, да се неће погодити ни са једном балканском државом. Међутим што је најгоре замислити најтеже ће доћи до споразума са Црном Гором. Жалосна суревњивост вјечито ју је морила према Црној Гори, па неће ни овом приликом бити попустљивија. Она неће узети у обзир општи интерес српскога народа, па да учини Црну Гору да ју поснажи према арбанском елементу, наравно широм уступцима у Ст. Србији. Према томе долазили смо до закључка, да је предлог амбасадора Нелидова неостварљив, али само морамо покушати.

Док смо ми нагађали о споразуму или неспоразуму између балканских држава стиже нам одговор из Цариграда, којим се у многоме предлог Нелидова предругојачава. Руски амбасадор каже: „Русија жели одржати европски мир и данашње стање у Европи што најдуже може, јер прилике и опште околности у Европи нијесу повољне, да се може подићи источно питање. Русија савјетује балканским државама да избјегавају подизати македонско и арбанско питање и свако друго. Али како ситуација у Турској није никада сигурна и могу у свако доба наићи разноврсне компликације, Русија жели, да се балканске државе зближе међу собом и споразумију на вријеме, тако да не буду изненађени догађајима, већ да они сами, без стране интервенције, ријеше питање источно. За постигнуће рјешења балканског проблема, Русија предлаже, да се ни у што не мијешају државе, већ да се ограниче на то да онемогуће страну интервенцију. За постигнуће једног споразума међу балканским државама није нужно, да се стијем хита, већ треба радити са великом предострожношћу и у дубокој тајности" Ова депеша умири Књаза од његовог нестрпљења. Да смо поступили по првобитној намјери, да се одмах пошаљу министри да преговарају о споразуму, можда бисмо изазвали интервенцију међу балканским државама у овоме важном, али тешком питању.

На наш позив, да пошље свога сталног посланика на Цетиње Грчка се одмах одазвала. Послала је старог књажевог пријатеља, Логотетиса, који је био и раније акредитиран као министар, а сада као генерални консул. Бугарска не одговори ништа, али и неће докле се формално не отворе редовни одношаји између Бугарске и Црне Горе. Сљедствено, а по међународној куртоазији, ми смо дужни први учинити један акт, којим ступамо у редовне одношаје с Бугарском. Имајући у виду посјету књажеву краљу Александру од Србије остали смо при томе, да питање о споразуму између Црне Горе и Србије о диоби Турске оставимо кад се владари састану, па да се споразумију у главним потезима, а појединости да оставе владама да приведу у дјело њихов споразум.

При свем том књаз је инсистирао да пође у Цариград. Султану је нешто пригријало. Он није прекидао обасипати књаза особитом пажњом за све вријеме његове болести. Најпослије послао му је свога личног екима (љекара) Фејзи-пашу са мисијом, да прегледа књаза, да га он лијечи, а што је најглавније да га приволи поћи у Брусу преко Цариграда на чудотворне воде. Књаз се нађе на муци, што се мора подврћи једном екимбаши цариградском код професора бечких и паришких. Он се морао претварати. Уосталом умио је играти комедијашку улогу мимо људи. Под таквом тешком тортуром књаз је стајао за десет дана.

Еким-паша донио је својеручно писмо од султана; морало се по истом одговорити на њега. Ово је била баш згодна прилика за књаза, да јави да ће доћи у Цариград и да на свему захвали султану, за Брусу како се види, кад у Цариград дође. Долазак је најавио по повратку из Москве са крунисања цара Николе II.

За вријеме крунидбених свечаности разболе се принц Мирко од преумоније. Због тога књаз је морао одустати од пута у Цариград, али не дефинитивно, већ под условом да ће се доцније јавити и одредити вријеме његовог доласка. Такође ради болести књаза Мирка буде одложена посјета краљу Александру у Београду. Међутим здравље књаза Мирка окрене на боље, па књаз на вријеме јави у Београд, да ће бити на уречени дан, на Видовдан, у краљ. престоници.

Пошто је учинио демонстративну посјету краљу Алексардру пред цијелим српским народом, отпочета је веома важна радња о удадби принцезе Јелене за принцом од Напоља, насљедником италијанског престола. Стога није могло бити тада више говора о путу у Цариград. Али куртоазија захтијевала је, да се преко тога ћутке не пређе. Стога се морало еклатантно извињење учинити султану.

Пошто принц напољски прстенова принцезу Јелену и пође у Рим, да се опет врати и поведе заручницу, књаз у мјесто принца Данила пошаље мене у Цариград с једним аутографским писмом султану, да књаза пред њим извиним. Ово ми је била јавна, а имао сам другу тајну мисију. Да није било важне тајне мисије за ову не би ме ни шиљао. Због масакра Јермена у Зајтуну и Цариграду сва Европа дрхтала је од узрујаности. Сва штампа захтијевала је

аутономију Јерменске и Македоније. Дипломација је страховала, да се Бугарска не користи забуном у Цариграду усљед пресије сила због јерменског масакра, па да не упадне у Македонију. Ми пак с наше стране страховали смо да силе не изнесу арбанско питање на рјешавање. Аустрија и Русија патронишу Македонију, Енглеска Јерменску и Арбанију, бојећи се Аустрије и Италије да се не би споразумјеле. Енглеска да узме под заштиту Арбанију, положај Црне Горе постао би погибељан. Тим више ако би Арбанија постала аутономна. Положај је, дакле, такав да задаје бригу за опстанак наше отаџбине. Књаз, ма да је оптимиста до врха од ноката, ипак, увиђаван човјек, узимао је у разматрање озбиљни и опасни положај његове малене државице. Ријешио се је да самостално потражи ма какви излазак из ове тешке ситуације. Да се обрати Русији, знао је, да ће му она рећи да се она брине о њему и његовој држави, ма да би ради свега тога остао у истим границама притијешњен са свакоје стране опасним елементима, који би га најпослије угушили. Да се обрати другим силама рекли би му: ето Русија, па нека се она стара. Одлучио се, да тражи излазак на другој страни и то лично код султана.

Прије него би силе узеле под своју заштиту Арбанију, не да је која заузме за себе, него да је учини аутономном државом књаз је намислио да задобије симпатију муслиманских Арнаута, који немају ослонца до код самога султана, ма да је и његов уплив отпочео био да опада. Уплив Аустрије и Италије, поред свију напора и силних новаца ширио се код католика, а код муслимана много мање, доста слабо.

Султан страховаше од великих сила због јерменског масакра. Страховаше од Бугарске, да не упадне у Македонију, а највише од буне у Арбанији, коју би Енглеска тобож подигла у освети за јерменску сјечу. Арбанија је била султану као зеница у оку. На европској страни царства највише је у њу полагао. Стога је употребио сву снагу, да Енглеска не отцијепи Арбанију од Турске, јер кад би њу изгубио не би му више било сједишта у Јулдизу. Дакле ми морамо учинити све могуће, да Арбанију нико не заузме, ми морамо радити да добијемо повјерење код Арнаута, па да у заједници ступимо у одбрану Арбаније. Наше државне установе су патријархалне, сличне арбанашким. Патријархална подјела на племена, братства, барјаке; уважење личног јунаштва; јавна народна правда скоро без закона, без адвоката, а освета капитална казна над убицама. Све то сачињава једнообразност са арбанашким установама. Они нам симпатишу и кажу: „Кад не бисмо могли бити султанови, најрадије бисмо били под црногорским књазом“. На ову танку жицу требало нам је ударати и то султановом руком и ако у њу нијесмо могли вјеровати.

Но, како подићи султану у овако деликатном послу, који је против њега а да вјерује да је за њега. Склонити га, да он ради на нашем зближењу са мухамеданцима, а да у то зближење гледа с повјерењем било је и сувише тешко и замислити. Али опасност, која нам грози од арбанашке буне и њене аутономије, била је тежа од авантуре у коју смо намјерни да уђемо.

Да би султан збиља повјеровао у наше намјере треба му предочити велику опасност, која грози њему и нама од арбанске буне и од оцјепљења њеног од Турске, па да му понудимо нашу помоћ, да у друштву с Арнатима заједно станемо у одбрану њему. Но, прије него ли би се дошло до момента заједничке одбране да сам султан поради да својим упливом улије повјерење Арнаутима према књазу и Црној Гори; да им избије из главе да су им Црногорци ма у чему опасни. Да би се то постигло треба да султан пошаље своје мисионере Арнауте из двора, којих има мноштво у својој личној служби, па да они проповиједају код мухамеданаца каква им опасност грози са свакоје стране, осим од књаза Николе и Црногораца, као и то да заједнички бране Арбанију од свакога; да ти мисионери створе одношаје између Црне Горе и Арбаније; да препоруче познатим беговима, да могу слободно код књаза на Цетињу ићи у госте и на договор, а Црногорци да крстаре по Арбанији и тијем да учине познанство, пријатељство и улију повјерење. Међутим требало је још нешто. Требало је да султан јавно манифестује, чим би султан увјерио Арнауте у потпуну слободу између књаза и њега. На примјер да пошље једну батерију топова из Призрена преко Пећи и Берана у Црну Гору, па ако бисмо је и тајно повратили, јер нам нијесу били од потребе.

Између наведених манифестација пријатељства између султана и књаза била би и та да султан именује књаза Мирка, сина књажева, својим ађутантом. Ово наименовање могло би се извести без да би тобож пало у очи промућурној дипломацији под видом што је он велики војвода зетски, гдје живи мноштво мухамеданаца, поданика црногорских, који имају привилегије да у Црној Гори славе султанов дан најсвечаније, као да су његови поданици и насред Турске.

(Крај у идућем броју)

војв. Гавро Вуковић

ИСТОРИСКЕ МАРГИНАЛИЈЕ

1

Царска подвала. „— Ја сам подвалио Рајхстагу новим законом да морају давати штогод будем тражио. Плаћаће ти пси докле их не одерем! Die Hunde sollen zahlen, bis sie blau werden“! говорио је, Виљем II својој ужој околини кад је Рајхстаг дао одобрење адмиралу Тирпицу да гради нове крстарице. Подвала није баш ни успела тако добро: да није било немачке ратне флоте и немачких подморница, те сумаренског рата без милости, питање је дали би се Америка позитивно умешала у светски рат.

2

Bon sang ne peut mentir. За графа Еренталa зна се да је имао у себи јеврејске крви. Његова је неоспорна заслуга да су се — за време његова министровања — лаж и лагање тако рећи одомаћили

у праксе аустроугарске дипломатије. Један доказ: граф Ерентал изјавио је серу Едварду Гошену, енглеском амбасадору у Бечу, да ништа не зна о анексији Босне и Херцеговине у тренутку, кад је писмо цара и краља Фрања Јосифа краљу Едварду, баш о анексији, било већ на путу за Лондон. Други: граф Ерентал рекао је том истом амбасадору 3 октобра 1908, да ништа не зна о проглашењу бугарске независности. Међутим, истога дана питао је претседник Француске Републике, Арман Фалиер, аустроугарског амбасадора у Паризу, графа Кевенхилера: — „Шта је са бугарском независношћу?“ — „Све је спремљено. Бугарска ће нам претходити за један дан“ — одговорио је амбасадор.

3

Неуспели покушај, светски рат дошао је као последица балканског рата: у балканском рату Србија односи две значајне победе од највеће важности и те јој треба покварити. Освојила је Јужну Србију и уједно нанела коначни удар освајачким циљевима Аустроугарске на Балкану. Стварањем заједничке границе са Црном Гором Србија је поставила препреку аустроугарском продирању на Солун. Даље продирање Аустроугарске на југ могло је ићи само преко Србије. И Аустроугарска у светском рату покушаће да уклони себи с пута Србију. Изазива рат. Покушај јој није успео за руком.

4

Кад Бог хоће кога да казни, најпре му узме памет. На један извештај из свога посланства у Београду о приликама у Србији последњих година пред светски рат Министарство иностраних дела у Бечу одговара својим људима у Београду: — „Ви сте ваш извештај прошили црвеним уместо црно-жутим концем, како га је требало прошити“. Defficile est...

5

Nous avons changé tout cela. Дошавши да се обавесте какво ће држање да заузме Србија приликом претстојеће анексије Босне и Херцеговине, немачки амбасадор у Петрограду граф Пурталес и аустроугарски, граф Берхтолд, имали су прилике да од петроградског посланика Србије г. Димитрија Поповића чују и ове пророчке речи: — „А ко зна како ће Европа да изгледа за неколико година! — Доћи ће време кад ће и наша праведна ствар добити задовољења, и то не треба сметати с ума“. Историја је доказала да ни граф Пурталес, ни граф Берхтолд нису веровали у пророчанства. На своју штету.

6

Ich habe keine Minister, es sind ja alles die Minister des Fürsten Bismarck! Виљем II није могао да трпи ни име Бисмарк, а камо ли његову надмоћ. Његова популарност га је једила, досадило му је да слуша само: „Бисмарк, па Бисмарк“. И одбацио га је од себе првом приликом немилосрдно. Прерано уклањање гвозденога канцелара Не-

мачке са управе такођер је један од главних узрока светског рата. „Ја никога не трпим поред себе, та реч у устима једнога надувеног, неискреног и саможивога владара, страшна је“ — рекла је о цару Виљему његова рођена мати.

7

Qui nescit dissimulare nescit regnare. Дуго време главно оруђе у међународним односима било је лукавство и притворство. Аустроугарска је и ту реформатор. У своје међународне операције непосредно пред светски рат уноси као ново средство: лаж. Лагали су министри спољних послова, лагали су амбасадори, лагали су отправници послова, лагали су конзули аустроугарски. Чак и кад су ухваћени у лажи, аустроугарској дипломатији то није много сметало. Случај са кнезом Фирстенбергом, отправником послова у Петрограду није усамљен. Иако добро обавештен о противном, он је изјавио петроградском „Новом Времену“ да анексије Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске неће бити, и кад је она ипак убрзо дошла „Ново Време“ писало је да је „кнез Фирстенберг лагао и да није џентлемен“. Његова светлост кнез Фирстенберг (био је из највишег аустроугарског племства, чак у сродству са неким краљевским кућама) остао је ипак зато и надаље у Петрограду.

8

„Господа“ Срби. Граф Голуховски говорио је о Србима и о Србији свагда са највећом надутошћу и чешће је понављао: да су Аустрији довољна свега два монитора на Дунаву пред Београдом да би се уразумели „господа“ Срби. Непосредно пред светски рат у разговору са Таком Јонеском, у Бечу, 30 јула 1914, у хотелу „Бристолу“, он ће и Русе и Французе да почасти називом „господа“. Упозорен том приликом од Јонеска на неминовне последице сулудог држања Аустроугарске према Србији, на апсолутну вероватност једног свеопштег светског рата, он је са безбрижном веселошћу и са осмејком на лицу говорио Јонеску: — „У толико горе по „господу“ Русе и „господу“ Французе“. „Господа“ Енглези и „господа“ Американи били су у концепцијама сиротог Голуховског онда још — ван сваке комбинације. Господа Аустријанци имали су и у господину Голуховском државника великих способности ван сваке сумње.

9

„Лажи“ Милована Миловановића. Министар спољних послова краљевине Србије др. Милован Миловановић у свом говору у Народној скупштини у Београду 9 јануара 1909 године рекао је на изазивање графа Еренталa: „Анектирајући Босну и Херцеговину, одбијајући Србију далеко од Јадранског Мора, и спречавајући наше уједињење са Црном Гором, Аустроугарска намеће Србији и српском народу, у ближој или даљој будућности, борбу на живот и смрт.“ Граф Ерентал, о коме је Извољски у једном већем петроградском друштву јавно рекао да лаже као мало ко: — „Ерентал, то је лаж! Нема те лажи за коју Ерентал не би био способан“! — није хтео да верује у истинитост Миловановићевих речи у београдској Скупштини. Мислио човек да и Миловановић — лаже.

10

Немачкој војној експедицији за Китај 1900 г. приликом побуне Боксера пред одлазак у кинеске воде Виљем II издаје ову наредбу: — „Ви знате да ћете се тући са лукавим непријатељем, добро оружаним и свирепим! Да га победите доста је да се појавите! Будите без милости! Не требају заробљеници! Pardon wird nicht gegeben! Gefangene werden nicht gemacht! Побите све што вам дође под руку!...“ Фрања Јосиф у светском рату објављујући рат Србији није морао да издаје сличне наредбе, издавали су их и спроводили у његово име његови капетани, оберлајтнанти и лајтнанти.

11

Док је аустроугарска амбасада у Петрограду била пуна Руса, аустроугарска дипломатија знала је увек да нађе пута и начина да наметне своју вољу Русији у односима с њоме. И морао је да дође балкански рат па да се и руска аристократија тргне из своје кобне равнодушности. Графица Јелисавета Владимировна Шувалова повела је покрет и организовала бојкот аустроугарског амбасадора и нико се више из руског високог друштва није хтео да одазове љубазним позивима графа Турна и да прекорачи праг аустроугарске амбасаде. Довољно је било да ова опрезност и предострожност потрају само две године: 1914 Русија се налазила већ у рату с Аустроугарском.

12

Велика кијавица. Реч је о кијавици цара Виљема II. Кад му је за време његове владавине још пре европског рата његов лични лекар једном приликом рекао да има малу кијавицу, велики император напао га је исправљајући га раздражен и увређен: — „Велику кијавицу! Све је код мене велико! Ein grosser Schnupfen! Bei mir ist alles gross!“ Цар Виљем II приредио је свету само један једини рат. Није чудо да се овај развио у велике, донде невиђене, највеће димензије.

13

C'est le commencement de la fin. За слабе способности графа Берхтолда знао је цео Петроград. Зато су у Петрограду сви били изненађени кад је, после графа Еренталa, граф Берхтолд постао министар спољних послова у Бечу. — „Зар он?“ — говорио је Константин Аркадијевић Губастов, бивши посланик у Београду, а доцније помоћник министра спољних послова, г. Димитрију Поповићу, тадањем посланику Србије у Петрограду. — „Па он не уме ни речи да каже“. Зато је граф Берхтолд 1914 године и објавио рат Србији, послао је топове да говоре уместо њега.

Д-р *Никола Милутиновић*

КРИЧИ[1]

Успомена на старо становништво Криче или Кричкове живи код доброг дела нашег народа, а нарочито оног дела који станује око река Таре и Лима. О њима има много замагљених прича и оне су најстарија реминисценција на старо становништво, које су у тим крајевима затекли први српски досељеници. Дугим и детаљним испитивањем и проучавањем постанка најстаријих наших племена у црногорској Херцеговини дошли смо до многих података о Кричима и њиховом простирању у време насељавања Срба у Херцеговини, као и о њиховој даљој судбини.

Ми ћемо овде изнети неке прикупљене податке из прича и литературе о Кричима, а у исто време указати и на неке топографске називе, помоћу којих ће се моћи утврдити правац њихових миграција, које би могле послужити као путоказ за даља и свестранија испитивања овог прастарог племена, односно народа.

Према причању најбољих памтиша и познавалаца етничке прошлости херцеговачких племена, Кричима се називао онај део Матаруга, који се после првог српског надирања у Доњу Херцеговину и погибије матарушког краља Сумора повукао у крајеве око реке Таре. Они су се, причају, простирали на запад до Јелеча и Сутјеске код Фоче, а на исток до данашње вароши Колашина. Нисам могао сазнати границе њихова простирања према северу. Врло је вероватно, да су тада Кричи држали већи део бившег Новопазарског Санџака. Име Старом Влаху долази, по моме мишљењу, од старог становништва, од којег су остатак данашњи Кричи. Предање каже, да су Кричи имали вароши у Пљевљима и Фочи и да им је седиште највеће власти било у Пљевљима. Они су мрзели Србе као освајаче, а нарочито због тога што су их ови сматрали као инфериорнији народ, који су таманили на све могуће начине. Отуда су борбе између њих и Срба биле не само дуге него и толико крваве и дивљачне, да су остале у живој народној успомени и до данашњега дана. Поред тога досељење Срба и прве борбе с Кричима биле су епохалан догађај у историји оба народа, што је у знатној мери појачавало одржавање успомена на помињате догађаје.

Као што смо пре рекли, Криче сматрају за део народа Матаруга. Ово име, Кричи су, прича се, добили од Срба, који су их тако назвали по томе што су, веле, они „кричали" кад говоре. Бар тако је изгледало тим првим Србима. Тај назив, Кричи, проширио се на цео тај део Матаруга, који се груписао северно од Таре. Временом су и они овај назив примили, а доцније се по њима назвала „Кричком" област коју су насељавали. Доцније се овај назив локализовао на данашњи Кричак у Потарју. Ово локализовање изведено је пре 13 века. То дознајемо из једне повеље краља Стефана Уроша I, писане око 1260, у којој се каже да село Прошћење граничи с Кричком.[2])

[1]) Из књиге „Порекло и прошлост српских породица. I Дробњаци."
[2]) Споменик III, 9.

Нићифор Дучић пишући о Колашину каже, да се цео тај предео звао Кричак по становништву које је у њему становало и да је имао своје војводе, који су се презивали Кричковићи; а да се данас Кричком назива само један мањи предео између Пљеваља и Бијелог Поља.[1])

Нема сумње, да се у ранија времена Кричком називала пространа област у бившем Санџаку.

Породични назив Кричак или Кричковић постоји и данас. Тај назив често сретамо у старим писаним споменицима. Неки Давид Кричковић из Пољица у Далмацији помиње се 1492 год.[2]) Никола Кричак, родом Грубановић, из села Крушевице, преписао је 1528 г. једну стару црквену књигу.[3]) У једном поменику манастира Хилендару из 16 или 17 века помиње се род Филипа Кричка, презвитера [illegible]ранскога, са још неколико Кричака, који су му били ближи род.[4]) Године 1694 Никодим Бусовић, епископ далматински, запопио је Ра[illegible] Кричка и дао му парохију у Дрнишу.[5]) Максим Кричковић, свештеник, помиње се 1762, у запису на једној старој штампаној књизи, коју је тада поклонио цркви у Гомирју.[6]) У списку приложника цркве св. Николе у Врепцима (Банија) из 1781 г. налазе се имена: Петра, Атанасија, Михаила и Станише Кричковића.[7]) Иван Кричковић поклонио је 1797 две књиге Стипанској Цркви за душу свог сина Арсенија.[8]) В. Скарић саопштава, да Кричковића има у кричкој парохији у Далмацији и по разним местима северозападне Босне, а нарочито у вођеничкој парохији.[9])

И у топографским називима Кричи су нам оставили доста трагова. Поред места „Кричак" између Пљеваља и Бијелог Поља, које се помиње још у 13 веку,[10]) имамо назив Кричачко Поље у планини Сињајевини. Село Кричина има у општини Брибиру у срезу новљанском. По попису из 1921 г. било је тада у њему 61 кућа са 266 душа.[11]) Место Кричићи има у срезу јајачком. Оно је имало 1921 г. 23 куће са 138 душа.[12]) Село Кричке има у општини Бучу у срезу пакрачком. Године 1921 бројило је 43 куће са 261 душом.[13]) У општини Чаглић у срезу пакрачком има село Кричке. Према попису из 1921 г. бројало је тада 112 кућа са 597 душа.[14]) Кричке је велико село у општини Дрнишу у срезу Книнском. Оно броји, по попису из 1921 год., 193 куће са 837 душа.[15])

Нема сумње, да су сви ови називи дошли од становништва истог имена. Ова имена показују нам правац миграција, а у исто време и љубав становништва према своме старом називу „Кричи" и тежњу да га што дуже задрже у успомени, задржавањем презимена Кричке или Кричковићи и давањем назива „Кричке" местима где су се насељавали.

[1]) Н. Дучић: Књижевни радови. Књига III, страна 347. [2]) К. Јиречек: Историја Срба III, стр. 56. [3]) Љ. Стојановић: Записи, број 462. [4]) Љ. Стојановић: Записи, књ. VI, с. 168. [5]) Е. Н. Милаш: Православна Далмација. Нови Сад 1901, с. 323. [6]) Љ. Стојановић: Записи, бр. 8216. [7]) Ibidem бр. 8569. [8]) Ibid., бр. 8850. [9]) В. Скарић: Поријекло православнога народа у сјеверозападној Босни (Гласник Зем. Музеја у Босни и Херцеговини, XXX 1918), с. 240 и 250 [10]) Споменик III, с. 9. [11]) „Речник Места" по зван. подацима Мин. Унутр. Дела. Издала „Народна Просвета." Београд 1925, стр. 548. [12]) Ibidem, 309. [13]) Ibid., 314. [14]) Ibid., с. 514. [15]) Ibidem, с. 578,

У крајевима које смо испитивали нисмо нашли остатка од Крича. Једино су нам причали у Дробњаку о изумрлој породици Гуске, која је била од Крича. Они су недавно изумрли. Последњи њихов изданак, Јевто, умро је на Косорићима око 1875 г. О Гускама смо сазнали, да су пореклом од унука кричког војводе Калоке. Мајка Калокиног унучета била је родом од Косорића. Кад јој Дробњаци убију мужа у Буковичкој Гори, побегне с малим синчићем у род. Од тог детета била је породица Гуске. Они су становали на Косорићима у Дробњаку преко хиљаду година. Стари људи, који памте њихове последње изданке, причају о Гускама, да су били од другог народа и да су по „крви и облику“ били „особити“. Према њиховом опису Гуске су биле: ситног раста, здепасти, крути, црнпурасти а зелених очију, дебелих усана и т. д. По спољашњости могао их је, веле, свак лако познати да нису од „нашег народа“ — Дробњака.

Интересантно је, да су истих телесних особина и бањски Коковићи и Мишковићи, о којима смо раније говорили као о остацима староседелачких Матаруга.[1])

Из предања сазнајемо за два њихова лична имена: једном кричком војводи било је име Калока, а једном мегданџији Рамеза. Можда су нам од Крича остали називи планине: Дурмитора и брда Пирлитор. Пределе ових географских објеката држали су они неко време по насељавању Новљана у Дробњак и ови су поменуте називе могли врло лако примити од Крича и задржати по освајању тог предела.

А. Лубурић.

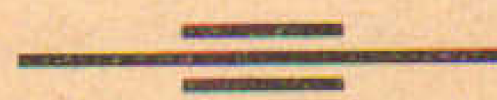

[1]) Види мој чланак: „Прилог за испитивање Матаруга“ у 11 свесци „Гл. Геогр. Друштва“, с. 134–139.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ПРЕПИСКА ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ У ГОДИНИ 1876

(7)

85. Ристићу, 15. VIII. 1876. Тек добијете одговор гарантних сила гледе примирја изволите нам исти одмах саопштити, јер ако силе прихвате посредовање за примирје, имаће се тада опредијелити појединости примирја. Разумије се, да ова опредијељења мора свака страна за себе поставити. За то најсходније је, када будете ви предали опредјељења примирја од своје стране, да у исто вријеме изјавите, да ће Црна Гора засебно од своје стране изложити појединости за примирје. У томе смислу и ми ћемо се обратити великим силама. Наступи ли овај случај, ми ћемо вам доставити наша опредјељења за примирје и извјештаваћемо вас редовно о даљем току ствари.

86. Од Ристића, 17. VIII. 1876. Аустрија одговорила, да је препоручила свом посланику у Цариграду споразумети се с осталим представницима гарантних сила те захтевати од порте престанак непријатељства између ње и Србије, а гледе Црне Горе, да се, истина, слаже с мишљењем кнеза Милана, да примирје само са Србијом не води цељи, али да Аустрија очекује од Црне Горе непосредно корак. Односно других сила знамо само толико, да су сад изменили мисли између себе. Ваш предлог, да свака страна за себе преговара, разумемо ми тако, да преговори буду на заједничкој основи, о којој би се ми претходно договорили. Разногласност у основи могла би бити штетна за обе стране.

87. Ристићу, 18. VIII. 1876. Наш предлог, да свака страна за себе преговара мишљен је, као што га сигурно и ви разумијевате, т. ј. питање о примирју, рату, или миру у начелу зависи свагда од заједничког споразумљења и може се само савремено закључити, а поједина опредјељења било за примирије или мир, поставља свака страна за себе. Мислили смо, да је то јасно изражено било и садржајем нашега телеграма од 5. III. у коме сам Вам представио расположење

Њ. Св. Књаза и побуду пристајања на посредовање сила за примирје у име његово и да се Црна Гора разумијевала у преговорима за то посредовање, но пошто је Њ. Св. књаз Милан представио ту ствар као дужност, коју му савјест налаже, а не као позитивни факт, који би могао бити као основа за политично преговарање Црне Горе наспрам сила, то да се не би нашли изолирани приликом закључења примирја Србије с Турском, Њ. Св. Књаз већ данас обраћа се силама, молећи их, да се приме посредовања за примирје и односно Црне Горе и да се оно једновремено са србијанским учини.

---

88. Од Ристића, 18. VIII. 1876. Наређено је, да се познатим путем пошље у Trijешће и трећа рата у наполеонима, јер дуката немамо. Молим известите Матановића. О примирју нема још ништа позитивног.

---

89. Од Ристића, 19. VIII. 1876. Примио сам вашу депешу од јуче. Побуде књаза Милана, којим је захтевао престанак непријатељства и према Црној Гори формулисане су писмено и позитивно. Њих је разумјела и Аустрија и све друге силе, па што она ипак тражи непосредан корак Црне Горе, то је просто за то, што се боји, да би без тога корака признала, а тиме и оснажила нашу заједницу.

---

90. Од Ристића, 26. VIII. 1876. У понедељник предали су представници гарантних сила Порти свака за себе, али идентичан мемоар за примирје. Турски министар иностраних дела изјавио је жељу утврдити поред примирја и паришки мир, но представници гарантних сила то несу усвојили. Очекује се одговор портин.

---

91. Од Ристића, 27. VIII. 1876. Порта је силама одговорила, да не прима посредовање за примирје, но да ће им предложити ускоро услове за мир и гарантне силе сад те очекују, пре него што даље реше.

---

92. Од Ристића, 5. IX. 1876. Влада италијанска доставила је Њ. Св. Књазу преко свога конзула да порта од данас за осам дана обуставља непријатељство и да је већ издала строге заповеди заповедницима своје војске, да се држе само на обрани и да порта исте мере очекује од књ. владе. Књаз неће у овоме ништа одлучити, док не добије ваш одговор, за то молим, да нам одмах јавите, је ли и вама иста понуда стигла и држите ли за потребно, да је примимо?

---

93. Од Ристића, 5. IX. 1876. Саопштено нам је преко конзула, да је порта, и ако није званично, пристала на примирје, опет издала налог командантима војске, да се уздржавају од нападања. Силе захтевају, да то учинимо и ми и Црна Гора. И пошто смо ми заједно с Црном Гором и захтевали престанак непријатељства, то мислимо да треба и од наше стране издати подобан налог, да се не бисмо замерили силама. Одговорите ми што пре телеграфом, што ви намеравате чинити?

---

94. Ристићу, 5. IX. 1876. Сагласни с вашим мишљењем у данашњој депеши, издаћемо одмах и ми налог командантима наше војске, да обуставе нападања.

---

95. Од Ристића, 6. IX. 1876. И ми, примивши од талијанске владе саопштење као и ваш пристанак, издали смо налог командантима, да се уздржавају од нападања.

---

96. Ристићу, 13. IX. 1876. Италијански конзул доставио Књазу, да је Турска од своје стране наредила обуставу нападања још на осам дана Књаз и овом приликом очекује ваш телеграфски одговор ради сагласног поступања, Њ. Св. Књаз позвао је дипломатске агенте, да доставе својим владама, да је он наредио командантима своје војске, да се и даље уздрже нападања, но без опредијељена рока; у исто вријеме, да Књаз сматра штетним овакво продужавање и неизвјесност стања и жели да силе час прије створе одлуку ма у којем правцу.

---

97. Од Ристића, 15. IX. 1876. Данас смо одговорили силама, да не можемо продужити примирје, које не само нема демаркационе линије ни неутралне зоне, но је још од турске војске непрестано гажено било, остајући стално готови примити примирје правилно и са дужним роком. Јавите нам како је ваше коначно рјешење. Надамо се, да ћемо вам скоро моћи послати и четврту рату новаца.

---

98. Ристићу, 16. IX. 1876. Пошто смо сасвијем сагласни о немогућности продужавања оваквог примирја и пошто смо истовјетно изразили силама готовост своју на правилно и дуже примирје, те се тиме оградили од могућег приговора, да уздржавамо остварење примирја, књаз се данас повратио војсци, одлучан да настави борбу.

---

99. Ристићу, 4. X. 1876. Овдашњи заступници саопштили су Њ. Св. Књазу, а без сумње сте у исто вријеме и ви добили ово саопштење, да је Порта својом нотом од 30. пр. мј. изјавила силама, да је готова закључити примирје на шест мјесеци. Заступници су жељели имати одмах одговор. Књ. влада је одговорила, да се мора са владом српском, премда је прије с њом заједно изјавила своју приправност на правилно примирје, претходно о томе сагласити, а да га у начелу прима, да јој међутим чини овај рок предугачак и за нас само штетан. Молим Вас, дакле, одговорите ми што прије телеграфом: како мислите и што намјеравате у овој ствари.

100. Од Ристића, 5. X. 1876. Сви конзули осим руского имају налог потпомоћи портом предложено примирје до конца марта. Корак званични нису још учинили. Ми налазимо, да би тако дуго примирје испало на турску корист, а на нашу највећу штету. Молим за ваше мишљење, да можемо сагласно одговорити.

---

101. Ристићу, 5. X. 1876. Мислимо, да нам треба најживље настојати, да се што више скрати рок примирја. Можда би доста било два мјесеца. Повјерљиво вам достављам, да џебане једва још за два велика боја имамо, и да смо на муку с народом добјеглим, а и с нашим, јер су му поља остала необрађена. Ипак је дух у војсци сасвим добар и ви се одлучите без обзира на то, а ми прије него се с вама сагласимо, у овој ствари, нећемо званично дати одговора конзулима.

---

102. Од Ристића, 5. X. 1876. Примили смо ваше обадве депеше. Пшто је Русија одбила предлог портин, то ни други конзули нису чинили званични корак код нас. Не могући држати целе зиме војску под оружјем и земљу у ратном стању, а на неизвесну цел ми не смемо примити тако дуго примирје, но ће најмудрије бити, да останемо у сагласности с предлогом сила. За то, ако конзули учине званични корак, ми предлажемо, да наш званични одговор овако гласи: „Остајемо постојано готови примити предлог сила о примирју од месец дана до шест недеља, а портин предлог не можемо примити". — Молим одговорите ми што пре телеграфом, јесте ли сагласни. Један мали део нашега зајма налази се већ на путу. Како приспе послаћемо вам последњу рату и то опет на Матановића у Трст.

---

103. Ристићу, 6. X. 1876. Сагласни смо с вашим предлогом за одговор конзулима.[1])

---

104. Кнез Никола кнезу Милану, 10. X. 1876. Радост и честитање, које ми изјављујете поводом освојења турскога града Медуна, сматрам изразом узајмног одушевљеног осјећања, којим су наше братске војске испуњене. Ја Вам срдачно захваљујем на томе и дај Боже да скорим узможемо један другоме братски руку стиснути и честитати срећу народа нашега.

---

105. Кнез Никола кнезу Милану, 11. X. 1876. Са вазданшњим учествовањем у свакој радости Вашој најсрдачније Вам честитам крштење Вашег Престолонашљедника. Нека би Свемогући испуни нашу очинску жељу, да *Александар с Данилом* сретно узрасте у нашој љубави и слози и да они, браћа по положају, позиву и духовном сроству, братски и сложно узраде и доврше за срећу народа нашега, што ми не доспиjемо извршити.

[1]) Двије депеше између 6 и 11 октобра изгубљене.

106. Ристићу, 11. X. 1876. Неизвјесност садањег стања ушљед дугога преговарања дипломације тешка је и штетна за нашу ствар, а за нас још и с тога, што смо освојењем Медуна добили повољан положај за важније операције. С тога је Њ. В. Књаз, био да се ускори рјешење дипломације, или да се добије извјесност и јасност стања, позвао јуче све конзуле и изјавио им, да ће споразуман са Србијом, пристати једино на примирје од шест недјеља, умоливши их, да то одмах доставе својим владама.

---

107. Од Ристића, 12. X. 1876. Примио сам Вашу депешу од јуче. Сагласни у питању о примирју и ми сами настојавамо, да се изиђе из садашње неизвесности. Извештени смо, да Игњатијев ради у Цариграду, да ускори решење. Данас смо Вам послали и последњу рату од 10.000 дуката у Тријест.

---

108. Кнез Никола кнезу Милану, 15. X. 1876. Наш искрени братски одношај и заједничко дјеловање наше за општу народну ствар српску, упућује ме, да Вашој Свијетлости прије свакога кажем право стање Црне Горе. Наш је ратни положај, хвала Богу, врло добар, а падом Медуна стоји нам сада Арбанија отворена за даљи и већи рад, која би од најкориснијих пошљедица могао бити; но без срестава, нарочито у Арбанији, не само да не можемо ни један корак у том погледу предузети, јер су мала средства Црне Горе досадањим ратовањем сасвим исцрпљена, а припомоћи, осим незнате у посљедње вријеме ни одкуда није долазило — него бисмо се морали ограничити, да одржавамо и то с највећим самопрегоријевањем досадање успјехе. С тога у интересу нашег народног дјела, за сигурније постижење наше цјели и да би даљу радњу своју управити и расположити могао, налазим се принуђен, драги брате, замолити Вас, да бисте, ако је икако могућно, учињели, да се продужи давање од 10.000 дуката на мјесец и од зајма вашега уступи Црној Гори 50.000 дуката.

---

109. Књаз Никола војводи Божу, 16. X. 1876. Разумијем да Дервиш-паша велики таин догони у Спуж; ја мислим да оће опет уз Брда. Него одмах нареди да сва војска наша, осим Братоножића и Куча, која је преко Мораче, опет се овамо врати и нека стоји ту око Белије и до Рогама, а ја сам наредио Машу Андрову да држи два батаљона црмничке наредне да дођу тамо чим виде прилику. Божо, немој нипошто ми изложити војску као они дан у Маљат. Може бити да ћу и ја доћи тамо; чим приспије бешкот у Котор, наћи ћемо начин, да се догони тамо. — Књаз.

Саопштава *Д. Вуксан*

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Г. ЈОВАН ЕРДЕЉАНОВИЋ И ЕТНОГРАФИЈА ЦРНЕ ГОРЕ

Тек на свом повратку с опоравка прочитао сам у „Записима“ од новембра 1929, 305—10, нападаје г. Ердељановића на мене. Није ме изненадила ни њихова садржина, ни тон, јер после свог састава у Нидерлеову Зборнику „Трагом најстаријег словенског слоја у Банату“ не може ме г. Е. никаквом више лошијом садржином изненадити, а после свог чланка о српству и хрватству у једном дневном листу ниједним нижим тоном. Ја сам их, нажалост, прочитао тек после својих приказа неких радова г. Е. Да сам то раније учинио, не бих никада ни слова написао о њему. Много сам погрешио, када сам полагао лепе наде у његов даљи рад и обасуо га за досадашњи високим похвалама. Црну сам незахвалност дочекао. Линија рада г. Е. креће се у сасвим другом правцу него што сам ја због своје претеране беневолентности предвиђао. Све моје похвале штампао је г. Е. на челу свога састава у „Записима“ и на њих додао низ погрда на мене и самохвалисања. Такав начин писања карактеристичан је само за васпитни степен писца и његово осећање одговорности за штампану реч.

Ја сам о радовима г. Е. писао врло обазриво. Нарочито сам наглашавао да пишем о њима као историк, за кога су антропогеографија, етнографија и етнологија важне помоћне дисциплине, које не може обићи, ако строго научно ради. И г. Е. је улазио у суседне области своје дисциплини, особито у историју и лингвистику. Улажење у суседне области није никакав грех. Напротив, радници на границама научних области спадају често међу најдубље и најплодније научењаке. Питање је само, како се улази. Г. Е. мисли да сам ја ушао како се не сме у антропогеографију и сродне дисциплине. Тврди, да су моја мишљења из тих научних области потпуно нетачна и да се на њих уопште не треба освртати. Па ипак он то чини, али, вели, само због тога што сам професор универзитета, јер они треба нарочито да пазе шта пишу. Тачно. И г. Е. не треба никад да смеће ту истину с ума, нарочито кад улази с недовољним знањем предмета и метода у историју и лингвистику.

Г. Е. мисли да ја уопште не бих знао шта је његова књига о Црној Гори, не бих је, по њему, ни прочитао целу, чак јој не бих прочитао ни предговор, па ни један део натписа, мада га цитирам

Ја немам смисла за духовно устројство у ком су уопште могуће овакве тврдње, брањене онаквим разлозима као што чини г. Е. Остављам читаоцима „Записа“, који имају смисла за отменост мишљења и општења, да сами суде о овој инсинуацији. Ја сам с њиховим судом унапред задовољан. Све књиге о којима сам писао, ја сам не само прочитао, него и проучио. Много жалим да су код нас овакве тврдње уопште могуће. Тешим се да је то сасвим редак изузетак.

Г. Е. се много љути што ја сматрам његову књигу о Црној Гори и антропогеографским радом, насталим по упутствима Јована Цвијића, јер је он сматра само етнолошким. Да би ме сасвим изобличио, начинио је г. Е. једну малу измену мојих речи у свом цитату — штампао је реч упутства великим словом. Доиста то није требао чинити. Да сам хтео оно рећи што г. Е. вели да кажем, и ја бих написао ту реч великим словом. Али ја нисам мислио на књижицу Упутства, него на иницијативу Цвијића уопште, који је одлично знао важност етнографских изучавања и њихову нераздвојиву везу с антропогеографским. Г. Е. се одриче Цвијићевих упутстава и пише о својој сарадњи у његовим издањима начином који ја препуштам суду читалаца. Моје је мишљење да је културни ниво Црногораца високо изнад тога да би проучавање њихова живота могло бити обухваћено само етнолошким проучавањима. Г. Е. мисли да сам ја одвише истакао антропогеографски део његове књиге и обасипа ме зато погрдама. Но у правој науци је испреплетаност и међусобна зависност антрополошких, антропогеографских, етнографских и етнолошких истраживања тако потпуна да је узрујавање г. Е. сасвим неумесно. Ја пишем, само, о антропогеографији, а г. Е. тврди како ја уопште не знам шта је то. Тим је показао оскудицу смисла за сваку меру. Ја молим читаоце „Записа“ да прочитају, ако налазе уопште за потребно, у Цвијићеву Зборнику мој прилог и г. Е. и сами просуде ко има јасније схватање о свима дисциплинама између географије и историје. Жалосно је што сам на ово присиљен. Страсна мржња одвукла је г. Е. још даље.

Сву своју ученост и спретност скупио је у средњи одељак својих нападаја да би доказао, како ја немам појма о томе шта је етнологија, јер је делим од етнографије. Ево шта вели: „Кад г. Радојчић већ може да пише и о питањима ове врсте (т. ј. етнографским и етнолошким), требало би бар да зна толико, да је наука о народима на Свету (у оном смислу у коме он овде говори) само једна, а да их нема две, и да према томе та наука мора имати само једно име а не два: или је треба називати именом „етнологија“, као што је називају сви народи високе културе, или се држати имена „етнографија“, које се код нас од раније одомаћило и које се код многих наших писаца и установа још упорно одржава (наравно колико услед навике толико и због необавештености)“. С тим је одељком желео мене научно онемогућити, али је постигао, као што у таквим случајевима редовно бива, противан ефекат. Одвише је претерао. Завела га је мени несхватљива, страсна мржња, која је лош саветник. Врло је лако дефинирати шта је етнографија, а шта етнологија. Читаоци „Записа“ и сами

то врло добро знају. Но ради г. Е., који је о томе држао још приступно предавање, наводим дефиниције етнографије и етнологије од признатих научењака. Један од најбољих теоретичара историјског метода, познати Ернст Бернхајм пише: „Neuerdings scheidet man aber von der Ethnographie noch die Etnologie als besondere Disziplin, indem man der ersteren die beschreibende Kunde von den einzelnen Stämmen und Völkern (beschreibende Völkerkunde), zuneist, der letzteren die darauf beruhende Erforschung der allgemeinen Elementarvorstellungen, Gedanken und Betätigungen, sowie der allgemeinen Existenzbedingungen, gewissermassen die Völkerpsychologie und Soziologie der unzivilisierten Völker (vergleichende Völkerkunde)“: Bernheim E., Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, 1908, 100. Одлични француски антропогеограф, Ж. Брин, пише о етнографији и етнологији овако: „Il ne nous appartient pas d' exposer ce qu' est l' ethnographie, c' est—à—dire la dedescription exacte et tout à la fois critique et systématique, des peuples, non plus, que l' ethnologie qui est une sorte d' ethnographie plus logique et plus raisonnée“: Brunhes J., La géographie humaine, II, 1925, 755. Класично јасан и прецизан је у својој дефиницији истих дисциплина најбољи француски претставник историјске синтезе А. Бер, који пише: „L' ethnologie doit être distinguée de l' ethnographie, en ce qu' elle est comparée tandis que cette dernière est purement descriptive“: Berr H., La synthèse en histoire, 1911, 80. Цео овај одељак код Бера особито је добро написан. Овај би се низ дао продужити по милој вољи, али и ово је, несумњиво, довољно да би се видело шта је покушао г. Е. Ја дубоко жалим што сам морао и ова страна мишљења исписивати. Где би још у свету то било потребно? Из мојих речи, које је навео г. Е., види се да сам ја сасвим тачно разликовао етнографска и етнолошка испитивања. Г. Е. ме је покушао због тога изврћи највећем руглу. Свако разборит види шта је постигао. Знам, да он може навести и туђа мишљења, по којима су етнографија и етнологија једна дисциплина. И А. Бер их спомиње. Али њихова подела је нужна, одговара сличним поделама у блиским и сродним дисциплинама и олакшава научна испитивања.

С овим је цела кула разлагања г. Е. до темеља срушена. О историјским питањима — шта су историјски извори а шта литература, шта је антикварство, шта је научно историјско приказивање и т. д. — не може се с г. Е. расправљати после његова прилога у Нидерлеову Зборнику. Ми се разилазимо и у схватању дисциплине коју он предаје, етнологије, и то се потпуно разилазимо, као што су нам сасвим различита и схватања о научном методу и начину приказивања. Г. Е. надугачко слави свој рад. Но и из тога избија његова позната плиткоћа и нејасност у разлагању и развученост у приказивању, да оставим на страну укусност тога посла уопште. Ја сматрам дело П. Ровинског о Црној Гори, за своје доба, научно важнијим од његова, и много жалим што г. Е. онако пише о научним напорима Ровинскога за упознавање Црне Горе. Вуков спис о Црној Гори стилски је високо изнад његова. Стил се осећа и из немачког текста, који је одлично превео на српски Љ. Стојановић. Ово је одговор на питање г. Е. Још молим

читаоце „Записа“ да оно место у саставу г. Е. где ме напада због питања о постанку црногорских племена, упореде с оним што је он сам писао о том у Гласнику Географског друштва 5, 1921, 67—79.

Све моје замерке раду г. Е. о Црној Гори остају, и нема сумње да су одвише благо речене. Ја сам тако поступао због његове марљивости и што сам веровао да је бар механички посао бележења традиција тачно обављао. Скорашње полемике о том његову раду пољуљале су и ту моју веру.

Ја много жалим губитак сваког тренутка изгубљеног и овим жалосним констатацијама и забринуо бих се, кад би случај г. Е. био типичан за данашње стање наше науке. Но он то није. Због својих студија о развоју српске историографије, ја се много бавим и развитком наше критике. Одатле знам да је овај састав г. Е. сличан критикама пре педесет година. Онда се отприлике тако писало, и таквим средствима служило као што чини г. Е. Критичару се пребацивало да није критиковану књигу ни прочитао, да о њену предмету ништа не зна и т. д. Да се то докаже служило се најружнијим средствима — извртањем цитата, подметањем оног што писац није ни сањао, мистифицирањем и т. д. На крају се писац обасипао фарисејским саветима, сличним крају састава г. Е., који се и онда тицао онога ко га је писао, а не онога коме је упућен. Све је то давно било, и све је то натерало Стојана Новаковића да напише свој познати тешки суд о односу српске науке према светској. Но та су времена прошла. Случај г. Е. је један редак изузетак. Наша је наука давно прегазила његова схватања и његове методе. Састави као његов, с начином полемизирања као што он чини, нису више знак наше науке. И добро је тако, јер се средствима, којима се он служи, наука доиста не унапређује, него се покушава вући унатраг. То је узалудан посао, јер наука иде само напред.

Никола Радојчић

Тихомир Р. Ђорђевић: *Наш народни живот.* Књ. I-II Београд, 1930.

Угледна књижарница Геце Кона издала је уједном двије књиге г. проф. Ђорђевића. Кад се зна, колика је код нас криза књиге уопште, а напосе кад се издају научна дјела, онда је ово подузеће књижарнице г. Кона свакако за похвалу.

У ове двије књиге скупио је г. Ђорђевић своја 24 чланка из етнографије, који су били штампани по разним едицијама и часописима. Кад се зна, како је у провинцији тешко и готово немогуће доћи до комплета наших часописа и од послије рата, онда је госп. Ђорђевић учинио врло добро, што је ове своје радове прикупио и помогао да на овај начин може лако доћи свако, ко се интересује за народни живот и његове обичаје.

Нов чланак у овим књигама је „Етнолошка наука у Јужних Словена“, који уједно служи и као преговор овој серији књига госп. Ђорђевића.

Етнолошка наука у нашем народу није нова. Било је код нас још одавно, од самог почетка прошлога вијека, људи, који су заузимали прво мјесто у нашој књижевној хијерархији, и који су и писали и указивали на важност етнологије. Али, како то вријеме није уопште погодавало нашој књижевности, још мање је могло погодовати дјелима која су проучавала народни живот, обичаје народа, чији је говорни језик био — „свињарски“. С друге стране, ми нијесмо доста дуго имали књижевних институција, па чак ни часописа, у којим би се могла третирати и сабрати грађа из етнологије. Прва наша књижевна и научна удружења нијесу се много бавила етнографијом. Више је овај материјал у њима доношен као успут. Уопште може се рећи, да је од свих наука овој најмање посвећивана пажња и у Љетопису и у Српском Ученом Друштву и у едицијама Матице хрв. и словенске, а нарочито у старијим нашим часописима. Заслужено мјесто овој науци дају тек наше академије, и то Југословенска академија у свом Zborniku (Књ. I-XXVI) и Српска краљ. академија у свом Етнографском зборнику (Књ. I-XII). За проучавање народног живота имамо већ данас и нарочитих часописа (Гласник Зем. музеја у Сарајеву, Гласник Етн. Музеја у Београду, Етнолошка библиотека Етногр. музеја у Загребу и Етнолог, Гласник Етногр. музеја у Љубљани), поред тога осталог, готово сви наши часописи и алманаси доносе често врло важних прилога нашој етнографији.

У првом чланку „Наши народни обичаји“, Ђорђевић наводи данас већ устаљену подјелу обичаја: на социјалне, економске, религиозне, правне и медицинске. Проучавању наших народних обичаја приступило се веома касно, кад су они „на издисају“ и кад их треба тражити у далеким и забаченим крајевима и селима, и камо још није допрла модерна култура, која им је највећи непријатељ. У овом чланку набраја се још литература, упуства за скупљање ове грађе.

У чланку „Наши сеоски занати“, види се колико су на њих утјецали варошки занати са савременијим алатима, терминологијом, начином рада и организацијом радника. На занате често утичу разне околности, тако н. пр. у селима Стругаонику, Берковцу и Гуљици (округ ваљевски) сви сељаци баве се каменорезачким послом, и то стога, што се у тим селима налази одличан камен за ове послове и чак за израду. Напомињемо, да је исти случај и с нашим једним селом у Љешанској Нахији.

Од нарочитог су интереса за нас још ови чланци у I књизи: „Наша народна ношња“, „Наше старо оружје“, и „Коњ и оружје“. Нијесу интересантни по том, што говоре о ношњи и оружју из наших крајева, и ако г. Ђорђевић, у колико је то нашао у литератури, говори и о црногорском оружју и ношњи, већ по томе, што ови чланци дају потстрека, да се опише детаљно и ношња и оружје у Ц. Гори. Готово још једино Цр. Гора сачувала је тип наше најстарије (и мушке и женске) ношње, ту је душанка, долама, струка и т. д. — комади

одијеће, који су данас ријетко гдје и по имену познати. И у Црној Гори нестаје све више сваким даном народне ношње, струка н. пр. која је била саставни дио народне црногорске ношње, данас се готово не види. Прегаче (женске) више и нема, ту су замијенили неукусни фабрични „шалови“, који покривајући корет дају једну рђаву слику још рђавије мјешовине нар. и варошког одијела. — Што је речено о одијелу, вриједи и за оружје. — Крајње је вријеме, да се те ствари опишу. У Црној Гори има преко хиљаду учитеља и свештеника, који свакодневно живе с народом. Нека се само један од сто од тих нађе, који ће се примити тога посла, то ће бити довољно. А надамо се, да ће се барем толико наћи на овом послу.

Интересантан је чланак „Крађа цркава“. Природно свака крађа је знак или неваљалства, или користољубља. Али, у крађи цркава има, по нар. вјеровању, и других мотива, а то је празновјерица, по којој крађена ствар доноси срећу. У Црној Гори, у старије вријеме, крађа у црквама чинила се из нужде. Наравно, није се крало ништа осим звона, што се даде објаснити тим, што је у Црној Гори релативно мало цркава, звона скупа, и Црногорци су махом слазили у Приморје, да овим начином дођу до звона. У Држ. Цет. Архиву о овој врсти крађе има веома интересантних докумената, нарочито из доба Св. Петра, а донекле и из првих година владе Владике Рада.

Не допушта нам простор, да овом приликом прикажемо све интересантне чланке г. Ђорђевића, и ми ћемо само споменути теме: целибат, брак, доба за женидбу и удадбу, чудновате љубавне чини, куповина и отмица девојака, девојачка невиност, сватовско гробље итд.

Чланак „Ред при женидби и удаји“ штампан је у *Записима* књ. II, а о неким чланцима било је већ говора у нашем листу.

Ко жели, да свестрано упозна народни живот и обичаје, ми му топло препоручујемо ове књиге г. Ђорђевића.

Д. Вуксан

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Д-р Душан Недељковић: *Психологија лирског стварања.* Београд, 1929. Издање Г. Кона. Стр. 95/8°. Цена 20 дин.

Озбиљан научни покушај да се објасни психолошки процес лирског стварања уопште и посебице новог, модерног лирског песништва. Писац је нашао свега два основна обликаг лирског стварања, којима одговарају два психолошка момента. Творачком моменту обичних, редовних асоцијација одговора класично песништво, а под класичним писац подразумева готово цело песништво које познајемо, све до најновијих времена. Друго, модерно песништво настаје психолошким творачким актом, који писац обележава изразом *иронија*, под-

разумевајући под овим изразом супротност „рационалним, практичним и обичним асоцијацијама“. Класична песма одликује се конструктивношћу, док модерна „што се тиче конструкције,... остаје врло еластична, рекло би се неодређена, па чак и непостојећа... Тачније речено, она собом носи за читаоца увек богаство и дубину више могућих интерпретирања и емоција“. „Сасвим новим асоцијацијама модерна лирика доноси нове емоције, те је сасвим природно првобитно неразумевање на које она наилази код својих читалаца, међу којима је и писац ових редова био пре ових својих психолошких истраживања и рефлексија. Природна је чак и првобитна одвратност коју ови осећају према модерној лирици као према нечем ненормалном“. Писац се, иначе, оградио од претенсија да оцењује естетску вредност песника и песама које цитира, и задржава се само на проучавању психолошког момента, труди се да ухвати психологију твбрачког акта песничког. Но, и у том оквиру могло се је бити више експерименталан, те и више убедљив. Зашто нам писац на једној од типичних модерних песама није саопштио своје емоције које је од песме добио? „Појимање модерне лирске песме претпоставља сарађивање на стварању песниковом“. Зашто нам на једном примеру писац није дао и своју сарадњу?. То би било у интересу ове интересантне студије, у интересу новог песништва и у интересу импозантног броја читалаца који се још нису, буди из каквих разлога, определили према модерном песништву.

За ново песништво писац очекује и нову естетику, јер стара етестика, изникла из старе књижевности, сасвим је непримењлива за нову уметност. То важи и за најмодернију до сада, интуиционистичку критику, у чије припаднике писац убраја и Богдана Поповића, што је мало необично. Богдана Поповића модерни сматрају оличењем догматизма, а и он сам у свим својим огледима наглашавао је и потребу и могућност да се књижевна критика постави на чисто научне основе, а то није далеко од догматизма. Истина, Богдан Поповић није искључив према појму интуиција, а тешко је и бити искључив јер самом употребом те речи признаје се и чињеница, али наши старији научни и књижевни радници дају тој речи нешто друкчи смисао. Слушаоцима Богдана Поповића није непознато да он рачуна с интицијом, али им није непознато ни то, да он под интуицијом разуме једно зрачење нагомиланог знања и искуства, које омогућује оријентисање у извесним областима без нарочитих напора. Интуицијом, по Богдану Поповићу, може начитан човек да позна вредност једне књиге а да је и не прочита, интиуцијом може да нађе баш најбоља места, интиуција то је неко „шесто чуло“, којим љубавник распознаје корак своје драгане или писарица корак свога шефа. А све то, чини нам се, није интуиција у ономе смислу, у ком смислу ту реч употребљава Т. Недељковић.

Овом књигом помера се, иначе, знатно појам класичног и модерног у оном смислу у ком га је до сада разумевао широки читалачки свет, који је многе по времену нове песнике сматрао за модерне. Књига је, поред све научне озбиљности, писана нешто импулсивно и темпераментно прилично је оптерећена белешкама, дигресијама и

читавим полемикама испод текста, а стил обојен варваризмима толико, да у том правцу добијамо управо типичне реченице. („Треба се питати о *емотивној природи* првог момента дисоцијативно — асоцијативних операција имагинативног стваралачког акта и њеној активној синтетичкој улози у техничкој својој специфичности“...). Но поред свих недостатака књига ова улази одважно, жустро у решавање једног тако актуелног и тако сложеног књижевног питања, у знатној мери убеђује, а кад не убеђује она сугерира с успехом и отвара широке видике.

М. Вукићевић

Синиша Пауновић: *Они и ми.* (Приповетке. Цртежи В. Жедринског. Београд, 1930. Стр. 118. Цена 20 дин.)

У нашој новелистици заступљени су међу осталим психолошки цртежи. Код Сибе Миличића тип Добричине или Агнеца божјега, код Глиг. Божовића Рамо Козаревац, Субаша, код Нике Бартуловића отац у Синовљевој госпоји и читав низ других.

Често су то типови, који по себи нису значајни, него служе писцу као средиште око којега ће се нанизати позадина — поред оних којима позадина само истиче обрађени тип. У том случају она је увијек опречна, нејасно оцртана и у лицима богата.

Писци таквих психолошких приповиједака мање оперишу маштом, више се придржавају живота, траже и налазе у свакидашњици дубоке трагедије, мучне конфликте, свирепост судбине и жалосна испаштања неучињених гријехова. Сва је средина концентрисана у тим лицима, сви њени покрети, промјене, заплети вежу се за њих и одређују им ток живота. Због тога овакви писци често указују на проблеме, стварно аналишу и испитују све што је од утицаја на доживљаје, испољавање страсти и воље.

Увијек се те главне личности разликују од осталих каквом моралном особином, особним својим држањем или напросто положајем које заузимљу поред других. Они често пута постају истом занимљиви у једној нарочитој имагинацији пишчевој или задржавају кроз цијелу приповијетку ону мучну безначајност, огледало живота.

У својим новелама писац даје психолошке приказе људи који су одијељени од нас физиолошком разликом у мозгу и чији су нам поступци често необјашњиви и непојмљиви. Самим насловом указује писац на нашу подвојеност од људи, чији мозговни састав или морално проналаштво, или најзад особењаштво сили ове на дјела која ми не схватамо. Овај избор махом патолошке теме карактеристичан је за модерну потражњу за ефектом, не за оригиналношћу.

Без новине, са ослонцем на читав низ писаца портрета, пет свагдањих бједника дефилују испред нас. Са разумијевањем и познавањем свега што је везано са човјечјом душом, што је покреће и води у акцију, писац нам предводи најмање компликовану психу

умоболника и морално дефектних. Жеља за посједовањем, злоба злобе ради, еротична осјећања са свом жестином инстинкта, усвојење неког центра у паланци са нарочитим својим ставом и напосљетку мржња везана са осветом као подстрек пресудној акцији — све су то мотиви обични, свагдањи, примијењени овдје људима које смо навикли да видимо неагилним, заправо неспособним за какво дјеловање.

Поред избора ових мучних судбина за које (осим евент. у првој приповијетци Парничар) не може кривити човјек ни друштво него свирепа судбина, осјећамо да у писцу има више љубави за добро, обично, патриархално. Он постаје мекан, попушта сањаријама и јаче се одразују ријетки добри људи у његовим приповијеткама. — (Отац у Парничару, опис израза Менташева).

Ипак он овдје са изразитом вољом бира догађаје и људе који појединачно не износе никакав проблем, не запуштају никакво образложење нити дубље психолошко истраживање. Пластично искачу пред нас биједници, који својом спољашношћу одају да су одвојени од нас. Они се појављују, постају у приповијетци свагдашњи као све варошке издвојене личности. У једном моменту јасније изграженог менталитета покрећу али постају узроци језивог догађаја и онда нестају, гину опет у стару безначајност.

Једино се издваја Јана. Овдје је наговијештен социални проблем, опет стар али увијек актуелан, обрађен суптилно и са много осјећања. Несретница, коју је осрамотио брат рођени (његова фигура оцртана без сувишних ријечи вири из позадине, сатански, као зла коб), растављa се са дјететом, држи се пред свјетином чудно, изазивачки у своме болу; једно фино запажање са одличним познавањем људске психе која се не разоткрива гдје је најосјетљивија.

Сва та лица прати средина која сачињава неку цјелину, чији се појединци само часовито, без јасних контура показују и чија је веза овдје само случајна. Дјечурлија паланачка, груба, беспослена и безосјећајна наговијештају да иза њих невидљиво, несмиљено стоји цијела паланка, која одобрава тиме што их не пријечи у њиховим простачким изљевима.

Углавном нас ове новеле не задовољавају. Темпо је требало да буде бржи, форма више сажета и поједине пластичне, успјеле сцене нијесу смјеле губити ефекат уплитањем развучених и често несхватљиво слабих (н. пр. сцена гдје Станко без повода због уображене љубоморе јури улицама и дере се (Перошка). Најслабија је новела Ментиш.

Стално наглашавање духовитости и досјетљивости чвјека, чија сатира разгони људе испред себе, без иједног примјера који би задовољио, чини да се нама јавља поругљив осмјех на лицу.

Д-р М. К.

Р и с т о Р а т к о в и ћ: „*Зорај*“. (Трагедија. Институт „Народна Мисао“; Београд, 1929. Цена 15 дин. Страна 69, 8⁰).

Г. Ратковић, кога наши читаоци већ познају по чланцима, приказима и песмама објављеним у *Записима*, плодан је и разноврстан

писац. Иако врло млад, он је неколиким делима од вредности која је објавио већ стекао леп глас. Највише и, рекао бих, с највећим успехом ради на књижевној критици, у ширем смислу те речи; његови чланци из те области и прикази појединих новијих књижевних творевина (у *С. К. Гласнику, Записима* и т. д.) писани су са сигурним познавањем ствари о којима је реч. Можебити чак да г. Ратковић-ерудит спутава донекле госп. Ратковића - уметника. Ту, у критичарским записима. У његовим белетристичким творевинама, песмама и приповеткама, тој ерудицији одговара једна мисаоност, интелектуализам, филозофски погледи на свет. Чини ми се да је сваком (мени познатом) његовом белетристичком делу клица у мисли, у мозгу, а не у осећању, у души. И за *Зороја* основу чине мисли, иако ту има и најчистијих лирских трептаја.

Ради се несумњиво о једном судару Истока и Запада. Од недавно се по тој теми пише доста; после рата врло често, и код нас и другде. Али г. Ратковић није подражавалац, у његовој трагедији, ако не толико у основном схватању, а оно у сретствима којима се служи, у начину изражавања својих идеја, има пуно оригиналнога. Исток је овде синтетизован углавном у једној личности, у личности главног јунака, Зороја. Запад, међутим, претстављају више личности: Алиса Бонкур, Жозеф Дипон, Божамен Коен, Ђовани Бојардо, и т. д. Свака од тих личности оличава по једну особину западноевропске цивилизације, и свака треба да симболизира по једну западноевропску нацију. — Зорај је син Азијата Арслан-беја и Нафије, жене словенске крви. Као да се тиме хтело рећи да је култура блиског Истока у основи јединствена, да је она израђена на тај начин што је основа пређи била словенска а потка азиска. Јединствена можда због тога што је још увек неразрађена, а и свежа. Тај Зорај, чије име симболично наговештава новога, светлијега човека, персонифицира све битније особине Истока, бар по концепцији г. Ратковића. Код њега провлађује ширина душе и један виши морал над умом; он није паметан, трезвен, нити поседује разум бриљантно светлуцав. — Алиса Бонкур, „звезда играчица“, која све залуђује и којој се сви диве, симбол је француске културе; то исто је, само с друге стране, и Жозеф Дипон, јувелир, трбушасти поседник скупоцених драгуља (који, на крају крајева, немају веће апсолутне вредности, служе само за украс). Енглеску оличава Џон Харвеј, „управник луднице“; Италију Ђовани Бојардо, плашљиви директор хотела; Бенжамен Коен, професор психијатрије, пофранцужени је Јеврej. И тако даље.

Зорај, млад и одушевљен, долази у Париз, жудан науке и живота. „Био сам једно велико и племенито дете — каже он — коме су сваки дан и свака ноћ доносили успехе и успехе“. Али то није трајало дуго, оно најунутрашњије што је било у њему, оно „што не може разумети икоји Европљанин“, брзо се сукобљава са животом на Западу. И то због ситнице: „Само један мали нокат, мали, мали нокат што је зарезао и извор јада је прокључао“. При првом погледу њега засени дражесна играчица Алиса Бонкур; ради једне ситне услуге њој, он лупа јувелирски излог Жазефа Дипона, и због тога

долази у сукоб са овим, а Алиса, која га не схвата, кикоће му се. И Зорај се „побуни из основа“; очајан, запуштен, он се повраћа кући у Цариград. Мати му тек што је била пресвисла од туге за изгубљеним сином, а отац му се убија кад чује узроке синовљева пада. На самрти оставља сину у аманет да се свети. Зорај поново долази у Париз, свети се, доспева у лудницу, узбуни луђаке и убија се. — То је, укратко, историја главног јунака, а уједно и радња у драми.

Као што су скоро све личности у трагедији симболичне, тако и скоро сваки њихов акт, скоро свака сцена има извесно алегориско значење. Све је промишљено, срачунато и као намештено. Није случајно да се млади оријенталац занесе најпре Алисом Дипон, другим речима примамљивом француштином, као што то није ни језива навала луђака на Париз, ни самоубиство Зорајево. При читању дела треба увек, код сваког ретка, имати на уму основну намеру писца; онда су многе ствари јасније.

У критику идеја пишчевих нећемо залазити. Нас више интересује „Зорај“ као уметничко дело, него као филозофија; више нас интересује питање да ли је писац успио да своје идеје уметнички оваплоти, него да ли је његово схватање Истока и Запада тачно. Тим пре што ни писцу није намера да нам своје идеје сугерира, он није тенденциозан, него хоће да своје лично схватање проблема уметнички оживи; местимично чак речи нам звуче тако лирски, тако исповеднички.

Пред собом је г. Ратковић имао крупан задатак. Тако крупан да, изгледа, тешко се рве с њим. Пружити парче обичног живота, дати и један општији тип, чак читаво једно време, чини ми се много лакше, него својим идејама дади човечији лик и оживети их. А то је желео г. Ратковић. У томе је и новина. При том је хтео да се колико је год могуће држи обичне драмске технике, па је и тим набацио себи једну тешкоћу више. Па ипак често је успео да даде илузију правога, једрога живота. Ако местимично по који акт изгледа неприродан или неприпремљен, или понека личност безживотно бледа, то се ипак не може строго осудити. У драми има јаких сцена, мислим и сценски; местимично опет писац је и ту поклецнуо. И није чудо. Код сваке речи читалац осећа напор писца да нађе згодну ситуацију, згодан животни облик, за танану мисао, а при том опет да остане у границама обичнога. У том није увек успео: уколико је идеја финија утолико је писцу мање сретстава на расположењу да је изрази.

Требало би покушати да се ова трагедија прикаже. Тада ће се најбоље показати колико су ови симболи и живи људи. Местимично ће дело бити од сценског ефекта. Пишчева настојања да описима декора сугерира донекле и атмосферу ситуације нису узалудна. Читаоцима који неће имати прилике да Зорајев пад на сцени виде остаје још увек доста. Сваки час при читањуројиће им се бујица небаналних мисли.

В. Латковић

БЕЛЕШКЕ

Књижевне вечери Групе сарајевских књижевника. Почетком децембра прошле године *Г. с. к.* пропутовала је кроз Црну Гору и на Цетињу, у Подгорици и Никшићу приредила по једно књижевно вече. На тим вечерима су читали своје радове г-ђе Мирон и Делибашић и г. г.: Б. Јевтић, М. Марковић, М. Мирон, М. Делибашић, Ј. Радуловић и С. Ђокић. Г. Мирон је, поред својих песама, прочитао и одломак из Самоковлијине приповетке *Дрина,* пошто је г. Самоковлија био спречен да дође. Г. Белуш Јунгић, директор сарајевске филхармоније, одлично је интерпретирао на челу неколика музичка комада од Чајковског, Бетовена, Попера и Кампањоли. Г. Боривоје Јевтић, секретар Групе, познати књижевник и национални борац, једном садржајном *Уводном речи* изложио је циљеве Групе уопште и специјално њене посете Црној Гори.

У свима местима Група је пожњела лепе успехе. За Црну Гору књижевне вечери су новина, и, ма да је за сам рад Групе као целине и сваког учесника на турнеји појединачно било и иначе живог интересовања, то интересовање је новином оваквих приредаба било појачано. Исто тако као у популаризовању књижевности, посета Групе је успела и с друге, можда значајније стране: дошло је до непосредног додира између босанско-херцеговачких и наших интелектуалаца. Надати се да ће лична познанства довести до тако потребне заједничке сарадње.

Ова свеска *Записа* делом је посвећена Групи. Од радова читаних на књижевним вечерима у Црној Гори доносимо у овој свесци приповетку г. Марковића *(Живојин Рикић-син),* две песме г-ђе Мирон *(Рањена бреза* и *Изгубљени рај)* и две г. Ј. Радуловића *(Сутон Византије* и *Ливан).* Поред тога поздравну реч нашег уредника и говор г. Јевтића. (Жао нам је што смо рукопис г. Јевтића добили пошто је први табак већ био штампан, те није добио место које му по значајној садржини припада). Овом згодом донели смо говор г. Радуловића, којим је прошле године поздравио и претставио Групу у Мостару. — Рукописи осталих чланова Групе касно су стигли и донећемо их у идућој свесци.

Уредништво

Милица Миронова: *Снежана, бајка у 5 чинова.* Сарајево, 1930 год.

У нашој дјечјој књижевности готово и нема оригиналних позоришних комада, све су то махом преводи, или прераде. Ни Снежана није наша прича, али јој је г-ђа Миронова дала нашу боју тако вјешто, да ће дјеци изгледати, да је бајка наша. *Снежана* је приказана прошле године у Сарајеву, и нема сумње, да је на дјецу учинила ванредан ефекат. *Снежана* се може топло препоручити за ђачке претставе, биће задовољни и „глумци“ и гледаоци. Г-ђа Миронова добро разумије овај посао, и била би штета, да се устави

на самој Снежани. И у нас има толико прича, које једва чекају вриједно перо, да их пренесе на позорницу, и кад се већ почело с овим послом, не треба га прекидати. Тако ћемо с дјечје позорнице истјерати туђе, махом слабе ствари и створити једну врсту дјечје књижевности, која је у нас била толико занемарена.

Д. В.

„Zvezdani hlad“ — У издању „Књижевног полета“, г. Јанко Туфегџић је објавио своју другу збирку песама, *Звездани хлад*, која несумњиво значи његов напредак. Ни првом збирком, *Беспућа и блудње*, г. Туфегџић није дао повода да буде убројан међу оне који тек покушавају. Иако претежно у знаку угледања на женску народну лирику, његова прва књига је понела собом и његов лични израз, каткада толико личан да је незамењљив. *Звездани хлад* бележи једну напредну еволуцију, у смислу новије песничке идеологије. Старачко стишавање, духовна зимоморност, те битне одлике најмлађе генерације, нису нашле у *Звезданом хладу* своје место. Напротив, овде је г. Туфегџић немирнији, грчевитији, брижнији но икада пре. Истина, те особине нису у овим песмама потенциране, нису рељефне, али се осећају негде на дну основног тона ове поезије. Тако да ни очигледна растуженост, каткада и површна сентименталност, па чак ни местимично мудровање, допуштају извесне стихове који не оспоравају једну основну поезију, т. ј. поезију која преиначава собом односе у нашем комплексу осећаја. Таквих стихова г. Туфегџић има. Изневерити их у даљој својој еволуцији значило би назадњачки се враћати натраг.

Р. Р.

„Руб јаве“. — Издата у Параћину, у укусној опреми, ово је прва књига песама г. Сав. М. Штедимлије. Прво што пада у очи то је њен двострани значај. Г. Штедимлија, наиме, по интимном менталитету свога песништва не спада у ону тамјанску генерацију чији претставници, наши такозвани „најмлађи“, уседелички плету подвезице напудрованим музама. Он слободно располаже својим пером, и уколико има угледања код њега ово је пре резултат утицаја који су на његову технику вршили баш наши модерни песници. Са друге стране, Г. Штедимлија није довољно схватио да између поезије и прозе постоји разлика не толико по томе је ли стих по среди или не, колико по унутарњем ритму (стварнијем но музика уопште.) Зато у *Рубу јаве* има елемената, има одељака, страних поетској стварности, и то не по том што они не би били „поетични“ самим собом већ што су унутрашњи односи у овим стиховима често лишени своје духовне конкретности. Тако на пример она причања, ма колико била жучна, иронична, заједљива, ма колико била мотивисана, спутана су баш самим тиме што им се хтео дати формални значај поезије. Отуда крвава стварност г. Штедимлије прелази у апстракцију, која мање делује но макако испричани податци. Али, с обзиром на „лирске фондове“ многих наших млађих стихотвораца, ова књига је

несумњив документ да њен аутор преживљује судбоносне духовне напоре, а местимично говори и о његовој проницљивости у тајну лирских односа човека и света као таквог. Најзад, има у њој стихова од праве очигледне вредности.

Р. Р.

D-r Ivan Pregelj: *„Božji Međaši“*, роман. Издаје Хрв. књиж. друштво Св. Јеронима у Загребу, стр. 128. у 8⁰.

У Словеначкој је нарочито у последње време пробуђен особити интерес за Истру, па и књижевници почињу тражити у њој мотиве за своја дела, не би ли ју и на тај начин што више сродили са својим националнм организмом. Истакнути словеначки књижевник д-р Иван Прегељ, писац великог броја новела, а затим песама и драмских списа, и сарадник најбољих словеначких књижевних часописа, написао је роман „Божји Међаши“ као „повијест из Истре“. Роману се не могу одрећи и извесне тенденције, нарочито верске и политичке, због чега га је и превео Петар Гргец на хрватски, а издало друштво Св. Јеронима као трећу књигу своје „књижнице добрих романа“. Ипак ће се, благодарећи лепом стилу и добром преводу, са задовољством читати, јер нам слика један недовољно познат крај и људе са доста веште и уметнички распоређене обојености. То роман и по својем квалитету и по својој намени у пуној мери заслужује.

Ш.

Душан Д. Вуксан: „Народни суду Приморју 1848 год.“ и „Један зборник народних лијекова из Боке“. (Обе студије прештампане из *Гласника етногр. музеја у Београду*, Београд 1929).

Да би употпунио изузетно велику колекцију Његошевих писама, г. Вуксан је прошле године дуже времена радио у историском грађом богатим которским архивима. Узгред, поред Његошеве преписке, госп. Вуксан је истраживао и испитивао сва важнија дукумента из историје Црне Горе и Боке, као и она која се односе на народни живот уопште у овим крајевима. Плод тих испитивања су и два чканка који су пред нама, затим чланак о проглашењу Петра I за свеца, који доносимо у овом броју *Записа*, и други написи.

Од два чланка који су пред нама онај о народном суду у Приморју од ширег је и већег интереса. Он садржи пуно важних података о животу и социалном схватању нашег народа у Боки половином прошлога столећа. Напис о лековима интересује скоро искључиво стручњаке.

Обе студије носе битно обележје г. Вуксановог историског рада. У излагању он је веома обазрив. У коментаре саопштених докумената не улази само утолико уколико је савршено сигуран да друкчег тумачења не може бити. Он радије оставља да сами документи говоре, него да сам даје једно проблематично тумачење; више воли да сами читаоци стварају судове о појединим људима и догађајима, па и да падну у погрешке, него да он те судове сугерира, ако ти судови нису иначе могући.

В. Л.

Маринко Станојевић: *„Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине“*. Књига I. Београд, 1929. стр. 151 у 8°. Цена 25 дин.

У овој су књизи изашли поред неколико нових и неки већ објављени научни радови г. проф. Станојевића, чији су научни рад и истраживања у народу видно запажени и повољно оцењени од стручњака. У својим истраживањима он се ограничио само на Тимочку Крајину, где је службовао. Књига обухвата седам одељака и то: 1 Зајечар у прошлости и садашњости, 2 Нежит, прилог проучавању народне апокрифне књижевности, 3 Свадбени обичаји у Тимоку, 4 Неколико фонетичких црта заглавског говора, 5. Трагови црквеног певања у народу, 6 Прве године по ослобођењу Црне Реке (историско архивске белешке и исписи), 7 Дијалектолошка грађа за познавање тимочкога говора (приповетке). На крају је и једно писмо Стојана Новаковића писцу о значају скупљања етнографске и дијалектолошке грађе из народа. Додат је и „прилог речнику тимочког говора“, те је књига добила заокругљену целину и приступачна је, по начину обраде, и нестручњацима. Она би добро дошла и као образац за скупљање сличне грађе из народа интелектуалцима других крајева, нарочито учитељима и свештеницима. *Шт.*

Иван Вујошевић: *Адресар и привредни преглед Зетске бановине*. Подгорица, 1930. Ова књига, намијењена да прикаже привредно стање зетске области, подјелом земље на бановине измијењена је у задњи час, да би приказала привредно стање читаве Зетске бановине. Ради тога књига није ни успјела. Овакви радови не свршавају се преко ноћ, нарочито кад нема о том питању ни литературе, ни каквих других помоћних средстава. Зато бисмо ми вољели, да је г. Вујошевић остао при првој својој намјери, и дао само преглед бив. зетске области, а овако је и тај преглед осакаћен. Бановина је тек формирана, она ни сама нема још података, који би били потребни за једну овакву публикацију, па се бојимо, да књига г. Вујошевића неће постићи циљ, који јој је он намијенио. Ипак, пошто је ово први рад ове врсте у нас, ми га радо биљежимо у корист г. Вујошевића. Надамо се, да г. Вујошевић неће стати на овом и да ће спремити једну ваљану књигу о овом питању у току 1930 године, докад ће се моћи скупити за њу сав потребни материјал. Техничка страна књиге слаба је; данас су књиге скупе и ми то разумијемо. Усталом ово је више посао штампарије, и уопште не знамо чим се једна провинциска штампарија може препоручити, ако не солидно технички изданом књигом. *Д. В.*

У научној књижари Scientia изашла је књига Д-р Милутина Зелића „Будућим мајкама, лекарски савети и поуке из хигијене и дијететике трудноће“ — прилог хигијенском просвећивању жене — књига корисна и, што је више, потребна. Неколике књиге сличне врсте, махом прерадбе, имају више сврху да подуче будуће матере у гајењу и њези дјетета, него што дају детаљније упуте за хигијену

трудне жене. Чланци д-р Пијаде у истом смјеру са одличним својим начином расправљања и приказивања, не задовољавају јер су прерijетки. —

Потреба ове књиге јасна је. Јасна је када смо свјесни колико несрећних живота трпи не због потнуног незнања него половичног знања. Тип полуинтелигенције која свугдје мора да страда, упропашћује сам себе нарочито код жена, јер је њих највише, и нигдје нема толико рђавих свјетоватељки и толико потражње за рђавим савјетом као код будућих мајки.

Књига, по лаичком мишљењу, обухвата све што стварно интересује жену, а писана је јасним и читким стилом. Важно је да је писац био обазрив и избјегао честу грешку љекара код популарних списа и предавања. Он без потребе није указивао на болести и рђаве могућности и тако не буди у жени хипохондриско расположење. — Уколико излаже могућности обољења и несрећних случајева, он их веже за неминовну потребу познавања. Мале појаве, које у почетку обољења изгледају незначајне и остају незапажене, изискују одмах мјере предусретања. У противном случају нарушавају здравље и упропаштавају животе. *К.*

ИЛИЈА МИТРОВИЋ

Чудна је то игра судбине! Кад су *Записи* 1 децембр ов. године објавили једну од најлепших и најсимпатичнијих песама Илије Митровића, једну тужну и меланхоличну песму о песницима, млади, сироти и гладни песник испустио је своју истински племениту душу у ча-[illegible] болници. Млад, тек на прагу живота, честит и поштен до неверовања, скроман до самоодрицања, ишао је, боље, милео је мали, плави Илија Митровић гологлав увек београдскпм улицама. Нашао сам га први пут 1922 године у V разреду Жомбољске гимназије. Живахан, отресит, проницав, привлачио је мали Иља, како смо га звали, пажњу свих нас.

Без икога и без ичега, већ болешљива и с туберкулозом у младим грудима, нашао сам га поново пре годину и по једнога дана у Народној библиотеци. Увек је нешто радио. Говорили смо о свему и свачему само не о њему и његовим личним бригама и невољама. О томе никад није волео да прича. Нисам у животу познао младића, ни човека, који је онолико сирот, поцепан, гладан и болестан говорио са толико идеализма и са толико вере у живот и будућност. На моје питање, да не сме и не може тако продужити и да се мора скрасити и наћи каквог ухљебија, одговарао би вазда насмијан, иако тужна лица, да се не боји. И говорио ми о новим плановима, о овоме или оном питању из књижевности.

Али Илија Митровић није био само добар и честит сирот
младић, и скроман човек, него и леп піеснички таленат, лепа сп
собност, једна од истинских нада за будућност, један од оних
чијим смо песничким почецима гледали основу једне истински леп
топле, тихе, ненаметљиве поезије од вредности. Скроман и повуч
и поносан, никад се и ником није наметао. Кад ми је дао прве сво
прилоге да *Записе*, није хтео ни да призна да су његови, и потписа
их је псеудонимом Лав Иља. Објавио није много, и то је све р
сејано по часописима и алманасима, али оно што је написао им
истинске вредности и далеко надмаша песничке покушаје многи
његових књижевних другова и сатрудника. То су махом символичн
топле, меланхоличне песме проткане рефлексијом и филозофијом жи
вота, у којој се већ назиру трагови дубоког разочарања и мирен
живота са смрћу.

Нећу никад заборавити тренутак кад ми је на растанку, кад ј
полазио у манастир Враћевшницу да тражи лека својој неизлечив
бољци, захваљујући ми на мојој злехудој помоћи, пружио са сузам
у очима своју милу песму, *Песници*, најдражу, наинтимнију, песм
његове рањене душе, и тужио ми се на зле људе који немају срц
То је било једини пут да се Илија Митровић тужио на свет, иак
се усред луксузних палата, и т. зв. хуманих људи умро од беде
глади. Илија Митровић је живео као тице небеске, живео је изна
садашњице, изнад трке и рекламе и ишчезао мирно и нечујно ка
што је и живео. Нису га руке пријатеља ни у гроб положиле, а к
зна да ли ће ико икада обићи хумку овога сиротана и бескућник
тамо негде у каквом крајичку чачанског гробља.

> По душама им цветају ране неизлечиве...
> Нико их не схвата у миру опраштања;
> У понижењу им прођу блаженства и муке....

звучали су акорди Митровићеве песме која је угледала света оног
дана кад се оболели песник борио с душом у чачанској болниц

Р. Меденица.

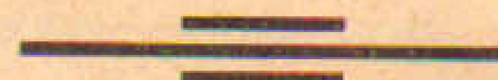

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VI, свеска 2 — Фебруар 1930

ПОГЛЕД НА РАЗВИТАК СРПСКОГ РОМАНА

I Оно што важи за целу новију српску књижевност, ону која се зачела и развила међу угарским Србима, важи и за роман: он је поникао без ослонца на нашу средњевековну књижевност и без везе с њом. Нашавши се после сеобе у сасвим новим приликама народ је наш морао тражити и нове културне додире. Било посредно или непосредно утицај западних европских народа биће све очигледнији у свим појавама нашег духовног живота, па и у књижевности. И наш би се роман заметнути под тим новим утицајима и остаће им за дуго подложан. Као што је сасвим природно почеће се преводима. Лепа част зачетника овог посла припада преводиоцу Мармонтеловог „Велизара“. Двострук је значај овог првог нашег преведеног романа. Он је, наравно, значајан као први посао ове врсте, као датум од кога почиње развитак нашег романа; али је он значајан и као добар књижевни посао, као добро нађена ствар. Мармонтелов „Велизар“ претстављао је, наиме, читав књижевни догађај у ондашњој Европи. Он је забрањиван, цензурисан, осуђиван на спаљивање. Високи друштвени и књижевни кругови делили су се на противнике и присталице овог романа. Историја књижевности није додуше Мармонтеловом роману признала значај, који су му давали савременици. Али за своје доба тај роман је био једна европска друштвена тема и његов преводилац је својим избором доказао, да је био сасвим у току ствари, да се духовно кретао у потпуно европским водама и да је његов превод плод добре обавештености и пуног образовања. У својој студији о преводној књижевности у Срба Г. Никола Андрић каже да се у ово доба па све тамо до 1847 преводило без неког реда и смишљености. „О каквој школи, или систематичком повађању за којимгод правцем ондашњих европских литература, не може бити у овој почетничкој пријеводној белетристици ни разговора. Преводило се, до чега се дошло, без реда и правила“. Мање или више тачна за доба о коме је реч, ова тврдња не може се односити и на превода Мармонтеловог романа.

Овај превод може се сматрати сасвим успелим књижевним послом по пријему на који је наишао код читалачког света. Године 1812 доћи ће друго издање превода, године 1832 једна драматизација романа, а последње издање, и то као превод са славеносрпског на народни српски језик, јавиће се године 1847, за коју је везан овај знаменити прелом у нашој књижевности.

Сама књижевна вредност превода оцењена је као доста незнатна и то се питање може сматрати решеним. Али питање које ни до данас није скинуто с дневног реда, то је питање како је преводилац дошао на мисао, да овај роман преведе и шта му је за то дало повода. С овим у вези стоји и питање ауторства превода, које потписатоме није никако јасно. У књижевности о овом питању којом се служио, потписати није нигде нашао одговора на питање: зашто се овај превод приписује Јулинцу? Преводилац се није потписао. Г. Никола Андрић каже, да се преводилац „у књизи не очитује именом, али се држи да је Павле Јулинац“. Он то закључује по томе, што мисли да је преводилац преводио с француског језика, „а и по дипломатски сложеном уводу“. Г. Михаило Миленковић каже да се преводилац није потписао, „али се поуздано зна да је то био Јулинац“. Скерлић прихвата то мишљење, али никако није јасно на основу чега се то *држи* или *поуздано зна* да је преводилац баш Јулинац. Што се тиче самога повода који је изазвао превођење, постоје две претпоставке. По првој, општијој, Јулинац је на превођење потстакнут руским преводом „Велизара“. Јулинац, каже та претпоставка, био је руски дипломата. „Велизара“ преводи на руски нико мањи но Катарина Велика. Природно је да Јулинац, и као руски дипломатски чиновник и као добар српски родољуб, преведе ово дело на српски. Ма колико изгледала природна ова претпоставка, није неубедљива ни она, коју даје Др. Мита Костић. „Велизар“ је, каже његово објашњење, био у Бечу не само познат него и неколико пута превођен. Он је изазвао читаву буру у редовима бечког друштва и довео је до борбе између либералних и клерикалних кругова. То је Јулинцу могло дати повода да ту „всјем добро извјестнују книгу“ преведе. Овој претпоставци, по Г. Костићу, иду на руку и околности: да је Јулинац био добар Аустријанац и да је за свој превод употребио бакрорезне слике бечког немачког издања.

Да се само није појавио превод Мармонтеловог „Велизара“, десила би се у развитку нашег романа, а и наше књижевности уопште, једна колико лепа толико и дирљива случајност. Може се и овако узети да се она десила, јер први превод романа који се код нас јавио после превода „Велизара“, и један од првих наших превода уопште, био је превод „Робинсона“ (1799). Колико узбудљиве подударности има између у светској историји готово усамљене појаве сеобе једног већ цивилизованог народа у туђе, непознате и непријатељске крајеве и судбине једног бродоломника на пустом, ненасељеном и дивљем острву! Напуштање завичаја, отаџбине, топлог породичног гнезда, борба голим рукама у овој средини, да се знојем и крвљу створе какви-такви услови за одржање голог живота — то

је судбина и наших бродоломника с краја седамнаестог века и она готово потсећа на Робинсонову судбину. Не може се одупрети заводљивој помисли, да овај превод није случајан и да су просвећенији синови нашег народа видели у Робинсоновој судбини нешто од судбине својих отаца и своје. Роман је превео Никола Лазаревић уз објашњење, да је књига из које је он роман превео ни мање ни више него „преведена из оригинала, који је Робинсон сопственом својом руком написао“. Лазаревићев пример није остао усамљен и до г. 1845 добићемо још четири превода „Робинсона“. Тако је робинсонада узидана у темеље нашег живота „на пустом острву“, у темеље нашег духовног снолажења у једном новом добу, новом за наш народ и за нашу књижевност.

Први даљи значајнији превод дао је родољубиви Григорије Трлајић. Он је превео роман руског писца Хераскова „Нума или процветајушчи Рим“ (1801). „Од свију Трлајићевих пријевода, каже Г. Никола Андрић, ово је најнесрећнији избор. *Француски* оригинал (јер је Харасков радио по Флориану) о Нуми утемељитељу *римског* краљевства, у *руској* обради“. Избор збиља није врло срећан, пропонедају се идеје добијене из треће руке, обрађује се градиво сасвим далеко и страно нашем просечном читаоцу. Али ипак тај избор није лишен сваког смисла и Трлајић није превео што му је прво дошло под руку. Он је знао шта хоће тим преводом. У роману се описује Нума као просвећен владалац, као владалац-филозоф, а такав тип владаоца био је у оно доба један друштвени идеал. То је једна изразита црта онога доба, и Трлајић је у том погледу сасвим савремен човек. Он није узео ни ма каквог писца да преводи. Без обзира на доцнију књижевну судбину Хераскова, он је за своје доба забележен као писац и као човек великог и књижевног и друштвеног угледа, и није никакво чудо да је Трлајић дошао на мисао да преведе једно познато дело човека који је имао прилично шумну репутацију. У сваком случају неће бити да је ово најнесрећнији Трлајићев избор и не види се зашто би ово дело претстављало лошији избор него, рецимо, његов превод „Идеја или мужескаја и женскаја добродетељ“.

Име Атанасија Стојковића с којим се у ово исто доба сусрећемо претставља опет извесна нерешена питања. Ако су његова два романа „Кандор“ (1800) и „Аристид и Наталија“ (1801) рађена „по угледу на сличне радове у страним књижевностима“, како мисли Скерлић, онда би Стојковић претстављао известан прелаз ка изворном роману нашем. Г. Шурмин скептички гледа на изворност ових романа и пита се нису ли то преводи, а Г. Павле Поповић каже само да није доказано да су преводи. Сам Стојковић каже да је своје слободно време „на чтение оних книг обратио, коесу, у овом писанија роду за пример од всех разумних поставлене“. Кад се узме у обзир његово непосредно упозоравање на своје узоре, као и ондашњи неразвијени и лабави појмови о књижевној својини и самосталности, може се с доста основа поставити питање изворности Стојковићевих романа.

2 Из овог готово искључиво преводилачког доба улазимо поступно у доба нашег изворног романа. Тај израз „наш изворни роман“ крупан је и сувише ако се схвати апсолутно, јер је сасвим скромна и изворност и целокупна вредност романа које ће нам донети ово прво доба. Али какви су да су, ти романи нису више обични преводи. Преведени роман неговаће се, разуме се, и даље, поред изворног. Поред слабијих романа, и слабијих превода, јављаће се и добри преводи познатих романа. До краја педесетих година превешће Стефан Живковић Фенелоновог „Телемака“, Димитрије Тирол Ле Сажовог „Дон Жуана“ и Лазо Зубан Ле Сажовог „Жил Блаза“, све дакле дела знатне или врло знатне књижевне вредности. Но како је тај преводилачки рад овде посматран само са гледишта историског континуитета, ми се њиме овде нећемо даље бавити. Појаву Милована Видаковића схватићемо као појаву нашег изворног романа, чији ћемо развитак пропратити до краја. На овом месту ћемо још напоменути, да се са крупном историском појавом Доситеја Обрадовића и са његовим благодетним упливом сусрећемо и у овој области нашег духовног живота. Сав прожет западњачким просветитељством, добар познавалац западних књижевности, он ће покренути и питање романа и обележити неколико познатих и прослављених романа, које би наш народ, наравно са рационалистичко-просветитељског гледишта, требао да има у свом преводу.

Случај Милована Видаковића у нашој књижевности занимљив је у великој мери. Видаковић се сматра оснивачем нашег романа. Његова књижевна вредност, међутим, веома је незнатна. И најбоља места у његовим романима сасвим су осредње вредности, а све остало је испод, и то понекад врло дубоко испод осредњег нивоа. Могло би се рећи да је његова књижевна вредност исто онолико незнатна, колико је знатна његова историска вредност. Ми овде можемо о Видаковићу само поновити већ утврђени и сталожени суд који се може свести на ово. Узевши све у обзир за Видаковића се може рећи да је у главном оригиналан писац. Није се показало да је преводио или прерађивао туђе романе. Он се прилагодио једном типу романа, за њега се може рећи да је подражавалац; али има ону меру изворности која се може признати подражаваоцима уопште. Уз то он је узимао градиво из наше народне прошлости, што повећава његову изворност. Ако је све то слабо обрадио, све замерке у том правцу иду на штету његове књижевне вредности. Он је затим овај знаменити посао почео први радити, и у томе је његова велика заслуга. Био је за дуго главна, а понекад и једина лектира просечног српског читаоца и никада није остао сасвим без читалаца. Према томе историски значај, и то врло велики, не може му се одрећи. Иначе, књижевна судбина Милована Видаковића спада у најзанимљивије књижевне судбине које познаје наша књижевност. У својој великој студији о Видаковићу Г. Павле Поповић каже да још нико није дао исцрпну и свестрану студију о том тако значајном нашем писцу. Из тога се не сме извести закључак, као да се наша књижевна јавност није живо занимала за Видаковића, и да томе није

давала израза ма у ком облику. Може бити да ниједно наше књижевно име није имало тако промењљиву судбину као Видаковићево. Његов књижевни глас и углед доживео је за ових сто година неколико изразитих обрта, повољних и неповољних. Појава првог његовог романа изазвала је дуге, оштре, непоштедне критике Вука Караџића. Сусрет двојице наших знаменитих књижевних иницијатора, који су обојица били тада на почетку своје књижевничке каријере, био је врло драматичан, тако да је и данданас од живог књижевног интереса. Видаковић се жилаво, тврдоглаво бранио. Ма колико да је Вук имао право, читалачки свет је пришао Видаковићу и охрабрио га у његовој упорности, која је сигурно била од штете за развитак његових књижевних способности. Може се узети да се из сусрета, или боље сукоба, два наша знаменита књижевника, као варница из додира две супротне електричне струје, искресала прва искра наше књижевне критике, те је тај сукоб био плодоносан, ако не за једну или другу противничку страну, а оно за нашу књижевност уопште.

После тога ће Видаковић за дуго остати најомиљенија лектира и низаће роман за романом, а издашне кесе родољубивих и књигољубивих српских трговаца помагаће издавање његових романа. Први озбиљан ударац задаће му на почетку тридесетих година један од највернијих његових следбеника Јован Стерија Поповић. Трезвен и образован, он се заситио Видаковићеве немогуће романтике, упознао праве књижевне узоре у великим књижевностима, осетио да је сво његово подражавање Видаковићу једна младићка заблуда и да га његове склоности и особине његовог књижевног дара упућују на сасвим друге стазе. Тај свој духовни преокрет он је оштро обележио једним алегорским сатиричним романом, првим те врсте у нашој књижевности. Стерија је несумњиво желео не само да се отресе једног књижевног утицаја, него и да учини крај једном књижевном правцу. Али он у томе није успео. Његовом сатиром „Роман без романа“ несумњиво је уздрман књижевни углед Видаковићев, али само међу књижевницима. Онај велики, најшири читалачки свет који се ни кроз читава столећа не мења много, тај свет до којега не допире права, највиша култура и чији се укус углавном и не мења, остао је чврсто уз Видаковића. И овај се, дакле, моменат из Видаковићеве књижевне каријере свршио слично оном сукобу Видаковићевом с Вуком: Видаковић није много оштећен, а наша књижевност добила је једно дело од вредности, прво у свом роду. Тако је ова збиља занимљива књижевна личност лепо оплођавала нашу књижевност баш у тренуцима кад јој се са свом озбиљношћу радило о глави. Ако бисмо припросту, али у основи племениту појаву Милована Видаковића по овим околностима поредили са сандаловим дрветом, пре бисмо се плашили баналности него нетачности.

Наравно, Видаковић према овим ударцима није био равнодушан, ма колико да је сачувао читаоце. Он је имао најбоље намере, веровао је да ради важан књижевни посао и ови су му напади изгледали као крајња неблагодарност. Није имао духовне гипкости и увиђавности, није се развијао нити ишао упоредо с временом, остао је

тврдоглаво веран свом утврђеном начину рада, те се није могао разумети са новим нараштајима. Напади су му нарочито тешко падали под крај живота, онда кад је то већ био трећи талас незадовољства, које је већ било лишено потребне обазривости. А кад је сва та повика узела и сувише маха, и није Видаковића ни у гробу остављала на миру, стари његов ученик Јован Стерија Поповић сетиће се своје младости, присно везане за Видаковићеву књижевну личност. И сам незадовољан новим нараштајем, он ће устати у одбрану свог старог учитеља, од кога се одвојио, али према коме је сачувао благодарност. И једним лепим ученичким поступком, који доста потсећа на Његошев однос према Сими Милутиновићу, он ће се сетити свог старог учитеља, једном лепом одом прекадиће му гроб и узеће га у заштиту. Бранио га је добро и вешто, а ишле су му на руку и многе одлике новог нараштаја, којима није много измицао Видаковићу. „Видаковићево, каже, их и ах било је предметом најнесташније сатире, докле се време није смиловало, те у новим књижевним појавленијама видимо гдигди више ихова и ахова, него код самога њега“.

3 „После Тимотија Илића (једног од Видаковићевих следбеника) нестаје романтичног спева“ каже Светислав Вуловић. „Романа и приповедака у духу Видаковића нестаје крајем пете десетине овога (деветнаестога) века, кад се јављају нови приповедачи с Богобојем Атанацковићем на челу“. Тимотије Илић написао је свој роман „Јелена Србкиња, мађарска краљица“ г. 1839. Од тога доба збиља престаје непосредан утицај Доситејев, али се не може рећи да је он потиснут каквом новом књижевном активношћу. Од г. 1839 до 1859, дакле за читавих двадесет година, ми немамо, сем Атанацковићева „Два идола“, ниједног романа. А за то време Видаковић је, поред Атанацковића, једини романсјер кога је српски читалац имао у рукама. То јасно показују нова издања Видаковићевих романа, која су се јавила у овом временском размаку. (Г. 1844 јавља се друго издање „Велимира и Босиљке“, 1846 друго издање „Касије царице“, 1852 треће издање „Усамљеног јуноше“, 1854 треће издање „Велимира и Босиљке“ и друго издање „Силоана и Милене“). Наићи ће затим једно бујније доба у нашој књижевности, у песништву необично бујно, али прилично богато и прозом. Но, за Видаковићеве читаоце не треба ни ту да се бринемо. Нова издања нових романа јављаће се сваки час упоредо с књижевним производима наших романтичара. Само г. 1880 јављају се два Видаковићева романа у трећем и два у четвртом издању. То живо занимање за Видаковића неће престати ни у најновије доба. Драгутин Илић му је, између осталога, приписао у заслугу, да је он с Доситејем Обрадовићем створио „читалачко опћинство“. Томе се одлучно успротивио Гаја Јовановић, тврдећи да су читалачки свет „спремили многи и врло различни узроци, и то много пре Миловановых песама и романа“. У ствари и једно и друго мишљење садржи део истине, а ни једно не казује целу истину. По рачуну Тихомира Остојића „од почетка XVIII в. до Доситејеве прве штампане књиге штампано је у нас око

90 књига“. Кад се узме у обзир, да су те књиге читали готово једино Срби из карловачке митрополије, нити је тај број штампаних књига тако незнатан, нити се може тврдити да пре Доситеја и Видаковића нисмо имали читалаца. Но свакако, већ и с обзиром на садржину читаве ове књижевности пре Доситеја, која је у највећем броју случајева далеко од ондашњег нашег просечног читаоца, та је читалачка публика била ограничена на ужи круг образованијих чланова нашег народа. С Доситејем и Видаковићем круг се читалаца несумњиво много раширио и књига је много дубље сишла у народ. Па и сасвим модерни књижевни нараштаји, они из двадесетог века, нису равнодушно пролазили поред Видаковића. Један претставник тог нараштаја, Г Војислав Јовановић, сматрао је за потребно да тако рећи почне своју књижевну кариеру једном пародијом Видаковићевих романа. Али Видаковића није још никако изневерила стара његова срећа, или публика, која му је увек прибављала задовољштину. Последња издања његових романа носе ипак новији датум него ове младићке пародије, а један други претставник истог нараштаја, Милутин Ускоковић, сећа се сасвим снисходљиво старог романсјера: „Као што се зна, први је Милован Видаковић заорао пусто поље нашег народног романа. Сиромах стари Видаковић! Колико је за то нападан и колико се чак дан-дањи исмева и вређа, а бољег није било пре њега и дуго после њега. Он је дао што је могао“. А сва та разноврсна интересовања за Видаковића током читавог једног столећа сливају се у последњу велику сатисфакцију за Видаковића, у обимну студију о њему, која овога пута долази са катедре југословенске књижевности.

4 Непосредни Видаковићев уплив на развитак нашег романа, уплив који се огледа у стварању читаве једне школе ученика и подражавалаца, није незнатан. Одмах да кажемо да тај уплив не претставља добит за напредак нашег романа, него сасвим напротив. Видаковић није имао ученика који би пошли даље од њега, који би га надмашили, који би се с његових леђа попели на једну већу висину. То су махом слепи подражаваоци, који су од Видаковића узели само калуп и, лишени дара, по том калупу готово механички кројили своје романе. Без оно мало његових књижевних врлина, они су само Видаковићеве мане отерали у крајност. Они подражавају свакој Видаковићевој црти и навици, њихови предговори као да су преписани из Видаковића, готово механички понављају његове опште мисли о роману, о књизи, о просвети; њихове романе, као и Видаковићеве, финансирају угледни трговци, и они им, тачно по Видаковићевом рецепту, захваљују безгранично узбуђеним тоном. Ови подражаваоци заузимају отприлике трећу и четврту десетину деветнаестог века. Међу њима се налази иначе крупна књижевна личност Јована Стерије Поповића. Својим и иначе несамосталним романом „Бој на Косову, или Милан Топлица и Зораида“ он је платио данак Видаковићевој школи, да се после одметне од ње и на њу се љуто обори. Евстатије Михаиловић, Тимотеј Илић, Јован Чокерљан, Атанасије Николић, Милош Лазаревић, Владислав Чикош-Стојадиновић,

претстављају листу ревносних Видаковићевих подражавалаца. Сви они до сажаљења личе један на другог и сви заједно на Видаковића. На сваком кораку кроз те романе сусреће се наивна, невероватна, немогућа романтика и наметљива дидактика. Они су народни само по личним и месним именима. Иначе, најчешће су то приче ван простора и времена. Ту су обични реквизити романа ове врсте: чудне судбине, јунаци које живот баца у најневероватније догађаје, страдања праведних; ту су зверови, пећине и у њима старци мудраци, чији је живот опет засебан роман. Поређен са својим следбеницима Видаковић доста добија. Он је ипак имао нешто детињасте, чудне и питоме маште и један тон бајки и прича за децу. Његови следбеници живели су од његове маште и пре би се могли назвати његовим паразитима него његовим ученицима. Они према Видаковићу стоје у односу пилића према квочки, а не у односу оног царића што се користио орловом снагом, да узлети више и од орла.

Уметничка вредност романа читаве ове школе веома је незнатна. То долази наравно у првом реду од незнатне обдарености самих писаца. Али има још један веома крупан разлог, који није допустио да се роман слободно развија. То је начин на који се схватило питање романа. То је схватање скроз неуметничко, и његови плодови нису могли бити уметнички. То схватање није никакво нарочито и посебно; оно је узето од западних народа. Оно одговара општим погледима на свет, које је имао XVIII век на Западу. Код нас се са тим погледима прилично закаснило и сувише се дуго остало у њима. Ствари су на Западу већ знатно друкче изгледале, кад се код нас тапкало утрвеним стазама просветитељских и рационалистичких идеја. Ти погледи изражени су, практично, у самим романима, а теориски у предговорима, у којима су писци излагали, увек на исти начин, своје погледе на роман и његове циљеве. Ти су циљеви по њима пре свега поучни. Сам родоначелник њихов Видаковић каже да је пишући своје романе „више позорствовао на морал нежели на роман“. Његов „Љубомир у Елисиуму“ је „романтическа, но при том и моралнаја повест“. „Романи бо, сатире, и басне, каже он, јесу таква сочиненија с коима су паметни људи многе погрешке у роду человеческом истребили, и људе к добродетели приклонили“. У романима Владислава Чикоша читалац ће видети „како совест човека за зла дела гризе и узнемирава“ и томе сличне добре ствари. Он се и у самом роману обраћа на читаоца, да овај не би пропустио да поцрпе поуке. Неко лице из његовог романа „Строимир и Љубисава“ смишља неке нечасне планове, а писац прави у вези с тим примедбу испод слога: „Нежелимо овде даби се млади Србин, или Србкиња на Албанеза угледали: но да би, видећи порок, од њега се удаљавали“. Милош Лазаревић у једном теоријском и идеолошком предговору свог романа „Племенита и силна љубав“ сматра да је роман „струка преповедајуће Поезије, који се с оним бави, што је већ просило, и кога је главно намерење карактер оног народа, за кога се пише, описивати и развијати, и њега не нагло, него мало по мало од боље његове душевне било му какве, лечити“. Он са

својим романом има и извесне ближе, конкретније циљеве: „ктеосам оправдати од учени Немаца на мој мили род бачену љагу (хтео је *оправдати љагу!)*, да Славени међу којима се и Срби броју, кроме други гнусни и гадни порока као што у свој штатистици веле grob sinnlich т. j. само скотски љубе; а за племениту љубовну искру небесну ништа и не знаду“. Његов роман треба да покаже да није тако. У тој пажњи за поучношћу опажа се понекад, поред општих просветитељских мисли онога доба, и непосредан Доситејев утицај. Јунак једног романа Јована Чокерљана има васпитача који му предаје разне науке, али „главнејше његово намереније било је то, да нас научи логически право мислити, мислећи расуждавати, а расуждавајући о ствари судити и закључивати“. Без икакве стварне потребе овај писац преноси радњу свог романа из Европе у Азију, само да би имао прилике да читаоца проведе кроз далеке непознате крајеве. Његов јунак води, из дана у дан, с једним свештеником разговоре о извесним моралним питањима, али су свештеникова излагања репродукована под засебним насловима и као засебна поглавља, тако да је у роман уплетен читав један уџбеник етике [1]). А Евстатије Михаиловић теоретише: „Древни мудраци желећи погрешке рода човеческог, у кое су неразумни људи често упадали, поправљати; а при том бојећи се сваком правду и истину у очи казати, измисле различне басне, приповедке, пословице ... Но како је просвешченије међ коим народом расло: тако су и ове басне, приповедке све покривеније, лепше и умилније људма претстављене бивале: а кад су с лепим додатцима и пријатно сочињене у књиге списане биле, назову се Романи (Fabula Romanensis, Roman)“.

Поред тог општег моралног смера имају ови романи још једну јако изражену црту: да и у народносном погледу буду од користи, да буде народносну свест сликајући далеку српску прошлост. Ти су, дакле, романи замишљени као романи с градивом из народне прошлости, а што је та прошлост крајње невешто и бесадржајно приказивана криво је дубоко незнање самих писаца. Да би, пак, своје моралне и националне идеје распрострли, писци су међу својим читаоцима имали на уму онај њихов део, који има највише одушевљења — младеж. Човек добија утисак да у оно доба није ни било других читалаца, толико се писци у свакој прилици обраћају „јуности“. Или су старији били и сувише непоправљиви, или су писци рачунали на свој незнатан углед код озбиљнијег света, или је све то само једна навика, подражавање Видаковићу, шаблонска наслеђена формула, тек човек се просто нађе у недоумици, зашто се ови људи хватају само и једино младежи. Из тог схватања да књигу чита, или треба да чита, претежно омладина, произишао је још један састојак у схватању романа и његовог циља. Роман наиме, између осталога служи као средство, да се младеж придобије за читање и за књигу

[1]) Теме о којима је свештеник говорио младићу носе ове наслове: Разумно предразсужденије, Благоразумије, Постојанство или непоколебимост духа, Трудољубије, Ревност и подражаније, умереност, задовољство, Воздержаније, Правдољубије, Добротвореније, и на крају, у стиховима, Совет Јуношеству.

уопште. Роман се даје као некакав мамац, који ће омладини осладити читање и увести је у озбиљнију и тежу лектиру. „Овај писања начин, по Јовану Чокерљану, благопотребан је, да се привлаче срца к читању. Сваки јуноша воли романтическу повест, нежели класическе ауторе читати. Зато је потребно да им допустимо нравоучителне романе читати, небили како зажелили и другу књигу у руке узети, и таковим начином вазљубиће ју чтение“. Романи по Евстатију Михаиловићу имају и ту добру страну „што многи, а особито младићи њи читајући, добију вољу к чтенију и други књига; јер обично видимо, да се редко кои налази, кои се таки с почетка учтение сувовисокомудрствујући списатеља упушта“.

*

Било зато што су рачунали на широку читалачку публику, или зато што је уплив Вука Караџића већ био узео маха, тек језик ових писаца није неприступачан простом народу. Он има још увек славеносрпских црта, али у главноме је народни. Но и ту се лепо види колико су се слепо држали наслеђених образаца. Али романи, наиме, писани су једним већ примљеним начином, дугим и заплетеним реченицама, реторски скројеним, извештаченим. У предговорима су много природнији, језик им је готово сасвим народни, као да су роман и предговор писала два човека. Сваки час сусреће се по какав састојак из народног песништва, било навод, било стихови на народну, било каква алузија из народног песништва. Све ово није било случајно. Сами романсијери чине изјаве, да су то хтели и да је то била њихова намера. „Штил је тако исто прост, каже Милош Лазаревић за свој роман, и у кратким слоговима, само што сам дигди у описању растећег еффекта побудителни сцена и дивота природе, истина без нужде, но навалице десетосложни ток прози дао“. Но то питање народног језика није овако живо сад, у Вуково доба; о њему су водили рачуна и писци пре Вука. Ако тај народни језик није сасвим дошао до израза, ако није сасвим завладао, али тек питање се постављало, како ће се писати: старијим књижевним језиком или простим народним. Но, и кад се писало народним језиком, сматрало се за потребно објаснити зашто се то чини, и показати да то није због незнања старијег књижевног језика. Још г. 1799 превео је Никола Лазаревић „Робинсона“ народним језиком „јер је тако добро чинилац и издавалац Петер Аси-Марковић хтио да буде“. „Али“ — вели он — „не ваља мислити, да ја пријевод овај не бих био кадар и вишим *штилусом* (славенски) саставити! Ни из далека! Било би ми *још лакше* него простим“.

(Наставиће се)

Милан Вукићевић

ФРАГМЕНТИ О ЖЕНИ И ПОЕЗИЈИ

Старе мисли, стара осећања. Тема стара колико и људска цивилизација. Али када се узме да је и Гете писао о истим стварима о којима су писали Омир и Виргил, и о којима су јуче писали и мали и велики можда само мало друкчије него што се данас пише, ми сматрамо да и ми можемо казати о овој теми бар једну варијанту, проживљену, проосећању, ако не нешто сасвим ново. Јер је, најзад, све продужавање једног континуитета, пошто је корен људске природе остао исти и само столећа стварају оне нијансе по којима се ми данашњи разликујемо од оних јучерашњих.

*

На овом свету ништа није дефинитивно; све се изграђује и метаморфозира, и људска реч није ни близу дошла то тога да би могла све изразити. Никада дакле није све речено. То вреди нарочито за онај свет идеја и емоција у ком жена има тако јак, можда и пресудан утицај. Отуда није узето без разлога да је жена највише и најнепосредније од свега у живој и мртвој природи утицала на поезију, и да је она била она сила која је на огњишту људског срца прва ватру наложила.

*

Ништа није речено неправедније него да је Ева преварила Адама. Груб и сиров у упоређивању са женом, чија је осетљивост као најфинија харфа, мушкарац није знао да постоји у животу нешто ново. Жена му је открила читав нови свет лепота и задовољстава, а с тим, наравно, и свет болова. Ева је показала пут, открила нову чаробну стазу и Адам је — згрешио. Први грех био је и откровење и први почетак поезије.

*

Колико је жена утицала на уметност, на поезију посебно? Најлепше странице песништва она је инспирисала. По својој нервној и физичкој конституцији, која има у себи музички склад најидеалније изваjаног на земљи, а у својим линијама нешто мукотрпно, меко и хармонично и недостиживо вијугаво, она је предестинирана да инспирише, и све њене духовне кретње, и свесне и несвесне, иду у томе правцу. Она искреше искру од које се разбукта ватра. То се види по томе што она увек више дочарава него открива, више изазива осећај и мисао него што их сама, и директно, даје. Она прва осети, или доведе до тога да се нешто осети, и покаже врата: ако имате душу и срца, уђите; осведочите се да је указала на оно што сте тражили, или наслућивали издалека, или што је лежало дубоко у вашој потсвести, или вашем срцу. Богом обдарена да инспирише, она је и сама, и кад то не зна, једна инспирација за себе.

*

Жена је много ближа поезији него мушкарац. И она просечна много непосредније осећа него мушкарац. Жена пронађе и открије брзо најлепше и најосећајније место у једној песми. Ако нема много

жена песникиња као што је Сафо, има их међу њима понајвише које поезију најјаче осећају. Нико тако истински не може заплакати над књигом песама као жена. То долази отуда што она, најчешће, нађе себе у једној песми, или у једном стиху, пронађе нешто своје и саосећа са тим као са нечим својим, рођеним.

*

Присуство жене учини да се ствари речене више пута, казане на разне начине, искажу друкчије, језиком до тада неисказаним.

*

Ко може толико сањарити или маштати колико жена? Код ње је машта дубоко, зелено језеро у коме се на сребрној светлости засићеној месечином зрцали сва околна природа, виде отсеви свију боја и ствари и у чијим се присенцима осећа душа вечите тајанствености и недокучне хармоније. Снови жене ипак су најсличнији сновима детета. Отуда су најлепши љубавни стихови написани у крилу жене, у њеној непосредној близини, под ватром њених унутрашњих треперења и надахнућа и њене маште. Највећи песници и највећи трубадури то су знали ценити.

*

Жена је створила вео, и то је као њено. Она увек долази нечујно, прикрада се, и пада на срце као сутон на земљу. Ретко је она цела откривена, никада се она неће цела показати; то се са њом родило. Увек се оставља за сутра, бар једним дêлом; увек један део ње остаје недостижив, недокучан, па чак и онда када се мисли да се сва поверила и целим бићем дала. Видећете: са свитањем јутра сваnнуће нешто ново у њеном оку, блеснуће једна нова драж, показаће се потпуно непознат покрет, и родиће се нова чежња у њеној речи. И она није тога свесна до краја. Али као права жена, следиће себе и само ће дати да се наслути да је она још увек остала испод вела кога брижно чува; по томе је најбоље разумљиво зашто је жена лепша у сутон него у подне.

*

Жена увек остаје дужна *прави* одговор. Не зато што неће да га саопшти, него из простога разлога што не воли *грубу* истину, и грубу стварност; отуда она често потсећа на онога агу Копчића из нашега народа који је увек на коњу гувно обилазио, са намером да пут продужи, из страха да одмах приступи кметовској кући, из које би могла планути осветна пушка.

Жена је наклоњена животу тајне и тајанствености. Трагајући за нечим она то учини још више тајанственим него што је дотле било, јер јој се то свиђа; откривајући и разоткривајући она обично све још више умота у покров тајне и загонетке.

*

Рекло се да је женина природа ситничарска, цепидлачка. То је потекло отуда што она има око и за ону ситницу коју мушкарац не види. А колико је пута у уметности, па и у животу, потребно указати на ту

ситницу и на неки детаљ без кога се целина не може разумети! Треба се сетити: нико други него она није у стању израдити тако савршен, мален мозаик, у који се слаже, бруси и уметнички саставља пиљак по пиљак. У Фиренци су жене најбољи вештаци у израђивању финог емаља на ситним предметима и најлепши покрови, чудесно везени, по црквама руским и италијанским, дела су њених руку; цвеће као да је процвало за њу, јер га нико не уме тако чувати и неговати као она.

*

Зна се да је велики део најлепше поезије посвећен прошлости, успоменама, пролазности земној. Жена је од тога створила култ. И нико са више побожности не чува, у најдубљим ризницама душе, своје успомене као жена; нико своју прошлост не воли као она. Само она у то прибежиште не пушта никога. Прашина пролазности пада по тим драгоценостима душе, по драгим успоменама, по доживљајима девојаштва и младости, и наслаге се множе. Неопростиво је свакоме ко би покушао да прокрчи тамо себи пут. То, уосталом, траже само профане душе. Она почињући ново преживљавати спрема се да обогати тај чудесни хербариј састављен од најлепших цветова. Од сапутника њеног зависи да ли ће ту бити раскошне руже или горки пелен.

*

Нико не пати тако дубоко, и дискретно, као жена; и нико се не зна тако лако утешити као она. Љубав је код ње увек прегарање; то је као нека катедрала пуна тамјана и тишине, у коју су свитања и сутони скоро једнаки. Само понекад се зачује дубоки уздах свештенице која клечи пред олтаром.

*

Жена не допушта раскидање своје унутрашње целине. То јој је горе него да од ње живе месо кидате. Она, наиме, не дâ да се, као што је Бодлер радио, трага по њеној соби, чита њена преписка, и откривају старе ствари и костими. Она мисли да ће мушкарац наћи у паучини њена стана, давнашња осећања, на костиму осетити њену усахлу руку некадашњег љубавника, а кроз прашину заборава помирисати дах некадашњих пољубаца. То све не значи да она, после тога, неће никоме прићи сва, цела. Напротив. После свега тога она је богатија, искуснија и осећањем, она је тада савршенија, и таква прилази мушкарцу.

Нема праве жене без богате прошлости.

*

У колико је живот једног песника бурнији и сложенији, у толико је, несумњиво, и његова поезија разноврснија, продубљенија, пунија јачим акцентима. Слично томе, жена са развијеним унутрашњим животом, са животним искуством пре плени и осваја срце и даје замаха и полета свакој љубави. Зрела, истински заљубљена жена, пошто има за собом богато искуство, способнија је за замашније подвиге и финија душевна настројења.

(Да искуство значи много, ако није све, нека покаже и овај пример. Једне вечери одигравала је у неком театру једна позната светска уметница улогу жене која слави оргије, расипље страст као вино из *чаше,* и која најзад пропада у потпуној засићености и клонулости чула, и то са великим успехом. Она је, касније, признала, у разговору који је био сведен на то: да ли једна уметница, ма како великих квалитета, и ма како велике интуиције и снаге уживљавања, може једну такву улогу рекреирати пред нашим очима, ако у животу није преживела нешто слично, да не кажемо своју сопствену драму, нешто што ипак повлачи за собом једно моћно искуство? — да се без *сировог,* личног искуства ништа не може створити.)

*

Велика је несрећа да из нашег сећања чиле одјеци оних необичних речи које жена казује. У саопштавању жена је друкчија него мушкарац. Колико радости и колико туге има у њеном обичном говору, више опéва него тугује. Човек се дуго и дуго сећа једне жене чија га је интонација речи доводила до онога стања у ком се не зна да ли би се плакало, кликтало, или запомагало од неке неизмерне среће. Та музика гласа засја у души као муња, па мине, стиша се, да би остала на огњишту нашег унутрашњег изгарања, као нешто бескрајно блиско и драго, као нешто што се тешко заборавља.

*

Зашто су песници наклоњени више љубави него остали људи? Обични, вулгарни, свакодневни живот одводи од поезије. Жене су, у суштини својој, илузионерке, моћне да и себи и другом створе најлепшу илузију живота. Отуда разилажење са женом доноси увек, пре или доцније, тегобу, досаду, пустош као тетурање неко по непознатом терену — све као последицу ослобођења од илузија створених њеном друштву. Од љубави је она направила сматку, фантастичну замку. Љубав жене то је лука чији светионик у најцрњој ноћи показује где се може пристати.

*

Улица, споредна, у Фиренци. Немица, плавих коса и плавих очију, помало сентиментална (што њеној раси баш не одговара), стоји пред малом, жуто обојеном кућицом са затвореним прозорима.

— Ту се дакле родио Данте. И мала, љупка жена заћутала је. Из њеног погледа могло се ово разумети: Чудновато, замишљала сам да је тај велики визионар и велики трубадур рођен у неком фантастичном перивоју у ком се још осећају отисци Беатричиних стопа, по коме ходају паунови, и још и сада све шуми од снова...

Жена, наиме, најчешће одваја песника од човека који свакодневно живи, који има и своје физиолошке потребе; она колико год зна бити на земљи, од овога света, толико је исто и на небу, и колико год зна да буде довитљива и духовита, још је више детињаста и наивна.

*

Живимо у добу растрзаних чула и поремећеног укуса. Удаљило се од чисте поезије, отишло се од праве жене. Не тражи се жен-

ственост, не може да се осети права поезија. Нема страсти за лепотом, за здрављем, за сном. Има само жељâ да се заграби оно разбарушено и нефалсификовано, све оно што је далеко од истинског и искреног. Господе, када ћемо се опет повратити жени и љубави?!

*

Обична, вулгарна реч кроз жену добије свој нарочити сублимитет. Да ли спиритуални или еротички, то је споредно.

*

По својој унутрашњој природи жена је наклоњенија емоцији од мушкарца; осим тога, она споља прима утиске брзо и непосредно. И то је код ње драж, која се намеће, очевидна драж. Од њеног сапутника зависи да ли ће се и када убирати плодови њене душевности. То је као скривена шумска јагода: треба уранити, промучити се, пронаћи место на ком успева то румено воће које тако освежава.

*

Жена је много ближа када прича, препричава, машта, сањари, него када пише; она је потпунија у животу него у књигама. То долази обично отуда што јој чулност и превелика осетљивост не даје да се до краја искаже. За једну списатељку више него за списатеља важи она де-Мисеова реч да се никада не доречe ни близу оно што се хтело казати. Из тога разлога код неких жена списатељица налазе се у једној истој књизи странице које се упадљиво разликују једна од друге: једна је грандиозна, а друга обична, једна је недостижива, а друга фрагментарна, испресецана. Има нешто истине у ономе што је давно речено, да све књиге жена, нарочито оне из области поезије, чине често утисак копије оригинална једног уметничког дела.

*

Екстаза је реч женског рода и порекла. Како у љубави жена зна бити исто тако екстатична у религији, аскетизму, прегарању. Колико су калуђерице и испоснице достојанственије, и као прикривене велом неке мирне туге, од калуђера и испосника! Душа манастира у ком обитавају калуђерице осети се одмах: ту су молитве побожније, песме узвишеније, церемонијал блиставији — све је у знаку елегичне и тужне поезије. Има ли ишта заносније од Свете Терезе Шпанске, и има ли лепше и величанственије туге од жене покајнице? Свети Фрањо Асишки говорио је да му нико као жена није тако чиста срца давао дарове за цркву. Још и данас има над тим светом један ружен облик мистицизма и побожности кога носе у својим душама жене жељне утехе, љубави и пуне екстатичне лепоте и заноса.

*

Познато је какав је еминентан положај имала жена у Француској за време Луја XIV. Њен утицај у поезији, књижевности и енциклопедиској философији био је огроман. То сјајно доба дало је један тип књижевника који ни на једном пољу духовног живота није изостајао. И све то благодарећи жени. Уђите у то доба па ћете видети шта је шармантан осмех једне жене од духа могао учинити. То је

била утакмица Добра и Лепоте, Напретка и Славе. Онај који је до тада философирао имао је за сутра на вече да чита диалог у стиховима који је морао написати за једну ноћ. Долази изненађење. Био је побеђен песник од талента, јер се појавио један дотада незнатан у вештини стиховања. Жена га је пронашла, осетила је снагу његова срца. Јер велики љубавник мора бити и велики песник. Десило се и то да је неуморни Волтер затражио писмено: „Молим вас да ми допустите вечерас да се одморим“.

*

Случај Гетеов казује много. Било би неправедно мислити за тог великог песника да под другим околностима, у другом друштву, његов дар не би донео плодова. Али је сигурно да његове гениалне инспирације не би биле онако честе и разнородне да се није кретао у друштву жена за оно доба најбољег васпитања, најфинијег духа и тако ретке допадљивости. Жене су га пратиле кроз цео живот, волеле, обожавале и биле на истоку и западу његовог песничког хоризонта. Не треба ићи даље од госпође фон Штајн. Јер Гетеов период раскида са том женом, колико мисаоном толико и песнички надахнутом, био је сав замрачен, тужан, и понекад испуњен најстрашнијим сплином.

*

Као што биљка не може успевати без сунца, исто тако и жена не може без друштва развијати своје врлине. Интензитет њеног осећања тражи да се зрачи. Чак и у обичном животу жене које су повучене и усамљене обично су нека врста уседелица, или су наклоњене особењаштву. Такве жене копне, нестају, као груда снега на сунцу, гину преко ноћи, нечујно, као први пролећни цветак од хладног мраза.

*

Велике страсти! То су велики празници. Код жене то се осети у покрету, у погледу. Нису то еротичке, физиолошке страсти. Стојећи, рецимо, на углу једне прометне улице у неком великом граду, опазите наједанпут да поред вас пролази жена која вас својом појавом и чудним погледом запрепасти, на пречац ви се скамените и осетите како је поврх ваше главе прохујао некакав вихор. Жена се изгубила у маси света и ви је узалудно тражите: никада је више нећете сусрести. Ако сте човек сигурне интуиције нисте се преварили да је то била једна од оних које држе око себе читаву фалангу великих и осредњих духова и њихових трабаната. Тај ће случајни сусрет донети песнику — ма колико то на први поглед наивно изгледало — добру капљу уља на жижак пламеног срца.

Тешите се тиме да је можда боље што је не познате, да је срећа само онде где се ишчекује, и да је коначно највећа жеђ за лепотом у болу и великој чежњи.

*

Живот Жорж Сандове, даровите списатељице чија биста стоји у придворју француске комедије у пробраној групи бесмртника, веома је занимљив. Њени доживљаји разноврсни су као и њена књижевна

дела. И овај пример у маси других потврђује да је жена од духа и жара бивала у највише случајева и необична љубавница. Велике жене високо спиритуалне биле су и велике љубавнице. За велики „грех“ потребан је и велики занос, као што је за велику уметност неминован живот транса, вечитог успињања и духовних преображења.

Морал једног доба и друштвене конвенције осудили су много пута те појаве. Али време то све баци у заборав и ствари постави на право место. Оно је учинило да се највећој библијској грешници Магдалени клањамо, оно је учинило да је оно што се хтело некада наименовати данас узор љубави, светости и чистоте.

*

Нашао сам код Стендала, у одломцима из арапске збирке „Љубавни диван“, ретке који су сами за себе једна песма.

„Елтемими прича да је била у арапском племену Таглеб једна хришћанска девојка, врло богата, која је волела једног муслиманског момка. Она му је понудила своје имање и све драгоцености што је имала и није могла да га придобије да је заволи. Кад је била изгубила сваку наду, даје сто динара једном уметнику да јој начини лик младића кога је волела. Уметник је начинио њој лик, и кад га је девојка добила, наместила га је на једно место где је сваки дан долазила. Ту је она најпре љубила тај лик и онда седела покрај њега и проводила остатак дана у плачу. Кад је пало вече, она би се поклонила лику и одлазила. То је чинила дуго времена. Деси се да младић умре; она је хтела да га види и да га мртвог пољуби, и после тога она се врати своме лику, поздрави га, пољуби као обично, и леже поред њега. У зору нађоше је мртву, са руком опруженом према редовима писма које је писала пре смрти.“

*

Има нечег симболичног у поворци жена одевених у црно које полаганим, одмереним кораком, погнуте главе, иду у цркву из куће у којој је мртвац. То је обично у нашим паланкама.

Мекша, осетљивија, жена јаче саосећа туђу несрећу и туђ бол него мушкарац; од ње је прва суза потекла.

У нашим јужним крајевима још има нарикача које у стихованом рецитативу, обично у десетерцу, ожале и оплачу покојника на један узвишен и поетичан начин.

Туга мушкарца, изражена у мучном ћутању, достојанствена је; туга жене наметљива је, делује на чула околине. И ништа нема глувље, и страшније, од смрти коју жена није оплакала.

Јован Радуловић

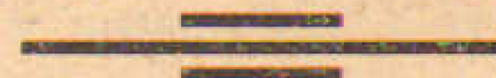

МРГУДАН

У мојој кући су сви били одрасли осим мене. Заузети домаћим пословима и својим посебним дужностима ван куће, никад нису имали интереса за оно што је мене занимало. Ја пак нисам разумевао њихове озбиљне разговоре, нисам учествовао у њиховим бригама, нити сам налазио оправдања њиховим увек строгим и забринутим изразима лица. Живели смо тако у две потпуно издвојене сфере. У ретким часовима одмора од брига и послова миловали су ме с намештеним изразом љубави и милости, који ме ретко загревао и одушевљавао, као да сам увиђао да није од срца. Растао сам више без осећања топлоте мајчиних недара, очинског миловања и сестринске неге. Нисам ни чезнуо за тим, јер га нисам познавао нити истински осетио. Да ми није било великог домаћег црног мачка Мргудана не бих ни осетио што је то љубав. Мргудан је стари мачак, можда старији од мене, којега су у кући сви мучили и тукли где год су стигли. Једино сам га ја волео и сажаљевао. Нешто ме везивало за њега: чудна нека љубав, саучешће у потиштености и осами. Он као да је био свестан тога, увек се трудио да буде уз мене, да ме милује својом округлом главом, црном као грешникова душа, да ми се умиљава увијањем око ногу, скаче у крило и плачевно мауче. Никоме у кући није више смео прићи, нити га је ичија рука миловала осим моје. Ипак, није хтео да напусти кућу, да одбегне и спасе се свакодневног мучења, да потражи себи бољег господара или да одбегне у шуму, да подивља и заборави људе. Нека љубав га је везивала са кућу, као да се надао да ће се они поправити, да ће увидети своју грешку, да ће их умилостивити његова доброта и вредноћа, да ће га престати мучити и презирати. Надао се и трпео, трпео са удвостученим напором свога измученог и клонулог организма...

Кућа нам је била у подножју једне планине, окренута јужном сунцу, а упола поплављена камењем и шљунком, које се низ стрме планинске стране стакало као лава низ Везув. У томе камењару легле су се најотровније змије. Свакога лета угине нам по неколико грла стоке од њихових уједа. Неких година страдали су и људи. Права опасност је то била. У последње време та је опасност бивала све мања, јер је Мргудан почео хватати и давити змије. Скоро сваког дана лети би ухватио по неку и одвукао је пред кућу, да увери домаће о својим заслугама и вредноћи. Није то био лак посао. Почео је да мршави и малаксава од уједа змија, са којима се јуначки борио и од отрови коју би му оне сасуле у грло пошто им обухвати снажним чељустима главу. Онако болестан и мршав изазивао је код домаћих још већи презир и гађење. Још више су га мрзели и истеривали из куће него до тада. Нарочито кад некога дана не улови ништа па зајауче гладан и болестан. Свако је сматрао за дужност да га удари штапом или неким сподухватним предметом из куће. Ни тада он није губио наде. Трпео је и продужавао свој лов док најзад није толико изнемогао да је једва излазио из куће. Скривао се обично испод сандука и по угловима, да га не би пронашли и тукли. Али кад бих ја изашао, а волео сам да лутам и пиљим у предмете око себе, он би одмах измилео и увијајући ми се око ногу пратио ме док се год не вратим натраг. Лутао сам без циља, тражио нешто, завиривао свуд, интересовао се за све, занимао се с њим, миловао га по леђима и уверавао га сажаљивим погледом да жалим што толико трпи од незахвалних људи. Док сам тако лутао по камењару никоме није ни на памет пало да могу настрадати од змије. Знали су да Мргудан иде са мном, па су били безбрижни. Ја нисам био свестан никакве опасности. Ничега се нисам бојао нити чувао. Гледао сам змије, али их се нисам плашио. Мргудан их је добро хватао и давио. После би се превијао од болова и тужно јаукао. Мени је све то било нејасно и неразумљиво...

Чуо сам разговор укућана како су приметили у пећини више саме куће да се Мргудан дуго борио с једном опасном и великом змијурином и да је најзад успела да му умакне. После тога он је био дуго болестан. Није више ишао у пећину. То сам чуо, али нисам ни слутио колика опасност прети од змије. Чак сам и заборавио убрзо ту причу... Једнога врелог сунчаног дана задржао сам се баш пред пећином. Мргудан је био јако уморан, гладан и тужан. Из очију му је точила туга, благи смирај, љубав и верност. Пред моје ноге измилела је тромо дебела шарена змијурина, плазећи свој црни језик. Мени су се допале њене шаре, зарадовао сам се и пружио слабу руку да их помилујем. Мргудан је то видео, упиљио очи, јаукнуо, скрушио се у клупко и извио у страну као да се бојао. Ја сам привукао руку низ ваљкасти шарени труп, који се превијао испред мене, по лицу ми се кравио осмех уживања. Змија се живо скупила у круг, фијукнула као стрела и устрелила се на мене. Ја сам само тргао руку и усправио се, а Мргудан је скочио брзо као муња и уз рањенички јаук зграбио змију за главу. Настало је мучно гушање. Змија се снажно трзала и млатила собом по Мргудану, а он се немоћно повијао за њом и једва јој задржавао главу у устима. Најзад — савладао ју је. Смирила се и опружила, а он ју је млитаво испустио и приближио ми се. Протегао се грчевито, погледао ме у лице и промукло јаукнуо, па се опружио по земљи. Само још неколика трзаја и био је смирен. Није га више могло пробудити моје миловање. Дуго сам га миловао, љубио по мршавој главици — али узалуд. То ме забринуло, преплашило; осетио сам се усамљеним, остављеним... Неки ме страх обухватио. Заплакао сам се пуним

гласом, вриска
о и запомагао. Дотрчали су моји на вриску и видели мртвог Мргудана поред змије. Прегледали су ме да се увере да ме није змија опила, а ја сам се за то време сам умирио. Тек тада су увидели да ме је Мргудан спасао смртне опасности, али је после своје победе сам подлегао.

— Жали Боже овакву мачку! шапнуо је неко од њих осталима. Мене су први пут нежно помиловали по коси и стисли у благ загрљај...

Сав. М. Штедимлија

НА ВИСИНАМА

(ПРИЧА)

I

Обојица су изишли нагло из запуштене цркве, мирни и изгубљени. Калуђер је остао да кади тамњаном свога црквењака и све манастирске мртве ствари.

— Ми вучемо собом једног мртваца, — треба га скинути и закопати, друже.

— Мислиш с тога што си слаб, стар и оронуо.

— Не, друже, и ти који си млад и јак носиш мртваца собом; вучеш га кроз живот хиљаде, хиљаде година, и све што живи и буја око нас живље је, светије је него ми сами.

— Дакле, ми корачамо гробљем!

— Да! Мртваци сред живота и гробова су у нама, а крстаче наше на леђима; идемо, идемо и тражимо где ћемо их заденути, чело чије главе .... у себи самима друже!

И пођоше ћутећи стазом којом су дошли.

— Не, нећемо кући — рече старац.

— А куда?

— На врх!

— Шта!!?

— На онај врх, за који смо толико чезнули. —

— Зар сада!?

— Да! — потврди он енергично и суво — сада ћемо, из ових стопа, нагло, јер ме узбуђење судбински витла тамо. Поћи ћемо ако хоћеш, ако не, идем сам, јер ово овде — ово није црква; није света кућа где се налази смирење душе; тамо — горе је моја религија, моје спасење; горе је Бог подигао свој величанствени храм. А преко свих брда и висина расуо је безброј цркава, много манастирских склоништа где уморни путници, који путују кроз векове и космичке ширине, налазе одмориште, врела за исцрпљене снаге и библиске источнике којим гасе људску жеђ, бол и упаљене, оболеле груди.

Хоћу све да видим. Хоћу и ја да се тамо одморим и потражим окрепљење оронулом здрављу; да обновим себе и притиснуту душу. Зове ме сваког дана тај седи, озбиљни и стрмени врх својом гордошћу и стравом; својим крвавим облацима при залазу уморног сунца и истрошеног дана — — — — —.

— — — — Зар не чујеш како је уздрхтала цела природа, између неба и земље милиони гласова певају молитву коју васиона управља Ономе који је све и који је свуда . . . . . Мој је циљ успети се само горе и то је све. Ако хоћеш, пођи.

Пријатељ гледајући га тако утучена, узбуђена и одлучна пошао је с њиме ношен једном снагом којој се није могао отети.

Ишли су пут масивног врха, који је са свију страна стрмо исечен провалијама понорно дубоким. Једино страна којом они греду нешто је блажије нагнута у стрму раван.

Напред корача, уском и врлетном стазом, ћутљиви, стариособењак. — За њим стреми млађи ка висини. Старац одмиче журно и одлучно у некој судбинској наврелој снази. Друг га следи, хитро прескаче мање јамице и као срна пење се са камена на камен. И све тако, док старца не заустави суви, туберкулни кашаљ. Он се за час одмара да опет енергично крене напред.

— Куда тако пред сумраком — поче да опомиње други — вратимо се сада, видиш да си болестан и да те оштрина ваздуха и нагло пењање дражи на кашаљ. Ако хоћеш да се успнемо и овде, има времена. Ево сутра ћемо или прекосутра; када је теби воља, само сада не, молим те! Теби је потребан одмор а не напињање опасним путевима и то у врло незгодном времену. Помисли и то да нас ноћ већ затиче. Хајде, вратимо се па ћемо првог згодног дана.

— Не, сада ћемо! — прекиде га уморни болесник — не бој се, већ хајде и ћути. — Лепо је што баш сада идемо овако заморени и узбуђени у окриље ноћи. Горе ће нам бити дивно, веруј! Никада још нисмо гледали, орловским оком, са оних висина умирање сунца. У нама рађаће се страх и језа пред божанством ноћи, које ће нас заробити горе; пред зинутим чељустима понора и грозе. Прати ме ако хоћеш, ако не, једном сам ти рекао, врати се, а ја ни за чим нећу.

II

Стигли су, после много напора, на жељени, највиши врх голог крша. Даље нису могли. Лево и десно ужасне провалије. Напред! — Још страшнија стрмен, дубљи понор из којег допире јаук неке реке, која се мучи и са хуком пробија кроз уски кланац. Плачу стене и шуме водопади.

Стали су обојица. Пред њима су: громадне планине, језовити кланци, ниске долине и страхотни понор из кога се рађају ноћне страве и мрке авети безданих јама.

Оштар ваздух потреса старчеве кости; — он се загледао у крваву румен утопљеног сунца; свечан је и тих као оно сунце у свом умирању.

Његов друг као да се збунио пред том свечаношћу божјега часа; онемео је од тајне страве која му обузима душу. Камене оштрице испод ногу притискују га као кобна опомена да одмах треба ићи са тог места. Осећа зинуте аветне чељусти око себе из којих струји нешто гигантско и језиво; куља, развија се, буја, шири и диже своја црна крила над целим видиком, као да хоће да покаже дубину одакле полази. Са небеских висина као да га запљускује огњена киша, сипи, пљушти и бије га у теме; пробија се ватреном жестином кроз цело биће као оштре усијане игле да се у њему задрже; да се својим силним огњем развију, разбукте и сагоре га целог. Унутарњи глас демонски га опомиње да тражи оно што је сад немогуће; да тражи спасење од страхотне величине која га је освојила. Изгубљени сунчани зраци, застали у дно душе, као да причају бајку о човеку коме је ноћ покидала срчане нити и разорила мисаон мозак. Све то јасно чује и осећа; види да ноћна тама пуни све више велики хоризонат, а он, занет и као укопан, пада, у страхопоштовању, пред оном величином што се објавила његовоме пријатељу.

Одједном као да је нестало свега у њему и ван њега. Чује само старчев кашаљ сув и болан, а он дрхтавим и благим гласом заклања старца од висинске оштрине. Грудоболни старац још увек кашље и гуши се упорно, отужно и дуго; дотле, док из болесникове груди не потече модра и нечиста крв као трулеж из сагњилога гроба. Седе обојица, један поред другога, и ћуте. Без прекида и покрета ћуте.

III

Сутонски висински поветарац почиње да ћарлија и да их милује као да не зна за њихове болове. Стари као повраћен говори закрвављеним уснама свом млађем пријатељу.

— Ретки су дани, друже, у којима се човек реши да се успне до овакве висине; за то су потребна виша расположења, људске победе, и резигнирана мирноћа за све што се на оваквим опасним путевима налази. Дивно је гледати, са оваквих, богомданих постоља, велики хоризонат и све оно што се у њему стекло. Погледај где хоћеш! Лево, десно, горе, доле: све то заноси и зове у вечни покој. Са овог кршног пута пукла је пред нама и отворила се космичка ширина; па она висина, онда ове дубине које из себе изливају погребне хорове смрти од чије се величине занемљује а у нашим жилама леди људска крв.

Све ово не може да се види и сазна са наших прозора, у уском простору манастира; из маленог села; са прашњивих улица нашег града! Могу ли варошки интелектуални салони да говоре узбудљивије и верније од овог откровења које сазнајемо и осећамо на овоме пустоме врху? Не! Веруј! Ништа не може да се упореди са овим чаробним богатством и дубинама једине уметности која се слободно и грандиозно игра пред нама и у нама стихиском хармонијом и незнаним законима. Шта су према њој свевековне људске уметности! Какве раскоши источних дворова према овим.

Али, да све ово људи осете, треба претрпети много и све прегорети, јер је природа у својој чистој лепоти одвојена од људи многим препонама. Она тражи судбинска искупљења, животе, ум наш и чистоту велике воље.

— — — — — Ми смо све жртвовали, зато нам се зенице шире; отварају нам се очи, срца, духови; душа нам се ослобађа и полази у царство где се трагичност људска разрешава; у царство кога нема нигде, ни под људским крововима, ни у њиховим књигама, ни на оним ниским бреговима.

Само тако, у души природе, на њеним висинама, рађају се велики људски умови. Тако су постали сви верски учитељи, вође и реформатори свих народа. Из ње се јавио Христос који је тражио пустиње, самоћу и путеве који воде висинама, тамо је водио и људе. Показао им где је истина. Али они — људи — нису га схватили: волели су више таму него светло; воде мирно стадо кроз уске стазе; кроз долине мрака и незнања; преко прашњивих и земаљских путева; затварају га у ниске појате да га хране штурим и избледелим мрвама великог учитеља, који још живи кроз толике векове у душама толиких народа, али је побегао из оне зграде у којој смо данас били, док нас није отерао црни манастирски калуђер својим тамњаном и вечерњом молитвом. Он није свестан коме служи, а ја сам осетио Бога зато сам га у чудном, срећном заносу потражио на овом месту. — Овај дан је за мене редак празник који се само једанпут јавља у човекову животу. Зато сам срећан и падам ничице пред божанством кога гледам са овог места

— Ено! Видиш ли, између оних узвишица, ону малу, незнатну тачку?.

— Наша кућа! — потврди млађи.

— Да! То треба да значи, пријатељу, склониште наше. — Нас људи, који се опијамо и заносимо неком својом величином и снагом, затворени између кућних ограда и живећи у маси, по градовима, у гомили која не зна за светле врхове спасења. Све нас тада уверава да смо моћни, снажни и велики по духу и човековој висини; да смо земаљски полубогови који побеђују и савлађују све на земљи, али......

Та иста — наша, удаљена кућа слушај како сада лицемерно говори о своме творцу — о човеку, и издајнички почиње причу о смртним рукама које су је сазидале, чим подигнемо погледе овом широком, бескрајном и отвореном небу. Те су приче истина и горка иронија нашега стварања. Овде се сазнаје најубедљивије цео састав света; сва безначајност човека; цела комедија која се вековима игра на подиуму земљине кугле — — —

— — — — Обухвати, управо, помисли само, млади пријатељу, што ова небеска ширина покрива испод себе својим азуром; докле се простире његова крива пучина, па ће ти одмах синути у свести права претстава о овоме што ти овако говорим у трзајима док ми болесна крв навире на уста.

Колики милијуни живе и умиру испод овог огромног свода!? Колико ли се баш овог часа, рађају, веселе и плачу? Шта се све

под њим не руши, обнавља, подиже, нестаје, преплиће и бори? А зашто!? У коме смеру све то иде? Има ли ту логике, свести, разумевања, значења, па и веза са овим гигантским, огромним око нас и изван нас. —

Удуби се у то, и сам нађи одговора за себе.

Млађи мисли, а стари брише крвавом марамицом усне. Затим наставља:

— Сада нађи ону другу тачку! Ено и ње — — — —

— Да! Ено и сеоског манастира — прекину га млађи.

— Не! То је сеоска богомоља — поправља га болесник — најобичнија зграда, подигнута зато да се у њој исповеда човекова религија, али, место онога, један залутали човек говори и помиње неког Бога који је свиреп, када на његова уста тражи незнање, мрак и скрушеност душе.

У тој кући, са светих места, говори се, исквареним речима доброга учитеља, о путевима којима се долази до рајског, загробног живота — — — — — —

— — — — — Не постоји ни он — манастир! Губи се из здраве свести; трне у пробуђеној души, као ништавност најмањих димензија, чим дигнеш очи горе, светлости, слободи, узвишеноме плавом небу; нашем Богу из којег се непрекидно излива, тече, и буја млазевима млада религија; упија се столећима у наша чула, свест, и сазнање као мирис љиљана, ружа, шебоја, карамфила и крина; као општи сложен мирис свег питомог цвећа из свих алеја које само осећамо, сазнајемо свуда око нас, а не видимо; из свих божанских градина; преко оних безвременских, великих расадника изнад којих пролазе: векови, деценије, дани, поколења, народи, људи, птице, реке, брда, долине, шуме, горе — — — — Све се ту ниже и прикупља; сви се путеви ту сливају и све ту долази, као пчеле око матице, да се обнови, подигне и освети; да хвали Бога; да пева химне и неиспеване песме Ономе који је на сваком месту, у сваком кутку, органу и ситној ћелији; у сваком човеку живи *Он*, а не само у четири склопљена зида и у сићушним душама оних, који у својим богомољама говоре о вери, а њихова су дела мрачна и пуста. Повлачи се животом као нешто губаво, болесно, заразно и исцеђено, умртвљено заразним сном, али се ипак брижно чува да живи и ако тако наказно, некорисно и истрошено!

Да, они вуку мртваца са собом ..... и вичу да је жив .... од те вике заглушили су глас божји у срцима људским.

.... Мислио си и сам, али сигурно још ниси сишао до дна тој глупости када се преко плаћених молитава искупљују ужасни греховi и истерују из болесних тела зли духови и црвени ветрови. Све су то земаљске лудорије као и оне, када се са лицемерним срцем пале свеће за „живе“ и „мртве“; или се слушају песме оних што брижно чувају своје мршаво и изгладнело верско чудовиште!

А нашта све то!

На то су дали одговора, кроз своју историју, они, сами комедијаши свих тих обреда, својим срамним индулгенцијама и другом „светињском“ добротом. — А каква је њихова црквена вера и трпељивост, у односу према свемирској, одговорили су средњевековни инквизитори и Мојсијеви фарисеји који су, у име убавог гада, распињали на крст људе; постављали су на ломачу велике духове и васеленске умове, само зато, што су се усудили да дигну мрак и виде беду, незнање и штуре догме.

Пржена су, пријатељу, жива, људска тела; кидани су нерви: одузиман је вид; ништене су здраве свести и то све у име њиховог Јехове; и то све зато, што су говорили искрено и сазнали да је њихова вера празна, штура, беспредметна и бескрвна догматика. Зато, пријатељу, што су својим светлим умовима силазили у масе, широке слојеве и говорили брилљантно преко сазнања о правој вери, и кудили ону, којој су многи наивно поклонили своје мисли, веровања, преданост и своје чисте душе.....

Али оставимо све то.....

Погледај сада ону групу тачака. Знаш ли шта је то?

— То је наше село!

— Тако је! Видиш ли како је и оно са овог виса једва приметно. Не разликујем: куће, појате — ништа! А људе, у њему, и да не помињем. Шта они претстављају према свемиру. Према величини до које и не допиру наше мисли; према апсолутноме кога нестаје у нашој свести.

Ми за људе, њихове облике и величину, знамо, са овог постања, у толико јер смо их видели; живели смо међу њима; јер смо и сами људи, а шта би да нисмо.

Када сам и њих поменуо, треба ли их пријатељу, све жалити? Треба ли тужити сентиментално за сваким изгубљеним несрећним животом?

Не, судбинска несрећа, не треба жалити срећне и обесне, јер за њих не постоји зло. Ни кукавне и слабе; ни старе и умне; а најмање треба туговати за људима који су пропали телом и оболели духом; оне који су слични мени, јер нама се не може више ништа догодити, сем онога што је већ ту!

— Упамти! Не треба жалити људе болесне, пропале и полулуде као што сам ја, нити туговати за њима.

Понављао је стари и узбуђени особењак, заустављајући са напором кашаљ, који је већ почео да га гребе по душнику, после толиких речи и удисања висинског ваздуха.....

Одмара се стари; држи обема рукама груди и прикупља последње моћи да заврши што пре; док му није понова потекла крв. — После кратког одмора наставља тихо, уморно, болеснички.

— Весели ме веома што и ти осећаш моје велико одушевљење које се све пуније шири по мени, као да сам на Маслиновој гори

где се, у судбинској ноћи инкарнирао дух у Христу, да би од човека створио великог хероја; да га припреми за оно што ће велики учитељ примити са крајњом мирноћом, величином духа и предано Богу.

Радује ме што те видим тако задивљена, зачарана и пренетог у оно што заједнички преживљујемо и осећамо.....

.....Све је, до сада, било искрено, једнодушно и недељиво између нас двојице, зато и овог тренутка треба да верујеш у моје старачке речи. Веруј у све, више него икад, јер ти све говорим из душе; изливам све из сазнања и заноса! Веруј као ученик учитељу, који га оставља да после њега подиже млађе; да их води до ових, наших висина што нас милостиво носе кроз бескрајност, преко наших духова! Најзад, као пријатељ пријатељу који су се затекли на голим, незнаним кршевима и далеким планинама. На овом светом врху, који смо освојили у сутон чудном промисли. Зато нам је и дато да гледамо ретке ствари кроз призму биљурних дивљења; преко богомданих надахнућа свемирских душа ..... будимо као пријатељи, другови који су се испели на божанску висину, да тако, као никада до тада, отворе, један другом, своја срца, своје душе, груди — све; да се што чвршће споје, вежу један за другога; да се слију у један дух, једну мисао и једно сазнање ...... упијмо се и ми, овог тренутка, и слушајмо, као један, новим спојеним чулима: космичке приче; стихиске речи; библиске редове; песме васеленских херувима; јек погребних звона и ову музику ритмичну и просуту на сваки талас, сваки звук и покрет у ваздуху .....

..... Чујеш ли!?

...,. Осећаш ли како све постаје немо, свечано, поспано и мистично!?

Схваташ ли и ти, као ја, ову величину тренутака у којима се пале небеска кандила, кидају облаци и просипа мирис што мирише на гробље; не кажем, мртве куће и упаљене поноћне воштанице....

..... Ево! Ево, све је сада спремљено; све чека да неко незнани дође, али, — то неће доћи манастирски калуђер са кадионицом и песмом на уснама ..... он је, сиромах, ишчезнуо .... сада силази божански дух да нас живе окади, али без жара и дима; да нас покрсти без крста и исповеди на голом кршу без црквених одећа....

Разумеш ли ....!?

То се апсолутни дух оваплоћава у нама; зато нам се отварају виша сазнања .... Он је већ ту; сишао је над нама исто онако, као што се некада јавио својом белином над хришћанским апостолима по ускрснућу Христа.....

..... Отворила се небеса да би дух сишао нама: да нас поведе истини, смирењу — забораву ..... схваташ ли и ти то.....

..... Обојица ћуте док старог није прошао лудачки занос; док му нису дошле прве мисли о пријатељству и наставља:

— Задивљен сам твојим пријатељством и искреношћу којом си ме пратио довде; док сам чудно и тврдоглаво хитао овамо да преко једног провиђења ослободим душу и излечим потпуно болесне груди.

..... Показао сам ти све; рекао сам ти све, а ти сада гледај. Отвори шире срце; покрени јаче нерве и мозак. Мисли и рани. Испитуј и размишљај од сада дубље о свему ономе што сам ти говорио. Не одвајај се од тога ни за чим, да би што више ушао у сазнање.....

— Слушај.....

— ....

— Велим ти ни за чим! — говорио му сугестивно и енергично стари, показавши му правац, затим, ослободи груди и поче свом силином да кашље дуго, док му поново није пошла модра крв.

Друг као да га доиста више и не осећа; не чује његово гласно издисање већ стоји судбински непомичан, задивљен и зачаран мислика —; мисли о човеку поред себе; мисли на свог дарованог учитеља; на пријатеља кога треба спасити; на онога у кога је почео много да верује; зато он, по његовој жељи, прелази свом пажњом, отвореним срцем — душом; покренутим нервима — мозгом преко свих његових речи; преко свих стења; изнад дубоких амбиса; лети мислима кроз даљине, до Бога, до заноса и, тако дуго, обимно, разнолико; до заборава; до лудог пијанства које му је украло свест да не би осетио ништа; да се не зна шта се око њега догађа.

(Крај у идућем броју)

Илија Т. Јовановић

УТЕШНА ПЕСМА

Зашто се чудиш, суморни друже,
док болним путем идемо нас два,
што док ти плачеш гласно певам ја?
О да ти знадеш у срцу мом
какав је лом
каквога огња гори сада плам,
колико болова незнаних светварних
ко Атлас на плећима носим трудан сам!
Какве мрачни облаци невидљиве сузе
роне свуда око нас на путу том
и сабласти гадне лете, клизе, пузе,
вребају жртве каљавијем друмом,
свуда рат и лом,
и свуда вапај и свуда бол,
и све то одјекује у срцу мом!
Опрости, друже, за песму ову,
док болним путем идемо нас два,
јер да не певам пресвисно бих ја!

Михаило Мирон

ЈЕСЕН

Деси се тако у неки дан
сунчан и ведар, за бербе благ,
свако ти бива мио и драг,
у дан свечани, јесењи, млак.

Крушка к‘о дукат.
Лист румени крије јабуку.
Није те бол, кад пружиш руку,
да згризеш плод врхом што зре.

Бујања душе и срца сок
у теби тихо зру и мру.
Још дашак само, па онда скок
у бео покров зиме, што гре.

Михаило Делибашић

ОН

Оставила сам друмове наше прашљиве,
поздравила сам реке, путнике вечите. —
У грању оком грлила птице плашљиве,
— радости мога детињства, — зелене раките.

По твоме трагу, моје ме очи повеле,
рукама твојим, дрхтећ се моје пружиле! —
Да л‘ су ме теби или крају довеле?! —
Кажу, с тобом се вештице само дружиле.

Осећам, ноћу пијеш ме, дању умирем.
— Страва очију твојих, душу скаменила.
Питам. — Одговор ти си. Поглед упирем
у празно ништа и земљу, што је занемила.

По твоме трагу, моје ме очи повеле,
рукама твојим, дрхтећ се моје пружиле! —
Да л‘ су ме теби или крају довеле?! —
— Кажу, с тобом се вештице само дружиле.

Вера Обреновић-Делибашић

ПРОШЊА ЉУБАВИ

Зачарали смо у шумском миру нашу срећу...
Вече над нама по небу зиба благост бола
Облак поспану просуо сенку по шумском цвећу.
Кошута плаха сенком облака плеше гола.

Окити лице смехом радости, љубав ће проћи,
Кроз шуму ће је гугутом снити голубови...
Отвори срце! Нек замиришу миловања...
Кошуте наге дрхте облаком грешни снови.

Чуј, како шума сањиво чезне за грехом твојим!
Зашто је вече, зашто су птице слатке тако?!
Окити сном и пољупцима трепавице!
Облак ће росом слутње проћи косом, лако.

Умреће неко! Звезда је пала. Заклопи очи!
Сумрак над грањем с осмехом страха тишину носи.
Држи ме јаче. Не дрхти тако. То вече плаче.
Отвори срце. Заклопи руке: Љубав проси!...

† Илија Митровић

КОБ

Пролећни сумрак у срцу ми буди
Љубави нежне давно почет сан.
И душа чезне. Докле запад руди,
Пале се звезде и свршава дан.

Као некада, осећаја плима
Пева у мени своју топлу жуд,
Дрхти у мени трептајима свима
И меко дира моју болну груд.

О, као некад, над видиком плавим
Поглед ми слути тајанствену чар
Незнане жене, коју вечно славим
И којој пева моја нежна жар.

Опијен чежњом, мирисом и мраком
Блудим и сањам њен божански стас,
Док лишће шапће у ветрићу лаком
И славуј круни свој занесен глас.

Ал' зашто клоне душе жаркки занос
И небо губи свој пролећни бај?
Очаја многих то је студни нанос
Што песму мења у суморни вај.

Узалуд небом срп месечев блуди.
Ко јуче тужно свршава се дан.
Срце је моје опет пуно студи
И болно гасне мој љубавни сан.

Предраг Каралић

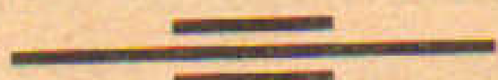

ЦРНА ГОРА И ТУРСКА

(Крај)

Створивши овакву комбинацију, до крајности тешку, Изгледало је наивно и снијевати о каквом успјеху. Но било како било узели смо за правилно покретати и најтежа важнија питања тек да и у дјелу успијемо. Ипак могли би смо рачунати, да смо нешто корисно учинили за отаџбину, наравно одржавајући њен престиж и њене интересе.

Да би се мојој мисији виша пажња обратила у Јилдизу Књаз замоли порту, да дозволи Февзи Паши, посланику при нашем двору, да дође са мном у Цариград. Другог септембра пошли смо преко Крфа и Антине у Цариград.

Аустро-угарског министра Кућинског интригирало је што посланик турски прати цирногорског министра иностраних дјела, поред Арбанских граница. Наравно ништа није могао докучити, али се ријешио био да нас прати до Крфа, да пази и сам и преко његових тајних и јавних агената дуж арбанске обале хоћемо ли имати с ким какве састанке.

Кад смо дознали да Кућински стражарно нас прати до Крфа промијенили смо правац нашег пута. Увезли смо се ноћно у параброд, који плвои пут Фијуме. Кућински да се не би потуцао по которским крчмама, дође на исти параброд, да преноћи, па сјутрадан узме они који плови пут Крфа. На моју непријатност Кућински узме кабину за преноћиште вис-а-вис од моје. Сретосмо се у портичићу међу кабинама. Он ми примијети малицијозно али учтиво: „Ви сте се преварили. Овај параброд путује за Фијуму, а не за Крф. Не би ми куд ни камо, већ сам му признао гдје идем, али, разумије се, не због чега.

Дошав у Београд, шеф станице изађе преда мном са ријечима: „Предсједник владе наредио ми је, да вам се ставим на расположење, јер се нада да ћете свратити у Београд, да се видите". Захваљујући Новаковићу на предусретљивости, замолих шефа, да му каже да идем желио свршити моју мисију просте куртоазије у Цариграду, па да ћу преко Софије свратити у Београд. Узгред сам шаржирао шефа да каже Новаковићу, да ћу се у Цариграду заузети и за наше народносне ствари код порге и у Јилдизи. Посланик Србије Владам Ђорђевић биће посвећен у моме раду, додадох најзад да бих боље покрио моју праву мисију.

У путу морао сам избјећи Београд и Софију, поради моје тешке мисије у Цариграду. Иначе у Јулдизу не би вјеровали ни једној мојој ријечи, те би се мој пут свео на једну просту шетњу проузроковану куртоазијом.

У Цариград стигао сам 9 септембра прије подне. Истога дана пошао сам са Бакићем на високу порту код великог везира Саид Паше и код Тефик Паше, министра иностраних дјела. Преко порте јавио сам се у Јилдизу, да сам носиоц својеручног писма књаза Николе султану. Султан је већ био обавијештен о мом доласку и послао шанбелана Изет Бега да ме поздрави.

Ову прву прилику улучио сам на порти, да помогнем Србију у наименовању Фирмилијана за скопског митрополита. У наименовању Дијонисија, Србина, за призренског митрополита Црна Гора водила је прву ријеч и успјела, док је наименовању Фирмилијана Србија предњачила и главне кораке имала, а ми смо ју секундирали сваком приликом.

Према заједничком програму са српском владом нијесмо прекидали настојати код порте и султана о разним народним питањима: а на име да се изравња српски народ у правима и привилегијама са другим народностима; да су Срби у Турској као православни припадали Вселенској Патријаршији као да су Грци; да се уреди питање т. з. Нуфриз Тескере, то јест документ да је српске народности; да се дозволе школовања у Старој Србији и Македонији; да се заштити лавра Високи Дечани од Арнаута. И заиста преда мном одреди велики везир да се тамо пошљу Анадолци, мјесто Македонаца. Говорио сам о бојанском питању, моме вјечитом сну на јави.

Оба турска великаша саслушали су ме пажљиво и узели биљешку о мојим тражењима. Они су се топили у обећањима, да ће све испунити, што се од њих тражи, јер вјерују у његово пријатељство према цару. Ко не би знао Турке рекао би: ево среће, колико се важних питања на једном састанку пробитачно сврши. Међутим знао сам, да ће сва та питања на истом мјесту застати, чим ја преко прага прекорачим. О тајној мисији на порти нијесам ни ријечи проговорио.

На овом првом састанку на високој порти једино сам се користио, што сам нашао да су акције мога господара високо скочиле пред турским круговима, због вјеридбе принцезе Јелене за принцом од Напоља. То ме је анкуражило, јер сам се надао да ћу то исто наћи и у Јилдизу, што ће корисно утицати на моју секретну мисију.

Ма да сам имао састанак са Изет бегом, ипак сам пошао у Јулдиз код њега. Изет-бег бијаше у двору. У Турској постојале су двије владе, главна на двору, а споредна на високој порти. Шеф дворске владе бијаше, овога пута, Изет-бег. Ма и тај уплив појединог фаворита био је ћудљив и промјенљив. Изет-бега подигле су некакве услуге, учињене султану, приликом јерменског масакра. Њему је султан говорио, да му га је сам Алах послао, да га спасе, баш у најтежим приликама његовог живота.

Како је Изет-бег највиши повјереник султанов, то само по обичају дворском имао њему повјерити тајну мисију у цјелини, како би

он о свему обавијестио султана и приуготовио какве ће одговоре дати. Све као што сам већ забиљежио разложио сам бегу, а за даља објашњења изјавио сам, да сам их готов султану подастријети. Изет-бег пође код султана и остаде пола уре. Врати се, веселог лица, са великим комплиментима књазу и са обећањем, да ће све учинити књазу, што од њега тражи. Али да ћемо се о свему ближе споразумјети на првој аудијенцији. Дотле да се одморим од пута, да шетам по Цариграду, да сам његов гост и да ми аташира његовог јавера. Даде ми његова кола на расположење, која већ при изласку из двора нађох гдје ме чекају. На њима заједно с јавером одвезосмо се у Перу.

У очекивању позива из двора пошао сам код руског амбасадора Нелидова и код српског посланика Владана Ђорђевића. Са руским амбасадором отворио сам говор о стварању споразума међу балканским државама, о подјели европске Турске у смислу његовог предлога напријед изложеног. Чудновато ми је изгледало што амбасадор сматраше тај споразум за лаку ствар. Ја сам њему доказикао, да су такве тешкоће на путу самосталног споразума између балканских држава, да се постигнуће не да ни замислити без интервенције са стране било моћне Русије, било других сила уз њу. Изложио сам му најприје наше црногорске аспирације основане на историском мученичком праву Црне Горе, а не по броју становника, нити по километрима њене површине, т. ј. као што су то узели руски дипломати при склапању Светостефанског Мира. Говорио сам даље амбасадору о аспирацијама Србије, нарочито према Црној Гори, у Старој Србији и Арбанији. Даље о аспирацијама Бугарске и Грчке у Македонији и Арбанији. Аспирације свију балканских држава тако се укрштају, једне преко других, да ни једна од својих претензија попустити неће, без нечије силе. Русија ако озбиљно мисли учинити подјелу територијума европске Турске са западне стране Једрена међу балканским државама, треба она да сама ту подјелу учини у државама преда под условом, да свака на свој дио мора пристати. Амбасадор ме је са особитом пажњом слушао и у главноме примио моје опсервације.

Мени је књаз повјерио ту страшну мисију, да узмем иницијативу у име његово. У повратку из Цариграда, да свратим у Софију и Београд, да покренем то незгодно питање. Књазу, и иначе славољубиву, ласкало је што је припала иницијатива, да он покрене то питање међу балканским државама. Нека читалац ових редака суди, какву сам тешку и деликатну дипломатску улогу заиграо. У тајној мисији нудим султану црногорску помоћ, да с њима заједно бранимо Арбанију од присаједињења ма којој другој држави. Нудим и то да не допустимо да Арбанија добије аутономију и то баш безусловно, без наше какве користи. С друге стране у исто вријеме идем да створим балкански споразум о подјели европске Турске међу државама. Какав ли је то морал којега у дипломацији нема? Њена је стара девиза: циљ оправдава средство.

Обећао сам амбасадору, да ћу му преко Митра Бакића, нашег посланика, саопштити какав сам одзив нашао у Софији и Београду, као покретач те важне идеје у име књаза Николе. Нелидову бијаше

особито пријатно, што је књаз узео озбиљно његов предлог и што је примио на себе, да буде покретач пред балканским државама. Код других државица све је промјенљиво, како који вјетар душе, а у Ц. Гори је влада стална и трајна.

Приjешао сам, такође, на другу важну тему, молио сам амбасадора да предочи царској влади, ако мисли за опстанак већ постојећих малих државица на Балкану, да се оне не би придружиле другим силама; које хоће да од Македоније и Арбаније створе двије државице, под ма каквом било формом. Међу досадањим државицама већ је отјешњало. Стварањем нових државица постало би још тјешње, те би међусобним сукобима довеле до интервенције. Грамзиве силе под видом постављења реда ставиле би моћну шапу на њих, испод које се ови мали, прилично назадни и неспремни народи не би могли никад извући. Стога треба пронаћи други метод, да се проблем балкански ријеши и то метод, који би био спасоносан за већ постојеће државе.

У овоме смислу једнако сам радио и настојавао код упливних дипломата других сила. Нелидов, пошто ме је саслушао, рекао ми је утјешитељну ријеч, да Русија не спада међу силама које раде на аутономију Македоније и Арбаније, а да му је пријатно чути да има државника на Балкану, који то увиђају.

Затим пошао сам код Владана Ђорђевића, српског посланика. Тај охоли српски дипломата срео ме је са протестом у мјесто српског гостопримства. Прва му је ријеч била: „Знате ли ви, да сам ја вама учинио посјету, кад сте љетос с књазом долазили у Београд, а ви ми ју нијесте хтели вратити?“ — „Знам да сте посјетили књаза у краљевском дому и да сте и мени учинили посјету — одмах сам му одговорио. Питао сам вас, господине посланиче, где вам могу вратити посјету. Ви сте на то одговорили, да сте у Београду гост и да моју изјаву примате за повраћену посјету“. Стаде мало и признаде да ме ме је неправично напао. Ово је било тек изговор, да ме нападне, али је морао имати неку другу напредњачку чегрст за коју ми је чувао пизму. Он даље продужи смешећи се перфидно: „Дошли сте, ваљда, да ловите рибу у замућеном Босфору јерменским љешинама“. На то му одговорих пакосно: „Нечија несрећа може бити за другога срећа“. На његово тражење укратко испричах му што сам говорио на високој порти. Позва ме на вечуру под изговором даљине; не примих његов позив, изговарајући се, а прави разлог је био што ме је тако дивљачки спопао.

У очекивању аудијенције, по мјесном обичају, посјетио сам све амбасадоре, који бијаху огорчени јерменским масакром. Посјетио сам бугарског агента, којему сам казао, да сам шаржиран од мога књаза, да свратим у Софију, да честитам књазу Фердинанду признање од стране Русије и других сила за насљедног владаоца Бугарске.

Користио сам се приликом, да чешће пута пловим по Босфору, да га упознам и да се дивим његовој љепоти. У мјесто идеалне љепоте Босфора наишао сам на губитак сваке илузије. Параброди Босфора вазда су препуњени публиком. Међу путницима владаше нека

очајна суморност. Хришћани престрављени маскаром Јермена, бојали су се да и њих иста судбина не задеси од фанатичних мухамеданаца. Мухамеданци пали у меланхолију и замишљеност од притиска вел. сила, које им пријећаху са сваке стране. Поврх тога долазак оклопница шест великих сила, које бијаху усидриле у Босфору и тијем погазиле париски трактат о неутралности Дарданела и Босфора. Турци знаваху, да те оклопнице више никад неће сасвијем остављати Босфор, већ остати ту на њихов страх и њихово понижење. Турци режаху на јадне хришћане сматрајући их сукривцима у свему што им велесиле чине. Сва та гомила свијета на парабродима изгледаше као пун тор вукова и јагњади помијешаних међу собом и који, колико толико, бијаше миран под неким страхом са стране. Нити се коме јављаше, нити ко кога поздрављаше, а још мање да се могла чути ријеч међу најприснијима пријатељима. Свак бијаше укочио поглед пред собом студен као пласа леда. Цио Цариград бијаше мртав. Немаше трговине, имаше веома мало путника са стране, којих је Цариград иначе у свако доба пун, гдје велики новац остављају. Дућани, куће, све се затвараше пријед акшама. Улице пусте, живе душе не виђаше се осим патроле на ногама и на коњима. Нико не смијаше купити рибе на пазару, јер су биле нахрањене месом јадних Јермена. Званично се признаваше да је око четрдесет хиљада просјечно, а колико је јадних Јермена Босфор прогутао то сам Бог зна.

Јавер, који ми је био аташиран, повео ме је у Топхане, гдје је султан дао изложити 400 бомба разне форме и величине, које су Јермени били средили, да руше палате и убијају народ. Ова изложба била је учињена за то да их амбасадори виде и да олакшају султану његову муку и државну одговорност.

Једног дана возили смо се по Стамболу у дворским колима пут Сераскерата, док један голуб с једног минарета, као да га неко баци, слетје коњима под ноге. Право рећи препадосмо се мислећи да је бомба, тијем више, што се још с времена на вријеме бацаху бомбе по вароши с минарета и прозора. Наш страх био је оправдан, јер смо били у дворским колима. Завјереници могли су их бацити у ваздух заједно са онима што су у њима. Срећом није било с нама ниједног Црногорца, који би нам се ругао и прогласио да смо страшљивце.

Четвртога дана мога боравлjења у Цариграду примих писмо од Мунир-паше, дворског маршала, из Јилдиза, да ће ме султан примити у петак послије селамлука. Пођем с Бакићем да гледамо ту знамениту свечаност, која се свакога петка понавља. Тада се султан појављује, да се народу покаже, иначе се скоро никад не види. Дипломатски кор овога пута цио изостао је, да из куртоазије према Султану присуствује, осим Камбона, француског амбасадора. Он је био пошао на одсуство. Влада га је повратила због јерменског масакра. За цијело вријеме селамлука амбасадор био се је повукао у један мали кабинетчић са Изет-бегом, фактотумом султановим. Изет-бег изведе Камбона код Султана, а ми остадосмо да чекамо. Ту смо чекали двије уре, јер је посјета Камбонова била за султана очајна.

Пошто Камбон изађе прими нас султан. Султан изгледаше до крајности уморан. Једва је могао изговарати. Усиљавао се да буде љубазан. Пошто прими књажево писмо устаде и ако се тешко могаше ногу држати. Настаде да говори уморним гласом: „Све сам разумио шта ми књаз Никола предлаже. У томе видим нову потврду његовог пријатељства према мени. Све што тражи од мене да му учиним испунићу, да му тијем докажем да имам тврду вјеру у његово обећање. Увјерите књаза да ми Енглеска, нити Аустрија, нити која друга сила неће без потока вреле крви и једног педља земље ни од Арбаније ни од Македоније, нити од Старе Србије очоплити док сам ја и књаз црногорски у друштву. Надам се да нећемо допустити ни којекакве установе аутономља у поменутим провинцијама. Камо срећа, да владари других балканских држава разумију положај ствари као што их разумије књаз Никола, никаква разлика не би била између народа и њихових држава и њихових сународника у моме царству, већ би једним духом дисале и уживали једне благодати. Јавите књазу да примам све што ми предлаже, али ћемо се на другом састанку боље споразумјети у појединостима".

Изашао сам хладан као да ништа нијесам чуо, јер сам био увјерен, да ће султан обрнути други лист чим се пријеђе на појединости. Кроз колико фаза могу проћи султанова обећања до другог састанка. Стога Цетињу нијесам јавио ништа, до да сам примљен у аудијенцију и да ће други пријем слиједити.

За све вријеме мога боравка у Цариграду султан је на мене обраћао нарочиту пажњу, па је чак шиљао шамбелана да види како ми је хотелу. Једног дана послао је шамблана, да ми каже да би ме позвао на један дине, али да се находи због јерменског питања у тешкој кризи, те да му усљед тога није могуће. Међутим наредио је вел. везиру, да ме он зове у име његово. Велики везир Ризат-паша позвао бијаше неколико министара, дворских чиновника, великог везиријата и иностраних дјела на гала дине. Конаци великих везира, садашњих и бивших, бијаху у близини на т. з. Нишан Ташу. Описивати сјај конака излишно је.

Султан бистра ума, богат у лијепим изразима, нарочито према књазу, очију свијетлих, дубоко усађених у лобањи, расположен, одморан и веома љубазан. По уобичајеној куртоазији прва ријеч њему је припадала. Пошто он изговори што је намјеравао рећи, тек онда сам пробао тражити дозволу за ријеч. Говорио је дуго о књазу о његовом државничком таленту. Жалио га је, те му је мала држава гдје не може развити свој таленат. Дивио се његовој фамилијарној срећи, на коју му и највиши владари завидјети могу. Вјеридбу принцезе Јелене за принцом од Напоља сматраше за круну његове фамилијарне среће. Затим султан, сам из својих побуда, пријеђе на предмет моје мисије. Дозволио ми је, те сам му цијелу ствар изложио у смислу већ забиљеженом. Сва пак вјештина мога говора састојала се је у томе, да у излагању изнесем вјероватне податке о опасностима које пријете Арбанији и Црној Гори; јер тек тијем султан може

доћи до увјерења о истинитости свега онога што му предлажем. Говорило се обично преко драгомана, те се имало доста времена за стилизирање фраза.

Пошто ме је са пажњом саслушао узео је султан ријеч рјешавајућим тоном: „У свему вјерујем књазу, па ћу све учинити по књажевој жељи. Нешто сад, а што не могнем учинити сада, учинићу доцније. Тек нека зна, да ћу се старати најозбиљније да га у свему задовољим. Већ сам ријешио да пошаљем четири Арнаута из моје службе". Ове изведе преда мном. Нареди им у моме присуству, да један пође у Ђаковицу, један у Пећ, један у Плав, а један у Гусиње. Нареди им, да говоре у име његово беговима арнаутским, да буду у најбољим одношајима са Црногорцима; да реку беговима и другим Арнаутима да слободно иду у Црну Гору и код књаза и да вјерују у његове ријечи, као да им он сам говори и да га слушају као да се говоти; да се другоме никоме не повјеравају, осим њему и да се у случају ма чије најезде друже с књажевом војском, па да се заједнички бране. Ово су биле инструкције преда мном, а што им је касније говорио то Бог зна.

Султан продужи рјешитељно: „Не бих жалио, нити ћу жалити кад устреба послати књазу не само једну батерију топова, него и више колико му год устреба. Но кад бих му послао сад једну батерију изазвао бих код европске дипломације сваковрсна нагађања, која не би била пробитачна, ни за мене ни за њега. Тијем мање што сам сад под пресијом сила због јерменског питања. Да Арбанија гледа у књаза Николу с повјерењем, то је моја брига. За то нијесу потребите какве јавне манифестације. Мило би ми било именовати књаза Мирка мојим ађутантом баш овом приликом али је боље, да он дође овамо па ћу га онда поставити".

„Књаз, рече султан даље, пошто се је опријатељио с италијанским двором, мораће чешће прелазити Јадранско море, а нема свога вапорића за то ћу му га ја купити, било дати начинити у мојим радионицама у Златном Рогу, један мали јахт и послати му га што прије. У очекивању стављам му на расположење једног од војних авиза, т. ј. докле јахт буде готов".

Захваљујући Султану на његовом пријатељству према књазу и широком повјерењу замолио сам га, да не шаље војни авизо, јер сам знавао да се књаз не би с њим никад послужио. Рекао сам да књаз има већ један јахт италијански на расположењу. Ово сам примијетио да нам не би послао какву трулу вапорчину, која би нам на терет била. Одустаде се од шиљања авиза.

Најпослије обавијестио сам султана, да имам наредбу од књаза да свратим у Софију да отворим редовне званичне одношаје између Бугарске и Црне Горе, као и то да честитам књазу Фердинанду признање сила за насљедног владара Бугарске. Такође имам се заустављати у Београду, да захвалим књазу Александру, у име књажево, на величанственом дочеку, који му је овога љета учинио. Ово саоп-

штење учио сам, да не би што Султан посумњао у нашу искреност. Султан ми на то у виду комплимената одговори: „Баш су Црногорци људи са којима се може радити“.

Питао сам Султана и то могу ли посјетити Џеват-пашу, који је више година био турски посланик, а који тек што бијаше свргнут са великег везирства. И то ми, смјешећи се, одобри.

Пошао сам пуном врећом илузија. Враћам се пуном врећом празних фраза, обећања и прашине у очима. Једино што сам сазнао то је да ни Русија, ни Турска неће дати никакву врсту аутономије Македонији, ни Аустрији на штету малих балканских држава.

Наша девиза била је вјечито нешто покретати, па успјели или не успјели, јер државници црногорски не смију лежати на старим ловорикама неактивни, као претставници мале државе, јер се суве ловорике из прошлости могу заждити и испржити вајном државнику очи живе, а државу оставити у онаквом стању у каквом је.

Војв. Гавро Вуковић

ИЗ ДОБА ЧЕТОВАЊА ОКО КОЛАШИНА

За познавање историског развоја и ранијег живота уопште у Црној Гори од доста интереса је вријеме четничке акције у појединим племенима. Колико је још неприкупљених предања и незабиљежених прича и пјесама о добу „кад се четовало и војевало“. А онда су се стварале све основне црте у типу и карактеру нашег народног дијела. Онда су стваране традиције о племству и високим прецима, а свако племе у своме родоначалнику гледало каквог потиснутог књаза или потомка старе српске властеле. Идеалисала се прошлост, хајдуци су пјевани као косовски јунаци, четовође значиле као војводе и стварали се нови примјери витештва и чудних прегнућа за слободу. Било је доскоро, а и још по гдје-гдје има људи из старије генерације, који би знали приказивати та минула времена и рећи што интересантније о животу и борбама оних за чија су имена везани догађаји, који у себи носе дио наше историје. Ново доба, обарајући нагло границе локалнога, намеће нове интересе и нове задатке, оно носи у себи нове особине, нове потребе и нови дух живота те често безобзирно превлачи заборавом и много што не би требало. Иначе сваким даном се све даље иде од онога што је некада било, сваким даном се све мање зна о овај дојучерашњој борби за опстанак и све је мање оних, који би још које-како могли да оживе успомене на догађаје и односе које прикрива прошлост.

Четовања старих Црногораца казују не само примјере јунаштва него карактеришу назоре и схватања, нарави и особине, износе живот тога доба, један читави период наше историске прошлости. Четовање

је било подвиг и наш је народ узносио четнике и четовође. Четовало се у име краја или племена, ради освете и ради слободе. А четовало се и ради плијена. Као да се разликују два мотива: тежња за слободом и борба за опстанак, али су у основи једно и јављају се нераздвојни. Борба за слободу постаје побуда сваком покрету, а плијен крунише успјех. Отуда ко је више плијени више му се јунаштво чуло. И отуда је плијен имао не само материјални него и морални значај. Плијен је у ствари значио трофеј. А и није без напора или жртава ни западао. Често се ту крвавило и падале главе; на једној страни пораз, а на другој побједа.

У племену Васојевићима таква су четовања била врло честа. Нарочито у вријеме њиховог ширења изван своје матице. Четовањем се потискивао непријатељ и размицале племенске границе. Снага чета изражавала је моћ племена. Основа за тактично здруживање чета била је иначе браственичко и племенско сродство. Ово здруживање по крвној и природној заједници стварало је унутрашње везе и потицало на пожртвовање, узајамно потпомагање и залагање једног за другог у борбама. Има више разних предања, очуваних прича и народних пјесама васојевићких које говоре о појединачним или општим четничким покретима у племену против сусједних Турака. Према запаженим казивањима и прикупљеним пјесмама види се да је четовање највише било развијено у 17 и 18 вијеку и првој половини 19 вијека. Чете су се у прво вријеме дизале до Медуна и Подгорице, а затим су крстариле обично низ Тару, долином Лима, према Плаву и Гусињу, на Рожаје, к Сјенице и прескакале у Ст. Србију до Шумадије.

Као најстарије четнике и четовође народна племенска традиција Васојевића помиње Вука Брајатића и Вука Вујичића, Вука Љевака, Куштран Харамбашу (Ђорђа Мијомановића), Леку Малог Ђиновића и др. Прва два се залијећу на „пашу од Подгорице“, а остали дижу чете око Лима. Прве од њих традиција односи на вријеме од прије 10 пасова, то је почетком и средином 16 вијека. Турци долазе према пјесмама чак у Лијеву Ријеку да ненадним препадима отимају дјевојке или невјесте и стога се најприје замећу борбе и дижу чете[1]). Од мало доцнијих и боље запажених четовођа помињу се из Л. Ријеке још и Милош Марков и Иван Лакушић, затим Божо Вешов, браћа Маликићи и др. (првих деценија 18 вијека). — Четовање се нарочито развија у вријеме општих покрета, као приликом великих сеоба, када су (1737) браћа Бојовићи и главари Лијеве Ријеке водили Васојевиће заједно са кучким војводама чак до Шумадије. Иза таквих случајева све више је јачао број четника. Пјесме о њима обично почињу: „Чета се је подигнула мала / одакле се вазда подизала / од племена од Васојевића, / а пред четом добар четовођа..... и друга се чета подигнула....“ Чете се крећу на силнике и зулумћаре, који „тежак зулум сиротињи раде, и насрћу на српске светиње.“ Од убијених скидају оружје и узимају плијен. Четници и четовође се обично састају на Комовима. Ком је главно збориште хајдука — осветника цијелога племена. Одатле се разилазе и ту се скупљају. Прескачу

---

[1]) Види пјесму: „Како се паша оженио Брајатића Маром“.

планине и друмове, кланце и клисуре, хватају бусије и бију крвнике. Виле их кликћу са планинских врхова и упућују онамо гдје падају жртве насиља. — И они се јављају као носиоци казне и освете за правду. Неки иду „Асу гиздавоме", неки „Плаву и Гисињу", једни на Рожаје „равне", други „земљи Дукађину", прескачу опет „Пештер и Сјеницу" и залазе „ка Влаху Староме". Воде се честе и крваве борбе око Колашина.

Колашински Турци су врло често нападали Васојевиће, нарочито на Катунима у планинама. Понекад су продирали у Комове и чак до Лијеве Ријеке. — Отуда *према Колашину* јако је развијено *четовање.* Турци су имали простране пасишта и богате сјенокосе на којима су могли њивити добра стада. Васојевићи су се ширили и сукоби су били неизбјежни. Турци, у почетку јачи, често су се дизали да плијене стада Васојевићима — Љеворечанима — кад су их ови изјављивали по катунима и ради сијена зими долином Таре, јер су села у Лијевој Ријеци оскудна ливадама. Они су како се зна истовремено узнемиравали сличним упадимо и насиљем Морачане и Дробњаке. Међу овим Турцима као најјачи су се истакли Калићи (чувен у посљедње вријеме Фејзо Калић), Мекићи и Мушовићи. — Сви потурчењаци.

Васојевићи су успијевали да им ове позајмице у плијењењу добро враћају. И поступно су се спуштали са својих катуна и заузимали пасишта све ближе Колашину.

Запажен је и овај сукоб са Колашинцима. На Савин-дан напали су Турци колашински на Лијеву Ријеку, попалише село Лопате и плијенише стоку. Брасво Лопаћани уз припомоћ осталих Љеворечана нападну при повратку Турке са својим малим четицама; како је било зимње доба и удари снијег Турцима је то отежало кретање са плијеном и нијесу очекивали борбу. Потјери је напротив било лакше на познатом терену, стигну распојасане Турке и жестоким и учестаним нападима сломе их тако да су остављали не само плијен него и своје рањенике и спасавали се бјегством ка Колашину. Том приликом Васојевићи посијеку око 40 глава турских. И у спомен своје побједе Лопаћани узму да св. Сави као свецу славе заветину. У доцније вријеме, како је св. Сава иначе школска и народна слава, а славио се и Аранђелов-дан као стара слава и Александров-дан као прислужбица, то се и прослављање св. Саве са гостима није могло дуго обављати, него се на једном скупу ријеши да се ограничава прослављање на благодерење у цркви.

Знатан је и други сукоб Васојевића из Лијеве Ријеке заједно с Кучима са колашинским Турцима на Речинама и Кому. Онда су била честа четовања у предјелу Комова и Кључа до Колашина. У освету за ранија плијењења и упаде Турака — Љеворечани позову Куче да ударе у друштву на чобане колашинске у Барама (долина Друке под Комом) и на Речине под Кључем. Удружене чете спусте се на изјавке и пашњаке колашинске, растјерају чобане и плијене неколико хиљада оваца и мноштво рогате марве и коња. На то су устали Колашинци из околине и напали су васојевићке и кучке чете са заплијењеном стоком. Како ови нијесу хтјели уступити плијен

поведе се борба у којој су Колашинци снажнији и боље наоружани задали тешке губитке Васојевићима и Кучима. Колашинце је предводио Курпала Ђурђевић њихов поглавица; а пред овима су били главари Вукић Поповић и Петар Лазовић од Куча и Милош Спахов Вешовић, барјактар Лијеве Ријеке од Васојевића. Курпале је погинуо, али пошто је овима причинио много жртава и отео им добар дио плијена[1]).

Лијева Ријека се љуто светила четничким упадима за свако насиље Колашинаца, о томе има доста испјеваних пјесама које се и данас чују.

Град Колашин је чувао Турску на овој страни од брдских племена Васојевића, Морачана и Ровчана. Одатле се прикупљао харач и војштило на умиривање тих племена. Турци су држали у својим посједима Тару и све до Комова, а Васојевићи су се на тој страни ширили. Отуда чести сукоби и zaђевице. Тако крајем 18 и у првој половини 19 вијека према пјесми и традицији, видимо како се васојевићке, морачке и дробњачке чете крећу по Тари и до Колашина, у освети због плијена и погибије чобана. Сукоби се дешавају око пашњака у планини и код оваца. Нарочито то на страни Васојевића. Турци нападају Васојевиће „пријеваром", или вежу „вјеру", послије каквог умира и споразума. При сукобима се пролијева крв, падају главе на једној и на другој страни, али Турци унапријед и јачи врше отмицу и бјеже. Ови се затим дижу у потјеру из „освете" и за „правду". Турци нападају мучки, „на вјеру" и они свећају своје. Чете долазе око Колашина и по Речина, гдје се троструко наплаћују за учињене штете и раније губитке од Турака. Врше се и умири, али Турци опет изненађују. Тако једном нападају и плијене васојевићске чобане код Јабуке и на Радојеву Луку у Тари. Ови се потуку с њима, прискачу им чете и у боју гине 17 Турака и више чобана. Спомињу се у тој борби Вулевић Велиша, Вукајловић Спахо, Ђукић Вукота и др. Опјева се и чобаница Марнића Милена која брани своје овце и туче Турке. Нападаји Турака из Колашина и борбе са њима, отмице и освете опјеване су у пјесмама „Бој на Тари" и „Невјера за Божић" и др. (в. збирку Н. Шаулића). Има још доста незабиљежених пјесама.

На Лијеву Ријеку нападају и Турци преко Мораче. Борбе се опет воде око оваца, ради плијена. Турци ударају најприје код Слацка за Новака Миликића у планини код оваца, гдје убијају у борби њега „Јеглику ђевојку" „која пали двије пушке мале, те обали два Турчина млада" (в. пјесму „Освета Миликића Новака" у збирци Н. Шаулића). Турци плијене стоку и робе Новакову мајку. Затим се диже чета са села Лопата, потјера стиже чету уз Морачу гдје се воде борбе, врши освета и повраћа плијен. Сличне су борбе Јована Лашића и његове дружине са колашинским Турцима. Запажен је такође напад Турака на чобане и косаче браства Дујовића у планини Штавањ.

[1]) Казивање Вуксана Лепинића—Радоњића из Куча и Јована Алексина са Таре и др.

У овоме браству исто тако памте имена погинулих предака у тим ненадним сударима, казују имена турских насилника и са одушевљењем причају о тим и сличним бојевима и осветама при којима се нијесу штедјеле жртве ни с једне ни с друге стране (казивања старца Јанка Дујовића). Средином 19 вијека видимо опет чете из Лијеве Ријеке које враћају старе јаде Турцима и упадају у њихова насеља далеко око Плава и Гусиња као и око Колашина. Ту су јунаци познати по својој улози у историји Црне Горе као војв. Миљан Вуков Вешовић и његови савременици сердар Никола Бошков Томовић и др. Догађаји и борбе ове генерације се исто тако опјевају у пјесмама. Племе је тада у напону своје снаге и осветнички покрети и чете појављују се све чешће. У овом времену оснажени Васојевићи задају много јада турском Колашину, воде борбе са Амзом Капетаном старјешином града Колашина, улазе у Речине и до самог града, свећају своје раније жртве и плијењају хиљаде оваца.

Колашинци чине посљедње нападе да поврате Васојевиће и сузбију њихово ширење. Они и даље нападају пастире у Барама и Врањешимци, врше испаде на косаче по сјенокосима и чине све да би их заплашили и сузбили преко Трешњевика у Нахију, као други уз Тару к Лијевој Ријеци. За тај циљ колашински Турци организују чешће нове упаде. Ове чете пресријитале су, вршиле отмицу и убијале. Једна од тих чета убије из засједе Ђока Вукова, брата војв. Миљана. Он је био пошао ка Васојевићким главарима у Нахију ради прикупљања порезе. Тамо су већ била организована капетанства и војвода га је тамо слао као свога изасланика. Четничке се борбе поводом тога обнављају свом жестином и Васојевићи раде да дођу главе Колашину. У овоме циљу спремају нападе са укупном снагом цијелога племена. Црна Гора није имала снаге за освајање Колашина, нити је водила политику ширења у Санџак, него стално према Херцеговини и Скадру. Тако је било за вријеме св. Петра и до вл. Рада; а књаз Данило води борбе око Грахова, и он као да се није осјећао спреман за ширење на овој страни. Али овамо је већ нестрпљење кипјело. Васојевићи су се спремали да „усуде Колашин“ и „сломе град“. Војвода Миљан Вуков ангажује Новицу Церовића и морачког главара Милисава Мишнина да га помогну у овој намјери Војвода Миљан подигне цијелу Нахију и Лијеву Ријеку, и организује више од три хиљаде Васојевића

„Да ударе граду Колашину,
Да освете српске соколове
И да скину са бедема главе
Своје браће једно-племеника,
У бијело платно замотају
И у црну земљу закопају,
Да не стоје на турске градове
Да не кљују орли и вранови“

(нар. пјесма „Узимање Колашина“). Тада су Васојевићи „од вјекова Турцима крвници и на мегдан братски осветници“ сломили град и протјерали Турке. У боју је изгинуло много Васојевића, међу њима племенски капетан Дмитар Вукотин Чукић, стотинаш (официр), Саво

Миков Оровић, перјаник Милован Радисавов и др. јунаци из Лијеве Ријеке, Куча и Братоножића. Али су Колашинци били потпуно умирени. Од тада се више никад не појављују турске чете Таром од Колашина к Лијевој Ријеци и у Комовима. Иза овога према Колашину се живи слободније са мање узнемирености и стање релативног мира траје све до коначног освајања Колашина. У Црној Гори је познато да су војвода Миљан Вуков и војвода Церовић за овај сепаратни удар на Колашин били осуђивани, због политичких уговора послије Грахова, од књаза Данила, и војвода Миљан је морао да одговара за ствар сам пред једном мјешовитом комисијом и страним консулатима у Дубровнику. Али ово је узето као четнички упад. Црна Гора била се оправдала пред портом и западним државама. Стварно је то био завршетак четничког самосталног војевања Васојевића и сусједних племена према Колашину, тако рећи четнички узлет у коме је цијело племе узело учешћа, у који је заталасао и околна племена Братоножиће, Морачане и Дробњаке, а био је на два мјесеца послије Граховске битке. 1858 год. (преко љета).

Р. Вешовић

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ПРЕПИСКА ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ У ГОДИНИ 1876

(8)

110. Од Ристића. 21. X. 1876. Консуо руски саопштио нам је, да је порта услед рускога ултиматума пристала на примирје од два месеца. Пошто смо се ми потпуно сагласили с Вама у овом питању, то ћемо изјавити свој пристанак, кад нам се учини званично саопштење.

111. Ристићу. 21. X. 1876. Савремено с Вашом депешом стигла је и депеша г. Игњатијева Њ. Св. Књазу, у којој јавља, да је порта примила примирје од два мјесеца почињући од јуче и да је већ издала заповјед свима командантима, да прекину борбу на свима бојиштима. Њ. Св. Књаз издаје данас исту заповјед заповједницима својих војсках.

112. Ристићу. 21. X. 1876. За наш нови, врло озбиљни рад на дипломатском пољу, који започиње наступањем примирја, нужна је она иста потпуна сагласност, коју смо у досадањем раду сретно одржавали. С тога би добро било, да нам доставите Ваше намјере у погледу цјели и начина ове радње, како бисмо на вријеме сагласив се, могли сложно ступити на дјело, те би нам послије остало, да се само према даљем развитку ствари узајамним саопштавањем споразумјевамо.

113. Књаз Никола војв. Петру Вукотићу, 23. X. 1876. Војводи Петру Вукотићу — Грахово. Следиће писмо дадните преписати и пошто га подпишете изволите га послати Његовој преузвишености Мухтар-паши — Књаз.

Његовом Превосходителсву Маршалу Мухтар-паши

Господине Маршалу,

Двадесет-првог овог мјесеца на подне моја ме Влада обзнанила да је Блистателна Порта примила примирје од два мјесеца почињућ 20 текућег, њој Русијом предложено. Усљед чега за дужност сматрам упознати Ваше Превосходителство за избјећи свако неспоразумјење и предупредити сваки конфликт за ово вријеме, да на линији коју оделење моје војске заузима, то јест од Суторине преко Зубаца до Граховца, од Граховца Бањском границом до на Плану, путом од Плане до Цернице и Степена, одатле на Крстац, с Крсца на Равно до ушћа Пиве у Тару, покраи' наше снага која се находи спроћу Вас овде на Граховцу има још три кора: један на Коритима, други на Крсцу, а трећи на Равно и мала посада на Суторини, коих сам заповједницима дао налог да се одупру сваком покушају преласка на горепоменута мјеста. Овом приликом јављам Вам чете наше, које се сад изван горе поменуте линије налазе још данас су нарочитим посланицима позване биле да се врну и саставе се с' војском нашом на Корита, Крсцу и Равном.

Изволите овом приликом примити увјерење мога почитанија.

Граховац, 23. октобра 1876.

Војвода Петар Вукотић,
главнокомандајушчи херцеговачке војске.

114. Од Ристића. 25. X. 1876. Примио сам Вашу депешу од 21 о. м. Ми смо сад зањати мерама потребним за извршење примирја, а затим ћемо одмах приступити испитивању новог, примирјем створеног положаја, као и цјели и начина, који нам ваља усвојити. Чим будемо готови, а стараћемо се, да то буде што пре, ми ћемо Вам саопштити наше назоре.

115. Од Ристића. 5. XI. 1876. У свези са мојим телеграмом од 23 октобра извештавам Вас, да испитавши свестрано ново положење наше ствари као и нове прилике на истоку, налазимо, да је и за Србију и за Црну Гору преко потребно послати што пре по једног посланика у Петербург зарад обавештења. Пре тога није могућно решити се на ма какав по нашу будућност меродаван правац. Од наше стране иде Мариновић. Молим јавите нам име Вашег посланика, ако се и ви на тај корак решите.

116. Од Ристића. 6. XI. 1876. Молим Вас одговорите ми што пре телеграфом на мој последњи телеграм за заступању (!) на конференцији, јер ће се она до који дан отворити.

117. Кнез Никола кнезу Милану. 8. XI. 1876. Од свега срца захваљујем Вам на честитању, којим сам најугоднију прилику добио, да Вам поновим своја чуства братске љубави и неразлучнога нашег одношаја, који ће наћи нове снаге у срећи нашега народа, извјесној ако Бог да, иза ових тешких, али великих и славних дана.

118. Ристићу. 8. XI. 1876. Руски консуо г. Јонин, позван полази у Петроград. Њ. Св. Књаз користиће се овом врло згодном приликом и послаће по њему своја писма цару и Горчакову и повјериће му уопште посао, који би имао наш нарочити посланик свршити.

119. Ристићу. 17. XI. 1876. Ђенерал Игњатијев јавља нам, да се примирје продужава до 1 марта по новоме, о чему се извјесно у исто вријеме и ви извјештени. Зарад сагласног одговора молимо Ваше мишљење.

---

120. Од Ристића. 19. XI. 1876. Примио сам Вашу депешу од од јуче. Како је продужење примирја закључено конференцијом гарантних сила, ми немамо другог изговора но примити га.

---

121. Кнез Никола кнезу Милану. 19. XI. 1876. Увјерен сам, да ја В. Свјетлост преобузета пословима, но Ваш одговор на моју депешу од 15 прошлог неопходно ми је потребан из разлога тамо наведених и тим више сада што приближењем свршетка примирја наступа час у којем нам ваља бити потпуно спремни и одлучни на сваку евентуалност.

---

122. Кнез Милан кнезу Николи. 22. XI. 1876. Застао сам са одговором на Ваше братско саопштење од 11 прошлог месеца, колико што сам био спречен важним пословима у нашем тешком положају, толико не мање и за то, што сам полагајући највећу вредност на Ваше братско одношење тражио начина, да се свакајако одзовем Вашој жељи. Но неуспевши реализирати цео зајам у Русији, а с друге стране имајући на терету преко 200.000 душа, оставших без крова и хљеба и сувише још више хиљада бегунаца из Босне и Бугарске, ја рачунам на увиђавност Ваше Светлости и надам се, да ми Ви, драги брате, нећете замерити, што у скученим приликама наше дубоко исцрпљене земље налазим се за сад у немогућности одазвати се Вашој жељи, но ако буду наклоне прилике и будемо имали средство, да рат продужимо, онда ћемо наново наставити споразумевање и о овом предмету.

---

123. Од Ристића. 22. XII. 1876. Налазимо да би било на своме месту да се обратимо силама traживши да се и нашим представницима отвори приступ на конференцију, која је позвана решавати питања, за која смо ми крв пролевали. Ако сте сагласни изволите Ви тамо учинити корак код конзула, а ми ћемо овде. Одговорите ми што пре телеграфом.

---

124. Ристићу, 22. XI. 1876. Држимо, да не би требало изложити се, да нам буде одбијено потраживање, да и наши повјереници имају приступа у конференцији, за то налазимо за најбоље, ако се с тијем саглашавате, предходно упитати руску владу, ми преко г. Јонина, што и ви да учините, пошто се г. Мариновић такођер у Петрограду налази.[1])

[1]) За ову, као и за депешу, која долази за овом, казано је у предговору (стр. 239), да су изгубљене. Међутим нашао сам их накнадно, и тако из ове преписке нема још само двије депеше између 6 и 11 октобра.

125. Од Ристића. 25. XI. 1876. Ма да смо и ми напред убеђени, да ће пропонирато потраживање бити одбијено, ја држим да нам ипак треба извршити дужност, те рекламовати своје право, како бисмо, кад будемо одбијени, имали у толико више основа обратити се писмено конференцији. Србија и Црна Гора после рата од четири месеца не треба да заћуте, као да их се ствар даље не тиче. Дајући руској дипломацији разлог више одупрети се приступу турског повереника, наш корак неће њој бити неповољан. Молим одговорите што пре телеграфом.

---

126. Од Рситића. 28. XI. 1876. По поруци из Беча имам Вам јавити, да је тамо приспео један руски ђенерал, да шест милиона патрона за Црну Гору набави. Он моли, да пошљете тамо пуномоћника ради пријема и старања о преносу ствари.

---

127. Ристићу. 28. XI 1876. Нама су јавили о томе из Петрограда и да пође војвода Пламенац, но он не може поћи, јер би својим положајем обратио пажњу. Међутим питали смо у Петроград хоће ли Аустрија дати слободан провоз, па ако не, послаћемо другу личност. Молим јавите ово дотичноме у Беч.

---

128. Од Ристића. 29. XI. 1876. Руски министар иностраних дела саветује нам, не знамо којим поводом, јер ми нисмо никакав корак о томе чинили, обратити се о споразумљењу са Црном Гором на посланика руског у Цариграду, да он иште од конференције пристанак, да можемо послати поверенике у Цариград, да заштићују наше интересе код конференције. Изглед је велики, да ћемо успети Ми примамо савет и учинићемо корак, а ако сте и ви сагласни одговорите ми што пре телеграфом.

---

129. Ристићу. 30. XI. 1876. Предложивши вам да упитамо, ви преко г. Мариновића, ми преко г. Јонина, руску владу у ствари заступства на конференцији, ми смо се о њој обратили с питањем, пошто смо мислили, да ћете се и ви с тијем сагласити. Ушљед тога дошло је и нама као и вама од руске владе, да предузмемо тај корак, који ћемо и учинити.

---

130. Од Ристића. 8. XII. 1876. Јуче се један војни брод аустријски приближао граду београдском и кад је стражар наш после узалудне опомене пуцао на брод, овај је избацио два топа на град. Поводом овога немилог догађаја, Министарство, желећи отклонити атентат, дало је оставку, која је уважена. Оно ће продужити рад до састава нове владе.

---

131. Од 'Ристића. 17. VII. 1876. Пошто су тегобе с Аустријом поравнате, кнез је задржао садашње министарство. Посланик руски у Цариграду телеграфише кнезу, да је примирје продужено до 1 марта п. р.

132. Ристићу. 20. XI. 1876. Веома се радујемо сретном окончању немилога случаја и успостављењу многозаслужног министарства, на чему срдачно честитамо Њ. Св. Кнезу.

---

133. Од Ристића. 31. XII. 1876. Дознавши да турски пуномоћници подижу велике рекриминације против Србије, ми смо намерни послати конференцији један мемоар, којим ће се ове одбити, изложити узроке рата, изнети нечовечности и опустошавања турске војске у Србији и закључити, да се повратак ових зала не може предупредити завођењем автономија по провинцијама. Ми морамо овај корак за своју одбрану учинити, а сагласни смо, ако бисте и ви са своје стране имали потребу учинити подобан корак. Молим вас одговорите ми што пре телеграфом.

---

134. Ристићу. 31. XII. 1876. Уговорена цјељ нашега заједничког рата је ослобођење нашега народа у Турској. Према томе, ми се не можемо заузимати за автономију ни провинцијалну ни народносну, а и када би се налазили у положају, да морамо напустити прву уговорену цјељ, не бисмо били у стању одлучно упливисати на ријешење конференције. Стога се ми не бисмо могли сагласити с вама у томе, да се у конференцији од наше ратујуће, српско-црногорске стране, чује за автономију, која и кад би дошла до остварења, не би имала бити плод нашега настојавања, него посљедица неповољних околности за остварење наше главне цијељи. Што се тиче одбијања оптужбах, које влада турска диже против Србије, и ако не држимо да ће им конференција и за часак повјеровати, радо бисмо с вама заједнички корак учинили, али од своје стране немамо за то никаква повода.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Јосиф Матл: *„Услови развоја народног епског песништва код Словена“.*

По добру познати млади немачки слависта Јосиф Матл, који се с особитом љубављу и спремом бави и проблемима наше књижевности, написао је недавно расправу која је ванредно занимљива и која се не сме превидети ни у једној прилици, где је реч о нашем народном епском песништву. Марта 1928 одржао је он на универзитету у Грацу предавање о епском песништву код Словена које је проширио у ову расправу: Die Entwiklungsbedingungen der epischen Volksdichtung bei den Slaven (Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F., B. V (1929), 57—76). Врло учена студија сачувала је живу непосредност доброга предавања које је пуно сугестивне снаге. Писац је дао на почетку списак литературе о словенском народном епском песништву, највише, наравно, код Руса и Србохрвата, код којих је епско песништво високе уметничке вредности, јако распрострањено и још не потпуно изумрло; својим немачким слушаоцима морао је Матл споменути, колико су се велики Немци, Гете и Грим, одушевљавали српским народним песмама. У краткој историји проучавања словенских народних песама одлично је Матл истакао разлику између старијих и данашњих студија. Раније се највише муке трошило око тога да се из песама исконструише првобитна словенска митологија, док се данашња проучавања крећу у два правца: филолози испитују епски стил, епску технику и поетику народног песништва, а историци успоредног проучавања књижевности истражују везе и зависности између свих епских песама на свету и уз то испитују различите услове развоја епског народног песништва; код нас је, како је познато, прве кораке у овом правцу проучавања учинио Иларион Руварац; Матл се, с правом, нада још бољем разјашњењу услова развоја нашег народног песништва од даљег развоја етнографских студија и историјских, с економско-друштвеним интересом.

Ради лакше прегледности поставио је Матл себи прецизна питања, на која је дао што је могао тачније и јасније одговоре. Прво је: Под којим се условима развијало словенско епско народно песништво и који су фактори утицали на његов развој, цват и опадање? У одговору прво утврђује да се неће бавити питањима о постанку епског песништва уопште, у коме прича тиме измењује историјске

успомене што на свој начин разјашњује разлоге историјских догађаја. То је општи проблем. Њега занимају овде пре свега спољашњи услови развоја епског песништва: певачи одн. приповедачи, слушаоци и епска средина. Матл мисли да се први певачи, и с њима и прве епске песме, јављају с временима у којима су се збили догађаји који су из основа изменили положај једнога народа и потпуно га сјединили у истом моћном осећању; као примере наводи код Руса походе на Цариград и борбе са степским народима, највише с Татарима, а код Јужних Словена турску инвазију; тако је он прешао на страну оних који мисле да код нас није било епског песништва до борби с Турцима. Што се тиче стварања песама, то је Матл мишљења да су оне поетични одјек доживљаја и догађаја и да их стварају поједини песници, а не цели народ, како се раније веровало. Песнике, сасвим тачно, дели на песнике од заната и обичне. У феудалном друштву је више песника од заната, у демократском обичних. Још их дели на очевидце и учаснике у опеваним догађајима и на оне који само по чувењу и машти певаху. Он мисли да су песме првих не само историјски верније, него и песнички. То код нас не би било лако примерима доказати. Матла је нарочито занимало питање о улажењу страних и литерарних мотива у епско песништво. То је, заиста, занимљив и још не довољно испитан проблем. Ја сам му једном приликом у разговору споменуо да су литерарни мотиви улазили у наше епско песништво највише преко калуђера, који су у свом вечном скитању, на седељкама, причали шта су читали и слушали из старе лепе литературе, које су наши рукописи пуни. Он је, без сумње мојом кривицом, разумео као да су они сами и у песму преносили то своје знање. Можда. Али ја нисам то мислио, него да су само давали грађу певачима из народа; како је познато, било је и иначе међу калуђерима и свештеницима добрих певача; њихов утицај на развој наших епских песама несумњиво је врло јак.

Одлично је расправио Матл питање о утицају средине на коју се мора певач обазирати при стварању својих песама. То је најдубљи део расправе; врло добро се позвао у разлагању на тачне мисли Н. Шаулића о међусобним утицајима између певача и слушалаца, које почивају на истоветности високих народних идеала; певач не сме бити у супротности с њима, него мора тежити да им да што адекватнију уметничку форму. Из руских народних песама сабрао је Матл врло убедљиве примере да докаже како прогрес мења схватања изражена у народним песмама и главне мотиве прилагођује актуелним друштвеним питањима и просечним народним схватањима.

С ове мисли био је лак пут на идуће питање: Који фактори одржавају и формирају интерес публике за народно епско песништво? Наравно, пре свега, епска средина. Матл је добро карактерише као друштвено и државно стање у ком се сваки час могу поновити догађаји који се обично опевају — борбе, одметања, освете и т. д. Када је традиција епских песама дуга, онда се, то је тачно, може одржати епско песништво и занимање за њ и неко време после нестанка епске средине. Може се чак одржавати и литерарним сред-

ствима. Такво је стање у неким крајевима код нас. Осим епске средине, као услова за одржавање епског песништва. додаје Матл, с много смисла за природу његову, да се оно може развијати само у друштву где има бар неке могућности слободног кретања и неке друштвене и економске слободе; ту ће мисао он опширније обрадити у студији о хајдучким и ускочким песмама, коју спрема.

Утицај модерног културног развоја на епско песништво приказан је укратко, али су ипак наведени сви разлози који га упропашћују; код нас ће се морати обратити нарочита пажња на ограничавање и нестајање сточарског живота, с одличним приликама за одмарање и несметано, дуго маштање и размишљање. Матл је с отменим болом описао неодољиву силу нагле културне нивелизације, која ситним бригама и напорним радом сатире уопште занимања за питања вишег духовног живота. На растанку са својим драгим предметом расправљања сабрао је Матл у једном кратком ставу све знамените и благотворне утицаје словенског епског песништва. Међу њих је на прво место ставио велику моралну снагу, која је извирала из словенских епских песама и вековима одушевљавала словенске борце у борби с варварским најездама с истока. То је тачно. Исто тако је тачно и часно што је Матл на крају истакао, да би без тих борби био немогућ културни развој западних народа, које су Словени својим грудима заштићавали.

Никола Радојчић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Верка Шкурла Илијић: *„Дјевичанство“* (Заб. Библ. књига 262, Загреб 1929).

Готово су сви босански приповедачи, мање или више, под видним утицајем народних умотворина, а нарочито епских народних песама, али њихова разнолика стварања, код којих је маркантно обележен траг народног духа, прожета су и субјективним особинама појединих индивидуа.

То пролажење босанских приповедача „кроз школу народне поезије“ опажа се код једних у већој, код других у мањој мери, негде као битни део мишљења и психологије, а негде, опет, само као декоративни детаљ, или пак као начин изражавања са свом слатком фразеологијом наших народних стваралаца.

И г-ђа Верка Шкурла Илијић, кћерка књижевника г. Стјепка Илијића, свесно или несвесно, сва се налази у тој школи народне поезије. И није случај, да се та школа код ње опажа само у одабирању грађе и у течној, врло живој фразеологији, а не у унутарњем, спонтаном мишљењу и схватању уметности (у том погледу је г-ђа Верка Шкурла Илијић, насупрот свим босанским приповедачима, под

утицајем снажног уметнички-револуционарног г. М. Крлеже), јер треба имати у виду, да је г-ђа Верка Шкурла Илијић, иако је провела добар део младости и живота у Босни, рођена у Долу на Хвару.

„Дјевичанство" (наслов је узет по најновијој приповетци) је њена прва збирка приповедака, а појавила се, као 462 књига популарне „Забавне библиотеке", пре пар месеци. Уз врло скроман аутобиографски предговор са сликом списатељице, „Дјевичанство" је подељено на два, и по колориту и по уметничкој вредности различита, дела: I Босанке и II Далматинке.

Пре свега морамо рећи нешто, што ће свима упасти у очи. Босанке су: и ванредно пронађеним мотивима и живописним делом самог стварног живота, а с тим у вези, и босанског фолклора и много боље и животно могућније од „Далматинки".

Док је у Босанкама дата снажна и добра силуета Босне, те чудне горовите груде, преко које је пролетело пар тешких, бременитих столећа, а у којој је, напокон, сарајевским атентатом, запаљена прва бакља за слободу једног ропског народа, дотле су Далматинке, насупрот, рађене врло често наивно, са свом аљкавошћу једног почетника. Изнимку чини подужа приповест „Ивање", која открива једну нову перспективу г-ђе Верке Шкурле Илијић, а која је дата са виртуозним монденством једног снажног приповедача, као што је талентовани г. Ћосић.

Штета што уз поједине приповетке нису назначене и године њихова постања, да бисмо могли посматрати књижевну еволуцију г-ђе Верке Ш. Илијић, а с тим у вези, да бисмо могли установити како то, да се уз врло добре (а међу њима има чак неке и одличне) приповетке, као што су: „Њих двије", „Хан", „Мати", „Пасторка и њена маћеха", „Ивање", налазе и овако слаби, готово без вредности, радови: „Гргурове мисе" и „Куртизана".

Босна је земља, где се, можда највидније, опажа сукоб источне, оријенталне и западне, европске културе. Мистични, ванредно интересантни оријент пружио је босанским приповедачима богатство свога живота, из којег су они, својим индивидуалним наклоностима, црпели грађу за своја приповедачка стварања. Оријент избива код готово свих босанских приповедача, код једних веома снажно (у мозаички исклесаним Андрићевим приповеткама, Хуминим приповедањима о сензуалцима и еротичарима), а код других, поред свих настојања, Оријент служи само као интересантна грађа и мотивација. И г-ђа Верка Ш. Илијић је покушала у пар махова, да дâ расне оријенталне типове са њиховом средином, но они нити су довољно снажни, нити психолошки у животу остварљиви.

У приповетци „Тефила књига молитава" г-ђа Верка Ш. Илијић настоји да продре у душу домаћих Јевреја, али њен успех је, поред свега тога што је дала пар ванредних опажања, половичан, јер је, као и г. г. И. Андрић и Б. Јевтић, успела да пружи само површну слику фаталне трагедије појединих јеврејских индивидуа, а никако да изнесе особујну психу јеврејског народа, са њеном менталитетном различношћу.

Г-ђа Верка Ш. Илијић има — а то из сваког реда вири — детерминистички поглед на живот. Послужићемо се једном Шопенхауеровом речју, која је у овом случају карактеристична, јер је можемо применити за сва збивања у њеним приповеткама, која су, као и сваки дубоко истинити догађај, невероватна: „Ми можемо чинити шта год хоћемо, али ћемо чинити само оно што морамо".

Ето, то је ова главна подлога, на којој су грађене све животне фигуре г-ђе Верке Ш. Илијић. Сви се њени јунаци покоравају судбини а ако се и тргају са своје унапред одређене животне стазе, онда подлежу, падају, покоравају се, и у том коначном помирењу са својим удесом, у том драговољном примању већ унапред одређених путева живота налази се њихова трагедија.

А ако не сметнемо с ума, да г-ђа Верка Ш. Илијић има веома живу, богату машту, али само за све богодане печалбаре (а имагинација је по Ајнштајну, највећем живом мислиоцу, важнија од знања, јер „имагинација обухвата све"), тада ће нам бити посве јасне оне разнолике инспирације, иако међу њима има истинитих догађаја (као на пр. „Њих двије"), и сви чудновато-фатални трагични свршетци. Само што та имагинација одводи г-ђу Верку Ш. Илијић, истина веома ретко, од самог стварног живота. Тај је случај симптоматичан код „Дјевичанства", иначе веома свеже, и динамичне приповетке. Сам свршетак, поред ванредног почетка, изгледа и недовољно психолошки убедљив и дечачки наиван, као из бајки: Бајро заспи на једном пању, крај ње, и ко хоће да је убије, јер је „густа, зелена маховина годила његовој ускипелој души", а тада му она расколи лубању секиром, која се ту налазила.

Цртајући фаталне и фанатичне догађаје, чудновате мистерије, којих је пуна земља Босна, г-ђа Верка Ш. Илијић даје један уметнички разграђен фолклор и у том правцу она заузима видно место у босанској модерној приповетци, коју предводи кристално сталожени г. Иво Андрић.

Ели Финци

Момчило Милошевић: *Први плодови.* (Песме. Београд 1929, стр. 146, 8°. Цена 25·— дин.)

Лиричар је увијек мало извјештачен, мало романтичар. Стварност се код њега никада не одразује као таква, она прима други колорит, постаје богатија у своме изразу, садржајнија. Потреба те романтике, која нас ослобађа садашњице грубе и безизлазне, општа је и за [illegible] људе неминовна. Стварност је увијек нечиста, немилостива и сплетена. Ми се у њој трзамо, заплијећемо и мучимо. Она нас обмањује, веже, спутава и не допушта да се осмотри као цјелина. Стога се можемо само њеним дјелићима да занесемо и запослимо, и од њена мучења бјежимо илузијама, маштању. Поезија се на илузији оснива, она није никада стварна. Ми не знамо живјети безрадосни и стога прибјегавамо извјештачености, романтичном.

Пјесници посредују. Они нас воде својим илузијама, ми гледамо свијет кроз призму коју нам они пружају.

Међутим то задахњивање својом душом, тај лиризам упућује нас увијек на личност пјесникову, производиоца. А опет уколико је субјективност у лирици најјаче изражена, утолико она излази из тога субјективизма и прима значај свеопшти. У збирци пјесама очигледно је дата еволуција осјећаја и осјећајности једне личности, али својим саплитањем у опште догађаје, својом повезаношћу за опште патње и наде она прима неки пантеистички карактер.

Ова повезаност оптега са личним даје пресудну вриједност дјелу и ако осмотримо збирку са личнога гледишта, чинимо то стога, што је то њен стварни садржај. — Пјесничка инвенција, створена само да даје везу између спољашњега и својственога, обиљежује га.

Јер, поред тога што базира на осјећајима свима нама једнако сопственим, лирика је умјетност лична, исповједилачка. Најинтимније стране, непосредно испољавање својих карактеристичних особина, усвајање и љубав свега околнога или противно, аверзија, одбијање људског и фаталног, у њој се нижу и избијају. —

Ова збирки подијељена је у низ циклуса, везаних заједничком идејом.

Без обзира на скоро баналне, опште пјесме, постале у времену неоличеног, неизразитог и повођљивог, пјесме под насловом *Колебања, Моје царство, Бдења* и даље исказују умјетничку изразитост овога пјесника.

У тим пјесмама захватио је пјесник шире, његови изливи имају општији карактер, непосредност је јача и саосјећајност ближа. Нас привлачи помањкање ограничено, искључиво личног, заправо то што је обимност осјећаја прешла потпуно у опште човјечанство.

Емоцију му дају осјећаји. Они су елементарно у њему, првобитна снага његова. Но самим осјећајима не може се отклонити безизлазност, они га спутавају и воде у безнадежност. Они никада нијесу довољно јасни, нерасплетени, очити. Због тога мора из те безутјешности прибјећи свијести, тражити помоћу ње сазнање, одређено и чисто. Подлога му је свијест, она је потреба душе његове да дође до излаза из хаоса у који га воде осјећаји.

Стога је његова лирика поглавито мисаона, чија база увијек остаје згрчен склоп осјећаја у којем се најјаче исказује бол. Према својој увиђавности, своме интелекту и најзад склоности, пјесник развија неку утјешну теорију о нашем бивствовању.

Проблем људског постојања, проблем живота и смрти заправо су садржај ових пјесама. То ванземаљско, ни једном филозофском теоремом необјашњиво, предмет је наше најинтимније унутрашњице. Одбијан и невољен од сваког разложног човјека, својствен и мучан свакоме, пјесник је посегао да богатом имагинацијом и низањем сликâ буди расположење без очаја, пуно вјере у добро. У ствари пјесник је здрав, душевно здрав човјек, у суштини задовољан и ведар, а одвратности у нашем постојању види и не осјећа у цјелини. Његова

ведрина, поред толиких растројених душа, благо дјелује на нас, његова вјера у лијепо и задовољавајући завршетак приоња за нас и умирује нас. Он није необичан, често се ближи једноличноме, али дјелује пријатно. У тим пјесмама нема дубине. Али помањкање апстрактног као таквог, при чему пјесник не прелази у искључиво чулно, конкретно, чини да су нам његови осјећаји блиски, топли.

Еволуција пјесникова јасно се одразује у низу тих пјесама.

У *Колебањима* борбе душевне, нејасно откровење, сплитање еротике. Наслови *Несталој, Слутња, Бесане ноћи* говоре о неодређеном неговом ставу.

У пјесмама сабраним под насловом *Моје царство* свијест ако не умирује, а оно ублажује усталасалост осјећаја, намеће му увјерење о својој надмоћи као пјеснику, чини да наслућује вјечно и узвишено.

У *Бдењима* стих „О како јасно видим ове ноћи промену вечну малених честица" ... указује на његово одуховљавање, ослобођење од тијесног тјелесног, а даље и на подвојеност људску. Смјерање душе ка надземаљском, сазнању и миру и тјелесна патња проузрокована и нашим личним жељама и фаталношћу, налази ту свој израз.

Тај напосљетку даје у цијелости слику свога лутања, разочарења у животу, што га је најзад довело до спознаје о величини једне силе.

У пјесмама *Ка висинама* он је присташа вјеровања у селидбу душе из тијела у тијело *(Одсјај, Пјесма прапостања)*, модерног схватања цјелине система које се објашњава преношењем атавистичких особина са тијела на тијело, тамним, подсвјесним сјећањем на нешто аналогно проживљено и напосљетку завршењем у свемирном кретању, свјесном и бестјелесном. Пјесма *Ка даљним странама* завршује стиховима:

Тамо ћемо, драго, једном и ми стићи
Кроз предјеле свијетле тамо ћемо ићи
Кад нам умру тијела.
Више неће бити тешких очајања,
Јер ступамо тада до крајњег *сазнања*[1])
Два облачка бела
Два лебдећа вела,
Лутаћемо срећни преко звезда млечних,
Носећи у себи део моћи вечних,
Загрљени, *мирни* и лепоте свесни,
У небићу драгом људи *бестелесни*.

Иста мисао понавља се у *За променама, Предосећање* и др.

Пјесник ове мисли које се тичу искључиво виталног, често спаја са еротичким моментима. Ипак, иако он често наглашује потребу сензуалног ради заборава мучних трзавица, та његова жена даје утисак мистичног, спиритуалног. Она као да му служи као рељеф, као подлога за љепши одраз основних идеја. У омиљеном диалогу или говору упућеном њој даје маха својим мислима и израза својим унутарњим борбама.

Д-р *М. Кон*

[1]) Курсив је наш.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

Гласник Етнографског Музеја у Београду књ. IV, Београд, 1929 — Г. Д-р Боривоје Дробњаковић, директор Етнографског Музеја у Београду, издао је прву књигу овога Гласника 1926 г., а данас имамо, под његовим уредништвом, пред нама и IV књ., која садржи неколико врло добрих чланака. Неки су пропраћени илустрацијама, слика и цртежа. Поред њих штампано је и неколико мањих прилога. Гласник даје изгледа, да ће и у будуће, као до сада, излазити са богатим етнолошким материјалом.

Г. Д-р Тих. Р. Ђорђевић, пишући о женидби и удаји и уопште о браку (Српски Књиж. Гласник, књ. X, стр. 108-112, 222-229, 1923, књ. XXV, с. 200-209, 1928, и књ. XXVI, 289-297, 358-371, 1929; Срп. Књиж. Задруга, књ. 174, Београд, 1923; Записи, књ. III, с. 264-267, Цетиње, 1928; Зборник у част Б. Поповића, с. 331-339, Београд, 1929; Књижевни Север, књ. II, Суботица, 1926; и Гласник Етнографског Музеја у Београду, књ. III, с. 14-19), дао нам је у овој књизи интересантан чланак *Из брачних обичаја.* Ту је врло лепо приказао „зашто младожења не скида капу при венчању“ и „преношење младе преко прага“, кад се први пут доведе код младожењине куће. Други је чланак Г. С. Мијатовића *Ношња у Ресави.* Овде је укратко изнесено набрајање аљетака, али без довољно описа. Сваки предмет требало је детаљно описати, а поред тога дати коју фотографију или цртеж. Поред речене замерке, писац је ипак дао леп прилог о нашој народној ношњи, која свакодневно пропада и све је више нестаје. Чланак Г. Влад. Ђорђевића *Неколико речи о игрању и певању у Херцег Новоме* је леп прилог за упознавање народних умотворина. У чланку је описана игра и песма онога краја, која је позната и у неким крајевима Цр. Горе. Игру и они називају *скоке* или *по црногорски*[1]).

Г. Душан Вуксан и у овој књизи, као и у трећој, даје нам леп материјал о народним лековима. Док смо у трећој књ. Гласника имали *Један зборник народних лијекова* из Метохије, у овој имамо *Један зборник народних лијекова из Боке.* У почетку рада говори се о синђелији захумског и херцеговачког митрополита Арсенија из 1716 год., а затим о пасошу Андрије Лазаревића из манастира Раче, који је био дуже времена свештеник у Грбљу, за кога писац мисли, да је написао овај зборник лекова, који садржи шеснаест рецепата. После зборника је „сказаније“ по месецима, где је мај испуштен; по мишљењу пишчевом то је учињено у преписивању. Чланак *О старинском народном бојењу у Млави* од Г. J. Јуришића, чија је грађа прикупљена пре 33 године, је доста потпун. У оно се вријеме бојило биљном бојом, не само у Млави, него и у другим нашим крајевима. Тако се и данас боји у неким нашим местима, која су удаљена од културних утицаја. Писац говори о бојењу памучних, вунених и конопљаних материја *вишњевом, жутом, зеленом, црвеном, црном* и *мед* бојом, а уз то о бојењу *пића (ракије* и *вина)* и најпосле о *бељењу*

[1]) Курсив је пишчев.

платна, конопље. вуне, пређе, конаца и свиле. Вредно би било да су наведени и обичаји, као и поједини обреди, који се врше при бојењу. Чланак *Обичаји и веровања на Тимоку* од Г. М. Станојевића је користан за упознавање народних особина онога краја. У овај чланак, као што и сам писац каже, нису сви празници унесени, већ су неки раније описани у XX књ. Етнографског Зборника. Г. П. Ж. Петровић дао је леп прилог о народној ношњи. Његов чланак *Музејска збирка* кецеља из Шумадије је са пажњом обрађен. Неке од кецеља, које описује Г. Петровић, су изобичајене. Психолошка садржина сељачке уметности од Г. Д-ра М. Куса-Николајева, је чланак у коме се говори о развитку и опадању народне уметности. Њено опадање, каже писац, састоји се у томе: што место уметничких побуда долазе економске, а поред тога продирање индустријских објеката, који потискују народну вештину. Говори о морфологији орнамената и њиховој старости, а затим констатује, да се основни облици сељачке уметности протежу још из преисториског доба, али ти мотиви нису довољно наглашени. *Неколико разматрања о косовским орнаментима* од г-ђе М. Недељковић је чланак са добром обрадом. У почетку истиче, да се слабо радило у овоме правцу, а затим говори о орнаментима на женским кошуљама (детаљу боји и техници), орнаментима на сукњама, прегачама, појасевима, чарапама и јелецима. *Типови рибарских чамаца на јужно-балканским језерима* чланак од Г. С. Станковића, у коме нам је дао прегледну слику о њиховој конструкцији и употреби. Најпре говори о охридском *чуну,* а затим о три врсте чамаца на Преспанском језеру: *чун типа оранице* (најстарији и најпримитивнији), *чун*[1]) *типа двојне оранице* и чамац од дасака. Сем ових употребљава се и охридски чун. Дојрански *кораб* је доста интересантан; премазан је црном смолом. На Ајвасилском језеру има два типа чамаца: *варка* (барка), и дојрански чамац *(кораб).* И на Бешичком Језеру има два типа чамаца: *бешичка варка* и други сличан ајвасилској варци. Чамци Острвског, Петерског и Рудничког Језера су истог типа, јер леже у истој котлини. Слични су дојранскоме чамцу, али нису премазани смолом. Такав чамац на Острвском језеру зове се *лађа.* На Костурском језеру употребљава се чамац означен именом *кораб.* Вредно би било проучити све врсте чамаца на језерима Балканског Полуострва и тиме би добили јасну слику. Уједно би требало одредити и њихову старост. Чамци на језерима ближе мору, како каже и Г. Станковић, постали су под његовим утицајем, а чамци на језерима, која су удаљена од мора, постали су доста рано, свакако под утицајем саме средине. Они су примитивнији и дају изглед нечега старијега. Г. Д-р М. С. Филиповић даје леп чланак *Географија у нашем народу,* у коме износи карактеристичне остатке, свакако из старог доба, који су очувани у митолошкој основи, па као лекови и врачања и треће право једење земље. Г. Д. Вуксан дао нам је и други рад у овој књизи *Народни Суд у Приморју 1848 године.* Оваквих је судова било и у другим нашим крајевима, само што нису оставили никаквих писмених пода-

[1]) Курсив је за све називе чамаца пишчев.

така. У пресуди коју је саопштио Г. Вуксан највише се истичу убиства и крађе. За истинити доказ Народни Суд је узимао заклетву окривљенога. На крају пресуде се саопштава, да се не сме никоме „наплате изискиват за главе и ране, које погину у крађу".

Мањи су прилози: *Пресипање белим просом* од Д-р М. Филиповића, *Бељење вуне, Мешајица од Бога благословена* од Г. Ј. Јуришића, *Празноверице у Јеленку*, од Г. М. Брајовића и *Прилози проучавању двобоја у нашем народу* („Не сме да загризе јабуку" и „Нема тога који би га за прст повукао") од Г. П. Ж. Петровића.

После ових прилога је *Библиографија (за 1928 годину)* од Г. П. Петровића, а на крају извештај директора Г. Б. Дробњаковића о *Етнографском* Музеју у 1929 години.

Свет. Раичевић

Југословенски филолог књ. VII св. 3—4 Београд 1925/9. Ово је већ седма књига овог одличног и јединог нашег филолошког часописа, који излазе под уредништвом г. проф универзитета А Белића. У овој књизи је шест чланака и наставак библиографије књига и чланака који се односи на историју језика, на акценат, биографије, рјечнике, и т. д. и садржи 1457 бројева, Од чланака три су С. Станојевића: „Кад је Теодосије писао живот Св. Саве?" И ако су многи писци бавили овим питањем, датум писања Теодосијева није био утврђен. Писање Теодосијево стављено је XIII па до XVIII вијека. По спомену манастира Жиче г. Станојевић утврђује, да је Теодосије могао написати житије Св. Саве најдаље до године 1292. У другом чланку „Чокешина" утврђује по једној повељи бос. краља Стевана Томаша, да је Чокешина била негде у данашњем Шапцу, или у најближој околини. У чланку „О неким мотивима у нашим народним песмама" говори се о зидању Раванице, о Марку Краљевићу и соколу, о Троглаву Арапину, о забрани лова у недјељу и т. д. Г. Станојевић доказује, да су главни мотиви у овим пјесмама узети од византијске књижевности, откуд наводи идентичне или сличне примјере. Интересантан је чланак г. М. Павловића о рјечницима страних ријечи у нашем језику. Оваквих рјечника има код нас доста, али писац с њима није ни у колико задовољан. Они су махом непотпуни; нема у њима многих ријечи, којима би требало да је ту мјесто, док их опет, с друге стране, има огроман број непотребних.

Д. В.

ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД

ЕКОНОМСКИ ПРОБЛЕМ У ЦРНОЈ ГОРИ
у свјтлости позитивног рада[1])

Привремени неред у привредним и социјалним односима, изазван свјетским ратом, почео је да се стишава Привреда се поступно стабилизује и тражи нове смјернице за повраћање просперитета и равнотеже у социјалним односима. У свијету се данас све више производи, чиме се уједно обављају све оне привредне институције које имају за циљ потпомагање и јаче развијање привредне дјелатности. Стога се данас све јаче истиче настојање позваних фактора да се актуелни привредни проблеми решавају у духу нових смјерница економских доктрина које у првом реду добијају најјачи израз у рационализацији производње и потрошње као најефикаснијег система данашње привредне активности.

Међутим привреда Црне Горе, као посебне административне привредне јединице, још је увијек у заосталости, а добрим дијелом [illegible]тивна. Црна Гора је с гледишта привреде у знаку сталне пасивности, а све привредне радиности су у њој готово нерентабилне с гледишта приватне економије. У Црној Гори су још увијек покопана многа економска добра, која сачињавају природно народно богатство, а привредне институције или недостају или су заостале, да би могле ефикасно потпомоћи привредну активност и развијање. Отуда је Црна Гора изложена оштрини економске и финансијске кризе.

Привредно подизање и јачање Црне Горе зависи од многих чинилаца, у првом реду од приватне иницијативе и активности државе као материјално најјачег чиниоца у правцу извођења јавних радова ширих димензија. За сваки случај потребно је конструисати програм привредне обнове на бази прикупљених, проучених и сређених разноврсних података, који илустрирају привредне прилике у Црној Гори. У том правцу се дјелимично и фрагментарно радило до сада, а такав посао је преузела и наставила у оквиру свога дјелокруга рада новоосннована Трговачко-индустријска и занатска комора у Подгорици, израдивши тим поводом дотични *Реферат о привредним приликама Црне Горе,* штампан као рукопис у засебној књизи из пера писаца ових редака, за овогодишњи конгрес привредних комора и организација у Београду. Први прегледни систематски рад овакве врсте побудио је на конгресу велико интересовање, што се доказује посебном резолуцијом конгреса, која предвиђа низ мјера за привредно санирање Црне Горе[2]) Позитиван успјех овим, радом је несумњиво постигнут, а евентуалне празнине или недостатци у елаборату нијесу искључени тим прије кад се узму у обзир све тешкоће уз које је материјал сређиван.

---

[1]) Поводом приказа: „Привредне прилике у Црној Гори" (реферат за конгрес привредних комора и организација 8 и 9 септембра пр. г. у Београду) у прошлогодишњој децембарској, 6 свесци „Записа" стр. 381.

[2]) VII редовни годишњи конгрес привредних комора и организација Краљевине Југославије у Београду 1929 г. стр. 248 и 268.

Конструисање, значај и обиљежје оваквих и сличних елабората не састоји се само из сликовите стилске оригиналности, већ из чињеница стварног стања, праћених објашњењима и закључцима, које писац у оквиру расположивих података и властитог сазнања на погодан и концизан начин износи. Шта више у оваквим случајевима избјегава се теориско детаљисање, а износе се само главни и карактеристични моменти, који чине суштину елабората.

По себи се разумије, да у једном реферату, ограничених размјера, није могуће обухватити сав привредни живот једне области до танчина или свих нијанса једног прецизног уџбеника тим прије не, кад је сав такав многостручан, сложен и компликован рад препуштен силом околности појединцу. У нашем случају је н. пр. област пољопривреде обрађена на бази сирових, званичних, можда и нетачних података, без стручних упутстава и сарадње, ма да су исте биле и обавезне и моралне. Па ипак се у томе постигао приличан успјех без обзира на евентуалне ситне грешке, које су доцније стручњаци открили. Међутим комплетан и прецизан реферат о привредним приликама Црне Горе изискује заједнички рад и сарадњу свих стручних снага по појединим привредним гранама на бази свестраног испитивања свих момената, карактеристичних по значај оваквог рада. Овом приликом није било добре воље за такву сарадњу код позваних стручњака, што је очита штета и за жаљење.

Статистички податци о привреди Црне Горе јак су основ за правилно разуђивање и доношење закључака, а дјело су такође позваних стручњака и званичних органа. Прикупљање апроксимативних статистичких података израз су недовољног схваћеног задатка, који се таквим радом намеће. А врло је нездрава појава кад поједини органи тако прикупљене податке уступају на даље обрађивање и евентуално објављивање, ограђујући се доцније од њихове тачности. С тога је неопростив гријех свих оних фактора, којима је прикупљање и сређивање таквих података делегирано, уколико су данашњи статистички подаци о стању појединих привредних грана несигурни и нетачни.

Признати се мора, да привредне прилика и поједини привредни проблеми Црне Горе изискују деље детаљно проучавање уз судјеловање свих духовних и материјалних снага за мучно али сигурно савлађивање свих препона ка успостављењу мериторних захтјева, који имају за циљ решавање дотичних проблема на корист привредног подизања заостале Црне Горе. А заблуда је, међутим, вјеровати у недовољну, често површну, новинарску или сличну обавијештеност о овом или оном, кад је још увијек у питању свестрана акција свакога стручњака, високошколованог или не, да се детаљно испитају сви моменти, који ће пружити јасну слику о привредном стању и богатству Црне Горе. Сљедствено томе интензивни посао је императив свима, а критика често стереотипна, конвенционална па чак и субјективна у овом случају је другоразредног значаја.

Ing. *Благота Радовић*

СА СТОЛА

Једна важна народна пјесма о Косову

Кнез Никола са великом пратњом пошао је у Колашин, да дочека своју побједоносну војску са Брегалнице. Починуо је под шатором на оној великој пољани до вароши. Један млади Калић из једног од првих оџака у Санџаку стаде уз гусле пјевати о Косову пред књажевим шатором, којега је књаз био одликовао командирским грбом.

Пјесма почиње како је цар Лазар сазвао војску на Косово. Ту окупује све војводе, међу којима је и један из Санџака. Књигоноша не нађе војводу код куће него писмо предаде сестри му која сакри писмо, да сачува брата од боја. Али он чујући, како се српска војска купи на Косову, не чека позив од цара, него са својом војском тамо хита. Ту не налази свога побратима Милоша Обилића. Кажу му да га цар није позвао јер се нешто наљутио на њега. Тада он приступа цару са изјавом, ако не позове Милоша, да ће се с војском својом натраг вратити.

Тада се цар смиловао и позвао Милоша. Мени се ова епизода више допада од оне цареве здравице на вечери.

Гуслар је пјевао без почивања и без оних традиција обичних гуслара. Што и сама пјесма захтијева, како је брзао тако да се уморио, и престао, кад је сва српска војска била сакупљена. И то његово пјевање било је дуже од цијеле пјесме из Вукове збирке. Мени је био обећао, да ће ми сву пјесму у перо казати, када дође на Цетиње. Али убрзо започе свјетски рат, и више се нијесмо видјели.

То сам причао неким књижевницима, који су могли по Санџаку наћи ту пјесму, па то и овим понављам не би ли који од учитеља нашао ту књигу у Санџаку, који припада нашој бановини, јер из ње дише српска душа, што је добро, да нас вјероисповијед не раздвоји.

У Сарајеву за вријеме окупације штампана је подебља збирка народних пјесама наше браће муслимана, али наравно окупаторима та пјесма није ишла у рачун, него је она вјероисповијешћу радила да браћу разбраћи.

Д-р Л. Томановић

Један глас против Крлеже. — Глас г. Станка Томашића против неоспорне величине г Крлеже, ипак је интересантнији него што се то многима чини. Потписник ових редака не дели мишљење г. Томашића, али сматра да је оно, и у том случају, вредно да се о њему води рачуна. Бар куриозума ради, наведимо главни став г. Томашића. („Socijalna misao“, Загреб, децембар 1929):

„Крлежа не поставља мисаона просуђивања са оним апаратом, којега иначе има у ту сврху, т. ј. мозгом, он их поставља као жена — темпераментом! Мјесто просјека кроз кичму, мозак и срце нашега времена, он говори о брадавицама, о хркању, о ножним палцима, о фризури, о капутима, о орденима, о крстовима, о врагу и његовој стрини, и са једног узвишеног пиедестала тражи да се тај његов патолошки периферизам узме као сакросантно мјерило нашег културног живота и аксиом књижевног стварања на овом нашем меридијану.

САДРЖАЈ

Страна

Душан Вуксан: Владика Раде у Котору 1836 г. 129
Милан Вукићевић: Поглед на расвитак српског романа (2) 132
Илије Т. Јовановић: На висинама (приповетка) 140
Радоје Мирковић: Песникова молитва (песма) 148
Јанко Ђоновић: Вече (песма) 148
Ник. Лопичић: Сељачка кућа (песма) 149
Ил. Добарџић: На пролазу (песма) 150
† Вукица Гајдобранска: Прича (песма) 150
Мил. Матовић: Кринови (песма) 151
Видо Латковић: Неколико места у *Г. Вијенцу* 152
Вл. Влаховић: О турском „заудару" у *Г. Вијенцу* 157
Ј. М. Јовановић: Цар Никола II као цензор 161
Р. Вешовић: Четовање према Плаву, Гусињу и Ругови 162

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР:

Један дневник из рата 1876—1878 168

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД:

П. Слијепчевић: „Напори Босне и Херцеговине" (Д-р М. Прелог) 176
„Етничка проматрања у Конавлима" Св. Раичевић 179

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:

Ј. Туфегџић: „Звездани хлад" (Е. Финци) 181
Х. Диздар: „Арабеске" (В. Милић) 183

СА СТОЛА:

Како је „Дан" добио то име (Д-р Н. Шкеровић) 184

БЕЛЕШКЕ:

Д. С. Капизасовић: „Алтана" (-евић) — Б. Лазаревић: „Три највише југосл. вредности" (В. Л.) — К. Н. Милутиновић: „Прегореле горчине" (Ј. Ђоновић) — M. Kus Nikolajev: Moral dviju klasa (И. З.) — Bogumil Vošnjak: Pobeda Jugoslavije (И. З.) — Једна одлука С. к задруге (Е. Ф.) — Сретен Димић: „Наша робота" (Шт.) — Сабрана дела Ј. Дучића (Е. Ф.) — „Прилози" књ. IX (Д-р К) 186

„ЗАПИСИ" излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа", Цетиње. Рукописи се не враћају.

Власници, за уредништво, И. ЗОРИЋ и В. ЛАТКОВИЋ. Одговорни уредник Д. ВУКСАН

Штампа Државне Штампарије на Цетињу 1930.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VI, свеска 3 — Март 1930

ВЛАДИКА РАДЕ У КОТОРУ 1836 ГОДИНЕ

Ван цетињскога државног Архива, мало се гдје што по архивима у нашим крајевима налази забиљежено о владици Раду. Изузетак у томе чини донекле Архив полицијски и епископски у Котору.

Разумије се, полиција је била позвана да прати на својој територији кретање суверена једне стране државе, па јој се не би могло ни замјерити, ако је гдјешто и претјеривала у својим извјештајима, кад је говорила о Владици. Али је тешко наћи оправдање за наше више свештенство у Боки, које је вазда с неком циничком злурадошћу слало своје извјештаје епископији у Шибенику, а и самом митрополиту Стратимировићу у Карловце. Мржња према Владици протопрезвитера которскога Иринеја Поповића и викара Грушића имала је два разлога. Први, а тај је био и јачи, био је обично полтронство и удварање аустријским властима. У овоме се ишло тако далеко, да су питане полицијске власти за инструкције, како да се у цркви — ако случајно у њу уђе — дочека Владика Раде. Аустријске власти у оваквим питањима биле су много обазривије и на једно такво тражење одговорио је циркуо которски, да не жели за то давати никакве (писмене!) инструкције, а ако их буде требало, у том случају нека се протопрезвитер „presenterà in persona dal sottoscritto, del quale riceverà gli ardini occorenti."[1])

Други разлог био је чисто егоистички. Нарочито се то опажа од дана проглашења Петра I за светитеља. Народ из Боке кренуо је листом да се поклони светитељу, па је више свештенство радило свим силама, да га од тога одврати, бојећи се, да ће народ све што има понијети на ћивот светитељев, а њима да неће остати ништа. И у овом послу позивана је полиција у помоћ, али са она држала пасивно, и колико знам, није издала ни једну забрану овоме холочашћу.

Кад се крајем 1833 вратио Владика Раде као епископ из Русије, викар Грушић и протопрезвитер Поповић дочекали су га као бијелу врану. Пажљив Владика, одмах по доласку у Боку, посјећује најприје манастир Савину. Ко зна, с каквим је мислима и осјећајима ушао

[1]) Полиц. бококоторски архив. No 1181 ex 1833.

млади Владика у ову светињу, у којој је провео неколико година учећи књигу! Али, ма како, да је ушао у њу, дочекан је слабо. Изгледа да га викар и у исто вријеме настојатељ манастира Грушић није ни дочекао. С тим својим простачким дочеком он се управо своме епископу хвали и пише му овако: „Јављам Вашему Високопреосвјашченству, да ја (приликом доласка Владичина) нити сам звонио, нити лубардао, нити сам ни церкву отворио, посједио је у келију по уре тако, заиска да му отворе церкву, уљезе у церкву и целива и пође збогом из церкве с истијем депутатом пут Котора. Нами је горепоменути епископ Петар Петрович посјешченије учинио, али право ја нећу поћи му отвратити“.[1])

У мржњи ишло се чак тако далеко, да се и подметало Владици оно на што он никада није ни помислио. Тако Поповић извјештава свога епископа, да се Владика Раде вратио из Русије као „архијереј“, а не као „митрополит — како бијаху просејали глас“. Доиста Владика се вратио 1833 године из Русије с титулом „архијереја“. Титула „митрополит“ дата му је много доцније, но он се њоме ни прије ни послије тога није готово никада служио. Његова титула — за њега — била му је до смрти „владика црногорски“.

По други пут сишао је Владика у Котор у новембру 1836. Остао је само неколико дана, и протопрезвитер Поповић о том доласку Владичину извијестио је одмах свога епископа овим писмом: „Не пропуштавам извјестно сотворити тоје Началство, да 15 дња тек. мјесеца на уре 3 послије подна дође Владика Црногорски у овом граду, облечен во долној и горњој аљини и сверху кунтош, на перси крест и голфију, на глави капа с панакамилавком. Ово је много његово дерзновеније било да у туждној Епархији с крстом отворено иде, без искати дозволенија Епархијалног Начелства; треба в будуште чрез полиције оваково абузирање запретити и наложити на једног чиноначалника духовног, хоће ли дозволити или не страним Архијереом носити крест. Код Римљана када су овђена доходили епископи, не само страни, но и от ове Државе без дозволенија епархијалног нијесу хотјели јавно крест показати на себе.

Када је онај дан чекао се овђена, тутори наше цркве хотјели су, да му звона звоне и у церкви причекају са свим обрјадима церковним и дошли су к мени говорити ми, да будем његовој жељи погодити; ја сам им отговорио да не могу учинити оно, што није допуштено, они су померзјели на мој отвјет, отишли су код администратора циркуљарног и говорили, колико сам могао разумјети, да да им је противно, и тако они били су немирни и на теготу мојy по свим сокакима непрестано говору; шјутра дан били су му на поклон, без да им је вратио визиту.

Данас 11$^1/_2$ часа пр. под. ктео је церкве вињети, како сам послије разумио, а ово је све произљегло от фанатиках прокораторах, дошао је у церкви, они су му звонили и све свијеће запалили у обје церкве и капели, и он у све ово ушао и разгледивао олтаре без мога дозволенија ни знања. Је ли могуће претерпјети, да мирјани с престолом

[1]) Епископ. котор. архив No 10 ex 1833.

божим опредјељавају? Находећи се увријеђен не само ја, но и начелство тоје духовно от стране ових мирских људеј, што су дерзнули у обрјаде церковне и свјаштена звона противо права духовни и царски и доброга поредка јесм президијуму овом окружном писао за не подпасти отвјету, подносећи дјело, како је сљедовало и казао сам, да туторам није дато ништа више осим набљудавати економију капитала церковнија, а внутреней полицији церковној и вештма немају се мијешати.

Молим обаче моје всепречестњејше начелство, да что скорије средством високога правителства чини писмено дати и обнародовано бити с обичнога мјеста у церкви, да тутори церковни у должностима пароховима немају се мијешати, бистро им казати, что је њихова должност, взирајући само о интереса церковније вњешније, и да налоги, кои се дају паросима немају бити от њих нарушени, јербо со овим дају повода, да свјашчена лица зависима бивајут от мирјана, доиста мерско дјело! По свјашченом писанији, а и по правима царствујушчима мирјани којег не били званија у церкви подложни су пастирем својим, како Бог тако и Цар от пастирах ишту отвјета за стадо, а не от стада за пастира. Ово не пропустите, да Правителству не чините знати, јербо инако сви налоги что Правителство издаје, или архијерејска власт мирјани за нишго вмјењавати буду и никакова успјеха неће се моћи надати. Ако се пушти да мирјани обрјадама и вештма церковнима управљати буду, то онда моће се не церква, но капиште назвати, али и ови су имали своје жреце и у почитанију от простих били, нити је нитко други касавао се кромје оних што је взирало богослуженија. Пресијеците даклен оваковy слобоштину и дајте нек сваки набљудава должности својих званија, како евангелије каже: „слуший васъ, мене слушаетъ; повинуйте съ наставникомъ, ти бо бдјат отъ душахъ вашихъ, яко слово воздати хотъще, повинуйте ся отцу духовомъ!“

Данас на 2$^1/_2$ часа пос. под, отиде пресловути владика без камилавке и аљине, крста и голфије, у фесу, самуром повезате главе, с јапунчом до појаса, гаће на монторску и бијеле чарапе, као какови бег!

Всепречестњејше Начелство! препоручавам, да не оставите здје поднесено прокураторов упустеније и абузирање, без изобличења и содесфакције по §§ 85 и д. abuso d' uff. судејскаго закона перве части, и у будуште да не имаду мијешати се у дјела духовна, која њих не взирају“.

Овако свештенство которско дочекује Владику Рада. Први пут исто је овако дочекан године 1833, кад се као млади владика враћао из Русије.[1]) Ово је други пут. Још једанпут само дала се прилика овим ситним душама, да попријеко погледају великога Владику и већ славнога пјесника „Горскога Вијенца“; а то је било године 1850, кад је Владика болан и преболан пошао по свијету, да тражи лијека својој неизљечивој болести.

Душан Д. Вуксан

[1]) Види о овом С. К. Гласник број од 16 јуна о. г. стр. 299 и д.

ПОГЛЕД НА РАЗВИТАК СРПСКОГ РОМАНА

(2)

5 Како се споро искорењују једном устаљена схватања, мишљења, правци и односи међу стварима! Како се упорно све то одржава по извесној инерцији, навици, по извесној лености и успаваности људске пажње и осуства бодрости духа! Како би се могло пожелети да се у овом излагању прекине са духом и правцем, који је у српску књижевност унео Милован Видаковић; а како је то нажалост ипак немогуће! Истина, крајем четврте десетине деветнаестог века нестаје писаца који спадају непосредно у Видаковићеву школу, али „остали су тићи ждраловићи". Остали су они, који су у овом праћу васпитани, којима је Видаковић са својим следбеницима био у детињству и младости главна или једина лектира. „Оно, што је српским песницима пете, шесте и седме десетине овога (деветнаестога) века било најмилија детињска лектира, каже Светислав Вуловић, морало је, ма и нехотично, утицати на песничке производе". То што је Вуловић опазио у песништву поготову ће се моћи опазити у прози. Додуше, ствари су се унеколико измениле, с временом пошло се ма колико и ма у чему напред, али се из прошлости не може извући као змија из своје кошуљице. „Ја мислим, каже нико други но Јаков Игњатовић године 1851, да је нужно пре свега приволети народ да чита и књигом се бави, и држим да томе највише доприносе приповетке које народни дух и живот износе на видело, онако како су се појављивале и како се појављују". Пођимо трагом за књижевним схватањима, па послушајмо како, десет-дванаест година доцније, схвата ове ствари госп. Владан Ђорђевић: „Да се какав народ изобрази, да се у њему распростране науке и знања која су тако потребна за друштвени живот уопште, и за свакога човека напосе, потребно је да се у њему читање јако распростре. А чим ће се пре у маси народа каквог распрострети и омилети читање, ако не књигама које спадају у забавну књижевност, које примамљујући га на читање својим примамљивим садржајем уједно распростиру толико корисних знања". А Г. Чедомиљ Мијатовић свог „Рајка од Расине" године 1892 посвећује имену Милована Видаковића. И посвећује га non sans droit. И таква схватања трају до јуче, или до данас, повлаче се кроз књижевност колико и извесни њихови претставници, које је бог обдарио дугим веком и сачувао их од утицаја неколико великих књижевних праваца, који су се током њиховог живота појавили, а којима они духовно нису присуствовали. Наравно, живот тече и ствара нове облике, и постепно овакве појаве заосталости претрпава или заобилази. И код нас се напредовало без везе с духом који је унео Видаковић, али тек: с његовим утицајем, смањеним, ублаженим, разводњеним, али ипак утицајем, имамо да рачунамо још код извесних писаца.

Године 1851-1852 објавио је Богобој Атанацковић свој роман „Два идола". Тај роман назван је епохалним, његов писац стављен је уз Бранка Радичевића, убрајано је то дело у оно неколико крупних дела, која оштро одвајају једно сасвим ново доба, вуковско доба, да га тако ради краткоће назовемо, од видаковићевског у прози и псевдокласичарског у песништву. Скерлић, поред свих мана које је у роману нашао, ипак са књижевно-историског гледишта види у том роману прелом, кидање са видаковићевском романтиком. „Најбољи роман досле у нашој књижевности" каже за „Два идола" Светислав Вуловић год. 1876, када се већ био појавио и „Милан Наранџић" и „Чудан свет" и „Трпен спасен" и „Васа Решпект". По извесним својим особинама тај роман збиља претставља нешто сасвим различито од Видаковићевих романа. Узимање грађе из савременог живота толико је, за оно доба, нов, и смео, и драгоцен корак, да је према делу потребно сачувати извесне обзире. Али, може се желети да се нешто учини, а немати за то потребних својстава. И Видаковић је озбиљно мислио, да васкрсава и реконструише српску прошлост, да даје историске романе, зато што је унео историске личности, места, означио доба и владаоце за време којих се дешавају његови романи. Нешто се слично десило и Атанацковићу. Он везује свој роман за савремене догађаје, али остаје питање како је он све то схватио и обрадио. Лоше и никакве психологије, произвољности, изненађења, неоправданих прелома, старинске романтике пуно је у том роману. Између свих осталих примеса, видаковићевских црта има доста у њему. Оно што је раније оцењиваче заводило у прецењивање овог романа, то су филолошки обзири и савремена грађа. Ово последње отсудно је утицало и на Скерлићев став према роману. Кад се зна колико је он високо ценио Јакова Игњатовића и реалистичке писце уопште, није чудо ако му је Атанацковићев рани покушај да приказује савремени живот изгледао крупан књижевни догађај. Сем тога, као да је, пратећи развој наше књижевности, једва чекао на писца у коме ће видети прекидање с дотужелим видаковићевским правцем. „Два идола" имају ту неоспорну заслугу да значе прелом у нашој приповетци то је један корак унапред, напуштање историске романтике Милована Видаковића", каже Скерлић на једном месту, а на другом; „Богобој је први који је прекинуо са приповедачком традицијом и прешао на оно поље на коме се пре њега нико није огледао". Ма колико Атанацковићев корак био нов и напредан, изрази *прелом, напуштење, прекид* и сувише су одлучни кад се односе на Атанацковића и прикладни тек за много снажније и коренитије реформаторе него што је био Атанацковић. То као да је увидео и сам Скерлић, који је речи у првом наводу написао у једној полемици, а и оне у другом наводу пре своје историје, па се овако одрешити изрази у његовој историји књижевности већ не јављају. Место прелома, прекида, напуштања, код Атанацковића се може говорити тек о скретању, и то лаганом, постепном скретању под сасвим тупим углом.

6 У правцу који је засновао Милован Видаковић треба тражити порекло још једној групи романа, коју по невољи можемо назвати нашим историским романом. Можда ова реч *порекло* не одређује тачно однос између нашег историског романа и романа Милована Видаковића, јер Видаковићев утицај није више онако моћан, али се ослонац нашег историског романа на Видаковићево доба не може спорити. Усталом и да ту нема никакве присније и ближе везе, овај би се покрет

могао с доста права надовезивати на Видаковићево доба утолико, што је Видаковић у своје романе уносио толико историског градива, историског у онолико у колико је он знао историју, да се он може, какав је да је, сматрати оснивачем не само нашег романа уопште него и историског посебице. Али није то једина веза овог новог нараштаја, обележеног углавном националним романтизмом, или романтичним национализмом, са Видаковићевим добом. Ту су се стекли и услови, да те везе буду што присније. Овај нараштај књижевно је васпитан на Видаковићевим романима, а то је веома важно. Сем тога овај нараштај има додирних тачака са Видаковићем: сентименталност је битна црта овог нараштаја, неодмерно, необуздано родољубље његово познато је, величање народне прошлости то је „вјерују" овог нараштаја. Позната је и прилична разбарушеност и некритичност наших националних романтичара, и те особине показује њихова проза као и њихово песништво. Колико је углед и утицај Милована Видаковића још увек јак најлепше се види на случају Јакова Игњатовића.

Тај иначе толико снажни и изразити књижевни таленат и бујни уметнички темпераменат отпочиње свој књижевни рад више подражавањем Видаковићу, него по угледу на њега. Његове историске приповетке и романи нису ни у ком погледу корак унапред и имају све недостатке Видаковићевих романа. Али велика уметничка снага Игњатовићева није се ипак могла сабити у овако тесан оквир подражавања и она је свом силином избила на другој страни, у друштвеном роману његовом. То није био случај са Чедомиљем Мијатовићем. Он је целог живота, до наших дана, остао непоправљиво веран својим навикама из младости. Фантастични догађаји, хипертрофисана љубав и одушевљење за прошлост, наивни, логике лишени контрасти, осуство психолошке оправданости, све су то очигледна наслеђа прошлости. Никола Антула у својој студији о Мијатовићу исцрпно је анализирао све недостатке Мијатовићевог приповедања, али није нагласио његово припадништво Видаковићевој школи. Он је само учинио једно поређење између књижевне старости Мијатовићеве и Видаковићеве, с обзиром на начин како је књижевна јавност на њих гледала. Мијатовић је свога „Рајка од Расине" посветио Миловану Видаковићу и та је посвета сасвим на свом мосту. И то бива на крају деветнаестога века. Не може се човек довољно начудити како се, с обзиром на Мијатовића, мало пошло напред за читаво једно столеће. Не може се човек довољно начудити, како се један писац, на крају деветнаестог века, високо образован, у доба кад ја неколико великих књижевних праваца на западу дало своје најкрупније и заиста крупне резултате, како се је, дакле, у то доба човек, који иначе стоји на висини свога времена, могао задовољити да у књижевности буде ситан следбеник прастарог Видаковића. За самог Видаковића то је велика задовољштина, јер, поред свега што се може жалити што је то тако, зачуђава ипак како далеко сеже његов утицај. Чак ни као историчар не уздиже се много изнад Видаковића тај Г. Мијатовић, који се толико бавио историјом. У том погледу његов најновији роман „Краљичина Анђелија" поред свих својих слабих страна показује ипак известан

напредак, јер је у њему јасно изражена тежња да се историска прошлост прикаже што верније и са што више културно-историских појединости.

Овамо спада по својој књижевној основици и Г. Владан Ђорђевић са својим приповедачким радом. Његове назоре на књигу, на читање, на забавну књижевност навели смо малопре, и они су исписани као предговор његову роману „Кочина крајина". То је у целини слабо дело, интрига је наивна, произвољна, јединство несигурно држано, психологија шаблонска. Ипак, с потребном опрезношћу, осећамо потребу за две напомене, кад је реч о овом роману. Прва, с којом бисмо били мање одлучни, била би о могућности других утицаја сем Видаковићевог. Као да у начину обраде извесних карактера има нешто од писаца као што су Дима или баш и Виктор Иго. Извесно рачунање на ефекат помоћу наивних и у крајност отераних контраста, помоћу интриге која затеже пажњу наивног читаоца, све то више потсећа на начине извесних западних писаца него на домаће узоре. Другом напоменом, с којом бисмо били одлучнији, хтели бисмо да кажемо, да у роману има по неко мање место за које се може рећи да је баш добро. Под једним само условом, да су та места самостална, ми бисмо били готови да тврдимо, да се у њима може видети, или бар наслутити писац који би се могао развијати и ићи доста далеко. Можда је кривица до ондашње критике, која у писцу није опазила неколико тек наговештених црта, можда је крив и сам доцнији пишчев живот проведен у политичкој бури, али тек има нашто разлога за веровање, да је у писцу „Кочине крајине" наша приповедачка књижевност нешто изгубила. Ова се мисао појачава још и околношћу, да је „Кочина крајина" једно почетничко, сасвим младићско дело.

Овоме добу припада по свом постанку и велики роман Г. Владана Ђорђевића „Цар Душан". „Да би показао народу какав је био Душан и какво његово царство, писац ове књиге почео је да пише 1875 године велики историски роман, у коме је хтео да исприча целу двадесетогодишњу владавину Стевана Душана". Из различитих разлога дело се у целини појавило тек у наше дане. Одмах да напоменемо, да се дело оштро издваја из видаковићевског и доцнијег романтичарског начина приповедања. Дело није кројено по ранијим шаблонима и оно припада овоме добу више хронолошки, и по томе што претставља органски наставак пишчевог рада на историској приповеци и роману. Могло би се мислити чак обратно: да је писац увидео како су с недовољно познавања историске прошлости ранији писци улазили у послове ове врсте, па је хтео да баш ту празнину у нашем историском роману попуни и тај недостатак наших ранијих писаца надокнади. То се бар може закључити по обиљу научног историског материјала, који је готово механички унет у роман. И у томе као и да лежи највећи недостатак овог романа: учене расправе сведене су на некакав облик романа, али је ерудиција прогутала роман. Списатељски поступак г. Ђорђевића доста је прост. Велики историски материјал о српској прошлости ставио је у уста појединим лицима, историску гардеробу разделио према положајима и ранговима. И та лица говоре

најчешће, као аутомати, као рђави ђаци своју лекцију. Ако треба да упознате привредни и трговински живот државе, то ћете научити из опсежног реферата каквог логотета, ако вас занима спољашња политика, припазите кад се краљ и краљица преслишавају из те гране државне управе, ако вас интересују односи с Млецима, прочитаћете читаву серију изворних докумената. Место да наслика једно доба, писац нам саопштава податке, непрерађене, из прве руке. Зато и личности романа не живе. Ни Душан, кога пратимо кроз двадесет година, и кога видимо и у борби са оцем и у борби за одбрану државе, и у освајачким ратовима, и на забави, и на ручку, и код куће, и на болесничкој постељи — ни он не живи. Ви видите само његове гестове и чујете речи, које већ унапред знате, али унутрашњег човека, који жели, страда, нада се, кује планове, не видите. Његов велики, бар по димензијама, план да оснује балканско царство не видите како се постепно развијао, како је Душан гледао на ту будућу своју творевину која му је завртела мозак, је ли то једна плима осећања за триумф српског православља, или снажан и суров освајачки нагон, је ли осећање какве цивилизаторске мисије, или развијен династички занос. Све то из романа не видите, и Душанов велики сан за нас је прилично празан.

Време, прилике, догађаје, односе писац често гледа данашњим очима и мери данашњим мерилима. Та његова особина јавља се у два вида: једанпут вам изгледа да писац не уме друкче да гледа сем по аналогијама са модерним животом; други пут вам се чини да модерним изразима изражава ондашње појмове да би их прближио данашњем читаоцу, да би му их учинио разумљивијим, блискијим. Тог уношења појмова из модерних времена има толико да је Госп. Војислав Јовановић видео у роману елементе из пишчевог властитог државничког живота и његов роман назвао аутобиографским.

Случају Владана Ђорђевића веома је сличан онај Стојана Новаковића. И овај се научник под старе дане вратио драгим забавама из младости, и његов је роман почет назад неколико деценија, а довршен пред светски рат. И Новаковић је своје научно познавање српске прошлости хтео да у облику романа распростре међу читаоце. Он упозорава да је то „приповетка коју није писао приповедач од посла. Писцу је жеља била да читаоцима пружи опис живота српског у средњем веку у што свестранијем облику, и облик приповетке учинио му се за тај посао најподеснији. Тим путем се овде у облику приповетке износи дело студије“. И резултат је био као код Ђорђевића: нисмо добили уметничко дело. Новаковићев „Калуђер и хајдук“ црта доба деспота Ђурђа, доба тако трагичних обрта у судбини нашег народа. Предмет је врло благодаран, али у слабим Новаковићевим рукама остао је неискоришћен. Личноси су нереалне и конвенционалне, машта примерно оскудна. Сув научнички дух веје кроз читаву књигу.

По многом чему намеће се поређење између Ђорђевићевог и Новаковићевог романа. Поређење би ипак испало на штету Новаковића. Његове су слике врло бледе, његова реченица безизразна и

тупа, цео поступак пипав и несигуран. Код Ђорђевића немате психологије, немате индивидуалисања карактера и још много чега. Али имате, иако шаблонских или можда нетачних, али широких слика средњевековног друштва, једног ако не психолошког продубљавања, а оно бар широког замаха једног старинског приповедача и беседника. Душанове борбе с оцем, широки покрети војске и маса, приредбе великог стила, јавне свечаности, велике царске гозбе, све то нема дубине, али има ширине, импонира бар својим димензијама. Две су околности припомогле да Ђорђевић више учини. Прво је његова лична особина: јачи, снажнији, крепчи темперамент, свакако не чист уметнички темперамент, али ипак темперамент једог снажнијег причаоца. Друго је сама Душанова личност. Дубоко драмски и трагични моменти у његовој толико бурној и прилично дугој владалачкој каријери, његова владалачка личност која се издизала изнад свих владалачких глава на југоистоку Европе, све то и слабијег приповедача уздиже на једну већу висину и чини га знатно занимљивијим,

Обадве ове књиге имају и иначе сличну судбину. Обадве спадају у оне књиге које „имају своју судбину“. Обадве су почете назад неколико деценија, а довршене тако рећи јуче. Да су довршене онда кад су почете сматрале би се по свој прилици као знатна књижевна добит. Данас оне претстављају закасneле плодове једног прохујалог доба. Да су се појавиле у доба кад су почете, данас бисмо их ценили историски и сигурно не на њихову штету. Данас их ценимо друкчијим мерилима, којима оне тешко или никако не одговарају. А историску вредност не можемо им признати, јер у историји нису на оном месту на ком су требале да буду. Нешто ипак није промашено у овим књигама. Оне могу бити добра и занимљива лектира за народ, за оног читаоца из народа, који је доста чест, који радо купује народне песме и занима га народна прошлост. Прикладна су лектира и за наставу из националне историје у средњим школама.

7 Сву ову приповедачку књижевност национално-роматичарског доба не смемо никако сувише тесно везати за Видаковића и његов правац. Овде-онде тога утицаја има и у сасвим непосредном облику, али морамо увек имати на уму, да је то ипак једно ново доба. Вук је већ завладао књижевним језиком и то се огледа свуда. Сва ова приповедачка књижевност отишла је далеко, и каткад врло далеко напред бар у језику и стилу. То је доба кад се већ пише књижевно у данашњем смислу речи. Поред тога и по садржини се ова књижевност, у целини посматрана, ипак оштро одваја од традиционалних „романтических повести“. Није машта ни из далека онако пуста, разуздана, детињаста. Врло често она је још увек таква да осетно вређа исправан данашњи укус, али га вређа у мањој, и понекад много мањој мери. Како је ово доба надахнуто великим родољубљем, народ ће поступно почети да улази у роман. Док су Видаковићеве личности из племићског сталежа, бар понајчешће, а радња се развија по дворовима и замковима, код овог нараштаја имаћемо нешто сеоског живота, сусрешћемо обичног сељака, видећемо његов домаћи живот,

његове друштвене односе. Код Новаковића има нешто села, код Ђорђевића у „Кочиној крајини“ више, јер овај роман црта једно доба, које је писцу било временски сасвим на домак. Свега тога нема у некој нарочито великој мери, али има толико да се у тим појавама може гледати макар и сасвим благ прелаз ка реалистичком друштвеном роману. Већ и по овоме приповедачки производи овога доба нису за потцењивање, ако не као уметничка дела, и оно бар као књижевноисториске чињенице и појаве. Али ће се из крила овог истог покрета јавити и књижевни радови, у којима ће се једино или претежно приказивати савремени живот и догађаји. Тако се она нит друштвеног романа, којој почетак хватамо код Богобоја Атанацковића, не прекида никако сасвим, а ускоро ће бити приметно јака и солидна. У колико је тих појава било до сада, оне су прилично незнатне, или случајне, несвесне. И Видаковић је црте свога времена уносио у иначе историске романе. Таквих несвесних примеса има и у историским романима Јакова Игњатовића, али ће се то сад радити свесно. Две су појаве у овом погледу нарочито важне и сасвим довољне да учине потребан прелаз. Прво је Јован Суботић са свијим романом „Калуђер“. „Истина и поезија“, тако гласи поднаслов овог романа, и тај би се поднаслов могао узети као симбол за овај тренутак прелома у нашој прози. Да у овом роману има „поезије“, то јест оне видаковићевске поетичности, то бисмо очекивали. Али оно што пријатно изненађује у овом роману, то је знатан удео истине. Калуђерски живот посматран је ту с наличја, као „истина“ више него као „поезија“. Има у роману карактера реалистички цртаних, има ситуација живо и верно приказаних и драмски изведених. Има затим успелог хумора, који, сасвим неусиљено и неосетно зна прећи у сатиру. Друго крупније дело овога доба је „Сањало“ Милорада Шапчанина. Он је као приповедач оцењен неповољно, али остаје чињеница, да у његовим приповеткама учествује обичан, свакодневни свет, да оне сликају село и сеоски живот, или грађански сталеж. У све то унето је много старинског сентиментализма, али све то значи ипак некакав напредак. У „Сањалу“ ће све то узети знатније размере, и ми ћемо у том роману добити живописну слику села, варошке занатлиске породице, чиновничког света, школске младежи, школског и омладинског живота, са панславистичким струјањем и политичким животом Србије и Војводине у позадини.

Веома сличан је случај Павла Марковића — Адамова. Његов роман „Дух времена сад је таки“, ма колико да му је писац прожет иначе „омладанством“ пун је лепих реалистичких слика. Он управо црта стари проблем „старих“ и „младих“, проблем који постоји откад постоје стари и млади. То је проблем „оцева и деце“ али доста вешто унет у наш друштвени живот, између два нараштаја, једног славеносрпског и другог вуковског. Чак је и психологија жене погођена; жена је либералнија, она се лакше прилагођава друштвеним променама, па мајка заступа децу код оца, да се не противи сасвим новим назорима јер „дух времена сад је таки“. Сви ови случајеви јасно показују, колико једна школа, једно примљено схватање, без обзира на индивидуалне одлике писца, може да у писцу убије праву његову природу и да га заведе, да се целога живота креће под маском.

Књижевни покрети, правци, струје, ако нису помодни, случајни, него ако органски произлазе из књижевних и друштвених прилика, не могу се оштро одвајати једни од других. На местима где се сукобљавају и прелазе један у други јављају се преливи, неизразита маста, књижевне појаве без оштро издвојене физиономије. Или стари покрет извесним својим огранцима живи уз нови, упоредо с њим; или стари покрет већ у себи носи клицу новога доба; или нови покрет плаћа свој данак староме, док се сасвим отргне од њега. Ту смо појаву запазили код Игњатовића, који је иначе тако изразити реалиста, али једним делом своје делатности припада традиционалном правцу; то смо видели код Суботића, Шапчанина, Марковића—Адамова, који су припадници романтичне школе, али једним делом свога рада припадају више реализму него романтизму. Такве две појаве имамо код два претставника реалистичког правца, чија два романа не припадају реализму. Ако се прими, да се писци могу груписати не хронолошки, већ по извесној уметничкој и идејној вези, духовној сродности, онда „Ускок“ Сима Матавуља и „Хајдук Станко“ Јанка Веселиновића припадају нашем романтизму. За „Хајдук Станка“ може се још одређеније рећи, да је историски роман, јер је рађен са пуним амбицијама, да се обради једно историско доба. Та страна романа није успела, јер је рађен без иоле дубљег познавања историског ткива. Психологија је сасвим слаба, а има доста и сасвим наивне, врло старинске романтике. Али један срећно нађен популаран тон причања прибавио је роману доста читалаца из редова младежи и шире читалачке публике. Матавуљев „Ускок“ рађен је много трезвеније, књижевније, у њему уопште нема рђаве романтике, јер је она код Матавуља немогућа, али је сама Црна Гора гледана на један више епски начин. Сем тога и нешто изузетна и необична појава и судбина главног јунака дају делу известан романтичарски карактер у нешто бољем смислу те речи.

Прелазног је карактера и „Карађорђева смрт“, роман Пере Тодоровића објављен у новинама осамдесетих година, а оштампан у књигу тек сад. У роману нема нелогичности и произвољности старијег доба, али нема још ни истинског реализма. Рађен је трезвеније и са мање романтике него Веселиновићев „Хајдук Станко“, али има доста јевтина патетичности и старинске, популарне драматичности.

(Наставиће се)

Милан Вукићевић

НА ВИСИНАМА

(Крај)

IV

Када је понова дошао до свести, старог пријатеља није више видео поред себе; види само црвене мрље пред собом и, тада га обузе језа и страх; крв поче нагло да струји, али, он још увек стоји окамењен и збуњен. Као мало дете остављено у мрачној соби. А када се растрезнио полети да га тражи али пријатеља нема. —

Зове једном, два пут, трипут и слуша — слуша . . . . . .

Мир . . . . .

Понова зове . . . . .

Опет мир; опет тишина.

Најзад — виче: дуго, гласно и тужно.

— О-хо-о-ој пријатељу!

Ни од куда одзива!

Нигде људског гласа; једино чује се разбијени, страшни одјек што се враћа и као да се иронички подсмева оном његовом.

Зовну још један пут.

Разлеже се опет дуго његов глас загрљен са одјеком преко планина; јечи кроз кланце и губи се у таласима брда али — пријатеља нема — па нема . . . . . .

А тада . . . . . .

Престаде да га зове и понова утоне у своје мисли.

. . . . Кроз свест лете му мисли чудном брзином и све тако . . . ниже се повезани ланац свих могућности, док му не пуче пред очима:

— Боже! Он је пао! Убио се . . . . .

Али и тог страшног, суровог сазнања нестаје; ублажује га варљива нада и бодри га; даје му нове снаге; чисти и истребљује из душе све судбинско; све нежељено . . . . . .

А он . . . . ?

Понет новим силама верује надању и понова тражи ишчезлог пријатеља. Лута опет . . . . виче, и све тако, док се није уморио; док се није сродио са ноћи; навикао на усамљеност и помирио са грубим ехом, који га је, својом иронијом, до скора тукао по души и мозгу. —

До сржи уморан и истрошен седа на високу стену, која му не изгледа више ни страна ни погибељна. Она му је драга, воли је; прилија се слободно и интимно уз њу као на стару познаницу, која га давно зна и допушта му, да на њој одмори своје уморне удове и прозебло тело. —

Наслања руке на оштрице и несвесно, захвално их милује што га, тако чврсто, држе и штите од дубоких јама које су постале још дубље, гладније са падом ноћи.

. . . . Седи на стени судбински човек, у ноћи, а нада људска загрлила му је душу; теши га својим благим дахом и говори о стрпљењу. Уверава га да ће све бити добро; гони га да чека изгубљена пријатеља који ће са̂м доћи . . . .

То му годи. Расплињује се временско у његовом расположењу као мирис, као свежина и као топла динамика која му радосно покреће све нерве. Осећа чудну пријатност и пуноћу духа који се шири по њему и он постаје горд, сигуран, неустрашив, нов и велики. — Чини му се да је прави горски, планински див; да је син целог масивног, планинског сплета; право чедо заноса и случаја, зато га не плаши више ни ноћ, ни усамљеност, па ни зинуле чељусти око њега. —

Пред свим склапа очи; допушта у себи мир и одмара се без духовног живота, јер су му одбегле мисли из тешке главе; напустиле су га те чудне чаробнице за тренут, да се негде ван њега или у њему прикупе, групишу и сложе што више, и да га тако, умножене, изукрштане, нападну одједном — мучки; да га изненаде и потпуно опустоше, искрваве; да му разрију мозак, разоре ум, убију свест и униште наду; да му мисаону душу покидају за навек.

Све се заверило противу њега, али, он остаје и чека изгубљеног пријатеља; не схвата затишје пред буром у простору и у себи. Ништа не разуме већ седи као човек без главе који живи само трупом, удовима, кичмом, све дотле, док га нису понова преокупирале безброј мисли; док понова није осетио сву величину судбинског момента; сву језу која се од једном расула свуда и на сва његова чула и тада . . .

Почиње да мисли мислима од којих оболева ум и седи коса. —

Сада му овлада душом сазнање да му се пријатељ сурвао негде са високог врха. Заробљен и понет плимом мисли, а снагом ослобођења, кроз безбројне тајне, ближи му се смрт да је и он осети, види и да се утопи у њену моћ. И, чини му се као да га је смрт већ упртила на своја коштава леђа и нагло носи кроз векове, деценије, године и дане који су минули и који ће доћи. —

Загрејана фантазија развија му крила, а он, незнано како, као у сну одлеће ка звезданом небу; кроз стихије надошле ноћи и, тако, пролази, заједно са тугом, преко свих села, вароши, мора, вода; преко свих лугова, долина, суза и људских брига што почива уморним сном. Лети преко свих живота; изнад борби, плача, весеља, славољубља и taштина.

По том, осећа да га мистична величина момента диже још негде више; успиње га нешто до вртоглавног постоља; до вихора божан-

ског страха који га предаје снажном струјању да га, тако узбуђена, поведе на ниже; судбина га је отела, и сад, нагло га скида са висина; провлачи га, неким безумљем, кроз уске кланце и уске долине; одводи га на незнано мјесто, да му само покаже размрскани леш пријатеља, а затим, опет га диже у висину; води га кроз ноћни хоризонат и показује цео животни склоп: бивших, садањих и будућих. Прича му о свим супротностима код људи: о рађању и умирању; слави и понижењу; богатству и беди; о гениалности и идиотизму . . . и све тако, излива луда судбина; ниже се и прелази, преко понора и планина, фиктивна поворка: видно, дуго — непрекидно.

А он . . . .?

. . . . Оболео, уморни човек . . . .

Он још мисли мислима од којих оболева ум и седи коса.

. . . . Као да му трепти нешто пред очима . . . . гледа светле праслике; слуша лудачки ноћне покрете; сазнаје нове новине преко чудних екстаза . . . . шаље свој оболели дух доле, пријатељу, да му прича људску причу и незнану бајку о једном топлом лешу, који је са мртвог постоља устао и ушао у дубину; у оно гигантско, обухваћено и синтезирано из свега; у једно Ништа . . . .

Послао је свој дух, пријатељу, зато и сам силази уморан и без душе.

. . . Сада —!? Чини му се да је нашао леш; да га гледа онако укочена бледа и са мртвачким очима из којих, место светлих суза, тече тамна крв. Посматра га дуго, погребно, без речи; без духа: а друг му се одмара непомичан и још увек крвавим уснама. Лице му је потамнело, изборано тужно —; такво, као да кроз њега — као кроз призму — види сав унутарњи, људски бол и целу спољну, космичку ширину. —

Лудак ту види и себе сама, исто тако испијена, мрачна и потамнела. У мртвом телу старог друга, открива и некакав страшан дух који се видно покреће и чини припреме да и на њега пређе; да га стави поред мртвог пријатеља . . . . већ је и почео да прелази на њега; почео је да му сише, као стоноги полип, крв; почиње и мозак да га боли; осећа се као да је случајно пао у мртвачку раку у којој заудара лешина и гамижу црви; упао је у раку а незнани гробари почели су журно да га жива покрију земљом.

Од свега тражи ослобођење; хоће да оде; да се спаси отворене гробнице; напиње се последним силама да се извије изнад тог осећања; тражи нове инспирације и . . . . чини му се да је успео; понели су га безброј покрета, носе га опет негде али, то није оно, чему он тежи. Њему је потребно да не зна ништа; да не чује више мртвачко вибрирање ноћних симфонија које му плене сву будну пажњу и кидају схватање . . . .

Остављени пустињак хоће да заплаче али, не може.

Хоће да заборави леш убијеног друга, и то не може. У њему су се разбуктале све супротне тежње, с тога, упија се у њега оно, које хоће да одбаци — да ишчупа . . . .

Ено . . . . већ се појављује иза прве оштрице његов пријатељ као нежељена страшна сен; ниче све виднније, пуније; као зао дух који својом белином расипа кроз мрак ужас, крикове и лудило. Баца из себе у отворени простор милионе игала од којих пати душа. И сви се ти милиони убадају само у њега од чега без прекида пати, трза се и страхује . . . .

Изненађен, сатрвен и окрвавен гледа како се та нежељена, страхотна сен, све више диже и витла као незнани вихор; диже се и шири високо; до звезданог неба; преко васионских стихија; стреми у широку бескрајност; ка општој космичкој матери да од ње ослободи и украде силовиту, бестелесну децу, те да се с њима врати и објави, хаотичном виком, погибао и другог, већ спремљеног човека. —

Страшна ноћна неман дошла је потпуно и са собом довукла је све страхоте; све паклене ужасе да пир пирују над лудилом човека и да се цинички веселе над још мало преостале здраве свести. —

Дух му се извио до транса и тамо, лудачким чулима, занет слуша погребна звона. Гледа упаљена кандила која брште од људских суза . . . .

За тим . . . .

Осећа да је све његово, лично и властито одбегло после чудне изненадне побуне. Напуштен је од свега, још једном, а у његовој унутарњој празнини са праском се ломи, крши се дубина момента из којег се рађао бол и страх. —

Не види више ништа уморним очима, али, осећа, некако подсвесно, погребни спровод и неман смрти које хитно носи, на свом скелету, преко врхова и лугова, један млад снажан и духовно јак живот . . . .

Чини му се да допиру до њега, из дубина, тужне тихе песме, тужне песме свих покојника. Да неко, над њим, пева тиху, благу успаванку.

Љуља га брижно материнском попевком сна, одмора и заборава . . . .

Савршена је тишина. Нигде даха; нигде ни гласа, ни шума, ни песама па ни жубора раскликталог срца.

То га успављује . . . .

Ослобађа га људских мисли. Умор му прича детиње бајке, говори топле, нежне, срдачне речи . . . .

А он . . . .

Не зна ништа!

Једино што осећа, то је крајњи умор тела. Удови га боле. Очни му капци падају као олово, а глава му је пуна болна — одвећ болна. —

Кроз тело пробија га хладна језа. Да би се загрејао припија се уз опорну стену; грли је згрчен и тражи удобније легло, и све тако, окреће се и удешава као човек на тврдој постељи под отвореним небом, док га није савладао крајњи умор; поступно се губи док није заспао лако . . . .

Спава усамљеник на врху лаким сном и сања . . . . слуша етерне гласове; гледа све живље и изразитије погребни спровод који води смрт хитно и журно незнаном гробљу; далеко негде — Тамо где Будиља Нирвана ћутљиво влада са свечаног трона и чека да дође уморна смрт са људским пленом и целом стихиском пратњом . . . .

Пролази дуги, трагични низ скорих мртваца, са ужеглим воштаницама у ноћи, а далеко од њих види и свога пријатеља како, закаснео и уморан, хита преко брда, лугова и јама да уђе међу мртвачку поворку; да се преда вековној водиљи —; смрти коју Нирвана, још увек, чека да је поздрави грмљавином свога далеког неба; варницама њених муња; фијуком субинског ветра и буром створене пучине у коју пропадају сви и пропадаће вековима док трају бедна људска поколења . . . .

Све то сања, док лако спи на високој стени, без покрета, згрчен и прозебао; — после силовитих ровења.

Умор га је савладао и брижно повио, да се, за време, одмори на голом кршу, покривен стравом и широким поднебљем у ноћи. —

Чудна промисао уњихала га поступно на голом, тврдом камену; ослободила мисли; следила му је живе речи и људски покрет усана да се не би чуо његов протест . . . .

А он . . . .

Одмара се мирно, лако.

. . . . Мистика га је опила; ноћна тишина изаткана је, од влакана ноћи, свиласто ткиво и њиме прешла му је преко вида, душе и уморног тела, да га смири; да у њему укочи сваки покрет будна, узнемирена и свежа човека . . . .

Још . . . . нигде гласа; нигде шума даха, израза.

Све је мирно и лагано ходи, јер уморни, изгубљени човек спава чудним сном на висини планина. Јер неко виши и незнани бди над њим; пази да се не кида погребни мир који је завладао после незнаног лудачког сна, који гаје освојио и временски смирио да га спасе од духовних напада и покрета . . . .

Дошао је лудачки, незнани сан . . . . .

И њему — новом становнику планина — прилази пријатељ и показује му немо, сузним очима Оног што му је ишчупао душу, расцепао груди и сломио тело; оног злог фантома који их је сугестивно одвео на висину да старог убије, а после, да се, изнад сазнања млађега, лудо кикоће.

Још у сну, радо би умро исте ноћи, само да престане лудо туговање у њему. Дао би све здраве живце и сву преосталу снагу, само да може да се приближи незнаноме, који се родио те ноћи; да га згази, понизи и лудачки шиба исто онако, као што он рије по човјечјем телу и разрива, тупим оруђима, мозак мисаона човека који се без моћи трза, отимље и губи ни у шта. —

Дао би радо све, али сазнање му говори да мирује јер стоји пред Величанством које се подиже из свега у све и тиме даје себи име *Бог*.

Пред њим обара покорно људску главу, предаје људе судбини, а сâм одмара се, још увек, временским сном, који годи уморном телу и истрошеном духу.

V

Прошла је поноћ.

Ваздух је горе, на висини, све хладнији у колико се ведри небо. И, та хладноћа буди трагичног усамљеника који још чека да се врати изгубљени пријатељ — а њега нема. —

И са тим првим буђењем као да не зна где је. —

Осећа тешке удове, изломљено тело и мутну главу. А у колико га више освежава планинска свежина, њему се све прикупљају мисли.

. . . . Сад почињу понова да теку, да оживљују и чисте свест којом чуствује крваве ожиљке у мозгу, неке дубоке и болне трагове у души. —

Неко се стровалио на њега свом тежином и затворио му груди.

Јечи празнина у њему, а он још не схвата ништа; не зна шта треба све то да значи. — Труди се да га објасни себи.

Сећањем се вија кроз минуле тренутке, али све пролази кроз њега мутно и нејасно. —

Опомиње се свих појединости: судбинског часа када му је пријатељ отворио прозорско окно које ћутљиво зури у сеоску манастирску зграду; момента кад га је стари друг у заносу дотакао немоћном руком и лудачки позвао:

— Чујеш . . . . звона звоне и зову на вечерњу молитву . . . . И сада као да чује звона; види одушевљеног пријатеља, затим калуђера, њихов револт, излазак из цркве после отварања двери; онда пењање на врх . . . све се ниже, преплиће се, шири и топи у њему . . .

А он . . . .

Још ништа не разуме и не схвата, већ даље прелази згрчен и склопљеним очима преко низа догађаја који се провлаче кроз њега. Слуша старчев кашаљ, који тужно и тупо одјекује по празнини; прати са саучешћем први излив из пријатељевих груди; гледа га у крвава уста а он, као апостол људи, говори, говори дуго, немо, заносно . . . .

. . . . По том појављује се у њему, као страшило, нестанак пријатељев . . . . Нешто му, у дну душе, прича убиство пријатељево а он, још увек, безизразан, занесен, непокретан, немо, без узбуђивања прати трагичну игру у себи. —

Све се у њему живље буди, освешћује, изукршта, извија, рађа, звучи и одјекује . . . . Нижу се пуније, видније, све појединости и револтно траже ослобођење његовог сазнања у највећем, високо, моћно, узвишено, јако . . . .

А он . . . .

Још увек не зна, не разуме!

. . . . Затим судбински, трагични моменат гребе му чиодама душу, убада га у срце и дражи нерве. Ноћни, висински и хладни

ваздух пара га по телу леденим оштрицама; увија га у хладну одећу да га освести, поврати и . . . . почиње да дрхти, увија се; затим цвокоће; најзад као да му је олујно крило зањихало душу . . . Не може да нађе мира . . . тражи угоднија, топлија места; припија се уз стену; љуби и милује хладни камен; нема топлоте ни сажаљења, ни милости за прозеблог човека и, — изгубљени човек ужасно дрхти, зебе, рида у себи са разиграним вилицама у којима осећа махнити бол од силних и наглих покрета. Боле га, а не може да их заустави, није моћан да влада њима.

Од тога отвара очи, а са тим, улази у њега сазнање . . . Сећа се старог осећање који је пао са стене. Сазнаје све, и то све нагло га буди, диже и покреће да устане . . . .

. . . . Стоји на високој стени збуњен и неодређен, као страшна ноћна сабласт, као вековна авет.

Стоји на ивици лудила и са оседелом косом, после страшних догађаја и пред величином страха који, сада тек, појавио у свој величини, као прави титан, неумољив гигант и језиви див што својим дубоким дахом покреће и пуни све више хладни мрак . . . .

. . . . Хоће да размишља али, мисли му несређено теку. Поглед му блуди негде, где његова оболела свест ствара страшна и наказна бића која долазе са свију страна и ближе се њему; рађају се из сваког камена, дрвета и предмета у гомили, брзо . . . . гледа ноћне немани али га још не плаше јер осећа струјање мозга, зна да је усамљен на врху и ако му свест бива све тамнија и грубља. Сад . . . чуо је јасно да му је нешто пукло у души; нешто је у њему умрло . . . . то му је свест откинула последњу везу која га је спајала за живот, емоције, интелекат и вољу.

По том . . . .

Изгубио је све. Заборавио је све: судбину људи, свога пријатеља, минуле дане, тренутке па и сама себе . . . .

. . . . Не зна где је, али у њему се шири све више аветни страх који труби у њему и уверава га да се је све дигло против његова живота.

Студена ноћ мучки пробија се кроз лудачко, живо тело, а он, у сваку силуету предмета види крвног убицу, многе титане, безброј костура, руку, ногу, глава и . . . и сви се пружају њему, са свију страна, да га удаве и баце у провалију.

Све се покренуло да њега уништи.

Љуља се брег на коме стоји; пуцају планине, јаучу дубине; окрећу се тамни вихори у ковитлац; плашега различита луда лица; прашти цела васиона; јечи притиснута река; бију звона; чује се стокатна узбуна и гигански покрет целе природе око њега.

Чини му се да су све мртве ствари оживеле и добиле облик чудовишта које као велике птичурине леже над његовом главом — ка њему. Видају га демонске, паклене утваре; лутају ноћне тајне са ужеглим буктињама и траже да га пеку, шибају пламеном; да га распињу и вуку гола по врховима док му осећају људски земаљски дах. — Све, само њега тражи . . . .

А он . . . .

Душевно оболели човек

. . . . Згрчио се око једне стене и лудачким погледом звера око себе као бесни, уморни пас, са пеном у устима, у моменту док га вијају људи да му одузму болесни живот.

Припио се, и притајено, дрхтећи ћути и штити слободном руком од сваког шума . . . види . . . пронашли су га — као таласи навиру све ближе њему и, тада . . . .

Из груди отме му се дуги, лудачки узвик:

А-а-а-а . . . .

Пролама се кроз тишину његов крик и враћа у његова чула многоструччан; као урлик, као вика безбројних вампира који су пошли свим силама на њега . . . .

Још једном крик, дуг, лудачки, очајан крик! . . . .

Понова јече кланци и планине од његовог очајног гласа који му се у бујним млазевима точи из отворених уздрхталих груди . . . . . пред осећањем смртнога страха устаје и бежи из свога склоништа. —

Полази журно, без циља . . . . . . трчи; лудачки трчи, вођен инстинктом, путовима којима је дошао; бежи од самог себе, а никако да побегне од онога, што га непрестано у стопу гони и показује му несвесно путеве којима треба да се спасе . . . .

— —

* * *

Тек у подне стигао је у село оседео, измењен, поцепан, изгребан и окрвављеним рукама . . . .

Лудачким погледом лута по сеоским цестама. Припија се уз зидове, скрива у заклоништа, улази у отворене куће . . . Све се село узбунило . . . .

Препознаше оног свог „загонетног госта“; сетише се „светог човека“, али га, ипак, везаше и на сеоским колима одведоше: лудака и убицу оног другог, „светог човека“. —

Илија Т. Јовановић

ПЕСНИКОВА МОЛИТВА

Још коју чашу уз благи осмех
И топал поглед младости ведре,
Још који сан на груди једре,
И то је све за мене песника.

Још коју ноћ да усамљен лутам
Туђим градовима док све спава;
Још који састанак уз шаптање трава,
И то је све за мене скитницу.

Још којој кућици у предграђу
Да крадом приђем док месец светли;
Још који растанак кад се буде петли,
И то је све за мене бескућника.

Још коју зору да упијем у се
И сахраним страст хладним дрхтајем;
Још које јутро да се горко кајем,
И то је све за мене самотника.

Још која суза да на срце кане
Кад глас Шопена или Бетовена,
Заплаче пустињом уз јецај жена,
И то је све за мене смртнога.

Радоје Мирковић

ВЕЧЕ

Вече се румено сја и лијева у грању . . .
Иза кућа, улицом, у топлом бјеласању
крдова што силазе са травних гребена,
овнујско звоно, на челу, сарањује, покопаје
гашење сунца за широком дубравом.
Стријепим!
Моја чежња нараста на раскршћу
за чобанком убавом!

Љетња ноћ . . . у сусједству, за плотом,
рик краве за теленцетом шареним,
свјеж, топао кабао млијека
и плач дјетињи, узани и мали.
Још за сат један па ће на гувнима
као некад, као лани, опет,
момци и жут уштап да се поваљају
кроз пшеница тешких бујну руковет.

Крдови спокојно теку испод мурава
и улијевају се у торове . . .

Стријепим за тим храстовим вратима
што се затворише, дубоко, иза брвана.
Мучи ме вече то што силази с планине,
мрачи ми вид и немир ме узима, голем.
О чобанко лијепа, добра ти ноћ,
за твоје ћу ведре очи да умрем!

Јанко Ђоновић

СЕЉАЧКА КУЋА

Лиснати плот те чека,
топлина и задах сламе
и мека топла средина
погаче наше ржане.

Ту увијек можеш доћи
путниче, друже, знади —
од њих ти нико неће рећи
да они мру од глади.

И црни плот прескочи,
Шаров ће мирно лећи —
ни стара што вуну преде
ништа ти неће рећи.

Само пут бијел и прашљив
доловима што се буди,
само ће ти он говорити
о животу ових људи.

Ник. М. Лопичић

НА ПОЛАСКУ

(девојци коју сам волео)

Још ноћас
за овим столом сам са болом пропићу целу ноћ
па после
другови збогом, девојко више ти нећу доћ.

Отићи у далек свет.....
где чежње за родним ко рана пролећа листају
у души понети родних девојака пој,
тада ће у очима две туге да ми заблистају
другови збогом, девојко, јаде мој!

Још једну само да ми је пропити ноћ,
још једном да се огледам у твоје очи!
Другови збогом, девојко више ти нећу доћ,
свирачу свирај ми, крчмару точи ми, точи.

Илијас Добарџић

ПРИЧА

Оне вечери имале су боју корала,
А две твоје сјајне зене смешиле су ми се
Ко две прве звезде и оно за чим је проплакала
Многа угашена зена, необуздано је,
Слично махнитом акорду, брујало у нама;
И беле поворке наших немирних радости
Пратиле су нас побожно и верно у ходу за нама.

И падале су у веселом хуку
Лакоћом птичијих крила, вечери што су
Ко веселе птице после дугога лета у неку тиху луку
Уморне, мртве пале. — А црни прах
Што је за наговештај ноћи од некуд слазио,
Затекао нас је неме и хладне ко две статуе,
На чијим се кутовима усана скрхани осмех плазио.

А невидљиви сплет што нам је
Мисли и зажарене руке везиво,
У тренутном болу кличући рађајуће Осамље,
Растрзао се ко сплет крвавих нити —
И као задњи трзај нечега што је мртво пало,
Уз неми удар заболело је очајнички понор душе;
И као врисак сломљене гране последњи пут те је поздрављало.

Моје:
— Збогом!

Нови Сад

† Вукица Гајдобранска

КРИНОВИ

(пок. Вукосави Гајдобранској, песникињи)

Расцветали и намах свели
Пре но су сазрели
Кринови бели......

Пред њом,
Стазом њеном просуто цвеће
Узаман;
Јер она туда проћи неће.

Расплинуте,
Младости слатке капи,
Са усана;
Пре но су љубљеном дате...

Даљинама
Блудиле чежње:
За нељубљеним,
За песмама,
И нечим вишим!?...

— У морским тавнинама,
Крваве,
Тонуле хризантеме;
А зене:
Небом писале слова
Последње песме њене....

Расцветали и на мах свели,
Пре но су сазрели,
Кринови бели:
— Живот и песме њене......

Мил. Машовић

НЕКОЛИКО МЕСТА У „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ“
(ПОВОДОМ КОМЕНТАРА Г. РЕШЕТАРА)

(2)

11) У првом издању *Г. в.* (Беч, 1847) стих 17 *Посвеше* био је
интерпунгиран: „Ево тајна бесмртника: даде Србу сталне груди“ и
према тој интерпункцији г. Решетар је при приређивању првог издања
са својим коментаром (Загреб, 1890), по мом мишљењу, правилно
узео да је овде *шајна* именица, те је стих протумачио: „Ево тајна
како бесмртни Карађорђе и у маломе народу изведе тако велико
дјело: ун ули ит.д.“. Г. Љуб. Стојановић је претпоставио[1]) да је овде
шајна генитив сингулара неодређеног вида од придева *шајни*, па је
предложио тумачење: „Ево тајног бесмртника и т. д.“ дајући придеву
шајни значење *неочекивани, изненадни*. Са оваквим схватањем се
сложио и Лабуд Гојнић[2]), који је за г. Решетара претстављао велики
ауторитет у питањима тумачења појединих стихова *Г. в.* Примајући
г. Стојановићево и Гојнићево тумачење г. Решетар је у другом свом
издању (1892) изменио првобитно тумачење и стих објаснио: „Ево
тајнога бесмртника, за кога дослије нико није знао, нити му се ко
надати могао“. Такво тумачење задржао је до данас. На погрешку
таквог тумачења указао је г. Милан Шевић у подужем свом напису
Посвеша праху оца Србије (Лешопис М. с. Св. 291, стр. 21). Он
скреће, с разлогом, пажњу на интерпунгирање овог места у првом
издању, наводи неколико примера где се код Његоша *ево* слаже са
номинативом а не са генитивом, како је обичније у књижевном језику;
држи, дакле, да је *шајна* именица. И Рајко Перушек, преводилац
дела на словеначки, који се иначе најчешће чврсто држи г. Реше-
тарова коментара, на овом месту се не слаже са г. Решетаром, и
он држи да је *шајна* именица. (Његов превод гласи: „To bezsmrtnika
je tajna!....“). Тако је стих схватила и г-ца Дивна Вековић, преводилац
дела на француски; њен превод гласи: S'est la secret de l' immortalitè...“,
и Д. Костић, који је приказао њен превод[3]) нема разлога кад каже
да она дело на овом месту погрешно разуме. — Да је у овом стиху
шајна доиста именица, а не придев, говори на првом месту интер-
пункција првог издања дела (Беч, 1847), где је, као што смо видели,
после речи *бесмршника* двоточје, које у овом случају служи да покаже

[1]) Љ. Стојановић: „*Г. в.* Увод и ком. написао М. Р. Згб. 1890“. *Просвешни Гласник*, 1891, 57.

[2]) Л. Гојнић: „Прилошци коментару *Г. в.*“ *Јавор*, 1891, ст. 637.

[3]) Др. Костић: „О Горском вијенцу“ Крф, 1918.

како ће у наредним стиховима бити наведено у чему је та *шајна* нашег *бесмршника*. Интерпункција првог издања, истина, није добра, њу треба заменити бољом. Али та интерпункција није без свог система, није бесмислена, није произвољна; брижљивом студијом могли би се утврдити принципи по којима су употребљени поједини знаци у првом издању. И то би требало учинити, јер никако се не може одобрити да се спев интерпунгира како чијему схватању конвенира. Има например у г. Решетаровој интерпункцији неколико сувише произвољних измена које засецају у смисао. Један од тих случајева је и овај. Кад се прегледају сва места где је Његош (или можда Вук Караџић) употребио две тачке, дође се до закључка да се употреба тог знака у делу за сваки поједини случај може правдати. Његош је сувише често употребљавао знак узвика и цртицу, сасвим је несигуран у употреби запете, али тачку правилно употребљава, а две тачке чак са не малом вештином, и у највећем броју случајева тај знак не сме бити замењен. Даље: тумачење овог места које је предложио г. Стојановић, а прихватили г. г. Гојнић, Решетар и Костић, преко кога су, изузимајући г. Шевића и преводиоце на словеначки и француски, остали коментатори ћутке прешли, није сасвим природно. По том тумачењу ми морамо речи *шајна* дати друго, смело значење: *ненадна, неочекивана*. Ако се пак, као што је требало, реч тајна узме за именицу, онда ту нема ничега извештаченог, тајна ту има своје право значење. И Шевић је с пуно разлога покренуо ово питање. Чини ми се да би било најбоље ово место интерпунгирати као што је интерпунгирано у првом издању, а испустити свако тумачење.

12) Стихови 43 и 44, „црни дане а црна судбино, о кукавно српство угашено“ двојако се тумаче. Решетар, уз чије тумачење пристаје и Лабуд Гојнић[1]) мисли да се ови стихови односе на „Видов дан“, на косовску погибију. Г. Љубомир Стојановић, међутим, стихове тумачи: „црни (несретни) дане (који сам дочекао) и црна судбино (која си ме дала да ово гледам [2])“. Г. Решетар је ово тумачење, али тек 1928 год., унео у коментар поред свог, и сад погрешно репродуковано. (Г. Стојановић, наиме, није мислио, како то г. Решетар репродукује „да владика проклиње дан свог рођења *или* дан који је дочекао“, као што се то лепо види из г. Стојановићевог цитираног тумачења.) Г. Решетар, и за њим Гојнић, повели су се за 44 стихом, претпостављајући да је песник изразом „Српство *угашено*“ циљао на косовску катастрофу. Ту г. Решетарову претпоставку показује лепо чињеница да је он на овом месту изменио првобитну интерпункцију: у првом издању *Г. в* (Беч, 1847) ти стихови су одвојени као две целине, као два посебна узвика, а г. Решетар је 44 стих почео малим словом и тиме га везао непосредно за претходни; схватио је, наиме, оба стиха као једну мисаону целину. Зато по њему „црни дан“ треба да буде Видов-дан. Међутим за друго тумачење, за оно г. Стојановића,

[1]) Лабуд Гојнић: „Прилошци к кометару *Г. в.*“ *Јавор*, 1891, ст. 637, 794.

[2]) Љуб. Стојановић: „*Г. в.* П. П. Његоша. Увод и коментар написао М.Р.“ *Просвешни Гласник*, 1891, ст· 57-67.

говори више и убедљивијих разлога. У првој редакцији *Г. в.* је почињао је баш овим стиховима (сви стихови пре овога у аутографу су исписани са стране, на маргинама), а песник свакако не би почео спев једном доста нејасном алузијом на видовданску катастрофу, природније је да спев почне једним очајним узвиком о тежини стања у српском народу онаквог какво је то стање у тренутку кад радња спева има да почне. То мислим нарочито због тога што је песник данашњим, накнадно написаним стиховима почетним стиховима довео читаоца непосредно пред средишним проблемом целог спева: „Виђи врага...“. То исто је, ваљда, хтео и са стихом: „Црни дане..“, наравно мислећи на савремено стање. Тај стих, даље, окружен је само стиховима који говори о савремености, не о прошлости, и било би неприродно да је песник на том месту учинио логички скок и да у тим двама стиховима говори о прошлости док и у претходним и у потоњим говор о садашњости. — Г. Стојановићево тумачење, дакле, боље је од г. Решетаровог, па би требало или само то тумачење задржати или, још боље, уопште не тумачити место.

13) Стих 188: „да су оне шћери Лазареве“ г. Решетар је објаснио народним веровањем да се „у Црној Гори вјерује да су се кћери цара Лазара из Косовске битке претвориле у кукавице те кукају за *оцем*“, а осим тога навео је и друго народно веровање, да су оне, наиме, сестре Лазара из Витаније. Оба веровања г. Решетар је изнео по архим. Никифору Дучићу [1]). Таквим објашњењем, међутим, знатно су сужава и чини мање етички дубоким и народно веровање и Његошева мисао. Јер народ верује „не само у Ц. Г. него уопште... у Српству“ да кукавице „кукају за Косовом, за изгубљеном слободом и величином, за *светим* косовским жртвама, за *честитим* народним кнезом... а не само за оцем, како то каже г. Решетар“ [2]) — Други дио тумачења, онај који говори о веровању да су кукавице Марта и Марија сестре Лазара Витаниског, (као и историски подаци о кћерима кнеза Лазара) потпуно је сувишан. У стиху се говори о „шћерима“ а не о сестрама Лазаревим, а сам песник је у примедби изначио да је реч о „цару“ Лазару и у томе не може бити двојбе.

14) Тумачење 518 стиха („збили ти се снови на Турчина“) има, као уосталом и већина других тумачења, своју малу историју. Преводилац дела на немачки, J. Кирсте, (чији је превод штампан 1886, дакле пре првог издања *Г. в.* с коментаром г. Решетара) стих је превео: „Mögen sie dir in Erfíelung gehen“. (Нека би ти се (снови) испунили). Израз *збити се*, који се иначе двојако тумачи, Кирсте је правилно разумео (испунити), али превод ипак није најсрећнији. По том преводу, наиме, могло би се мислити да је владика Данило сневао о лепим стварима и да је Мићуновић пожелео владици да му се ти снови испуне. А није тако: владика је нешто тешко, зло, мислио („у образ си као земља доша“, каже му Мићуновић) и Мићуновић је пожелео да се те зле мисли испуне на непријатељу. Али пошто

[1]) Арим. Н. Дучић: „Примјетбе на коментар *Г. в.*“ *Србија* 1870 и посебно.
[2]) Р. Ковијанић: „Једно место у *Г. В.*“ *Цетиње и Ц. Гора*, Бгд. 1927 ст. 188.

се у овом случају раду о значењу израза *збити се*, то правилно разумевање Кирстово треба навести. Израз је правилно схватио и Св. Вуловић; он је, приказујући Кирстеов превод [1]), казао да збити се значи *догодити се*. А г. Решетар је сасвим друкче разумео израз, за њега „збили ти се снови“ значи што и „сабили ти се (скупили ти се) снови“ и у том тумачењу, које је дао 1890, остао је доследан до данас. Г. Љуб. Стојановић је у два маха, 1891 и 1923, наглашавао да *збити се* значи *догодити се*, а такво тумачење дао је и г. Д-р Никола Банашевић [2]), те је г. Решетар, тек у деветом издању 1928, уз своје погрешно мишљење унео у тачно Кирсте-Вуловић-Стојановић-Банашевићево. Своје тумачење г. Решетар је требао потпуно избацити. Реч *збити се, збудем* најчешће се у значењу *испунити, догодити* и употребљава у Ц. Г. Отокар Колман, пристајући и сам уз тумачење Вуловић-Стојановић-Банашевић, наводи [3]) једно место из народне песме *Женидба Максима Црнојевића*, где се иста реч у сличном случају употребљава у значењу *догодити се*: „Зао санак сестрићу Јоване, /Бог годио и Бог догодио,/ на тебе се такви санак *збио*“, што је један доказ више да се израз само тако може и тумачити.

15) „Крвава.... племена“ (стих 535) не значи „племена што су загрела у крв“, као што то г. Решетар каже, него *ратоборна*, јуначка племена; *крваво кољено* у Ц. Г. значи храбар човек, човек од „добре куће“.

16) Једну финију грешку учино је Ватрослав Јагић [4]), и према њему г. Решетар, у тумачењу 661 и 662 стиха. Ти стихови, „на гробљу ће изнићи цвијеће, /за далеко неко покољење“ завршетак су говора владике Данила у коме овај, непосредно пред овим стиховима у визији види „дивне жертве на гомиле“ и замишља да су сви браниоци „части и имена“ изгинули. „Нека буде што бити не може/... нек ад прождре покоси сатана“, каже владика. Зато се не може рећи да је са спорна два стиха владика хтео рећи: „који од нас погину у овој борби, неће залуду гинути, *јер ће ово бити почетак народњој слободи - -*“ како то г. Решетар, по В. Јагићу, каже. Јер у овом тренутку владика никако није претпостављао „почетак народње слободе“. Мисао је, рекао бих, ова: изгините сви; *далеко* неко покољење напајаће се вашим подвигом. То је оно *цвијеће* на гробљу; да се мислило на слободу „чији ће ово бити почетак“ зар би се рекло „за *далеко* неко покољење“?

17) Подељена су мишљења о томе које посте је Његош сматрао за „часне“. („Часне двоје постах да постите“, стих 861). У првом свом издању г. Решетар је протумачио да су то ускршњи и божићњи пост. Тако мисли и г. Љуб. Стојановић. Међутим г. В. Ћоровић је рекао 1913 (*Летопис*, 291, 89) да су „часни пости“ ускршњи и госпођин (а не божићњи), и од тада г. Решетар тако и тумачи. Када је

[1]) Љ. Вуловић: „Његошев *Г. в.* у немачком преводу“, *Самоуправа* 1886
[2]) Д-р Н. Банашевић: „К тумачењу *Г. в.*“ *Летопис*, 306, 1925, 57.
[3]) O. Kolman: „Dve češkė překlady Njegošova *Horskėho Vènce*“ Slavia, VI, 394
[4]) O. Jagić: „P. P. Njegoš: *Der Bergkranz.* Úbertr. von Kirste“ *Archiv f. sl. Fil.*, X, 334.

г. Стојановић поновио своје мишљење, онда је г. Решетар одговорио[1]) да он „кривославни“ не може ту ствар тачно знати кад се ни православни не слажу и да би требало „замолити црногорску митрополију да она пресуди ко има право“. И збиља г. Л. Марковић се обраћа „црногорској митрополији“; он саопштава[2]) да му је Њ. в. пр. митрополит Д-р Гаврило рекао да су два „најстрожија“ поста ускршњи и госпођин. Али, ипак, рекао бих, да има право г. Стојановић, који држи да су „часни пости“ ускршњи и божићњи, а не г. г. Ћоровић и Л. Марковић. Јер дискусија по овом питању пошла је мало у страну: није, наиме, питање који су пости „најстрожији“, него које је посте Батрић, односно Његош, сматрао за најбитнију ознаку хришћанства („за остало како ви је драго“), а то је сваком случају пре божићњи него госпођин пост, пре Божић него Велика Госпођа. Батрић каже: „па бадњаке српске налагајте /и шарајте ускрсова јаја/ часне двоје постах да постите - -“ и биће да су за Батрића часни пости они који иду у Божић и Ускрс, уз „српске бадњаке“ и „шарање јаја“. Не знам које посте црква смтра за „најстрожије“, то свакако много боље зна г. Л. Марковић, али знам поуздано, бар што се старе Црне Горе тиче, да се од свих поста најчешће посте ускршњи и божићњи и да ове посте народ сматра за најважније. Тако је мислио и Батрић.

18) Стих 1086 „сви ако ће окрилатит Турци“ по Решетару односи се само на Турке који су присутни читању везирова писма владици Данилу, на главаре црногорских потурица и везирове кавазе, док г. Стојановић мисли да се стих односи на Турке уопште. Г. Решетар је остао при своме схватању, те се, поводом деветог издања (1928) на том тумачењу задржао и г. Данило Вушовић[3]) и, као Стојановић, узео да се стих односи на Турке уопште. Такво је схватање сасвим природно и г. Решетар је требао да га прими. —

19) За стих 1143 „пуче колан свечевој кобили“ г. Решетар је дао врло прозаично тумачење: „Мухамедовој кобили пуче колан, па се М. *с ње свали* — турска сила пропаде“. Није сасвим јасно откуда је г. Решетар дошао на то да се „Мухамед - - свали“, кад о томе у делу нема помена. Колан коњу пуца када је у највећем напону, и симболично претставља застој, преокрет на горе. И горњи стих значи само да се под Бечом десио застој, преокрет на горе у историји турског завојевања, а не да се Мухамед с колибе свали. —

Видо Латковић

---

[1]) М. Решетар: „К тумачењу *Г. в.*“ *С. к. гласник*. Н. С., XVI, 1925, 534
[2]) Л. Марковић: „Часни пости у *Г. в.*“ *Прилози*, VI, 269.
[3]) Данило Вушовић: „Неколико места у *Г. в.*“ Мисао 1929.

О ТУРСКОМ „ЗАУДАРУ“ У „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ“

У овоме чланку ће се говорити, или бар дати потстрек да други говоре, о турском „заудару“ што је Његош помиње на неколико мјеста у својим дјелима, али највише у *Горском Вијенцу*, осим тога изнијеће се народно вјеровање о овој ствари онолико, колико је потписати могао чути у своме крају.

У „Горском Вијенцу“ „смрад“ „заудар“ или „воња“, који се приписују Турцима — некрсти, поменути су на овим мјестима:

некршћу се горе усмрђеше. 284.

Заудара земља Мухамедом. 558.

Окропише крвљу и водицом, [Нови]
те од тада не смрдиш некршћу. 1218—19.

Кнез Јанко лежи с кнезом Рогановим:

Кнез Јанко

Како смрде ове потурице;
опажаш ли ти штогод, Рогане?

Кнез Роган

Ка̑ у зли час, кнеже не опажам!
кад близу њих сједим у скупштину
ја нос држим свагда у рукама, —
да не држим бих се избљувао;
па сам с тога на крај и утека̑,
е близу њих не бих осваnуо.
Ево видиш како смо далеко,
и опета она тешка воња
од некрсти овђе заудара. 1242—52.

Разурају града Ободника
и све турске куле и џамију,
да наш пазар не смрди некршћу. 2704—76.

У овим стиховима Његош говори о заудару као специјалном турском својству, давши о њему и једну малу „студију“ у дијалогу између кнезова Јанка и Рогона. Његош није овдје имао циљ окарактерисати велико непријатељство између Турака и Црногораца, које је и иначе очигледно, него је у њима изнио исто народно вјеровање које је распрострањено у нашем народу и данас, а у вријеме пјесниково сигурно било је јаче. Као народно вјеровање, оно у *Горском Вијенцу* и излази из народа. Два пута у колу народ помиње смрад некрсти — Турчина, момче такође из народа прича владици да Ријечани руше град Обод да не би смрдио некршћу; а кнежеви Раде, Јанко и Роган су главари ближи од свих других народу, зато најбоље знају о овој ствари. Други главари називају Турке: „проклети кот“, „враг су седам биљиша“, „црни мамон“, „кршска потурица“ и т. д., али им не придају атрибут смрада. У дијалогу између Јанка и Рогана турски заудар се третира као позната ствар и кнежеве овај заудар не изненађује. Што је карактеристично, ова два комедијаша, како

их назива г. Поповић, овдје су озбиљни више него игдје у дјелу. Кнез Јанко пита Рогана, осјећа ли смрад турски, а Роган одговара пун љутње: „Ка̂ у зли час кнеже не опажам“ и одмах прича како је он често страдао, кад је год с њима био заједно, па га је искуство научило да ноћас побјеже на крај но и тамо је осјестио. (Можда им једноме и другоме „она тешка воња“ није дала спавати цијеле ноћи). Значи да се овдје не говори о смраду само ових Турака који су ноћили ту, него овакав исти заудар имају сви Турци, па и нема чуда што ови смрде, те само потсјећају кнежеве на заудар некрсти, о чему су они врло добро упућени као и цио народ.

Колико је народно увјерење јако да некрст смрди види се на два мјеста у наведеним стиховим,а гдје се смрад помиње као заоставштина у градовима гдје су Турци живјели (Новом и Ободу). Црногорци и Млечићи, пјева се у колу, освојивши Нови, осим своје пролите крви, кропе га водицом да не би смрдио некршћу. Сигурно због тога што је код њих више фанатизма. Црногорци кад сами освојише град Обод поруше га такође да не смрди некршћу. Црногорцима је мало свршити црквени обред покропити водицом, они руше и ако су то њихови градови и мјеста. Рушење градова, насиља, и храмова непријатељских и иновјерачких било је у пракси код свих народа. У петокњижју Јеврејима се наређује, да кад уђу у обећану земљу имају овако поступити са заосталим непријатељски храмовима и жртвеницима: „Раскопајте са тијем сва мјеста у којима су служили боговима својим народи који ће те наслиједити, по високим брдима и по хумовима и под сваким зеленим дрветом. Оборите олтаре њихове и разбијте ликове њихове, и лугове њихове попалите огњем, и резане богове њихове изломите, и истријебите име њихово из онога мјеста“.[1]) Исто правило руководи и Црногорце при истрази потурица, раскопавају све темељу да не остаје ништа „до трупине или развалине“.

Да се у наведеним стиховима „Г. Вијенца“ заудар турски сматра као својство, које је њима урођено и којега се они могу отрести једино крштењем, свједочи то што се у стиху 1427 помиње смрад млетачки, но се овај друкчије узима. У Млецима није заудар накрсти као у турским варошима, јер су Млечићи крштени, али они су „ћескоту“ „запару“ и „смрад“ створили слабим начином живота. Све њих ово дави „те немају крви у образу“, но све би се то могло уништити кад би само Млечићи знали уредити живот. Друкчије је код Турака, њима ни мало не шкоди смрад, јер су се они уживјели толико у својој вјери да не сматрају друге њој равне, „каква вјера да се с овом (Турском) мјери“, Тако је повучена главна разлика између Турака и хришћана а то је крштење; отуда они Црногорци, што се држе с Турцима названи су најгрднијим именима: „потрпезне кучке“, „обрљане курве“, „лижисахани“, затим су индентификовани с Бранковићем (а овај назван „погано кољено“) и т. д. Али ипак има нешто, што их не може сравнити с Турцима, јер Мандушић примјећује: „Ема што се друже скрвницима!? / а у један кота да их свариш/ не би им се чорба смијешала“ (стих 1893—5).

[1]) Пета књиги Мојсијева гл. 12 2,3.

Наше народно вјеровање о овом предмету — турском заудару је јасно и до данас може се чути по нашим селима. По овоме вјеровању Турци су нечисти народ; они и све њихове ствари у кући, њихова насеља, гратске улице имају нарочити заудар, која се распростире с њиховог тијела. Овај заудар је кажу сличан заудару нечистих ногу, а називају га „воња“ „некршће“ „турчуљина“ или „турковина“ како још кажу у Санџаку. Узрок овоме заудару је што се Турци не крсте, миропомазују нити причешћују. Човјек се роди с великом нечистоћом на своме тијелу, али хришћанину путем крштења и миропомазања, ова нечистоћа уђе у крв, те се њему крв „усмрди“ а тијело остане чисто; док Турцима наротив, крв остане чиста а тијело задржи довијек нечистоћу. Овај задах може се осјетити одмах кад се човјек примакне Турчину или ако сједи с њим заједно. Има и данас људи по нашим селима, да би га тешко натјерао да једе с Турчином или у турској кући спава близу њега или облачи његову неопрану хаљину. Због ове нечистоће Турци се сунете, и често купају, јер да их не спасава купање, њихово тијело би се распало; „Србина брани крст, а турчина вода,“ каже народ. Ради тога су се и селили око ријека, и близу извора, пошто у сухом безводном мјесту он не би могао опстати. Овакво народно појимање учинило је те су Црногорци багателисали ступање у брак с Туркињом. „Они Туркињу, зато што није крштена, држе за тако „нечисту“, да је неће ни покрштену узети за жену“ каже Караџић.[1]) Истина је да ни мало не разликују покрштена од правога мухамеданца, јер „на њега крст не пријења“.

Сматра се, као што је напоменуто, да је турска крв много чистија од хришћанске па према томе није ни гадна. Може се чути да стари људи реку: „Ја бих се турске крви напио као јагњеће“. У овоме не треба бар сад гледати израз непријатељства него њихово народно убјеђење и вјеровање. Госп. У. Тројановић у својој књизи „Старинска српска јела и пића“, каже за Црногорце: „... они се од мухамеданске крви ни мало не гаде, јер веле крв од некрсти је што и крв од брава“[2]) Веко Илинчин из Мораче, чувени четник из времена кад је Колашин био турски, посјекао је једанпут Турчина, па како је био задихан, један млаз крви испод ножа утече му у уста. Причао је доцније да му се крв ни уколико није учинила гадном. (По једном вјеровању, коме се десио сличан случај морао је ускоро погинути. Веко није много послије овога живио, погинуо је). Не гадећи се од турске крви, сигурно су и лизани крвави, турском крвљу, ножеви, да би се ратницима „боље шћело у главосјек“. Причају да хаљине попрскане турском крвљу, могле су се лако опрати као да их је попрскала крв од дивљачи, док српска крв гдје капне тешко се може опрати.

Неће бити сувишно да се наведе једна шала с којом Колашинци драже Морачане, а из које се види народно појимање крштења и утицај на тијело. Наишли једне јесени преко Мораче два Колашинца, па сврате у једну кућу да почину. Кад сједоше виде крај ватре

[1]) С. К. З. „Црна Гора и Бока Которска“ српски превод 1922. Стр. 61.

[2]) Срп. етнограф. зборник. Књига друга. Београд 1896. Стр. 111.

босога и голога до појаса човјека како зобље кувани кукуруз. На овоме се човјеку видјело да је цијелог љета тако го и бос провео. Видећи га овако јадна, један ће рећи своме другу: „Вала брате, да га није *крст отрова*, ваљало би му месо јести као од срне“.

Кад се хришћанин упоређује с неком животињом или с Турчином напр. „ждере као пас“ „вуче као во“ „пуши дуван као Турчин“ и т. д. тада се увијек додаје још и: „осим крста!“

Најпослије се вјерује да жене — хришћанке заударају некрштењу, пошто на њих „не пријења крст“ у оној мјери у којој на мушкарца, па према томе жене не заударају колико Турци, али ипак имају један дио заудара. Овакво појимање о жени има подлогу у црквеном учењу, јер по црквеним правилима жене имају нарочито мјесто у цркви, не смију никако улазити у олтар, а после порођаја за четрдест дана не смију никако улазити ни у цркву.[1]) Породиља се сматра нечиста и у народу, њој се напр. не дају дотаћи за посуђе у коме се кува и ставља храна све док се умији „св. водицом“ и тек тада се сматра чиста.

Нечистом се сматрају и дјеца све док се не крсте, зато их не треба дуго држати некрштену,[2]) што је такође одјек црквеног учења.

И други народи односили су се према иноплеменицима, а нарочито према иновјерцима, као према народу нечистом и проклетом. Јевреји само себи сматрају изабраницима божјим; они су једини назначени да из њих произађе Искупитељ свијета — Месија. Сви други народи су безбожнички и нечисти. Из Н. Завјета се види да су Јевреји у доба Христово сматрали сусједни народ Самарјане као народ безбожнички и одвратан те и избјегавали сваки додир с њима.[3]) По једном приватном казивању у Русији постоји народно вјеровање по коме су Јевреји нечист народ и имају нарочити заудар, који тамошњи народ зове: „пархатый“ што је једно исто с нашим вјеровањем о турској воњи.

Јасно је дакле да је Његош помињући заудар Турака — некрста употребио наше народно вјеровање чим се потврђује да је „Горски Вијенац“ продукт народне душе, објављен онда, када је она потпуно еволуирала у уму великог пјесника.

Вл. Влаховић

---

[1]) В. студију: Црква и жена Проф. Арх. Платона. „Српска црква“ календар за преступну 1912 г. Београд, 1911. Стр. 55.

[2]) Велика је грехота ако дијете умре некрштено, њему истина душа иде у рај с другом дјецом, али је тамо слијепо и стално куне родитеље што га нијесу крстили да би и оно благовало као друга дјеца, која су крштена умрла.

[3]) Јов. 4. 9; Дјел 10. 28.

НИКОЛА II КАО ЦЕНЗОР

„Последњи руски цар је покушао да пропусти испод цензуре неиздата дела Лава Толстоја. У покушају га је спречио његов министар претседник Столипин.“

Међу издањима руских писаца дела Лава Толстоја била су најнепотпунија. Цензура у Русији није пуштала да се штампају у целини, и због тога је у иностранству и у Русији било Толстојевих дела непотпуних, често пута и фалсификованих. Лав Толстој се био одрекао ауторских права, те је и с те стране било олакшано издавање његових непотпуних списа. У самој Русији од 1906 па до 1910 покварено је тако око 52 различних књига Лава Толстоја; све су те књиге биле издане од руских лица у различитом облику и у разним редакцијама. После смрти Л. Толстоја његова кћи Александра Лвовна и познати књижевник В. Г. Чертков решили су да издаду само посмртна дела Толстојева. Они су желели да издаду у дефинитивној редакцији дотле необјављена дела, и за то се његова кћи обрати, крајем 1910 г. непосредно цару Николи II молбом да указом одобри да се та дела могу штампати без икакве цензуре. Она је желела да осигура и интегрални текст издања и себе од шикана превентивне цензуре па и од судских прогањања.

Александра Лвовна обрати се барону Фредериксу са молбом да изради у цара то допуштење. Барон Фредерикс, тада министар двора Николе II, добио је наређење од цара да упути министру унутрашњих дела писмо у коме ће га обавестити о одобрењу цареву да Александра Лвовна и Черков могу издати без цензуре неиздане списе графа Толстоја.

„С обзиром на велики значај за светску литературу нових уметничких дела графа Толстоја Александра Лвовна и В. Г. Чертков покренули су питање да на рускоме језику у потпуности објаве та иста дела како би их у Русији могли читати. Ова лица, уредник и издавач, траже да се ослободе обичне цензуре и конфискације. Њ. В. Цар наредио ми је, тако пише барон Фредерикс Столипину, да обавестим графа Голенишева — Кутузова да не прегледа рукопис и да сва питања о цензури горе наведених списа он лично по наредби царевој изврши.“

Столипин, тада шеф владе, није био задовољан таквим поступком двора па је упутио једно писмо министру двора и скреће пажњу на закон по којем се свака књига без разлике мора прегледати и добити за растурање одобрење. Столипин није могао пристати да се неко меша у његову надлежност, а знајући попустљивост Николе II, хтео је да се не избегне цензура ни Толстојевих дела. Столипинов одговор је био врло оштар, он пита барона Фредерикса откуда њему право да реферише цару о таквој ствари; о каквој превентивној цензури он говори, кад свака књига може бити конфискована а њени писци прогоњени ако је наштампана књига противна закону. „Тим поводом ја пре свега, пише он, морам жалити што је Ваше Високопрева-

сходство узело на себе једну тако важну ствар и умешало се у надлежност министра унутрашњих дела. Осим тога, решење какво је донесено о овоме предмету у данашње време може изазвати нежељене последице“.

„За све штампане ствари надлежност припада суду, који може уништити дело или не. На тај начин никакве везе са општом превентивном цензуром нема издавање каквих било књига, која је, пре 1906 године, вршила преглед рукописа и одлучивала да ли се оне могу уопште штампати или не. Било је примера у историји руске књижевности, за време цара Николе I, да је он сам давао допуштења за штампање списа Гогоља и Пушкина. Тада је доиста постојала цензура, али, тада је она имала васпитни карактер и долазила у надлежност министарства народне просвете. То је било у она времена када је одобрење царево било знак признања даровитим и генијалним писцима као што су Гогољ и Пушкин. Данас објављивање књижевног дела иде друкчије. Преглед књига тек пошто се штампају припада суду, он има да оцени да ли су објављена дела противна законима и да ли вређају ма чија права и углед државни. За то ја мислим, завршава Столипин, да не би требало да цар Господар одобри кћери Лава Толстоја и В. Г. Черткову штампање необјављених дела графа Лава Толстоја.“

J. M. J.

ЧЕТОВАЊЕ ПРЕМА ПЛАВУ—ГУСИЊУ и РУГОВИ

Како је познато Васојевићи преко Кома — у нахији били су у почетку дуго потчињени власти плаво-гусињских бегова усљед њоховог престижа тамо, пошто је сва горња долина Лима до Аса припадала њима. Насељеници у нахији везани за земљу и у непосредној близини Турака морали су се управљати према новим приликама и подешавати што боље одосе са беговима, који су држали тај крај као своје беглуке. Али Васојевићи у Лијевој Ријеци живјели су у независном положају према њима и друкчије су се опходили. Често су водили своје чете до иза Плава и Гусиња, те им задавали страх, светили свако насиље над овима у нахији и одводили плијен.

Да би стали томе на пут гусуњски су бегови често шиљали своје чете у Комове, те сачекивали у засједама Љеворечане или прибјегавали другим средствима: позивању сусједних завађених племена, као н. пр. Куча. Ово наглашава и традиција и пјесма. Колико су страха задавали плаво-гусињским беговима љеворечки четници и како су Плаво-гусињани немоћни да их се сами ослободе позивали против сусједних, братских племена служећи се интргама и обећањима показују многе пјесме, које се у Васојевићима пјевају уз гусле. Такве су пјесме: „Смрт Марковић Милоша“, „Погибија Божа Вешова“ и

др. Пјевају догађаје и борбе у 18 в. У њима се износе и карактеришу односи и борбе, велики глас и значај четничких војвода, показују преваре и начини којима су се служили Турци и њихови најамници противу тих јунака. Карактеристична су предања и пјесме што се односи на четнике и четничку акцију на овој страни. Они су четовали по Старој Србији, нападали куле турских ага и бегова и задавали много јада Плаву и Гусињу. Истријебили су Шеховиће Ћулагића у Беранама нападали и Ганиће у Рожајима, Ћоровиће у Бихору и Шабанагиће у Плаву. Стога Шабанагићи и други Турци избацују мита и тако се бране. Служе се највише преваром.

Тако у првој половини прошлога вијека дохватили су били бегови гусињски поруком преко Куча на вјеру и ради договора племенског старешину из Лијеве Ријеке капетана попа Сава Поповића. Догађај је спјеван у пјесмама. Овај пријатеље св. Петра митропол. цетињског и владике Рада — Његоша, који га је поставио за племен. капетана Васојевића, буде ухваћен на вјеру и одведен у Плав не би ли се тако умирили четници Лијеве Ријеке. Али се стари главар спасава бјегством помоћу својих четника. Његове чете затим харају Плав и Гусиње, врше освету и доносе мртве турске главе као побједнички трофеј:

> „А на Градац главе поперише
> За орлове и за гавранове
> И јуначки спомен на вјекове“.

Ове чете предводе прваци Л. Ријеке: Ристо Милошев, Јован Михињић, Саво Перов, Милија Станојевић и др.

Мало доцније, четрдесетих година прошлога вијека, диже чете Миљан Вуков са Пауном Марковим, Алексом Милутиновим и др. чак до Ругове и убија чувеног силника пашу Шеховића, чију је главу тражио владика Раде и овај му је доноси и побија на познатој Таблљи на Цетињу.

Васојевићи у Нахији били су у много тежем позожају и било им је врло опасно водити борбу. Стога су морали давати неки харач. Али ако су Турци макар какво насиље покушали учинити и ови су се знали осветити мушки (нарочито у првој половини пр. вијека). Ову отпорност доста снажно казује пјесма: „Турци купе харач у нахији“. Опјевају се лица и догађаји из прве половине 19 вијека, (Мићо Аков и др. јунаци) карактерише самовољу и бијес бегова, као и борбени дух васојевићких јунака. Четништво у Суђевској и Злореци по Полињу, Великој, Шекулару и насељу око Забрђа и Трепче пружа најдивније примјере прегнућа и осветничких узлета које ћемо скупити и приказати у другој прилици.

Четовање и одметање Доњих Васојевића настаје у јачој мјери тек почетком и у току 19 вијека са придоласком једноплеменика, који се пресељавају из Лијеве Ријеке и других горњо-васојевићких крајева. Нове покрете овдје изазивају ратовање Ц. Горе са Турском 1853-4, 1858, одјеци Вукаловићева устанка, ратовања 1862 године, Херцеговачки устанак, ратови 1876-7 и 1879 а највише позиви горњих

Васојевића на заједничку борбу. Доњи Васојевићи као и сви другоплеменици у томе крају (око Берана) исто као Велика и Шекулар устајали су листом, стварали чете, доцније читаве батаљоне, заједно са Васојевићима у црногорској граници скоро у свима њиховим бојевима овога времена против Турака. Они су педесетих година и све до 1862 више него читаву деценију благодарећи својој борбености и солидарности са горњо-Васојевићима живјели потпуно слободни под управом својих главара заједничког војводе свију Васојевића, Велике, Шекулара и беранских крајева, који их је био организовао и одржао снагом свога племена под влашћу Ц. Горе све док је послије рата 1862 год. дошла европска комисија и утврдила на овој страни границе Црне Горе на штету васојевићког племена, које је опет остало подвојено.

Из овога времено је запажено четовање поменутог Арсенија Вукићевића и његове дружине. Ови су доста допринијели да се стегне турски бијес и ограниче насиља. Страх који су задавали Турцима није био мали. Једном приликом убију на путу Беране-Бијело Поље Малић-бег Реџепагића, који је био познат са своје оштрине и суровости у објема нахијама. Од тада су аге и бегови све мање излазили и све више се трудили да се удобре или не замјере Васојевићима. Познати устанак Васојевића 1875 у вези са Херцеговачким устанком појачао је одметничко расположење и вољу за четовањем. Народ Берана и Полимља је онда иначе јако страдао. Породични живот и имање увијек у опасности, домови изложени огњу и пустошењу, масе без крова над главом. Патило се од глади и живјело се по шумама. И зими се остајало при планинама под голим небом, без повратка, на згариште својих домова. Народ је за зимовнике градио бусарице и колибице „катафе“ од платна или оборених дрва покривајући их јеловом кором, добављајући муком храну, више гладујући, зеље, лист од буковине, коприву и коровље биље с млијеком сачуване стоке у колико се могла она одржати. У то доба, послије умирења с Турцима, појављују се појединачна одметништва и чете по невољи или освете. Запажени су Станиша Вуковић, (син Ђока Вукова Вешовића, који је погинуо од колашинских Турака у Комовима, ради чега је био ударац на Колашин) и његова дружина: Сајо Сајичић, Пуниша и Батрић Дедовићи, Милутин Бабовић, Радоје Ђукић, Милош Бабовић, Радоје Плавшић и др. Ка Станиши су ускакали у повремено четовање његови рођаци из Лијеве Ријеке: Мирко Паунов, Мирко Лукин, Лука Гараичић и др. Једновремено се истиче четовођа Нико Вукићевић, а било је и других више.

Ова су одметања и чете задавале Турцима велики страх. Трпјели су особито на прелазима и путевима. Аге су сасвим прекинули излажење у села и прикупљање четвртине. Скоро су престале све везе беговске са чивчијама. Народ се тиме знатно користио, насупиле су олакшице у процјењивању разних дажбина, а многа села нијесу годинама ништа плаћала. Поменуте су чете учиниле нарочите услуге народу беранских Васојевића одбраном од мјесних Турака из околине, тзв. „бијелих Трака“ и од Руговаца, који су потискивали насељенике на

Полици, Петњику и другим селима десне страна Лима, ометајући издизања у планине и искоришћавање пашњака. Послије једног боја код Полице и неколико судара у планинама, четници Станиш Вуковића разбију Руговце и ограниче насртање околних Турака. Они једном приликом пресрету и разоружају Сулејман-бег Пашића из Гусиња са пратиоцима на путу преко Мокре планине када је овај љети пролазио за беранску нахију да тамо обиђе своје читлуке. — Иза тога Плаво-Гусињски бегови нијесу се дуго решавали да траже дохотке у нахијама и међу Васојевићима. Ове су чете дјејствовале до послије 1879 (вријеме судара и бојева црногорских око Плава и Гусиња), када су представници црногорских и турских власти изравњали ствари и ови се почели враћати својим домовима, одајући се редовном раду. У народу су запажени из тога доба завођењем мирних односа: Кајмакани берански Мехмед-бег Јарађин и Мехмет-ага Ганић.

Васојевићи према Климентима, који су се у одсуству потребне земље бавили претежно сточарством, били су упућени на захватање околних планина. У свом сточарскм кретању они су се пружили по планинама на горњем току Лима и у сливу Плавског језера, те су нарочито због планина долазили у чешће сукобе са Васојевићима.

Клименти су од увјек били склони четовању, упадима и насиљу, како то говоре и саме њихове традиције о правом насељавању њихових предака (у Селца, Никле, Вукле и Биге) и односима са другим племенима. Навикнути да пустоше Метохију и повраћају се са богатим плијеном у своје горе, они су сличне покушаје чинили низ долину Лима и око Комова. Залијетали су се, плијенили и одузимали, па се опет враћали на своја склоништа.

У времену кад су ратовали са Сулејман-пашом Бушатлијом (и ако су били уз њега противу Црногораца и Млечића) а доцније Хадаверби-пашом Махмутбеговићем те су заузели Пећ и харали чак по Косову, не признајући над собом ничију власт, онда су се били осилили и у Нахији, али су се морали повлачити због отпора тамошњег становништва и судара са васојевићким четама око Комова.

Васојевићи који су већ све чешће прелазили из Л. Ријеке у долину Лима, удружени са будимљанским Турцима, којима је било у интересу да сузбију Клименте натраг у предјеле Проклетије, а на руку су им били донекле и Махмутбеговићи и сви, успију те их потисну тако високо, да се они средином 18 в. ограниче само на горње Полимље (Машница, Улотина, Грачаница и Новшићи с планинама Виситором, Зелетињом, Сјекирицом и Мокром) и Плав-Гусињску котлину с њеним планинама. Када затим најачају Васојевићи, и када против њих устану Рехепагићи из Плава, који бијаху у неком сродству с Махмутбеговићима, Клименти стијешњени и с једне и с друге стране повуку се ка Гусињу и планинама, Улоћани пријеђу у Мартиновиће, а неки се настане у Ругово, на изворима пећске Бистрице. У својим планинама они су могли да наставе свој слободни горштачки живот и да четама пркосе пл.гусињ. агама и беговима. Они задрже још Грнчарско поље и планине преко Врмошке ријеке, затим Липовицу, дио Гребена и Голеша, Мајан којега су оспоравали Кучи, Шкамби

(посјели су их Селчани), Сточицу, Лепушу и Копришт (Вукле), па Шкалу, Трајан, Грбај, затим планине дубље у Проклетији и у Гудачу (Никле). Али планине у наклон Васојевића морали су поступно остављати, измичући као пред бујицом која се је све више подизала.

Чести су били са њима судари око Комова. Арбанаси су прије 7—8 покољења (200 година) имали и своје катуне на Комовима. Запажен је овај спор с Арбанасима око планине Комова. Арбанашки сточари у вријеме Сима Вешова једног од главара Лијеве Ријеке, т. ј. у назад 6 пасова изјаве стоку и окатуне се на Вељу Рупу у наклон Бара Краљских. Иза тога су опет васојевићки и клименачки пастири дизали чете и плијенили један другом стада.

Но Васојевићи Љеворечани нијесу били у стању да их снагом отјерају те пођу на Скадар код паше (Симо Вешов, Никола Гостанин (Хаџић), Јован Павићев Дујовић и узму собом Савића Бановића као драгомана јер је знао арбанашки). Они предаду жалбу Скадарском везиру како су Арнаути посјели планину. Онда је паша скадарски послао млађег „пашу" Соколовића и стотину турских војника, те су дигли Арнауте са Кома. Васојевићи су платили путнине изасланицима Скадра. И планина оста Васојевићима — Љеворечанима.

Послије овога Турци опет изјаве на Комове. Васојевићи се скупе, ударе на катуне и претјерају Арнауте. Том су приликом Арнаути изгинули без замјене и Васојевићи су им похарали катуне тако да су по причи, како казују стари људи, од просутог млијека појавили потоци низ планинске јеларе. А на Комовима се иначе често крв и млијеко заједно пролијевало.

Ово је било у вријеме Бећа Савићева који је онда био барјактар Л. Ријеке и главар племена по признању из Скадра. У то вријеме, нешто прије поменутих сукоба, спустили су се били Клименти чак до Аса у беранском крају да и тамо пљачкају. Традиција предаје више сукоба са њима у лимској долини. Посљедњи пут кад су се Васојевићи и Беранци у Асу потукли са Климентима у Доњој Нахији протерали су их преко Лима и напали их свом снагом на мјесту званом „Побјеник". Одавде су се дали у бјегство преко Ржањице к планинама. Ови су их пресрели на пролазу више села уз брда, закрчили им пут и до ноге их поразили. Од тада се то мјесто прозвало Крчево. Ту је погинуо климетски вођа Ђон Ђека Ђоновић. Неки тај догађај у Доњој Нахији везују за име Вука Брајатића. Али то је давно примијећена погрешка у традицијама да се за име једнога човјека јунака вежу и ранији и каснији догађаји. Вук је живио много прије, за вријеме љеворечке битке. Зна се да је В. Брајатић један од првих пресељеника у нахији, а бој на Крчево је био тек доцније кад је прошао велики дио Васојевића из Лијеве Ријеке, послије више генерације.

Запамћено је у предању доста појединости и епизоде овога доба. У тим првим сукобима гинули су више пута и саме вође клименачког племена, понекад и плаво-гусињски бегови.

Оваква су четовања испуњавале читаве периоде у прошлости племенскога живота. По насељима има још доста успомена у топографским називима и именима појединих мјеста, што потсјећају на борбе и догађаје тих времена. Такви су називи у Комовима: Прелин Гроб — погинулог клименачког Преле Барјактара, Бегова клисура — по погинулом бегу Махмутбеговића од Брајатића Вука, Храпова Јела — по паши Драгуну којега је ту посјекао Вук Вујичић; Крњеч на Злоречици — по Крњи Клименту, главару племена, којега су ту сатрле васојевићке чете; Побјеник и Крчево у Доњој Нахији, гдје су побијене климентске чете на својим логорима и поврађена из плијена читавога стада и товари, којима су били закрчени мјесни пролази к планинама, Робови Лаз, изнад Коњуха, — успомена на поробљени збјег, гдје су се биле склониле породице одметнутих чета, и т. д. и т. д. Оваква и слична предања о догађајима и животу из наше прошлости, казивања, пјесме и примјери од којих смо неке као узгред помињали, јер има их и већ забиљежених, још се доста памте у народу, садрже интересантности и појединачних црта, те могу да илуструју и странице, могу да послуже стварном познавању прилика под којима се стварао посебно племенски и општи народни живот ових крајева.

Р. Вешовић

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ЈЕДАН ДНЕВНИК ИЗ РАТА 1876—1878.

Да би се што боље расвијетлиле знамените ратне године 1876—1878, поред дипломатске преписке између Србије и Црне Горе из год. 1876, која је завршена у прошлој свесци *Записа*, у прилици смо, да издамо и један дневник из ових година. Један препис овога дневника чува се у Držž. Цетињском Архиву, али је он толико пропао, да се њиме не бисмо могли користити, да случајно нијесмо открили оригинал. Дневник је писао пок. Нико Матановић, и његов син г. Ђоко Матановић, инжињер, радо нам га је уступио, да га публикујемо.

Нико Матановић родио се у Ћеклићима 25. новембра 1847. Основну школу свршио је у Котору. Ради даљег школовања пошаље га кнез Данило у Париз, гдје је најприје свршио лицеј Луја Великога, а по том познату војничку школу St. Cyr. По повратку у отаџбину, постављен је 1869 за ађутанта кнеза Николе, на којој је дужности остао до краја 1882. За вријеме ратова 1876—1878. учествовао је у бојевима и на Вучјем Долу био је одликован Обилића медаљом. По свршетку рата био је члан комисије за разграничење између Црне Горе и Турске.

Почетком 1883. постављен је за управитеља министарства финансија, а мало доцније за министра, на којем је положају остао до 24. маја 1903. Умро је 7. августа 1903.

Како је писац дневника био војнички образован, природно је, да његове биљешке имају највише интереса за војне стручњаке. Но, поред тога, и историчар ће наћи у њима по који интересантан детаљ. Дневник гласи:

ГОДИНА 1876.

2. јула, недјеља, у 4 сата у јутро објава рата. Истога дана у 7 сати у јутро пође књаз са својом свитом на бојиште; у 6 сати у вече стигосмо на Изворе Горње, гдје ноћисмо, По ноћи киша.

3. јула, у 6 сати у јутро пођосмо с Извора Горњих и у 10 сати стигосмо на Умац, гдје и преноћисмо. У овом мјестанцу кружаше вијест, да је Муктар-паша кренуо с војском из Гацка и упутио се к Србији. Око 6 сати у вече паде мало кише и града.

4. јула, у 5 сати у јутро, кренусмо с Умца и стигосмо у 7 сати на Осјеченицу (воду); у $3\frac{1}{2}$ сата по подне у Велимље. Ноћисмо на мјесту званом Почивала.[1])

5. јула, у $8\frac{1}{2}$ сати у јутро, стигосмо на Црни Кук, у близини живе воде, која је веома добра. Послије подне у 5 сати прегледао је Књаз батаљоне Драгоја Радојева, Мујa Миркова, Митра Бегова, Попа Ђоке, Јована Машанова, Николе Андрина, Стевана Матановића, Јевта Милетина, попа Марка Укмановића. Мира Павићева и батаљон невесињски и зубачки. Овдје ноћисмо. Овога дана дође у логор Г. Јонин.

6. јула, у 8 сати у јутро, освећење барјака, послије тога преглед војске и раздјела барјака херцеговачким батаљонима. У 3 сата послије подне киша; ноћисмо на истом мјесту.

7. јула, Митрополит пошао за Цетиње у 5 сати у јутро. Око 7 сати преглед ескадрона. У подне кренусмо с Црног Кука и у $3\frac{1}{2}$ стигосмо у Убле Црквичке (овдје је доста прилична вода), гдје и ноћисмо.

8. јула раздијељен бешкот војсци. По ручку Бајо и Пеко пођоше пут Шума—Требиње. Кренусмо с Књазом у $2\frac{1}{4}$ послије подне са Убала Црквичких и стигосмо у 4 сата у Црквице (или тачније у Битељицу), гдје је доста добра вода. Књаз прегледа батаљон Бокеља. Овдје ноћисмо.

9. јула, од $7\frac{1}{2}$ до $10\frac{1}{4}$ стигосмо у Коритски Град[2]) Има воде (ублова). За разгледање развалина ове уништене тврђаве употребисмо 15—20 минута. У 3 сата по подне били смо у Степену, гдје и ноћисмо. Од 2—3 сата јака олуја.

10. јула чусмо, да су Турци преко ноћи напустили Церницу, коју су истога дана запосјеле наше трупе. У 9 сати у јутро по наређењу Књажевом сви Бокељи вратише се својим кућама. Наредисмо извиђање Кључа, села на уласку Гацкога поља, на путу Коритски—Друм. Батаљон Стевана Матановића, који је био запосједнуо Церницу, доби наређење, да запосједне Столац и да заплијени сав тајин, који би се ту нашао. Од $10\frac{1}{2}$ до 2 сата послије подне јака киша с грмљавином. Према наредби Књажевој Стеван Матановић запосједну Кључ,[3]) који је око 11 сати прије подне био напуштен од гарнизона, (који је био састављен од Арнаута), који побјеже у Метохију. Преноћили смо у Степену. Готово цијеле ноћи падала је киша.

11. јула у 9 сати подијељен је плијен међу батаљоне. У 1 сат послије подне удари јака киша с грмљавином и трајаше до 5 сати у вече. Овдје преноћисмо.

---

[1]) Бан Рушевић, који је живио послије Косовске Битке код Почивала, на мјесту званом Рушеновић, дао је своје име срезу бањанском.

[2]) Од Коритског Града има 3 сата до Билећа и толико до Цернице.

[3]) Кључ је послије Метохије најважнији град Гацког Поља. Раније је увијек био мали суд у Церници и постојао ту све до доласка редовних трупа у Херцеговину. Пошто дође породица Ченгића, овај суд пресељен је у Метохију због близине Липника, гдје су Ченгићи пребивали. — Церница је најважнија варош у Гацкоме (онога дијела, куд стиже пут с Корита), а Кључ му је цитадела.

12. јула, у 6 сати у јутро, чусмо да су Турци преко ноћи напустили положаје Автовац и Липник. Кренусмо у $6^1/_2$ сати, а у $8^1/_2$ стигосмо код цркве Светога Саве[1]), у којој света трпеза бјеше изврнута и више гробова оскврнављених. У 10 сати били смо на Липнику, ту разгледасмо кућу и џамију Ченгића. Поред куће тече мала рјечица Муштица. На 10 минута од куле Ченгића налази се неколико кућа Лојовића. Овдје писмо врло добро воде — капавице. У $11^1/_2$ стигосмо на главицу Капић, гдје починусмо и разгледасмо дурбином положаје око Метохије. Ноћ проведосмо више Липника под Капић.

13. јула добисмо вијести од Баја и Маша Андрова. Око 10 сати у јутро дође у наш логор један турски потпоручник, који донесе писмо од врховног заповједника Метохије. У писму командант јавља, да је на варош Метохију истакао бијелу заставу, али да ће се с трупама борити из утврђења. Око подне Стеван Матановић и Папић добише наређење, да пођу у сусрет Селим-паши. Од 1 сат по подне до 2 — у колико напустисмо Липник — киша с грмљавином. У $8^1/_2$ у вече стигосмо у Серђевиће. На путу наиђосмо на једну ријеку, коју прелазаше војска, газећи до стегна. Овај прелаз у мраку прouзрокова међу војском велики неред, сличан оном, који обухвати војску послије изгубљене битке, кад војници — бјежећи у разним правцима — дозивају један другога опет на окуп. Преноћисмо у Серђевићима.

14. јула, у $4^1/_2$ пођосмо напријед; у 6 прођосмо село Меданиће, гдје нам се предаде 15 Турака Херцеговаца. Продужујући пут прођосмо: Добро Поље, Фојницу, Љескови Дуб и Студени Поток. Кад стигосмо у Љескови Дуб; у $11^1/_2$ прије подне, чусмо, да су Турци два сата раније напустили тврђаву Залом. У Залом стигосмо у 2 сата послије подне. Разгледасмо тврђаву и у 3 сата устависмо се на Рудим Брдима (на бријег Невесиња), гдје и ноћисмо. У 3 сата послије подне поче јаки вјетар и трајаше цијелу ноћ.

15. јула на подне кренусмо с Рудих Брда, у $2^1/_2$ сата разгледасмо дворац Љубовића, а у $7^1/_2$ стигосмо у Брезицу (село Удрежња), гдје ноћисмо, Невесињска равница много је љепша од Гацког Поља, њен западни дио шумовитији је и љепши од источног. Цијелога дана дуваше јак вјетар.

16. јула, у 7 сати у јутро Турци напустише једно мало утврђење, недалеко од нашега логора. На подне, на Гребаву, заметну се бој, у коме учествоваше озринићски и пиперски батаљон, и који трајаше до 7 сати у вече. Наши се повукоше мало ка главном стану.

17. јула кренух с С. Радоњићем, попом Пером, с Гавром, Viraldi-jem, с батаљонима Васојевића и Морачана на путу Бишина код батаљона Стевана Матановића, попа Марка Укмановића и попа Пера Радовића (који управљаше батаљоном невесињским), који су дан раније били дошли на исти пут, т. ј. између Мостара и Касабе Невесињске. Пођосмо у извидницу на исти пут и дођосмо у $4^1/_2$ послије подне на

[1]) Св. Сава саборна је црква Гацка.

Воду Бакрачушу, одакле се послије $^1/_2$ часа одмора вратисмо и пређосмо преко мјеста Вукорићи, а за тим се вратисмо у засједу на путу Бишина. Преноћисмо поред пута у једном малом блокхаузу.

18. јула дођосмо у Паљев До, код воде Чатрње, но 100 корака од пута за Бишину, гдје и ноћисмо.

19. јула остасмо на истом мјесту; посласмо извиднице пут Бијељине и Крушевљана. Драго Обренов с неколико извиђача био је већ пошао пут Благаја. Преноћисмо на истом мјесту.

20. јула у јутро чусмо, да су наши између 19 и 20. запалили оџаке Љубовића. Око подне диже се јак вјетар, који траја цијелу ноћ. Овдје ноћисмо и чусмо, да се Књаз премакао с Удрежња на Слап.

21. јула. Јак вјетар увијек још траје. У 8 сати попесмо се на брдо ....[1]), пређосмо тешке путање и сађосмо к Води Бакрачуши, гдје починусмо, а по том вратисмо се у логор, код војске, гдје чусмо да су Турци заузели један вис, који је доминирао Касабом и да су се ту ушанчили. Тодор Миљанов крив је, што су Турци заузели овај вис. Цијелога дана, од 8 сати у јутро до 8 у вече, пјешачисмо преко најтежих путева, које сам икад у животу прешао. Преноћисмо на истом мјесту.

22. јула, у јутро, чусмо да су Васојевићи повратили шанчеве, које су Турци дан раније заузели. Око 8 сати дознадосмо, да је Аустрија блокирала Клек и да неће дозволити турским трупама, да се искрцају у Херцеговину. Послије подне пођох с Крцуном Ђукановим и Стевом Ивовим да осматрам положај Касабе Невесињске. Упутих се главним путем, па онда једном путањом у лијево и стигох на поменуте шанчеве, које су прије држали Турци, а сад Васојевићи. Изиђох на Златна Брда, одакле је ванредан поглед на Касабу и на шанчеве око ње. Избројних у једном утврђењу 60 шатора, у другом 15, а у трећем 30. У самој Касаби примијетих неколико војника. Око Касабе и са стране равнице бјеше много стоке — оваца и говеда. Испитујући Златна Брда опазих, да се с долине, која се налази између ових брда може врло лијепо видјети Касаба, која се налази у подножју долине. Два су утврђења; једно десно, а једно лијево од Касабе. По мом мишљењу, са Златних Брда може се изврсно тући Касаба и увјерен сам, да се мора предати.

Тек што сам свршио ово осматрање и спремао се, да се вратим, кад чух да се 16 батаљона Турака, који долажаху из Мостара, бјеху упутили пут Касабе тереном између друма и висова Велеш. Одмах с Крцуном и Стевом Ивовим пођох к Стевану Матановићу, пролазећи све близу батаљона попа Марка и Грубана Церовића. Батаљон Стевана Матановића заузе одмах положаје на главном брду, с кога се лако могла бранити десна страна, којом Турци намјераваху поћи. Исто тако с тога мјеста могло се пријећи и на лијеву страну и бранити главни друм у случају, кад би се Турци хтјели њиме користити. Батаљон Грубанов заузе положај на нашем десном крилу на једном доминантном брду и с којега нас могаше бранити. У $4^1/_2$

[1]) Овако у оригиналу.

сата подигосмо шанчеве према турским трупама. У 5 сати поче пушкарање и трајаше до 7 сати. Турци се повукоше мало натраг, а ми преноћисмо близу шанчева у једној шуми, да бисмо се склонили од вјетра, који читаво послије подне дуваше све јаче и јаче. Ове ноћи наши батаљони не имађаху готово никакве хране.

23. јула, у $7^1/_2$ сати у јутро поче бој код Бишине, на простору између Бакрачуше, Касабе и Велеша. Бој је трајао до $12^1/_2$ сати. Наша војска повуче се у доста добром реду ка главном логору и у 8 сати у вече стиже у Зови-До, гдје и преноћи.

24. јула од $8^1/_2$ сати у јутро до $7^1/_2$ сати у вече стигосмо у Корита, гдје војска преноћи. Како још 23. по подне бијаше почела велика врућина, то се војска креташе теже и заморније.

25. јула остасмо цијели дан и ноћ на истом мјесту.

26. јула упућен је сав пртљаг у Турунташ. Око подне стигоше Бајо и Пеко с 3 батаљона. Овог дана падаше киша за један сат и ублажи мало врућину. Војска је била спремна већ у $4^1/_2$ сата у јутро, а у 4 сата послије подне и главни штаб и војска помаче се за $^1/_2$ сата подаље од претходнога логора, али остајући на истој висоравни. Овдје око ватре проведосмо ноћ.

27. јула пођосмо с Корита у 10 сати у јутро и за два сата стигосмо у Планик, одакле видјесмо турску војску, која иђаше к Билећу. У овај час Турци су пролазили преко Криваче (близу куће Шоботине). — На Планику, за вријеме одмора, Књаз издаде диспозицију за напад. Војска би подијељена у 4 бригаде. Послије издатих наређења, односно марша трупа, кренусмо одатле и стигосмо у Врбицу у $5^1/_2$ сати у вече. Овдје преноћисмо. Њ. Височанство нареди, да се изашаљу предстраже на главне тачке око Билећа са задатком, да мотре турску војску и пазе на правац, којим ће се упутити на излазу из Билећа.

28. јула извијестише предстраже, да се турска војска зором ставила у покрет и да се упутила к Вучјем Долу. Намјера Муктар-пашина бјеше да нас опколи и изненада нападне. Књаз нареди својој војсци, да пође напријед, и тако пријеђосмо све висове, који раздвајају Врбицу од Вучјег Дола.

Почињући с лијевога крила наше бригаде бјеху распоређене овако: Петар — Јоле — Бајо — Пеко. Битка поче у 7 сати у јутро и разви се на мјесту званом Вучји Доли. Око $7^3/_4$ сати лијево крило наше војске изађе из шанчева и сломи десно крило турско. Тада центар и десно крило наше војске пође напријед. Наша војска, у ствари, изврши — une conversion en avant autour de son aile droite — и даде се у потјеру за Турцима читав сат и по, док их не примора, да се затворе у Билеће. Заробисмо 4 топа, који се пуне одсприједа, са читавом опремом, велики број застава, сабаља и пушака. Турци су имали много мртвих и рањених. Међу погинулим бјеше Селим-паша. Заробисмо 100 Турака, међу којима бригадног ђенерала Осман-пашу. Заплијењено је и више коња. Послије битке вратисмо се на Врбицу, гдје преноћисмо.

29. јула, око 7 сати у јутро Осман паша с осталим заробљеницима би спроведен за Цетиње. У 9 сати пођосмо преко положаја, које је наша војска за вријеме битке заузимала и у подне стигосмо на Модре Доле. Овдје, по наређењу Књажеву, доношаху редом батаљони пушке, које су у бици заплијењене. Списак пушака је ово:

1)	Батаљон	Мирка Мујова	41	пушка
2)	„	Пипера, Роваца и Морачана	30	пушака
3)	„	Баћа Ђуричина	78	„
4)	„	Јевта Милетина	84	„
5)	„	Грубана Церовића	55	„
6)	„	Митра Ђоровића	8	„
7)	„	Џомбета	7	„
8)	„	Јована Вукотића	19	„
9)	„	Попа Ђоке	64	„
10)	„	Шћепана Папића	28	„
11)	„	Видака Попова	28	„
12)	„	Шулца (музиканта)	2	„
13)	„	Николе Андрина	42	„
14)	„	Митра Белова	12	„
15)	„	попа Марка Укмановића	28	„
16)	„	Радоја Ристова	53	„
17)	„	Стевана Матановића	120	„
18)	„	Николе Вујовића	36	„
19)	„	оба невесињска	15	„

С овим пушкама Њ. Вис. наоружа Бугаре и Грке, добровољце, и читав батаљон Сочице. Истога дана у 7 сати у јутро Књаз посла батаљоне попа Марка и Радоја Ристова, да појачају јужни одред војске. Око 6 сати у вече Књаз прими глас о побједи, коју је под Медуном извојевала војска, којом је управљао Божо. Преноћисмо у Модрим Долима.

У бици на Вучјем Долу било је с наше стране 71 мртвих и 118 рањених. Овога дана послије подне даде Књаз Стевану Матановићу златну медаљу.

30. јула око 1 сат послије подне упутисмо главном команданту Билећа писмо, у коме смо тражили сагласност турских и наших власти о сахрани погинулих на бојном пољу. Преноћисмо на истом мјесту.

31. јула пођосмо у $6^1/_2$ сати у јутро с Модрих Долова и у $8^1/_2$ стигосмо на Опутну Рудину, у мјесто Пилатовце, гдје преноћисмо.

1. августа око 9 сати у јутро Војвода Петар с бригадом, која је састављена из батаљона Јована Вукотића, Стевана Матановића, Николе Андрина, попа Ђоке и Видака Попова — крену се к путу Требиње—Мостар—Билеће. Књаз са штабом остаде на ручку у истом мјесту. У $2^1/_2$ сата послије подне пођосмо с Пилатовца и стигосмо у 4 сата у Обљај (Бањани), гдје преноћисмо.

2. августа остадосмо на истом мјесту.

3. августа у $2^1/_2$ изађосмо на висове Капорић, више Билећа, да осматрамо пут Гливе, гдје су се налазиле наше три бригаде.

4. августа на истом мјесту. У јутро били смо поновно на Капорићу.

5. августа пођосмо с Обљаја преко Капорића. Ја пођох с Јоловом и с пиперским батаљоном, који се заустави на малом брду Влахињи. На подне продужисмо и у 3 сата стигосмо на Огорац (Кокот) више Околишта, гдје Књаз преноћи с Јоловом бригадом и батаљоном Митра Белова. Тога истога дана Војвода Петар с војском стиже око 7 сати у вече близу Вардара, на мјесто Врања Дубрава.

6. августа у $7^1/_2$ сати у јутро с Огорца (Кокота) преко Вучјег Дола, уздуж положаја наше војске, која се била, вратисмо се на подне у Обљај. По вечери Шобота Абдић дође у логор и предаде се књазу. Овдје преноћисмо.

7. августа на истом мјесту.

8. августа око подне чусмо, да је војска војводе Петра запалила Плану. У 1 сат послије подне 17 Грка добровољаца на њихово тражење отпусти Књаз. Ноћисмо овдје. Ушљед јаког сјевера ноћ бијаше веома хладна.

9. августа на истом мјесту.

10. августа врати се Шобота својој кући. Књаз с Јоловом бригадом и батаљоном Митра Белова остави у 11 сати Обљај и стиже у Корита — близу Планика — у $6^1/_2$ сати у вече. Ишли смо овим путем: Обљај — Модри Доли — наши положаји на дан битке на Вучјем Долу—Трновица—Корита.

11. августа кренусмо у 7 сати преко Коритског Града и стигосмо у 11 сати у Церницу, а $^3/_4$ сата доцније у Степен, гдје и преноћисмо.

12. августа кренусмо са степена у $1^3/_4$ послије подне. Код Автовца смо били у $2^3/_4$, а у 3 сата код куле Ченгића. Улогорисмо се у непосредној близини куле Ченгића, само с друге стране ријеке. У 6 сати у вече стиже у логор г. de Thoemmel. Овдје ноћисмо.

13—14. августа на истом мјесту.

15. августа у $5^3/_4$ сати у јутро кренусмо с Липника и у $9^1/_2$ стигосмо у Мираж До. Послије краћег одмора ($^3/_4$ сата) кренусмо и у $4^1/_2$ сата послије подне стигосмо у Дубочке (Бањани), гдје преноћисмо.

16. августа у $5^3/_4$ у јутро полазак с Дубочке и у 5 и по долазак у Броћанац, гдје ноћисмо.

17. августа у 10 и по били смо у Планиници; у 11 и по у хану попа Лазара и у 12 и по, у Острогу. Идући из Броћанца држали смо стално у десно уздуж Никшићскога Поља, не одвајајући се од главица. Ноћиште у Острогу.

18. августа од $5^3/_4$ сата до 6 и по до млина Шутана Мати на Рибњаку, у 8 сати на прелазу Зете, код млина попа Риста; у 8 и по код цркве Св. Јована Загарачког; у 10 сати код Орје Луке, а у 10 и по на Даниловом Граду. Преноћисмо на другој страни моста близу Зете.

19. августа на истом мјесту.

20. августа у 8 и по сати, прешавши Зету код хана попа Риста, били смо у Орјој Луци. Око 6 и по у вече дође руски пуковник Богољубов. Преноћисмо овдје под шаторима испод главице Орје Луке vis-a-vis Књажеве куће.

21—23. августа на истом мјесту.

24. августа у 7 сати у јутро г. г. Thoemmel, Богољубов, и Белимарковић пођоше с Орје Луке у логор г. Божа Петровића на Рогаме. У 1 сат по поноћи примисмо депешу од Ристића, у којој нас извјештава, да је књаз Милан ради примирја ступио у преговоре с Великим Силама преко њихових београдских конзула.

26. августа на истом мјесту.

27. августа пође књаз са својом свитом на литургију у Манастир Ждребаник. (Црква Св. Арханђела). Одатле пођосмо на Данилов Град, а у 5 сати у вече били смо опет у Орјој Луци.

28. августа пође књаз у Косови Луг, да прегледа батаљон пеклински. У 1·20 сати по подне вратисмо се преко Вељег Поља на Орју Луку.

29. августа на истом мјесту. Ноћу, између 29. и 30. чусмо много топовских пуцања са Спужа и с кула Вељег Брда.

30. августа на истом мјесту.

31. августа око 7 сати у вече дође италијански конзул г. Durando. Ноћу, између 31 авг. и 1 септ. чујаше се велика грмљавина топовска са Сердар Куле и са Спужа.

1. септембра на истом мјесту. Ноћу, између 1. и 2. велика пуцњава топова од Подгорице.

2. септембра Књаз са штабом у 7 и по пође преко Вељег Поља и стиже на мост Подшкаље у 9 сати; у Јабуке Загарачке у 9·35, гдје прегледа батаљон Шкрња Грујичина; у Плану 12·40; преко Косовог Луга у Данилов Град у 3 сата, а у 4 и по у Орју Луку.

3. септембра у јутро примисмо вијест, да је Муктар-паша послао два табора на Клобук. Примисмо неколико депеша с извјештајем, да многобројне породице с Грахова, као и оне из Херцеговине, које се бјеху намјестиле на Грахову, предижу у унутрашњост Црне Горе. Ове ноћи би дјелимично помрачење мјесеца, које трајаше од 7 до 2 сата послије поноћи. Послије подне тога дана примисмо у неколико махова вијести, да ће вјероватно Турци напасти на Куче. Књаз заповједи г. Божу, да према томе распореди војску.

Наставак слиједи

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење. Обрадио Перо Слијепчевић и сарадници: Вл. Ћоровић, Васиљ Поповић, Ристо Јеремић, Мирко Малетиновић, Никола Стојановић, Шћепан Грђић, Доко Перин, Гојко Круљ, Срђа Ђокић, Хамза Хумо. Издање Обласног одбора Народне одбране у Сарајеву 1929.

„Напор Босне“ је књига о којој би се морало много да пише и која би морала много да се чита. То је једна необично ретка књига у нас и ја не памтим, да је иједна књига на нашем језику у последњим годинама извршила на ме такав снажни и дубоки утисак као ова. Чврсто сам уверен, да ће она исто такав ефекат да постигне код сваког читаоца, који није изгубио смисао за разумевање чистог и племенитог прегалаштва, које је водило и редактора ове књиге госп. Слијепчевића и његове одличне сараднике. И ако има међу сарадницима људи различитих генерација, код свих се запажа, да су их водили у главним линијама блиски и сродни погледи на свет, једнака љубав према ужој отаџбини и према целини, стога и критична објективност у изношењу факата до безобзирне истине, макар она била каткад тешка и болна. Мислим да се не варам, ако један велики део заслуге за истакнути карактер ове књиге, приписујем г. Слијепчевићу, не умањујући тиме ни најмање заслуге писаца појединих расправа у том зборнику.

Делу је написао предговор редактор у којем истиче, да је задаћа књиге: стваран и прегледан приказ о томе што је и колико је Босна и Херцеговина допринела ослобођењу и уједињењу и како је изгледао њен ослободилачки покрет на политичком, просветном и економском пољу. И најзад, вели г. Слијепчевић, поставити питање, да ли Босна и Херцеговина данас игра ону улогу у нашем народу, какву је некад играла? Да ли држава посвећује овим областима ону пажњу, колико изискује њихова расна важност, њихов централни одбранбени положај и општи народни интерес?

У три чланка г. г. Ћоровића, В. Поповића и Р. Јеремића приказан је историски развој Босне и Херцеговине у прошлости од најстаријих времена до год. 1882. Аутори су и на другим местима писали о тој теми, коју треба сматрати за увод у боље разумевање најновије историје ових покрајина. Г. Мирко Малетиновић приказује „Црквене борбе и покрете“, који досада овако исцрпно и објективно

нису нигде приказани. Од необичне је културно-историјске вредности чланак г. Шћепана Грђића под насловом: *Просветне борбе.* Г. Грђић, кроз читав низ година један од најистакнутијих просветних радника у Босни, организатор „Просвете“ и других књижевних и економских институција, посланик у босанско-херцеговачном сабору и после преврата на одговорном положају у покрајинској влади, више него ико други зна, да да̂ слику просветних борби у Босни и слику, што се учинило у тим покрајинама после ослобођења. И он је то учинио на одличан начин. Али г. Грђић у својој објективности, којом је приказао рад туђинске власти, није поштедео оштром критиком ни националну владу. Земаљска влада, вели г. Грђић, могла је ометати рад Сабора, али су се зато иза ослобођења могли очекивати несразмерно бољи резултати. Међутим су ти резултати изостали. „Од ослобођења до данас, констатује г. Грђић, кроз десет година дана, дигнуто је у Б. и Х. свега 111 наших основних школа или 11 годишње. Мислило смо да ће Аустро-Немачка однети рекорд у спорости око подизања основних школа — постигли смо га, ето ми. Настаје питање, одакле то долази, да смо ми у Сабору могли нагнати једну туђинску управу да гради два пута више основних школа него што то чини наша властита држава? Истина је, да је у послератно доба било теже подизати нове школе, него пре рата, кад су се школе могле градити јефтиније и лакше било доћи до новаца. Али то није био ни једини, ни најјачи разлог овом нашем злу. Нерад разних влада и Народне скупштине допринели су да се после рата нису школе градиле како је требало. Сем тога су посланици у Сабор долазили одабирањем на боље, а посланици у Народну скупштину одабирањем на горе. Носилац борбе и прогреса у Сабору била је интелигенција и то добра, јер се политичка борба није исплаћивала — обрнуто, требало се жртвовати. После ослобођења људи који се пре рата нису живи чули да бране Српство, сад су наједном раструбили, да је оно у опасности и народ обузет ратном психозом пошао је за њима. Агитационо трговање Српством доносило је обичне личне користи... Сећам се тачно оних првих година после ослобођења, кад сам са стране посматрао, што со догађало у Босни и са жалошћу у души констатовао, како су најбољи људи били у политичком животу потиснути на страну“.

У кратком прегледу даје г. Никола Стојановић „Поглед на босанску политику“ од 1903 до 1914. У том чланку има и ова интересантна констатација. Говорећи о Балканским ратовима, код којих је Босна и Херцеговина учествовала срцем и душама и знатном материјалном помоћи, док су српски листови и календари славили српске победе јасно као своје, Г. Стојановић вели: „Ми се сами чудимо, гледајући ретроспоктивно на тадање наше држање, како је оно могло да се одржава и трпи толико бунтовно у једној европској уређеној држави...“ Једно објективно признање, које аутору служи на част.

Нећу да класификујем вредност чланака у овом зборнику, али ипак не могу да нарочито не истакнем два редакторова чланка: *Млада Босна* и *Босна и Херцеговина у Светском рату.* Г. Слијепчевић, и сам један од активних чланова револуционарне омладине,

даје управо пластичан, стилски савршен приказ развијања и рада босанске омладине. Стицај светских прилика, вели он, учинио је да се та омладина студира као необично важна; испитују се научним апаратом и ситне чињенице из њена живота, које то саме по себи, чисто дечачке, никад не би заслужиле. Кад се духови смире, видеће се, да је утицај њезин био велик, али не онако изванредан. А јест та омладина необично симпатична! Она је тек унела у Босну доследно југословенство и она је хтела да га претвара у акцију. Кроз Велики рат и после Ослобођења ишла је Млада Босна све даље на том путу да од теоријског југословенства прелази у оно активно, које би постало пуном стварности у народном животу и осећању а не само у државном. Та је омладина у масама доживела неуспех, доказ колико је била млада Босна истрчала напред. А то и јест улога омладине, констатује г. Слијепчевић. Није, по сто пута није Југославија само земља, писали су Срби омладинци, него Југославија је један идеал. Сутра, кад државне границе опашу све наше покрајине, Југославија неће бити остварена, него ће је чак требати остваривати. Југославија тражи још више, још других енергија, него их је предање сачувало. Што је Душаново предузеће према нашему, шта ли Лазарево искушење! Не знам сигурно, али мислим, да омладина ниједне наше покрајине није онако консеквентно пропагирала југословенску идеју. И све се то писало и говорило у часу, кад се међу водећим круговима наше емиграције водила потмула борба између двеју оријентација: српске и југословенске. Може се рећи, вели Слијепчевић, да је у тој политици било поезије. Али је карактеристично да је тај идејни став био исто онако оштар и јасан као и физички гест Жерајића и Јукића.

Дајући свој коначни суд о босанској омладини г. Слијепчевић вели: Не треба претеривати ни одвећ увеличавати идеје младића. Али једно треба свом снагом подвући: дивно прегалаштво, моралну чистоту, онај плахи образ и чоештво, где се жртвује свој живот кад је најмилији. А идејно би нарочито подвукао то, да је она наступила у знаку југосл. јединства, те тиме опет дала разривеној Босни улогу копче и везе међу племенима.

У другом свом чланку: „Босна и Херцеговина у светском рату“, г. Слијепчевић, после констатације, да поред толиких патриотских организација и толико граје кроз десет година о мученештву нико није прибрао научно проверен материјал о страдањима Босанаца и Херцеговаца, приказује помно сабраним подацима приближну (како сам вели) величину страдања, затим добровољачку акцију на фронтовима, рад босанско-херцеговачке емиграције за време рата, Б. и Х. у Југословенском одбору и најзад политичку акцију у земљи за време рата и после ослобођења. У почетку после преврата влада је Народног већа у свом службеном гласилу поручивала: Не свети се, и заборави све увреде! Или: Чувајмо достојанство великих часова! Без народног јединства и без равноправности свих трију племена нашега народа ми не можемо имати заједничке државе и ако бисмо је ипак добили уз хегемонију једног племена, онда би то била најнесретнија држава под капом небеском. Сву своју енергију бисмо трошили на унутрашње борбе и држава наша би се почела рушити прије, него што би била конституисана. Доцније су наступиле прилике, које г. Слијепчевић овако карактерише: Б. и Х. после рата нису дале ничег индивидуалног нашем националном животу. Изјаве и тежње из Б. и Х. биле су привесак Београда и Загреба. У сукобу, који се између ова два центра оцртавао све јаче, Б. и Х. нису више заузимале ону пређашњу улогу, мушку и разбориту, да се чују и саме, да посредују и да вежу. Нити су оне имале гласа, нити их је ко слушао. Тако је Босна и Херцеговина у великој заједници подбацила у ствари политичког и националног живота. Утешљиво је свакако а и тачно да је упркос томе патриотизам у Босна и Хер. и данас као икада једна од најјачих покретних сила. Босна има још своју реч да каже у историји југословенској, вели Никола Стојановић. Босна треба да најпре оцени своје заслуге и своје способности, да их не прецењује, али да их и не потцењује.

Господа Перин, Круљ, Ђокић приказују у добро фундираним чланцима економски развитак села, градску привреду и развој друштвенога живота у Босни и Херцеговини после окупације до данас. Ту се износи сасвим отворено да нпр. стање градских општина није кренуло ништа напред, ако и није појединачно назадовало после ослобођења. Попустила је и живост у приватној иницијативи. Уопште привредни биланс десет година иза ослобођења не може да издржи ни најблажу критику. За десет година привреда ових земаља не само да није ништа коракнула напред, него у многом, а нарочито у градовима показује назадак. Промене, у колико их има, су само у форми и често у горем правцу него пре. Хоће ли они до којих стоји, после оваковних поразних констатација, да посвете већу пажњу Босни и Херцеговини? Мислим да би било потребно, да се књига о којој говоримо, нађе на столу свих меродавних фактора на врховима наше државе и да се озбиљно замисле над оним, што је у тој књизи изнесено.

Д-р *Милан Прелог*

„Етничка проматрања у Конавлима“

У „Записима“ књ. IV, св. 6 објавио сам чланак под горњим насловом, на који је г. Иванко Бендиш, схватајући ствар доста погрешно, дао критику у књ. V, св. 6 „Записа“. Како су у мој чланак унесена „проматрања“ са екскурсије, као што сам у почетку чланка нагласио, а то није *студија*, свакако се могло десити, да ми се поткраду мање омашке. Њих је г. Б. могао исправити, а не давати чланак исте садржине, па и дужи од мојег. Исправке се увек примају. Тако би било и са г. Бендишевим, да он није превазишао делокруг критике, преко чега се не може прећи. Он се јавља као „познавалац онога краја“, који ће без сумње темељно проучити ону необично лепу етничку групу нашег народа и неће нам више бити потребне белешке са екскурсија. — То би ме необично радовало.

Податке које сам навео у своме чланку, нисам сам измишљао, већ их добио од сељака онога краја.

Г. Б. се чуди где сам нашао име „Конавље“. У моме чланку та реч није употребљена (иако је критичар узима под знаком навода). Да сам је употребио, скренуо бих му пажњу да је потражи у Вуковом Рјечнику. Будући да се тамо налази, становнике онога краја сасвим правилно назвао бих Конављани, па мислим да нисам направио језичку грешку кад сам њихову ношњу назвао конављанском и усуђујем се супротно г. Б. утврдити, да је према таквој именици придев направљен у духу нашег језика, иако врло добро знам, да се све што припада Конављу (сад да употребим именицу) обичава звати конавоским. Његово фонетско објашњење о некаквом „сажимању“ сугласника *љ* могу насмејати и сваког ђачића, који познаје најелементарније основе фонетике.

Куће (сматрајући ту и остале зграде око ње) су покривене циглама (купама), или сламом, или плочама[1]) Кад сам говорио о кући имао сам у виду и зграде око ње, а не само кућу у којој се станује. Г. Б. тврди у своме чланку да нема сламе у Конавлима, а баш сам ових дана добио податке од г. Мичића, свештеника, где каже: „Ради неприкладна простора шеница се сије у недостатној количини, а још мањој јечам и раж“. Значи ипак да има сламе, а не као што тврди госп. Б.

Г. Б. напомиње, како му изгледа, да нисам био у Конавлима кад кажем, да је на доњем спрату кујна. Међутим пре кратког времена, добио сам од г. М. Васовића, проф., неке податке, које је забележио у Груди, у Конавлима, од Цвијета и Маре Драшковић и који гласе: „Кухиње су како код кога; има их и на доњем и на горњем спрату, а негде ван куће, т. ј. направљене уз кућу“. Дакле и ова тврдња г. Б. не може се примити и треба да се сам ње одрече ако му је збиља „само до истине“.

Кад сам говорио о поду имао сам у виду онај део што је попођен на спрату у кући. То је, по саопштењу ондашњих сељака, у старијим кућама, као што сам нагласио у своме чланку.

Прегача је изаткана, али је при дну извезена (ишарана, багучена). Г. Васовић каже, да се она тке, али при томе, да се доњи део узгредно везе. Према томе ипак има веза. Што се тиче описа мушких аљетака, г. Б. је скоро исто рекао што сам и сам навео у своме чланку. једино што је код њега детаљнији опис. Поткрала ми се грешка, те сам рекао да се преко кошуље носи корет па онда кружет. Међутим обратно је.

И ако се не употребљава реч цер у Конавлима, већ *дуб*, нисам је унео у свој чланак као конавоску, јер да сам је употребио као реч онога краја она би била написана курсивом или би била под знаком навода, и тада би могао г. Б. да да своју реч.

О крсном имену нисам рекао, да је вечера главнија од ручка, као што је то г. Б. погрешно схватио, него сам напоменуо, да понекад дође о вечери више гостију.

[1]) Zbornik za narodni život i običaje J. Slovena, књ. VII 1., стр. 110.

Г. Б. каже, да не познајем конавоску здравицу. Као пролазник нисам добио прилику да познам и казао сам, како су ми Конављани рекли, да су здравице кратке. Изгледа да их ни „познавалац“ све не познаје кад тврди да су доста дуге. Да има и кратких здравица заинтересовани се могу уверити из Zbornika za narodni život i običaje J. Slovena, књ. III, св. 2 стр. 291, на који се и сам г. Б. позива с разликом што их он упућује на цео Zbornik од 26 доста великих књига. О лепоти и поетичности здравице нисам ништа рекао.

О погребу говори скоро исто што сам и ја рекао, једино што даје допуну. Реч *„брађа“* нисам употребио у своме чланку, те није било потребно, да је наводи и о њој да говори, као ни о др. речима које нисам унео у свој чланак. Вероватно да је г. Б. хтео са тим да улепша своју критику.

На крају даје суд о психичким особинама, долазећи у контрадикцију каже: „На концу каже г. Р. да се код Конављана опажа превртљивост и лукавост. Како је г. Р. црпео површно све податке, тако и ово његово опажање није исправно“. А даље наводи: „Њихова лукавост састоји се из тога што се не дају ни од кога заварати“. Значи да ипак има лукавства и да су оправдани моји наводи. О њиховом поштењу, гостопримству, доброти и о свему што их одликује као добру етничку целину нашег народа могао сам се уверити да је тако на лицу места.

Свет. Раичевић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Јанко Д. Туфегџић: *Звездани хлад.* (Издање „Књижевног полета“, 1929.)

Г. Јанко Туфегџић припада оној многобројној плејади наших млађих песника, који су се озбиљније почели јављати у добу када је послератна нервоза и захуктаност лагано нестајала, остављајући у душама тих нових генерација своје чудновате, избледеле сенке. Та се млада књижевна генерација очито избегава од позваних критичара, због својих честих мало чудних акцената у делима, и, када је реч о њиховим стварањима, чак и оним врлодобрим, обично се говори са неразумевањем и скептичним омаловажавањем. Међутим, међу њима има несумљивих талената о којима је и вредно и потребно говорити, јер су, и поред свих младалачких лутања и блудњи, са својом осебујном индивидуалношћу, која ће се иза уобичајних тражења, у зрелијим годинама, испољити, нашавши свој властити пут.

Међу многим мање виђеним именима и већ познатим песницима који су се у последњим годинама јавили и књигом, г. Туфегџић заузима готово највидније место. Његова збирка стихова „Госпођа и

блудње“ не само да показује једно разнолико обојен лирски таленат, од којег се с правом може тражити и дело дефинитивније вредности, већ нам одаје и једну малу, врло драгоцену песничку индивидуалност, која је у основи прожета једном расном, меланхоличном нотом. Међутим, та се танка расна црта у „Звезданом хладу“ готово губи. Док је у првој збирци песник зароњавао понајвише у себе, откривајући најинтимнија душевне усхићења и нагнућа, беспућа и блудње своје душе, и док је пре г. Туфегџић био занесени лирик, егоцетричан, који је, као и сви остали млади, певао са тугом о жени, приближујући се карактеру женске народне песме и севдалинка, дотле у новој збирци г. Туфегџић даје својим погледима шири хоризонт, а, гледајући око себе, у свет, кроз призму својих душевних збивања и интимних осећања, својој лирици космополитски карактер. Самим тим г. Туфегџић се новом збирком знатно приближио поетским стремљењима једне младе књижевне генерације чији су најизразитији претставници: Душан Јерковић, Десимир Благојевић, Хамид Диздар, Ђуро Гавела, К. Н. Милутиновић, С. А. Бурина и многи др. сваким даном својим свежим приновама све знатније и снажније афирмирају.

*

Има једно основно расположење у г. Туфегџића: и када сетно пише стихове и када над вировима инспирише своју тешку фантазију, и када крлежовски пева о машиновођи simplon — orient — expressa. То основно расположење које се, као танко, врло фино ткиво, распредало у свим његовим инспирацијама је болан манир, манир духа који је увидео да је „живот глупа вашарска лутрија“. И зато, поред свега тога што у неким песмама г. Туфегџића има и младеначких акцената бунтовног протеста, оне су тужне, умарајуће, по болној и тешкој атмосфери у којој нас остављају, кад их читамо. Али ипак, кад га родни пејсажи, за које г. Туфегџић има врло много смисла и уметничке опсервације, зову:

Као усне што тајну крију,
топлу румену
(Песник пред сигналом старости)

он ће се занети, и учиниће му се „да живот још неког смисла има“. И тада га обузму бескрајне чежње за новим, непознатим пределима, за новим изненађењима и откровењима, које је г. Туфегџић изразио на један тако леп, сугестиран начин:

Када снежни облаци зашуме висинама
и као беле галије зароне у модрине свода:
преко мора,
преко понора,
преко свих вода,
како је болна мисао моја
и чежња за даљинама.
(Пред зиму)

Та песма, готово најбоља у целој збирци, има онај треперави сунчев сјај, ону звонкост речи и ритмова, својствену још једино, погдегде, г. Ђорђу Глумцу.

Г. Јанко Туфегџић има и социјалних мотива које по својој истинској инспирацији и непосредности израза далеко отскакују изнад просечних баналних тражења и усиљених намештености, којих је пуна наша млада књижевност. Он, са широком словенском широкогрудошћу, братски и истински саосећа у туђим невољама:

Мртвачки укочен, ледан, уз кафанско окно
док данима веје снег
и ветар пишти градом,
куда ли блуди поглед твој
друже, без среће, без дома?
(Ламентације са периферије)

Читајући ону малу збирку песникову, ми ћемо се, можда и с правом, упитати: „зашто је срце песника растужено на путевима живљења“? Је ли то стога, што г. Туфегџић осећа, да је и онако све пролазно, па се тужно замори:

Рад звездама како је тежак,
како уморан мој ход.
Пукотинама градским
бели лињани процвали.
О, где ли мили младости ове брод?
(Песник пред сигналом старости)

Или је то, што ми се понајвише чини, туга без разлога, „болећивост и благост словенске душе“ г. Туфегџића који је, по мајци, унук Веселиновићев. Било, како било (ја се у то нећу упуштати) лирске медитације г. Туфегџића, са тако видним елементима једне широке, сањарске младости, имају све особине истинске поезије, од које нам је г. Туфегџић дао тек један мали део. Тврдо уверен, да је г. Туфегџић у својим стиховима дао и један део истине својих душевних живљења и осећаја, а други, већи, да ће следити, ја подвлачим, да је лирика г. Туфегџића у послератној хиперпродукцији једна од лепота наше младе књижевности.

Ели Финци

Хамид Диздар: *„Арабеске“*

У кршној и сунчаној Херцеговини, са мирисом сувих смокава и увињеног грожђа, и шумовитој Босни, увијеној мистичним маглама источњачких сањарија; са јаким струјањем горућег севдаха — бије јаки животни пулс. У тим крајевима наша књижевност добила је знатан принос. Тамо интезивно дела и обилато ствара *Група сарајевских књижевника*. Група има и те како крупних имена. Сетимо се само Боре Јевтића, Исака Самоковлије и Хамзе Хума, који се после претераног лирског излива окреће животу и стварности, те су његове приповетке „Под жрвњем времена“ пластичније.

Сем овог имамо и други књижевни нараштај, који видно обележава себе. Та плејада броји доста позната имена: Новака Симића, Хасана Кикића, Сафета Бурину, Илију Грбића, Хуснију Ченгића и друге, а њој још припада и Хамид Диздар, који се скоро појавио са збирком „Арабеске“.

Г. Диздар нема претензија већег песника, те домашај ове збирке није испод замисли њенога аутора. Зато би била неумесна свака критика и набацивање. У њој је свака песма (да не речемо стих) скоро подједнако добра. У свакој песми има нешто ново и различито, уколико је и сам живот неједнак и разноврстан. Као капља кише из облака, тако је овде свака песма исцеђена из живота. Отуда је ова књига сажета, динамична и једра.

Збирка г. Диздара је за данашње време симпатично и корисно изненађење. Чим је прочитамо запазићемо да нема усиљавања, празне надувености, несклада мисли и осећања, а најбоље је илуструје проживелост, прикладан уметнички израз и непосредност. Херцеговачки пејсажи г. Диздара су суви, сунчани и голи, али су ипак преливени унутрашњим осећањем и свежином талента.

Код њега ћемо узалуду тражити оно конвенционално усамљеничко маштање, које у извесним случајевима иде до болести, јер се он бори са животом и сав је у покрету. Тај свој став изразио је у стиховима:

Само ја и верна сена са мном:
на рад јутром, вечером у стан,
а празни дани лепршају за мном.

Ова књига и ако је дошла без икакве филмске рекламе, мора наићи на леп пријем, јер по вредности превазилази многе збирке, које се и без икаква оправдања експресно фабрикују, а нарочито је издваја, што је лишена сентименталности, наивности, мистификација и меланхолија, и што је један позитиван и животни уметнички производ.

Владимир Милић

СА СТОЛА

КАКО ЈЕ „ДАН“ ДОБИО ТО ИМЕ

Идеју и план за покретање једног научно-књижевног мјесечника донио је писац ових редака са својим доласком крајем 1910 год. на Цетиње. Ја сам већ дао био и име томе листу. По мојој замисли лист је требао да се зове „Млада Црна Гора“. Рачунао сам са сигурношћу да се једном таквом имену нико од мојих сарадника на листу неће противити. Али је испало друкчије.

Одмах послије мог доласка почетком децембра, по старом, на Цетиње и примања наставничке дужности у цетињској гимназији, повео сам разговор са свима онима људима у Цетињу, који су, по свом школовању и мојим претпоставкама могли ма на који начин сарађивати и помоћи излажење листа. То су били, скоро искључиво, млађи људи с вишим образовањем с којима сам ја, с обзиром на ондашња политичка расположења, могао доћи у разговор. А њих је било врло мало. Највећи број је био међу наставницима.

Саму мисао о покретању листа прихватили су сви с којима сам разговарао врло симпатично, с изјавама приправности за сарадњу... Требало је што прије приредити један састанак на којему би се утврдио програм листа, изабрао редакциони одбор, и, што је било од велике важности, потражен начин за материјално осигурање излажења листа.

Али с тим састанком је ишло врло тешко. На моја неколико пута поновљени позив 10—12 лица, колико је према сјећању било позвано, никад се није скупило више од 3—4 лица. Други су се доцније извињавали, да су или заборавили, или их нешто омело, и т. д., али да се, наравно, може увијек рачунати на њихову сарадњу, да ће на други састанак свакако доћи, и слично. А с другим састанком је било исто као са првим. Тако је прошао који мјесец, а питање листа није било помакнуто напријед. Међутим, ја се нијесам могао одрећи своје намјере. И најпосље сав договор и разговор свео се на мога колегу, сада покојног професора Душана Ђукића, Личанина по поријеклу.

Ђукић је био човјек ријетке културе, финог укуса, ријетке доброте срца, врло начитан, сам пјесник... Идеју покретања једног научно-књижевног часописа на Цетињу он је прихватио са великим одушевљењем. О програму листа ми смо се брзо споразумјели. Лист је отварао своје странице научним питањима из свих струка; дневна политика била је искључена, - али расматрање великих политичара који су нарочито тангирали српско и југословенско национално питање било је предвиђено. Ми смо жељели да лист попуни једну празнину и задовољи једну културну потребу све интелегенције и омладине у Црној Гори.

За сарадњу смо се обратили најугледнијим научницима и књижевницима српско-хрватским, нарочито у Београду и Загребу, поред наших домаћих људи за које смо држали да могу и да су вољни помоћи својом сарадњом лист. Позив је био задовољавајући. И ми смо приступили сређивању рукописа за први број. Стало нам је било да тај први број, као и сви остали, буде добро опремљен...

И што се више примицао дан изласка листа интерес у цетињским круговима је све више растао. Природно. То је, послије једне дуже паузе, био догађај да се у малом Цетињу појави један мјесечник и уз то први научно-књижевни лист. А још кад се знало да ће лист излазити под уредништвом двојице младих, школованих људи, који су тек требали да се претставе јавности, интерес је био још већи, и код млађих, који су лист очекивали као знак новог доба, и код старијих који су отворено гунђали, што се нешто покреће без њихова благослова. За само име листа мало се ко интересовао, бар у колико је уредницима било познато. Име „Млада Црна Гора“ стојало је као утврђено, све је било већ готово за излажење првог броја. Рукописи су били распоређени, утврђено је било каквим словима ће се што штампати, какав ће бити насловни лист, одређен је био и дан кад ће штампарија примити рукопис у рад. Негдје тих дана покојни Ђукић је био у Двору. Он је на име, с времена на ври-

јеме одлазио пок. краљу Николи да с њим чита пјесме и своје и краљеве. Њему је то као Србину „из неослобођених земаља“ годило, а краљ је врло радо примао на такве разговоре Србе (и странце уопште) изван Црне Горе.

После разговора, о којему је овдје ријеч, покојни Ђукић је дошао к мени код куће. Он ми је одмах казао да долази из двора, и да га је краљ питао о нашем листу, и његову називу.

— Па јеси ли му казао како ће се звати? упитах.

— Казао сам му име које си ти већ одавно дао, али се то њему не допада... *И ја сам обећао*, рече покојни Ђукић, да ћемо му дати друго име.

Мене је то и изненадило и било врло непријатно. Пок. Ђукић је то осјетио и настојао је да рђав утисак ублажи правдајући и себе што је на своју руку дао једно обећање на које није имао право, макар му то и владар тражио... Он помену и неколико назива, који би се могли дати листу.

— Свеједно, рекох ја... Име је споредно. И ријешисмо да листу дамо име „Дан“.

Тако се је појавио први број научно-књижевног листа „Дан“, 1911 године.

Југословенска сабраћа, све важне српско-хрватске ревије и листови поздравиле су и оцијениле прву свеску „Дана“ врло симпатично и уврстиле га у ред најбољих српско-хрватских научно-књижевних ревија. То нам је чинило, наравно, једну велику задовољштину, али материјални опстанак листа задавао је тешке бриге, и несавладљиве тешкоће и поред тога, што смо сав посао око уређивања и администратирања, вршили ја и покојни Ђукић сами, сарађујући у листу врло обилно. Чак и коректура, писање адреса, лијепљење марака и ношење на пошту самог листа спадало је у нашу дужност. Уредништво и администрација — били су у мом стану.

Д-р Никола Шкеровић

БЕЛЕШКЕ

Д. С. Каписазовић—Венијамин: *Алтана*. Песме. Скопље, 1930.

Једно, изгледа, сасвим свеже име у нашој лирици. Збирка је сва у знаку предратне поетике (стих, строфа, ритим, слик). За ново доба, управо за извесне струје новог доба, везује га уношење народних ритмова. Иначе, песник је сасвим лепо завладао формом и у том погледу његова збирка не одаје почетника. Но то данас не претставља нарочиту предност: у погледу писмености данашње почетништво није оно што је некад било, наслеђено благо наше бујне лирике толико је

знатно, да и слабијим својим претставницима омогућује пристојан излазак у свет писмености. Оно што је у овој збирци драгоценије, то је присуство лепе искрености. Због тога мислимо да „Последња песма“ ове збирке не би требала да остане последња уопште. Велики део песама као да је изазван песниковом несрећном љубављу, а прва песма у збирци изражава песников топао пиетет према жени коју је волео. Ту песму саопштавамо нежним читатељкама, јер је њима упућена: Кћери земаљске Словенског Југа, / Песник вас један топло моли, / Јер му је душу притисла туга / И рањено га срце боли: / Кад на молитву одјекну звона, / Пођите у храм Бога љубави, / (На самрти тако молила је она) / Испуните жељу мојој љубави! / За њену душу помолите се, / За срећу вашу песник се моли! / Јер њене очи заклопише се, / Док срце песниково воли је воли...

—ћевић

Бранко Лазаревић: „Три највише југословенске вредности. Народна песма, *Горски вијенац*, Иван Мештровић“. (Београд, Издавачка књижара Геце Кона, 1930. Стр. 74 8°; цена?)

Своје есеје о народној песми, Његошу и Мештровићу, који су већ објављени у појединим часописима, г. Лазаревић сада штампа у засебној књизи. И с разлогом. Јер до часописа није увек и свакоме лако доћи, а ови есеји заслужују да буду читани и од једног ширег круга читалаца. О једном од њих, о оном који говори о народној песми било је већ говора у *Записима*, у приказу двоброја *Књижевног Севера* који је посвећен народној поезији, а где је есеј био штампан. И друга два есеја имају исте одлике: писани су после брижљивијих студија, са великим одушевљењем за појаву о којој се у њима говори. То су више општији, синтетички погледи на појаве, доста субјективни, него анализе тих појава, ма да се местимично писац упушта у детаљније анализирање.

Техничка опрема књиге је укусна и солидна. *В. Л.*

К. Н. Милутиновић: *Прегореле горчине*. (Песме. Београд, 1930).

Млади К. Н. Милутиновић појавио се и са трећом збирком пјесама. „Прегореле горчине“ требале би да буду, у неку руку, зрео плод песниковог првог младенства. Међутим, оне то још нијесу. Младост је и овога пута, као и раније код г. Милутиновића, потврдила себе, хоћу рећи оно младеначко у себи. „Прегореле горчине“ јесу једно раскршће утицаја и угледања. То угледање код почетника даде се оправдати ако се иза тога наслућује нека изразитија индивидуалност; али ако те „изразитије индивидуалности“ нема ни послије треће збирке? Милутиновићева узбуђења и таласања потичу више из књига, из туђих расположења, него из живота. Отуда је он некако више посредан, нешто стакласто ладан. Пандуровић, Масука, пјесникове иначе неограничене симпатије, намећу се у многим пјесмама. Примјери су

безбројни зато их није потребно ни доносити. Има, такође, и утицаја младих пјесника. Од неколиких примио је стих (Б. Ђукић, Тарталља и др.). Напримјер, не подсјећа ли ово на г. Душана Јерковића:

> „Погнем главу, слушам, нејасни звуци кроз ноћ
> Дотичу, трепеређем, тмину мисли и румен срца!
> Пренем се уплашен, блед: ти више никад нећеш доћ?
> Цветови надања вену и душа, очајна, грца . . .“

Непосредног казивања сопствене интиме у овој је књизи мало. Има га, можда, покоја искра као у пјесмама „Повратак духа“, „Рефлексије о свршетку“. Али то је мало да би се о збирци добро мислило. — Млади Милутиновић није требао да устаје три пута из кревета прије него сване: ова његова збирка да се је појавила и још кроз годину дана доста је хтјело рано бити. Иначе, оваква поезија, које имамо и сувише, није нам тако потребна. Ново доба тражи новије, свјесније творевине. Генерације које долазе траже нешто ближе животу, узајамније скопчано са улицом и даном. Водњикове, млечне магле романтике давно су постале чиста литература.

Ј. Ђоновић

———

M i r k o K u s — N i k o l a j e v, *Moral dviju klasa.* Zagreb, 1930.

Као трећа књига издања *„Социјалне мисли“*, културно-социјалног месечника који излази у Загребу, појавила се горња књига (прва је Ка Месарића, „Смјерови модерне умјетности“, друга д-р Б. Адије „Од Платона до Маркса“). Са већ утврђеним гласом међу нашим социолозима, г. Кус—Николајев хоће у својој књизи да реши једно друштвено питање — питање данашњег моногамског брака, проституције и уопште односа између мушкарца и жене, о коме су од веома давних времена написани читави томови дебелих књижурина. И догодило му се као и свим његовим претходницима: признајући му логично умовање у кругу једне унапред одређене и утврђене доктрине као апсолутну вредност његове књиге, он ће за своје закључке придобити мало кога ко није у његовој идеологији. Далеко смо од тога да његове закључке сматрамо „необичнима“ или чак и „циничнима“, пристајемо на то да жена није инфериорнији створ од мушкарца, да јој треба дати права која јој иду, али се тешко можемо помирити с тим да данашњи моногамски брак није ништа друго него протезање права приватне својине мушкарчеве на жену и да у том браку по правилу мушкарац претставља капиталистичку класу, а жена пролетаријат. Као и сваки односи међу људима, и однос између мушкарца и жене мора бити регулисан законима; зар није тако и у комунистичкој Русији? Присталица слободне љубави и слободног располагања у браку, г. Кус—Николајев, као и сви његови једномишљењаци, олако прелази преко крупног питања шта би било с читавим друштвом да се уздрмају темељи породице, те друштвене ћелијице, и на шта би људа онда личили. Лако је рећи: мајка не мора васпитавати своје дете, она ће се васпитавати колективно, свако ће од њих радо имати своје духовне мајке као и ону телесну, коју не мора ни знати, али је питање

да ли је то, осим дотринарски, и друкчије изводљиво кад се има у виду склоп човечије душе која се одликује и другим особинама осим онима које су као инстинкти свејствени и животињама.

Много је разложитији г. Кус Николајев кад говори о проституцији, једном злу за чије су отстрањење потребити много мањи потреси. Ово питање код њега је оригинално претресено, нарочито је лепо разрађено оно место где је проституција приказана као једна чисто привредна грана данашњег друштвеног живота, за чије су одржање многи материјално заинтересовани (продуценти алкохола, кројачи, јувелири, апотекари, лекари). Тешко је не сложити се са многима погледима пишчевима у овом смислу, као што му се мора признати пуно тачности у приказивању литерарне делатности Притириллијеве и топлоте у изношењу рада Елен Кеј.

И. З.

———

Црногорски алманах. Уредник Милија М. Драговић, студ. права. Суботица 1929. Ова публикација означена је на насловној страници као прва у замишљеној серији. Већ због тога потребно се на њу осврнути, како би се у цео пројектовани и сам по себи врло озбиљни посао унело више, много више критицизма. Појава ове свеске речито говори како је недовољно имати само идеју, ма како она била и озбиљна и изводљива. Поднаслов књиге поближе је означава као збирку од „неколико најзначајнијих портрета“. Ти портрети нису успели сем у фотографском смислу. Општих, неизразитих погледа, оцена, коментара, карактеристика има као плеве. Портрети су писани без продубљавања, без индивидуалисања, без издвајања онога што је битно, без наглашевања онога што је својствено појединим јавним радницима и што их издваја из гомиле и разликује од других. Све то једним језиком и речником који је на дохват сваком просечном читаоцу новина. У тежњи не да се анализира, него да се подвуче код сваке портретисане личности оно што је у њеном јавном раду највише од важности и значаја, књига је монотона услед многих похвала и суперлатива. У избору личности о којима ће се писати не види се неки спремљен план и утврђен ред. Као да је свеска направљена од материала који се случајно нашао под руком. Ма да у књизи има један број података од вредности, низак ниво писмености, аљкавост у опреми и отсуство систематичности не дозвољавају да се од књиге добије утисак довољне солидности, ма колико се то желело.

—евић

———

Ante Đukić, *Pogledi na život i svijet.* Zagreb, 1929. — Једна позамашна књига, на чијих је седамдесет страна њен писац, г. Анте Ђукић, у сажетој пословичкој форми изнео животну мудрост коју је стекао посматрајући свет и живећи међу људима. Не знамо колико је година г. Ђукићу, али судећи по одељцима у којима се говори о правди, правичности, истинитости, љубави, искрености, смемо закључити да је то човек са пуно животног искуства, јер рефлексије

о поменутим питањима чине нам се најтачније што могу бити. Тако исто одељци о човекову позиву, о божанству, одају нам у писцу човека који је много размишљао и који уопште уме да умује. Књига привлачи, а то морамо нарочито подвући за ову врсту књижевности, још и тим што је стилистички ванредно успјела и што писац духовитим обртима зна да омили и оне своје мисли које иначе не би добро прошле. У овој оскудној књижевној врсти нашој *Погледи* г. Дукића претстављају један несумњив и велик добитак. *З.*

D-r Bogumil Vošnjak: *Pobeda Jugoslavije*. Isdanje Svesloveпske knjižare. Beograd. — Познати национални радник и члан Југословенског одбора у избеглиштву, г. д-р Б. Вошњак објавио је недавно, у издању београдске Свесловенске књижарнице, горњу књигу која после акта од 3 октобра 1929 године, згодно допуњује и круните обилати рад г. Вошњака на пољу националне политике из доба пре светског рата и нарочито за време његовo. Књига садржи осамнаест разноврсних чланака, „националних мисли и предлога" како г. Вошњак каже, писаних у разно доба и на разне теме. Има их политичко-економске природе у којима писац стално подвлачи немање јединствене југословенске културе и чини предлоге како да се до ње дође, особито наглашавајући заосталост нашег села и малу писменост као најглавније узроке тој немилој појави. Повећи је број чланака из националне политике где г. Вошњак, убеђени Југословен, одушевљен отстрањењем племенских имена у данашњем називу наше државе и њеном најновијом административном поделом, износи рад и страдања у својој држави генерације која је пре њеног стварања и одмах иза њега цео свој рад управљала у том правцу. Ти су чланци пуни правог и истинског патриотизма једног политичког гоњеника који је најзад ипак задовољан јер су његове идеје напослетку добиле практичну примену. Има у овој књизи и чланака из књижевне критике, или бар њој врло блиских. У једноме је приказана, топло и лепо, позната аутобиографија д-р Мих. Пупина, у другоме се говори о словеначком песнику Алојзију Граднику као песнику југословенског унитаризма са пуно словеначких цитата из његових песама. Интересантан је по својој аргументацији трећи чланак о потреби стварања јединственог југословенског писма. У њему се г. Вошњак, као раније код Срба Ј. Скерлић, залаже за латиницу писану екавштином, старајући се да обори српску тезу о освештаности ћирилице, бар ове данашње, и тврдећи да је већи број Југословена који се служе латиницом кад се узме у обзир да су најписменији они наши крајеви где је латиница одомаћена, и да је много Југословена изван домовине који се служе само латиницом. Ваљда због тога г. Вошњак своју књигу и штампао латиницом и екавски, и то баш у Београду где су такве књиге, поред издања Нолита, ретка појава.

Сви чланци су лако писани, понекад само новинарски, али књига је ипак једна лепа добит, особито кад се узме у обзир да је пише један убеђени родољуб који жели добра свом народу. *И. З.*

Паул Барт: *Вођ у животу*. Превео Милан Шевић. Београд, 1930. Цена 5 дин. — Позната наша књижара С. Б. Цвијановића издала је ову књижицу лајпцишког универзитетског професора Барта у преводу нашег признатог педагога г. М. Шевића, да згодно и корисно послужи за одређивање у животу нашој омладини којој се код нас у задње време посвећује дужна пажња. Књижица садржи пуно практичних савета о одржању живота физичког и душевног, о друштвеним односима, о духовном усавршавању, о развијању своје радне способности. Због дијалошког излагања (разговор воде *старији* и *млађи*) књижица је лако приступачна и сувопарни савети лакше се разумевају и примају. *И. З.*

ЈЕДНА ВАЖНА ОДЛУКА „СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ"

Почетком фебруара ове године Српска књ. задруга је донела једну нову, врло похвалну одлуку: да уз серије књига „Забавник" и „Поучник" отпочне, евентуално још ове године, са издавањем савремених дела *живих* писаца, белетристичког карактера, у серији књига које ће излазити под називом „Савременик",

Када се има на уму, да је Српска књижевна задруга у својим редовним издањима давала у сваком колу само по две савремене књиге, махом већ и пре тога познате, онда ће се моћи схватити важност и величина нове одлуке. Јер, већини наших најбољих писаца није био омогућен улаз у Српску књ. задругу баш с тога што је она тако мало пажње посвећивала савременој литератури. Надамо се да ћемо у најближој будућности на плавим корицама „Савременика" Књижевне задруге видети и имена једног Црњанског, Растка Петровића, Б. Јевтића, Хамза Хуме, М. Кашанина, Самоковлије, Ујевића, Д. Максимовић, и многих других, готово исто толико вредних.

Управа Српске књ. задруге израдила је и правила, које је последња главна скупштина одобрила. Та су правила отштампана у „Политици" од 5 фебруара ове године. *Е. Ф.*

Сретен Димић: *„Наша работа"*, комад из лесковачког живота с певањем у пет чинова. Ниш, 1930. Стр. 56.

Поред великог броја популарних књига васпитног карактера г. Сретен Димић је објавио и неколико чисто књижевних дела. Његов комад „Наша работа" је фрагмент из обиља психолошке грађе једне индустријализоване средине, где се мисли цифрама, ради машинама, живи трошењем, а љуби жеђу за богаством. Можда ни Борисав Станковић није дао Врање, као што је Димић дао Лесковац, па ипак „Наша работа" није дала још доказа да је Лесковац добио свога Островског. Димићу треба приписати у грех претерану скромност и повученост, јер то иде на штету његовог уметничког стварања. Лесковац, којим и дан данас влада манија отварања фабрика, не може наћи бољег имтерпретатора од њега, а он мора бити свестан те своје задаће. „Наша работа" је прошла преко провинцијских позорница, а вероватно је да не би мањег успеха имала на престоничкој. *Шт.*

САБРАНА ДЕЛА Г. ЈОВАНА ДУЧИЋА

Издавачко предузеће „Народна Просвета" почела је, поред издања српских и хрватских писаца, издавати и „Библиотеку савремених југословенских писаца". Недавно су се у њеном издању појавила у пет књига „Сабрана дела Јована Дучића". Као предговор овим ванредно фино и укусно опремљеним књигама дао је г. Богдан Поповић одломак својих разматрања, под насловом: „Теме и мисли у Дучићевом песништву".

Свеукупна дела г. Дучића долазе свакако у добар час, тим више, што се до ранијих издања његових песама може врло тешко доћи. Интересантно је нагласити, да се у „Сабраним делима" госп. Дучића не налази једна од најбољих његових песама „Хајд'мо, о Музо", и да су многе песме штетно „поправљене", као што је то већ и г. Ж. Милићевић у „Политици" указао.

Е. Ф.

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. Књига девета.

Девета свеска Прилога доноси као и раније, разноврсну и богату садржину, потребну за детаљнију обраду из области којима служи.

Међу расправама занимљив је по стручној обради и по новини коју доноси прилог Д р Соловјева о Повељама манастира Св. Николе Мрачког, које су раније проглашене за фалзификате и чије нове чињенице С. покушава да доведе у склад са недовољно разјашњеним чињеницама оног доба.

Интересатна је и опширна обрада Волтићева „Ричословника" из 1801 (В. Дукат), некритичног и неоригиналног, али много употребљаваног. У њему Волтић тумачи ријечи сва три наречја и не помишљајући да то може да буде сметња његовом распарчавању, као што се то догодило књигама реформаторским.

Прикази часописа, зборника и књига, опширно разрађени, чине важан дио књиге и упознају нас са научним радовима и правцима не само нашим него и другим славенским. Нарочито се запажа живље кретање чешке литературе око својих нар. умотворина.

Д-р К.

Исправка: У прошлој свесци *Записа* у рубрици *Са стола* („По трагу") на страни 126 поткрала се једна груба грешка. Место: „У свом часопису „Нова светлост" (децембар, *1929)*" треба да стоји, „децембар: 1919). Молимо исправите.

Ур.

САДРЖАЈ

Стр.

Д-р Никола Јерговић: Масарик и Црна Гора (из 1908) ……

Тома Масарик: Романтизам и ситан рад ……

Милан Вукићевић: Поглед на развитак српског романа (3) ……

Мил. Ђилас: На вировима (цртица) ……

Јован Радуловић: Међугорје (приповетка) ……

Јованка Хрваћанин: * * * (песма) ……

Рад. И. Лазаревић: Место предговора (песма) ……

Хасан Кикић: Родољубна (песма) ……

Вукајло Кукаљ: Једна радост (песма) ……

Ристо Драгићевић: Људске жртве (1) ……

Данило Тунгуз—Перовић: Бој на Крсцу 1877 г. ……

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР:

Један дневник из рата 1876—1878 (2) ……

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА:

Поводом осамдесетогодишњице Масарика, „Slovansky Prehled" (Д-р Ник. Шкеровић) ……

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:

Два најновија путописа (И. Зорић) ……

БЕЛЕШКЕ:

А. Петравић: „Из приморске књижевности" (Д. В.) — Јован Радуловић: „Вечери тајна и сазнања" (В. Л.) — „Годишњице Николе Чупића" (Д. В.) — Смрт А. Јираска (Р. К.) ……

„ЗАПИСИ" излазе једанпут месечно у свескама од че[…] табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— ди[…] тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Пре[…]плата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писа[…]) шаљу се Уредништву „Записа", Цетиње. Рукописи се не враћ[…]

Власници, за уредништво, И. ЗОРИЋ и В. ЛАТКОВИЋ. Одговорни уредник Д. ВУК[…]

Штампа Државне Штампарије на Цетињу 1930.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VI, свеска 4 — Април 1930

МАСАРИК И ЦРНА ГОРА

(ИЗ 1908)

Неоспорно је, да је претседник републике Чехословачке велики пријатељ нашега народа; пријатељ каквих мало имамо. Масарикова наклоност према нама, као природна при његовој припадности Словенству, развија се већ од првих дана његове политичке активности све више и интимније. Она далеко прелази круг само осећајних, идејних разматрања, каква је у почетку могла бити, да се у даном моменту појави у форми директног учешћа у решавању и оних питања, која је настала у нескладу међусобних односа самих Југословена или у њиховим сукобима с Аустријом. На сва та питања он гледа са ванредним познавањем ствари и утире стазе даљем развоју, до којег се безуветно мора доћи. Зато каткад прелази и преко линије која обележава границе интерних односа двеју српских самосталних држава, спреман да понесе и онај терет, који ће му се тога ради наметнути. При томе код њега превлађују морални обзири и уверење да користи нашој националној ствари. У конзеквенцији тих идеја и принципа свога реализма сматрао је својом дужношћу да узме учешћа и у оним догађајима, који — у борби за југословенским слободом — дефамирају или званичне претставнике Црне Горе или остављају без части њега.

Његов политички програм, изграђен искуством дугогодишње борбе и проткан моралним начелима његове филозофије, садржава основу за преуређивање света и обухвата решење нашег народног питања. Масарикове политичке идеје нису само уверења једног искреног демократе; оне су много више. Шире се и освајају снагом људе и око свога апостола окупљају бројне следбенике. Формирани у борбене легије, они су под заставом Чехословачке за победу тих идеја на свим бојиштима светског рата лили своју крв. Масарикови напори и заслуге у извојеваној победи велике су и оне га чине не само највећим човеком свога народа већ чланом оних претставника

културе, који својим духом осветљавају путеве правилног развоја света. Посебно у односу према нама, у Масариковој осећајности у патњама и учешћу у борбама нашега народа, осећа се веза много јача од пријатељства. Масарик је за нас много више него само пријатељ.

—

Година 1908 била је за Југословенство критична. Главни догађај је анексија Босне и Херцеговине, која је усплахирила читаву Европу. Поред неких других момената, са једног општег гледишта од мање важности, истичу се још два: цетињска бомбашка афера и загребачки велеиздајнички процес. Прва је претходила анексионој кризи, а друга је њен епилог. Сва ова три догађаја претстављају крајње заплете у извођењу једног политичког програма.

Ако су прилике у Црној Гори биле такве, да су нужно условљавале развитак једне политичке идеологије, опречне званичном тону, али која је без суревњивости тежила искреној сарадњи Цетиња са Београдом, нарочито на националном пољу, потребно је било одбранити сујету повређених. Потребно је било и даље подржавати ону обману, да једино Црној Гори припада могућност развоја свих конструктивних сила, неопходних за дело националног ослобођења. А тадањи (исти и касније) претставници Црне Горе, с изузетком оног малог броја искрено преданих своме владару, били су људи по свом значају врло индиферентни, по способностима и спреми врло просечни.

Па да би се све то извело и да би се коригирао неумитни ток историје, потребно је дисквалификовати Србију уопште, приказати је као разбојничко гнездо и иницијатора бомбашке афере, тако вешто смишљене и блесаво подметнуте црногорској опозицији. Бомбашка афера са тенденцијама које су јој званично дате, значи једно ефективно слабљење Српства за што лакше остварење пангерманског продирања на исток. Оно се има извести преко претпоследње етапе, задобијене анекцијом Босне и Херцеговине. Аустрији, бар за тај моменат, више није требало.

Бомбашка афера искоришћава се намерно и смишљено за одбрану од Србије и њене пропаганде, деструктивне и анархистичке. Она ствара услове нужног ослона Црне Горе на Аустрију. Тако да се има веома импресивних индиција, да анексија Босне и Херцеговине не изненађује званичну Црну Гору, да онај опонентан став њен и порицање даље обвезатности чл. 29 берлинског уговора имају претходно благовољење Аустрије и готово — невин значај. То није сметало да емисар црногорске владе за преговоре са Србијом поводом анексије, сердар Јанко Вукотић, држи ватрене говоре на Теразијама, јер он је довољно дао доказа, да поверене му задатке може успешно решити. Ипак сердареви говори у Београду, као и онај д-ра Томановића на Цетињу[1]) били су одраз правог располо-

[1]) Глас Црногорца од 10/I-1909 године: „Одговор претседника владе д-ра Томановића на интерпелацију о анексији".

ложења народа. Црна Гора је према Аустрији могла имати једино мржњу и снага тога осећаја одузимала је маха тој ненационалној политичкој оријентацији, али недовољна да је још тада потпуно угуши.

Загребачки процес, којим се због велеиздаје траже главе највиђенијих претставника Срба у Монархији, има да изврши морално оправдање анексионог препада. Јер фингирани рад великосрпске пропаганде, вечно превратничких настројења, разрива темеље Аустрије и угрожава њен територијални интегритет. А тражи се безбедност и [illegible] не само њена, већ Европе и светскога мира.

Обадве афере имале су, дакле, да послуже као доказ, да је Аустрија изазвана на самоодбрану, да је приморана на поремећај европског статуса. Она наступа веома агресивно, узима у обзир евентуалност ратног сукоба, који се уз неспремност наших савезника, нарочито Русије, сматра преурањеним. Тако је ово фактично стање, као флагрантна повреда битних услова и могућности опстанка Србије и Црне Горе, и свих Југословена, као fait accompli признато легитимним. Оно је било у толико страшније, што је у себи носило [illegible] коначног обрачуна међународних односа у мору проливања људске крви и у свим ужасима прошлог рата. То је било, можда, неизбежно за нову епоху света, којим би требали да владају високоморални принципи правде и хуманости.

Аустрија по извршеној анексији могла је ликовати својом победом, да је Масарик читавом културном човечанству није приказао у правој боји, онаквом каква је. Он је дигао вео са њеног страховитог моралног пада и указао правац безумног срљања на низбрдици њеног још краткорочног живота. А ту судбину морали су да поделе и сви њени сапутници и да претрпе исту моралну capitis deminutio. Па тако и њени сапутници из Црне Горе.

Констатовали смо, да сва ова три догађаја: цетињска бомбашка афера, анексија Босне и Херцеговине и загребачка велеиздаја, поред осталог декора у Фриндјунговој парници, афери Форгач-Васић и т.д., претстављају крајње заплете у извођењу једног политичког програма. Кроз све те догађаје опажа се једна истородност. Везу њихових основних идеја може да опази око, способно да надвлада мрак. То је опазио и Масарик и одлучно ступио у борбу за одбрану Југословенства, да се — још док има времена — отклони зла коб наше националне будућности.

—

— Али ја имам и других доказа, специјално да је статут[1]) и пре него што је публикован, био познат. О томе имам извештаје, који су нам достављени већ у пролећу прошле године. Ја сам знао и знам, да је књаз Црне Горе, Никола, предао статут Аустрији. [illegible] је господина Настића да објасни, како је, кад и под којим условима књаз Никола добио статут. Види се да ни један престолчић не преза пред будалаштинама. Јер Његово Краљевско Величанство

[1]) Статут југословенске револуционарне организације.

и његови повереници имали су прилике да опште с Настићем и они су се могли уверити о чему се ради и нијесу смели ту денунцијацију даље предати Аустрији. Дакако и сами књаз Црне Горе искористио је статут, да би инсценирао трагикомедију свога процеса..."[1])

Цитирани став извадак је из Масариковог говора одржаног у бечком парламенту 14 и 18 маја 1909 године.

Својим говорима у бечком Рајхсрату и у делегацијама поводом загребачке велеиздајничке парнице, односно поводом званичне оптужбе противу Србије, да на југу Монархије (и у Црној Гори) подржава револуционарну пропаганду са циљем, да се југословенске земље силом одвоје, Масарик је узвитлао буру. Он открива читав онај сплет интрига, које доминирају бићем Аустрије и њених апостолских монарха, и руши упориште њених лажних одбрана, заснованих на фалсификатима. Доказом ових фалсификата он одбрањује и рехабилизује Србију и свакоме чини јасно видљивим циљеве и тежње аустриског политичког система, за будућност двојне Монархије веома кобног.

Масарик је цењен не само као научењак, већ познат и као политичар, јасно одређених идеја, снажног замаха, политичар већег стила. Немогуће је његова открића сматрати само веома интересантним већ и веома ауторитативним. Тако и овај пасус, који се у његовом говору односи на књаза Николу.

У борби и тражењу истине, коју је Масарик започео овим говором, он оштро напада и тангира и она лица, која би, можда, у другом случају мимоишао, да не наилази на њих као ослонце изнесене интриге у оптужби за велеиздају. Није их могао мимоићи. Зато он напада и књаза Николу и његове поверенике. Оптужба је веома тешка. У толико више, што се ради о владару једне самосталне српске државе и о кругу људи, који заједно с њим треба да дају правац и претстављају израз наше државне мисли. При таквом открићу Масариковом вероватно би и они који су имали прилике да изближе упознају курс политичке Црне Горе били у дилеми о истинитости његових тврдња, да интуитивно нијесу наслућивали истину. У толико је тежа била оријентација за друге и њихова запањеност већа. Свакоме је апсолутно јасно да у међусобном односу политичких циљева двеју српских држава с Аустријом нема могућности никакве подударности, већ напротив, да постоји једна бескомпромисна супротност. Јасно је и то, да се ове супротности могу само заоштравати све до отвореног сукоба, у коме треба и мора да нестане једна или друга страна. Па зар је сада збиља могуће, да књаз Никола, који је до тада романтичном заносу свих јужних Словена симболизирао њихове националне идеале, исте изневери, служећи до такве безобзирности Аустрији? Зар је могуће, да круг његових повереника и сарадника на делу народног јединства буде до тога степена црн и покварен? Доиста, оптужба је страховито тешка.

[1]) Th. G. Masaryk: „Der Agramer Hochverratsprozess und die Anexion von Bosnien und Herzegovina".

Одговор на то питање даје нам писац брошуре „Цетињска бомбашка афера у вези са загребачким процесом" Стево Л. Лопичић. Он је као иследник у односној афери имао прилике, да непосредно проматра све њене перипетије, да проникне у њену позадину и уочи све тенденције, које јој се намећу. Тако и у погледу статута револуционарне организације он нам пружа ближа обавештења. Био је нарочито упућен у Зеленику, у сусрет познатом Ђ. Настићу. Од њега је примио статут, предао га влади, а — у његовом присуству — сердар Ј. Вукотић барону Куну, аустро-угарском посланику на Цетињу.[1]) (Карактеристично је да брошура Лопичићева није изазвала никакве противне доказе од многих тангираних учесника, а она садржи мноштво интересантних навода). Одговор на та питања пружа нам и развој догађаја о учешћу и паду Ц. Горе у Европском рату.

—

Непосредно пре Масариковог говора изнео је Wiener Allgemeine Zeitung, полузванични лист аустриског министра спољних послова, грофа Ерентала, готово исту тврдњу о предаји односног статута. Црногорска се влада с овим упознала по преносу загребачког „Србобрана"[2]) и у свом званичном органу издала један кратки коминике, којим изјављује, да сматра испод свога достојанства, да тако инфамно подметање и демантује.[3]) Влада не сматра за потребно ни својој дужности да пружи ближа обавештења о чему се овде ради. Сличан став, али са нешто више садржајне јасности и одређености, влада је изашла по објављивању Масариковог говора. Она жали и индиректно прекорава Ерентала: што је са министарског стола нашао за добро, да ћутањем пропрати то понављање инфамног подметања, да је господар Црне Горе одлучујућим круговима у Аустрији саопштио револуционарни статут.[4])

Овакав став не доликује влади једне самосталне државе, нарочито не у одбрани личности њенога владаоца. Она као да се боји да одлучно демантује, јер не зна што ће рећи Ерентал, који за својим министарским столом још увек ћути. Ако је тачно да иза W. Allg. Z. стоји сами Ерентал, тачно је и то, да иза њега стоји Монархија.[5]) А са њима није опортуно хватати се у коштац, бар не у овом питању. Изгледа да је то било интимно гледиште црногорске владе.

Ерентал је збиља проговорио и у исправности свог кабинетског пријатељства према Црној Гори демантовао и свој прави орган и Масарика. Ерентал тврди да Аустрија није посретством ниједне црногорске државне власти дошла до статута. То је било сасвим довољно да се влади поврати изгубљена храброст, да јој се створи могућност одбране. Разумљиво је да ће она сада агресивније иступити, па дотичући се првог гласника, Wiener Allgemeine Zeitung-a, као узгред, реда ради, окомила се на Масарика.

[1]) Стево Л. Лопичић: „Цетињска бомбашка афера у вези са загребачким процесом". Београд, 1927.

[2]) Глас Црногорца од 2-V-1909 год. (по старом календару).

[3]) Ibid.

[4]) Глас Црногорца он 9-V-1909.

[5]) Narodni Listy од јуна, 1909. Праг: Интервју д-ра Томановића.

Влада свој поновни деманти завршава позивом на Масарика, да „ако знаде што је част“ јавно докаже „из којих је дипломатских кругова црпио своју дрску тврдњу“ и ставила му на чело „жиг клеветника“.[1]) При томе смешно је, кад влада, ваљда у бесу, објективне епитете Масарикове ставља у изводима, као „велики чешки научењак“, „славни“, „најбољи познаваоц“ и т. д. А најсмјешније, када га доводи у везу и сравњује с Настићем, својим дојучерашњим савезником и сарадником.[2])

Званични лист књажевске владе задовољан оваквим исходом ствари, нотира (као кроз стиснуте зубе) реплику Масарикову и завршава дискусију.[3]) Њу прихваћа други њен орган, „Цетињски вјесник“ и води је без икаквог достојанства, сувише увредљивим тоном, стално и смишљено проширујући границе својих напада. И то све — sub auspiciis regis. Тој акцији деломично су припомагали извесни београдски листови. Неки од њих били су и у овој прилици на доличној висини, а неки у удаљености, која се тек преко воље може назвати пристојна. Тон оних који су прихватили дискусију у поређењу с оним „Цетињског вјесника“ био је тон бољега друштва.

Док је Ерентал демантовао Масарика маниром опште конвенционалности, дотле су његови сателити од Цетиња до Беча продужили нападе запенушени мржњом и жестином. Они пронађоше да је Масарик аустриски агент, да се бори за то, да Аустрију из ове срамоте изведе светлог образа и да замути братске односе Србије са Црном Гором. Назваше га нитковом и неваљалцем, констатираше да је његов veniam docendi на прашком универзитету љага и срамота за једну такву установу, и безброј других малициозних инсинуација и увреда. Кампањи је предњачио „Цетињски вјесник“, који уз нападе на Масарика није пропуштао прилику, да изнесе своје погледе на опште наш политички положај. Он с необичним задовољством истиче велики углед и признату моралну силу Црне Горе и њеног Господара, приказујући истовремено Србију као једно расуло, пропаст и моралну и материјалну. Он прориче, да је Господар Црне Горе једини, који ће Српство извести на висину с које није требало да силази. Он подвлачи како се на Србију свако жали: Фридјунг „аустриски чувени историчар“, који „с документима“ утврђује заверу противу Аустрије, ми, да нам шаље бомбе. Одушевљен Фридјунгом он преводи његова документа. Радује се претстојећем процесу Фридјунг-Коалиција, из кога ће Србија изићи као легло завера, убица и крвожедних шакала, који траже чак и главе владалаца. Тим својим тенором „Цетињски вјесник“ био је искрени коментатор интимних мишљења стварних цетињских властодржаца.

—

Масарик се није дао поколебати, носио је сав тај терет лажних демантиа и увредљивих напада са поуздањем у своју коначну победу. Његов одговор упућен званичној Црној Гори био је лаконски кратак:

[1]) „Глас Црногорца“ 16/V 1909.
[2]) Ibid.
[3]) „Глас Црногорца“ 23/V 1909.

„Рекао сам све онако, како се догодило“.[1]) У колико осећа потребу да своја сазнања још више употпуни, да би тако његова борба, не толико са Цетињем колико са Бечом, била успјешнија, он иде из Загреба у Београд, из Београда на Цетиње.

Природно је да је његова главна мета Беч, јер је и тежиште читаве ситуације било у њему. А Цетиње, поред све трагике коју је у ову ствар унело, могло је имати само епизодан значај. Наш, тако рећи интерни обрачун, као неминован, појавиће се касније, сам по себи.

Масариков пут у Београд био је црногорској влади веома незгодан, чему је она још раније, у поменутом опширном демантиу дала израза, позивајући га да јавно докаже „из којих је дипломатских кругова црпио своју дрску тврдњу“. Алузија је сувише јасна. Јер као што каже „Цет. вјесник“, ако ти дипломатски кругови збиља постоје а нијесу аустријски, сигурно је да нијесу ни јапански, већ...! Међутим у његов долазак на Цетиње нису веровали јер су мислили да неће имати храбрости. А Масарик је ипак дошао. Његов долазак био је саопштен јавности комуникеом званичног листа с објашњењем: ради информација потребних за ствар оптужених Срба у Загребу.[2]) Примио га је министар претседник д-р Л. Томановић заједно с министром војним М. Мартиновићем. Разговарали су доста дуго (званични коминике). Масарик је посетио и г. М. Мијушковића ондашњег директора цетињске гимназије. Не претпостављамо да је ова посета случајна или само акт конвенционалне учтивости, јер је г. Мијушковић познат био као личност, која је с многима другим — и мимо владе — сачињавала важно залеђе и упориште политичке оријентације и против црногорског краља и његовог двора. Док Масарикови, више случајни састанци и разговори с другим особама, које је збиља и имао, могли су само учврстити његове раније импресије, кад његова обавјештења не би била документирана. На Цетињу је Масарик био од 19 до 22 авг. 1909 године.

Нијесмо могли утврдити тачност једне верзије, да је још раније (1908 г.) покушавао да дође на Цетиње, баш у моменту највеће актуелности афере с бомбама, али да су га у томе спречили политички комесар у Котору Будисављевић и његов помоћник Јарослав Бухар, да ли по својој иницијативи или нарочитим инструкцијама, по интервенцији црногорске владе или за одбрану планова Еренталових.

Каснији развој догађаја у балканском и светском рату и резултат учешћа Црне Горе у њима, непобитно је утврдио стварну релацију између српских држава према циљевима Југословенства и афирмирао Масарикова гледишта. И многима, који се сада осврћу на те догађаје и на оно што им је претходило, procul a politicis, мирно и без узбуђења, изгледају им у сасвим другом светлу. Или ако су и тада истраживали истину били су немоћни да је прикажу. Тако док су званичне сугестије приказивале на пр. бомбашку аферу искључиво као дело великосрпске пропаганде и уз учешће Србије, дотле бивши

[1]) „Глас Црногорца“ од 23/V 1909.
[2]) „Глас Црногорца“ од 22/VIII 1909.

црногорски министар претсједник д-р Л. Томановић подвукује њен значај као подземно дело Беча.[1]) А личност д-ра Томановића и поред његовог дугог министровања, немогуће је, бар не у свим конзеквенцијама, идентификовати с оним прикривеним политичким правцима дворске камариле и сравњивати га с њеним члановима.

Одломак Масариковог говора о књазу Николи био је опомена која није сасвим закаснила, био је један неопходан коректив, који се заснива на убеђењима равним вери. Отуда њихова начелна бескомпромисност и велика морална снага. Масарик се борио истовремено на две стране: противу Аустрије и Ерентала, противу књаза Николе и званичне Црне Горе. Његова истрајност у тој борби, замах и фигура, потсећају на претке величине његовог народа, на Хуса, Жишку, Коменског и т. д. Још тада он је имао јасне погледе о решењу југословенског проблема, а посебно о односносима Црне Горе са Србијом.[2])

Он их јасније испољава за време рата и не прејудицирајући расположењу и одлуци народа, мисли да се политичко јединство нације треба провести. Црна Гора треба да се уједини са Србијом. Масарик је искрен и отворен и овакво схватање постулат је његових демократских уверења, једино могући логички закључак и историска нужност.

У свом делу „Светска револуција", како Масарик назива прошли рат, он још јасније изражава своје гледиште о уједињењу Црне Горе са Србијом. При томе је ванредно пажљив, и заборавља на старе размирице и увреде. Ми ћемо овде пренети та његова сећања по приказу у „Масариковом зборнику" из 1927 год.[3])

„Ја сам био у немилости код Краља, од оног времена од кад сам се у бечком Парламенту изразио да сумњам у искреност црногорске политике. Ја сам га се, признајем, мало грубо дотакао; то ми је он дао осетити кад сам после тога, и ако у сагласности са њим, био на Цетињу. Рат је те успомене избрисао, и Краљ ми је послао једног од својих генерала ..... Моја је тачка гледишта била да се Црна Гора треба да сједини са Србијом, док је црногорски претставник радио за краљеве интересе. Онда сам га подсетио, да је сам краљ Никола, у пролеће кобне 1914 године, предлагао уједињење Србије и Црне Горе, — да то сједињење после рата треба да буде другачије и присније".

Спор око тога питања између Масарика и краља Николе пресудила је коначно сама Црна Гора.

Д-р *Никола Ф. Јерговић*

---

[1]) „Записи", св. за јун 1928 год. Д-р Л. Томановић: „Поводом мемоара барона Гисла".

[2]) T. G. Masaryk: „Nova Evropa". Slavensko stajalište.

[3]) Масариков Зборник 1927. Бранко Лазаревић: „Претседник Масарик и југословенско питање".

РОМАНТИЗАМ И СИТАН РАД

Оно што Бихер вели у својој књизи „Рад и ритам" о примитивном човеку то вреди за све нас. Ми смо до сада сви дивљаци, у најбољу руку, разлика између нас и оног дивљака у том погледу је сасвим незнатна. Поређење нашег начина живота и живота примитивног човека не говори баш много нама у прилог. Пре свега видимо да смо ми сви још и данас нерасположени према ситним, свакидашњим, ниским, прљавим — и макако их ја назвао — пословима, уопште према раду; наиме према обавезном раду, раду на који смо приморани. Напротив ми радимо врло радо оно што смо сами изабрали. У том погледу ми још имамо Платоново и Аристотелово гледиште; и они су свакидашњи посао „ниски посао" превиђали. Ово је и подлога Платоновог комунизма у „Држави". У томе смо ми сви присташе Платонове. Како се говори у отменом друштву о раду?

Шта су обућар, писар? У јавном мишљењу — правцати робови. Ропства има и данас; ми још увек себе на све могуће начине приморавамо на рад, додуше на овај свакидашњи ситни, ниски — или макако га још називали — рад. Утописти размишљају како би се ови прости послови дали уклонити. Можда ће неки и бити уклоњени, можда многи и неће, а нови ће сигурно искрснути. Још увек се много што шта сматра прљавим пословима, што већ давно више није прљаво. За све нас човек је тек барон или онај који има рукавице. Зашто се морамо враћати примитивном човеку — погледајмо сами себе. И ми волимо узбудљиви рад: спорт, ратовање. У индустрији је игра на берзи облик узбуђивања које модерни човек тражи. Он га тражи у позоришту, у политици. Док је прљави рад ропски, дотле се слободан рад састоји у оваквом узбуђивању. Па ипак човек управо тражи опасности по живот. Ми још увек стављамо свој живот на коцку. Врло нам је непријатно мирно и спокојно да радимо, ми се играмо животом. Код неких позива има више тога узбуђивања, код других мање. Ова наклоност се огледа и у књижевности; наиме, она се испољаве у руском роману. Људи се увек играју својим животом, они свршавају тиме што убијају себе или кога другог; али да се баве каквим мирним, корисним радом за то немају снаге. И Пушкин је изгубио живот у том немиру. Тога играња животом мање има у немачкој и енглеској књижевности — у том погледу људи су тамо ширих схватања; ми то опажамо у свима правцима њиховог живота.

Чудновато је што човек воли да се игра смрћу. Чудновато је да нас смрт управо мами. Има у томе некакве силе, која човека привлачи. За ово немам други израз него романтизам, али романтизам не само у књижевности, но свуда где човек ради. Овај романтизам није се појавио прво као књижевни романтизам, он је из живота прешао у књижевност. Свакако да извесна доба показују овај романтизам у јачој мери, и баш се у нашем столећу овај романтизам јаче испољио; оно, пак, што ми називамо књижевним романтизмом јесте само специјална појава романтизма живота. Савладати овај романтизам у раду јесте проблем сваког рада. Као што је дивљак

морао да престане играти и да научи мирно и распоређено да жив[illegible]
такав је задатак и модерног човека. Од нас зависи да ли ћемо [illegible] надаље да увећавамо царство мртвих или ћемо се уздићи на је[illegible] степен, где је живот и само живот сврха, где нам није циљ [illegible] умножимо смрт но да одржимо живот и да радимо за живот.

То је као у причи о Ојленшпигелу: једног дана сазове Ојлен[illegible] штигел све кројаче да им саопшти једну врло важну ствар из њихо[illegible] заната. Када су се кројачи искупили, очекујући да чују какву нар[illegible] чито важну ствар, рече им Ојленшпигел, да не забораве чвор [illegible] концу.

Ми сви очекујемо нешто велико, нешто огромно, оно што па[illegible] у очи, што распаљује нашу машту. Оно што изгледа незнатно и што је незнатно не мами нас. У нашим намерама машта увек игра вели[illegible] улогу, и ако нам је искуство показало, да овил нарочито велик[illegible] намера уопште нема.

Т. Масарик

(„Jak pracovat“ 189[illegible]

ПОГЛЕД НА РАЗВИТАК СРПСКОГ РОМАНА

(3[illegible]

8 У свом огледу „О савременом роману“ г. Богдан Попови[illegible] формулисао је неколико основних начела на којима почива модер[illegible] европски роман, начела која су у главном и данас актуелна. Пр[illegible] особина модерног романа била би, према тим начелима, *развије[illegible] техника:* све треба да природно произлази једно из другог, да бу[illegible] изложено у сразмери према важности, да буде изведено подређива[illegible] споредногa главноме, да све буде у органском складу. Друго би би[illegible] начело *позитивности:* „све што је фикција, фантазија, бајка, иш[illegible] из романа. Јунак је романа обичан свакодневни човек“. Трећа [illegible] особина модерног романа његова *научност:* не цртају се само спољ[illegible] појаве, већ се улази у „цео онај психички процес који се врши пр[illegible] и при рађњама њиховим“. Долази затим моменат *морални*. То [illegible] управо начело, по коме роман не сме имати никакав морализаторс[illegible] циљ. Тражи се „прави модерни роман, друштвени роман без икакв[illegible] примеса“. Покушајмо сад да ова мерила применимо на наш досадаш[illegible] роман. Сва је прилика да ћемо се прилично разочарати. Узмит[illegible] рецимо, наш историски роман, јер је на њему доста рађено, па с[illegible] мора стећи извежбаност, искуство. Има ли, рецимо, Милован Вида[illegible] ковић развијену технику? Он има развијену навику, да дуго, непре[illegible] стано приповеда, да развија судбине својих јунака по слободној нео[illegible] граниченој ћуди своје маште, да губи главну нит причања лутају[illegible] за многим, разноврсним споредним догађајима, који су опет де[illegible] његове, да речемо праву реч једанпут, неозбиљне маште, да на ст[illegible] начина преплиће предмете свога причања. На први поглед све т[illegible] може изгледати баш као некаква техника, али кад се сагледа логичк[illegible] психолошки, органски однос свега тога међусобно, лепо се види как[illegible]

[illegible] појава баш сасвим супротна модерној, солидној техници: то је [illegible]оност, неповезаност, ником потребна и ничему потребна сло[illegible]ност. Он је ту много наследио од својих ритерско-фантастичких [illegible], а ево како је то писање окарактерисао г. Богдан Поповић у [illegible]ном огледу: стари су писали своје романе „једрећи у напред, [illegible] у напред, распуштено, разуздано, занесени без сумње осећањем [illegible] читав један свет лежи у њиховим рукама“. Ко да не позни у овим [illegible] нашег Милована Видаковића, иако писац наведеног огледа [illegible] њега имао на уму, или бар не у првом реду њега. Ове речи [illegible] да су извучене из какве оцене романа Милована Видаковића. [illegible] је можда задовољено начело позитивности код Видаковића и [illegible] броја романсјера које до сад поменусмо? Нема фикције, зар, [illegible] Мијатовића, Ђорђевића, у „Хајдук Станку“? Нити има фанта[illegible] елемената, ништа што личи на бајку? Мислите ли да има [illegible]ности у нашем роману, да су карактери психолошки анализирани, [illegible] доба о коме се говори, друштво, навике, погледи — да је све [illegible] простудирано? А како је са моралним моментом, има ли у нашим [illegible] моралистичке теденције? Та, одузмите великом броју тих [illegible] све оно што је у њима фикција, фантазија, бајка, произвољ[illegible], затим им одузмите морализаторски елеменат, и родољубиви, [illegible] то је део моралке, одузмите им све то, па ћете видети да је [illegible] само пепео. Ово наравно не важи баш за све романе које [illegible] до сад поменули, али оних који чине изузетак има свега толико, [illegible] може говорити о једном основу, о једном пристојном прелазу [illegible] новије и позитивније доба. Оно што је нарочито за жаљење, [illegible] је чињеница, да поред свих покушаја нисмо добили ни историски [illegible]. Нека друштвени роман са свим својим подврстама, ми смо и [illegible] увек по мало у закашњењу, али у напону националне грознице [illegible] неком несрећном стицају прилика, који претставља посебно [illegible] питање, нисмо познали, ни осетили, ни изразили своју про[illegible]. Да се не окрећемо око себе, шта други у том правцу имају, [illegible] су Хрвати у томе били далеко срећније руке. А о великом раз[illegible], модерном друштвеном роману, са широком основом, са [illegible] у описивање и анализирање културе, друштвених прилика, [illegible] времена, о свему томе нема се што ни разговарати.

9) „Доносим вам радост велију, добили сте роман“, тако је [illegible] првобитни мото Игњатовићеве „Патнице“. Ма колико смеон [illegible]исав, овакав Игњатовићев усклик није у главном неоправдан, [illegible] „није срамно похвалит се право“. Појава Јакова Игњатовића значи [illegible] правог, истинског, снажног романа у нашој књижевности. И [illegible] само својом „Патницом“ унео у нашу књижевност роман. [illegible] „Патница“ појавила Игњатовић је већ био дао читав низ [illegible] романа. Док су романтичарски писци лагано улазили у реа[illegible] воде, Игњатовић је већ био потпуно у тим водама. У нашој [illegible]ој критици Игњатовићу је посвећивано доста пажње, не све[illegible] и исцрпне, али је био предметом живог интересовања и диа[illegible] разилажења у мишљењима. То се често објашњавало [illegible] политичким радом, али у самом његовом уметничком темпе-

рамменту лежало је доста услова за разилажење у судовима о њему. Вуловић се преварио у многоме. Он је први део „Милана Наранџића“ примио као знатну књижевну добит, али после другог дела он готово одбацује Игњатовића. Игњатовић, по њему, пише без студије, саопштава прве утиске, не пише „крвљу срца и соком живаца“. Г. Слободан Јовановић — да пређемо главније замерке које су чињене Игњатовићу — мисли да је Игњатовић толико морално непотпун, да није кадар створити један идеалистички карактер у својим романима ни онда кад то очигледно жели. Сличне замерке чине и други Игњатовићеви оцењивачи. Замерано му је даље за један општи вулгарни ниво у свим његовим романима, за примерно рђав језик и лишеност сваког осећања за стил. У негативном оцењивању ишло се толико далеко, да му је одрицана свака вредност. Матица Српска одбила је „Патницу“ на коју је Игњатовић толико полагао и коју је био поднео за матичин конкурс. Али је увек било читалаца и критичара који су или доста јасно наслућивали, или видели и одлучно нагласили његову вредност Игњатовићевих романа. Још г. 1869 неки паметан београдски дописник загребачког „Vienca“ пише поводом Игњатовићевог романа „Чудан свет“: „У том се роману фотографише живот нашег села по Бачкој и Банату, и заслужио би озбиљне претресе, тим више што је г. Игњатовић човек, који ће заузети знатно место у историји наше приповедке и романа, и који сам собом представља целу фазу развитка тих струка у нашој књижевности“. Драгутину Илићу припада част, да је одмах чим се појавила „Патница“, и поред става који је заузела Матица, имао сву потребну одлучност, да се стави на страну Игњатовића, и да се заложи за „Патницу“, чију је вредност потпуно осетио, иако га је и као писца и као критичара почесто изневеравао сигуран укус. „У свим, вели, творевинама овај романсијер, изузимајући неких (Мензор и Џемила, Увелак и т. д.) опажам да провејава свуда један исти правац, који би, ако га доведемо у сравњење са разним правцима на западу, могли назвати натуралистичким“, па затим, пошто је упозорио на главније недостатке Игњатовићевог писања, предвиђа да ће „његове име у књижевности српској стојати као име творца друштвеног српског романа“. „С временом, каже исто Илић на другом месту, кад утоли сувишна заоштреност наше политичке буре, и кад се започне објективније одвајати на страну политички рад једнога лица од његова књижевнога рада синут ће Игњатовић у потпуној светлости свога значаја“. Ми данас видимо да је Илић и правилно оценио Игњатовића и добро предвиђао обрт који ће настати у оцењивању његове књижевне вредности. Последњи и одлучни тренутак у томе обрту претставља позната Скерлићева монографија.

Све замерке које су поједини оцењивачи учинили Игњатовићевим романима, или бар њихов највећи број, тачне су. Са гледишта језика и стила његове романе не би смео данас потписати један просечан матурант. Његов речник је толико убог, да читаоца који воли свој матерњи језик ухвати једна врста бојазни, да је наш књижевни језик однекуд осиромашио, усахнуо, скаменио се. Читајући дуже Игња-

товића, читалац се осети у једној језичкој пустињи, тај му језик почиње личити на оно спарушено биље и опаљене утрине поред [illegible] великог друма у летњи дан: нешто је сагорело сунце, нешто [illegible] и изгризла прашина, нешто изгазила нога, тек све је спарено, [illegible] и без животног пулса. Ухвати човека нека интензивна језичка већ читајући Игњатовићеве странице, па зажели да ради одмора и [illegible] прочита коју страницу из Вука или какву народну песму. Реченица је Игњатовићева тупа, неинтелигентна, саката, неогранична. [illegible] језички, цео начин изражавања, све је то распуштено, аљкаво, [illegible], ако се овај израз не схвати у увредљивом него у једном фамиљарном значењу. Цео ток причања, тон саопштавања, начин [illegible] толико разбијен, расејан, растројен, разузурен, аљкав, „преко колена“, да у читаоцу вређа приватну његову личност због [illegible] непробраности начина како му се писац саопштава. Као да је увек мало напит, или као да иначе није код њега све у реду у [illegible] погледу, такав утисак оставља Игњатовић својим набацивањем, изломљеним причањем, потскакивањем и тетурањем у свом [illegible] ходу. Игњатовић је затим добар посматрач, али није добар психолог. Све радње, сви поступци његових личности констатују се, али се не улази у објашњење свега тога, нити се чини икаква претреса. Писац нас увек ставља пред свршен чин, не упуштајући се у објашњења. Игњатовић, даље, није имао духовне дисциплине, да [illegible] грађи коју је имао дадне правилан архитектонски облик. Код њега грађа као лавина, као бујица, навире, јури без реда, раз-[illegible], плаховито, ћудљиво. Не осећа се ауторова рука која том грађом управља, већ би се пре могло рећи да грађа управља њиме. Има се утисак концепта, нацрта, импровизације, необавезних пишчевих прибележака, из којих је тек требало створити уметничко дело. Свуда, на сваком кораку, кратка, задихана реченица која иначе у себи садржи читав један део радње и коју би требало развити. Те реченице као да су ту тек толико, да потсете писца кад буде ствар [illegible] редиговао. Врло савесни Игњатовићев приказивач Милош Н. Пејиновић, који иначе писцу љуто замера што му се удовице у роману не владају како ваља, не сме да помисли на толику несавесност, али [illegible] долази „у сумњу, да ли је пре писања претходио прво ма какав [illegible] распоред“. Добри Пејиновић још је имао илузија, које ми данас, нажалост, немамо.

Све дакле замерке које су учињене Игњатовићу оправдане су. Ретко је уопште писца у нашој књижевности код кога се може наћи више сваковрсних погрешака. Па ипак Игњатовић по својим реалистичким романима остаје велики наш писац. Он је толико велики, да све оправдане критике може да издржи; остаје му још увек толико, да се све његове мане морају сматрати само за наличје његовог [illegible] књижевног лица. Његове мане изгледају у неку руку као сенка, која је у толико већа, у колико је већи сам предмет. Ви ћете читајући један његов роман у почетку мргодити и љутити због [illegible] недостатака, али то аљкаво, непосредно, неусиљено ћаскање, [illegible] више личи на „маркирање“, додиривање ствари, скицирање,

наноси собом, као река која се излива што наноси плодоносни муљ, толико животне грађе, да, док се окренете око себе, док превалите коју десетину страница, одједанпут опазите како се ствари и односи почињу повезивати, сударити, како се лица почињу уобличавати, добијати израз и од онога на први поглед безначајног и неукусног џаврљања имате — роман. Као матица какве прљаве али бујне реке захвата вас то снажно набацивање живота, увуче вас у своје „врзино коло“ и ви сте задобијени. Пред вама живе и крећу се људски створеви импулсивни, пуни пресног живота, са необузданим нагонима, са непоправљивим пороцима, промичу вароши, села, гозбе, љубави, свађе, преваре; промиче људски живот, бедан, шарен, прљав, масан, крвав, онакав какав он уопште може бити. Код Игњатовића збиља нема узвишених карактера, лепих душа, трагичних личности. Али ко зна колико свега тога има и у животу. А неколико их има и код Игњатовића. Нико не може дати све, а оно што је давао Игњатовић, давао је сирово, пресно, непрерађено. Слика живота коју нам он даје збиља је песимистичка, али можда је такав био и модел. Његова Војводина по једном колико лепом толико тачном поређењу Ву[illegible]вићевом нема више ничега што није разривено, сем што је сачувала гостопримство, као пропала лепотица сјај очију. Али шта можемо ако је Војводина збиља била таква. А баш и ако није била сасвим таква, то не умањује Игњатовићеву вредност, ако је живот онакав каквога га приказује Игњатовић био у њој дошао до израза у толикој мери, да је морао скренути на себе пажњу једног уметника.

Још две крупне особине има Игњатовић, које му обезбеђују веома видно место у историји књижевности и поред свих његових мана. Прво је његова самониклост. У нашој књижевности он није имао узора за онакво писање. А то је велика заслуга и особина, које могу имати само најбољи књижевни таленти. Ако је било каквог страног утицаја, било га је само, по свој прилици, у оној мери, у којој се такви утицаји могу не само допустити, него и пожелети и захтевати. У колико их је било, ти су га утицај оплодили, а не спутали. Друга крупна особина његова је, што он, бар до данас, није само књижевноисториска појава, него и актуелан писац који се тражи, који се чита, речју који живи. За седамдесет година откад је почео да пише Игњатовић није изгубио ништа од своје свежине, а то је најбољи знак једне знатније унутрашње вредности, која се осетно диже изнад линије просечности.

10 Игњатовићева „Патница“ и „Бакоња фра-Брне“ Симе Матавуља појавили су се исте године. Збиља, добили смо роман. Матавуљ је најкрупније романсјерско име после Игњатовића, или уз Игњатовића. Он се са Игњатовићем не може мерити по плодности, па дакле ни по ономе што из плодности произлази: Матавуљ нам није дао онакво гаванско изобиље живота као Игњатовић, његова галерија типова није онако богата и разноврсна. Матавуљ је пробирач. Он никако није могао себи допустити Игњатовићеву раскомоћеност. Његов роман нуди свом читаоцу једно задовољство, какво се свега неколико пута сусреће у читавој нашој књижевности: савршенство не само каквих крупнијих грешака, него и погрешних потеза, [illegible] речи. Тешко да је које наше дело рађено сигурнијом, извежбанијом, мајсторскијом руком. То су особине ако хоћете чисто негативне, оне које се подразумевају код добрих писаца. Али у нашој књижевности, чији је књижевни језик, иако постављен на добре основе, ипак врло млад и још сав у изграђивању, где су тако дуго трајали филолошки назори на књижевности, где се место уметнине давао често фолклор, а место књижевног језика лексиколошка грађа, у таквој дакле књижевности те врлине, и то још назад неколико десетина година, од великог су значаја. Њих је могао имати само писац, који је до сржи прожет истинском културом и темељно васпитан на добрим узорима, који је свој занат добро „испекао“, тако да своје књижевне послове изводи са једном завидном сигурношћу. Поред тога и чисто уметничке особине Матавуљевог романа досежу до знатне висине. Главни јунак је једна од најживотнијих творевина у нашој књижевности. Лакше се и дуже памти него Игњатовићеви јунаци, који имају заједничких особина и који се у сећању не могу тако јасно и оштро одвајати један од другог. Матавуљев се јунак никако не може заборавити. Позадина романа је и широка и сигурно цртана. Делом провејава леп, здрав хумор у најчистијем облику. Чистијег, даље, и мушкијег реализма немамо у нашој књижевности. Матавуљу се замерало за осуство сваке поезије код њега. Он поезије заиста нема, али је зато он најдоследнији реалиста у нашој књижевности. Посматран у целости Игњатовић је неупоредиво богатији, али кад би се правила једна колекција наших ремек-дела, најужи избор класичних творевина, без погрешака, без мана, Матавуљ би свакако дошао у обзир пре него Игњатовић.

Игњатовићу би по свему био најсроднији Стеван Сремац. Он је писао скоро исте средине, исте типове, „мале људе“, прост свет и типове „комедије људске“. Од Игњатовића га одваја јаче развијен хумористички дух и мање конструктивне способности. Но код Сремца се може, као што се могло и код Чедомиља Мијатовића, поставити питање у колико је он романсјер. Његова „Лимунација на селу“ и „Вукадин“ третирани су у нашој књижевној критици као романи. Појам романа је уопште доста растегљив и тешко му је дати исцрпну дефиницију. Но, ако се узме да у роману треба да буде испричана једна људска судбина, „један живот“, или бар онај део живота који је најсудбоноснији по јунака, који претставља основицу његовог живота и после кога не може наступити ништа изузетно у његовом животу, онда „Лимунација“ није роман. То је развијена приповетка, са збиља широком позадином. Ако се узме да је главни јунак не политика и „Лимунација“, него, рецимо, Срета учитељ, онда се о роману не може говорити, јер је у Сретином животу цео догађај романа само једна значајна епизода. Пре би се као роман могао третирати „Вукадин“, јер је Вукадинова судбина ипак заокругљена, и кад он „одвали на велики ћумругџију“ његов је роман тиме приведен крају и његов животни проблем скинут с дневног реда. Пре би се од „Лимунације“ а и од „Вукадина“, у романе могла убројати његова „Зона Замфирова“,

која је и као сигурна композиција, и као заокругљена целина, и као успела слика једне средине, реалистичка слика али преливена једном љупком поезијом, једно од успелијих дела наше реалистичке прозе.

Име Светолика Ранковића нарочито је импозантно у историји нашег романа. Он је радио са развијеним и неприкриваним романсијерским амбицијама. Резултат тога рада, нарочито за његов и сувише кратки живот, улива пуно поштовање. Код Ранковића има нешто мало наивне романтике и несигурности у вођењу радње, као и несавршености у погледу стила. Он је, затим, можда најнепосредније и најочигледније петрпео руски утицај од свих наших реалиста. Можда се и његово везивање баш за роман, а мање за приповетку, може приписати утицају великог романа руског. Али поред свих тих недостатака и околности његов „Горски Цар“ остаје једна крепка, честита творевина од трајније вредности. Ранковић није био чист реалиста. Он се служио реалистичким књижевним сретствима, али је или један песимистички поглед на свет, или, можда пре ово друго, иначе једно меланхолично расположење духа, једно не убеђење него песничко настројење. Од тога је он уносио и у своје романе и то им даје једну нарочиту драж. То га је у неку руку уздигло изнад краја и покрајине, што није случај ни са Игњатовићем, ни са Матавуљем, ни са Сремцем, ни са многима који ће доћи после њих. Пошто се прочита „Горски Цар“ не остаје нам у духу само слика Шумадије, нити Ђурице као Шумадинца, него и меланхолично сећање на Ђурицу као таквог, на Ђурицу као човека невезаног ни за један нарочити крај. Све ово у још већој мери важи за Ранковићеве „Порушене идеале“, трајну и дирљиву епопеју људске жеље за узвишенијим животом. Његова „Сеоска учитељица“ најслабији је његов роман. И сувише песимистички дана, врло слабо психолошки документована, неубедљива, она далеко изостаје иза остала два Ранковићева романа.

Јанко Веселиновић као да се је исцрпео у приповеци. За роман му је недостајала шира култура, а задње време можда и уметничка снага, коју је био растројио и истрошио нерационалним импровизаторским начином стварања, без потребног концетрисања пажње и целог духа уопште. Неуспех тих покушаја долази свакако делом и отуда, што у њима Веселиновић покушава да изиђе из оквира села и да ради друге друштвене теме из грађанског и политичког живота. Зато су му и међу романим бољи они, који су из сеоског живота. Политички романи његови као „Борци“ и „Јунак нашега доба“ понајслабији су му. У њима је и сувише видљиво пишчево политичко расположење и нерасположење, цео смер провидан и наиван, а сатирични елеменат, који је требао да да сву тежину роману „Јунак нашега доба“ сасвим је промашен, инвенција је уморна, алузија тупа и цело дело наивно и тромо.

Има у реалистичком правцу још известан број покушаја, да се прикаже наличје живота нашег села, многа зла која га сатиру на разне начине и на разним тачкама његовог организма. Неуспели као уметничка дела ти су покушаји ипак карактеристични као знак да „има нечег трулог“ у нашем друштвеном саставу, а поглавито у

нашем селу, али да су само недостајали таленти који би били на висини једног таквог задатка. У такве покушаје спада „Прелом“ Милана Недељковића, „Модерно робље“ Бошка Петровића и „Назарени“ Јаше Томића. Овај последњи је свакако најуспелији, ма да се ни о њему још не може говорити као о правом уметничком делу. Грађе из живота нашег народа има у Томићевом роману у лепој мери, а недостаје му вештина у руковању техником романа и довољна уметничка објективност, јер су социални смерови пишчеви сасвим неприкривени и провидни.

Један огранак старе сеоске приповетке, огранак који допире до наших дана, јесте и Тадија Костић, солидан стари реалиста, који је успео да се развије и до солидно конструисаног романа.

Овом приповедачком нараштају најближе стоји Светозар Ћоровић, чији рад досеже до у послератно доба. После дужег рада на приповеци, еволутивна духа, он је непрестано правио нове напоре и упућивао их у правцу романа. Он с успехом црта малограђанску и маловарошку средину херцеговачку. Његови романи показују све лепе особине његове, које је показао и у приповеци: примерну савесност, потпуно књижеван стил у ужем смислу речи, присно познавање средине коју описује, способност опажања, приметне примесе добронамерног хумора. За сам роман као да није имао сву потребну снагу. Рекло се за Ћоровића да је усавршљивог духа и он ту своју особину показује и у роману. Али је та усавршљивост видљива, она се опажа из читања његових романа, и то смета да се од његових романа добије потпун и заокругљен утисак. Ми осећамо како се писац носи са својим проблемом, његова напрезања се врше ту на наше очи, писац није завладао својим послом, он га је само са мање или више успеха савладао, али једва и с муком. У „Стојану Мутикаши“ на пример роман је врло добро вођен до тренутка кад је јунак постао најбогатији и најугледнији грађанин у месту. Али његово котрљање од тог тренутка па до смрти нешто је и сувише убрзано, несигурно, задихано и неубедљиво. Код његовог последњег романа, названог „Међу својима“ сасвим је спорна теза романа, а сам роман показује видан напредак и сигурније се држи као целина него његови ранији романи.

Реалистички покрет дао је, као што видимо, сасвим позитивне резултате. Благодарећи њему наш роман стаје први пут на чврсто тло савременог народног живота, на коме ће остати и даље. Реалистички покрет нам је дао и боље, савременије узоре и обрасце. Ако је у питању Матавуљ, онда је реч о најбољим западним обрасцима; кад је реч о другима, онда се највише може говорити о знатном руском утицају, опет преко добрих и најбољих руских писаца.

* * *

Ниједном од наших познатих књижевних праваца не припада изразито један иначе веома плодан романсјер, коме није поклањано много пажње у нашој књижевној критици. Лаза Комарчић, о њему је реч, по години рођења је врсник наших старијих романтичара. Но

како је почео писати касно, у сасвим зрелим годинама, као писац био савременик и романтичара и реалиста, у младости највероватније читао доста Видаковића, то у њему имамо једну мешавину црта свих ових праваца. Његово чврсто везивање за роман и његова необична плодност појава су ипак која није без књижевног интереса. Књижевна вредност његових романа сасвим је мала. Његови романи, писани често за конкурс наших књижевно-патриотских установа, имају и сувише наивну и провидну морално-патриотску тенденцију. Има много новинарских елемената, јевтиног стилизовања, мелодраматских расплета решења. Има затим писцу специфичних фантастичних и психопатолошких елемената. Село је сликано на веселиновићевски начин. Романи му се слабо држе као целине. Али ако не као романсјер, а оно као књижевник уопште Комарчић има извесну вредност. Ако нема добрих романа, он има добрих места. Његов роман „Мученици за слободу" има и материала и већ готових слика из живота босанско-херцеговачког. Може бити да је то најбоља Комарчићева књига. Да је пажљивије рађена види се по једној реченици у „Бранковом колу" којом је пропраћена појава романа. „На овом је делу, каже белешка, радио писац неколико година и зато је путовао у Босну, да што боље позна тамошње прилике".

Милан Вукићевић

НА ВИРОВИМА

(ИЗ „ЗАВИЧАЈНОГ СРЦА")

I

Тога прољећа Рашо Лацковић осјети да је грудоболан . . .

Прољеће је пролистало по трњацима и лужинама крај Лима. [illegible] му се Рашо: топло, воштано и осјењено. Додуше, про-[illegible] је тада први пут, али неутољив нагон к врењу и сочности [illegible] би у њему, гдјекад, и завитлавао га у висине. Ноћу би се, [illegible] би испратио љубичаст сутон, у шетњи поред воде, вратио у [illegible] стари круг вењења и мршавила. Нема му живота дуже од [illegible]. Зна он то. И то се сазнање увуче у њега, растеже га и пробада му мир и гаси призрења оздрављења. Ето: љекари су му забранили пливање и вечерњу оштрину ваздуха. Мај је залазио, и [illegible], који похитају у воду прије времена, сунчали су се влажним обалама под промјенљивим, сјоновитим небом. Рашо није био страстан [illegible] али, пошто то није смио чинити, мамила га је вода и радост [illegible] су младићи расипали обалама . . . А Лим је, вазда, сивкасто-[illegible] и ишчезне у мекоту сутона заједно с Рашовом ведрином . . .

У кући га пазили и његовали као кадивицу у саксији на про-[illegible]. Мајка, трудна и уплакана, и двије сестре, мирне и тихе као [illegible]. И баш тај мир, та пажња као према бонику, ти покрети, [illegible] и далеки, разгонили су топлину огњишта и блиских . . . [illegible] кад би код њих зашла комшиница Загорка, која га је дражила [illegible] једрином, Рашо би био срећан и заборављао на своју бољку. [illegible] је долазила ријетко, ријетко као радости. Није је волио. Али [illegible] безбрижност и сањарење хрлили су њеној снази и безбриж-[illegible].

II

И тога дана га је пио понор будућности. Нагао се над своју [illegible], зебао је пред животом . . . У једном крилу прозора њихао се [illegible], пресан пејсаж. Црвени кровови вирели су кроз озеленеле воћ-[illegible]. [illegible] је стрчао као окамењен бол, суро и високо. Небо се, [illegible] и прогушано, отварало као свануће. Лим је врлудао кроз [illegible] као гуја . . .

Загорка је ушла. Видио је у другом прозорском крилу њен [illegible] лик. Питала је за његове сестре. Таче га нешто немирно [illegible].

— Нијесу . . . Сад ће . . . Сједи . . .

Примаче своју столицу њеној. Хтио је да учини један нов корак који је извукао из своје нутрине, или боље: који је изашао сам, не питајући га. Тешко му је било пробити кору пријатељства и уобичајености. Дрхтао је плашећи се израза са њеног лица: зар си такав — који ће га, можда, ошинути — да јој никад не погледа у очи . . . Невјешто, скоро грубо, узе је за мишицу. И стезао је ту руку као утопљеник, држао се ње, по њој слутио најтананију Загоркину мисао. Она је осјетила немир на врховима његових прстију који су јој се забадали у месо. Очи су јој блеснуле металним, тешким сјајем.

— Шта оћеш, бога ти?

— Ништа . . . Ја онако, само се шалим . . . — и њега смете то ненадно питање.

Она се зацени од смијеха. Заголица је мисао: шта то он хоће, докле ће поћи његова хтјења; куд ће све то потећи?

— Па ево . . . Шта хоћеш? . . . Ја не браним . . . — поче га изазивати. И поглед, разголићен и жудан, збуни Раша још више.

Шта: зар се она сама нуди? Или се руга са мном? . . . Загорка, као разбуђена, уви му руку око врата, стеже га и обори на крило. Он видје, над собом, мрачну, неуглачану таваницу и њено пуно тамно лице што се пригнуло и налило крвљу, да прсне. Вран чуперак косе милио му је лицем . . . У очима му, нагло, процвјета жуд и он је поче преметати, увијати, стезати . . . Заронио је у њене жуди и загризао у њено тврдо и топло раме као дјечак у сочну јабуку . . .

„Зар је све то тако просто и лако? — питао се Рашо. Не мора се ни рећи: само знак и она зна да је волим, да је хоћу. Та ја сам је још давно волио, али та љубав није била проклијала и зато није ни била љубав". Пронашао на својој души чир који се насилно провалио. Рашо га је опипао: он се сплашњавао брже и брже. Он је мушко, ушао је у живот — чира нема више. И сазнао је да га је највише морило то што је био далеко од жене, а он то није ни слутио. Скоро је урликнуо, од радости и непознате милоште: ја сам мушко, ја сам ушао у живот, ја сам срећан! . . .

III

Збаци са себе одијело и стаде на камен, над виром. Опипа своје мршаве мишке и загледа своје криве, танане ноге. Сунце га пали врелином. Весели младићи су се бућкали у вир и вртјели по води као да су рођени у њој. Смијех се мијешао с пљуском воде. Младост и снага цвјетали су око њега . . . Осјети се тргнут из разритости и болности. Крв му зашуми живље и јаче . . .

И он се баци у дубину. Доље га прели фино осјећање млакости и миловања. Кад се врати са дна широко и снажно махну руком. Зелен, топао талас помилова му руку и драгајући га склизну му низ цијело тијело полако и драго као живот и жуди који су свитали у њему . . .

Милован Ђилас

МЕЂУГОРЈЕ

I

Дуго је и пространо Међугорје, а у њему земља дубока и плодна, [illegible] сама црвеница. Кад у касну јесен крваво и љубичасто лишће [illegible] с чокота, виногради одсијевају у предвечерје као разгрнута [illegible] на огњишту. Брезе се покрај Лукоча увију у топли сумор, [illegible] повија према југу она дватри чемпреса покрај капеле, [illegible] као да кажу да море одавде није далеко.

Ова јесен била је родна и богата. Чаири у Блату, залијевани [illegible] добром кишом, кошени су по други пут, дувани израсли за [illegible], а виногради, Боже! понијели, грожђе узрело, ужутило, блатина [illegible] и почела се черезити, као створена за бериђета и свете [illegible]. Био се чак Фра Пашко забринуо, — истина, он то није [illegible] жупљанима говорио, — да сву редовину неће моћи примити [illegible] суђе, па је на вријеме послао момче са писмом настојнику [illegible] подрума у Мостар да му се узајме „двије бачвице по- [illegible] да се у ње сабере дар божји, милост Господинова".

У махали Васиљској одјекивали су ударци набоја и чекића: [illegible] се бачве и маснице за претакање вина. Андрија Васиљ, [illegible] је од живца камена саграђена кућа, са каменим басамацима, [illegible] авлијом, кухињом, сушницом за дуван, стајама и избом, била [illegible] брдо усјечена и уздигнута изнад осталих, управо је био отишао [illegible] на Широки Бријег своме сину, професору догматике и [illegible] језика на гимназији. Још прије зоре било је засамарено [illegible] магаре натоварено са два тешка лањска пршута, једним омањим [illegible] још слатка, потпуно непреврела вина, ћуфтером, двјема [illegible] и једном тиквењачом чеље. Па кад обреди тај посао он [illegible] — да једним хитцем два убије зеца — навратити у Мостар, у [illegible] Марка Јелаче, свога старог муштерије, да му јави да је вино [illegible]" и да чека „старог свата".

Под таваном, на коме по мало распјевана домаћа и комшиска [illegible] листа и ликом веже огромне вијенце умекшаног и жутог [illegible] што је наваљен и по трабозанима; још од раног јутра мајстор [illegible] храстове цјепке и приправља их за једно витло у Сту- [illegible] гдје се налазе три Андријине млинице — добро старих [illegible] које већ седамдесет година, како се прича, прелаза са кољена [illegible] и даје редовно добар ујам.

— Ваљен Исус и здрава Марија! Здраво мирно? — Ту се обрео, [illegible], беспослењак и пјандура Стипе Гавран, јер зна гдје се [illegible] омастити и растрти крмеље на овом дивном божјем јутру. — [illegible] ко је на послу. И триба тако. Јакако! Човику — човиково, [illegible] — божје. Па — збогом! А ја? Једна мање од осамдесет! [illegible]. Збогом, Госпе моја!

— Свима нам је тако, Стипе. Али ваља трудити и радити док [illegible], — одговара Ґрле и стиснув једно око, гледа да ли је [illegible] цекшу.

— Него да ти једну поштену рич кажем! Док је човик жив триба му се старати. Па онда — збогом! Ето, ја сам све на сина смистио, и куће и винограде и осталу земљу. Шта? Зар да неко послије моје смрти удара мргине по мом иметку? Мрш, угурсузе! — И он одмахује руком као да неког гони од себе. — Нема ти ништа овди. Аја! Шта има бит'! Сад могу рићи: Збогом, Госпо моја! Здрава си! — Па потегну из боце неколика гутљаја и обазрев се на тавану настави нешто тишим гласом, падајући све више и више у ватру.

— Али мука ти је велика кад женско узме мах. Живог те рани, несе, срићу ти уби, бесида ти се не чује, што је најгоре. Па се запали, згране се, да ти кров изгори над главом. Збогом! Него стари мој липи, па удри прико леђа, изагнај нечастивог из ње и утуци поган. Јакако! Него шта? Овако, је ли, мехкоте хоћеш, обилне, да ти голица, милује, преноси с навиљка на навиљак, у сино залуђени и трпава, а? Ех, малне виру ти! Нема тог. Јок! Убит, ушкопит, па — збогом!

И он бијаше устао са пања, држећи рукама отворену кошуљу, па му се видјеле груди обрасле сиједом длаком, мало поклекнутим кољенима и на смијешан начин почео приказивати жену која се ... и махнита од бијеса.

Грле је разумио зашто му то говори. Знао је да у Андријиној кући има нешто неваљало, гњило и да се у последње вријеме свашта по селу прича. Али стара со и хљеб везали су му језик и он се правио невјешт.

— Шут! — прекоравао је ожењеног сина прије неколико дана код куће. — Људи смо. Не ваља тако зборит! То је у силу Бога. Тако ти је то у животу. Никад све саставит. Ето, кућа богата, пуна, стара, али кад сриће нема...

Одавно су Васиљи предњачили у селу и иметком и угледом. Ако је у селу морао да заноћи срески поглавар из Љубушког, суди, управник окружног уреда из Чапљине, или неко други, навраћао је у Андрије. Била је за оваке прилике нарочита гостионска соба, са гвозденим креветом и јоргановом; поврх кревета је висила урамљена „Мука Исукрстова“ и моћи са ликом Св. Фрање што их је Андрија донио из Рима кад је, о светој години, био у ходочашћу; у пукотинама таванице биле су затиснуте некакве старе хартије са разним рачунима, а на греди су лежала неколика броја „Кршћанске Заједнице“ и једно старо, већ ужутило издање, из 1882 г., Качићевог „Разговора угодног“.

Није се могло помислити да би неко мимо Андријину кућу могао бити изабран за главара. Знало се то. Али лани Андрија бијаше одлучио да се окани тога посла.

— Доста је тога, — говорио је, — доста сам вам свима кумовао и бринуо се за вас. Триба засвирати и за пас задити. Ред је да се мало и за се побринем.

Тако је и било. Изабрали су другога и њега нису ни питали зашто се повлачи јер су знали да он своје одлуке тешко мијења. У њега је било више разлога томе повлачењу. Једни су држали да не

пригрђавати кулу Ибрахимбега Лакишића што је купио, недавно, ту одмах покрај куће. Он није могао допустити да кула оде у туђе руке, ту му је отац био сеиз у старог Ибрахимбега, још за турског вакта, док се он није био ни родио, а уз то још нашла се покрај његовог прага. А кула као тврђава: зидови и сада као хридине, попуцали и скоро маховином покривени; а из горњих одаја кроз прозоре са јаким демирима, види се, као на длану, читаво село, па Бијаковићи, Вионица... Други су опет нагађали поријекло те његове промјене, али нико није знао да Андрију нагриза један црв који му никако не да мира. Он би понекад, у вече, дошавши из поља, засио на басамак, у модрим шалварама напрашеним земљом, не видећи да му се отпасао црвени појас, па тако утонуо у мисли, мучне, тешке.

Смрт његовог сина Маријана, који му је био у свим пољским пословима десна рука, пореметила му је из темеља све планове. Видио је све боље и боље, иако се некада заваравао и није имао снаге да истину до краја загледа у очи, да га нема ко истински одмијенити, да ће послије њега сво имање поклекнути, забаталити се, пропасти. „За кога трудим, за кога течем? — мислио би он. — Нема ту руке која би управљала и млиницом и виноградом и подводницом и кућом, ничим! Све ће се ово усмрдити, срушити и доћи ће ђаво по своје“.

Тад би се тргао и престрашен, као добар хришћанин који није био свјестан свога чина и који зна да је већ том помишљу згријешио, он би се прекрстио и зијевнувши изговорио: — Буди ми на помоћи, Господине, Твојом милости!

Стана, његово мезимче међу невестама, покојникова жена, чим би га угледала, дохватила би ибрик и пешкир и пришла да му полије. Он је према њој имао неку нарочиту болећивост у опхођењу и њена појава увијек га је пунила неком болном радошћу; она га је потсјећала на његова сина и изазивала му успомене свјеже и болне.

— Уми се, бабо, уморан си. — Па онако хитра, млада, бијеле пути, у црнини, повезана црном марамом, оштра погледа а ипак на изглед стидљива, она би босонога претрчала преко авлије, узела му ознојен фес и отресла га снажним пуним рукама.

— Дајдер, сине мој, дајдер, липо моје. А 'ди је дете бабино, а? А стара?

— Мајку нешто боли. Ено је у соби, са малим.

У соби је „стара“, Шима, друга Андријина жена, са којом он није имао порода, низала млитаво на канафу махуне и зелене каваде за зиму; сједела је на тлима, са чудно широким доњим дијелом тијела, као квочка на јајима; подвољак јој се отегао, а мишићи на рукама објесили и постали млохави. Сва је изгледала као подбухла. Око ње је дијете скакутало у кошуљици.

— Рано си почела, рано, — ословљавао би је Андрија, а око би му засјало кад би угледао оно мало, нејако створење што му се заплетало око нога; — дуго је још до Кисељака.

Па би сједнувши за сто натакнуо на врх носа наочаре, узео биљежницу са тврдим корицама, и проводио кроза њу дневне послове

и пазаре. „Дане Марко Перван из Читлука, — писао је, — 300 круна у готову. Однесе 112 кила кукуруза по 3 круне“. А на другој страници: „Узајмих Фра Јерки Бунтићу из Чула 12 колаца од цемента. Да их врати догодине у ова доба“.

Затим би откључао једно ишарано зелено чекмеџе у куту собе и похранио у стару лисницу новац који је био уза њ. У лисници је могло бити око двије хиљаде круна, а имао је — тако је свијет нагађао — преко стотину хиљада уложених у једној мостарској банци.

— Ето, тако, — пола би говорио а пола мислио, — ја сијем а ко зна ко ће жњети. Не тражим да буде бољи од мене. Макар ко ја, и ја ћу бити задвољан. Кад би било друкчије не би ваљало. Сви смо грешни и несавршени. То, то... макар која.

И он узе са стола омашћено и испрљано Свето Писмо па га поче листати; наиђе на страницу коју је био неког дана обиљежио једним листом комушине. У еванђељу Св. Луке, било је записано: „Ученик не бива виши од свога учитеља, него и кад се сасвим изучи, биће као и учитељ његов“.

Андрија застаде и прогледа кроз прозор. Преко авлије која је била обасјана руменим јесењим заранцима, промаче син му Никола. А о њему је управо мислио и говорио. Хтједе га дозвати, али то пропустити удубљен у овај свети наук, као највећи вјерски занесењак. Он је та мртва слова која су у његовој души увијек свечано одјекивала — онако као да слуша свештеника са олтара приликом служења мисе, о великом празнику, тумачио на свој начин; он није био на чисто са тим — а то се од њега, самоука, без иједног разреда основне школе, није могло ни тражити — да ли се ти ретци односе само на Исукрста и његове ученике, или се они могу примијенити на све људе и на овај живот овакав какав је. Али је благодарећи својој проницљивој памети и способности да из свега извуче оно од чега би имао некакве користи или поуке, он је осјећао да ту има нешто што би се могло односити и на њега, на његов дом, на његове домаће невоље и недостатке.

„Исукрст је поврх свију нас, наш учитељ, а ја сам домаћин у својој кући, учитељ своје дјеце“.

— Андре, болан, шта то говориш? — питала би га Шима, погађајући његове мисли.

— Ништа, нешто рачунам.

И он наиђе, на првој страници иза корица, на исписане стихове што их је, можда мјесец дана раније, записао па их поче срицати, као да чита молитву:

О Исусе моје радовање,
круно свитла свих наших уфања,
сунце дана а мисецу ноћи,
што се нама невољнима нађеш
као мелем при свима мукама.
Што би био овај живот горки
да Ти лучу ниси запалио
гришним људ'ма на овоме свиту.
Теби слава, теби нек је фала
како данас тако и довика.

Ту пјесму он је „скнадио“ једне недјеље, послије мисе, обузет [illegible] побожношћу и понесен вјерским заносом.

Андрија који је био мио сарадник мостарске „Кришћанске [illegible]“ (која је доносила и поучне чланке о подрумарству и [illegible]), био је један од оних из данашњег стада хришћанског [illegible] при себи доста душевности, али и грубе, земаљске силе [illegible] се, истина, у светим књигама не говори) да се одупре свему [illegible] би човјеку могло штету нанијети и одвести га у просјаке. Ето, [illegible] раскршћу, одмах покрај цесте, саградио је своме оцу послије [illegible] видан и дуготрајан камени споменик, у облику једног дугог [illegible], у ком се кроз један омањи прозор види кип Блажене Марије [illegible]. Сваке суботе, пред вече, он би дошао и откључавши [illegible] прислужио кандило, па би погледао са задовољством у резане [illegible]:

Света Маријо моли се за нас грешне
Подигао за спомен своме оцу
Ивану Васиљу покојног Андрије
Андрија Васиљ
Међугорје вељаче, 1901.

[illegible] му, рецимо, који муштерија омахнуо плаћањем или избјегавао својим обавезама, он би га мршнуо, опоменуо преко адвоката [illegible] суду ако би било изгледа на успјех.

— Не раскидај се, Андре. Рашта се вавик печеш? Није Бог [illegible], — говорила би му Шима.

— Па и ја то мислим, — он би одахнуо руком.

— Опремио је данас кириџије и све примирио у реду. Нису [illegible] какве изилице. Коњима по нарамак сина, њима по комад [illegible] и по чашу вина, ето то је све. А био је трезвен.

Никола му је био тешка бољка и велика брига његова. Крупан, [illegible] обрва и поткресаних бркова, он је са својим жуто-модрим [illegible] вјечито помућеним погледом давао један блесаст израз. Био [illegible] лијен и потајни пијаница и нико га није озбиљно [illegible]. Од шесторо дјеце његове четворо му је умрло између прве [illegible] године од „грле“ и запаљења мозга. А већ је седмо било [illegible]“. У војску није узиман никако јер је од дјетињства био [illegible].

Андрија га је слао прије неколико година у подрумарски течај у Мостар који се одржавао осам недјеља. Отуда је био отпуштен [illegible], крадомице, увлачио у државни подрум и напијио из [illegible] бачве коју би нашао.

— Да сам ногу сломио а да га нисам послао. Образ ми оцрни, [illegible] име! — вајкао се Андрија сам себи.

Није био ни за каква тешка посла. Док су други одлазили у [illegible] на копање, он би остајао код куће, цјепкао по мало дрва, [illegible] и играо се са дјецом која би га вукла за стари, отрцани [illegible] и фес му дизала са главе.

— Никола, у сну се не снио! — згрануо би се некад Андрија. — Дижи у сухо оне лисе са смоквама, ето иде дажд.

И тек што би он почео дизати и распремати на њега би се, као да је уклет, сручио густи облак пљуска, да га омете у послу, а он би као суманит остао тако на киши, ни сам незнајући зашто, док не би до коже прокисао.

Те вечери, некако пред јацију, стиже из Мостара газда Маријан Јелача на конак у Андрије.

II

У Међугорју има кршних, здравих дјевојака, као од брда одваљених. Раде кад је потреба и мушке послове. За вријеме берби кад се размиле тргачи по виноградима, оне јуре преко цесте са њима и мазгама натовареним кљуком и пуним сандуцима грожђа. Бије јара из неба, а оне брзе, хитре, са струком босиока у косама, мастом омашћених рукава, стријеловитог погледа којим ошину пролазника и разиграних, распламсаних груди, журе и погледају у подневно сунце као да му пркосе, само да уграбе на времену и да се прије врате.

Ријетко је ту која дочекала двадесет пету и усједјелица није никако било, јер су многи просци долазили и из других села и одводили дјевојке вриједне и ваљане.

Док је Стана била дјевојком о њу су се отимали. Маријан је био загледао кад је била у цвату. Висока чела, црних обрва и дугих густих трепавица и румена као румена јабука. Он је први пољубио једне вечери, тамо у сјенци ограде, покрај јабланова, лудо, омиришао јој дојке које су још бијеле и рекао јој да ће бити његова.

Чим је војску одслужио обећање је извршено. Била је то велика запамћена свадба и село је три дана од помаме горело. Никад, кажу, није била јабука што је висила о греди богатије обдарена. Било је Фрањеваца са Широког Бријега, жупника, чиновника, па најпослије порески екзекутор и жандармериски наредник, а о сељацима да се и не говори. Андрија је чувао достојанство домаћинско, али је од радости све плакао и био као подјетињио.

Убрзо иза тога Маријан се разболи и умрије, на пречац, од нагле грудобоље, а Стана оста под бременом.

Неколико мјесеци после Маријанове смрти Стана је била утучена. Андрија је пазио и разговарао и није јој дао да ради тешке послове. Све је на њу полагао и на оно што у њој сазријева и расте.

— Све ми нешто говори да ће бити мушко. Не може од онаквог сокола бити ништа друго. Ко да га гледам како ће узрасти, ђипити, подухватити раменима овај кров. Јашта! Није друге.

И Стана доиста роди сина. Па убрзо живну, преобрази се. Била је сада некако узрела, уобличена и постала заводљивија него прије. Погледом је говорила, заносно, рјечито, да је тек мало од живота окусила, а ход јој је био и миран и плаховит у исто вријеме.

Тако прође једна година. И помисао на другог није је мучила док јој се није почео јављати жандарм Лука када би службено патролирао по селу; сусрео је дватри пута изван махале па је

приближавао; једном је уштинуо а она га прекорила и није се много љутила. Тих дана је, први пут, походи несаница. Види она како се ноћ на пољу чудно бјеласа и повија као да је сва у сребрним веловима простртим по брезама и кошћелама. И спопаде је нека пријатна драж, груди јој се шире, а срце бије јако као да хоће да искочи. Зарони главу у сламнати јастук и почиње осјећати како јој пламте образи и тијело гори. Савија се у клупко па се опет испружи, прострта, обла, путена, и не чује како јој шавови у кошуљи под пазухом пуцају. И као уживајући у себе, несвјесно, она откри дојку која блисну у снопу мјесечине, пређе руком преко слабина и разгранатих заигралих кукова, па се зграби за бедро, пуно, једро. Тргну се. Сиђе бешумно низ басамаке, дохвати са чатрње кофу са водом па сједе према стаја.

У стаји се чуло рзање коња и једнолико преживљање крава. Отуда је долазио један топао задах. Једна крава чија је глава била потпуно мјесечином обасјана, гледала је спокојно у то пресамићено створење пред вратима.

Први пијетли били су се почели јављати када је Стана осјетивши похладан повјетарац, пошла у одају.

У јутро се придигла рано па иако сломљена и уморна, са подочњацима који су били у складу са њеним ужеженим и жедним очима, радила је тога дана више него обично. Немир је улазио у њу све више сваким даном, крв се бунила, пјенушала. Осјећала је како је почиње носити вал грешности. И она му се подавала, ускакала у њ свом силином. Најприје је обузме ватра у глави, жмирци је спопадне и сва ускипи. Тада јој се очи необично засјаје и жар у њима засвјетлуца. У таком бунилу, трзајући се, одлучила се да ноћас оде водео подворнице Матиши Сиврићу из Церна, на његову ледину коју је трапио и припремао за винограда већ неколико дана. Он је ту, у једној ониској пударници и ноћивао, јер му је кућа била подалеко. Вудјела га Стана неколика пута, разговарали се, па би обадвоје занијемили и гледали преда се; тад јој се он свидио. Он је молио да му дође на на „комад бесиде“, после вечере, кад све утоне у сан.

Једном му је отишла — згријешила. Били су се заједно избезумили. Он је те ноћи лудо миловао, грлио и по успламсаном тијелу оставио неколико модрих масница. То се понављало, често. Једне јој се ноћи приказа Маријан. У војничком одијелу (онаки као што је на слици што виси о зиду у соби), мрка погледа који пробада, пошао према њој па хоће да је задави; зацерека се, затим, громко, гласно, и занијеми. Промијени му се строги израз лица, поче блиједити, и она га виђе сасвим јасно како лежи укочен и мртав, онаки какав је изгледао кад је умро. А она би се тек онда смирила кад би Матиша отишао у Церно, да обиђе кућу и стару мајку. Али би у њој оставио надање да ће опет убрзо доћи, за који дан.

Андрија није никад у Стану посумњао. Оно што је свијет био почео по мало да говори није долазило до његових ушију. Био је он увијек обузет пословима и жељом да обнови што више винограда и да их на броју онолико посађених мотика колико их је прије било.

За ово вече, кад му је дошао газда Марко Јелача да прегледа вино, требало је на брзу руку спремити вечеру. Нашла се на трпези добра печена кокош и пшенични уштипци са масним сиром из мијеха. Стана је госта послуживала, а Никола из избе доносио чашу по чашу вина, за кушања, из разних бачава, па би најпосље сио у ћошак, до врата, и шутио.

— Ех, дедер окушај ово. Са Падаловине је и са старог пања — онакав какава га је Бог дао и кућа уредила, — нудио би Андрија газда Марку, познатом винару и првом клостернајбуршком ђаку из Херцеговине. — Оно што је било крупарине одвојио сам и то ти нећу ни показивати. Попиће се. И кућа је тешка.

— Добро је, Андрија, очувано, — говорио би газда Марко срчући вино и скоро га жвачући. Добро је, али није „муселез". А знаш ли ти које оно године бијаше — а давно је то било, и још ти је покојни отац био жив — кад купих у вас ону блатину? Покојни Иван рипија из филџана и говори: „Гледај, стара кућо, гледај: овај фалит не може! Ако није ово муселез и нема га!" А вино густо, па кад га промућкаш у филџану, све остају са стране крваво обојени трагови. Ех, пусто турско!

И они би се, као и обично кад се састану, завели у дуге разговоре и приче. Газда Марко је цијенио Андрију као сељака ријетког дара, а овај је опет слушао њега као стручњака виноградарског. А обадвојица су били мераклије у свом послу, вољели земљу, уживали у добро урађеним виноградима, особито оно у јесен кад је чокот пун, набијен, начичкан гроздовима, кад пчела навали на сласт и жуту слатку јагоду. У сумрак, рецимо, упаднеш у виноград, изненада, да видиш је ли чуван и драчом ограђен, па те дочека пољар са косијерићем на другој мотки и говори прије него што ти се приближио: „Ја га не бих дао за осамдесет товара, ни цигле једне мање. Погледај, — и он разгрће чокоте, — све ко набијено, дењиз!" — „Добро је нека буде и педесет" — ти одговараш. И срце ти пуно, нешто ти драго и не иде ти се кући. Лоза тешка, бујна, пала по земљи и не знаш куда да крочиш.

Никола би, не могавши пратити ове разговоре, задријемао, нагао би обично главу на раме и заркао, а из отворених уста му је капала пљувачка у дугим мосуровима.

— Хеј, бленто, пробуди се! Хајде у собу па спавај! — тргнуо би га Андрија. — И Стана је легла Хајде!

И он би се извукао из собе, као псето које увиђа да је нешто скривило.

Тако проведоше пријатељи до иза поноћи, па се разиђоше зажеливши један другом лаку ноћ. Газда Марко уцмили лампу па се онако завали у кревет. И све се утиша. Само Андрији, у посљедњи час, паде на памет да у коњушници обиђе вранца што је јуче посрнуо и ногу ишчашио, ту пред авлиским вратима, вукући кречине. Застаде наједном кад опази једну сјенку како се миче журно и опрезно преко кукурузишта. Приби се уз зид. Кудров залаја на сјенку, па

умукну пошто осјети домаће чељаде. Није Андрија био начисто ко би то могао бити у ово доба. Протрља очи да боље распозна прилику, или да види да се не вара. Прилика се приближавала и закорачила у авлију.

— Ко је то?

Преда њ, очи у очи, испаде Стана. Била се преплашила, изненађена и, као громом погођена, није знала ријечи изустити. Она промуче и као да нешто промуца, ишчезну у собу. Андрији се смрачи, почеше му кољена подрхтавати и он клону на праг и наслони главу на хладан камен.

(Крај у идућем броју)

Јован Радуловић

* * *

Два-три погледа и два-три покрета
И један спомен велик као бол!

О, драги, драги, чему ли се надаш,
О, драги, драги, што због мене страдаш,
О, драги, драги, што младост умараш
Кад моје срце другу љубав жели!

О, драги, драги, лепе песме складаш
И сваку жељу топлим срцем правдаш,
Ал' драги, драги, чему се још надаш
Кад моје срце другу срећу жели.

Хтела бих да ми опет душу такне
Кад облак онај за гору замакне...
— — — — — — — — — — —

Још једном само да ми смех одјекне
А од њег гора да добије лист,
Срце да премре од незнане среће
Не знајућ' само шта га то покреће
Ил' спомен на њег ил' дах младости;
Па да осетим као и некада
Да срцем мојим Он једини влада
Па ма не могла изазвати лик,
Да благословим сан младости своје,
А пред данима што преда мном стоје
Да ми се отме благ осмех ил' крик.

Јованка Хрваћанин

МЕСТО ПРЕДГОВОРА

Снове сам своје целом свету предао
и свак их с руке на руку немо премеће,
ко деца птичад голу у плаво пролеће, —
а ја сам опет све то с болом гледао.

Моје су зоре увек другом свитале,
свак ми је ране бар једним прстом такао, —
сузама неба често сам ћутке плакао,
а песме су ми се тужно светом скитале.

У души свак ми позна тајне кутове
и свима рекох срца свога болове;
мој уздах увек дирао је долове
и чежњом горке њихао сам скутове.

Радован И. Лазаревић

РОДОЉУБНА

Добри мој, под овим топлим небом
у овој земљи равној ко море причано,
луг траван, кућа у родном шљивику,
отац сијед старац и као дријен,
драг зов двојница,
кићена шаргија у руци момачкој,
шиша пуњена жутом препеком,
капа на десној обрви
и лавеж комшиног Гарова
е знаш ли, то ми је родна груда!

Пролазим тако као што јесам
(ти знаш како сам нараван!)
и да се о сваку грану објесим,
да у цвијет сваки дахнем заљубљиво
чини ми се, без пјесме је и то посве мало.

Сељаци су овде добродушни људи
а снаше као безазлене овце,
Посавина је наша, добри мој, светија од Палестине
(од свију Обећаних Земаља!)
еј, топла је погача у нашег сељака
и сир бјељи но ичији...

Благословена је —
па кад ти жалбу отужну кажем за њом,
родна ми је то груда знај,
и топла као ово небо.

Хасан Кикић

ЈЕДНА РАДОСТ

Искидале се вољене љуљашке размаженог малише
што је каменицама разбијао туђа стакла.
И сећање на њих ишчезнуло...
Замутило се весело око некадашњег хвалише
ко небо мутно, ко окрајци пакла,
ко срце што је у крв огрезнуло...

Ни радост га не радује више.
Ни дрхтава пролећна зрачења
да осенче паћенички живот без значења
скљокан у поноре равнодушности.

А проћердани дани никад се више вратити неће,
као ни сплакана земља са мога драгог камењара,
што се вековима својом гордошћу поносно.
Јер, давно сам орошено младости цвеће
по цветним ливадама среће покосио...

О, голи, врели крши моји, што сам вас некада газио
испуцалим, лаким дјетињим ножицама —
још једину бих слатку радост опазио
када бих о вама песму запевао
уз замах гудала по жицама
јаворових гусала...

Вук. Кукаљ

ЉУДСКЕ ЖРТВЕ

Етнографија не зна за народ без религије — каже Dr. Ratzel[1]) — па пошто је ова нераздвојива од жртава, можемо рећи да нема ни народа код кога не бисмо могли наћи приношење разних жртава, било бескрвних или крвних. Те жртве нијесу увијек исте, као што ни ми у свакидањем животу нећемо бити једнако благодарни ономе ко нам учини најобичнију услугу, као некоме ко би нас спасао од очигледне смрти, а приликом њиховог приношења видимо скоро увијек принцип: Do, ut des![2]) Жртве не приносе само појединци, већ каткад читави градови или и цио народ. Ако прође зараза неки град или народ, треба боговима или богу принијети захвалне жртве; ако непријатељска војска мимоиђе неки град или више њих, треба боговима заблагодарити; ако се однесе побједе над непријатељем, ред је боговима одати хвалу, јер је то учињено с њиховом помоћи; ако је потребна од божанства нека помоћ, треба га претходно задужити жртвом; ако се тражи опроштај грехова треба жртва..... ако је потребно да умилостивимо бога или неке природне силе, морамо им претходно нешто жртвовати.

Разни народи приносе разне жртве својим божанствима, као жито, млијеко, мед, вино, зејтин.... стоку, али ако је молба или захвалност нарочито велика, ред је да се принесе на жртву оно што им је најдраже, те видимо да се често приносе на жртву и људи. Но не само да се жртвују чланови неког непријатељског племена, већ видимо да се на жртвенике мећу и сопствена дјеца, и то обично мушка првијенчад, а приликом погреба прате често на онај свијет дворјани свога краља, слуге свога господара, жене своје мужеве и т. д. Али људске жртве имају и других узрока сем малочас наведених. У њима некада видимо тежњу за осветом, каткада су оне само материјал за канибалске пирове, а нијесу ријетки случајеви да се приносе и из сујевјерја или религиозних побуда. Овдје ћемо, дакле, прегледати, у колико имамо података при руци, како су разни народи приносили људе на жртву својим боговима.

Мисирци су, по Херодоту, најпобожнији народ који је видио, па је и код њих, као скоро код свих народа, постојало вјеровање у загробни живот. То је вјеровање и чинило, да су њихови домови за кратки овоземаљски живот били врло скромни, док су своје гробнице,

[1]) Prof. Dr. Friedrich Ratzel: Völkerkunde, Leipzig und Wien 1894², I, 37.
[2]) Дајем ти (богу), да би и ти мени дао!

те вјечне станове, радили тако солидно, да пирамидама — гробницама фараона и мисирских великаша — хиљаде година нијесу ништа нашкодиле, те с правом Арабљана кажу: „Све се боји времена, али се и само вријеме боји пирамида“. „Вјерујући да је загробни живот наставак овоземаљског, Мисирци су са својим покојницима стављали у гробницу све оно што им је за живота на земљи било потребно, па тако видимо да је у гробници младог фараона Тутанкамена, која је пронађена крајем 1922, остављено не само разно покућство (три кревета, раскошни престо, разне столице, ковчези с одјелом и т. д.), већ и велики број котарица с намирницама, разни накити, фараонова кола, вазне и т. д. Сваки покрет мисирског фараона (устајање, објед, лијегање и т. д.) био је праћен нарочитим церемонијалом, па би ред био да је с младим Тутанкаменом послат на онај свијет и један дио његове свите и послуге, да му у загробном животу чине потребне услуге, али у његовој гробници није нађено за то никаквих доказа, као ни у гробницама других фараона, те се о приношењу људских жртава у историско доба код Мисираца не може ништа сигурно рећи. Но ипак је тих жртава било у мисирско најстарије доба, када су на гробу убијали покојникову жену и робове, те касније метање у гробницу поред покојника људских фигура са разним оруђима у рукама сигурно није ништа друго но супституција негда приношених људских жртава, као што је временом и тај обичај замијењен просто молитвама, у којима се моли Озирис да да покојнику „у изобиљу хљеба, пића, говеђине, гушчетине, млијека, пива, вина, одјела, миришљива уља . . . . .“, па када се таква молитва метне са покојником, вјеровали су да ће је по жељи његовој Озирис увијек испунити. Но како се није било лако ослободити крвних жртава, то, по E. A. Wallis Budge-у, „у давно доба во је у Египту заменио људску жртву покојнику, као што је вино заменило крв,“[1]) а као да су приношене људске жртве и њиховој светој ријеци Нилу.

Као што се у нашем народу вјерује да су грађевине трајније ако се у темељ узида људска жртва, тако видимо да су, по Lefebure-у, Египћани као жртву богу приносили људе када је полаган камен темељац храма. За Рамзесида тај је обичај одбачен, али приликом почетка грађења новога храма фараон је са свештеницима вршио извјесне церемоније фикцијне жртве.[2])

Асирци и Вавилонци разликовали су се много од Мисираца, а нарочито први. Они су живјели у шумовитоме крају, гдје бјеше много дивљих звјерова, те су због лова на њих постали и свирепи и храбри, да на пр. један њихов краљ (Асурназирал) у IX вијеку прије Христа с поносом каже у једном ратном извјештају: „Подигао сам зид пред великим градским вратима, наредио сам да се бунтовничке поглавице

[1]) Милоје М. Васић: Павлићани у Бугарској XVIII века и религија вегетационог демону на Балканском Полуострву („Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, књ. V, Београд 1925, стр. 196.

[2]) Chantepie de la Saussaye: Historya religij (скраћени превод другог француског издања), Warszawa 1918, str. 93.

живе одеру и њиховим сам кожама покрио овај зид. Неке сам од бунтовника живе у зид узидао, друге су распети на крсту или дуж зида понабијани на коље; наредио сам да се многи од њих преда мном одеру и њиховим кожама зид покрије . . . .“ Није онда чудо што код Асираца и Вавилоњана налазимо поред других жртава (вино, мед, масло, млијеко, урме, овце и т. д.) и људске жртве. Док зу редовне жртве приносили у храмовима о изласку Сунца и Мјесеца уз свечаности и музику, пред борбом, испред поласка у лов, пред жетвом, послије побједе, када би довршили неки храм или двор, нема доказа да су људске жртве приносили боговима да би их умилоствили, или су на погребима убијали људе.[1])

То су нам потврдила и најновија археолошка откопавања у јужној Месопотамији, гдје је један енглески научник открио неколико гробница из четвртога милениума прије Христа (3500—3000 година прије Христа). Резултате тих откопавања изнио је укратко на једном мјесту универзитетски професор г. д-р Н. Вулић,[2]) па видимо да су скоро у свим гробницама „откривени несумњиви трагови људских жртава“. У једној гробници била је сахрањена нека знатна особа, по свој прилици краљ, а са њим заједно сахрањене су биле у истој одаји бар још три особе. Друга одаја његове гробнице сачувала је до данас трагове око шездесет жртава. „То су несумњиво краљеве пратиоце, дворани, разне слуге и жене из његовог харема. Код уласка у гробницу чувало је стражу шест војника с бакарним шлемовима и копљима . . . . Поред једног зида краљеве одаје наишао је енглески научник на грозан призор: девет женских скелета с изванредним украсима за главу од злата, сребра и драгог камења! . . . Више жена лежало је и поред другог зида краљевог гроба, а преко пута од њих лежи уза један зид, читав низ војника с мачевима за појасом“.

До тзв. краљеве гробнице нађена је гробница неше *Шубад*, коју је проналазач назвао *краљичина* гробница. И у тој гробници нађени су трагови много људских жртава, а сам улаз чували су пет стражара. Иза њих су биле поређане краљичине слуге у два реда а на њиховом је челу „једна харфисткиња која држи руке на свом инструменту; изгледа да је заклана у тренутку кад је свирала“. У самој, пак, краљичиној одаји сахрањене су свега двије дворкиње — једна покрај главе, а друга поред ногу.

О људским жртвама код старих месопотамских народа имало и других доказа. На асирско-вавилонским споменицима могу се наиме јасно видјети „слике приношења људи на жртву у свим приликама религиозног ритуала“[3])

Код *Феничана* је култ богова био нарочито свиреп, јер су вјеровали да ови захтијевају непрестано приношење разних жртава и њихово обожавање. Светковине богиње Астарте биле су нека врста вакханалија, на којима су — како каже један историчар — оба пола

[1]) Chantepie de la Saussaye, op. cit. 118.

[2]) Чланак из „Природа и наука“, Београд 15 фебруара 1929, стр. 27—28.

[3]) Православная богословская енциклопедия, подъ редакціей професора А. П. Лопухина, Петроградъ 1904, томъ V, s. v. *жертва*.

прекорачавала све границе пристојности, те се, поред бикова, овнова, коза, телади, птица, жита, млијека... колача, приносаше на жртву и дјевојаштво, а наравно да нијесу изостајале ни људске жртве. Феничани су вјеровали да је душа у крви, те је боговима драго да крв миришу, а из тога слиједи да је боговима најпријатнија жртва — неко живо биће. Као сунцу које све уништује богу Молоху су приносили приликом великих несрећа човјечије жртве, обично мушку првијенчад из најзнатнијих породица, јер вјероваху да ће га њима, као најдражим што му могу принијети, најбоље умилостивити. Његове (Молохове) кипове прављаху обично од бакра, па би на његове спуштене руке, ако му је био кип у људском облику, метнули жртвовану му дјецу, одакле су падала у ужарену пећ и испуштала невину душу. Ако је пак, кип био у виду великог бакарног бика, усијали би његову утробу и у њу бацили одређену дјецу за жртву. Док су вршили обред приношења жртава играху и весељаху се око Молохова кипа уз вику и звуке разних иструмената, које праћаху помамна запијевања жречева, те то све не даваше да се чују јауци жртава у Молоховој усијаној утроби.[1]) Таква жртвовања практиковаху нарочито приликом општих опасности, па Диодор каже да су 310 г. пр. Христа, када је Картагину опсиједао сиракуски тиранин Агатокло, прваци града принијели Молоху на жртву око двије стотине своје дјеце. „Тај грозни обичај приношења дјеце Молоху ни Римљани у Картагини нијесу могли уништити, те се дуго одржао. У нарочито важним приликама приносили би богу чак једнога од својих знаменитих људи, а Диодор помиње жртву послије неке побједе, у којој су погубљени најљепши заробљеници“.[2])

Крајем прошлога и почетком овога вијека вршило је неколико научних института *археолошка откопавања по Палестини*, а од 1902 до 1906 вршила је једна енглеска експедиција раскопавања брежуљка Џезера, гдје се негда налазио библиски Гезер, негда моћни град на јужној граници Палестине. У дебелом слоју рушевина експедиција је нашла довољно остатака негдашњег живота у томе мјесту, и то живота из давне, пећинске периоде, о коме нам ништа не говоре писани споменици. Прастари становници тога краја становали су тада у пећинама, нешто од природе удешеним, а нешто њиховим рукама истесаним; по свој прилици метал им још није био познат.

О религији тих старих становника Гезера мало се може рећи, али се ипак из нађених остатака њихова гробља види, да су и они вјеровали у загробни живот. Археолошки остаци трећег и четвртог слоја припадају најстаријему семитском переоду, тзв. аморејском или хананском добу, које је претходило насељењу Јевреја по Палестини, а тадањи становници већ не живе по пећинама као они из прва два и најстарија откопана слоја, већ у примитивно начињеним кућама. Подаци који се могу наћи у тим насељима за религиозни живот од велике су важности и за познавање тога живота код Јевреја, јер су

[1]) П. Мельгуновъ: Первые уроки истории — Древний Востокъ, Берлин, 1923 г., стр. 118.

[2]) Chantepie de la Saussaye, op. cit. 138.

несумњиво Јевреји морали много што-шта примити од религиозних обичаја које су затекли по томе крају када су га населили, а у рушевинама Гезера нађено је баш једно паганско светилиште, које је, изгледа, било „један од највећих храмова у Ханану“. Жртвеник тога храма „сачувао се у виду стврднуте гомиле, у којој је нађено много поријеђених и разбијених људских лобања“, које нијесу сигурно ништа друго до остаци људских жртава, којих је, како ћемо одмах видјети, овдје било у великоме броју. Из археолошких ископавања утврђено је наиме, да је у овоме гезерском храму „богослужење било у вези са многобројним људским жртвама. Наоколо стубова и по цијелом простору храма нађено је мноштво дјечијих скелета. Сав простор храма, може се рећи, претставља дјечије гробље. Судећи по скелетима, то су била дјеца која нијесу имала више од [illegible]. Скелети се налазе у великим глиненим судовима, у којима су заједно с трупом, очигледно, метали и судове малих размјера. Ови посљедњи су, вјероватно, садржавали храну, којом су се имале мале жртве, по вјеровању оних који су их приносили, хранити у будућем животу“.[1]) Рибински каже, да је ово без сумње у вези са обичајем приношења на жртву „првијенаца од људи и од стоке“, а увјерен је, да је очигледно противу тога обичаја ишло Мојсијево законадавство, када је одређивало откуп за првијенце. „Противу тога обичаја — каже Рибински — односи се јамачно и забрањивање Мојсијевога законâ — давати дјецу Молоху“.

Приликом откопавања Гезера нађено је неких шеснаест костура и ван простора који је припадао храму, али се за њих не може рећи са сигурношћу, да ли су то „жртве грубога идолопоклонства, или просто жртве старога варварства“. Но ако за те шеснаест жртава нијесмо сигурни да ли су принесене на жртву или убијене, имамо ипак прилично случајева приношења људских жртава, и то узиданих у темеље разних грађевина, као што је то познато и из наших народних пјесама. Тако је у углу једне зграде нађен костур неке старице, а из рушевина других кућа „извађене су многобројне урне с дјечијим костима, које су (урне) биле узидане у темеље кућа или закопане по угловима“. Приликом подизања разних зграда приносиле су се људске жртве и по другим крајевима старе Палестине, те је и приликом раскопавања једне куле старога града Мегидона нађен у темељу скелет једне дјевојке.[2])

Јевреји су приносили многобројне бескрвне и крвне жртве, те стављаху да међу на жрвеник: говеда, овце, козе, телад, јагњад, јарад, грлице, голубе; жито, брашно, пријесне погаче, „дар готовљен у тигању“, ... „дар од првина“, а све се спаљиваше на олтару, јер је свака од жртава паљеница био „угодни мирис Господу“.[3]) Жртве паље-

[1]) Вл. Рыбинскій: По поводу новѣйшихъ археологическихъ раскопокъ въ Палестинѣ „Труды Кіевской Духовной Академіи“ Ноябрѣ 1908, стр. 451/2 и тамо наведена литература.

[2]) Ibidem, str. 452.

[3]) III кв. Мојсијева, гл. I—VII.

нице у стоци долазиле су каткад до толиког броја, „да се - по Св. писму — не могаше ни избројити ни прорачунати од мноштва“, а када је Соломун осветио свој храм „принесе на жртву, коју принесе Господу, двадесет и двије тисуће волова и сто и двадест тесућа оваца.“[1])

(Наставак у идућем броју)

Ристо Ј. Драгићевић

БОЈ НА КРСЦУ 1877 ГОДИНЕ

Док је невесињски устанак трајао, водили су се тајни преговори о војном савезу између Србије и Црне Горе противу Турске. У ту сврху Београд је послао Ранка Алимпића, члана државног савјета, са нарочито политичко војном мисијом на Цетиње. Алимпић је са собом донио и два израђена пројекта уговора да их Цетиње прими. Али пошто та мисија Алимпића није на Цетињу успјела, он се вратио у Београд. И ако није ова мисија успјела, и даље су остале живе везе између Београда и Цетиња да се дође до заједничког уговора о савезу. То се најбоље види из писма књаза Николе упућеног кнезу Милану од 6 марта 1876 године[2])

Једэн пасус тога писма гласи:

— „По овоме моја мисао не може друго бити, него да се у уговору између Србије и Ц. Горе закључи неодложни, заједнички рат с Турском, а ако се не би могао, што ја свакако желим, и рок рату означити, да уговор садржи даље ове обавезе: Прво да Србија и Црна Гора свом снагом потпомажу устанак постојано све дотле, док год не зарате с Турском; друго, да Србија даје мјесечно ..... фиорина на издржавање многобројнога пребјеглога народа у Црну Гору, или и мање, ако би с друге стране долазило више прилога цетињском комитету за њихово издржавање, све дотле док Србија и Црна Гора не зарате с Турском, и треће, да рад Србије и Црне Горе на дипломатском пољу буде споразуман, истовјетан и заједнички и да искључујући сваку засебну корист, буде намијењен једино срећи несретне наше браће. На овај начин, и ако нијесам сигуран, да је корисно одлагати, могла би са Србијом и Црна Гора, одржавајући устанак, чекати и ишчекати још боље прилике“.

Иза тога убрзало се радити на уговору о савезу и тајној војној конвенцији. Кад је све било претходно по договору спремљено између Београда и Цетиња, онда су одређени опуномоћници испред Србије Димитрије Матић, државни савјетник, а испред Црне Горе Станко Радоњић, сенатор. За мјесто састанка одређени су Млеци, гдје су имали опуномоћеници потписати и измијенити уговор. Исти опуномоћеници добили су овлаштења од књаза Николе и кнеза Милана 28 маја 1876 год.[3]) и одмах затим кренули за Млетке, гдје су све уредили и потписали.

[1]) I (III) књ. о царевима VIII, 63

[2]) Часопис „Записи“ за мјесец јуни 1929 год. Саопштио Д. Вуксан.

[3]) „Записи“ за мјесец новембар 1929 г. Саопштава Д. Вуксан.

Ево како тај војничко-политички савез коментарише Слободан Јовановић:

„Ристић је навалио свом снагом да бар са Црном Гором начини савез. Кнез Никола је уцјењивао, али Ристић је пристајао на све. Под кнезом Михаилом, држало се да ће наш рат с Турцима створити уједињену српску државу, — и ради њеног јединства кнез Никола одрицао се престола у корист кнеза Михаила. Сада, кнез Никола тражио је да се унапред обележе границе будуће проширене Србије и будуће проширине Црне Горе, јер су те две државе имале и даље остати одвојене, свака са својом династијом. У рату с Турском, војна сарадња Србије и Црне Горе уговорена је само у толико што су обе државе једновремено требале почети рат и закључити мир. Иначе, свака је од њих имала одвојено ратиште; кнез Никола је нарочито избегавао сусрет српске и црногорске војске, да ова последња, као мања, не буде увучена у састав српске војске и стављена под врховну команду српскога Кнеза. И ако се и у политичким циљевима и у војним радњама одвајао од нас што је више могао, кнез Никола, да би потписао ратни савез с нама, тражио је нашу новчану помоћ. Сва готовина наше државне касе износила је 70.000 дуката; од ове суме, 40.000 морало се дати кнезу Николи[1])“.

У Србији је тада била народна војска и главна јој је сила била упућена пут Ниша и Видина. А мањи војни одреди преко Дрине и Јавора у правцу Сјенице. Народна србијанска војска повлачила се на свима положајима испред турских регуларних трупа. Командант дринске војске спотакао се одмах код Бијељине, командант ибарске војске дао се тући одмах при прелазу границе, командант тимочке војске пустио је Осман пашу да му узме Велики Извор. Што се тиче команданта моравске војске Черњајева, одржао је над Турцима побједу на Шуматовцу, али је иза тога претрпио пораз на Ђунису. Након овог пораза интервенцијом Русије и других великих сила дошло је до мира. Послани из Београда србијански посланици у Цариград, Филип Христић и Димитрије Матић потписали су сепаратан мир са Сафет пашом, министром иностраних дјела, на бази: status quo.

Истовремено, преговори за мир у Цариграду ишли су врло тешко између црногорских делегата — војвода: Божа Петровића— Његоша и Станка Радоњића са Високом Портом. Висока Порта третирала је црногорске делегате као да су дошли у Цариград да траже милост, а не своје право. Службени цариградски фактори и њихова штампа јавно су говорили и писали: „Карадаг дошао да тражи милост“. Међутим Црногорци су сматрали себе за побиједиоце над Турцима. То су им право побиједиоца давале двије главне битке: Вучи До и Фундина као и неколике мање. На темељу тога црногорски су делегати тражили проширење Црне Горе на рачун Спича и једног дијела Херцеговине, гдје би безусловно долазио Никшић.

Висока Порта, и овог пута, служила се старим искуством, одбијала је тврдоглаво и јогунасто црногорске захтјеве, позивајући се на границе од 1858 и 1862 године. У тој дипломатској борби црногорски делегати наводили су оправдане разлоге за проширење Црне Горе. У тадашњим границама стара Црна Гора није имала

[1]) Сл. Јовановић „Влада Милана Обреновића — I“ страна 303.

довољно ни земље, ни шуме, ни хлеба, ни воде да издржи и прехрани своје становништво. Што су Црногорци савили своје гнијездо на томе сиромашном и оскудном земљишту, има се једино приписати љубави према слободи и независности. Црногорски народ, здраво физички и морално, стално се умножава, те да би се исхранио принуђен је био плијенити пограничне турске крајеве и себи на тај начин зимницу осигурати. Ови су се пљенови нарочито практиковали неродних и гладних година. Да би се Турска обезбиједила од упада хајдучко-ускочких црногорско-херцеговачких чета, требала је Црногорцима осигурати минимум материјалне егзистенције. А то је било могуће проширењем Црне Горе на рачун плодних крајева турског царства. Сви ови оправдани разлози црногорских делегата били су одбијени од Високе Порте, јер су турске паше и везири упорно вјеровали, да Карадаг треба држати вјечито сиромашним и гладним, ако се жели постићи, да не буде опасан по Турску.

Тврдоглаво држање Високе Порте према захтјевима проширења Црне Горе, помагала је још својим писањем о опасности панславизма по политичко стање Европе њемачка, аустриска, енглеска и француска штампа. Та је штампа претстављала Црну Гору као политичку аван-гарду Русије, преко које она има да изиђе на Јадранско море и утврди се у Спичу, а нарочито у Суторини.

Висока Порта, нарочито послије закљученог мира са Србијом, сматрала се побједитељком. Зато није била вољна учинити никаквих озбиљних територијалних концесија Црној Гори. Црногорци то нијесу признавали, не само због одржаних наведених побједа над Турцима, но и због признања од стране Русије да су побједиоци. Руски цар Александар II у свом одржаном говору пред племством у Москви изразио се о Црногорцима са ријечима: „Црногорци су се показали и овом приликом као вазда прави јунаци[1])".

Јуначки дух код Црногораца и Херцеговаца много је подигло и својеручно писмо покровитеља и заштитника балканских Словена руског цара Александра II упућено Књазу, послије побједоносне битке на Вучијем Долу, по нарочитом свом изасланику пуковнику Богољубову. Писмо гласи:

Ваша Свјетлости!

Са особитијем задовољством пратио сам Ја и са мном сва Русија успјехе црногорског оружја. Радосно се одазвао у срцима нашијем глас о славној побједи на Вучијем Долу, ђе Ваша свјетлост на челу шаке храбрих црногорских јунака, осиљенијех љубављу к отечеству и свијешћу правичности својега дјела, са свијем разбисте 16 турских батаљона, узевши од њих три топа и 33 барјака.

Желећи изразити Вашој Свјетлости чувства Мога дубоког уважења к заслугама одличне храбрости, коју лично показујете, Ја придружујем Вас у број кавањера мојега императорског ордена Светога Великомученика и побједоносца Ђорђа, трећег реда, којега знак с овијем Вам спроводим.

У исто вријеме именујем и славне предводитеље Црногораца: сенатора Божа Петровића—Његоша, војводу Вукотића, Илију Пламенца и Марка Миљанова Поповића кавањерима тога истог ордена

[1]) Данило Тунгуз—Перовић „Одјек Невесињске Пушке" 1875 год. ст. 73.

четвртога реда, стављам на расположење В. Свјетлости још три официрска крста тога истог ордена и реда, да их у име моје по Вашем увјерењу дарујете тројици најхрабријих војсковођа и 38 знакова одличја војничкога ордена, да их дарујете по Вашем благо расуђивању најодличнијем црногорскијем војницима у рату с Турцима.

Нека буду ови ордени на прсима храбријем синовима Црне Горе свједоци мојега уважења њихова јунаштва и братске љубави, коју Русија гаји за њих.[1])

Остајем Ваше Свјетлости

искрени доброжелатељ

Александар II

Усљед одржаних побједа и признања царског, самопоуздање било је велико код горштака црногорско-херцеговачких. Исти се тај, несаломљиви дух, манифестовао и код његових изасланика у Цариграду. Кад су се изасланици увјерили да ће убрзо Русија ступити у рат и да не могу постићи никакав повољан резултат код Високе Порте, 9 априла 1877 год. оставили су Цариград, и рат је поново продужен између Црне Горе и Турске. У овом тешком моменту кад су сви народи на Балканском Полуострву савили главу под турском силом, једино се устремио против ње неустрашиви горштак црногорско-херцеговачки.

Турска као да је знала унапријед да са Црном Гором нема мира, зато се од учињеног примирја потајно спремала против ње. Турски ратни савјет ријешио је да нападне Црну Гору са три стране, а на шест мјеста. У ту сврху Турска је концентрисала свјеже и одморне трупе на стратегијским мјестима према Црној Гори. Ево шта о томе пише аустриски генералштабни официр Јосип Шен:

„На јужној граници Црне Горе код Подгорице и Спужа био је сконцетрисан крајем маја један турски корпус јачине 12—15000 под командом Али-Саиб-паше; на сјеверно источној граници, у рејону Колашина, други корпус јачине 6 8000 под командом Мехмед-Али-паше, а на сјеверо-западној граници у рејону Гацка, био је трећи корпус од 20—24000 људи. Овај последњи корпус био је највећи по бројној јачини и најбољи по саставу, јер је био образован од најбољих и у рату опробаних пукова, а водио га је Сулејман паша, који се рачунао међу најчувеније и највредније турске генерале [2])".

По аустриском рачуну напало је Црну Гору око 50 000 аскера и башибизлука, коме броју још треба додати, без претјеривања, око 80000 јаког и одморног турског војника. Књаз је стао у одбрану Црне Горе, њене независности и слободе, са око 30.000 бораца уморних од дугог ратовања. Султани из Цариграда већ су од дугог времена шиљали против Црне Горе најспособније своје паше, као Дервиш пашу, Омер пашу, Муктар пашу и сад чувеног Сулејман пашу. Турска дипломација са Босфора предвиђала је скори рат са Русијом, зато је и подигла толику силу да прегази Црну Гору и учини је војнички неспособном. Војни турски план био је, прво да се прегази Црна Гора, па ако у том времену нападне Русија, да се

[1]) „Глас Црногорца" од 1877 год.

[2]) Јосип Шен: „Вођење рата и тактика Црногораца" ст. 36.

турска војска, по извршеном задатку, укрца на Бар и искрца на тракијску обалу, одакле би се упутила против Руса на Дунаву. Главна војничка турска сила, која се концентрисала на Гатачком Пољу под командом Сулејман-паше, имала је главни и отсудни задатак. Она је имала силом да продре кроз кланац Дугу у Никшић, а одатле преко Острошких Греда, низ Брда, гдје би се састала са војском Мехмед-Али-паше која наступа од Берана, а у Подгорици, састала би се војска са Али-Сајиб-пашом који наступа од Спужа. Удружене турске силе са свих страна из Подгорице би наставиле продирање пут Цетиња и унутрашњости Црне Горе. На тај начин, сједињене армије херцеговачка и арбанашка, прегазиле би Црну Гору и учиниле је, за извјесно вријеме, неспособном за војничке подвиге.

Књаз Никола као да је знао унапријед турски ратни план. Зато је са ратним савјетом учинио распоред црногорско-херцеговачке војске овако: да војска војводе Миљана Вукова оперише у Васојевићима и задржава Мехмед Алину војску од Берана, да војска војводе Илије Пламенца и Божа Петровића—Његоша прикује војску Али-Сајиб-паше код Спужа; да један мали одред војске оперише око ријеке Таре под командом Пера Јокашева Пејовића те да чува те крајеве од упада турских од стране Пљеваља, а исто тако да војвода Марко Миљанов чува племе Куче и друга погранична мјеста од упада турско-арбанашких од Скадра. Најглавнији ратни задатак имале су војводе: Петар Вукотић и Пеко Павловић. Њима је стављено у дужност да дочекају Сулејман пашу у кланцу Дузи, разбију га, и натјерају му остатке разбијене војске у правцу Мостара. Да изведу војводе овај војнички задатак, имале су под својом командом више од половине цјелокупне војске. Дакле, тежиште ратне ситуације било је у рукама војвода који су оперисали у кланцу Дузи.

Књаз Никола, овог пута, није хтио узети команду над сјеверном херцеговачком војском. Са својим штабом, и са нешто војске, налазио се између сјеверне и јужне армије, на Орјој Луци [1]. Себи је ставио у дужност да помогне оној страни којој устреба брза помоћ. Психолошки судећи, Књаз није смио узети команду, јер усљед неуспјеха војничког, бојао се да му не помрачи слава вучедолска.

Јужна црногорска војска тукла се крваво са војском Али-Саиб-паше. У неколико махова Турци су излазили из Спужа и околних тврђава природних и наступали у правцу Подгорице. Црногорци су их вазда јуначки дочекали и натраг међу спушке зидове вратили. Црногорци су разбили турску војску на три мјеста, и то: на Горевићу, на Мартинићком Пољу и Јеленку. Остаци турске војске имају једино захвалити спушким тврђавама што су се спасли. У овим бојевима око Спужа пало је много Турака и Малисора, а нарочито Хота и Кастрата.

Војвода Миљан Вуков јуначки се тукао са Турцима и Арнаутима. Против себе имао је три турске колоне, и то: централну колону под командом Салик паше, која је наступала уз Лим, преко Трепче, уз

[1]) „Глас Црногорца" од 30 маја 1877 год.

Краље на Лису планину у правцу Колашина; десну колону под командом Мехмед-Али-паше, која је наступала из Берана за Колашин; и лијеву колону под командои Али паше Гусињца која је наступала низ Полимље, преко Андријевице, преко Штавне планине и Трешњевика у правцу Колашина.

Васова дјеца, да би сачувала своју земљу, народно име, језик и обичаје, стално су била у борби са околним турско-арнаутским племенима: Климентима, Плављанима, Гусињанима, Биорцима, Руговцима и др. Идеја о политичкој слободи и независности инспирисана им је са Цетиња, и то преко Љеворечана, на челу којих су били војвода Миљан Вуков и сердар Никола Томовић. Убрзо затим, придружили су се њима и сви прекокомски Васојевићи. Навикнути на борбу са непријатељем, овог пута у ратном друштву са Црногорцима, кад је непријатељ палио њихове домове, јунаштво се код Васојевића нарочито манифестовало. И ако су узмицали испред многобројнијег непријатеља, сваку су стопу Васове земље натапали душманском крвљу. Повлачећи се до Мораче три су борбе учинили, и то: на Трепчи, на Андријевици, а нарочито на Буковој Пољани.

Мехмед-Али-паша прегазио је Васојевиће и дошао са војском у Колашин. Одатле је продужио у Морачу, са намјером, да се спусти у Брда и сједини са војском Сулејман-паше. У Морачи војвода Миљан ријеши се да дâ одсудну битку. Прикупио је око себе Васојевиће и један дио Морачана, а дође му у помоћ са два баталиона и Перо Јокашев са Таре. Како је пријетила опасност морачком манастиру тој традиционалној светињи тога краја, да га Турци спале и поруше, то су војници прегли да се јуначки покољу са Турцима. Битка је отпочела и 11 јуна Мехмед Али-паша претрпио је потпун пораз и протјеран натраг у Колашин, одакле је продужио за Пећ.

Дакле, јужна црногорска војска и војска војводе Миљана Вукова сјајно су извршиле ратни план, не дозволивши војскама Али-Сајиб паше и Мехмед-Али паше да се сједине са Сулејман-пашином војском.

Да сад видимо шта је урадила црногорско-херцеговачка војска у кланцу Дузи. Војвода Петар Вукотић изабрао је Крстац као мјесто гдје се има дочекати Сулејман-паша. Крстац се налази у непосредној близини улаза са јужне стране у Поље Гатачко. Тако исто, са сјеверне стране, на самом је улазу у кланац Дугу. Војвода се није одлучио дочекати Сулејман пашу у кланцу Дузи, због подигнутих у њој турских тврђава. Дакле као најподесније мјесто за битку изабран је Крстац као улазна тачка и у кланац и у поље. Распоред војске извршен је и наређено је да батаљони саграде шанчеве у једном полукругу према Гатачком Пољу, одакле се непријатељ очекивао. Лијево крило шанчева ишло је ка Ђурилу, а десно крило ка Орлини. У средини тога полукруга био је смјештен цеклински батаљон са крнковим пушкама које су најдаље бацале. У тим саграђеним шанчевима сви су батаљони били смјештени, изузев четири батаљона која су одређена као резерва у Ђеду планини и три батаљона која су отишла у Пиву. Батаљони који су били на Крсцу јесу ови:

његушко-цетињски, цуцко-ћеклићски, чевски, пјешивачки, бањско-рудински, љуботињско-добрски, комано-загарачки, жупско-пивски, жупско-луковски, голијски, пољско-никшићки, горњо-морачки, обадва невесињска, гатачки, завођки, зубачки и дабарски.

Очекивало се да ће Сулејман паша наступати средином тога полукруга од шанчева да би на њ истодобно напала оба крила црногорско-херцеговачке војске. Али у томе се војвода Петар преварио. Овакав војнички распоред био је неприродан, ко познаје психичку војничку душу Црногорца. По својим ратним особинама, а нарочито кад је борба на јуришу и ножу, Црногорац је способнији за офанзиву него за дефанзиву. Овакав стратегиски положај и војнички распоред приморавао је црногорско-херцеговачке горштаке да остану у одбрамбеном ставу до последњег часа. По свему се може рећи, да је Сулејман паша био способнији војсковођа од војводе Петра; Сулејман паша познавао је добро Црногорца као ратника, зато се одлучио да не напада у један мах оба крила противничке војске, но да отпочне нападати лијево крило и то батаљон по батаљон. Паши је позната била велика страст код Црногораца за сјечом глава у рату, што су радили и Херцеговци, који су у војном погледу потпуно имитирали Црногорце. Зато је војна тактика била Сулејман паше да се неколико турских батаљона жртвује, те да се да прилика Црногорцима и Херцеговцима да се насијеку глава, па тек онда да им удари са новим и одморним батаљонима, који ће их сломити. Сваки црногорско-херцеговачки батаљон, који је учествовао у овој борби, дочекао је јуначки Турке, поклао се са њима, па чак и јурише на њих чинио из својих шанчева. Али како у таквом полукружном војном распореду шанчева, нијесу могли помоћи један другом, и како су пристизале стално нове снаге одморне и свјеже турске војске, и јуришале на већ разређене редове батаљона црногорско-херцеговачких, то је ломљен један по један батаљон и бацан у позадину. У овој битци нарочито су се истакли и пострадали батаљони: пјешивачки, љуботињско-добрски;[1]) цуцко-ћеклићски и жупско-луковски. И Турци су се слабо провели. У боју на Крсцу, по турским извјештајима, пало је мртвих 1800 а рањених 2200. По црногорским службеним извјештајима пало је Турака преко 4000.[2])

Док је борба вођена на Крсцу 23 маја, Књаз је бомбардовао тврду фортицу у Озринићима крај Никшића. Њену је посаду растјерао, и надао се чим се разбије Сулејман пашина војска да он одмах отпочне опсаду Никшића. Али мјесто опсаде града Никшића, он се морао вратити у главни свој стан на Орјој Луци, а послати војничка појачања војводи Петру у Дузи [3]).

Сулејман паша ломећи батаљон по батаљон, прокрчио је себи пут у кланац Дугу. Седам батаљона које је ратни савјет одредио да у овој битци на Крсцу учествују са осталијем батаљонима, нијесу у њој ни метка испалили. Четири су од њих стајала као резерва у Ђеду планини под командом Пековом, а три је батаљона, у очи саме

[1]) Чије је јунаштво и погибију Књаз опјевао у „Колима". [2]) „Глас Црногорца" од 27 јуна 1877 године. [3]) „Глас Црногорца" од 30 маја 1877 год.

битке на Крсцу, одвео у Пиву војвода Лазар Сочица. Војвода Пеко са Ђеда планине посматрао је мирно како Турци ломе батаљон по батаљон црногорско-херцеговачки. Војвода Петар издао му је наређење да са војском не ступа у борбу без претходне његове команде. Војници су се отимали да својој браћи помогну у крвавој борби са Турцима и без одобрења војводе Пека, али их је он у томе спријечио. На тај начин битка се на Крсцу свршила поразом, а резерва у њој није узела учешћа.

Да сад анализирамо овај немио и врло тежак догађај, који је у крви прескупо стао народ тих крајева, који се дубоко засјекао у политичку судбину Црне Горе и Херцеговине и који је нанио тешку увреду јунацима са Вучијег Дола.

У чевској котлини постоји одавно антагонизам између браства Вукотића и Војинића. Војводе и сердари били су Вукотићи, а од Војинића било је добрих јунака, четника и харамбаша, који су војевали по Херцеговини. На челу Вукотића био је таста војвода Петар Вукотић, а на челу Војинића био је војвода Пеко Павловић.

Војвода Пеко приграбио је себи све јунаштво и сву славу свих Црногораца и Херцеговаца у Невесињском Устанку. У његовој личности било је оличење борбе против Турака. Сва страна штампа, а нарочито панславистичка, писала је готово једино о Пеку. Њега је сусретала и виђала у свим бојевима и догађајима. На Црном Куку некадашњи чевски командир добио је од Књаза војводски чин. Сад се Пеко и по војводској титули изједначује са војводом Петром Вукотићем, који је заступао гледиште, да Прекосимуњци могу имати само једног војводу, а не двојицу. На темељу свега овога слава Пека Павловића није дала мирно спавати ни правилно мислити војводи Петру Вукотићу.

Војвода Петар имао је тврдо убјеђење да ће побиједити Сулејман пашу на Крсцу. Желио је сву славу те битке приписати себи, те на тај начин омаловажити и понизити војводу Пека. Зато је наредио Пеку да буде на челу резерве у Ђеду и не ступа у борбу до његовог наређења. Али, на жалост, у рачуну војничком преварио се војвода Петар. Мјесто да добије битку, он је изгубио. Све је ово било добро познато војводи Пеку, па је вјеровао да је дошао моменат да насади војводу Петра Вукотића. Зато је војвода Пеко спријечио војнике да узму учешћа у битци на Крсцу, под изговором, да чека наређење од старијег команданта. И ако је војвода Пеко одиста такво наређење и имао од војводе Петра, ипак је морао учествовати у борби кад је видио да Турци разбијају шанац по шанац црногорско-херцеговачке војске. Али он није хтио, јер се желио осветити војводи Петру који му о глави и части ради [1]).

Велико је чудо, кад се у горштаку црногорско-херцеговачком распири амбиција, па било то код горштачког сељака или интелектуалног полутана, границе су тој болесној амбицији врло широке.

[1]) Због пораза на Крсцу састављен је Војни Суд на Цетињу који је имао задатак да испита и казни онога војводу који је крив за пораз војске. И ако је овај суд нашао да је крив војвода Пеко, ипак га није казнио. Што се тиче објективности овог суда треба знати да је војвода Петар био таст књазу Николи.

Казали смо да је војвода Лазар Сочица, у очи саме битке на Крсцу, повео три батаљона у Пиву да брани од турског напада са бока војску у Дузи и Пиву од пропасти. Овим одвођењем војске јасно се доказује, да војвода као његов старешина није схватио значај битке на Крсцу, од чијег исхода, срећног или несрећног, зависила је политичка судбина Црне Горе, а нарочито Херцеговине.

Књаз је учинио војводу Лазара од турског јузбаше пивским војводом. Тим је поступком Књаз обишао и Гаговиће и Љешевиће и Хаџиће и друге заслужне пивске породице и Ристова сина уздигао над осталим Пивљанима. Војвода Лазар био је храбар, оштроуман, пун енергије и амбиције, способан да одржава дисциплину у војсци, лијепе појаве, нечега је сличног имао по менталитету и схватању са турским пашама, јаког меркатилног духа, са душом „светог егоизма“, вјешт да се удвори и препоручи свом старешини, док је био у Гацку Дедаги Ченгићу, а у Црној Гори Књазу и војводи Петру. Лазар Сочица био је војвода са ограниченим стратегијским хоризонтом као што посвједочава и битка на Крсцу чију важност политичку и војничку није схватио ни разумио. Што се тиче херцеговачких батаљона на Крсцу, може се рећи да послије погибије црногорске и херцеговачке војске у Бишини, дух је војнички код њих био опао, и било је усташа који је у својој души зажалио, што је дигао оружје против моћног султана и своје имање упропастио. Психолошки је то разумљиво. Али славна побједа на Вучијем Долу подигла је и охрабрила херцеговачке батаљоне. И ако је Сулејман паша употребио исту политичку тактику као Мехмед-Али-паша у Беранима, да на помирљив начин, општом амнестијом и великим обећањима, примами Херцеговце да положе оружје, као што су то учинили два устаничка васојевићка батаљона, ипак у томе није успио. Изузевши оне шака католика под командом дум Иван Мусића, која је оружје положила чим су тешки ратни дани напустили, сви остали херцеговачки батаљони остали су под оружјем. Сви су се одлучно ријешили да бране Књаза и Црну Гору и да судбина Црногораца буде а њихова сопствена судбина. Зло и добро, срећу и несрећу, да заједнечки са њима сносе и дијеле. У битци на Крсцу сви су се херцеговачки батаљони храбро борили, и доказали да су добар војнички материјал, нарочито они из Горње Херцеговине.

Послије слома на Крсцу, дух је код војника клонуо, те је Сулејман паша са војском прошао кроз кланац Дугу и спустио се у поље никшићко. Једино је код Пресјеке у Дузи дошло до крвавог окршаја, гдје је пало око 800 Турака.[1] На тај начин Сулејман паша продро је са Гацка у Никшић, одакле ће са крвавим бојевима преко Острочких Греда да се пробије до Подгорице, гдје ће се сјединити са Али-Сајиб-пашом од Спужа, али не да иду побједоносно као некад Ћуприлић везир на Цетиње и унутрашњост Црне Горе, но да иду преко Скадра за спасавање Цариграда и Једрена од провале Руса преко Дунава и планине Балкана.

проф. *Данило Тунгуз—Перовић*

[1]) „Глас Црногорца“ од 27 јуна 1877 г.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ЈЕДАН ДНЕВНИК ИЗ РАТА 1876—1878.

4. септембра чусмо, да је турска војска из Подгорице кренула пут Куча. Књаз нареди батаљонима цеклинском и цетињско-његушком, да иду у Куче. Батаљон попа Сима послан је у Мартиниће, а батаљон љуботињски доби наредбу да остане у Плани.

5. септембра, у 4 сата у јутро доби италијански конзуо из Рима депешу, према којој су се Велике Силе сагласиле, да пресијом примора Турке, да приме примирје. У 5 сати у вече доби италијански конзул телеграфски извјештај, да су Турци заузели Алексинац (ова вијест је из енглеског извора).

6. септембра, у 3 сата послије подне отпоче битка у Пиперима (Пиперима—Затријебач). Око 6 сати добисмо депешу да је султан Мурат V збачен с престола и замијењен с Абдул Хамидом. Око 7 сати у вече стиже г. Colonna Ceccaldi са секретаром.

7. септембра у 3 сата у јутро пође Књаз с Орје Луке и у 5½ стиже у Мартиниће. Овдје се задржасмо два сата, разгледајући тврђаву Спуж и утврђења Вељег Брда. У ово вријеме стигоше перјаници и рањеници, који причаху о боју на Рогамима. Око 11 сати врати се књаз у Данилов Град, да дочека и види рањенике. Преноћисмо на Орјој Луци.

8. септембра стиже из Београда депеша о одбијању медиације за примирје од стране Турске, која бјеше готова, да преговара о миру.

9. септембра око подне доби Књаз депешу, у којој га извјештава војвода Петар, да су се Турци ушанчили од Заслапа до Граховца. 8. септембра био је послао два батаљона, да нападну Турке. Данас извјештава, да је послао четири батаљона, који ће напасти Турке другог дана, 10. у правцу Гранчарева. — У 4 сата послије подне стигоше у Орју Луку г. г. Stillmann и Berg. (Берг бијаше полузванични представник турске владе). Ноћу, између 9 и 10 доби Књаз од војводе Петра депешу, да је 9-ог била јака пушчана паљба између Корјенића и Граховца. С наше стране била су 3 мртва и неколико рањених.

10. септембра у 9 сати стиже депеша од војводе Петра, да је турска војска појачана с 9 табора и да заузима положаје на нашој граници између Омутића и Клобука.

11. септембра око 9 сати три огња на Зеленику дадоше знак, да се турска војска упућује у правцу Бјелопавлића.

12. септембра у $10\frac{1}{2}$ сати у јутро крену Књаз са свима конзулима пут Вељег Поља; одавле Књаз с Thocmmel-om и перјаницима пође за Данилов Град, а конзули пођоше у Комане. Ноћисмо у команској школи. Ноћу, између 11 и 12 паде велика киша.

13. септембра у $9\frac{1}{2}$ у јутро изађох са Stillmann-om, Colonnom, Ceccaldi и Ponce на 300 корака од команског хана, да извидим терен између Плане и Зеленике. Ја и Stillmann преноћисмо под шатором, а остали у школи.

14. септембра око 1 сат послије подне пођосмо преко Бијеле Рудине до половине косе, која се налази између Бијеле Рудине и Загарачке Долине. Турци су отворили паљбу са свих утврђења. Око $3\frac{1}{2}$ сата стиже ми отац, који се враћаше из Трста. У $3\frac{3}{4}$ послије подне повратише се конзули у команску школу, а Књазу ....[1]) У вече од 9 до 10 сати диже се таква олуја, какву нијесам никад у животу видио. Преноћих под шатором са г. Stillmann-om.

15. септембра на истом мјесту.

16. септембра око $3\frac{1}{2}$ сата одох на Бијелу Рудину; овог дана није било никаквог покрета ни наше, ни турске војске. У погледу војних операција дан је прошао мирно. Г. Durando, италијански конзул примио је једну депешу од своје владе и пође на Орју Луку, да саопшти Књазу садржај депеше.

17. септембра врати се у 8 сати у јутро Durando у Комане и ја му предадох двије шифроване депеше, које сам примио за њега ноћу између 16. и 17-ог. По молби г. Дуранда пођох на телеграфску станицу — која је била смјештена у хану — да се извијестим је ли Књаз на Орјој Луци и може ли доћи на телеграфску станицу. Према потврдном одговору г. Дурандо, који је у то стигао у хан, извијестио књаза о слиједећем: ....[2]) Око 7 сати у вече Књаз с пратњом дође код конзула у команску школу. Ту се расправљало о одговору, који је требало дати на депешу, коју је био примио г. Дурандо. Преноћих под шатором са Sttllmann-om и Spiro-m.

18. септембра на истом мјесту.

19. септембра Књаз с дипломатским представницима пође на Ријеку у 5 сати у јутро; на Ријеку стиже у 10 сати, а у 5 сати послије подне бијасмо сви на Цетињу.[3])

29. септембра г. Stillmann пође са Цетиња.

30. септембра у 5 сати послије подне стиже г. Mommsen, конзул енглески.

11. октобра у 5 сати у јутро кренух с руским пуковником с Богољубовим за Грахово ради осматрања положаја наших и турских трупа. У $6\frac{1}{2}$ сати били смо на Петров До; у 7 на раскрсници

[1]) Овако у оригиналу.

[2]) Ibid.

[3]) У данима 20–28 септембра и 1—10 октобра није убиљежено ништа.

путова за Крањи До и Инок; у 7·25 на Имочкој Води; у 7·30 код Војковића; у 7·45 на Кућиштима; у 7·55 на хану Мулиново Почивало; у 8.14 на Убаској Цркви (Св. Тројице); у 9·15 у Дидама; у 9·40 на Ржаном Долу; у 10·10 према селу Градина; у 10·27 у Грабу; у 10·33 на цркви грабској; у 10·43 у селу Челина, у 11 у селу бата; у $11\frac{1}{2}$ на Пресјеци (води). Овдје одмор. У 1·10 дођосмо у Зови До; у 2·10 у Изворе Горње; у 2·30 у Изворе Доње; у $3\frac{1}{4}$ пред цркву у Трешњево (Св. Николе); у 6 на тачку, с које се види граховско поље; у 6·20 на Умац, гдје преноћисмо.

12. октобра у $7\frac{1}{4}$ у јутро пођосмо долином, на десно од куће Јована Андрина и у 9 сати стигосмо на Осјеченицу (воду). Вода је доста обилна и служи већином за стоку. Лијево од ове воде, кад се долази од Грахова, налази се мали извор веома добре воде. Читава два сата прегледасмо положаје наше војске [1]) на Бабљаку, Малом и Великом Шкуљевцу. Осмотрисмо и положаје турске војске, која се налазаше према нашем десном крилу. Ручасмо код војводе Петра и вратисмо се на Умац. При повратку разгледах с Богољубовим пећину војводе Анта. Ишли смо до воде, која се налази у пећини. Од улаза у пећину до воде пут траје 11 минута, исто растојање као између куће војводе Анта и Умца.

13. октобра у 9·5 пођосмо с Умца; у 9·32 стигосмо код цркве Св. Николе; у 9.53 на крај равнице, у 10·5 на врх успона, гдје наиђосмо на логор Л. Сочице. Овдје ручасмо и остасмо $2\frac{1}{4}$ сата. У 12·20 пођосмо да прегледамо Омутић. Осмотрисмо положаје Турака и положај њихове артиљерије. Имају 5 топова на вису Перчин. Одатле пођосмо с војводом Петром на Бајање Брдо. Кад стигосмо тамо отпоче артиљеријска паљба с обје стране и трајаше од $1\frac{1}{2}$ до $3\frac{1}{2}$ сата послије подне. Преноћисмо на Умцу. Овога дана разгледасмо положаје наших трупа, које сачињаваху лијево крило војске. У $7\frac{1}{2}$ у вече дође Стеван и Марко Ђуров на Умац. Ту вечерасмо и они се вратише на Омутић у 2 сата по поноћи.

14. октобра у 8·27 у јутро пођосмо с Умца преко Бобове Улице и у 8·45 стигосмо на крај Граховскога Поља. У 9 сати били смо на аустријској граници; у 9·20 на улазу Звршнова Поља, а у 9·26 избисмо на тврђаву Драгаљ. Тврђава Драгаљ подигнута је 1837 године. У вријеме мира посада јој је 35 људи, у ратно доба гарнизон се повећава од 90 до 100 људи. На њој су два топа од 12 и 2 од 6. У форту су два бунара: један у дворишту, а други у кухињи. Хране и муниције има за три мјесеца. Од 10·16 до 11·5 стигосмо на крај Звршнова Поља; у 11·40 на врх успона; у 12·25 у Леденице; у 12·30 у Свети Никола; у 1·25 у Рисан. Од 2·45 до 3·20 у Ораховац; од 4·00 до 5·45 у Котор, гдје преноћисмо.

15. октобра од 9·30 до 5·35 у вече до Цетиња, рачунајући ту одмор од три сата на Његушима.

[1]) Ова војска сачињаваше наше десно крило.

ГОДИНА 1877

Полазак на ратиште.

29. априла (по новом) у 8 сати у јутро полазак с Цетиња. Долазак на Ријеку у 11 сати. Овдје преноћисмо.

30. априла полазак с Ријеке у 5 сати у јутро. Устависмо се $^{3}/_{4}$ сата у команској школи, гдје ручасмо, па продужисмо на Бијелу Рудину, откуда је тад испаљено 7 метака топовских. На путу од Данилова Града за мост....[1]) Књаз прегледа батаљоне Радоје Ристова и Мирка Мујова. Пођосмо за Данилов Град, гдје се задржасмо један сат, а одатле на Орју Луку.

1. маја проведосмо на Орјој Луци. Војвода Петар извјештаваше Књаза телеграфски, да турска војска није још напустила своја утврђења на Благају.

2 и 3. маја на Орјој Луци. Трећега, око подне батаљони Бошка Мартиновића, Ђока Пејовића, Шкрња Грујичина и попа Марка Укмановића вратише се с Лукова на Данилов Град. Око 6 сати послије подне стиже г. Stillmann.

4. маја на Орјој Луци. Послије подне били смо у правцу Слапа. Пред вече дођоше г. г. Бајо и Јонин.

5. маја (Ђурђев-дан) Књаз посла батаљоне попа Марка Укмановића, Пејовића и Шкрња кући на неколико дана ради одмора.

6—8 маја на Орјој Луци.

9. маја у 7 сати у јутро пређосмо мост код Даниловог Града, починусмо на хану попа Риста и у 5 сати у вече преко Дебелога Грма стигосмо у Острог на конак.

10. маја од $4^{1}/_{2}$ сата у јутро преко Бршна-Лаза до 10 сати на Луково. Овај пут веома је рђав.

11. маја, прешавши доњи пут и поље стигосмо у $9^{1}/_{2}$ на Планиницу. Ручасмо близу хана попа Лазара. По ручку пођох у Острог, а одатле до 6 сати у вече у Орју Луку. На Планиници распусти Књаз батаљон Бошка Мартиновића.

12. маја на Орјој Луци.

13. маја исто; послије подне пођосмо с Књазом на Данилов-град.

14. маја на Орјој Луци.

15. маја исто; дође пуковник Богољубов и предаде Књазу Ђорђевски крст.

16. маја на Орјој Луци.

17. маја (Спасов дан) парастос за погинуле на Граховцу. Послије подне у $2^{1}/_{2}$ пођох преко Маљета—Кукошевине — крај куле на Подмориш — куле на Пазаришта — школе на Дрезги и стигох у 7 сати на Рогаме.

18. маја пођох у јутро с Филипенком да видим црногорску кулу у Дукљи. Пођох с Рогама у 9, преко Завале, и стигох у 11 сати на мост[2]) на Морачи (испод Биоча). Преноћих у једној пећини према мосту.

[1]) Овако у оригиналу.
[2]) Мост је дуг 22 метра, а широк 12 лаката.

19. маја пођох за Завалу, у 11 сати продужих пут преко Дрезге с намјером да прегледам Затријебач. Слазећи низ бријег између Завале и Дрезге позли ми врло и морадох се вратити поред ћелије на Данилов Град.

20. маја пођох за Орју Луку.

21. маја паде мало кише, а по брдима помало снијега.

22 до 30. на Орјој Луци.

31. маја око 8 сати у вече Књаз прими депешу из Дубровника, да се 15 турских батаљона упутило за Гацко и да Сулејман-паша има у року од три дана да крене са 16 других батаљона, да се састане с првима и продуже заједно пут за Никшић.

1 и 2. јуна врло лијепо вријеме.

3. јуна пођосмо с Орје Луке преко Данилова Града у 4 сата у јутро, стигосмо на хан попа Лазара у $8^{1}/_{4}$. У $10^{1}/_{4}$ стигосмо на Кувак и починусмо у Сливје. У $11^{3}/_{4}$ стигосмо на Бршно, починусмо на једном пољицу близу Лукова. На Луково стигосмо у 3 сата по подне. Г. Stillmann пође са Сливја у Острог. У кретању с Орје Луке чусмо топовску и пушчану паљбу од стране Спужа, што је значило, да су Турци напали у правцу Височице. — Турци заузеше Височицу и Маљат и одставише предстраже на овим бреговима, а остала турска војска врати се у Подгорицу. Књаз посла Јола с три батаљона на Крстац. (Ови батаљони не стигоше на вријеме и не узеше учешћа у бици на Крстацу). Ноћисмо у школи луковској.

4. јуна вратисмо се с истим путем с Лукова и у 8 сати стигосмо у једно пољице више куле Озринића. Шпиро по наредби Књажевој пође у кулу код турских војника. Преноћисмо у шаторима.

5. јуна у зору чусмо јаку топовску паљбу и дознасмо, да су Турци напали нашу јужну војску у правцу Мартинића. У $12^{1}/_{2}$ доби Књаз депешу, да је наша јужна војска потпуно сузбила Турке и посјекла 500 глава. Пошто Књаз издаде потребне диспозиције, заповједи, да се намјесте топови 600 метара од куле Озринића. Бомбардовање куле би извршено послије подне и кула је заузета; гарнизон турски побјегне у правцу Никшића. Погибоше два Турчина и један је заробљен. С наше стране био је један рањен.

6. јуна у 10 сати добисмо глас, да је 4-ог била на Крстацу велика битка. У овој бици Стеван Матановић и Шкрњо јуришаше на турску војску, али их Сулејман-паша помоћу својих резерва присили да се повуку са положаја. У 11 сати попесмо се на Планиницу, гдје ударисмо логор.

7. јуна још увијек стижу гласови о бици на Крстацу. Описи битке су мање-више у противрјечју.

8. јуна послије битке на Крстацу сва наша сјеверна војска сконцетриса се на Пресјеку (између Крстаца и Никшића).

9. јуна лијеп дан; стижу све подробније вијести о бици на Крстацу. Књаз са шест перјаника пође у Острог, гдје и ноћи.

10. јуна сађосмо с Планинице и у $6^{1}/_{2}$ у вече стигосмо у Острог.

11. јуна; између 10 и 11. јуна паћаше Књаз много од главобоље и назеба. Цијелу ноћ пресједих у његовој соби. Ја се разбољех.

12. до 16. јуна тешко сам болестан.

17. јуна пођох за Цетиње.

18. јуна сађох у Орани До, гдје се кратко вријеме задржах код г. пуковника de Thoemmel-a. Кад се спустих у Крсте опазих Књаза, који већ одлазаше. Око 5 сати пођох с перјаницима и с неколико Ћеклића на висове Дреновштице, гдје се ушанчисмо и отворисмо паљбу на Турке, који бијаху све запалили уздуж Зете. У вече вратисмо се на Крсте на конак.

19. јуна пођох у Миловиће, а затим се вратих у Крсте, гдје ноћих с 20 Ћеклића, који се враћаху с Крстаца, камо бијаху пошли да сахране своје мртве.

20. јуна пођох у Миловиће гдје нађох Књаза.

21. јуна преко Витасовића стигох у Богмиловиће, камо бјеше Књаз пошао. Од $8^1/_2$ у јутро до 6 у вече трајаше непрекидна пушчана паљба иза острошких висова. Заустависмо се испред Богмиловића откуда се могаху видјети читави Бјелопавлићи, ту и ноћисмо.

22. јуна Књаз у 1 сат послије подне сађе с пратњом у бјелопавлићску равницу и у $8^1/_2$ сати стиже у Орју Луку.

23. јуна дођосмо на брегове код Слапа, гдје Цеклињани држаху положаје. Тога д на, с друге стране воде, заметну се жестоки бој на висовима према нама. Преноћисмо у пољу иза Слапских Брегова.

24. јуна кренусмо у 5 сати у јутро за Орју Луку, а за тим близу Загреде на ливаду Милована Думељина, гдје преноћисмо. Читаву ноћ не могах спавати од мрава.

25. јуна сађосмо у Бијелу Рудину, гдје преноћисмо.

26. јуна на истом мјесту.

27. јуна пођосмо у Комане.

28. јуна на истом мјесту.

29. јуна стигосмо на најизнесенију тачку пута Градац—Палци. Књаз залогориса десно од пута (идући од Градца) на једној ливади. Ја са Шпиром сађох у Палце, гдје и ноћим. Болестан сам.

30 јуна до 2. јула болестан сам, имам велику ватру.

3. јула пођох у 6 сати у јутро с Палаца и стигох у 2 сата послије подне на Цетиње.

4. јула на Цетињу.

(Свршиће се)

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

ПОВОДОМ ОСАМДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ Т. Г. МАСАРИКА

Штампа цијелога европскога свијета осврнула се на прославу осамдесетогодишњице претсједника Чехословачке републике Т. Г. Масарика. Озбиљни књижевни и научни часописи посветили су своје ступце овом великом мужу. Пријатељи више него противници, а Чехословаци наравно понајвише. Угледни прашки мјесечник Словен. Преглед (Slovansky Přehled) фебруарска свеска, сав је посвећен Масарику. У духу свога програма, Слов. Преглед је у чланцима и студијама дао Масарику централно мјесто у словенском свијету, у намјери да истакне однос Масарика према појединим словенским народима и маркира његово гледиште у главним питањима тих народа, који су их мучили прије и током свјетског рата, и цијеле Средње Европе. Масарик је један од оних ријетких политичара, мислилаца и социолога, који нијесу пролазили ћутке ни поред једног крупног питања с којим су се срели у својој многострукој дјелатности.

Он је застао и пред крупним социјалним питањима општег карактера, и пред великим идејним покретима, и пред политичким питањима већег, обимнијег значаја, као и онима мањег, локалног, а нарочито ако су та питања ма како могла бити доведена у везу са судбином и животом чехословачког народа.

Познато је да су чешки „будитељи“ ускрсли свој народ, препородили га и поставили у први ред са најкултурнијим европским народима својим упорним радом, заснованим на високим моралним принципима Јана Хуса, Хелчицког, Коменског и др. умних вођа свога народа, али увијек с наслоном на словенство. Природно је то тражење наслона изван свога народа. Сваки чешки народни радник био је свјестан тешког положаја у ком се налазио његов малобројни, политички подјармљени народ. И да би му улио повјерење у самог себе, вјеру у коначну побједу народних идеала, потребно га је било убиједити: да није усамљен, него да за њим и са њим стоје милиони његове браће Словена, које ће наћи и на југу и на сјеверо-истоку и на истоку, браће чији су идели и тежње, чији су интереси једнаки његовијема. Нама је позната слична појава и код нас. У тешком рвању за нашу народну егзистенцију, у напорним борбама за наше народне идеале ми смо се увијек крijепили надом, да је *са нама и иза нас Русија.* Слабоме је увијек потребна потпора са стране.

С тим словенством, које је било главна духовна потпора чешким народним радницима, Масарик је, као један од најважнијих, настојао да се свестрано упозна. Научник, реалан мислилац, увијек трезвен и прибран раденик у политици, он жели да оперише са чињеницама. Он хоће да познаје тачно и противнике и пријатеље свога народа. Јер *само тако, само ако се једно питање, један проблем, један покрет идеолошки, социјални, политички и ма који други, потпуно познаје може се истински појмити, а према томе и заузети према њему јасан и одређен став позитиван или негативан.* Масарик то није ни у којој прилици пропустио. Могао је гријешити, и сигурно је гријешио, али никад није пропуштао прилику да озбиљно проучи и упозна сва већа и мања питања која је сријетао на путу своје дјелатности.

Словенство и германство била су два главна фактора, која су упливисала на судбину чехословачког народа. Прво као ослонац, друго као непријатељ. Масарик их је обоје проучавао и, може се рећи, савршено упознао. А познавши их и заузимао свој став према њима.

Од почетка му је јасно било, да су интереси чехословачког народа савршено противни онима њемачког народа, као цјелине, и његове елементарне тежње ширења преко Чехословака, преко Пољака, преко Југословена, преко Руса далеко на исток. Масарик је у почетку своје политичке дјелатности мислио и надао се да се егзистенција чехословачког народа може осигурати и у једној федеративној Аустрији. Али чим се више ближило светском рату, све јасније му је постајало да су то нереалне наде, и да Беч све више постаје чист експонент германског надирања, и претставник најнеморалније политике какву је икад водила једна држава.

Масарик је човјек који јасно формулише своје погледе, не превиђајући ништа, у колико је то доступно људском уму, што би могло имати значаја за пуноћу и јасноћу тих погледа.

„Slovansky Pehled" у поменутој свесци износи његове погледе и однос: на стварање Нове Европе; његов однос: према Русији; према Југословенима; према Малорусима и Пољацима. Уопште, дакле, обухваћено је цијело словенство, сем Бугара, с којима се Масарик почео интересовати у вези са српско-бугарским споровима.

Погледи Масарикови на стварање Нове Европе изнесени су у чланку: „Масарикова Нова Европа" и Дмовскога „Проблем централне и источне Европе". У једној одличној паралели између Масарика и угледног пољског политичара и вође Пољака у предратној Русији Дмовског дат је сиже њихових погледа, који су оба уважена славенска политичара изнијели у цитираним књигама, још током рата 1917 г. Они се у многоме разликују, као што се разликују и по свом друштвеном васпитању, и по својим погледима на свијет. Масарик је демократа, истински претставник цијелог чешког народа, који сву снагу и моћ црпе из тих широких народних маса, док је Дмовски преставник само једног правца у пољској политици. Тако је вршен и препород оба народа. Код Чехословака одоздо из народа, код Пољака одозго преко културног пољског племства. У своме излагању Масарик информише *земљаке* о циљевима велико рата а Дмовски обавјештава *свијет* о стању у Средњој и Источној Европи, бојећи се пријевремeног мира. Масарик, односно Чеси, пречистили су давно прије рата питање граница за случај ослобођења, код Дмовског, односно Пољака, није било то питање ни теоретски ријешено. *Масарик је социолог и философ у појимању Европе, Дмовски је политичар.* Масарик чешко питање уноси у Европу и заснива своје поставке не само на принципу побједе народног начела него и на побједи демократизма и хуманизма. Он настоји да чешко питање постане питање савезника баш зато што су они стали на гледиште демократско и пришли хуманистичкој идеји пред којом пада теократско-монархистично начело моћи и насиља централних сила. Дмовски међутим придаје Пољској у Новој Европи одлучујућу улогу, нарочито у борби са њемачким надирањем на исток. А даље се разликују и у разграничавању. Дмовски би хтио за Пољску не само по, углавном, етнографској линији од Карпата на Балтичко море, него још и цијелу Литванију, цијелу Галицију и све оне губерније у Русији у којима се очувала ма у ком облику пољска култура; Источна Пруска, одвојена пољским излазом на море у Гданску, имала је по Дмовском постати засебна држава и примити унију с Пољском. Масарик је међутим додјељивао Пољској све крајеве које су Пољаци насељавали, док је Литви одређивао засебну државу која би ступила у федеративну Русију, а источна Галиција је имала да се слободним гласањем изјасни да ли ће с Украјином или с Пољском.

Они се разилазе и у питању југословенских западних граница. Масарик, рачунајући с расположењем Италије као велесиле, допушта да ова добије Трст и Пуљу, остало да уђе у југословенску државу... Дмовски опет препушта Италији пуну превласт на Јадрану, тражећи за Југославију довољан приступ к мору. Сличност чешких и пољских циљева чини те се Масарик и Дмовски у коначном закључку слажу. На име, да *највећу опасност заједнички виде за словенство у њемачком ријешењу Средње Европе.* Слажу се и у томе, да је Аустрија експонент германства, да су Мађари главна потпора аустро-њемачког савеза; да је Аустроугарска најнеморалнија држава на свијету, и да као таква нема основа за опстанак... Али се не слажу у питању, што треба да буде с њемачком Аустријом. Дмовски је припаја Њемачкој ради слабљења пруског уплива у њемачком царству, а Масарик жели да Аустрија остане самостална и послије губитка свих словенских земаља.

Нијесу остварене све поставке и жеље ни једног ни другог словенског политичара, али је јасно свакоме ко познаје уређење средње Европе после светског рата да су Масарикове жеље у том погледу скоро потпуно испуњене. Једино крупније питање које није ријешено према Масариковим погледима то је питање источне Галиције, коју је Пољска просто утјеловила без воље насељења.

У чланку „Масариково дјело „Русија и Европа", које је прије свјетског рата изашло потпуно се обеснажује једна врста оптужбе против Масарика, да је, на име, осудом царистичких метода у решавању социјалних питања помогао побједу бољшевизма.

Масариково дјело „Русија и Европа" често је названо пророчанским. Стварно, Масарик по строго објективно проучаваним чињеницама даје закључке који су се, као строго логично изведени поклопили са доцнијим догађајима у руској револуцији. Масарик анализује а не проприче. По њему царизам није свему злу крив; руски револуционаризам *је дјело идејне пометње* која је наступила усљед сусрета православне Русије за западном Европом, па сасвим правило закључује: *да су социјално-политичке револуције уско везане с духовним револуцијама.* Масарик је одлучан противник бољшевизма уопште већ по свом демократском увјерењу, које се скоро равна с религијом. Он одбацује свако насиље и дозвољава свакоме борбу против насиља, али *отпор против насиља* не даје право да се *врши насиље. Насилне методе царизма неоправдавају насилне методе бољшевизма, који је гори од првог, јер своје противнике у масама убија, док царизам није то радио. Теориски и стварно бољшевизам се налази стално у ропству апсолутистичке идеологије, апсолутистички поступа,* бјежи од парламентаризма, као што су бјежали и Бакуњин, и Херцен, и Аксаков; ријечју и руски западњаци и руски славенофили. И славенофили и бољшевици не воле западну Европу, и једни и други приписују Русији неку нарочиту мисију Европи и човјечанству...

Масарик жели, хоће демократску и хуманистичку Русију. А таква пријератна ни послијератна, ни царистичка ни бољшевичка, није Русија... У њој се владало и влада апсолутистички, тирански, а према појединим народностима и несловенски. Ту несловенску политику Русије осјетили су и једнокрвни, управо чисти Руси, Малоруси— Украјинци прије рата.. Масарик је и према украјинском питању заузео један одређен, недвосмислен став. Стојећи на гледишту, *да не изграђује народ само филологија и литература, него је много важнија политичка централизација и концентрација политичких сила,* Масарик се ипак није могао помирити с одвајањем Малорусије — Украјине од Русије. Он то није учинио ни онда, кад су бољшевици наступали на Кијев и малоруска влада молила за помоћ чешких легија, које су биле на украјинском земљишту. Један од најважнијих разлога што Масарик није одобравао одвајање Малорусије од Русије 1918 г. лежи у томе, што је вјеровао, да ће несређена, малокултурна, потпасти под одлучан утицај Њемачке и Аустрије, главних непријатеља и словенства као цјелине и Чехословака као дијела словенства. А Масарик вјерује, да ће Русија доћи себи, да ће се консолидовати и играти много већу улогу него за царизма, „*Русија је,* вели он у својем дјелу „Свјетска револуција", *потребна не само нама* (разумије се: Чесима) *и осталим Словенима него и цијеломе свијету*". И несумњиво је, ма да то Масарик нигдје изрично не вели, ди је то можда и најглавнији разлог што се није могао помирити с одвајањем Малорусије, и ако им је признавао право самоопредјељења.. Јер Русија, која је „потребна свима словенима и цијеломе свијету", треба да буде и велика и моћна.

У посебном чланку: „Масарик и Јужни Словени, до светског рата", сам уредник „Словен. прегледа" г. Черни износи везе Масарика

са Југословенима и његов однос према појединим питањима која искрсавају међу њима. Масарик је још као студент дошао у додир са Јужним Словенима у Бечу. А од 1891 — од доласка у бечки парламенат он и активно почиње учествовати у животу и раду нашег народа. Масарик је помирљиво дјеловао на размирице између Срба и Хрвата, те Србије и Бугарске. Паралелно са својим политичким радом и све јачим упознавањем са очајним стањем у Босни и Херцеговини, упознавањем с тежњама српског народа, (Србије и Црне Горе), Масарик врши један благотворни уплив на читав низ југословенских студентских генерација.. Може се рећи без претјеривања, да је стварање српско-хрватске коалиције извршено директно под његовим упливом. Његово иступање у бечком парламенту поводом Загребачког велеиздајничког и чувеног Фриндјугова процеса, уперених против Срба уопште и Србије посебно, направило је од тих процеса европски скандал за Аустрију, а Масарику донијело европску [illegible]јесност. Европа је била из ауторитативних уста информисана о свему насиљу и неморалности аустроугарске политике. Први пут је европско јавно мњење сазнало о правом стању ствари у Аустроугарској и њеном односу према народностима у њој и изван ње. Масарик је послије брижљиво пратио балкански рат, и болно осјећао размирице између Срба и Бугара. Он је непосредно испред свјетског рата отпочео био акцију за измирење између Срба и Бугара. Али Масарик није доспио да изврши ту благородну мисију. Свјетски рат је омео његове покушаје и донио решења, која је он већ током рата, како је напријед речено, готово пророчки предвидио.

Из овог се прегледа види, да Масарик није мимоишао ни једно крупније словенско питање а да га у основи не позна, активно не узме учешћа у његову решавању, и јасно не одреди своје гледиште према њему.

Д-р Никола Шкеровић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

ДВА НАЈНОВИЈА ПУТОПИСА

Наша оскудна путописна литература која од Љ. Ненадовића није много богаћена каквим трајнијим књижевним делима (знаменита Дучићева писма само су уломци), ових дана добила је значајну принову. Два наша позната модерна литерата, од оних којима се многи одушевљавају, а многи с чуђењем читају њихове стихове, објавили су своја најновија прозна дела, која ће обожаваоце њихове песничке вештине и оне који се у недоумици питају каква је та њихова поезија, ипак приближити и уверити ове друге да „ђаво није тако црн како га обично молују". То су *Љубав у Тоскани* од г. Милоша Црњанског и *Африка* од г. Растка Петровића, обе књиге у издању књижарнице Геце Кона.

Под симболичним називом *Љубав у Тоскани* издао је г. Црњански неколика своја путописна опажања по Италији, од којих су нека раније објављивана у књижевним листовима и поводом којих се преко јавности водио један немили спор. Писац је пропутовао један од најзанимљивијих крајева Италије, био у Пизи, Сиени, Фиоренци, Асизи, Перуђи, Сан Ђемињану, и своје утиске и опажања изложио нам, на не једнак начин, у толико исто поглавља своје књиге. Да бисмо ту неједнакост у начину излагања разумели, па можда донекле писца и оправдали, потребно је одмах на почетку истаћи да он *неће* да пише по шаблону француских, немачких и енглеских писаца, који, по њему, сви, сем Стендала, „пишу рекламе музеја". Он можда и намерно неће да даје описе ове или оне знаменитости, јер је то већ пре њега толико пута учињено, понекад сјајно и мајсторски. Зато он најчешће износи своје песничке визије и разне реминисценције узвишеним поетским стилом, више одушевљен огромним осветљеним небом талијанским, игром облака, љубављу према земљи која му се открила и уопште лепотом природе коју неће да „шминка и маже", него мртвим предметима макар и веома славне давне прошлости. За њега више значи утисак од какве знамените грађевине или слике и размишљања која се тада код њега порађају, него сам предмет који је све то изазвао. Он тај предмет често и не описује, помене га само претпостављајући да га ми већ познајемо или знамо о њему, али зато на дуго и широко прича нам о ономе шта се у његовој души тада збива. Тада обично путописца надвлада песник, уз то ерудит, те му језик и стил, са најразноврснијим фигурама, постане главно, и просечни читалац стане и у чуду се често пита шта поједино место има да значи. У овом погледу најкарактеристичнији је одељак о Пизи и донекле онај о Сиени, нарочито први који обилује и нејасноћама и чудним поређењима. Примера ради навешћемо само неколика места, прва која нам дођу под руку. Одушевљен Пизом и њеним многовековним старинама, писац гледа „живот свој, пеливана јадног и витког, на ужету разапетом .... са столећа на столеће, са предела на предео ... Старост Пизе ... лежи негде под њим, у пролећу, на трави. Земља лежи полеђушке, као пастир, и свира у фрулу". На другом месту, пошто је рекао неколико речи о некој футбалској утакмици у Пизи и дочеку најбољег тркача на бициклу, долази визионарска прича о неком нарочитом пишчевом позиву у име словенских народа, о руским новинама, о планини Балкану, о Гогољу, о шпанском племству, о девојци која „опет чека, на крају столећа, као и тада кад је појавише мадоне, породиље, место јалових провансалских драгана, — што се назива Ренесанса", која је (опет на другом месту) „љубав према породиљи, што значи мешање плахог са благим, свемоћним". Говорећи о разним утицајима и уметничким школама кад је реч о крстионици у Пизи, писац каже: „А све те везе, у ствари, једно једноставно и вечно јединство земаља, брда, уметности. Земља је један пастир, а не два, који лежи полеђушке у трави и свира у фрулу. Лепи и чудни збир бројева, што повезан трепери. Давно сам знао да испруженом руком, ако је блага,

могу да помилујем Урал". Кад је оваква читава страна или и неколике стране узастопце, лако је замислити шта ће бити и с оним читаоцем који пристаје најпосле да чита и о пишчевим расположењима само, а не тражи баш ни описе, ако хоћете.

Срећом, г. Црњански је овакав само у одељку о Пизи, где је ипак дао неколика врло успела описа и показао способност коју ће развити у осталим одељцима. Ту се, у осталим деловима књиге, није могао отети „шаблону" ранијих путописаца, и правећи разумљиве уступке укусу и књижевним навикама читалачке публике, он у тим деловима своје књиге показује ванредан дар за дескрипцију. У том смислу врло добри су одељци о Сиени и Асизи, као и краћи описи Перуђе и Сан Ђемињана. Лепо је и живо описан пут до Сиене. Уопште Сиена, „град блудника и монаха, содомије и пролећа, и [illegible]астичних падавица", својом турбулентном прошлошћу, пуном сјаја, раскоши и безбрижног весеља, коју познаје до танчина, чак и по хроникама, инспирисала је г. Црњанског за неколико у истину дивних описа и опажања. Свуда се осећа даровити приповедач, који и кад говори о стварима специјалног знања, уме да их пластично и живо изнесе. Такав је кад говори о сиенском сликарству, исто као кад нам прича занимљиве историје о сиенском лиричару Ђеко Анђољери, сликару Содоми и Св. Катерини сиенској. Стил му је овде понајчешће жив и китњаст, са пуно фигура, мутан само местимице.

Још бољи је г. Црњански у опису Асизе. Расцветана и пространа Умбрија, са својим широким пољима оивиченим далеким брдима, друкчије делује на њега него туробна Тоскана са њеним стародревним споменицима. У опису Асизе, напуштајући магловите алегорије, г. Црњански је показао ванредне стилистичке способности, тако да најбољи делови овог описа често потсећају на Дучићев прозни стил. Опис асишке цркве и Ђотових фрески и излагање легенде о Св. Фрањеску тако су складно изведени да се читају с правим уживањем. И велика је штета што г. Црњански није овакав кроз читаву књигу.

У одељку о фиорентинској Беатрићи г. Црњански нам лепо излаже познату епизоду из Дантеова живота и опредељује се за оне који су за постојање Беатриће. У њу је Данте био заљубљен, и његово дело *Вита Нова*, у почетку један обичан љубавни дневник, касније је тек прерађено за ширу јавност.

Занимљив је завршетак овог талијанског путовања г. Црњанског. Да би окрепио своју душу и тело, он је напустио хучни Париз и дошао у Италију. До доласка у мали Сан Ђемињано он је био под тешким утисцима сталног умирања, а тада се осећа уморним и сумња у замену душе и тела коју је очекивао од путовања по Италији. Он се одвраћа од мртве прошлости, код њега се појављује екстаза рађања, обнављања, новине, и своју књигу закључује одушевљењем према свом родном сиромашном крају.

Једна ситна замерка. Зашто г. Црњански и многи други транскрибују талијанске речи са *ц* и *ч* место *ђ* и *ћ*? Зашто пишу Ценова, Ђото, Медичи, Треченто, место Ђенова, Ђото, Медићи, Трећенто?

Друкчија је, ближа просечном читаоцу *Африка* г. Растка Петровића. Кад ово кажемо далеко смо и од помисли да тврдимо да је г. Црњански сасвим удаљен од читалаца, или да је г. Петровић у свом причању прост и сличан каквом „светском путнику“ који прича своје афричке авантуре. Истичемо само факат да је г. Петровић, чија је поезија у своје доба зграњавала неку паланачку госпођицу и натерала је да готово откаже примање *Српског књижевног гласника*, у свом путопису толико реалан и „обичан“ да би га чак и она са задовољством читала, а да већ и не говоримо о људима са развијеним укусом који би пронашли и лепоте тешко доступне обичном читаоцу. У томе, држимо, и јесте значај овог путописа, да може бити приступачан читаоцима свих врста, који ће, сваки на свој начин, у њему пронаћи лепоте и интерес.

Иако г. Петровића вуче у Африку само „чежња, чежња целога мога поколења, толико европског, да се откинемо од свега оног што је Европа“, он се ипак у Африци понаша као Европејац: с интересовањем културног човека, навикнутог на европски комфор, он посматра живот полудивљих афричких племена, марљиво и вешто бележећи све оно што је друкчије од онога на шта је он научио. Њега у првом реду занимају људи, Црнци свих племена, класа и категорија, њихов полудивљи живот у афричким саванама, због чега он ступа с њима у све могуће додире, да би нам их само што свестраније приказао. Такав је у прве три главе своје књиге, такав у задње три, такав и у четвртој и петој по реду, које су још и од специјалног значаја због интересантне личности једног белог његовог сапутника. Занимљив је у првој глави опис западних афричких обала, књижеван и примамљив; али је куд и камо занимљивији и примамљивији опис, понекад и врло песнички, живота разних афричких племена у главама другој, трећој, шестој и седмој. Одушевљен прашумом, њеним необичним животињским становницима, чудноватостима екваторске климе, обичајима и фетишизмом антропофага кроз чија ретка насеља пролази, г. Петровић нам даје неколико ванредно живих и пластичних описа, који нам Африку и њене урођенике чине ближима и много привлачнијима. Главе четврта и пета можда су у овом смислу најбоље у читавој књизи. Писац је наишао на једног чудног белца, потомка неке славне норманске породице, кога је веза с једном удатом женом из виших кругова отерала у овај чудни дивљи свет, чије је многе навике већ примио. У друштву с њим он обилази многа урођеничка села, пешачећи ноћу кроз тајанствене и пуне неизвесности пределе, улази у најинтимнији живот црначких племена, описује њихове обичаје, веру, игре, и то све врло живо и пластично, стилом књижевним, јасним и разумљивим. Приповедач и песник, чији је интерес већи него обичног путописца, осећа се на сваком кораку, не само у стилу и причи, него и у ширини запажања. Он нам прича о њиховој примитивној поезији, приводи нам у оригиналу и преводу и четири елиптичне песме једног од црначких племена, даје нам извесне податке из њихове оскудне историје, поред тога што не заборавља ни најпростије, свакодневне ствари. Уопште одлика г. Петровића као путописца је старање да ништа важно и занимљиво не пропусти, а што приказује и описује да изнесе књижевно и живо, тако да је читалац стално под утиском као да чита неку лепу приповетку, тим пре што је писац увек лице које активно учествује у догађајима, разговорима, посматрању. Књига садржи и лепу путописну карту од г. А. Дерока.

Оба ова путописа много значе за нашу књижевност. У њима се виде уметници, песници, људи од укуса и осетљивости, који на врло књижеван начин износе своје утиске и дају лепе описе људи, обичаја, предела, уметничких творевина, све живо, пластично, често поетично.

И. Зорић

БЕЛЕШКЕ

Анте Петравић: *Из приморске књижевности.* (8°, страна 1—171. Издање књижарнице Геце Кона. Београд 1930.) Између ријетких књига, које хрватски књижевници штампају ћирилицом и у Београду, је и ова књига г. Петравића. Г. Петравић је стари литерарни историк, познат у нашој књижевности са својим „Студијама и портретима“ књ. I—IV. 1905—1923. И ова књига „Из приморске књижевности“ иде у серију „портрета“ и у њој се говори о десеторици наших старијих и савремених књижевника. У првом чланку „Ханибал Луцић и народна пјесма“ утврђује г. Петравић везу између лирских пјесама Луцићевих и народних женских пјесама. Ту се наводи једна народна пјесма, која има чврсту везу с Луцићевом пјесмом „Јур ниједна на свит вила“. Г. Петравић забиљежио је једну народну пјесму на острву Вису о „Деренчину бану“. И ако ова пјесма нема везе с Луцићевом *Робињом*, ипак она „важи као основни доказ нашег историј. народног јединства с једне и друге стране Велебита“. У чланку о Ивану Бјонди (1574—1645) говори о првом нашем романописцу. Бјонди је написао три романа и један историјски спис о грађанском рату у Енглеској. На жалост сви ови радови штампани италијанским језиком, тако да су нашем свијету остали посве непознати. Не знамо зашто је г. Петравић унио у књигу чланке о Матежи Кухачевићу (1697—1772) и Карлу Бакотићу (1831—1887), јер су обојица били књижевници без икаквога талента. Осим о тројици старијих књижевника (Царићу, Шимићу и Сабићу) говори г. Петравић још у својој књизи о тројици живих књижевника, који још и сад раде на књизи, о Тресићу-Павичићу, Милану Беговићу и Динку Шимуновићу. Тешко је бити објективан, кад се говори о књижевнику, који још живи и ствара. Г. Петравић није се тога бојао, а томе ће бити разлог то, што он пише још и данас маниром књижевних критичара од назад 30 година. Ствар је укуса тражити у рђавом пјеснику

какву било добру страну, али чему то води?! Ми смо у нашој књижевности имали доста примјера, да се „рехабилитише" један рђав књижевник, али је све било узалуд. Онај, кога је вријеме једном прегазило, не оживљује тако лако. Да се г. Петравић држао овога принципа, можда не би написао многи свој „портрет". *Д. В.*

Јован Радуловић: *„Вечери тајна сазнања"* (Песме. Издање *Групе сарајевских књижевника* књ. III. Стр. 106, 8°. Цена 25 дин.)

Г. Радуловић је врло плодан као песник. Ово је трећа његова збирка, (прве две су *За утехом,* Београд 1926 и *Јесења прегарања,* Београд 1928) и те три збирке нису танке свешчице са понеколико песама, као што су обично прве збирке наших лиричара, него обимне и пуне књиге које већ својом обимношћу улевају извесно поверење. Истина, не би се никако могло рећи да те три обимне збирке садрже чисту, овејану поезију и да су само сочна срчика једног песничког бивствовања. Подвлачимо само плодност и лакоћу стварања. У првим двема збиркама уочљив је утицај Шантићев и још понеког нашег песника из прве десетине овог века, у овој збирци, међутим, осећа се напор песников да даде самосталнији израз свог схватања живота. У томе је доста успео: утицаји га више не спутају, него, уколико их има, корисно делују. То је једна знатна предност ове пред ранијим збиркама. Видик песников, затим, знатно је шири, мотиви рећи и разноликији; слика унутарњег живота пунија. Само увек нам се намеће једна мисао, тај унутарњи живот песников као да је сада некако сувљи, или можда мање осећајан, мање топао, мање лирски. То је општи утисак, иначе има и лирскије датих песама.

У свом „Предговору за одбрану праве поезије" г. Радуловић је изложио своје погледе на нашу најновију лирику. *В. Л.*

Годишњица Николе Чупића. Књ. XXXIX. Београд 1930.

Као 71. књига издања Чупићеве задужбине изашла је из штампе недавно „Годишњица" књ. XXXIX. Изузевши званична саопштења Задужбине, у овој књизи је 6 чланака: Ј. М. Јовановића: Порекло Светскога рата; Р. С. Петровићеве: Законик Петра I; Б. Трухелке: Путовање Р. Бошковића из Лондона за Млетке; Др. Т. Р. Ђорђевића: Каим Раба; С. Матића: Принципи уметничке версификације српске; и 6) Др. М. Новаковић: Писма Ђуре Даничића Стојану Новаковићу. Чланак г. Јовановића у главном написан је по књизи „Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца I—II, коју је издала С. к. задруга у год. 1928 и 1929. У колико се тиче улоге Црне Горе у историји српскога народа од 1876—1918, мислимо, да она није ни овај пут објашњена колико и како треба. Потребно би било да један ваљан историчар помоћу црн. држ. архива објасни ову улогу. То је потребно, јер нам се чини, да се улога Црне Горе у историји нашега народа третира много више по симпатијама и антипатијама, него ли на основу докумената, којих је срећом, поред неприлика и непажње, доста сачувано.

О раду г-ђице Петровићеве о Законику Петра I. биће говора на другом мјесту.

У чланку г. Трухелке описани су утисци Бошковићева пута из Лондона за Млетке у год. 1760. Изложивши у танчине утиске с пута Бошковићева, г. Трухелка каже, да су то „стварно утисци једне наше, западњачки до савршенства цизеловане душе".

У чланку г. Ђорђевића говори се о Кајим Раба Хасан Ефендији, муслиманском светитељу, на основу историских података и народне традиције. Кајим Раба бавио се и књигом, а изгледа, да је пјевао и пјесме на српском језику. Кајим Раба рођен је у Сарајеву, а умро у Загребу 1860 године.

У раду г. Матића „третира се версификација нове српске књижевности у њеној вези с народним песништвом Вукове збирке, с посматрањем те версификације као целине". Чланак је прилично касно дошао, јер су ова питања довољно истретирана још у другој половини XIX вијека. Коначно, чини нам се, да овоме чланку није најзгодније мјесто у „Годишњици".

Г. Новаковић штампа овде 44 писма Даничићева Стојану Новаковићу из год. 1866-1868. Поред осталих књижевних основа, главни садржај ових писама посвећен је раду на прикупљању и акцентуацији речи. Интересантан је суд Даничићев о брошури Старчевићевој „Срб." „Он — Старчевић — се сада свезао с мађаронима, којима је он само за то мио што завађа Хрвате са Србима. Ја судим да ће брошура његова још јаче привући Хрвате и Србе једне к другима. Нико други него противници нашега јединства хоће да се ми завадимо; а баш за то не треба да се ми завађамо, да не буде оно што противници наши хоће".

Д. В.

СМРТ А. ЈИРАСКА

Алојз Јирасек, познати чехословачки књижевник, преминуо је 12 овог месеца, у 79 години живота. После Масарика, то је био најпопуларнији човек у својој земљи. Ретко је кад један писац тако ожаљен од целог народа као он. Јер његова књижевна дела имала су до сад на стотине хиљада ревносних читалаца, — и постала духовном својином целог једног народа. У својим делима, он је обухватио све епохе чешке народне прошлости. Као историчар знао их је протумачити; као уметник васкрснути и епски опевати. Оживео је доба првог чешког хришћанства и Св. Вацлава, Хусов покрет и хуситске борбе од Јана Жишке до Ђорђа Пођебрада, доба политичке потчињености после Бијеле Горе и мучне борбе за тридесетогодишњих ратова, најзад, чешки препород (од јозефинизма до Четрдесетосме). Тако се кроз његова дела упознавао његов народ са својом историјом; на њима се национално крепио и васпитавао, духовно припремао за отпор и коначну борбу. Уз то, Јирасек је за време светског рата имао, на дому, врло видну улогу у борби за национално ослобођење

и уједињење Чеха и Словака. Он је главни творац историске заклетве и Тринаестог априла (1918); он је један од главних твораца и првих потписника познате резолуције чешких књижевника који су тражили политичку самосталност своје нације; он је први у име чехословачког народа поздравио „оца отаџбине", Масарика, кад се вратио у ослобођену домовину као њен први претседник.

Јирасек је веома плодан писац. Његова сабрана дела досежу до педесет обимних свезака. Књижевну делатност почео је поезијом, да одмах пређе на приповетку, историски роман и драму. Написао је велики број приповедака и новела из народног живота и историје, које су скупљене у неколико збирака (*Маловарошке историје, За буре и тишине, Мање приповетке, Из разних времена I-III, На острву и Други цвет, Загорски лов, На дому*). — Од његових тринаест драма важније су: *Јан Хус, Јан Жишка, Емигрант, Геро, Јан Рохач, Отац, Луцерна, Господин Јоханес.* У три књиге сабрани су његови чланци и мање студије (*Различита проза*); у две његове успомене (*Из мојих успомена*).

Јирасек се нарочито прославио као романописац; - био је предлаган за Нобелову награду. Од стране књижевних историчара и критичара често је упоређиван са Сјенкијевичем, којему се „највише приближио" својом монументалном троделном рапсидијом „*Браством*". Његови опсежни романи: *Између струја* (књ. I-III), *Против свију*, „*Браство*" (I-III) и *Хуситски краљ* чине један циклус, у којему се обрађује хуситска епоха. У првом се описује приправно доба Хусова покрета (којему писац налази далеког корена још у идејама времена Св. Вацлава); у другом, врхунац хуситске борбе за народну слободу (1420) под вођством генијалног J. Жишке; у трећем, борбе хусита у Словачкој; у четвртом описан је славни чешки краљ Пођебрад и његово доба. Други велики циклус, у коме је обрађена епоха чешког народног препорода, чине обилни романи: *Ф. Л. Вјек* (I-V), *Тама, Плаништаци* („Skaláci"), и још неколико мањих (*На војводском двору, Рај света, Суседи, Пандур*). *Псохловци, Благо и Стене* чине трећи циклус, у којему се описују историски догађаји из времена народног отпора против реформације и социјалног покрета чешких сељака у борби за своја сељачка права. *У туђим службама* описано је једно доба чешке историје с почетка XVI века.

Више Јираскових дела преведено је досад на неколико европских језика. На српско-хрватски преведена су два романа: *Псохлавци* и *У туђим службама*, једна врло популарна новела, *Филозовска историја*, и драма *Геро*; на словеначки, три прва дела, и драма *Отац*.

Р. К.

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВОМ)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

ГОДИНА IV, КЊИГА VII, СВЕСКА 2
АВГУСТ 1930

ЦЕТИЊЕ

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

ПРОЧИТАЈТЕ!

Има известан број г. г. претплатника који нису платили дуг за 1929 год. и поред неколике опомене. Таквим ће администрација обуставити слање листа и биће приморана да преко свог адвоката тражи наплату.

Број нашег чековног рачуна је 6209 код Филијале Поштанске штедионице, Сарајево. На свакој пошти можете добити чековну уплатницу.

Администрација

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВОМ)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник

ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор

ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ

Књ. VI, Свеска 5 ЦЕТИЊЕ Мај 1930, Год. IV

САДРЖАЈ

Страна

Милан Вукићевић: Поглед на развитак српског романа (крај) 257
Јанко Ђоновић: На књижевним раскршћима 264
Ник. Лопичић: Кроз храстову шуму (Приповетка) 268
Јован Радуловић: Međугорје (крај. Приповетка) 273
Рад. Мирковић: Бело јутро (песма) 279
Ал. Ивановић: Туга за небом (песма) 280
Ал. Ујдуровић: Сунце (песма) 281
И. Добарџић: Наше порекло 281
Душан Вуксан: Поход вл. Рада на Подгорицу 282
Р. Драгићевић: Људске жртве (II) 284
Мило Вукчевић: Дервиш паша и управне реформе у Црној Гори 292

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР:

Један дневник из рата 1876—1878 (Д. Вуксан) 295

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД:

Радмила С. Петровић: „Законик Петра I“ (Д. Вуксан); Ил. С. Филиповић: „Привреда, саобраћај и насеља у Височкој нахији“ (С. Раичевић); Д-р Мираш Кићовић: „Јован Хаџић“ (Й. Зорић) 302

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:

Поводом енглеског превода Г. вијенца (М. А. Каблишка); Ст. Живадиновић „Госпођа Загонетка“ (Е. Финци) 309

ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД:

Поводом Привилеговане аграрне банке (Ст. Даниловић) 313

БЕЛЕШКЕ:

Приредба „Француског дана“ на Цетињу (С. Мамула); Б. Миладиновић: „Кимвал снова“ (Н. С.); С. Ораховац: „Немирне светиљке“ (Н. С.); Љуб. Косајер: „Јевреји у Југославији и Бугарској“ (С. Д.); Б. Живковић: „Трагови“ (Е. Ф.); Д. Миладиновић: „Живот на далеком северу (S.) ......

„ЗАПИСИ“ излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа“, Цетиње. Рукописи се не враћају.

Власници, за уредништво, И. ЗОРИЋ и В. ЛАТКОВИЋ. Одговорни уредник Д. ВУКСАН

Штампа Државне Штампарије на Цетињу 1930.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VI, свеска 5 — Мај 1930

ПОГЛЕД НА РАЗВИТАК СРПСКОГ РОМАНА (4)

11 Крајем деветнаестог и почетком двадестог века почело је свој књижевни рад и дало своје крупније ствари неколико писаца за које се не може рећи да су ударили каквим сасвим новим правцем и учинили већи преокрет, али се неколиким својим видно израженим особинама оштро одвајају од реалистичког правца у оном смислу, у ком смо га до сада упознали. Пре свега код тих писаца имамо да рачунамо с доста другачијим књижевним васпитањем. Они су по свој прилици у том погледу били на висини свога времена и развијали се у духу, који је почетком двадестог века завладао у нашој књижевности. Место руског утицаја дошао је утицај западних књижевности нарочито француске. То је много утицало ако не на општа књижевна схватања, а оно на начин обраде. Село и мала варош претстављају још увек средиште интересовања ових писаца, али је начин посматрања и начин изражавања знатно измењен. Млађи писци су у основи реалисте, али су се ослободили оног сладуњавог култа села и сељака, и посматрају га не са мање љубави него ранији приповедачи, али са више оштрине у опажању, са уношењем нових друштвених проблема, служе се модернијим начином обраде. Њихов стил није више наративан, него импресиван, жив, врло личан. Психологија је њихова занимљивија, шира и мање гломазна него у ранијих приповедача. Најкрупније је у овој групи име Борисава Станковића. Његов роман „Нечиста крв“ претставља велику принову од врло трајне вредности. Ако се прими као једна од видних карактеристика послератног доба да све предратне вредности доведе у питање и подвргне их дискусији, онда је за Станковићев роман карактеристично, да је он издржао и ту тешку пробу: нови критичари се с поштовањем заустављају пред тим романом. Трима крупним особинама одликује се Станковићев роман: високо уметничком обрадом насловног проблема, обрадом мотива „нечисте крви“ који је уз то и веома свеж и нов у нашој књижевности; затим веома успелим сликањем једног краја који има толико специфичности; и напослетку (јер нешто мора да буде

последње) богатом поезијом којом је преливен читав роман. Сигурност у композицији није врлина овога дела и у том правцу могу му се чинити оправдане замерке. Не бисмо се сложили са извесним критичарима, који су у овом роману хтели да виде роман с тезом. То не лежи у природи Станковићевог уметничког темперамента. Ми мислимо да је он проблем „нечисте крви“ решавао као чисто уметнички проблем, а не као некакав друштвени проблем „научно“, „клинички“, с „документима“ како су радили познати натуралисти. Он у „нечистој крви“ није видео *важан* друштвени проблем, неко друштвено зло, које треба проучити и уметнички обрадити; он је у „нечистој крви“ видео само *занимљив*, у највишем, уметничком смислу занимљив проблем, који је достојан *описивања*, а не *проучавања*. Зато смо у роману и добили величанствене описе манифестација „нечисте крви“, њене наступе, испољавања, начин како она реагира у свету, а не „историју болести“, трагање за њеним узроцима и последицама. Прве странице романа дају нешто што би личило на ту „научност“, али већ сама површност ове предисторије, порекла „нечисте крви“ јасно показује да писац није желео никакву дисертацију. Он је, уметнички сасвим сигурно, осетио, да нас не сме поставити пред један изолиран, случајан, неоправдан појав, па је, узгредно али уметнички сигурно, оцртао ближе и даље Софкине претке и од свега тога створио занимљиву средину, занимљиву уметнички, душевно, духовно, сензуално, а не здравствено, хигијенски, клинички, патолошки.

Друга значајна појава у овој групи је Иво Ћипико, песник Далмације. Збиља, он је прво песник па тек онда рамансјер. Чињенице су му оправдане замерке у погледу композиције. Његови „Пауци“ и „За крухом“ субјективно су стилизоване слике из живота нашег приморја, много им чега недостаје у погледу јединства и унутрашњег склада. У томе Ћипико и Станковић имају доста сличности: обојицу заводи недисциплинован уметнички темпераменат, да извесне делове, сцене, карактере, развију, нагласе, обраде, истакну на штету других, да на тај начин често направе слабе прелазе и оставе слабу везу између појединих одељака књиге. Станковић је снагом свог уметничког темперамента ишао ипак даље од Ћипика. У „Нечистој крви“ он је Софкин карактер дао тако, да се не може никада заборавити, док код Ћипика немамо таквих карактера. Његови су романи пуни слика живих, сугестивних, али не онаквог замаха као код Станковића. Али у основи својој његове су књиге ипак романи, и то им се може оспоравати само са сасвим формалистичког гледишта. У свакој од тих књига дата је по једна или две судбине са свом потребном позадином, а то је доста. Иначе, Ћипико се одликује ванредним персонажима, способношћу да црта не толико душу колико темперамент, живим сценама пуним драмског акцента, познавањем приморског „малог човека“ и љубављу за њ. Све то постиже најмањим бројем речи, једним изразитим, али скоро оскудним језиком.

Вељко Милићевић својим омањим романом „Беспуће“ скренуо је на себе општу пажњу. Ма колико носио на себи почетничке црте,

то је веома књижевно писана књига, са врло знатним стилским врлинама. Основне способности које је Милићевић у овој књизи показао одвајају га од писаца који су обрађивали поједине наше средине и крајеве. Он више воли да се уноси у психологију својих личности као таквих, него да их проучава као израз и резултат какве културне средине. Зато његов роман није изразито везан за неки крај или за неки слој нашега друштва. Његовом послератном роману „Опсене“ књижевна критика није признала неку нарочиту вредност и утврдила је да он стоји испод Милићевићевог младићског покушаја. У основи то је тачно, али су се, због укупне слабе вредности романа као целине, превиделе извесне његове особине, које ипак показују известан напредак према „Беспућу“. Роман је лабаво и неубедљиво вођен као радња и слабо окончан, али је по самој замисли постављен на много ширу и чвршћу, реалнију основу. Роман овај није више тако индивидуалан и психолошки, него више друштвени, и не креће се као онај први покушај у једном уском кругу лица и догађаја, већ захвата једну ширу и одређенију средину. Изгледа да је пропорција јачине и ширине између ова два романа сасвим правилна: у колико је у другом писац био екстензиван на штету интензивности, у толико је у првом интензиван на штету екстензивности.

По извесним својим модернијим настојањима овамо би припадала и Јелена Димитријевић, чији роман „Нове“ поред несумњиве књижевне вредности претставља усамљен случај, да један наш писац узима градиво за свој роман ван живота свога народа.

12 Са именом Милутина Ускоковића, који иначе по основици свога рада припада овом нараштају, долазимо на питање београдског романа. То је на први поглед једно сасвим илузорно питање, то је питање о нечему што не постоји. Али ако не постоји београдски роман, постоји једана одавно изражавана жеља за њим, и постоји питање зашто немамо београдског романа. Жеља сасвим оправдана и која није никако лишена реалног смисла. Београд има у себи толико кондезованог живота, и толико изразите и бурне прошлости, да нам изгледа да би београдски роман већ до данас требао да претставља једну главу из историје наше књижевности. Турски Београд, Београд с турским властима и српским кнезовима упоредо, бурни кнез-Милошев живот, бурни политички живот Србијин уопште за последњих сто година, омладинско доба, формирање нових слојева културе, све је то једна већ сасвим кристалисана прошлост, богата, драматична, разноврсна. И све ми то данас читамо у списима Г. Слободана Јовановића, који најлепше говоре колико је сва та прошлост благодаран предмет за једног романсјера. Појављивала су се мишљења као да се београдски роман не може дати због хаотичности његовог живота, због многих парадокса које тај живот нуди, због тога што се Београд развијао и сувише брзо и бурно, да у њему ништа није на свом месту. Може бити да ти изговори нису сасвим празни, али нама се чини да се Београд развијао брзо, али не и хаотично. Извесна доба, извесни отсеци времена у његовом развијању имају већ своју физиономију. Пре ће бити да је за тај посао недостајало тале-

ната, или прецизније: да је талентима које смо иначе имали недостајало квалитета баш за овај посао. И то не зато, што би баш београдски живот био нарочито тежак уметнички проблем, него зато што наши приповедачи нису били дорасли за описивање развијенијег градског живота уопште. Изгледа да је, ма колико се иначе имало личне културе, потребно имати за собом и довољно традиције у овом правцу. А тај недостатак традиције преносио се с нараштаја на нараштај. Да се нашло неколико писаца да, макар и без успеха, али одлучно загризу киселу јабуку градског романа, други би се користили њиховим искуствима и ишло би се напред. Овако се остало на мртвој тачци. А сама бојажљивост да се у тај проблем уђе доказ је, колико су се наши писци тешко сналазили у градским уметничким проблемима. У Ћоровићевом роману „Међу својима“ писац је свог јунака довео у један већи град. Његов јунак има извесне више амбиције и тражи шире поље рада, ван своје касабе. Кад је дошао у већи град није никако могао да се снађе и вратио се разочаран у своје место, „међу својима“. У самој ствари писац је тако рђаво водио свога јунака кроз већи град, да нам просто изгледа да ни сам писац не може да се снађе, као приказивач живота, у већем граду и да је онај повратак његовог јунака у своје место у ствари повратак самог писца на сигурније тло. Уза све ово дошла је још једна околност. Реалистички наши писци већ по својим књижевним идејама били су преокупирани селом, те је проблем Београда остао недирнут.

Пре реалиста нисмо ни имали неку развијену прозу, а млађи нараштај је већ учинио неколико приметних покушаја. Пре ових покушаја Београд се у нашим романима јавља само епизодично. Љубомир, доцнији Леонтије, јунак Ранковићевих „Порушених идеала“ свршио је у Београду само неколика разреда гимназије, а Ђурица, јунак „Горског цара“ довлачи се само крадом у његова предграђа, гоњен од власти.

Тако је и Матавуљев фра-Брне био једанпут у Београду, и то свега на два дана и у строгом инкогниту. Извесну слику турског Београда дао нам је Пера Тодоровић у „Карађорђевој смрти“. Нешто београдског живота из четрдесетих година прошлога века дао је врло живописно Милорад Шапчанин у свом „Сањалу“. Политички роман Г. Владана Ђорђевића „Голгота“, ма колико да је фељтонски писан, срачунат на сензацију, и, кажу, политички тенденциозан, ма колико да је уопште лишен знатнијих уметничких квалитета, ипак пружа извесну пресну грађу за доба о коме говори. Својом пикантношћу може заинтересовати све оне који се живље интересују за оно доба, а то је ипак нешто. Један покушај у овом правцу, покушај који, како нам се чини, није довољно запажен, и коме није довољно одата правда, јесте „Хаџи-Диша“ Драгутина Илића. Ту се црта стара грчко-цинцарска чаршија и то с врло лепим успехом. И тај проблем, као и проблем главног јунака, решавани су с познавањем и са сигурношћу. Дело се врло добро држи као целина. Истина, дело нема никаквих високих уметничких особина, не прелази нигде границу пристојне просечности, али ретко и силази испод ње. Радња је вођена сасвим коректно, дело је заокругљено као целина и провејано

сасвим добрим хумором. Од писаца млађег нараштаја запажен је покушај Пере Талетова „Новац“. Делу је с правом признато да садржи обилату грађу из београдског живота, али грађу од које није подигнута солидна, хармонична зграда. Његов послератни роман „Нови људи“ који се дешава делом у Београду делом у туђини, у емиграцији, далеко је блеђи и неизразитији. Роман Милице Јанковић „Плава госпођа“ везан је за Београд, али Београда у том роману има врло мало. Личности су проучаване више као психолошки објекти и цело дело има више неодређен, космополитски карактер него београдски.

М. Ускоковић је, дакле, да се њему вратимо, писац који се сав ангажовао проблемом београд. живота. Његова два романа „Дошљаци“ и „Чедомир Илић“ оба су из београдског живота. „Дошљаци“ су пуни београдског пејсажа, нису ни без слика из друштвеног живота београдског, али те слике нису сасвим убедљиве. Ма колико да је иначе био образован, Ускоковић као да није био дорастао за роман из живота веће вароши. Има нешто новинарског и студентског живота, али доста бледо, а све остало је више књижевно писање него верно приказивање. Сем тога проблем Београда посматран је кроз призму другог проблема, проблема „дошљаштва“, који је сасвим споран и који је роману више од штете него од користи. Колико је београдски живот у роману бледо дат најлепше се види, кад се све то пореди са оним страницама које се дешавају у Ужицу, у родитељској кући главног јунака и које су просто незаборавне. Како је ту свака линија сигурна, сваки покрет природан. Јест, и Милутин Ускоковић био је јачи „међу својима“ него у Београду. Оно што од целог романа остане није толико београдски живот, колико она љубавна историја, не толико сигурно психолошки вођена, колико топло опевана. „Чедомир Илић“ мислимо да је слабији од „Дошљака“. Томе роману признавана је извесна правилност конструкције, али он нема ни из далека ону меку, топлу, нежну свежину којом дишу „Дошљаци“ ако не као роман, а оно као књига. Кад су се појавили „Дошљаци“ учињена су им велика признања. Очигледно у ватреној жељи да се добије београдски роман и у не малој радости што се та жеља у неколико остварује, „Дошљаци“ су посматрани под оштрим углом тих специалних расположења. Ми не мислимо да је Ускоковић победнички изашао из борбе с овим уметничким проблемом. Али не мислимо ни да је лудо или нејуначки изгубио битку. Он је одважно улетео у борбу, имао у њој успеха, и пао, али пошто је освојио нешто земљишта за оне, који га буду следовали.

13 Роман је у нашој књижевности и књижевној јавности био увек предмет достојне пажње. Доста се расправљало о питању нашег романа за ових сто година и свака принова на том пољу пропраћена је увек живим коментарисањем. Треба се само сетити колико је расправљано питање зашто ми немамо друштвеног романа и колико су се пута наши књижевни критичари навраћали на то питање. То интересовање силазило је од оних који се тим питањима баве по позиву у дубље слојеве књижевног света и остало у неку руку једно омиљено питање књижевног грађанства уопште. Могло би се рећи да

је то питање, у извесним својим деловима, третирано са извесном карактеристичном нежношћу. На неколико је домишљатих, забринутих начина и преко штампе решавано питање београдског романа, рецимо. То је једна лепа појава у нашем књижевном животу, али ипак појава која није довела до темељнијег проучавања нашег романа. Интересовање се разбило у приказе, чланке, узгредне излете у ово питање, али опсежнијег научног расматрања овог питања није било много. Свега два наша романсјера добили су до сада исцрпне, велике монографије: Милован Видаковић и Јаков Игњатовић. А имало би још доста питања у тој области да се решава. Велики руски утицај код нас је више констатован као чињеница, него систематски проучен. Како је дошло до тог утицаја, који су писци највише утицали и на које наше писце, како, позитивно или негативно, у чему се највише огледа тај утицај код појединих писаца, све су то питања која још увек чекају на дефинитивно решење. Који су поименично западни писци највише утицали на Матавуља, којим својим особинама, да ли и код њега може да се констатује и руски утицај, кад се зна да је он, нешто доцније, доста читао и руске писце? Па наши новији романсјери. За Ћипика се каже да је почео писати под утицајем Лазаревићеве сеоске приповетке. Управо, то је он сам казао. Али може и он сам бити несвестан утицаја, које је пре тога претрпео. Можда му је српска сеоска приповетка дала само потстрек, а он већ био прожет и другом и другојачом лектиром. Је ли и колико читао талијанске писце, или штогод друго, јер биће нешто читао и осим Лазе Лазаревића, ма колико то било по свој прилици мало. Борисав Станковић узима се код нас као пример духовне независности, самониклости, оригиналности. Ипак, није никако без интереса видети како се он духовно развијао. Нама изгледа скоро немогућа ствар, да Борисав Станковић није имао лектире. Све то што је он дао толико је ново, свеже за нашу књижевност, толико је немогуће говорити о каквим домаћим узорима, али исто тако је тешко претпоставити осуство ма каквих узора са стране. С те стране, дакле, наш роман није још довољно обрађен у науци и у том правцу потребне су озбиљне студије.

Посматрана у својој целокупности развојна линија нашег романа није правилна и уједначена. Органичност и правилност његовог развоја изостаје иза нашег лирског песништва, па и приповетке. Видаковићеви романи, сведени на праву меру, имају само историску вредност. Утицај Видаковићев трајао је и сувише дуго, и био и сувише јак и негативан. Романтизам је у основи својој имао додирних тачака са романтичношћу Видаковићевог типа, а и непосредно био прожет његовим утицајем. Оба ова покрета нису дала ниједно уметничко дело од веће и трајне вредности. Могло се очекивати да ови покрети створе историски роман, али ни до тога није дошло. Скерлић је, кад је већ ријеч о историском роману, на једном мјесту, сасвим узгредно и сасвим аподиктично, осудио цео тај књижевни род уопште: „Историски роман, уопште, јесте један лажан књижевни рад, роман ту искреће историју, историја скучава слободу инвенције“, каже

Скерлић! Ко „искреће историју“? Да није, можда, Скерлић? Зар „Рат и мир“ није историски роман? Зар творевине Валтера Скота припадају једном лажном књижевном роду? Зар је историска позадина Манцониевих „Вереника“ нешто лажно, или су због историске позадине лажно приказани сами „вереници“? Шта је то тако одлучно лажно у „Златаревом злату“ Шеноином? Не видимо правих разлога за једну овакву тврдњу, а Скерлић је у овом питању остао дужан не само доказе, него и ма каква поближа објашњења. — Наш реалистички роман посматран као целина од знатне је не само књижевноисториске него и књижевне вредности. Знатан му је недостатак извесна узаност видокруга: тај роман је више сеоски него друштвени у ширем смислу. Игњатовић овде чини изузетак, и његови су романи збиља друштвени, али и код њега имамо обрађене само извесне друштвене слојеве. Млађи реалистички нараштај унео је у посао много савременије методе и њима постигао веома видне резултате. У њиховим романима посматран је унутрашњи живот човеков, њихови романи писани су уметнички у пуном смислу речи, средине су цртане мање фолклористички и етнографски, а више субјективно, поснички, уметнички. Цео реалистички роман, рачунајући ту и праве, старије реалисте и млађи нараштај, има једну заједничку особину: тај роман је локалан, регионалан, у њему се обично црта једна специфична средина и крајеви са својим специфичним особинама. То је сасвим правилно, и можда је то једини правилан пут, али ми из те фазе још нисмо изишли, а време би било да се из ње изиђе и да један пут уђемо у еру романа уздигнутог изнад локалности, али не до космополитизма, да уђемо у еру широког друштвеног романа нашег, у еру онога што се обично зове „велики роман“. Ако у развоју књижевних родова има каквих правилности, требало би да смо већ на самом уласку у ту „обећану земљу“ до које нас је довео њен Мојсије—Игнатовић.

У погледу језика, стила, композиције напредовало се сасвим лагано. Језик Видаковићевог доба сасвим је слаб: блед, безизразан, сладуњав, трнутљив. С романтизмом улазимо у доба знатно књижевнијег стила. Језик је народни, чист, леп. Стил је коректан у ужем смислу речи, у смислу језичке и синтактичке правилности, али не пружа обрасце прозе, нема никаквих нарочитих врлина. Реалистичко доба одликује се живљом, изразитијом реченицом, богатијим и гипкијим стилом. Композиција није јака страна у нашем роману уопште. Можда ништа јасније не говори, колико је релативно мало дубље књижевне културе код наших писаца. Јер је композиција највећим делом ствар културе и та се способност најкасније стиче. Није довољно имати дара, него је потребно тим даром владати и не допуштати му ћудљивости, неуједначености, сасвим изврсна и одмах поред њих сасвим слаба места, чега код наших писаца има у изобиљу. Изгледа да се ове књижевне особине развијају баш овим редом: језик — стил — композиција. Код Видаковића, рецимо, од свега овога нема готово ништа, или има свега у подједнакој, незнатној мери. Код романичара већ имамо добар језик, али се самом стилу

у вишем смислу може правити колико хоћете замерака, а композицији још више. Код реалиста имамо и стила у вишем, књижевном смислу, а и композиција је прилично очврсла. Млађи писци су у погледу стила пошли још далеко напред, али њихови успеси у композицији нису врло приметни. Знатни уметнички темпераменти Борисава Станковића и Ива Ћипика бацали су се свом недисциплинованом својом снагом на извесне проблеме, делове, елементе у својим романима, да се мало за тим, исцрпени и уморни, сасвим расхладе, дадну слабе странице, олабаве везу ствари и разбију целовитост утиска. Ускоковић је имао извесну спољашњу архитектонику, његови романи имају извесне симетрије у распореду, али је све то ипак фасада, којој не одговара унутрашња природа зграде. Као да у погледу богаства и чистоте језика, елегантног упрошћеног стила и мајсторског вођења композиције може још увек као образац послужити стари Матавуљ.

Милан Вукићевић

НА КЊИЖЕВНИМ РАСКРШЋИМА

Још од увијек, од како се књижевност развијала, у њој је било најљепше оно што је носило отисак некога свеопштега зрачења, што је тежило некој вишој, универзалној правди. Најљепше су странице у повјесници књижевнога стваралаштва биле оне које кипте незадовољством, из којих избија протест и у којима се оптуживало. Све остало, ма било дато на један еминентно умјетнички начин, другога је реда, забавног карактера, много је мање служило заједничким колективним циљевима поднебља. Могао се дати и одичан роман, прича или пјесма, са љубавним или сличним мотивом, али нас све то није могло ганути колико, напримјер, једно спуштање човјека до животиње и једначење његово са стварима. Затим, у љубавним или сличним дјелима, уживали су само горњи редови људи, у главном материјално боље снабдјевени, а пучани што је иначе било и далеко од њиховог живота и догађања, или бар споредније, били су поред тога, некако по страни, немогући се дубље заинтересовати. Тако могу рећи без устезања, кроз читаву тмину досадашње историје, мали човјек био је потиснут како материјално тако и духовно, био је роб свега, тако-звани „божји човјек“, забачен, занемарен. Та занемареност његова личи ми на напуштене шуме које задивљају и зачестаре. Тако је напуштени мали човјек, задивљао и опустио, наравно кривицом друштва, дизао бунтове и револуције (француска, руска револуција и др.) и често покушавао, каткада и успијевао, да прекине душнике устаљеног друштвеног живота. Зар је онда чудно било сијевање и мумлава која је долазила оздо, из тла, која као да је извирала из земље?!

Посматрајући данашњу нашу књижевност, њене изворе, ток и конкретизацију ушћа, не можемо бити баш задовољни. Јесте, осјећа се нова књижевност, као што се осјећа и нови, друкчији живот на улици, на стварима, али тој књижевности, бар посматрајући је као цјелину, недостаје оно дубље улажење у општи проблем (Крлежа каткада расијеца синклеровски друштвене зглобове), оно коријенитије интересовање за малога човјека кога има као мрава. И ако да се многи данашњи модерни са иронијом окрећу прошлости и сматрају себе извјесним револуционарцима, они баш, ако детаљније испитамо ствари, иду традицијама њеним, интересују се мање-више за исте ствари, само је разлика у форми, која је, признајем, прилично поодмакла. Хоћу рећи, њихово револуционарство је револуција ријечи, стилова, али не и садржаја; потсјећа на празну пуцњаву надуваних артија из продавница шећера. Да, израз је једрији, поређење књижевније и боље, каткада и врло успјело, али то је гола форма. Млади, треба да се чувају те књижевне етикеције. Један специално скитнички дамар бије из састава, што је у нашој књижевности прилично пријешло у манир. Све о некаквом лутању!

Попречан пресјек књижевног живота код нас био би врло интересантан. Ту покрет сиреалиста са Марком Ристићем и Вучом на челу, ту море застарелих опетовања лакиране епохе парнасоваца, ту опет босански књижевници са фолклористично-севдалијским, примјетно специалним обиљежјима. Код сиреалиста и босанаца има понешто од онога што горе рекох, али то долази унеколико, да речем, на девето мјесто. Ако је Марку Ристићу стало до тога да га не разумије нико са земље већ само један дио од оних из кула у ваздуху, онда то је савршено лартпурлартистичка, аристократска литература. То је само титрање ситога човјека -- признајем да сит човјек може имати таквих душевних вијугања — којему је до апстракција и новитета једнога чистога душевнога спорта. Револуција сирреалиста давнашња је по побуди, као и идеологија предратних естетичара а дижу данас толику забуну и прашину због тога што су сретства њихова за циљеве савршено нова, неразумљива и неуобичајена. — Што се тиче „босанске звијезде“ у књижевности, она се има третирати као ствар више локалног карактера, ма да је неколико особина везују за добар пут. О касама говоре блиски су њима.

Из овога, онако на први поглед и не исцједивши чисту кап намјере, може изгледати коме да сам за једну тенденциозну књижевност. То, наравно, на први поглед. Код нас се умјетност прилично оштро одваја од живота, отуда и ничу таква схватања. Код нас се, напримјер, површно резонује: остави ти живот, ту биједу, то социјално питање, нек их решава политика а умјетност не треба спутавати у ужити. Као да је умјетност *умјетност* ако није израз оних највећих истина које се, каткада, таложе међу нама? Као да се једном политичком реформом може онако коренитије уредити друштво ако тој реформи није претходило једно поступно сазријевање, што се једино постизава путем књижевности, путем дубљих умјетничких збивања?! Најзад, када умјетност не би имала више сврхе, на поправљању и оплемењивању човјека, већ једино била забава, неки „мелшпајз“ иза вечере, не би се још од вајкада третирала као најважнија дје-

латност друштвеног живота и не би то ни заслуживала. Као и фантазија да су људи добри, да нема зла у свијету, онда би се умјетност требала оријентирала сасвим друкчије, тада би она била забавног карактера. У томе случају, могло би се говорити искључиво о љубави цвијећа, птица, и неизмјерној бјелини овога свијета, што би доиста било за „прекратити вријеме“. У вези са овим, до сада је, па и данас је, у књижевностима, социална неједнакост скоро равна оној у животу, боље рећи као одраз њен. Читавом једном свијету, масама далеко је мање дато изношење њихова живота, оних дубљих истина и у за њих приступачном облику, него интелектуалном. Па зар не треба то изједначити? Већ је вријеме, двадесети смо вијек! Грехота је некога гњечити и по души и по тијелу. Тенденциозност, уосталом, увијек ће бити избјегнута ако прави умјетник ствара, ако се само осјети да је казивање било неодољиво и спонтано.

Главним коритом протиче литература плаветна, али без неке бузданости и неке елементарности у себи. А из наших нарави и предјела, то треба да прокључа, да проври, да се осјети једна снажина хуманости и нових мотива, новога живота, какву само могу дати до сада сматрани варварски и полуварварски народи.

Поред једне чисто боемске, кафанске литературе, чији је изразити претставник Раде Драинац и која нема „много“ револуционарног у садржају (Богме, раније је и Милутиновић—Сарајлија пјевао „Пјана крчмо и отац и мајко!“), сем револуционарнога можда једино у томе у колико се ноћна пијанчења косе са нормалним животом мирних грађана, постоји једна млада најмлађа књижевност. Е, ту је тек замршљив и нелагодан чвор! Та најмлађа књижевност наше је тешко мјесто, поготово из тих разлога што су то будући на „којима свијет остаје“. Не само да не обећава једну снажнију, оједрену хуманитарнољу књижевност, већ је сва у водама традиција, каткада и традиција романтике бледуњаве и застареле. Само треба прегледати часописе, па се увјерити. Нарочито карактеристичан у том погледу „Венац“ Јеремије Живановића, за који данас можемо сигурно рећи, кад је у питању његов смјер за подизање и обрађивање младих, да је доиста усахнуо вијенац. Младост не избија из њега, само млакост и бојажљиво пабирчење по прашњивој књижевној архиви осамдесетих година прошлога вијека. У главном, ту најмлађу књижевност карактеришу мотиви вазда шњи са једном напрегнутом тежњом за новим изразом. И зар није то трагично да младост, када су осјећања најшире и најбогатије развијена и када се треба учинити који сигурни неуобичајен потез, да се та младост нарочито окреће еротици или некој малодушној сентименталности плитких вода. Молим вас, сада свиреп и пустошан рат, каквога не памти повјесница, прошао је чак испред наших врата, а ми данас да не видимо крвав, још свјеж траг људске бездушности пред нама. Него на томе мјесту усхићавати се љупким љубавничким кораком на мјесечени, и то сматрати за нешто велико, каткада и за све, бијендо је за једнога књижевника двадесетог вијека. Нећу рећи са овим да потпуно искључим те ствари, већ само говорим за оне код којих је то претежно. Наравно, као и у свему,

увијек има по неколико људи који отскачу од своје средине, који се по нечему уздижу, чији је видик обојенији и шири. Један мањи дио младих, у том погледу, обећава снажније и пуније творевине. Да само поменем, између осталих који се још нијесу топлије наговијестили, ова имена: Лука Перковић, Добриша Цесарић, Новак Симић, Јован Поповић, Владо Влаисављевић, Хуснија Ченгић, Хасан Кикић и Н. М. Лопичић међу онима који су на помолу.

Младост је стваралачка. Њени махови рађају велика дјела. То је и досада увијек било. Младост је била она која је давала гробу други облик. А што се код нас не чује неки протестан, крештав, [illegible] глас? Макар „суров, вампирски глас“ Косте Абрашевића, или глас Нестора Жучног од кога је средина начинила једнога јаловога Проку Јовкића. Ваљда смо презадовољни па од силнога блаженства једва дишемо, што је рекао неумољиви и снажни Пера Кочић у „Јазавцу пред судом“. Књижевност је та у којој се најјаче огледају ти мргодни, временски таласи. Треба бити млад и начисто са својом младошћу. Пером треба копати земљу, нека је и блатњава, па тражити негдје дубоко ону чисту руду, онај златни појас скројен за све људе и сва доба. А то треба рећи простим „говедарским говором“, крепким, природним језиком копача и шумара, оним: 2+2=4.

Јанко Ђоновић

КРОЗ ХРАСТОВУ ШУМУ

Некада је Добрски Лук стално нарашћивао, наносио велику воду и клобучао страном да све потопи. Утањале под водом њиве и мешала свака ливада, те се с прољећа држао ту струк боље него игдје, здријевало крупно жито, узјахивао млади струк и љуљао се здрав и силан, да му ни вјетар не може ништа. А вјечито расло над Луком високо небо, па се ширило румено и топло да узрене сунцем и замирише у житу.

Био је ту велики нанос воде, те свако зрно бујало крупно као палац. Пуцао од зрелине сваки клас, а пшеница повијала главу од крупнога зрна. Срећан је ту био свако ко је имао и педаљ земље, срећни сви, срећан је био и Лука дрвар, јер под Великим Бријегом завијала се главица зеља бијела и тврда као камен.

Међутим данас је то сухи комад земље, јер како је прошло старо доба и вода пресушила. Упила је црна земља, па пронијела испод брегова и навалила у храстовој шуми дивљу поточину. Ваља ту и суче вода с висине, па кад је погледаш није им ни чуда да је онакав клас нарашћивао, дебели су и снажни њени слапови, јуре и гризу камен, кидају и скубу дубоке храстове жиле, испирају им сирово коријење и поткопавају тавну земљу у дубоке вирове. Куд та срећа да Бог никада овамо није дао струку да завије, јер се сељаци не би обмањивали, нити данас сваки дан о суши излазили и наклањали шаку над челом, гледајући хоће ли капнути!

Храстова шума, што је у наносу потока однијела сву срећу Добрског Лука, већим дијелом припада Луки дрвару, а и назива се његовим именом. Кроз њу тече широк друм прашљив и велик, а поред неба на посљедњем шумском завијутку налази се дрварева кућа. Црне се дрвљаници око куће и слаже тако читава исјечена шума, а из далека назире се црвен кров и зури мален црн прозорчић. Када сам први пут видио тај мали прозорчић, мени се је учинио исто као дрварево око. Оронуо, опао, доброћудан прозор. Међутим још увијек по друму, прије сунца или при његовом заласку, могу се видјети црни трагови точкова колских која дрвар упреже да раслаже и продаје. Стискају тако кућу наслагани дрвљаници, чекајући зиму испуцали од суше. Међутим комади дрвата велики и тешки а на свакојем велика кора. Вјечито ту задише храстовина, те се још из далека човјек може сјетити да су у близини дрвљаници, или бар дрварев стан. Крупно и тешко дрво за ношење и да није случајно

друмска стрменица за град, несрећан би био Лука дрвар не би могао ни једне продати, нити му кола повући. Али тако шкрипе широки неправилни букови точкови, јер се њине главе ријетко подмазују, па дрво стисне, шкрипе, промиле кола са дрвима кроз храстову шуму, узмахује дрвар бичем и пуца у зрак, угиба се доље мека земља и остају црни трагови, дубоки, влажни, иду непрестано за колима док се премру негдје пред сеоским ханом.

Мене је дрвар једне године возио, пријатна је то вожња била. Сједио сам до њега, одмах за коњима, на меком снопу сламе. Прича, или боље рећи разговор, што смо ја и дрвар заједно водили остао ми је и данас тако јасно у памети. Има он за мене неку нарочиту драж старине и кад год га коме препричавам, ја већ видим пред собом стару храстову шуму, осјећам просто како мирише сасушени боров, видим како се црвени папрат, чујем у зраку пуцање бича и како кроз храстове круне промиче високо небо, па као да се задржава негдје и шири у старим црним гранама.

Разговор смо водили пред вече, када је умирао дан у храстовој шуми, када је све задисало на влажну земљу и када сам ја био задовољан. По друму је падао мрак, стресале га црне гране с високог дрвећа, а небо било све ниже, просто слазило да се одмори над стољетним дрвећем. Поносити храстови су хватали то високо небо, а оно је све више и више упадало у шуму. Небо у шуми, то је знак скорог мрака на друму и брзог пузања вјеверице уз дрво, да пребере љесковине и побере љешнике. Шапти свака грана и прича нешто стаблу, а оно љуља својим крунама, као да хоће да се насмије. Буљина се пење на пањ и одмара на мекој маховини, а доље ниже друма сипље поток силну воду, па слијева меки ромор да успава и мене и дрвара. Међутим ми смо научили на таква путовања, дрвар све то као да не чује и прича ми о својој шуми:

— Сјечем је вјечито, не дам, знате, ни јасену да зазелени, а ипак али је све то тешко. Кад одјекује сјекира у стаблу ја осјећам да то шуму боли. Воли се у мојој шуми свако дрво. Шуме су жива бића оне дишу, а њина дрвећа осјећају као људи.

— Јест, додајем ја, некада људи нијесу имали потребе да сјеку дрва, већ су она сама ишла. Слазили у долове високи храстови, трчали брзи бршљани, а винове лозе наклањале главе над нашим прозорима.

— Ето видите, узвикну дрвар, зашто се бршљан пуже уз високи храст, љуби дрво, веже се за његово силно стабло накити га свако јутро звончићима, зар није то љубав храста и зеленог бршљана, нека нарочита љубав, очинско миловање, живи осјећај шуме моје?

Познајем ја, продужи дрвар, свако дрво и мојој шуми. Ено онамо (он уздиже руку и показа ми право преко друма) су брезе, под брезама је вода, а на води слијећу дивље патке. Ловио сам их ту три године, вјерујте, то је право зечево месо. Живе оне међу брезама, купају се у тој води, малој бари, а почивају на храстовим крунама. Љуљају се, љуљају тако на њима, па им осиједе главе, те храстови изгледају доброћудни чувари моје шуме, или старе шаљив-

чине из нашега села. Међутим кад ја промолим цијев, оне се дижу све одједанпут, застрашене и машу крилима, као бијелим марамама. Зашто их ја убијам? Откуда ми то право? То ме мучи, наше вечери су тужне за мене! Убијам; сјечем, а себе сарањујем, остају тако црна рана шуме моје, а моја ће се душа мучити у храстовим гранама и плакати у њиним крунама. Кад идем овако колима одмах ме обузме други осјећај чим сам ушао у шуму, све има неко опомињање, све ме тако болно кори и ја осјећам да не могу ништа да речем и немам снаге да се браним.

И одиста Лука дрвар имао је право, мени се је чињело као да су се храстови нагињали да виде наслагано дрво у нашим колима, да се задржавамо нешто у свјежини њихових грана, ишчезавало у облику неког шапата, поново се враћало и опомињало. У један мах мени је све то било тако јасно, да сам знао откуда тај влажни задах храстовине и мирис јасенове коре.

Међутим је друмом био гушћи мрак, кола спорија, а Лука дрвар узмахује помамно бичем. Доље ниже потока кроз храстову шуму назирали су се, дубоко испод друме, кровови сељачких кућа, престрашене мале куће, прозорчићи, дим што узвија! Друм протиче, а храстови се љуљају, преплашена препелица узноси се с пута у шуму. Далеко у дну шуме бјеласа се вода. Стижемо у близину воде на којој ми је још у почетку дрвар скренуо пажњу, коњи постају хитрији, а Лука дрвар прича:

— Не пати, знате, шума само од моје сјекире, нађем ја тако покрашћене храстове, гране попадале по путу и покресане младе брезе. Ја не чувам моју шуму, те тако прошле године посјекли ми сељаци храст извише потока. Био је то најљепши храст у мојој шуми. Силно дрво, старо, али чврсто, гране густе, праве младице, љети најљепши хладњак, поток му био из коријења, те ту земља била врло мека, завила храстова круна тврда, готово да трипут сине гранама. Нигдје рањено дрво, ни мрав да је под кором промилео, рукама га нијеси могао обухватити. Сељаци га ноћу посјекли и до зоре су дрво од њега преносили, па ипак остао је готово сав. Како ми је тешко било кад сам га видио! Примијетим ја, кад сам ишао, да храстове круне не грле снажно небо, а оно се некако угнуло у њих, па готово прерасло на једну страну. Кад тамо, али посјечен најљепши храст. Дирљиво га је било видјети, моји храстови уздрхтали као људи. Загушио га поток, испод њега притиснута клобуча вода, а њему одсјечена круна, као силна глава, ваља се и топи у потоку. Синула испод коре бијела храстова рана, па нарашћује над водом као да из ње крв тече. Шта ћете, стао сам па плакао! Никоме нијесам о томе ни ријечи рекао, међутим сељаци су долазили и причали ми како је то војска учињела, јер су се, веле, телефонске жице замрсиле у храстовој круни, а то проклето дрво онако силно дато јечало њима и кидало их. Само ми је једна рана остала, знате, желио сам да видим пепео тога дрвета, а знам да је јако буктало на сељачком огњу и осјећало.

Вене и мре моја шума, кидам је и ломим, а самога себе убијам. Кад једном она сва оголи и сине тужан камен све ће из душе ишчезнути. С њом ћу и ја да умрем. Храстови што ме хране и ова дрва што носим све ме не може задовољити. Како бих срећан био када бих имао уклети крај земље и када би опет синуо онај нанос Добрског Лука. Шуму не бих дирао, већ бих опрезно ступао и гледао је како расте, једнако бих и ја с њоме растао и живио, живио колико буде она живјела. Долазио бих у јесење дане и слушао како плачу храстови. Заједно бих и ја с њима плакао и јесен шуме моје била би јесен живота мога! Како бих се зими дуго задржавао да гледам меки сњежни покров, тај бијели покров шуме моје! Гледао бих даље меке, зечеве трагове, стизао бих га у ломинама и шћућуреном на камену говорио бих му: „Не бјежи, не плаши се мене“! Све би ме вољело, све бих волио, ја бих живио за шуму, шума за мене. Живио бих у хладовима старих храстова, на ливадама изнад потока и на лакој маховини старог дрвећа, хранили би ме хитри зечићи, миловали бршљани и пјевале ми мале птице, био бих срећни храст у шуми мојој.

Лука дрвар узмахну силовито бичем, конопац се зави у зрак и пуче покрај ушију. Коњи потјераше. Ја се мало поисправих на своме мјестанцу и нестремице гледајући дрвара запитах:

— А зар се шума не млади?

Узрену трава и сину шибљике, олиста младика, па завије, али жртви се не дижу, храстови настају, а убрани храстови убили црну земљу и направили прави гроб. Има тако у високим крунама овога дрвећа скривене туге за посјеченим дубовима. Задржава се она негдје у лишћу, па роси с њега по малим путевима што увиру испод храстова, тражи негдје дубоко склониште у шуми и прича травама, или плашљивим зечевима и малим свитцима. Јест, свитцима, они живе дубоко у меким листовим постељама или у пукотинама храстових кора, читави је то свијет. Тако с већим мраком излазе они, па само свијетле, као мали искидани кончићи, лете кроз ваздух, губе се у храстовини, или у мрким линијама храстових набора, што их чине сагнуте стољетње круне. Не знате гдје су, али тек осјећате, нешто се буди у лишћу, полако се подижу храстова пера и роса миче преко листа, па виси сребрна капља — није још ни пала, а свитац миче своје зеленкасто крило и ненадно вам је прешао испред очију, гледате губи се, губи и ишчезава у шуми мојој. Тамно. Бунбар зазуји испред ваших ушију, престрашена јаребица одлети, а ћук се се одзива на пању.

А да видите само пчеле, улишта у шуми мојој! Знате, господине, имам ја тамо малу сламењару у шуми. Лежим ту често и вадим мед из улишта. Шумски је то мед, мед из цвијета. О, има тамо сваковрсних цвјетова што их пчела пребира, зелених, плавих звончића што има. Смију вам се климају добро јутро испод сваког грмена, пребира овде пчела најљепши цвијет. Шта је бог дао овамо пчелина, на сваком камену уцвао он, чврст, пернат, пун мириса, па

колико још мајчине душице! Ту је пчела тако напредна, пуна улишта и ври мед, сваке године ушикам по једну нову пчелу, а овамо тако питоме, да човјек нема муке с њима да ради. Једанпут нијесам ни љубичице брао, него их онако ушикао ујкајући у ручице, међутим оне наврле облаком, па зује око ушију и некако пјане од онога ујкања падају и тавне. Ја чврсто држим руке и упро у палце, па само ујкам међу дланове, ври пчела, само ври, па како ове падају, нове ничу извише шуме. Има пчела и у храстовим рупама, у чворнатим ранама старих дрвећа, гледам их кад узлете, тако крупна, тако напредна пчела, прскају улишта од меда!

Тако расте и мре моја шума, она је као моја душа. Ја знам кад посечем високе дубове и сложим их у дрвљанике, да кидам тако властито срце, расте срце у шуми мојој. Тако у високим храстовима или дубоко под њиховом кором сише оно живот и радост, скрива се у густим ломинама у црним увалама, тамо где су скривени поточићи или под неким израстом маховине, гдје леже зечеви, или међу младим брезама што подрхтавају над водом, у неким нараслим птичијим гнијездима, свуда, свуда осјећам ја да је дио мене, па ми је све тако познато, дирљиво и жалосно. Не бојим се ја кад уђем у шуми ничега, свака ме грана ту познаје, сваки ме храст ту поздравља, смјеши ми се небо изнад њих, хватају ме рани сумраци, свитања, весела пјесма попаца, што пјевају на храстовој кори, или зрикавчев отужни глас, глас шумског тестераша што пили младу храстову гранчицу — о у свему сам ја! И знате шта (дрвар се наже и шапће ми на ухо) у вјетровима што кидају моју шуму, лудим вјетровима што се дижу из пећина, па се раздвајају на поточини да опашу с обадвије стране моју шуму. Помаман је то вјетар, завија свако дрво, дрхте храстови, а он реже, кида се кроз узане камене процијепе, завија кроз црне храстове рупе, дрхти шума, љуљају се стабла и коријена, скубу дебеле жиле, покрећу — то је лелек шуме моје. Ноћу се често види како се у мраку ближе храстови, како плачу над посјеченим дубовима, како се купе у лелеку, црне, као љуљају, сиједају и разилазе. Ја сам тако често у мојој шуми слушао шумско опијело старих храстова, траже они у ноћи душе одсјечених дубова, хватају се, иду у ноћи, одлазе на усамљеним пољанама и ближе се шуми са лелеком. Сахрањују оне старе пањеве сухим лишћем, затрпавају земљом, наваљују камење, праве гробове одсјеченим храстовима, жале за њима, тугују, бол суши дрво, старачка туга, режу се црне дубоке линије преко њиховог дебла, сиједе им у крунама големе године. Јест, шума тугује, шума плаче, чиме иначе објаснити ону велику вјетруштину што с јесени ваља с планине па се живо котрља до у дубоку шуму, ту замире у убогим мјестима, да се живо огласи преко поточине и удари долинама, враћа се у сељачке забране, ваља преко међа, навире пред кућама и бучи као поточине у јамама. Нијесу то здухачи, него велики лелек шуме, плачу стари храстови, раздвојени другови, убија се читав народ један, плачу моја дрвећа, жалост је у шуми мојој. У те дане често сам у мојој колибици, наложим огањ, савијем главу на кољена, па само плачем

као дијете, плачем као моји стари храстови, а вјетар што крши и ломи гране убија ме ту у душу, па тамо копа дубоку рану, нагриза и скубе душу исто као што копа земљу око мојих храстова и кида им стољетне жиле.

Како бих радо испричао тугу моју старим храстовима, желио бих да ме свако моје дрво схвати, желио бих да ме она познају, као што их ја познајем, да дамо један другоме душу, да заједно тугујемо, да жали она мене, као што ја жалим њу. Ноћу кад наложим на огњиште, примакнем столовач и причам причу о тузи мојој. А огањ силно плана и црвени, слуша моју причу и црвени огњени језици лижу високо, заустављају се горе, па полако силазе да кажу храстовим пањевима што сам им казао. А ја причам, дуго причам....

Радо ћу се увијек сјећати дрвареве приче, он ју је послије оставио у хану, што се је налазио уували иза црне наваљане земље. Велики дио ноћи ту смо провели, а кад смо већ нанову кренули, добричина ми је опет показао на шуму. Чињела ми се је, у колико смо је све више остављали за собом, једнако црна, велика и добро-ћудна, као душа Луке дрвара.

Ник. М. Лопичић

МЕЂУГОРЈЕ (Крај)

II

У прву недјељу Андрија се придигао раније него обично. Обукао [illegible]сно одијело, кошуљу од ћереће обрубљену око врата и рукава црвеним гајтаном, узео молитвеник и упутио се у Велики Ограђеник. Тамо је требао да се види са братом Филипом ради неких четвртара који су држали земљу већ двадесет година, па је хтјели сада присвојити, а која је била власништво његово и Филипово. Успут се присјећао оне ноћи прије два дана, кад је, изненда, сусрио Стану, ушао јој у траг и дознао да крадомице излази ноћу, и то му је све још било као сан. „Ето, ја јој рекох, — и главом је одмахивао, — па век бива шта ће бити! Не може овако. Или љуцки, или нећемо под једним кровом. Ако си ти, женска главо, незадовољна, тражи боље. А ја ти опет велим као отац (— слушала си ме и живила у љубави са покојником —): Не загорчавај ми дане под старост. Јок, то не могу подносити И нећу да се брукам. И ни теби не дам да радиш шта хоћеш. — И гегајући се преко крша отра савијеним јаглуком мој с чела. — Ако дигод хоћеш, слободно ти је. А грихота ти је оставити оног црва, још нејака, слаба. Оно ће остати са мном, нема ту разговора. Боље ти је у зеницу кренути него у њ. А ја знам, мала, још си млада и мука ти је без свог друге. Сви смо људи, од крви, од меса, па ... ето ... само поштеним радом ...“

Он је то Стани рекао сјутрадан, одмах послије оне ноћи, у изби. Дозвао је да му донесе сумпорачу. Она је мијењала боју у лицу, стајала као укопана, без иједне ријечи. Разумјела је само да јој је о

дјетету нешто говорио и чинило јој се као да је удара маљем по глави а она прима ударце лако, без болова. Није чула ништа о томе како би било да се она уда, оде у другу кућу, али је и сам Андрија ту мисао данас себи друкчије исказао, и са више попуштања, него тада пред њом.

У Великом Ограђенику није се он дуго задржавао, јер је хтио да стигне на вријеме на мису. Попио је каву, присмочио комад погаче и Филипу наредио шта ће исказати на аграрном уреду у Мостару.

Вратио се прије једанаест сати пред капелу. Подворник је мео пошкропљени под око олтара, а жупљани су већ придолазили у групама и сједали пред капелом по гробљу које је било зарасло у жуту увелу траву и прилично запуштено. Андрија се наслонио на предњи зид капеле и читао полугласно молитве, док се фра Пешко облачио у мисно одијело да одмах отпочне службу.

Онако разроване душе и рањена срца Андрији се чинила ова данашња миса нарочито свечана и ријечи које је фра Пашко изговарао, њему тако добро познате, биле су данас за њега двоструко значајне и падале му на душу као мелем. Повјетарац с југа мирисао је влагом, миловао жуту, уцвалу траву и нечујно збијао лишће у гомиле. Цијели пук је пратио службу и одговарао заједно са подворником и гласови су се таласали по гробљу. Глас Андријин био је некако самосталан и он је сваку ријеч изговарао гласније од осталих па је чак некада одговоре почињао први а свршавао посљедњи.

Он је тачно знао, послије ових фра Пашкиних ријечи, које ће се данас еванђеље читати, пошто је сваке суботе унапријед прочитао сву мису. И док је фра Пашко својим подигнутим гласом читао еванђеље, он се осјећао као подмлађен, пошто га је свијетло у души снажило и кријепило. Вјеровао је као ријетко ко у читавом пуку — јер их је мало било који су могли тако дубоко вјеровати као он — да ово сунце што се сада бори с облацима и што их разбија па обасјава овај пук што клечи пред олтаром, долази ради ове молитве. Погледа у сунце које га једним слапом зрака засу, па обори главу.

Осјети да је човјек дужан на земљи да трпи. И то га је подржавало, то му је и улијевало снаге да не клоне. На кога би своје наде полагао? На Николу? Бог је тако одредио па треба истрајати. Наједном све му побијели пред очима и он изгуби из вида и олтар и свештеника и пук: угледа себе као на једној равној, обасјаној пољани, гдје клечи и моли, а с неба чује у хору гласове: Слава теби, Господине! Тргну се кад фра Пашко отпоче завршну.

Послије мисе он приђе фра Пашки.

— На здравље ти молитва, фра Пашко.

Фра Пашко се нешто задовољан осмјехивао. Распитивао га за унуче, за осталу чељад.

То питање паде у тренутку кад је Андрија био спреман свакоме да прашта и да му „прогледа кроз прсте“. Фра Пашко се, међутим, сјетио јучерашње Станине посјете за коју Андрија није знао. Било је то послије подне, баш кад је он у винограду подијевао коце. По-

служитељ га призва. Умио је руке, мало се отресао и сазнавши ко га тражи (она је претрчала, журно, преко удолице и понијела у јаглуку неколико јаја), стао је пред огледало и засукао на шиљак своје жуте, дугачке бркове.

— Шта је, синко мој? — он јеословио тапшући је по пуним раменима. А драго му је било увијек са њом коју ријеч проговорити.

— Ма ја дошла да те питам за савит... знаш како је, фра Пашко...

— Сиди па причај, добро моје. У тебе је свака на мисту, Исукрст ти помогао. — Па је увео кроз врата на којима је било написано читким словима, на дебелом картону: Разговорница. Упиљио у њу очи и слушао је помичући доњу вилицу лијево и десно шмрчући прашка из бурмутице. А она му је причала, у почетку збуњено и испрекидано, па затим све отвореније, кад је спазила какао је он гледа меко и топло као да је потпуно разумије. Ето, не може овако сама. Ноћу се престраши, и све јој се нешто приказује, па јој не да живој мира. Дијете спава сном праведника а на њу навали несаница. Ноћ тешка, дуга, дуга као гладна година. По рафовима све се ствари помичу, карпуза нарасте као пласт по ком падају кријеснице, а гуњци објешени о греду почну се њихати. Дође јој тешко на души, а кроз тијело нешто заструји и јако, хучно зашуми у ушима. Дамари се разиграју да јој дах стане.

— Тако ја изашла у авлију неке ноћи, касно, утучена и у бунилу. Видио ме бабо... и Бог зна шта је помислио... Мука ми је велика.

— Хајде реци, синко мој, — храбрио је фра Пашко слутећи шта би имала још да каже: — да се ниси с киме загледала, а? Млада си и рано си остала удовица, још си као пролитња роса на листу. — И он је узео за руку, пуначку, па је мало промешкољио и палцем утрао оне двије три рупице на њеним ручним чланцима. — Реци, слободно ти је рићи.

— Стидим се... и као велим незгодно без мушке главе. А бојим се да није грихота. Добро ме пазе, ко своје рођено дите.

— Није грих удати се, синко мој, само људским и поштеним редом. Твоја је воља. Само гледај кога ћеш. До тебе је...

Исповијест Станина сада је фра Пашки пала на памет, када је са Андријом окренуо низ цесту, управо кад се подне објављивало. Згуснути облаци скупљали су се, а густа јата врана пролијетала у висинама, кричећи.

— Није дуго до кише, Андро. Сада ће и студенци закопотати, шта велиш?

И вриме јој је. Дуго смо је и чекали.

Кад је Андрија дошао кући затекао је чељад збуњену и као поплашену. Замало је сазнао да је Стане одбјегла још ноћас, сама, а дијете да је нешто слабуњаво и да има ватре.

IV

Кад се са тромеђе пође цестом у Љубушки има на осмом километру један рукав на десно: то је пут који води преко Церна. Туда су удолице повезане једна за другу, земљиште валовито, али пуно

сивог крша на ком се понегдје види који закржљао грм сунцем сажежен и вјетром растрган. Прије су тим рукавом могла и теретна кола, а сада он је запуштен и њиме пролазе само пјешаци и кириџије. Све до назад годину дана покрај Бунарова над којима су се наднијеле старе врбе и гдје цвјетају, као у каквом заглушју, крупни главати шипци, које сеоска дјеца оберу прије него заруде, била је отворена сеоска крчма. Често, дубоко у ноћи, видио се један прозор освијетљен и он би, онако румен, као црвена тачка у мраку, намамио многог задоцњелог путника да ту преконачи.

Перо Сиврић, прозван „Криви“ (ваљда зато што му је десно раме било нешто уздигнуто над лијевим) десетак је година у том прибјежишту касапио јарчевину и крчмио вино и ракију. Вазда се код њега могао наћи комад обареног меса и чаша вина. Кад се вратио из Јужне Америке, гдје је провео пет година мијењајући струке и занате, оно мало пара што је донио уложио је у крчму. За земљу није много марио, а није му је имао ко ни обрађивати. Једини син му Матиша, послије одслужене војске, оде у финанце и не хтједе да чује за кућу.

— Зар ја да кулучим и разбијам овај камен? Нема среће, мој драговићу, у тој шаци чемера. Сит сам наше сиротиње ко Грко Бога. Него идем у службу, да живим ко човик.

Долазио је кући два пута као службеник. Лани је отишао и на мису у Међугорје. Испеглан, прописно обучен, са капом које је одсијевала на сунцу, избријан и са штапићем у руци. Дјевојке су га погледивале, а он је сељацима нешто крупно и гласно објашњавао. Тад се са Станом упознао.

Убрзо је Перо умро и Матиша се морао захвалити на служби. Оно мало земље требало је неко да обрађује, а стара му мајка није могла никуд сама.

Крчма је била затворена, а прозори с поља заковани даскама. Пред њеним вратима, на каменој клупи, одмарао би се у подне какав кириџија пошто је коње напојио и бацио им нарамак сијена.

Матиша се био одлучио да бар један добар комад земље преврне и засади американком. Одабрао је ледину у Међугорју, ишао да је трапи и остајао по читаву недјељу.

У том је наишла љубав са Станом, брзо, на пречац. И договорили се да она одбјегне и да се вјенчају. Он је рачунао као посигурно да ће бити и нешто мираза већ ради дјетета које ће данас-сјутра доћи за мајком, јер неће, онако лудо, моћи без ње. А и Андрија ће се најпосље с њиме помирити.

Стана је у ноћи од суботе на недјељу побјегла прије сванућа. Пресвукла црнину, покупила у једну бошчу и добро увезала нешто рубља, једне опанке, двадесет и неколико динара што их је чувала под сандуком и молитвеник.

Матиша је чекао са једним јараном коме је све био повјерио, одмах испод села, под једним орахом иза плота. Ослухивао је. Ноћ је била пуна звијезда, али без мјесеца. Тамо иза брезових гајева, на

једној главици, видик се био почео бијелити: није још дуго до мјесеца, па ће се просути срма по земљи и бразде по угарима засјаће. Под хумском гредом, у даљини, чули су се узвици пијане младежи: Ој! Ооj! Неко је одговорио пуцњем који је одјекнуо кроз ноћ.

Наједанпут су се зачули брзи кораци низ цесту. То је била Стана. Била је мало задихана и ублиједила, али насмијана као онај који је на све прегао, не разумом него срцем и дубоким нагоном живота. Понудили су је гутљајем ракије из чутуре и окренули низ цесту: њу узели међу се (Матиша је обујмио око паса), а она метнула обојици руке на рамена (овоме другом, будућем куму, мало стидљивије). Корачали су кроз ноћ сигурним кораком, сви млади, зајапурени, а у Стане су се тресле набрекле груди, снажне и зреле, док је пјеса одјекивала:

Хај! за здравље секе наше
Сазваћемо све гајдаше.
Ој, ој, јаблане мој!

Сјутрадан чули су, на своје велико изненађење, од жупника у Студенцима, да се и поред данашњег навјештења не могу вјенчати прије него што вјенчање одобри међугорски жупник, који мора молити бискупа у Мостару да се Стане може вјенчати у другој жупи.

*

Андрија се био скаменио и шутио као заливен. Дијете које се било опасно разбољело добивало је све јачу ватру, и то га је у велику бригу бацило. Фра Пашко је наређивао да се дијете трља русатом и сарансаком по цијелом тијелу а нарочито по табанима, али и то није помогло. Позван је у посљедњи час и доктор који је нашао запаљење плућа.

Никола се мотао по кући и снебивао; бојао се Андријина погледа као муње, све се некуда скривао и налазио као у послу; код куће га није бивало баш онда када је највише требао, као да је пропао у црну земљу. Пронашли би га најпосље у стаји гдје босоног, лопатом грће ђубре и по зиду убија стоноге.

У соби је сједила стара Шима и никуда није могла макнути од боних нога. Од болова је отпухивала као надувена мјешина климајући се горњим тијелом напријед и назад. Дохватила би са столице понекад по један уштипак па би га облапорно ражвакала десном страном вилице, пошто су јој на лијевој многи зуби били поиспадали.

Тако је потрајало неколико дана и дијете умрије. Андрији као да паде на главу тежак, црн облак; нешто му се дубоко у души раскиде а на очи навуче некаква маглуштина: вид му је чисто био потамнио. Осјећао је у коријену да су попуцали сви конци који су га спајали са нечим новим, животворним, и да се његове наде немају више чиме да хране. Комшилук се сав измијенио, једни су одлазили, други долазили, али он никог није примјећивао. Шутио је и гледао у воштаницу што је пуцкарала поврх жуте мале дјечије главице. А на махове би скочио, јаукнуо као рањен тигар и превртао тамнокрвавим очима: — Ај, липо моје! Ај, сине мој!

На Стану су скоро сви били заборавили. За вријеме дјетиње болести ништа јој нијесу јављали нити су је звали, јер се било прочуло да још невјенчана живи у кући Матише Сиврића. Само је Андрија, јутрос, кроз сузе, и колебајући се, изговорио:

— Како би било да се матери јави?

И на томе је остало.

Сахрана је била одређена за послије подне. Пред басамацима су била наслоњена носила у којима су се сеоски мртваци носили на гробље. Два младића пртили су на леђа по једну врећу да прије пратње стигну на гробље гдје ће јелом и пићем понудити свакога за душу дјетињу.

Баш у том часу затутњала су на завоју цесте троја теретна кола натоварена бачвама. Нико није знао од куда ту и гдје иду. Колари подвикујући на знојне коње журили су и зауставили се пред Андријином кућом. Један је ушао у авлију и предао писмо: Иво Троколи из Имотског писао је Андрији да му још данас наспе и прије мрака отпреми троја кола вина. Колари су се, послије, згледали, нешто промрмљали па тек пошто су се попсовали, повукли кола испред врата и почели коње разуздавати.

Кад је фра Пашко довршио обред дијете су положили у носила која су прекрили плавим прекривачем са керицама.

Андрија се с муком придигао и уз помоћ једног комшије сишао из собе. Тетурао је, надувен од плача, и застајкивао, па би га Никола придржавао. На пола пута до гробља он је изнемогао. Сјели су га на један камен док је спровод одлазио даље.

— Хајде, липи мој, намистите га.... уредите га... Гуњац нов пода њ. Да му не буде тисно.... Хајде, брате слатки.

И њему се потпуно тад замрачи. Учини му се као да се са истока Вележ нагиње па хоћи да га поклопи. Отпусти руке и загледа се у једну тачку.

Недалеко од њега двојица су, у пролазу, разговарала:

— Ко ће оно вино крцат? И ди ће?

— Ко? Дошли трговци с мора. Зна се у кога ће. Ласно је за Андрију, мој брате. А шта ћемо ми с нашим?

У удолини покрај Лукоча неко је пјевао, а у предвечерје, тамо у страни, одјекивале су двојнице, меко и болећиво.

Јован Радуловић

БЕЛО ЈУТРО

Јутрос се планине хладном белином
Језиво светле ко покров мртвачки.
Гладан орао урвином штекће
И вреба плен.

У смрзлим гранама самују тице.
Кроз густо шибље звери гладују
И блуде погледом далеким низинама
У туђе пределе где људи живе.

Хладна белина болно ме таче.
На огледалу видим јутрос је беља
И ређа коса на мојој глави.

Јутрос се и дом мога детињства
Под мокром дубравом у снегу дими;
На прагу деца дорасле браће
Озебла, бледа, с белом радошћу,
Ко и ја некад, снегу се смеше.

А украј огњишта мајка ко сен
Дозива унучад, притиче ватру
И стрепи за давно отскиталог сина:
— Где ли је сада? —
— Да ли је његовој дечици хладно? —

Доле, на брегу, по нашем гробљу,
Труле крстаче из снега вире;
На њима већ избледела имена
Драгих и милих мога детињства.
По крстачама пали озебли врапци.
А уза звоник мале црквице
Црна носила некога чекају.

Далеки доме, јутрос си хладан;
Сву радост коју ми некада даде
Јутрос је први завејао снег.

И теби више туђин сам постао
Ко бледој дечици на твоме прагу
Где и ја прве радости сретох.

Још, само, полусуха крушка за кућом
И у обору крњи столетни дрен
И на огњишту мајка ко црна сен
Данас би ме с правом радошћу срели.

Кроз хладан поглед беле планине
Све јутрос видим, све јутрос чујем,
И свега се болно преболно сећам.

Ја већ страхујем и све ме плаши
И хладна белина далеке планине
И први снег по мојој коси
И безбрижан осмех деце на прагу
И труле крстаче и црна носила што неког чекају.

Радоје Мирковић

ТУГА ЗА НЕБОМ

Сјај чудни један небо точи,
На добру сишло земљу крадом:
Носе га, носе жутим градом,
Носе га стакла, воде, очи...

Сјај чудни један запад има:
Висока стабла к њему стреме;
Пут њега noћас птице неме
Одлећу пјане, у јатима...

Даљином снују мир и тама:
Ја, вечном скитњом уклет пешак,
Однећу њима задњи смешак
И младост сињу у ритама...

Од неба твога жутог пијан,
За мир ти, Боже, молбу шаљем,
Ја, проклет песник, тешким маљем
Живота црног изубијан...

Александар Ивановић

СУНЦЕ

У бела пролетна јутра радошћу певају шуме
светло се у грању смеје: зорино лице.
У окнима казнионе изгарају очи:
узници чекају сунце.

Пропињу се бледи костури са лежаја тврда.
Лахор кроз окна доноси песму далеких гора.
Пуцају срца у чежњи. Јектика собама звони:
светло ће донети здравље.

— И падну опет уморни људи на лежаје тврде.
Окна заблеште рујем: Сунце.
А живот у срцу врисне,
ко у ланцу зверка.

Алекса Ујдуровић

НАШЕ ПОРЕКЛО

— РИСТУ РАТКОВИЋУ —

Друже, ноћи страшне и кобне ноћи
покрадоше нам последни сан детињства.
Уморни смо, без моћи,
болни смо.
Пролисмо тешке лелеке
низ распаљене цесте болнога града;
Увек нам душа млада
пуна ужаса и јада
заплаче над цестама.
За нас не беху лепе жене,
приче по месечини;
лутасмо по улицама болнога града
без нада,
увек сатрвени туђима јадима.
Наше су мајке сањале о делијама и меду
а ми увек у души студени смрвљени и у леду
копасмо нове хоризонте наших чезнућа;
наша је горућа
жеља била
да бедник добије крила
и да полети у облак.
Наши су дедови сањали о атима и мејдану
о силном султану
што носи одећу од злата,
а ми смо јаукали сред блата
гледајућ где наша браћа умиру од глади.

Илијас Добарџић

ПОХОД ВЛАДИКЕ РАДА НА ПОДГОРИЦУ

О походу владичину на Подгорицу имамо два извјештаја: један код Медаковића [1], а други у писму руског конзула Гагића руском посланику у Бечу. [2] Медаковић пише, да је с једним одјељењем војске која је оперисала пут Подгорице заповиједао Владика (тада још архимандрит) а с другим Ивановић (Вукотић). Уз Црногорце пристали су и Хоти, који у Хотској Гори затворе скадарски пут и узму Плавницу, тако да је долазак Турака у помоћ Подгорици био посве онемогућен. На путу за Подгорицу Владика освоји Горицу, а Ивановић Љубовић. Послије неколико дана опсједања, закључено је да се учини јуриш на Подгорицу 1. марта, но уочи тога дана повуче се сердар Филип Ђурашковић с ријечком нахијом у Љешкопоље, а Ивановић с осталима остане у Голубовцу. Пред зору Турци крену из Подгорице пут Голубовца на Ивановића. Извијештен одмах млади господар о немилом догађају, да би спасао Ивановића, узјахавши на коња, кликну: „За мном, ко је момак!“ и крене одмах с војском на Подгорицу. Опазивши то Турци, оставише Ивановића, па се врате, да бране Подгорицу.

Гагић, опет, овај догађај описује овако: „Концем минулога фебруара Црногорци су опет покушавали да заузму Подгорицу и да присаједине Црној Гори Зету, но покушај, будући бесмислен, био је неуспјешан и сасвијем несрећан за невољне Христијане зетске и албанске, који су учествовали у овом дјелу. Црногорци некако успјевши да подигну зетске, хотске, малисорске и миридитске житеље грчкога и римскога вјероисповједања, против Турака Султанове странке; изашли су из својих граница, разредили су се у стану близу Подгорице, једнијем дијелом војске окружили су је и принуђавали да се преда, али послије осам дана изненада ноћу оставивши Подгорицу и при њој један топ, срамно и стидно без нужде, повукли су се у своје границе, предавши у освети турској побуњене и устале против њих зетске и албанске Христијане, чије свештенике и старешине Турци немилостиво истребљују“.

О овом догађају ја сам нашао још један нови документ. У Цетињском државном архиву чува се једна рукописна биљежница

[1] В. М. Г. Медаковић: „П. П. Његош“. Нови Сад 1882.

[2] Др. Л. Томановић: „Петар II. Петровић Његош као владалац“. Цетиње 1896. стр. 27.

Данила Павковића Новљанина. Павковић је рођен у Херцег-Новом 1755., а мемоари у његовој биљежници иду до год. 1832. Павковић је, дакле, био савременик похода на Подгорицу и о њему је оставио важну биљешку. Та биљешка гласи: „Года 1830 кад везир скадарски крену својом војском против Руса, нађе се неки Цеклињанин и други межу подобан Његуш и без договора митрополитова подбунише нека села у Љешкопољу, да се одметну од власти турске, а више-помјанута два као буњивца поразумјевши се тајно с подгоричкијем Турцима, а немилостиви Турци ненадано напану на јадне Љешкопољце, попалили и посјекли што гођ су могли, а издајници остали на есапу само да нијесу њиови посли: што вам би — то вам је! Мње неизвестни причини крајнаго разоренија фамиље Вукотића в Подгорици, но знају то, что г. Вукотић весма долго борил сја с нечастијем при всеј својој крајности — он не преставал блистат остатками својих предков; накоњец к тому же и два брата, которим војена служба бивала с вјерњејшим способом и два Вукотича отправили сја в Херсону 1792. году и двадесетљетноје приљежаније к служби војеној и њекоторија непредвидимија насљедства от далних родствеников доставили јему способ востановити своје дворјанство. 1831, Вукотић призвани желанијем церногорским народом зања первоје мјесто во владање церногорско, вошед во исполненије должности својеј савокупи Церногорце и берђанске нахије и к тому иновјерце и иноплеменике Хоте и проча. Армија сија состоја из десет тисјашч человјек — напротив турска состојашчаја из двадесет тисјашч. Посла Вукотић Пејовића попа Андрију Јадију с четом Цеклињана у помоћ и на посредство Асану Оту. Таки помјанута чета с Отима бавила се (поразумјевши се тајно с Турцима?) код ријеке Ума. Бјелопавлићи и Пипери и Кучи отаборили се повише Дољан код Горице поблизу Подгорице, а пред њима генерал Вукотић с четири бојне лубарде. Друга девизија церногорска и осталије Ускока, пред њима архимандрит г. Радивој Петровић отаборио се око Везирова Моста. Перва девизија генералова атаковала непријатеља и цијели дан погонили се, а втора девизија не гледала на потерју поднесену. И стидан поменути Андрија својом четом скрио се. По том и Пламенац Марко — смео га јеванђелист Марко! — и то здјелали мнози. Судба хотјела је в сем сраженији показат несчастије генералу, који је био пресљедујем по каменитије гора берђанскије. Слава Богу, што бијегом спасоше се добри јунаци, који утекоше; гдје оставише четири бојне лумбарде, прах и олово и остало од боја знамење“.

У Владичиним актима из овога доба нема трага о овом походу. О њему се говори много доцније, кад су се правдали за овај поход. Кривица је, разумије се, бачена на Ивановића (Вукотића) Како је Ивановић одмах од почетка Владичине владе имао живога учешћа у пословима Црне Горе (па све до почетка 1834 године, кад се вратио у Русију), природно је, што је он обиљежен као главни кривац неуспјелога похода на Подгорицу, све и да није био Владика љут на њега, што није испунио своје обећање, да ће Црној Гори дати обилату помоћ од 200.000 рубаља.

И ако је Ивановић имао у себи понешто авантуристичкога, ипак је он био интересантна личност у Владичиним првим годинама владе. Он је одмах по доласку у Црну Гору био постављен за президента Сената, а написао је и један пројекат Законика за Црну Гору [1]) и т. д. Биће потребно да се о њему и о његовом раду у Црној Гори проговори у посебном чланку према материјалу, који се налази у Црногорском државном архиву.

Душан Д. Вуксан

ЉУДСКЕ ЖРТВЕ (2)

Питање о људским жртвама код *Јевреја* није тако лако скинути са дневнога реда као код других народа, јер многи хришћански теолози упорно оспоравају те жртве, док их рационалисти и модерни критичари налазе и код њих. И ако Бог изрично каже Авраму: „Узми сада сина својега, јединца својега милога, Исака, ... и спали га на жртву тамо на брду гдје ћу ти казати“,[1]) опет неки теолози не виде у томе никакав доказ да су и Јевреји прносили Јехови људске жртве као ни у причи о судији Јефтају.[2]) Када је јеврејски судија Јефтај пошао на једног непријатеља свога народа завјетовао се Господу: „Ако ми даш синове Амонове у руке, што год изиде на врата из куће моје на сусрет мени, кад се вратим здрав од синова Амоновијех, биће Господње, и принијећу на жртву паљеницу“. Његов је поход успио и савладао је синове Амонове, „а кад се враћаше Јефтај кући својој у Миспу, гле, кћи његова изиде му на сусрет с бубњима и свиралама; она му бијаше јединица, и осим ње не имаше ни сина ни кћери. Па кад је угледа, раздрије хаљине своје и рече: ах кћери моја! веле ли ме обори! ти си од онијех што ме цвијеле; јер сам отворио уста своја ка Господу, и не могу порећи....“ Крај ове приче прилично је нејасан — као што је то каткад случај у Библији — те се може по њеном завршетку рећи — како хоће неки теолози — да је Јефтај своју кћи посветио Богу само на служење у храму, али више има изгледа да је она Богу принесена баш „на жртву паљеницу“. То мишљење поткрепљује и факт, да је Јефтај кад је угледао да му кћи иде на сусрет *раздро хаљине своје,* а то раздирање хаљина видимо у Библији нарочито у смртним случајевима, као и у неколико великих народних несрећа.[3]) Тако видимо Рувима гдје тражи Јосифа, па *кад видје да „нема Јосифа у јами, тада раздрије хаљине своје*“, а кад су Јосифову крваву хаљину послала браћа своме оцу, овај ју је познао и рекао: „Сина је мојега хаљина; љута га је звјерка изјела; *Јосиф је доиста раскинут. И раздрије Јаков хаљине своје,* и веза костријет око себе

[1]) „Један пројекат црног. законика из доба Владике Рада.“ Записи I. стр. 44. и д.

[2]) I књ. Мојсијева XXII, 2.

[3]) Књ. о судијама XI, 30–40.

[4]) На пр. I књ. Самуилова IV, 11—12; књ. Јездрина IX, 3.

и тужаше за сином својим дуго времена“.[1]) Јову гласник јавља да му је *кућа пала и побила дјецу,* те Јов тада *„раздрије плашт свој,* и остриже главу...“[2]) Када су пак Јовови пријатељи дознали за његову несрећу, пођоше „да га пожале и потјеше. И подигавши очи своје из далека не познаше га; тада подигоше глас свој и стадоше плакати и *раздријеше сваки свој плашт...*[3]) Када се тумачи ова прича као да је Јефтај само посветио своју кћи да служи у храму, онда нам изгледа да такво тумачење иде више на уштрб но на корист старој јеврејској религији, јер зар би имало смисла и би ли смио Јефтај обмањивати тако свога моћнога Јехову, коме се директно завјетовао, да ће му, ако побиједи синове Амонове, принијети *на жртву паљеницу* што му год изиде на сусрет из куће?! Да је Јефтај дао своју кћи само за свештеницу Јеховину, зашто би онда остао обичај у Израиљу, „да од године до године иду кћери Израиљеве да плачу за кћерју Јефтаја од Галада, четири дана у години“? Зар је служење Господу такво, да треба цио израиљски народ да вјечно оплакује оне које пођу да му служе?!

Видјели смо како су многобројне људске жртве приношене у Ханану баш у епоси када су овај населили Јевреји, те је тешко вјеровати да такви обичаји нијесу у великој мјери утицали на Јевреје, када је познато колико је у историји увијек био јак утицај милије-а, па и да се то не помиње често пута изрично у Библији. Већ у Књизи о судијама кори Израиљце анђео Господњи што га нијесу послушали и раскопали олтаре старосједилаца Ханана, већ напротив „оставише Господа Бога отаца својих ... и пођоше за другим боговима између богова онијех народа који бијаху око њих, и клањаше им се, и разгњевише Господа, и оставише Господа, и *служише Валу и Астаротама...“[4])* Такве преступе видимо и касније, јер се за цара Ахава каже, да је чинио „што је зло пред Господом, више од свијех који бијаху прије њега .... *служаше Валу и клањаше му се. И начини олтар Валу...*“ У његово вријеме чак се и грађевине подижу са људским жртвама, јер *„Хил Ветиљанин сазида Јерихон: на Авирону првенцу својем основа га, а на Сегуву мјезимцу својем метну му врата...“[5])* Цар Манасије, који је владао у Јерусалиму више од педесет година, подиже такође олтаре Валу, *„клањаше се свој војсци небеској и служаше јој .... и сина својега проведе кроз огањ ....,“ а његови поданици „чинише горе него народи које истријеби Господ испред синова Израиљевијех...“[6])* Стање је било такво, да Господ каже Јеремији: „... синови Јудини учинише што је зло преда мном ... метнуше гадове своје у дом који се зове мојим именом да би га оскврнили. И саградише висине Тофету, који је у долини сина Еномова, *да сажижу синове своје и кћери своје огњем,* што нијесам за-

[1]) I Мојсијева, XXXVII, 29—34.

[2]) Књига о Јову I, 19—20.

[3]) Књ. о Јову II, 11—12.

[4]) Књ. о суд. II, 12—13.

[5]) I (III) књ. о царевима XVI, 30—34.

[6]) II (IV) књ. о царевима XXI, 3, 6, 9.

повједио нити ми је дошло на ум",[1] а на другоме мјесту опет кори цареве Јудине и становнике Јерусалима, који „... *поградише висине Валу да сажижу синове своје огњем на жртве паљенице Валу...*"[2])

У Староме завјету има и неколико *директних забрана Јеврејима приношења људских жртава,* као што има доста примјера сличних овима које горе наведосмо, али све то неки теолози тумаче на свој начин, наравно у корист већ постављене тезе, да код Јевреја није било људских жртава. „*Да су* тада — каже на једноме мјесту Фридрих Енгелс, говорећи о образовању државе код Њемаца — родитељи често због сиромаштва продавали своју дјецу у ропство, *доказује закон издат против тога*",[3]) па мислимо да се само у томе истоме смислу могу тумачити и изричне забране приношења људских жртава у тзв. Мојсијевом законодавству. И многи научници нарочито подвлаче, да су везе са асиро-вавилонским народом од времена цара Ахава много утицале на Јевреје, што је за владе цара Манасија толико појачано, да се „култ Молоха свуда ширио. Жртвовање дјеце би уведено чак у култ Јехови".[4])

Инди су као и други народи, приносили својим боговима на жртву разне предмете, али код њих жртва игра нарочито важну улогу. „Ведиска*) религија — то је жртвена религија.... Свијет је створен божјом жртвом, а богови су се родили из жртве.[5]) Временом је жртва од обичног дара или хране Богу добила божански акт, те Инди вјерују да би Сунце престало свијетлити, облаци не би пуштали кишу и све би изумрло само ако би се престало са приношењем жртава[6]) Жртве су биле биљне и животињске, жртвоваху огањ, колаче, млијеко, сому (нарочита течност, коју по њиховом вјеровању, пију богови као код Грка нектар) и т. д. а свуда провијава принцип: Do, ut des (на једном мјесту у светим књигама Инда изрично се каже: „Ево масло, гдје су твоји дарови?"). Али од свих жртава нарочито је одвајала жртва коња, звана „краљ жртава". Изгледа да је ова жртва била првобитно у вези са људским жртвама, али за то нема поузданих доказа, сем трагова у легендама, док у *Ведама,* које имају и остатака старе цивилизације, „имамо чак трагове људских жртава".[7]) И у познатој *Махабхарати,* најопширнијем свјетском епу, видимо и обичај спаљивања удовица (Мадри се, по епу, добровољно спаљује иза смрти свога мужа).[8]) У периоду тзв. хиндуизма поред неких животиња (мајмуни, краве и др.) рачуна се неко дрвеће као свето, али је наро-

[1]) Књ. пророка Јеремије VII, 30—31.

[2]) Ib. XIX, 5.

[3]) Курсив је наш.

[4]) Chantepie de la Saussaye, op. cit. 167.

*) Најстарији период религије Индâ зове се *ведиски* по старим светим књигама, заним *Веде.*

[5]) Chantepie de la Saussaye, op. cit. 244.

[6]) „Исторія религіи" (Зборник), Москва 1909, стр. 68 (Народный Университетъ", N-о VIII).

[7]) Chantepie de la Saussaye op. cit. 248.

[8]) Ibidem, 248.

чито велик култ воде. Поред језерâ особито се поштују свете ријеке, а над свима ријека Ганг. Најсветији се чин рачуна проћи пјешке дуж те ријеке од ушћа до извора и повратити се другом обалом опет до ушћа, а то траје — шест година! „Нема гријеха тако црнога, да га не би могла опрати вода Ганга" — вјерују побожни хиндуисти. Култ Ганга толико је моћан, да су овој ријеци поред осталога приносили људске жртве, и то не у стара доба, већ „још у XVIII вијеку приносили су Гангу на жртву прворођено дијете".[1])

Код Инда видимо и разне мистерије, али у мистерији *шактâ,* поштовалаца Сивине супруге Шакте, религиозни живот по својој прилици долази до најнижег степена. Ту видимо два култа, један јавни, а други тајни; овај посљедњи врши се ноћу са најдивљим баханалијама. „С друге стране, жена Сиве — као богиња смрти и уништења *(Kâli)* — без сумње је, како кажу, захтијевала људске жртве, и у Најпуру је, изгледа, још посљедња генерација приносила такве жртве".[2])

Персијанци су практиковали приношење жртава, али су оне биле углавном из биљног царства: хљеб, цвијеће, разни плодови, гранчице биљке хаоме и т. д. Немамо при руци директних података за људске жртве код Персијанаца, али изгледа да се могу неки трагови тих жртава наћи и у познатом Фирдусијевом дјелу *Шахнаме.* Један од старих краљева, Дахак, — прича Фирдуси — није презао ни од уговора са ђаволом, само да дође до власти. Овај му је помогао да убије оца и сам завлада Арапима, али то ђаволу није било доста, већ затражи код Дахака кухарску службу — пошто се, наравно, претходно претворио у лијепог младића — коју и доби. „Хранећи краља крвљу и по избор јелима, ђаво му се толико додвори да је краљ допустио да га пољуби међу плећа. Али на том месту плећа израстоше две змије које су опет наново нарасле кад су их одсекли. У то један лекар (а то је опет био ђаво) рече да ће се змије смирити, ако им даду људски мозак као храну. Од тада су свакога дана по два човека узимали у ову сврху, а Дахак је све горе и горе зулуме чинио. Засевши на ирански престо... владао (је) 1000 година како се може најгоре. Његове змије су се и даље храниле људским мозгом".[3])

Желећи да умилостиве некога бога, тражећи од овога да им испуни неку молбу, молећи га да им опрости какву казну — стари *Грци* увијек би то радили уз приношење жртве. „Жртвоват се има код сваког важног посла, иако се с пута повратиш, или на пут одлазиш; седми дан послије порођења дјетета, послије смрти, након женитбе, послије зиме, за сјетве, када плодине почну расти".[4]) Жртвовање бјеше, дакле, код свакога важнијег личног, породичног, градског и народног посла, а жртве су биле бескрвне и крвне: плодови, жита,

[1]) Ibidem, 315.

[2]) Ibidem, 318.

[3]) Фирдуси: Рустем и Сухраб (епизода из Шахнаме). Превео с персиског Д-р Фехим Барјактаровић (Издање Српске књижевне задруге), Београд 1928, стр. XLIX.

[4]) Victor Duruy: Povijest Grčka (Histoire des Grecs), izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1881, str. 40 (Preveo i dopunio D-r P. Tomić.

фигуре од тијеста, брашно, разни колачи; волови, коњи, овнови, краве, јунице, козе, свиње, рибе, пси, дивље животиње, а у старијем периоду и људске жртве. Њих (људске жртве) приносаху и главном олимписком богу Зевсу, коме је и Пелазгов син, Ликаон, жртвовао своје дијете, а такође и богињи Артемиди, коју на многим мјестима ублажаваху људским жртвама. И славни грчки трагичар Еврипид (+405 пр. Хр.) износи у својој трагедији „Ифигенија у Аулиди“ приношење људских жртава Артемиди ради умилостивљења. Грчку флоту, која је ишла против Троје, задржаше у Аулиди супротни вјетрови, те краљ Агамемнон — по савјету једног свештеника — одлучи да принесе своју прворођену кћи Ифигенију на жртву Артемиди, како би је умилостивио да му да повољне вјетрове. Као што је Бог у посљедњем моменту спасао Исака, тако се и Артемида сажалила на Ифигенију и избавила је од смрти, али ју је одвела у Тауриду за своју свештеницу.

Код старих Грка видимо људске жртве и приликом погреба. Јегејци даваху мртвацу све што му је потребно за продужење живота у загробном свијету: храну, пиће, разно глинено, сребрно и златно посуђе, многе украсе, фигуре богова и демона, а на Кипру чак и глинене копије свега чим се покојник за живота бавио. — Тако је на пр. у гробу једне невјесте нађена група жена при прању од теракоте, а на другом мјесту фигура покојникова при улазу у бању са фигуром жене која му помаже при купању. То нам јасно свједочи, да су тадањи становници Кипра вјеровали да је на томе свијету потребно чак — прати рубље и купати се. Када је била таква вјера у загробни живот, није онда чудо што су стари Јегејци и Крићани шиљали са својим покојницима на онај свијет и људе, а то потврђују нађене кости у гробницама у Микени.[1]) Такви погреби са људским жртвама дуго су практиковани, а наиме кроз цио т. зв. микенски период, т. ј. отприлике од 1800 до 1100 пр. Хр.

И у *Илијади* (XXIII пјесма) видимо приношење људских жртава приликом погреба, јер се овако описује Патроклов погреб:

„. . . Они што имаху погреб да приреде,
Спремише ломачу сто стопа дугачку . . . .
Па на врх ње т'јело са болом метнуше.
Ахил поби многе овце и волове,
Те њиховим салом љеш Патроклов обви . . . .
Поред њега метну и меда и уља,
Дивна четир' коња и два пса му вјерна,
Па онда прободе својим оштрим мачем
Све Тројанце што је за жртву спремио,
И потпалив ватру рећи ће Патроклу:
Све што ти обећах, све сам испунио —
Пламен ће заједно с тобом прогутати
Дванаест синова смјелих Тројанаца . . . .“

Култ подземних богова био је код Грка јако развијен, па су и овима врло дуго приносили поред животињских и људске жртве[2])

[1]) D-r Wladyslaw Szczepanski: Najstarsze cywilizacje Wschodu klasycznego „Egea i Hatti“, Warszawa-Lwów 1923, str. 47.
[2]) Chantepie de la Saussaye, op. cit. 368.

Онако као што су гледали да умилостиве Артемиду, Грци су људским жртвама ублажавали и гњев Аполонов за вријеме његовог главног празника у Атини, званог *Thargelia*. Овај је празник падао у мјесецу *таргелиону* (мају), па, да би умилостивили Аполона и одвратили велике врућине и епидемије — које су обично ове пратиле, — узимаху људе и жене, те их као жртве бацаху у море.[1])

Приношење људских жртава ублажавано је временом. То се у Спарти приписује Ликургу, „те су божици (Артемиди) на част годимице на мјесто људских жртава бичевани дјечаци тако, да је бивао њиховом крвљу њезин жртвеник попрскан“.[2]) И Солон је настојао да ускрати људске жртве, али их није било тако лако истријебити. По неким историчарима, трагови људских жртава истрајали су на Кипру и Атосу чак до наше ере (т. ј. до рођења Христова),[3]) али је ипак временом људску крв — најмилију храну умрлима по грчком вјеровању у њиховој првој епоси — свуда замијенила крв жртвованих животиња.

Етрурци, један и до данас за науку тајанствен народ, имали су приличну културу и много су утицали на Римљане, нарочито на њихова религиска вјеровања. Они су се много старали о својим покојницима, те су за њих градили величанствене гробнице са неколико одаја, у којима су метали кревете, разне наките, тканине, намјештај, многобројне вазне и судове. Богови подземнога царства били су, по њиховом вјеровању, нарочито опаки, па када би из тога царства изашле душе покојникâ да лутају неколика дана по земљи требало их је умилостивити, а то су радили људским жртвама, јер им је њихова крв била нарочито мила. Чак и познате римске гладијаторске борбе воде поријекло од приношења људских жртава код Етрураца.

И *Римљани* су вјеровали, да душа човјекова живи и послије његове физичке смрти, те су чак по гробницама сипали разну храну, а месо жртвованих животиња спаљивали. И они су мислили да ће жртвама умилостивити разне богове или духове, као и да овима могу одвратити разна зла. На жртву су приносили коње, свиње, овнове, волове (*suovetaurilia)*, а било је и људских жртава. Од њих су дуго сачувани трагови у симболичним супституцијама (бацање Аргеја у у Тибар; вјешање *oscilla* на дрвећу; посвећење младежи Марсу на *ver sacrum*, када су се овоме богу жртвовали и сви плодови) а жртве су се временом свеле на усмрћење зликоваца и добровољно посвећење невиних.[4])

Пошто су вјеровали у загробни живот Римљани по гробу сипаху вино и храну, а заједно са покојницима убијали би и њихове робове, који су им имали служити и на ономе свијету. И у *Енеиди* (XI пјесма), која описује старе обичаје, видимо погребе с људским жртвама. Када је Енеја дознао да је погинуо Палас јурну на непријатење и ухвати

[1]) Ibidem, 402.
[2]) V. Duruy, op. cit. 47.
[3]) Stefanja Semplowska: Starožytna Grecja i jej urzadzenia, Warszawa 1904, str. 95.
[4]) Chantepie de la Saussaye, op. cit. 461.

осам живих младића, које је хтио, као Ахил на Патроклову погребу, принијети на жртву Паласу и њиховом му крвљу попрскати ломачу. Када је све било спремно за погреб обукли су Паласу скупоцјене хаљине, те крену његово тијело, за којим су носили оружје и друге заплијењене ствари у борби од непријатеља,

„А заробљеници са погнутом главом
И завезанима рукама острага
Иђаху у реду, да са својом крвљу
Спремљену ломачу Паласа покропе...“

Тај обичај људских жртава приликом погреба није тако брзо ишчезао у Риму. „Још на олтару Јулија Цезара (+44 пр. Хр.) имало се жртвовати три стотине заробљеника“ — каже g. Tadeusz Sinko, професор Университета у Кракову у своме коментару уз „Енеиду“.[1])

Стари *Скити*, који су живјели сјеверно од данашњег Црног и Касписког Мора, па у унутрашњости Азије до Монголије, а о чијем је обичајима (само европских Скита) Херодот оставио прве детаљније вијести, вјероваху као и скоро сви народи у загробни живот, те су и њихови погребни обичаји, који су „код свих народа увијек једним дијелом религиозног карактера“,[2]) били везани са људским жртвама. Рачунајући да је загробни живот само наставак земаљскога, Скити са покојницима сахрањиваху не само њихово оружје и коње, већ и многобројне слуге и жене, а нарочито је уз погребе њихових владалаца ишло много жртава на онај свијет. Херодот је њихове погребне обичаје детаљније описао, па каже да су одмах иза владаочеве смрти метали његово балсамирано тијело на једну сламену простирку, у нарочито ископаној великој четвороугаоној раци. Око трупа поболи би копља, која споје дрвеним кољима, а поврх свега начинили би кров од танких грана, под којима би смјестили претходно загушену једну од његових жена (по некима чак „све његове наложнице“), гласоношу, неке од вјерних му слуга, кухара, пекарника, коњушара, као и неколико коња, првијенце разна стоке, златне чаше и т. д. Тада би све то покрили земљом, старајући се да могила буде што већа, и тим би се погреб завршио.

Но није само погреб код Скита захтијевао оволико људских жртава, већ је и годишњи помен морао коштати још више људских живота. Када би се наиме навршила година од владаочеве смрти изабрали би између преосталих његових слугу педесет њих који су били нарочито у вољи владаочевој док је био у животу, одабрали би исто толико најбољих коња, па би и једне и друге угушили и извршили над њима неку врсту балсамирања. Тада би кроз коње провукли дуга коља до саме шије, а на исто таква коља натакли дуж кичме до ушију удављене слуге, чији би доњи дио коља заболи у рбат већ кољима учвршћених коња, па када би око владаочеве могиле

[1]) Wergiljusz „Eneida“, Kraków 1924, X, 520.

[2]) D-r Fr. Ratzel, Völkerkunde I, 42.

поређали свих педесет жртава — коњаника свечаност би била завршена и са исте би се разишли.[1])

Скити нијесу правили храмове својим боговима, сем богу рата, којему су ове обично подизали. И у другоме је његов култ одвајао од осталих богова, јер док су свим другим боговима жртвовали коње и разне домаће животиње, богу рата, чији је симбол био задјенути *мач* на врху огромне гомиле суварака, приносили су чак и људске жртве [2]).

Трачани, негдашњи становници Балканскога Полуострва, обожавали су разне природне силе и приносили им жртве, а такође и својим прецима, јер и они вјероваху у загробни живот. По Херодоту, они су при погребима приносили и људске жртве. Код Трачана је владала полигамија, па чим би умро неки од њих настала би међу његовим женама јака свађа, а пријатељи му расправљали би о томе, коју је од жена покојник највише волио. Ону којој је признато то првијенство воде на гроб, ту је убија неки од најближих сродника, те је сахране заједно са својим мужем.[3]) Иза погреба, који је негда био „весео као свадбени пир“, настале би око могиле ратне игре и мегдани, који су по неким научницима, „можда остаци негдашњих људских жртава“.[4])

Празник главног бога Трачана Диониса прослављен је уз звуке разних инструмената, које су пратиле оргиске игре, а ове опет разне жртве. На жртву су приношена „првјенствено жива бића — почевши од човјека“, што је било у вези с канибализмом. Култ Диониса (који је у Грчку продро из Тракије) праћен је људским жртвама до доласка Римљана чак и у Грчкој, а и свештеницама трачкога Диониса приписују канибалске наклоности, које су могле задовољавати само људским жртвама. Гети су приносили људске жртве своме Залмоксу, а код Миза оне су биле посљедње средство за умилостивљење божанства.[5])

Гали вјероваху да се тзв. смрћу не завршава живот, јер је душа могла прећи у неко друго тијело, или је ишла негдје далеко на запад, гдје је била крајина душâ. Вјеровали су да се душе умрлих купе сваке године ради одласка у своју крајину, гдје су их имали одвести лађари са обала дан. Француске. И ако су лађе изгледале празне, ипак су дубоко тонуле у воду под теретом душâ умрлих, а када би препловили Ла Манш и дошли до обала Енглеске лађари би чули глас Бога који је звао покојнике, лађе би се постепено подизале и олакшавале док све душе не изађу, а онда су лађари ишли натраг с празним чамцима својим кућама.

[1] Николай Знойко: Краткiе очерки по культурной исторiи Древняго Востока, Одесса 1910[2], стр. 118–119.— Witold Schreiber: Twórcy bogów (Z tajemnic wierzen ludów pierwotnych) Lwów-Warszwa 1904, str. 198.

[2]) Н. Знойко, op. cit. 118.

[3]) Наведено код W. Schreiber, op. cit 198.

[4]) И. Н. Смирновъ: Очеркъ культурной исторiи Южнiхъ Славянъ, Казань 1900, стр. 17, и тамо наведена литература.

[5]) Смирновъ, op cit. 25 и тамо нав. литер.

Свештеници Гала, звани *друиди*, били су истовремено и врачари и љекари. Храмова нијесу имали, већ су обреде обично вршили под ведрим небом. Ту би каткада приносили на жртву и људе, било ратне заробљенике или оне који су осуђени на смрт. За вријеме солстиције приносили су жртве у част бога Сунца, те би затворили људе одређене за жртву у велики кавез од прућа, под којим би друиди подложили ватру, а тада би настало пјевање, које је покривало јауке запаљених жртава.

Други вјероваху да је могуће прорицати из лета птица, али су каткада за ту сврху и људе жртвовали. Довели би на свето мјесто некога човјека, кога су имали принијети на жртву боговима, „друид би га ударио мачем у груди, па би прорицао будућност према томе како је рањени падао и како је (из ране) текла крв“ — каже Г. Ch. Seignobos.

Приликом погреба — јер, као што смо видјели, вјероваху у загробни живот — Гали су, по Цезару, спаљивали са покојницима све оно што им је потребно за живот на ономе свијету, те су бацали на ломачу поред разних животиња, седала, оружја и др. покојникове клијенте и робове, који ће им и даље, у крајини душâ, вршити све потребне услуге.[1])

(Крај у идућем броју)

Ристо Ј. Драгићевић

[1]) W. Sehreiber, op. cit. 198.

ДЕРВИШ ПАША И УПРАВНЕ РЕФОРМЕ У Ц. ГОРИ

„Правитељствујушчи сенат черногорски“ творевина владике Рада, остао је као највиша и једина судска, законодавна и извршна власт у заједници са владарем од свога постанка 1831 па до марта 1872 године, када је укинут да се место њега установи Велики суд, Државни савет и пет министарства. И ако је у прва два и по деценија свога опстанка одговарао намењеној сврси ипак претварањем Црне Горе у световну кнежевину и њеним живљим везама са спољним светом после 1858 године, Сенат је био неподесан за новостварено стање. Да би се колико-толико одговорили новим приликама основани су при Сенату отсеци за поједине гране државне управе којима су на чело постављани угледнији сенатори. Тако је настојањем Станка Радоњића, свршеног питомца париске сен-сирске војне академије, дошло до мале реорганизације државне управе, односно Сената, 9 маја 1874 године. О тој реорганизацији поднео је извештај [2]) 12 маја далматински намесник, барон Родић аустроугарском министру спољних послова, грофу Андрашију, у коме каже да је пре три дана кнез Никола обнародовао нову реформу државне управе. Том реформом попуњен је Сенат са новим сенаторима: Станком Радоњићем, Машом

[2]) Staats-Archiv Fasz. XL/122 N-o 595 Pr.

Врбицом, Марком Миљановим, Бајом Бошковићем, Станком Вукотићем и Машом Андровим Ђуровићем, као и са секретарем Гавром Вуковићем. Затим су издвојени верски и спољашњи послови у посебно одељење са називом „Књажевска канцеларија“ која је поверена сенатору Радоњићу. Такође су одвојени у засебно одељење унутрашњи послови и грађевине који су поверени сенатору Врбици.

Оснивањем Кнежевске канцеларије и наименовањем сенатора Радоњића за њеног шефа, кнез Никола није ни у чему изменио свој однос наспрам суседа и претставника великих сила у Скадру и Дубровнику. Кнез је и даље потписивао сву дипломатску преписку. Разлика је била само у томе што се је отсада бринуо за спољашње послове поред кнеза Николе и један сенатор.

У први мах изгледало је да ће ова реформа задовољити потребе државне управе, али догађаји који су после пет-шест месеца искрсли — показали су да ни та реформа није била довољна. Подгорички покољ заталасао је не само Црну Гору и суседне српске покрајине под Турцима већ и прилично уздрмао и европску дипломацију. Од октобарских догађаја 1874 па кроз целу прву половину 1875 год. европска дипломација будно посматраше кроз Скадар и Дубровник прилике у Црној Гори и њене односе са Турском. Преписка између кнеза Николе с једне и дипломатских претставника великих сила, далматинског намесништва и бечког министарства спољних послова с друге стране, бејаше из дана у дан живља.

Да би се преписка са иностранством могла брже и боље отправљати, а и да би се учинио један корак ближе ка формалној независности Ц. Г., кнез Никола је овластио шефа своје канцеларије, сенатора Радоњића, да самостално води преписку како са претставницима великих сила тако и са пограничним турским властима резервишући за себе ствари од већег политичког значаја.

Горњу своју одлуку кнез Никола је саопштио циркуларном нотом[1]) доајену конзуларног тела у Скадру, аустро-угарском генералном конзулу Васићу, с молбом да са њом упозна своје колеге. У ноти кнез пише: „En portant aujourd'hui à votre conaissance sette nomination je vous prie de vouloir bien dorénavant vous mettre en rapport aves le chef de ma chancelerie poup tout ce qui concerne les affaires courantes et de considérer tout pièce émané du gouvernement monténégrin partant sa cignatur comme officielle“.[2]) Спроводећи ову оригиналну ноту графу Андрашију Васић каже[3]) да је дао преписе поменуте ноте свим конзулима, који су је примили к знању и обавестили своје владе као и посланства у Цариграду.

Али док је конзуларно тело у Скадру примило к знању ту одлуку кнеза Николе (по Васићевом рапорту изгледа чак и са одобравањем) није исти случај био са турским пограничним властима. Да је код њих кнежева реформа изазвала велико незадовољство види

[1]) Интересантно је напоменути да нота није датирана. Васић ју је примио 16 јуна.

[2]) Staats-Arehiv. Fasz. XXXVIII/175 N-o 17 ad.

[3]) Berichte aus Scutari vom 29. VI 1875.

се из једног извештаја аустро-угарског генералног конзула у Сарајеву, Теодоровића,[1]) који извештава графа Андрашија да је Висока Порта наименовала своје чланове комисије за уређење пограничних спорова са Црном Гором и то: Хасан Едиб-пашу, Костаки-ефендију и као претседника гувернера Босне и Херцеговине, Дервиш-пашу. Порта је обавестила и кнеза Николу да и он одреди своје чланове комисије. Када су турски чланови комисије стигли у Сарајево Дервиш-паша је телеграфисао кнезу Николи да и он одреди своје чланове. На ову депешу добио је одговор поносити Дервиш-паша од Станка Радоњића, шефа Кнежевске канцеларије, у коме га извештава да је кнез Никола по споразуму са Цариградом, обратио Високој порти са молбом да Хасан Едиб-пашу пошаље на Цетињу да се ту најпре утврди основа за рад комисије. Када је охоли Дервиш-паша (један од најжешћих непријатеља Црне Горе међу ондашњим турским војсковођама) добио поменути одговор толико се је нашао увређен што њему, валији Босне и Херцеговине, одговара некакав Радоњић а не кнез Никола, да одмах наређује своме секретару — тумачу Разим-беју да он, под својим потписом, јави на Цетиње да је валија до сада преписку водио непосредно са кнезом Николом и да он неће примати никакав допис од неког другог. Кнез је одговорио Дервиш-паши да је он по новом управном систему наименовао начелнике (Vorstände) који у његово име отправљају разне послове па тако и Станко Радоњић управља спољним пословима. Са овим се Дервиш-паша није задовољио већ је свим средствима онемогућавао рад поменутој комисији, тако да су се турски делегати жалили Порти противу њега. Завршавајући свој извештај Теодоровић каже: „Die weitere Bestimmunge wird nunmehr hohen Pforte gewärtigt, was ich E. E. zur hohen Kenntnisz ehrfurhtsvoll zu bringen mich beehre".

Порта није имала рачуна да усвоји агресивне предлоге Дервиш пашине противу Црне Горе због врења у Херцеговини а затим због Невесињског устанка, већ га је ускоро по овим догађајима сменила са положаја генералног гувернера Босне и Херцеговине и на његово место поставила много неспособнијег Мехмед Хамид-пашу.

Мило Вукчевић

[1]) Berichte aus Serajevo N-o 39 vom 29 V 1875.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ЈЕДАН ДНЕВНИК ИЗ РАТА 1876—1878

5. јула дође г. Божо и јави ми да је Ceccaldi јавио шифрованом депешом из Скадра, да је Сулејман-паша добио наређење да са 49 батаљона крене за Цариград.

6. јула на Цетињу.

7. јула пође ми отац у Трст, да доведе опсадне топове, које је послала руска влада. Истога дана пође г. пуковник de Thoemmel у Котор, да издејствује, да се предаду Црногорцима топови, који су већ стигли у Котор. Здравље ми креће на боље.

8 до 13. јула на Цетињу.

14. јула у 6 сати у јутро пођох с Цетиња и у 9 стигох у Крањи До.

15. јула у Крањем Долу.

16. јула у 4 сата послије подне стигох на Орју Луку.

17 до 19. јула на Орјој Луци.

20. јула у 5 сати у јутро пођосмо за Сливје, гдје стигосмо у 10 сати.

21 до 25. јула увијек на Сливју.

26. јула одосмо са Сливја и залогорисмо на крај поља, на мјесту Баре Риђанске.

27 до 29. јула на истом мјесту.

30. јула учинисмо извијање у западном правцу Никшића.

31. јула осматрање на истом мјесту.

1 до 3. августа на истом мјесту.

4. августа пође Књаз за Цетиње; ми остасмо у логору.

5 до 14. на истом мјесту, у логору.

15. августа у 8 сати пођосмо за Кунак у сусрет Књазу, који дође у Сливје у 10 сати.

16 до 18 на истом мјесту.

19. августа премјестисмо логор на Сливје. У 5 сати по подне Књаз изда диспозицију за напад на Чађалицу, која је у 8 сати у вече узета. Турци напустише шанчеве и повукоше се пут Петрове Цркве.

20. августа чусмо, да су Турци напустили у зору један други шанац сјеверно од Требјешке главице.

21. августа пођох у Кунак на сусрет г. Durando.

22 до 25. на истом мјесту.

26. августа пођосмо на Горње Поље, одатле за Дугу до на пушкомет од тврђаве Пресјеке. Вратисмо се преко логора војводе Петра у наш логор. Истога дана посла Књаз батаљоне, који опсађиваху Никшић, на Горње Поље и замијени их Херцеговцима око Никшића.

27. августа — Велики Госпођин-дан — на истом мјесту.

28. августа пођосмо на Горње Поље.

29 до 31. на истом мјесту.

1 и 2. септембра на истом мјесту.

3. септембра од 3 до 6 сати послије подне наша артиљерија бомбардује Никшић. Овом приликом изгореше двије велике куће.

4. септембра на истом мјесту.

5. септембра састанак Књаза са Скандер-бегом, командантом никшићскога гарнизона.

6. септембра заузета је Петрова Главица. Преноћисмо у подножју Здомира.

7. септембра заузете су Студеничке Главице.

8. септембра у 8 сати дође један турски пуковник на 300 корака до Дукле, да преговара о предаји. У 2 сата по подне табор низама изађе из Никшића и у 3 сата промаршира испред Књаза, који бјеше испод Здомира. Преноћисмо у Горњем Пољу.

9. септембра од 2 до 4 сата по подне стигосмо на Петрову Цркву. Прођосмо кроз варош Никшић и изађосмо на бедем. У 6 сати у вече Књаз пође код Арслан-бега Мушовића. Ноћисмо с друге стране моста Дукле, у подножју Здомира према Никшићу.

10. септембра пренијесмо логор на ....[1])

11. септембра на истом мјесту.

12. септембра преко Трубјеле од 10 сати у јутро до 6 у вече стигосмо на Сијечане. Књаз с конзулима проведе ноћ у кући Ђетка Пејова.

13. септембра од 6 сати до подне стигосмо на Пилатовце.

14. септембра проведосмо готово читав дан на Влахињи и разгледасмо терен ради намјештања топова. Вратисмо се на конак у Пилатовце.

15. септембра опет пођосмо на Влахињу. Заузета су три мала утврђења и заробљено 18 низама. Од 15 у вече до 16 до подне прекинута је паљба, да би се дало времена Билећанима, да се посавјетују ради предаје.

16. септембра у 8 сати у јутро предаде се Билећа. Уђосмо најприје у малу тврђаву, па онда у велику касарну, гдје нађосмо много бешкота, брашна, ориза, муниције, пушака топова, санитетског материјала и 12 мазга. У 3 сата запаљена је касарна и уђумат.

[1]) Овако у оригиналу.

Прелазећи преко Билећа (воде) коначисмо код пута Билеће—Гацко, $^3/_4$ сата далеко од Плане.

17. септембра дођосмо пред Плану, гдје бијаше војвода Петар стигао са 4 батаљона. На подне пређосмо Корита и у 4 сата стигосмо у Степен.

18. септембра од $10^1/_2$ до 1 сат послије подне стигосмо на Крстац. Залогорисмо иза старога утврђења у Чаворов До.

19. септембра предаде се тврђава Злоступ.

20. септембра предаше се тврђаве Ноздра и Смедерево.

21. септембра од $7^1/_4$ до $9^1/_4$ у Злоступ; у 11 у Ноздру; у $1^1/_2$ на Оџину Пољану; у $2^1/_4$ на Пресјеку и у 6 сати у вече у Никшић.

22 до 25. у Никшићу.

26. септембра чусмо да се предала тврђава на Горанском.

27. септ. до 3. окт. у Никшићу.

4. октобра полазак за Данилов Град. Књаз пође у Орју Луку.

5. октобра пођох код Књаза.

6. октобра пођосмо у сусрет нашљеднику до Загарачког Моста.

7 до 14. на Орјој Луци.

15. октобра стигосмо на Цетиње.

16. до 29. на Цетињу.

30. октобра полазак с Цетиња у 2 сата, долазак на Ријеку у 5 сати послије подне.

31. октобра од 7 у јутро до 4 и по сата послије подне у Орју Луку.

1 до 6 новембра на истом мјесту.

7. новембра Књаз пође за Данилов Град, а одатле у Мартиниће, гдје ноћи.

8. новембра по вечири пођосмо за Данилов Град; у $10^1/_4$ били смо на хану Команском (гдје се растадосмо с Књазом).

9. новембра у 7 сати у јутро стигох на Ријеку.

10. новембра од 6 и по до 1 сат по подне стигох на Вир; у 2 сата кренух за Лимјане, гдје нађох Књаза. Овдје ноћисмо.

11. новембра ноћисмо на једној малој висоравни више Лимјана.

12. новембра ноћисмо у једној колиби испод тврђаве, која је на врх Сутормана.

13 до 15. у тврђави Рибњак.

16 и 17. новембра у Зупцима.

18 до 21. крај мора у Селим-беговој кули.

22 и 23. на Шушњу.

24. новембра међу Шушњем и Волујицом. У 8 сати наши заузеше тврђаву Голо Брдо.

25. новембра прегледасмо Голо Брдо; на силаску у правцу магазина (Спич) казаше Књазу, да се утврђење Нехај предало.

26 и 27. између Бара и Спича.

28. новембра опет смо на Голом Брду. У 3 сата послије подне појавише се двије турске лађе код Волујице, испалише око 30 метака и удаљише се пут Улциња.

29. новембра око 10 сати у јутро примаче се луци једна турска оклопњича и испали 40 метака, па се повуче.

30. новембра у Спичу. У 1 сат послије подне двије турске лађе бомбардоваше утврђење Волујицу и преко ноћи остадоше у близини Бара. Око 2 сата послије подне једна италијанска оклопница бјеше се установила близу Голог Брда, но на један сигнал с турске лађе напусти Бар и ишчезну у правцу Италије.

1. децембра јака бура и киша. Турске лађе изађоше из Барскога залива, испалише неколико метака на Волујицу и одоше пут Улциња.

2. децембра на Шушњу. Дође једна блиндирана фрегата и пуцаше на Волујицу, а за тим се изгуби у правцу Улциња.

3 до 6. на истом мјесту.

7. децембра једна оклопница и једна фрегата турска дођоше у Барски залив и испалише на Волујицу и Голо Брдо око 300 метака. Паљба је трајала 5 сати; за тим се лађе упутише пут Улциња.

8—10. на истом мјесту.

11. децембра у 1 сат послије подне чусмо, да је пала Плевна. Једна турска фрегата изиђе на висину Волујице, али чујући пушчану паљбу (шемлучење ради заузећа Плевне), врати се у Улцињ.

12. децембра пођосмо код Руса (г. Јонина и др.) да присуствујемо благодарењу, али благодарења не би. Књаз прође испред војске окупљене између Шушња и Зубаца.

13 до 17. на истом мјесту.

18. децембра (Никољ-дан) дуну страшна бура.

19. децембра Књаз с десетак перјаника пође за Цетиње. Остали остадосмо у Шушњу. Јак сјевер дува.

20 до 22. на истом мјесту. 21. паде снијег по височима око Бара.

23. децембра дође једна велика турска оклопњача и испали 30 метака на утврђење Голо Брдо.

24 до 26. на истом мјесту.

27. децембра пођосмо пут Зубаца у сусрет Књазу, који се врати тога дана.

28 до 31. децембра на истом мјесту.

ГОДИНА 1878.

1 до 6. јануара на истом мјесту.

7. јануара пођосмо у Спич.

8 и 9. у Спичу.

10. јануара обиђосмо утврђења око Бара. Око подне дођоше Књазу Ибрахим-бег, Шабан-бег и Селим-бег, да преговарају о предаји Бара, који се и преда истога дана.[1])

11. јануара преданисмо и преноћисмо у бискупији.

12. јануара били смо на води, која је испод бедема града.

13. јануара (Нова Година) присуствовасмо литургији у православној цркви. Послије подне на Доброј Води.

14. јануара с Добре Воде преко Мркојевића, гдје разгледасмо турске положаје на Бојани. Одатле се вратисмо у Бар.

15. јануара вршио сам надзор на укрцавању барских породица. Ноћих на пристаништу.

16 до 17. исто.

18. јануара битка на Улцињу.

19. јануара предаде се у јутро Улцињ. Уђосмо у Улцињ, гје и ноћисмо.

20. јануара повратак у Бар.

21. јануара у Спичу.

22. јануара од 8 сати у јутро до 4 и по послије подне преко Шушња—Зубаца—Сутормана—Бољевића за Вир.

23. јануара и прије и послије подне наши пуцаху с великим руским топом, Турци одговараху с Лесендре.

24. јануара предаде се Грможур са 60 војника и три топа.

25. јунуара још увијек на Виру. Ради страховитог вјетра читавог дана и ноћи наши се не могоше искрцати на Врањину.

26. јануара вјетар престао. Око 3 и по сата наши бјеху ушли у лађе и било је све готово за полазак, кад примјетисмо два турска пароброда, за које бијаше везано 4—6 лађа, пуних војника. Ради овога напустисмо намјеру о искрцавању. Наређено је, да се топови пренесу на Танки Херт и да се сјутра отпочне с бомбардовањем Лесендре.

27. јануара бомбардовање Лесендре.

28. јануара пођосмо до Гушенице, гдје се укрцасмо у лађу и пођемо до острва Каменика, да видимо, што ће бити с Лесендром. Г. Божо пође у правцу Бојане. Вратисмо се на Ријеку.

29. Књаз пође на Каменик. Предаде се Врањина, а чусмо и да се Лесендра предала.

30. Књаз пође на Врањину. Ноћисмо на Ријеци.

31. у 8 и по кренусмо за Орју Луку, гдје стигосмо у 5 сати послије подне. За вријеме читавога пута падаше снијег.

1 и 2. фебруара на Даниловом Граду.

3. фебруара вријеме веома хладно са сјевером. У 7·20 пођосмо преко Мартинића за Ћелију Пиперску, одатле преко Црнаца у За-

[1]) У Бару у ово вријеме имађаше 500 муслиманских, 110 католичких и 90 православних породица.

валу. Књаз доби депешу од г. Јонина (с Цетиња), у којој извјешта-ваше о потпису примирја и прелиминара о миру.[1]) Пут између куће сердара Блажа и Ћелије Пиперске најгори је пут, којим сам икад прошао. Ручасмо код сердара Јола, а одатле пођосмо на Рогаме.

4. фебруара прођосмо близу Мораче, да разгледамо Дукљу. Вратисмо се испред Спужа у Данилов Град, гдје ноћисмо.

5. фебруара полазак за Ријеку. У 7 и по сати у вече доби Књаз депешу од цара Александра, у којој га увјераваше, да неће заборавити интересе Црне Горе при закључењу мира.

6. фебруара у 10·20 сати стигосмо на Цетиње, гдје присуство-васмо благодарењу приликом завршетка рата.

Додатак:

Црногорски батаљони око Бара
(за вријеме опсаде)

На Доброј Води	Драгиша Перков Вуксан Грујин Радоје Мушикин Раде Туров Поп Симо Поп Ђоко Поп Марко Сердар Шкрњо Тодор Миљанов Михајло Нишин	са три топа
У Бару на топовима	Грубан Бошко Мартиновић Стеван Матановић Миро Павићев	

На Чан—Спич и Голо Брдо . . .	300	Јован Вукотић
Код Књаза	300	Максим Петров
Више Зубаца	250	Петрушиновићи
На Рибњак	200	

Потребно је напоменути, да је дневник писан на француском језику.

Што се тиче географских имена и мјеста, нијесам држао за потребно давати ма каква објашњења, пошто се сва ова мјеста (ри-јеке и т. д.) могу наћи на ђенералштабним картама. Али сам сматрао за потребно, даречем нешто о лицима, која се у дневнику спомињу и то већином фамилијарно или само по имену, или по имену очину.

[1]) Потписано у Једрену 19. јануара по ст. кал.

сматрао сам ово за потребно тим више, што је већ данас, кад још има живих учесника из ратова 1876—1877 тешко дознати сва лица, која су командовала појединим батаљонима.

Ја се надам да сам успио да изнађем сва имена, а исто тако и њихов чин и чете, којима су командовали:

Анто Даковић, војвода, ком. граховски; Бајо Бошковић, ком. бјелопавлићски; Баћо Ђуричин Мићуновић, ком. бањански; Божо Петровић, војвода, ком. јужног одреда; Бошко Мартиновић, ком. цетињско-његушки; Видак Попов Копривица, ком. бањански; Вуксан Грујин Грујић, сердар, ком. братоножићски; Гавро Вуковић, ађутант Књажев; Грубан Церовић, ком. дробњачки; Драгиша Перков Меде-ница, ком. колашински; Драго Обренов Ковачевић ком. усташки; Драгоје Радојев Ивановић, ком. кучки; Ђока поп Мијушковић, ком. пјешивачки; Јевто Милетин Николић, ком. жупско-луковачки; Јован Машанов Вукотић, ком. чевски; Јоле Пилетић сердар, ком. пиперски; Лазар Сочица, војвода, ком. пивски; Максим Петров Павићевић, ком. павковићски; Марко Ђуров Калуђеровић, бригадни барјактар; Марко Укмановић, поп, ком. подгорски; Машо Андров Ђуровић, војвода црмнички; Мирко Мујов Кољеншић, ком. павковићски; Миро Павићев Влаховић, ком. требјешки; Митар Белов Поповић, ком. цетињско-ње-гушки; Михајло Нишин Вучинић, војвода пиперски; Мујо Мирков Павићевић, ком. вражегрмски; Никола Андрин Ковачевић, ком. опутно-рудински; Пеко Павловић, војвода усташки; Перо поп Матановић сердар, ком. усташки; Перо поп Радовић, ком. усташки; Петар Вуко-тић, војвода, командант у рату 1876—1878; Раде Туров Пламенац, сердар, ком. бољевићски; Радоје Мушикин Вукчевић, ком. гарде; Радоје Ристов Пајовић, ком. вражегрмски, Симо поп Радуловић, ком. загарачки; Станко Радоњић, војвода ађутант књажев; Стеван Мата-новић, ком. ћеклићски; Стево Ивов Радоњић, ком. коњице; Тодор Миљанов Вукотић, бригадир васојевићски; Тодор Папић сердар, ком. опутно-рудински; Џомбета Невесињац, ком. усташки; Шкрњо Грујичин Кусовац, сердар љуботињски; Шпиро Матановић, капетан перјанички; Шћепан Папић, ком. коритски.

Душан Д. Вуксан

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Р а д м и л а С. П е т р о в и ћ: *Законик Петра I Владике Црногорскога.* Критично издање. (Прештампано из „Годишњице") Београд 1930. Госпођица Петровић написала је један овећи састав о Законику Петра I. у „Записима" књ. IV. св. 3—6 год. 1929. И то је добро. Било је потребно прикупити на једно све, што је писано и мишљено о Законику Петра I. Законик Петра I. издаван је неколико пута, сва су издања некритична и било је потребно издати критично издање Законика. Најмање је била за то позвана гђица Петровић, па ипак она се упустила и у овај посао, који далеко прелази њезине снаге. Ми немамо ни једног сачуваног дјела Константина филозофа, али бисмо ми могли данас веома лако реконструисати сваки његов спис, а то бисмо тим лакше могли учинити за епоху Петра I, епоху од назад 150 година. Пошто таквоме послу није дорасла г-ђица Петровић она је, кад је већ хтјела да изда текст Законика, могла то учинити онако, како је то у своје доба учинио М. Драговић, т. ј. да га изда данашњом транскрипцијом не дирајући ништа у језик, јер је у Законику чист народни језик.

Факат је, да оригиналнога рукописа Законика Петра I нема данас у Црног. држ. архиву. О судбини овога рукописа двије су (моје) претпоставке: или је рукопис, будући закопан у земљу пет година, пропао; или га је понио са собом пок. краљ Никола. Док се ово потоње не провјери, разумије се, да не може бити говора о „критичном" издању.

Са „Стегом" стоји донекле друкчије. У Црногорском државном архиву сачуван је један текст „Стеге". Гђица Петровић мисли, да је Медаковић за своје издање „Стеге" имао један текст, а Драговић други. Ја мислим, да је и једноме и другоме био извор баш овај сачувани текст. Што се текст Драговићев разликује доста од текста Медаковићева, разлог је, што је Драговић уопште био познат као аљкав и непоуздан издавач старих текстова. Да Медаковић није имао други текст у рукама осим Алексијева преписа Закона, то може свако видјети, ко упореди издање Медаковићево с Алексијевим преписом.

Да је оригинал „Стеге" у половини прошлога вијека још постојао, Медаковић би био лако дошао до њега, као што му је на располоњењу био сав архив цетињски. Према томе ја мислим, да препис Закона Алексија треба сматрати као најстарији текст „Стеге" и ми

ћемо га овдје у цјелости штампати, да бар питање „Стеге" — кад не можемо већ „Законика" — скинемо с дневнога реда.

Препис Алексијев гласи:

Во имя Пресвятыя іединосущныя Иединославныя
Прыснопокълаяемыя и Нераздѣльныя в' тріехъ
Ипостасѣхъ Живоворящцыя Троицы, Отца
и Сына и стаго дха. Аминъ.
На 1796 г. июнія 20.[1])

Мы главари и старѣшине и весъ зборъ Черногорскаго общества будући днесъ собрани на едино мисто, видећи що Турци, ваздашни христианскога рода непріатели собираютъ войску и чине све воене приправе, радећи денъ и ноћъ явніемъ и тайніемъ начиномъ, како би насъ и нашу браћу Берћане разурили и подъ свою властъ и тиранство подъложили и ћецу нашу у вичну неволю и робство затворили и подъ жестоки ярамъ варварски у поробощеніе поставили; тога ради сви единокупно и договорно рекосмо и темелито стабилисмо и утвердисмо како ниже сего изговара:

Первое

Призиваюћи Пресвятое Имя Господа Бога Вседержителя у помоћъ нашу, другъ другу, племе племену и нахія нахіи тверду и чисту вѣру и ріеч отъ чести и пощеня дадосмо, да се издати и проврієти нећемо међу собомъ.

Друго

Рекосмо и заклетвомъ утвердисмо ћегоће бы непріятель окренуо и на кою бы страну на насъ и на браћу нашу Брћане ударио да хочемо еданъ другому быти у помоћъ и за Благочестиву вѣру нашу християнску воевити и свою крвъ пролити и любезное отечество и драйшую (!) волностъ и слободу защищати церкви святыя и монастири и доме наше, жене и дѣцу нашу с помощію всесилнаго в троицѣ славимаго Бога оружіемъ нашимъ бранити.

Треће

Отъ дневи данашнѣга и у напріедъ ако бы се наша кои Церногорацъ, оли кое село, али племе, или коя нахія да буде издайникъ явніемъ или потайніемъ начиномъ, таквога сви единогласно предаемо вѣчному проклетству, како Иуду предателя Господня и како злочестиваго Вука Бранковића кои издаде Серблѣ на Косово и вѣчну мерзостъ и проклетство отъ народа на себе привлече и отъ милости Божіе отъпаде и таквога брацкогъ и христианскога кервника и издайника кои бы се наша не само що вѣчному проклетству предасмо и рекосмо: да га будетъ анаѳема и да естъ предъ Богомъ сего свиета и будущаго отъговорникъ за све що би зла прієваромъ и іздаіомъ учинио; него крвъ наша на нѣга и на чада нѣгова отъ земли на небо якоже авелева да полѣтъ и да останетъ како кровъ Христа Спасителя нашего — народъ еврейски.

[1]) Цифре су црквене, али како их штампарија гдје се штампају „Записи" нема то су замијењене с арапским цифрама.

Четверто

Таквога издайника увієкъ отъ собора и общества нашега отълучисмо да чести и пощєня нѣма, него онъ и родъ нѣговъ да останетъ во вѣкъ у срамоту и безчєстъ како издайникъ вѣрє и закона и хулитєлъ имєнє Божія и кєрвникъ свєга нашєга народа, и ако бы Богъ в наше вріємє уздигнуо и послао кога гоћъ овомъ земліомъ управляти и владати, оли последъ насъ у вріеме наше дѣце и наслѣдникахъ, то мы таквому господину и дѣци нашой оставлямо ово пысмо за изгледъ, да и у то вріеме и во вѣкъ они издайникъ и нѣговъ родъ небы имао чести и пощеня ни остале милости никакве, него да будетъ како родъ клетъвопреступни и прієварни у ненавистъ свакому и мерзостъ.

Пето

Све ово више писанно договорно рекосмо и стабилисмо и нашомъ заклетвомъ утвердисмо целуюћи честни и животворящи крестъ и святое євангелие и своеручно подъписасмо и керсте кои писатъ неумѣсмо нашема рукама учинисмо.

Шесто

И свака нахия да прими и узме по єдно писмо, коє хоће держати у своє руке и да се находи отъ рода у родъ, а у митрополіи єдно остависмо, кое има быти сохранѣно међу грамате и хрисоволе царске и свакому царскому кралѣвскому оли принципскому двору и посланику приказано.

Н-о 439

У дѣлъ отъ[1]) Россійской имперіи Діяконъ Алексѣй
Иванъ Радоничъ, черногорски губернаторъ,
Сердаръ Иово Петровичь,
Кнезъ Вуко Богдановићь
Сердаръ Міло Мартіновићь, †
Воевода Никола Мартіновіћъ, †
Кнезъ Гавріло Ивановіћъ, †
Кнезъ Петаръ Вучетінъ Ћекліћъ, †
Одъ Белицахъ воевода Вуксанъ Милиићь, †
Кнезъ Медо Пейовићъ, †

И іа попъ Марко подписахъ на име овіехѣ віше писатіехъ за не уміюћи они писаті, кої учинише крсте ніховіема рукама.

—

У препису Алексијеву Закона нема потписа. Они су додати другом руком. Немамо разлога да сумњамо, да доиста потписници нијесу учествовали при стварању „Стеге“. Ту су представници читаве тадање „државе“ црногорске: поред губернатора, ту су главари његушки (сердар Петровић и кнез Богдановић), главари бајички (сердар Мило и војвода Никола Мартиновићи), главар доњокрајски (кнез Ивановић), главар ћеклићски (кнез Петар Вучетин), главар цуцко-бјелички (војвода Милић) и главар ријечке нахије (Медо Пејовић).

Д. Д. Вуксан

[1]) Иначе формула: У производства писменнихъ дѣлъ отъ....

Д-р Миленко С. Филиповић: *Привреда, саобраћај и насеља у Височкој Нахији* (посебно издање Географског друштва св. 7); Београд, 1929 год.

Поред других издања, која су изишла под уредништвом г. професора Бор. Ж. Милојевића уз XV свеску Гласника географског друштва, изишла је и ова студија од г. Филиповића, која је доста значајна за познавање привредних и саобраћајних прилика у Височкој Нахији. Проучавајући и прикупљајући материјал о Височкој Нахији, г. Филиповић је дао добре радове и леп прилог географској и етнолошкој науци. Један од тих радова је и ова студија, која је доста добро и са пажњом обрађена. У овом раду је писац изнео четири главна дела: *границе и физичко-географске особине, привредне прилике, саобраћајне односе и насеља.*

У првом делу, где говори о границама, геолошком саставу, главним цртама рељефа, рекама, клими и биљном покривачу, без детаља излаже физичко-географске особине. У другом је делу опширнији, где говори о распореду привредних површина, начину привреде, привреди варошких насеља, врсти својине и ранијим кметовским односима. Интересантно је померање привредних површина, и на рачун једне привредне гране подиже се друга. Док сточарство опада на његов рачун земљорадња напредује. Развијају се још занати и рударство, а шуме се услед досељавања становништва крче. Вредно би било да је речено нешто и о привредном животу. Саобраћајне односе је писац поделио на унутрашње и спољашње, где је укратко изнео врсте саобраћаја у Височкој Нахији. Стари путеви су ишли „средином поља или широким гребенима коса или странама високо изнад потока односно река“. И данас су одржани остаци од старе калдрме.

Говорећи о насељима г. Филиповић каже да израз и појам „село“ у Височкој Нахији одговара братству у југоисточним крајевима динарске области. Село је, у томе крају, раније било скуп породица које су се развиле из једне задруге. И села која нису заједничког порекла сматрају се једном социјалном заједницом. Затим говори о положају насеља и наводи да су се села за време Турака подизала далеко од путева, у долинама потока или по њиховим странама, а у последње време ближе комуникација, у пољу, јер је већ нестало разлога да сељаци беже са насељима од путева. У Височкој Нахији села су различита по положају, има их по брдима, по терасама, по странама речних долина, по долинама, у пољима, на ивицама стране и поља. За положај и развитак Високог биле су од значаја привредне и саобраћајне прилике. Оно је друмско насеље и дели се на пет џемата, који носе имена лица која су у њима живела. Села по крчевинама су старовлашког типа, чије су куће растурене једна од друге. Док су села у којима живе православни и католици разбијеног, дотле муслиманска села имају збијен тип. За стварање куће г. Филиповић истиче као главне факторе географску средину, социјалне и верске прилике, општи културни напредак — последњих година — и примене у начину привреде и живота. У раније време је била у Височкој

Нахији раширена брвнара, која је у пољским селима замењена са кућом од ћерпича. У брдским селима су полубрвнаре, а у панинским потпуно брвнаре. Највише је раширена *дводелна старовлашка кућа*. Има и чардака, а раније је било и кула. Требало је нешто рећи о крову кућа, који без сумње није у целој области исти. Најзад писац говори о сточарским и земљорадничким зградама, код куће и у планини, којих има више врста.

Свет. Раичевић

Д-р Мираш Кићовић, *Јован Хаџић (Милош Светић)*.

Г. М. Кићовић узео је да за своју докторску дисертацију обради живот и разноструку делатност Јована Хаџића, песника кога су најновији гимназиски наставни програми избацили из историје наше књижевности као засебну песничку личност, и човека који је највише познат као огорчени и безобзирни противник Вука Караџића и његове разумне реформе нашег књижевног правописа. Већ ове две околности биле би, на први поглед, за многога довољне па да примети да је г. Кићовић свој свакако вишегодишњи напорни рад могао боље искористити обрађујући неку познатију личност из наше књижевне историје. Али, без обзира на то да предмет једне строго научне студије не мора бити баш тако познат, горње мишљење, које се можда ту и тамо већ и чује, најбоље демантује сама књига, за прочитање које није потребно неко нарочито стрпљење или жртва, јер се књига чита ванредно лако. По прочитању књиге даћемо за право г. Кићовићу и признати му да је за предмет своје студије узео једну занимљиву и несумњиво врло важну књижевну личност нашу, чији је значај још и већи јер је претставник читаве једне генерације наших интелектуалаца, њихових тежња и њихова менталитета. Не може се такође не признати да је за једног књижевног историчара веома примамљива тема дати пуну и праву слику личности коју су једни славили као никог пре, а други на сва уста грдили, и с те стране дугујемо г Кићовићу што је многе ствари расветлио и поставио на своје место, тако да нам данас J. Хаџић изгледа у неколико друкчијим него смо навикли да га знамо.

Уско-родољубив, високо образован, озбиљан, морално јак и чист, али болесно сујетан, Хаџић је једна сложена личност која је своје способности ставила у службу свом народу радећи, у Војводини и Србији, на књижевности, науци, праву, политици. После свестране анализе и хладне критике г. Кићовића Хаџићеве поезије, долази се до закључка да Хаџић, иако без јачег песничког дара и богатијег духовног живота, ипак много више значи него су о њему створили суд критичари филолози. Рационалист и утилитарист у поезији, Хаџић је песник без осећаја, без емоције, припадник школе „објективне лирике“ и подражавалац класичних и немачких песника. Али он је и први међу српским песницима који је потпао под јак утицај народне поезије, који се истина највише испољио на његовом језику и понекад стиху, али је тиме стекао историску заслугу да је примером први показао да треба певати у народном духу који се може богатити

страним узорима. А за ондашње наше књижевне прилике то свакако није мала ствар, и према Хаџићу се не сме бити неправедан па му бар ту заслугу за нашу књижевност не признати.

И као историограф Хаџић друкчији изгледа после опширнијег расматрања г. Кићовићева његовог историског рада, нарочито расправе о првом устанку. Насупрот тврђењу Ст. Новаковића, г. Кићовић сматра да је та расправа врло важна, како по својој документованости тако и по објективности. А законодавни рад Хаџићев у Србији (о њему г. Кићовић не говори) још раније је од позваних научника правилно оцењен, и на том пољу признате су му велике заслуге. — Рад Хаџићев на оснивању *Матице српске*, брига његова око одржања *Летописа*, дугогодишње напрезање око унапређења новосадске гимназије, све је то лепо изложено у књизи г. Кићовића, понекад и врло опширно, са много детаља, и Хаџићева личност у главном свуда испада симпатична, а заслуге његове и на овом пољу веће него се обично мисли. — Ни политичка делатност Хаџићева није била мала и незнатна. Обожавалац Карађорђев, он је у Србији велики противник Милошева деспотизма и у уставобранитељској борби веома утицајна личност; код куће, у својој Војводини, он је, добар Србин и православац, конзервативан легитимиста чије националне идеје не иду даље од српства ни изван утврђених државних граница аустриских.

Иако бар стручњацима више мање познат у истакнутој својој делатности, само готово увек претерано строго суђен, Хаџић је уопште најпознатији по огорченој борби коју је водио с В. Караџићем око његове језичне и правописне реформе. И овде му је суђено без обзира на „олакшавне околности“, он је цењен само као огорчени противник једне паметне ствари и мерен мерилом данашњице под јаким и утврђеним утицајем борбених Вукових присталица. Г. Кићовић, у жељи да се у процењивању историских појава не буде пристрастан и једностран, дао се у својој књизи на свестрано проучавање личности, средине и утицаја и на једној и на другој страни, и дошао је до резултата према којима ћемо мало друкчије гледати како на учеснике у језичкој борби тако и на саму борбу. Пре свега, документовано се утврђује да је Хаџић, поред тога што је задуго с Вуком био лични пријатељ, избегавао сукобе и препирке са њим још и због тога што је он увек био за народни језик и њим само и писао. А кад је Вук, после незнатних задиркивања и пецкања упућиваних Хаџићу на која је овај у почетку остајао глув, отворено га напао због његових *Ситница језикословних*, отпочела је полемика која је апсорбовала за дуги низ година целокупне умне снаге ондашњих српских литерата и интелектуалаца уопште. Детаљи те полемике више мање су познати, али разлози за њу и објашњење става противника тек сада, после свестране анализе г. Кићовића, претстављају нам и борбу и противнике у правој светлости. Вук је за једну очито паметну и корисну новину с муком стицао присталице, а Хаџића, кога је нападао више од икога, није могао ни поколебати. Један образован човек, с докторском титулом чак, познати и признати књижевни и јавни радник, сав у идејама искључиво српства и православља, без правилних појимања

језичких појава према тадашњем стању словенске филологије, није могао да отрпи лекције једног самоука, и кад је Вук почео да кодификује ондашње језичко стање, борба је била неминовна и узела ванредно оштар став. Вук је према Хаџићу био необично строг, на крају крајева га је и победио, Вуков фонетички правопис, око кога се у главном и водила борба, свуда је освајао и потискивао историски правопис Хаџићев, али упорност Хаџићева и његов најенергичнији став за историски правопис да се, за оно доба, и разумети и објаснити. Верско-национални и научни и принципијелни разлози узрок су томе. Није потребно истицати познато стање православних Срба у Аустрији и њихову бојазан од свега католичког и латинског, па и *j*, нити се нарочито мора наглашавати научна несигурност словенских филолога у проучавању историског развитка словенских језика, па да се бар донекле разуме држање Хаџића, једнога од најбољих и најтипичнијих претставника свога доба и његова мишљења, образованог уз то на књигама европских језика писаних етимолошким правописом који није ни мало сметао да се на њима створе велике и богате књижевности. Иако борбу Хаџићеву, засновану на мало научним, често и наивним аргументима, не можемо одобравати, али, ради тачног просуђивања чињеница које су далеко за нама и давно сасвим прегажене, морамо због горњега бар разумети и признати да је, са његова становишта, устајање Хаџићево за традицију у писму објашњиво, тим више што знамо да ни толики други код Француза, Енглеза и Немаца, због сличног отпора, нису могли успети у реформама које је код нас, на срећу наше књиге, спровео Вук Караџић. Оваквим објашњењем факта зашто је Хаџић био против Вукова фонетичког правописа, вредност Вукове реформе се не умањава ни у колико, једино што Хаџић не испада само тврдоглавим инаџијом, за каквог се понајчешће држао. Разлагања г. Кићовића о овом питању, разбацана ту и тамо, веома су документована и убедљива.

Из досадашњег јасно се види да је Јован Хаџић веома значајна личност наша из прве половине 19 века, један ретки интелектуалац, „можда најизразитији носилац образовања и менталитета“ свога доба. Разумљиво је стога што је г. Кићовић за предмет своје докторске тезе узео тако крупну појаву у нашем културном животу и приказао нам у својој књизи свестрану делатност Хаџићеву тако лепо и документовано да се досадашње мишљење о њему у знатној мери мења. Па не само да нам је лепо изнео живот и рад Хаџићев, него је детаљно проучио и многе друге личности, културне појаве, разне утицаје, који имају макакве везе с Хаџићем. Тако на пр. излагање оснивања *Матице српске*, покретања *Летописа*, унутрашњих политичких прилика у Србији кад јој је Хаџић стварао законе, живота Срба ђака у Бечу и Пешти кад се тамо Хаџић школовао, све то и многе још ствари лепо нам илуструју ондашње културне прилике и објашњавају многи поступак и покрет. У исто време по овоме видимо са коликима је тешкоћама имао да се бори г. Кићовић када је све радио на основу позитивних доказа, а није имао чак ни једне добре библиографије радова о тим питањима од раније, а већ и да не говоримо о тешкој приступачности

библиотека и архива којима се служио. Да је ипак, поред свих незгода, употребио ванредно богату литературу, архивску и повремену, о животу и раду Ј. Хаџића, најбољи је доказ дуги списак, од пуних осам страна, разноврсних дела која је морао проучити пишући своју студију. Овим хоћемо да истакнемо са коликом је научничком истрајношћу располагао г. Кићовић кад је поставио себи тежак задатак да дâ праву оцену Хаџићева рада и расветли многе моменте из нашег замршеног културног живота његова доба. Али тај напор младог научника крунисан је несумњивим успехом, јер је и у једном и у другом смислу, без обзира на евентуалне ситније недостатке који су у оваквим пословима увек могући, показао врло добре научничке способности и својом студијом нашу књижевну историју обогатио једном драгоценом књигом.

Дело је штампано, трошком града Н. Сада, ове године у Н. Саду као друга књига посебних издања *Историског друштва* новосадског.

И. Зорић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

THE MOUNTAIN WREATH

(Поводом првог енглеског превода *Горског Вијенца)*

O smallest among peoples! rough rock-throne
Of Freedom! warriors beating back the swarm
Of Turkish Islam for five hundred years,
Great Tserna Gora! never since thine own
Black ridges drew the cloud and broke the storm
Has breathed a race of mightier mountaineers.*)

Alfred lord Tennyson to Montenegro.

Ни једна књига југословенске књижевности није доживела успех да буде преведена на толико страних језика као што је Његошев *Горски вијенац* Током последњих неколико деценија преведен је на девет европских језика, а недавно објављен је и десети енглески — превод г. Џемса В. Вајлса, М. А. бившег лектора за енгески језик на београдском универзитету. Г. Д-р Владета Поповић, доцент београдског университета, који је добро познат у кембричким и лондонским универзитетским круговима, написао је за овај превод веома живахан и привлачан увод о личности и делу Његошевом.

The Mountain Wreath (Горски вијенац) у преводу г. Вајлса заслужује нарочиту пажњу како по лепоти језика тако и по верности

*) О најмањи међу народима, кршни престоле слободе. Ратници који одбијате најезду Ислама петсто година, велика Црна Гора, још никад откако твоји Црни хриди привукоше облаке и разбише буру, није дисала раса силнијих горштака. — Алфред Лорд Тенисон Црној Гори.

према оригиналу у чему девет ранијих превода: руски, бугарски, чески, словенски, талијански, немачки, мађарски, шведски и француски — нису увек успели. Превод је резултат вишегодишњег озбиљног и преданог рада, и у енглеским литерарним круговим примљен је веома ласкаво. Одломци *Горског вијенца* у преводу г. Вајлса били су већ више пута, пре публикације целокупног дела, рецитовани у Енглеској и другде пред одушевљеним слушаоцима, и публиковани у два часописа у Енглеској и Америци.

За шеснаест година, колико г. Вајлс стално у додиру са нашим народом, како за време рата тако и за време мира, упознао је врло добро језик, психу и историју нашег народа, и са пуно симпатије и разумевања прихватио се превођења овог класика наше књижевности. Као пример нека послуже само следећи редови (стих 2298-2314):

This world of ours awakes the human will,
And duty is not done apart from thonght;
Nor can our life proceed without defence:
Nature herself do th ever furnish arms —
Defence against a force that may break loose;
Arms to supply a lack, arms to resist attack; —
The very corn is spiked for self defence,
And thorns do punish plucking of a rose;
Nature has sharpen'd myriads of teeth,
And pointed too how many myriad horns!

Превод је пропраћен детаљним објашњењима скоро у дну сваке странице што је од велике користи за англосанксонског читаоца који мало познаје наше прилике. Преводу је приложено као „додаци" пет информативних чланака о слави, српском Божићу, Црногорцима, Косову и Југославији. Ова укусно опремљена књига садржи више слика (Његош, Карађорђе, Ловћен и т. д.) као и једну мапу наше краљевине. Књига је посвећена Њ. В. Краљу и Краљици „као понизан трибут преводиоца који не заборавља да је Његово Величанство син Ц. Горе".

Нема сумње да ће овај енглески превод „великог југословенског националног документа", како га г. Вајлс назива, са оним обилним симпатичним коментаром о нашој земљи и нашем народу остати класично дело за обавештење за све оне Англо-саксонце којима је стало до тога да што дубље упознају наш народ.

М. А. Коблишка

Стојан В. Живадиновић: *Госпођа Загонетка.* (Роман. Народна Књижница, број 21. Београд 1930).

По оно пар ситних и нецеловитих података из публикација Народне књижнице и појединих критика из часописа, видимо да је г. Стојан В. Живадиновић проживео ванредно мучан, али и интересантан живот. Он је, попут Панаит Истратиа и Горког, пропутовао многе земље, мењајући своја звања према приликама и потребама, час као обичан радник који се бави грубим телесним пословима, час опет као војник, оперски певач или новинар, док није напокон, свршивши

права у Француској, дошао и до вишег чиновничког места у нашој дипломацији. Ми ни издалека не бисмо овде помињали живот г. Живадиновића (то је посао књижевних историчара!), да он није од значаја и еминентно важног значаја за роман који је пред нама. Критика је већ и у првим стварањима г. Живадиновића приметила једне значајне, а донекле и кобне за писца чињенице, да г. Живадиновић у својим делима у већини случајева полази од стварних, проживљених догађаја. Но то никако не значи да г. Живадиновић мора припадати реализму, како су то неки критичари утврдили. Баш напротив, г. Живадиновић је, са свим својим врлинама и манама, романтичарске природе, а ређе се приближује, цртајући однос мушкарца и жене, и француском натурализму, ублажујући га словенском сентиментализмом. Оно што даје делима г. Живадиновића извесну боју реализма, то је његово богато животно искуство, она шароликост у сликама из живота, као и разноврсност у цртању, увек психолошки осенчених, типова. То полажење од стварних догађаја који су се збили у животу г. Живадиновића чини да нам „Госпођа Загонетка" често изгледа као роман аутобиографског карактера. Међутим, с тог објекта наших проматрања и запажања, ми не имамо а и не можемо скинути застор. И то откровење такође остављамо историји или, евентуално, самом г. Живадиновићу. А „Госпођа Загонетка" постоји за нас само као једна нова уметничка творевина, и сте тачке гледишта ми ћемо о њој и говорити.

Г. Живадиновић као књижевник има за собом једну доста правилну и знатну књижевну еволуцију. Он је од првих приповедака, писаних у „Новом животу" због материјалне користи, преко „Венца" и „Политике", дошао до „Мисли" и „Ср. књ. гласника", па и „Српске књижевне задруге". Г. Живадиновић је махом писао врло много, а и по часописима штампао доста. Један мали део бољих приповедака сакупио је у две репрезентативне збирке: „Испод Озрена" (1923) г. „Догађаји и људи" (1924), док није, протежиран професорима који се баве критиком у одбору „Књижевне задруге", доспео и до ње својим крaћим романом „До последњег даха" (1923). Како видимо књижевни рад г. Живадиновића није ни мален ни незнатан.

Када се писац с извјесном књижевном прошлошћу јави новом књигом и нехотице зе намеће питање да ли је тим делом писац поставио нови, виши домет или је подбацио своје раније уметничке реализације. „Госпођа Загонетка" у поредби са „До последњег даха" значи свакако прогрес за г. Живадиновића. Прогрес и онда ако смо уверени да „Госпођа Загонетка" има више знатнијих грешака од „До последњег даха", јер „лепота се — по речима једног нашег старијег критичара — не састоји у отсуству недостатака, него у наличности разних одлика". А тих разних одлика има у знатно већем броју у „Госпођи Загонетки". Већ су и раније неки књижевни критичари, а на првом месту аграсивни г. В. Глигорић, приметили поводом романа „До последњег даха", да је г. Живадиновић знатно снажнији у приповеткама. То долази несумњиво отуда, што се г. Живадиновић губи у опширностима и споредним догађајима које не држи у хармо-

ничној целини, по знатну штету за композицију самог романа. Отуда „Госпођа Загонетка“ и нема оног правог значаја романа, већ је једна подуља, женама врло допадљива, приповетка, са трагичним поантама једне чудне, необичне љубави. Оно, већ напред поменуто, богато искуство и познавање живота, насупрот многих угледања на сентименталне стране литературе, дају „Госпођи Загонетки“ једну ширу садржину која је испреплетена врло различним сликама из живота, које су дате подједнако уверљиво и добро. Поред те шароликости у садржини, роман обилује и једном скалом типова. Кажем „скалом“, јер јунаци романа г. Живадиновића, и поред тога што су често разнолики по карактеру, имају, мал не увек, неке заједничке врло необичне особине. Они су, готово без изнимке, манијаци, душевно болесни типови. Ако, рецимо, г. Живадиновић хоће да дâ један осетљив тип, тада ће га у осетљивости одвести до крајности, до животне немогућности. Такав је и главни јунак, Степановић. У њему је г. Живадиновић дао човека нашег менталитета; и то човека који је, и поред врло сложеног душевног живота, тип једног ново-варошанина, неке врсте новог Шапчаниновог „Сањала“. У његовом чудном владању има и оне несретне и тужне безвољности Милићевићевог Гавре Ђаковића и ванредно развијеног осећања пониженог и потлаченог човека. Његови превећ братско саосећање у туђим недаћама, нехотично бежање од властите среће, силно развијена осетљивост која је и узрок његових страдања, чине га, разуме се и приличним отступањем, неком врстом Достојевсковог Вање из „Понижених и увређених“. Када на једном мало егзолтираном месту главни јунак каже: „Боље је бити убијен него убица“, развијена словенска осетљивост.

Друга централна личност је Маргарита, дакле жена, и самим тим се донекле може оправдати судермански наслов књиге: „Госпођа Загонетка“. Међутим, као биће, Степановић је далеко пре загонетка, него што је то Маргарита. Она је од почетка до краја посве разумљива, убедљива, психолошки животно остварљива, а Степановић је тај који се кроз цео роман провлачи као загонетка, непотпуно осветљен, без потребних психолошких аргументација. Уверен сам да ће се, када се буде говорило о г. Живадиновићу као личности, морати узети у обзир Степановић, јер кроз њега несумљиво говори сам писац. И баш због тога је посве разумљиво да Степановић нема довољно психолошких објашњења, већ је више дат у акцији, у делању.

Интересантно је да г. Живадиновић осећа жену кроз живце, кроз мускуле, а врло ретко кроз душу. Отуда су односи мушкарца и жене готово увек сведени на односе мужјака .и женке. Г. Живадиновић је можда једини наш послератни писац који не бежи од обилности садржаја, од збивања у роману. У његовим љубавним мотивима има нешто што потсећа на велике европске мајсторе. Ако не по снази обраде и верности психологије, онда сигурно по способности да нађе и уочи оно што је за један добар роман о љубави потребно.

Чини ми се, да је г. Живадиновић, цртајући наше људе с једне стране, а Париз и француске жене с друге, хтео да дâ и неке мента-

литетне и психолошке разлике између ове две расе. У том прегледу једва ако је нешто мало успео. Читав роман је сведен, сем местимичних снажнијих продубљавања и запажања, на једну интимну историју, коју би, да се појавила на којем страном језику, засигурно превела наша, иначе доста заслужна, Забавна библиотека.

Ели. Финци

ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД

ПОВОДОМ ПРИВИЛЕГОВАНЕ АГРАРНЕ БАНКЕ

Земљорадња и сточарство чине основ физичке ексистенције и економског живота људи. Земље које су упућене на увоз најпотребније хране и важних сировина јесу тзв. индустриске земље. Колико је такво стање опасно, најбоље сведочи минули рат.

Наша држава је сасвим другог типа, она је и претежно аграрна земља. Најглавније људско занимање јест земљорадња. Од читавог броја становништва њезиног отпада на земљораднике више од 80%.

Мада пољопривредна, наша држава ипак није показала довољно разумевања за потребе пољске радиности. Сељак је, у облику пореза и осталих даћа, највише улагао у државу, а од ње најмање примао. И баш ради тако рђаве политике, криза пољоделства јавља се у све јачим формама, и силно реперкутира на све манифестације привредног живота. У кризи се, додуше, налазе скоро све државе, и то је логична последица ратних незгода. Али, да криза дође до овога јаког изражаја код нас, објективних услова није постојало. Пре свега, наша држава, по својим природним богаствима могла би издржати куд и камо већу популацију од ове коју имамо. Уз то, наш народ је, огромном већином својом, радан и штедљив.

Без претеривања може се рећи, да је оснивање Привилеговане аграрне банке д. д. знак правог и истинског старања о нашој пољској радиности. Њезин уписани капитал износи равних 750 милиона, а Законом о прив. аграр. банци обезбеђене су јој велике повластице. Све јој то ставља у изглед лепу будућност и ствара могућност да се развије у новчану установу великог стила. Зато можемо бити сигурни, да ће Привилегована аграрна банка бити камен темељац у економском развитку државе и народа. Код Привилеговане аграрне банке постоје четири врсте кредита: индустријални, хипотекарни ломбардни и колективни. Иако за кратко време, она је развиза активност и поделила 13.913 зајмова у укупној суми од 153,416.000 динара. Расподела је извршена овако: У Србији је одобрено 432 дугорочна хипотекарна зајма у износу 16,834.000 динара, 7951 задругарски од укупно 26,411.000 динара, 4 задругама за 2,700.000 и 71 менични у суми од 1,383.700 динара, свега 8.458 зајмова у износу од 47.328.700 динара. На Јужну Србију долази 22 хипотекарна зајма у износу 1,541.000 динара, 993 задругарска од 3,757.200 динара, 1 за-

друзи од 800.000 дин. и 2 менична од свега 70.000 дин., укупно 1018 зајмова у суми од 6,168.200 динара. У Црној Гори је дато 533 дугорочна зајма од укупно 9,303.000 и 94 задругарска у износу 272.000, свега 627 зајмова у суми од 9,575.000 динара. На Босну и Херцеговину отпада 502 хипотекарна у износу 11,440.000 дин., 573 задругарска од свега 1,972.550 динара, 1 задрузи од 30.000 и 13 меничних у суми од 297.500, укупно 1.069 зајмова за 13,740.050 динара. у Војводини и Срему је подељено 709 дугорочних у износу 2,232.500 дин., 929 задругарских за 4,120.200 динара и 10 меничних за 461.000 дин. свога 1.648 зајмова у суми од 49, 608.200 динара. На Хрватску и Славонију долази 283 хипотекарна од укупно 12,261.500 динара, 226 задругарских за 753.934 динара и 3 задругама за 800.000, свега 512 зајмова у суми од 13,815.434 динара. У Далмацији је одобрено 257 дугорочних за 5,783.000 динара. 134 задругарска за 560.400 и 12 меничних за 100.000, укупно 403 зајма у износу 6,443.400 динара. На Словеначку отпада само 1 хипотекарни зајам од 35.000 динара.

* * *

У Црној Гори, као што се видело, Привил. аграр. банка поделила је скоро десет милиона. Непосредни повод оснивању њезином био је раздужење сељака. Земљорадник је задужен краткорочним зајмовима са претераном каматном стопом. Требало је извршити конверсију ових задужења, а то значи преобразити у нов облик зајма са дужим роком и лакшом интересном стопом. Кад се узме у обзир околност, да су Државна хипотекарна банка, Народна банка и Привилегована аграрна банка пласирале више од стопедесет милиона, под врло незнатном каматном стопом, у току неколике последње године, онда је било очекивати да ће задужења народа код осталих новчаних завода бити умањена, редуцирана, отплаћена, бар колико-год. Међутим, та су очекивања изневерила; шта више, догодило се обратно. Прелиставајући билансе новчаних завода утврђује се да су задужења народа по свим врстама у сталном порасту. Већ и сама та чињеница, као и она да се економски не напредује, дају повода озбиљној забринутости и размишљању шта ће даље бити, ако се овако продужи. Прошла година 1929 сва је у знаку стечајева, меничних протеста, егзекуција и многобројних грађанских спорова. Свему овом, без сумње, тешко је сагледати крај ако се један-пут не прекине са оваквом економном политиком на обнови ових — најпасивнијих крајева. Јасно је, да се економски проблем ових крајева не поставља добро и да се привредне прилике не лече на овај начин. Кредитима преко Државне хипотекарне банке, Народне банке, Поштанске штедионице и ево сада Привилеговане аграрне банке, платама и пенсијама, дотурањем жита у данима акутне глади, субвенцијама у разним облицима, изградњом по неколика километра пута и сл. — не лече се, све су то палијативне мере. Напротив; уместо лечења, дошло је до задављивање. Држава већ десет година, узалудно и безуспешно, решава тај проблем; она као и Данаиде: сипа воду у буре без дна. Треба, дакле, једном бити начисто са тиме у чему лежи

тежиште, где је узрок оваквом стању. Па после, пошто нестане тога узрока, сасвим логично оном општепризнатом закону: без узрока неће бити ни последица.

Импозира се, дакле, питање: где је узрок овако рђавом и нездравом економском стању; управо, шта би све требало урадити па да се обезбеди обнова и процват. Требало би, према нашем схватању, решити ова три кардинална питања:

Прво. Повећања зиратне земље подесне за културу канализацијом, дренажом, и сушењем. Вечито питање, увек на дневном реду, јест исхрана. Редовно, сваке године, мука се мучи око исхране ових крајева. Међутим, исушити неколико поља и омогућити их за пољопривредну културу (Слано, Крупац, Кртолско Поље, Попово Поље) и ослободити воде велике комплексе првокласне земље које је притисло Скадарско Блато, — значило би за вечита времена решити проблем исхране ових крајева. Скадарско Блато притисло је око 30 хиљада хектара зиратне земље првокласног квалитета. Стручњачке комисије су утврдиле да би за исушење његово била потребна сума од непуних три стотине милиона. Арбанашка држава, у овоме послу, би такође учествовала са сличном сумом, јер и она добија велике комплексе земље. Финансирање овог посла могла би провести и Држ. хипотекарна банка. То је установа великог стила, са големим средствима и широком пословном активношћу.

Друго. Саобраћајне прилике у овим крајевима су најгоре. И иначе скуп живот услед тога се поскупљује и постаје неиздрживим. Док се у неким крајевима државе већ успоставља ваздушни саобраћај, дотле Црна Гора, Санџак и Метохија не познају ни железнички а врло мало постоји добрих и очуваних друмова. Зашто ти крајеви немају саобраћаја, крив је историски удес њихов; али, зашто га нису добили ни за ових десет година последњих, крива је рђава политика и неразумевање меродавних. У последње време запажена је велика активност на решавању саобраћајних питања ових крајева. Неки су израђени, неки се налазе у израђивању а много је пројектованих колских путева. Такође се у израђивању налази пројектована т. зв. јадранска железница. Неразумљиво је зашто се са њезином изградњом не почне и одовуда, т. ј. што се не ради са два краја. Као икада, данас је потребно отпочети са неким јавним радовима, јер се овашњи живаљ налазу у необичној беди и немаштини. Желети је, дакле, да држава те радове настави и омогући овом мукотрпном примитаку да се користи бар том тековином цивилизованог човека — железницом. А не требе заборавити, да ће писак локомотиве бити први и истински весник економског и културног напретка ових пасивних и заосталих крајева.

Треће. Експлоатација шума улази у решавајућу фазу. Страни капитал поклонио је пуну пажњу. Већ од подуже времена воде се преговори око купо-продаје а већ су неке шуме и продате. Шуме су у овим крајевима приватна сопственост. Али, држава има и право и дужност мешања и надзора над шумама. То јој намећу користи

од шума колективног карактера, значаја. Зато се приликом уговора о купо-продаји мора поступати врло обазриво и строго водити рачуна о том великом добру и богаству народном и државном.

Ни за моменат се не сме испустити из вида околност, да су деценије потребне да се једно дрво подигне, а да су довољна свега неколико удара секире па да га нестане, и да, осим тога, данашња генерација нема ни право таманити шуме, јер треба нешто оставити и онима што долазе. Зато рационалност газдовања са шумама неминовно намеће.

Дакле: повећање зиратне земље, железничка веза и рационална експлоатација шума, — јесу три централна питања решењем којих решава се и економски проблем т. зв. пасивних крајева. У нераздвојној су вези са овим и сва остала питања и све манифестације економског и културног развитка и процвата.

Ст. Даниловић

БЕЛЕШКЕ

ПРИРЕДБА „ФРАНЦУСКОГ ДАНА“ У ЦЕТИЊУ

Поводом велике несреће која је снашла Француску услед катастрофалне поплаве њених јужних предела приређен је, по примеру у другим градовима и варошима наше отаџбине, 16 априла ове год. у славу те наше пријатељске земље „Француски дан“ и у Цетињу.

По завршеном поздравном говору г. Џаковића, претседника „Клуба пријатеља Француске“, наступио је мешовити хор ученика овдашње гимназије, и под равнањем наставника певања г. Мељникова отпевао две мање песме познатих наших композитора: Ст. Биничког „Чини не чини“ и од Жганца „Раца плава“. Обе песме су лаке мелодије и хармоније и добро су отпеване. Ипак се види да је труда доста уложено; диригент са својим темпераментним покретима држи хор у сигурној руци.

Учитељска школа, такођер мешовити хор, отпевала је познату седму Мокрањчеву руковет (није целу): „Море извор вода“ под равнањем свог наставника певања г. Јукачинског. Ма да су поједини делови ове песме добро израђени, ипак се, сигурно ради кратког времена за увежбавање, осећала несигурност читавог хора. На неким местима су се тенори и баритони готово сасвим затајили, али су се и брзо сналазили. — А да је гласовни материјал и више него добар, видело се у изведби друге песме: „Цин-цан цвргудан“ од Жганца, која је веома складно и ефектно отпевана. Нарочито су у њој дошли до изражаја динамички моменти, па се може по свему судити да ће овај, иако малобројан хор, под сигурном руком свог диригента, који њиме потпуно заповеда и влада, дати и много више.

Концертни део програма завршен је наступом познатог грађан. певачког друштва са Цетиња „Његош“ (само мушки хор) које је отпевало такођер две песме: „На врелу бравства“ од Милојевића и „Комитске песме“ од Бајића под равнањем г. Јукачинског. У изведби прве песме која има готово сасвим химнички карактер осећала се на многим местима несигурност хора. Гласови нису још довољно хомогени, поједине партије су слабо увежбане, па се опажало да је ово први јавни наступ „Његоша“ после дужег прекида у раду. Видело се да је песма увежбана на брзу руку; у изведби ове песме треба да доминира форсирани темпо. Гласовни је материјал иначе добар (извесни недостатак међу првим тенорима) и то се је испољило у комитским песмама: „Јел' те жалба“ и „Изљези бабо мори“ које је хор, особито што се тиче пратње, отпевао веома хармонично и динамички прецизно. Соло г. Орлића био је сувише слаб па је услед јачине пратње хора звучио готово безбојно. Ове песме захтевају од солисте гласовни материјал снажног обима, особито прва „Јел' те жалба“ у којој се дубоке и високе лаге набрзо измењују.

Не знамо само зашто се мења првобитни текст комитских песама? Тако смо чули певати: „Моја је мајка *Шар-планина*“ уместо „Козјак планина“ како то и пише у оригиналној композицији, а имаде и јаче историско оправдање. Знаде се наиме да је Козјак-планина у своје време била центар комитских операција, док је Шар-планина имала споредан значај. То мењање текста је и иначе честа појава, а треба се је клонити.

Други део програма испуњен је приказивањем веселе игре у једном чину. „Граматика“ од Лабиша коју је одиграла наша позоришна дилетантска дружина и показала много воље и труда у изведби.

Посета је била врло добра, па је ово забавно вече успело у сваком погледу.

Сава Мамула

Кимвал снова Боже Миладиновића (штампарија „Обод“ Сарајево 1930) претставља према његовој првој збирци што је изашла пре пет година свакако несумњив напредак. Док је та његова прва збирка „Харакири“ била сва у знаку ондашње поезије превирања и тражења, са извјесним наносима крајњег модернизма, који је погдјекад крикливо и пренеукусно, „Кимвал снова“ је сталожен, зрео и самосвојан. Г. Божа Миладиновић се је, како се то банално каже, нашао. Нашао своје теме, свој израз, свој посебни речник. Некоме може ова жарка, пуна боја и често пута тражена поезија егзотике: старе Босне, Јапана и Грчке изгледати и старинска и на први поглед хладна и блистава вербалистика. То није овдје случај, јер ако се дубље загледају у њу, пажљивије прочитају ове пјесме прошлог и везања по [illegible], пјесме о Босни која је била са сажетим колоритом и [illegible] фолклором, видити ће се да их је пјевао један изразити лиричар који зна шта је поезија и који ту поезију воли. У овој збирци

има пјесама које су у свему добре и које ће по својој прилици и сачувати Миладиновића као што је на пр. „Пејсаж“ и „Менада“. Свакако да су му најслабије оне пјесме у којима опјевава данашњицу али похвалан је његов покушај уношења социјалних мотива који није ни баналан ни сувише декоративан али је зато предескриптиван. Од њих се могу издвојити само „Конобарице“. Излети у Јапан и стару Грчку потсјећају у многом на француске Парнасовце од којих је Миладиновић и попримио љубав за форму и израз. Мноштво штампарских погрешака сметају исправном разумијевању појединих пјесама. Преводи Бодлера и Баљмонта којим је испремјешан „Кимвал снова“ у главном су коректни. Свакако да је ова нова збирка Миладиновића међу многобројним које су изашле у посљедње вријеме у Сарајеву најозбиљнија и значи један несумњиви лирски таленат.

Н. С.

С а и т О р а х о в а ц: *Немирне светиљке.* У главном почетничка, ова збирка младог Ораховца исплеплетена је многобројним утицајима нашега савременог пјесништва. Као и сви млади људи у двадесетим годинама и Ораховац пјева о болу, патњи, уздасима, сузама, „Њој“ и т. д. свим тим неизбјежним реквизитима које сусрећемо и по осталим сличним збиркама. Његове социјалне пјесме су управо школски примјер како се такве пјесме не смију писати: оне су само тираде а често и несварени чланци радничких новина. Оно што Ораховца може спасити и колико толико улити извјесног повјерења у његов даљни рад то су неколике пјесме из његова завичаја. У њима он има доста свјежине, наивности и једног посебног даха дивљине. „Међу сељацима“ од њих је уједно и најуспјелија у читавој збирци. Ипак Ораховац не би требао да се тако жури са збиркама и да у релативно кратком времену долази већ са другом збирком која према првој „Вихори уздаха“ има као једини пулс коректнији израз, а уједно са извјесним поносом истиче да спрема већ и трећу збирку. Чему ова журба? Више савјесности, мање трке и гурања за успјехом, властитим сликама са поетским ставовима и оригиналним начином везивања кравате и чешљања косе само се од себе препоручује. Пријатељски ја бих г. Ораховцу навео примјер једног од најбољих хрватских лиричара, Добришу Цесарића, који већ од 1922 сарађује по часописима па се још није пожурио са збирком. Аутокритике, савлађивања самог себи и савјесног рада уз таленат тога нам треба. Сам пак голи таленат без осталог не вриједи много. А Саит Ораховац има извјесни таленат и штета би била да пропадне и да се овако јалово истроши.

Н. С.

Љ у б. С т. К о с и е р: *Јевреји у Југославији и Бугарској.* — Издање економске библиотеке Срба, Хрвата и Словенаца — Загреб, 1930 г. Страна 408, 8⁰. Цена Динара 200.—

Име г. Космера је веома запажено у нашем књижевном свету, а наша и иначе оскудна привредна литература добила је од њега један

велики број сасвим успелих књига и темељито простудираних проблема државних. Може се, без претеривања, рећи да је г. Косиер наш најпродуктивнији писац из области економије и финансија. Поред тога, његова публицистичка активност врло је обимна, јер је госп. Косиер редован уводничар економско-финансијске ревије „Банкарство“ која већ толико година излази у Загребу. Такође и његов журналистички рад је обилан.

Књига г. Косиера о Јеврејима претставља најпотпуније и најобрађеније дело по овом питању објављено до данас на српско-хрв. језику. Књига је подељена на десет делова и то: Јеврејска религија и привреда, Јевреји у привредној историји, Јеврејска народост и асимилација, Статистика Јевреја, Јевреји у трговини, Јевреји у занатима, Јевреји у индустрији и саобраћају, Јевреји у банкарству и саобраћају, Социјални положај Јевреја, Утицај Јевреја на економске односе са иностранством.

Писана течним и лепим стилом, књига се чита врло лако и оставља пријатан утисак. Запажа се велико обиље података и свако тврђење је поткрепљено статистиком. Књига је од неоспорне вредности и препоручљива за све који се интересују овим питањем. Није излишно напоменути и препоручити да писац у будуће избегава изразе као н. пр.: утецај — место утицај, цељ — место циљ, читаоц — место читалац и слично. Могуће је да је то и штампарска грешка, али се то понавља неколика пута.

Јевреји у Црној Гори приказани су овако:

Округ	Површина	Домаћинства	Станов.	Јевреји
Андријевица	1.275	5.008	24.666	—.—
Бар	859	6.581	28.519	7
Колашин	1.023	3.167	14.901	—.—
Никшић	3.724	9.748	50.592	—.—
Подгорица	1.644	10.048	49.369	6
Цетиње	1.143	6.866	31.810	4

У Црној Гори се државна статистика од 1921 године слаже са статистиком Савеза Рабина у томе, да број Јевреја износи седамнаест.

Ст.

Б л а г о ј е Ж и в к о в и ћ: *Трагови* (с предговором Симе Пандуровића. Насловни лист Б. Коњевода. Београд, 1930).

Г. Благоје Живковић по свом песничком темпераменту и својим романтичким стремљењима не припада редовима „младих“, и зато се о његовој књижици нису писали ни дуги пуни одушевљења панегирици у београдским дневним листовима. Као што је скроман и непретенциозан њен писац, тако се и збирка, у врло укусној и солидно рађеној опреми, јавила тихо, готово неприметно.

Ово што издваја „Трагове“ г. Благоја Живковића од читавог мора књижица стихова, које се сваким даном јављају све у већем броју, то је несумњиво његова способност у налажењу небаналних

песничких мотива и једна искреност и непосредност песничког живота. Те снажне, песничке утиске г. Благоје Живковић постизава посве скромним средствима, и можда у томе и лежи један део лепоте његове поезије. Основни тон ових кратких болно-сетних песама је чисто песничка контемплација о пролазности свега, изражена са једном женском осетљивошћу и дубоком словенском меланхолијом. Г. Сима Пандуровић у скромној али одличној уводној речи, у којој нас са симпатијама упознаје са младим песником, формулисао је то овако: „иза ових непретенциозних, једноставних, ни мало накинђурених слободних стихова куца једно топло срце, и ви то, с мало пажње и ослушкивања, врло добро чујете. Ја не желим понављати да је то битно за сваку поезију, и једино можда, што чини њену трајну, истинску, неприкосновену вредност“.

Од г. Благоја Живковића може се с правом очекивати.

Е. Ф.

Драгомир Миловановић: „*Живот на далеком северу*“ (Библиотека народног универзитета у Београду, св. 19—20. — Стр. 46, 12⁰. Цена 5·— дин.)

Г. Драгомир Миловановић, наш земљак, иначе професор Политехничког института у Свердловску (Урал — Русија, изложио је у овом подужем предавању, без већих научних претенсија и популарно, слику живота у најсевернијим насељеним крајевима Земље, специјално на северу Русије. Пошто је укратко изнео историју досадашњих научних испитивања, он говори о земљишту, клими, биљном и нешто детаљније о животињском царству. Скоро половину целог предавања обухвата део који говори о човеку на северу, о начину живота и о појединим племенима и њиховим особинама.

S.

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВОМ)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књ. VI, Свеска 6 ЦЕТИЊЕ Јуни 1930, Год. IV

САДРЖАЈ

Страна

Д. Вуксан: Бококоторски архиви ---------- 321
Момчило Настасијевић: Недозвани (драма, I чин) ---------- 325
Вас. Лековић: Прича о плавом везу (приповетка) ---------- 332
Новак Симић: Слика са периферије (песма) ---------- 337
Рад. Лазаревић: Пролећни шумор у венама луталице (песма) ---------- 337
М. Ратковић: Последња варка (песма) ---------- 338
В. Брезнанац: Последње речи њој (песма) ---------- 339
Петар Шобајић: Властелиновићи ---------- 340
Вл. Влаховић: Вода у народном веровању ---------- 348
Ристо Драгићевић: Људске жртве (крај) ---------- 357
Љубо Влачић: Забрана дочека Његоша у Далмацији ---------- 367

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР:

Статут француске управе над Боком (Д. Вуксан) ---------- 372

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:

Књижевно вече Пен-клуба (М. Вукићевић) — Никола Трајковић: „Међулужје“ (Р. Меденица) — Сант Ораховац: „Немирне светиљке“ (Д. Мајић) — Д. Благојевић: „Карневал анђела“ (И. Јовановић) ---------- 375

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА:

„Прилози“ (Д. Вуксан) ---------- 380

СА СТОЛА:

Приликом књиж. вечери младих из Црне Горе (В. Латковић) ---------- 381

БЕЛЕШКЕ:

Б. Јовановић: „У граду бола“ (Е. Ф.) — В. Петковић „Оне“ (Е. Ф.)
Jack London: (Е. Ф.) — М. С. Влаховић „Лужички Срби“ (Л.) ---------- 383

„ЗАПИСИ“ излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа“, Цетиње. Рукописи се не враћају.

Власници, за уредништво, И. ЗОРИЋ и В. ЛАТКОВИЋ. Одговорни уредник Д. ВУКСАН

Штампа Државне Штампарије на Цетињу 1930.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VI, свеска 6 — Јуни 1930

БОКО-КОТОРСКИ АРХИВИ

Послије дубровачкога од свих наших архива били су најбогатији боко-которски архиви. Главно архивно богаство било је у которском полицијском архиву све до 1883 г., када је по наређењу аустријске, владе пренесено у намјеснички архив у Задру. Да би се видјело, што је све било у овом архиву, саопштићемо то у најкраћем изводу.[1])

У овом архиву чувала су се сва акта млетачке, прве аустријске француске, привремене народне и друге аустријске владе, све од године 1684 до 1826.

Из доба млетачке владе комплетно су сачувана сва акта ванредних провидура млетачких (као и писма њима) од год. 1684—1797, у свем 167 фасцикула.[2])

У ову епоху иду још: а) парнице грађанске и казнене од 1684 до 1797; б) акта о куги у Боки у XVIII вијеку; в) акта о размирицама села Главатичића и Врановића у XVIII вијеку; г) катастри котара херцегновског и рисанског; д) документа о ратовима Црногораца с Турцима у XVIII вијеку; ђ) акта XV-XVIII в. о привилегијама распуштених зборова: племићског, грађанског и народног у Котору, е) судски списи которски XVII и XVIII в. и ж) исправе о имовини, приходима и расходима затвореног (у XVIII в.) манастира Св. Франа которског — све у 11 фасцикула.

Овамо иду још и разне исправе на пергаменту и други рукописи од XIV до XVIII вијека. Ових докумената има 138. Од ових најстарија је исправа о продаји неког земљишта од 20 децембра 1309, затим једна судска исправа, писана „tempore regis Volchasini“ (1366—1371),

[1]) По извјештају Антуна Милошевића; Vjesnik hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva. Sv. IV за 1916. стр. 233 и д.

[2]) Провидури били су представници млетачке владе у Котору од године 1420. Ни ова њихова акта од године 1420 до 1684 нијесу пропала; срећом нијесу пренесена овом приликом у Задар и налазе се данас у архиви окружнога суда которскога.

па исправа о неким изборима „tempore Catarinorum" од 7 априла 1405, па докуменат о предаји Котора Млечићима од 13 марта 1420 и т. д. Међу овим актима највише је дукала, нотарских исправа, папских була и других диплома.

Овамо иде и катастар Доњег и Горњег Грбља, писан на пергаменту године 1430. Ово је књига од 86 страна.[1])

Осим ове књиге има још рукописних књига на пергаменту и артији. Тако, ту је књига разних судских апелација од 1385 до 1497 године; књига исправа, које се односе на олтаре цркве Св. Трифуна (1435—1513); књига биљежака о которским бискупима Бизанти (1513—1565); књига „Privilegi conessi ai popoli della Zuppa; књига „Dedizione al Dominio Veneto dei Popoli di Cuzzi" (24 јануара 1694); „Indultum pro reductione festorum" (9. априла 1802); књига упустава дужда Корнера (1719) провидуру Барбару и т. д. Овамо иде и један свежањ докумената писаних ћирилицом („Manoscritti in Serviano e framenti di carte antiche appartenenti al vecchio Archivio di Cattaro")

Посебну свеску сачињавају још документа на пергаменту и артији, која се однове на Пераст (1534—1820). Овдје су у главном разне повеље, папске буле, одлуке млет. сената, дукали, бискупски патенти и т. д. све упућено комунитади пераштанској.

Из прве аустријске владе понесена су у Задар акта цивилног и војног заповједништва од год. 1798 до 1805.

Из доба француске владе понесена су сва акта, која се односе на вријеме од 1806 до 1813 године, у свем 82 фасцикуле.

Из привремене нар. владе двије свеске су сдружених аката Црне Горе и Боке из год. 1813 и 1814.

Из друге аустријске владе пренесена су акта год. 1815 до 1826[2])

У свем овај архив, без повеља, књига и посебних докумената, броји 305 свезака и обухвата вријеме од 1684—1826 год.

Бавећи се у два маха у Котору ради прикупљања писама и уопште грађе о Владици Раду, ја сам разгледао све архиве у Котору и у Боци.

Најстарији, најбоље очуван и сређен је архив окружнога суда у Котору. То су тако зване нотарилне књиге, које обухватају вријеме од год. 1420 до 1684.

Иако искључиво судске природе, ипак су ова акта веома важна за нашу културну историју. Кад се овај архив потпуно проучи, изаћи ће на видјело мноштво интересантних ствари. Напомињем само, да се овдје на неколико мјеста спомиње зетски митрополит Давид (око године 1435), који до сад није био познат, нити га спомиње иједан каталог зетских епископа и митрополита.

Други по старини архив је католичке епископије которске. У овом архиву (с извјесним празнинама) налазе се документа од почетка

[1]) Интересантно је, да се у овој књизи спомиње породица Немања [Nemagne и de Nemagna].

[2]) Ова акта нијесу добро сачувана; извјестан број њих а и читаве године заостале су у Котору, гдје се и данас налазе.

млетачке владе (1420) до данас. Иако искључиво црквенога карактера (акта о управи епископије, преписка њена с парохијским звањима, преписка с државним властима и сл.), овај архив има и иначе своју важност, јер се у њему налази маса података, нарочито из старије прошлости Боке.

Трећи је архив православне епископије боко-которске. Овдје су акта од г. 1807. Овај архив само је дио архива некдашње епископије шибеничке и доцније задарске. Кад је основана епископија боко-которска, онда су издвојена сва акта, која се односе на Боку и послана у Котор. Овај архив такође је важан за упознавање културнога стања нашега народа у Боци. Поред тога овдје има доста необјављених још писама Герасима Зелића, писама и података о ренегату епископу Бенедикту Краљевићу и т. д. Има веза и с Црном Гором и извјештаја о Владици Раду. Овај дио архива ја сам исцрпио и по разним часописима објавио сав материјал, који се односи на Владику Рада.

Најважнији је за новију политичку историју Ц. Горе полицијски архив. У њему су акта од 1814 (изузевши оно, што је од 1814 до 1826 понесено у Задар) до наших дана. Овдје је сва преписка са званичном Црном Гором (а и с појединцима), затим преписка, коју је поглаварство водило с покрајинским претурама и с которском. Извјештаји о Ц. Гори веома су богати; они пристижу сваке недјеље из претуре будљанске и херцегновске и од аустријског конзулата из Скадра. Опкољена тако с аустријским надлештвима с три стране, а с четврте, Котором, мјестом, гдје се највише могло дознавати о приликама у Црној Гори, природно је, да је гувернерство у Задру, а по том министарство полиције у Бечу било тачно обавијештено и о најмањим ситницама, које су се догађале у Црној Гори. Разумије се, да овим извјештајима, који су добивани махом тајним каналима, не треба потпуно вјеровати, али ипак ови извјештаји дају богат материјал. Ја сам стекао такво убјеђење, да се историја потоњих сто год. Црне Горе не може писати прије, него се проуче которски архиви. На жалост, архив није добро сачуван. Како сам извијештен он је у главном пропао у првим годинама послије ослобођења. Па ни сад овај архив није потпуно обезбијеђен од пропадања. Све настојање садашњега начелника среза г. Шеровића, који воли и добро зна важност архива, не користи много. Уштед оскудице у просторијама архив је смјештен у подруму, а осим тога нема ни кредита, да се набаве нове фасцикуле и да се архив спасе од распадања и пропадања.

Осим которских архива постоје у Боци још и слиједећи општински архиви:

а) архив општине которске од XVIII вијека;
б) архив општине добротске од XVII вијека;
в) архив општине прчањске од XVIII вијека;
г) архив општине пераштанске од XVI вијека;
д) архив општине рисанске од XVII вијека;
ђ) архив општине херцегновске од XVII вијека.

Осим јавних, има у Боци и приватних архива. Нијесам доспио, да се о овом тачно извијестим; прегледао сам само архив породице Каменаровић у Доброти. Овај архив датира од XVII вијека и садржи доста интаресантних ствари о животу у Боци, а нарочито о поморској трговини, којом су се бокељски капетани бавили вијековима.

Захваљујући предусретљивости шефова, сви ови архиви приступни су људима од науке. Више-мање они су добро и чувани. Ипак, изузевши два-три мјеста, они су нидлештвима, у којима су, данас готово на сметњу, јер заузимају читава одјељења. Поред тога, ова документа не могу се тако лако ни искористити за науку. Скопчано је и с трудом и трошком радити у овако расијаним архивима. Истина, у свим овим архивима има фасцикула, које су сложене и повезане назад стотинама година, а да их нико послије отворио није, али ће доћи вријеме, или готово већ је ту, кад треба да се проучи све ово архивско, досад неискоришћено, благо.

У првом реду, да би сав овај материјал био лакше приступачан, мислим, да га треба смјестити *на једно мјесто*. Потребно је да Министарство просвјете поведе преговоре с Краљевином Италијом, да се сви бокешки архиви из Задра врате. Ја вјерујем, да у овом не би било никаквих потешкоћа, јер сви ови архиви немају апсолутно никаквог интереса за Италију. У тим архивима историја је наших крајева и нашега народа, па је право и да му се врате. То тим више, што су силом туђинског завојевача, готово криомице, дигнути са свога мјеста.

Ја мислим, да се слажемо сви, да све архиве треба сконцентрисати. Питање је само гдје? Већ од неколико година постоји државни архив на Цетињу. Овдје су прикупљени сви архиви црногорски. Ја мислим, да овдје треба да се скупе и бокељски архиви. Црна Гора и Бока биле су одувијек нераздвојне: нека им се не раздвајају ни архиви. Ово је напокон једини начин, да се сви ови архиви ставе *лако* на расположење људима од науке. Црногорски државни архив смјештен је у Старом Двору. Овај је архив богат и потребно је помишљати на то, да дође до своје посебне зграде. Кад би се удружили сви архиви црногорско-бокељски нова зграда је онда поготово потребна. Ја се надам, да се у овом погледу може увијек рачунати на Бановину. Она ће, без сумње, имати воље да овој високој културној институцији подигне дом, достојан њене вриједности и важности.

Душан Д. Вуксан

НЕДОЗВАНИ*)

ЛИЦА:

Никола, око тридесет година. Пише песме. Музикалан. Питом.
Мира, његова жена. Неколико година млађа од њега. Егзалтована у смислу овог пола.
Бранкица, његова сестра. Око двадесет год. Братовљева слика у женском роду.
Мазулино, његов друг из детињства. Сликар. Крштено име заборављено му од неупотребе. Брз. Немузикалан.
Вукашин, Мирин старији друг из детињства. Без занимања. Набијен, црн. Страстан читач. Генијална вуцибатина.
Станојка, слушкиња, од можда двадесет, можда тридесет година. Негдашња сељанка.
Један деран.

ПРВИ ЧИН

Соба за рад. Бранкица нешто преписује за столом. Неко време тако.

Станојка (Уђе опрезно) Ама, један овамо наврз'о се! Ја му кажем нема никог, отишли!.. Он, ако су, каже, добро је мени и овде, док је јабука!.. Брз неки, ено га шетка по башти!

Бранкица О, брате, па како ћемо сад?

Станојка Баш те брига! Гледај ти ту лепо своја посла, а њега нека!.. Будала где се залепи, шале га не отера! Мањ да зовем жандара!.

Бранкица Ех ти, одмах жандара!.. Незгодно је то, оставити напољу човека, ко зна ко је!.. Ништа, зови га нек уђе. Реци, госпојица је ту, само је нисам приметила!

Станојка Добро, кад теби подноси, ја могу и то! (Оде).

Бранкица (доводи у ред хартије по столу, мада је све у реду).

Мазулино (упадне; тргне се изненађен) Е! Ти ли си та госпојица! Пази ти ње, колика је порасла, ко би се надао! Не познајеш ме?

Бранкица (збуњена) Опростите, тако глупа!..

Мазулино А сад? (слика по ваздуху).

Бранкица (слеже раменима).

Мазулино А сад? (Учини покрет као да би да пође на рукама).

Бранкица (сети се, ускликне) Мазулино!.. Тако ми је мило!.. Али... (збуни се).

*) Скица ове драме, под истим насловом, објављена је у београдској „Раскрсници“ 1924.

Мазулино Шта, кус ти изгледам овако без косе и браде?

Бранкица А не!.. Па да! Збиља?

Мазулино Не питај, тужно је! Из Европе идем, празни ми џепови очевине! Такви се ми враћамо! Поткуси нас, матора, и очерупа, повише узме, помање да, и што да, тек ту нам узме!.. Хајд' сад!.. А ми, добри синови мајци, толико нам још претекне крила, да долетимо!.. Тај сам, Бранкице!..

Бранкица (весело) А мачкама још правите чизме?

Мазулино Још, Бранкице!

Бранкица И прекидате петла?

Мазулино И петла, Бранкице, кад запева! И котрљам се с ногу на руке!.. Све још умем! (У поверењу) Само још не умем сликати!

Бранкица Златни сте, Мазулино!

Мазулино Теби још и мојој мајци, тек да и вас не мимоиђе разочарење!.. Беше му моје злато!.. (Гледа је испитујући) А ти? А ти? Знаш ли ти да си дивна?

Бранкица (збуни се) Исмевате простоту!.. Зар је то лепо!..

Мазулино Ето видиш да си дивна!.. Како то, на пример, слушкиња не примети госпојицу код куће? а?

Бранкица Немојте то! Неспоразум!.. У послу сам била!...

Мазулино А, у послу! Да видимо ми тај посао! (Пође столу).

Бранкица (за њим) Немојте, забога!.. Не воле они да им се дира.

Мазулино А, не воле, видиш ти њих!.. (Преврће листове по столу) Е, кад је нешто глупо, чисто ме срамота што сам жив!..

Бранкица (беспомоћно) Па, брате, шта сам ја ту крива!

Мазулино Крива си!.. И они нашли твоју доброту!.. Дакле, тако, је ли? Госпа Мирјана, како ли је крстише, навија сад овако, сад онако, а венчани муж, Никола, мамлаз, пева на њен глас, а сирота Бранкица...

Бранкица Нећу, забога, најбољем другу па такве речи!.. Зар је то лепо!

Мазулино Дабогме да није лепо! Камо среће да је лепо!

Бранкица Кад ви слушате свет!

Мазулино Јест, ја сам тај да слушам свет, код овако красног мозга!.. Ама, до словца знам како је било, а нико ми не каза. а лепо би се и провео!.. Слушај само!..

Бранкица Нећу, не слушам те!

Мазулино И не мораш!.. Рецимо, живи такав и такав Никола, завезана врећа, трунтов...

Бранкица Мазулино, наљутићу се!

Мазулино Како те Бог учи!.. И, рецимо, Мирјана девојка.

А већ све су Мирјане паљевине и полетуше!.. Али ова, твоја снаха, Бранкице, кожа ми се унапред јежи, кад се од ње и завезана врећа одрешила, и још пропевало из ње, и да се бар на песми свршило, и лудост младост, него тај мамлаз још узе чудо за руку, и паки паки приведе попу на венчање!..

Бранкица (одахне) Страшан си, Мазулино!

Мазулино (наједном унесе се погледом у њу) А ти, Бранкица, а ти, зар збиља не увиђаш колико си дивна?.. И ја, будала, ломим се којекуда, Бог би ме знао за чим, могао сам негде забасати, а ти, ето, живела ту и живела, и расла, милина погледати!..

Бранкица (нашла се код отвореног прозора, збуњена, оборене главе, у предвечерју светлости. Тајац. Хтедне се склонити).

Мазулино Не! Не мичи се, забога! Писано је да овако буде, сад се испуњава!.. За живу главу, Бранкице, иначе пропала ствар, и могу ме бацити у старо гвожђе!.. Тако ми Бога, имам талента!..

Бранкица (у чуду) Талента!.. Па зар?..

Мазулино Ни речи... Знаш ли ти шта је дављеник, знаш ли шта је сламка!.. Ако ме и ово мимоиђе, свршено, Бранкице, нема ништа од мене!.. (Гледа је усхићено) Насликаћу, ето тако, смеђокоса, оборила очи, и да топи ствар, и да не знаш је ли сетна или се смеши, моја Мадоница!.. А седећеш ми док не сазри ствар, месец два, годину, до века ја могу!..

Бранкица А ти не питаш могу ли ја?

Мазулино Не пита се кад мораш!..

Бранкица Толики посао што је на мени овде!.. Не могу ја то!

Мазулино А зар ово није посао?.. Видиш ти ње, преписује тамо неке шкработине брату, па мисли!.. Не, не, свршена ствар!

Бранкица Ма, брате, важније ту има!..

Мазулино А, важније! Да чујем?

Бранкица Не могу, смејаћеш ми се!

Мазулино Дабогме да ћу се смејати, ако је смешно!.. Дакле? Дакле?

Бранкица О, брате, зар све морам?.. Па ето, он ту пише, ја тамо свирам на клавиру, он друкше не може!..

Мазулино Шта наопако!.. Још само да те место јастучета потури, да га не жуљи столица!..

Бранкица (увређена) С тобом се не може говорити! (Окрене му леђа, оде опет прозору, гледа напоље).

Мазулино (приђе јој) Бранкице тржем реч, и што сам рекао, да Бог дâ се на мени самом испунило!..

Бранкица (насмеје се) Па како ћу ја с тобом?

Мазулино Врло лако, врло лако!.. Пристајем, дакле, да Бранкица свира коме хоће и како уме, ма да ја лично зазирем од свирке горе но који било пас, али то је чисто моја брига, како ћу се снаћи!.. И пристајем, нека се ствар зове Музикална Мадоница, а могу и клавир насликати...

Бранкица (настави смешећи се) А могло би да ме и не сликаш!..

Мазулино Па дабогме, па дабогме, нека смо ми живи и здрави мајци!..

Бранкица Е, онда ћеш ме сликати!

Мазулино (усхићено) Ето видиш да си дивна!

Бранкица Али да ми обећаш, Мазулино!.. Да се лепо владаш кад они дођу, према Мири нарочито, бојим се!..

Мазулино А, према Мири!.. Јок, нема од тог посла ништа! Главу бих дао, гора је него што је замишљам! У том случају, знаш, место једног два ми ђавола уђу под кожу!

Бранкица О, брате, па зар ни толико не можеш!.. Онда боље да ниси ни долазио!

Мазулино Ја да не дођем!.. Па у томе и јесте сав смисао Мазулина, баш да дођем!.. Чекај, чекај, растурићу ја ту бруку!..

Бранкица (препадне се) Нећеш ти то, је л' да нећеш, за моју љубав!..

Мазулино А, за твоју!.. Понови, понови, не верујем ушима!..

Бранкица (збуњена) Ти све изокренеш!.. Зар је то лепо!.. (Опет се повлачи прозору).

Мазулино (заљубљено) Кунем ти се, Бранкице, све ћу ја за твоју љубав, одавде до неба, од неба довде!..

Бранкица (опазила Николу и Миру) Добога, ево их иду!

Мазулино (брзо прозору) Гле, подадуо несрећник! А, није, није, него је она цигљава!.. (Виче) Та, пожури, трунтове!.. Да си пуна врећа, погачу би досад умесили!..

Бранкица (беспомоћно) Немој, забога! Нису ни ушли а ти почео!

Мазулино А ја, нећу, нећу!.. (Умудри се. Стане у дочек).

Никола (Уђе задуван. Гледа широко насмејано Мазулина). Ти, ти, брзаче!.. Брзину си ми унео у кућу!.. Трчао сам! (Хоће да се љуби с Мазулином).

Мазулино (колеба се, одмахне) Добро, де, кад баш и то мора! (пољубе се)

Мира (уђе) И ти да трчиш!.. Право си дете, Никола!..

Мазулино Права смо деца, госпођо!

Мира (као тек сад примети Мазулина) Друкше сам вас замишљала. Истина по Николином казивању. Али он више види. Признајем малко сам разочарана.

Мазулино (смерно) Ја ту, дозволите, нисам крив!.. Ево ме жива, па се поправљајте!..

Мира Ипак нисте обични!

Мазулино Шта ћу, колико је дао Бог!

Мира Ви, ви!.. Дао је он ђаволу, колико се не милило ни њему самом!.. Опростите!.. (Оде у побочну собу)

Мазулино Дакле, то је она!

Никола Ти, брзаче, знам шта је, очекивао си мање, па испало више!.. Је л' тако? Је л' тако?

Мазулино Да, само у обратном смислу!..

Никола (насмејано) Наопак си ти! Ако не љутим се ја, и тога треба!..

Мазулино (гледа га) Камо, окрени де се!.. Главу и не питам, шта зна глава!.. (Још га гледа) Некако, сав си ми се у леђа претворио!..

Никола (сине му) Чекај, чекај, у леђа је ли?.. Гле, збиља, понеки пут буде ми као да се све на мене свалило!..

Мазулино Па мислиш, васиона ти на леђима, оно обичан...

Бранкица (која је дотле ни жива ни мртва стајала у прикрајку, прекине га) Мазулино!.. Никола, не слушај га!..

Никола Такав је он, Бранкице, најљуће пече ко му је најмилији!.. Њему се унапред прашта!..

Мазулино Не, збиља, док смо овако насамо, Бога ти, право да ми кажеш...

Бранкица Мазулино!

Мазулино (наљути се) Слушај, да се ниси шалио, тако неке исповести, и шта ја знам!.. Ништа ме се не тиче!

Никола Е, кад би то могло!.. Зар не видети се толике године!.. Промене су то!.. Међу нама нема више ни познанства!

Мазулино Свеједно, промене не промене, не мења ствар!

Никола (згрануто) Како не мења!.. Онда си ми туђин у кући, да ми реметиш мир овде!.. Реци ти није, не марим ја, само то твоје није мора се сагласити са овим овде јесте, иначе, иначе!.. Мазулино, ти ме мораш саслушати!..

Бранкица Мораш, Мазулино!

Мазулино Добро, хајд', морам!.. Кад и Бранкица каже!.. Само укратко ти мени!..

Никола Е, видиш ти брзака, у три скока хоће да прегази море, недокучно је ово твојој брзини!.. (Прибира мисли) Видиш, сваки своју ако не сретне, задовека је промашио!.. То је оно (тајанствено) једна роди, друга препороди... Пут из сна у јаву... Онда сваки тренутак доноси обновљење... И нема више радост и бол, него све боли и све радује... Појмиш ли ти то?

Мазулино Појмим, појмим!

Никола Е, лако је то рећи, појмим! И чему појам кад се нешто не преживи! Преживи ти, друже, утопи се у преживљење, па кад жив испливаш, онда си ми брат рођени, саверник мој!.. Видиш ја, и то изненада дође, то, препородити се...

Мазулино (прекипи му) Ма, лепо, брате, рађај се, препорађај, умир ја немам ништа против!.. Давиш ме ту к'о да сам ти ја кр

Бранкица О, па зашто тако! Ја не могу то!.. (Дигне руке, побег

Никола Ето њу си увредио, Бранкицу!..

Мазулино И тебе, и тебе, горе него њу!.. Али си ти неурачунљ за тако што! (Одмахне) Море, лако је мени с вама!.. Нег с Мирјаном шта ћемо?

Никола (у чуду) С којом сад опет Мирјаном?

Мазулино Па с овом што је сад била ту, с твојом женом!.,

Никола (увређен на свој начин) Мирослава је она, из дубине Мир слава, а ти то не осећаш, јер си зла крв, то, ето то основ Казниће те сама она њена чар за изопачење!..

Мазулино Мањ ако ми бунику не потури место чаја!.. (Тајац). Ов да се човек смеје, мало је, а да плаче, опет много је! (Тај

Никола (сине му) Гле, збиља!.. А ја се чудим шта ћу с тоб Унећу те у драму, па мирна крајина!.. Осећам ја, тре ту неко и да ремети!.. Ти си тај, Мазулино, тако ми Бог ти!.. (Тајанствено) Драму пишем... Објављује се кроз пе ника она, вечна жена... Једна је зачедила животом л друга пробуди љубављу... Кружи око ње свет... И пес само је лептирак око свеће. Другим ће се очима глед на жену!.. (Тајац) Шта мислиш, Мазулино?

Мазулино Што и ти док си писао — ништа!

Никола Е, не може зла крв, мора да печи, ето мора!

Мазулино А што, брате, истрчаваш, кад те не питам!.. А са т вечном женом ђавоља су посла!.. Ако си се забленуо м свет, мислиш, сви ће с тобом у *фата-моргану!*.. Нећ мој бато!.. Него ти омакне ледина испод ногу, и тресн колико си дуг, и прва ће се она наћи, та вечна, да т исмеје, да те згази!..

Никола Па добро, нека и то буде, нека згази, бар ћу бити жртв Али ти, Мазулино, друг мој, нека сам и у заблуди, шта т теби смета?... Ломиш у мени заблуду, а оно, мене си жив сломио!.. (Тајац) Истина, има ту којечега, боље би бил прећутати! Каже се човек и сувише, па је срамота!.. Ал ето, Мири баш по вољи. Ту, каже, и јесте сва драж, у т срамоти!.. Сад ја не знам, реч је казана и нема ви враћања!..

Мазулино Не да им ђаво мира! Од слабе драме на хартији пр јаку драму у кући!.. (Љутито) Него се то узме ова (узме лист хартије са стола) па овако, (цепа) па овако!.. Та раде људи! А жене и мамлази, до ђавола!.. (Одмахне; тај

Мира (дође. Променила хаљину). Шта је то? Ћутање као на гробљ

Мазулино Драма, госпођо.

Мира Охо! Ви већ посвећени у породичне тајне!... Па на ч сте ви страни?

Мазулино (безазлено) На својој, госпођо... Песник би да се ствар не игра; песниковица, да се игра; а ја опет, да се поцепа...

Мира Толика искреност!.. Баш ми се свиђа, баш ми се свиђа!.. У крви вам, је л' те?

Мазулино Ето, у крви. Од бабе ми остало. Упражњавам где не треба.

Мира Врло лепо, врло лепо!.. Никола, дај ми рукопис, сигурније ће му бити у мојој фиоци и под мојим кључем!.. Брзо!..

Никола Сигурније, сигурније!.. (Извади рукопис из фиоке, преда јој га).

Мира Тако!.. (Мазулину) И ја, видите, патим од искрености!.. (Прелистава) Па овде нема последњег чина?

Никола Знаш, Бранкица још није стигла, преписује!.. То ће она!..

Мазулино Па јест, одмах Бранкица! Не може Бранкица!

Мира Јесте ли ви увек такви, господине Мазулино?

Мазулино Увек, госпођо!.. А Бранкица не може, јер ми од сутра позира!.. А ствар ће се звати Музикална Мадоница, ако сте ради чути!

Мира О, како да не, како да не! А ви, је л' те, помамио се демон у вама, тако звани таленат, голица на сликање, не да мира?

Мазулино То мало сиротиње, шта ћу!..

Мира Е, онда морам вам позирати!.. То мало сиротиње да обогатимо!.. Неуморна сам кад се ваља жртвовати за уметност!.. Племенита жртва!.. (Пође. Застане) А за Бранкицу не брините, ту је она увек, даље се од баштенске ограде не миче, доћи ће ваљда и на њу ред!.. Друго је моје, о, сасвим друго!.. Ако сад не улучите, више вам се не указа прилика!.. Предосећам, бићемо велики пријатељи!.. Велика пријатељства почињу сукобом!.. Само (Прети му) она жица ваше покојне бабе не свиђа ми се особито!.. А сутра, дакле, сликање!.. Хајдемо, Никола, у башту, нешто сам данас узрујана!..

Никола (који се толико унео у њихов разговор, и у Миру, да више и не схвата о чему је реч, тргне се) А, да, у башту!.. (Узме је под руку)

Мира (одлазећи) Па ипак златни сте, Мазулино!.. (Оду).

Мазулино (сам. Свали се на столицу) Црно ми је моје злато! Ако га је икад рђа нагризла, то ће ова!.. (Зове) Бранкице, Бранкице, оди, отишли су!..

Бранкица (дође).

Мазулино Побогу, зар је она оваква!.. А ја је бар десет пута бољу замишљао, грдан!.. Зато сад испаштам!.. Шта, зар и да сликам чудо?.. (Скочи) Никад!

Бранкица О, брате! Знала сам ја да ће тако!.. Мораш, Мазулино!..

Мазулино Ко, ја? Убићу се ноћас у својој соби, да видимо да ли онда морам!..

Бранкица (препадне се) Не забога!.. Ја сам за све ово крива!.. Нећеш ти то, Мазулино, је л' да нећеш?

Мазулино Ко, ја да се убијем?.. Таман посла!.. То се само каж… лудо једна!.. Пекао сам се ја и на горем злу, па ме ниј… однео ђаво!.. (Хукне) Ух, све ми се чини, пола сам оседе… ево на, с ове стране, ту је стајала!.. (Ражали му се) Прича… у животу доцније, такав и такав живео је на овом свету… па му се ништа није дало!.. Мали један сликар, мазало!… И крштено му име заборавили, Мазулино га звали, је… није умео сликати!..

Бранкица (засузе јој очи) Немој тако, не личи то, изгубити храброст!.. Ево, ја сам ту, да ти помогнем, да боље отрпиш!..

Мазулино (слуша је усхићено) Да ми помогнеш, је ли, да ми помогнеш?.. О, дај ми Боже још већег зла, само да ми ти помогнеш!.. (Уноси се у њу погледом) А слика ће се звати, погоди как… погоди!..

Бранкица (збуњена) Ма, не знам!.. Ти све изокренеш!

Мазулино Све, Бранкице, све изокренем!.. (Заљубљено) Ако ти сам… не погодиш, ја ћу ти рећи!.. (Гледа је и даље).

Бранкица Иди, Мазулино!.. Није згодно да се више задржаваш!..

Мазулино Још само мало, још само мало!.. Дакле?..

Бранкица Ма, не знам!.. Иди, Мазулино!..

Мазулино Хоћу—нећу, хоћу—нећу, хоћу!.. (Пољуби је у лету. У дв… скока нађе се код врата. Маше јој руком. Оде).

Бранкица (Остане где се и затекла. Оборене главе, насмешена. Оде прозор… гледа за Мазулином).

Момчило Настасијевић

ПРИЧА О ПЛАВОМ ВЕЗУ

Побунило се једно албанско племе у близини наше гран… Истина, нешто свакидање, али не лези враже… Они су се навик… да прелазе граничне пирамиде. А нама је пало у дио да чува… границе према Албанији. Границе које су, као и све друге, подигну… људским лешевима.

У нашим младим душама кипјело је гађење према рату и свак… просипању људске крви, али је упркос тога у нашим венама гос… дарила она злогласна хајдучка крв дједова, који су вјековима, у … правде и слободе, клали и убијали људе. И наши циљеви да се … границе збришу срушили су се под притиском крви, и ми као да с… с границама срасли, будни смо оком у засједама чекали нове жрт…

На таквој дужности проводили смо дане и ноћи, голе душ… голога тијела. А јесен је била кишна и промјенљива, како може са… у тим горама, непроходним и вјечно огрезлим у магли и мразу. … тој чудној зебњи, између живота и смрти, сваку зору сматрали с… последњом, и са сваком се опраштали, као с мајком на растанку. С… смо се некако нашли, као тражени. Једино је од нас одвајао Божи…

…шић. Имао је двадесет и три године, али животно искуство и …ка судбина утиснуле су на њега снажне печате људске злобе. …ко га није могао разумјети као ми, и нико нас није могао разу…ети као он. Кроз дјетињство и дјечаштво били смо нераздвојни. …или смо заједницу без породичних обавеза и предрасуда. Заједницу, …у су једино везивали гријеси младости, гријеси дјетињства. Он …ри и чудни дјечак био као неки духовни вођ нашег дјетинства. … идеализам његова дјетињства допирао је до утопија. Међутим, …о се у његовој души велики преокрет, какав се обично дешава … људи, који рано сазру и рано осјете суштину живота. Па је живио … разочарењу и кајању што је жив. Да, жив. Нама се чинило да је …, а он је мислио и тврдио, да је мртав, да је његов првобитни …енити дух негдје за горама и да је неповратив. А оно што ми …мо, да је то леш, живи леш, којим други управљају, и он се …че себе, одриче леша. Но он такав какав је, требао нам је, јер … је са њим везивало нешто невидљиво, а тако јако, тако присно … дуготрајно. И ми смо вјеровали у неку тајанствену силу, која је …ила њега за наш спас. Дакле, он је био наша жртва неминовна … потребна. Иначе смо ми морали бити његове жртве… На сва та …ования он је ћутао. Ћутао кад је требао да нас пита. Али ње… ћутањем говорила је његова душа: „Оставите ме сама, морам …рити собом“. И ми би га оставили сама, али пазили на њега. А … је та пажња била мрска, досадна и глупа. Не знам како, али … ноћи нађосмо се на стражи. Обојица смо чували и чекали. … нама се пружала црна, рогата стијена, мртва и пуста, а мени … чинило да испод ње урла и хучи понорница и да ће се стијена …ати с нама у бездан. Прст се пред оком не види, а ја бих хтио … дебели храст, да се за његову грану ухватим и спасем смрти. …ста нема, и ја се ослањам на стијену, а осјећам да ме стијена …, да сам јој сувишан и ништаван. Коса ми се најежила, а тијело …ла дрхтавица. Лијево од нас, испод стијене, чули су се кораци, …рени и опрезни. Педамном је искрсла смрт, у својој ужасној … Чинило ми се, да се све тресе и погибљено гиба. А Божидар … ми је био прије сметња но помоћ. Окренух се к њему и …нух му: „Спреми пушку“, чудећи се сам како сам могао … толико смјелости.

— Ко да убије?… Ја?.. Ха! ха! ха!.. Ја да убијем?!.. Ни…, драги мој! Никада више… говорио је у неком чудном усхићењу …тао од љутње. Затим гледао хладно у дубоку црну ноћ.

— Они ће убити нас. Ту су. Ето их. Види, види… под стијеном. … њихове кораке. Види нашу смрт… Било је све узалуд. Његова … пушка остала на стијени влажна и хладна. Кораци су долазили … ближе, ближе.

— Кога да убијем? Кога? опет ће он.

— Те који ће нас. Ако нећеш, ћути. Један твој глас може нам …ети смрт. Али он није чуо. Чудновато ми је било, јер сам знао, … из ране, коју је он задао, одавно шикнула крв. Слатка дјево…… крв. Мислио сам да је жедан крви, а он као да је био засићен.

— Ја више нећу крви. Нека ме убију... Срећом кораци иђаху све даље, даље..

— Ако нас ноћ не спасе, зора ће нам донијети ропство, до- шапнух му. Али је њему било све једно. Он је већ био заробљеник. Окован, као синџирима, у своје дубоке мрачне мисли.

— Види, види... моје су руке крваве. Оне су пролиле крв, и та је крв пред нама.

Око нас је мокро, мемљиво, и заудара од те крви. Та је крв некад била слатка, и мирисала на живот и сласт... Да,.. Ти жи говориш о корацима. Што ме се тичу, ти твоји глупи кораци. Па се одједном трже.

— Да, да. Тичу ме се. Тичу, тичу! Ко зна, чији су то кораци? Ха! ха! То су њени кораци. Њени, њени... Његов је говор потсјећао на лудака, и мене се чинило, да је полудио.

— Чији, чији?

— Ха! ха! ха!... Њени, њени. Знаш златокосу плавојку. Све ми је било јасно. Не бјеше је још заборавио. И преда мном је искрсла слика његове прошлости. Преда мном је био Божидар Јакшић у бијелој сукненој униформи робијаша број 18, у којој се прије пола године пео уз степенице Казненог завода. Изгледао је, као и тада када се противио да иде са робије. Три године робовања бијаху га саживјеле са мрачним мемљивим ћелијама бетона у које сунце и свјетлост никад не допиру. И ако је сва зла и људске нискости осјетио на младим леђима, ипак је хтио да вјечно остане ту, у мртвоме дому људства. Јер се срастао са њим, јер је у његовој напаћеној души био мрак црн, црњи од онога што је у ћелијама владао. И чинило ми се, да хоће опет тамо. Слобода му је била мучење, ропство.

— Идимо за корацима, идимо...

— Ако пођемо за њима, пошли смо у смрт.

— Ха!.. ха!.. ха!... Зар има неко, ко се плаши смрти?

— Па живи се за смрт. Смрт је једино безгријешно дјело про- вијења. Рођење је гријех, који се једино смрћу може окајати. Хајдемо у смрт! Она је дивна, величанствена.

— Не, не. Ми смо млади. Треба нам живот. Кад би сад пошли у смрт, зашто смо се онда рађали?

— Како ко. Једни да уживају, други да пате. Ја сам рођен да патим. Но сад сам изгубио смисао за патњу, и смисао за живот... Чуј кораке, њене кораке..

И преда мном искрсну њена слика:

Имала је два велика плава ока, као два неба ведра и сунчана, бистра и дубока као море, као Зета на чијој се обали родила, у рано прољећње јутро, она потомка Бијелога Павла... Поглед јој је био благ, топао и безазлен. Блажи, топлији и безазленији од погледа дјетета у тренутку кад се од мајке растаје. Њен поглед лутао је без циља, али ненамјерно стизао к циљу. Привлачио је и освајао као прољећње сунце, не само љубавнике, но другове и пријатеље. А душа, њена невина анђелска душа, на коју се ниједна трунка зла и

бриге није слијепила. Такву душу могла је само имати она. Расла је безбрижно и брзо, као цвијет који се из пупољка нагло развије у ружу. И она је била пупољак, којега нико још мириснуо није. Узалуд тај мирис опија, узалуд су облијетали, да га омиришу, он је упркос, људи и сунца, остао недирнут...

Звала се ко зна како. Име јој потребно није било ни знати, јер нема имена које би ње достојно било. За њу су сва што их знамо ситна, ништавна.

Такву је срио једнога дана, кад је везла ситан вез, ситнији и љепши од онога што га је... у сну везла на дар својој мајци за живот што јој је поклонила, па јој приђе тихо, дискретно.

— Добар дан, лијепа госпођице!

— Добар дан, одговорила је она тако слатко, тако мило. Он никад није чуо умилнијега гласа, па је хтио да је још чује, да је још чује...

— Госпођице, можда ја вас сметам?

— Не... Не... Мени нико не смета.

— Онда ћу ја сјести,.. и гледати у ваш вез, у... и сједе до ње. Она је безбрижно несметано везла, а он је брижно и заљубљено гледао у њене благе и једва видљиве црте лица, у које се огледала њена душа и њено срце.

— Госпођице, можда вам ја сметам?

— Не, господине! мени нико не смета. Ја пазим само мој вез.

— А ја вас.

— Немојте... Волим, кад ме нико не пази. Волим, да сам мирна и сама, са својим везом.

— Али...

— Не!.. Не...

— Онда,.. ја одлазим... Збогом...

— Збогом...

Други дан везла је исти вез, на истом мјесту... Он јој је, као и први пут, пришао тихо.

— Диван је ваш вез, дивни сте и ви.

— Можда да је диван мој вез... Моја је душа у њему...

— Зар ваша душа у везу? Ваша је душа у вашем тијелу, у вашем срцу. Ви сте једна велика племенита душа.

— Не знам...

— Знате ли да волите?

— Не, осим мајку...

— А још?

— Мој вез! Мој ситни плави вез.

— А још, још?..

— Не...

— А мене?.. и то питање је остало без одговора.

Трећи дан, она је опет везла, опет исти вез, на истом мјесту. Он јој је опет пришао тихо.

— Вез. — Само вез.

— А мене? Она се заруменила и ћутала.

— А мене? Чујте!.. Ја волим вас. Ви морате вољети мене. Она је гледала у свој вез и ћутала. Он је гледао и ћутао. Затим је опет почео.

— Ја ћу украсти ваш вез. Ваш ми вез смета.

— Мој вез никога не смета. Ја никога не сметам.

— Ваш вез смета мени, и ви сметате мени.

Четврти дан, исто тако...

А пети дан, она је грлила вез.

— Дивна моја... Ја ћу отети, ја ћу уништити твој плави вез.

— Не смијете!! Ја ћу га бранити.

— Тебе или вез?

— Уништите мене.

— Тебе или вез?

— Мене. И она је као на жртвенику ћутала. Била је добра и послушна за све, само не за љубав. Он је погледао, и кроз суз... раздро њену црну свилену хаљину, која се закопчавала, високо, под њено дивно грло. Забијељела се кошуља, бјеље од снијега, па груди чудно и опојно мирисне груди, и лијева дојка, бијела и невино тврда као мрамор, дојка, што је још нико дотакао није, осим мајке или сестре што са њом заједно у кревету спава.

Он је умоли погледом још једном, али је она упорно ћутала и грлила свој вез.

Нож оштри челични подиже и зари га у њену лијеву дојку, и из ње шикну топла слатка крв, и попрска његово лице и његове руке, а њу нигдје, јер при њој ни њена крв не може пријенути.

Тада се она опружи, опружи како се ниједна жена није опружила. Њење велике плаве очи и тада гледаху благо, топло и безазлено, а њене руке чврсто држаху вез.

На суђењу он признаде, а она му опрости, али га ипак осудише. Као олакшавајућу околност, узеше му само то, што нож није био оштар са обије стране.

А кад су га спустили у мрачну и ледну ћелију бетонску, он је плакао њене плаве очи, њену невину душу, и говорио: Ја нијесам крив, она је моје божанство... криво је њено божанство, њен сињи плави вез...

Вас. Лековић

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник
ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор
ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ

Књ. VI, Свеска 1—6 **ЦЕТИЊЕ** Јануар—јуни 1930, Год. IV

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ, СТУДИЈЕ И МЕМОАРИ

Страна

Душан Д. Вуксан: Говор на вечеру групе сарај. књижевника . . . 1
J. Радуловић: Реч о групи сарајевских књижевника . . . 2
Б. Јевтић: Говор на књиж. вечеру групе сарај. књижевника . . . 20
Душан Д. Вуксан: Проглашење Петра I за свеца 22
војв. Гавро Вуковић: Црна Гора и Турска 1896 . . . . . 28, 95
Др. Н. Милутиновић: Историјске маргиналије 36
А. Лубурић: Кричи 40
М. Вукићевић: Поглед на развитак српског романа 65, 132, 202, 257
J. Радуловић: Фрагменти о жени и поезији 75
Р. Вешовић: Из доба четовања око Колашина 102
Душан Д. Вуксан: Владика Раде у Котору 1836 год. . . . 129
Видо Латковић: Неколико места у *Горском Вијенцу* . . . 152
Вл. Влаховић: О турском „заудару“ у *Горском Вијенцу* . . 157
J. М. Јовановић: Цар Никола II. као цензор 161
Р. Вешовић: Четовање према Плаву, Гусињу и Ругови . . 162
Др. Нико Јерговић: Масарик и Црна Гора (из 1908) . . . 193
Тома Масарик: Романтизам и ситан рад (превод) . . . 201
Ристо Драгићевић: Људске жртве 225, 284, 357
Данило Тунгуз—Перовић: Бој на Крсцу 1877 год. 230
Јанко Ђоновић: На књижевним раскршћима 264
Душан Д. Вуксан: Поход Владике Рада на Подгорицу . . . 282
Мило Вукчевић: Дервиш паша и управне реформе у Ц. Гори 292
Душан Д. Вуксан: Бококоторски архиви 321
Петар Шобајић: Властелиновићи 340
Вл. Влаховић: Вода у народном веровању 348
Љубо Влачић: Забрана дочека Владике Раду у Далмацији . 367

ПРИПОВИЈЕТКЕ, ЦРТИЦЕ

М. Марковић: Живојин Рикић—син 5
С. Штедимлија: Мргудан 82
И. М. Јовановић: На висинама 84, 140
Мил. Ђилас: На вировима 211
Јован Радуловић: Међугорје 213, 273
Ник. Лопичић: Кроз храстову шуму 268
Момчило Настасијевић: Недозвани 325
Вас. Лековић: Прича о плавом везу 332

ПЈЕСМЕ

М. Миронова: Рањена бреза. Изгубљени рај 16
J. Радуловић: Сутон Византије. Ливан 17
Р. Лазаревић: Песма о туђем богу 18
С. Диана: Јесен пред вратима 19
Мих. Мирон: Утешна песма 92
Мих. Делибашић: Јесен 92
В. О. Делибашић: Он 93
† И. Митровић: Прошња љубави 93
П. Каралић: Коб 94
Радоје Мирковић: Песникова молитва. Бело јутро . . . 148, 279
Јанко Ђоновић: Вече 148
Ник. Лопичић: Сељачка кућа 149
Ил. Добарџић: На пролазу. Наше порекло 150, 281
† Вукица Гајдобранска: Прича 150
Мил. Матовић: Кринови 151
Јованка Хрваћанка: * * * 222
Рад. И. Лазаревић: Место предговора 222
Хасан Кикић: Родољубна 223
Вукајло Кукаљ: Једна радост 224
Ал. Ивановић: Туга за небом 280
Ал. Уједуровић: Сунце 281
Новак Симић: Слика са периферије 337
Р. Лазаревић: Пролећњи шумор у венама уталице . . . 337
М. Ратковић: Последна варка 338
В. Брезнанац: Последње речи њој 339

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

Преписка Црне Горе и Србије у 1876 г. (Д. Вуксан) . . . 43, 108
Дневник Ника Матановића из 1876—1878 (Д. Вуксан) 168, 239, 295
Статут француске управе у Боци (Д. Вуксан) 372

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Др. Н. Радојчић: Г. Ердељановић и етнографија Црне Горе . 48
Тих. Ђорђевић: „Наш народни живот“ (Д. Вуксан) 51
J. Матл: „Услови развоја еп. песн. код Слов.“ (Ник. Радојчић) 113
П. Слијепчевић: „Напори Босне и Херцеговине“ (Др. М. Прелог) 176
„Етничка проматрања у Конавлима“ (Св. Рајчевић) 179
Радмила С. Петровић: „Законик Петра I“ (Д. Вуксан) . . . 302
М. С. Филиповић: „Привреда, саобраћај и насеља у Височкој нахији (С. Рајчевић) 305
Др. М. Кићовић: „Јован Хаџић“ (И. Зорић) 306

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Др. Е. Недељковић: „Псих. лир. стварања“ (М. Вукићевић) . 53
С. Пауновић: „Он и ми“ (др. М. Кон) 55
Р. Ратковић: „Зорај“ (В. Латковић) 56
В. Шкурла-Илић: „Дјевичанство“ (Е. Финци) 115
Ж. Милошевић: „Први плодови“ (Др. М. Кон) 117
J. Туфегџић: „Звездани хлад“ (Е. Финци) 181
Х. Диздар: „Арабеске“ (В. Милић) 183
Два најновија путописа (И. Зорић) 249
Поводом енгл. превода Г. Вијенца (М. А. Каблишка) . . . 309
Ст. Живадиновић: „Госпођа Загонетка“ (Е. Финци) . . . 310

Књижевно вече Пен клуба (М. Вукићевић) 375
Н. Трајковић: „Међумурје“ (Р. Меденица) 377
С. Ораховац: „Немирне светиљке“ (Д. Мајић) 358
Д. Благојевић: „Карневал анђела“ (И. Јовановић) 380

ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД

инж. В. Радовић: „Економски проблем Црне Горе“ 123
Поводом Привилеговане аграрне банке (Ст. Даниловић) . . 313

СА СТОЛА

(Р. Ратковић, Д-р Н. Шкеровић, В. Латковић) 59, 184, 381

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

(С. Рајчевић; Д. Вуксан, др. Н. Шкеровић) 120, 245

БЕЛЕШКЕ 59, 127, 186, 253, 316, 383

ЧИТУЉА (Н. Митровић) 63

СЛИКА СА ПЕРИФЕРИЈЕ

Наша је двокатница са прозорима запушеним папиром,
Ходници исплетени паучином што се нија.
Прљаво двориште куља у подруме широм
о како се у пролазу упија задах сплачина и помија.

Ти благи јесењи дани пуни зујања муха;
запињемо о коре лубеница и у даљини бијеле се мости.
Изгладњело псето скупа са дјечицом тражи круха
Сметљиштима разгрћући отпатке и кости.

Кровови се тад стисну кад пану прве магле
и лица пролазника постану жалосна и блиједа.
Као сабласти посрћу пијанци и у крчме нагле;
свуд по вратима гребе зима и биједа

Новак Симић

ПРОЛЕЋНИ ШУМОР У ВЕНАМА ЛУТАЛИЦЕ

ЈЕДНОЈ СЕСТРИ

Расточише пролећне воде болове,
расплинуло се сунце поред речице,
осуло цвеће долове,
мекано, плаво, као очи русокосе дечице.

Пролеће ведро из умрлих давнина
још једном ми се, ето, повратило с милином
— преко сурих брда и равнина —
и запахнуло ме, као некада, мириса безброј силином.

Заборавићу стога своје тамне сутоне;
зваћу Вас гором, да бих, као давно ехо слушао, —
а када у мрак моје село утоне,
певаћу друмом да бих мало срце кушао.

А за Вас, секо, накупићу силу цветова,
и написаћу Вам песмицу без туге,
и послаћу Вам осмех преко сто светова
на завитланим крилима чежње, или по луку дуге.

И сад бих хтео да себе дам ветру над косама,
да сетно чело озарим мирисом глогиње
и да бледе руке расхладим росама,
или да заспим на грудима чаробне шумске богиње . . .

Радован И. Лазаревић

ПОСЛЕДЊА ВАРКА

(ИЗ ЦИКЛУСА „ПЛАВЕ НИТИ“)

Кад год мимоишла си мене
сваки пут по један стих
из срца мога
однела си собом.

Драга, не пролази улицом
ходом смиреним, журним и равним
калуђерице тихе, —
јер знам: срце ти је пуно чежње
за шумама плавим
по којима срна и лама трче стада.

— Котарицу моју
од врбиног шибља исплетену
увек цвећа пуну
ко продавач мали
у рукама носим,
и пролазнику делим многом
увек свеже и црвено цвеће
капима бистрим орошено
прошле ноћи . . .

Узми свежњић један и пођи;
нико знати неће,
трепавице моје због шта задрхташе,
због шта очи засузише.

Миливој Ј. Ратковић

ПОСЛЕДЊЕ РЕЧИ ЊОЈ

За осмех ти не умирем више ја.

Путеви, који су те одвели од мене,
никад те они, исту, вратити неће.

Заборави се све што би драго
и бол; завихори душом само мир,
мир, звезда водиља кроз сумрачја
свих осмеха и драгања;
мир, цвета под небом и видицима родним.

Сан о младости нашој
није бол више већ осмех.

Да л' има игде љубави још
после свега, после тебе?

Како си сада, неслућено никад,
далеко, далеко од мене!

Веселин Брезнанац

ВЛАСТЕЛИНОВИЋИ

Ово знаменито братство старином је било из околине Никшића, одакле је пре 250. година предигло у Боку и тамо недавно сасвим изумрло у мушкој линији.

За Властелиновиће сам сазнао првипут из једног места штампаног предања старих Требјешана, где се говори о заробљавању чувеног турског војсковође Џин Али-паше. Према казивању Требјешана седам паша је долазило да цару покоре Никшиће; шест су они убили, а седмог Џин Али-пашу, или Џиналију, заробили су при крвавом боју у Горњем Пољу код Никшића три јунака, Вук Јушковић од Угреновића, Андрија Батрићевић—Војводић и Мило Скочајић.

„Још у боју — причали су Требјешани — давши веру Џиналији, да ће му оставити живот, Јушковић га препоручи своме сестрићу Властелиновићу, који је такође живео у Горњем Пољу, да га попрати дома, а ови место тога одведе га у Рисан, преда Венецијанима, и за то од Дужда Млетачког добије достојанство Грофства“. На истом месту се даље каже, да су уз пашу Никшићи тада заробили много златних и сребрних ствари, које су поклонили жупском манастиру. Џиналијин џевердар остао је код Богдана Ђурковића, а сабља код Властелиновића.[1])

Џин Али-пашу заробили су заиста Никшићи, и то 1690 године, што потврђују историски документи.[2]) У то време су још у Горњем Пољу код Никшића живели Властелиновићи.

Само презиме њихово и све ово што сам у први мах нашао о Властелиновићима, нарочито податак да су од Млечића добили звање грофова, указало ми је да су Властелиновићи некада били неко познато и врло истакнуто братство око Никшића, и потстакло да о њима још што сазнам.

Распитивао сам у народу о Властелиновићима. Нашао сам да предање још чува и ако слабу успомену на њих. Још староседиоци око Никшића знају да су онамо некада живели неки Властелиновићи,

[1]) Казыванѣ стары Требѣшана и архива сердара Малише и капетана Бошка Бућића—Никшића. — Београд, 1842, ст. 7—8.

Драгоцену Џиналијану сабљу разгледао сам у кући г. Саве Ковачевића, граховског командира у пензији, чија је она сада својина. Његови су је купили, ако сам добро запамтио, од неког у Рисну.

[2]) Јов. Н. Томић, Црна Гора за морејског рата, ст. 171.

за које су од старих слушали да су по господству били једна од првих кућа у Херцеговини. Говорило се девојци, која је налазила ману просцима: „Удаји се, ако не чекаш Властелиновића!“, или „Не, него ћеш узет' Властелиновића“.

Нису начисто о пореклу Властелиновића. Своје их досељени Кучи у Риђанима и Никшићским Рудинама, од којих су Делибашићи и друга братства; а по другом казивању они су по сродству били најближи Лековићима, једном чувеном братству племена Угреновића око Никшића, чија се кула, несумњиво из средњег века, још држи у селу Кочанима.

Из предања сам још и то чуо да у Латичну у Пиви постоји место звано „Властелиново ждријело“, прозвато по неком харамбаши Властелиновићу, који је ту некад погинуо.

Више него предање сачувала нам је спомен о Властелиновићима народна песма. Дошао сам и до неколико историских докумената у којима се они помињу.

Догађај о заробљавању паше Џиналије описује и једна народна песма. У њој се пева: како паша Џиналија са 3000 војске, којој калаузи Осман Ђоровић, на сам Ускрс с војском изненада избија на горњепољски Вир. Док у цркви поп Милутин служи службу и причешћује нород, Џиналијина војска по пољу пали куле и чардаке, сече главе и везује робље. Кад је причестио народ, поп их соколи те сложно ударају на Турке и нагоне Џиналију у Дугу:

„С десне стране Јушковићу Вуче
И за њиме седамдесет Срба,
Уз Дугу му претекао кланце;
За њим Раде иде Властелине
И за њиме неколико војске.
Не даше му уз Дугу крваву,
Но г' обрћу по лијевој банди,
Ђе је честа са свакоје стране“...

У робљу паша води и Јушковића Анђу, сестру Вукову а вереницу Властелина Рада. У Дугу Вук Јушковић заробљава пашу, отимају робље, а Раде Властелин доноси главу Ђоровић Османа и води Мухамеда, сина пашина. Кад је поред Вука угледао пашу, тргне нож да га посече, али га Вук спречи и рече му, да је боље да води пашу у Приморје. Тако је учинио, одвео их тамо и продао за добре паре, вратио се, оправио запаљену кулу и узео Јушковића Анђу.[1])

Песма се слаже са предањем Требјешана. Из ње сазнајемо и име Властелиновића, који је повео у Приморје заробљеног пашу. Само док предање Требјешана њега зове сестрићем Јушковића Вука, у песми стоји да је био верен Анђом, сестром Вуковом.

Нашао сам и историски документ о Џин Алији. Писао га је као извештај Сенату у Млетке 6 маја 1690 о заробљавању пашином савременик догађаја, которски изванредни провидур Петар Дуодо. У том се извештају помиње лепо Раде Властелиновић и у њему провидур ствар у главном овако приказује:

[1]) „Поход Џин-Алије на Никшиће 1690“ — из рукописне збирке народних песама Андрије Лубурића у Академији наука.

Како је Бог благословио њихово славно оружје, јер им је дао за роба злогласног Ћин Али-пашу од Херцеговине, који је после 62 ратна похода, увек са срећом изведена, постао био охол и опасан за рају Херцеговине, као и за њихове нове поданике Никшиће. С три хиљаде војске, у којој је било 500 спахија босанског паше, паша је на Ускрс ударио на Горње Поље код Никшића, где се на супрот њему ставило 800 људи, који су после четири сата очајног боја успели да му одвоје коњицу од пешадије. У том тешком положају пашина се војска надала у бегство. Сам паша их је заустављао, четворици својом руком отсекао главу, па кад је све било узалуд, нагао и сам да бежи, и у једном честару, скидајући се с коња, заробљен је. У том крвавом боју пало је 400 пешака Турака с многим главарима и 300 спахија коњаника, а уз то и велики плен. Наглашава, како је с ове друге стране било за чудо мало губитака, благодарећи милости Свевишњег и светом празнику, који су прослављали. Провидур истиче своје заслуге у целом делу, па даље говори о Раду Властелиновићу, који му је довео и предао пашу, што у преводу гласи:

„Раде Властелиновић, који је раније због неке погрешке био изазвао незадовољство млетачке власти, пошто се у многим другим сукобима с Турцима јако изложио у циљу да заслужи од ње благост каквим знатним догађајем и опроштај, потврдио је раније дате доказе верности тиме, што се изложио потпуно очевидној опасности по свој живот да, у сукобу који је настао, постане господар пашине личности као и његове судбине. Сумњајући да би никшићске поглавице могли отети пашу, одлучио се, на начин достојан јавне похвале, да само са четири своја рођака, изложивши се опасности, крене пут Грахова. На вест коју сам добио о његовом заробљењу, бојећи се да поткупљивост не учини какво необично дејство, послао сам одмах у Никшић каваљера Ђовани Антунија Болицу, који је већ на челу Црногораца био у борби, и врло брзо срео се у Бањанима с њима, осигуравајући спровод. Дошавши у ову варош, исти Властелиновић предао је властима ваше екселенције не само пашу лично, већ је предао и његову заставу. Примио сам га као што је његова услуга захтевала, а као капару од стране млетачке господе почаствовао сам га медаљом и златним кордоном, који сам у овом циљу био припремио; награђујући и његове другове чохом и новцем.“[1])

Ћин Али-пашу је которски изванредни провидур упутио даље главном провидуру за Далмацију.[2]) Провидур је, види се, све ово, чим је обдарио Рада, сматрао као капару. Сигурно је према предлогу главног провидура Раде Властелиновић добио доцније назив и достојанство грофовско од Млечића, како то каже предање Требјешана.

Г. Радосав М. Грујић, професор универзитета, обилазећи Пиву, нашао је у пивском манастиру помен о неколико Властелиновића, и он о њима ово пише: „Угледна херцеговачка породица у Пиви и

[1]) Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti [1687—1735] Roma M. DCCC. XCVI, c. 59—60.

[2]) J. Н. Томић, Цр. Гора за морej. рата, с. 171.

Русији. Почетком 17 века помиње се војвода Раде Властелиновић на једној икони у манастиру Пиви. 1659 послао је писмо и дар истом манастиру војвода Стефан Властелиновић из Москве, а 1715 Никола Властелиновић преписао је у Москви Требињски хронограф за руског пуковника Милорадовића“.[1])

Властелиновићи нису пореклом из Пиве, него из Никшића; о томе ћемо даље опширније рећи. Овај војвода Раде Властелиновић из почетка 17 века, чије се име налази на икони пивског манастира, не може бити иста личност са Радом Властелиновићем, који је 1690 учествовао у боју са Ћин Али-пашом. Од Властелиновића је, значи, било војвода и у почетку тога века.

О војводи Стефану Властелиновићу, који је из Москве 1659 г. послао дар манастиру у Пиви, имамо више података. Да наведем први како га помиње народна песма „Чета Пивљанина Баја“:[2])

Бајо диже чету из Приморја, а с њим је и Властелине Стефо. Иду с четом у Херцеговину и нападају у Невесињу на кулу Љубовића. Посекли тамо 12 хаџија и 2 бегова сина, а заробили Хајкуну девојку. Стефо се у боју ранио. Враћају се у Приморје, где се он жени и узима хајкуну девојку.

Добротом игумана г. Никифора Симоновића имам препис писма које је војвода Стефан из Москве послао уз дар манастиру. Оно почиње: „Милостију Божијеју војвода Стефан. Пишем војвода Стефан Властелиновић оцу и учитељу игуману јеромонаху кир Герасиму Господину Ивановићу“..., шаље икону Христа и Богородице по духовнику кир Арсенији из Москве, за владе „великог и христољубивог цара Алексеја Михаиловића“. Из овог изгледа сигурно да је војвода Стефан учио школу у пивском манастиру, кад се игуману обраћа речима „оцу и учитељу“.

У једном писму, које синовац са устанка познатог војводе Грдана Никшића, војвода Петар Гавриловић, вођа Никшића у великим покретима кандијског рата, пише у име своје и свих Никшића, малог и великог, капетану Пераста Вицку Мазаровићу, помиње се поред другог кнеза Властелиновића и војвода Шћепан Властелиновић. То сам писмо преписао, са још неким, у перашком архиву. На полеђини његовој стоји, да је примљено у Перасту 1661 године. Између осталог у њему се каже:

„По Никољудне први дан тамо шљемо кнеза Милутина и војводу Сима Петровића, и попа Тодора и кнеза Пеја Властелиновића, да се за све с вама разговоре од свијих ствари нашијех и вашијех, како можемо живоват на овој крајини међу живијем огњем турскијем, која је с врх нас“. А на свршетку писма: „И пређе смо ви писали наше књиге по нашему брату војводи Шћепану Властелиновићу, који ће ви све наше мисли и ријечи на уста казати“.[3])

[1]) Ст. Станојевић, Народна Енциклопедија: Властелиновићи.

[2]) Вукове песме, књ. VII, песма 48.

[3]) Перашки архив, свеска XII, Дописивање околних места с Пераштанима.

Од Властелиновића је, дакле, у Никшићу у исто време било и кнежева и војвода. Кнез Пејо се овде налази међу главним претставницима Никшића тога доба. Овај пак војвода Шћепан је свакако исто лице које и помињати војвода Стефан. Он је живео и у Боки, ишао у Москву, и преко њега су, види се, никшићски главари одржавали највише везу с Пераштанима. Свакако да је он и у Москви био опет неким народним послом.

У перашком архиву сам нашао и једно дуго писмо, које је августа 1665 године послао Пераштанима из Никшића Стијепан Властелиновић. Према садржини писма сигурно је да је овај Стијепан помињати војвода Властелиновић, кога песма зове Стефо, који се у писму из Москве 1659 потписује Стефан, а кога никшићски војводе у писму од 1661 зове Шћепан. Навешћемо нека места из тога писма, јер ћемо поближе познати војводу, његов рад и велики углед, а сем тога оно је од значаја како приказује удео Херцеговине у кандијском рату, који је тада трајао, и поступање Млечића са херцеговачким хајдуцима у Боки.

Писмо је то упућено на капетана перашког Матију Штукановића и „свијем суђами и стâрјешинама и младићем и свему изабраному и велеславному збору перашкому“ од „нас Стијепана Властелиновића вашега слуге и пријатеља старога“. Пише из Никшића и жали се какве је све невоље и срамоте претрпео у Котору, где је допао и тамнице которске, како каже: горе него турске. Па наставља: „Него ми се врати сва моја служба велицијем злом и срамотом како је једному традитору илити ребелу. Ја, исти Стијепан, су четири чоека подасмо сву Херцеговину у руке господе млетачке, исто мјесто које је код вас, и просјекосмо пут кроз цијелу гору ради принципа млетачкога, и дођосмо од наше добре воље, како сами ви знате добро, и господска мјеста ослободисмо, а своја укидосмо; како видите, једни погибосмо на свому дому од Турака, а други тамо, који смо у зао час с ускоцима у Боку Которску. Све су хајдуке браћу нашу изјели вуци и пси по горах, који су изгинули од Турака на служби господској и за вјеру кристјанску“. С болом и гневом жали се даље Стијепан на Николу Грбичића, који све те њихове заслуге неће да види него „хајдуке лупежи зове, када који погине од њих говори: мање један пас“. Откад је Грбичић настао у зли час, отада су хајдуци запали тамница и галија, глобљавани три пута горе него од Турака. Од њега (Стијепана) и од неког Лаза захтевао је да убију некога, па каже: „А ми нијесмо људи били да продамо образ и вјеру и част за аспре“. С попом с Ораховца Грбичић му је подметнуо некакве лажљиве књиге и сведоке те је, ни крив ни дужан, запао тамнице. Пераштанима каже, да они нису одржавали невољне хајдуке, нити би у Боки било хајдука ни контада, па наставља: „Знате господо Пераштани, да је веће Херцеговина учинила помоћи принципу млетачкому ове рати, нега један дука из Талије, зашто ви знате да принципи и дуке кристјанске за плату пошаљу помоћ принципу млетачкому, а ми херцеговски кнезови и невољни хајдуци без плате служимо од почела рати и дан данашњи“. Вратио се дома својима, али им у писму поручује да не мисле да ће какве невере и срамоте учинити принципу, поред свега што је претрпео, него да ће га и даље верно служити, а Грбичићу нека Бог и принцип суде по његовим делима.[1])

И доцније је било Властелиновића у Боки у служби млетачкој Тако почетком морејског рата, 1684 године, кад су Ришњани, Морињани и Крушевичани изјавили которском провидуру Валијеру да желе потпасти под власт млетачку, он пише капетану перашком Крсту Змајевићу да му пошље харамбашу Властелиновића, да се споразумеју како ће се извести тај потхват[2]) Да ли је тај харамбаша био Стијепан, или који други Властелиновић, из наведеног дела се не може разабрати.

По народној песми „Раде од Риђана и паша Стамболија (око 1670)“[3]) знамо још за једног Властелиновића. Био је харамбаша и звао се Ћетко. У овој се песми пева како паша од Стамбола пада с војском на Грахово и позива на подворење кнежеве Доње Рудине, Гацка и Бањана. Од Гацка му каваз доводи девојку којој је ујак Раде од Риђана[4]). Паша позива и Рада. Било баш о Никољудне, кад је Раде славио. Код њега се на кули затекли Вук Брђанин[5]) и Ћетко Властелине. Кад је примио позив од паше, кнез Раде зове харамбашу Ћетка, ословљава га: „Барјактару Властелиновићу! —, каже му да покупи чету по Рудини. Око Ћетка се окупило 200 чобана с којима нападају на пашу у Грахову, убијају га а Турке разагоне. — У другој се песми опет помиње овај исти Ћетко Властелиновић, да у друштву Баја Пивљанина и Ђурка Капетановића из Риђана напада на Љубомиње у Невесињу с четом од неколике стотине хајдука.

Толико сам досад прикупио података о Властелиновићима. И ако све ово што изнесох чини само један одломак из њихове прошлости, ипак можемо схватити шта су некад претстављали Властелиновићи. Сви су ови Властелиновићи које наведох и о којима нешто знам живели у 17 веку као становници Горњег Поља код Никшића, сем Николе, који се помиње у Русији 1715 године. Време њиховог живота је уједно и доба најславније прошлости Никшића под Турцима, кад су Никшићи са другим нашим племенима предњачили у великим борбама с Турцима, вођеним у устанку Грдановом и у кандијском и морејском рату, кад су показали силан замах борбености, пожртвованости и јаке националне свести.

[1]) Перашки архив, св. XIII.

[2]) Pavao Butorac, Gospa od Škrpjela. Sarajevo, 1928, с. 124.

[3]) Из наведене збирке А. Лубурића.

[4]) Раде од Риђана, како га песма зове, добро ми је познат из народног предања. Преци су му дошли из Куча у Риђане, где је Раде био у другој половини 17 века гласити кнез риђански. Разурили су га Турци крајем тога века, па је прво прешао у Рисан, а одатле у Невесиње. Од њега је тамо познато невесињско браство Радовићи.

[5]) Вук Брђанин је био пореклом из Вражегрмаца и гласит јунак свог доба. Негде половином 17 века прешао је у Риђане, његови синови после у Цуце и одатле по Херцеговини и Боки. Од њих су многе породице, као Вукаловићи у Зупцима, Вучуровићи и Илићи у Кривошијама и многе друге.

Једно од водећих браствава око Никшића из тих времена били су, како видимо, и Властелиновићи. Из њихове средине су излазили кнежеви, харамбаше, војводе — борци, прваци и вође народне. А какви су они били, поред осталог, најбоље нам показује наведено место из писма војводе Стијепана Пераштанина, кад за себе каже да је он са само још четири човека подао сву Херцеговину у руке господе Млетачке и покренуо на борбу против Турака.

После ових Властелиновића, које поменусмо, не налазимо више Властелиновиће у околини Никшића. У бурним догађајима морејског рата крајем 17 века, у ком су и они узели тако видна учешћа, и када се много Никшића раселило, и они су се из Никшића преселили у Боку.

Било их је и у Рисну. Испитивач Боке, пок. С. Накићеновић, набрајајући изумрле рисанске породице, за њих каже: „Тако и чувено браство Властелиновићи, које се истрагало. Пошљедни огранак је једна одива, удата за проту которског Јована Буђина[1]) На другом месту у истом делу стоји, да је најлепши део полуострва Превлаке купила била нека контеса Екатарина Властелиновић, и да тај део сада припада Кртолској општини.[2])

Да бих сазнао тачно које су крсно име славили Властелиновићи, и да бих према томе могао одредити од кога су племена из Никшића они били, обратио сам се писмом поштованом проти г. Буђину и од њега добио не само извештај о слави, него и друге податке, који нам допуњавају познавање Властелиновића у Боки. Ево шта ми је прота саопштио:

„Јављам Вам да је крсна слава Властелиновића. Св. Јоаким и Ана , 22 септембра, а као прислужбицу славила је Благовијест. Пошљедни чланови те породице јесу моја жена Анастасија, кћер пок. Јова Властелиновића, и њена сестра Александра, удова Риста Иванишевића који живи у Дубровнику. С њима изумире пород Властелиновића.

О тој породици, поред овога што сте нашли у Перасту мора бити још доста података у ман. Савини и у парохији на Топлој, а биће и у старом архиву которског суда. Али највише списа о значају ове породице налази се у архивама млетачке републике. Из тог архива налази се код мене једна књига разних похвалних писама, али нажалост, како је свако писмо било ишарано лијепим сликама, вињетама и златним словима, тако су дјеца те слике искидала. А таку испарану је моја жена од оца наслиједила.

Имам препис једног писма из ман. Савине, на талијанском језику, од 24. II. 1726, како су дошли Јеврем Станковић, митрополит Колашије и Кратова, Арсеније Гавриловић, митрополит Херцеговине, Леонтије Николин, архим. савински, и три рисанска капетана, да измире свађу у породицама Властелиновића."

[1]) „Бока", с. 524., Етнограф. Зборник, књ. XX.
[2]) Ibid., с. 381.

Властелиновићи су и у Боки, види се, уживали велики углед. Име контесе Властелиновић потврђује нам, да су они у Боки носили назив грофова за време млетачко, како смо то раније помињали.

Остаје нам још да речемо што о даљој старини и пореклу Властелиновића.

Крсно име св. Аћима и Ану, које су славили Властелиновићи, славе око Никшића само браства племена Угреновића. Од овог некад моћног старог племена одржали су се до сада око Никшића само незнатни остатци, неколико мањих браствава, као Урошевићи, Лаловићи, Жарановићи, Пантовићи, Ђапићи, Мумовићи. Много их се раселило на разне стране. Од њих су Поробићи у Новом, Миљановићи, Петковићи, Борковићи, Бердовићи, Чечури и Чери у Врпољу у Херцеговини, Ћоровићи у Мостару и други. Од Угреновића су били и Властелиновићи. То је сасвим поуздано, јер су славили исту славу, а и раније наведени варијант народног предања их такође увршћава у Угреновиће.

Поред Никшића и Риђана, Угреновићи су били треће племе, које је од давнина становало око старог Оногошта, садашњег Никшића. Седиште им је било у селу Кочанима с околином и у Горњем Пољу. Њихово предање, као и предање осталог становништва, каже да су Угреновићи били најстарије племе у Никшићу, и да су они некад господарили Оногоштом.

Најстарији главар старог Оногошта, кога предање чува и о њему колико што шта зна, био је од Угреновића. Зову га бан Угрен. Живио је, како се прича, у далека времена, пред Косовски Бој и управљао Оногоштом. Дворе је имао у Кочанима у месту Стуби, а кошарнице у селу Милочанима. На њега су нападали Балшићи из Зете, чију је војску у крвавом боју око Крупца потукао и Балшу натерао де се повуче из Планинице. У његово је време, казују даље, дошао из Кртола у Боки Никша, предак племена Никшића, за кога неки говоре да је био по женској линији сродник Немањића. У то време, кад је бан Угрен повео Оногоштане на Косово, убили су га неки Никшини у Никшићској Жупи у селу Ливеровићима, на месту где и сад стоји високи камени стуб, а зову га „Угренов Мрамор".
После смрти бана Угрена намножили су се Никшићи и преузели првенство од Угреновића у оном крају, па се по њима мало по мало доцније Оногошт назвао Никшићем.

По овом бану Угрену, или вероватније по неком још даљем им претку истог имена, прозвало се цело племе Угреновићима. Они су се раније, са осталим староседиоцима, сем Никшића, звали и Оногоштанима.

Кад народно предање чува до данас толико спомена из тако далеких времена о бану Угрену, и једино о њему, несумњиво је да је он био нека знаменита личност, племић старог Оногошта. Држим сасвим сигурно да је бан Угрен био велики жупан Оногошке жупе, коју налазимо у историским споменицама средњег века. А свакако да он није био једини из свога рода, те према томе закључујем, да су Угреновићи били племићи, властела Оногошта.

За Властелиновиће је предање становништва Никшића, како пре рекосмо, сачувало и то, да су некад по господству били једни од првих кућа у Херцеговини. Да је тако, поред свега изложеног, показује нам и само њихово презиме. Оно је старије од 17 века и потиче, што је несумњиво, од даљих им предака, неке властеле оногошке из средњег века. Они су можда директни потомци овег бана Угрена, или ког властелина племена Угреновића из његовог или ранијег доба.

И тако, и ако су Никшићи још од нестанка бана Угрена, сигурно као још већа властела, узели превласт у Оногошту и постали једно од најјачих и најзаслужнијих племена наших, ипак су Оногоштани, које су претстављали Угреновићи, сачували старе традиције и дали и у турско доба јака браства и знамените људе, као што су били ови Властелиновићи, а поред њих и друга, исто тако из старе вине давно расељена браства племена Угреновића, као Дерајићи, ковићи, Пејовићи, Кнежевићи, Јушковићи, чије заслужне претке коће још чува песма и народно предање.

Петар Шобајић

ВОДА У ВЈЕРОВАЊУ И ОБИЧАЈИМА НАРОДНИМ

Господину Мих. Зорићу, суплен…

Скоро у свима свјетским религијама, почевши од фетишизма па до најмлађих религија, вода има свој култ. Узрок да се код човјека појави обожавање воде је јасан, јер вода је, за првобитног човјека морала бити једно од највећих чуда која је око себе посматрао. И даље што се религија развијала примала је доста од наслијеђеног, тако да и у данашњим религијама вода као и символ духовне, ре… тјелесне, чистоће игра велику улогу. Од старих народа највише су воду обожавали Персијанци и Мисирци. Први су воду сматрали као свети елеменат, а други због зависности мисирске плодности од ријеке Нила били су његови обожаваоци. Чак ни јеврејски монотеизам није се могао сачувати а да не гаји према води извјесно вјеровање, ма да култ воде код њих није позитивно изражен и састоји се у моћи очишћења и могућности да се излијечи болесник на тај начин што ће се окупати у води. Мојсије прописује: „Што год подноси ватру пропустите кроз ватру, и очистиће се, али пошто се очисти водом очишћења; а што год не подноси ватру, пропустите кроз воду“[1]). Пророк Јелисеј савјетује сирском војводи Неману да се окупа у Јордану и на тај се начин очисти од губе[2]). Јован Крститељ почиње крштавање у Јордану као очишћење од грехова, за долазак Спаситељев. Христос подвлачи да „ако се ко не роди водом и духом

[1]) IV. Мојс. 31. 23.
[2]) II. Цар. 5.10.

не може ући у царство Божје“[1]). Отуда је хришћанство усвојило крштавање у води. Крштавање у води осим хришћана практикују, и то врло често, мандејци. Код мухамеданаца вода као средство чишћења изражава се у узимању авдеса.

Сигурно се може тврдити да је вода обожавана у старини и код нашега народа и култ тога обожавања очувао је јасне трагове до данас. Она важи као мислећа сила (њој се напр.: наређује да не тече, хучи и т. д.); и као таква моћна је много да учини, и њој је та моћ у потпуности придавана. Пуно вода по свим крајевима наше земље доводи се у везу с неким тајанственим догађајем. Воду подигнути је велика задужбина, отуда за пуно извора се прича да их је отворио св. Сава, пошто је он највећи народни добротвор. Он воду увијек отвара прекрштањем штапа.

Вода се поштује као светиња, нарочито изворска, она се назива „жива вода“ за разлику од друге, која не тече. Она може да оздрави болеснога; у њој се баца залог што је остатак старог жртвовања; може се око воде налазе зли духови, виле и т. д. Поштовање воде огледује се нарочито у чувању да се чим не осквphи — загади; тих случајева је пуно гдје за неки извор причају да је пресахао што је некада загађен. Такав један извор, односно мјесто извора, показивали су ми сељаци на планини Бјеласици. На овом мјесту некада је био извор па га загадила дјеца и пресахао. За језеро које се данас налази на Шумарици с лијеве стране ријеке Таре, причају да се некада налазило на Јељеном Врху с десне стране Таре, гдје му чак на врху и мјесто показују. Узрок да се ово језеро пресели био је што је једна жена бацила у њега копиле и вода је усред дана прешла у виду облака на другу страну. Пред водом је најприје летио орао а за њим коњ. Ово је све видјела моба калуђера манастира Добриловине. — Кад је у води утопљеник она је онда љута и киша никако неће престати све док се утопљеник не пронађе или га вода не избаци на сухо. — Води је врло тешко уморити човјека с тога га она три пут избацује на површину и тек онда удави. У том случају ако некога удави, она није крива, него зли духови који се тада у води налазе. Нечиста текућа вода чиста је послије четрдесет или педесет камена; треба само пребројити толики број камена од загађеног мјеста и онда пити слободно, јер вода сама себе очисти. Путници пију воду из коњске стопе т. ј. из мјеста гдје је коњ стануо и ова вода се сматра као чиста и добра за путника. На загађени извор позивају свештеника да га освети или у њега сипљу богојављенску водицу. Вјеровање да се вода чува од нечистоће било је и код Персијанаца. Кад је, при једноме походу, Киру упао коњ у ријеку он је наредио да се цијела ријека пресврне и нађе љеш да не би загадио воду[2]), јер је она код њих, као што је напоменуто, уживала јак култ.

Вода је увече пуна нечистих духова, отуда се привиђају тамо вјештице. За много вода је везано вјеровање да се код њих особито

[1]) Јеванђеље по Јовану 3.5.
[2]) По предавањима Д-р В. Чајкановића.

привиђа, стога се избјегава наилазити поред њих ноћу. Уопште не ваља ићи на воду пошто падне мрак, него је боље заноћити без воде. Најприје ако би неопходно било ићи по мраку на воду, мора је онај што иде собом узети нож црнокорац и водити црнога „без биљега“ пса и тада је слободно. Причају да је један чобанин такав друговима донио воду, а ђаво му рече: „Моли Бога што је с тобом гаров, а запазио би кад си дошао на воду“! Друга прича је слична, а циљ јој је да зарок-опкладу претстави као зло. Били у једној планини дванаест чобана и међу њима једна дјевојка. Они једне ноћи законаче без воде па кад им досади жеђ рече један: „Ко ће поћи на воду да му ми дванаест чобана дамо сваки по овцу?“ Од друштва се нико није смио јавити осим дјевојке. Она узме суд, гарова и нож па пође на извор. Кад је стигла тамо, прије него хтједе наточити воде забоде нож нехотично кроз свој скут па у земљу. Кад вали суд крену да иде али није могла пошто јој је скут био прибијен к земљи, а она мислећи да је нешто ухватило умре од страха; пас је такође цркао и у јутру су их чобани нашли обоје мртво. — Кад се увече донесе вода ваља прво одлити мало на ватру. По ноћи је путнику опасно прелазити преко воде, а да би избјегао опасност треба да се прекрсти и три пут рече: „Ја на воду, крст на воду, вук у воду“, негдје: „Бјежи нечестиви орао крсташ ти на путу“, или „Бјежи некрштени ево крштенога на воду“. Такође путник ноћу не смије пити воду док се не прекрсти. Ако су два или више њих, онда док један пије други га зове напр. овако: „О Петре, зове те мајка!“ Овако некада ради и самац, прво сам себе зове па онда пије. Кога би увече на води ухватила болест, никада не би оздравио. Највећа акција злих духова око вода је за вријеме великих киша и помута, тамо се тада накупе ђаволи и привлаче к води људе који поред обале пролазе. Они човјека привуку за дах с тога не треба на уста дисати. Из ђавоље радње у вријеме помута чуо сам у околини Колашина ову причу: Путовао поред ријеке Таре некакав човјек из Поља колашинских. Име му је било Масака. Тога дана падала је велика киша и била страшна грмљавина. Одједанпут он угледа како из воде искаче нешто као човјек и руга се грмљавини. Гром га је стално гађао а он би се тада склонио у воду па опет излазио и продужавао ругање. Масака посматрајући ово чудо намисли га гађати пушком, с тога прекрсти зрно на фишеку па док се овај ругаше узе га на нишан и опали. Тек пушка пуче овога ругача нестаде и више се не појави. Путујући даље он срете једнога човјека и овај га запита што је гађао. Масака му све исприча како је било, а путник му каже да је ругач био ђаво и да га је он пушком убио. При растанку му овај путник даде један фишек и рече: „Ево ти овај фишек да га испалиш кад ти буде највећа мука“. Масака је фишек носио неколико година и никако га није хтио испалити. Једанпут дође он на турски скуп на Бјеласици. Турци су гађали биљегу, забијену на једном бору, па кад се сви изређају, онда понуде и њему. Масака се опирао да не гађе јер није имао више него само тај фишек, али узалудно му је било правдање, морао је гађати или погинути. Кад не би друге,

он напуни пушку, нанишани биљегу и опали, али то није био пуцањ обичне пушке него гром и сви се присутни испретурају од потреса а од онога бора не остаде ни гране. Пошто се Турци поврате к себи један рече: „Шућур Алаху кад није окренуо ка Колашину е не би остало ни пиличника“. Овај путник што је Масаки дао фишек био је, народ каже, Св. Илија, и он га је наградио тим фишеком зато што је овај убио ђавола[1]).

Вода има велику моћ у лијечењу неких болести, било да се болесник окупао, пије или се баци нека његова ствар у воду. Тај обичај је распрострањен по свим крајевима наше земље. Увијек се нарочито истиче једна вода и њој се обраћа; то су највише извори близу цркава и манастира. Г. Милан Богдановић, студент из Лике, причао ми је да у Велебиту код манастира св. Јована постоји једно језеро гдје иду болесници да се купају ради оздрављења. Само једно бравство ту се не смије купати, јер је њихов предак одатле понио „главу св. Јована“ и продао Приморцима. Причали су му, каже, да се дешавало кад неко од овог бравства дође код овога језера да воде одмах нестане. Чудотворна вода, по казивању истог, налази се и код цркве Ружице у Б. Пољу (Лика). Тамо је велики сабор у мају „младе недјеље“, када долази много болесника да се купа. Чуо је, каже, од својих сељака, да се дешавало случајева да слијепци окупани у овој води прогледају. Код ове воде увијек се оставља замјена а већином хаљина болесникова. Онај, који не може тамо поћи њега донесу, иначе болесницима донесу од ове воде, разумије се да увијек оставе води неку болесникову ствар као замјену. Народ из Црне Горе и Херцеговине за такву воду сматра острошку. Посјетиоци манастира Острога врло често од ње носе кућама и употребљавају некад као лијек, а некад за чишћење загађених ствари. Нероткиње се обично умивају овом водом. Близу Колашина један извор — Кадина Вода био је у великом поштовању код колашинских Турака. Болесницима се одатле носила вода, иначе су они преко љета, правили неколико пута излете тамо. („Напићу се Кадине Воде, а нагледат Катине косе“). Посјетиоци су остављали новац, и приликом прављења водовода, назад три године, око ове воде радници су находили ситни новац. Прилог води чинио се као замјена за оздрављење а могао је имати и жртвени карактер. Причао ми је један Колашинац, да кад се купао једнога љета у Пећској Бањи, ту се тада купала и једна баба, која је увијек имала обичај да послије бањања баци ситни новац у воду. Једнога дана, из шале, неколико њих намисле јој забранити да то чини; али баба никако није хтјела поћи све док су ју оставили на миру да остави замјену. Сигурно сматрала је узалудно купање ако што не поклони води.

У Братоножићима су некада тешког болесника носили далеко у планину и тамо тражили воду „која три године није чула кокота нити човјечији глас“. Болесник се у њој купао и остављао од свога одијела, хране и новац. У Васојевићима носили су тако узетога и

[1]) О вјеровању да ђаволи обитавају у води види чланак „Ђаво у нар. вјеровању“ „Записи“ књ. IV. св. 1. на стр. 15.

послије купања остављали његову капу у води. У Црмници, болесник кад умре од тешке болести, носе његове хаљине и бацају у текућу воду, да би с хаљинама вода понијела болест из те куће. Тамо још носе болесникове хаљине и оставе у води вјерујући да ће болест пријећи с болесника на онога који први буде дошао на ту воду. Примјер жртвовања води је и обичај из Васојевића, тамо невјеста кад наиће на прву воду баца у њу своју марамицу. Ово чини да је не боли глава; а негдје да вода понесе све мађије сплетене против ње. Прво јутро пошто сватови доведу невјесту, обичај је да она с дјеверима иде на воду; том приликом, прије него налије суд мора „воду даривати“ новцем и другим [1]). Оном водом што она донесе полијева свима сватовима редом, и тада је сваки сват дарује новцем. Најприје кад је био звечећи новац, дар се спуштао у воду; а и данас се то ради и особито је цијењено кад неко има слатни или сребрни новац да спусти у воду. Овај невјестин дар зове се „полијевна“.

Даље, вода у опште има везу с лијечењем још пуно других болести. „Развијање пупка“, завија се на води. То се чини овако: узме се у тањиру мало воде па се филџан поклопи на тањиру и онда окрећући онај филџан говори се три пут: „Кумим гору и воду да се овај лијек завије и да пође у гору и тиху воду“; или: „Водо, водо марина, вода воду купи да се срце завије. Кола ти небеског и окрута црквеног“, и тада се помене име болесника и његове мајке. Ако се она вода из тањира цијела скупи под филџан болесник ће оздравити и завијање је успјело. Од „сухога кашља“ дјецу лијече на овај начин: покупе воду с девет извора и девет шишарка с девет борова, па оне шишарке кувају у оној води и послије оном водом купају дјецу. У неким кућама дјеци болесној од сухога кашља дају да пију воду кроз котур од верига. У Бјелопавлићима грозницу лијече сипајући на болесника воду у вријеме највеће дрхтавице; тамо још слабуњаво дијете које зову „пресмаг“ ваља да се провуче кроз шупљи крш три јутра, и онда га посипају водом да оздрави. Убој се лијечи тз. „убојним каменом“, то је једна врста камена црвене боје а налазе га на планини Бјеласици. Камен се трља уз брус у води па послије болесник пије ову црвену воду. Вјерује се да од ове воде мора или одмах оздравити или умријети. Ова вода даје се и домаћој животињи ако је убјена. Израз је за некога кад настрада: „Не ваља му ни убојни камен“. Кад дјеца болују красте лијече их овако: наложе двије ватре од „живог огња“ на њима се ставе котлови пуни воде па кад вода у оба котла узаври проводе дјецу између и око њих три пут правећи број 8 па послије дјецу купљу оном водом. „Протисли“ се лијече кад се човјек, који је убио Србина умије иза себе и болесник пије од те воде. Код неких вјерена дјевојка руке дотичнога попрска водом из уста, само не треба овај да зна о томе претходно. Негдје полијевају на брадавице воду кроз решето. Кад некога уједе бијесно псето, онда се скупља брашно из четрдесет дана, ако једе сваки дан по мало оздравиће.

[1]) О жртвовању води, види још Етнографски Зборник књ. XVII. стр. 104–110; а о циљу бацања ствари у води, исти књ. XXXI стр. 71—72.

Доста гатања и вјеровања у вези с водом има на неке свечане дане преко године. Божић, најбогатији својим обичајима, има их и гдје се радња врши с водом. Увијек у нашим селима вода се мора донијети на освит Божића. Њу доноси женска и ова кад дође на воду назива јој добро јутро и честита Божић. Био је некада обичај да жена носи тамо жито и њим посипа извор. Воду треба носити на глави, и кад се дође пред кућу треба узети бадњакову гранчицу и честитајући Божић по обичају, чувати да се суд не превали и џаркати бадњаке; пошто суд скине с главе, онда у ону воду стави колач и окреће га по њој; негдје мјесто колача употребљава гранчицу од бадњака. Једно чељаде је за вријеме тога пита: „Шта то чиниш?“, на што она одговара: „Сирим и кисјелим“, и тако понавља три пута. Ово чине да им стока буде млијечна. Женској, која на Божић донесе воду сљедује увијек дар од домаћина куће. Понека кућа има овај обичај: да сметлиште на Божић ујутру носи преко живе воде, то чине ради буха, стога се тада и говори: „Наше бухе одоше преко воде“. Занимљив је божићни обичај о дознавању ко су вјештице у селу. Један, или више њих, који желе то знати, на бадњу вече обиђу са судом све околне изворе и узму од сваког извора по мало воде; направивши тако круг дођу на извор одакле су кренули, и ту поново долију воде у онај суд и затворе га. Суд с водом, кад дођу кући, објесе на вериге и тако морају будни остати цијелу ноћ и дворити га. Свим вјештицама, које су опкољене тим изворима „затвори се вода“, и оне морају доћи на освит Божића да моле и руже узрочника да проспе ону воду с верига и спасе их пропасти. У Црмници овај обичај се практикује и других дана а особито на „жарач“, и тада вјештице долазе у ону кућу, гдје им је затворена вода, да траже зајам. — Други празник је Богојављење, празник воде јер тада црква освећује воду. Богојављенска водица је код народа као светиња, у великом поштовању, и она се чува у кући преко цијеле године. У мјестима удаљеним од цркве носио је најприје водицу нарочито одређени човјек — сиромах. Причају да је из Морачког манастира о Богојављењу вода ношена по цијелој Морачи и Ровцима. У новије доба по колашинској околини воду је носио неки Вучета и он је због тога имао надимак „водица“. Разумије се да је носилац добијао дар од сваке куће. Овом водом се чисте нечисти ствари, од ње обавезно пије цијела породица. У Црмници старе жене ништа неће окусити на Богојављење прије него пију од ове воде, е у том случају сматра се као причест. Богојављенска вода пије се са сјекире. Сјекира се стави насред куће, и обично нешто простру по сјекири а чељад морају бити боса и једно по једно прилази а пије три пут окренуто к истоку. При првом гутљају каже: „У име оца, амин“, па: „И сина амин“ и најпослије: „И светога духа, амин“. Обичај да се богојављенска вода пије са сјекире забиљежили су испитивачи народног живота и по другим крајевима [1]). Сигурно може бити да је овај обичај дошао преко иконе Јована Крститеља, јер се тамо увијек приказује сјекира забодена у стабло а о којој се говори

[1]) Види Српски Етнографски Зборник, I, 179, VII, 253. —

у Матејевом Јеванђељу (3.10); овоме иде у прилог и то што воду пију боси а Јован се слика некада бос а некада у обући, која му покрива само табане, што може објаснити простирање хаљине по сјекири. Још је интересантан обичај „дворење воде“ у очи Богојављења. О овоме ми је причао један Васојевић, како је најприје био обичај да се сви сељаци скупе код једнога извора, који одреде, ту наложе ватру и цијеле ноћи будни дворе воду. Те ноћи се (опште вјеровање) вода три пут претвара у вино. Неки двориоци су казивали да су тих момената грабили чисто вино. Добро се окупати или умити главу. Истога дана се пере кућа и све ствари да би се чувала чистоћа преко цијеле године. — Но највише се купање практикује на Ђурђев-дан. Обавезно прије сунца сви укућани иду на ријеку да се купају. Болесници вјерују да тамо остављају болест, нарочито красте и свраб. Свраб̂љивци узму повећи комад трешњевог дрвета, па кад се купају сједе на ономе дрвету и изговарају три пут: „Ја остављам свраб, на трешњеви пањ, у камени град, на Ђурђев-дан“. И ако је неких година велика хладноћа и речна вода хладна ипак никада моји сељаци неће пропустити а да се не окупају, јер је од воде тога јутра као и на Богојављење, ма како хладна била не може се нахладити.

У врачбинама важну логу игра коловрат, то је мјесто у текућој води гдје вода прави окрет. С овога коловрата скидају пјену и употребљавају као лијек кад домаћа животиња болује од вимена. Неки ову пјену носе те њом мажу „препало“ дијете. У коловрат бацају јаје ако га нађу у њиви или гдје око куће (остављено ту од вјештице). Јаје се окреће у коловрату дан и ноћ и ако тада пане на дно отклоњена је свака опасност. Уз „међудневицу“ опасно је газити коловрат пошто тада ту виле држе састанак. Било је кажу, случајева да је неко наишао на њихов скуп, газећи коловрат, и одмах платио животом.

Најача мађија што наш народ врши је гаскање. То је најснажнији удар на урок и зле очи. Гаскање се врши у изворској води, негдје се вода купи с девет извора, а негдје испод воденичког кола. Онај што доноси воду не смије уз пут ништа говорити, нити се куда окретати. Већином гаскање врше бабе а може и ко други ако зна формулу. Гаскач у воду баца разгорело угљевље намјењујући сваки угљен на очи зелене, црне, грахорасте и др. Ако напр. хук при спуштању угљена буде највећи на зелене очи значи оне су урекле па је изазвана борба. Ријечи су при гаскању ове: „Увај угљен на црне (или које друге) очи, ако је мушки прсла му јаја, ако је жена прсле јој дојке. Урок сједи на полицу, урочица под полицу. Урочица уриче, урок разриче“. Послије се ова вода излива на болесника кроз решето, или се само њом умива или је пије. За вријеме кропљења кроз рашето чуо сам једну бабу гдје говори: „Прешли уроци преко тебе као магла преко неба и ко вода преко леда. Здрав ко јелен, дебео ко међед“. Гаскање се врши увијек кад се некој несрећи узрок налази у „злим очима“.

Интересантан је култ према утопљеницима. То је заостатак старог времена, да се обожавају они, што су прије времена или насилно умрли, а смрт од воде се сматра најстрашнијом, због тога ко би могао спасти утопљеника ма какве грехове учинио опростиће му се. Утопљеницима се обраћа за помоћ у вријеме опасности од града и поплава, вичући их из свега гласа. Њима се моли кад је човјек у опасности од воде. Даље, њима се предаје на чување изгубљена ствар а нарочито домаћа животиња. Ево како се то чини: ако законачи у шуми животиња, тада чобанин или ко други узме онолико угљевља, колико је на броју стоке и ставља по један угљен под сач, на сваку животињу редом и говори: „Чувај ми ноћас (рече име утопљеника) овцу (или коју другу замрклу животињу), кумим те Богом. Сигурно је да ће се све ујутру наћи. Дешавало се казују, да се не зна тачан број изгубљених па се за све не остави угљен, и у том случају „непредана“ пропане а „предана“ се нађу. У Дробрацима, како износи г. Лубурић, народ неће да дозволи да се у његовом улуту сахрани утопљеник, иначе ће тај предио страдати од града.[1]) Опште народно је вјеровање да душа утопљеникова не може доћи на „онај свијет.[2])

Има дана преко године када не ваља прати хаљине; то је прво на Велики четвртак због града; на Блажену и Огњену Марију, да ватру не сагори прање. Једна жена прела на Огњену Марију, и „три пут видјела пламен кроз рубље“. За вријеме мијене мјесеца никако не перу да се хаљине не „мијене“.

Мања вјеровања о води праћена ријечима не „ваља се“ или „ваља се“ могу се чути у нашем народу на сваком кораку, па ћу од њих навести колико сам их могао сазнити. —

Црмничани кад се носе крсти, ако је сушно љето, просипају воду на попа, за вријеме док он врши обред, да би пала киша. Чак и до данас се овај обичај одржао, али се сад праксира као шала. — Кад пада киша па водене капи високо оскачу од земље, значи да ће падати киша, све док би вода, кад не би усахла у земљу, направила толику дебљину колико су капи високо отскакале. — Не ваља с једнога извора у једном времену пити два пута. — Не ваља се умивати капавицама са стрехе да не скачу заноктице. — Не ваља мушкарцу сцати сједећи јер му неће палити пушка; из истих узрока жена кад се очешља, док се не умије не ваља да дотакне мушкарца или његову ствар. У Шестанима мајка никада своме сину не полијева. Неумивен не ваља другоме полијевати нити називати добро јутро. Умивање је обавезно прије сунца јер „ономе кога оно види неумивена, осам дана је назатка, а осам без напретка“.[3]) Старији људи кад се умивају крсте се и неки ујутру неће се прије молити Богу него се умије. У пјесми „Никац од Ровина и Амза капетан“, стоји: „А у Никца добар адет бјеше, прије зоре рани у изворце, умије се и Богу се моли“.[4]) Од преноћне воде не смије се пити јер се у њој преко ноћи увлаче

[1]) Дробњаци, племе у Херцеговини Београд 1930, стр 3.

[2]) Narod. Encikiopedija S. H. S. Стр. 233.

[3]) Вук, Рјечник код ријечи: умивати се.

[4]) Вук, Срп. Нар. Пјесме књ. VIII стр. 104.

зли духови. — Из пуне тикве или другог суда кад хоће да се пије, претходно се одљуце мало воде, то се изгони зли дух. — У Крајини — Црмница, Муслимани неће да пију воду стојећи, него, док пију клекну на једно кољено. — Воду саму не ваља кувати на ватри да се не „мучи“ него треба тек узаври бацити нешто у њу. — Кад неко пође на пут за њим са преко прага пролије пун суд воде, опрезно да он то не види прије него се пролије, и каже се: „Све ти овако лако текло, ко што ова вода тече“. — Кад се некоме допане нека ствар па се боји да ју не урече, ваља одмах да погледа на највећи врх и помисли на окретање воденичког кола. — Махнитога бију, ради оздрављења, гранчицом нађеном под колом воденичким. — Не ваља бити на пољу кад истодобно пада киша, грије сунце и дуга се види, јер се тада раду вјештице и жене цигани, па ономе кога покропе капи могу вјештице наудити. — Ако између куће гдје је мртвац и друге куће постоји жива вода, која никада не пресише ваља радити домаће послове, иначе не ваља због „трњања“ руку. — Не ваља се умивати кад се стоци пушта крв. Ловци окрвављени крвљу дивљачи не умивају се цио дан. — Кад се лове рибе не ваља пљувати у воду. — Неке траве што наши сељаци употребљавају за лијек, претходно их перу у девет вода. — Кад се иде на воду са судом треба избјегавати сретање с другим, а ако се срете ко год никако му не ваља називати Бога. — С празним судом не ваља улазити у тор, кад хоће да се музе стока, него трeба прије у суд узети мало воде. — У Шестанима ускршња јаја кувају на Велики Петак, па ону воду у којој се кувала јаја, оставе те се на Ускрс ујутру њом умивају цијела кућна чељад. Исти обичај постоји у Братоножићима и тамо се ово чини ради свраба. — Кад би човјек могао свезати длаку из трепавице на три члана па ју закопати у земљу, одмах би се ту отворио извор. — Вода и ватра су највећи непријатељи, због тога кад се деси пожар не смије се тражити вода гласно, јер ватра се више распирује, пошто се боји да ју слабу не насвоји вода; него треба тражити вино и ватра ће весело чекати, пошто она вино воли. Други случај варања ватре је: не смије се говорити „хитајте“, него „полако утулила се“. Тада се ватра мање распирује јер мисли да су јој се оканили.

Најпослије, вода се сматра као средство казне Божје. Скоро о сваком језеру постоји предање, да је ту дошло као посљедица неког великог гријеха, што сигурно има одзива у вјеровању старих народа о потопу, као средству против покварености.

Завршујући напомињем да су вјеровања и обичаји код којих није назначено гдје се врше и вјерују из среза колашинског.

Вл. М. Влаховић

ЉУДСКЕ ЖРТВЕ

[3]

Кинези приносе многобројне жртве: за вријеме сијања и жетве, прије краљевог лова, жртвују небу (само цар), духовима земље, горâ и ријекâ, а нарочито су свуда распрострањене жртве прецима, које су, као и све друге жртве, праћене гозбама, пјесмом и игром.

Жртве су од стоке, воћа, цвијећа, али има помена у њиховој светој књизи *Szi-king* и о људским жртвама. У једној молитви видимо кнеза Tsheu гдје се моли за здравље свога брата, па сам себе жртвује за његово добро.[1])

Пошто вјерују у загробни живот са покојницима су метали у гроб све што им је потребно на ономе свијету, а са знатним покојницима су негда сахрањивали и дио њихове свите. Тако је чак и при погребу прве царице из манџурске династије (XVII вијек по Хр.) пошло на онај свијет тридесет људи, али је тај обичај укинуо ускоро император Канги (Kanghi, † 1722)[2]). Временом су људске жртве потпуно ишчезле, али се њихови трагови виде у погребима и у најновије доба, јер у Кини мећу у гроб са покојником разне људске фигуре од папира, које нијесу ништа друго до супституција негда приношених људи на жртву покојнику.[3])

И код *Јапанаца* видимо вјеровање у загробни живот, те су у давно доба покојника држали у кући осам дана, гдје му је давана храна и пиће, а онда би га сахранили заједно са разним намирницама, одјелом, оружјем, коњем и слугом. Временом су живога коња и роба замијениле њихове фигуре од глине природне величине.[5]) Но ипак су се до каснога средњег вијека задржали неки од тих обичаја везаних са људским жртвама, а метање тијела поубијаних ритера око курхана трајало је, по H. Driesmans-у, код Јапанаца све до 507 г. по Христу.[5]) Јапанци нарочито поштују своје покојнике, моле им се као домаћим боговима, а испуњење њихове посљедње воље највећа им је светиња, па ма са каквим тешкоћама оно било скопчано. „Тако на примјер прије не много времена често се дешавало — каже Helena Witwicka —, пред смрт муж изрази жељу да се његова жена иза смрти му добровољно спали на ломачи. Насрећна удова је .... херојски испуњавала његову луду „посљедњу вољу“.[6])

Када је крајем XV вијека откривена *Америка*, увидјели су сви који су дошли у додир са њеним становницима, да је њихова религија имала врло суров карактер, и то не само код њених тзв. дивљих племена, већ и код најкултурнијих становника. Поред култа духова, животиња, дрвећа (тотемизам), приношења дувана на жртву, свуда

[1]) Chantepie de la Saussaye, op. cit. 35.

[2]) D-r F. Ratzel, op. cit. II, 728|9.

[3]) W. Schreiber, op. cit. 200.

[4]) Chantepie de la Saussaye, op. cit. 58.

[5]) Marjan Wawrzeniecki: Slowiane doby przed i wczesno historycznej, Warszawa 1910, str. 21.

[6]) Наведено код A. Okszyc: Japonja i Japonczycy. Warszawa 1904, str. 93.

практикованога канибализми, видимо и јако распрострањене људске жртве боговима. У Мексику се из мноштва богова нарочито издвајају три: Quetzalcoatl, Tetzkatlipoca и Huitzilipochtli, од којих је први, бог Толтека, био непријатељ људских жртава, док је посљедњи, главни бог Астека, нарочито захтијевао, скоро свима боговима приношене људске жртве. Поред присилних жртава изгледа да је било и неких добровољних, како их зову неки научници. Ове тзв. добровољне жртве, сачињавали су младићи из племенитих породица, које би током цијеле године идентификовали с божанством, па их потом истоме принијели на жртву.[1] Но много је више било присилних људских жртава. „У њима се свуда под религиозним покровом скривају жеља за осветом и претјерана војничка разјареност“ — каже Dr. Ratzel.[2] Храмови су им били у облику пирамиде са неколико тераса, а најгорње су биле мјеста гдје су богови примали своје жртве.

Ратничким племеном Астека (у Мексику) владао је, кад га је освојио Кортез, краљ Монтезума (+ 1520), који је од својих поданика узимао многобројне мушкарце за војску, а дјевојке за хареме, али му то није било довољно, већ је „сваке године морало ићи 20 до 50 хиљада људи под жртвене ножеве свештеника“[3] Највише је жртава приношено богу рата, јер су се пред његовом статуом „морала непрестано налазити три топла срца, тек извучена из људских груди, а лобање погубљених жртава вјешане су на дрвене пречаге (један Шпанац је избројио око 136.000 таквих лобања у главноме храму). Други бог, *Teskatlepol* („душа свијета“) захтијевао је за жртву крв дјевојака, а бог кише *(Tlalok)* жртве од дјеце“.[4] Док би се жртви вадило срце из груди, свештеници би носили маске својих главних богова, те би у њихово име и примали димеће се жртве (Dr. M. Haberlandt).

Са тим ратничким племеном имао је освајач Кортез више сукоба, па су му у једној огорченој борби у граду Мексику (1520) заробили Астеци и неких седамдесет војника. „Послије те борбе гледали су сваку вече за недјељу дана (Кортезови људи), гдје те брадате заробљенике приморавају свештеници с канџијама да играју на врху највисочије пирамиде, како им чупају срца из груди, а тијела бацају са степеница да поједе изгладнела маса“.[5]

У религији Толтека такођер налазимо људске жртве, јер су својим идолима приносили ратне заробљенике, али и дјецу и добровољце - фанатике. Онима који су били одређени за жртву распластили би свештеници груди на острим олтарима у форми пирамиде, срца би им извадили, тијело расцјепкали, а крв распрскали на све стране као храну боговима.[6]

1) Chantepie de la Saussaye, op. cit. 20.

2) Völkerkunde I, 583.

3) Tadeusz Korzon: Historya nowożytna [I tom, do 1648 roku], Warszawa 1912[3], str. 129.

4) Ibidem, 130.

5) Tad. Korzon, op. cit. 132.

6) Д-рь А. Соколовскій: Человѣковѣдѣнле [Основы антропологіи и этнографіи]; переводъ со 2-го нѣ‘мецкаго изданія, С. Петербуръ 1904, стр. 151.

И становници другог културног краја, Перу-а, приносили су боговима људске жртве, али су овдје ове биле многобројне нарочито приликом погреба, јер и код тамошњих становника видимо вјеру у загробни живот. Када би умро *инка* (цар у Перу-у) вјешају се његове жене и иду заједно с њим на онај свијет, а поред њих ишли су у могилу многобројни његови блиски и даљни сродници, као и велики број његове послуге.[1] Природно је, да обични покојници нијесу могли имати толико животâ на расположењу, те њих снабдијевају приликом сахране само с предметима њиховог заната и разном храном.[2] Вјера у загробни живот била је толико јака, да је народ тврдио како виђа оне који су давно умрли гдје се шетају заједно са жртвованим им женама, а били су украшени са свим што је уз њих метнуто у гроб приликом погреба.[3]

Култ сунца био је јако распрострањен скоро код свих американских племена, те су овоме жртвовали прве плодове, ратни плијен и добит из лова, али све у колиби свога начелника. Сунце су молили за помоћ и савјет, жртвовали му разне животиње, а нека племена су му приносила на жртву и људе. Тако је већ изумрло племе Чипчи узимало ради жртвовања сунцу једног младића, обично између ратних заробљеника, а његовом би крвљу пошкропили врх брежуљка на који би пали први јутарњи зраци.[4] Тај култ има везе и са култом огња, који видимо у мексиканској религији, гдје је два пута годишње светкован празник огња, а тада би, поред осталих жртава, пекли и живе људе као жртву Ksiutheukli-у, господару огња.[5]

Као што су прастановници Ханана узиђивали људе у нове грађевине, тако и у Америци видимо људске жртве у таквим случајевима, јер су Тлинкити „жива роба закопавали под угаоним гредама нове куће“.[6]

Било је и код тих старих културних народа у Америци противника људских жртава, као на пр. кнез *Nezahuacoyotl* у XV вијеку, који је саградио један храм новоме богу што не тражи никакве крвне жртве, али је тај обичај био толико укоријењен, да га нијесу за дуго могли укинути никакви реформатори.

Стари су *Германи* приносили својим божанствима разне жртве, па ни код њих не изостају и људске жртве. Богу Меркуру, кога су највише поштовали, „у извесне дане, приносе чак и људе на жртву“ — каже Тацит.[7] Племе Семнони имало је неки празник на који су се скупљали у једну свету шуму претставници „свих једнокрвних племена“, па ту, „у име целога народа, принесу човека на жртву, и

1) Ibidem, 149. — Ratzel, op. cit. I, 628.

2) Д-рь А. Соколовскій: Человѣковѣдѣніе, стр. 149/150.

3) Edward B. Tylor: Antropologja [превод с енглеског], Warszawa, 1923[4] str. 352.

4) W. Schreiber, op. cit. 303.

5) Ibidem. 323.

6) Dr. Ratzel, op. cit. I, 583.

7) Тацит: *Германија,* гл. IX [превод Dr. Чајкановића], Београд 1927.

у варварским обредима славе језовите мистерије".[1]) Ријекама и изворима такођер су приносили жртве, те у њих бацаху поклоне, а „кажу, чак и људске жртве" (S. Reinach).

Многи су народи често приносили на жртву ратне заробљенике, па су то радили и Германи. Када су Римљане потукли у Теутобуршкој шуми (9 г. по Хр.), Германи су заробљене непријатеље „принијели на жртву боговима или продали у ропство". Године 58 по Христу дошло је до огорченог сукоба између два германска племена, Хермундура и Ката, па су се „обадвије стране биле заклеле, да ће своје заробљенике принијети на жртву боговима. На тај су начин били изгубљени војници, коњи и имовина Ката" — каже Тацит *(Анали)*. Кимбри, германско племе, „вођаху са собом у рат босе и у бијело обучене *вјештице* са сиједим власима, које су биле мједеним појасом припасане. Ове су мачем у руци исходиле пред заробљенике, те би их овјенчавале и водиле пред велики котао на стратиште. Ту би их заклале и од крви и цриева будућност прорицале".[2])

Скандинавски *Нормани*, чије је једно племе, звано Варјази, завладало од средине IX вијека великим дијелом Словена, не разликују се много својим обичајима од других народа које смо помињали. Два научника (Oscar Montelius i Sophus Müller) обрадила су темељно њихов културни живот, те нас Wawrzenicki упознаје укратко са њиховим обичајима према тим дјелима. Код Варјага, норманског племена коме је припадао Рурик са својом дружином, били су јако развијени култ дрвећа и извора, те су овим посљедњим бацали као жртву разне предмете. Близу паганског храма у старој Упсали био је један „свети извор, код кога су се приносиле жртве и у који су бацани живи људи ради гатања: кад убачена жртва не исплива, онда ће бити народна жеља испуњена."[3]) Они имају и свете шуме, као што нам Тацит говори и за Германе, „у којима бивају на дрвећу вјешане жртве. Људске жртве су опште... Велике жртве се врше у вријеме прољетне равнодневице".[4])

Погребни обичаји Викинга су двојаки, јер видимо поред спаљивања гдје сахрањују каткад своје вође и у лађама, или се задовољавају да око покојника уреде символичну лађу од камењâ, а онда би над тијелом умрлога подигли могилу од земље (курхан). Ако је покојник требао бити спаљен, онда су поред мача, стријела, копља, фибула и др. метали са њим на ватру и коње, соколове, псе и др. животиње.[5]) Један арапски путник из X вијека (Ibn Fodlan) оставио нам је опис погреба једног великаша код Руса, из кога ћемо видјети, да су са покојницима шиљани на онај свијет не само наведени предмети, већ је било и људских жртава. За тај опис Ибн Фодланов до скора се

[1]) Ibidem, гл. XXXIX.

[2]) Dr. Nikola Gržetić: O vjeri starih Slovjena prema pravjeri Arijaca i Prasemita, I dio, Mostar 1900, str. 93.

[3]) Marjan Wawrzeniecki, op. cit. 76.

[4]) Ibidem, 77.

[5]) Ibidem, 78.

држало да се односи на некога од словенских (руских) великаша, али се данас мисли да он нема са словенским погребним обичајима ништа заједничко, већ је то морао бити погреб норманских Руса. Ибн Фодлан је био присутан томе погребу, који је обављен 921 г. по Христу, па ћемо његов ток мало детаљније навести.

Вјерујући у загробни живот Нормани (Варјази) су рачунали да код њиховог покојника треба и на ономе свијету неко да буде, те су запитани присутни: ко би од њих желио да му буде пратилац? Једна млада дјевојка дала је свој пристанак, те су је одмах одвојили од других и чували док је дошао дан када је требало спалити њиховога вођу. Када је дошао дан погреба начелнику су обукли скупоцјене нове хаљине, метнули га на једну клупу, намјештену на чамцу, и опколили са оружјем, храном и пићем, а затим су на чамац бачени комади убитих јахаћих коња, бикова, једног пса, пјетла и кокошке. Док се ово дешавало, дјевојка одређена за жртву обилазила је око чамца, па пошто је своје украсе дала једној старици која је руководила погребом, ушла је у чамац и ту испила неколике чаше неког опојног пића, пјевајући уз то разне обредне пјесме. „Анђео смрти," како се звала пом. старица, тада јој предложи да уђе у шатор који је био разапет поврх начелниковог леша, али се њој ипак тамо није улазило, те ју је насилно увукла у шатор и опијену од пића смјестила поред покојника. Искусном руком старица је жртви затегла конопац око врата и истовремено јој зарила нож у срце, па су тада најближи сродници покојникови пришли ломачи која је била спремљена око чамца и запалили је, а то су са свих страна урадили и остали сродници и присутни, те за један сат од чамца, покојника, жртвоване дјевојке и свега што је било у чамцу остаде само гомила пепела.[1])

Ни стари *Словени* нијесу правили изузетак, те су и они поред осталих жртава (волове, овнове, разну ситну стоку, предмете од вредности и т. д.) жртвовали и људе својим боговима. Говорећи о старим сјеверним Словенима, Д-р Гржетић нам по Херодоту прича, да је племе Таури приносило на жртву једној својој богињи грчке морнаре. „Кад би кога грчкога морнара ухватили, тад би га довели божици пред храм, тамо га прокадили и тољагом по глави ударили. За тим би му главу на криж припели, а тиело буд нуз клисуру бацили, буд закопали. Уловљеним Грцима главу би одрубили, на колац натакнули и на димњак изложили, држећ, да им дух онога несретника чувати кућу и кућиште."[2]) Ратне заробљенике приносило је и племе Велети једноме од својих богова, а требало му је каткад принијети људске жртве и ради умилостивљења.[3])

Словени на острву Рујну нарочито су, по њемачком хроничару Хелмолду (XII вијек), обожавали бога Световида, а његова су прорицања држали за најтачнија. У вријеме жестоке борбе између

[1]) Наведено код M. Wawrzeniecki, op. cit. 42—45.

[2]) Ibidem, 147.

[3]) Gržetić, op. cit.

паганства и хришћанства тврдили су жреци бога Световида, да је њему и свим паганским боговима нарочито драга хришћанска крв, те су Световиду приносили „на жртву сваке године по једног хришћанина, кога одређују коцком“.[1]) Епископ Аделго из Магдебурга такођер тврди за старе Словене, да хришћане приносе на жртву својим боговима.[2]) Када су стари Срби (Sorabes) заробили једног епископа из Мекленбурга, најприје су му — каже Хелмолд — отсјекли руке и ноге, „а главу натакли на једно копље, и понуде је богу Радгосту“.[3]) У тзв. *Несторовој хроници* изрично се говори о људским жртвама. Када је кнез Владимир хтио у Кијеву да принесе са народом идолима жртве 983 године „старци и *идоли* (sic! — треба *бојари*) рекоше: Извуцимо коцком ког младића или коју девојку, и на кога ждреб падне, тај ће бити принесен боговима на жртву“.[4]) У истој Хроници говори и о идолима што их је Владимир поставио на неком узвишењу, гдје су им и жртве приношене. „Народ је ту жртвовао ђаволима и своје синове и кћери. Они окаљаше руску земљу тим својим жртвама.“[5]) У то исто вријеме (990 г.) видимо и чешког владаоца Болеслава II, гдје својим савезницима Љутићима даје начелника једног пољског града да га погубе у част наклоњених им богова.[6])

Код старих Словена видимо људске жртве и приликом погреба, јер су и они налазили за потребно да покојника не треба послати самога на онај свијет. У прво доба са покојником је метан у гроб сав његов иметак: храна, стока, коњ, оружје, украси и т. д., али како би му то било од мале користи без оних који су га и на овом свијету услуживали, то су са њим метане у могилу и жене му и слуге, да његове потребе задовољавају и у загробном свијету. Ибн Даста, Персијанац по роду, оставио нам је опис обичаја источних Словена у првој половини X вијека, па нам говори нешто и о њиховим погребним обичајима. „Ако су у покојника биле три жене — каже он —, а једна између њих устврди, да га је особито вољела, донесе она до тијела његова два ступа; забију их усправно у земљу, затим метну трећи ступ попријеко, привежу у средини о ту пречку уже. Она стане на клупу и крајем завеже себи тај конoп око врата. Кад то учини, извуку испод ње клупу, а она виси, док се не задави и умре; мртву баце у ватру, гдје изгори“. Свети Бонифације, апостол Германије (+ 775), нарочито слави Словене (Венеде) из тога баш разлога, што њихове жене не желе да живе иза смрти свога мужа, већ се убијају и заједно са њим сагоре на истој ломачи. То исто наводи њемачки хроничар Thietmar (+ 1018), који каже да су још

[1]) Наведено Louis Leger: Словенска митологија, Београд 1904, стр. (превод проф. Р. Агатоновића).
[2]) Ibidem, 155.
[3]) Ibidem, 185.
[4]) Ibidem.
[5]) Ibidem, 186.
[6]) Wlodzimierz Dzwonkowski: Prahistorja ziem polskich, Warszawa (без датума) str. 182.

у X вијеку, док још пољски владалац Мјешко није био прешао у хришћанство, жене умирале уз своје мужеве,[1]) али не сигурно нигдје тако добровољно, како то многи хроничари наводе.

Раније смо видјели, да су код Трачана иза погреба настајале око могиле ратне игре и мегдани, а такве су обичаје вршили и стари Словени приликом погреба својих знаменитијих вођа. „Ту су се најхрабрији ратници рвали међу собом у част покојника, док није један или други заглавио те би га уз гроб свога војводе закопали, да му буде и на другом свијету од помоћи“.[2]) Временом се и овај обичај ублажио, те се касније, у хришћанско доба, врше само игре у колу с мачевима око гроба.

Наши преци, *Јужни Словени*, приносили су разне бескрвне и крвне жртве, па су се на многим мјестима сачували трагови и људских жртава. Код Бугара видимо да приносе многе жртве вилама (самовиле самодиве, деве, јуде): воће, цвијеће, крпе, колаче и т. д., али виле које граде куће траже и људске жртве, пошто се без ових не могу држати темељи никаквих грађевина.[3]) То знамо и из познате пјесме *Зидање Скадра*, пошто ни овај град нијесу могла подићи браћа Мрњавчевићи док не задовоље захтјеве виле, која каже Вукашину:

„Не мож, краље, темељ подигнути,
А камо ли саградити града,
Док не нађеш два слична имена,
Док не нађеш Стоју и Стојана,
А обоје брата и сестрицу,
Да зазиђеш кули у темеље...“

Слуга Десимир није могао наћи тражена од виле имена, те ова дозвољава да се мјесто те двије жртве узиђе у темељ само једна, али много дража браћи Мрњавчевићима, јер та жртва мора бити једна од њихових вјерних љуба, и тек се тада могао град подићи. Кад Јастребова[4]) имало сљедећу пјесу коју пјевају женске о Ускрсу у селима дебарског округа, а из које се види, да баш виле подижу грађевине на људским жртвама:

Грађа градила, грађа градила
Самовила ми кула правила, и-и!
Кула правила, кула правила
На врв планина, и-и!
У темељ клала, у темељ клала —
Се стари старци, и-и!
Порти ми клала, порти ми клала
На стредна коа, и — и!
На стредна коа, bis
Се млади жени, и-и!
Диреци клала, bis
Млади момчина, и-и!
Пердиња клала, bis
Млади невести, и-и!

[1]) Aleksandar Brückner: Mitologja polska, Warszawa 1924, str. 57.
[2]) Dr. Gržetić, op. cit. 212.
[3]) L. Leger, op. cit. 176.
[4]) „Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ“, С. Петербургъ 1886, стр. 125 [класти — метнути; порти — врата; стредна — средња; от — затим, послије тога]

Ђам пенџерића, bis
Лепи девојки, и-и!
Заврње клала, bis
Стари старици, и-и!
Ми ја правила, bis
Изнаправила, и-и!
От ми запеја. ..
Самовила, и-и!

Код наших муслимана има такођер пјесама, које везују извјесне грађевине са људским жртвама. Дервиш паша је саградио дивну џамију — прича се у једној од њих —, али му се мунаре стално руши, те он не зна другога излаза, већ моли бога да му јави у сну узрок томе. Молба му би испуњена и дознаде да му се мунаре руши јер није „на темељу курбана (жртву) заклао", те треба да курбан буде баш један од три његова сина. Тада Дервиш паша пође да се посавјетује са својом женом кога ће сина принијети на жртву, али му ова одговори:

„Немој паша обадва ти свита,
Ја их роди милостива мајка,
На мом срцу сва су три једнака.
Ја се кунем великоме Богу,
Никаквога пригорит не могу".

Љут што пашиница неће да се покори његовој жељи, Дервиш паша зграби за руку најмлађега сина да га принесе на жртву, а

„Кад то видје пашиница млада....
Паде млада на шикли одају,
Па чим паде, теслим душу даде".[1])

Има и народних предања, која су слична са наведеним пјесмама. Једноме путнику, који је 1900 године посјетио Црну Гору, причали су да ни стражара више манастира на Цетињу, око које су се негда сушиле турске главе (данашња *Табља*), није могла бити подигнута без људске жртве. Њено подизање ометао је „зао дух" а не вила, па су радници одлучили да га умилостиве, те да живу узиђу у темељ женску која сјутрадан прва прође поред грађевине. Случај је хтио да туда наиђе баш жена једнога од старих радника, па је ипак и он лично морао узети удјела у зазиђивању вољене жене. Као и у пјесми *Зидање Скадра,* тако и овдје нежна мајка моли зидаре, да јој се остави на грудима отвор, како би нејако дијете могла хранити.[2]) Код нашега народа постоји и мишљење, „да се при великијем грађевинама може сјен човјеку узидати па човјек послије да умре"[3]), те и данас мајке нерадо пуштају своју дјецу да се примичу зидању темеља неке нове грађевине. Колико је јака вјера у узиђивање у темељ при новим грађевинама свједоче нам и скорашњи догађаји, када су се око Београда и Панчева — како новинарски извјештаји гласе — проносиле вијести, да неки тајанствени црвени аутомобил јури по томе крају и купи дјецу за узиђивање у

[1]) Antun Hangi: Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1906, str. 213/14.
[2]) М. Петровичъ: По Черногоріи, Москва 1903, стр. 45.
[3]) Вуков „Рјечник", s. v. *сјеновит*.

темеље (стубове) панчевачког моста! То је вјеровање врло распрострањено, па видимо да се и код рускога народа мисли, да ће се само онда моћи подићи нека грађевина и бити тврда, ако се узиђе у њен темељ онај ко први прође поред мјеста градње прије изласка сунца онај се почне зидати.[1])

Нијесу се код нас сачували трагови људских жртава само при подизању грађевина, већ ове налазимо и у другим приликама. Видјели смо, да су приношене људске жртве Гангу, Нилу и Тибру; Грци нигде не би „прешли преко какве ријеке, прије него би боговима жртвовали"[2]); Нормани су бацали и живе људе у свете изворе; стари Словени су ријекама и изворима приносили жртве, па и код нас налазимо трагове људских жртава ријекама. У познатој народној приповијетци *Усуд* видимо главног јунака гдје иде да тражи своју срећу, па када је наишао на „једну седу матору девојчуру под једним дрвом где спава" дозна да је она његова срећа, коју му је дао Усуд. Када је то дознао пође по свијету да тражи Усуда, па у путу наиђе на једну воду преко које није могао прећи. На његову молбу вода га пренесе на другу обалу, али га, кад је дознала куда иде, замоли: „Молим те, брате, питај Усуда зашто ја немам рода у себи?" Пошто је главни јунак приповијетке дошао до Усуда и дознао своју судбину, када испуни и жељу ријеке, те од Усуда добије одговор: Зато *нема рода) што није човека накрда удавила;* али не шали се, не казуј јој док те не пренесе, јер ако јој кажеш, одмах ће те удавити". Прелазећи преко ријеке послушао је савјет Усуда, те јој је казао зашто нема рода тек пошто од ње је „одмакне подалеко... Кад вода то чује, а она се разлије преко обале, па за њим, а он бежи, те једва утече..."

Има и неколико наших народних обичаја, који нас јако потсјећају на људске жртве. „Други дан васкрсенија (у понедјељак) ко не оде у цркву на јутрењу, онога (н. п. у Сријему и у Бачкој) хоће *да полију водом или да баце у ријеку*" — каже Вук Караџић.[3]) На Ђурђев дан свако гледа да се прије изласка сунца окупа[4]), или да се негдје на ријеци или извору бар умије, пошто се не ваља то јутро — како се у многим нашим крајевима вјерује — умивати код куће, а то купање и потапање у ријеци није сигурно ништа друго но супституција негдашњих људских жртава, као што је и бацање додола у воду и сипање воде на прпоруше и додоле по разним нашим крајевима. Навели смо да су стари Германи приносили људске жртве у својој светој шуми; код Римљана је постојао обичај вјешања *oscilla* на дрвећу, а Нормани су у својим светим шумама баш на дрвећу вјешали своје жртве, па нам изгледа, да је и наш обичај љуљања о дрвећу на Ђурђев дан само таман спомен негдашњих људских жртава шумским боговима. Када напоменемо, да су стари Словени најрадије молили на обалама ријека и језера, или у *дубини шума и светих гајева,* као и

[1]) М. Потровичъ, op. cit. 45.
[2]) V. Duruy, op. cit. 74. — У *Илијади (*XXI пјесма*)* налазимо приношење [illegible] и живих коња на жртву ријеци.
[3]) „Српски рјечник", s. v. *васкрсење*.
[4]) Ibidem, s. v. *Ђурђев дан*. Курсив је наш.

њихово вјеровање, да *богови пребивају баш у ономе дрвећу које се ма каквом кривином или неправилношћу разликује од осталога дрвећа*[1]) онда ће нам бити сигурно јасније зашто младеж на ђурђевски уранак тражи са конопом у руци баш згодно криво дрво да о њему објеси љуљашку, и из тога, чини нам се, можемо видјети, да су многи данашњи обичаји изгубили своје право значење, али их ипак народ сасвим вјерно одржава.

Каткада су људске жртве потребне не само ради умилостивљења или одавања захвалности, већ просто ради лијека, јер је људска крв као неки мелем, који има чудотворну моћ. У једној нашој народној пјесми *(Ђакон Стеван и два анђела)* кажу два путника (то су два анђела) ђаконовој љуби, која храни у своме двору „девет немо, девет других слепо“:

„Дај ти нама твоје мушко чедо,
Мушко чедо из колевке златне,
Да закољем' твоје мушко чедо,
И од чеда крви да уграбим,
Да пошкропим твоје беле дворе:
Што је немо, проговориће ти,
Што је слепо, све ће прогледати“.

Када се ђаконова љуба одлучила да им да своје чедо, путници га заклаше и његовом крвљу попрскаше двор, а тада доиста:

„Што је немо, проговорило је,
Шта је слепо, све је прогледало“.

Дјетиња је крв лековита и за многе болести, а нарочито добро лијечи од губе, те се од ње лијечио и мисирски фараон, купајући се, по народној приповјетци, „у кади загрејаној дечјом крвљу.“ У народној приповијетци *Царев син и Оштар Дан* видимо такођер вјеровање, да крв од закланога дјетета има чудотворну моћ. Син некога цара — прича се ту — заљуби се у једну дјевојку која је прошла поред њега на броду, те пође у свијет да је тражи. На путу срете једног човјека, „а то је био Оштар Дан“, те се удруже да заједнички траже непознату дјевојку. Послије много тешкоћа нађу тражену дјевојку, те се крену натраг кући. У путу дознаду од вила, да је у времену откада они траже дјевојку умрла мајка царевоме сину а отац му се поново оженио, те му сада маћеха неће дати да срећно живи с вољеном дјевојком, већ ће их чим се примакну двору срести на мосту и „даће сваком по једну чашу вина нека попију. Чим то вино попију, постаће од њих два слана камена“. Тако се доиста и догодило, но како је Оштар Дан толико препатио док је царевоме сину нашао дјевојку, жељаше да њих двоје буду срећни, и чим је вино испио „на мах се створи у слан камен“. Три године је срећно живио царев син са својом женом, а треће године добију и сина. „Једне ноћи усни царев син ђе му некакав чоек каже да закоље то своје дијете, па ону крв да ухвати и пошкропи онај камен слани, да ће одмах оживјети опет чоек“. Жена царевога сина пристала је да жртвује своје дијете, те царев син његовом крвљу пошкропи онај слани камен у кога се бјеше претворио Оштар Дан, „и чоек одмах устаде“.

[1]) Al. Lubicz L... Mitologja slowianska, Warszawa 1911, str. 21.

Свуда су временом људске жртве ублажене, те се обично замјењује људска крв са животињском. Тако видимо мјесто негдашњег узиђивања у темељ да се и данас по многим нашим крајевима мора нова кућа окрвавити, па се на њеноме углу обично закоље јагње и његова крв облије зид нове грађевине. Исто тако на Ђурђев дан је жртва данас у стоци, те „на Ђурђев дан сваки гледа да закоље јагње“ (Вук). Народно вјеровање да људску жртву може замијенити жртва у стоци видимо нарочито јасно у једној народној пјесми из јужних наших крајева *(Цвета)*. Ту се пјева о младој Цвети, која се разбољела и „Умире, премире /На баштини (очеве) двори,/ На мајчини скути...“ Цвета се жали својој мајци како ће да умре „младо и зелено“, али јој ова одговара:

„Цвето, мила шћерко,
Не бој ми се, шћерко,
Нећеш да ми умреш;
Мајка је пратила
Четворица браћа,
Четири близника
На сивото стадо,
Овен да заколат,
Тебе да заменат...“

Код свих народа видјесмо, да су поред осталих жртава приносили својим боговима и људске жртве, те можемо на крају овога прегледа казати заједно са Dr. Robertom Manzon-em: „У Библосу као у Јерусалиму, у Јерусалиму као у Вавилону, у Вавилону као у Персепољу, у Персепољу као у Бенаресу, у Бенаресу као у Мексику, у Мексику као у Теби, у Теби као у Елеузији, у Елеузији као у Риму, у Риму старовјековном као у Риму нововјековном — свуда посвећење, свуда жртве...“ Наравно да такве жртве налазимо и код тзв. примитивних народа по свим ваневропским континентима, али је овај чланак и иначе заузео сувише мјеста те кратак преглед људских жртава код тих примитивних народа остављамо за засебан чланак, који ће изаћи у једноме од идућих бројева *Записа*.

(Крај)

Ристо Ј. Драгићевић

ЗАБРАНА СВЕЧАНОГ ДОЧЕКА ЊЕГОША У ДАЛМАЦИЈИ НА ПОВРАТКУ ИЗ РУСИЈЕ СА ПОСВЕЋЕЊА ЗА ЕПИСКОПА

— ПО СПИСИМА ТАЈНЕ АРХИВЕ НАМЈЕСНИШТВА ДАЛМАТИНСКОГ —

Аустрија је и у ранијој својој прошлости имала тежњу продирања на Исток. Русија је била препрека том њеном плану. Пошто су Србија и Црна Гора вјерно стајале уз Русију и сматране као њене аван-гарде, Аустрија је гледала, да код својих поданика православних Срба онемогући сваку духовну везу са тим земљама.

И боко-которски Срби гајили су према једноплеменској и једноверној браћи својој у Русији, Србији и Црној Гори истинске симпатије.

А да ове, поред најбољег настојања, они нијесу могли прикрити од аргусових очију аустријских власти, доказују многобројни документи Тајне архиве Намјесништва далматинског, од којих ћу само *неколико* споменути у овоме чланку.

Адобати, администратор Претуре у Херцег-Новоме, у полицијском извјештају бр. 193/р. р. од 31-VIII-1832 [1]) вели:

> „Православни световише дају доказа, да не виде, како се каже, другога Бога, него Русију. Назад неколико дана усидрио се је под Боку на путу из Трста за Цариград и Одесу брод са руском за-ставом под заповједништвом неког Ростовића родом из турских Гвивица, чији отац од назад двадесет година живи у овом срезу. Откад је пристао на оно мјесто, нема дана да разни православни, мада не увијек исти, са тапозваног Bel Vedere задрже се више минута у гледању и обожавању, да се тако изразимо, руске заставе. И још нешто више. На дан Успенија Богородице по православноме календару, налазећи се у Савини, гдје бијаше дошло мноштво на-рода из свију крајева овога среза, кад је поменути брод у одре-ђеноме часу богослужења испалио седам топовских хитаца, из једнога скупа православних, већином Ришњана, што сам и ја чуо, не налазећи се много цалеко, изречене су тачно ове ријечи: „Лум-бардава нас православни барјак“. И протурени глас, да турска војска намјерава упасти у Црну Гору, да би привела онај народ на дужну послушност према свом законитом владаоцу, пружа не мале доказе, којима се открива, да су сви они наклоњени Русији. Сви у један глас говоре, да је то немогуће, пошто да је Ц. Гора под заштитом Русије, и да без пристанка оног Двора Турци неће се моћи на усудити, да ишта предузму“.

Српски поглавар которски Мартелини у извјештају, упућеном под бр. 789/р. од 3-VIII-1832. [2]) Пресидијуму Намјесништва у Задру, вели: „Православни увијек досљедни својим начелима показују своју забринутост за будућност Црне Горе, којој пријети упад турски“, а у из-вјештају под бр. 459/р. од 5-V-1833.[3]): — „Православни и због вјерских веза и због утицаја блиске Црне Горе показују се више-мање наклоњени Руској влади, ма да у јавности настоје да навлаш прикрију ту своју наклоност. Јавне власти, о томе обавјештене, непрестано бдију над њиховим владањем, и сваки догађај биће угушен законским мјерама, и донесен до знања старијој власти“.

Пресидијум Намјесништва у Задру под 15-VI-1832 [4]) извјештава Министра полиције, грофа Седлницког: „.... И у Котору долазак руског професора Рајца ... произвео је ентузијазам православних, и тако још једном показала се привржeност, која онамо у овој вјерској секти наспрам Русије превлађује“. И Пресидијум актом под бр. 91 g. р. од 17-VI-1833 [5]) наређује среском поглавару у Котору, Ивачићу, да предложи средства, којима би се православни у Боци Которској могли привести реду, а њихово свештенство боље прилагодити погледима владиним, а актом бр. 112/д. р. од 21-VII-1833. —: „Немам

---

[1]) Geheime Akten, свеска XV, пресидијални број 361/g. р. р.

[2]) Ibid., св. XIII, пр. бр. 314/g. р.

[3]) Ibid., св. XVI, пр. бр. 86/g. р.

[4]) Ibid., св. XIII, пр. бр. 251/g. р.

[5]) Ibid., св. XVI, пр. бр. 91/д. р.

него да Вам препоручим трајну активност и опрезност у надзирању владања православних и догађаја̂ у сусједним турским покрајинама и у Црној Гори“.

О нелојалности Срба у Боци Которској водило се је рачуна и у Бечу. Претсједник Удружене дворске канцеларије (Vereinigte Hof-Kanzlei), министар Кауниц, актом од 14-IX-1833 [1]) позвао је Пресидијум Намјесништва далматинског, да извијести, да ли се одиста из Црне Горе потајно настоји утјецати на православне Бокеље, да пристану уз Русију.

> „Његово је Величанство“ —пише Кауниц— „из поузданог извора сазнало, да се из Црне Горе потајно настоји код православних ста-новника которскога среза пробудити наклоност према Влади руској. На основу једног овим поводом издатог ми наређења Њ. Величан-ства, узимљем слободу, да Вашу Преузвишеност замолим да сходним, сасвим непримјетним путевима извидите, да ли су предње тврдње тачне и основане, и да обратите особиту пооштрену пажњу на сплетке, које потичу из Црне Горе, па да ове на тај начин добивене обавијести добростиво мени до знања чим прије поднесете ....“ —

Пресидијум у одговору своме актом бр. 100/g.р. од 9-XI-1833[2]) извијестио је Министра полиције и Мин. унутрашњих дјела, грофове Седлницког и Митровског, да православни у Боци Которској нагињу Русији само у вјерском, а не и у политичком одношају:

> „Али, да ли би због овог вјерског фанатизма у случају једног окршаја између Аустрије и Русије њихова поданичка вијерност и при-врженост нашем прејасном Владалачком дому могле издржати кушњу, ја за то, односно противу тога, још очекујем одговарајуће јасне податке“.

* * *

Власти су особито настојале, да сузбију утицај митрополита црногорског на православне, а особито утицај Владике Рада. Аустријска полиција бодрим очима надзирала је боравак његов у манастиру Ста-њевићу уз саму аустријску границу. Аустрија је гледала, да тај манастир са припадајућим му земљама купи од Владике, што јој је напосљетку на преварни начин и успјело, а то, да би тако истисла блиски утицај Владичин на православне у Боци Которској. Сврха та јасно је изражена у документу од 1-VIII-1836.[3]) „.... Тим ће се Владици одузети сваки повод, да сваког часа силази на наше подручје; да остане недјељама и понекад и мјесецима; да одонуд врши своју црквену и свјетовну власт над Црном Гором, да повлачи за собом читаве чете становника оне покрајине, и да шири над нашим пода-ницима успављујући утицај *(una sopita influenza)*, који произлази из идентичности вјере, и који сва настојања јавне власти нијесу довољна да распрште“.

А сад да пређемо на саму тему, означену у напису овога чланка.

---

[1]) Ibid., св. XVII, пр. бр. 174/д. р.

[2]) Ibid., пр. бр. 190/д. р.

[3]) Ibid., св. XXI, пр. бр. 84/g. р.

Шеф полиције у Задру, Штока, актом под бр. 155/R. од 1-V-1833[1]) извијестио је Пресидијум Намјесништва, да је архимандрит црногорски у Котору одсјео код Илије Лумбардића „Он ће“ — вели Штока — „морем у Трст, па преко Беча у Петроград. Једни мисле, да у Петрограду намјерава апсолвирати богословске науке, и потом бити посвећен за епископа, док други говоре, да ће одмах бити посвећен за епископа, и вратити се у Црну Гору. Посјетио је породицу кнезова Ивановића у Доброти“. — Исти Штока актом бр. 250/R. од 9 XI 1833[2]) извјештава Пресидијум Намјесништва: „Говори се о скором повратку из Русије архимандрита Петровића, који је посвећен за епископа, и, као што православни говоре, натрпан даровима (mit Geschenken überhäuft) од руске царске породице“.

Поводом тих гласова Пресидијум Намјесништва у Задру саопштава Седлницком и Митровском актом под бр. 190/д.р. од 9 XI 1883[3]):

„... У Цетињу све је у напетом очекивању скорог повратка са Двора руског богато обдареног новог Архијепископа. Да би се по могућности могло дознати за његове назоре и изјаве, а затим, да би се осујетило, да он у нашим православним црквама држи богослужења, ја сам већ преко среског поглавара у Котору, као и преко окружног поглавара у Дубровнику (јер се претпоставља да би он могао и онамо доћи), и напосљетку путем епископа Рајачића одредио потребито“.

Распис епископа далматинско-истријско-бококоторско-дубровачкога Јосифа Рајачића, упућени према наређењу Намјесника далматинског, грофа Лилиенберга, паросима у Задру, Дубровнику и Котору, гласио је[4]):

Бр. 86

Будући обавјештени, да је часни Господин Архимандрит црногорски Петар Петровић у руском престоном граду Петрограду за епископа црногорског недавно посвећен, и да намјерава да се поврати у своје мјесто, те пошто постоји могућност, да би он на повратку свом могао доћи у коју варош или које друго мјесто наше Епархије, то да вас не бих оставио у неизвјесности, како имате поступити према овом иностраном Архијереју, не пропуштам да вам дадем ово упуство.

Архијеререју из друге власти — епархије — не указују се обични знакови почасти, него једино на извјесно наређење Власти. Стога ни звонима, ни пушкама не смијете га поздравити, нити му ма буд коју почаст, која припада архијереју, указати. Ако би ушао у цркву на молитву, у туђој власти немогући благосиљати, у олтару, ушавши у њ на мала врата, има остати до свршетка божанске литургије.

Ако би он изразио жељу, да би одслужио архијерејску литургију, то ви на мудар начин такву намјеру гледајте осујетити. Ако ли би он ипак остао при тој својој одлуци, реците му учтиво, да то не може бити без нарочитог одобрења мјесне власти.

---

[1]) Ibid., XVII, пр. бр. 190/д.р.

[2]) Ibid., пр. бр. 190/g.p.

[3]) Ibid.

[4]) Протокол посланицâ и расписâ епархијског православног Г. Епископа далматинског 1830. Архива цркве у Задру.

Односно пак друштвеног опхођења, то ће Пречасност ваша, ако вам он учини посјету, бити дужна, да му исту узвратите.

Уосталом надам се, да ћете ви употребити сву мудрост да би од себе уклонили свако подозрење.

у Шибенику, 8. октобра 1833.

Јос. Рајачић

Пресидијум Намјесништва актом 10-XII-1833 обавјештава Цара, Седлницког и Митровског, да од среског поглавара у Котору очекује извјештај о онамошњем боравку Владике Рада на повратку из Русије, да би се могло овом приликом јасније открити мишљења Православних (*um sich bei dieser Gelegenheit die Gesinnungen der Griechen deutlicher offenbaren dürften).*

прото *Љубо Влачић*

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

СТАТУТ ФРАНЦУСКЕ УПРАВЕ НАД БОКОМ

Између веома ријетких докумената из доба француске управе Боком, који нијесу пренесени у Задар, нашао сам у полицијском архиву у Котору овјерен препис (превод) статута о владању француском над Боком.

Није ми познато да је овај статут штампан на српском језику, од кога се, вјероватно, сачувао само овај примјерак.

Напоменућемо, да се статут штампа овдје у данашњој транскрипцији и да су црквене цифре написане арапским бројевима. Иначе све језичне особине рукописа задржане су.

Д. Вуксан

ВЛАДАЊЕ ФРАНЦЕСКО
Држава од Италије
Ђенерал Главни.

Хотећи дариват Провинцији од Боках Которскије једно управљење за сада потребито у згоду до другијех одлуках, које ће бити одређене од стране Јего Величества Императора и Краља, заповиједа:

Дио први
Управљење

Член I. Провинција од Боках Которскијех биће раздијељена у три државе, од којијех најпрва биће Котор друга у Новоме, а трећа у Будву.

Член II. Држава которска угледаће у себе Град и стару околину од Котора, од Рисна и од двије кнежине Тујковића и Лазаревића, а Нови остаће у његовом садасњему бићу. Будва угледаће у себе три комуне, комунитад паштровску и двије кнежине Љубановића и Бојковића.

Член III. Провинција биће управљена од једнога царскога владаоца, или делегата, имајући под његову заповијед два подложна владаоца. Владаоц стојаће у Котор и управит ће са свом хитрином Провинцију. Друга два подложна владаоца, један стојаће у Новоме, а други у Будву.

Член IV. Бити ће у Котор један властник, или подеста, који ће настојати стварима од комунитада и двије ...ке од Града.

Дио други
Јакост од државе.

Член V. Људи од оружја биће раздијељени у кумпаније и у заповиједи од сердарах с начином како се уписало.

Член VI. Људи од оружја од сваке кумпаније бити ће заповиједани од једнога капетана и раздијељени у три начина, како сљедује:

Перви: људи од 25 годинах пасанијех;
Други: од 25 до 35;
Трећи: од 35 у напријед.

Сваки скуп биће заповиједан од једнога серђента.

Член VII. Сердар, капетан, серђент и пандуре одређини јесу унутра од сваке државе верху полицији од селах и државах и обслужењу од заповиједих владаоца.

Член VIII. Половица од пандурах од сваке кумпаније само служиће у времена од обслужења данскога, а друга половица остаће за управит се. Када ће царски владаоц одредити, да је потребита сва јакост од истијех пандурах, бити ће стављена у крепост.

Член IX. У питање од пандурах биће учињен за перви пут од старјешинах од свакога комуна, комунитади и селах, које ће избирати људи од 25 до четердесет година и које ће бити одговорници од њихове вијерности.

Член X. Пандури, којизи ће служити, потећи ће једну суму верху бастинах од провинције. Плате од сердара, капетана и серђента бити ће за сердара пет франака од Франције, за капетана три франка за серђента 24 солда од Франције — такођер плаћени верху баштинах од провинције.

Член XI. Бити ће сваки дан у службу капетани и серђенти.

Член XII. У пригоду од изванске пригоде за службу од часа сердар наставиће пандурима под заповијед од владаоца; вас број од људих од оружања пука, који ће бити потребан, почеће первијем скупом од сваке кумпаније, којијема ће се дати крух од магацинах, докле ће уздурат вријеме.

Член XIII. Пандури биће оружани с мушкетом и с бајонетом, којизи ће се од магацинах од стата (?) и од којијех бити ће сваки за себе одговорник.

Член XIV. Серђенти бити ће за перви пут именовати од јего високога ђенерала Лориштона у писмо, које ће подложити њему капитане и сердаре.

Член XV. Без данскога конта, који ће бити приказат од капетанах ниховијема сердарима и без приказања у писмо, којега ће исти даће (!) владаоцу, капетани чиниће приказање у писмо сваки пети дан, који ће бити послат владаоцу и сваки пут пак када ће се згодит која ствар тешка, и изван од обичнога, достојна за приказати се.

Член XVI Царски владаоц учиниће једно управљење од службе унутрашње ради полиције од Града, које ће бити дато на знање јего високоме ђенералу Лориштону.

Дио трећи.

Заповијед од управљења гражданскога.

Член XVII. Биће један суђа од мира и један составник истому у Котор, који ће бити одређен за учинити правицу у державу. Бити ће један суђа од мира у Новоме својом державом, други у Будву својом державом.

Член XVIII. Суђа од мира судиће на исти час без друге апелациони до суме од 25 фиоринах.

Член XIX Плате од суђах од мира, бити ће с начином како у Далмацију.

Член XX. Пристол учињен у Котор остане на исти начин и осудиће у перво прошење све ствари, које нијесу допуштане суђама од мира, остаће у напредовање начин криминалски како и прије. Апелациони од ниховијех расужденијах остављена јест или сохрањена пристолу од апелациони у Задру.

Дио четверти

Уређење глизично.

Член XXI. Закони, који су у крепост у Далмацију верху ова члена бити ће одмах стављени у обслужењу и испуњење у сву провинцију од Боке Которске.

Член XXII. Дације бити ће управљене у провинцију од Боке Которске с начином од онијех у Далмацију.

Пети дио

Наредба у скуп.

Член XXIII. У сваку згоду неизмишљену у ово одређење за сада, царски владаоц узеће науке јего високога ђенерала Лориштона, заповједника од Дубровника и од Албаније.

Из квартијера ђенералскога од Котора на 27. августа 1807.

Ђенерал Главни.

Биће један прокурадур фишкал одређен за чинити испунит под власт од владаоца харач од Провинције и чинит га поштоват.

Ђенерал Главни.

За једнако преписање
Grati Segrio della Ro Deleg,
Грати, секретар од царс. владаоца
Мирко Пасквали, царски истомачитељ
код Владаоц Царскога Губеринијалнога.[1]

---

[1]) Потпис Гратијев и Пасквалијев је оригиналан.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Књижевно вече Пен-клуба

Идеји „Пен-клуба“ да пропутује извесне крајеве наше земље обрадовали смо се пре свега принципиелно. Сурова чињеница да у благодетима културе партиципира тако незнатан постотак грађанства на овај се начин нешто ублажава. Наравно, кад би се у овом правцу створио читав један систем културног рада. Ако у нашој културној неуједначености оно што претставља врхове културе не може сићи дубоко, до оних последњих на дну друштвених степеница, може до оних који су негде на средини. Зар је баш неостварљиво да сва наша знатнија места виде и чују недељу дана годишње оно, што престоница гледа и слуша сву годину. Истина, књижевне групе лакше постижу експедитивност, али зар не би и наша велика позоришта, да се само с планом поради око тога, могла по недељу дана годишње гостовати по већим градовима. Све то даје импулса мањим центрима, да они опет своју ближу и даљу средину дижу на свој ниво. За процес духовног и културног нивелисања нама овакви потхвати, смишљени, плански и истрајно вођени, изгледају од необичног значаја.

Затим из чисто психолошких разлога идеја „Пен-клуба“ је за подражавање. Nihil in intelectu quod non in sensu. Човек је чулан и воли не само да апстрактно сазна, него и да кроз своја чула прими утисак. Воли да види оне, о којима је чуо, или које зна. Није потребно наглашавати сву важност личног додира. Много што шта се тек на тај начин расветли, проветри, разбистри.

А трећи разлог због кога смо се обрадовали доласку „Пен-клуба“ то је сама његова појава, његов састав, његова репрезентативност. Све главне струје и све изразитије индивидуалности наше књиге биле су на листи. На нашу немалу жалост овде нам је радост прилично окрњена. Случај нас потсећа на онај из народне песме: „Од тридесет остало тројица“. На Цетињу су дошли г. г. Грол, Богдановић, Младеновић, Крклец и Кулунџић.

Вече је посећено врло добро. Отворио га је кратком речју наш директор г. Вуксан. Прво је говорио г. Грол о идеологији и програму „Пен-клуба“. Живо и интересантно развио је уважени претседник „Пен-клуба“ један богат низ мисли о потреби међународних културних прожимања и додира. У вези са тим чинио је уважени говорник сугестивне покушаје, да што верније ухвати битне одлике послератних

књижевних тежња, толико нових, разноврсних и још довољно неизражених. Г. Богдановић је говорио о Његошу у вези са романтизмом. Свежи његови погледи на Његоша и романтизам, казани савршеним језиком, елегантном реченицом, топлом и полетном дикцијом саслушани су с дубоком пажњом. Говорничка страна његовог предавања (ненаписаног) учинила је пријатан утисак и на слушаоце који иначе немају непосредне везе са књижевношћу. Предавање г. Младеновића о глуми у средњем веку, читано лепо и лежерно, саслушано је с пажњом и живахним интересовањем. Приповетка г. Кулунџића „Тифусни вагон" освојила је читаоце, а у публици су се могли чути и директни знаци врло живог интересовања и одобравања. Вече је сасвим складно завршио г. Крклец својом меком лириком. Читао је, топло и допадљиво, две своје песме.

М. Вукићевић

Никола Трајковић, *Међулужје*, Београд, 1930, издање *Народне књижнице.*

Г. Трајковића не интересује тако много социална нота и борба за хлеб — каже се у предговору ове збирке сеоских новела. И то је тако. Мотив у свима овим новелама (седам их је на броју) јесте љубав и то у њеном примитивном, нагонском, примарном осећању, кад ова испуњује читаво биће, влада, игра се њиме. Однос младе, набубрене сеоске жене или девојке и кршна момка, игра њихове пути, „игра" човека и жене као таквога, чине углавном главни нит ове збирке.

Село г. Трајковића нешто је старијег датума, и то село Шумадије и Мачве, где г. Трајковић чује још веселу песму орача и копача и налази по неку „рајску" душу. Ипак не треба помислити да су те новеле наивне (иако се местимице човек не може отргнути томе утиску); пре би се могло рећи да је писац и сувише ишао за тим једним, главним проблемом који решава, занемарујући остала. Отуда се често има утисак скицирања. Г. Трајковић воли да реско, живо, непосредно, са неколико потеза, дâ главне контуре типова које описује, али не воли да развија и детаљише. Личности остану ипак живе и непосредне, али се њихова унутрашња индивидуалност више наслућује него види. Леп пример за то даје новела *Пустахија*

Зато бисмо ми рекли да од тог неулажења у цео проблем сеоског човека као таквог долази и извесно колебање пишчево, извесно кривудање линије којом се води новела, које се, чини нам се, испољава у неким новелама; у тако *Славују*, на пример, па чак и у *Жетви* једној од најшире постављених новела ове збирке. Лепа заокругљена, продубљена јесте новела *Грех*, док је *У снежну ноћ* само скица, нацрт, фрагменат.

Има још једна особина, коју, мислимо, треба истаћи. Г. Трајковић даје кратак и сажет опис и воли да живо и сажето мења сцену. То даје, истина, извесни живот и непосредност, али понекад прилази и у суву режију. Згодан пример за то пружа *Жетва*. Једна сцена.

Летња ноћ. Скоро ће зора. Мира је сама, лежи као да спава. Сања о љубави и будућем животу. — И сад се, до зоре, као на даскама ређају у тој истој соби, поред њене постеље наизменично још три слике. Прво долази њен драги да јој каже збогом, јер по жељи очевој мора ићи другу да проси; тек је он пошао долазе мати и син, а једва да су они довршили разговор, бану, још у расвит, набусити кум да проклиње Ивана да се прође ђаволјих машина које је наумио донети из града у село.

У овој приповетци дотакао се г. Трајковић и једног врло занимљивог проблема, проблема модернизирања нашег сеоског човека и његова начина живота и рада, па, разуме се, и мишљења. Ми мислимо да би данашња сеоска приповетка имала да нам првенствено фиксира тај прелаз и да дâ социалну и духовну страну тога живота. Јер и проблем љубави, без те подлоге, не чини нам се довољно сигурно постављен.

Р. Меденица

Саит Ораховац: *Немирне светиљке.* С предговором Јакше Кушана. Издање исламске дионичке штампарије у Сарајеву, 1930 г. 32 стране. Цена ?

Прва збирка младога г. Ораховца изашла је 1928, под насловом „Вихори уздаха". О њој су „Записи" у своје време донели једну белешку. Тада је, углавном, речено, да песник има песничких диспозиција и подвучена је његова искреност као главна врлина. То се се може поновити и за ову збирку. У ери бесомучног трчања за „[illegible]", збирка г. Ораховца долази као тихи дах пролећа, који нас пријатно опомење на „старе добре дане" непосредности и истинског узбуђења.

Само што је г. Ораховац сиромашан у изразу и мотивима. Без средстава да јаче развије свој интелекат и прошири свој духовни хоризонт, он тапка по једном месту као пиле спутано праменовима [illegible]. Његови су мотиви једноставни, његов стих неразвијен; он је чак и недовољно писмен.

Основни су му мотиви тегоба живота и немогућност изласка из ње, љубав према жени и родном крају, позив песников и његова судба, осећање социалне неуравнотежности и беде понижених. У првом мотиву, где треба више искуства и духовне кристализације, песник је сиров и наиван. Он је ту у стању само да врисне као дете у колевци кад се уштине. О љубави пева слободније и успелије. Ту је он у свом елементу. Али је и ту некако једноставан и једноличан. Успелије су, и можда најуспелије у целој збирци, песме у којима излива своју љубав и носталгију према родном крају (Повратак, Међу сељацима). Пријатно је у њима уочити песниково осећање контраста између свежине, сировости и природног даха његовог родног краја и варошке загушљивости, галаме и искварености. Он је ту сав блажен и питом, као јагње навикнуто на миловање. Он се топи од милине кад његови убоги сељаци, окружени око њега, дивећи се његовом причању:

Пипајућ недра знојљива
Ваде дрвене кутије
И братски дуван ми нуде.

Он је у таквом расположењу способан да да и бранковски лепу слику:

Док ветар пшеницу њише
И вода клокоће дубоко —
Овоме нашем другарству
Небо, ко после кише,
Смеје се широко, широко.

(Међу сељацима).

У песми „Епистула једноме песнику“, песник тражи од свога друга и сапатника, да оставе љубавна пренемагања и обрађује социалне теме:

Нека кроз наше стихове,
Вапаје наших другова
Чује, о, чује господин Бог.

Успела му је и балада „Погреб“, у којој се инспирише смрћу радника, јединца мајке и сестре и њихова хранитеља. Успех песме је нарочито у поенти:

Стога тако тужно засузише брезе,
Преста кикот вода, тичја песма шумом;
Ал не плачу људи, за њих нема језе.

Све песме у збирци проткане су меланхолијом, која махо произлази из жучности на непогоде живота. Мрачна нота вири скоро из сваке песникове мисли и осећања. Овде се може уочити утицај песника — патника Ујевића. И иначе код г. Ораховца има позајмица из „Колајне“ и „Лелека себра“.

Распоред песама у збирци не ваља. Ту није било никаквог система при распоређивању. Кад се почита читава збирка (тридесет и седам песама) добија се утисак немара или несмисла за систематски распоред. Књижица би добила кад би била с овог гледишта брижљивије уређена.

Формат књижице је укусан и хартија јој је врло лепа. Пред песмама се налази слика песникова.

За две године, од прве до ове збирке, песник је показао напредак, ако не у разноврсности и богатству мотива, а оно у лепшем и развијенијем изражавању. И не греши толико граматички и синтактички као у првој збирци, ма да и ова није с те стране беспрекорна.

Драг. Мајић

—

Д е с и м и р Б л а г о ј е в и ћ: — *„Карневал Анђела“*, Београд 1930 године.

После прве, младалачке збирке, г. Десимир Благојевић, издао је другу збирку својих песама, која је пунија, зрелија и боља; њом је изразио више и виднији свој паснички дар.

У поезији, г. Благојевића, изражена је једна оригинална нота певања, која га индивидуалише као песника; осећају се углавном, две јако повучене линије, ма да опева више мотива. — Његова је поезија

у првом реду, пуна флуидних трептаја, ваздушастих струјања, преливена је тихим вибрацијама душе и лепим моћима опажања онога што је суптилно, лепо и скривено. Све то тече кроз свест читаоца, преко једне резигнације, лагано, мирно и благим током; струји кроз срца као лепа, мека кадифена нит што изазива пријатна голицања. Из ових песама зраче брујања једне узнемирене, али благе и распеване душе, предиспониране да пуно осећа и много преживљује. — Аутор збирке *Карневал Анђела*, има својство да живо покрене духовни живот читаоца, и да га присили на мирно саосећање с њиме.

Г. Благојевић је и судбински песник који будно и са мирним болом гледа живот, утапа се у трагику живота до дна, да одатле извуче пролазност свега и апсолутно непостојање. Он јако и дубоко осећа празнину сензуално света, али, и зна да ту не помажу пренемагања, сентименталне сузе и борба са *Незнаним*. С тога се философски поставља на једно индиферетно стајалиште према свему; зато само констатује и износи оно што јесте, али, и не плаче. Па и када тужи он то чини за све; он жали: људе, птице, цвеће — све у њему буди осећај сажаљења. Тај алтруизам у песмама г. Благојевића широк је јер је он трагичар и песник фине и мирне резигнације, и зато код њега нема много вике и усклика. Не оглашује он кликтаво свој бол да га сви чују, нити се размеће, као многи други данашњи „вођи“ и „барди“. — Ничега од тога, што је врло симпатично. — Он ради у тишини, више за себе и своја душевна ослобађања; код њега све тече тихо, отмено — једним пријатним током који доноси чист излив душе. Али, погрешно би било, када бисмо рекли: да су све песме његове дате преко једног, таквог, високог преживљавања. Његова збирка има песама, које су испеване у једном ванредном песничком настројењу, али има и таквих, које нису праве лирске ни високо надахнуте. Осећа се, да су писане у наврелој хитњи; да у души песника нису довољно формиране, дефинисане и стилизоване; зато су оне идејно — по садржини и по сликовитости — непотпуне; отуда се у њима, као у целини, осећају нагли скокови који остављају за собом празнине, неповезаности у мислима, и слике које нису довољно јасне и подвучене. Речју, такве песме немају адекватности са оним што је песник осетио и хтео на нас да пренесе. Срећа је што таквих песама нема много, и што се код г. Благојевића осећа тенденција да се ослободи тога. Уосталом он је у развијању, од њега нисмо добили још ништа дефинитивно, о оним што је дао осведочио је свој неоспорни таленат, само треба чекати и веровати у њега.

У његовој збирци рекло се, све песме нису једнаке по унутрашњој лепоти, али зато, у свим песмама налазе се стихови или строфе, који су изливени, откинути из душе, дати спонтано и као сјај унутрашњег, што је блеснуло за тренут у чудном и брзом пролазу. Затим, по форми, његови су стихови ритмични звонки, музикални, али звук им није динамички, већ они теку у лаганом и мирном тону шуштаво и интензивно — тако, да се у том збиру понова губе и све неправилне кованице и нове речи.

И. Јовановић

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. Уредник Павле Поповић. Књига X. свеска I Београд 1930. Ових дана изашла је прва свеска *Прилога* за 1930 годину с девет већих расправа и пет ситних прилога. Први и највећи чланак је дра М. Васића „Црква св. Ђорђа у Младом Нагоричину и њено доба". Побројивши сву литературу о овој цркви г. Васић говори о анализи карактеристичних одлика цркве и о њеној историји. Црква је подигнута између 1406 и 1427 године у доба деспота Стевана и „првокласан је извор своје врсте за политичку историју деспотова доба и за познавање границе његове државе".

У чланку „Још нешто о албанаским речима у српском језику" В. Ђерић говори о неким ријечима, које су арбанашког поријекла, а налазе се у нашем језику. Махом се ове ријечи говоре у Ц. Гори.

Уредник П. Поповић саопштава чланке и дописе из италијанских новина Gazzetta Romana из год. 1808. о догађајима у Србији и на Балкану. У овим новинама у овој години изашло је 7 дописа из Београда, 3 из Земуна и 1 из Букурешта.

Др. В. Ролов говори о попу Јовану из Синајске Горе, који је био Србин и радио на српској црквеној књижевности. Поп Јован живио је у XIV вијеку и до прве половине XIX вијека била су сачувана три његова дјела: јеванђеље (препис), псалтир (препис) и по свој прилици једно оригинално дјело „Словеса душеполезна". До данас изгубљена су сва дјела Јованова и сачуван је само један одломак из „Словеса".

Др. М. Решетар саопштава два прилога о Игњату Ђорђићу. У првом говори о изгубљеној збирци пјесама Ђорђићевој „Муза Сиђилијанка", а у другом даје неке исправке и допуне о раду и животу Ђорђићеву према свом ранијем раду о њему (Stari pisci hrvatski XXIV.)

У чланку М. Мезорана „Евгеније Кумичић као гимназијски ђак" исписане су из гимн. уписница све оцјене Кумичићеве од I—VIII разреда. Овај чланчић је сувишан, јер је сасвим природно, да се рад једнога књижевника (ни уопште ма кога) не може просуђивати према томе, да ли је он у гимназији био одличан ученик, или се тек „провлачио" из разреда у разред.

П. Скок у чланку „Гундулић и Соломунова пјесма над пјесмама" региструје извјесне сличности између ове Соломунове пјесме и Гундулићеве „Дубравке".

Б. Десница у чланку „Личности и прилике из прошлости Приморја" говори о смрти познатог јунака Илије Смиљанића, који је погинуо првих дана септембра 1654, враћајући се с једног пљачкашког похода у Лику. — О Маркизу Парели штампа се један извјештај задарскога проведитора. Маркиз Парела долазио је с једном четом авантуриста у Лику 1688 да се бори проти Турцима. (Име Маркиза Пареле спомиње се и у једној нар. пјесми). У чланчићу о попу

Курици г. Десница утврђује дан смрти овог далматинског мученика. Поп Курица био је вођ једне буне против Млечића у почетку XVIII вијека и пошто је одиједио преко 40 година у тамници, умро је 9. априла 1749.

Др. Ф. Бајрактаровић саопштава једну нову верзију српскога мевлуда из једног рукописа Корана у Пскову.

Од ситних прилога споменућемо само чланке, који нас непосредно интересују. То је биљешка Влад. Петковића, којом доказује, да црквица код Дечана, која је недавно откопана, није била посвећена св. Николи, већ Трима Јерарсима, што утврђује по једном запису „грешнога Григорија Јеромонаха", на једном Триоду, који се чува данас у Дечанима.

Други је чланак Д. Вуксана о једној пјесми о св. Ђорђу из Качићева „Разговора". Пјесма је штампана 1801, а већ 1844 налази се у једном препису у Метохији. Вуксан мисли, да су је гуслари пренијели у Метохију.

На крају Прилога обилни су реферати о часописима, књигама и расправама и извјештај уредника и проф. Куљбакина о Конгресу словенских филолога у Прагу.

Д. В.

СА СТОЛА

ПРИЛИКОМ КЊИЖЕВНЕ ВЕЧЕРИ МЛАДИХ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ

Четворица младих књижевника из Црне Горе, г. г. Радоје Мирковић, Јанко Ђоновић, Василије Лековић и Никола Лопичић, читали су своје књижевне саставе 17 маја ове године у читаоници друштва „Свети Владимир" на Цетињу. Један од ових, г. Мирковић, поред својих песама, прочитао је и једну песму г. Сав. Штедимлије, који није могао приспети за ово вече. Ниједан од учесника није сасвим непознат. Па због тога, а и због једног лепог интересовања за све културне напоре у овом крају, којег интересовања има на Цетињу у утешној мери, вече је било посећено и преко предвиђања приређивача, учесници су пажљиво саслушани и са љубављу поздрављени. Сама, сува вредност прочитаних радова, иако су уистини били пробрани с укусом, не би изазвала овакав успех. То нису слаби састави, не кажем, међу прочитаним било их је и врлодобрих. Али оно што је проузроковало одобравање слушалаца нису ови радови као дефинитивне вредности, него као постигнућа, домети по којима се може наслућивати једна добра књижевност.

Млади из Црне Горе, за које је један њихов вршњак ту скоро не без основе рекао да су „наш најбољи књижевни подмладак", правцем својих стремљења погодили су у најдубља и најскривенија осећања домаће публике. И, ја бих рекао, а сав грех на моју душу, да су изишли на прави правцати пут, или боље да су ударили погођеним смером, јер пут није прокрчен. Они су бацили поглед ту око себе, на најближу своју околину. Али, да се разумемо, њих није

спутала традиција. Атмосфера коју су успели да изазову својим радовима није она коју иноплеменици, а и ми домороци под њиховим утицајем, замишљамо. Нијесу они дали епски живот борбе за крст часни, нити свет сердара и војвода; атмосфера коју дају истинскија је и животнија. Они виде прави живот: муку, јад, голотињу и босотињу. Човек је измучен и суморан. Тако у главном. Не сви и увек једнако успешно.

А друго: само изражавање, стил, одговара потпуно смеру. „Говедарски језик; 2+2=4“ како један од њих рече. Наши млади се нису повели ни за каквом школом. Они нису ни надреалисти, ни школски реалисти, ни доследни романтичари са предубеђењима. (Бојим се да бих овде могао рећи: они *још* нису...). Они хоће само да буду припеведачи или песници, у каквом стилу за њих није важно. А књижевни правци чешће се у основи више баве питањем стила него питањем суштине и новог погледа на свет. Тек они најкрупнији покрети (као романтизам) значе и ново схватање живота и књижевности. Наши млади немају, а не могу ни имати, никаквих претенсија да оснивају нову књижевну школу, али ни жеље, што је код нас Југословена скоро редован случај, да пођу за неким покретом страног порекла.

Књижевни хроничар једног београдског дневника говорећи једном приликом о г. Штедимлији поменуо је неки „црногорски неоромантизам“. О неоромантизму као појави ширег обухвата у нашој послератној књижевности може се још и говорити, или тачније о појединим појавама које би се могле назвати неоромантичарским. Али говорити о неком нарочитом „црногорском неоромантизму“ ја мислим да није оправдано. Нарочито није оправдано ако се тим хтело младим из Црне Горе пребацити какво локално настројење. Јер они свој завичај гледају и виде само као мали, истина изразит део југословенске или ако хоћете неке веће целине. Југословенство још, жалибоже, није јединствено, оно данас претставља контаминацију локалних индивидуалности. Но због тог не треба страховати, још мање угушивати настојања изван Београда. Сам Београд никада неће дати потпун израз целог народа. Треба подржавати сваки покрет, ценити сваки напор, јер је сваки, наравно ако нарочито и с неким супротним циљем не скреће у страну, подједнако наш југословенски. Шта више они из покрајина су скоро увек више наши. О неком „регионолизму“ не може бити говора.

Шта се збиља може замерити понеком млађем књижевнику из Црне Горе то је употреба јужног дијалекта. Истина не пишу они јужним дијалектом ни из каквог ината, него за то могу пружити бесумње и уметничких разлога. Али ипак, кад се разлика сведе искључиво на замену „јата“, онда је у питању само гола формалност, формалност која је за јединство књижевног језика врло важна а за појединца без икаквог значаја. Мислим, наиме, да бисмо требали сви писати екавски (разлози за то су и сувише познати!) док језично богаство, речи, реченичне обрте и слично, свако може, и треба, да из свог наречја, из свог краја, уноси у општи књижевни језик.

В. Лашковић

БЕЛЕШКЕ

Борислав Јованчевић: *У граду бола* (Предговор написао: Петар Пешић. Насловни лист израдио: М. Марковић. Београд, 1930.)

У редовима наших најмлађих песника, који су тек почели развијати своју песничку делатност, има више њих који су под видним утицајем г. Р. Драинца. Један од тих је несумњиво и г. Б. Јованчевић. (Ја знам, да је и сам г. Р. Драинац, у млађим годинама, био под утицајем г. Ј. Дучића, којега су данас у својим духовитим бургијањима негира). Самим тим нисам хтео учинити главну замерку г. Б. Јованчевићу, тим више, што његова опонашања нису без извесног таланта. Али има једна друга ствар, карактеристична за све наше млађе песнике: г. Јованчевићу је тек седамнаест година, а цела збирка кипи оваквим стиховима:

> „Хеј Ви проститутке, које сневате о болницама
> и лепим, белим креветима.
> Кабаретске играчице, са неисцрпном љубављу,
> коју продајете као ушећерено воће
> са Каролинских острва:
> а ипак сте жељне искреног миловања;
> клептомани и епилептичари несретни реформатори
> овог хаотичног света;“
> и т.д. и т.д.

Нећу да говорим о врло уочљивом утицају г. Р. Драинца, хоћу да поставим једно питање: Откуда то, да један седамнаестогодишњи дечак, који није засигурно још изишао из дрвених школских клупа, пева овако декадентски, овако дегенерисано? Литература, несумњиво литература. Не мислим тиме оптужити г. Драинца, јер напокон, он није ни зашта крив; његова је поезија нешто сасвим друго, него што је једног г. Јованчевића, Кандића или ма ког другог. Зар није јасно и самом г. Јованчевићу, да је први услов сваке добре лирике да буде проживљена а не реторска, спонтано инспирисана животом а не књишка. И, напокон, зар не види г. Јованчевић и сам, да употребљавање оних често поновљених, тражених израза („окорела блудница“ „посрнули песници“ и т. д.) не придоноси његовој поезији ништа

Е. Ф.

Властимир Петковић: *Оне* (Приповетке. Београд, 1930)

Г. Петковић сакупио је у укусно и солидно опремљену књигу (насловни лист г. В. Жадриновог) своје приповетке, које су, сем једне која је изашла у „Мисли“, биле отштампане као „Приче Политике“. И то није без узрока. Г. Петковић је вешт забављач, без дубљих књижевних квалитета, са једном тенденцијом: да увек прича о модерним стварима и да увек буде и сам модерни козер. У том погледу морамо му признати извесну фељтонску способност, али сва та слика нашег београдског монденског света, коју нам г. Петковић даје на један питигрилијевски начин, сувише је једнолична, да не кажемо увек иста. Иначе лак и здрав хумор, и поред стилске небрижљивости аутора, делује доста угодно.

Узевши све у свему: „Оне“ г. Петковића не доносе никакве уметничке проблеме и откровења, али су доста угодна и лака лектира, какова наша псеудоинтелигенција и тражи.

Е. Ф.

Jack London: *Краљ Алкохол* (Издање „Нолит“. Београд, 1930).

Недавно се појавио у врло течном и коректном преводу г. А. Шмауса, као пета књига ванредно савремене и вредне заједнице „Нолит“, нови роман Џека Лондона: Краљ Алкохол.

Као што се делимично види из самог наслова, Лондон је за предмет свога романа узео један социјалан мотив: пропадање човека — радника у рукама најгорег тровача човечије душе, Краља Алкохола. Средишна личност романа је, као и у већини Лондонових дела, сам писац, и отуда је цели роман дат у исповедању, у личном проживљавању, услед чега, посве разумљиво, роман добива врло много на уверљивости и занимљивости. Има нешто у Лондоновом роману, што ће нас потсетити на најбоље странице једног Синклера, Горког или Истратиа, не само по приповедачком елану и интересатности фабуле, већ и по несумњивим уметничким способностима Лондоновим.

Џек Лондон са ретком хуманом љубављу силази у најниже слојеве народа, њему тако добро познате, и из њих он извлачи човека који, и поред блата и каљужи у којој живи због беде и социјалне неправде, има све одлике једног светлог, племенитог бића. Немогуће је читати овај роман, а не пратити с љубављу и симпатијама главног јунака кроз сва његова страдања. Ту не само да лежи и социјалност Џека Лондона, него и његово велико хумано осећање. Због тога сам ја запоставио ону другу, готово исто толико важну, тендециозну страну романа: апел на човечију савест, да се заувек сврши са Краљем Алкохолом.

Књига је, као и остале у издању „Нолит“, врло укусно и оригинално опремљена.

Е. Ф.

Митар С. Влаховић: *Лужички Срби и њихова домовина* (Издало Друштво пријатеља Л. Срба, у Београду 1930. Стр. 18, 8°, цена ?).

Госп. М. С. Влаховић, кустос музеја у Београду, пропутовао је 1926 и 1927 године домовину Лужичких Срба. „За то време прикупио сам разноврсне податке о Л. Србима, које овде у главном саопштавам“, каже он у белешци којом је попратио ову студију. Као што се из наслова дâ видети, писац нам пружа податке о Лужици, земљи и поднебљу, и о њеним становницима, језику њиховом, обичајима, ношњи и психичким особинама. Узгред наводи и безутешно тешке националне прилике под којима ово мало „словенско острво“ живи у немачком „мору“. Све је то изнесено лако и прегледно. Писац није имао већих научничких претенсија; он лепо познаје предмет о коме говори, али он пре хоће да нам пружи најопштију слику наше северне браће него што жели да дâ један прилог науци. Књига заслужује шири круг читалаца.

Л.

ЗАПИСИ излазе почетком свакога месеца у свескама од по 4 табака (64 стране) велике осмине.

Уредник и одговорни уредник Душан Вуксан. — Уређују: Илија Зорић, Радосав Меденица, Милан Вукићевић и Видо Латковић.

Рукописе откуцане на машини или врло читко писане треба слати на адресу: Уредништву ЗАПИСА, Цетиње. — Рукописи се ником не враћају.

Претплата износи за Југославију годишње 100 ди[...] За иностранство (Европу) 130 динара годишње, 65 динар[...] полугодишње. — За Америку 3 долара на годину.

Претплата се шаље непосредно Администрацији „За[...]писа“, Цетиње, или чековном уплатницом на чековни рачу[...] број 6209 код филијале поштанске штедионице — Сарајев[...] Претплата се шаље унапред.

Сваку промену адресе треба јавити Администрац[...] најдаље до 15 у месецу.

Власници, за уредништво: Илија Зорић и Видо Латковић.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VII, свеска 1 — Јули 1930

КА ПРОУЧАВАЊУ НАРОДНОГ ПЕСНИКА

— МАРКОВО ОРАЊЕ ЦАРСКИХ ДРУМОВА —

Наш народни песник није довољно проучен. Многа питања су још необрађена, многи проблеми необјашњени. Ту долази у обзир и Марко Краљевић, — највећа творевина народног песника. Многи поступци Маркови — на пример — наводе се као узори најузвишеније људске племенитости, правичности и доброте, а често и такви као примери грубе нарави, неправде, опаке ћуди, или примитивне свирепости. Тако, наспрам недостижног подвижника правде и истине који код Самодреже цркве говори „ни по бабу ни по стричевима, већ по правди Бога истинога“ — стоји довитљиви кривоклетник, обмањивалац и убица шћери краља арапскога, која га је спасла из тешке тамнице. Наспрам ненадмашног благородног хероја који плаче над убијеним Мусом, рањеним противником и туђинцем, стоји јуначина који оре царске друмове и замеће кавгу, да као од шале и ради неког личног увесељења побије Турке пролазнике. Наспрам Марка који болећива срца увек дели милостињу, зида манастире, избавља робље, укида страшну свадбарину, поји свога коња пре но себе, чини добра соколу, спасава из пожара голушаве орлушиће — стоји Марко који вади очи сестри Леке капетана, и отсеца руку Новаку ковачу, што је рекао истину коју ће, одмах затим, и сам Марко признати.

Како онда да схватимо Маркове супротности? Је ли Марко по природи свога карактера, по рођењу у битности својој, благородан и добар („као добар данак у години“), или је, исто тако, и кавгаџија, убојица, крвав и свиреп, као што се то понекад истакне и нагласи? Је ли он носилац људске правде, истине и добра, или је, уједно, и извесне склоности и брзе готовости на људско зло, што се не може увек оћутати? Да ли је, онда, народни песник доследан себи у изграђивању грандиозне Маркове фигуре; односно, да ли је — идући за безбројем различитих мотива — водио увек довољно рачуна о јединству личности и потребном складу карактерних особина свог

омиљеног јунака? — Питање се намеће само по себи. Његово пуно разјашњење доста је тешко и сложено. О томе је досад мало говорено; у колико је питање само додиривано чињени су — по нашем мишљењу — погрешни закључци.

Велики број појединости које доприносе бољем разумевању Маркова проблема остало је досад незапажено, неразјашњено, или неистакнуто. И не само то; — има појединих песама о Марку код којих ни главна замисао песникова није запажена, или није правилно схваћена. Отуда, често пута, непотпуна или сасвим погрешна дефинисања и објашњавања Марка; односно, погрешна схватања народног песника у погледу његова креирања разрађене Маркове личности.

Овом приликом указујемо на једну од најкраћих епских песама о Марку (од тридесет стихова,) чије право значење — по нашем мишљењу — није досад истакнуто.

* * *

Орање Марка Краљевића (Вук, II, 72).*) — Ова песма стално се наводи кад хоће да се укаже на Маркову необичну физичку снагу („диже Марко рало и волове“); или како је Марко пуст, ћудљив, задрта делија, уз то смешан, управо комичан („већ он оре цареве друмове“); како је по природи вечити кавгаџија и убојица („море Турци не газ'те орања! . . . те он поби Турке јаничаре“); или како зна бити опак и зао, окорела срца и неправедан, јер убија без разлога и отима туђе благо („те он поби Турке јаничаре, пак узима три товара блага“); најзад и то, како Марко зна бити добар и нежан, јер је послушан син („то је Марко послушао мајку“). — На први поглед, све су то елементи који се овде с правом траже у Марковом карактеру. Али да ли је стварно све то тако?

Марко је послушао мајку формално, али не и стварно; — он је одмах загазио у људску крв, и опет се вратио мајци крвавих хаљина. Мајка саветује једно; Марко чини друго („крсти вука — вук у гору“, каже народ). Значи, Марко овде није послушан син. Какав је Марко по осталим својим поступцима као *човек* (а не само као јунак)? Он је орањем друмова стварно дао повода за сукоб. Он је изазвао кавгу, јер није дао Турцима да прођу царским друмом. Он је „без икаквог разлога“ побио „мирне“ пролазнике, који су ишли својим путем. Мајка захтева да се Марко остави четовања, јер то је зло; — Марко, без нужде и повода, опет грезне у људску крв. Мајка жели да јој син живи мирним животом човека, и да својим праведним радом и трудом издржава себе и мајку; — Марко изазива кавгу,

*) Садржај песме: — Старој Јевросими већ се „досадило“ перући крваве хаљине Маркове и утиче на свога сина да се окани четовања, јер зло не може донети добра. Саветује му да прихвати рало, да оре земљу, сеје пшеницу, — и тако да храни себе и мајку. Марко послуша, али не оре брда и долине, већ царске друмове. Наилазе Турци јаничари и терају благо на товаре. Они се противе што Марко оре друмове; Марко, опет, не дозвољава да му газе орање. А кад му се досадило, Марко дигне рало и волове и побије Турке. Узима њихово благо и показује мајци што је тог дана „изорао“.

тражи „зло“, отима туђе благо. Значи, Марко је овде зао и неправедан. Најзад, зар Марко није „смешан“, чудан, кад оре друмове, уместо да оре њиве као остали људи? Из тога излази да се овде огледа само наличје Маркова карактера. Према томе, ова песма се с правом наводи кад хоће да се укаже и на Маркове „зле“ особине. Али да ли је све то тако? Је ли намера народног песника да овде Марка заиста прикаже таквог? Шта је главно? Која је основна идеја песникова? Иде ли песник овде само за тим да оцрта поменуте карактерне особине свог омиљеног јунака, да изнесе његово јунаштво, и укаже на његову физичку снагу? Како да схватимо народног песника, који уздиже идеал мајке Јевросиме и кроз њена уста осуђује Маркова четовања, назива их злом, а одмах затим изводи Марка да загази у људску крв, да чини „зло“? Како да оправдамо живе симпатије песникове према таквом Марку, кад тај песник захтева уиме више правде да се Марко окани четовања? Да ли се такви поступци Маркови могу правдати или ублажити тиме што је Марко наш, што је силан јунак, што убија Турке (зато што су *Турци*), — без обзира да ли је то, са човечног гледишта, праведно или неправедно? Чиме су овде мотивисани Маркови поступци? — Ми налазимо да је песникова главна замисао шира, основне мисли дубље, проблем сложенији и тежи но што се то обично узима. Марка треба овде — као и у другим сличним случајевима — друкче схватити, и његове поступке друкче објаснити.

Марко је, по народној поезији, потпуно изграђен карактер. Он је претставник пуног људског живота, или чистог у сваком моралном погледу. Он је оличење права на људску егзистенцију, које се један народ никад не одриче. Јевросима је суште оличење правде и добра; она је *мајка*, — на њеном срцу спавао је Марко, њеним млеком се подњивио. Задојен јевросимством, Марко је *по рођењу*, и у битности својој, правичан, добар и племенит. Отуда за његову егзистенцију не само животно већ и морално право. Он носи у срцу нагонску тежњу за правдом, истином и добром, али (као претставник живота) не и јевросимско опраштање људске неправде и назарећанско непротивљење људском злу. Он је, свуда где се појави, заточник људске правде или носилац животне истине, а не и проповедник апсолутног добра. Јер он није само судија који има да изрече људску правду и истину, већ и неумитни извршилац њихове примене у животу; а применити их, спровести у живот — то се у суровим временима и људским приликама не да без грубе силе. Као претставник живота, Марко мора бити измирен са пуном реалношћу и минути животом онаквим какав је. Према томе, он мора имати оштрина у своме карактеру, иначе би га живот онемогућио и као егзистенцију, и као *човека*. Он мора имати тврдоћу срца, бити неумитан у примени заслужне казне; у противном, био би онемогућен као извршилац задовољења људске правде, која се јевросимством не да спровести у крвоток пуног људског живота.

Какав је Марко по овој песми? Је ли он овде сасвим у својој улози, као што је Јевросима у својој? — Ми сматрамо да је народни

песник и овде учинио Марка подвижником и извршиоцем људске правде, стаменитом афирмацијом животне истине уопште, и наше народне прошлости посебно.

1. — Проливање људске крви противи се узвишеном принципу добра и човечности. Марко убија („а старој се досадило мајци, све перући крваве хаљине"). С тим не може да се помири јевросимство, које живи у народној души. Јер то је зло, и оно се мора признати и осетити, ако се не да увек избећи. И народни песник даје томе израза кроз уста Јевросиме мајке: „Окани се, синко, четовања, јер *зло* добра донијети неће!" Мајка жели да јој се син ода мирном животу и корисном ратарењу („већ ти узми рало и волове, пак ти ори брда и долине, те сиј, синко, шеницу бјелицу, те ти рани и мене и себе"). Марко оре царске друмове. Пролазе Турци јаничари и проносе благо („Отуд иду Турци *јаничари*, они носе три товара блага"). Њима не сме нико на пут стати („море Марко, не ори друмова!"). Марко нема при себи оружја, постао је „ратар", и убија Турке ралом и воловима.

Турци су и овде (као и у свим осталим јуначким песмама где против њих иступа Марко) претставници тираније и нечовечности, — носиоци људског зла. Као такве, њих је толико пута опевао народни песник, и он нема потребе да то сваком приликом нарочито истиче. Довољно је само да помене њихово име, и да се то по себи разуме, — поготово кад је реч о Турцима *јаничарима*. Кад не воде „синџире робља везанога", јаничари терају благо на товаре. То је тврди хљеб сиротиње раје замучен крвавим знојем и узалудним ратарењем. „А отето свагда је проклето" — каже народни песник. Као претставник живота, Марко се морао на првом кораку сусрести са неком неправдом. Као заштитник раје, он се мора сукобити с тиранијом која дави његов народ, задојен јевросимством, добар и праведан у основи своје (словенске) природе, склон мирном животу и традиционалном ратарењу.

Јевросима захтева да Марко не пролива крв ни својих непријатеља ни народних крвника; она жели да Марко поживи богоугодно, без грехова и „зала", увек са „вечером праведно стеченом". То је јевросимство. Оно тражи узмицање пред злом до одрицања сопствене егзистенције. *„Боље ти је изгубити главу, него своју огрјешити душу"* — каже Јевросима Марку, „једином у мајке". Уиме јевросимства, „Честити кнез" се одриче свега земаљскога, и приволева царству небеске, апсолутне правде. Марко не сме презати ни од крваве борбе у животу; он се, без сопствене кривице, никад и нипошто не сме одрећи сопствене егзистенције; — јер он је изразити претставник људског живота, носилац физичких и моралних способности једне расе, оличење природног и моралног права на пун размах живота једне нације. Људска правда налаже борбу с тиранијом („Вук на овцу своје право има, ка̂ тирјанин на слаба човјека; ал' тирјанству стати ногом за врат, довести га к познанију права, то је људска дужност најсветија" — каже Његош кроз уста владике Данила, који је у процепу између апсолутне и људске правде). Код Вишњића (као код Његоша) таква борба је и одозго одобрена, — угодна је небесима.

Људска правда налаже отпор злу (... „не пушта се да је зло победи, искру гаси а змију у главу" — каже Његошев игуман Стефан, инкарнација животног искуства). И Марко је ту да потврди велику истину живота. Јевросимство је оковано тиранијом, надвладано злом. И не само као извршилац људске правде и носилац животне истине, већ и као страшан вихор неумитне судбине која има да се сручи на виновнике зла, Марко мора да се испречи на „царском друму", куда пролазе *јаничари*. И да би победило људско добро, а не људско зло, Марко мора да пролије људску крв.

Народни песник, дакле, није ни овде учинио Марка неправедним. Марко не убија Турке зато што су *Турци*, освајачи и господари, туђинци, већ зато што су отимачи и тирани, — носиоци неправде и зла. Он не замеће кавгу што је опак кавгаџија, жедан људске крви, већ да дадне повода за извршење једне више људске правде. Марко је овде отелотворена народна жудња за правичношћу, непоколебива вера у вишу правду: да виновнике зла има да постигне заслужена казна неумитне судбине.

2. — Марково орање царских друмова симболично је. Тим друмовима долазили су Турци јаничари, обесни и силни; улазили су у села незаштићене раје, у народ, међу мирне ратаре, узимали су, отимали, робили и палили; чинили су разна насиља, мучили и обешчашћавали; одводили су по толико „синџира робља везанога", односили плен („благо"). Како је мирни ратарски народ, за доба свог тешког робовања, гледао на те друмове? Како они који су остављали рало и волове, устајали у одбрану, четовали? Царски друмови изазивали су језовиту слутњу на зло; на њих се стално гледало са страшном зебњом кад ће се појавити *јаничари*. Тим друмовима пратио је јаничаре дубоки бол народа за одведеним и отетим, за пониженим и обечашћеним; револт праведне народне душе против неправде и зала; нагонска мржња на господара—тиранина. Ти царски друмови, на које се гледало као на огромне змијурине што се вијугају и примичу да ујeдају и задаве, остајали су дубоко урезани у души и свести потлаченог и оробљеног народа, као најстрашнија опасност, несрећа и зло, као ужасни страх, као грозно мучење, понижење и осрамоћење, као оскрнављење оног што је најсветије. Отуда се толико и помињу у нашим народним песмама. За њих западају хајдуци и ускоци да пресрету зулумћаре и харачлије; на њих стари Вујадин гледа „с највише планине", кад ће проћи „Турци и трговци"; на њих често искрсава Марко да избави „робље заробљено" и одузме заграбљено „благо". Тим друмовима Турци проводе „из горе хајдуке" да им живим „пребијају ноге и руке", и да ваде њине „очи чарне". То су они Вишњићеви *друмови* што ће „пожељет' Турака", којих више „бити неће", јер „гриоту Богу учинише", што су стали „зулум чинит' раји", „погазили њихово поштење", „свакојаке бједе износили", „и на рају глобе навалили". Ти друмови су изазивали потлачени народ да се, у борби с тиранијом, мора огрешити о јевросимство; — они су старог Вујадина „на зло наводили" („а не казах за лажљиве очи, које су ме на зло наводиле, ... гледајући доље на *друмове, куд пролазе Турци и*

трговци“). Те друмове, на које је падало тешко проклетство и мржња „сиротиње раје“, заорава Краљевић Марко. Својим ралом, он сече артерије којима је струјало велико људско зло.

Народни песник, дакле, не изводи Марка да оре „цареве друмове“ у намери да га учини „смешним“, чудним и самовољним, „шаљивчином“, како каже Цвијић[1]) или ћудљивим пркосником турској власти (јер Марко је лојалан грађанин, царев „посинак“), већ да као послање неумитне судбине удовољи вишој правди, и да потврди велику животну истину из наше народне минулости. Марковим орањем царских друмова даје се одушка оној неодољивој жудњи поробљеног народа да једном ишчезну трагови Турака јаничара и дахија; да се преокрене „и да друга настане судија“; да звекет „синџира робља везанога“ замени шкрипа благословене ралице; да земљом куда тлаче коњска копита обесних јањичара слободно коракне браздом, за својим ралом и воловима, кротка нога мирнога ратара. Ту је дато израза праведној народној жудњи да се збије оно што ће изрећи Вишњић у стиховима:

> Куд су наши *[турски] друми* и *калдрме,*
> *И куда су Турци пролазили,*
> И с коњима плочам' задирали,
> *Из клина ће проникнути трава,*
> *Друмови ће пожељет' Турака,*
> *А Турака нигде бити неће.* (Почетак буне)

3. — Марково дизање рала и волова на Турке (кад му се већ „досадило“ препирање с њима) мислимо да је символично. У „ралу и воловима“ персонификује се сељаштво, ратарски народ, обезоружана раја. „Кад устане *кука и мотика* биће Турком по Медији мука“ — пева Вишњић. Док Марко (претставник народа) не дигне рало и волове и побије Турске јаничаре, нема слободног и мирног живота, нити корисног ратарења. Што је тамо „кука и мотика“, то је овде „рало и волови“.

У Марковом поступку оличено је стално народно прижељкивање да једном — пошто су додијали („досадили“) турски зулуми — устане цео голоруки народ и да се ослободи Турака. То је вера и видовитост народног песника — која као и код Вишњића прелази у пророчанство — да ће се једнога дана покренути и занијати снага поробљеног ратарског народа, „устати кука и мотика“, цео народ, да ће *Марко* дићи „рало и волове“, и да ће се доћи до слободе.

4. — Јевросима захтева од сина да се окани четовања и да се посвети мирном ратарењу. Марко, међутим, неће да оре „брда и долине“, оре друмове, „четује“ и даље.

У жељи Јевросиме мајке оличена је тежња и склоност нашега народа за мирним животом и праведним радом; у Марковом поступку, оно што му је било животом наметнуто. Он је орао и сејао, а други односио; он је чобановао, а други пленио; он је њивио, а други поробљавао. Миран живот био му је онемогућен, ратарење узалудно, опстанак угрожен, — морао је четовати. („Чувах овце — поклаше их вуци; *копах орах — однесоше Турци; узех пушку — одох у хајдуке“).*

[1]) Цвијић: Говори и чланци IV, 114.

Својим поступком, Марко има да потврди ту велику истину. Орући царске друмове, Марко подиже протест против насиља и неправде, указује на узалудност (орати *друмове)* правог ратарења. Његово четовање одговор је стварности живота на тежње јевросимства. Марко не може да послуша мајку, — он је човек овога света. Он не може да сеје, а Турци да односе. Као носилац људске правде, он не сме то да дозволи. Оног који онемогућава миран и праведан живот мора да постигне заслужена казна; отимачу мора да приседне туђа мука. „Четовање“ води Марка да задовољи људску правду; ако му, у том времену, условљава опстанак („То сам теби данас изорао“). Али у души Маркова народа живи осећање да је „четовање“, преко свега, зло („Остави се, синко, четовања; јер зло добра донијети неће“). Тим признањем спасава у себи *човека,* и подиже га врло високо својим стремљењем да се у животу домакне идеалу јевросимства. Стари Вујадин није могао бити пасиван према злу и неправди, — морао је четовати. Али, иако надголготски мучен од Турака, он опет признаје да су га очи „на зло наводиле“, гледајући на друмове, „куд пролазе *Турци и трговци“* да их убија и плени. То га диже изнад свега, — изнад његова хероизма и христовског трпљења мука, изнад човечности да са својим синовима поднесе страдања, прежали своје „соколове“, а да не ода „друга ниједнога“. Четовањем против Турака, он је удовољио људској правди, али не и апсолутној, божанској, — пролио је људску крв; он то осећа, јер у свом срцу носи „бога“. Али својим признањем (више него мучеништвом), он је у пуној мери искупио у себи *Човека.* Марко-*човек* искупљује се овде преко признања мајке Јевросиме. Марков народ тежио је идеалу Јевросиме, али у животу морао је бити Марко. И народни песник даје томе израза у својој главној замисли ове песме.*)

Р. Ковијанић

---

*) Лепа је и варијација ове песме у *Ерлангенском рукопису* (Д-р Г. Геземан, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских нар. песама,* 1925, Бр. 105); али ипак знатно изостаје иза ове. Ту, мајка „куне“ Марка што је „туђом муком рани“. Марко продаје коња и оружје и купује рало и волове, отиде покрај Романије, „али му се орати не даде“. Наилази Арапин; он носи три товара блага и даје „невољном ратару“ три дуката да га проведе кроз гору, јер се боји Краљевића Марка. Марко је то „тешко дочекао“, али остави „рало и волове“ и проводи Арапа; узима његову сабљу и отсеца му главу, односи благо двору, и даје мајци што је „изорао“ — Ми сматрамо да је идеја народног песника и овде да учини Марка извршиоцем људске правде, и да укаже како се под Турцима није могло мирно радити и живети, — да је Марко морао „четовати“.

МОТИВ О СУДАРУ ОЦА И СИНА

(ПО НАРОДНИМ КЊИЖЕВНОСТИМА)

I

Овај мотив се налази у многим књижевностима, најчешћи је у француској, одакле Бруно Бусе[1]) саопштава ништа мање од петнаест верзија. Затим га имамо у енглеској књижевности са неколико варианата; у немачкој исто тако, поред песме о Хилдебранду и њене млађе верзије. У келтској књижевности заступљен је, по Бусеу, са четири, у данској са једном вариантом. Поред тога постоји у неколико варианата и у руској и италијанској књижевности. И грчка и персиска књижевност га имају, ова последња нарочито у једној врло изразитој верзији.

Као што се види, мотив је нашао своје тумаче на врло великом простору чија два пола чине персиска и келтска књижевност. Видећемо касније да се, по неком чудном закону случајности, управо та два пола највише и додирују. То, разуме се, није све што би се овоме мотиву могло прикључити. Брижљивим прикупљањем напабирчило би се још доста варианата и одломака, али то за ову прилику и није потребно.

Шта да се узме и одабере од ове множине верзија, па да се о предмету добије колико толико јасна слика? Ако би цело шаренило верзија било саопштено, мислим да тим не би било много учињено. Зато ћемо покушати да издвојимо неке најкарактеристичније од њих и да их у кратким изводима саопштимо. На тај начин моћи ће се лакше уочити њихове сличности или разлике. Разуме се по себи, овде ће, због ограничености простора, бити дата само скица питања које би требало узети у расматрање.

Битна црта према којој се варианте овога мотива у страним књижевностима деле у две групе јесте трагичан или ведар завршетак, убиство или измирење. На средини би стајале оне у којима истина долази до борбе, али чији завршетак није трагичан. Да почнемо са *Пјесмом о Хилдебранду*, најлепшом и једном од најстаријих варианата овога мотива.

> Између две војске, синовљеве и очеве, изазваше се на двобој Хилдебранд и Хадубранд. Спремише оружје, припасаше мачеве преко оклопа и одјахаше на мегдан. Хилдебранд, који је био старији и искуснији, поче да пита чији је син и од којег је рода. „Ако ми и једнога поменеш, младићу, знаћу остале, јер ми је цео народ у краљевству познат“. Хадубранд одговори да су му причали стари и искусни људи, да се његов отац звао Хилдебранд, а он да је Хадубранд. Давно је отишао, каже, а оставио код куће нејако дете. Од тада да је Дитрих увек требао његова оца; да му је овај увек на челу ратника, и међу јунацима познат. — „Уверен сам да више и није у животу“, додаје Хадубранд уз то.

[1]) Bruno Buse, *Sagengeschichtliches des Hildebrandsliedes*, Hale, 1900

> — Ти ниси никада стајао у борби са тако сродним човеком, одговори отац, па смаче с руке златну гривну, поклон од хунског краља: Ево на поклон!
>
> — Ти си и сувише лукав, стари, одговори Хадубранд, хоћеш да ме намамиш твојим речима, па да ме гађаш копљем. Толико лукавство! Мени су рекли бродари, који су ишли преко мора, да је мртав Хилдебранд.
>
> — Видим добро по твојој опреми да имаш добра господара, и да још ниси искусио шта је прогонство, рече старац. Тужна судбина се примиче. У толико бојева не осмрти ме непријатељски удар, а сад треба да ме обори оштрицом својом младић мога колена, или да ја будем његов убица. Па нека буде! Био би највећа плашљивица Истока ко би ти ускратио борбу, коју толико желиш, заврши тужни отац.
>
> Полетеше копља. Борба отпоче. Кад су копља поломљена и штитови скоро скрхани силним ударима, песма се прекида.

Овај дубоко трагични мотив о сукобу оца и сина „у коме се сукобљавају два најјача морална нагона онога доба, крвно сродство и част“,[1]) јесте један од врло распрострањених мотива који се налази, као што је већ речено, у многим књижевностима. Он је нарочито заголицао машту средњевековног француског певача, где га налазимо у многобројним вариантама, изразитијим и лошијим, чистим и измешаним, или, по неком недокучном правилу народне филозофије, готово увек с ведрим завршетком.

У свој својој величанственој трагичности туробног севера и германске доследности налази се овде, у немачкој песми о Хилдебранду.

Песма води порекло с почетка IX века и чини, као што је познато, једну од најраније прибележених народних песама немачке књижевности, и тако јавља зору онога туробнога, али у толико величанственијега дана стваралачке моћи националног генија, у чијем зениту рађа *Нибелуншка песма.* Трагична као и ова последња, у њој се природни нагони човекови морају жртвовати идеалним. Он мораше да остане на висини идеалног јунака и ратника, чија част не сме бити дирнута ни од рођеног сина. Цео ток песме, и расположење које влада, нарочито на крају, дају сигуран знак да је бој завршен трагично. По другим изворима дознаје се да је подлегао син.

Већ сама чињеница трагичног свршетка казује јасно да је мотив врло стар. Он иде, без сваке сумње, далеко иза времена у коме је записан.

Персиска верзија овога мотива састојала би се у овоме:

> Рустам [2]) је имао љубавну авантуру са једном кнежевском кћери у Турану, и плод те авантуре је Сухард. Кад је овај одрастао, прикључује се турској војсци, која

[1]) Vogt und Koch, *Geschichte der deutschen Literatur*, I, 31

[2]) По Бусеу.

иде против Ирана, и чини многа јуначка дела, док му на молбу притешњеног шаха не изађе на двобој Рустам. Сухрад слути да је противник његов отац, али се овај издаје за другог. Првога дана борба остаје нерешена; другога побеђује Сухрад, али опрашта противнику заваран његовим лукавством. Ноћу измоли Рустам од планинског духа своју младалачку снагу и идућега дана лако савлада противника. Пошто му је задао смртни ударац, сазнаје да је Сухрад његов син. (Верзија је записана почетком XI века).

Речено је да се полови нашег мотива највише додирују. Зато ћемо само укратко рећи келтску верзију.

Конлаош[1]) је плод виле Ашфе и Кишиленов који му оставља у наслеђе прстен и три мађијска упута. Конлаош иде да тражи оца и долази у Ирску. Следећи мађијским упутима неће да каже Кишилену своје име, а овај хоће да га на то присили оружјем. Међутим се показује да је син јачи и он, Кишилен, мора да бежи. Тек пошто је донео чаробно копље успе да њим прободе свога противника, свога рођеног сина. (Рукопис води порекло из XIV века).

У једној другој келтској верзији јунак Картон напао је земљу фингулску и хоће да освети пустошење очинског града Балклуте. Он је зато побио најбоље јунаке фингулске, и краљ земље приморан је да у борбу противу насилника и туђинца позове и Клесамора, јунака и витеза. И овде је син испуњен злом слутњом, али до борбе мора да дође. Већ је Картон пребио противнику и копље и мач, и хоће да га веже, кад га овај изненада прободе. Син умире у наручју несрећног оца, пошто је прво казао ко је.

Одмах поред ових, због сродности са њима, треба прикључити и једну руску верзију.

Иља Муромец[2]) изродио је сина (мајка је негде књегиња, а негде сељанка). Оставља обично прстен по коме би га касније могао познати. Кад је син одрастао, одлази у свет и судара се случајно с Иљом. Бој почиње обично на коњима, а завршава пешице. Иља пада на земљу од синовљевих удара, али га ипак побеђује кад му се снага поврати. Пошто га је оборио, пита за име, и опрашта му живот, кад види кога има пред собом. Али увређени понос синовљев смишља зло. Ноћу продире он у Иљин шатор и одапиње стријелу на њега. Хитац промаши, јер се стрела одбије од гвозденог крста који је Иља имао на прсима. Сад син плаћа животом очеву срџбу.

(У извесним руским обрадама син иде на коњу са соколом на рамену, а поред њега скакуће његов пас, као у верзији о Хилдебранду у Тидрекзаги).

[1]) По Бусеу.
[2]) По Бусеу.

Може се одмах додати да ова верзија има и ведар завршетак у једној другој обради. Отац, у њој, пошто је савладао сина, поклања му живот, кад је дознао кога има пред собом.

Интересантно је напоменути и једну обраду исте верзије у којој се Иља бори са ћерком, а не са сином. Овде је ћерка јача, бар тако изгледа у почетку, али је Иља ипак савлада, јер он по провиђењу не може умрети у борби. На његов захтев да му каже своје име, исмева га она заједљиво, али се напослетку казује. Иља је грли у очинској радости, али њена демонска срџба није тиме ублажена. Завршетак је као и горе, с том разликом што коњ пробуди Иљу.

Овде би, полазећи с трагичног завршетка, требало поменути и грчке верзије о Едипу и Телегону. Нама се, међутим, чини да ни једну ни другу не бисмо морали овде узимати у обзир. Телегон убија оца потпуно из незнања, и сасвим случајно. Едип исто тако из незнања, и, што је још важније, по већ унапред одређеној, неумитној судбини. Имају ли онда оне чега заједничкога с нашим мотивом? Мишљења су подељења и ми ствар остављамо по страни, имајући, свакако, обадве верзије у виду.

У свима до сада побројаним верзијама свршетак је трагичан. Свуда је жртва син. Сличност је њихова толико очигледна да је, мислимо, није потребно још јаче подвлачити истицањем ове или оне чињенице. Посматране из далека све три ове верзије, Рустем — Кишилен — Иља, чине ипак неку целину према песми о Хилдебранду. То нарочито важи за први део, где се говори о пореклу сина, чега у Хилдебрандовој песми нема. У свима је он рођен негде на другом месту, у туђини, и иде у другу земљу, у свет, па се сукобљава с оцем. У свима настаје извесна пауза у борби. У првој, та пауза траје читава два дана; у другој, док Кишилен донесе чаробно копље којим ће пробити сина; у трећој, док настане ноћ. У Хилдебрандовој песми тога нема. Брзином неумитне судбине трагедија се примиче крају и у највећем напону прекида. Кад се дубље загледа у ове чињенице, изгледа да оне нису случајне. У свима, сем у Хилдебрандовој песми, постоји, бар нама тако изгледа, извесна тежња, извесна намера да се судар ублажи. У првој, великодушношћу Сухрадовом; у другој је син везан магиским упутима (дочим се у њој сличној верзији, где је овај мотив отпао, подвлачи слутња синовљева да пред собом има оца), а према томе не може у том погледу ништа учинити, колико ни Едип; у трећој, Иља првобитно опрашта живот и сину и кћери. У Хилдебрандовој песми тога нема. Ове чињенице, и она најглавнија, најбитнија, да Хилдебранд, иако зна кога има пред собом, ипак ступа у борбу, довољно су убедљиве да овај мотив сматрамо врло старим, и да његово постање бацамо даље у прошлост, него оне из наведене три верзије, иако се чак прими и теорија о њиховој самониклости. Нама се чини да и сам начин излагања Хилдебрандове песме још јаче утврђује ову претпоставку. Никаквих споредности ни заплета. Сама, гола семенка, која има да се касније развије. Казивања имена у Хилдебрандовој песми, што осталим верзијама недостаје, — чињеница коју Бусе узима као важну разлику између Хилдебрандове

песме с једне и осталих верзија с друге стране, — није тако важна по нашем мишљењу. Та чињеница постаје, шта више, у поменуте три верзије готово искључена, јер њихов тон јасно показује да онда не би ни дошло до боја, и песник би се нашао у неприлици како да изазове судар. Зато је и она померена; долази пошто је већ касно, када је жртва готова, или у ватри боја (као у Иљи и Рустему, кад је част већ дошла у питање, и кад су нормална размишљања искључена).

Остављајући за сада на страну напомену, да у песми о Хилдебранду видимо језгро нашег мотива који ће се развити и цветати тек два-три века касније, прећи ћемо одмах на оно што би, остајући и даље у фигури, назвали плодом тога развоја, на верзије са ведрим завршетком.

Прва, која хронолошки долази на прво место, али овде има много мање важности, јесте верзија из *Историје Тидриха од Берна* по збирци чији почетак пада у 13 век.[1])

Тидрек и Хилдебранд су на путу за Берн. Док се Тидрек одмара у шуми и забавља са херцогом Конрадом и његовим сином Лудвигом, иде Хилдебранд да посети сина који влада у Берну. При поласку опомиње га Конрад да говори уљудно с њим, јер да иначе може платити главом своју смелост. „Он је тако силан јунак“, додаје Конрад, описујући његовог коња и опрему, по чему ће га отац познати.

У близини вароши сусрете Хилдебранд витеза на белом парипу, са сјајном опремом, у пратњи два хрта, и с јастребом на левој руци. Видећи одважног јунака, који му језди право у сусрет и не уклања се пред њим, расрди се Алибранд мислећи да овај жели бој с њим. Привеже калпак, стави штит пред прси, упери копље и ободе коња. Одважни јунаци без речи сусретоше се и ударише копљима док држала не поломише. Онда отскочише с коња, латише мачеве и борише се храбро док се не уморише. Сада спустише штитове на земљу наслонив се на њих. „Ко је овај старац те ми се тако дуго опире?“, упита Алибрант. „Реци брзо своје име и дај амо оружје“, јер да ће иначе бити зло по њега, настави. „Ако хоћеш да дознаш моје име, мораш ми прво рећи своје. А ти ћеш морати да предаш свој мач и своје оружје пре него се растанемо“, одговори Хилдебранд. Алибранд, бесан од љутине, почиње опет бој. Учесташе ударци, док се јунаци опет не заморише. Опет Алибранд спусти штит да се одмори; то исто учини и његов противник. Опет настаје препирка, а затим бој праћен ударцима и претњом. Хилдебранд, разјарен, задаваше такве ударце да Алибранд „задоби тако дубоку рану да готово није могао својом ногом владати“. Сад Алибранд покушава да му једним лукавим ударом отсече руку, пру-

[1]) F. Niedner, *Geschichte Thidrecks von Bern*, Iena, 1924, 427.

жајући му мач. Овај избегне удар. „Овај удар мора да си научио од своје жене, а не од свога оца“, додаде старац, па навали бесно, обори противника, упери му мач у прси, и упита га за име и род. „Иначе ћеш изгубити живот“, додаје стари. Овај остаје упоран. Старац онда попушта: „Ако хоћеш де сачуваш живот, реци брзо јеси ли ти мој син Алибранд, јер онда сам ја твој отац Хилдебранд“. Млади одговара на исти начи: „Ако си ти мој отац онда сам ја твој син“. Сад оба потскочише, па се познаше и изљубише.

Кад су пред вече дошли код мајке Алибрандове, нападе она у плач видевши крвава сина. Овај је умирује и казује свога оца и њеног мужа.

Ова је верзија испричана нешто детаљније, али се на тај начин истакла што јаче разлика између њеног облика из најстарије обраде, и ове верзије, млађе за неколико векова. Уз то, она служи и као доказ да је у каснијим обрадама овога предмета уз казивање имена везан и исход боја, трагичан или ведар, што смо мало час и тврдили полемишући с Бусеом.

Без улажења у детаље овде ћемо саопштити одмах и верзију т. зв. млађе Хилдебрандове песме, из XV века.

У њој се ратник Хилдебранд спрема да иде у некадашњи завичај, одакле је пошао пре тридесет година. Херцег Абелан му казује да ће га тамо, у Бернеровој земљи, дочекати млади Хилдебранд, па му скреће пажњу на опасност која му прети. Стари се на то хвалише да се не боји и да ће противника смрвити, ако се само појави. На то му Дитрих заповеда да то не чини пошто је он младоме Хилдебранду јако наклоњен. Стари ратник полази на пут и срета се са својим сином. Овај му обесно прети, нашто се стари грохотом смеје. Долази до борбе. Младић удара јуначки, али га стари ипак савлада и обори у траву. Сад га Хилдебранд пита ко је, јер хоће, каже, да буде његов исповедник. Младић се казује, а стари га онда љуби и благодари Богу што су се нашли. Следи додатак по коме обојица збијају мало шале са старом Утом, која тридесет година чека верно свога мужа.

Објашњавати однос између последње две верзије није овде задаћа. Млађа Хилдебрандова песма је народна песма, која и својим излагањем и својим обликом даје сигурне знаке свога подлитерарног порекла.

Ради потпуности узећемо још једну немачку верзију, ону из *Битеролофа*.[1])

Оставивши краљицу и сина пошао је Битеролф, прича се тамо, на авантуре пре много година. Његов син пошто је одрастао, иде да га тражи и преко воље мајчине, која

[1]) Emil Henriri, *Das deutsche Heldenbuch*, Berlin und Stuttgart, S. 92.

држи да Битеролф није више жив. После много авантура долази млади Дитлајб, тако се звао Битеролфов син, на Ецелов двор, и буде примљен у његове дворане. Убрзо затим изби рат између Хуна и Пољака. Дитлајб одлази у рат и против воље Ецелове, који га због његове младости оставља код краљице. Ецелу помаже у рату и јунак Дите, који је одавно на његовом двору, али за кога свак зна да му то није право име. У окршају се сусретну Дитлајб и Дите и, држећи један другог за непријатеља, почну се тући, док их још на време једва растави Ригидер. Диту се још у окршају чинило да познаје звекет противникова мача. И Ридигеру је пала у очи њихова сличност, па их упознаје, пошто прво измами признање о њиховом пореклу и од једног и од другог

Овде се могу додати и две француске верзије, обе из 12 века.

У једној од њих Милин од Сихторалије[1]) имао је љубавну авантуру с једном дамом. Плод авантуре је син кога тајно одгаји сестра поменуте даме. Кад овај дорасте до стаситог младића и хоће да иде у свет да тражи оца, дадне му одгајитељка прстен као знак за распознавање. На једном турниру побеђује он Милина не знајући с киме се бори. Милин га пита за име, нашто му овај прича о своме пореклу и показује прстен. Познају се.

У другој Берние[2]) одводи лепу Беатрису и иде с њом на хаџилук у Св. Жије. На путу она роди сина. Нападнути од Сарацена буде Берније заробљен, и допаде ропства код султана Карсабле-а. Он ипак успе да се јуначким делима уздигне и у ропству до великих части. Кад султан дође у сукоб са емиром кордеским, Берние помаже султану, и има да издржи двобој са младим јунаком Корсабреом, кога победи и на тај начин реши рат у корист свога султана. Млади јунак треба да буде погубљен, али се на време дозна да је он уграбљени син Берниеов, и све се свршава мирно и лепо.

У једној енглеској верзији, Сир Дегоре,[3]) наш је мотив измешан са једним другим, о коме ће другом приликом бити говора.

Један витез, прича се ту, учинио је насиље залуталој кћери енглеског краља. При растанку даје јој он мач и рукавице као знак за распознавање. Принцеза роди сина, али га одбаци (изложи), те га нађе и одгаји један пустињак. Млади Дегоре чини убрзо јуначка дела, и на једном турниру задобије руку своје мајке, која га позна по рукавицама. После многих пустоловина сусрете он једанпут у шуми једног непознатог витеза, па се љуто с њим бори. Бој остаје нерешен, и отац познаје сина по крњем врху његова, односно свога мача.

[1]) По Бусеу.
[2]) По Бусеу.
[3]) По Бусеу.

И напослетку, да узмемо још једну талијанску, једну византиску и две руске верзије за ову групу, као последње, које, мислимо, употпуњују круг, а руске имају и нарочите важности за наше, српске, обраде овога мотива.

Краљица Анкоја[1]), тако се зове талијанска обрада, састоји се у овоме.

Рено, враћајући се из Св. Земље, наишао је на један сараценски замак и задобио љубав жене владаоца, сараценског краља. Ступи с њом у љубавне односе и она доби сина, кога је назвала Гвидон Необуздани. Мати му саопшти, пошто је одрастао, ко му је отац, и даде прстен који му је оставио и по коме ће га овај познати. Гвидон пође у Француску да тражи оца. Желећи да се покаже њега достојан изазива на борбу Карлове витезове. Пошто је друге победио, против њега излази сам Рено, његов отац. Настаје бој. Гвидон наноси оцу тако тежак удар, да овај пада онесвешћен; Карло с паладинима држао је да Рено умире. Али је овај, дошав к себи, задао противнику такав удар да га је нагнао да прекине борбу и да му се каже.

(Крај у идућем броју)

Рад. Меденица

[1]) Халанскій, Южнослвянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ, Варшава.

НЕДОЗВАНИ

ДРУГИ ЧИН

На тераси пред кућом. Мазулино слика Миру. Чује се из куће клавир.

Мира Мазулино, деси ли вам се којипут у сну да полетите?

Мазулино (слика даље. Не одговара).

Мира Обузме ме неко полетно осећање. Манем рукама као нехотице. А доле остаје, остаје, а ја одлазим!.. Онда додир са знањем, и пробудим се. Али оно полетно ту је и даље, и будна бих тек да полетим!..

Мазулино (као за себе) Полетуша.

Мира Како? како?

Мазулино А Бог би га знао!.. Погледајте у сановнику. Тамо је све по азбучном реду!..

Мира отрпи. (Тајац) Ако вам смета што говорим, опомените ме, то је исправније!.. (Тајац) Или сте ваљда радији музици него мојим преклапањима?.. Чудновато, Мазулино и музика!.. Чуда сам се наслушала о вашој немузикалности!.. (Тајац) Ах, ово је неиздржљиво!.. Забога, дајте ми мало одмора, нисам ваљда од камена!..

Мазулино Пет минута паузе.

Мира (устане) Мучите ли ви овако све своје моделе?

Мазулино Не, госпођо. Само оне који се племенито жртвују.

Мира А, тако!.. (јетко) Седећу вам до малаксалости, док ме полумртву не однесу!..

Мазулино О, не треба!.. Данас и сутра до подне па готово, и ништа вам неће бити!

Мира Ви злоупотребљавате моју искреност!.. Боже мој, толико увреда да трпим!.. Ви ме морате разумети!

Мазулино Немогуће, госпођо!.. Да вас разумем, а ни сами не знате шта би хтели!.. А и да знате опет немогуће: недостаје ми зар одговарајући центар у мозгу!..

Мира (увређена) Недостаје вам читава вијуга!.. (Оде на подијум. Седне) Можете продужити!

Мазулино (продужи сликати. Тајац.)

Никола (дође на прстима. Посматра слику. Усхићен је.) Ђаволски си продро!..Ја мислио изгубиће се пред њом, а гле ти ђавола, тај право па у срж!.. Дивно, Мазулино!.. Она је наша загонетка, сама се не уме одгоненути, изгубила би draж!.. Али ту смо ми, да своје животе у одгонетку страћимо, да нас нестане пред њом! (Гледа усхићено у слику.) Тако, тако само храбро напред!..

Мира Чујете ла га, Мазулино?

Мазулино Неурачунљив је, од свачега срочи песму.

Никола Гле збиља, од свачега!.. Јер и несклад је само дражесни набор на великом складу!.. То је оно, то је оно!.. Појмио си ме, Мазулино, макар и нехотице у шали!.. Морам те наградити!.. Ево, на! (Пољуби га. Мири баци пољубац.) Само храбро, напред, само храбро!.. (Оде)

Мазулино (после нешто ћутања) Је л' те, ваше је право име Мирјана, а не Мирослава?

Мира А ви би желели да је Мирјана?

Мазулино (скромно) Да, желео бих.

Мира (јетко) Узалуд желите! (Тајац).

Мазулино Да вас не боли, случајно, глава?

Мира Никад се ведрија нисам осећала!.. До мрака ћу вам седети!..

Мазулино А, тако!.. Онда до мрака пауза!

Мира (дигне се с подијума. Смртно увређена. Прилази Мазулину.) И ви тако мени!.. У кућу сам вас примила, срце вам своје отворила!.. Увредите и мислите свршено је међу нама!.. А шта ћемо, ако и ово отрпим?.. А шта ћемо, ако вам отупи жаока, а ја још имадем снаге...

Мазулино (повлачи се пренеражен).

Мира ... Да вас!.. Да вам!.. (Прсне у грчевит смех).

Станојка (дође, превијајући се и она од смеха. Њен смех пресече Мирин; држи у руци писмо).

Мира Шта се смејеш, лудо!..

Станојка За моје, госпа, к'о и ти за твоје!..

Мира Неваспитани створе!..

Станојка (пружи јој писмо.) Посл'о ти неки одовуд с капије!.. На, вели, носи госпи!.. Кад ја примакни се, он, џукела, мисли од оних сам, па знаш!.. А ја, згодно ми беше под руком, звиз одовуд, звиз одонуд!.. Још ми бриде дланови!..

Мира (за то време отвори писмо, прелети га погледом.) Боже, па то је Вукашин!.. (Станојки) Вуци се!..

Станојка Jä (Оде).

Мира (зове панично) Бранкице! Бранкице!

Бранкица (дојури) Шта је, забога?

Мира Брзо, пет стотина динара, за племенито дело!

Бранкица Племенито дело!.. Па то је неки бездушник, кад од нас тражи!.. Не извире нам, забога!..

Мира Добро!.. Сад на ствар, хитно је!..

Бранкица (Не помери се.)

Мира Док ти ту премишљаш, онај може умрети од глади! (Оде нагло.)

Бранкица (неутешно) Оде код Николе!

Мазулино Нек' иде дођавола!.. Јаој, довде ми је дошла, не могу више!.. Донеси ми што позамашно да је потегнем, кад ми најслађе буде!..

Бранкица Па, брате, ја не знам како ће ово!... Трпи, Мазулино!..

Мазулино А, трпи!.. Видиш ти ње, само то зна, трпи!..

Бранкица Друго ти не остаје!.. Избациће те, бојим се!.. Онда боље иди сам!..

Мазулино Ко? ја да идем!.. Не идем ја из ове куће, док овако (узме је за руку) ја напред, ти за мном!..

Бранкица (отме му се) Нећу, забога!.. Зар је то лепо!.. Онда боље остани!

(Дођу Мира и Никола).

Никола Ништа то није, Бранкице!.. Ти штедљива, она дарежљива!.. Не поклапају се срца, само то, Бранкице, Бога ми, само то!.. Донеси ти њој лепо што ти је тражила, па да видиш, оно што вас је раздвајало тек то споји, спона буде, спрегне две душе!..

Бранкица (оде снуждена).

Никола Чудим се ја, одкуд немир у ваздуху, оно, невољник ми стоји на капији!.. Од његовог немира, онда, невољници будемо и ми!.. Јер кад напукне у човеку, бије као мемла из њега, човечија мемла!..

Бранкица (донесе паре, преда Мири).

Мира (зове) Еј, сељакушо!..

Станојка (дође).

Мира Оног што ти је дао писмо, зови, брзо!..

Станојка А би ли некако могло да ти...?

Мира Одлази!

Станојка (одлазећи) Јä!..

Мира (узрујана) Еј, Боже!.. Заједно смо одрасли!.. Мама им за савет дала собу и кујну!.. Ја имала маму, он оца папуџију!.. Поносио се њим, све га кајишем шибао!.. А недељом посади га према себи, ужива: „Тврда му је, каже, глава, осветлаће образ"!.. Еј, Боже!..

Вукашин (још у ходу) Ама, није вам требала толика парада! А књига ево!.. (Свежањ му под мишком).

Мира Исти, исти, исти!.. Како си смео да очајаваш пред мојом капијом?..

Вукашин Пре свега, никад не очајавам!.. Стајао сам лепо и размишљао!.. А књига ево!.. Антикварска вредност у средњу руку, 480, а оних 20 остању дужан!.. А могу и признаницу, ако случајно не верујеш скитници!..

Мира Твоја посла!.. (Тутне му паре.) Под условом да ми не вратиш!.. А те купусаре, грех му на душу, ко те од њих раздвоји!.. А збиља, (пртестављ а га) мој муж Никола, песник, чувени, сигурно си чуо!..

Вукашин Опростите, нисам!.. Из даљине долазим, још није допро глас!..

Мазулино (утрпа се) А мене, сигурно се сећаш?

Вукашин (заврти главом) Не, драги мој човече!..

Мазулино Мазулино, Ротонда, сто двадесет франака!..

Вукашин (врти главом). Не знам!.. Или си се препознао у мени, или ја заборавио!.. Трећег нема!..

Мазулино Убризгаћемо ти штогод за сећање!..

Вукашин Не помаже, драги, мом забораву нема лека!..

Мазулино Пуста мотка!.. (Дуне у башту. Бранкица нехотице за њим.)

Вукашин Ко је тај?..

Никола Друг мој, Мазулино, диван човек!..

Вукашин Види се!.. А ти, песниче, како иде, а?.. Штимујеш се поважда и ослушкујеш а?.. Шта ћеш, има и горих судбина!.. А ти, Мирка, доброга си нашла, раван као царски друм, питом као вода!.. Како год га узбуркаш, умириће се!.. Здраво, питоми човече, надам се да ћу те временом ценити!.. (Тапше га по рамену).

Никола (усхићено) Чудан си ти, Вукашине, тако брзо прирастеш за срце! Све ми се чини, блиско негде друговасмо!..

Вукашин Варка, песниче, вара те твоја питомина!.. Ко би још с бездном друговао!.. Дубоки онај смрдљиви!.. Гледају из далека, узбуђују се, али не прилазе!..

Никола Боже мој, што ли то код човека?..

Вукашин Стој, не троши се улудо!.. Него, где бих се ја мало спустио?..

Мира Ево, ево!.. (Догура му наслоњачу). Изволи!..

Вукашин (извали се). Охо хо! Угодно ми је у твом гнезду, Мирка!.. (Гледа је) А ти све сочнија, све слађа? а? А би ли да ти мало протумачим твоје состојање? а?

Мира Драги гост је што и размажено дете!..

Вукушин Хи, женска кост, вечито жедни за голицањем речи!.. Израстају пипци, а земљиште угојено, и шта дубље, то гушћи сок, то сочнија, то луђа!.. А кад испостиш земљиште, шта онда, а?.. (Николи) Добро успели цинизам, а?

Никола Врло добро, добро!.. Само, знаш, не звучи ми на цинизам!.. Ослушкујем тако човека, кад саззвучава, знаш, с неком жицом у мени!..

Вукашин Тако је, тако је!.. И ја сам то некад!.. Него, трчи грешниче, па запиши, кад ти је отуд леб!..

Никола Чудан си ти, Вукашине!.. Уловили смо ретку звер!.. Морам те пољубити!..

Вукашин Можеш, не браним.

Никола (пољуби га) Тако!.. сад идем!..

Вукашин Иди, не браним! (Никола оде).

Мира (узрујана). Тако изненада, Вукашине?!! Где ли си то, Боже, био?..

Вукашин Не питај, замршено је, а и неуљудно, а и противзаконо!.. Нема те руке да исцрта, куда је све моја нога проскитала! А негде под мостом на конаку причу ми се призив, и дођох жено, по гласу ове твоје наслоњаче!.. Ето ти, сад знаш, и више у том смеру ни речи!

Мира А остаћеш код нас?

Вукашин Па наравно, док не учиним штету, па ме не отерате, или ме у овој равници не придави ситост и досада!.. Или...

Мира Неће, неће!.. Побринућу се ја!.. Данас ми је у кућу дошао најмилији гост!..

Вукашин Еј, луда жено, ко је још крпеља дочекивао!.. Ја и гостовање!.. Ти, чини ми се, заборавила: не лепи се Вукашину кад му дарежљиво пруже, он вреба што му не пруже! Ту је њему слатко машити се, у забрањено, луда жено, у забрањено!.. (Тајац. Спази сликарске ногаре). А шта је оно?

Мира Мазарија, ето шта!.. То је за љубав Николи!.. Онај што побеже, бајаги одушевио се!.. Прича ми ту о некој мистици у очима, и штс ја знам!..

Вукашин А, морам се потрудити до те мистике!.. (Устане приђе слици.) Јесте, јесте, већ зарудело на Мона Лизу!.. (Прсне у смех). Ништа ти, Мирка, шта се ја смејем: значи голица ме неки ђаво, а то опет значи: ниси ти, Вукашине, чист за овакве доживљаје, чистоте ту треба, чистоте!..

Мира Овако ћу ја с ругобом!.. (Хоће да поцепа платно.)

Вукашин (задржи је) Не! Зар на уметничко дело да дигнеш руку!.. Знаш ли ти да је оно мистику твојих очију везало за лажна влакна да траје хиљаду пута дуже него ти!.. Знаш ли ти да се на овоме платну извршило венчање два духа за у вечност!.. А тебе ће, а пре, а после, спаковати у чамов сандук, па у земљу с тобом, да те изеде, луда главо!.. Знаш ли ти то?

Мира Зашто си такав?

Вукашин На то питање неће одговорити ниједан психолог! А зашто си ти таква, одговорићу ја: Завитлана си, вуче те неки ђаво у вратолом, оно све око тебе утабано, па избије лудиња на мистику и јалови се у очима!.. И мењаш глагол јаловити, и завараваш себе: Бого мој, ала се ово бурно живи!..

Мира Научи ме шта да радим!

Вукашин Ослушкуј своју крв, а мене остави на миру, нисам учитељ!.. Него тако, мори ме збиља, па шале ради!..

Мира Ја не могу више овако!.. Све ми се чини, на раскрсници сам, недоумевам, а нешто ми довикује: лево! лево!

Вукашин Сећам се, и у календару ти је стајало: страдање с луде главе!.. Будало, чувај то сувоте и леба!..

Мира (увређено) Какве су то речи!..

Вукашин Десне, десне, луда главо!

Мира Не играј се са мном, нисам играчка, то боли!.. (Заплаче се) тако мене треба!

Вукашин Ако, ако, исплачи се, добро моје! Да истутњи лудиња! Ведру те 'оћу, ведра да оросиш чика Вукашина, испуцао је којекуд на суши!..

Мира (насмеши му се.) Ти, ти, наказо!.. Да се помиримо!.. (пружи му руку).

Вукашан Може, може, добро моје!.. (Узме је за руку). Целог века овако мирити се, а никад се помирити нећемо!.. (Задржи њену руку у својој. Прилачи је).

Мира (отме му се). Не то!.. Ти као заборавио, што сам ти једном за свага забранила, једном за свагда, памти!..

Вукашин Памтим, памтим!.. Стара песма!.. Према зубима и јабука, према зубима, ругобо, Вукашине!.. Хм, поломићу ја једном и те зубе!.. (Неугодан тајац).

Мира Вукашине, треба ми твој савет, озбиљна је ствар!..

Вукашин (замумла) Којешта! Зар има неозбиљних ствари! Што је неозбиљно није ствар!

Мира Мој муж је написао драму!

Вукашин Твој муж!.. (Прсне у грохотан смех). Нема ту ни мужа ни драме!..

Мира (пренеражено). Је ли то зла воља, или збиља тако мислиш!..

Вукашан Могу ја и да сам добре воље, и да уопште не мислим, па опет....

Мира (настави) ни мужа, ни драме је ли?.. А шта ћемо, ако буде драме, ма и не било мужа?.. А шта ћемо, ако и тебе, наказо, за собом повучем?..

Вукашин Ни ђаво ме више не повуче, камо ли женска лудиња!.. Еј, хеј!.. (Извали се у наслоњачу, извади књигу из џепа, прелистава).

Мира (изван себе. Увреба нешто у башти). Вукашине, Вукашине, зар не видиш, под орахом, ено, зачело се, почиње!..

Вукашин Шта, манита жено, шта?

Мира Обична песмица!.. Волело се двоје младих, на кратко, на кратко!.. (Закикоће се, одјури у кућу).

Вукашин (сам) Синула је муња биће непогоде!.. Склони се, Вукашине, под чергу!.. (Дигне се, одвуче наслоњачу у најзабаченији кут терасе, извали се). Тако!.. (Опет извади књигу, чита).

Мира (иде с Николом из куће, обухватила га око паса). Сад, песниче, да ми се поклониш!.. Има овамо за тебе, у песму да срочиш, дивну песму жалопојку!.. Пријатељ пријатељу дође с вечери у кућу!..

Никола А, знам!.. То Мазулино!..

Мира (цикне) Не знаш!.. (Продужи). С вечери дође у кућу, а преко ноћ заведе му сестру!..

Никола То Бранкицу, је ли?

Мира Не знам!.. Ено ти, увери се!.. Ено, под орахом, још се љубе!..

Никола (погледа) Гле збиља!.. Па то је дивно!.. Бранкица и Мазулино!..

Мира (бесно). Вукашине, чујеш ли га шта каже?

Вукашин Лепо каже човек, и у мом законику стоји: „Да возљубитсја младенство, и да нест!..“

Мира Боже мој!.. (Заплаче). Никога да ме разуме!.. Грозно!..

Никола Ама, разумијем ја!.. Али мало је то само разумети!.. Треба и да осетим, и да ме заболи!..

Мира (пакосно). И да заболи!.. Онда чуј све!.. Мало је њему било само на сестру, зарад твоје доброте, и на жену ти је насрнуо, тај красник!.. А како се провео, казаће ти она моја шака што му се на образу пресликала!..

Никола Пресликала!., морам погледати!..

Мира Ти ниси при себи!..

Никола Збиља нисам!.. Увредио те, а мени тако мирно у срцу!.. (Преклињући). Можда ти се само учинило? Можда си уснила?

Мира Не верујеш ми?

Никола Верујем, забога, па опет не заболи ме!.. То је оно!.. (Трља се по челу). Ево будан сам, не спавам!.. Увреда је то!.. Упути ме шта да радим! Треба ли га ударити, или ножем убости, или шта?

Мира (у неприлици). Не знам, остави ме!.. (Повуче се).

Никола Онда ћу га избацити из куће!.. Увреда је то!.. А, Бога ми, тако ми је мирно у срцу!.. (Маше руком Мазулину). Можда није знао шта ради! Падне човеку мрак на очи!.. Па и да је знао, можда се већ каје, самом себи суди!..

Бедни мој, Мазулино, зашто забога, да не одолиш напасти?.. Још ја да те казним, а ево јасно ми као дан: на правди Бога страда и ко је крив, и ко није крив!..

Мазулино (дође. Вукашину, на кога је прво наишао, и који стално извањен у наслоњачи, чита.) Шта, још ме се ниси сетио?

Вукашин Још не, драги човече!.. Ако што буде, јавићу!..

Мазулино Није хитно, а ни важно!.. (Николи.) А ти, робе, што ме зовеш?

Никола (загледа му се у образ, не чује га) хвала ти, Боже, ни трага више, ни трага ишчезло!..

Мазулино (у чуду.) Шта је теби?.. Да ниси, море, оңако мало?.. ту? (Покаже на чело).

Никола Камо среће да јесам!.. (Потресен). Него, знаш, ето тако, испало, више не можеш међу нама овде!..

Мазулино Наредили ти да ме избациш?

Никола Не, брате!.. Испало тако, мора!..

Мазулино Па да, избацујеш ме!.. (Укописти се). Само, не иде то тако!.. Или ме избаци како треба, или ни макац одавде, па да се сви утргнете!..

Никола (дигне руке). О, људи, браћо, шта вам је, ако Бога знате!..

Мазулино Ходи де!.. (Никола му приђе. Он га нагло пољуби у чело). Ово ти враћам дуг!.. Сад одох!.. Али, пази, ако се где усхвалиш да си ме избацио, онога часа ето ме, и ни два чифта ђавоља неће ме одавде извући!.. (Мири.) А ти, госпа Мирјано, крајње је време, зови попа да ти очита молитву, ону горопадну молитву.

Мира (окренула му леђа још откад се појавио).

Мазулино (Вукашину). А тебе, љути господине, кад тад морам истући!..

Вукашин Можеш, не браним!.. Само и у мене има нешто песница!

Мазулино (махне, према башти, руком) До виђења Бранкице!.. (Оде).

Мира (окренула се, нехотице пошла за њим, узвикне.) Мазулино!.. (сруши се на ограду терасе. Зајеца).

Никола (који тек сад ништа не разуме, остане укипљен).

Вукашин (затвори књигу, спакује је у џеп, устане, приђе Мири полако). Де, умири се, жено!.. Шта је много много, кад и мени прште глава од ваше галаме!.. Хајд' престани једном, куд си наврла, није смак света!.. (Диже је.) Тако видиш!.. (Николи.) А и ти, живни мало, мајковићу, човек си вајни! Кад умреш, чудиће се они горе: Побогу, зар и ово негде живело! (Мири.) Чудо, Боже, и тај Мазулино!.. Ако га опет не донесе ветар, однеће га ђаво!.. Па није Бога ми!.. Хучете ми ту, од невољице изхучете невољу, и заболи вас глава, па мислите, пропаде свет!.. А око куће вам презревају јабуке, и водењају крушке, и медњаци туго!.. Срамота и грехота, залуд водењаје, кад нема коме да пљусне вода на уста!.. За мном те у медњаке, да вас научим како се слади!.. (Пође. Они за њим).

Бранкица (дође са супротне стране. Разгледа по тераси, као да би да сазна из ствари, шта се то десило. Зове.) Станојка! Станојка!

Станојка (дође. Снуждена).

Бранкица Постави за четворо. И горе у собичету спреми постељу. Имаћемо госта.

Станојка А је л' то за оно што је дошло?.. И је с' ми мустра за гостовање!.. У обор би оно требало!..

Бранкица Немој није лепо!..

Станојка Па јес', и онаком да водим чест!.. Мотком би' ја оно!..

Бранкица Добро, добро!.. Сад иди гледај посла!..

Станојка Вала, кад је овако, дођавола и тај посао!.. (Оде).

Бранкица (остане сама. Погледа по тераси и у башту. Заплаче тихо).

(Наставиће се)

Момчило Настасијевић

ЗА СПАС ДУШЕ ЉУДСКЕ

ИЗ „ЗАВИЧАЈНОГ СРЦА"

Згрчен, трепетљив као травка, проносио је низ сиве даљине олован, језив јад пониженога и згаженога... Људи су се увијали од њега; дјеца се бацала сувом земљом и ђубретом на његове ране; пси, као побијешњели, урлали на његов задах што их је пекао у ноздрвама. Сваки миг, крет, сваки лелек његов, били су за људе бистар извор смијеха и руге. А он се никад не пожали: ни другу скитници, ни тици у гори, ни земљи црној...

1

Упаде у сеоску крчму и, као вазда, чешљајући дугим ноктима густу риђу браду, поче благосиљати:

— Нека ви, браћо, ниче срећа и берићет и у пољу и у дому... Нека се умилостиве срца ваша... О, браћо моја, нек божја љубав умилостиви срца ваша...

Најприје се нико и не покрену; а доцније га засуше шале и псовке. Сељаци, пијани, раскомоћени и загријани, излише на њега све оно што су се стидјели и плашили рећи један другом.

— Не трабуњај, стоко! Боље да си испричао како си постао протува... Јес', нек прича... Де, Марко... Џода, причај!... Причај, свињо, или... — и неки сељак, тијесна чела и најежених бркова, диже флашу...

— И нека не буде међу вама ни богатих ни сиромашних... И нек...

— ... Не буде ни лудих ни паметних... — допуни сељак што је дигао флашу...

Смијех прште по столовима. Танки, шиштави, тешки, трули, звучни гласови, слише се у један крупан, рашивен и бесмислен, као у бујице која би се сурвала низ стрмени на тихе и равне њиве.

— Еј, стој, чујте! — викну плава, крупна људина, — да одведемо сјутра Марка да види воденицу Мира Јовкића... То ће бити чудно, а? Он ће рећи: браћо, нек... то је правио ђаво... душе и срца ваша... А?...

Оживјеше столови од смијеха. Оживје и снажни, бркати крчмар, што је стално ћутао, служио или рачунао неког ђавола... Само озебе и затрепета срце Марка Џоде и пламичак лампе са зида...

— А сад причај твоју причу... Де!...

— Не... Не могу, браћо! Не могу, боли! — и његов глас се откиде као кап росе с врбова листа и утону у тај хук и вртлог као у мутан вир...

— Шта ти, гаде, нећеш?... Причај, или, богами!... Туђи га треба, шта он мисли? Ми док молимо молимо, а кад... — Заурлаше на њега...

Али он никад не каза смијешно крваву причу коју су измислили сеоски мангупи, да га уштину за болећиво срце и на црне, зачуђене очи да му навуку облак једа и проклињања...

2

Изнад лугова, већ жутих и осјењених, дизала се воденица Мира Јовкића.

Миро је био богатији од свега села. Обогатио се за вријеме рата сијекући с Швабом народну гору... Сад је направио са сељацима уговор да му помогну прављење воденице, па ће им бесплатно жњети, а за добит, ако је буде, видјеће...

— Само, рођаци, (њему је свак био рођак) да је направимо, за инат других села. А онда? Онда ћемо дијелити као браћа: што буде моје биће ваше, рођаци...

Кад доведоше Марка и кад одмјери точак у који је требала да удара вода он не рече ништа. Само му се усели у очи нека сјен, невјерица и чуђење. Гурнуше се сељаци и почеше кикотати. Закикота се и Миро Јовкић и, онако дебељкаст и низак, личио је на буренце које су превртали. Металне, ситне очи су му радосно и ласкаво бљеснуле и поиграва му на трбуху широк, златан ланац.

— Начуди се, рођаче, па кад тако скиташ по свијету разнеси глас о мени... Кажи како се у нас неће више јести црни љеб... А то сам учинио ја, то смо учинили ми... А друга села се чуде, рођаче?...

Три дана по томе, кад све полако разгледа, Марко испреде мисао:

— Продали сте срце и душу вашу... Оробиће вас, изјести и црно испод ноката и пустити да онда поцркате... Браћо моја, дубок џеп је ђавољи џеп... Спасавајте се Мира за времена...

Прогонише га дјеца и пљуваше људи. И сваког јутра отвараше му се на тијелу нова рана од каменице или уједа пса. А у души му се гомилаху нове туге: не само што није могао поучити људе него им не доказа да није луд.

***

Он је дошао и нестао ненадно и незнано као да су га донијеле и однијеле мутне воде.

3

Низ село загрцнуше потоци и с неба се откиде тешка ноћ и крупна киша ... Тара се раскриви, заурлика, залелека до неба и пронесе низ долине мрак и језу. Дотицала је из ноћи, кроз тјеснаце и лужине и стресла тешке, незнане ланце ... А неко рече:

— Допрла до воденице ... Треба трчати да се поставе бране, подуватила је темеље ...

Дигоше се људи, као сумануги, подивљали од буре и хуке. Диже се и Марко Џода и, плах, рашчупан, отрча пред свима у мрак и хуку.

Јурила је тавна, гвоздена и дивља. Ослобођена, разуздана, односила је читаве врбљаке, подривала прла и преливала се по њивама. Дрхтали су над њом облаци, ноћ и душа сељака: уништаваће газове, оборити прелазе и бране; однијети богате и родне њиве. А она, увијек тешка, немилосна и туђа, јаукала је и протицала, протицала ...

Загази Марко до паса и поче из темеља воденице вадити камен по камен. Испретуца прсте, раздрије месо на длановима, али не осјети бола ... Он не бјеше више тиха и сањива скитница; он је био рушилац зла, помахнитало живинче, грдосија са хиљаду удова; у његовој нутрини је хучала и дивљала Тара ... Заборављао је на све сем на то да воденице треба да нестане, „за спас душе, браћо моја". Заборављао је и бескрајне бијеле путеве и тврда ноћишта што су га, увијек, с тугом чекала ...

Сељаци придођоше. Неко у хуци, поче проклињати. Хтједоше да га спријече али страх од воде која је надолазила, леже им на душу ... Искежена лица, при свијетлу буктиња, пљунуше на њега, размахнуте руке бацише се камењем ...

-- Надођи, мајчице, надођи! Надођи и помогни мајчице да нестане ђавола!... Мајчице Таро, надођи! — преклињао је он ...

Сегну да му запуцаше кости и извади потоњи камен; зид се осу и труп воденице, над њим, стресе се као покисла животиња ... Долеће нов, висок и снажан талас, прели Марка, издиже и однесе у ноћ ...

— Надођи, мајчице, надођи!..

Милован Ђилас

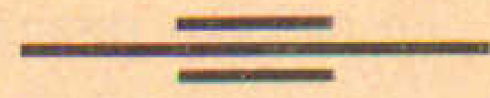

БАЛАДА О НАПУШТЕНОЈ КУЋИ

Стара, нагнута, разбијених прозора,
Стоји к'о слепац остављен од друга.
Труле су јој даске црна одора,
Купљена бригом сиротињског дуга.

Из влажног мрака смрт мирише
Сакрита негде у грлу димњака;
И док левају јесенске кише
Части се измученим срцем просјака.

Остану крпе хлача и капута
За незаконито дете слушкиње јада.
Терета чим се ослободи млада
Бежи из гробнице крвава и жута.

Ноћу је врате бичеви страха.
Са старог бунара скинуто је грање;
У њега баца дете без даха
И гладна шапће: „Опрости, јање.

Млечни ми је извор засут тугом
Са срца задња откинута ружа.
Зашто би био патњи слугом,
Кад тако ти оца, а мог зваше мужа?"

Владо Влаисављевић

ХОТЕЛ

По сриједи стојим украс цјелом граду,
дворане моје раскош госту пруже,
милијуне гутам, не знам облик гладу,
у мени цвату паоме и руже.

Сулуди живот пјевају ми врата,
што вјечну вртњу праве око оси.
Ја видим кроз њих ући мудра тата
и богаташа кога новац носи.

Свеједно, свима само нудим злоћу,
бљутаву тугу и сувишне дражи,
тјелесни разврат, мождану тупоћу.
О, све је, све је пуно зла и лажи.

Има ли смисла моме постајању
и овај контраст у раскошној свити?
Зар може слику о нездравом стању
неко преда мном још у свјету крити?

Смјешим се ипак. И мазим над градом.
Сунце ми сиву боју с крова скида.
На предграђа само кад погледам с радом
ја своје очи заклопим од стида.

Олинко Делорко

ВЕДРИНЕ

Не желим да икад више твоја светска мажења
дотакну ме се у овој ведрини лепоте и снажења.
Из свију мисли к'о бисер из шкољки просипам твоје речи
и кроз валовиту горску зелену ноћ чујем како јечи
велика химна мога оздрављења.

Хрлим у загрљај росног, витога јасења
да њино бело тело осетим под руком како ми гори,
а кад тишина ноћна прокључа
мирисом бусења и камењара
заспаћу под скутом руменој зори
нека ме, голишљавог ко птиче,
поспе грумењем свога зара.

Никад се више нећу плашити
не да ћу саћи с ума, но да ћу због горчине
престати да осећам.
Моји ће дани потоци планински бити
што треште кроз сунчан лом весеља и једрине.
— Под гором, под зеленом
врани се коњи играли.

У пролеће кад свака бразда младошћу и животом забрижди
бићу опет безбрижно дете што се тек учи да звижди
од шева и зрикаваца,
и у великој поворци мојих отаца
видећу опет свога стрица како ме њивом широком
на дрвеној брани воза,
па кад ноћ проврве око њиве из широких лоза
он ће, испрежући волове, тепати им: „А, воко, моја храно",
док ја, наузнак лежећи, раздраган и зачуђен
гледао будем у небо рано.

Ђуза Радовић

ЧЕЖЊА ЗА КРШНИМ ЗАВИЧАЈЕМ

Запљуснуо ме је једар мирис росне ледине
и густог, зеленог јагодњака, procцвалог у присоји.

Зажелио сам се кршног завичаја и драге средине,
гдје ми је на љутом кречњаку куцало
махнито срце горштачко.
Ај, опила ме чежња за високим намрштеним планинама,
по којима је, као грмљавина, пуцало
грлато оружје јуначко...

Да, опила ме чежња! И ја бих, да још једном угледам
чађаве сеоске димњаке запаљене осмјехом прољећа,
и да испод нахереног кућнога шљемена,
задихан, одморим се од живота
као од тешког бремена...

Вукајло Кукаљ

КУЛТУРНИ СПОМЕНИЦИ У БИХОРУ

Путујући ради географских и етнолошких испитивања кроз Полимље пали су ми у очи многобројни трагови старих цркава и манастира, који су без сваке сумње огледало културног живота у прошлости. Особито је овај број знатан у оном делу Полимља који се зове Бихор. У њему се свуда сусрећу развалине да цела област даје слику руине. Многобројност старих остатака је и разумљива када се узме у обзир да је овај предео био централна, најплоднија и најкултурнија област прве српске државе.

За време турске владавине ова је област била и најнесрећнија. У њој су се међусобно рођена браћа клала, подељена у два верска табора. Верски фанатизам несрећне муслиманске браће у својој заслепљености ишао је тако далеко да није поштедео ни најскромније православне богомоље. У току 17 и 18 века сравњени су са земљом једна по једна црква од којих ћу поменути само најглавније. Црква Св. Јована сазидана на ставама две речице у дивном и плодном пределу између Црнче, Ивања и Радулића; она је била једно време и епископска резиденција. По остацима може се јасно видети да ова црква није имала само локални карактер.

Исте је судбине био храм посвећен Св. Богородици, задужбина Немањина. Саграђен је на једној тераси на ушћу Бистрице у Лим, одакле је диван поглед на плодно Бјелопољско Полимље. Њени упола разрушени зидови још пркосе времену; на њима се из далека виде јасни али унакажени ликови светитеља.

Црква Св. Јована у Затону срушена је, по народно предању, још у 17 веку. Тада су Турци напали на сабор и својим насиљем учинили да се велики број света бежећи изпред њих потопио у Лим.

Нешто су боље очувани зидови старе цркве у Брзави који су од тесане сиге.

Од негдашњих цркава: Св. Тројице у Азанима, Св. Госпојине у Расову, Св. Јована у Св. Ивану (Сутивану) и Троноше у Лозној, коју народна традиција приписује Југовићима, виде се бедни трагови.

Од свих многобројних богомоља очуване су само пет: манастир Св. Петра и Павла, Св. Николе у Никољцу, Св. Николе у Бистрици (Подврх), његњевска капела и црквица у селу Ивање која је новијег датума. Манастир Св. Петра и Павла, позната задужбина Немањиног брата Мирослава, очувана је под плаштом минарета. Пошто су око ње у току 18 века насељени муслимани који су нерадо слушали „ђаурске попове“, овај је манастир претворен у војни магацин, а тек 1845 год. по пристанку владике који је био Грк преображен у џамију. Ово је урађено под изговором да православни имају у непосредној близини још једну цркву где их неће сметати муслимани у својим верским обредима.

Црква Св. Николе у Никољцу имала је врло значајну улогу у културном и националном животу становништва средњег Полимља. Судећи по записима који су урезани на њеним зидовима овде се није гасио живот кроз цео период сеоба. Ти полуписмени и кратки записи казују болну прошлост становништва ове области у току три последња века.

У колико су пропадале једна по једна црква у бјелопољској околини, Никољац је постајао све више уточиште и духовни центар. Црквене утвари и књиге преносе се из околних цркава у Никољац. О томе нам сведоче и неки записи. У једном рукопису који се чува у Никољцу каже се ако се обнови манастир Заступа да му се поврате све књиге, ако не обнови да припадну цркви Св. Николе на Лиму.

У 17 и 19 веку биле су пуне црквене скриње најстаријих књига писаних на зечевој кожи и пергаменту, укоричених у дрвене корице обложене кожом. Велики број од ових књига, по речима попа Цветка, управника цркве, разнели су разни агенти, конзули и друге личности. Старе књиге замењиване су новим. Сам управник цркве наводи да је у њему долазило више личности и нудило знатне суме новца за поједине књиге. Према томе може се са сигурношћу тврдити, да је нестало књига од велике вредности.

Црква у Никољцу није била само богомоља, него и расадник српске књиге. У њој се све од 1845 г. тињала стара монашка школа. Да је ова школа постајала и нешто доцније могло би се веровати и по томе, што две енглеске путнице Ирбијева и Макензијева, у своме путопису из 1863 г. помињу „манастир Бјело Поље у коме калуђери држе школу“.

Дуг период времена Никољац је био склониште скромних и верних преписивача. У једном запису из 1554 год. стоји: Писав аз грѣшни и мьнши Діакь Воук от мѣста Нкол-Пазара[1]). На једној књизи која се чува данас у манастиру Биочину, помиње се преписивач презвитор Цветко из бихорског села Годјева, који је написао *Тетраедар* у Нокољ Пазару[2]).

Затим се помиње као преписивач Діакъ Јован отъ Никол-Пазазра[3])

Поред преписивања у овој цркви се радило и на повезивању црквених књига. О томе има неколико забележака. Један напис 1755 године гласи: „Сіа книга глаголемы минеи монастира Добриловине повеза попъ Стоянъ и отправи за въчныи споменъ[4]).

[1]) Љ. Стојановић. Стари српски натписи и записи књ. I, Београд 1902 стр. 184.

[2]) Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. I, Београд 1902 стр. 193.

[3]) Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. III, Београд 1905 стр. 157.

[4]) Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. II, Београд 1903 ст. 185.

Другу је књигу повезао: Діякь Никола Стојановић од Бијелог Поље на Лиму 1763 године[1]).

Данас ова знаменита црква крије под својим крововима остатке писаних књига, које су драгоцене за познавање наше културе и народне борбе за време турског ропства. Сем тога многе од њих садрже податке за научне радове.

Добро је очувана и црква Св. Николе у горњем току Бистрице, десне притоке Лима. Она лежи на једној малој заравни на грлу романтичне гиљевске клисуре, кроз коју се Бистрица, истичући јаким врелима са треском пробија. Сазидана у тихом и скровитом месту, за њу би се пре рекло да је одређена за калуђерско скровиште, него за цркву околних села која су далеко од ње; из ње се чује само помамно хуктање Бистрице и чудни одјек који се ломи о стрме кањоне окићене боровином. Све ово чини бојажљив утисак и даје богомољи још религиознији карактер. На оваквим су местима подизали своје задужбине и наши средњевековни владари и властела.

Црква је саграђена од камена и у облику је лађе, а покривена двокатим клисом.

Унутрашњи зидови а такође и спољашни око врата, украшени су фрескама светитеља и разним сценама из библије. На плочи изнад врата урезан је натпис на старословенском језику који гласи у преводу: *„Овај свети храм с благословом архиепископа Кир Јована сагради игуман Кирил и духовник Познан с братијом и ктиторима 1606 г.“* Изгледа да ова црква није била брзо довршена јер се из записа види да је освећена тек после осам год. „Освети се архијерејем Симоном 1614 год.“ Знатно доцније цркви је даровала темпло Деспина Печинова, која је по својој прилици била из места Ћинића у бихорском селу Годјеву, као што се и из натписа види. На темплу је написано: „Троудомъ й платю Деспинє Пєичиовє ис Ћинића 1665 године“. Из овога се види да је црква саграђена раније него што су миграције захватиле Бихор, док је још било слободно подизати богомоље. Да ова црква остане несрушена допринело је то, што је у њеној околини заостао већи број православног становништва које се одупирало свим недаћама. На њеним зидовима поред других важнијих догађаја урезана су имена њених пастира, свештеника Балшића који је и данас традиционално одржавају.

У последње време турске владавине народ није смео ићи ни на саборе код цркава јер му није био сигуран живот; он се молио Богу у својем дому. Често је та слобода зависила од добре воље бега и његове заштите . Док су неки бегови, као Ћоровићи, зидали својим чивчијама цркве, дотле су други рушили и најскромније богомоље. У овоме су се особито истицали бези Шеховићи, силни, господари бјелопољског Полимља.

Изненађен сам био када ми у селу Његњеву показаше малу дрвену зграду покривену ржаном сламом, која је служила као капела. Она се по спољашњем изгледу не разликује од осталих зграда, сем

[1]) Ibid. стр. 212.

што је од борова дрвета. Ову су капелу подигли свештеници Лемеза који су се давно иселили од турског зулума. Није никакав случај што је ова капела између кућа; требало ју је крити под маском ниске споредне зграде која служи за стоку. Али ни оваква капела није могла остати тајна за бегове Шеховиће. Једног дана бег Шеховић је дошао и казао Његњевцима да он на његовом земљишту не може трпети ђаурску богомољу. Узалуд су Његњевци са понизошћу раје преклињали бега да им остави ту скромну капелу која је остала од старине. „Не може, рајо, идите и молите се Богу под трешњу“, одговорио је са цинизмом бег. Капела је и тада спасена, али на који начин? Безброј пута она је преплаћена медом, маслом и жутим турским лирама. Улазећи у ову капелу коју затварају тешка борова врата, спазио сам на атули источних брвана неколико свећа упаљених ноћи младог петка које већ догоревају, и неколико простијих икона над којима је још тињало кандило.

*

Почетком друге половине 19 века, када је већ била на издисају стара монашка школа у Никољцу, помишљало се на отварање световне школе. Испрва је то ишло врло тешко, јер су Турци којекако трпели калуђере, док су од световњака зазирали. Ипак је школа основана у непосредној близини цркве Св. Николе; њу је издржавала црквено-школска општина. Први учитељи су били из Босне, Скопља, Београда и Црне Горе. Очувана је успомена на Зорку Београђанку и Цветка Стаматовића из Велике у Горњем Полимљу. Покушано је да се створи још једна школа код цркве у Бистрици. Становништво је подигло зграду, али су је Турци једне ноћи спалили пре него што је у њој и почео рад.

Из ових података може се у неколико видети културна прошлост ове области.

Са ослобођењем настао је нов живот. У плодном Полимљу се измешао трезвени и снажни брђанин са старим и мирним Полимцем који ће у скорој будућности дати синтезу снага и подићи овај класични крај. Сада се свуда чује песма на развалинама цркава; звук звона и молитва мујезина истодобно оглашују да је престао међусобни рат и настало срећније доба. Место једне бедне школе одржаване и посећиване са страхом, сада је у сваком селу школска зграда препуна Српчадима муслиманске и православне вере која радије причају о српској слави у прошлости.

Д-р Милисав Лутовац

ИЗ МОЈИХ УСПОМЕНА

Као текелијанац прву годину на универзитету провео сам у Пешти. Тада је први бокешки устанак био у јеку. Бечка и пештанска штампа бјеснила је против Црне Горе. Ја сам им одговарао у Милетићевој „Застави“. Услед тога Шпиро Ковачевић, школски назорник,

пише ми од стране књаза Николе, да од њега могу добити помоћ у мом школовању. Нијесам му одговорио писмено, него оставио да о феријама лично захвалим књазу.

Кад сам дошао на Цетиње, још нијесам улазио у Вулетићеву „Локанду“, него се пред њом задржао у разговору са познаницима, дође перјаник по мене и одведе ме. Путем сам марамицом чистио прашину са ципела.

Господар ме пита: „Јеси ли примио једно писмо од моје стране?“ — „Јесам, Господару, и зато сам дошао, да вам захвалим на вашој великодушној понуди“. Тада ми стаде говорити, како се извијестио о економном стању моје куће, а види да добро учим, па жели да ми помогне да свршим науке. А ја сам му одговорио, да ми је до сад била довољна текелијанска стипендија, а кад ми устреба, ја ћу се обратити њему.

Предвече срете ме Сундечић, па ме нападе: „Што си учинио! „Ти си увриједио Господара одбивши његову помоћ“. — „Нијесам дошао да га вријеђам, нити сам одбио његову помоћ, па вас молим да посредујете. Ја ћу примити и сада његову припомоћ, али из ваших рука“. Тако ми је донио сто дуката, што ми је било доста за другу и трећу годину. А за четврту послао ми је поштом.

На повратку са свјетске изложбе у Бечу дочекао сам Господара на станици у Грацу. На питање кад ћу свршити, казао сам му да свршавам ове године; а он мени, *да ме чека мјесто секретара у Сенату,* гдје је било концентрирано и Министарство и Велики Суд.

Али прије ваља да кажем, како сам у Грацу ђаковао. Наравно, одмах сам ступио у академско друштво *Србадију.* Али ме ухватише три Далматинца, захтијевајући да ступим у њихово друштво *Биоково.* „Ја сам члан Србадије“. — „Толико боље, па ћемо и ми с тобом у Србадију“. Тако ме „Биоково“ изабра за претсједника. И фактички походили смо сједнице „Србадије“. Па Ђоко Красојевић шће рећи: „Ево Лаза с Далмацијом“.

У Далмацији послије бокешког устанка збила се велика промјена. Мјесто Вагнера дошао је Родић за намјесника. У сабору покрајинском дође већина народњака. У „народноштво“ су спадали Срби и Хрвати. Орган им је био „Народни лист“, који је братски пратио Србију и Црну Гору. То Беч није могао да трпи. „Народни лист“ мало промијени програм. Била је сазвана скупштина акционара за ту сврху. Из Далмације долазе два професора да положе испит, Дориловић и Сиришкијевић, а овамо доносе “Биокову“ претставку против промјене програма, да је упуте скупштини акционара поштом. Ми смо је потписали преко четрдесет студената високих школа све већ зрели, међу којима је било и докторанда, и ја једини православни.

На скупштини претставка је била прочитана, и један акционар ју је подржао. Али је претсједник сабора Љубиша устао против претставке: „Ко је бољи Србин од мене?“ И прекинуо дискусију. И програм је био промијењен. Мјесто *Нодила* дошао је *Бјанкини.* А Нодило био постављен за професора историје на универзитету, који

је написао оно знаменито дјело о *Словенству* и остао Србин колико и Хрват. Први број чешког „Народног листа“ донио је проглас, да су у Далмацији Хрвати, а што није Хрват, *то је дошљак.* И отпочела је јавна борба. Конте Илија Јанковић устао је у „Застави“ од стране тако увријеђених Срба, посљедњи потомак *котарских сердара.*

То је чудо како су се Биоковци били око мене окупили. Само један Далматинац био је у хрватском друштву *Хрватска,* Ботери које није било у вези са „Биоковом“. Он је долазио на трпезу са Биоковцима само да мене изазива. Кад је једном мени рекао на обједу: „Тебе су Срби купили“! ућутао сам због осталих гости у хотелу. Па те вечери сио сам за другим столом. Биоковци сви код мене, а Ботери сам остаде.

Долази Силвестрово вече. Далматинци без разлике народности договоре се да заједно проведу то вече. Долазе тројица код мене и то ми кажу са условом, да позову и Ботера, ако ја одобрим. Гдје ће бити за трпезом осамдесет чланова и чланица са универзитетским професором Љубишом чувеним Дантистом, и још једним професором реалке, ја могу и да не видим Ботера, па не могу себи допустити, да искључим Ботера, био је мој одговор. Али су га они ипак искључили.

Било је и немилих случајева. Једно вече Словени су имали састанак у једној пивари изван града. На растанку послије поноћи договорили смо се да се разилазимо на групе тихо, па да се састанемо у кафани, гдје смо се обично састајали. Последњи смо остали ја и мој друг Словенац Хоћевар. Долазимо у кафану, а никога не налазимо. У то долазе двојица и кажу нам, да је полиција ухапсила четрдесет студената, а остали да су сакупљени пред Муниципију. Те и ми тамо. Излази комесар и пита што желимо. Одговорисмо да с њим говоримо. Он позва двојицу. Те ја и Хоћевар као најстарији за њим. Лијепо се с нама разговарао и обећао да ће у јутро уапшени бити ослобођени, а ми да се мирно разиђемо. Али полиција огорчена, како су прије тога Њемци истукли једног полицајца, дочека нас у ходнику и мени смакоше шубару с главе, а Хоћевар једноме рече: „Думер керл“. Стаде вика. И нас стрпаше, све по двојицу, у криминалну тамницу. Кад то чуше Њемци одмах се скупише на универзитет и затражише од владе да нас одмах ослободи. Али суд мораде да испита све, и тако остадосмо десетак дана у затвору, са злочинцима по један у ћелији. Наше ослобођење је слиједило глобом Хоћевара од пет фјорина за увреду полицајца.

Из Граца сам пошао за Цетиње. Од Сплита до Дубровника путовао сам са поч. Франом Далом, првим савјетником царског намјесника Родића, мојим бившим професором. Он ме заустављао да ми учини што желим. Одговорио сам му да ћу одлучити тек кад се договорим са мојима. А он мени, да му пишем у Дубровник, гдје ће се задржати који дан. Касније сам се покајао што му нијесам казао истину.

На Цетињу нијесам нашао књаза, а они који су ме гостили кад сам о феријама долазио понашали су се као да ме нијесу ни познавали. У томе дође од Матице понуда за продужење стипендије за

докторат. Помагај, Боже! Тек је Господар дошао на Цетиње, ја код њега са том понудом. Он се наиједи: „Па добро, хоћеш ли се повратити кад свршиш те испите?“ — „Ја остајем вазда на Ваше расположење“. А он мени: „Ја никога не позивам по други пут“. Пољубио сам му руку, и тако се растао.

У Котору сам се уписао у судску праксу, као кандидат адвокатски. Године 1875 ту остајем као члан локалног устаничког одбора и активни учесник у херцеговачком устанку. Следеће, 1876, године као уредник „Гласа Црногорца“ и добровољац у рату. Овај лист је тада писао о сјеверном и јужном ратишту, као орган Србије и Црне Горе. Кад је Србија примирје учинила, написао сам чланак да нема мира док се не ослободи Босна и Херцеговина. Па сам у истом броју објавио пријатељима да ми унапријед пишу у Котор. Аустриског пуковника Темела књаз је умирио тиме што му је рекао да је чланак написао један неовлашћени добровољац.

Кад сам пошао да се опростим с књазом, стаде ме хвалити, да сам лист уређивао као да је он био на Цетињу. Ја њему захвалим на повјерењу. Јер је војвода Симо Поповић радио да будем замијењен Д-р Јовановићем Бомбајским, који је био дошао из Херцегновог за дворског љекара.

У новембру те године био сам изабран за народног посланика у далматинском сабору, против конта Ђура Војновића, ког је цар поставио за претсједника сабора на мјесто свргнутог Љубише, кога је увријеђена Бока једногласно поновно изабрала, док сам ја био изабран са два гласа већине. Земаљски сабор при верифицирању поништио је оба мандата, али већина саборска није поништила мој мандат. У сабору је Љубиша бранио свој мандат достојанствено. Ја сам га посљедњи тако бранио, да су ми неки народни посланици послије сједнице говорили: „Ти си крив што смо данас учинили. Да си дошао у клуб наш и онако говорио, ми не бисмо никад поништили Љубиши мандат“. Ја сам им одговорио да нијесам хтио доћи под папучу дум Миха Павлиновића. Затим је Павлиновић громовито говорио у сабору о српству и хрватству, па се посред говора мени обратио питањем у чему се састоји разлика између њих: „Је ли у вјери“? — „Не“. — „Је ли у језику?“ — „Не!“ — „Је ли у крви?“ — „Не!“ — „Ада у чему?“ — „У осјећању!“ Тада ми је нижим тоном очитао лекцију, како су сви поданици дужни да буду једног осјећања вјерности према цару и да не смију гледати *преко границе*. Ја му нијесам ништа одговорио на ту инсинуацију.

Овим мојим држањем изазвао сам управне власти против себе. Увидио сам да ми нема мјеста у Далмацији, па сам примио цетињску понуду да замијеним Др. Лаза Костића у уредништву „Гласа Црногорца“, и на Цетињу сам са настанио за вазда, да наставим рад за српску мисао.

Др. *Лазо Томановић*

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

БИТКА НА КРСЦУ 28 МАЈА 1877

Читајући чланак „Девет крвавијех дана“ [Преглед I 2.] од госп. Мила Кнежевића у којему се највише говори о борби на Крсцу, нашао сам да извјесни моменти нијесу тачно приказани, па ни сами датум битке није тачан, јер у мјесто 28 маја *кад је бој био* код госп. Кнежевића стоји 23 маја, те да не би та грешка, ма била и случајна, остала неисправљена, и да би историописац имао тачан појам и податке о боју, то ме је побудило да тачније и подробније опишем борбу на Крсцу 28 маја 1877 год. пошто сам као војник у том боју учествовао у батаљону цеклинском и свега се сјећам као да је јучер било. При том имам при руци ратне биљешке командира попа Ђока Пејовића, у којима је детаљно описана борба на Крсцу, као и остали ратни догађаји из 1877 год. све до опсаде града Никшића, које ћу у овом чланку и објелоданити.

Пошто је Србија била приморана да у октобру 1877 г. закључи сепаратни мир с Турском на основу status quo, а Црна Гора остаде да се сама бори са турском царевином, и поред свега тога што је Русија интервенисала да се не шаљу велике војске на Црну Гору, Турци су прикупљали велику војску да пречисте рачуне са Црном Гором. Сулеман паша марширао је од Херцеговине са четрдест батаљона редовне војске и нешто башибозука из Босне и Херцеговине. Он је имао задатак да иде право за Никшић, који је био у опсади. Саип-паша од Подгорице, који је имао задатак да учини офанзиву преко Бјелопавлића за Планиницу, да се срете са одредом Сулеманпашинијем, па да оба одреда иду заједнички преко Црне Горе за Цетиње, да раскопају то орловско гњијездо и ухвате или протјерају књаза Николу, који је и изазвао херцеговачки устанак, а чија је била посљедица ондашњи рат. Трећи одред турске војске био је у Беранама под командом Мехмет-паше којему је био задатак да удари на Васојевиће и Морачу, како ће спријечити да наша војска од Васојевића и Мораче не може доћи у помоћ Црној Гори.

Као што се види Црна Гора се је тада налазила у врло тешким приликама, и поред свију сјајних побједа које је црногорска војска одржала над турском 1876 на Фундини, Вучјем-долу, Рогамима и т. д. бојала се је да се одјељења турске војске не споје и не прегазе Црну Гору и дођу на Цетиње, што им је био главни задатак.

У таквим приликама књаз Никола распореди црногорску и херцеговачку војску овако:

Прво одјељење војске пошаље на Херцеговину под командом војводе Петра Вукотића (свога таста), а друго одјељење на Куче и Бјелопавлиће под командом војводе Божа Петровића. У овим одредима била је сва црногорска и херцеговачка војска, сем двије бригаде од којих је била једна у Васојевићима под командом војводе Миљана Вуковића, а друга на Тари под командом сенатора Пера Јокашева Пејовића.

Ја ћу се овдје у главном позабавити са онијем одјељењем војске, којим је управљао војвода Петар Вукотић, а које је имало задатак, да спријечи Сулеман-пашу да не продре преко Никшића у Црну Гору и које је учествовало у борби на Крсцу.

Војвода Петар Вукотић имао је под својом командом двадесет батаљона војске и то: дванаест херцеговачких — усташких и осам батаљона црногорских: граховски, цуцко-ћеклићки, чевско-бјелички, његушко-цетињски, љуботињски, пјешивачки, жупско-луковачки и команско-загарачки. Штаб војводе Петра био је на Крсцу. Док су остали војсковође имали на расположењу 4—6 перјаника, он је имао око 40 перјаника са перјаничким капетаном Ћетком Пејовићем из Бањана; то су већим дијелом били Херцеговци, а било је и неколика Црногорца. Осим њих држао је код себе око 40 Катуњана и Херцеговаца старијих ратника, који су познавали сваки кланац од Крсца до Сарајева; њима су били старешине Драго Обренов и Стојан Ковачевић, два чувени харамбаше. Војвода Петар пошље Драга Обренова са 30 друга да иде у херцеговачке планине и да пази кретање Сулеман-паше и да га свакодневно о томе извјештава. Драго је имао везу са неколицином Срба из Мостара и Сарајева, који су га редовно ноћу извјештавали о кретању Сулеман-пашина одреда, а он то редовно јављао војводи Петру. На дан 25 маја долазе три војника код војводе Петра послата од Драга Обренова и саопште, да одред Сулеман-пашин преко Залома и Студеничког Потока маршира за Гацко, а други дан 26 маја долази Драго са цијелим друштвом на Крстац и каже да се је цијела Сулеман-пашина војска прикупила у Гацком Пољу. На 27 маја шаље војвода Петар триста војника од свију подручних батаљона и пред њима сердара Пера Матановића, као стражу и извидницу више Липника. Ова је стража била тако распоређена да ухвати правац пута, који води за Крстац, за Горанско и Грахово и било је наређено, ако Турчин крене пут Крсца, да трубач свира „напријед“, а ако крене пут Горанског да свира „на лево“, а ако крене за Грахово да свира „удесно“. Од Крсца до Липника свуда су наши трубачи били распоређени како могу један другог дозвати, тако да се може знати у десет минута кудије је окренула турска војска. У вече 27 маја сазива војвода Петар војни савјет под свој шатор на којему се закључи оваква диспозиција:

Војвода Лазар Сочица и војвода Богдан Зимоњић да исту ноћ иду са четири батаљона Гачана и Пивљана на Горанско, а Никола

Ковачевић и Видак Копривица са батаљоном граховскијем и бањанскијем на Грахово. Тако буду откомандовани шест батаљона да не могу учествовати у борби на Крсцу.

По ратнијем биљешкама командира Ђока Пејовића остатак војске буде овако распоређен, и то у виду полукруга: „На десно крило при брду Орљеву батаљон завацки Шћепа Папић и батаљон опутнорудински, с њима је послат сердар Перо Матановић; до њих батаљон жупско-луковачки, ком. Свето Милетин Николић; до њега батаљон цуцко-ћеклићки, командир Стеван Матановић; до њега батаљон љуботињски, командир сердар Шкрњо Кусовац; до њега Ћетко Пејовић са четрдесет перјаника више воде Сопота, а у позадини на самом Крсцу артиљерија, командир Ђуза Вукотић. За цијелијем деснијем крилом стави у резерву четири батаљона са војводом Пеком Павловићем, а у лијевом крилу при Ћурилу два батаљона Невесињаца, са командиром Бошком Гузином и Киком Стевановићем, а до њих батаљон пјешивачки са командиром попом Ђоком Мијушковићем; до њега батаљон цеклински са командиром попом Ђоком Пејовићем, а њима у резерву само батаљон дабарски, командир Перо Бјелица.

У четири сата ујутру свира труба „напријед“, а то је знак да је Сулеман-паша кренуо за Крстац. У 7 сати почела је турска војска марширати уз Чарађе, а у 9 је већ била заузела цијелу раван, међу нашијем деснијем и лијевијем крилом и то овако: најпријед је ишло од четири до шест батаљона војске па за њима комора и артиљерија, у позадини је ишла сва остала војска. У $10^1/_2$ почињу бој Невесињци при брду Ћурилу, а у 11 удари Турчин на лијево крило и почињу бој Завађани, а послије кратке паузе почиње бој цијела наша војска, која је била у шанчевима. Батаљон луковски, цуцко-ћеклињски и љуботињски, уздајући се у резерву која је била при Ђеду са војводом Пеком, чине јуриш на Турке, сломе их и почну гонити и сјећи. Сулеман-паша одмах шаље резерву да учини контра јуриш, а наша резерва са војводом Пеком у мјесто де ступи у борбу, поче се измицати уз Ђед.

Умало што и мене не преварише Турци да учиним јуриш; кад речени батаљони кренуше напријед, моји војници бијаху почели прокопати шанчеве. Ја одмах наредим да се бију из шанчева и да нико не смије учинити јуриш док Пеко удари с резервом у наше десно крило, јер сам се бојао ако Пеко случајно не удари ја с батаљоном слазим у равнину у Ћоређе са Градине (тако се зваше брдо у које смо били ушанчени) а Турчин од Орљева и Ћурила лијево и десно крило састају се на Крстац, мој батаљон остаје роб и гроб, да ниједан војник не може утећи; а ако слачајно Пеко удари био сам на вријеме и управо пред нама су били турски топови и комора. Пошто Турчин сломи остале батаљоне, мој се батаљон борио из шанчева преко три сата, све до $7^1/_2$ сати послије подне. Пошто су Турци изашли на Крстац ја сам онда отступио с батаљоном и повукао се под Утес, гдје се је скупила сва наша разбијена војска. Турци су на моје шанчеве чинили више јуриша, али су их моји војници вазда ватром разбијали да су се са грдном погибијом натраг враћали. Ја сам тај дан

био бој са 564 војника, сваки је војник имао по 8 теста фишека свега 4512 и скоро су цијелу муницију изгорели. Погинула су ми само два војника, а рањена четири. Исту вече кад је нас разбио Сулеман-паша на Крстац, дошла је једна бригада војске и пред њом сердар Јоле Пилетић, коју је књаз Никола послао да поткријепи војску на Крсцу.

И војска и главари, сви су осуђивали војводу Пека, зашто није ударио с резервом и назвали га издајицом, и заиста да је тај дан ударио војвода Пеко с резервом, наш је мегдан био на Крсцу, а имали смо да гонимо непријатеља пуне два сата од Чарађа до Липника. Било их је који су говорили и у корист Пекову, колико да му је војвода Петар наредио да не смије ударити док му он нареди. Ја како нијесам био у вече на војном савјету о том не могу ништа чисто казати ни у прилог Петров ни Пеков, само толико, да је Пеко био прави војсковођа макар му сто пута војвода Петар послао да не удара, он никад не би послушао, пошто је могао увидјети да срећа наше војске тај дан зависи од његова ударца, и да он рјешава битку у нашу корист, па макар га сјутрадан војвода Петар објесио, али његово име би забиљежила црногорска историја и тијем би засвједочио ону славу која му се је дотле орила по новинама, а онако је тај дан помрачио своју славу.

Послије три дана кад се је логор наше војске премакао у Пресјеку на сјенокосе (под Вирочитак) Петар је Пека назвао Бранковићем, који га је издао на Крсцу. Но и војвода Петар је ту учинио велику погрешку, што је послао на Горанско четири батаљона војске. Ја бих и још ђе коју проговорио у корист Пекову, али пошто сам сио у пепељак да нијесам опреше ни кући а камо ли држави, а чујем од данашњијех државника, да је ту скоро држао Господар војни савјет и ту ствар испитао и да је војвода Пеко сам признао своју кривицу. У овом боју највише су изгинули Љуботињани, Луковци, па онда Цуце и Ћеклићи, а на највиши су ризик били Невесињани, али су се врло паметно владали, што нијесу учинили јуриш него су се из шанчева борили док је Турчин сломио наше десно крило и њима се је ухватио за шанчеве, а онда су одступили уз Ћурило. Сјутра дан т. ј. 29 маја сва наша војска, која је била на Крстац иде у Пресјеку. У Пресјеку је наша војска стојала 5—6 дана, био јој је помањкао и тајин и неколико је војске скапавало од глади. У Пресјеку је чињен распоред, да се ту чини бој са непријатељем, ја са мојијем бат. и остатком од љуботињског батаљона, који је био мене прикомандован (пошто је ком. бат. сердар Шкрњо био тешко рањен на Крстац), градио сам на четири мјеста шанчеве по наредби војводе Петра и војводе Маша Врбице, који је тијех дана стигао у Пресјеку. Мој батаљон био је под Петње брдо пред средином турске војске, а Петње брдо већ је био заузео Турчин, те онда није смисла било да ми из тијех шанчева чинимо боја. Пошто је Турчин учинио бој на наше десно крило, ђе је била она војска што је дошла са сердаром Јолом и сломио наше десно крило, средина и лијево крило одступили су без боја само пушкарајући се, а није било ни смисла да се ту више чини бој.

У вече је војвода Петар позвао мене и Бошка Мартиновића, ком. његушко - цетињског батаљона, и наредио нам је да у вече сваки војник наложи по два огња при Голији па сјутри дан зором да кренемо с војском преко Лукова за Планиницу, да тамо фатамо позиције. Пошто сам добио ту наредбу од војводе Петра поново сам ноћу послао три војника код војводе Петра, да питају имам ли већ чекати какву нову наредбу. Он ми је по истијем послао: „Нека иде с батаљоном и фата Планиницу, као што сам му и наредио!" Сјутри дан ја рано с мојијем батаљоном и с љуботињскијем као и Бошко Мартиновић са његовијем батаљоном кренемо за Планиницу. Пошто су све чете биле скоро учиниле по двије уре пута стиже ме глас од војводе Петра да се враћемо са војском у Пресјеку. Ми смо шћели послушати наредбу али је било касно. Прве чете већ су биле стигле на Луково, те ми није било могуће војску вратити, пошто је војска скоро сва била без тајина, а нијесмо ни увиђали никакве користи да је вратимо, пошто је већ Сулејман-паша дошао био са војском до Горњег Поља. Кад смо сјутри дан дошли на Планиницу ту смо нашли Господара са неколико војске. Ја сам се извијестио од једног пријатеља из главног штаба, да је дошао глас из Пресјеке Господару од војвода да сам ја с Ријечком нахијом и ком. Бошко Мартиновић без наредбе оставили Пресјеку и пошли за Планиницу. Ја нијесам могао дочекати док лично престанем пред Господаром, да га питам, ко му је тај лажни глас послао. Кад сам дошао пред Господаром већ је био стигао из Пресјеке војвода Петар и војвода Машо Врбица и били су код Господара. Онда сам ја почео по црногорски да срамотим онога ко је такву неистину могао допринијети своме Господару. Ја сам мислио да је то био допринио војвода Врбица, а послије сам дознао да није то он доказао него други, т. ј. војвода Петар. Ја сам ту прећерао ријечима што сам све могао на финији начин рећи и бојао сам се рђавих посљедица, али нијесам могао примијетити никакве освете на мене док је рат трајао, а пошто се је свршио, осјетио сам од тога јаке посљедице.

На Планиницу се је била окупила сва црногорска и херцеговачка војска изузевши двије бригаде, од којијех је једна била у Васојевиће под командом војводе Миљана Вуковића а друга на Тару под командом сенатора Пера Ј. Пејовића. На Планиницу се је један пут учинио распоред војске да се чека Сулејман-паша и да му се ту дадне отсудна битка, но послије се је одступило од те намјере и наша се војска раздијели у два крила, десно крило заузело је позиције на десној обали ријеке Зете а под личном управом књаза Николе, а лијево крило заузело је позиције иза острошких греда под командом војводе Петра Вукотића. Ја сам са мојијем батаљоном био на десно крило и заузео позицију у Дреноштици више ријеке Зете и учињели бој у вече од 7 до 8$^{3}/_{4}$ уре и ту су ми погинули два војника. Послије боја у Дреноштицу пријешла је војска на Орју-Луку. Војска која је била са војводом Петром чињела је више бојева, наша је 5—6 дана стојала према непријатељу без боја, само је радила артиљерија. Јунија петога Сулејман-паша је био са војском у Шобајиће. Већи

дио главара, који су били код Господара, наваљивали су да наша војска пријеђе ријеку Зету и учини бој, Господар је био томе противан. Војвода Врбица највише је био за бој, као и сви стари главари који су били у главни штаб. Господар је и мене питао: „Попе Ђоко, како ти мислиш о томе“, а ја сам му одговорио: „Ја се не слажем с тијем планом и мојом вољом не бих прелазио Зету док Сулејман-паша са неколико војске не окрене низ *Хум* пут Спужа“. Тада Господар рече: „Док Сулејман-паша остави Хум нећемо му ударати, а онда ћемо му ударити да га сијечемо до Спужа“. Но, послије кратког времена војвода Врбица долази код Господара овијем ријечима: „Господару, војска моли и куми да је пустите у бој“, а стари Видо Н. Бошковић рече: „За Бога, Господару, пушти војску, виђи како се фатају наши са Турцима низ Острошке греде (а то бјеше сама турска војске која је слазила у Шобајиће), да имам десет синова, сваки да је као Бајо, на моју душу све би их сада послао у Шобајиће“. Тадер Господар рече: „То је преко моје воље, о вашој души, ето ви војска па је водите, али се бојим да ћете до три уре опет доћи да газите ријеку Зету“.

Овом војском, која је пријешла ријеку Зету, управљао је војвода Врбица. Ја сам молио војводу Врбицу да са мојијем и љуботињскијем батаљоном заузмем лијево крило испод греда, јер сам се ту надао нешто учинити, али ми није дозволио него смо ударили средином од Шобајића. Бој је почео од 10 ура прије подне и трајао је до 3 уре послије подне, али послије двије уре нас је Турчин сломио и наша је војска почела у бјег већијем дијелом пут ријеке Зете, као што је Господар прорекао. Ја са мојијем љуботињскијем батаљоном одступио сам пут Аџина моста. У овом боју имао сам 546 војника (без Љуботињана) и сваки војник има је по шест теста фишека, погинуло ми је тринаест војника, рањено тридесет и осам. У овом боју наша је муниција била штетна и скоро сваки трећи фишек је фаљивао, то нам је много шкодило. По свршетку боја у Шобајиће наша је војска пријешла у Загарач, а турска ушла у Спуж, ту смо били до 8 јуна а 9 јуна 1877 турска војска улази у Подгорицу, а наша се војска шеће у Љешанску Нахију. Књаз Никола био је главни командант цијеле војске и чињене су све спреме да се Турчину да отсудна битка у позиције Царев-Лаза, пошто смо се надали да ће Сулејман-паша кренути преко Љешанске Нахије за Цетиње. Јулија 19 Сулејман-паша креће војском пут Скадра да иде за Бугарску, а наша војска стоји у позиције до 27 јуна, тај се дан војска распушта на одмор, одмор је трајао до 14 јула, а тада војска креће и чини опсаду Никшића“[1]).

Пошто сам по ратнијем биљешкама ком. Ђока Пејовића изнио све податке од боја на Крсцу до опсаде града Никшића, сад да бацимо један критичан поглед на сам бој на Крсцу т. ј. на управу главног команданта војводу Петра Вукотића и поступак војводе Пека Павловића с резервом.

Врло је тешко оправдати војводу Пека као и одобрити ратну диспозицију војводе Петра и његовог војеног савјета, држатог 27 маја

[1]) Језик у овим биљешкама попа Ђ. Пејовића није исправљан — Ур.

уочи самог боја. Погрешка је војене команде што је исту ноћ откомандовано шест батаљона војске, пославши их на Горанско и Грахово а четири батаљона под управом војводе Пека, који су били за резерву десном крилу, удаљити од борбене линије 4—5 километара, и њима је требало више него један сат да дођу на борбену линију и да могу ступити у борбу. Резерва доста да је удаљена један килом. од борбене линије. Изгледало би као да се је радило да се резерва на нашем десном крилу онеспособи за борбу у подесном моменту. Перо Бјелица са батаљоном дабарскијем, који је био резерва нашег лијевог крила, није био од борбене линије удаљен ни пола километра, а иста команда је одређивала положај резерви десног и лијевог крила.

Сад ћу да наведем како се је књаз Никола пред војском изјаснио за бој на Крсцу. Кад је прегледао наш батаљон (цеклински) рекао је: „Цеклињани, фала ви за Крстац зашто сте се натукли Турака и онако мудро одступили без погибије, а не фала ви за Пресјеку.“ Тада је рекао командијер поп Ђоко Пејовић: „Ја нијесам одступио из Пресјеке без наредбе“, нашто је књаз Никола одговорио: „Јест, али ти је поново наређено, да се вратиш, и ако је било касно и непотребно, али треба наредбу слушати“, па је наставио: „Да сам ја био на Крстац, не бих ни један батаљон откомандовао но цијелом војском чекао Сулејман-пашу на Крстац, па ако случајно он не би ударио на Крстац него на Горанско или Грахово, ја бих цијелом војском пошао за њим у поћеру, а војвода Петар се је бојао ако остави Горанско без заштите, да га ја не кривим“. Ја сам као редов био ту и све сам ове ријечи чуо из уста књаза Николе. Потоњим ријечима циљао је на то да оправда управу војводе Петра као главног команданта; а о војводи Пеку и његовој резерви ни једне ријечи није проговорио. Он је имао обичај да пред војском јавно војене старешине похвали или осуди њихове мане, и увијек су се и главари и војници чудили, како он овдје не спомену војводу Пека и како га није ставио под војни суд да га осуди као виновника наше изгубљене битке на Крсцу. Он је врло строг био према дисциплинарним погрешкама војничких главара у вријеме рата, и мале погрешке строго је кажњавао, а за констатовати то изнијећу два - три таква примјера из ратне 1876 и 1877 године.

Прво: 1876 год. јула 4 кад је књаз Никола с војском дошао до Невесиња, касаба невесињска била је утврђена шанчевима, који су били пуни низама, а осим тога у касаби два-три батаљона војске. Књаз нареди да се касаба стави у опсаду, за команданта опсаде постави сенатора Пера Ј. Пејовића, батаљон чевски са ком. Јованом М. Вукотићем и батаљон пиперски са ком. Михајилом Никшиним Вучинићем. Они су били опсадили касабу, а било је команданту опсаде строго наређено, да наши војници само пазе да Турци не излазе из шанчева, а нико да не смије чинити напада прсимице, него да начине шанчеве и војска из шанчева да држи Турке у опсади. Но, командир Михајило Н. Вучинић с Пиперима, да претече Чевљане, почне нападати на турске шанчеве, што истодобно учини и батаљон чевски и у том боју погибе око 15 Чевљана и Пипера и два пут толико рањенијех.

Књаз Никола ком. Михајилу Н. Вучинићу, као главном виновнику, узе грб и сабљу и осуди га на затвор до свршетка рата и одмах после два перјаника, да га воде пут Цетиња у затвор. Исту ноћ неколико главара из главног штаба умоли Књаза да му опрости, што он и учиње и одмах после два перјаника, да га врате натраг; ови га стигну на Корита и доведу га код Књаза, који му поврати грб и сабљу и поврати му команду над батаљоном, а команданта опсаде Пера Ј. Пејовића казни са осмодневним удаљењем из главног штаба.

Друго: 1877 год. у мјесецу августу, кад је била опсада града никшићскога, био је један турски шанац пред батаљоном цеклинскијем. Тај шанац нама је много шкодио, јер се наше страже према њему нијесу могле мијењати осим ноћу и то с великом опасношћу. Оне ноћи, кад је наређен ударац на турску тврђавицу Чађалицу, ком. поп Ђоко Пејовић, користећи се турском забуном, и без претходне наредбе удари са двије чете и узе овај турски шанац и у том нападу погину му три војника. Сјутри дан књаз Никола, тек је за то чуо, пошље за ком. Ђока Пејовића перјанике те га доведу у главни штаб и у мало што му зато није узео команду над батаљоном, да га није спасао командант опсаде војвода Илија Пламенац, који објасни Господару, да је тај шанац требало заузети и да се није заузео овом приликом него по дану, могли су на њему погинути и двадесет војника и питање је би ли га и узели, и на ту изјаву војводе Пламенца опрости му и врати га у батаљон.

Треће: 1877 год. у мјесецу новембру, кад је била опсада Бара, књаз Никола види неке војнике из батаљона сердара Мира Влаховића и ком. Драгише Перкова Меденице гдје пљачкају по кућама у селима барскима и одмах обојици узе команду над батаљонима и стави за команданта над једнијем батаљоном Андрију Б. Јовића а над другијем Илију Јок. Лопичића кабадахију, и тек послије мјесец дана поврати им команду.

Чудновато је, кад су се за овако мале погрешке тако кажњавали војнички старешине, а за тако велику погрешку коју је учинио војвода Пеко, која је проузроковала изгубљену битку на Крсцу, никакве казне није окусио, сем што га је војвода Петар назвао издајником и поред свега тога он је и даље остао у одреду, којим је командовао војвода Петар Вукотић. По томе су и главари и војници претпостављали да није сам Пеко крив што резерва која је била под његовом командом није ступила у борбу, него да је ту и Петрове кривице и да зато није војв. Пеко искусио заслужену казну. Чудновато изгледа што књаз Никола, у мјесто да истодобно ту ствар ислиједи и да виновника строго казни, он по свршетку рата бар 10—15 година сазива војени савјет у свом двору на Цетињу, да ту ствар испита и Пеко пред војеним савјетом признаје своју кривицу; па се намеће претпоставка, као да се је књаз Никола бојао да историја ту погрешку не подијели и на војводу Пека и на војводу Петра, а тијем је учинио војводу Петра невинијем.

Из свега досад изложенога може се извести закључак, да војвода Пеко није био увиђаван и прави војсковођа, јер иначе би тај

дан ступио у борбу са резервом, па и да му је војвода Петар наредио да не ступа у борбу, јер је могао увидјети, да његов ударац решава борбу у нашу корист а неударац у турску побједу.

Па случајно и ако је, као што су неки у то доба и говорили, добио наредбу од војводе Петра да не ступа у борбу и послушао га, то га опет не би правдало, тим прије што пред војеним савјетом признаје, да је сам кривац, а то би значило да није био човјек од јаке одлучности и увиђавности. Ово су све претпоставке, а само његово (Пеково) признање пред војенијем савјетом да је сам крив, пред историјом претставља га виновником изгубљене битке на Крсцу.

Лука Пејовић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Нико Бартуловић: *На прелому* (Роман. Српска књиж. задруга XXXII, 214. Београд, 1929).

У свом XXXII редовном колу Српска књиж. задруга дала нам је, поред осталих књига, и две савремене, белетристичког карактера: „Приповетке“ Драгише Васића и „На прелому“, роман Нике Бартуловића. Роман г. Бартуловића однео је прошле године прву награду на књижевном конкурсу Министарства просвете. Већ и због тога он заслужује нарочиту пажњу.

Један до невероватности чудан национални идеализам, фаталан за њих саме, понео је нашу омладину пред рат. С једне стране, тај идеализам имао је свој корен у младалачким темпераментима његових носилаца, а с друге, он је био једна неминовна животна потреба, један револт потлачених, једна реакција на дотадашње стање ствари. Само тако даде се растумачити како то да је омладина пред рат, када је сазрео моменат да се њихова романтичарска егзалтираност у погледу националних осећања помири са животном стварношћу, показала једну невероватну животну снагу за тешку, готово немогућу борбу и пожртвовано самоодрицање своје властите среће и живота за свеопшту ствар, које се, услед многих трагичних поанта, диже до највише висине херојства и јунаштва.

Г. Нико Бартуловић и сам је активно учествовао у том печалном раду и, у свом роману, он је покушао да протумачи ту генерацију, да је оживотвори у њеном активном деловању кроз своје приповедачке способности, али да увек остане доследан истини. Ми једва ако смо десетак година удаљени од ослобођења, и рана је, дакле, још увек свежа. Требало је само снажно, скроз лично, попут Ремарка, кроз уметничке визије, изнети и протумачити трагедију те генерације, а она ју је имала и већу и сложенију од осталих, и роман би несумњиво био снажан и вредан. Г. Бартуловић то није учинио, и зато није потпуно успео. Није потпуно успео стога, што „На прелому“, без обзира на предмет радње, нема снажнију властиту уметничку снагу, да би могао, што је потребно свакој уметничкој творевини, да живи сам од себе и за себе. Г. Бартуловић је себи поставио тежак, можда чак и одвише тежак задатак. Материјал који је он себи узео за грађу био је огроман, и врло га је тешко било савладати. „На прелому“ је требао да буде роман читаве једне генерације, „бар оне која је живела и радила у Далмацији“, „проживље“ у раздобљу

отприлике између г. 1910 и 1925“. Г. Бартуловић се — како се то види из његовог писма г. Владимиру Ћоровићу — „клони потпуно, да то раздобље и читаву ту генерацију гледа историјски“. Али г. Бартуловић ју није дао ни скроз лично, субјективно проживљену. „Ја сам се издигао (!) и дао оно, што сматрам да је најважније — роман расположења и порива, роман читаве те темпераментне и нервозне атмосфере у нашој генерацији за време балканских ратова и атентата“. Због тога је роман остао више у документима, него у остварењима, више у акцији, радњи, него у подручјима правог творачког стваралаштва. Сем на више фрагментарних места, чиста уметност је готово нестала, изгубила се, а остао је роман са материјалом, чињеницама, збивањима. Неоспориве уметничке способности г. Бартуловића, оне које познајемо из доброг дела његових послератних приповедака, изгубиле су се у конгломерату материјала. Г. Бартловић, активни предратни револуционар, писац овеће брошуре „Од револуционарне омладине до Орјуне“, спутао је г. Бартуловића уметника. На рачун историјске истине, запоставила се уметничка истина.

Оно што у роману није остало само као покушај, већ и као домет, је извесно социјално таласање. Г. Бартуловић има смисла за цртање друштвених комплекса, разуме се релативно узевши јер се односи на наш живот. Већ је и у драми „Куга“, која није од већег дела критике правилно схваћена, тај смисао добио снажан изражај. У свом роману г. Бартуловић је прилично заграбио у друштвени живот, и те су странице, поред оних које су због чистих поетских акцената праве песме у прози, најбоље. Снажно је захваћен вечни сукоб „очева и деце“, малограђанске интриге вештих сплеткара, ђачки љубавни ривалитети који теку мало одвећ убрзаним темпом, грађански сукоби, политичко партизанство итд... и тд. — „Тај социјални став, који се видно истиче у роману, готово више него психолошки и чисто артистички, — каже г. В. Ћоровић у предговору — дао је делу актуелан карактер“. И више него то. Изношења тих превирања по друштвеном животу једног карактеристичног далматинског градића, родног места пишчевог, због чега г. Бартуловић и има извесних сличности са Виктором Цар-Емином, од доминантне су важности за роман, управо она сачињавају главну вредност његову.

Друго, г. Бартуловић је радњу у свом роману локализирао, он се определио да у роману оствари само један део револуционарне омладине српске, један круг, којем је и он сам припадао. Самим тим, роман је добио много ужи хоризонт, иако су се тежње, настојања и идеје тога круга поклапале са стремљењима целокупне револуционарне омладине. Истина, у роману се, у пар махова, помињу и имена главних вођа, али се искључиво и остаје на томе. Сав рад и деловање тога круга активних револуционарних омладинаца, „дешперадуна“, изнесено је у присној вези са јавним радом главног лица у роману, које је претежно аутобиографског карактера. Због тога, главни јунак, Иво Тадић, није најпотпунији претставник ове ванредно чудне и полетне генерације, није њен оличени херој, као што би то

можда требало да буде, него је посве субјективно, индивидуално обележен тип. Али, код Ива Тадића има — једном речју, да не будемо преопширни — неких битних карактеристика за тумачење психологије и менталитета целе те неуједначене генерације, па шта више, и епохе. У том погледу „На прелому" је вредан документ, уверљива илустрација, и у томе је, свакако, ако не чисто уметнички, онда релативно историски значај романа. Главни је јунак постављен на широку основу. Осветљен је двојако, с обе стране врло интересантно и убедљиво. Само између ова два Тадића, једног из приватног а другог из јавног живота, постоји једна мала несагласност. У колико је Тадић, када се ради о општим народним стварима, окретан, брз и изразит, у толико је неспретан и наиван у питањима свога личног живота и своје властите среће. Не би ли се могло рећи, да Тадић, такав каквога нам г. Бартуловић психолошки даје у роману, не би могао постојати и у животу. Али је несумњиво, да је његово бежање од среће и љубави један литераран утицај, једна за осетљиву душу неизбежива литерарна болест. Јер бежати од среће значи бежати од своје властите природе.

Остала лица у роману су, у главном, добро израђена. Женске су много слабије и врло једнолико обрађене. Стил г. Бартуловића је гладак, течан, жив. Нема ту оних реченичких ломљена г. Настасијевића, нити стилских акробација г. Црњанског. При читању дела не добија се утисак, да је стил г. Бартуловића његова артистичка способност, већ посве природан, непосредан начин изражавања.

Роман г. Бартуловића посматран као целина, премда је више остао у чињеницама, неголи у правим уметничким областима, више у констатовању догађаја, неголи у творачком даху, први је у нашој литератури који има за садржај једно изузетно светло и полетно доба из наше националне историје, доба које још није дефинитивно психолошки расветљено. Када се имају на уму све тешкоће које је г. Бартуловић имао да савлада, „На прелому" неће изгледати само као увек хвале вредан покушај, него као и један од наших живљих послератних романа са актуелним темама, у којему има уверљивих докумената о нашем животу и нашим људима.

Ели Финци

КЛОД АНЕ И МАЈЕРЛИНШКА ДРАМА

Земље и догађаји имају, као и људи, свој час славе или моде. Прије неколико година много је био у моди путописни и авантуристички роман, а црначки и црнофилски је био у кризи; сада смо имали чудну репризу ратног романа, који међутим није донио ничега новог од Запада Истоку. Сада ево долази мода романа с предметом из предратне Аустрије.

Назад неколико мјесеци, Черственс нас је водио, у „Тајни", од мајерлиншке драме до сарајевског атентата, мајсторски изведеног као да је смишљен осветничким апетитом кћери надвојводе Рудолфа, која

је жељела да казни Франца Фердинанда оптуженог за убиство његовог рођака. Кл. Ане, који је у своје вријеме направио велику буку од ове смионе претпоставке, публикује сада „Мајерлинг", гдје би хтио у неку врсту да даде праву романтичну версију догађаја који су онда запрепастили Европу.

Мајсторски роман, али његова историска вредност није од оних које могу још и убиједити. Он оцртава у великим линијама љубавну драму Рудолфа, заробљеника свог будућег трона и позлаћеног ропства дворова, наизменице уморног и безбрижног док му није, изгледа, сусрет са младом Маријом Вечером донио једну годину чисте и миле љубави. Сусрет, љубав и смрт двојице љубавника: права класична трагедија. Нарочито је њен закључак смион. Ане одлучно мисли да је по сриједи самоубиство: као двоје гимназијалаца. Марија, коју њена породица веома пази, и нарочито Рудолф, којему цар наређује да прекине са том љубавном авантуром, одлучују да се убију. Све је удешено у приповиједању њихове љубави, у детаљима њихових карактера, да оправда ову претпоставку. Али она зато остаје ипак само претпоставка. И, премда је Ане скрупулозно проучио документе — који су се један за другим појавили о овој мрачној драми, открића архива, приступачних од рата, и т. д., премда вјешто обнавља заморну атмосферу гдје чами престолонасљедник поред своје краљевске мајке, позлаћени Беч, неприродни и конвенционални од прије рата — овај закључак, потпуно вјероватан, и који објашњава много ствари, ипак их не објашњава све, и остаје само претпоставка.

И тако, ако Черстевенс није хтио, Ане није могао дати један историски роман, који би био ишта друго до само роман. Нов доказ о немогућности против које се боре многи писци, који би хтјели састављајући дјело, узимајући сиже па и особе, да прибаве себи части до којих и скрупулозни историчари не доспијевају; истина није још постала робињом књижевника! „Мајерлинг" остаје роман, самовољна *творевина*.

Шта више има ту спорних мјеста које народи бивше монархије одмах увиде. Завидљив на свог јунака, Ане успијева да конструише читаву мајерлиншку драму, да покаже царску породицу и Хофбурговицу, а да не рече ни једне ријечи о надвојводи Францу Фердинанду. Ваљда зато да би дао што јаснији деманти претпоставци изнесеној у „Тајни". Ане нам приказује Рудолфа, како са Салватором, — оним надвојводом чија је успомена остала блискија, скоро популарна, у једном смислу, у славенским градовима бивше монархије, — скицира пројекте реформисања царевине, на које као да одговара цар у једном поглављу при крају романа. Али зар није потпуно познато да је нарочито надвојвода Франц Фердинанд био припремио, уочи рата, један велики план реорганизације царвине, триализма који би погодио Мађаре.

Но пошто почињемо овдје говорити о том проблему, требало би да га не занемарујемо. Мајрелинг је можда предигра Сарајева. И томе је можебити романтична фантазија Черстевенсова истинитија од Анеовог романа, који би хтио да буде историски . . .

Може се расправљати о психолошкој вредности дјела. Писац се очевидно труди да реконституише нарочито једну атмосферу, и његова евокација Беча је врло савјесна и доста тачна. Он искоришћује скорашње податке и додаје им гомилу осредњих познавања о Царевини и Хофбуршком двору.

У овом роману се истодобно види и прави напад на онај изумрли свијет, уски и цинични менталитет оне сјајне и брбљиве средине, напад на заслијепљене великаше и позлаћене пајаце, што напомиње погдјекад на оптужбу Е. Лудвига у јулу 1914. И поред извјесних изговора, обзира према нижима, немоћнима и слијепима, ова књига открива све кутове ужаса ове династије полуљешева: али, психолошки прије би се очекивао у овој атмосфери, Рудолфов револт и његова насилна смрт у конфликту, него оно сентиментално отступање, помало „бечки валс" љубавног самоубиства у мрачној шуми. Драма, у овом роману, остаје мрачна као и она шума на вратима лијепог Беча. То је романтична приповијест једне стране драме, која не превазилази вјешто измишљене претпоставке, која пребрзо и олако евоцира тешке драме царевине пред дилемом њеног дуализма, и која као да у крајњој анализи мало доводи у склад према овој сензационалној драми предмет узет из једне пролазне кнежевске љубави, као и толико других, са основним проблемом који је његов оквир, а можда и дубоки роман.

Покушаћемо да га упоредимо с „Тајом" као артистичку творевину. И Кл. Ане и Черственс су расправљачи о проблему који ствара њихов покушај да литерарно искористе једну историску драму, и те какву драму! Дакле, фантазија за фантазију, али фантазија у „Таји" има предност да је чиста умјетникова творевина, док фантазија „Мајерлинга" нагиње историји без великог успјеха. „Мајерлинг" преузима, проводи и уређује догађаје на свој начин; „Таја" додаје догађајима, конструише: претставља једну разумљивију, потпунију творевину: додаје али без сумње и деформише, она изграђује на авантуристичкој претпоставци једну замишљену авантуру. То стоји. Али зар није била у томе улога сваког умјетника. Овдје се ради о књижевности а не о историји.

„Мајерлинг" Кл. Анеа ће остати као љупка варијација традиционалне теме, ма да су десадањи писци осјећали одвратност да пишу књижевна дјела о овој мрачној драми. Али он ће остати и као један документ више о таштини историског романа. Ни одакле се о томе не може боље судити него из бивших провинција Хабзбуршког царства: сукоб између дворских љубакања и националних проблема остало је тамо код сваког у сјећању.

Али, свакако, романтизам није умро.

Р. Варнис

Марко Ракочевић: *Морачанке*. Београд, 1930.

„Морачанке" су занимљиве приче са доста уметничких потеза и живости. У њима се описује средина досад у књижевности необрађивана и време које је пуно привлачних мотива за књижевност. Приповедач уме да доведе у склад догађаје и епизоде и да да хармоничну целину. Он даје и прилично сликовите типове и карактере. Местимично је импресиван и има понегде лирских успона.

У причи *Монах Филемон* — која је једина, са лирском цртицом *Послије седам година*, временски неодређена — импресивно је изнета трагична судбина оболеле главне личности и носиоца имена приче; у њој је дат опис старог, историског Морачког манастира и доста добро оцртани типови манастирског живота. У причи *Морача се прелијева*, која је, по нашем мишљењу, најбоља у збирци, писац је попут Самоковлије у Дрини — глорификовао „царицу наших ријека" Морачу и умешно довео народно веровање о томе кад се река прелива у везу са догађајима који су наступили с јесени 1918 године. Ту је тачно и сугестивно оцртан карактер старца Жарка, старог црногорског командира. Ту је писац нарочито успео у сликању психолошког момента кад Аустријанци одлазе.

Али писцу има много што-шта да се примети. Он као да нема много инвентивне моћи. Распоред приповедака у збирци није добар. Изгледа да писац тешко може да нађе sujet за приповетку, ако га није стварно доживео. Све четири приповетке које обрађују доба робовања — а то су: *Прва смрт у жици, Звона, Морача се прелијева и Сјећања* — потичу из једног извора: писац се за све њих инспирисао једним лепим догађајима и личним доживљајима; то су пишчево интернирање, живот у логору, смрт брата Војина у ропству, очајање мајке за умрлим сином, моманат ослобођења. Он се често понавља у овим приповеткама, а *Сјећања* нису ништа друго до низ живих успомена од најранијег детињства пишчева до ослобођења испод Аустрије, која су разрађена у осталим приповеткама. У свима овим причама скоро су увек исте личности. Машан је сам приповедач (то најбоље видимо из *Сјећања)*, Жарко је отац приповедачев, Стана је његова мајка, Војин брат. Нашта, заиста онолико егоцентричности и стално врзање око породичних догађаја и личности? У интересу лепшег утиска требало је да изостане из збирке приповетка *Сећања* у којој ова егоцентричност долази до највиднијег израза.

Зашто је писац *Прву смрт у жици* ставио на прво место у збирци, кад њој одговара место до прича истог порекла и грађе? Требало је, држимо, прво да дође *Послије седам година*, што и није прича, него лирска цртица, која би, иако модификована, добро пристала као увод. За њом би требало да дође *Монах Филемон*, па остале.

Ипак, ми *Морачанке* искрено поздрављамо, као прву збирку црногорских сад актуелних и даровитих приповедача.

Драг. Мајић

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

Књижевне и културне ревије у Загребу

Како је цијела наша литерарна продукција добила у задње вријеме некако сливенији и сталоженији правац, што не значи увијек и једну добит, утјецало је то поготово на књижевне ревије које су (или би то требале бар бити) пулс и одраз сваке књижевне средине. На тим се ревијама опазило то у толико што су многе пропале, није више било толико покушаја око нових и коначно је сваки већи центар изградио једну, највише двије, репрезентативне и сређене.

Тако су у Загребу пред годину, двије, пропали: *Вијенац, Критика, Пантеон и Савременик.*

Све би то можда било и добро за бољи и свестранији преглед једног књижевног рада као и за једну централно-репрезентативну ревију, уколико би те ревије ишле за тим и настојале око тога, а не би се поводиле често за посве некњижевним, личним и другим мотивима.

За сада Загреб, а с њим уопће и хрватске књижевне прилике, продукцију и настојање репрезентирају двије ревије: *Књижевник* и *Хрватска ревија.*

Књижевник се ове године повећао форматом па тиме и садржајем, а напустио је донекле и свој конзервативни правац, тако да је увео и млађе (Тадијановић, Фрол, Делорко). Иначе своди све прилично на меркантилну базу што је често на уштрб умјетничкој страни прилога, а исто се тако често непотребно навлачи чланцима који би спадали у други дјелогруг и под другу рубрику, а не књижевности.

Добар, прегледан и обилат је у приказима и оцјенама: казалишним, концертним, књижевним, сликарским и т. д. Ту су главни сарадници: Д-р Марковац (опере, концерти), Љубо Бабић и Ђуро Тиљак (ликовна умјетност), Д-р М. Мајер и Ф. Сулке (казалиште), Дурман (књиге)...

За књижевне прилоге главни су сарадници: Вл. Назор, Н. Полић, Н. Симић, Ст. Шимић, Л. Перковић — пјесмом, те прозом: М. Крлежа, А. Цесарец, Ц. Перковић и други.

У посљедње вријеме (од марта даље) изгубио је доста са Крлежом који се с „Књижевником" разишао.

Хрватска ревија опремом је својом несумњиво најљепше уређиван часопис у Југославији: одличним папиром, умјетничким прилозима истакнутијих хрватских сликара, штампом. Којипут се деси да је то и све, јер има бројева садржајно готово празних. Тако су већ ове године два броја посвећена Шрепелу и Брлић—Мажуранићки што смета задатку једне књижевне ревије: дати што свестранији преглед културног живота и манифестација средине коју заступа.

Прилозима и оцјенама слабија је од „Књижевника" и мање прегледна, али јој неки белетристички прилози имају већих умјетничких вриједности. Главни су сарадници: Вл. Назор, М. Крлежа, Виловић, А. Цесарец, Н. Симић, Вл. Влаисављевић, Љубо Бабић... те приказима: Ј. Хергешић, Шимбрек, Крнић и други.

Као и „Књижевник" стала је уводити најмлађе (Тадијановић, Делорко).

Надаље излазе још:

Хрватска просвјета, лист католичко-клерикалног смјера, без већег значаја и вриједности, вриједан спомена у толико што га води и испуња каткад чланцима познати критичар и есејист Д-р Љ. Маравовић. Из те је средине изишао и недавно преминули, млади и талентиран лиричар Ђуро Судета („Сутони").

Од омладинских часописа излазе: *Омладина* и *Младост. Омладина* је више локалног, хрватског карактера, а *Младост* свестранијег, југословенског. Међу прилозима *Младости* налази се и добрих књижевних радова а међу њима особито од наших млађих, већ донекле признатих: Б. Перовића, Вл. Маринка, Ј. Ђоновића, О. Делорка и још неких који иду међу главне њене сараднике.

Нова Европа, часопис за културно-економска и политичка питања, уређиван по узору Seton-Watsonove „The New Evrope". Обично су поједини бројеви посвећени становитим питањима, политичким и друштвено-економским појавама и слично. У таквим се бројевима налази низ чланака више аутора, наших и страних, који третирају најављену тему са разних страна и у разним подручјима: социјалним, књижевним, културним, економским, но највише политичким. Тако на пр. свеска за фебруар носи наслов: Британија и Британци, за април: Након 10 година руске емиграције, за мај: Савремена Грчка. Полазно је и основно гледиште ревије југословенство (национализам).

Ријеч, независна новинска ревија, окупила је око себе штаб загребачких интелектуалаца. Доноси чланке из културног, хисториско-литерарног и сличних подручја у информативне намјене. Излази једном седмично.

Социјална мисао је мјесечник за социјална и економско-културна питања и проблеме. Највише се бави питањем радништва. Сарадници су наши и страни истакнутији социјалисти (социјал-демократи). У фељтону стални литерарни и казалишни преглед доноси Ст. Томашић. Смјер ревије социјалистички (II интернационале).

Народна старина излази четири пута годишње. „Часопис за повијест и етнографију јужних Словена". Уређује га д-р Ј. Матасовић. Чланци су обично попраћени хисториским цртежима и фотографијама те географским скицама и текстовима.

Иво Фрол

ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД

ПОСЛОВАЊЕ БАНАКА У 1929 ГОДИНИ

ПОДГОРИЧКА БАНКА — ПОДГОРИЦА, ЦРНОГОРСКА БАНКА — ЦЕТИЊЕ, НИКШИЋСКА КРЕДИТНА БАНКА НИКШИЋ, ЧИНОВНИЧКА ШТЕДИОНИЦА — ЦЕТИЊЕ И ТРГОВАЧКА БАНКА — ЦЕТИЊЕ

Карактеристика црногорских банака јест да раде на ситно, а отуда и велики број муштерија. А ситан посао повлачи за собом и ситну зараду. Оне се никада не појављују као понуђач у комбина-

цијама великих финансијских трансакција, бар у оним и онолико колико могу. За њих је главно примање и давање новца под интерес. Зато није сасвим погрешно мишљење, по којем наши новчани заводи не воде рачуна о привредном животу земље. Да по самој логици ствари и природи свог пословања нису принуђене пратити и прилгођавати се развоју привредном. — банке не би сигурно показивале ни толико интереса. Можда би било претерано тврдити, да оне коче привредни развитак, али чињеница је да му и не погодују много. Тешко је забележити случај да је управа неке банке повела толико рачуна о пласману повереног новца неком свом пословном пријатељу, колико о бонитету меничних потписника његових. А, према нашем схватању, најбоља гаранција и безбедност су добри и сигурни послови.

Прошла, 1929 година била је за банкарство много неповољнија, него 1928. Банке су уложиле велике напоре да би своје раније позиције одржале, али у том ипак нису успеле. Мада је љетина била добра, најбоља, то ипак није могло изменити ток ствари на боље. Црна Гора као и остали пасивни крајеви, патили су од оскудице и за жито дали све што су имали. Тада су, такође, приступило енергичној наплати државних пореза и других дажбина. Поред тога, претпрошла зима била је необично тешка, и стока је, услед великих снегова, скоро преполовљена. А сточарство је у овим крајевима најглавније занимање. Таква привредна коњуктура, сасвим логично, рефлектовала се и у кредитним односима. Нових оснивања уопште нема, јавних радова такође, грађевинска делатност минимална, повећања главница нема, нити пак икаквих инвенстиција.

*

Несигурност и отсуство сигурних пласмана дошло је до пуног изражаја у стању касене готовине; банке су, па и под цену великих губитака на камати, имале више рачуна безкорисно држати новце у касама, него их пласирати у несигурна или сумњива предузећа. Тако се догодило то, да је истовремено владала новчана криза и обиље новца. На новчаним тржиштима осећа се притисак великих расположивих средстава, који у главном потичу од улога. Готовина изнаша у 1929 години око шест милиона, а то је за скоро два милиона више него у 1928 години. Иако су се улози на штедњу знатно повећали и попели се на преко четрдесет милиона, држање овако великих сума у касама не објашњава се тиме. Ово тим пре, што је ова појава — велике касене готовине — запажена и код осталих новчаних завода у земљи.

Снажан пораст, по есконту, запажа се нарочито код Подгоричке и Црногорске банке, за неких пет и по милиона. Есконт меница је овамошња најомиљенија банкарска операција. Али, ипак. Ми мислимо да се овако велики пораст објашњава великим бројем сељачких меница, око исхране, а с друге стране преношењем кредита по текућим рачунима на меницу, јер ти рачуни не показују никакав обрт, умртвљени су. Менични портфељ, обзиром на овакве привредне прилике, није богзна сигуран а то се види и по отписима. Али, то није никакво чудо, кад је и Народна банка, са тако строгом цензуром,

имала у прошлој години преко девет и по милиона отписа. Раније протестираних и утужених мјеница постојао је један врло велики број; међутим, данас, од кад је ступио на снагу нови закон о меници, то није случај. Протеста је мање. Ми мислимо да се ово објашњава тиме, што је тим законом призната камата 6%, а оне, међутим, наплаћују 18—20%.

Менице су краткорочне (тромесечне) са два потписа (жиранта). Камата и провизија изнашају годишње по 20%, изузев Чиновничке штедионице 16%

Текући рачуни активни су и карактеристични за овамошњу трговину и пословни свет. Кад се зна да је то радња изразито трговачког света, онда је јасно каква је ситуација у нашој трговиии. Послови по текућим рачунима код Црногорске банке у 1929 год. смањени су за Дин. 2,269.409·74. а ескоитна радња њезина повећана је за Дин. 2,377 402·03·— У прошлој години било је неколико фирма које су морале обуставити пословање и ликвидирати, па нам изгледа да су ово њихови текући рачуни који су затворени и пренесени на менична дуговања.

Камата по текућим рачунима зарачунава се 18% и 10%. Обично су ови рачуни поред депо-менице покривени и интабулацијом.

На активној страни биланса, под именом разни дужници, показују стање од Дин. 3,983.100·33· а то је више за Динара 281.000·97 него у 1928 год.Од ове суме на Подговичку банку Дин. 2,467.507·63 а на Трговачку банку Дин. 937.838·18. Изгледа нам да су ово дужници по т. зв. привременом рачуну.

Ако се узму у обзир учињени отписи, и они који су требали бити учињени а нису, онда се ставка непокретности повећава. Приметно је ово повећање код Трговачке банке (Дин. 664.329.81). Вредно је забележити, да је Подгоричка банка, према успешном рачуну показала отписе са сумом од Дин. 323.905.81, од које би према биланси, отпало на непокретности Дин. 15.612.86; остало, изгледа, била би сумњива потраживања, дубиоза. Таквих потраживања, без сумње, има и код осталих завода, али они то не приказују, што је у противности са књиговодственим системом и на уштрб јасности, прегледности и истинитости закључних рачуна. Добија се утисак, да ће се у 1930 повећати непокретности, јер банке долазе до влаштине непокретних имања својих дужника који су у немогућности да одговарају својим обавезама, инсолвентни. А тих случајева у овој години има приличан број.

Акцијски капитал банака — главница — износи: 15.511.511·75 док је прошле године износио 14.290.630·73. Углавном, повећање главнице било је код Никшићске кредитне банке и Подгоричке. Ипак се може рећи, да са уписом акција не иде добро. Али, банке, да би доскочиле и тој незгоди измислиле су један згодан модус. На име оне зајмотражиоцу поставе услов да мора уписати и, разуме се, уплатити коју акцију, ако хоће да добије кредит, зајам. Ова пракса не изгледа нам на свом мјесту, не одобравамо је и, шта више, осу-

ђујемо је. У суштини својој, то је, ни више ни мање, него уцењивање и искоришћавање тешког положаја појединаца. Ако банка не може да упише акције, она нема право (бар нема морално, ако има законско) да се послужи и тиме. То се може и одобрава код задружних и професионалних установа. Међутим, банкама код којих по неколико човека „вежу и дријешају“ то се не може дозволити. А такве су огромном већином својом све провинцијске банке. То су те т. зв. фамилијарне банке.

Од показане према билансима укупне суме фондова од Динара 5.960.983.82. отпада на такозвани пенсиони фонд Дин 491.387.68. (Црногорска банка Дин. 243.000·—; Подгоричка Дин. 180.000·—; Чиновн. Штедионица Дин. 41.028·40; Трговачка банка Дин. 17.359·28; и Никшићска кредитна банка Дин. 10.000·—) Питање прагматике и уопште пенсија банкарских чиновника у културном свету још давно је решено на корист њихову. У Словеначкој, то је питање такође нашло своје дефинитивно решење. Наши банкарски чиновници, нарочито они код провинцијских банака, потпуно су необезбеђени у том погледу, те се категорички указује неодложност великих реформа у том правцу. — Иначе, резервни фондови нормално напредују и показују пораст.

Улози на штедњу код овамошњих новчаних завода констатно, из године у годину, расту. Од 1926 до данас улози на штедњу су се утростручили. У прошлој години повећање износи равних осам милиона. Новац пласиран у приватном промету, враћа се у банке; опет, дакле, отсуство сигурних пласмана. Поред тога, то је истовремено и доказ да је владало обиље новца, и да се поверење публике у банке није изгубило, нити пак поколебало, мада је већ било неколико краxова који су грдно покосили улагаче. А то је једна веома утешна појава. — Ови улози на штедњу већином су пошиљке од печалбара из Америке и других крајева. Улози на штедњу, као што се види, упола су већи од сопствених средстава: главнице и фондова. А код Подгоричке банке улози су већи за четири пута од главнице. Они уопште имају теденцију растења, повећања. А то је двострука добит, јер се народ, с једне стране, привикава штедњи, а, с друге стране, плодоносно улаже свој новац и оставља га на расположење народној привреди. Улози на штедњу износе Дин. 40,806.824·57 а властита средства (главница и фондови) Дин. 21,472.495·57.

Камата се улагачима улога на штедњу зарачунава по 9 до 11% годишње. Постоји теденција опадања и у току ове године биће снижена.

Пасивни текући рачуни су углавном у опадању, мада је то врло омиљена операција овамошњих банака, јер оне своје транзакције врше преко њега. То се свакако објашњава великом касеном готовином и снажним порастом улога на штедњу; а нарочито несигурним пласманима јер је ризико повећан и процес ликвидираања код пословног света убрзан. Нико не сме да се упушта ни у какве послове. И то је сасвим разумљиво. Тешко је, да не речемо немогуће, данас обављати успешно ма какав посао, кад се узме у обзир околност да се на кредитирану суму плаћа камата 18—20%. А да и не говоримо о режији, порезима и осталим даћама.

Наше је дубоко уверење, да би један велики број трговаца потпуно обуставио пословање само кад би смео од повериоца. Овамошњи пословни свет, дакле, не животари, него изумире.

Банке, на повучене кредите, плаћају камату од 10% до 14%, како која. Као што се види, камата је доста висока.

Банке, по реесконту, дугују 3,715.000·—, за 167.920·— мање него у 1926 г. Из биланса би изашло да Никшићска кредитна банка нема у 1929 реесконтног кредита; међутим, то није тачно. Она има код Филијале народне банке отворен кредит до суме од Дин. 1,300.000·—. Осим тога, из рачуна добитка и губитка види се да је плаћена камата по реесконту у износу од Дин. 25.400·—. Обзиром на овај случај и уопште неједнообразност у прављању биланса, испоставља се неопходност да билансе свију новчаних завода у држави буду објављиване по једној утврђеној шеми, било службеној било неслужбеној. Пред билансима извесних новчаних завода човек се нађе као пред каквим ребусом, проблемом, а то не сме да буде. Није циљ нејасност, него, напротив, јасност и прегледност.

На ове кредите, банке плаћају 6% (код Народне банке) и не могу их исцрпити ради тога што немају уредних меница за реесконт, — т. зв. пословне менице.

Добитак износи 3,013.424·53, док је у 1928 износио 3,017.614·51. Упада у очи да је Црногорска банка у 1929 години показала мањи добитак за Дин. 133.383·73, него у 1928; а Трговачка банка за Дин. 41.027·—. Случај Црногорске банке објашњава се унеколико тиме што је у прошлој години отпис од непокретности већи за нешто више од Дин. 70.000·— него у 1928 год. Показани добитак износи скоро 3·50% од целокупних средстава, а нешто више од 14% властитих средстава. Ван спора је, да је са великим напорима и тешкоћама постигнут исказани добитак.

Годишњи обрт повећан је за свега Дин. 35,527.067—

Види се да је Црногорска банка имала обрт колико све остале. То се објашњава тиме, што она има неколика филијала и заступстава. Код Подгоричке банке и Трговачке обрт је, у прошлој години, смањен. И ту, код обрта, дошла је до израза затегнутост привредних прилика.

*

Дивиденду, изражену у процентима, према акциском капиталу, даје: Подгоричка банка 16·—; Никшић. кред. банка 10·—; Трговачка банка 10·—; Црногорска банка 10·—; Чиновниска штедионица 10·— У прошлој години, дивиденда је много опала; све банке су делиле мању дивиденду, него у 1928 години. Оно схватање, по којему је велика дивиденда знак сигурности и солидности односног новчаног завода, потпуно је измењено и корегирано. Падом под стечај неколико завода у новије вријеме, та је заблуга разбијена, јер су ти заводи већином додјелили велику дивиденду.

Административни трошкови, и поред највеће штедње, у прошлој години пребацили су суму од четири милиона, а према 1928 години порасли за Динара 217.425·85.— Овако велики трошкови уз друге

околности од еминентне важности за привредни живот; указују на потребу фузије и дају озбиљног повода за размишљање у том правцу. Данашњи систем новчане привреде, носи у се карактерну црту, концентрације капитала, то је управо општа појава, фактички, не може се рећи, да је проблем малих завода решен на штету њихову; али, није ни на корист. Има много разлога који говоре за и против. Разлози који говоре за јесу ови: што успешније прикупљају велике суме народне заштеђевине, што су њихове режије мање, захтеви скромнији, ризик минималан, не познају велике отписе и сл. Међутим, веће банке, на челу са Народном банком, заговарају фузију и баш углавном оперишу са овим разлозима, подвлачећи нарочито концентрацију капитала као јак фактор за вршење ефикасног утицаја на народну привреду и велике финансијске трансакције. Оне кажу, а са тиме ће се сложити сваки озбиљан човјек, да банке нису само и једино установе за примање и давање новца под интерес и поделу што веће дивиденде акционерима. Оне имају већу, значајнију функцију. А тако мале банке, са тако малим средствима, ситним пословима и уском пословном активношћу, нису у стању удовољити тим захтевима, те морају остати на терену најпримитивнијих операција банкарских. Осим тога, специјалне привредне прилике овог краја изискују веће ангажовање приватне иницијативе, а она би се најбоље манифестовала преко удружених црногорских банака. Смишљена акција на обнови ових запуштених и заосталих крајева, и ефикасна државна интеренција у том правцу, не би оставила без позитивних резултата. Без сумње, сваки уман човјек увиђа потребу ове концентрације капитала, она се у начелу прима, али неки детаљи су спорни. Камен спотицања је у томе, какво ће име носити та нова банка, где ће јој бити седиште, чији ће утицај бити јачи и т. д. А сама идеја о фузији овамошњих новчаних завода прилично је старог датума. Али, локални патриотизам и ривалство појединих наших вароши онемогућавају отелотворење ове лепе замисли. Ми ствар замишљамо тако, да о свим овим спорним питањима има да решава збор акционера, и како он реши нека тако буде. Ако је Подгорица економски и финансиски центар, она ће и водити прву реч и за седиште банчино одредити њу. У сваком случају, требало би прећи преко тих искључивости и суревњивости, па се бацити на стваран и позитиван рад. Ово тим пре, што нас могу и догађаји изненадити, односно принудити на то. Треба, на пример, претпоставити случај, који у неколико граничи са извесношћу, да Прва хрватска штедионица отвори своју филијалу и стави на располoжење пословном свету повољније кредите.

Што би то значило није потребно коментарисати.

Властита средства те нове банке износила би преко двадесет милиона, а управни капитал скоро стотину. Ако би се за ову фузију заинтересовали, у што не сумњамо, и Бокешка банка, Херцегновска банка и Пећска банка, онда би се ове цифре готово још за толико повећале. А новчана установа тих средстава, може доста, необично много да уради. Зато је потребно да наш привредни свет о томе размисли.

Ст. Даниловић

БЕЛЕШКЕ

Гр. Божовић: *„Са седла и самара“* (Сабрано из „Политике“. Цвијановић, Београд 1930 год. цена 20 дин., стр 156,8°).

Господин Божовић је веома плодан, свако пола године скоро дâ нову књигу. У последње време најчешће пише неку врсту путописа, даје живахно и занимљиво своја опажања о пределима и људима. Таква је и ова књига. Наслов је успешно нађен. Писац се није задржавао дуже у појединим местима, нити се бавио више с појединим људима, није проучавао; он даје основне „црте и резе“ оно што се науспут да уочити, у јахању, с коња, „са седла и самара“. Но ипак док путује кроз Санџак, „кроз беспуће“ и „по Бихору“, он је код своје куће, тај крај и ти људи присно су му познати. То се осећа при читању. О животу у тим крајевима он већ унапред има пуно знања и сада само бирка зрнца, за која је унапред знао каква су и где ће их наћи, и ниже их. То се не би могло рећи за трећи одељак књиге, за онај који говори о путу „преко црних брда“, кроз Црну Гору. Туда он није јахао на коњу, комотно и полагано, разговарајући с пратиоцем, него је пројурио у аутомобилу. Цетиње један излет до Бајица, па Подгорица, Никшић. Црну Гору, ону праву, село он није видео; није ноћио код сеоских учитеља или угледних људи, као у Бихору. Утисци које је понио из Црне Горе нису ништа ново ни оштро запажено. Живо и занимљиво, радо наглашавамо, изнео је најуочљивија запажања, или боље оно што Црногорци радо реку о себи или воле за други о њима кажу. Испод коре није се копкало.

Ниједан део књиге, ни онај о Бихору ни онај о Црној Гори, није слободан од извесних национално-политичких тенденција. Те тенденције нису ружне, нису ни партиске, напротив широко националне, слободоумне и лепе, али ипак да њих није ни у овако незнатној мери књижевна вредност књиге била би још већа. Осећа се да намена књиге, мисао на сврху која се књигом жели постићи, спутава писца, не да му да рече све што би иначе рекао, да изнесе све што је запазио и онако како је уистини запазио.

А за сам начин излагања писац се може нештедимице похвалити. Стил жив, сликовит, занимљив. Језик гавански богат. Од новијих писаца г. Божовић располаже бесумње најбогатијим речником. Он то зна, па се по мало и размеће богаством. Његов језик може донекле послужити као образац. У основици „београдски стил“ посвежен, оживљен народним обртима и речником. Он је један од оних писаца код којих дијалекат није наметљив; дуго ћете читати а да не осетите да пише источним дијалектом; обиљем народског у изразу он је угушио ознаке наречја.

В. Л.

ЛИТЕРАРНЕ ПРИРЕДБЕ У ЗАГРЕБУ

Матинеја хрватске младе лирике (6-IV).

Како се у Загребу већ дуго није одржавала једна слична привредба и како се развој и стање хрв. лирике могао тек дјеломично и

растресено пратити по часописима, пошто штампане збирке пјесама од претставника те лирике није уопће ни било, матинеја је та побудила оправдани интерес и многобројан посјет.

Рецитовани су: Добриша Цесарић (Облак, Шетња, Зидари, Кад будем трава, Жеље, Тиха болест), Лука Перковић (Јутро, Послије љубави, Мати, Ткалци, Вилен-Коњић), Славко Батушић (Вожња), Станислав Шимић (Дјечак-пјесник, Пустолов, Сретни пас, Пред спавање, Прије самоубиства, Одлазак) Владо Влаисављевић (Спознаја, Дјечак из градског дворишта), Новак Симић (Мртви пут, Јесен), Бранко Ћукић (Балада о тежаковом претпрољетњем вечерњем благослову) Владимир Маринко (Ковачић) (Морионете, Дијете глада) и Олинко Делорко (Жива лутка).

Било је неких погрешака у избору, тако на пр. Добриша Цесарић није испао онако снажно како би то био с неким својим социјалним пјесмама, мјесто којих су донесене друге више индивидуалистичког карактера. Но то је кривица самог пјесника јер је сваки вршио избор сам. Од најмлађих је показао много талента Вл. Маринко, а никако није смио изостати Бранко Перовић који је заправо један од најјачих из најмлађе хрв. лирике.

Но у свему матинеја је дала позитиван резултат и показала један озбиљан и симпатичан рад као и индивидуалну изграђеност.

Пјесме су рецитовали глумци, протагонисти загребачке драме: Краљева, Подгорска, те Дујшин, Тепавац, Грковић.

—

Др. Љ. Мараковић: *Лирика Мирослава Крлеже.* Јавно предавање.

Др. Мараковић дао је приказ Крлежине лирике као заокружене и већ готове цјелине пошто је Крлежа с њом завршио. Углавном се зауставио на „Пану“, истакнуо како се ту већ опажа наклоност аутора к драми, изнио неке ванредне лирске моменте.

Даље прелази на идејну страну „Пана“, синфонијске пјесме пуне веселог животног ритма и динамике, у којој Пан (паганска мисао) у борби коначно савладава мрачног, испосничког кршћанског Бога: весела радосна страна живота, пуна уживања и снаге, над мрачном, тужном, пуном сумња, страха.

У „Трим Симфонијама“ нема више толико радосног паганског импулса, није побједа Пана толико јасна и сигурна, прејаке су сумње и као неки умор с вјечног опетовања: Подне, Сутон, Ноћ и опет:

. . . .
Рађа се Нови Дан, неокаљан и чист.
Лучоноша, ђаво, демон, бијес и Христ.

Предавање није испунило оне што се од њег очекивало, наиме јасну и заокружену слику и вриједност Крлежине лирике, било је доста једноставно, непотпуно и неинформативно.

—

М. Крлежа: *О нашој казалишној критици.* Јавно предавање.

Крлежа је подузео да коначно рашчисти са новинарском критиком и да докаже неспособност те критике. Углавном се оборио на Мајкснера (Новости), Ј. Хорвата (Јутарњи Лист) и Сл. Томашића (Кулиса). Урадио је то на један духовити, мало дијалектички, готово софистички начин, доказујући из цитата њихове нелогичност, индолентност, незнање и т. д. Међу осталима била му је сврха и та да пред премијером своје „Леде“ покаже публици какви ће људи о њој писати. Предавање је подигло доста велику буку и прибавило Крлежи нових противника. То се испољило и на критици „Леде“ гдје јој је претјерано занијекана свака вриједност (Ка Месарић у „Ријечи“, Ст. Томашић у „Социјалној Мисли“ и други).

Предавање је било извадак из једне опширније књиге која је сад у штампи.

Иво Фрол

—

„1930 на Југу“. *Скопље, 1930 године.*

Под овим, на први поглед, мало и загонетним насловом, изашао је недавно у Скопљу алманах, под уредништвом неколицине младих књижевних радника, чија имена још нису снажније пласирана у нашој најновијој књижевности, али ипак који одају таленат и на које треба с правом рачунати.

Алманах је испуњен сав поезијом, у стиху и прози, сем неколика приказа на крају. Просечна вредност радова је средња. Још на први поглед пада у очи да је овај алманах скромнији од већине сличних које смо последњих година добили. Док смо у једним поред километарских аутофрагмената налазили и слике аутора, дотле овде уз имена можемо наћи само врло кратке записе, тек од неколико редака. Да наведемо примера ради само онај уз песму г. Ј. Ђоновића „Рудари“, која је сва у социјалном тону: „У овом алманаху, као једна од најбољих међу млађима из Ц. Горе, предусретљиво гостује с једном песмом. Иначе, то је социјални песник са обележеним могућностима, које у овом времену нејасних литерарних превирања значе више од свакодневног“. Такви су већином сви.

У алманаху су заступљени: С. М. Максимовић, С. М. Штедимлија, В. Парлић, Ј. Ђоновић, Р. Зоговић, Ж. Петровић, Љ. М. Добричанин, Б. Л. Лазаревић, Венијамин и Ј. Костић. Међутим, овај алманах, бар како нам изгледа по наслову, требао је да репрезентује књижевну 1930 годину на Југу. Уколико нам је познато, један приличан део млађих књижевника у њему није заступљен. Поред осталих, требала је ући бар по која ствар г. г. П. С. Петровића, Ј. Ђорђевића, Г. Барјактаревића и др.

Р. В.

—

Петар С. Петровић, *Година дана.* Скопље, 1930 г.

Књига приповедака „Година дана“, коју је недавно издао г. Петровић, члан скопског позоришта, како нам изгледа, резултат је двогодишњег стварања. У њој је већина приповедака прикуљена из часописа, где су раније штампане. Појава „Ујака Михаила“ у „Мисли“ одакле је овде прештампана, наједанпут је скренула пажњу на госп.

Петровића као озбиљног приповедача, који уме не само да лако и пластично изнесе ствари, него да у њих зађе прилично дубоко. Још пре тога он се чешће јављао са песмама и са којом краћом приповетком у „Књижевном Северу“. Поставши чланом уређивачког одбора „Јужног прегледа“ он ту још више развија своју књижевну делатност, и у њему објављује неколике приповетке, од којих су овде ушле: *Димчев грех* и *Мала Марица*.

Мотиви за ову књигу узети су из Славоније и Македоније. Док су први пластичнији, једрији и снажнији, да претстављају неку врсту тихе ретроспекције, сећање из далеке прошлости, из драгог детињства, дотле су други блеђи, слабији и малокрвнији, ма да и ту има појединих момената који указују на дубља психолошка запажања пишчева. И ми би баш ту желели да видимо г. Петровића да се једног дана покаже као прави приповедач тих крајева, који обилују разноврсношћу мотива.

Са необичном лакоћом израза, виртоузношћу дијалога, пластичношћу и местимичном поезијом, која провејава из ових приповедака, те их чини још пластичнијим и свежијим, књига г. Петровића је леп документ пишчевог талента.

Р. В.

Иван Блох: *Сексуални живот нашег доба.* (Књига I. Превео Рад. Меденица. Издање *Пантеона* београдског издавачког предузећа. Београд 1930. Стр. 171,8°. Цена 30 Дин.).

У последње време код нас се све већа пажња поклања сексуалним питањима, а што је нарочито вредно истаћи, и сексуалном обавештењу шире јавности. Леп прилог томе даје овим делом новопокренута „Сексуална библиотека“. О самом делу, кад оно у потпуности изиђе на нашем језику, рећи ће свој суд стручњаци. Овом приликом подвукујемо само значај превођења овог капиталног дела. А, осим тога, и успешно савлађивање свих тешкоћа око превода једног оваквог дела. Пада нарочито у очи да је преводилац успео да за највећи део стручних израза нађе леп српскохрватски народни израз.

Књига је технички добро опремљена. *S.*

СМРТ ЉУБОМИРА СТОЈАНОВИЋА

Ових дана умро је у Прагу, гдје се налазио на лијечењу, познати наш научник и филолог Љубомир Стојановић. Стојановић је рођен 19 августа 1860 у Ужицу. Пошто је свршио велику школу пошао је на даље студије у Беч, Петроград, Берлин и Лајпциг. Године 1888 постављен је за професора II београдске гимназије, с кога је положаја дошао за професора Велике школе 1893. У ово вријеме пада његово активно учествовање у политици. Год. 1903, 1906 и 1909 био је министар просвјете, а год. 1905 министар претсједник и министар унутрашњих дјела. Године 1910 постао је држ. савјетник, али је брзо дао оставку и на тај положај и на државну службу. Од год. 1913 до 1923 био је секретар Српске краљевске академије, али је и на тај положај дао оставку.

Политички рад пок. Стојановићу био је споредан; главно поље његовога рада била је наука, с којом се почео бавити од ране младости. Ученик Миклошића и Јагића наставио је њихов рад у издавању старих наших споменика и може се слободно рећи, да је овај рад био искључиво у његовим рукама кроз пуних потоњих 40 г. Немогуће је побројити све његове радове ове врсте; ми ћемо се ограничити само на најглавнија дјела. Г. 1898 издао је фотолитографски најскупоцјенији рукопис старе наше књижевности Мирослављево јеванђеље. Пред издањем је исцрпна студија о језику и тексту јеванђеља. Позната је његова едиција „Стари српски записи и натписи“ у шест књига (1902—1926). Овдје је прикупљено преко 10.000 записа од год. 916 до 1899 и често су врло важни за нашу културу — а донекле и за политичку историју нашега народа. Треће знатно његово дјело ове врсте су „Стари српски родослови и љетописи“ (1927), пред којим је исцрпна и темељита расправа о љетописима уопште, о њиховим изворима, времену постања, а нарочито о њиховој важности као историјских извора. Четврто и потоње му је дјело ове врсте „Старе српске повеље и писма“ од којих је изашла књига I. (1929) Ово дјело засновано је у три књиге и треба да обухвати повеље од најстаријих времена до половине XVI вијека. Друга књига остала је у рукопису готово довршена.

Нарочито је познат Стојановић као издавач Вукових дјела: Народне пјесме књ. I--IX (1891—1902); Рјечник (1898); Преписка књ. I—VII (1907—1913).

Бавећи се Вуком написао је исцрпну књигу: „Живот и рад Вука Стев. Караџића“ (1924) на основу нове грађе, коју је махом црпио из Вукове преписке.

Пок. Стојановић бавио се и школском књижевношћу. Његова српска граматика за средње школе, писана 1891 године, још и данас је у употреби у нашим гимназиама. И граматика старосл. језика, (1892) док се год учио стари слов. језик у гимназији, употребљавала се стално.

Љуба Стојановић био је познат у нашој средини. Потоњи пут био је на Цетињу у љето 1928 године, гдје је читаво вријеме свога

боравка провео у Музеју преписујући једну непознату Немањића повељу. Мени је дао у задатак да спремим повеље Црнојевића. Кад сам му рекао, да тај посао неће бити тако брзо готов, одговорио је, да не треба хитати, јер ће те повеље ући у трећу књигу, која ће изаћи из штампе тек 1933 године „коју се надам — изговорио је уз благи осмијех — да ћу доживјети“.

На жалост није доживио ни другу књигу! На жалост науке и многобројних његових пријатеља и штовалаца заклопио је своје уморне очи, кад је још био пун снаге и пун основа за велика и капитална дјела.

„Записи“ нарочито оплакују у њему свога вриједнога сарадника, који им је слао своје прилоге, кад је год доспијевао од свога великога и заморнога рада.

Нека му је лака земља и вјечан спомен у нашем народу!

Д. Вуксан

САДРЖАЈ

Страна

Р. Ковијанић: Ка проучавању народног песника 1
Р. Меденица: Мотив о судару оца и сина (I) 8
М. Настасијевић: Недозвани (драма, 2) 16
М. Ђилас: За спас душе људске 24
В. Властимировић: Балада о напуштеној кући (песма) 27
О. Делорко: Хотел (песма) 27
Ђ. Радовић: Ведрине (песма) 28
В. Кукаљ: Чежња за кршним завичајем (песма) 29
Д-р М. Лутовац: Културни споменици у Бихору 30
Д-р Лазо Томановић: Из мојих успомена 33

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР:

Л. Пејовић: Битка на Крсцу 1877 37

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:

Н. Бартуловић: „На прелому“ (Е. Финци) — Кл. Ане и мајерлиншка драма (Р. Варнле) — М. Ракочевић: „Морачанке“ (Д. Мајић) 46

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА:

Књижевне и културне ревије у Загребу (И. Фрол) 52

ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД:

Пословање банака у 1929 год. (Ст. Даниловић) 53

БЕЛЕШКЕ:

Г. Божовић: „Са седла и самара“ (В. Л.) — Литерарне приредбе у Загребу: Матинеја хрв. младе лирике; Д-р Л. Марковић „Лирика Мирослава Крлеже“; М. Крлежа: „О нашој казалишној критици“ (И. Фрол) — „1930 на Југу“ (Р. В.) — П. С. Петровић: „Годину дана“ (Р. В.) — И. Блох: „Сексуални живот нашег доба“ (S) 59

Смрт Љ. Стојановића (Д. Вуксан) 63

ЗАПИСИ излазе почетком свакога месеца у свескама од по 4 табака (64 стране) велике осмине.

Уредник и одговорни уредник Душан Вуксан. — Уређују: Илија Зорић, Радосав Меденица, Милан Вукићевић и Видо Латковић.

Рукописе откуцане на машини или врло читко писане треба слати на адресу: Уредништву ЗАПИСА, Цетиње. — Рукописи се ником не враћају.

Претплата износи за Југославију годишње 100 дин. За иностранство (Европу) 130 динара годишње, 65 динара полугодишње. — За Америку 3 долара на годину.

Претплата се шаље непосредно Администрацији „Записа“, Цетиње, или чековном уплатницом на чековни рачун број 6209 код филијале поштанске штедионице — Сарајево. Претплата се шаље унапред.

Сваку промену адресе треба јавити Администрацији најдаље до 15 у месецу.

Власници, за уредништво: Илија Зорић и Видо Латковић.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VII, свеска 2 — Август 1930

НЕКОЛИКО МИСЛИ О ВАСПИТАЊУ ОМЛАДИНЕ

Васпитање омладине треба да је прва брига свих народа. Она то и јесте тамо где се мисли на сутрашњицу, на будућност. Они народи који занемаре васпитање омладине, пре или после, морају опадати, можда и пропасти. Једна енглеска пословица вели: „Дете је отац човеку“. У истини дете прави човека. Човек ће бити онаквим, какав је као дете упућен. И зар да се не поклања стално и увек озбиљна пажња васпитању претходника човековог?

Три су фактора васпитања: кућа, школа и друштво. Са ових неколико редака намерни смо само да изнесемо неколико напомена и учинимо неколико сугестија, које се могу тицати сва три ова фактора. На позванијима је да одреде васпитни систем, да утврде шта мисле да праве од подмлатка народног, а ми допуштамо себи само толико, да кренемо извесна питања која су у директној вези са васпитањем његовим. То чинимо тим пре, што у сливу незадовољства са данашњим васпитним поретком кап је и нашег незадовољства.

Незадовољни смо са данашњим генерацијама што су и сувише чулне; што трче за богаством, што занемарују оно нематеријално, духовно; што губе душу да би нахраниле тело. Данашњица изгледа као да се заверила противу честитости и мушкости. Храброст јаких душа сматра се пороком. Не жели се разборитост и независност у мишљењу. Знање се ставља у службу заробљавања духа, јер се поставља као смер живота: што боље живети и по сваку цену створити могућност за то. Рђави обичаји и расипништво односе превагу. О слободи духа и карактерности не брине се. Стварају се услови да се изради тип човека саможив, чулан, без моралних скрупула, човек коме је све допуштено што му годи а забрањено само оно што му не служи. Такав никад не уздиже друге какве интересе изнад својих. Индивидуалан је до анархичности, и готов да се направи свим, само да постигне што жели, а то је бољи и луксузнији живот. За њега увек више значи блесак и сјај, ма како прибављен, него скромност и умереност. Сиромаштво сматра неопростивом погрешком. Може се бити неваљалим и неморалним али не сме се бити сиромашним.

Саможиви и чулни тип данашњице морално је ружан, он учи свега једну вештину, да својој личности стави у службу све. Пред старијим и јачим пузи као црв, над млађим је готов извршити насиље до уништења личности. А увек, у сваком случају, има празну душу, хладну и одвратну. Човека цени по спољашњем, а не по унутрашњем — духовном. Више цени кесу него душу. „Боље пун порок, него празна врлина" — то је његово гесло. Чедност, поштење, уздржљивост и пристојност само су пусте предрасуде прошлости. Храброст је цењена само у колико служи прибављању средстава за бољи живот. И у добу кад се израђује овакав тип човека мора се помишљати на будућност, јер се са таквим менталитетом не може очувати ни једна добра тековина људска: ни држава, ни социална организација, ни цивилизација. Сва су друштва и све цивилизације пропадале кад су пропале врлине народа, који су их створили и чували. Будуће грађане треба васпитавати тако, да буду способни да бране тековине културе и цивилизације и да их унапреде.

Досадашњи се васпитни систем преживео. Његове резултате видимо. Они су незадовољавајући. Он је дао извесне добре резултате, али под другим приликама. Данас треба помишљати о његовој допуни, ако не и измени. Ако не можемо на пречац изменити менталитет друштва или породице, можемо систем и дух школског васпитања. На будуће генерације треба деловати преко школе. Увек треба почети одакле је налакше. Лакше је изменити дух који веје у школи, него дух који влада у друштву.

Основна измена коју тражимо у васпитном раду јесте да се обрати већа пажња на стварање човека, него на упознавање ствари. Човек треба да је прво, а знање друго. Знање се може увек стећи, а човек не може увек створити. На шта ће знање, ако немамо човека? Школа треба да ствара људе поносите, готове пре да стварају него да се понизе; људе способне да осете туђи бол и туђу нужду, и увек готове да помогну другоме. Човек морално биће, са развијеним осећањем љубави за друштво, за себе равне; човек уздржљив и скроман, са укорењеним осећањем дужности и са храброшћу да се бори против зла и порока — то је чему треба да тежи целокупно васпитање.

Љубав и симпатија за друге основ је племените и честите душе. Љубав је основ породице. Она је моћни покретач свега доброга у друштву. Шта би било од људског друштва кад не би било симпатија и пријатељства? Млађе нараштаје треба васпитавати да воле људе, да имају симпатија за оне који пате, да цене и љубе оне који се боре. Саможивост је порок, она чини свирепим друштво у коме царује. Она је антисоциална. Њен је прародитељ мржња. А мржња никад и ништа добро није урадила ни донела. Она је зао саветник и рђав друг. Треба створити тип човека који воли, а не мрзи; човек који је готов да помогне, а не само да искористи ближњега.

Смер васпитања мора бити да се створе слободни поносни људи. Слободан човек је прави човек. Роб је, као и ропство, назадак човечанства. Слободним људима дугује за постанак све оно, што су људи добро учинили. Ропство и мрак душе нису створили ништа сем

чемер и јад, који срамоте човечанство. Поносне и слободне душе чине част роду људском, оне бране и држе цивилизацију људску. Слободан човек мора бити и храбар човек. Слобода, понос и храброст три су лица исте ствари. Оне тако лепо пристају појединцу као и народима. Подмладак треба спремати да буде слободан, храбар и поносан. Васпитачи не треба да забораве ове незаборављене речи Сен Бева: „Ако уважаваш подле људе и сам си подлац. Ако падаш у прашину пред богаташима — за прашину и јеси. Ако су ти идеал носиоци титула — ти си удворица и пузавац... Напротив ако су предмет твога поштовања људи од карактера, честите и јуначке душе, онда и у теби бије мушко и поштено срце". — И њих треба да предају млађима, да науче млађе да их утуве као морални императив.

Радиност и уздржљивост основ су културе човекове. Све што је доброга у свету изидано је на уздржљивости и радиности. Лењост је мајка порока. Њу обично прати сиротиња, а често и злочин. Лењи и меки људи најнижи су тип човека. Љубав за радом последња је велика културна тековина човекова. Победом лењости човек је ушао у цивилизацију. Само напорним и сталним радом он се подигао изнад животиње. Рад је више од етичког него економског значаја. Стога омладину треба упућивати на поштен рад и учити је да је рад морални принцип. Она треба да упамти да сваки успех треба да је плод радиности и марљивости. „Срећа, како каже Смајлс, човека не прави човеком, него рад". Срећу треба тражити у раду, у марљивости.

Оно што је најлепше код карактерног човека јесте осећање дужности. Поштено вршење дужности, треба да је срођено са човеком. Карактер, уосталом, почива на поштеном и савесном вршењу дужности. Да би се вршиле дужности према породици, друштву и држави треба их знати и хтети их вршити. Оно прво припада свести, ово друго моралној личности човековој. Од детињства треба децу учити да је човек вредан онолико, колико врши своје дужности.

Владати собом значи имати уравнотежену душу. То је крајњи смер доброг и правилног васпитања. Људи плашљиви, плаховити, превртљиви, који се одају најнижим страстима или инстинктима, нису прави људи. Они се нису успели уз горње басамаке цивилизације. Код њих је душа заробљена, окована. А не може се допустити да тело господари душом. Не може стога, што су обично корумпирани и порочни такви људи. Стога циљ васпитања мора бити да се човек оспособи да влада собом и својим инстинктима. „Људи се морају учити да траже срећу, али не у богаству — јер Крез није био срећан; ни у власти — јер консули нису били срећни, ни у сили ни у благу — јер су и Нерон и Сарандапал и Агамемнон уздисали, кукали и косе чупали робујући околностима и јурећи за маштама. Срећа лежи у самом себи, у истинској слободи или победи над сваким недостојним страхом, у потпуном владању самим собом, у моћи самоутехе и равном току живота кроз сиротињу, изгнанство и болест". Таква је Епиктетова срећа. Она таквом и мора бити. Срећни су само они који владају собом, јер само они могу имати душевни мир, без кога срећа не може бити.

Данас, кад се грамзи за зарадом, а она расипа на сумњива задовољства и глупе обичаје, треба омладину научити да је штедња врлина. Поштено зарадити и зарађено разумно потрошити, то је златно правило мудрих људи. Расипништво је порок. Корен је многоме пороку и и неваљалству у расипању у тежњи рђаво васпитаних људи да изгледају нечим што нису. Сјај и блесак су узрок многих несрећа и многог неморала, јер се често долази до средстава, којима се одржавају на нередован и недопуштен начин. И баш стога, што се данас ствара навика да се живи више него се може, да се иде изнад моћи, угледајући се на пусте и луде, а често и неваљале, треба проповедати штедњу, а то је што и умерен живот. Као год што богаство не чини срећу, не чини је ни расипништво. Срећи вечито теже људи и она никад није имала везе са богаством, са блеском и сјајем, са расипништвом људским. Прича се за једног источњачког деспота да је тражио кошуљу најсрећнијег човека на свету да би је обукао и излечио се. Кад су његови улаци нашли таквог човека и обрадовали се што ће му скинути кошуљу и однети деспоту — нашли су да тај најсрећнији нема кошуље. Срећа је могућа и у сиротињи, али није познато да је некад окућила кућу у расипништву и у немарном животу.

Младеж дакле треба учити да воли друге људе, да буде поштена и храбра, да буде поносна и слободна, радљива и уздржљива, да влада собом и врши поштено своје дужности, да се чува расипништва и неумерног живота. Нарочито да не буде горда и подла, да не постане удворичка и просјачка. Ханцел даје овакав савет младићу: „Буди и остани сиромах и онда кад други око тебе долазе до богаства лажом и преваром; буди и без власти и без положаја и онда кад се други до њих понизно допросе; откажи се милостивог стиска руку за којим други пузе и превијају се. Уви се у своју сопствену добродетељ, па ако оседиш поштено живећи, а ти онда поштено и умри“. То је прави савет младом човеку да постане човеком.

У данашњем школском васпитном систему стоји једно празно мјесто. Оно је у стварању човека. Не заборавља се, да се дете и младић упознају са свим у природи и са историском прошлошћу. Али, не стигне се да се позна са собом и да се посвети дужна пажња формирању његове моралне личности. Оно прво је друго, а друго прво. Човек је последња брига данашње школе. Добрим делом стога и имамо подмладак са којим не можемо бити задовољни. Чини нам се, да би требало поћи другим редом: треба образовати човека да постане прво, а прибирање знања друго. Живот је довољно дуг да се може научити оно што је изван човека; али је доба кад се формира човек доста кратко да би се смело пропустити. У стварању карактера треба журити тим више, у колико друштво рђавим примерима утиче штетно на душу младежи.

Правилно и добро васпитање младежи има огромни значај како социални, тако национални и државни. И друштво и држава и нација имају интересе да будући њихови чланови и грађани буду људи који воле истину, јер је истина лепота човечанства; да не буду осенчени песимизмом јер је само оптимизам снага човечанства, да буду поносни, храбри, честити, радни, издржљиви, образовани — да буду упорни и издржљиви у добру раду. У жељи за таквим подмлатком, написани су ових неколико редака.

Јован Ђоновић

МОТИВ О СУДАРУ ОЦА И СИНА
(ПО НАРОДНИМ КЊИЖЕВНОСТИМА)

(Крај)

Византиску верзију претставља песма *Андроников син* која припада кругу праве националне епопеје византиске, *Дигенис Акритас*, названој тако по главном јунаку Дигенису, јуначини и витезу, чија дела чине основу овога спева и падају у средину X века. Крумбахер мисли да ова редакција песме припада XVII веку.

Арабљани нападоше Андроника и заробише његову лепотицу, која имаше дете под појасом и очекиваше час рођења. Дете се роди у тамници и мајка га отхрани млеком, мрвицама хлеба и медом. После годину дана дохвати се дете мача, после друге и копља, а кад је било у трећој години, важио је као јуначина (паликаре), и није се никог плашио, чак ни Петра Фоке, ни Никефора; чак ни Петротрахила од кога је земља дрхтала.

Изведоше му једном парипа, а он се вину на њега и оде. Ободе га пут брда и тамо затече Сарацене како се вежбају у скакању.

— Тако скачу жене рече им он, и то бређе, не витке. Ево овде девет ваших парипа и мој десети, опашите ме троструким ланцем и завежите очи троструком врпцом, навалите на леђа триста кила тешког олова и завежите ноге гвозденим оковима, па да видите шта је скакање Грк-јунака!

Кад учинише све што је рекао, трже он, те прекиде ланац, стресе олово с леђа, окове с ногу, прескочи коње и ободе у поље.

— Драги сине, говораше мати опет сину, ако пођеш к своме оцу, учини ово: ако те три пут не закуну, не силази с коња. Сви су остали шатори црвени, а црн само шатор твога оца. — Он учини као што му је мати рекла. Андроник га поздрави и захтеваше да сиђе с коња.

— Реци, младићу, од кога си рода, где ти је порекло а ко су ти родитељи!

— Ако ме трипут не закунеш, нећу сјахати!

— Ако потегнем мач, онда ћу те заиста заклети, додаде отац.

— Ако ти извучеш свој, и ја имам један, примети син. Тако се нижу даље претње док Андроник најзад не попусти.

Онда син скочи с коња и одговори да је Андроников син и како је рођен и одгајен. Андроник се загледа у њ, сузе га облише и поче хвалити Божију милост.[1])

У једном слабо очуваном одломку песме о Андроникову сину, који саопштава Бидингер [2]), и где је позадина песме Цариград, а Турци робе и арају место Сарацена, отац и син се туку, али се песма прекида и не дознаје крај. Ту се види, између осталог, да неки од противника призива и Бога у помоћ. О борби се каже: „Дођоше и ударише се мачевима, поломише их и ударише се песницама; он (по свој прилици отац) удари Ксантиноса да му крв изби на грло“.[3])

Песма о Андрониковом сину, претстављa, као што се види, лепо очувану легенду о судару оца и сина, без трагичног исхода, али њена традиција свакако је имала и трагичан исход, јер се то види донекле и из поменутог фрагмента.

За ову песму хоће Бидингер да нађе историску позадину у животу Андроника I, из породице Комнена, с краја XII века. По извештајима хроничара Кинамоса и Никетаса живот овога окрутнога владара нуди одиста аналоге за све главне мотиве у песми (напад Сарацена, тамновање женино, љубав према деци, скакање)[4]). Међутим, остале личности (Фока, Никефор, Петротрахило[5]) заузеће Крита) припадају крају X века. Зато је много вероватније мишљење Крумбахерово [6]) да се овде мисли на Андроника Дуку чија је кћерка, по епу *Дигенис Акритас*, била мајка Дигенисова.

Али на ова имена, као ни на имена у нашим народним песмама, по свој прилици не треба обраћати велику пажњу и доносити по њима какве закључке. Имена, нарочито кад су везана за какав важан догађај у историји једнога народа, као што је овде заузеће Крита 861 године, постају обично типична јуначка имена и као таква се уносе у песме. Да је тако и овде, показује и једна песма у збирци Бернхарда Шмита[7]). У песми, чија садржина иначе нема никакве везе с песмом о Андроникову сину, помињу се сва ова имена сем Андрониковог. Ту Фока, Никефор и Тремотрахилос (покварени облик од Петротрахилос, од кога и овде „сва земља дрхти“) иду да просе за Константина младу Арбанкињу. Та песма нас овде иначе не интересује, али својим епским понављањима показује интересантна подударања са том фигуром у нашим народним песмама.

Од три руске верзије, на које се углавном своди обрада овога мотива у руским билинама, саопштена је већ она о боју Илије Муромца са сином. Друга, о Сауру Левадиновићу, износи по Бусеу, углавном ово:

[1]) Emil Legrand, *Collection de monuments pour servir à l' etude de la langue néo-heleniqu*, Paris 1874, I, 186.

[2]) Max Büdinger, *Mittelgriechisches Volksepos, ein Versuch*, Leipzig, 1866, 28.

[3]) Ibid. 30.

[4]) Ibid 5—12.

[5]) Петар, велики јуначина, који је у једном двобоју ударио копљем свога противника тако снажно да му је изашло на леђа. Надимак „трахилос“ (шија), мисли Бидингер да је војничка досетка, јер је Петар био евнух.

[6]) Geschichte der Byzantinischen Literatur, 833.

[7]) Bernhard Schmidt, *Griechische Märchen*. Leipzig, 1877, 198—205.

Саур Левадиновић иде да осваја царства. Жена му у отсуству роди сина, који је већ у седмој години јак као џин и чини јуначка дела. Побеђује сам сараценску и татарску војску. Саур је, међутим, одавно допао ропства. Притешњени опасношћу сете га се његови господари, па му обећају слободу ако победи страшног и опаког туђинца. Настаје љут бој између њих, и Саур напокон победи свога противника. Сад се Константин, његов ривал и син, казује ко је, и они падају један другом у наручје.

Трећа, Иван Даниловић и његов отац Данило Игнаћевић, показује извесне нове мотиве. Руске билине о овом мотиву и не могу се свести на један тип, зато их овде све и саопштавамо.

Неверни цар, прича се тамо, сазнав да су у манастиру отишли киевски јунаци, особито Данило, полази на Киев са великом силом и изазива на двобој. На позив цара Владимира одазива се дванаестогодишњи јунак Иван (Михаило), али га Владимир не пушта, јер је сувише млад и мален. Али Иван полази својевољно против непријатеља и с благословом мајчиним. Сврати и код оца у манастир. Старац Данило одвраћа га као и Владимир, али, видећи га решена, благосиља, даје коња и сву витешку опрему. Иван иде против Татара и напада их. Одруби главу противнику, натакне је на копље и враћа се кући. Отац га угледа из далека, па мислећи да је Татарин, хоће да се бије с њим, али се син каже на време.

Неће бити без интереса, надати се, ако се овде дода и једна прозна руска обрада истог мотива. Ово у толико пре јер извесни научници тврде да је овај мотив ушао у песме из „прозаичког причања“.

Велики јунак, Јеруслан Јеруслановић[1]), иде да тражи свога оца. На том путу дође до некаква града и звизне јуначком звизгом. Његов отац, чујући то, одлети одмах на своме коњу да види незнанога делију. Међу њима одмах почиње мегдан, јер се нису познали. Отац је могао убити сина, јер је био јачи, али му је било жао младога момка. Усто је одједном опазио на руци момковој некакав камен по коме је одмах познао свога сина. Тако се све добро свршило: отац се са сином вратио својој жени коју је већ одавно био оставио.

Ове верзије, иако и сувише украткo испричане, надамо се, довољно илуструју наш предмет, да је дометање слабијих обрада потпуно непотребно.

Прво питање које се овде намеће било би: у каквом односу стоји ова група према првој. Битна разлика је, као што је већ речено, ведри место трагичног завршетка. Како је, дакле, извршено то ублажавање? Бусе је овде изнео једну хипотезу, за коју мисли да је

[1]) Maretić, *Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici*, *Rad* 97, стр. 69.

сигурна, и по којој би пре најстарије француске обраде, дакле негде око 1170 г., морала постојати једна бретонско-келтска обрада нашег мотива која не би имала трагичан исход. Ова, дакле, замишљена обрада била би извор првим француским верзијама, одакле се мотив даље ширио задржавајући увек ведар исход.

Разлози које Бусе овде наводи, иако су вероватни, морају се с резервом примити. Усто, он готово долази у контрадикцију са самим собом кад пориче самосталност прве француске обраде. Даље ћемо видети и какву теорију заступа он о постанку овог мотива. О промени трагичног у ведри завршетак каже он: „Под утицајем француске епике следило је преображење старе трагичне приче о Хилдебранду и његовом сину у једну такву са помирљивим исходом“. Ова тврдња може се сматрати као потпуно оправдана; ми бисмо само додали: да преображење овог мотива треба уопште тражити првобитно у промењеним схватањима, у финијем осећању, у већој питомости, и овде можда у народном карактеру. Усто је, сигурно, и хришћанска традиција имала своју реч. Исто тако ни амбицију певача не смемо занемарити кад је у питању промена мотива који се усмено пренашају. Зар би певачу било тешко, полазећи са свог субјективног схватања, изменити мотив? У средњевековном песништву имамо доста примера да се чисто литерарним путем чине у текстовима знатне промене. И преписивач је често хтео да где-где унесе „свога“, „личнога“, па кројио текст како најбоље одговара његовој замишљеној сврси. Какве тек згоде има певач у своме усменом предању! Било би, дакле, природно претпоставити да се овај преображај мотива могао извршити у Француској. Културни ниво дванаестог века француског потврђивао би ово гледиште. Зар би француски слушалац XII века могао лако веровати у — према његовом схватању — готово немотивисан, суров, дубоко трагичан и језив свршетак?

Ако се погледају сада последње верзије (из Тидрека, млађа Хилдебрандова песма, Битеролф, Милин, Берние, Дегоре, Рено, Саур, Андроников син Иван, Јеруслан) видеће се да је стари трагични мотив измењен тако да је место њега дошла победа очева, у Хилдебранду, код Тидрека у Бирниеу, Сауру, Рену и прозној обради; у Битеролфу и Дегореу победа остаје нерешена, а само у Милину побеђује син. Код Андроникова сина и Ивана Даниловића и не долази до борбе. Нема, дакле, никакве сумње да је трагичан исход старији и првобитно једини исход, а да је овај други млађега порекла. Чак и кад се не би имало хронолошких података, не бисмо се ни за часак предомишљали да то мишљење примимо.

Прилично шарени уводи ових верзија не могу играти овде значајнију улогу. Они су, што се и из самих садржаја може лако уочити, скројени готово по истој шеми. Бусе има потпуно право кад сматра да су све западно-европске верзије са помирљивим исходом са једног извора, сматрајући Француску као полазну тачку.

Дакле, сродност млађих верзија са старијим очигледна је. Млађе су само друга, „културнија“, „финија“ обрада старога, језивог

мотива о судару оца и сина. Ово детаљније доказивати, мислимо, непотребно је. То и није овде циљ, јер би тим махом понављали већ утврђене чињенице.

Узимајући у обзир велику сличност извесних француских обрада с једне, и руске обраде у Сауру, коју он овде и узима у обзир, с друге стране, Бусе тврди да су и руске обраде израсле из истог корена. Признајући да мисао на први поглед изгледа смела, налази он доказа за то нарочито у имену, које је византиског а не руског порекла, па поставља тезу да руска обрада води порекло са византиске песме о сину Андроникову.

Пут млађе „генерације“ ишао би, дакле, из Француске преко Византије у руску књижевност.

По В. Ф. Милеру, кога наводи Халански,[1] билина о боју Илије Муромца са сином показује детаље црте сличности са персиском верзијом о Рустему. Ипак узимајући извесне црте билине јаче у обзир Милер формулише гледиште, да мотив није дошао непосредно из Ирана него туђинским (овде турским) посредством претрпевши извесне основне промене; да за билину о боју Илије Муромца треба, дакле, непосреднији тип као извор, него што је иранска обрада, али оставља питање те „х“ обраде нерешено. Супротно томе мисли Веселовски, коме се придружује и Халански. Они тврде да је руска билина о Илији ближа западно-европским варинатима него источним и утврђују ту блиску везу на руским верзијама с једне и немачким и талијанској с друге стране[2]). Халански иде даље: он уводи у круг и једну српску народну песму и не сумња да су извесне руске и српске обраде позајмљене из немачког средњевековног епа.[3]). Питање, пак, откуда у Русији мотив о борби оца са сином оставља и Халански даље отворено.

По свима овим гледиштима не одваја се проблем појаве обрада са трагичним исходом од оних са ведрим. Бусе, напротив, оба проблема поставља посебно и истражује пут млађих, док за постанак старијих, са трагичним крајем, има своје специјално гледиште.

Али пут, о коме је реч, могао би к нама бити и директан, не преко Византије, како Бусе претпоставља. „Југозападно приморје балканских земаља скоро је целином припадало (реч је о првој половини XII в) француским племићима. Мореја, Епир и Албанија са њим потпадоше овоме западноме упливу који се на блиску Италију ослањаше“. „По гдекоји срећни авантуриста француски ступа у брачне свезе с великим кућама Комненовића, Ангеловића, или с богатом кућом каквог богатог арбанског и српског властелина“ [4]). Не би онда било искључено да овим путем залута на наше стране неки зборник о романтичним авантурама француских витезова и авантуриста.

[1]) Халанскій, Южнославянскія сказанія etc, 668.
[2]) Ibid. 670
[3]) Ibid. 681
[4]) Андра Гавриловић, *Историска сећања у неким народним песмама о Краљевићу Марку, Глас,* 58, стр. 118.

Ако је пут збиља био овај, или онај што га претпоставља Бусе, онда је несумњиво да је у нашој, српској, књижевности тај мотив морао оставити јачег трага, кад се има на уму блиски додир нас и Византије. „Као спојни ступањ међу причама старогрчким о Персеју, Херкулу, и словенским о Марку, Иљи и др. појављују се легендарна предања писмености хришћанско-византиске и старословенске, које повезују на тај начин у непрекидни историски ланац развића поетске обрасце словенске и грчке, а може бити и културних народа старога истока“[1]) мисли Халански. У том случају би било најприродније претпоставити да је византиска књижевност била и за нас посредник. Спев *Дигенис Акритас* пренесен је и у Русију. Прелаз његов у руску књижевност „учињен је вероватно посредством јужнословенских превода чији се трагови могу још приметити по појединим речима и изразима рускога текста *Живот и дела Дигениса Акритаса*“[2]). Кад би, дакле, и у нашој књижевности нашли верзије које би показивале близак однос према рускима, а не би стајале далеко од западно-европских, онда би хипотеза Бусеова била тим вероватнија, готово утврђена. Мора се, међутим, одмах додати да код нас, у колико је нама познато, бар у народним песмама, нема овог мотива толико чистог и изразитог, да би се њиме горња претпоставка могла сасвим поткрепити, бар док се у византиској књижевности не нађу још докази за то. Оно што ми имамо толико је измењено да при површном гледању веза изгледа и сувише слаба. Да ли, и уколико ти мотиви наших народних песама могу доћи овде у обзир, видећемо другом приликом.

Радосав Меденица

---

[1]) Халанскій, 277.
[2]) Krumbacher, 830.

НЕДОЗВАНИ

ТРЕЋИ ЧИН

Неколико дана доцније. У врту пред кућом. Вукашин извањен у плетеној столици, спава. Књига му на крилу.

Станојка (дође. Носи му чај). Еј, лењштино готованска!.. И кад пре заспа, убила те данашња Петка!.. Дабогда се не пробудио мајци, смирила би се кућа од твоје уке! (Гледа га). Пази какав је, к'о да га је вештица родила, матора она куса!.. (Смеје се). Аја, не буди се та вера!.. Овако ћу ја тебе!.. (Повуче га за нос).

Вукашин (тргне се иза сна). Шта је, девојко?

Станојка Чаја сам ти донела да липаш!.. Овај, 'оћу рећи!..

Вукашин Да липам, да липам, добра реч!.. Мало шале у чај чика Вукашину, да боље прија!.. (Узме чај, срче). Ако, ако, девојачко је, шта каже прија па му и дај (Попије, врати јој суд). А би ли, девојко, мало бакшиша с моје стране, а? (Уштине је за образ).

Станојка Чујеш, немојде!..

Вукашин О молим тројџ невиност!.. Човек сам, у искушењу саздано, искушењу подложено биће, нê морално начело, не флуид, девојко!..

Станојка Џукела си ти, матора она што се луња!..

Вукашин И џукела, и џукела, за вољу твојој невиности!.. Видиш ону собицу, што се увукла под кров к'о врапчије гнездо!.. Ту за тобом самујем, ту нека те занесе нога у врелу моју самоћу!..

Станојка (одлазећи, јер се надао за њом). Јој, што ћу да ти натакнем ове судове на главу!..

Вукашин За мене сиромаха, о, милоште ми безмерне, к'о црва да ме згизи твоја нога!..

Станојка Јој пусто, што ми нису комотне руке!.. (Замакла је, Вукашин за њом. Чује се тресак судова о глави, и Станојкин смех. Тајац).

Зоран (дође са стране улице. Разгледа око себе). Ту смо!.. Зелена тараба, (погледа) ту је!.. Истина, накривила се мало!.. Плетена столица под јабуком! (погледа) ево је, плетена, нема шта!.. Жута кућа у дну баште!.. (Погледа) Јесте била је некад жута, не би ти шкодило да те мало прикрече!.. Али

важи! (Извади писмо из џепа). Овде му то све пише, али ја више волим да запамтим ствар, него да се после петља и сричем туђе шкработине!.. Само ми још Вукашин нема!.. Где ли се та њушка завукла? (Опази га). Ала, упеца си, бато! Банку бих сецовао да си ти!

Вукашин (дође. Још се таре по глави). Шта је, мали човече? Ове јабук и дуње ђаволски миришу, па те позвале да мало свратиш, а?

Деран Па... како да кажем... чика Вукашине!..

Вукашин Шта бре, име ми знаш!..

Деран Пише овде!.. (Пружи му писмо). И на челу вам пише!.. Нисам ја неки слепац!.. Вукашин тек нема шта!

Вукашин (повуче га за уво). Хм, добра си ока, чикове!.. (Отвори писмо). И добре ми гласе доносиш!.. Хајд', бирај 'оћеш јабуку, пуна недра да си набрао, разумеш, пуна недра!.. Само лоповски, знаш, да те не примете, па се губи онамо преко тарабе!.. Уши ћу ти почупати, ако не будеш на улици док не избројим до сто!.. Марш!..

Деран (салутира). Разумем!.. Лаф си, нема шта... (Отрчи).

Вукашин (сам. Опет прочита писмо). „Припреми Николу, припремљен је драма. Твоја Мира" — Хм, твоја, онако у помисли сну!.. Рапавом Вукашину по шарену лажу на дан! Слађ је гризе него истинску јабуку!.. А што гладан увек остане то је баш оно, продубљује глад, гладан пас тек тај вер лаје, верније уједа!.. (Погледа у писмо). Твоја Мира!.. Сва чија Мира, само ако си мајстор да покренеш чапкунос точкић, и ако ти није рапава кожа, к'о при Богу теб Вукашине!.. (Опет гледа у писмо). Примљена драма!.. Пр љена, примљена!.. Зар тебе неко да одбије, слатко моје Ти си ту драма, а оно је гомила шкработина!.. Ех, пус ли пусто!.. (Примети нешто, повуче се).

(Дођу Никола и Бранкица са стране куће, у разговору).

Никола Неправду сам ја теби учинио, прекинуло се између нас Бадава ми прашташ, кад и они тонови твоји, па ме пре коревају!..

Бранкица Никола, кунем ти се!.. Није тако!..

Нилола Можда и није, али ја осећам да јесте, и ту нема ви лека!.. Само, то ме буни, откуд неправда, кад је, бр скривио!.. Као ђаво је крив!.. Замисли, на Миру да срне!..

Бранкица (пренерази се). Шта ти то говориш!.. Преварила те, је на њега насрнула!.. Слеп си ти!..

Никола (сад се он пренерази). Она на њега!.. Боже мој, а ја да помислим и на то!.. Онда је јасна неправда!.. (Тргне Не, не!.. И да је тако, ја опет њој прво верујем, запам Бранкице, њој прво, па вама свима!.. (Неугодан тајац). они твоји тонови, теже ми падају него да ми се кров главом руши!..

Бранкица Значи, више не треба да ти свирам!..

Никола Гле збиља, значи!.. (Преклињући). Спасла би ме Бранкице!.. Не знаш ти како је мени!.. Ни реда више не могу да напишем!..

Бранкица (тешка срца). А можда ти моје присуство смета?

Никола Шта, зар сам ја то помислио?

Бранкица Помислићеш, ако ниси!.. (Кршећи руке). Ја видим а то морам, нема за мене места у овој кући!.. Али куда, забога, куда да се девам!..

Никола (сине му). Гле збиља, па ти имаш куда!.. Поведеш се лепо за срцем, а оно само зна коме ће те одвести!.. Ништа простије!..

Бранкица Тераш ме из куће!.. Ништа простије!..

Никола Шта, зар те терам? Како то? Ја не знам да ли те терам!..

Бранкица Видим и ја да не знаш!.. Не љутим се ја на тебе!.. Ниси ти крив!..

Никола Нисам крив!.. Онда је Мира, је ли? Ето, то мене боли!.. Мислиш, ни толико нисам способан да будем крив!.. Запамти Бранкице, ако је где и посрнула, мојом је то кривицом, спутао сам је!.. (Тајац.) Него ти спасавај себе, покупиш лепо све своје, одеш, дао Бог имаш коме. Кажем му, никог немам осим тебе!.. Он те прими раширених руку!..

Бранкица (која се за све време разговора уздржавала од плача, не могадне даљ). Такве речи!.. Мени!.. Није те срамота!.. (Заплаче. Оде плачући).

Никола (слеже раменима. Остане укипљен).

Вукашин (појави се). Нешто си ми убледео песниче?.. Пију те Музе ноћу, шта ли?..

Никола (смешећи се жалосно). Сад оне мене, је ли?

Вукашин Сад оне тебе, јесте!.. Него, слабо си ти пиће: скапаћеш и ти од њих, и оне од тебе!.. Нешто сам данас учитељски расположен, сит бих да се неког наплевим, згодно си ми наишао под руку!..

Никола Почупај ми слабости, па ни мене неће бити!..

Вукашин Тебе и онако нема, него ја ради свог задовољства!.. (Промени глас). А шта ти, море, не припазиш на ону твоју жену!.. Пустио си је, дигла барјак!.. Или ваљда мислиш, брак је сабирање, а сабирци могу ићи ма којим редом!..

Никола (у недоумици). А је л' ти то вређаш?..

Вукашин Боже сачувај!.. Отварам слепцу очи!.. А ти певаш овде: крилата је она, лети!.. А цела варош у глас одговара: барјактаруша је она, овија!..

Никола (блед, уздрхтао). А твој глас запара у душу најсвирепије, јер си гад, онај најгори!.. (Дигне руку да га удари). Ништа!.. (Спусти је).

Вукашин О, брате!.. Ни ту сласт не усуђујеш се окусити!.. Де дигни руку, удари ме, да видимо и то чудо!.. Неће овч крв, неће!.. (Дрмуса га).

Никола Не дрмусај ме, забога!..

Вукашин Што ће ми твој додир!.. Додирујући жену и оплодићу је!.. А тебе, тебе, нека те!.. Ти си кључ без катан катанац без кључа:.. откључаваш маглу, у ковчегу слепим катанцем чуваш тајну шарене лаже!.. Човече, нека (Извали се у наслоњачу, чита).

Никола (узнемирен, звера свуд унаоколо). Вукашине, где је моја Мир

Вукашин Не чувам ја туђе козе!.. (Даље чита).

Никола (и даље узнемирен. Тргне се, пође у назад, онда у напред: Мазулино).

Мазулино (сигурно је оклевао најпре око капије, онда зажмурио и уш

Никола Врло добро, Мазулино!.. Ти сам да је за руку одвед Стидљива је она!..

Мазулино (погледа га у чуду, слеже раменима. Вукашину). Побогу, зар још овде?

Вукашин У овом тренутку само телом, драги господине!..

Мазулино Збиља требало би те истући!

Вукашин И ја кажем, али веруј нема ко!

Мазулино Хм!.. Зрео си за устабашу вуцибатинског еснафа!.. Ђ да те носи!

Вукашин Е, камо да хоће!.. Бар би се овом човеку скинуо с кол (Показује на Николу). Што је много, много!..

Мазулино А мене, признај, Вукашине крајње је време да ме се јед сетиш!

Вукашин Хе, хе!.. Не бих ја тебе заборавио, и да се никад не ср тосмо, а камо ли, хе, хе!.. Све ми се чини, још у ран животу, погано се негде закачисмо, па се ово на оно довезало, ако по чем верујем у сеобу душа!..

Мазулино (насмеје се). Бестрага ти глава!

Вукашин Што да не, што да не!.. Колико мени, толико теби, да се у бестрагу негде опет овако лепо састанемо!

Мазулино Може, може, ако ништа, бар за оне франке, знаш!.. ако се тамо негде не обрачунамо!..

Вукашин Ни тамо, ни тамо, кунем ти се самим собом!..

Мазулино (одмахне) Врло важно!.. (Пође у правцу куће).

Никола (који се расплинуто смешио њиховој борби речима, или Бог чему, за Мазулином). За њено добро, Мазулино, за њ добро!.. Ако не хтедне, на рукама ти њу!.. Јогун је она!..

Мазулино Ћути срамото!..

Никола (Увуче главу у рамена).

Мазулино (оде)..

Вукашин (метне књигу у џеп, устане, гледа Николу, као да га првипут види). Бога ти, човече, беше ли ти неки Никола Бељаковић, песник по занимању, овдашњи?.. Ако јеси, и ако си при себи, одмакниде се, имам за тебе пријатну вест: — Некаква драма изводиће се, трудом и жртвом песникове жене, — а сочна је, пуста, у телу, — телом својим платила, за колико поезијом не стигао муж, па сад, кажу, све је у реду, и не може боље бити!.. Само се као мало прибојали да се ти, песниче, однекуд не побуниш, па ми поручују да те припремим!.. Ево, на, пише!.. (Потури му Мирино писмо).

Никола (узме писмо). Гле збиља, пише!.. Па је ли ово истина, Вукашине? (Испусти писмо).

Вукашин Боже сачувај!.. Истина је нешто недокучно цело!.. А ово је само бедни отпадак, обична стварност, песниче, какву је чулима у будном стању опажамо!..

Никола Јесте, јесте, чулима, стварност!.. Па шта сад, научи ме, Вукашине, ја не знам!..

Вукашин (плане). Јер си дедак, онај рогати!.. Камџијом ти по њој!

Никола (стукне). Како ти то мислиш, камџијом?

Вукашин Онако лепо, шинеш одовуд, шинеш одонуд! Па још једном, па још једном, док се не истера лудиња из жене!..

Никола (безазлено). Не појмим, чему то: истерај жени лудињу онда ни жене нема!.. (Прене). Шта је ово са мном!.. (Сети се). Боже мој, камџијом по Мири!.. Како си смео, Вукашине, како си смео?.. Морала је она, зар не видиш, и телом својим, јесте и телом!.. За колико не стихом да је дижем у звезде!.. У звезде се њој хтело!.. Мали сам ја за њу, зар не видиш, мали!.. Она је моја жртва, она је моја жртва!..

Вукашин Одмакниде се, братац, пљунућу те!

Никола Заслужио сам, ја не бежим, ево пљуни ме!..

Вукашин Хм!..

Никола Па шта сад? Је ли ово свршено са мном?

Вукашин (бесан). С тобом свршено!.. Никад с тобом није ни почињало!..

Никола сине му. Гле збиља, ни почињало!.. А ја се чудим откуд ми наједном крила, оно да дубљи буде пад!.. Па то онда падом почиње!.. Јер колико је она моја жртва, толико ја њена!.. (Скоро радосно). Вукашине, Вукашине, зар не појмиш, тек иза пада буде оно право, кад жртва у жртви нађе своје рођено трпљење!.. Па то је дивно Вукашине!..

Вукашин (згране се). Зар си ти такав, црни брајко?

Никола Ето такав, ето такав!.. Пољубићу те, ако појмиш!.. (хоће да га загрли).

Вукашин (повлачећи се). Нека те нека!.. И ја с' будалом ту!.. Сад ја му кажем црно, ево на, црно!.. Он нема куд, па јесте каже, црно је, али је баш зато бело, што је црно!..

Никола Па да, Вукашине, зар ти то не појмиш! Тако јасно!..

Вукашин Остави ме! Видиш да имам посла!.. (Извали се у наслоњачу, чита).

Никола (сам). Предосећам ја, наилази нешто треће!.. То ли је то треће!.. Боже мој телом својим платила!.. Чудно ли је то, телом својим!.. (Застрепи). Само то још ако не поремети: можда ни она телом својим није толико дивља, колико је слаба моја драма!.. Још само то, још само то!.. (Отме му се поглед ка улици, опази Миру). Ево је!.. (Застрепи). Па она је још дивнија, још дивнија!.. Боже мој, на што ли ће то изаћи!.. (Утетреби, повлачи се).

Мира (дође са стране улице, опрезно, Вукашин се прави да је не види, чита. Погледа у Николу. Ни по његовом држању не може ништа да закључи; Опази своје писамце на земљи. Диже га, исцепа).

Никола Опрости!.. Ја по слабости, ето, испустио!.. Морала си ти, својим телом!.. Ја једини појмим, ја једини!..

Мира [гледа га у чуду. Наједном усхићено]. Чудно си ми данас лепи! У теби нестаје човека!.. Мали мој, укипљени светац! [Пољуби га у чело]. Али тако блед?.. Да ти није зло?

Никола Шта, зар ми је зло?.. Ја не знам!..

Мира Онда није, онда није!.. Тако само светац уме рећи!.. Мали мој!.. [Опет га пољуби. Наједном ужурбано, пословним гласом]. Е сад, спреми се да идеш тамо! Све сам ја уредила, ти само да се појавиш: још твоју живу реч да чују: недостаје им, кажу ради тона!..

Никола [препадне се]. Ради тона!.. Боже мој, ради тона!.. Па ја више немам онај тон!.. Било је то!.. Забога, зар не осећаш, оно треће настаје, можда сивина нека, можда ћутање!..

Мира Добро, добро, има и за то времена! [С приметном строгошћу]. Хајде сад, спреми се да идеш!.. Знаш да не волим одлагање!

Никола [сине му у глави]. А!.. Па и то је знак, та твоја упорност, да дубљи буде пад!.. Ја се не штедим, човек и јесте у томе, да се сав потроши!.. Само још не знам, да ли твоје тело?..

Мира Трабуниш, мили мој, трабуниш!.. [Вукашину]. А ти, лени господине, ни померио се!..

Вучашвн Не дао вам Бог: ако се и ја померим, сва ће се ситнурија испретурати!

Мира Немамо увек воље за твоја преклапања!.. Хајде мораш и ти с њим, да му се нађеш!..

Вукашин [устане, гунђа]. Дадиљу ти њему! [Николи]. Хајде, слепче, кад си на мене спао да те водим!..

Никола [прене]. А шта то?

Вукашин А што га знам!.. Кажу, чека те овамо негде слава, па и ја мало да се огрејем!..

Никола Да се огрејеш?.. А откуд на једном слава?.. Шта ће ту слава?..

Мира Мили мој!.. Та прибери се, забога!.. Вукашине, ти бар буди паметан!.. Хајд', одлазите!

Вукашин [узме Николу под руку]. Хајдемо, брате Никола, видиш да се мора; па успут, онако братски, бар да прохесапимо, ко је овде већи жалосник, ја или ти! [Пошли су].

Мира [за њима]. Гордо се држите!.. Ни речи не дајте да измене! Скупо нас коштају!.. [Оду, Мира пође у правцу куће. Наједном застане, промени се у лицу, скрене међу дрвета].

[Мазулино и Бранкица, ногу пред ногу, дођу].

Мазулино Ништа то није!.. Девојка мора из куће у кућу!.. А што се овако десило, свеједно је то!.. Ти само гледај у земљу: земља овде, земља гдегод стигнемо!.. Ево, још мало, па смо на улици!.. Још мало, још мало!.. Само не осврћи се, за живу главу!..

Бранкица [осврне се. Стане].

Мазулино О, брате;.. Па ја сам ти казао да се не освређеш!.. Бранкице, немој да си таква!.. Овамо кажеш, терају ме, нема ми овде опстанка, сад наједном стала ту, не мичеш!.. Хоћеш ли ти са мном или нећеш?

Бранкица Ја морам!

Мазулино Па кад мораш, онда хајде, забога!

Бранкица Не могу ја овако!

Мазулино Па како, дођавола, можеш?

Бранкица Не знам!.. Остави ме!..

Мазулино Јаој, шта да радим с тобом!.. Тако ми Бога, узећу те на кркаче ко циганка дете... И ко пита, и ко не пита, објаснићу му: Знате, она мора, али не може овако, и немојте се чудити, јер свашта на овом свету!.. [Пауза]. Па добро, на чему смо?

Бранкица Мучиш ме ту!.. Ето, везало ме, не могу!..

Мазулино А, везало!.. Па лепо, шта, Бранкице, кажи, да одрешимо и то чудо!..

Бранкица Не може се то одрешити!..

Мазулино А, не може!.. Онда ништа!.. (Пауза). Ово, брате, нема смисла!.. Бранкице, реши се забога!.. Има свега два пута, бирај Бранкице, или са мном на улицу, или сама у кућу? Дакле?

Бранкица Опрости!.. Ја морам овако!.. (Врати се погнуте главе).

Мира (појави се, прсне у смех).

Мазулино С вама нису чиста посла!.. Лечите се, забога!..

Мира И ви мени тако!.. Зада бол, и онда, и онда још свирепо лечите се!..

Мазулино Зар ви, збиља, немате стида?

Мира (дрско, у љубавном наступу). Немам! (Уноси му се у лице). Човека себи тражим, човека!.. Насушни сте ми, Мазулино, ја не могу без вас!..

Мазулино Чудно нам се мимоилазе срца: ја опет не могу с вама!.. (Окрене јој леђа, оде нагло).

Мира (за њим). Мазулино, Мазулино!.. Оде!.. Срећан му пут!.. (Сама). Зар збиља нема за мене човека!.. Наћи ћу га, ма и на крај света!.. Ма нестало ме тражећи!.. Мазулино, бедник: препао се да га не заробим, а ја господара себи тражим!.. Господара!.. Јеси ли га само сгворио негде, Боже, наћи ћу ја њега, ма и на крај света. (Насмеши се, учини покрет као да би да полети). На крај света!..

Момчило Настасијевић

МУЧЕНИЦИ

ЈЕДНА СВЕЧАНА СЈЕДНИЦА

Пок. *Симо Шобајић* био је неко време у емиграцији у Америци. Интересовао се животом наших исељеника и писао о томе. Ова цртица нађена је у његовим хартијама. Уредништво ју је добило љубазношћу г. П. Шобајића.

Био сам позван на свечану годишњу сједницу српског друштва „Јединства" у Чикагу. И „Јединство" је члан великог савеза „Слоге", који броји до 10.000 чланова све Срба радника америчких, а циљ му нека врста примитивног осигурања од несреће и смрти и чување вјере и имена српског.

Прво што ми је пало у очи, кад сам ушао, био је пространи хол (сала), патосан мозаиком и застрт скупим простиркама, украшен фрескама и заставама српским и америчким, и бљештао од свјетлости електричних сијалица. Чланови друштва посједали без покрета као кипови, и само кад ми уђосмо, објаснише се шапатом: ко је од нас Пупин, претсједник савеза, и ко смо ми гости из Европе — па опет заћуташе, посматрајући једнога по једнога од нас. Били то већином радници, свечано обучени, с намјештено ведрим погледом, лица полуизнурена и блиједа, полуозбиљна и тужна, тек оставили бокет (суд за јело) и алат фабрички, са још добро неиспраним рукама и лицем од дима и гара фабричког.

Дуго смо тако ћутали. С улице је долијетао талас хуке кола, аутомобила, трамваја и колица, писка фабрика и жељезница и шум гомила свијета, који се разонођавао улицама или трчао за послом. Шум је био тако јак, да је глас имао само половину јачине, те се морало викати; а како се прозори нијесу могли отворити, у холу је морила врућина и запара. Многи су поскидали горње капуте, а други

остали само у кошуљама, трчећи сваки час по воду на чесму у стијени. Тамо, за леђима свију, висио је Вашингтон с дугом бијелом косом и ћосавим лицем, до њега Линколн с мртвим погледом и упалим образима, обојица окићени српским тробојкама; даље стијенама извјешани ликови знаменитих Срба, а на челу Св. Сава и Косовски бој, готово прекриљени заставама америчким.

Осјећао сам необично задовољство посматрајући ово српско сијело посред мора туђинштине, слушајући од свакога само српску ријеч, која је у туђини тако слатка. Јер сам и прије наилазио на Милана, Мирка и Марка, који се овдје зову Мајк, или Светозара и Стевана, којима је сада име Сем, или Петра и Павла, који знају само за Пит — гдје се у руској цркви крсте као православни, а кад их запитате ко су, одговоре вам: „Ај ам Сервијан!" (Ја сам Србин!) — јер не знају ни ријечи српски. А већ њихови очеви правили су гусле од плеханог суда за уље, и уз њих пјевали косовске јаде и јунаке српске, славили славу и жегли кандила свакоме свечару, уздисали за далеким родним крајем, за милим и драгим — и гинули по рудокопима и фабрикама америчким...

Претсједник удари неким дрветом о сто, што је значило да сједница почиње.

— Брат Лугоња, узмите друштвену ријеч!

Један кошчат, плав дугајлија подиже се у сједишту, лагано пређе залом и спусти уво на претсједника уста, а за њим тако исто лагано и без шума сви чланови и опет посиједаше с напрегнутом пажњом. Претсједник нас претстави, па благајник узе да чита годишње стање благајне, а рачуновођа за њим свој извјештај. Нико није стављао примједбе. Предложи се издатак за један пикник у близини српског гробља, и то се прими без много говора.

— А сад, брате претсједниче одбора болести, што је било ново за ова два мјесеца?

Један космат, сувоњав чојчић, ситних пламених очију, у поабаном одијелу и тешким цокулама, диже се у дну хола, па упиљи очима као припаљеним свјећицама у нас. Он поче да говори, а глас му био необично дубок и звонио шупље као напрсла осовина:

— Брате претсједниче и браћо наоколо! (Тиме су сви почињали говор). Има ново: Они два, те су били у шпитаљу (болници) од затруштине, прездрављају; изићи ће до нејељу дана. — За Јанка Марковића, те болује од реуме, и Стојана Пешића, те болује од погане болијести, нека се управа побрине да их скине члановима с врата, па на који било начин; ми их не моремо више издржават!

— Добро, брате претсједниче!

— Перко Маловић је изгубио прс'; одсјекла му га машина што кида гвожђе; и он се вама пријавио за оштету.

Чојчић је набрајао болести и несреће тако мирно и монотоно као да говори о мртвим стварима; само кад би поменуо који случај, пребацивао би тежину тијела на другу ногу и тако се љуљао као клатно на сату.

— Јован Милошев лежи пребон у Милвоки. Писа' сам некијем да га обиђу, а сад сам добио од њега писмо, у коме преклиње, да му пошљемо кога гођ: .... „Не оставите ме без брацке ријечи и брацкога погледа да умрем, е ми је то теже но сва болијес' и смрт“ . .

То подиже читаву препирку. Изгледало је да се свачијег срца коснула несрећа тога јадника, те навалише окривљавањем на претсједника.

— То је био много година наш благајник — објасни ми један члан, што сјеђаше уза ме. Ништа боље на свијету нијеси видио од њега.

— Ја не могу ништа — бранио се онај чојчић. Кад људи неће да оду, ја их одавде не могу нагнат! Веле: он болује од јевтике, па неће, боје се људи.

То је био розлог на који сви ућуташе. Чојчић настави:

— Лазару Цаковићу однијела је инџа (локомотива) руку до лакта; ено га још у шпиталу, а Милуна Јовића притиска' је трегер по слабини, ено га у незнани, сам Бог зна што ће бит' ш њим. — У Сан Лујзу погинуо је Илија Горов у Кол-мајни (рудник угља), и тамо је сахрањен. Нека се управа побрине за осмртнину, е му је брат доша' ође.

— Оће, брате претсједниче.

— Тај Илија што је сад погинуо — објасни ми мој сусјед — јединац је у оца; богат је био у старом крају веома, и расипа' је много. Отац га оћерао од куће, не би ли се поправио кад га мало муке убије, а он зажди у Америку. Шта није његов отац чинио, кад је чуо да му је син ође прости аргат, и молио је људе да га наговоре да се врати и писа' нашој управи и богорадио — залуду. Ево га, сад је погинуо.

Погледах по осталима: никакве промјене; лица исто онако спокојна, пажња свију исто онако напрегнута, као да се говорило о неком уквареном сиру, у коме нико од њих нема дијела. А сви су га познавали, и сви су знали његову тужну историју. Онај чојчић настави:

— Јовица Стршић пао је с ормадура (скеле) и вас се угрувао. Шпитаљ тражи плаћу за њега; неће да га трпе џабе, а компанија, код које је радио, неће да плати за њега ништа; чини се глува.

— То ће, брате претсједниче, управа одма учињети.

— Тај младић има само мајку — објасни ми сусјед — ође му је. Прије мјесец дана доша' је из Аурора и тај дан доша' у поса' као питур (молер). Попео се на трегере, двадес' метара високо и пао. Срећа његова те је потревио на паљевину, а да је пао на тврду земљу, не би се дизао више.

— Јакову Драговићу откинула је инџа ногу; ено га у шпитаљ. Нека се управа постара да му савез исплати осакатнину.

— Све ће, брате, управа одма учињети.

То више није била свечана сједница; мени је изгледало као да гледам саме кривце свију ових несрећа како се потсмијевају својим

жртвама. Чинило ми се као да свуда видим унакажене трупове, из којих шиба крв и пршти по гвожђу вагона, машина и алата фабричких, крв невиних, гоњевих и биједних, који бјеже смрти у крило као овце вуку у плијен. А овај рапави, шупљи глас, који ниједном није задрхтао, ни боју чак измијенио, био је једино опело и некролог толиким жртвацима и рањеницима.

— То је страшно! узвикнух ја, — толико жртава у толико мало времена! Немогуће!

Мој друг се тужно насмијеши.

— Није то ништа, рече он. То и нијесу многе несреће како их је било и како би их могло бити. Још ми овђе поштеђени смо више од оних на западу, јер ође немамо мајна (рудника), у којима су несреће много чешће. Али зато ми радимо дневно за долар и по и два, а они не мање од три. Али они више и зараде! додаде он као завидећи.

— Па зар је све до крваве зараде, још на такав начин! узвикнух ја, јер ме увриједи такво мишљење мога сусједа.

— Па зашто смо ми друго овђе? одврати он спокојно. Радим дотле док не погинем и зарађујем толико колико радим. Само, наш је посао поган; њега један Американац никад не ради, па да му даду благо. Ми смо ти, који најпогибљеније и најтеже свршавају и зато и заглавимо брзо. Шта ћу ја без језика и знања?! а још останем без новца, на милост и немилост капиталиста . . . не сматра ме друкчије во стоку. Нема фабрике у којој се не гине сваки дан, сваки час. Само то компаније таје: ко погине журно га однесу, саране, уклоне на који било начин, и ти као радник мислиш да ћеш сто година саставити у послу . . . Тек један дан те снађе несрећа . . . А колико је овђе начина за случај! . .

Мој сусјед говорио је очевидно истину.

— И ти мислиш да смо сви ми здрави, који смо ноћас овђе? Погледај мој палац! (бијаше преполовљен); а видиш онога Луку што је досле причао? — он нема ова два прста . . . А видиш онога лијепога младића у сијером капутићу — носи дрвену ногу. А они што је у шареној кошуљи, те вазда држи руку у џепу: нема је . . . . А видиш онога ћоравога, и онога тамо с модрицом на лицу, и оног без једног увета, и онога што рамље кад иде и онога с руком о грлу! . . . Сви смо ти ми готово обиљежени с понечим, па зато нам је обично чути: настрадао овај, погинуо онај . . . Није то ништа ново; то је наше, наш крај. И нико од тијех несретњика не умањи и не понесе моју несрећу: она је за мене сигурна. Па зато ми и не жалимо дуго, немамо кад . . .

Све је то изговорио тако равнодушно, да ме је зној облио.

— Па ти мислиш да је онај тамо онако постао трговац? Није. Ја га знам кад је чистио улице и прао пјатове (тањире) у ресторану. А онај стари протрговао је новцем што је добио за половнну одсјечене ноге . . . и — тако . . . А погледај онога блиједога мадића тамо . . то је твој земљак . . .

Наслоњен на стуб, међу двојицом другара, сједио је младић огрнут дебелим, ислуженим капутом; широка чела, са потуљеним укоченим погледом, лицем као мермер и отвореним уснама, пепељастим и сувим, с којих је био кратак дах, врео, налик на јару с усијане пећи, упалих, профињених образа и испалих плећки — кашљуцао је болесник потмуло, држећи коштуњаву руку на прсима. С времена на вријеме превађивао је тешко очима с једног говорника на другог, немарно и без израза, па опет би укочио поглед у једну тачку.

— Томе су доктори рекли да ће умријети до двије неђеље... он то зна, ми смо му све казали... Мислиш ли да се препао? Боже сачувај; само нас је молио за 100 долара да иде дома да умре, али није добио... Ето, данас је добио писмо од брата из Црне Горе, да креће к њему... Наћи ће га под земљом... И све што ће својим још вајдити, учиниће по смрти. Савез ће им за њега исплатити 1500 долара посмртнине. А то ћемо опет све ми дати разрезом.

Глас онога чојчића као да опет оживје и надвика све:

— Брaћо, погинуо је још и Петар Стојић. У саману зору пао је, по својој несрећи, у котао с растопљеним гвожђем, и ниђе стрва од њега остало није... Покој му души!...

Глас његов одјекну као посљедњи звук укопнога звона. Сви се помјерише на сједиштима и настао је дубок тајац. Ја сам осјетио како се за тим несрећником винуо безгласан бол и саучешће свију, и срце ми се стеже од јада. Мој сусјед ме стеже за руку.

— Јадник, јадник! узвикну он готово за себе, па покуша да се прибере. То је страшно, брате мој; то је жалос' за жаљење, та' несретњи Петар, Бог га убио и кад сам га познао... Тако страшан крај — а тако добра душа.

Па онда ме погледа благо и дубоко тужно рече:

— То је мој побратим...

Хука с улице утишавала се. У диму дуванском лица чланова изгледала су удаљена и као насликана у облацима, са очима отвореним, које ништа не казују, и испијена као светитељска... Мени се учинило као да су све то давно умрле душе, лишене страсти и жеља, радости и награде у животу, искасапљени мученици за живот својих милих и гладних, тамо далеко у родноме крају...

Била је дубока ноћ кад се нађох на још живој улици. У даљини засија небо необично црвеном свјетлошћу, као да пламти цис Чикаго, а с једних горостасних зидова, кроз гомиле густога дима, продера пламен небу у облаке...

Ко ли је овога часа погинуо у тој ливници гвоздене руде?...

† Симо Шобајић

НЕДЈЕЉНО ПОСЛИЈЕ ПОДНЕ У ПРИМОРСКОМ СЕЛУ

(ЈУРАНДВОР)

Крш снено гунђа монотону своју пјесму љетње жеге
и море се искри у шкропцу златне сунчане ватре,
зрак видљиво дршће врх голог припеклог стијења
а ниске чвораве лозе пригрбљене уз црвенкасту пјешчану земљу
ко празнички некако снатре.

Међу лозом, кукурузом, рајчицом и оскудним житом
не грбе се данас црне, кошчате фигуре
и цеста је некако празна и свечано тиха
не чује се поклич гонича и цупкање малих „товара“
што уморни у „масуне“ своје журе.

Под оно мало шкртог хлада закржљалога дебла
пред црквицом ил' на каменом прагу своје куће:
доброћудна, старачка лица, избријана и свечано мирна;
сан ко већ их облијеће, само плавичасти дим луле
о мислима будним шапуће.

Падну ријеч, двије, па поглед и опет утоне
неодређено некуд кроз поље, кроз лозу, до мора:
„Јутра ваја оно код борића уредит'
и оне громаче послагат и посић смокву ча се осушила“...
и безброј тих брига на лицу старачких бора.

Долутају чешће и странци: апарат, поглед с висока,
које прекидају „ћакуле“ на час, плетућ и даље,
а потом и опет: „Марија Подолка... Луце Тончићева... ча не знâте?“
Отвори се који прозорчић, босиљак јаче замирише
и на зов се неко из далека дере: ваље...

Сунце се спушта полако, оживљују стазе,
„Мате, ћемо хитит ку партиду? И ти Лука, ћеш поћ ?“
тресне „боца“ о даску, негдје глас један поведе плахо
па снажније, пуније, прихваћају остали гласно
и момачка пјесма раздрагано задрхти кроз ноћ.

А тамо даље, крај мора, из хотела допире глазба,
титра електрично свијетло и сјенке се помичу меко;
тамо се лијеже са смијешком задовољства, радости какве,
ту са бригом за земљу, љетину, порез и вријеме,
за сина, за мужа... што у свијету се негдје кине, далеко...

Иво Фрол

СУМОРИ ШУМА ЗАВИЧАЈНИХ

АЛЕКСАНДРУ МАРТИНОВИЋУ

Безмерје снова душе оковане
замаглило је видике изнад сазнања; —
о, друже моје младости преболоване,
сретох ти сенку испод лисната грања.

Сећања и боли однели ме у шуме наше,
где смо детињство у визијама изгубили
и где нам горе као аманет даше
сенку туге у очима када смо небо љубили.

И тамо, друже, сретох о теби сто спомена:
сијасет цветова, шибља и реза у стаблу бреста;
у свакој птичијој песми имаше о теби помена
и о драженству далекозорја што с нашим осмехом преста.

Још нас у реду чекаху камичци бела кремена,
што стада претстављали су у цветној оази кладенца. —
И тако, друже, нађох се за тренут у плава времена,
кад челом туге немаше ни лука трновог венца.

Ал' сада тешки призори и свих стремљења расула
кап по кап и део по део усахлог срца кидаху, —
јер расукани ћуте стубови витих кула,
што их смели неимари фантазије наше зидаху!...

Радован И. Лазаревић

ПРОЗОРИ

Ту су још једино остаци једног сувишног човека,
Који већ ништа нема, који је и себе дао
И под рушевине свога живота мученички пао.
Он може већ отићи: он нема ништа више да чека.

Оджнвео је, кажу, овај живот јалов као луда.
А он је гладовао и преклињао,
И, да га спасу, мученички је звао:
О, мртви Исусе и мртви Буда!

И кроз лелек источних зора
И он је лелекао кроз тмине и кроз хуке,
А сад се очајно крше његове две мртве руке
Ту, иза ових мртвих прозора.

...Ови прозори, у зори, рећи ће сву истину о њему.

Ђорђе Лопичић

РОЂЕН-ДАН

I

Данас ми је, мајко, рођен-дан.
За ову шаку несрећних година,
од којих ни једна не би моја,
био сам добар и био зао:
по граду, кришом, уздисао
за пострељаним драгим псима,
просјаку динар многи дао;
о, мајко, мајко, ја сам крао
и руком истом казивао
облаке беле друговима...

Но чудни, чудни и све друкчији ја
био сам вешти, стари кријумчар
болова тешких и свега и свја...

II

За осамнаест, за пустих година,
од којих ни једна не би моја,
с многог сам свога добра плакао;
живот је крај мене свуда врео,
а ја га прстом нисам такао.

Данас ми је, мајко, рођен-дан.
Па, добро, нек ми је срећно:

Осамнаест се година ово
у неврат мутни изгубило;
осамнаест ме, доме мој,
громова убило...

А. Ивановић

НАША МЛАДИЋСКА ТЕЛА

Како се старачким корацима
Та наша влажна,
Још младићска, тела
Тетурају кроз штуре магле;
Као да нам је река
Нека далека
Све осмехе однела,
И бола се руке у душу нам сагле.

Свака је у нама замрла нада
Kô снежном вејавицом завејани цвет.
Сваки је корак
Пун страха и пада,
Kô птице саломљених крила лет.

Све нам је путеве,
Што воде у далеке светове,
Пустош болима исплела.
И све животе нечија грамзива рука однела.

Ми више ништа немамо
Од живота да тражимо
До терета наших уморних тела,
Која кроз штуре магле носимо, —
И да зенама пут неба
Мир вечни им просимо.

О, како се старачким корацима
Та наша влажна,
Још младићска, тела,
Тетурају кроз штуре магле!

Наил Бегић

ЈОШ ДВА ПРИЛОГА О ЊЕГОШУ И ХРВАТИМА

I. ХРВАТСКЕ КЊИГЕ У ВЛАДИЧИНОЈ БИБЛИОТЕЦИ

Уредник „Записа“, Г. Душан Вуксан, говорећи о Његошевим везама с Хрватима (Шишићев зборник, с. 511—516), наводи и хрватске књиге које су се сачувале и Владичиној библиотеци. То су: Катанчићево Св. Писмо, „Даница илирска“ I, Вразове „Народне песни илирске“ и Дробнићев „Речник“ и Кукуљевићев „Архив“ I. Од тих књига Г. Вуксан једино за Вразову збирку утврђује да је поклоњена, јер се на њој сачувала песникова посвета, коју, да то узгред кажемо, господин Вуксан наводи на другом месту, у свом чланку „Библиотека Владике Рада“. (Цетиње и Црна Гора, с. 208). „Како су ове књиге — т. ј. све осим Вразове — дошле у библиотеку Владичину, ја не знам, а не знам ни да ли су купљене, или поклоњене, и да ли је око њих било какве преписке“, каже Г. Вуксан после побројавих књига. То питање постављамо и ми у овом чланку. Колико се, по подацима које смо прикупили, оно да решити, решићемо га.

Најпре само још неколико речи о Вразовој књизи. Она је поклоњена, то се види по посвети, али о њој, чини нам се, постоји и преписка. Није сигурно, али је врло вероватно да се на ову Вразову књигу односе Владичине речи захвалности у писму Вразу од 20 X 1848, где се на самом почетку каже: „Усрдна ти хвала за дивни дар који си ми послао...“ И тај дар, њему који је био „удаљен од свијестних људи и од литерарнога свијета“, био је веома мио, и утолико милији што је био „дар братски“. Приказујући Вразов однос према Његошу (Цетиње и Црна Гора, с. 181—187), Г. Павле Поповић износи и извесне податке из споменутог Његошевог писма Вразу, па, не знајући за Вразов дар, за његове „Народне песни илирске“, каже: „Враз је послао нешто Његошу; шта, не знам; може бити да су то они бројеви „Кола“ у којима су просуте похвале о Његошу“. Нема сумње да би и то могло да буде, али кад је ту Вразов дар, са посветом, и уз њега Владичина реч захвалности на „дару братском“, онда је највероватније да се ово усрдно захваљивање односи на „Народне песни илирске“, а не на „Коло“.

Но како су оне друге књиге доспеле у Владичину библиотеку? По једном податку Стјепана Пејаковића, у писму Гају од 16 II 1847, видимо да је Владика неке хрватске књиге и „куповао“. Ту Пејаковић, пошто је јавио што он сам шаље Гају, додаје: „Тако исто Вам пошиља Владика црногорски, који Вас срдачно поздравља, један

екземпл. своје драме, затим 8 фор. да му Новине у Цетиње за оп[ћину] годину шиљате, дакле од 1-ог сијечња почемши . . .“ (Грађа VI, с. 152). Према овом можемо помислити да је Владика и пре тога зна[о] да буде претплатник „Новина“, а можда и других хрватских издања.

Али поред овог податка о „куповању“, јединог досад, наћи ћемо исто тако и један други, наиме податак о „поклањању“, и не један но два, колико овде узимамо у обзир само хрватске књиге. И та два податка увериће нас о том да је већи број хрватских књига у Његошевој библиотеци био поклоњен но купљен. У истом писму, мало даље, каже Пејаковић да је он сам „поклонио Гундулића, Теуту, Искру, колендар загр. књигах од Хрватах одавде у Црну Гору за књижницу . . .“, а та књижница била је Владичина. Г. Вуксан не спомиње, у Шишићевом зборнику, међу хрватским књигама „Гундулића“, али наводи два издања Гундулићевих дела у чланку „Библиотека Владике Рада“, па ће свакако бити да је Пејаковић поклонио Његошу „Различите пјесни“, издане у Загребу 1847, а сачуване у Владичиној библиотеци. Кажемо Пејаковић, а у ствари он је само *пред[ао]* књиге које су *поклонили Хрвати* у Бечу „у Црну Гору за књижницу“.

Пејаковић нас међутим у истом писму упућује на још једно поклањање. Он спомиње, у једној невешто стилизованој реченици, Милоша Поповића и Гаја и „онај чланчић у наших новинах“ у ком се позивају наши писци „да и они својих дјелах прилажу истој библиотеци“, т. ј. црногорској, Владичиној. Ми смо тај „чланчић у наших новинах“ нашли, и како је он кратак, а с друге стране уноси доста светла у судбину хрватских књига у Његошевој библиотеци, и не само хрватских, него и српских, ми га доносимо у целини, без икаквих измена:

> „У биогр. „Сербских новинах“ позива М. Медаковић све Матице и књижевне заводе, да би по један изтисак својих дјелах пошиљали церногорској књижници у Цетињу, и г. Милош Поповић, учредник сербских новинах, подноси услугу своју свакому ради достављања у Церногору поклоњених књигах. — Надамо се, да ће се наћи нашинацах, који ће Церногорцем књигах поклонити, јер ту може свак увидити, да Церногорци ни сада још немају времена за писање књигах“.

Овај позив у облику наде изашао је у Гајевим „Новинама“ бр. 3, 1847 године, и то у рубрици „Гласоноша“. Шта је Медаковић писао у београдским „Српским новинама“, а шта тамо додао Милош Поповић, то нисмо могли констатовати, јер нисмо могли доћи до тих новина. Но то и не улази у наше питање.

Колико се, међутим, нада Гајевих „Новина“ испунила, колико није, то је данас тешко одредити из разлога што писци, ако су овако преко посредника, слали поклоњене књиге, нису сигурно на њима бележили ништа, ни посвету, ни шта друго. Књига, када је ишла овим путем из Загреба, из Беча, па и из Београда, у Црну Гору, није ишла као поклон од пријатеља пријатељу — што се обично бележи у посвети — него као општа културна вредност једном

[кра]ју, оскудном на књигама. Али ако се данас и не може да утврди [за] сваку од тих књига како су дошле у Његошеву библиотеку, према [овим] наведеним подацима може се рећи — како смо то већ напред [ист]акли — да је већи део тих књига, сачуваних и несачуваних, био [по]*клоњен*, а не купљен.

Има ли, даље, о свему томе какве преписке, ван Вразова и [Пеј]аковићева случаја, то ће моћи да нам кажу можда даља истра[жи]вања. Овде треба додати да се, посл горњих података, може [го]ворити о једној акцији за одашиљање поклоњених књига у Црну [Го]ру. Та акција вођена је у Београду, али и у Загребу, и у Бечу. [Та] акција нам показује да је романтичарски занос за Црну Гору [пре]шао, ето, да пређе и на дела, на збрињавање Цетиња с књигама, [о к]ојима су наши романтичари имали врло високо мишљење. Та [акц]ија, поред тога, показује и једно лепо значење братске љубави, [с]мерениту бригу хрватског (и српског) севера за Црногорце који [ни] сада још немају времена за писање књигах“.

II ЊЕГОШ И ГАЈЕВА „ДАНИЦА“

У Свеучилишној библиотеци у Загребу чува се рукопис Његошеве песме „Поздрав роду на ново љето“. Тај рукопис је доспео [сва]како из Гајеве оставштине, а према њему је у „Даници“, почетком 1848, објављена та Његошева посланица за „ново љето“. Како је тај рукопис доспео до Гаја?

Нама није познато да ли су се Гај и Његош дописивали. У Гајевој преписци — према изјави коју нам је дао директор Свеучилишне библиотеке Г. Др. Тентор — нема ни једног Његошевог писма. Али да је неке преписке између Гаја и Владике могло бити, казује нам опет Пејаковић. Завршујући већ спомињано писмо Пејаковић каже: „И уфам се да ћете ми дати лист писати, да знадем јесте ли Владики лист послали и друго којешта“. (Грађа VI, с. 153). Постоји ли, према томе, бар какво Гајево писмо Његошу? Остављајући сада ово питање по страни, као и Пејаковићев податак о Владичином обећању да ће дати писати у Гајеве „Новине“, на истом месту у post scriptumu, ми се враћамо на наше прво питање.

Рукопис Његошеве „Поздрав роду на ново љето“ послао је Пејаковић Гају из Беча у фебруару 1847 године, где је Пејаковић у неколико махова посетио Владику. Одатле је Пејаковић послао Гају један примерак „Горског вијенца“, 8 форината, „кано и пјесму његову (Владичину) за Даницу . . .“ (Грађа VI, с. 152). Та песма објављена је тек у јануару 1848, а то стога јер је пригодна песма за „ново љето“. Из ње уредништво „Данице“ је у два маха употребило афористичке стихове као свој мото. То су познати стихови: „Поколења дјела суде . . .“ (у 1 броју) и: „Не пита се ко се како крсти . . .“ (у 4 броју „Данице“).

Завршујући изношење ових ситних података о Његошеву односу према Хрватима, ми не можемо пропустити прилику а да не кажемо ово: било би од интереса када би се односи Хрвата према Црној Гори приказали у целини.

Д-р *И. С. Мамузић*

О ПОПУ ШЋЕПАНУ И ДРАШКУ ПОПОВИЋУ

У „Горском вијенцу" прича се како је Шенђер, када је ударио на Котор, гађао град „топом буковијем", како је неки црногорски поп Шћепан, који се случајно нашао у Котору, опалио из топа и погодио Шенђерову „лубарду, у грло јој зрном ударио, сломи му је у триста коматах" и како је због тога добио плату од дужда млетачког „на годину стотину цекинах." Познато је да ово исто прича и Сима Милутиновић у својој историји Црне Горе скоро на исти начин. Само је изгледало да се име не слаже, јер Милутиновић каже да се овај поп звао Драгојевић; мислило се да је Милутиновић по свом обичају измислио ово име, хотећи њим означити којег му драго од црногорских попова (П. Поповић: „О Горском вијенцу" стр. 19).

Међутим на Чеву је сачувано народно предање, да скоро сва тамошња братства (Драшковићи, Вукотићи, Николићи, Ђукановићи, Дамјановићи) потичу од неког Драгоја; свако од тих братстава зна своју генеалогију до њега. Према томе сви су ти Чевљани Драгојевићи и њихови претци, док се нијесу раздијелили у посебна презимена, звали су се Драгојевићи, а и данас се чува то презиме као опште за све Драгојеве потомке. Драшковићи који живе на Чеву огранак су ових Драгојевића. У једној генеалошкој линији тог братства нижу се имена овим редом: Драгоје, поп Прента, поп Шћепан, војвода Драшко, Вуко, Јово, Лабуд, Осман, Пејо, Јован, судија Милан Драшковић, рођен на Чеву 1897 год. (који ми је и казао ову своју генеалогију). Поп Шћепан и поп Прента звали су се по Драгоју Драгојевићи, а по њима се Драшко звао Поповић. Драшкови потомци су се по њему почели презивати Драшковићима, а дијеле се на Вуковиће (по Драшковом сину) и т. д., да би се међу собом могли разликовати[1]).

Да ова традиција није измишљена види се не само по досад навођеној народној пјесми у којој се прича да је Драшко ишао у Млетке, и осталим народним пјесмама у којима се пјева о Драшку Поповићу, него постоји сигуран историски документ да је Драшко постојао у то доба у које га ставља народна пјесма и Његош. Постоји записник трговачког уговора који су склопили неки црногорски изасланици са млетачким властима у Котору 8 септембра 1693 год. у погледу куповања соли и продавања својих производа на пазару у Котору. У том записнику, који су као свједоци потписали од стране млетачке републике „Gio Bolizza", а од стране Црногораца „Raico Spadier da Cettigne", каже се да су тај уговор склопили у име Црногораца: „Stiepaz Calugerov[2]) e Stanissa Popov del comune di Gnegussi, prete Milich[3]) Giovan Peiovich del commune di Bielizza, co (nte) Nicola

[1]) Из ове се генеалогије види да је поп Шћепан био Драгојевић, па нема никаква неслагања у имену, него само Његош га зове по имену *поп Шћепан*, а Милутиновић по презимену *поп Драгојевић*.

[2]) Овај Stiepaz Calugerov без сумње је Шћепац Калуђеров, отац владике Данила.

[3]) Ово може бити онај „поп Милић" који је погинуо 1714 када је Ћуприлић ударио на Црну Гору и за којега се мисли да се у „Г. в." налази под именом попа Мића. Из овога се, међутим, јасно види да је поп Милић био из Бјелица, а не из Цуца, па према томе овај поп Милић нема никакве везе са попом Мићом.

Jovanovich, *Drasco Popov* e Vuceta Vucassin (ov) *del commun de Osdrinichi*, Co. Vuxan Vuiossev e prete Juro Popovich del commun de Chie (ch) lichi, et il co (nte) Giuro Milov da Braichi"[1]). Овај *Драшко Поповић* историско је лице и био је сигурно један од црногорских првака, када је у име Црногораца могао да склапа уговор са млетачким властима. Да је *Drasco Popov* који се спомиње у овом уговору нама познати Драшко Поповић из „Гор. вијенца", очевидно је: *Попов* се зове јер је био син попов, као што и народна традиција каже. Онај „commun de Osdrinichi" (племе Озринићи) могао је у оно вријеме, по својој прилици, имати само једнога попа (а ранији је био из исте куће поп Прента), па се под именом *Драшко Попов из Озринића* може да подразумијева само неки члан породице попа Шћепана, јер из записаног народног предања (С. Милутиновић) знамо да је у то вријеме озринићки поп био поп Шћепан, који је 1687 гађао из Котора Шенђерову „лубарду", а за вријеме владике Данила већ био „пао љуто од старости." А да је баш постојао у Озринићима и неки други поп и имао сина Драшка, то не би ништа значило, јер уговор не би потписала та непозната личност, него један члан породице знаменитог попа Шћепана, који се борио за млетачку републику, којега су Млечићи добро познавали, и зато вољели да међу уговарачима и гарантима виде једнога члана његове породице. Одавде видимо да има истине у народној пјесми кад пјева да је Драшко ишао у Млетке. То може да буде сјећање на ове везе Драшкове са Млечићима, а можда је и збиља он ишао у Млетке. Њему је било лакше упутити се него коме другоме и изложити се великим трошковима (ишао је чак и у позориште), јер му је отац, по записаној народној традицији, примао од млетачке републике плату која је за ондашње Црногорце била басловна.

Важно је што из горе споменуте генеалогије сазнајемо да је поп Шћепан био отац Драшков, јер нам то баца свјетлост на оно мјесто у „Горском вијенцу" гдје долази на позорницу војвода Драшко Поповић на повратку из Млетака и којим почиње она дугачка епизода о Драшку у Млецима. Ту се каже да је поп Шћепан „пао љуто од старости, па је Драшко у Млетке ходио, да донесе од Млечића плату."

Узевши у обзир ову генеалогију, за коју је Његош бесумње знао, знамо да је Драшко ишао да узме плату за свога оца, што до сада нијесмо знали. Његош то не казује, али претпоставља да се зна. Обзиром на композицију „Горског вијенца" интересују нас мотиви одласка Драшкова у Млетке, а ово свакако баца свјетлост на то питање и не иде у прилог тумачењу да је Драшко, по „Гор. вијенцу", ишао у Млетке да тражи праха. До сада се могло овако мислити: „Зашто баш да иде војвода у Млетке, да узме новац за неког попа? Сигурно није му то био једини циљ." Међутим ми сада знамо да је он ишао, јер му је поп Шћепан био отац, па је каса била заједничка. Сад разумијемо тачније зашто се Драшко онако љути на Млечиће и на њихова дужда: из оних стихова:

[1]) Јов. М. Томић: „Црна Гора за морејског рата" (прилози прибрани у млетачком држ. архиву) стр. 362.

„обећа ми и што му не исках;
и помислих, кад од њега пођох:
благо мени јутрос и довијек,
ево среће за све Црногорце:
дајбуди ћу повест доста праха,
да с' имају чим бити с Турцима.
Кад послије све оно излиња,
канда ништа ни зборено није!
и посад му не бих вјеровао,
млијеко је да рече бијело“

изгледа да није од Млечића добио ни пребијене паре, а то је оно што је он дужду искао. Могло би да на први мах изгледа невјероватно да Драшко мора чак од дужда да потражи новац, — али онда морало би да буде чудно и то зашто је морао да иде у Млетке по плату. Претставници млетачких власти били су у Котору. У Котору су се и уговори склапали, као што смо видјели из наведеног документа, па је могао у Котору и поп Шћепан да прими плату као што су ту и други Црногорци примали разне плате и поклоне од млетачке републике. Ако је Драшко ишао у Млетке, значи да је нешто запело и да је република престала да исплаћује попу Шћепану његову плату, што је и према историји вјероватно, јер је већ 1694 год. млетачка република дигла руке с Црне Горе и „повукла свог гувернадура Црне Горе, а затим укинула то звање и Зана Грбичића са звањем надинтенданта упутила у Херцеговину“ (Јов. И. Томић: „Црна Гора за морејског рата“ стр. 276), којој је сада почела да поклања пажњу умјесто Црне Горе. Поготово послије мира у Карловцима 1699, привремено је престала млетачка република да се интересује за Црну Гору, а то се показало и „при утврђивању специјалног уговора с Портом 1701 год.“ (Ibidem стр. 279). Према томе, ако је поп Шћепан примао плату, тешко да је примао послије 1694 године, а особито послије 1699, јер Млечићи нијесу више имали разлога да новцима задобијају наклоност Црногораца. Биће се сигурно он неколико година мучио да прими то у Котору, па пошто му то није успјело, онда послао Драшка у Млетке. Истина је да се нас тиче оно што је Његош у овом случају мислио, а не оно што је уистину било, али ако историска вјероватност одговара ономе што је Његош мислио, tanto meglio. Оно „обећа ми и што му не исках“, истина, показује да је Драшко дужду нешто искао, али то је била плата његова оца. Они стихови „дајбуди ћу повест доста праха“ значе само да се Драшко могао узгред надати да ће добити и оно што није питао, а то је био прах.

Његош је и иначе хтио да нам наслика само рђаве стране Млечића и њихове републике, али он је у томе поступио мудро: нашао је човјека који је имао и личних разлога да грди Млечиће, те нам је на тај начин Драшков опис Млетака који прелази у сатиру психолошки разумљивији и оправданији, док је с друге стране његов опис био најкомпетентнији, јер је он и по историји и по народном предању (које нас се у овом случају више тиче) с њима највише долазио у додир и највише имао прилике да их позна. Сад нам је разумљиво његово држање при повратку из Млетака. Човјек се тек вратио из туђине, право је да је весео и у том моменту нема мјеста

ргавости. Али он, чим му спомену Млетке, сјећајући се узалудних трошкова и путовања, пада у ватру и на питање ка̏кви су тамо били људи љутито одговара: „Ка̑ остали, — не бјеху рогати“, те онда: „Бјеше, брате, доста лијепијех а грднијех десет путах више“ и све тако даље у истом тону.

Истина је да се Драшко из етичких разлога буни против млетачке покварености, али не значи да томе нијесу допринијели и Драшкови лични разлози, и то на првом мјесту. Као ово имамо у виду, онда нам је читаво Драшково причање јасније, природније, мотивисаније, па према томе и љепше, а његов се карактер боље оцртава. Сада нам је и иначе Драшкова фигура потпунија: ми знамо зашто се он зове Поповић, из које је фамилије, а у „Гор. вијенцу“ се прича о војничкој бравури његова оца, попа, који се, судећи по његову савременику и сусједу попу Мићу, много боље разумијевао у топове, него ли у црквене књиге.

Васо Томановић

ОДГОВОРНОСТ ЗА РАТ

Сарајевски атентат и одговорност за светски рат још су на дневноме реду. Немачки писци највише, а за њима мање Американци, баве се о томе и Французи, издају дипломатска документа од 1871 па надаље. Они желе, као и Енглези, да објавом докумената поверљивих и тајних, из ранијега доба, докажу порекло рата и одговорност за катастрофу од 1914 до 1918 и после. Али има и у Француској људи, који можда криве своје водеће људе из 1912—1914 као и царистичку Русију за рат 1914. — Један од ових, доцент Универзитета, г. Р. Жерен, нестрпљив и недовољно обавештен, упутио је ту скоро о томе четрнаест питања г. Р. Поенкареу. Из тих питања се види намера да се поред Русије окриви и Француска да је убрзала отварање непријатељства. Она је, каже он, могла да спречи, или бар да онемогући улазак Француске у општи метеж када га је Русија почела својом општом мобилизацијом пре него је имала зато повода. Бивши претседник републике Француске за време рата 1914, одговорио је на сва ова питања и, вероватно, дефинитивно утврдио став и држање француске владе од 1912 до 1914, које је било уздржљиво, помирљиво. Одговор г. Поенкареа је једна читава књига, допуњени извод из његових пет књига „У служби Француске“.

Г. Поенкаре утврђује оно што је и са разних страна, па и стране Србије тврђено, наиме: да је Аустро-Угарска хтела рат по сваку цену. Сарајевски атентат и његове последице биле су добар изговор и изванредан повод за казнену експедицију, која се спремала одавно противу краљевине Србије. Мобилишући војску Русија прегова̄ра с Аустро-Угарском; она пристаје и на предлог сер Едварда Греја „да Аустро-Угарска задржи као залогу Београд докле се не донесе одлука на европској конференцији о репарацијама које Србија треба да дадне Аустро-Угарској“. Предлог за један мах примају и у

Берлину; где се рачуна да би то био један знатан успех и добра корист за њенога савезника. Али, у Бечу неће за то да знаду ни влада ни главни генералштаб; гроф Берхтолд иде цару на савет, и после повратка обавештава савезнике у Берлину да је Аустро-Угарска одлучила да иде напред непримајући никакву туђу руку за мирење — она сматра да треба сама да ради. У Берлину су увређени што гроф Берхтолд има овако непомирљиво држање. „Ако Аустро-Угарска одбија свако попуштање, телеграфише канцелар немачкоме посланику у Бечу, — онда се неће моћи свалити на Русију терет одговорности за европски рат који може наступити. Ако Енглеска успе (у својим напорима да аустро-српски спор реши европска конференција) а Беч буде одбијао све онда ће Беч утврдити да хоће по сваку цену рат у који бисмо и ми морали бити умешани, а Русија би била потпуно невина. То би за нас био безнаднежни положај, те зато можемо препоручити озбиљно Аустрији да прими предлог Сер Едварда Греја, предлог који у свакоме погледу задовољава положај њен". Аустрија није прихватила овај савет из Берлина; јер, докле је Бетман Холвег ове разумне савете давао бечкој влади, дотле је шеф главнога немачкога генералштаба журио шефа главнога аустро-угарског штаба, да изврши што брже општу мобилизацију. Утицај војске је тако јак у Берлину, да је и сам канцелар Бетман Холвег морао назад. Телеграм који је горе поменут послат је у јутру у 9 часова 30 јула 1914, а у 11 и по у вече, истога дана, канцелар шаље у Беч други телеграм посланику Чиршком, којим му наређује да привремено обустави извршење горње наредбе. — Он напушта мудрост, и оставља Аустро-Угарској свесно, одрешене руке да настави започету казнену експедицију против Србије. Шеф главнога штаба Немачке, граф Молтке је јачи од свих разлога и мудрости. — Он неће да пропусти тако згодну прилику за напад на Француску и Русију: „То је изванредно повољна прилика за Немачку", говори Молтке, са којим се слаже и министар војни Фон Фалкенхајн. И оно што је још важније јесте да се и Виљем II слаже са својим шефовима главнога генералштаба и министарства војске. Цар одлучује том приликом да његови синови иду као и други официри на фронт…

Посланик Немачке фон Чиршки почео је, сутрадан по сарајевском атентату, давати Аустро-Угарској савете помирљивости, али је због тога био оштро опоменут од цара Виљема II. „Оставите се, г. Чиршки, тих глупости, пише он, са Србима треба што пре свршити". Аустро-угарском посланику у Берлину цар каже: „Ако сте се већ решили да ударите на Србију, онда бих жалио да не искористите ову прилику која је тако повољна за вас". Такво одобрење даје и његов канцелар Бетман Холвег; он обећава безусловну помоћ и пожурује Беч да што пре свршава… И тако редом од 28 јуна до 4 августа 1914. Серија докумената показује да је Аустро-Угарска хтела рат по сваку цену — према томе, није Русија крива за светски рат него баш она — Русија јесте наредила општу мобилизацију неколико сахата раније него што је Аустро-Угарска ставила своју војну снагу у мобилно стање, али мобилизација не значи рат, нити

је мобилизација у Русији значила оно што у Аустро-Угарској и Немачкој; Русији је требало десет пута више времена него Аустро-Угарској. „Одговорност, права одговорност за светски рат пада на бечку владу, која је — каже Поенкаре, презирала Словене". Постојање Аустрије је имало некога смисла докле је била Турска јака, али у њеној читавој унутрашњој конституцији има нечега парадосалнога. Да би се обезбедио од Србије и њенога утицаја, да очува пут за Солун, Андраши је тражио од Берлинскога конгреса мандат над Босном и Херцеговином. То је као нека врста пробе догађаја из 1914. И зато одговорност за светски рат не треба оцењивати само с погледом на догађаје из јула месеца 1914. За оцену и пресуду ко је одговоран треба поћи издаље, и видети како је расла надменост Аустрије која је мислила да јој је све допуштено и да ће Европа увек ћутати… Прави кривци за катастрофу Европе, они који су методично спремали рат, налазе се у Бечу од 1914. Свој посао почели су тек онда кад су добили помоћ Виљема II.

Јов. М. Јовановић

ЦРНА ГОРА И ХЕРЦЕГОВИНА[1]) (1)

Гдје почиње повијест устанка херцеговачког и великога рата, који му је сустопице шљедовао? Да ли с првом пушком, што плану у невесињској касаби и абер даде момцима, да се дижу и дохвате свијетла оружја и више га не остављају до истраге своје, али турске, или му је клица много даље, у времену старијем?

8 јуна 1875. букнуо је устанак у Херцеговини. Плануо је у Невесињу, да се исти час појави у свој сили својој на Триглаву. Отолен зажди Босну равну и са висина својијех засвијетли сјајем необичнијем: угњетенијема, да прогледају и виде, што им чинити ваља; угњетачу, да се згрози недјела својијех и свијету слободном просвијећеном, да се тргне из своје равнодушности, којом је подржавао турску власт и силу над народима племенитијем и у земљама љепшијем.

¹) Покојни краљ Никола оставио је у рукопису готово дјело „Херцеговачки Устанак". Читаво дјело подијељено је у четири дијела: Први дио: Црна Гора до устанка херцеговачкога год. 1875; други дио: Херцеговачки устанак; трећи дио: Рат с Турском; и четврти дио: Послије рата.

Овдје се штампа први одјељак првога дијела: Црна Гора и Херцеговина. Остали одјељци овога дијела: а) Устанак херцеговачки и рат црногорски год. [illegible]–1862; б) Стање Црне Горе по рату 1862; в) Односи с Турском; г) Црна Гора и кретање у народу српском за ослобођење и јединство — штампаће се у наредним бројевима „Записа".

О херцеговачком устанку писано је у нас много, но поред свега тога неће бити на одмет и рад о том питању пок. краља Николе, који је држао конце устанка у својим рукама и њиме руководио. Колико је баш ради тога могао бити краљ Никола објективан у овом питању, о томе ће, по штампању овога његова рада, моћи рећи свој суд непристрасна историја. Ми само напомињемо овдје, да је ово дјело од првокласнога интереса, поред свега тога, што је, како рекосмо о херцеговачком устанку писано досад веома много.

Рукопис је данас својина Držž. Архива Цетињскога.

Д. Вуксан

А већ слиједеће године зби се, што су родољуби српски и жељели, а што је Црна Гора знала, да хоће и да мора наступити.

Црна Гора зарати Турској заједно са Србијом. Русија прихвати и отвори велики рат. Херцеговина, и дотле једно с Црном Гором, споји се јавно с њом. Њене усташке чете појавише се као уређени батаљони у војсци црногорској, исто као што су батаљони црногорски изређивали се у четама херцеговачкијем за све вријеме устанка.

Све се ово развијало само собом. Неправедна су била сва окривљавања, бацана у оно вријеме на Херцеговину са устанка њена, на Русију, на Црну гору и Србију због јачања устанка.

Херцеговина је вријеђана називом „несвјесног оружја", којим се служе други за своје циљеви. Херцеговци су устали на оружје што нијесу хтјели трпјети над собом власт турску, којој се они не подаваху као друга раја турска. Херцеговци се вазда загријаваху осјећањима, никад непретуљенијем, свакијем даном све јачим, за слободом. Њиховом духу ратоборном, њиховој свијести народној о слободи и тежњи за сједињењем с Црном Гором било је премного почивања, пунијех петнаест година од пошљеђњега устанка године 1860.

Русија је окривљивана, да је устанак њезино масло, јер да она хоће низу својијех ратова с Турском још од Петра Великога, да придружи још један, у над пошљеђњи, како би уништила царевање турско у Јевропи, а сама засјела на Босфору. А Русија је била у томе савршено невина; Русија није жељела рата, она није мислила да ће ратити. Цар руски Александар II шиљао је по толико пута озбиљне савјете књазу Николи, да умири Херцеговце, да се ни по што не излаже рату с Турском, јер ће све опасности и пошљедице сам сносити, пошто Русија не хоће никако рата.

Над Црном Гором дизаху се страховити облаци пријетња турских и сумњичења пријатеља пашовања турског, да је устанак дјело њезино. Турска је била готова, да јој стога објави рат. Велике Силе задржаше је у априлу 1876., не из љубави према Црној Гори, него у страху од зла горега, да ће рат Турске с Црном Гором изазвати рат Русије с Турском. А пријатељи ослобођења и уједињења српскога народа одушевљаваху се устанком херцеговачкијем, јер држаху тако исто, да је устанак дјело Црне Горе, те се надаху извјесном успјеху. Они очекиваху, да ће Црна Гора, Србија, Грчка и Румунија заједнички, тражећи свак своје, заратити Турској, па и кад не би ове заједнице било, да ће је рат Црне Горе изазвати. Они вјероваху, дође ли мука свијема, да ће Русија морати потегнути мач и пресјећи чвор, који се пет вјекова заплетао и стезао у судбини овијех народа.

Устанак није било дјело Црне Горе, али је, појавивши се једном, доиста био у рукама Црне Горе, исто као и рат године 1876.

Кнез Милан за дуго се није могао ријешити, да зарати с Турском. То се објавило на знаменитој сједници Народне Скупштине у Биограду, у коју је кнез Милан, мимо својијех одговорнијех министара, уљегао ненадно и изјавио Скупштини, да влада његова вара њу и народ, када јој говори, да је Србија у најбољим односајима с Црном Гором, да су и Грчка и Румунија готове уљећи у рат, тек Србија зарати. Од свега тога није ништа истина, Србија није спремна за рат — одлучно је изјавио кнез Милан.

Послије тога, да је Црна Гора застала на дјелу, којему се предала цијелијем прегнућем, да је пристала на неке уступке и олакшице, које је Турска Херцеговини давала, без обзира на то, би ли се та обећања и испунила, устанак би, онда, престао, и до рата онда не би дошло. Нико не би Црну Гору кривио за ово уступање, јер нико није могао од ње ни тражити, да сама зарати и да се изложи неуспјеху, плаћеном ужаснијем жртвама.

Послије оне изјаве кнеза Милана у Народној Скупштини, а послије онаквијех савјета и пријетња од великога добротвора и покровитеља свога цара Александра, књазу Николи најлакше је било застати. С тијем би избавио кнеза Милана из мучнога положаја, у који га спријеше општи покрет и одушевљење народа српскога у Србији и ван ње, а у исто вријеме задовољио би цара Александра. Рат је у томе часу зависио од његове одлуке. А та је водила право к рату с Турском, од којега је он очекивао коначно ослобођење и уједињење српскога народа. Напријед биће изложено, што је утицало на ту одлуку.

Да су били у питању само интереси Црне Горе, књаз Никола, који је у свакој згоди имао хитар и прави поглед на стање ствари, до би се руководити и околностима и озбиљним савјетима Цара Рускога. Он је дао о томе доказа послије подгоричкога покоља године 1874. Народ црногорски бјеше узаврио и искаше на сав глас рат с Турцима. Књаз бјеше, као вазда, и у том случају с народом. Велике Силе, страхујући да и најмањи догађај може изазвати велико источно питање, видјеше рат на прагу и бјеху јако узнемирене. Тада се цареви руски, њемачки и аустријски непосредно обратише књазу Николи у једнаким депешама, са пријатељским савјетом, да уздржи свој народ у праведном гњеву, а да ствар црногорску повјери њима, коју ће они на задовољство његово и Црне Горе ријешити. И књаз Никола одмах се одазвао позиву царева и рат је био спријечен.

Но положај књаза Николе био је сасвијем други године 1876. Ствар се није тицала искључиво Црне Горе. Када се устанак није могао више уздржати, као што ће се напријед видјети, књаз Никола није га могао ни пустити или да угине сам собом, или — што би још опасније било — да пође странпутицом, а свакако у оба случаја на штету и пропаст Херцеговине. То га је принудило, да устанак узме у своје руке, да га подржава све дотле, док види згоду да зарати с Турском, или буде од ње приморан на рат. Та одлука Књажева била је непоколебљива. Нијесу га ометале ни снаге Турске, ни посредовање сила са понудама некијех олакшица за Херцеговину и Босну; ни оклијевање кнеза Милана; ни опомене цара Александра. Није губио наду никада, да ће одушевљење народа у Србији надјачати нерасположење кнеза Милана за рат, да ће Србија заједно с Црном Гором заратити, или да ће и Србија уљећи у рат, кад Црна Гора буде у рату с Турском. За Русију је исто тако вјеровао, да

ће најпослије морати, да отвореним ратом помогне својој браћи. Силно је одушевљење било већ заталасало велики православни народ руски. Цареви руски нијесу никада шибали то море народнога одушевљења, да га укроте. А можда је књаз Никола био укријепљен у овоме своме увјерењу и једнијем сличнијем случајем мало година пред тијем.

Кад је године 1869. пламтио дуж граница црногорскијех устанак бокешки, непријатељи словенски викали су у сав глас, да је Црна Гора крива устанку и да Аустрија мора њу прегазити. Влада аустријска, којој је било тешко поднијети поразе, нанесене јој од једне шачице људи, била је готова да се одзове ономе покличу, и да тијем припише оне поразе јачој сили и ако је та сила мала Црна Гора. И доиста, она попријети Црној Гори ратом, ако одмах не дигне руке са народа српског у Боки. Ушљед тога књаз Горчаков по наредби Царевој опомене жестоко књаза Николу, да се ни по што не меће у устанак бокешки, јер иначе, да ће аустријска војска ударити на Црну Гору. Нека се не нада од Русије никаквој помоћи, јер се Цар не да заводити у рат с једном велесилом за сваку ситницу и кад је коме драго. Међутијем, у исто вријеме, упутио је књаз Горчаков графу Бајсту, аустријском канцелару, ноту нимало двомислену: да ће Аустрија имати с Русијом посла, ако такне Црну Гору. Књаз Никола, или је на томе оснивао, али је иначе дознао, да Русија, поред свијех опомена, што му је давала, не би ни сада напустила Црну Гору у борби с Турском за вјеру и слободу, у борби, коју сама Русија постојано води.

Да су Турска и њене заштитнице на основу те одлучности Књажеве подизали тужбе против Црне Горе, не би им се могло замјерити. Ма Црној Гори чињена је кривица, што јој се приписивао и сами први плам невесињски, што су је биједили и тога пута, као и при свакој пређашњој буни у Херцеговини, да јој је тијесно у њенијем стијенама, па да мути за своје цијељи. Заиста, Црној Гори тијесно је било, и сада је, и биће све дотле, док сав народ српски не буде слободан и уједињен, али исто, она није мутила и није ништа урадила, да баш оне, 1875 године, букне устанак. Напротив, она је запретала прве појаве онога устанка пепелом стрпљења и заклањала од случајнијех вјетрова плаштом увиђавности, да не букне у невријеме.

Устанак се спремао у заједничком животу Црне Горе и Херцеговине одавна, а стално, откада у Острогу на скупштини године 1854. књаз Данило рече: „Мени су Херцеговци браћа као и ви Црногорци, нас ништа неће с њима раздвајати“.

Што је овај устанак, када је већ плануо, постао исти час дјело Црне Горе, то се објашњава тијем, што Црној Гори није ништа подијељено с Херцеговином. Једна земља, један народ, само предвојен — то је Црна Гора и Херцеговина. И ако је Црна Гора слободна и независна, а Херцеговина Турској потчињена, обје су имале једнога владара, дух слободе, којему су вазда вјерно и непоколебљиво служиле с истијем тежњама и напорима.

Заједничко дјело Црне Горе и Херцеговине од године 1875., па све до свршетка рата само је обновљење толикијех истијех прегнућа из њихове прошлости. Није било ни једнога покрета у Херцеговини, који није Црна Гора прихватила. Црна Гора и њезини господари нијесу никада престајали бити носиоци мисли и слободе и јединства народнога. Херцеговина је вазда рвала, да се ослободи. И она се вазда најбоље држала и одржала од свијех земаља српскијех у Турској. И они Херцеговци, који ускакаху у Црну Гору, да отуд заједно с Црногорцима бију бој вјечити с косовским крвником, и они, који дигоше по свијету српском и туђинском, да се муче и теку, не заборављаху никад отаџбине своје, него помагаху оне на дому, да се одржи у Херцеговини име српско. „Херцеговина свијет насели, а себе не расели“ — рекао је књаз Никола у својој прокламацији Херцеговцима.

Ова иста заједничка тежња и изводила је увијек Црну Гору и Херцеговину на заједничко поприште. Никада се нијесу дијелили ни у муци, коју су вазда подносили, ни у добру, које су уживали само у наду, када су се борили.

Историја је њихова пуна оваквијех примјера ове заједнице, а у новије вријеме, они се без прекида надовезују.

Владику Данила Петровића, господара Црне Горе хватају Турци у Зети на вјеру. Везана с коцем уз плећи воде га у Подгорицу, да га уморе најтежим мукама. Скадарски везир, који га је на вјеру примамио, тражи велики откуп. Црна Гора откупљује свога господара, а Херцеговина хита, да јој трећином уцјене помогне. И да није помоћ велика, она је драгоцјена залога заједнице Црне Горе и Херцеговине.

Карађорђе диже и ослободи Србију. Хита да се здружи с Црном Гором, да дигну и ослободе сав народ српски. Са Сјенице шаље своје војводе: Вујицу, Чолак Анта, Милана Обреновића и Рака Левајца Светом Петру, господару Црне Горе. Чолак Анто нађе Светог Петра у боју на Никшиће, у Херцеговини. Црна Гора и Херцеговина бјеху наредне за дјело општега ослобођења. И да не наступи катастрофа у Србији, устанка и рата пошљедњега не би било. Српски народ још тада био би слободан и уједињен.

Владика и господар Петар II надахнуо је новијем животом заједницу Херцеговине с Црном Гором и освештао је толикијем жртвама црногорскијем и из дома својега у крвавоме боју на Грахову. Смрт силнога Смајил-аге Ченгића било је дјело Владичино, а смрћу Смајил-агином нијесу само освећене главе браће Владичине, него је њом уложен крвав протест против насилног господарства турског и објављена тежња за слободом.

Кад се Али-паша Сточевић учинио господарем у Херцеговини, Петар II ступио је с њим у тјешње односаје, у мисли да из тога оснује независност Херцеговине. У јесен, године 1842 он се састаје с Али-пашом у Дубровнику. На томе састанку потписују међусобни уговор, о којему се, у извјештају рускога конзула влади руској, каже, ди је тај уговор важан дипломатички акт, којим се признаје

независност Црне Горе од стране Порте. Но, осим овога уговора, који се тиче односаја Црне Горе и Херцеговине, Владика је имао с Али-пашом повјерљиве договоре о заједничком раду за ослобођење Херцеговине од Турске. Ове заједничке тежње њих су толико приближиле, да су се на истом састанку побратимили. „И знади истинито — пише послије тога Владика Али-паши — послије нашега састанка у Дубровнику да ти већега пријатеља од мене не имаш, ни Турчина, ни Ришћанина, а и ја тебе међу мојијема првијема пријатељима држим“ — и — „нека види цијели свијет, да су се људи састали у Дубровнику, којијема није скупља глава, него ријеч поштена, коју реку“. А Али-паша пише Владици: „Ја признајем, да би мнозина ради били, да ја и ти свој образ оштетимо и да наша ријеч не буде на мјесто; што неће они дочекати, ако Бог да, никада, докле смо ја и ти живи“.

Године 1850 Омер-паша прегази Босну, па се обрне на Херцеговину и Али-пашу Сточевића. Нашавши се на муку, хтио је Али-паша, да због побуна херцеговачкијех баци кривицу на свога одметника, кавазбашу Пајулију, али Омер-паша знао је његове тежње и односаје с владиком црногорским и Али-паша би мучки убијен у логору Омер пашину, у Добрилу, близу Бања Луке.

Прије тога у истој цијељи Владика је био у односајима с Хусеином капетаном, везиром босанским. Кад је овај године 1831 дигао Босну против турске, на Цетиње је долазио од стране везирове игуман Мојсије, из манастира Папраћа, са порукама везировијем, да се Црна Гора с Босном заједно бори за ослобођење Босне и Херцеговине од Турске, и Владика, вазда готов на то, отписује везиру: „Тврду ти божју вјеру дајемо, да ћемо од сада у напредак бити уједно и крв своју пролијевати за вјеру и слободу нашу“.

Књаз Данило враћа се из Русије као први књаз црногорски. И Црна Гора исти час заметну кавгу с Турском, а Херцеговина и опет бјеше с њом. Одметну се Грахово. Омер-паша стојаше још у Мостару, наредан да удари на Црну Гору и да је покори, јер турска бјеше увјерена да у Херцеговини неће бити краја бунама, док год је Црне Горе. Ову војну, која збиља наста, прекиде Турска без успјеха и закључка мира, јер се морала на сву прешу спремати за кримски рат, који је предстојао.

Кратко, али славно владање књаза Данила испуњено је херојском борбом за слободу и независност Црне Горе. Покретачка му је мисао: ослобођење народа српскога испод јарма турскога, а поље за мегдан јуначка Херцеговина. Најславнија побједа његова над силом турском, којом се напајаху и потоњи нараштаји црногорски, била је на земљишту херцеговачком, на Грахову.

Храбри четници и витешке четобаше њихове нијесу утјецали испод гвоздене руке Петра II и Данила I, да по Херцеговини зулуме чине, него су уређивани и разашиљани по Херцеговини, Старој Србији и Албанији, да рају заштићују, зулумћарима Турцима отету муку сиротињску одузимају, а њих убијају. Док снага Црне Горе није

била спремна за већи рад, она је својим четама подржавала ратоборност и дух поуздања у народу српском свуда око себе, а тијем и ломила силу турску, која се појавъивала у безвлашћу и жеђи за неограниченијем насиљем. И за то, кад год је гдје надјачала мука, људи из онијех крајева хитали су на Цетиње, па отоле укријепљени науком и помоћи враћали се ободрени и сузбијали силу силом. На Цетињу су се свагда стјецали јунаци херцеговачки, који су ондје дома били, а тако исто и устаоци из Старе Србије и племенски главари из Албаније.

Овај задатак Црне Горе и њенијех владара прелазио је у нашљеђе с нараштаја у нараштај у народу и на престолу црногорском.

И кад погибе књаз Данило у Котору од зликовачке руке, његова рана, прерана смрт, која је била тешки ударац народној идеји за слободу и јединство, једва би оплакана, а дух усталачки, што га бјеше он распламтио, обузе опет Херцеговину. У ватреној души младога нашљедника Данилова, књаза Николе, он нађе силнога одјека. Црна Гора прихвати устанак као своје дјело и године 1860 зарати за Херцеговину с Турском, сама, без помоћи и савеза.

У онијем околностима Црна Гора није могла постићи другога успјеха, но је постигла. Херцеговина остаде неослобођена и несједињена с Црном Гором, али околна племена: Бањани, Пива, Дробњаци, Шаранци и Језера постали су као и самостални. Данка не даваху никаква. А и сва Херцеговина остала је по своме рату ојачана и мање подложна насиљу турском. Црна Гора не могаше одољети јачој сили, али из ове очајне борбе изађе свијетла и прослављена и извојева у њој, ако не градове и земље, ове велике успјехе: Српски народ на све стране доби у њу непоколебљиво поуздање, Турска познаде снагу и уплив Црне Горе, која ће јој кућу и опет заждити, а народи и владе јевропске увидјеше у Црној Гори чиниоца, који се не може више омаловажавати при будућијем догађајима на Балкану. Нераздвојност Херцеговине и Црне Горе, освештана заједничком борбом у великијем нараштајима, овијем се ратом најбоље показала и потврдила.

Њу је признала сама Турска, када је уочи пошљедњега рата позивала књаза Николу, да он својим упливом умири Херцеговину. Њу је објавио поносито књаз Никола, када је Омер-паши год. 1869 одговорио: „Ја се не могу одвојити од судбине моје браће Херцеговаца“.

Њу су признале и јевропске силе, када су се год. 1875 обраћале књазу Николи, да им он својим упливом у Херцеговини помогне угушити устанак. Њу је и опет и за вазда потврдила Црна Гора објавом рата Турској, јер не могаше више гледати патње своје браће Херцеговаца.

„У паклу је ђаво господар, а у стијенама херцеговачким господари су Црногорци“. — Ову су изреку избацили и врло радо употребљавали пријатељи турски у вријеме, када је устанак херцеговачки у најјачем маху био, а када се за то највиша повика на Црну Гору дизала. Ријеч пакосна, али је она потврђивала истину, да су Херцеговина и Црна Гора једно.

Ове тијесне везе, ова узајамност Црне Горе и Херцеговине доводе нас на прави и једини извор свијех догађаја у Херцеговини, па и пошљеђњих, устанка и рата. Прва пушка невесињска само је случајна искра, која је пала на наредан лагум.

Устанак, као што је напријед изложено, није ђјело завјере, није плод прегнућа у једном часу народа много пађеннога, но је он шљедство оне исте везе и узајамности, заједничке тежње и борбе за слободу и јединство народно. Црна Гора је око војнички, који се никада није разилазио, од како је у њему развијен барјак слободе и јединства народнога. Пошљеђњи крвави бојеви ове војске били су године 1862. Отада се она опорављала за нову борбу, која је и настављена год. 1875 до 1878. И за то историја догађаја тијех година управо и не почиње самом појавом устанка у Невесињу, но је њихов зачетак ондје, ђје је застала борба године 1862, борба, која се не почиње, него продужава, једнако од Косова, борба, која се не завршује, но једнако наставља, док год уједињено Српство не настане.

Никола I

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ПРЕПИСКА ВЛАДИКЕ РАДА С АЛИ-ПАШОМ

Преписка Владике Рада с Али-пашом Сточевићем вођена је у времену од 10 јуна 1838 до 28 септембра 1847. Преписка није добро очувана, пропала су многа писма и с једне и с друге стране. У Владичином архиву сачувано је у свем шездесет писама, пола Владичиних, а пола Али-пашиних.

Од све преписке, коју је водио Владика с пограничним турским поглаварима, ова је и најобилнија и најинтересантнија.

О везама Владичиним с Али-пашом, у колико се оне могу ухватити из сачуване преписке, речено је све у чланку „Владика Раде и Али-паша“ („Записи“ I св. 3 стр. 129 и д.), који је и писан као предговор овим писмима.

Д. Д. Вуксан

I

Владика Раде Али-паши
11 августа 1838.

Како су долазили људи Везира Босанскога и Ваши и састајали се с којим људима, но ваши нису никако кћели, да мир учине. Ја се не могу никако начудити, каква је та ствар са Граховљанима. Нико не говори, да не дају оно, што су и прије давали Турцима, но што више још су пријетили твоји људи, да ће на наша погранична села ударити војском, зато те ја молим, да се од таквијех ствари прођеш, него ли нећеш проћи се, но мислиш такове ствари чинити, које су противне и вољи вашега честитога Султана, оно до тебе стајало, ја тоже ништа крив бити нећу.

II

Али-паша Владици Раду
(август 1838[1])

Али-паша, везир од Херцеговине, побратиму Петру Петровићу, владики црногорском, пријатељски поздрав.

Што ми пишеш и препоручујеш по твом посланику све сам мирно разумио, немој слушат што неко збори ствари, којијем није ништа. Ако би било каквије новина знао би што је истина, и биће онако како Бог драги заповиди, неће другчије. Казаће ти и посланик

[1]) Писмо је без датума.

на уста. Молим те високо пиши ускоцима, који се догађају у мо... држави, ја ли неки долазе мени, ја ли дижу ђе би могли живлет пр... лупештине. Ако ли буду самоволни каји досад, један дан плате, што су урадили тотнима(!)

И да с' ми здраво и весело.

III

Али-паша Владици Раду

7 октобра 1838.

Али-паша, везир Херцеговачки, владици црногорскоме
Петру Петровићу поздрав.

Примио сам твоју књигу од 10 прошастога септембра[1]) по Пет... и све разумисмо за твој разговор. Сувише ево сада иде От до те... Вети-пашин, босанскога везира човјек и с наше стране исти... гледај сада лијепо да буде све свршено, што се тиче правоме мир... како је по иолу и по суруту, како ће бити повољно и мило Госпо... Богу и богодржавнијем честитијем царима, свакоме драго, мир и тишина. И ми сувише желимо, да се заузда сваки рђав човјек с ваше стране, а по нашу државу биће готово и сваки у миру, буду... доста (се) дизграције до сада догодило од рђавије људи и самово... није Црногораца и познато (је) и тебе, да није могуће више трп... сиротињске тужбе од свакога досадашњега зла и лупештине и убојс... и ниђе по свијету нема такога рушфанлука. А кад буде рђавије... људијем зауздање, биће свака мирноћа и љепота и у комшилуку љуб... и сиротиња ће починути

И да си здраво.

У Мостару, октомбра 1838 7.

IV

Владика Раде Али-паши

20 октобра 1838.

Од нас Петра Петровића, Владике Црногорскога Честитоме Вези... Херцеговачкоме Али-паши поздрав.

Како долази овђе везира босанскога чоек Аџи Мехмет, ка... мјестник Силиктаров и твој чоек Убејдулах ага Шеховић и ми уч... нисмо мир за Грахово и утврдисмо мухурима. Тако пиши ми јеси ... каил и ти на они мир, ако нијеси да ти вратим карту и да си здра...

Цетиње, 20 октобра 1838.

IV

Владика Раде Али-Паши

22 октобра 1838.

Послани од Вас чоек Убејдулах Шеховић с пуномоћијем ра... посла граховскога и пограничнога мира био је овђе и с њим зајед... Везира босанскога пуномоћник *Хаџи* Мехмед. Ми смо ову ствар је... ногласно свршили лијепим начином и мир писмено завезали međ... собом, као што ће Вам казати и ваш чоек. Ја се сад надам, да ћемо

[1]) Ово писмо је изгубљено.

...рно на комшилуку живити. Увјерен сам и да ће те Ви запријетити ...нијема потчињенијема, да не би каква зла или штете коме од ...рногораца учињели, као што ћу и ја запријетити Црногорцима, да ... учине ни штете ни зла никакву чоеку турскоме, и кад би се до... ...ило, да какав чоек од једне стране учини што рђаво коме од друге ...ране, онда треба зликовца каштигати, па ће мир остати тврд и при... ...тељство на комшилуку добро. И одпиши ми на ово, хоће ли од ...оје стране тврдо бити.

V

Владика Раде Али-паши

6 новембра 1838.

Разумијем из писама Вашијех посланика, да је Ваша жеља, да ...шаљем једног мојега чоека, да дође до Вас за више увјереније ...ира. Зато ето и шаљем к Вама мојега перјаника Радована Пипера. ...а друго поздрављајући Вас остајем желећи свако добро.

VI

Али-паша Владици Раду

новембар 1838.

Али-паша владики црногорском поздрав. —

Што ми пишеш разумио сам, да нема злијем људима маха и да ... фукара мирна и да није кавге, то је све лијепо и Бог тако запо... ...еда. Како сам ти реко и писо нијесам ти ништа преврнуо, а нећу ... бог да ни ослен ни теби, ни другом никад. Твоји некакви през... ...ерници урадише, што нијесам никад мого ни помислит, сад како ћу ...роват да не би могло бит и опет, а да си ме авизо онако ствар да ... море родит, не би ми било жао, сад ако хоћеш да начинимо људски ... пријатељски и да лажцима и зликовцима посла нестане. Што си ... реко и божју вјеру задо, сврши ми онако, а ја ти бога драгог ...ца дајем, ништа ти преврнут нећу, немој ни помислит ако хоћеш. ...је ти заиштем Граховце, што су раја царска, пошљи ми их, нек су ... мене, а пошљи ти своје људе, а ја ћу моје у Дубровник остале ...те да свршимо. Овако је и по те и по ме и људски и лијепо код ...акога, пак ћемо ватру удунут и остало свашто свијет. Ја твога ...шта не отимљем, немој ни ти.

VII

Владика Раде Али-паши

11 новембра 1838.

Примио сам твоје писмо и из њега разумијем, да си кајил миру ... рахатлуку, мени је то веома мило и драго. Што се тиче Грахов... ...ана, виђу да желиш да дођу тамо, и ја сам им с моје стране реко, ... се не лијене, но да пођу ради вишега рахатлука својега и погра... ...чнога, и они ће ја мислим доћ. Ја мислим, да је њима слободно доћ, ... они неће од ваше стране никакве теготе примити више, него сам ... ја с Вашијема посланицима погодио, нако само лијепу науку и ...рђе, које мени није жао, но мило да им дате.

VIII

Али-паша Владици Раду

16 децембра 1838

Од нас Али-паше Везира Херцеговачкога Петру Петровићу, Владичину Црногорскоме, поздрав.

Од твоје књиге прве и последне[1]) што смо скоро примили разумјели смо за све што нам пишеш, тако исто и за вјечного мир добро... та у комшилук. Сувише од твога посланика Радована у... стоји за све и опремисмо лијепо у Травнику босанскоме везир Ведии-паши с Јаковом војводом и осталијем његовом ... зином ... хоским, који су се јуче вратили ... тамо у мир .. и како исти Вехи-па изиде њима п.. ..тако исто ... који остаје и код нас ... о све контни и ... напред, ... све стоји до тебе и вјечни мир и љубав комшилук, и да ... ви се бркање и неприли.. сиротињу говора, не све како е Господу богу мило и богодржавним царјем повољно, и ... сву .... угодно а да нашијем царима не додијавамо. Неприлично ... Ми смо даље по сву Херцеговину и у Нишићу жестоке наредбе (да... да свак стоји у миру од Црногораца и Граховљана и да је сва тишина и мир .. по свему конфину и ако ико преступи прије не бисмо ми чу... авизај нас одмах с твојем ... ми ћемо дати потреб педепсу; тако исто и ти зауздај свакога човека по сву Црногор постави о потребиту ... конфину и ради по свему ... ко ће би доброгласовита наша мирноћа и свака тишина и рахатлук за оба народа. Сувише за сваку слободу која се иште Граховљанима за напредак потребито је по свачему, како смо и наредили да буду св... код нас десетак Граховљана за с.... мена којем даваћемо и хра приличну плаћу и тако кад буде сваки њихов непријатељ усправ потегнути и у свачему згодније и слободније за њих. Јаков с дружи остаје у Мостару код нас либеро, докле дођу из Грахова друг десета, како смо осудили да је згодније и мирније за њи и наред ти нека одма дођу без сумње и ако буде икаква потреба за ко свога човјека послат опет к нама, немој никога другога осим ово истога Радована.

И тако остајемо за напредак по свему доброжелатељ.

У Мостару 1838 декембра.

IX

Владика Раде Али-паши

28 децембра 1838

Разумио сам како сте и Ви и Везир босански лијепо дочека мојега чоека и тако исто и Граховљане. Мене је то веома пријатн али кад су се вратили из Босне, што сте их уставили ту, о то збора није било, као што знате лијепо, да од њих ту нико сто Зато ја Вас молим, да им дате Вашу наредбу и да их отпусти јербо се то свијема крајевима и нашијема и Вашијема чудновато ви и чини, него се ја надам да ћете Ви показати доброту и да ћете и одпустити и со тим све ријечи рђаве оба народа у ништа тури

[1]) Вјероватно писма од 6 и 11 новембра.

Што се тиче Граховљана, они мимо онога, што им је наређено, ...шта неће смјети чинити, нити ће икакви зли чоек смјети (се) у ...хове послове мијешати.

X

Али-паша Владици Раду

7 јануара 1839.

.....[1]) ти знаш да је свуда обичај тако исто и по арнаутлуку, ...кад се урегула начин од сваке мирноће код онога који остане ...рјешина и јачи, да код њега буду неколико људи, и тако би остало ...напредак без сумње, тако исто и ти учини за Граховљане, док се ...уте на прави начин и да не би се занемарили за сваки царски ве...рски посо као и до сада, а ако би се исто преступило, украсти да ... може знати, и да сваки посо стоји у миру како је утврђено и ...чено у сенату нихoвом. И поради сваке мирноћеваља да буду код ...с сербеш по свему неколико од њи, који ће имати и храну и при...чну плату и јемин од свашта и кад би послали кога од наше стране ... Грахово са покупити царск... араче и остало како је речено, не би ...ребало нико више с њиме тамо отићи него оће они исти Грахов...љани, који би почивали код нас. И на та начин мореш и тс додати ...ма у главу да слободно никакви други узрок није, но је вишере...чени. И да се није ништа више тражити, него што је одлучено и ...речено, него ваља да дођу осам до десет лични Граховљана к нама ... одма ће Јаков с дружином к тебе се вратити. И да си здраво.

У Мостару 1839 јануара 7.

XI

Али-паша Владици Раду

6 јуна 1839.

Али-паша, везир херцеговачки, владики црногорском Петру Петровићу пријатељски поздрав.

Данас ..... општа тужба од кадилука пљеваљскога ... и књиге ...смаил-аге Ченгића, како скоро по тура ...ковић, ајдук из Мораче ... његовом дружином прешао у Таслицу и убио двојицу Турака и ...робили неколике куће и однијели у Морачу. То је нама дивно чудо, ...што се то десило опет мимо реченога мира и нове ваше добр..... ...регуле почело се тако радити. За то и ми по ду.... пишемо тебе на ...фрешко и уфамо да ћеш одмах потражити и велику педепсу учи...нити кривцима, а оно што су однијели мала вратити, а за мртве главе ...како буде законито кастигати. Будући ако на фрешко не учиниш све ...то, што треба за така убојства и лупештине, ваља да и други рђав ...човјек узме слободу и да се опет уради како и до сада. За који узрок ... потребито старијему и богодржавноме честитоме девлету писати, ...да се гледа начин како свуда. Сувише опет на ново два пут у вели...кому дизграцију од свакога зла и немира, кои није подобно добромe ...гласу и многофалиту регулу, која се чула да је постављена преко ...тебе по сву Црну Гору. За то желијући у комшилуку учувати све ...то, што си нам писо пуно пута ради жељеногa мира пишемо тебе ...за ову незгоду за коју уфамо се да ће бити .. по...

У Мостару 1839 јунија 6 п. с.

[1]) Почетак писма пропао.

XII

Владика Раде Али-паши

15 јуна 1839.

Од нас Петра Петровића, влад. црног. и брд. Али-паши, Везиру Херцеговачкоме пријатељски поздрав.

Примио сам твоје писмо од 6 јунија, из којега видим, да су рђаву и непристојну ствар учинили (они ајдуци) из Мораче. То је мени врло жао и ја би рад, да су сви (људи у) Црној Гори добри и другоме зла да не чине, но не може се наћи ни најуредније државе у свијету, да су у њој сви људи добри и да се не нађе по ђекоји зао. При свем том ја ћу одма наредити, да се мал, који су узели, врати, а кривци ... педепшу. Што сам ти писао, да је моја жеља држати погранични мир, то ти и сада потврђујем, а ако се нађе који зао човјек и учини какво зло, за то неће мир погранични престати, кад старији пристане да ухвати и да подепше онога, који зло чини.

Цетиње, 15 јунија 1839. год.

XIII

Владика Раде Али-паши

21 јуна 1839.

Од нас П. П. Влад. Црног. и Брд. Али-паши, Везиру Херцеговачком.

Примио сам твоје писмо[1]) од ... из којега разумијем, да су ти ... донијели три главе цуцке. Ако буду ходили ... као што ми пишеш, да су ... приказали Зубци, мени их жао није да су стотина и три, и сваки, који би таквијем путем пошао. Ако ли буду они погинули, како Ваши и наши крајичници кажују, Ви бисте добро учинили, е ... наши и Ваши крајичници не кажују .... ће и Вама бити казали, да су .... ли, ћерајући плијен, него су их син Ђура ... и један Мићановић .... Кривошија с Илићима из Зубаца домамили, да некакав конат чине ... и око дуга и побили су их .... су их навлашт посјекли за то, што су прије у вријеме ... на Крајини били посјекли Цуце Зубчане, па су сад ... освету једну само учинили. Тако је мени истинито приказано од крајичниках мојијех и од твојијех. Ако ... ти треба да .... воје, који су на права бога убили Црногорце. Ако ли буду ишли у крађу, ходили и плијен ћерали, које ... а наши зато неће чинити никакве освете, ако буде тако, ако ли буде како инако, гледати, да ти освету учиниш сврх Зубчана. А за друго што пишеш за Морачане, ја сам наредио, као што ћеш већ бити и видио из мога првог писма, да се имаду ухватити и погубити, ако ли буду куд утекли, онда нека гледа они, у кога су. Ја .... држим, како што смо уговорили ... како што је воља ....

И да си здраво. Цетиње, 21 јуна 1839 год.

XIV

Али-паша Владици Раду

јули 1839.

Али-паша, везир херцеговачки моме драгом пријатељу и побратиму Петру Петровићу, владики црногорском пријатељски поздрав.

[1]) Без сумње писмо из јуна, данас изгубљено.

Што ми пишеш за Ускоке и за Цуце разумио сам, Ускоци што су порадили зла и посла неваљала знавши моје и твоје пријатељство и мир с којијем путем могу се оговарат и држат, мога ми Бога драгог, не знам ко би онаке лупеже држо и гледо, ако врну што су покрали, а што су убили плате главом, а ослен свежу се да ће долазит старијему и дават хараче царске, а нека би сиђели с миром, ако ли се овако не утврде, молим те прођи се шетана, нека не трују правије људи и не чине зла, што нема ни у какву ћитабу божијем, а Цуце ако врну мал Никшићима похавсви харамбаше, а ја ћу ускоке, пак да их изведемо ђему на сап на худут, пак ћу ја ускоке мушкетат, а ти Цуце, нека види свак, да ће плаћат што учини; ако ли се теби Цуце не дали похватат, а ти им кажи: ето вас, а ето Никшића, мени је онда колик, да си хи и мушкето. Ако ли се остави онако, није ни мало лијепо.

И да си ми здраво и мирно.

XV

Владика Раде Али-паши

24 јула 1839.

Примио сам твоје пријатељско писмо и разумио све, што ми пишеш. Што се тиче Зубацах, ја то остављам на тебе, да их ти педепшеш за убијство три Цуце, јербо су Цуце убијени онако, као што сам ти ја прије писа, а и ти ћеш то знати, јербо знам да ти нико не може лажу за истину продати. Од моје стране како смо мир учинили са сенетима онако га ја и држим и држаћу га за вазда, јербо ја да би и учинио како друго, не смијем, нити ћу икад ударати против воље онијех великијех Дворовах, који су ми много говорили, да мир са сваким држим. У ови мир није ти од потребе ни једнога пандура држати на границу Црногорску, јербо ... воља није Црногораца бој бити ... у какву ствар стојати исто и у твојем пашалуку, а ... такоме кријући, како би се обазнало, жестоко би платио. Ја се надам, да ћеш ти, ка већил цареви, исте оваке мисли бити и строге наредбе дати за добри поредак погранични. Него једна је ствар, која ма ... у један к ... од овога мира ... а што су Колашинци људи зли и хајдуци, како што их и сам знаш ... је ствар од ништа, нека ... док ... њих учиниш ... Морачане крваве, то ускоци морачки учине пођешто, као што си ми ти прије писа, него мене је Морача са свијем у ... кривци, који буду што учинили теби послушнијема људма преко овога мира, они ће све то жестоко платити, како мени ... згода, да их уватим; јербо када моји перјаници пођу у Морачу, они та час побјегну у Турску и крију се по шумама. Што си ми писа за кулу у Грахово, она нека стоји, како што смо у на ... а ја сам још ... моје пандуре ... онако оставио ... ваше ту што градите ти ... главе обратити, а у дру ... ту исто усадити, као што смо рекли у нашима сенетима, него нека све онако остане, како је уписано и како смо утврдили.

И да си здраво. Цетиње, 24 јулија 1839 г.

XVI
Али-паша Владици Раду
6 септембра 1839

Али-паша, Везир Херцеговачки, Владичину Црногорском пријатељски поздрав.

Примисмо твоје писмо од 24 прошастога јулија и разумисмо за све, што нам пишеш. ...све нам поводјло и све лијепо, како ће и од наше стране све на исти начин ходити и све, што се тиче миру и пријатељству међу два пука граничара, дали смо жестоке наредбе по сву нашу државу. Али за кулу, што си ти градио у Грахову, није могуће да то може тако остати. За сенета Веђи-пашина, босанскога везира, што нам пишеш да је у њ речено и писато, да остане. Иста копија је код нас и тога сенета нема, нити је он знао за ту кулу, да је грађена; ми никаква сенета дали нијесмо. Него сада најпотље Граховљанима како ће у напредак се владати и да су свакада мирни. Сувише свак од моји крајичника се чуди, што ће рећи Владичина кула у Грахово и караул. Према тога ваља и Корјенићани, да начине другу кулу према ње, ђе буде комод. И да они буду у њу и онда бива опет немир. За то, пријатељу, ваља, да се та твоја кула развали и за пуно другије разлога. А чолико новаца ти поарчио, како смо ти и прије писали, ми ћемо тебе платити и испунити. Другојачије ваља, да се буне моји караулци и ваља да се гради друга наша кула према ње и да је више теготе и Граховљанима и свакоје опет мутње и еглене по граничу. Ти си њу начинио од немира граховскога, сада кад смо утврдили мир и немаш се ништа бојати, ваља га дигнути. Ево сада шаљем и мога кавазбашу Ибра(хим а)гу у Грахово поради примити главније хараче у њи, и да у комода (!) корјенискога хак од њихове земље, како је речено. И заповиједао сам истоме, да дође и до Вас су неколико Граховљана и да с тобом састане, од кога оћете уразумити тачно за све. И гледај, мој пријатељу, како ће бити у напредак свака тишина и рахатлук међу два пука граничара и доброгласно за нас.

И да си здраво. У Мостару, 1839 септембра 6. п. с.

XVII
Али-паша Владици Раду
6 априла 1840.

Али-паша, везир Херцеговачки Петру Петровићу, владици Црногорскоме пријатељски поздрав.

Примили смо твоје писмо од 24 прошастога и уразумисмо точно за све. За уречени састанак, будући да смо писали и Цесар. краљ. заповједнику од околиша бококоторскога да изађе и он, како би било начин и од лупежа Кривошија, који пуно њихове лупештине зову да су црногорске. И он нама писо неки дан да не би могао без допуштења његова старешине изаћи далеко на Клобук, него жели да буде састанак код Новога, на границу од Магазе, ђе је мјесто најбоље и способно и близо Требиња и вашим посланицима. За то смо и ми учинили изреченије да буде са срећом ови уречени састанак на рашћел од магазе код Новога. И авизамо тебе поради знати, ђе

има доћи твој брат с осталијем твојим посланицима. Исто ћемо и ми послати нашега сина Ризван-бега и Хасан-бега из Требиња и још који буде приличан од Нишића и Гацкога. И данас пишемо истоме заповједнику од Котора, да ће нам бити туда састанак ово Ђурђевадне. И како нам сада пишеш у ову књигу, да ћеш нам писати преко Јакова, у који ће дан поћи твоји посланици. Чекамо твоје писмо, у који дан велиш ти, да буде састанак око Ђурђевадне, али потље и у који дан априла, да и ми прије пошљемо и да Г. Цирку од Котора пишемо, да није сметено, и да се знаде уречени дан, да не чека један другога.

И да си здраво. У Мостару, 1840 априла 6.

XVIII
Али-паша Владици Раду
24 јула 1841.

Али-паша, Везир Херцеговачки, Петру Петровићу, Владици Црногорскоме поздрав.

Примио сам твоје писмо од 16 јулија,[1]) тако исто и сенет, који си уговорио са Селим-бегом, царевијем послаником, у коме сам и ја каил, какогођ с њиме свршиш и по истоме ево шаљем и ја тебе потврђено с мојим подписом и мухуром. Сувише шаљем и мога шиликтара Осман-агу у Никшићу, ђе смо и прије послали нашега братића Хамза-бега. Пошљи и ти једнога твога приличнога посланика, да се састану на границу код Никшића, да прогласе и утврде мир, који се има слободно с наше стране твадо чувати, али гледај ти да штогођ опет твоји Црногорци не исквáре, а за ускоке што пишеш, да опет остаје на конфину као до сада, то није могуће ни на један начин, будући сва племена дромјачка и сва остала раја по конфину плачу на њи и говоре, да није кабил Ускоци ту стајати, а зло и лупештину не чинити, а и прави ваља да удари на бега с њима. Ти ускоци од сваклен из Херцеговине населили се ту и свакада од њи страда, него ако оће свак ђе је прије стајао по Херцеговину и он и његови стари и ђедови, нека опет свак се врати на своје мјесто, ја сам каил, а свакоме оћу ја дати раји бујурдију и слободу али нека дођу у невесињскоме кадилуку, свијем оћу ја дати комод, и који гођ жели да буде од селел права раја и да се прође рђавога дјела, сваки нека је с миром и свакоме оће ту бити мјеста и слобода. Ако ли тако нијесу каил, и буде за њи боље тамо мјесто, нека иду, а по Херцеговину, ђе гођ би био, нека се врати слободно, зашто по регулу, по путу, по сенетима они ће мучно долазити божијему шеријату и старијему, кад учине какву неваљалштину, и мучно да ће ту мировати, и ту ни мјеста нема никако, а опет права раја на бега ударају с њима. А ђегође оће по Херцеговину, нека прођу слободно и нека долазу нама, да њима давамо нашу бујурдију и слободу. А мореш и ти уразумити, да је тако и да њима више мјесто туда нема. Али на своју старину али на сриједу ђе и остала раја и прави људи, али нека оду ђе нађу боље.

И да си здраво. У Мостару, 1841 јулија 24.

[1]) Писмо изгубљено.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Шаблонизам наших граматика и синтакса у средњим школама

Када бисмо данас испитивали вредност наших средњешколских уџбеника из српскохрватског језика, можда би нашли врло мало онога што садржи филозофску страну засновану на психологији нашега језика. Треба имати на уму да је развитак језика развитак народних душевних особина. Језик је састављен из речи, из појмова, који се заснивају, управо потичу из наше душе, психичких процеса који сачињавају нашу душу. Проучавати језик значи у исто време проучавати стваралачку способност народне душе. Речи нису ништа друго него ствари. И кад грешимо, како каже госп. Богдан Поповић, у речима грешимо у стварима. Добро језичко дело треба да садржи и психологију језика, треба да буде прави израз, слика и спољашња и унутрашња онога о чему говори. Ма што ми читали, био то роман, приповетка, песма или чак неко научно дело, осетићемо да ли је писано спонтано, да ли је засновано на правом душевном животу, или је шаблонизам, пабирчење и посматрање свега кроз књигу. Свако подражавање мора бити донекле и досадно, јер је већ своје преживело. Тако је и са научним делима ма које врсте. Физичар, ако не уђе, ако се не пренесе целим својим умним способностима у оно што испитује, ако не испита праве узроке неке физичке појаве, не може ствар ни изнети како треба, а читалац поготово ствар неће разумети. Тако је са сваком таквом науком, са сваком теоријом и правилом које је на таквој науци засновано; тако је и са нашим граматикама, а нарочито са синтаксама, које су склоп наших појмова и које је стварала вековима народна душа.

* * *

Питамо се како да ученик најбоље уђе у суштину, у дух, значење и у оно што највише карактерише наш језик, ако се само придржава спољашње стране појединих речи, ако се само држи појединих шаблонских правила? Наравно врло тешко, или уопште то му је немогуће. Отуда код ђака и она мрзовоља, оно слабо интересовање према граматици и према свему што је филолошко. Све што се учи напамет, силом, противу своје воље, не може бити нити занимљиво, нити од трајне користи. Зато наши ученици и рамају највише из предмета који се изучавају по некој шаблони, а такви су математика, хемија, граматика и т. д. Када би наставник могао подесити своја предавања тако да буду и лако разумљива за ученике, и са мање

ствари које се уче напамет, онда би, свакако, настава била успешнија. Замислите само колико се јадни детињи мозак мора оптеретити са безброј формула и правила из математике, физике, хемије и сличних предмета! Али, док се природне науке ипак могу помоћи у својој настави разним експериментима и огледима, дотле тих средстава у изучавању неког језика нема. У толико је још већа тешкоћа у изучавању језика ма којега било, све једно, што се он сваког дана развија и што добија разноврсне нијансе у значењу појединих речи и израза. Ми овде нећемо говорити о томе како би требало наш језик темељно изучавати, него о ономе што је најкарактеристичније за његов како морфолошки тако и синтаксички развитак. Тако ћемо најбоље разумети и извесна правила, која се налазе у нашим граматикама и синтаксама, а која скоро нигде нису образложена, нигде мотивисана.

I

Донекле се оправдано може рећи да нема ниједне граматике, нити синтаксе у српскохрватском језику, која би у себи носила нека уопштена, тачно одређена језичка правила, нема ниједне која би дала општу карактеристику онога о чему говори. Узмимо прво наше граматике. Морфолошка страна је, можда, у њима тачна, доследна: подела речи на врсте; подела промењивих речи (именица, заменица, придева, бројева и глагола) и непромењивих (прилога, предлога, свеза и усклика), али има много недостатака, како у промени појединих речи, тако и у одређивању извесних правила код њихове промене. Извесни гласовни закони, и код промењивих, и код непромењивих речи, често се косе са извесним правилима која су успоставили наши граматичари. И баш оно што највише карактерише недостатак наших граматика било би то неслагање са појединим правилима. Тога неслагања нарочито много има у фонетској страни наших граматика. Граматичари, кад наиђу на таква отступања, називају их изузецима, премда научна филологија спори изузетке у језику. Ти „изузеци“ су само језички процес другог времена, а српски језик, који, иако се развија, чува „трагове извршеног гласовног закона у прасловенском језику.“ Али, ипак, гласовни закони који су вредели за наш стари језик не морају вредети и за наш данашњи језик. Отуда извесна неразумевања и нејасности у нашим граматикама; отуда потиче и овај шаблонизам у одређивању појединих гласовних правила. Наведимо случај са претварањем грлених сугласника пред палаталним вокалима *е* и *и*. Како је то објашњено у нашим граматикама? Да ли је начин њиховог претварања доследан увек свога правила, и да ли је, што је најглавније, ученику јасан тај језички процес? Тврдим да није. А ево зашто није. Нигде, рецимо, није објашњено зашто у петом падежу, код именица које се свршавају на те сугласнике, имамо *ч, ж, ш* (јуначе, друже, сиромаше), а у четвртом падежу множине: јунаке, сиромахе и сл.; или у трећем падежу пред *и*: мајци, снаси, док од Лука-Луки (не Луци), тачки (не тачци). Даље у нашим граматикама није нигде објашњено зашто од *кнез* имамо *кнеже*, од *месец-месече*, од *зец-зече, отац-оче, мачку (не маче), патку (не паче);* тако није објашњено ни писање речи: *велики, кнегиња, руке, јабуке*

и сл.... Наше граматике мало воде рачуна о јотовању, вези гласа *ј* са извесним сугласницима, иако је та појава врло важна како за писменост, тако и за историски развој нашег језика. Код њих немамо нигде правила зашто се неки сугласници са *ј* у појединим речима јотују, а у појединим опет не јотују: *видим - виђење, волим - вољен;* али: *класје, осје* — (не клашће, ошће). Мислим да све ове случајеве, као и многе још, ученику треба објаснити, да би што боље схватио предавање и ушао у саму ствар, иако наши граматичари то олако схватају. Ово мишљење оправдавам и тиме што увек један оштроуман ученик може да извесна граматичка правила обори као недоследна. Оштроуман ученик, рецимо, запитаће свога наставника: „Зашто, господине, имамо од именице *јунак* у петом падежу *јуначе*, а у четвртом множине *јунаке;* зашто од *мајка* у трећем падежу *мајци*, а од *коцка - коцки, мазга - мазги* и сл....?“ Наставник у том случају, ако није упознат са развитком нашега језика, ако не зна да су на развитак његових гласова утицали разни чиниоци физиолошко-психолошке природе, и ако не зна да су сва правила о претварању сугласника, јотовању и сл. само појаве другога времена, он ће се или збунити, јер тога нема у граматикама да би ђаку објаснио, или ће рећи да је то „изузетак“ ...

II

Цео душевни живот једнога народа од првих почетака његовог културног и језичког развитка, управо цео душевни живот од како је човек почео да осећа, мисли и говори, изражен је речима. Склоп речи, човекових појмова, чини човекову мисао, а више мисли човеков душевни живот. Синтакса је наука која испитује тај живот. А да ли су наши средњешколски уџбеници такви, да ли они са својим теоријама, својим правилима, улазе у суштину реченице, у суштину човекове мисли? Тврдим да не улазе. У нашим синтаксама, исто као у граматикама, све је изложено сумарно, површно, шаблонски. Подела нека на реченице је извршена према њиховој зависности и независности, али што се тиче главних особина тих реченица и значења појединих речи у њима, што их највише и карактерише, врло је слабо истакнута. Сама дефиниција шта је то реченица, није чак тачна, јер мисао и оно што се напише не мора се поклапати, иако се тамо каже да је реченица исказана или написана мисао. Мисао човекова може да се изрази у једној речи, иако његово мишљење о ономе што је хтео да каже, није потпуно изражено на хартији. То бива у свим моментима човековог усхићења, одушевљења и жалости као и у часовима љутње, када човек не може речима да искаже оно што мисли и осећа. Такве реченице би ми назвали психолошким реченицама. Оне сачињавају, обухватају велики део нашег душевног живота, а којима наше синтаксе не посвећују скоро ни речи. Наши синтаксичари и кад наиђу на неку реченицу, неки реченични случај који се не слаже у погледу свога склопа са одређеним њеним правилом, констатују само да је тај недостатак изостављен, а нигде не кажу зашто. Језик има свој специални закон, по којему се свака појава, па била она у синтакси или у граматици, мора управљати. Тај се језички

закон ствара сам по себи развитком наших појмова. Формирањем појмова, формира се и наша мисао, која не мора увек узимати све „потребне речи“, како би то рекли наши граматичари, ако су већ познате и у нашој мисли дате. За тај оглед био би пластичан пример у такозваним реченицама без прирока, које су наши синтаксичари погрешно и површно схватили и разумели. Узмимо, на пример, реченицу: Колико људи, толико ћуди. Њој недостаје прирок, али ипак у њој је заступљена логика и потпуност, јер реченички процес је код ње извршен, па зато јој прирок и није потребан. У оваквим примерима није потребан прирок, јер је смисао реченице потпуно јасан. Наши граматичари би рекли, да је ту изостављен глагол. То мишљење не би било тачно, јер је нама дата реченица као готова, као у мисли дата, пошто је завршен процес њеног стварања и пошто јој глагол није више био потребан. Када би ми у такве реченице унели тај „изостављени глагол“, смисао би реченички био исти; дакле, глагол у њима не игра никакву улогу, а ако би и играо, онда би те реченице добиле други карактер, те према томе њега ту није никада ни постојало.

Ова примедба на реченички поглед наших синтактичара била би минимална, јер би се поред овога могло још много говорити о реченици, њеном склопу и њеном процесу — предикативности. А сада ћемо покушати да укратко укажемо на значење, употребу и узајамни однос појединих речи и њихових облика у реченичком склопу. Реч сама за себе има своје специјално значење које се приметно разликује од значења када се налази у реченици, јер она тада зависи и од самога положаја у реченици, и од других речи уз које се налази. Ову синтаксичку појаву најбоље можемо увидети код значења и употребе падежа. Наши граматичари морфолошку страну падежа од синтаксичке стране много не разликују, а то значи не улажење у саму ствар, писање по некој вечито одређеној схеми. Сами назив падежа, њихова имена, како се то данас предаје у школама, потпуно је шаблонски. Он или је латински, или просто по реду: први, други, трећи и т.д., а та подела у синтаксичном погледу не би ништа значила.

Сваки падеж има своју функцију и известан однос према реченичној радњи. Права би подела била она, која би им дала називе и ред по њиховим односима према подмету и прироку у реченици, а нарочито према прироку. Модерна их синтакса према њиховој улози и значењу у реченици и дели, и даје им имена *(називник, деоник, припадник или намерник, предметник, дозивник, оруђник и месник)*. Ова подела не само што је тачна, него је и практична. Сваком називу одговара улога падежа у реченици: (*месник* значи место где се вршила или врши глаголска радња; *предметник* име које је обухваћено глаголском радњом или је у сфери глаголске радње и т. д.). Кућа би сама за себе значила један појам, једну претставу, која служи људима за становање; а станујем *у кући* место где се радња, бивање врши. Дакле, различита синтаксичка значења код исте речи.

Од положаја речи у реченици, а нарочито од речце или неког израза који стоји уз њу, може често да зависи смисао и значење

те речи. Такав случај бива обично код значења и употребе глаголских облика, специално времена, у сложеној реченици, а понекад и у простој.

Ретко када које време има своје позитивно, одређено право значење; већином су времена, када их која реч или израз ближе не одређују, релативног карактера. Према томе подела времена по вршењу и значењу своје радње, на садашњост, прошлост и будућност, како је то учињено у нашим уџбеницима, није најбоља и најтачнија. Време садашње може имати значење садашњости, прошлости и будућности. Тако је исто и са прошлим и будућим временом. Одређеност, позитивност, једног времена зависи од тога како ће се његова радња одмеравати: да ли према моменту у садашњости или према моменту у прошлости.

Одмеравање глаголске радње према моменту у садашњости г. Белић назива индикативом: у њему сва времена имају своје право временско значење; одмеравање према моменту у прошлости г. Белић назива релативом: у њему времена имају право своје одређено значење. Велики је значај релатива и индикатива за значење и одређивање времена у синтакси. Уопште наше синтаксе овакве какве су данас без релатива и индикатива не могу се у правом смислу ни замислити као добри и прави уџбеници. Оне су без њих површне и досадне књиге, набацане шаблонским правилима која ништа у познавању језика не могу значити. Улога је релатива и индикатива у синтакси не само да одреди значење појединих времена, него и да донекле контролише извесна синтаксичка правила. Да би најлакше схватили велику важност и улогу та два начина у синтакси, најбоље ће бити да кажемо:

Свако време у причању, у приповедању, у изношењу радње у прошлости, па било то и у облику разговора, релативног је карактера: оно нема своје право временско значење. Оно се у том случају може замењивати, а да се значење његово не промени. То не мора вредети за реченице где се тврди да се нешто позитивно десило, да се дешава и да ће се десити. Тада времена, у таквим реченицама, имају своје право одређено значење, она су у индикативу. Такве су реченице зависно-упитне, узрочне и исказне. Иди да *радиш*, и питам те шта *радиш*?, две су реченице различитог карактера: док у првој намерној *радиш* је неодређено време (има значење будућности), дотле у другој зависно-упитној *радиш* је одређено (има значење праве садашњости).

Утицај релатива и индикатива на значење времена огледа се не само у зависним, подређеним реченицама него и на времена када су усамљена, или када стоје у простој реченици. Трава *расте*: може значити да трава сада *расте*, а може да уопште *расте*. У првом случају је време одређено, у другом није.

Ова одређеност и неодређеност времена је нешто најкарактеристичније за нашу синтаксу, јер показује оно што је најглавније у реченици, а то је временску радњу и моменат када се она врши.

Према изложеноме подела времена на садашњост, прошлост и будућност била би добра само у морфолошком погледу, никако у

синтаксичком. Ја *певам* песме: може значити сада у овим моментима кад говорим *певам*, а може, иако је ово *певам* облик садашњег времена, и *певао сам*, и *певаћу*, јер је значење уопштено, неодређено, релативног карактера.

Видели смо да се нарочито та временска значења одређености и неодређености испољавају у зависним реченицама, где поједине свезе, изрази као и сами реченички склоп много утичу на ту измену у моменту вршења глаголске радње. За то нећемо наводити примере, да се не би понављали, а иначе није ни потребно, пошто су то сувише познате ствари, иако нису нигде скоро у нашим синтаксама озбиљно констатоване, нити мотивисане.

Додуше, треба признати, има и у нашим синтаксама примера, где једно време може имати различита временска значења, али је то тако приказано без икаквог образложења, да ђак тешко може схватити оно што је главно у том случају, него просто научи шаблонски, без разумевања — набуба — па му зато много и не може користити, јер то одмах и заборави.

Овај мали приказ, иако није исцрпан, иако би се много штошта још могло говорити о свима партијама како у граматици тако и у синтакси, јасно показује да им ипак није све у реду, да имају недостатака.

Лабуд В. Вушовић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Велибор Глигорић: *„Полемике“* I (Подмладак г. Богдана Поповића; Књижевна лутања *Живоша и рада; Пен-клуб* као књижевни монопол) Београд 1930; издање писца, стр. 15, 8⁰; цена? —

Три „полемике“ штампане у овој брошури чине једну целину, јер имају заједничку основицу са које се пошло и исту мету. „Наша књижевност после рата, каже писац, имала је два јако зарађена фронта: фронт који је обарао и фронт који је чувао традиције.“ Он припада фронту који обара и окомио се на онај други. Тај други фронт је „поповићанство“ оличено у браћи Поповићима, нарочито у г. Богдану Поповићу, а изражава се кроз *С. к. гласник;* преко подмлатка који је, по писцу, и нехотице припремио г. Сима Пандуровић; кроз београдски Пен-клуб и иначе. То је „читава фаланга медиократета“ која „осуђује сваки интелектуални узлет, сваки литерарни преображај“, која „нема довољно духовних спона са савременим европским културним животом“, која држи „да је динамика данашњег времена рушилац доброга и лепога.“ У тим људима и таквој духовној атмосфери г. Глигорић види брану која смета слободном струјању свежине кроз наш културни живот и коју треба срушити. То је та основица са које писац полази и та мета на коју циља.

Мени изгледа да та основица није довољно сигурна а нарочито не довољно широка. Бити за један „фронт који обара“, а против једног фронта „који чува традиције“, бити a priori за једну борбеност у књижевности и имати ту борбеност саму собом као циљ, чини ми се није довољно разложито. Борбеност може бити оправдана и пожељна, то стоји, али треба имати пред собом неку коренитију промену која се борбом жели извести, одређенији циљ који се жели постићи. Ако се жели победити једна „фаланга“ онда треба рећи што она уистини претставља, чему тежи и шта хоће. Чување традиција, ако су те традиције добре, није још увек нешто по напредак опасно и противу чега се треба борити. Није довољно желети борбу, а не знати, или не хтети рећи, противу чега и зашто се и уистини боримо. Г. Глигорић има вероватно одређену мисао што претставља „поповићанство“, исто тако одређену смерницу нове културне оријентације коју жели, али он нама то није рекао. Његов случај потсећа нас на случај г. Симе Пандуровића. Госп. Пандуровић је написао опширан памфлет противу г. Богдана Поповића, али он није нигде напао идеологију госп. Поповића, оно што овај уистини претставља у нашој литератури; оно што он напада то је начин поступања, метод госп. Поповића да стекне ауторитет. А то није битно, то није г. Поповић. Са неколико редака на крају памфлета г. Пандуровић није успио да нам изнесе битност г. Поповића, суштину његових идеја, и што је најзанимљивије и најважније г. Пандуровић нема ништа противу става г. Поповића који пропагира оријентисање наше литературе према западу а што у основици и чини „поповићанство“. У поступку није далеко одмакао ни г. Глигорић. Он каже да ученици и следбеници г. Б. Поповића у нашој литератури из прве деценије овог века виде најбољи наш израз, а оно што је после рата дошло да негирају. Даље, да немају „књижевних страсти“, да се даду навикнути на „књижевну дисциплину“, да „тај подмладак халапљиво гледа на наслеђе г. Богдана Поповића, удвара се и угађа његовој сујети, насрће на противнике да би што боље зарадио његове наклоности, отворено улази у књижевну реакцију...“ И тако даље. Све је то за један део наших књижевника у основи тачно, иако је сувише оштро речено. Али све то у исто време није, како се то обично рече, „књижевно верују“ тих људи, све је то само начин иступања, начин борбе, ако је ова реч овде подесна. Њихов књижевни идеал је у естетици г. Б. Поповића, а оријентишу се према оријентацији свога учитеља. И оно што би г. Глигорић требао да учини (а и г. Пандуровић) то је да изнесу принципе естетике и културну оријентацију г. Б. Поповића, да то нападну, а да насупрот овога изнесу своје принципе и своје стајалиште. Тек тада би основица са које се полази била сигурна и довољно широка.

Овако током читавога излагања г. Глигорић никад није на тлу начелне борбе. Он је свуд личан, скроз личан. Не говори о овом или оном начелу, идеји, покрету, оријентацији, него о овој или оној личности, не ни о књижевним идејама тих личности увек, него најчешће о њиховим личним поступцима. И то не стилом одмереним (следствено убедљивим), него заједљивим. Каткад и нејасним. Ми само можемо да нагађамо ко би био наприме тај „задоцнели Скерлићевац, духовни близанац М. М. Пешићу, близанац који је осуђен да живи целог живота у маглама, у маглама црвенкастим.“ (Је ли то госп. Д. Васић??) Иначе се стилу г. Глигорића не може одрећи живост.

Ове „полемике“ покрећу једно занимљиво и важно питање. Став г. Глигорића није неодбрањив. Можда има нешто „труло у државн данској.“ Али да би биле уистини „полемике“, треба унети више начелности, мање личног, више убедљивости, одређености и одмерености, а мање заједљивости.

В. Латковић

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

ПРЕМИЈЕРЕ ДОМАЋИХ ДРАМА НА ЗАГРЕБАЧКОЈ ПОЗОРНИЦИ

(По свршетку сезоне)

Овогодишњи драмски репертоар згб. казалишта био је уопће доста богат премијерама, а међу овима напосе премијерама наших аутора. То је квантитативна страна, док квалитативна није ни из далека сразмјерна.

Уопће има томе већ доста дуго да се по многим згб. ревијама напада управа, и лоше оцјењују комади и траже бољи, али изгледа да је заиста казалишту као једном умјетничком форуму пред неком „меркантилном“ инвазијом и толико развиканом „публиком“ (као да та „публика“ не би била у стању гледати и разумијевати — а поготово посјећивати — и боље комаде осим само шлагерских и јефтино духовитих) одзвонило.

Дакле у том размјеру, као што ни премијере страних дјела нијесу доспјеле на на згб. позорницу ништа вриједније, маркантније, ни репрезентативније, тако се ни домаће ствари не издвајају (осим једне можда двије), а може се рећи и не заостају много.

Свега је ново донесено 11 домаћих дјела.

Најбоља је свакако Крлежина *Леда.* Премда и она доста заостаје за ранијим његовим драмама *Агонијом* и *Господом Глембајевима,* и готово што се креће некако у сличном миљеу те испада тако као неко препричавање. Но уза све то показује највише живота, темперамента, реалности и несумљиво отскаче над осталима, које су у главном блиједе, бескрвне, конструктивне и уопће да тако кажем, без живота.

За карактеристику наших прилика вриједно је споменути и то да је згб. новинска критика (коју је у своје вријеме Крлежа онако напао) готово листом порекла *Леди* сваку литерарну и умјетничку вриједност, окрстивши је трачем, а неки (на пр. Ка Месарић) бесациљно и вођени посве личним мотивима стали да хвале и претјерано добро оцјењују неке лоше комаде само у пркос Крлежи и његовом погледу за Деметрову награду.

Од осталих драма уопће није вриједна спомена Загорк… *Гричка вјештица* (лоша драматизација њеног познатог истоиме… фундромана).

Нушићева *Министарка* креће се у познатом миљеу његов… комедија, доста локалне и повремене нарави. Иначе хумор је њег… још увијек актуелан, као што су и лица, типови, увијек пуни живот… и стварности, што доказује добро познавање предмета обраде, пр… живљавање и способност аутора да нам даде оно најкарактеристи… није једне околине, једног времена.

Пецијина комедија „3:1“ у стилу је његова „Пљуска“, „Чвора“ … других. У њима слика еротику свога краја, Лике, с више или ма… успјеха. Свакако боље би било да нам даде што друго, стварније, … живота тих људи, него те већ толико познате и развучене на … околине и друштва љубавне трокуте, заплете и слично.

Комедија Tita Strozzia *Комедија на Стубишту*, писана с пре… тензијом лаке духовитости француског стила, приказивана је бе… већег успјеха.

Доста и врло слабе су: Беговић: *Американска јахта у сплитс… луци*, Мурадбеговић: *Млинар Андрија*, Јанковић: *Без љубави*, Мар… новић: *Беспослен свијет*. Код Димовићевог *Краљевића Марка* мог… би се казати да је већ прилично давно прошло вријеме романтик… њеног увеличавања народне поезије и да би се нашло штошта друг… из народа за обрадити вриједније и маркантније него те силеџије … давно већ и у самом народу заборављене „хероје“.

Страст госпође Малинске од Кулунџића одвише је исконстр… исана, завршена без резултата, посве и одвећ индивидуално трет… рана, са чудним „социјалним“ схватањем и филозофирањем, гото… без икаквих инвенција.

И тако, ето, готови сви ти комади, који би имали претстављат… наш литерарни рад и неко стремљење и неке погледе, резоновањ… настојања својих аутора, тако су некако блиједи, дјелимично плитк… дјеломично већ исшаблонизираних тема, али готово сви тако дале… од правог, истинског живота, од тог што нас окружује, од велик… социјалних гибања, друштвених размјера, од брига и питања свак… дашњице, од оног што сусрећемо на сваком кораку, што је за нам… као реакција, заблуда, тама, око нас као немир, незадовољство, ла… неправда, тражење и човјек, онај 100% човјек средине, израбљиван… и бесправности, пред нама као питање, проблем, борба…

А ми долазимо у казалиште и гледамо неке мртве слике, фигур… ријечи, нека досадна филозофирања, индивидуалистичка натезања … напухивања — зар само глумце у њиховим покретима и гласовим… — и одлазимо да већ исту минуту заборавимо што смо слушали … гледали, без било каквог доживљавања и проживљавања, а да нам с… није гануо нити један живац, и један осјећај.

Иво Фрол

ЦЕТИЊСКО ПОЗОРИШТЕ

Наше позориште, што је за жалити, још увек није ни др…но ни самоуправно, ма да има све услове које од самог рада …исе да буде једно или бар друго. Оно постоји и успешно ради … од 1921 год., па и тада се ослонило донекле на оно што је за …ориште урађено већ пре рата. По уједињењу оно је устројено као …етантско друштво и углавном до данас такво остало. Али како су … опште културне прилике мењале, интересовање за позориште …вијало и уметничка затраживања публике била израђенија и већа, … је и позоришно друштво све више губило карактер обичне диле…тске дружине и постајало све више право позориште. У том …авцу прошле године нарочито се коракнуло. У почетку сезоне …гажована су неколика професионална глумца.

То је у првом реду допринело да рад буде срећенији, система…нији. Репертоар, истина, није богат, дато је за осуду мало претстава, … то што је дато увек је, или бар скоро увек, и по избору и по …рађености на једној подношљивој висини. По природи самих позо…них комада репертоар чини две оделите целине: на једној страни …кши, схватљивији, популарнији комади; на другој тежи, јачи. Хтело … двоје, као увек, и да се задовољи публика и да се постигне известан …етнички успех. Насупрот правилу били су „и вуци сити и овце … броју.“

Популарни део репертоара чинили би комади: „Балканска ца…ца“ краља Николе, Сремчева „Ивкова слава“, „Тамо далеко“ од …лице Јаковљевић и две-три вечери испуњене шароликим програмом. „Балканска царица“, комад који својим ненамештеним и местимично …ста полетним романтизмом може још увек да уметнички задовољи …шег просечног гледаоца, најнеуспелија је претстава у сезони. То … дошло у првом реду због тога што је главну улогу, Даницу, играла, … гост, једна цетињска дама која са уметношћу приказивања нема …вршено никакве везе. Прошла су давно она времена кад се „Бал…нска царица“ слушала „ка пјесма на уста“, кад је сам текст, кад … саме речи биле довољне да гледаоца понесу, кад су и један …тавуљ или Лаза Костић могли да беру успехе на позорници, кад … „стидљивост девојачка на бини таман добро дошла да изрази …дљивост црногорских девојака“, како је речено у једном приказу …етставе истог комада негде осамдесетих година прошлог века. …нас је већ потребно да глумци унесу пуно свога па да комад има …пеха. Ни Сремчева „Ивкова слава“ није сасвим успела. Редитељ … могао да већ учвршћене навике већине дилетаната у креирању …единих улога сузбије, и комад је био дат за увесељење у погледу …уса најзаосталијег дела публике. — „Тамо далеко“ већ нешто значи. …то се од овог бледуњаво-сентименталног, невешто и наивно писаног …мада могло учинити на бини, то је редитељ збиља успио. Два-три …vertisment-а“ била су шаролика, не без укуса пробрана и дата.

За извођење другог дела репертоара, оног тежег и бољег, …жен је један савестан труд, који није био јалов и који треба

истаћи. Тај део репертоара чинили су комади: „Дани нашега живота“ Леонида Андрејева, „Осма жена“ Анри Савоара, „Њих четворо“ Габриеле Запољске и Крлежина „Господа Глембајеви.“ По једно руско, француско, пољско и српско-хрватско дело; један живахни траги-комични комад, једна лака комедија, две драме, од којих друга животно-згуснута, мрачна и тешка. По једном смишљеном плану, дакле.

„Дани нашега живота“ дати су као први комад у сезони. Брижљиво припремљени од публике су заслужено лепо примљени. Тим успехом створено је поверење које је утврђено претставама „Осме жене“ и „Њих четворо“. „Господа Глембајеви“ су најкрупнија постављени задатак, који далеко премаша наше бинске могућности. Али и по оном што се успело претстава чини круну целог рада у сезони. Да се од овог комада високе књижевне вредности, али чија радња доста тромо иде, који је више у психолошком продубљавању и карактера и средине, куд и камо више, него у сценским ефектима, даде претстава доступна нашој публици, претстава која није била за њу тешка, него напротив која је гледана са максимумом интереса, напрегнутом пажњом до последње речи, да се и толико узмогне значи несумњив успех и за режију и за креирање појединих улога. А пошло се и корак даље: карактери су са сигурношћу диференцирани. Успех, наравно, није апсолутан; наше су могућности бесумње незнатне према било којој већој позорници у земљи, али релативно, за наше прилике то је леп успех. У том комаду је редитељ најуспешније прикрио дилетантске навике играча.

Прошла сезона, дакле, по броју датих комада не претставља богзнашта. Чак би се та неплодност могла нападати и с разлогом. Али по квалитету репертоара, режије и игре, она превазилази све досадашње. Од 1921 до данас позориште није успешније деловало од прошле године. Да се и више није урадило има неколико узрока. На првом месту сама организација друштва, која је несавремена. Ту се још увек послује као у дилетантској дружини, а прилике изискују много више замаха и нарочито више привржености послу, него што је случај у дилетантским дружинама. Треба, даље, да се *љубитеље* позоришта замене *посленицима* позоришним. Једном редитељу чине озбиљне сметње и стечене навике чланова. Нема довољно материјалних средстава. И т. д.

Позориште је постало једна наша стална потреба, не више повремена разонода. Добили смо зграду, треба да добијемо и право позориште. То је једино могуће ако самоуправа узме позориште за своју институцију, или, ако то није могуће, ако се ово друштво сасвим реорганизује и постави на много ширу основицу. О овом ће бити још речи, али на другом месту.

В. Латковић

БЕЛЕШКЕ

Октобарска свеска Записа биће посвећена Петру II (Св. Петру Цетињском) приликом стогодишњице претстављења. Уредништво моли сараднике који нијесу добили нарочити позив а имају овом приликом нешто да саопште да радове изволе послати најдаље до 1 септембра т. г.

Ур.

D-r St. Župić „Nazorova priča *Stoimena*“. (Literarna studija na osnovu antropozofije d-ra R. Steinera. Izdanje „Biblioteke lepih nauka“, Beograd 1930. St. 32, cena?)

Своју опсежнију студију о Назору, објављену у *Записима* (књ. V.) г. Жупић је допунио овим огледом о *Стоимени*. Г. Жупић успева да, посматрајући Назора са свог нарочитог, антропозовског стајалишта, открије скривене лепоте и дубљи смисао Назорове поезије. С те стране ова студија је веома занимљива. Писана је, усто, стилом сасвим јасним и блиским тако да и они који у антропозофију нису упућени писца могу схватити.

В. Л.

Душан Вуксан: „*Везе Владике Рада с Хрватима*“ (Засебни отисак из „Šišićevog Zbornika“, Загреб 1930. Стр. 511—516, 8⁰)

У овом чланку г. Вуксан, на свој већ познат начин, саопштава и коментарише неколико писама владике Рада капетану Орешковићу, ђенералу Турском и бану Јелачићу и одговоре њих. Овај чланак допуња г. Д-р И. Мамузић својим написом „Још два прилога о Његошу и Хрватима“ објављеним у овој свесци *Записа*.

Душан Баранин „*Шум крви у бесаним ноћима*“ (Песме. Бијељина 1930. Стр. 31; цена ?)

У једној неукусној и ружној опреми, са пуно штампарских грешака, са неким вињетама које би више одговарале једном јеловнику него збирци песама, објавио је наш земљак г. Баранин своје прве књижевне саставе. Поред истицања онога што свака почетничка збирка неизбеживо собом носи, за ове песме могло би се рећи још ово: Г. Баранин није лишен талента; његово осећање је живо, понекад усплахирено, он зна да запази и детаље који обичном оку измакну. Он, затим, чита много, то се опажа, и то без неког система, чита и старе и младе, а та лектира још није прекувана, ту и тамо блесне по који Шантићев, Ракићев, Дучићев стих или по која смелија фигура неког од млађих.

В. Л.

Успех једног нашег уметника у Паризу. Наш земљак, г. Петар Лубарда, постигао је ту скоро у Паризу леп успех својим сликарским радовима изложеним на једној посебној изложби и у „Салону независних“. Г. Лубарда нема неко систематско сликарско школовање; почиње у уметничкој академији у Београду, да ову 1926 напусти и

пође у Париз. Ни ту се није редовно школовао. „Али он је дуго изучавао велике мајсторе и често радио у Лувру, те се ту инспирише Ђотом и Делакроа" („Revue Moderne") — Иако врло млад, тек у 21 години, он је од критике у Паризу запажен и похваљен. „Дела јака у потпуном смислу те речи, два платна П. Лубарде у *Салону независних*, одају сигуран таленат и велику стваралачку моћ", каже A. P. Lévis u „Les artistes d' aujourd'hui", a „Revue vrai et du beau" подвукује његову независност, искреност и отвореност. *S.*

Јован Кршић: *„Модерна чешка лирика"* (Антологија. Београд 1930; стр. XXII+119, 8°; цена 30 дин.).

Г. Кршић, и иначе познат као преводилац са чешког и познавалац савремене чешке литературе, прикупио је досада по угледним нашим часописима објављене преводе чешке лирике, допунио необјављеним и средио ову лепу антологију. Песмама су заступљени скоро сви новији чешки лиричари: А. Сова, О. Бржезина, Ј. Махар, П. Без,руч, В. Дик, Ј. Карасек зе Лвовиц, К. Хлавачек, О. Тхер, О. Фишер С. Најман, Ф. Шрамек, Ф. Гелнер, К. Томан, П. Кшишка, Ј. Махен, Ј. Дурих, Ј. Хора, Ј. Хоржејши, Ј. Волкер, К. Библ, Ј. Сајферт, В. Незвал и В Завала. — Као увод г. Кршић је написао врло информативан, продубен и зналачки писан чланак о модерној чешкој лирици. *В. Л.*

Немогуће. (Алманах. Надреалистичко издање, Београд 1930. стр. 136, 4°; цена?)

За наше прилике у ванредно луксузној техничкој опреми, изишао је ту скоро у Београду овај алманах наших надреалиста. Ту су изјашњена њих тринаесторице о тридесет махом чудних, али увек занимљивих питања. Па затим есеји, песме, репродукције. — Понегде неко зрнце обичне реалности, разумљиво и занимљиво; најчешће „чељуст дијалектике" недокучиве обичним читаоцима, а ваљда не баш увек ни посвећеним. *S.*

САДРЖАЈ

Страна

Јован Ђоновић: Неколико мисли о васпитању омладине 65
Рад. Меденица: Мотив о судару оца и сина (крај) 69
М. Настасијевић: Недозвани (III чин) 75
† С. Шобајић: Мученици 82
Иво Фрол: Недјељно поподне у приморском селу (песма) 87
Рад. Лазаревић: Сумори шума завичајних (песма) 88
Ђ. Лопичић: Прозори (песма) 89
А. Ивановић: Рођен-дан (песма) 89
Н. Бегић: Наша младићска тела (песма) 90
Д-р И. С. Мамузић: Још два прилога о Његошу и Хрватима 91
В. Томановић: О попу Шћепану и Драшку Поповићу 94
Ј. М. Јовановић: Одговорност за рат 97
Никола I: Херцеговачки устанак (1) 99

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР:

Преписка Владике Рада с Али-пашом (Д. Вуксан) 107

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД:

Шаблонизам наших граматика и синтакса 116

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:

В. Глигорић: „Полемике" (В. Латковић) 121

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД:

Премијере домаћих драма на загребачкој позорници (И. Фрол); Цетињско позориште (В. Латковић) 123

БЕЛЕШКЕ:

Dr St. Župić: „Stoimena" — Д. Вуксан: „Везе Владике Рада с Хрватима" — Д. Баранин: „Шум крви у бесаним ноћима" — Успех једног нашег уметника у Паризу — Ј. Кршић: „Модерна чешка лирика" — Алманах „Немогуће" 127

У прошлом броју послалисмо свима чекове за уплаћивање претплате. Молимо претплатнике који то већ нису учинили да нам претплату одмах пошаљу. Господа претплатници који су већ били послали претплату нека чек сачувају.

ИСПРАВКА. На овом месту у прошлом броју, под насловом *Непријатељи науке и књижевности* поткрала се администратору груба грешка. У дужнике *Записа* убројен је и г. Саво Радуловић, учитељ у Сремској Рачи, ма да је овај уредно плаћао своје обавезе.

Администрација

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВОМ)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

ГОДИНА IV, КЊИГА VII, СВЕСКА 3
СЕПТЕМБАР 1930

ЦЕТИЊЕ

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

ЗАПИСИ излазе почетком свакога месеца у свескама од по 4 табака (64 стране) велике осмине.

Уредник и одговорни уредник Душан Вуксан. — Уређују: Илија Зорић, Радосав Меденица, Милан Вукићевић и Видо Латковић.

Рукописе откуцане на машини или врло читко писане треба слати на адресу: Уредништву ЗАПИСА, Цетиње. — Рукописи се ником не враћају.

Претплата износи за Југославију годишње 100 дин. За иностранство (Европу) 130 динара годишње, 65 динара полугодишње. За Америку 3 долара на годину.

Претплата се шаље непосредно Администрацији „Записа“, Цетиње, или чековном уплатницом на чековни рачун број 6209 код филијале поштанске штедионице — Сарајево. Претплата се шаље унапред.

Сваку промену адресе треба јавити Администрацији најдаље до 15 у месецу.

Власници, за уредништво: Илија Зорић и Видо Латковић.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VII, свеска 3 — Септембар 1930

ЦРНА ГОРА ДО УСТАНКА ХЕРЦЕГОВАЧКОГ 1875*)

УСТАНАК ХЕРЦЕГОВАЧКИ И РАТ ЦРНОГОРСКИ ГОД. 1860—1862

(2)

Краткијем прегледом догађаја овијех година постаје разумљивије оно, што је по томе шљедовало. У овоме устанку херцеговачком наилазимо на исте појаве, које се понављају и у устанку г. 1875. Само се опажа велика разлика у рату Црне Горе узроком сасвијем другога положаја и друге, развијеније снаге њезине.

Напријед је споменуто, да је књаз Данило убрзо ступивши на пријесто, уљегао у рат с Турском. Турској је задавало бриге, што се он прогласио књазом. Она није могла трпјети ту промјену у Црној Гори, гледајући у њој нове опасности миру и сигурности својој, као што ни књаз Данило није могао гледати свој српски народ у непромјенљивом стању ропства под Турском.

Због руско-турскога рата Турска је била обуставила своја непријатељства с Црном Гором. Она их је само одложила и не закључивши мира с њом. И ако Црна Гора, по савјету саме Русије, није ратовала с Турском за вријеме Кримске војне, она се с њом била једнако, погранични сукоби нијесу преставали. У оваквијем односима био је лако могућан нови судар Црне Горе и Турске, који се и догоди и сврши са великом битком и славном побједом црногорском на Граховцу на Спасов-дан 1 маја 1858 г. Ова је побједа имала великих пошљедица. Важност Црне Горе силно је порасла. Уплив њезин у Херцеговини постао је неограничен. У јуначким Херцеговцима распламтила се жеља за ослобођењем и сједињењем са својом црногорском браћом.

Порта није умјела довољно оцијенити важност Црне Горе и уплив њезин у Херцеговини. Она није још помишљала на то: би ли јој боље било, да попуштањем и задовољењем Црне Горе отклони доцније велике потресе, који су је из темеља зањуљали. Она је стога и покрете у Херцеговини омаловажавала. Имала је једну мјеру за сву рају своју, а под ту мјеру кршни Херцеговци нијесу никад могли стати.

*) Први одељак ове главе види у свесци *Записа* за август о. г.

И кад је г. 1859 пристала, да се уреде Црној Гори сталне границе, то није учињела из увиђавности, да тијем успостави мир на својим границама дуж Црне Горе и да јој тијем одузме повод и могућност, да је једнако задијева. Просто се покорила вољи Европе, или боље рећи вољи Француске, јер књаз Данило, наљућен на Русију што на париском миру није ништа за Црну Гору учињела, бјеше се ставио под окриље тада силнога Наполеона. Но ни европска комисија за граничење није могла потпуно свој посао свршити. Остала је граница на много мјеста отворена, гдје се Турска и Црна Гора нијесу могле сагласити. То је био повод новим честим сукобима пограничним. Херцеговци су им се одма одазвали, сматрајући их згодном приликом, да се ослободе. Букнуо је устанак херцеговачки дуж границе црногорске. Европа се више бојала за Турску, него што се Турска сама за себе бринула. Велике силе одреде једну комисију, која је имала да испита стање у Херцеговини, да види и нађе начин, којим би се могли умирити. Турска је учествовала у тој комисији, али у самој ствари она није хтјела пристати на уступке. У томе смислу дала је и напутке својим комесарима. Сувише у љето г. 1860 пошље у Херцеговину и Омер-пашу с војском, да је умири на лијепе, не могне ли, да употреби силу. Унапријед га је овластила, да одмах и Црној Гори зарати, јер је Турска њу једину за све кривила.

Видјело се да Турска хоће управо рат с Црном Гором, што је послала самога Омер-пашу и што је исти кренуо из Цариграда са великим алавантом и халабалуком. Он је и г. 1852-3 ратовао на Црну Гору. Сматран је као најбољи познавалац земљишта и одношаја у Црној Гори и Херцеговини. А бивши потурица био је виши крвник своме српском народу, него исти Турчин. С њим је дошло у Мостар мноштво вишијех официра турских, који су доцније, у пошљедњем рату, били војсковође против Црне Горе. С Омер-пашом су оне године учили ратничку школу против ње. Ту је био с њим Муктар-паша, који је г. 1877 на Вучјем Долу погинуо као Јанко на Косову, па Селим-паша, који и главу остави на истом Вучјем Долу, па Џемаледин-паша, који исте године погибе на Мартинiће, па Мехмед Али-паша, Прусијанац, који је заповиједао војском од стране Васојевића и на Морачи потучен био, а по рату погибе у Ђаковици од Арнаута, кад је г. 1879 тобоже кретао, да преда Црној Гори Плав и Гусиње. И многи други.

Комисија није могла ништа учињети већ по томе, што је Омер паша имао од великог везира особите инструкције, да ни у чем не попушта, но просто да угуши устанак, не могне ли, да зарати на Црну Гору. Но привидно он се саглашавао са комисијом и пристајао на покушаје да се Херцеговци склоне на умирење. Комисија је позвала писмено све вође усташке, да положе оружје, а обасула их са пуно лијепих обећања, којима Херцеговци нијесу ни мало вјеровали. У опште Херцеговци су се обртали на сва та обећања само утолико, колико је потребно било, да покажу, као да би они ради били мира. У ствари они нијесу ни тражили никаквијех олакшица, јер су мало и трпјели од Турака, будући слободни у својим планинама. Они су хтјели потпуну слободу и јединство с Црном Гором, а то им, то

су лијепо знали, комисија није могла дати. Комисија је и сама знала и видјела, да је Цетиње душа устанку. За то се они сагласе са Омер пашом, да задобију књаза Николу за умирење Херцеговине. И позваше књаза на састанак с њима и с Омер-пашом у Клек. Разумије се да је књаз одбио тај позив. За тијем је Омер-паша пошао у Скадар, у мисли, да ће се на ту страну у којем пограничном мјесту лакше моћи састати са књазом Николом. Комесари су полагали велику наду на састанак, а Омер-паша, показујући се с њима сагласан, предложио је књазу Жабљак за мјесто састанку. Европски комесари, који су такођер с Омер-пашом дошли у Скадар, нашли су књаза Николу у пограничном црногорском селу Додоше и сви трудови њихови бјеху узалудни, да склоне књаза да пође у Жабљак на састанак с Омер пашом. Жабљак је одмах до Додоша, али су књаз и Омер паша далеко били у мислима један од другога. Омер-паша је хтио, да књаз дође к њему на цареву земљу. Желио је тијем засвједочити вазалство Црне Горе. А књаз је у сваку згоду хтио да истакне независност Црне Горе и као такав владаоц био је готов примити турскога ђенерала само на своме земљишту.

У Додошама имали су комесари свакако, и без Омер-паше, разговор са књазом Николом. Књаз им је саопштио што тражи од Турске. Уз захтјеве за Херцеговину тражио је за Црну Гору морско пристаниште Спич. Омер-паша, којему су комесари све то саопштили, пристао је на све захтјеве књажеве и на уступање Спича, само је тражио, да се не помиње питање независности Црне Горе. Као главни разлог томе наводио је то, што је за Абдул Меџидом тек ступио на престо Абдул Азис, па би за његов лијепи глас у народу турском рђаво било, да почне своју владу са признањем независности Црне Горе. У самој ствари нити је књаз Никола озбиљно ставио своје захтјеве, јер је знао, да их Турска неће примити, нити је Омер паша искрено прихватио њих, јер је он имао ограничену власт, да ништа не уступа, но лијепим или силом да умири Херцеговину и Црну Гору.

Тако су исто свршили и преговори са Херцеговцима. И они су тражили, тек да нешто траже, и њима је обећавано све, да им се ништа не да. Владање Херцеговаца било је једнако са онијем књаза Николе, који им је давао све напутке, а они су их се строго држали. Херцеговци су тражили, да народ сам бира себи старешине своје, да му је слободно градити цркве и звона подизати, да Турска подигне манастир Косијерево и све цркве у устанку порушене, као и куће, да заптије не долазе у народ, да порезу сами купе, а главари њихови предају је влади, земља да остане њихова својина. Једном ријечи мјесто потпуне независности коју нијесу могли тражити, да им се не рече, да они не хоће мира, тражили су народну самоуправу. Јован Баћевић, војвода бањански, предао је писмено, са осталим главарима, ове захтјеве народне комисији европској. На захтијевање Омер-пашино Порта је позвала своје комесаре. С тијем је комисија прекинула свој рад.

Устанак се продужи. Но у устанку није учествовала сва Херцеговина. Само Бањани, Рудине, Пива, Гацко, Дробњак, Жупа, Суто-

рина и Зупци. Међу Херцеговцима вазда је било Црногораца, а кад је предстојао озбиљан бој, као приликом уноса тајина у Никшић, долазили су Црногорци у много јачем броју. Но је мука била, што је Црна Гора била сасвијем слабо наоружана, те ни Херцеговцима није могла довољно додавати оружја и џебане.

Омер-паша имао је око 40 батаљона у Херцеговини, али с тијем није смио ни на херцеговачке усташе ни на Црну Гору. Зато је искао у Цариграду помоћи, а док му ова стигне, дигао је све спахије и бегове са Бошњацима на оружје. У Мостару их је уређивао по војнички. Но ова војска била је без воље. Не мишљаше јој се на Црну Гору. Дејство граховскога боја и пораза назад три године још је било живо.

У августу г. 1861 крене Омер-паша с војском на усташе. Он се варкао с њима, гдје ће им ударити. Усташи су га чекали пред Никшићем, а он обрне на Пиву, гдје је одмах предузео да гради једну фортицу. Усташи ударе на њега и учине ту жестоки бој. Усташи су и по други пут побили се с Турцима у Пиви, а Дервиш-паша крене у толико, да уљеже и унесе тајин у Никшиће, што је и успио, но са великим губитком у боју са Херцеговцима и Црногорцима. Све до краја те године били су се усташи и Црногорци заједно с Турцима.

Почетком г. 1862 Омер-паша започне преговоре. Једном прокламацијом позове Херцеговце, да се покоре, иначе да ће их све под мач и огањ. А у исто вријеме покушао је опет код књаза Николе, да га склони, да се не мијеша у ствар херцеговачку. Писмо Омер пашино донио је на Цетиње Хафис-беј, доцније паша, који је играо на границама Црне Горе знатну улогу. Хафис-беј имао је још и усмено представити књазу, да његово досађање држање изазива рат, а Турска да то не жели. Књаз је на лијепи начин одговорио, да није он изазвао устанак херцеговачки, но зла управа турска, а кад се народ већ дигао, да он не може против народа бити. А кад би учинио да се народ умири, да би то могло бити једино за цијену, која би народ задовољила и њега пред народом правдала, што је Турској помогао мир повратити. Књаз је поновио своје захтијевање од прошле године.

Послије овога одговора књаза Николе слабо је већ било изгледа на мирно рјешење. Рат је био очевидан. У томе смислу и Омер-паша је јавио у Цариград. Велики везир му је наредио, да стоји наредан да удари на Црну Гору. Турска је чекала само згодну прилику, да објави рат. Подржавање устанка и од стране Црне Горе за то није било довољно. Помоћ устанку није била јавна, а друго свако је увиђао да Црна Гора није у стању уздржати се од такве помоћи својој браћи и у непосредном сусједству.

Но Турска је добила и ту згоду убрзо. Одметну се Крајина скадарска. Народ побјеже у Црну Гору, окле се заједно с Црногорцима побише са Турцима. Књаз Никола, као што се у цијелом току овијех догађаја мудро владао, и сада је умио ублажити непосредну опасност, нагодио се с Омер-пашом, да се ускоци крајински поврате, али да им буде све опроштено. Омер-паша обећа, али не одржи ријеч.

Пошто се Крајинани вратише на своја огњишта, дође изненадно међу њих војска турска. Башибозук посједне она мјеста и стане с народом башибозучки поступати. Књаз се узалуд трудио, да Турска макне војску из Крајине. Односи постану све натегнутији. Најпослије дође у Крњицама до жестоког боја, у којему су Црногорци одсудно учествовали. Погибе ту Арбанаса много, а што претече заробише Црногорци заједно са њиховим вођом Хасан Хотом и поведоше на Цетиње. То је било у марту.

Књаз је познао замашај овога догађаја. Зато похита да га објасни великијем силама и да им престави тешко стање Црне Горе. Сву кривицу обарао је на Турску. Велике силе нијесу се много врућиле, ипак су запитале великога везира Али-пашу, шта намјерава чињети. Он је одговорио, да више не може трпјети мијешање књаза Николе у унутрашње послове Турске, да ће га пошљедњи пут опоменути, па онда заратити Црној Гори.

Ови су преговори вођени, а бојеви дуж цијеле границе црногорске нијесу прекидали. 12 априла био је бој у Дуги. Дервиш-паша унио је тајин у Никшиће, па га Херцеговци и Црногорци на повратку дочекали. Дервиш-паша их је одбио и почео градити кроз Дугу утврђења.

16 априла опет наљеже тајин Дугом за Никшиће у пратњи турске војске. Но сада их Херцеговци и Црногорци жестоко дочекају, потуку и узму вас тајин. Овај глас ужасно је потресао Турску. Бој је био јако крвав. Послије овога Омер-паша би без сумње одмах ударио на Црну Гору, али у толико стиже од Стамбола један паша са ултиматумом Црној Гори. То је била пошљедња опомена, коју је обећао велики везир силама. Ово су главне тачке ултиматума, који је одмах предао књазу Николи.

1. Да Црна Гора не потпомаже Васојевиће, који су се такође дигли.
2. Да Црногорци напусте Крњице и сва турска мјеста.
3. Да се пусте на слободу Арбанаси, заробљени на Крњице.
4. Да Црна Гора престане помагати Херцеговцима и да се сваки Црногорац поврати из Херцеговине.
5. Да се обвежу, да неће више вријеђати турску границу.

Посланик турски био је лијепо примљен на Цетињу и гошћен три дана, док је књаз спремио одговор. Посланик је могао знати одмах какав ће одговор понијети по свему, што је на Цетињу видио и чуо. Видио је велико одушевљење за рат и спремање и дневи и ноћи. Сам књаз јасно му се изражавао, да сажаљева, што ће се велика крв пролити, али да види да је рат неизбјежан. Турска нити хоће нити може задовољити Херцеговце и Црну Гору. Што би Турска дала то је сасвијем мало, што Црна Гора тражи за себе и Херцеговину, то се не даје. Он више не може гледати Херцеговце гдје пропадају на очи му. Од оваквога стања свакако је боље, да оружје ријеши: живот или смрт.

Посланик турски претстављао је књазу силу турску, с којом се он не може бити с изгледом на успјех. То није дјејствовало. Војвода Мирко био је одлучно за рат. Њега је још загријавала славна побједа на Граховцу, коју је он извојевао.

Омер-паша је примио књажев одговор 27 априла и још је једном позвао књаза, да макне Црногорце из Дуге, но књаз му није ни одговорио. То је ријешило. Омер-паша остави Дервиш-пашу као заповједника војсци, која ће му бити од стране Херцеговине преко Никшића на Црну Гору. Друга је војска била одређена од стране Васојевића. А сам Омер-паша пође из Мостара у Скадар, одакле ће заповиједати укупном војском, а непосредно војском, која ће ударити на Црну Гору од стране Арбаније. Ова војска, око 15.000, стајала је у Подгорици под заповједништвом Черкеза Абди-паше. Задатак је овима војскама био, да се све три састану у Бјелопавлиће, Дервиш-паша да продре преко Планинице испод Острога, а Хусејин паша са својих 10.000 преко Лима.

Према овој сили стајало је једва 20.000 Црногораца, али без доброг и довољног оружја и џебане. Најбоље су им пушке биле оне, што су узели Турцима на Граховцу. И Црногорци су морали подијелити своју војску на троје. Према Хусејин-паши ставио је књаз Никола војводу Миљана Вуковића са Васојевићима и околним племенима, против Дервиш-паше другу војску под војводом Петром Вукотићем. Врховно заповједништво над цијелом војском предао је своjему оцу, славноме војсковођи војводи Мирку, који је имао треће одјељење војске под својом руком према војсци Абди-пашиној.

У мају започео је јавни рат између Турске и Црне Горе, са мањим сукобима и успјесима на обје стране. 8 маја заузели су Турци под Махмуд-бејом град Медун више Подгорице. Овај исти Махмуд беј заповиједао је доцније у рату 1876 као маршал турском војском у Арбанији и под истијем Медуном претрпио савршени пораз, због чега је пао под војни суд и пошао у сургун.

18 маја кренуо је Дервиш-паша са 30 табора низама и 1000 коња тајина и џебане у Дугу. На Крстац дочека га војска војводе Петра Вукотића, побије и са великијем губитком поврати. Послије овога успјеха црногорска војска опсједне Никшић, али га не мога узети. Ту се из војске црногорске образовала од својевољаца чета „сјекираша", који су на капије и куће јуришали. Дивна јунаштва су чињели и њих је већи дио погинуо.

Дервиш-паша је наново смишљао, како ће продријети у Никшиће. Дугом више није смио. Ријешио се преко Бањана. Да би заварао Црногорце, купио је војску и на Крстац, а пустио је глас, да ће ударити на Грахово. 31 маја дигне Дервиш-паша војску и 1000 коња тајина и џебане из Билећа. Пут тежак, врућина велика, воде нигдје. Прије но ће стићи на Киту, стиже га војвода Петар са 4000 Црногораца и заузе једну висину, да брани турској војсци силазак у поље. 2 јуна почну се Турци спуштати низа страну. Турском војском заповиједао је Сали-паша. Црногорци јурише у турску војску и ставе је брзо у највиши неред. Бој је био жесток. Погинуо је и Сали-паша и до сто официра турскијех. Дервиш-паша, који је наприjед сишао у поље, уљеже сјутра-дан у Никшиће, али без тајина и џебане.

5 јуна крене Дервиш-паша из Никшића пут Планинице, као да ће продирати пут Бјелопавлића. Војвода Петар, претпостављајући и сам, да је то цијељ турској војсци, претече га и заузме мјеста на Планиници. Ту је трајао бој цијели дан, но сјутра-дан турске војске не би. Она се по ноћи преко Ките опет повратила у Билеће. Тако је нападај на положаје црногорске на Планиници био само обмана, да би се могао у Билеће повратити. Прије но би уложио да продре преко Планинице у Бјелопавлиће, Дервиш-паши је требало најприје Никшић за леђима осигурати тајином и џебаном, а то не бјеше успио.

Дервиш-паша је јавио преко Дубровника, Омер паши у Скадар, да је одржао над Црногорцима двије сјајне побједе на Кити и под Острогом. Признао му је, да је погинуо Сали-паша, и да је изгубио само око 300 војника, али зато му је јавио, да је Црногораца погинуло преко 1500. Но како се Омер-паша зачудио, када је одмах за тијем истину дознао. Он му је затражио истинити извјештај и тада му Дервиш-паша призна пораз и јави, да он испод Острога не може продријети у Бјелопавлиће, но предложи да се половина војске остави у Херцеговини, а друга половина, да се бродовима пребаци у Арбанију. Но Омер-паша није хтио одступати од свога плана, који је ходио на то, да војску црногорску, и по себи малу, држи на троје подијељену, докле успије да цијелу своју војску састави у равницама бјелопавлићским. Тада ће му војска три пута бити јача од црногорске, Црна Гора са три стране опаљена и опустошена, сама војска црногорска уморена непрекидним бојевима и можда преполовљена. Тако је наредио Дервиш-паши, да мора на сваки начин продријети преко Планинице у Бјелопавлиће и тамо се састати с војском Абди-пашином, ишчекати војску Хусеин-пашину и онда уједно продужити продирање право на Цетиње. За ово вријеме војевања Дервиш-пашина Абди-паша забављао је војску војводе Мирка. Било је више бојева, а у боју на Мартинићима турска војска је претрпјела велики пораз. По тадањим турским извјештајима погинуло је преко 200 Турака и према оваквом признању њиховом може се судити колики им је губитак био. Међу рањенима је био и Мустафа Џеладин-беј, Пољак, који је у рату године 1876 на истом мјесту као паша погинуо.

Абди-паша не пође напријед, но се и опет у Спуж поврати. 28 маја побије се с Црногорцима на Јеленку. Бој је остао безуспјешан. 1 јуна удари војвода Мирко опет на турске шанчеве на Јеленку, јер се упирао свом снагом, да задржи ову војску турску при Спужу, да не би пошла у сусрет Дервиш-пашиној војсци и тијем да олакша војводи Петру, да исту сузбије.

Успјеси су били свуд на страни црногорској. У толико је Омер-паша за своје оправдање јављао у Стамбол о непрестаним побједама турским. О боју на Мартинићима јавио је, да су само три војника погинула а 48 ранило се, а Црногораца преко 500. Што се пак досад војске турске нијесу састале у Бјелопавлићима, бацио је кривицу на Абди-пашу, на његову неспособност и тромост, те је, доиста, на мјесто Абди-паше дошао Абдул Керим-паша из Монастира за заповједника ове војске.

Омер-паша много се надао у помоћ Миридита, великог племена арбанашког. Биб Дода бјеше обећао, да ће с цијелим Миридитима бити уз војску цареву против Црногораца, али кад дође до боја, не шће ни један Миридит ни завирити у Скадар.

У то вријеме догодило се бомбардовање Биограда. Црногорци су живнули надом, да ће сад и Србија заратити.

Књаз Никола поновио је преговоре с књазом Михајилом. Но све, што је могао постићи, било је обећање помоћи у џебани, у чему су Црногорци највише оскудијевали. За пренос исте био је једини пут преко Старе Србије, преко исте Турске, с којом је Црна Гора у рату. Колико год је било опасно ово предузеће, ипак се нашло толико биранијех јунака, који су тај пут прешли и здраво и весело стигли у Србију на Јавор. Но ту их срете ненадна. На протест Турске, која је за овај пролаз дознала, а биће и на пријетње Аустрије, српска влада сматрала се примораном, да Црногорце разоружа, па или интернира, или преко Аустрије пошље дома. Црногорци се не дадоше разоружати, но се с границе поврате истијем путем. Но Турци их већ чекаху, и тако они с бојем врате се у Васојевиће, а многи изгибоше у том очајном боју. Црна Гора остаде и опет с уздањем једино у своју снагу.

С Абдул Керим-пашом дошло је и војске у помоћ Омер-паши. У тој новој војсци било је око 2000 зејбека из Анатолије. Зејбеци нијесу до тада никада долазили на Црну Гору. Били су нова, необична појава у Арбанији и по расту, и по одијелу, и по оружју, и по разметљивом понашању свом. Турци су се с њима поносили, распростирући најчуднија причања о њима. Међу Црногорцима су доиста оставили спомен о своме јунаштву. А још се више спомињу по томе, што су имали гола кољена и дугачке ножеве. Њих је мало претекло и од овијех су земљаци њихови могли разумјети, да се јуришу црногорском не могу ни они одржати.

Но, до доласка Абдул Керим-паше није се почивало на бојишту црногорском. Велики војвода Мирко држао се на Јеленку код Спужа, да не пушта Турке у Бјелопавлиће. А Абди-паша није хтио да пође сраман, те је једнако нападао и најпослије заузео црногорске положаје. Велики војвода Мирко повуче своју војску к Загарачу. Војска турска са зејбецима пође за њима у потјеру. Црногорци, бијући се непрестано, уступали су у реду, док велики војвода Мирко заповједи јуриш у Турке, те војска црногорска заузе опет прве положаје. Турака је погинуло ту, а највише зејбека, преко 600.

Сјутра-дан по овоме боју дошао је Абдул Керим-паша и преузео заповједништво над турском војском, која се више од шест недјеља залудно крвавила с Црногорцима. Абдул Керим-паша одмори војску, уреди је, па кад му дође глас, да је Дервиш паша продро од Билећа у Никшић, пође му у сусрет. Велики војвода Мирко стави се с цијелом војском на Расину Главицу. 7 и 8 јуна био је жестоки бој око тога положаја. Црногорци су се упорно држали. Многи су изгинули и један од војвода, Петар Филипов Вујовић, ту је добио тешких рана. Тек 9 јуна допре турска војска до Орје Луке, одакле је сјутра-дан дигла пут Острога и 12 јуна састала се с Дервиш-пашином војском.

Кад је Омер паша наредио Дервиш-паши, да мора по сваки начин продријети у Бјелопавлиће преко Острога, Дервиш-паша је за цијеле двије недјеље крстарио по Бањанима до Грахова, палећи и рушећи све, гдје је што стигао. 5 јуна пошао је из Билећа с 21 табором и 1500 коња товарећих. На Кити је опет нашао Црногорце. Но сада му се они не одупријеше као првога пута. Видећи да ће Дервиш-паша свакако на Планиницу, а са оноликом силом да може и продријети, они су себе и џебану штедјели за одсудни бој на Планиници, да га тамо боље дочекају.Ноћу 9 јуна сишла је турска војска у Никшиће, а већ 10 јуна у зору била је на Планиници. Црногорци су очајнички бранили улаз, али најпослије морали су уступити јачој сили. Послије два мјесеца крваве борбе Турци су једва успјели да продру у Бјелопавлиће.

Омер-паша је мислио, да ће му Црна Гора бити покорена тек уљеже с војском у Брда. Но најтежи дио ратовања тек је сад наступио. Црногорци су бранили сваку стопу своје земље. Велики војвода Мирко прикупио је своју војску и уредио јаку одбрану височима над пољем бјелопавлићским. Тешкијем срцем гледао је он са својом војском лијепу и плодну равницу бјелопавлићску у диму и рушевинама. Турци не оставише нигдје куће, коју не срушише, ни воћке коју не посјекоше. Арнаути и Никшићи одликоваху се у томе дивљаштву.

2 августа допрла је сједињена турска војска до Додоша, залијевајући сваку стопу освојенога земљишта многом крвљу својом. Бојеви тијех дана највеће су јунаштво црногорско и њиховога вође великог војводе Мирка.

Испрва, продирући к Ријеци, ходила је турска војска само лијевом страном. За тијем је једно одјељење турске војске прешло и на висове десне обале. Велики војвода Мирко имао је свега још око 3500 Црногораца, које је расположио према сили турској. Турци су живо јуришали на шанчеве њихове. Црногорце је већ скоро издала џебана сасвијем. Штедјели су је и због тога су напуштали вазда Турке на себе, па онда јуришали у њих ножевима. Такав један јуриш био је у Мрацеље, гдје изгибоше Скадрани тако, да их је Омер-паша затим, због бјегства њихова, казнио, одузевши им оружје.

18 јуна гађао је један Добрљанин књаза Николу на Граници. По томе, што је исти побјегао у Скадар, а из Скадра у Цариград, гдје је био добро држан и чувен, мисли се, да је био од Турака плаћен. Можда су Турци мислили, да смрћу књажевом помуте Црну Гору и тако је свладају. Бог је сачувао књаза и Црну Гору. А издајник је платио главом насред Цариграда од црногорске руке.

Пошљедњи бој био је 24 августа. Велики војвода Мирко скупио је остатак војске на Грабу и ту чекао непријатеља. Цио дан лично се борио и тражио смрт. Турци су силно наваљивали, а он их је очајнички сузбијао. Црногорци били и изглађњели и без џебане,

изгинули и израњавали се, здрави морали остављати бојиште износећи рањене, тако да је најпослије остао велики војвода Мирко само с неколико војника.

Послије овога боја повуче се велики војвода Мирко на Костадин, више Ријеке. Ту је окупио и у шанчевима утврдио Црногорце за пошљедњи бој, који је имао ријешити: хоће ли Турци продријети на Цетиње, или ће бити сузбијени и задржани. Дошао је свак, ко је још за бој претекао. Долазило је и рањеника, који још не бјеху своје ране сасвијем излијечили и преболели. Становништво града Ријеке иселило се, па је онда заждило варош на сваку страну, да Турци у њој не нађу склоништа и одмора.

25 августа јави Дервиш-паша Омер-паши у Скадар, да је Ријека заузета и да и Цетиње већ гори. Омер-паша похита, да јави тај радосни догађај у Цариград, гдје су у исти час топовима објавили покорење Карадага. У свом извјештају особито је хвалио јунаштво Мехмет-бега Ћаф Зеза Тоске и молио султана, да га учини пашом. Султан у оној радости одмах запаши Мехмед-бега и Тоски остаде пашалук, и ако Турци не видјеше Цетиња.

У тај час умијешаше се јевропске силе, тражећи од Порте, да закључи мир с Црном Гором. Омер-паша је примио такву наредбу од великог везира, али да не изгуби милост султанову, хтио је свакако узети Цетиње прије закључка мира. Он заповједи Дервиш-паши и Абдул Керим-паши, да исти час иду право на Цетиње, а он сам јави им, да ће сјутра рано стићи у војску. Но увече 30 августа мјесто гласа да је војска кречула, прими Омер-паша опширан извјештај од обојице ђенерала о стању на бојишту и да војска не може одмах кренути. Треба је одморити, снабдјети џебаном, храном и сваком потребом, јер је земљиште до Цетиња претешко, а ту се мора очекивати пошљедњи очајнички отпор Црногораца. Сад је Омер-паша видио, да не може више одлагати извршење наредбе великог везира, да закључи мир, који су силе по жељи књаза Николе тражиле, а већ су и консули у Скадру примили у тој цијељи наредбе.

Омер-паша је вас ијед због тога излио на Дервиш-пашу и овај спор њихов продужио се и по закључку мира у Цариграду.

Међу условима мира била су два најтежа за Црну Гору:

1) да велики војвода Мирко остави Црну Гору за вазда;

2) да Турска има право градити фортице дуж Бјелопавлића ради сигурности проласка њене војске између Спужа и Никшића.

Књаз Никола није никада хтио примити ова два услова. Консули, особито руски и француски, наваљивали су, да се мир закључи, обећавајући, да се ти услови неће никада извршити. И велики војвода Мирко доиста остаје у Црној Гори, а куле се никада не оградише долином бјелопавлићском.

Турска није ништа добила овијем ратом код толикијех огромнијех жртава у крви и новцу. А узроци, због којијех је устанак букнуо и рат наступио, нијесу отклоњени и они су већ год. 1875 дали поводе новом устанку и рату.

Никола I.

ПЕСНИК БЕЛЕ РАДОСТИ

(СТУДИЈА О ПОЕЗИЈИ ЂОРЂА ГЛУМЦА)

I

Реч две о доживљавању уметности.

Шта је то с данашњом уметношћу? Криза или неразумевање? — И једно и друго. Неразумевање већ због тога, јер се више не схватају и не воле ни таква дела старијега датума, која су несумњива уметност. Криза — о овом ваља опрезно промислити — јер њу констатују и они који и данас могу доиста да просуде шта је несумњива уметност.

На горе споменутом опрезу управо и почива тежиште овог приказа. Ево неколико слика, из којих се види како се просуђује уметност, не у најновије време, него од XV века овамо: — Микеланђело је, кажу, био исклесао Амора и несрећом му сломио ногу. Пало му на ум да статуу замрчи блатом и закопа на месту где су се тражиле ископине. Кад су другог дана стручњаци нашли Амора, нису се могли надивити његовој лепоти. Рекоше: Зашто данас нема уметника, који би могао створити такво дело?! — Један сликар прошлог века, сад ми не пада на ум име, увртио је у главу да треба да слика као Ван Дик. Не да копира него да ствара нове слике а là Ван Дик. Био је крај тога талентован. Насликао је слику, коју је сматрао својим животним делом и послао је у Лувр. Комисија, која је слику примила, поставила ју је на тако закутно место да је сликар због тога био дубоко ојађен. Из освете насликао је једну слику, а là Ван Дик, потписао на њој славног мајстора и преко једног пријатеља послао у Лувр као дотле непознато откриће. Комисија стручњака ударила је у бубњеве. — Скупина француских сликара, старински оријентисана, гневна због тога што се у салонима протежирају футуристичке и сличне настраности, измлатила је једно велико платно умоченим у боју магарчевим репом, потписала једно признато модерно име и послала жири-у неке угледне изложбе. Слика је била изложена на видном месту. — Тројица наших литерата хтели су да на концерту чују композицију „Утопљени Звоник". Дело је на њих тако деловало да су готово очима видели утопљени звоник. Кад је опет синуло светло, опазили су да су се прерачунали у програму, „Утопљени Звоник" био је тек следећа тачка. — Један наш вајар унаказио је властиту статуу, која му се није свиђала, потписао је на њу Мештровића и поставио је у изложбу пре отворења. Позвао је тадањег првог уметничког критичара да погледа то велико дело. Критичар није престајао с похвалама, а кад му је вајар рекао како је дошло до скулптуре, ускликнуо је: „А, шта ти, глупане, о томе знаш?"

Јасно је да се те ствари могу на разне начине психолошки разјаснити. Оне и неће да буду аргументи, него слике које су жива карактеристика уметничке дезоријентације једног поколења. Сетимо се данашње литературе и разних мишљења о њој, наћи ћемо да је дезоријентација правило а не изузетак. Најјединственији судови односе се на оно у литератури, што је декоративно и спољашње.

Данашњи човек је постао одвећ земаљским а да би могао доживети божанско у уметности. А сва њена бит и јест у томе, што јој се сме додати тај атрибут. Због тога је аутор ових редака, интересујући се за литературу, настојао да потражи шта о њеној суштини говори човек који нешто зна о божанским стварима. И тад је схватио да је то једини пут који може довести до неког сигурнијег знања о том шта је то права уметност. Уједно и једини пут којим се може разумети одакле данас криза у уметности и зашто се не можемо отрести осећања, да је велики уметник род који изумире. На основу таквог студија долази се до једнога, не „кредо“, него „сцио“, о уметности, који нам омогућује да се, трудно и полако у највећој већини случајева, уживимо у поједина уметничка дела и да схватимо њихову тајну. Покушаћу с неколико речи изнети неколико резултата, до којих се долази таковим студијем, а који ће добро доћи читаоцу да боље схвати интерпретацију песништва Ђорђа Глумца.

Људи су раније били ближе божанским идејама и у сликама виђали виша бића од људи, тек њихова је свест била налик на свест данашњег човека за време доживљавања снова. Данашњи је човек посвема изгубио контакт с бићем невидљивих светова, сав се утопио у логици и у материјалном свету. Изгубио је и смисао за говор у сликама, па и за разумевање песништва. Прави песници, који су све ређи, имају још понешто старих способности, но они су туђинци међу данашњим људима, који више не разликују њихова дела од имитаторског корова, који све силније буја и гуши праву уметност. Како се још недавно говорило о инспирацији, тако се данас све разјашњава потсвешћу. И диже се чак потсвест над свест. Као да је у том развој човечански, да сви постанемо потсвесни а не сваког дана све свеснији! — Но човек може да научи неки страни језик, а може и опет да га заборави. Тако је и с људским видовитим гледањем у трајније реалности од свагдањих земаљских. С љубављу, с трудом, временом човек може да се опет толико метаморфозира да стекне сликовиту свест, какву имају још поједини песници. Само с том разликом, да не мора бити само полубудни сањар, него да може сачувати и своју будну дневну свест; да не замени сунце за месец, него да месец тако рећи изнесе на сунце. Потсвест може да буде лепа и ружна, добра и зла, истинита и лажна. То не ваља заборавити! Прави уметници имају додуше своју земаљску мисију и они су изабраници божанског света, али и они треба да постану све свеснији, јер су они последње извиднице и неће дуго потрајати, па више нико неће моћи да испева добру песму из потсвести. А неће се моћи ни тако, како неки покушавају, да помоћу рационализма стварају уметничка дела, јер ће тим делима увек недостајати онај атрибут божанскога, створенога, рођенога, без чега нема уметности, него фотографије. У будућности песници неће бити последњи сањари, него међу реалним људима најреалнији, јер ће видети и знати највише спиритуалних реалности.

Данас смо додуше у неком критичном прелазном времену и, како рекох, тешко је судити о том што је исправно а што није у

поезији, али још има богоданих песника, ма да их свет лако превиђа. Њих ваља чувати и истицати, од њих учити, у њих се уживљавати да би сачували и развили прави смисао за уметност, а и за то да би развили у себи способност да гледамо надчулне реалности и не изгубимо везу с божанским стварима. Јер изживљавање је уметности, по речима д-ра Рудолфа Штајнера, у том да она утеловљује божанске идеје у физичком свету и да физичку материју, (не баш у строгом смислу узету само физичку твар), преобличује према божанским законима. — Али незгода је у том, што већином данашњи човек нема пуно смисла да се ода таквом одуљем студију, који би га довео до разумевања појединог песника, или му се може догодити да се баци на некога, ко уопште није песник а данашња га критика приказује као песника. И то је мисија литерарног приказа наших дана да упозори свет на праве песнике и да олакша оријентацију онима који се још нису бавили поближе таковим студијем. Зато да се доживи тачност таквог приказа треба имати најпре много љубави и уживљавати се у песничка дела, медитирати о њима, а тек онда се може доживети у чему је заправо бит праве лепоте. Осећања која се онда доживљују могу бити тако интензивна и чиста као прва љубав и први целов. Али при свем богатству осећања не ваља пустити с вида мисао и свест, коју ваља унети у тај студиј. И ту ће нас научити најбоље мислити и освештавати се горе поменути окултни учитељ др- Рудолф Штајнер.

И онда ћемо наћи да све песнике заједно везује једна мисија у неку врсту фамилије. Они су звани да као свештеници остану у светишту и онда кад већ сви изађу напоље и сачувају последњи изблеђели контакт с божанским светом. Они су звани да путем којим су људи сашли у гроб, помоћу последње памтилице, да би људи могли истим путем поново васкрсавати. Сваки од њих чини то на свој оригиналан начин. У том је изражена његова судбина и специјална задаћа, но склад, који влада између њихових основних идеја и начина доживљавања, доказује нам да они још спадају ономе свету у којем влада једна божанска воља, којој су они готово још нека најнижа хијерархија.

У њиховим делима су као копреном прекривене тајне. И дуго нам обично треба да се копрена одигне да сине лице лепоте. Срж уметничког дела тако је скривена, као још данас скулптура пре откривања и изненађења. Зато има песама, које су као неизбрушени дијаманти и кад им продрете кроз кору наједном заблистају. Друге су као семенке и тек их треба посадити у душу, па да из њих никне величанствени цвет. Да, за све песнике има један велики кључ и за сваког појединог још неколико мањих кључића. Ко не дође барем до тог великог кључа, никада неће сазнати у чему је заправо суштина песничке уметности.

II

Од пролета цвеће.

„Мајка је моја гора сва у цвету“

Сваки је песник пун некога детињег чара. Његово чујење ономе што други и не погледају, његово откривање загонетака тамо где

други мисле да је све јасно, посвема друкчије гледање на ствари него гледају свагдањи реални људи, већа осећајност, толико осетљива да уздрхти на такове ситнице које други не би ни приметио, извесна наивност, коју не могу излечити године, жива фантазија, мишљење у сликама, тепање речима, — све то одаје један нарочити краљевски род људи. Али има један, који је баш то детињство песничког племена изразио у својим песмама. Иде пролеће и насмејало се кад је опазило бео траг зиме! Зар не, како та слика буди осећања у отупелом срцу великог човека? Као да се зрака сунца прокрала кроз облаке који пролећу. — Иде пролеће и носи на рукама љубав! Помислите како је етеричка та љубав, коју може нежно пролеће да понесе на рукама!

Ко може да исправно доживи слике, тај ће осетити колико од пролећа живи у детињству. Како нам се чини да је брзо пролетела рана младост, тако и пролетна нежност пролеће у неколико кратких дана. Да, и цвеће пролетно траје толико краће, него јесење. Време најбржег раста, најнеочекиванија промена, време кад се живот не осећа, него се види. У то време не може туга да превлада човеком, ни да нас очај доведе у очајање. Све је благо, све је меко, све чисто и светло. И бол, и радост, и боје, и људска лица.

Има у пролетној радости још и нека нарочита слобода, коју допуштају деци родитељске бриге и скрб, будно око које над њима непрестано бди. Има у том неко апсолутно право на радост, на које децу овлашћује њихова бела невиност, њихова незамагљена наивност и њихово ношење будућности у грудима.

Од те слободе као да долази и онај неред малих ствари у природи. Посвуда су поразбацани цветови, помешане боје, разлетела деца и птице, разливене воде. Велике ствари у природи и свемиру поређане су у ред Божјом руком, а мале иду куд хоће. Дан и ноћ, пролеће и јесен, планете и сунца, људи и анђели, имају своје законе, али деца, цвеће и птице имају право да се не држе реда и да праве неред.

Све се то може научити из песама Ђорђа Глумца. Ствари, које би свима морале бити познате и старе, но које обично људе не интересују и кад их у песмама нађу и доиста доживе, (јер неинтересовање данас иде тако далеко да људи и у песми не доживе осећања преливена у ;песму), тад се преносе у најлепше доба, најлепши свет и најбожанственија осећања, која су у земаљском животу могућа.

Песник, који је све то изразио, морао је бити дете природе. Живео је доиста много на селу и међу децом, (на то га је већ и његово професорско звање упутило). Његови сижеји би се зато сви могли лако избројити на прсте: детињство, природа, љубав, свака као прва, домовина и село. Да, природа се може још проширити и звездама и говором звезда, али тим је ипак све основно речено. И деца и становници села немају баш велик круг у којем се крећу, но то је њихова судбина и ко да од њих тражи да управљају аеропланима, да стварају законе, да организују свет.

Има у пролетње дане и тмурних часова. Али увек онда тријумфује победа светлости и радости. Тако и у песмама тог песника, који се на неки необичан начин морао верити с пролећем, још пре него ће саћи у земаљски живот.

Има ситница, које се могу замислити једино у виду детињства и ведрог пролетног дана. Видели сте децу како праве барјаке од шиба и крпица, папира, лишћа. Та слика се непрестано понавља у многим варијантама Глумчевих песама. Посвуда су повешани барјаци, заставе, стегови. У тузи, у радости, у природи и у души. — Сваки песник има по неки инструменат, који му је ипак најмилији и који се више пута понавља. Код В. Назора на пр. оргуље. Код Ђ. Глумца нема никаквог инструмента. Његова музика су птице. „Птице музичари мали“.

Ако коначно његове песме приказују јесен и јесења расположења, и онда ће и у њима готово увек победити оно од пролећа и од радости. То је душа, која таковим гледањем на свет приказује себе и свој живи однос према лепоти. Ако је јесен, а оно и јесењи дани имају своје јутро и своју зору. Ако је и трн, и на њему има још и цвет. И можда због контраста, но онда се то пролетње расположење, кад клија на сликама жртава, још јаче замећује. Кад се неко згрчи у болу, тад му је и трачак наде скупоцен.

Ко да покупи цитате из „Белих цветова“ или „Уснулих немира“ да прикаже како то песник у појединостима изражава. Ваљало би цитирати готово све песме. Ипак ћу да наведем неколико каркатеристичних места. У већини песама нема никакве нарочите структуре или архитектонике, барем се то нигде не истиче. Што више, који пут је баш карактеристичан неред. У песми „Плави сан“ вели се овако:

„Овде смо пали: ја, облак и птица
И талас и цвет негде украј пута“.

У каквом било детаљу искаче сва карактеристика песникове природе. Замислите на пр. дете, које иде безбрижно шумом и у руци носи цвет. Ако вам се изненада појави та слика пред душом када прочитате стихове који следе:

„И ја ћу видети: лугом Бог
Сам иде с цветом у руци...“,

ако тако знате да читате, онда сте дошли до тога да можете доживети радост, коју пружа разумевање такове поезије.

Ево други пример како песник, који носи пролеће у души, доживљава јесен:

„Испредам зраке, пребирући цвеће
Скупљам их мирно, будећи пролеће
Октобар грањем док у ветру плаче.“

Или пример како пролеће смекшава и растапа бол:

„Стазама бол је падао
Куд сам те залуд звао:
Јави се, драга, јави.
Дан је на небу процвао
Очију ведрих, плавих“.

У тим се стиховима од пролећа разведрава бол, а у овима што следе чини се да се баш обратно дешава, да се бол превлачи преко радости у души и у природи. Али како?

„И кад се небом зора зарумени,
Кроз башту зашуми дан,
Заплакаће гласно у мени
Један сунчан о љубави сан“.

Треба сад живо замислити плач тога „сунчаног“ сна. Као да би плакао сунчани дан или сунчана зрака.

Зато није тек нека лепоречива фраза, кад такав песник вели да воли „као радост вејати свој стих“. Он назива своје стихове „немирима“ и кад их тискане предаје публици он осећа како су они уснули. Тако је назвао своју збирку. Али у души живе ти немири и нарочито је то карактеристично да прва зрака јутарњега сунца изазива те немире у песничкој души, да први пролетњи дани на њу тако снажно делују. („Мене зора увек немирима буди“). Песник то на више места изражава. Једно такво место је ово:

„И док срћем смело у даљине плаве
Први немир дана у мени се роди,
Првом стрелом радост увек мене згоди,
Први венац сунца свијам око главе“.

Но наравно, погрешно би ко мислио да је такав песник сав посвећен само некој детињој наивности и да није дорастао ономе, чему су дорасли други данашњи озбиљни људи. Прави песник због тога што има нешто више од других људи, обично нема умањене способности свагдањег човека. Он је у животу можда осетљивији, танкоћутнији, искренији и тд., но није мање талентован за свагдање ствари. Ђ. Глумац је на пр. професор математике и физике, а не књижевности! Лице му одаје једну нарочиту озбиљност, а дубоки зарези на лицу многа болна проживљавања. А ипак је у њему он тајно, скривено детиње. Бол на његовом лицу јесте попут облака, који су још пуни зиме, а иза њих већ сунце снује о пролећу. Он је споља доиста узео маску бола да се његова радост јаче истакне, како и пролеће долази увек иза зиме. (Не каним наравно тиме рећи да је његов израз лица само маска, а не последица живота). У његовом имену има нешто од тога. Име је често мисија и садржина човека. Он је као глумац под неком маском, која га сакрива, а кад му скинете маску, он је сјајан, пун живота и радости, као Ђурђев-дан, дан пролећа и уранка.

III

Бела радост.

„Снег лагано веје: пада цвет по цвет,
Бела радост неба са висине слази“.

То је једна велика слика, кад цео свет, пун оловних боја, смеђих магла, голотиње, каљужа и трулежи, у часу почиње да се преображава у беле корене, кристале, искрице, цвеће. Деца се томе највише радују, она то осећају као неки спас из земаљске пропасти у небеску лепоту. У том падању снега пре свега је једно велико изненађење, једнако чаробно као оно кад иза сумрачне таме наједном сину без-

бројне звезде. Деца имају већ и због тога тако жив однос према том догађају, јер је и у њиховој души тако лепо и бело, све у боји невиности. Ради тога песник Глумац, сликар детињих осећања и пролећа, налази у снежној белини опет нешто своје, неко бело пролеће. Он се осећа тако сродан снежним пахуљама, које пролетају мимо њега, да би најрадије и он своју душу тако расипао на радост свему свету.

„Па бих, па бих некуд полетети хтео
С пахуљама снежним, у свет, тако сам,
И чист, у белини, сав од снега бео,
Да се као радост на све расипам“.

И доиста су његове песме много налик на ту белу радост и расипају се баш као снег на неку тамну опустелу околину, с много опустелих душа.

И Владимир Назор описао је снагу што је има у себи снежни крај и унео је у тај доживљај још и слику снежне богиње, оне чији је симбол снег, приказао је како снег гради дворове, све онако како је већ нужно и могуће према његовој мисији у свету и према сликама, којима се напунила његова душа пре рођења. А кад Ђ. Глумац описује снег, он види у првом реду друге ствари, увек оно што може нарочито да интересује пролетно доба људског живота. Њему снег гради: цвеће, драгуље, змије, голубове, птичја јата, лептире.

Између снежног краја и сна има нека посебна сличност. Гледајући метаморфозе, које настају под утицајем снега, човек може да се учи сликовитом мишљењу. Оштре контуре, логички изрезане, помало се губе, линије постају мекше, готово и нису више линије, него је све заобљено у плохе. И човек може да на тај начин смекша укоченост душе, да опази како су се јата голубова претворила у беле руже, беле змије и увојке неке снежне виле. Онако како је Леонардо гледао у мрљама на неком прљавом зиду коњанике у борби и коње који се пропињу. Наравно да ту човеку помаже фантазија, коју сви добро знамо, но на сличан се начин доживљавају и реалности у духовном свету и човек стиче тим путем способност да те реалности лакше замети. Већ сан, једина надчулна реалност за коју је још данашњи човек способан да је живље доживи, не може се разумети без таквог мишљења у сликама и симболима. Не ради се о том, да ли су неке гомилице снега доиста јата голубова или нису, него се ради о томе да ли се на тај начин могу изразити мисли и осећања. А могу се доиста дубље и тачније него сухом логиком. Наравно, у првом реду оне мисли које се односе на духовне реалности и — сва осећања. Тако нас ето снег и детиња душа стварно могу довести до веће близине неба, како се то обично вели. Финоћа песничког осећања за сродност снежног краја и сна види се из њених речи:

„И чини ми се: да кажем снежним тишинама реч
Да би она била мека, сва бела од сна“.

Богатство слика, које снег изазива у песниковој души, не може се исцрпсти у оваковом приказу, али се може на неколико примера казати како те слике изражавају реалност живота. За прошлост

људску вели песник да се она губи тако као наши трагови у снегу кад прођемо, а пахуљице их поново стану завејавати. У тој слици доживљујемо и пуније и јасније реалност, него да ту мисао било како изразимо на логички начин. Друга мисао, која на тај начин гради једну филозофију живота, јест ово:

„Живот, то је кратак пахуља лет;
Негде високо, к'о сан, процветати
И пасти на земљу као бео цвет".

То би можда биле баналности кад не би било на песнички начин речено. Овако су то слике човековог падања кроз рођење у физички живот. Та се осећања развијају даље на другом месту:

„Идем и буним тишину и све ми се чини
Као да сам давно некад овуда ходио,
Па ми се нешто одзива из понора давнина,
И као да сва вечност стрепи у засталом даху тренута,
Свега сам део и све је тек део мене,
И све се из мира рађа да опет зађе у мир.

Лутам и мислим: све живи у сећању.
Можда сад негде на дну понора дрхти моја давна младост,
И у њеним очима трепере уморне сенке овог мог живота.
Тада сам можда био у самоћама и изван ствари
И лутао кроз свет сена,
А сан ми пружао руке
Док сам узалуд тражио кроз маглу путеве младости".

Ови стихови заправо не би требали коментара. Рећи ћу само то да се у њима не сме гледати неки аморфни пантеизам, него јасна слутња чињенице да човек није неки случајни становник Земље, него да је везан са животом у космосу и да се његов живот рађа из космоса. „Вечност стрепи у засталом даху тренута", вели песма и прелази на слику која је изазвана снежним утиском, „све се из мира рађа и прелази опет у мир". Мир значи и свет и на овом месту се та два значаја сливају. Песма нас преноси у живот пре рођења и гледа на младост као на нешто што тек треба да се проживи . . Граница између јесени и новог пролећа јест снег. И то потсећа на границу између двају човекових живота на земљи. Такве слике, ако су збиља складно доживљене из духовног света привлаче једна другу. Оне казују и такве истине које можда песнику онај час нису биле на уму. Таква им је природа. Оне су живе и способне за развој. По њима се може пењати све у више и више крајеве. А то пењање гледано са земље није друго него инспирација, досисање више мудрости и вишег склада од људског. Тако детиња душа песникова сазнаје тајне, до којих обична земаљска памет тешко или никако не долази.

Песник иде још један корак даље и долази индиректно на домак једног још вишег и општијег сазнања: свако рађање уједно је и нека смрт. У снегу у коме се родио сан, умро је један шарени и весели живот, увенуо је његов последњи траг:

„И лутам тако снежном самоћом даљина,
А стазом ме срета туга нестајања,
Па ме мучи ово бело увенуће.
Некуд су тешки сви ови слеђени покрети —
Осим заборава овде се не жели ништа".

Заборав и не значи друго него боравак иза неке границе. И само заборављање није ништа друго. А преко те границе може се и вратити. Снег нас доиста преноси преко неке границе и води некамо, где је ближе небо. Тако нам се и чини кад погледамо како су услед наслага снега постали ближи плави свод и земљина површина. Горњи стихови су из песме, где се описује снежна тишина, мртви час. А песник је сав у покрету рађања живота: снег, кад пада, или кад се ветар њим игра. Овде као да је песник зашао предалеко, ван граница своје задаће, и то га доводи у забуну. Бела радост је немир, колико је год бела. Баш зато, јер је прва и тако оправдана због своје невиности, она је најпотенциранији немир што га има, клица свију клица!

(Крај у идућем броју)

Д-р Ст. Жупић

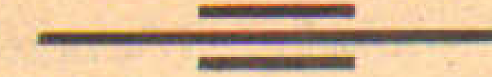

НЕДОЗВАНИ

ЧЕТВРТИ ЧИН

На тераси предвече. Изиђе Мира утучена. Прошета, гледа на све стране.

Мира Никог нема!.. (пауза). Станојка!

Станојка (дође). Звала си, госпа?

Мира Нисам!..

Станојка Добро, де!.. 'Ајд' ниси!.. (Остане ту, оклева да оде).

Бранкица (дође са стране улице, узрујана, бледа). Је ли дошао Никола?

Мира (ћути).

Бранкица Забога, Миро, њега нема целу ноћ и цео дан, а ти ништа!.. Како можеш, забога!.. Кажи ми бар на коју је страну отишао, је ли на зло мислио?.. Ја да знам, да сам и ја пошла с вама на ту несрећну преставу, не бих те ни питала!.. Миро, помози ми да га нађем!.. Ја га морам наћи!..

Мира Остави ме на миру!.. Видиш да сам једва жива!.. (Спусти се малаксало у наслоњачу).

Бранкица (погледа је презриво. Оде пут улице).

Мира (Станојки). Тако ти Бога, девојко, не врзи се туда!

Станојка Па морам, госпа, кад си слаба, ето!.. 'Оћеш ли мало чаја да ти спремим, да се мало прибереш?.. Видим, распаметило те!..

Мира Одлази!..

Станојка (одлазећи) Јā!.. Тако му је то!.. (оде).

(Пауза. Вукашин дође мало напит. Глас му рапавији, одело у већем нереду. Приђе Мири с леђа; не осети га, зарила је главу у шаке).

Вукашин (удари је по рамену). Ба!

Мира (тргне се). Ах!.. (скочи). Ти, дивљаче!..

Вукашин (поклони се). Тај сам!

Мира Теби је до шале, а ја умирем овде!.. (Заплаче).

Вукашин (после нешто паузе). Јеси ли једном готова с тим плачем?.. (Мира у још јачи плач). Ништа, могу ја и причекати!..

Мира Мало ти је било!.. Довукао се ту да ме дотучеш!.. Зашто, забога, зашто?

Вукашин Узбуђен сам, причекај да се мало стишам!..

Мира Опет ми се ругаш!..

Вукашин Де, де, Мирка, то ја узгред само, стила мало да засоли!.. Зар ја теби да се ругам!.. Лека теби треба!.. Побринуо се чика Вукашин, ево, донео ти!.. (Показује на џеп). Горчи, па слади, па киси!.. А пије се на искап!..

Мира (наједном жељно, детињски). Дај ми!..

Вукашин Полако, полако, не ваља пренаглити!.. Смири се најпре!.. Видиш, и оно добро сунце, па се смирује, благословом сипи: све једно другом пружа руку на измирење, све увире једно у друго!.. А ти код толиких притајености што те окружују мислиш, самој си себи остављена!..

Мира Шта си ми донео?

Вукашин Донео сам ти чуло да осетиш благослов звезданог неба!

Мира Само то!.. Стварно ја хоћу, забога, стварно!..

Вукашин Полако само, постарао се чика и за стварно!.. (Вади савијутак новина из џепа).

Мира Дај ми!

Вукашин Чекај!.. Најпре мало коментара: Ово ти је као неко благоумно преклапање о бившој драми бившег ти мужа!.. А може се разумети и као критика, а може и као похвала!..

Мира Дај ми, забога!.. (Хоће да му отме).

Вукашин (одбије је). Полако, луда жено!.. Ко је наумио да те хвали, исмејао те; а ко се наоштрио да те исмеје, написао ти је похвалу!.. Видиш, кад се такав случај везао, мудраци тумаче, то се Бог шали поради неких даљих смерова!..

Мира Ко је то писао? Познајеш ли га, Вукашине? Дај мени!..

Вукашин (опет је одбије). Ко је писао одаће се!.. А ја ћу ти само скромно прочитати!.. (Развије новине). Чуј, жено (чита):

„Одиграло се синоћ у $8^1/_2$, у кући званој позориште, на месту званом позорница. Наслов: „Апологија жене“ (значи одбрана). Прво пролог: одигран с ове стране завесе: *она*, пенушава лепотица, у жижи сале; *он*, у засенку до ње, мален и питом, види му се само прамен косе преко чела, и два до Бога шиљаста ува: ослушкује њу. Друго, драма, одиграна на самој позорници: опет она и он. Нешто јој као говори, као пева, као врти се око ње: „Једна роди, друга препороди!.. Једна роди, друга препороди!“ Она љупко потврђује главом, годи јој! И све јаче, све безизлазније: он се врти око ње, позорница око њих, гледаоци око позорнице, сунчани систем, апотеоза, опште врћење!.. Неко завапи: „У помоћ!“ Из вртоглавице све се стрмоглави у смех и паде једно по другом у лом, у слом!.. Треће, епилог, између ње и њега, код куће, без гледалаца: призор који нико неће видети. Те су се и мишљења поделила: једни тврде, затвориће се с њим у спаваћу собу, и плакати у двоје, док не заспе!..“

Мира То си ти писао!

Вукашин (настави). „По другима, опет, утрапиће му ново перо...“

Мира Ти, Вукашине, познајем, ти!..

Вукашин „... ново перо за нову драму!.. По трећима, отказаће му напросто љубав, да бољег себи потражи, јер сви се у томе слажу, за бољег је она дорасла!..“

Мира (кликне). За бољег дорасла, Боже мој, за бољег!.. Ти, Вукашине, ти, нико други!.. То си ти написао!..

Вукашин А, написао!.. Јест, и мени се чини!.. Како год окренеш, све на то излази!.. Ја, нико други!..

Мира Слаботињу дотукао, да се не мучи!.. Хвала ти, Вукашине!..

Вукашин (у наступу похоте). Па онда, слатко моје, па онда?.. (Хоће да је шчепа у загрљај).

Мира (измичући се). Па онда!.. Опет хвала!..

Вукашин Хм, а ти као мислила, зајазиће мене то твоје хвала!.. (Насрне на њу).

Мира (отимајући му се). Не то!.. Не то!.. (Одгурне га). Ругобо!..

Вукашин (мрачно). Видиш, ја заборавио, према зубима и јабука!.. Хм, поломићу ја и те зубе!.. Нека те, нека, слатка воћко!.. Испљунућу ја и то твоје хвала, и збогом остај!.. Где погледам отвори ми се пут!.. А ти као мислила, иза ове ругобе, иза ове глади, нема више Вукашина, престаје!.. А тек одатле чист Вукашин овејани одвијуга у планину!.. Збогом, лепа моја нагњечена госпо!.. (пође).

Мира (очајнички за њим). Не! (Задржи га).

Вукашин Хм, још ти треба моја ругоба!.. Да те изведем из ове мочвари!.. Ја да водим, а ти да се поносиш, по раскршћима и вашарима: „Гле, народе, какву сам ја зверку укротила!.. Бацака се, цепа, уједа, кад је пустим саму, али је кротка под мојом руком!..“

Мира Како било, Вукашине, како било, само води ме из ове мочвари!.. Ја не знам куда бих сама!.. Ја не знам што бих са собом!.. Сама те судбина довела да ми се нађеш!..

Вукашин До прве чистине, је ли, па опет једно хвала!.. Магарче, површи о си посла, сад можеш ићи!.. Нека те, нека!..

Мира Ја нисам заборавила, памтим ја шта си ти за мене био!.. Ко зна, ко зна, можда је дошло време да поправим стару погрешку!..

Вукашин Хм, за негдашњу маглу да прилепиш рогобатно сад!.. Не може то, луда жено!.. Испречила се моја зарђала крв и твоја лудиња, и мелем твога мужа!.. Пих!.. Нека те, нека!.. Теци водо Саво, збогом сека Паво!.. (пође).

Мира (очајнички) Ево, предајем ти се цела, као мало дете, као малоумница!.. Води ме само!.. Угушићу се овде, умрећу!..

Вукашин Где да те водим? За жену је кућа, за жену је свој кров, а ја девет ноћи проведем под ведрим небом, десету под туђим кровом!.. Где да те водим?.. Небо није увек ведро, земља није увек сува, а ја још не марим за друмове, стрампутице ме маме!.. Где да те водим?

Мира Свуда, свуда!.. Где ти, ту и ја!.. Бићу ти сенка!.. На прстима ћу за тобом!.. Води ме само из ове мочвари!.. На чију ћу се руку ослонити? Коме лепоту дати? Кога волети?.. Ти си мој човек!.. (Хоће да му падне у загрљај).

Вукашин (промукло од уздржане страсти). Полако, полако, жено!.. (Узме је за руку чврсто, задржи је на растојању од себе). Сад ја тебе нећу!.. А то значи: за толико те бешње хоћу кад загусти ноћ!.. Хм, тешко ли је ово моје, зарђало, ноћи му се хоће!.. У једном стиску да исцедим из тебе сав бес, љуштура од лепоте твоје да остане!..

Мира Ти си мој човек, ти!.. (Уноси му се страсно).

Вукашин Бог твој!.. Смождићу те!.. У прашину, црве!.. (Сурово је одбаци).

Мира Ти, дивљаче!.. (Приђе му). И сурово тако, и сурово!.. То ја још нисам осетила!.. То је оно право!.. (Спусти главу на његово раме). Као стена је твоје раме, окрвави ме твој додир!..

Вукашин Тако, тако, бела моја!.. И са тог дивљег рамена, за срећна пута у беспуће, опрости се с овим миром овде, и с рукама што су те побожно додиривале, и с овом терасом, и оном наслоњачом онде!.. За собом остављаш тишину, где се живи створови и твари међу собом успављују!..

Мира (преклиње га). Мани се тога, Вукашине!.. Хајдемо, нашта оклевати!..

Вукашин Хм, вечито нешто везује и дреши, све нешто петља око стварности, а не види у чему је ствар. Хајдемо, не браним, али ја ни пребијене паре немам!..

Мира Ха, за то је бар лако: ту је накит покојне маме, па златан сат, па сребрно посуђе, кад смо славили прве младенце, па мој брачни прстен, погле' са златним рубином!.. Направићемо пакет да буде тежак таман колико твоја дивљачка леђа могу понети!..

Вукашин О, да дивне досетљивости!.. За такав товар бићу магарац!

Мира Хајде, да ми помогнеш!

Вукашин А, то не могу: да ти будем саучесник!.. Уради сама, жено, а ја ћу се дотле крепити вечерњом звездом!.. Ено, светлуца ми, познала ме!..

Мира (оде брзо у кућу).

Вукашин (Извали се у наслоњачу, гледа у небо).

Станојка (дође. Оклева. Осетила је да се нешто сумњиво догађа).

Вукашин Шта је, девојко?

Станојка Ништа!.. Онако докона!..

Вукашин Ако, ако!..

Станојка А је ли, шта то тамо ради госпа?

Вукашин Што ради, то и пати!..

Станојка Јä (пауза). А Бога ти, шта је то с нашим господином, те га нема?

Вукашин Слабо ти знам, девојко!.. Поузданије ти могу рећи што је са мном било, па и то не поуздано, мада доста за непореску главу!..

Станојка За букову главу!.. (Упути се у кућу). Јаој мени, па она сребро пакује!.. Овде ће бити неког белаја!

Вукашин Хе, хе, и мени се чини, девојко!.. Обичан калајни белај: јер је из сребра белај, из белаја калај, и Бог те пита, хе, хе!..

Станојка Пих, срам те било, смејеш се!.. Знала сам ја да си ти, ето такав, неваљао човек!..

Вукашин Сви смо ми неваљали и сви добри, зависи од тога која нам је страна напољу!.. То ти је као с кожухом, девојко, ако почем ниси знала: споља гладак и шарен, изнутра рутав; ако ли га пак преврнеш, онда му дође обратно!..

Станојка Трабуњај ти што ти је драго!.. Ја само не дам да се изнесу ствари из куће!.. Бог онај, прости ме, с небеса да сиђе!.. Не дам, па макар крв легла овде вечерас!.. (Стане код врата као стражар).

Вукашин Богме, девојко, и јеси личита за стражара!.. А могла би се и песма срочити: Стражу стражи Станојка девојка!..

Станојка Чујеш, немојде, са мном нема шале!.. Сељанка ме, знаш, родила под грабом на њиви!..

Вукашин А мене, опет, Перса Трифуна папуџије!.. Прангију је око цркве трипут могла обнети, Бог јој дао рајско насеље!..

Станојка Ништа, ништа!.. Ви само пробајте што изнети, па да видимо!.. (Остане и даље код врата).

(Дође Никола).

Станојка (кликне). Господин!.. О, благо мени, благо мени!.. Знала сам ја, неће зло на њега!.. О, благо мени! (Пољуби га у руку).

Никола Гле збиља, неће!.. (Станојка се повуче).

Никола Вукашине, где је Мира?

Вукашин (првипут у неприлици). За Миру питаш?.. Ено је у кући, послује нешто!..

Никола Послује!.. Па то је добар знак!.. А шта то послује?..

Вукашин Ма не знам, брате!.. Остави ме!.. Нисам ја жењен човек!.. (Мада је већ сумрак, извуче књигу из џепа, тобож чита).

Никола Вукашине, не ваља читати у сумрак!..

Вукашин Море, ко те пита!..

Никола Кваре се очи!

Вукашин Ако ће, добри човече, моје су, па нек' се кваре!..

Никола (пође у кућу, сукоби се с Миром, која излази носећи пакет у руци).

Мира (застане, погледају се за тренутак, хтедне му нешто гњевно рећи, па наједном прсне у грчевит смех). Ево, драги мужу, прохтело ми се мало с туђим човеком у свет, а заборавих припитати, муж си, старији си!..

Вукашин Хајде, море, батали, нема смисла!..

Мира (цикне) Има!.. (Николи). С туђим човеком у свет, с туђим, драги мужу!..

Никола Па да, то с Вукашином, видим ја!..

Мира (бесно). Не видиш! Ево, и сребро сам ти украла (Показује пакет). Једва држим, одваљује ми руку!..

Никола (слегне раменима).

Мира Шта, зар твоја доброта нема за мене замерке?

Никола Ето, нема!..

Мира Па ово је ужасно!.. Једну сам срамоту преживела с тобом, ову нећу, ову нећу!.. Боже мој!.. Вукашине, научи ме шта да радим!..

Вукашин Остави човека на миру, ето то!..

Никола А зашто?.. Нека је, Вукашине!.. Зар је њој лако!.. Мене само једно жижи: зашто да ја не одем у свет, а она да остане овде!.. Она је моја жртва!..

Мира (очајнички). Ја да останем овде? Ја његова жртва? Ужасно!.. На!.. (Баци пакет). Ни ово ми не треба!.. Ни трунке твога!.. Го живот износим одавде!..

Никола (дохвати пакет, да га Вукашину). Узми, Вукашине, злу не требало!..

Мира (Вукашину). Да се ниси шалио!.. Баци то!..

Вукашин Ех, баци!.. Поштено ми даје човек, поштено узимам!..

Мира (као ко више не зна шта би са собом, усходала се бесно). Боже мој, никога да ме разуме, никога!..

Вукашин (упадне у паузу). Док се ви препирете, одох ја полако!.. (Оде с пакетом).

Никола (наједном се узрујa). Без тебе да оде!.. Зар то има смисла!.. Као да му је онај пакет важнији него ти!..

Мира Бедниче!.. Удавићу те!..

Никола (сине му). Гле збиља, удави ме!.. Само, само, још горе ћеш себи учинити!.. Ево, удави, ја не штедим себе!..

Мира (ухвати се за главу). Ужасно!.. Ужасно!.. (пође).

Никола Миро, Миро!..

Мира (застане, погледа га бледа, уздрхтала).

Никола Једну ситницу само!.. Али ситница, веруј: ако ти затреба, не дај Боже, склоништа, твоје је ово, не заборави!.. Још од вечерас оставићу врата отворена!.. Од вечерас па довека!..

Мира (утрнуло). Ако ме мртву довуку, може бити, може бити!.. А жива, никад!.. Сачувај ме Боже, никад, никад!.. (Оде посрћући).

Никола (непомичан за њом). Чудно ли је то: никад, а „сачувај ме Боже!“, а посрће!.. Можда је у томе *никад* предосетила *икад?*.. Можда бежећи нико не побегне, него корак даље значи корак ближе!.. (Узвикне). Тако ми Бога, то је оно!.. И ја да не увидим, а тако јасно: све кружи, све кружи, затвара свој круг, али у висину, али у чистину!.. (Радосно). И нема краја, и нема пада, него све бољи почетак!.. (Тек ту осети да је сам). Има ли кога да му кажем? Зар је право да само ја знам? (Гледа около себе). Бранкица, сам је Бог довео, прво њој, прво њој да кажем!.. (Пође јој у сусрет).

Бранкица (опазила га издалека, журно му приђе, узме га за обе руке потресено). Бато мој!.. А ја ни жива ни мртва!.. О, хвала Богу, хвала Богу!..

Никола (као иза сна). А зашто хвала, не разумем!.. Шта је то било?..

Бранкица Како шта!.. Дан и ноћ тражила те!.. Изгубио се негде!..

Никола А ја, збиља, изгубио се!..

Бранкица А Мира?

Никола (тргне се). Мира!.. Па да, Мира, вратиће се она, јер је отишла, за навек, Бранкице, буди сигурна, вратиће се она!..

Бранкица (чисто не верујући). Дакле отишла!.. (Осврне се, погледа свуд око себе, да се увери). Дакле отишла!.. Главно да је отишла!.. (Николи). Бато мој, па то ми опет сами!.. Дивно је то!..

Никола Гле, збиља, дивно!.. Видиш, Бранкице, то се и нама затворио круг, али у висину, али у чистину!.. Појмиш ли ти то?

Бранкица (нежно). Има времена, ваљда ћу појмити!.. Нека сад, уморан си!..

Никола Појмићеш ти, знам ја!.. Ти, мала моја!.. Опет сами, опет сами!.. (Гледа је нежно). Одавно ми ниси свирала!.. Кад нема музике, осуши се душа!..

Бранкица Али да ми обећаш: немој више писати, бојим се!..

Никола Гле ти паметнице!.. Па дабогме да нећу!.. Било је то и прошло!.. Затвара се круг!.. Опет ћутање!..

Бранкица (оде у кућу. Зачује се на клавиру Бетовенова Mondscheinsonate).

Никола (остане утонуо у сумрак и музику. И као за тренутак, од сумрака настане ведра ноћ).

Завеса.

Момчило Настасијевић

ГОРСКИ ПСАЛАМ

Срећан певам несрећу ти стару:
благосиљам гордост твојих мука
и плам који, некад, на олтару
наше славе ужди твоја рука.

Твој дух крилом облаке разгони,
твоја прошлост све чудније зрачи;
твој гроб песмом гусларевом звони
и легендом мраморја облачи . . . . .
. . . .

Гледам време кад Слободе мисô
на тимору твоју стрелу запе;
читам завет — што је усуд писô —
на црвеном пољу твоје капе.

Видим народ у симбол обучен,
и горд твоје благосиљам јаде . . . .
Са твог неба Мефисто, потучен,
у бездане провалије паде.

Па сад волим несрећу ти стару,
славим чудно сунце твојих мука,
и плам који, некад, на олтару
наше славе ужди твоја рука.

Т. Ђукић

---

* * *

Суморне стене уз море полегле,
Лак дашак ветра набире му чело,
А моје срце као да би хтело
И кап последњу крви да источи,
А нигде сузе да овлажи очи.

И кап последњу крви да источи,
Да буде као мрачне ове стене,
Да га никакве не заболе мене,
Или га нежан осмех миловао
Као благ талас ил' на њега пао

Најбешњи удар буре и времена . . .
Кад није цветно дрво над извором,
Кад није дивља ружа над понором,
Нек буде мртво као ове стене,
Без будућности и без успомене . . .

Јованка Хрваћанин

НА ДЛАНУ ПРОЉЕЋА

Љуља се топла ноћ на длану прољећа
као похотна грјешница у ложници.
Низ танке гране процвјеталих дивљих јабука
небо млаку росу на свјежу траву циједи.
У зеленом, дубоком ријечном виру
пливају звијезде;
крај њих удављен, изгрижени мјесец блиједи:
чека свој нестанак скори,
и мене.

Кроз пјену залњихане свијести
промиче акорд нечијег дивљег дозива.
Ја звиждим и тражим чуда;
а нема их . . .
Грохотом ми се смију планине.

Ај, нечије дуге вране косе ме маме
у родне, драге, далеке полимске стране,
гдје сам невино дјетињство китио
цвијећем са некошених ливада.

Пролећна је ноћ; топла је и њежна је.
Кроз водњикаве црне очи, у развалене просторе,
блуди чежњиви поглед уморног сањалице . . . .

Вукајло Кукаљ

ЗАРЕЗ НА СРЦУ

Длан сам стопут пружио за утјеху,
али, тко ће да чита ту молитву, —
кад срце се ето игра и у очима . . .

Мала моја невјернице, ти ниси зла,
јер тебе вуку сни у црни понор
за уталожење гријеха гријешника.

С твојим прољећем пјевају тице.
Нетко жели да ти скине бијелу хаљину,
да можеш и ти доћи у подземни круг.

Дај да то мало срце опет заволи,
јер прољеће цвате, прољеће бјежи,
пак треба осјетити тај мирис благи.

Мала моја невјернице, ти ниси зла,
и још мирише и цвате наше прољеће,
и још ми твоја бијелина сја . . .

Срећко Диана

В. Ј. ГЛЕДСТОН О ЦРНОЈ ГОРИ И ЦРНОГОРЦИМА

У Лондону 1877 године енглески пјесник Алфред Тенисон написао је пјесму о Црногорцима и позвао енглеског државника Гледстона да о њој напише коментар. Гледстон је написао, поводом те пјесме, читаву историску студију о прошлости Црне Горе. Мало је ко до данас, па готово ни сам Његош, тако уздигао црногорску прошлост и њено оружје, као што је то учинио Гледстон у свом коментару Тенисонове пјесме.

Тенисонова пјесма о Црногорцима гласи:

„Уздигоше се на висине у којима кружи њихов краљевски орао, и ту за свагда сачуваше своју вјеру и своју слободу: неокаљани ничим, задовољни малим, дивљи, наоружани и дан и ноћ против Турчина. Никада није туђинска најезда прошла њихове стрме кланце: нога је поклецала, и црвеном крвљу обојен Полумјесец посрћући враћао се из боја; пред њиховим неустрашивим стотинама, хиљаде су бјежале погнуто низ литице и кроз долове.

О, најмањи међу народима! храпави камени престоле Слободе! ратници који сте пет вјекова одбијали силне руље турске, велика Црна Горо! Никада откако твоји сури врхови парају облаке и ломе олујине, никада дисало није племе моћнијих горштака од твојих!“[1])

Сад да изнесемо коментар Гледстонов, поводом ове пјесме. Приказујући преношење пријестонице са Жабљака на Цетиње, истодобно измицање и бјежање Црногораца испред навале турске силе из равница и плодних крајева у планине старе Црне Горе, Гледстон пише: „Људи што одоше са Иваном Црнојевићем у горе, бјеху људи великога духа; и ова величина наслијеђена у крви а утврђена навикама, могла је припомоћи да нам даде оно што изгледа као ријетак примјер природног и божијег избора“.[2])

Ево како Гледстон[3]) упоређује бугарске помаке и босанске бегове

[1]) У оскудици доброг стихованог превода, узет је овај прозни из Чит. III Јовановић—Ивковић.

[2]) Послужио сам се књигом: Додатак трећем издању Смајлсовог „Карактера“, Енглески Вијенац Српском Горштаку.

[3]) Гледстон никад није био у Ц. Гори, али су га са њом најбоље упознале двије госпођице Макензи и Ирби, које су пропутовале не само Ц. Гору него и многе крајеве на Слóвенском Југу.

који су примили ислам, са Црногорцима који су остали вјерни прадједовској вјери: „И Црногорци су могли, као оно бугарски помаци и босански бегови, купити понижавајући мир. И пред њих је изношен троструки избор алтернативе — смрти, ропства и корана. Они (Црногорци) нијесу морали главе губити, јер је и за њих посла било. Али они више вољаху живјети на муци, у љутој сиротињи и вјечитој опасности, него ли се турчити или робовати. То је била њихова Magna Charta, а, без налажења мане другима, она је, колико знам, и најплеменитија у свијету“.

Ево како Гледстон приказује црногорски *завјет и закон* који се преносио са кољена на кољено и којег су се Црногорци држали, ратујући са Турцима, кроз читаве вјекове: „И тада и тамо — на лицу мјеста — „она шака срећне браће“, како пјесма каже, једногласно изгласаше себи баш овакав закон:

1) да, за вријеме борбе са Турцима, ниједан Црногорац не смије оставити бојно поље без наредбе својега главара;

2) да се бјегунац за навијек срамом жигоше и на прогонство из земље осуди;

3) да му се тада обуче женско руво и преслица за појас припаше; и

4) да жене са својим преслицама изјуре такву кукавицу из светога храма Слободе“.

Социјалну подјелу и црногорско племство по оружју Гледстон приказује на овај начин: „Наравно, није се могло ни очекивати, да цјелокупна маса једног народа, или племена, објелодани ону, тако рећи, *натприродну* енергију какву је дотични положај захтијевао. И, од времена на вријеме, слабија су браћа попуштала и отступала. Било је, на прилику, и таквих који су говорили Ивану као оно Израиљци Мојсију: „Што си нас извео из Египта и довео у ово зло мјесто?“

Јасно се види по овоме како Гледстон суди о четничком ратовању Црногораца по турској теритòрији и како правда њихову агресивност: „Оно, истина је, да су, по примјеру Турака, и Црногорци умјели бити агресивни. И то је најчешће било око питомина и равница које им је варварски непријатељ својом надмоћношћу отео. Они су неуморно полагали право на ту питомину; и, водећи четнички рат противу Турчина, они су у ствари тражили своје. И збиља, ово четничко ратовање Црногораца даје се далеко лакше оправдати од оних хајдучких и других разбојничких упада пограничних, којима смо ми Енглези тако склони да гледамо кроз прсте. Али и том четништву је најзад учињен крај заслугом честитих владика и кнезова црногорских, што владаху тамо за посљедних сто година. Јер, докле год је тога било, Црногорци се нијесу могли опростити оне своје жице разбојничке, која је рађала у њима наклоност насилништву и отмичарству. Међутим, полагање права на земљу — сасвим је друга ствар. Рок турској тапији на отету питомину није никад истицао, и крвава парница црногорска била је ту сасвим природна. Од тога права свога Црногорци нијесу никад отступили, и никада неће“.

Описујући разне ратове Црногораца са Турцима, почевши од Ивана Црнојевића па до опсаде Никшића, Гледстон даје овај закључак: „Од своје стране, пак, Црна Гора развила је јунаштво, какво се може мјерити са оним на Термопилима и Маратону, ако не и превазићи га, са бројним и материјалним средствима далеко мањим, а противу непријатеља несравњено храбријег и страшнијег“.

На коју је висину Гледстон уздигао јунаштво Црногораца и какво му упоређење даје, дâ се закључити по слиједећем: „У колико је мени познато, од свих модерних ратова једино у ратовима турско-црногорским налазе се примјери гдје број палих Турака надмаша цјелокупну бројну снагу противстајућих им горских витезова. Велика је доиста слава Швајцараца у бургундским борбама њиховим за слободу. Али може ли се она мјерити са подвизима владикâ Црне Горе и њихових јуначких стадâ?“

Велику страст Црногораца, у ратовима, да непријатељима, нарочито Турцима, сијеку главе и носове, Гледстон коментарише на слиједећи начин: „Црногорци су научили само један дио бруталности и свирепости Турчинове за све то дуго вријеме, па ипак тај дио био је довољан да изазове грозу и ужас. Односно натицања посјечених глава, ја не могу да говорим са оном горчином са каквом говоре неки, који као да заборављају да смо ми исто чинили у половини прошлога вијека, а Црногорци само наставили и у овоме“.

Описујући поједине црногорске обичаје, страст за моралном понижавајућом осветом над непријатељем, недавање харача крвнику, затим доношење штампарије из Млетака на Обод и с тим тежњу за науком и просвјетом, истодобно велику душевну болећивост и осјећање, Гледстон то описује овим ријечима: „То је племе које, кад му се харач заиште, нуди камење; то је народ, код кога је тако љута сиротиња, да у извјесној прилици радо у замјену даје неколико стотина турских заробљеника за раван број крмади. То су они што облаче кукавицу у женску одјећу; но чије се жене смјело пушке лаћају кад потреба захтијева, и чије мушке главе, опет, плачу као жене за љубљеним кнез-покојником. То су најзад они чији дједови понијеше штампарију собом у планине!“

Поједине велике силе искоришћавале су политички Црну Гору, а поред тога неке од њих давале су и годишњу субвенцију црногорским господарима. О томе се различито говорило, чешће пута и са злом намјером. Ево шта о том Гледстон пише: „Почев од године 1710 па све до данас, и Русија и Аустрија су се интересовале за прилике у овој малој земљи. Али су оне обадвије, и сувише често, употребљавале Црногорце за своје сопствене политичке планове и циљеве, управо кад год су се у рату са Турском налазиле. За вријеме француске револуције то смо, збиља, чинили и ми Енглези. На примјер. Ми смо помоћу Црногораца, као и помоћу народа Боке Которске, истргли ову област из руку освајачких Француза. Али смо брзо заборавили на ту заслугу горштака, и дозволили смо Аустрији да, без икаквог права, заграби то парче морске обале. Збиља, ова сила је вјечито стајала на путу изласку Црногораца на море; па је у даним случајевима стајала на пут и доласку њиховом до најпотребнијег им за одбрану оружја са стране. Цијела је истина да је, као што рекох, и Русија искоришћавала Црногорце за своје сопствене рачуне. Али је она, бар, владикама црногорским и по који залогај додавала. На примјер. Почев са Петром Великим она је додјељивала тим поглаварима црногорским годишњу субвенцију, која је, благодарећи штедрости цара Александра II, достигла суму од три хиљаде фунти стерлинга, или плату којег од наших жељезничких комесара. Него, збиља, и цар Француза Луј Наполеон интересовао се за Црну Гору и њене горштаке. И, да видите, помогао је: приходи књаза црногорског попели су се на суму која би могла стићи једном нашем џентлмену, ако само он нема обичај да се на тркама клади, ако не жари да има звјерињак и не купује порцулан из Севра или Челсија. Прелазећи на главни предмет ових редова, слободно се доиста може рећи: да и најромантичније и најпотресније слике других историја блиједе пред обичним животом Црне Горе“.

Гледстон се труди да оцрта и политичку судбину Црне Горе у будућности овим ријечима: „Она Црна Гора која се кроз четири стољећа налазила у средини великих таласа опасности, а провела у њему живот пун чара, та Црна Гора, можемо слободно рећи, неће умријети. Ни руски ни аустриски орао неће вити своје гнијездо на њеним кршним височима. Додајем, они Црногорци који не допустише ни сјенци турске титуле да порасте до праве употребе, тражећи свој дио ваздуха и плодна земљишта, као и слободан пролаз по суву и мору богоданом. Једно је друго питање сад, да ли ће се њихова браћа из других српских покрајина са њима у каквој већој мјери политички ујединити, те каквим федеративним, или и инкорпоративним савезом језгро, ако не и форму, старе српске државе изнова оживјети. Сва је, бар, прилика да би такво уређење по Европу повољно било; а оно би у неколико и тежило да гарантује слободу и самоуправу и другим европским провинцијама Турске, па остале оне под сизеренством Порте или не“.

Гледстон својим државничким и видовитим оком задире и поставља ново питање: шта ће бити од сурог горштака црногорског, величног, честитог и побожног, кад га запљусне талас нових идеја, изобиље живота и луксуза? Ево шта о том пише Гледстон: „Односно самих Црногораца постоји и једно друго питање, и дубље и животније. Она суровост, па и дивљаштво о коме је горе било ријечи, код њих брзо ишчезава. А кад му и посљедњи траг нестане, питање је да ли неће оцртана простодушност, истинитост, чистота, дубоко усађена побожност и ненадмашно јунаштво црногорско губити од своје пређашње снаге, и јасне и оштре контуре? И да ли неће она по њих тако славна, а по нас тако вриједна и поучна слика ишчезнути и изгубити се у свјетлости општег дана? За испитиваче људске природе Питкерново острво претстављало је слику веома занимљиву и са тачке наравствене, и по својој удаљености од обичног живота. То је био читав рај не оног високог ума или културе, већ рај невиности и врлине. Намножавање људства на том острву изазове потребу

за већи простор; и оно се премјести на острво Норфок, пошто се т. ј. ово опростило својих заточеничких становника. Само мјесто Норфок било је дивно, а услови за живот повољни. Али организам не могаше издржтти пресађивање, и Питкерници брзо утонуше у обичну масу људства. Да ли ће то бити и са Црногорцима кад они добију у замјену: угодност, изобиље, власт и задовољства и луксузе живота, за оно челично и витешко друговање са биједом и невољом, за ону неодољиву моћ са којом су они дорасли до тако несравњене чврстоће? Ја на ово питање не могу одговорити. Црногорци имају тврђе мишљење и гушћа живчана ткива, но што се ово игдје могло образовати у благој клими и њежним односима једнога Питкерна. И стога, нека би се они и показали сувише јаки за овај свијет, па остали оно што у ствари јесу: одабрана, племенита, царска раса".

Дакле, Алфред Тенисон у стиховима, а Гледстон у прози, претставили су класичну Црну Гору и класичне Црногорце. Али се Гледстон није зауставио на перу, но је, сувише, своју љубав према Црној Гори посвједочио приликом рјешавања политичке афере Плава и Гусиња. На берлинском конгресу Плав и Гусиње припали су Црној Гори. Али Арнаути из сјеверне Арбаније, тајно помогнути од Високе Порте и Аустро-Угарске, образовали су познату Арнаутску лигу, која се војничком снагом одупрла окупацији Плава и Гусиња од стране Црногораца. Кад је на Новчићима претрпио пораз војвода Марко Миљанов, дошло је у питање хоће ли Црна Гора ишта добити од плавско-гусињске територије. Поводом тога, настају дуги дипломатски преговори између потписница конгреса и заинтересованих страна.

Тад се јавља велики пријатељ Црне Горе Гледстон, који прекида са традиционалном политиком енглеских државника, да се помаже Турска као природни бедем против завојевачких циљева Руса и њихових природних савезника балканских Словена. У овоме дипломатском рату, Гледстон отворено помаже Црну Гору да изиђе на Јадран, те да Црногорци, са морском обалом, добију економска плућа. Благодарећи својском заузимању Гледстона, Црна Гора добила је за Плав и Гусиње Улцињ са околином. На тај начин Гледстон је показао и дјелом велику љубав према Црној Гори, и посвједочио јасно да све оно што је прије писао о њој нијесу биле голе фразе, него плод дугог размишљања о чињеницама и фактима једног великог ума и државника Велике Британије.

Данило Тунгуз—Перовић

ЦРНА ГОРА ПРЕД РАТ
(ЕНГЛЕСКА ДОКУМЕНТА)

Још одмах у почетку аустро-српскога сукоба, боље рећи сутра дан по сарајевскоме атентату, извесни политички кругови у Аустрији, а нарочито у Мађарској, желели су да умешају и Црну Гору у ствар

атентата. — И отуда су неки мађарски листови доводили недовршене разговоре о унији Србије и Црне Горе у везу са догађајима у Сарајеву. Међутим, то је било неоправдано; нити је намеравана унија, управо размењена писма између два владара две српске државе о томе предмету, нити некакво учешће макога из Црне Горе у сарајевској драми могло да буде повод за таква тумачења. Пред аустро-српски рат односи Аустрије и Црне Горе нису били онакви како су их претстављали противници краља Николе. Овај последњи је од 12 јуна 1903, т. ј. од доласка краља Петра на престо Србије, изгубио мудро и здраво суђење о догађајима у Србији, на Балкану и Европи какво је имао пре тога важнога догађаја, али није ишао, колико се за сада зна, тако далеко да се с Аустријом веже ни онолико колико краљ Милан тајном конвенцијом од 1883. Европски документи, објављени после рата, показују улогу краља Николе увек једнако. Његова репутација је, војничка и политичка, већа него што је заслуживао, она има много сличности са гласом бугарскога краља Фердинанда. Надмудривао је друге, док га нису надмудрили, ни један ни други нису умели за времена „ударити тачку".

Енглеска плава књига, објављена за време рата, једва да ишта доноси о држању Црне Горе од 28 јуна до 28 јула 1914. — У новим документима, које је опет званично издање докумената, приказана су држања и расположења званичне Црне Горе.

Британски конзул из Бриндизија јавља 28 јула 1914 да се Црна Гора спрема за мобилизацију, да намерава евакуисати пристан у Бару, јер су аустријски ратни бродови приспели у близину. Истога дана јавља граф Салис, енглески посланик за Црну Гору и посланик при св столици, да је „Глас Црногорца" објавио одговор краља Николе на један телеграм наследника престола Србије: „Моји Црногорци су на граници, готови да погину у одбрани наше независности". Мобилизација још није званично објављена, али се трупе ипак окупљају и упућују на границу. Будву Аустријанци евакуишу и спаљују оно што им се чини излишно; везе са Котором су прекинуте. Овај телеграм није ни стигао, а у Црној Гори је наређена општа мобилизација.

Војвода од Аварне, италијански посланик у Бечу, саопштава енглескоме амбасадору проглас краља Николе народу у Црној Гори у ком се жигоше напад Аустрије на Србију и изјављује да су интереси Црне Горе и Србије у овом случају једнаки. Војвода од Аварне мисли да Аустрија неће да нападне Црну Гору све дотле докле ова ову не нападне. Британска влада предвиђајући да ће вероватно Црна Гора ући у рат, опозива свој одред војске и наређује пуковнику Филипсу, војном пуномоћнику Велике Британије још из доба аустро-српско црногорскога спора око Скадра, који је играо у Арбанији још довољно нерасветљену улогу, да напусти Скадар. Британска влада то чини, и ако Аустрија још не мисли да миче своје војнике из Скадра (ови су претстављали део трупа међународнога карактера из доба скадарске кризе 1913—1914). Посланик Велике Британије у Бечу, Сер Морис Де Бомсен, саопштава, тим поводом (31 VII 1914), влади својој у Лон-

дону да је разговарао са графом Форгачем (тада начелником у Министарству иностраних дела) и он му је казао да влада бечка чини све да одврати краља Николу од рата — „Аустрија неће напасти на Црну Гору докле год буде Црна Гора мирна".

У ово време је била оштра јавна препирка између београдских листова, с једне стране „Правде" и „Балкана", а са друге стране црногорскога министра иностраних дела. Повод је био његов одговор на интерпелацију у црногорској народној скупштини о напуштању Скадра и о међународном зајму. Београдска „Правда" је кривила њега да је он обарао тајно кабинет генерала Митра Мартиновића и да је преговарао са бароном Гислом у октобру 1912 о некаквој акцији Аустро-Угарске у Новопазарском санџаку. Оптужба је ишла врло далеко, и енглески посланик граф Салис морао је поклонити пажњу, јер је цео чланак превео и послао у Лондон. Вероватно да покаже расположење које постоји и даље и у овоме часу у највишим врховима на Цетињу. „Правда" је тада порицала право тадањем министру спољних послова да говори у име Црне Горе. Београдски „Балкан" био је много оштрији, јер је говорио о издаји Скадра. На ова два напада црногорски министар иностраних дела одговорио је у два црногорска листа поричући оба факта. „Његово одрицање, пише граф Салис Сер Едварду Греју, није првина; он је то порицао раније као што знате из саопштења руске владе од јануара 1913, која верује да је разговоре са Аустријом о Санџаку покренуо краљ Никола". Руси у своме саопштењу нису казали и ко је водио те преговоре са бароном Гислом.

Посланик Велике Британије граф Салис, у своме писму од 23 јула 1914, овако описује атмосферу на Цетињу. „Више пута за последње три године из Београда су оптуживали Цетиње да се влада неродољубиво и да издаје српску ствар. На ове оптужбе долазиле су са Цетиња против тужбе и увреде за Београд, али, у исто време су дошли изражаји шовинизма краља Николе противу Аустрије, а у облику нападаја преко новина на Аустрију. Тако је било пре две године, кад је београдска штампа, по свој прилици са знањем Милована Миловановића, објавила текст некаквога тајнога уговора између краља Николе и Аустрије. Цетињски двор је сматрао да би било необазриво одговарати на те оптужбе, па је окренута неумерена паљба против Аустрије. Овакви напади су били обустављени за време од атентата у Сарајеву докле не дођоше прогони противу Срба у Босни... Ови напади и срџба противу Аустрије (зато што хоће да уништи две независне српске државе и српску расу) и жеља да се у аустро-српски сукоб умеша били су неискрени, што се види из тога да бечки „Рајхспост", „Нова Слободна Преса", и други аустријски листови, нападају безобзирно Београд да је спремио атентат у Сарајеву, а нису помињали Црну Гору готово ни речју. Напротив, пре краткога времена, уочи стварања Балканске Лиге, краљ Никола је оптуживао београдску владу да је спремала атентате против њега, и чак тврдио да је у једну такву заверу (цетињска афера) сам Пашић узео непосреднога учешћа. Бомбе за то изгледа да су биле од крагујевачкога арсенала, пише граф Салис, али је друго питање да ли су их донели на Цетиње непријатељи или агенти цетињскога двора.

Укратко речено, може се нека мешавина догодити у Црној Гори, зато што владајући кругови хоће свуда да надвичу друге кад је реч о србовању, баш онако као што је краљ Никола почео балкански рат пре него што су његови савезници били готови".

Завршујући овај извештај графу Салису пада у очи да цетињски листови нису ни речи забележили о тада умрломе рускоме посланику у Београду, Николају Генриковичу Хартвигу — иако је учинио толико услуга Југословенима.

Последњи документ у овој збирци докумената о Црној Гори јесте писмо графа Салиса Сер Еварду Греју о расположењу на Цетињу. Граф Салис каже (26 VII 1914) да су узнемирени што се чује да Аустријанци намеравају да окупирају неке стратегиске тачке према Котору. Даље он пише како је краља Николе лист „Вјесник" са задовољством прештампао чланак из италијанскога „Месађера", у коме се Аустрија опомиње да питање Ловћена није само црногорско него и италијанско питање и да Ловћен мора остати што је: црногорски.

Поводом ових узбудљивих вести аустријски посланик се пожурио да даде позитивна и пријатељска обећања да се неће никакав непријатељски корак предузимати, као што је то објављено и у „Fremdenblatt-у" од 21 јула. И поред врло оштрих напада новинарских на Цетињу противу Аустрије званична Аустрија чини велике напоре да буде помирљива.

Јован М. Јовановић

О СЛОБОДИ У КЊИЖЕВНОМ СТВАРАЊУ

Под слободом књижевности подразумева се слободно, оригинално књижевно стварање, ослобођено свакога литерарног закона и утицаја. Док једни књижевни критичари и књижевници уопште тврде да књижевност, као и целокупна уметност, треба да је слободна, да јој треба дозволити да се сама собом, спонтано, самоникло развија, дотле други кажу да то не треба да је, већ да се у своме стварању треба управљати по књижевним законима. Да бисмо што тачније утврдили да ли књижевност треба да је слободна или не, потребно је да најпре испитамо и утврдимо: на који начин се прво, још у своме најранијем започетку, почела развијати, да ли попут биљке, сама собом, спонтано, оригинално, или по неким научним законима, као и под неким утицајем. Наравно, ако се буде развила као неки живи природни организам, сама од себе, онда она треба да је слободна, и, као таква, може стајати ван домашаја сваког прописа и сваког утицаја. На тај начин, књижевност је нешто што ниче само по себи, нешто индивидуално, оригинално, што има своју клицу, свој корен, само у дубинама

људске душе. Но, међутим, ако буде постала на основу неких научних, критичких закона, онда ту не може бити речи о њеној слободи. Она мора бити неслободна, мора увек стојати у зависности од својих правила.

Прва, најранија песничка дела (која узимамо стога што је почетак књижевности у поезији) не знају за правила, те нису ни створена на основу њих. Она су, као нешто што је природно ницало у људској души, спонтани, оригинални израз или одушак талента појединих богоданих песника народних. Она нису, као што је случај са понеким уметничким песмама, испевана са тенденцијом да обогате књижевност, да допринесу што већем њеноме напредовању, већ су само одјек твораčке снаге даровитих песника. Оно чиме су се тадањи песници одушевљавали, оно што их је загрејавало и распаљивало њихову душу и машту, оно што их је односило у блиставе и чисте пределе снова и заноса, то је опевано, то је постало поетским мотивом. То што је одушевљавало најраније песнике био је мистични религиозни занос, свето, тајанствено религиозно одушевљење, идеална љубав према Богу, према природи, према некој замишљеној свемоћној сили. И тај религиозни занос, та љубав према Богу, добила је свој израз, своју реч у песми. И тако је постала поезија, тако се створио почетак књижевнога живота.

Народни певач није свестан да својом песмом доприноси развијању и напредовању књижевности, да њоме излива народни дух, наиме да у својим осећањима изражава сву душу, сва чувства, све тежње, болове и радости свога народа. Он, дакле, није свестан вредности своје песме, нити схвата да ће му она, због своје лепоте, остати у литератури. Он ништа од тога не зна. Он пева само што осећа. И отуда што није певана са тенденцијом, што се расцветала само из пламенога и бујнога одушевљења, из снажних осећања, из богатога талента, што је створена само ради тога да се једноме расположењу, једноме заносу или једној мисли даде израз, углавном, свака народна поезија, нарочито она из далеких митских времена, пуна је осећања, пуна живота, пуна правога песничког даха, а то ће рећи да је пуна уметности.

Дакле, почетак стварања поезије и књижевности уопште није у законима и прописима критике, већ у слободи, у оригиналности, у самониклости, као и свакој уметности. Судећи по овоме, поезија, као и сва литература, требало би да је сасвим слободна, независна од утицаја и правила критике. Али иако је поезија по своме пореклу слободна, самоникла, оригинална, ипак сваки песник доноси нешто што важи као правило, као основни песнички закон, нешто што даје праву и вечну вредност једноме песничком делу. То је таленат; то је бујна, расцветала творачка машта, узвишена осећања и мисли, саосећање са стварима, интуитивно улажење у њихову душу, преношење у туђе болове и радости, моћ запажања, лепи песнички израз и т. д. Из овога видимо да оно што важи као основно и стално песничко правило, оно што чини поезију поезијом, оно што је њена битност, то песници сами собом доносе. Дакле, они сами су створили оно што се сматра као закон поезије.

Међутим у књижевној критици, тек доцније, приликом развијања науке, почињу се стварати песнички закони. Уметност, као што се развила само по себи, постала је пре науке. Наука је постала ради проучавања уметности и свега збивања у области људске делатности и васионе. Те, отуда, уметност је постала пре њених закона, које јој је наука дала.

Као што рекосмо, тек са развијањем науке, почиње установљавање песничких закона. Том приликом поједини естетичари увиђају да се код свих песника, у свим њиховим делима, налази нешто заједничко. И они та општа, заједничка места узимају као песничке законе. Тако они опажају да песничка дела обилују маштом, осећањем, одушевљењем и другим. И естетичари ове песничке особине узимају као песничка правила, која морају да постоје код свих песника. Сем тога они виде да је у лирској поезији најглавније, најмаркантније, најизразитије обележје: осећање, емоција; у епској: верно, објективно описивање карактера оних личности које се опевају, као и саосећање са тим личностима, разноврсност догађаја, опширно приповедање; а у драмској: страх, сажаљење, узвишеност духа, племените, идеалне намере. Те отуда ће естетичари извести закључак: да се лирска поезија одликује осећањем, субјективношћу, епска опширношћу приповедања и објективношћу, поред осталога, а драмска величином душе, страхом, симпатијом и сажаљењем према драмским јунацима и т. д.

Из овога излази да главна карактеристика једне врсте песама или једнога књижевног рода јесте главни, основни закон те врсте или тога рода. Емоција је карактеристика једне лирске песме, и она, по песничком закону, мора да постоји у свакој лирској песми. Једна песма која би по своме мотиву требала да буде лирскога карактера, ако не би имала емоције, по правилу, не може се назвати лирском песмом.

Из овога видимо да постоје природни, богодани закони и у поезији. Те законе нису створили, као што се каткад погрешно мисли, књижевни критичари већ сами песници. Критичари су их само осетили, уочили и указали на њих. Они су видели, на пример, да у лирским песмама преовлађује осећање, а у епским приповедачки карактер. То осећање и тај приповедачки карактер нису створили критичари већ песници. Критичари су то само приметили, осетили. И на основу овога опажања извели су правила о лирским и епским песмама као и поделу међу њима.

Утврдили смо да је почетак књижевности не у правилима и утицају критике, већ у слободи и оригиналности. Та слобода била је у томе што је песник тада, као скоро увек, сâм, по својој вољи, бирао мотиве, певао само оно што га је заносило и одушевљавало. Он није тражио песничке мотиве, већ су му се сами у души показивали. И он је тада својим талентом донео оно што се сматра као вечно непроменљиви, као природни закон поезије, оно без чега се једна песма не може с правом назвати песмом. А то је: творачка машта, осећање, улепшавање, поетизовање ствари, саосећање са њима, интуитивно улажење у њихову душу и у сав њихов живот.

На основу изложенога видимо, да ако може бити речи о некој слободи у поезији и у књижевности уопште, може бити само о оној у погледу избора мотива. Песнику је дозвољено да може опевати све што год хоће, све што му ствара занос и инспирацију, све што му изазива бујицу осећања. Он не треба, по препоруци критике, да пева о ономе што га не одушевљава. И то, наравно, неће никад ни чинити прави песник.

Међутим ни о каквој другој песничкој, односно књижевној слободи не може бити речи. Прави, богодани песник увек ће се држати оних основних природних закона поезије, закона који су песници створили својим талентом; увек ће певати душом, осећањем, одушевљењем; увек ћете се сретати у његовим делима са оним обиљем поезије, какво налазите код свакога истинског песника. Поезија је сама собом донела своје законе, које су и књижевни критичари, као што рекосмо, уочили и које препоручују. И онај који нема оно што чини битност поезије, што се сматра као природни споменички закон, није песник. А под природним поетским законом подразумева се, као што смо већ напоменули: распаљена стваралачка машта, дубоко и снажно осећање, саосећање са стварима, преношење у њихову душу, моћ запажања, идеализовање стварности, лепо поетичко изражавање и друге песничке особине

А. Мартиновић

ЦРНОГОРСКИ СЕЉАК О КЊИЗИ И ШКОЛИ

Може се тачно тврдити да ниједна ствар што је ново вријеме уносило међу црногорске сељаке није нашла толико одзива, колико појава школе. Важност школе и потребу за ученим људима народ је одмах уочио. Таквом појимању нијесу узрок утицаји са стране, т. ј. пропаганда државе или слично, колико је сам народ, одмах с појавом државног живота, увидио прилике новог времена у којима ће учени људи играти главну улогу. И с појавом првих основних школа, писменост се почиње нагло ширити и од прије педесет година ријedак је сељак а да не зна читати и писати. То најосновније знање није се добивало увек непосредно у школама, него доста је био један ђак у селу, па је овај учио друге, прво своје укућане па онда и сусједе; сваки писмени имао је као неку обавезу да научи неписменога, те се на тај начин основна писменост ширила и улазила све више и у најзабаченије сеоске колибе. Дакле један мало писмени човјек важио је као нека врста домаћег учитеља у писмености. Колико је на писменост полагано види се по томе што су се често и старци учили, и што се данас нађе по неки сељак да доста добро пише и чита, ма да се није ни дан у школи учио. Тежње за писменошћу биле су јаке и писмен човјек почиње добијати извјесну предност пред осталима — неписменима, јер је одмах стечено увјерење да без школе и народне просвјете нема напретка. Врло често овако увјерење

подржавано је и од оних најстаријих, те су своје синове одмах давали у школе, па чак гонили су их и на силу ако дјеца нијесу хтјела; тако један сердар тјерао је свога сина ножем да га посијече, што овај није хтио ићи у школу. Казују пуно случајева да је у вријеме кад су се отвориле прве школе, отац са синовима заједно ишао у школу. Угледнога човјека, мало доцније, било је стид казати да је неписмен. Позната је она анегдота кад је Црногорац у једном хотелу узео новине, иако није знао читати, па их окрене наопако. Неко од присутних му на то скрене пажњу, а он ће: „Главно је ко зна овако читати, а науправо је лако“. Један ровачки племенски капетан, иако је био неписмен, никад није дозволио писару да прије њега отвори акт, него је то он увијек сам чинио и кад би акт отворио „читао“ је наслов који је знао напамет, прегледао га мало и тада га додавао писару да продужи даље. — Има старијих сељака да су само научили потписати име и презиме „колико да се не би закршћали у суду“, и то им је сва писменост.

Истакнутији писмени сељаци су они који знају брзо читати и писати, нарочито лијепо украшавати слова, и такви важе као писари и читачи у селу. Они пишу својим сусједима писма, уговоре, „сентенције“, тужбе и др. За увод ови писари имају нарочите, код свих исте фразе, а писмо увијек почињу овако: „Сад добих мало времена да ти се јавим са ово неколико ријечи, у којима молим драгога Бога да те нађу у добром здрављу и потпуном задовољству, како би и сам од Бога желио. А тебе ако је мило знати за мене, ја сам здраво и добро што и тебе желим“, и послије се диктира писару, који мора све онако писати како му се говори.

Одмах заједно с писменошћу почеле су се међу сељацима растурати књиге и сељак је исто с толико љубави с колико је пригрлио школу заволио књигу као лектиру за забаву и поуку. Чуће се и данас сељака да се позивају на књиге што су они читали. Гајећи такве симпатије према књизи црногорски сељак врло често се сретао на путу из вароши, како му из џамадана вири нека нова књига и кад је доносио у село окупљали су се сељаци обично на сијела да им се чита књига. Власник је књигу позајмљивао другима и било је случајева да се једна књига, нарочито ако је ријетка, носила из једног племена у друго, а највише о славама, свадбама и другим весељима. Књиге су важиле као газдинство и оне нађу најчешће код онога код кога су и друге газдинске ствари, као казан, кантар, кавени млин и др. И као што се с овим стварима, пошто њих не може имати сваки, излази у сусрет и чини се „наруч“, тако исто је рађено с књигом. Такав по један у селу нађе се да има неку врсту своје библиотеке од највише двадесет књига; он је ту прикупио књиге по његовом укусу — оне што задовољавају његов горштачки дух и практично се слажу с његовим погледима на живот, и кад наиђе на такву књигу не жали је платити.

Највише се читају јуначке народне пјесме, па отуда назив за сваку књигу, ма каква садржина била, „пјесмарица“. Пјесма се не чита тоном којим је чита један учен човјек, него за читање пјесама

удешен је један нарочити тон, сличан отприлике гусларскоме, са отезањем потоњих слогова. То читачу и слушаоцима помаже да лакше запамте пјесму, затим сви су се они више одушевљавали и преносили у њену суштину, па зато код њих суд да сваки не умије читати пјесму. Понекад читач зна да нагласи важније моменте из пјесме, да вјешто изведе дијалоге, често имитирајући гуслара, те је читач у исто вријеме и пјевач. Оваквим начином читања замјењиване су гусле особито у отсуству доброга гуслара и онда кад је требало чути неку пјесму, коју нијесу сви знали. Таквим начином све штампане јуначке пјесме ушле су поново у народ, одакле су раније узете. Интересантно би било проучити шта је народ њима још додао и како оне данас изгледају у данашњем облику. Потписати је слушао гусларе да неке Вукове пјесме сасвим, ма да с истим мотивом, друкчије пјевају. Догађаје о којима говоре пјесме сматра тачне и у њихову истинитост не сумња. Сваки српски пораз или српскога јунака изазове невеселост њиховога лица, док побједа, јунаштво и освета над крвником и издајицом уздиже их. Читача ће прекинути онда кад се неки јави да нешто објасни, али то прекидање мора бити с дозволом: „Стани мало молим те!“, иначе читача нико не прекида док пјесму прочита. Упадања док се књига чита исто су с таквом жестином осуђена као кад неко другога прекида у говору, или говори док се слушају гусле. Пошто се пјесма прочита сљедују коментарисања догађаја, даје се мишљење о јунаку и његовом противнику и све то претстави у јасним сликама. Тако они на основу пјесме створе појам о многим догађајима на пр. сваки прича на дуго и широко о косовском боју, претстављајући положај Голеша и Косова, издају Вукову, јунаштво Милошево, и то је некад објашњено тако живо као да су они тамо учесници били. Разумије се да је све то добило друкчији изглед него у пјесми, већа су објашњења и поред тога још лични суд о догађају.

Народ вјерује да су први људи говорили у „пјесми“, т. ј. стих је био у обичном говору па се и данас каже за некога који добро говори: „Прича као у пјесми“ и „Говори као из књиге“. Таква тврдња може бити донекле оправдана, да је збиља у вријеме најјачег развијања народне поезије био, ако не чисти, а оно у већини стих у говору, јер код старијих људи може се и данас уочити изражавање у духу народних пјесама и често воле да у говору убаце пјесничку форму а нарочито у доскочицама. Казују да су запамтили људе који су увијек „срочито говорили“. Пуниша Лукин, племенски капетан из Колашина, радо у говору употребљава пјесничке изразе, тако да је његово причање пуно таквих реченица: „Пољуби ме господар међу оба ока, ђе се прави соколови љубе“; „пропадоше времена поштења и јунака“. Исти је дао да се на његовој гробници упишу, између осталог, најпослије и ове ријечи: „Уз то војујући ускакао је у непријатељске шанце са голом сабљом у руци и износио крваву сабљу и руке, тако многе ране претрпио на себе. Зато му је господар испорављо јуначке врлине златним грбовима, сабљама и орденима које су написане у ови камен становити у спомен му вјековити“.

Негодовање, чак осуђивање, неистинитости у пјесми је велико, јер онај ко није заслужан не треба да је опјеван, пошто пјесма само слави јунаке и никога више. Као год што се осуђује неистинитост тако се осуђује и преувеличавање дјела некога јунака. Увијек треба само рећи истину и друкчију пјесму неће да чују, па се сами чуде како се смију објављивати такве пјесме. Кад се за некога јунака прича, прва му је одлика „у пјесми се пјева“ и с тим је речено доста и о њему престаје свака сумња. Највише од свих пјесмарица у Црној Гори чита се „Српско огледало“ чији сами назив код њих значи много, па отуда за све витешке пјесме говоре да се налазе у „Огледалу“.

Ређе од народних пјесама читају се: народне приповијетке, шаљиве приче, вјечити календар који је у особитом поштовању и уважењу, јер по њему пророкују, гатају снове, гледају судбину људи, затим гледају када ће бити рата, каква ће бити година и т. д. Друга тако важна и практична књига је Пелагићев „Народни учитељ“ или како га они зову „љечник“. По њему лијече све болести и придају му велику важност, јер мисле да ни сами љекари не знају више него је тамо написано.

Ако се која од ових књига налази у кући било свештеничкој или гдје има неки врачар или паметан човјек, онда она има већу вриједност од осталих, јер је књига добила неку чаробну моћ или је набављена друкчије (дао је калуђер из неког манастира), те се нарочито упућује на један „Вјечити календар“, који је бољи од свих. Исто тако књизи се даје вриједност по старини и што је старија тим је боља, зато данашња издања критички посматрају и много слабије цијене од ранијих предратних издања. Један стари сељак кад је видио Библију никако није вјеровао да је то и ожалостио се што данашњи људи и Библију измијенише, а он је давно гледао библију у манастиру Острогу у којој је било четрдесет ока.

Свако племе воли да истакне некакве своје специјалне историје гдје су исписане његове заслуге и заслуге његових предака; у њима се говори како то и то племе води поријекло од неке владарске породице из српске прошлости. Те књиге је сакрила државна власт да се не би дотично племе, позивајући се на њих, уздигло и незаслужнима угрозило опстанак. Позивајући се на једну такву историју Шојо Николин из Никшића рекао је Господару: „Кад би изнио ону Нишину историју што је у твој палац, ја бих био ђе си ти, а ти ђе сам ја“. То му је рекао с тога што Нишини потомци тврде да су од Немањића, па њину историју су узели црногорски владари да им ови као потомци владара не одузму престо.

Даље причају о неким старим пророчким књигама гдје је била пророкована будућност свакога човјека и народа; оне се данас налазе у турских хоџа, а зову се „громовници“. Из њих се пророкује на оном мјесту гдје се књига отвори, због тога је израз „отворити књигу“, „ишао је код хоџе да му отвори књигу“. Такве књиге, исто као гатари, имају неку тајанствену моћ и могу све погодити, па чак и име онога коме се отвара. Једна таква књига била је ровачког

попа Минића и к њему су долазили људи да им гата кад су ми-
слили предузети неки посао или се одлучивали на далеки пут. За
некога гатара се и данас каже: „Може да погоди као из књиге“, по
чему се може тврдити да је народ био убијеђен у пророчку моћ
старих књига. Велико поштовање изражава се према црквеним књи-
гама, које зову општим именом „вањђелије“. Кад хоће неко да потврди
наводе другога или своје, каже: „То је као из Вањђелија“, али их
је мало који су га читали. Ма да се може у понеког сељака наћи
цијело свето писмо, које је добивао више из поштовања него за
читање, ипак се може тврдити да нашем сељаку и прије појаве
школа није била позната библија, то се може запазити испитујући
народну религију гдје се наилази, при формирању извјесног вјеровања
на очигледни библиски утицај.

Врло распрострањено је међу црногорским сељацима читање
„Горског вијенца“, тако да нема куће у којој није унесен, као што
су чести они што га знају „с корице у корицу“, како они обично
наглашавају кад хоће да претставе цјелину једне књиге. Увијек при
разговорима приводе се стихови из „Г. в.“, само што их ријетко
наводе као Његошеве, него по лицу које их тамо говори на примјер:
„Паметно је рекао војвода Драшко у оној књизи“, „остала је ријеч
од оног калуђера из Горског вијенца“ и т. д. Остала дјела Његоше-
жева ријетко су запажена.

Од назад четрдесет година највише су се у Црној Гори читала
дјела краља Николе, једно због ауторитета који је у народу уживао,
а друго због лакоће и приступачности стиха његових пјесама. Стварно
то је била поред „Горског вијенца“ најпопуларнија лектира наших
сељака и данас се може наћи доста њих да цио „Пјесник и вилу“
и „Балканску царицу“ знају напамет, па је код њих и увјерење да
је краљ Никола био најбољи пјесник српски. Пјесме цијене по слику
и национализму па се по која таква пјесма нађе у народу, и од других
српских пјесника. Ове пјесме су ушле у народ преко школских
читанака.

Угледнији сељаци читају и новине и зову их једним именом
„глас“ (сигурно с тога што је прије рата на Цетињу излазио „Глас
Црногорца“), али ненормални политички живот створио је код њих
појам да не вјерују ничему што у новинама пише.

Највише, као уопште у нашему народу, књига се приписује попу
и он је на првом мјесту тај код кога је књига и коме припада, што
је посве разумљиво кад се има у виду да је за читаве вјекове
једини писмени човјек у племену био поп. У једној дјечијој пјесмици
каже се и ово: ... „да ја попу перо дам, да ми поп књигу да, да ја
књигу Богу дам ...“ Па према томе и богословија је сматрана за нај-
већу школу; а и сам назив јој је давао ауторитет у очима народа
тако да високо научена човјека, па ма које школе свршио, зову
богослов, јер тим називом појачавају његову способност; такође има
назив употребљен у истом смислу: „филозоф“, „дубоки научњак“,
„великошколац“, „изучио је дубоке школе“ и т. д. Назив „дубоке књиге“
претпоставља књиге неприступачне за обичне људе, оне су схваћене

као тајанствене и за њих треба особита способност. Научени људи
подијељени су према положају који у друштву заузимају. Најјаче
су истакнути они чији положј има везу с пословима што су код
њих цијењени, па зато судија, поп и официр имају јаче поштовање;
док на пр. на писара и учитеља слабо гледају. „Ти довијек међу
ђецом, па таман знаш колико дијете“, рекао је један наш сељак
учитељу. Треба дакле човјек да има посла с људима и да има власт,
па да стекне код њих добро увјерење.

Без нимало колебања види се да наши сељаци много полажу
на школу и учене људе. Прво што дјетету, тек се роди, ставе у
руке је књига „јер се ваља да за њу најприје дохвати“ па да буде
доцније добар ђак (женској стављају руке на плетиво, да буде „ра-
ботна“); исто се чини на крштењу. Слабоме ђаку стављају увече
књигу под главу да на њој спава, надајући се да ће му рад боље
ићи. Онога ђака којему иде слабо читање или рачун сједну на Бадње
вече на бадњаке и дају му да чита или га питају у рачун; некада
ово раде на освит Божића. Оволико од обичаја у вези с књигом.

Интересовање о дјетету кад га спремају за школу је велико;
мајка му још тек се роди спрема одјело и торбицу за књиге, а некад
јој њена мајка то спреми још док је дјевојка. Гдје су разборитији
родитељи они дијете сами упућују у читању, писању, рачуну, затим
науче га молитву Господњу, како се ваља прекрстити и још неколико
мањих пјесама, и тако дијете добије претшколско знање. Они имају
понекад чисто педагошки начин да дјеци објасне извјесне ствари, на
примјер слова примјењују на поједине алате тако *г* као тесла, *ш* као
просијек или трнокоп, *о* као котур, *с* као шкрби котур, *в* као огњило.

Црногорски сељак и онај најсиромашнији залаже све своје снаге
да школује своју дјецу. Доста се само сјетити с каквим је самопре-
горијевањем прије рата шиљао своје синове преко турског Санџака
за Србију, па онда патње како оних на дому тако и ђака који је
због сиротиње морао служити. И данас просјечни црногорски ђак
трпи и бори се са сиромаштином, за што не би био способан ђак
из других крајева. Наше ђаче иде босо по два сата до школе, а кад
се врати кући поред огњишта, без другога осветљења, спрема лекције
у подераним уџбеницима, који су богзна кроз колико руку прошли,
док их је он узео да би га мање коштали од нових уџбеника. Иако
је код народа стекнуто увјерење да све школе без природе не вреде
ништа и да онога кога није Бог дао залуду људи уче, ипак он је
увидио и то да је данас друго вријеме и да научени људи много
јаче. Чује се да реку за некога: „Направила га школа човјеком“.
Према пропалим ђацима се односе немилосрдно, они су у очима
народа потцијењени исто као некада неваљали ратници, ма да се од
сродника пропалог ђака много кривица ставља до професора, који
имају тобож неку „мржњу“ према дотичноме, јер тешко је убиједити
нашега сељака да је његов син неваљао, не учи добро или се не влада.

То су углавном погледи нашег црногорског сељака на књигу и
школу, из којих се види да је уопште цијела снага његова упућена
да своју дјецу изведе на пут. Они што остају нешколовани и даље,

као њихови очеви, прибирају књиге подобне њиховом духовном узрасту, а на којима се често види биједа и сиромаштина, јер су често празна поља на листовима отсјечена и употребљена за завијање дуванских цигарета, гајећи стално према књизи велике симпатије и одлучујући се више на школовање него на све друге гране занимања.

Вл. Влаховић

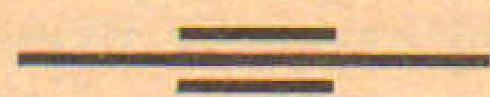

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ПРЕПИСКА ВЛАДИКЕ РАДА С АЛИ-ПАШОМ

XIX

Али-паша Владици Раду

Јули 1840.

Али-паша, Везир Херцеговачки, Петру Петровићу,
Владици Црногорскоме поздрав.

Разумјесмо у твом писму од 17 јулија, како си (се) састао у Дубровнику са Селим-бегом, царскијем послаником за учинити мир и добру слогу међу Херцеговином и Црном Гором, и да је све, што се тиче мира тврдо у овије осам пунктова, што се овдје меће. И ти у твоме сенету стављаш и на исти начин после ми књигу и Селим-бег из Дубровника, у коме ми јавља и пише све осам пунктова, што сте ставили, и како год с њим утврђено буде ,ја сам по свему каил. И ево ти шаљем .... како овде . . . .

. . . .

ако не би послушали, . . . да их Црногорци не примају, нити одбрањују ни по један начин.

5) Од сада унапријед, кад би побјегао који бјегунац, али ускок, с једне стране на другу, да га нема примити, нити бранити она страна у коју је побјегао.

6) На границама међу Херцеговином и Црном Гором, да се поставе с једне и друге стране пандури, који ће, кад опазе каквога злочинца, прегнати, да се зло не . . . ма на знање учинити својијема старијема по имену и презимену и из којега мјеста злочинца јавити и ако је могуће ухватити га и кастигати по заслуги његовој.

7) Сваки човек, који има од своје власти пасапорт, или јол тескеру, да може ходити с миром за својим послом, куд му је драго, и који не узима јол тескеру да се ухвати и оној власти преда у руке од које зависи.

8) Људи, који добро мисле и раде, обично не путују ноћи по горама пограничнима, за то пандури, који чувају границу, ако се догоди, да ноћу кога нађу, да га имају ухватити и задржати сутрадан и сада да развиде, има ли јол тескеру, или нема, па ако га има, да га пусте да иде мирно за својим послом; ако ли не узима, или не отредне, да га предаду . . . . , ...

. . . .

[1]) Писмо изгубљено.

XX

Али паша Владици Раду

17. VIII. 1841.

Али паша, Везир Херцеговачки

Петру Петровићу, владици црногорскоме, поздрав.

Видим из твога писма, да ти опет некакав сенет на ново напоминьем, што си чинио с Ве̄ћи-пашиним човјеком с Бејдулафом, Хасанбеговим момком, и за исти сенет ти си нама онда по истијем писо, ако не будемо кајил, да вратиш карту, како си и вратио растоас (?) исти Хасанбег у Требињу, када ти довео ата Аџи Мехмет и дао ти твоју, а ти вратио његову. Што ти закључујеш у копију од истога твога писма, и по томе се види да они нијесу имали власти од нас онаки сенет дати; зато нас и питаш с твојијем писмом јесмо ли кајил, као што и нијесмо били, зато су исте сенете враћене један и други. За Већи-пашинов, што опет дао Граховљанима, и на оно нијесмо ми били контени, као што нијесмо ни бујрисали ни мухур лејисали.

Али сада, како гођ утврђено с царскијем послаником Селимбегом онаки смо ти сенет и послали. Ти слободно држи, да од наше стране никаква ствар другојачије бити неће, него сам ти сенет дао. И по ономе мореш слободно закључити мир с нашијем послаником Шиликтаром и Амзабегом и осталијем, и да живе у миру два пука граничара и ми вјечни пријатељи.

Видимо сувише, пријатељу, да ти све о Грахову приговараш. Оно је царева земља и царска раја и у истоме сенету, што си ми посло, како си утврдио с царскијем послаником Селим бегом и пред осталом власти. Први је сарт, да преко границе црногорске никакве користи немам, друго, који не буде у итости долазити божијему шеријату и царскоме већилу, да је каштиган, и ако се на силу стане, да се убије. А све то би било залуду, кад би досада брани и царски подложници кад би се поуздали на црногорско брањење. Него ти, пријатељу, као владика, свакога насихат чини, нека се прођу рђави послова, свакоме ће бити у царско здравље сваки комод, по нашему сенету, ако не буде штогођ исквaрено од црногорске стране. Слободно тврдо држи, да ће код нас темељито бити. Имамо Божијега шеријата, нијесмо кајил никоме зулум да буде. Сувише ако будеш ти у херећету по сенетима и видимо да усправ чуваш пријатељски ред биће по свему Граховљанима боље по сада, него до сада.

И да си здраво.

У Мостару: 1841: августа 17. Али-паша

XXI

Владика Раде Али-паши

8 јула 1842.

Од нас П. П. Влад. цр. и брдскога и кавалијера Рускога цара Али-паши etc. пријатељски поздрав.

Примио сам твоје писмо и видио све, што ми пишеш и што кажеш, да си вас твој посао ослонио на твоје прве људе и што ћу с њима учиним, да си ти каил. Ја сам већ писао Хасан Бегу о свакој ствари и посла прве моје људе, да се с твојијема састану, е да овоме злу какав год начин нађу.

И да си здраво.

Цетиње, 8. јулија 1842 г.

XXII

Али-паша Владици Раду

(јули 1841)[1]

Од мене Али-паше, везира херцеговачкога, Петру Петровићу, владики Црногорском поздрав.

А по том што ми пишеш око мира и састанка, разумио сам, и ја сам мислио ће се море доћи водом за дан, да ћеш ми хатур начинит. А пишу ми забити њемачки, да си кајил саћи на Метковиће, а неби ти се нико ни наруго, а кад велиш да ти је састанак мио и да море бити прави мир и фукара рахат, што смо дали сенете и ја теби и ти мени Селимбеговом руком, они сенет мој је старији видио и што је лазум посала мени је заповијед дошла мимо они сенет, ако имаш штогођ изнова, разуми ме лијепо што ти је мерак и што хоћеш, ако ја видим, да се море старијем приказат и да ја смијем учинит по себи послове састаћемо се, ако ли ће бит штогођ шуруту царском мукалиф, није нам се лазом састајат, да се ругају и Турци и Нијемци. Ако хоћеш да је посо људски ваља знат и виђет писмом да нам није станак бреспослен. Тако ме авизај, и да си здраво.

XXIII

Владика Раде Али-паши

21 јула 1842.

Али-паши пријатељски поздрав!

Видим из твога писма, да си и ти, ка и ја каил миру и рахатлуку међу два народа пограничне, а што ми пишеш, да ја дођем на састанак у Метковиће, и да ти на друго мјесто доћи не можеш, мене је на Метковиће веома завржено, а друго, ни брода не могу наћи за себе, у који би ми било пристојно ту доћи, па за то ја на Метковиће не могу никако, него кад је воља и тебе и мене, хајде да се састанемо у Дубровнику, ђе је прилично и за тебе и за мене и ђе ћемо моћи дуже вријеме заједно остати и све ствари уредити међу нама, како што требује. Ја се надам на том састанку, да ћемо ја и ти свакој работи комат учинити лијепи и да ћемо ја и ти бити послијед тога састанка пријатељи истинити и да ће се од тога дневи међу два народа, који одавна међу собом вражду воде, мир и сваки поредак увести.

И одпиши ми који ћеш дан доћи у Дубровник, да и ја дођем, да ту ствар свршимо, а за твоје владање јављам ти, да брод вапор пролази из Котора у Дубровник сваког мјесеца 14 и 26 дана, па тада и мени би било лакше доћи у Дубровник с истијем бродом. За то те молим један од та два дана, да ми забиљежиш, да дођем.

И да си здраво. Цетиње, 21 јулија 1842.

[1] Писмо без датума.

XXIV

Владика Раде Али-паши
18. септембра 1842.

Од нас Петра Петровића, Владике Црногорскога и Брдскога и кавалијера Цара Рускога, мојему побратиму Али Паши, Везиру Херцеговачкоме и кавалијеру цара турскога пријатељски поздрав.

Дајем ти на знање, како сам, хвала Богу, здраво доша дома, и надам се на исти начин, да си и ти. Послије нашега сретњега састанка и гласите љубави ја сам све мислио, како би теби хатар начинио и у дугоме нашему разговору у Дубровнику чух једном од тебе, да су Бањани твој зијамет, и кад су они твој зијамет, мене није мило, да пусти леже и да теби штета с тога бива, јербо послије наше љубави рад би ти био у свачему напредак и корист, па зато сам сад и наумио вратити Бањане на њихове куће, јербо знам да ћу теби, мој пријатељу, с тијем велику љубав и хатар учинити, али с тијем начином, да опростиш свакоме, што је ко учинио и да им Васиљ и Раде буду главари, како што су и до сада били, а и за друго се ја на тебе надам и знам да ћеш им лијепи и лаки начин од свашта учинити. Него, како ово писмо примиш, одправи Аџи Али-бега и оне Никшиће, које си на Крајину забиљежио у Клобук, а ја ћу од ове банде Стефана Вукотића и Јока Петровића и изисти ће и војвода Јаков и Раде и Васиљ, да се састану и да ту углаве, када ће се вратити и како. И ја, ево, данас одправи људе пут крајине морачке, да та крај уреде, да од њега не бива никакве главобоље ни мени ни теби. Него и ти наредии послије овога састанка код Грахова, нека и твоји људи изиду, да Колашин уређују и да се с нашијема људима састану и ако буде од потребе, да једни другијема помогну.

Друго не имам ништа него тебе и твоју ђецу поздравити љубезно и увјерити те у моје истинито пријатељство. И да си здраво и весело и одпиши ми на ово писмо, одма у који ће дан твоји људи доћи у Клобук, да и ја моје одправим.

Цетиње, 18. септ. 1842. г.

XXV

(септембар—октобар 1842) [1]

Али-паша, везир херцеговачки, побратиму Петру Петровићу, владики Црногорском пријатељски поздрав.

Што си ми писо и авизо ме како си здраво и весело дошо кући, врло ми је драго, боже нам и ослен здравле и рахатлук. Колико сам кадер заптићу лупеже и чуват мира и худита, а знам, да ћеш и ти, али ти ускоке дробњачке носит не могу никако, што су порадили иза мира питај Хајалије Фериза. Друго, неће да долазе на суд ни на ћитаб ни старијему на очи, таки милет не море ни у какав ћитаб стат, ја сам трпијо, док ти дођеш, ја им реци нека долазе предаме и чине итат, ја ли се макну из моје државе, ја ли их се ти пројни, па како им пане, а бога ми и ти их знаш баш ка и ја, зато те молим високо немој им зла гледат, да га не плаћају.

Али-паша

[1] Писмо без датума.

XXVI

Али-паша Владици Раду
10. XI. 1842.

Али паша, Везир Херцеговачки, мојему побратиму Петру Петровићу, владици црногорскоме и каваљеру цара руског, пријатељски поздрав.

Данас имали глас од Хасан-бега Ресулбеговића из Требиња, како Граховљани почели на слободу ишћеривати животињу и стоку преко границе граховске на Бањане, и то море бити узрок, да се догоди каква дизграција и зло међу нама. Него, драги пријатељу, како је међу нама утврђено и речено, нека свак мирује на своје мјесто, и на то пошљи жестоке наредбе, да не би више прешли, будући море бити и убојства и нама доста главобоље.

Ови Граховци научени лагат и мени и теби и с лажи њиховом досад провлачили се између капи. Мој драги побратиме, молим те високо, удри им ђем на уста нек нијесу тврдоглави ка су били.

И да си од бога здраво.

У Мостару, 1842. Ноембра 10. Али-паша

XXVII

Али-паша Владици Раду
30. XI. 1842.

Али Паша, Везир Херцеговачки, Петру Петровићу Владици Црногорском и каваљеру Цара Руског, нашему же љубезноме побратиму пријатељски поздрав.

Доста нам је зачудо, како немамо одавно књигу од тебе. Само да моремо знати за твоје много мило нам здравље и да си добро и мирно. За та узрок шаљемо максус до тебе нашега послужника Осман-агу, да се с тобом види, и да сваки твој непријатељ узме у наше јако пријатељство, и с истијем Османагом мореш на слободно разговарати о свакоме послу, што се тиче међу нама. А будући по граници, како се види не знаде још сваки нашега договора и утврђење од општега рахатлука, да свак буде на прави пут, зато си умољен да додаш у главу свакоме граничару, који гођ стоји на цареву земљу и на моју државу, нека се нико не мисли, да море тамо имати упованије, кад учини ишто неваљало, оли кад се зове на Божија шеријата, да се море уклонити и да не дође одма нама и судији, биће каштиган и малом и главом. Мислимо, да је потребито, да ти додаш у главу свакоме нашему граничару с твојијем писмом, да нема више мутње и рђава дјела и јарамазлука ни по моју државу, ни по твоју. И од свега имаћеш пријатељски разговор с нашим послаником Осман-агом.

Мој драги побратиме, на нашој граници ко се зовне на суд Божи, ако не дође ваља га каштигат, ако ли њему има зулума с које стране и тако доћи и приказат што му је мука, да му се скине. Овако прикажи с твоје стране граничарима, нека се прођу мигања

и лажи, ко су се научили. За ово те молим високо, ускоци нека шеде у Сировцу, ђе су и били, нек нам је посо чист, како смо рекли, а нека свакоме прикажемо лијепо, а ко неће служит људски, хоће ако бог да грдан бити.

И да си од бога здраво.

У Мостару, 1842. Ноемр. 30. Али паша

XXVIII

Али-паша Владици Раду

6. XII. 1842.

Од нас Али Паше, везира Херцеговачкога
Петру Петровићу, владици Црногорскоме и кавалјеру Цара рускога, нашему же побратиму пријатељски поздрав.

Примили смо данас твоје љубезно писмо од 13. прошастога ноембра[1]), и драго би нам било вићети да си здраво. Уразумисмо и за тужбу Архимандриту Морачкоме за залоге манестирске по тефтеру, које (је) покупила нека жена из Горње Мораче, а удата за ћивчију Мушовића у Доњи Колашин и да су исте залоге подијелили Мушовић и Каличић. Исту твоју књигу и копију од залоге дали смо одма нашему сину Миралају, који се налази сада код нас у Мостару и до мало дана по бајраму нашему имамо намјерение опремити њега, ако Бог да, у Колашин и у Дромјак, да пребере кукољ од пшенице и да се заузда сваки злочинац. И за те залоге наредићемо да се тражи и избавит, ако буду код нас и да (се) пошљу у манастир Архимандриту, и уфамо се, да ће се наћи. А буди увјеран, мој драги пријатељу, за све што је могуће, о свему што би ти нама писо, желимо свршити колико најпрешније наше послове. Писаће ти и Миралај за све, што ће урадити од вишеречене залоге. И желећи Вам свако добро јесам свакада прави пријатељ.

Кад изађе мој син Миралај у Дромјак, ти си умољен одпремити њему једнога твога рођака, али кога ближњега су неколико перјаника, да се с њиме састану и да сваки крајишник утврди боље у главу наше јако пријатељство.

У Мостару, 1842. дећембра 6. Али-паша.

XXIX

Али Паша Владици Раду

12 децембра 1842.

Нашему побратиму Петру Петровићу, Владици Црногорскоме и кавалеру цара рускога пријатељски поздрав.

У 20. прошастога Нмбра писали смо тебе, да је плијењен наш чифчија Симо Торлија од Граховљана, то јест у 18. августа Бaћo Белетић и Вуко Килибарда, ускоци, из Бањана у Грахово и Никола Царић, Граховљанин украли о поноћи два велика вола и јалову краву вишереченом Торлији и стигла њи поћера код Грахова у Бабљаку

[1]) Писмо изгубљено

и отела два коња, што су исти лупежи прифатили узгред Ђоке Перезановића из Планина, а волове и краву оћерали. И стрете њи на Осјеченици код Врела Ђуро Марковић из Петровића, који је познао свијех и освједочио исто код Јакова и твога перјаника. За свега тога виђосмо у твоме одговору од 11. 8-мбра да Граховљани одклањају да нијесу у томе дјелу и да си посло твога перјаника тражити и открити лупештину и да ће се наћи и вратити, али до сад нијесмо имали никаква објављенија, и за чудо нам је за та посо, која је освједочена, како глухо остаде. И ако Граховљани одклањају то свак разумије, да кривоклества најјача је оружија код лупежа. Ми држимо, да њихова дјела не могу се код тебе покрити и мисле да могу сад као и до сад с петљавином се правдати. Нама је теже за те волове, него за друге стотина, будући да је одкривена и освједочена лупештина. За то си умољен, мој пријатељу, да се волови нађу, али плате, а кривци да буду кастигани. И буди увјерован, да је нама доста жао, мислијући да ће Граховљани с њиховом обичном лупештином и сваком петљанијом тебе застидити, ако не буду предобро и јако зауздани до реченога времена. И очекивајући Вашега пријатељскога одговора, да је вишеречена лупештина оправљена јесам свакада доброжелатељ и прави пријатељ.

У Мостару 1842. д-мбра 12.

XXX

Владика Раде Али-паши

16. јануара 1843.

Од нас etr. пријатељски и драги поздрав.

Примио сам твоје пријатељско писмо од 7. јан [1]) и из њега видио, што ми пишеш. Ја јошт прије, када сам твоје писмо примио за Михајла Горановића, написа сам му од моје стране писмо, а нисам ктио одма послати перјаника, да се не препане и у њему му зада божу веру, да дође к мене и да ће му свеколико лијепо и налично бити од твоје стране, теке да се врне тебе, него он за то обратио није. Најпослијед ја сам посла перјаника у Грахово, да га доведе к мене, а ја да га одправим к тебе, е знам, да му од тебе неби никаква зла било. Перјаник је поша ту у Грахово и њега ту наша није, него је био поша у Кривошије. Перјаник му пошље сахију и на вјеру се састану. Перјаник му све раскаже што је и како је и он се овесели и рече перјанику: „Одићу с тобом драге воље!" Него, кад полијегају, он утеци из куће синовима у Вилусе и од толен их крени по ноћи и утеци у Кривошије. Ти знаш лијепо, ја му у Кривошије не могу ништа, а кад не умије лијепо, а могаше му бити, доиста би рад био, да се од свога рђавога посла и од своје лаже и пријеваре каје. И буди истинито увјерен, да је сваки они мој непријатељ, који је и теби и да зли чојак неће имати никада код мене утјецишта.

Цетиње, 16. јануара 1843. г.

[1]) Писмо изгубљено.

XXXI

Владика Раде Али-паши

фебруар 1843.

Од нас etr. пријатељски поздрав!

Примио сам твоје пријатељско писмо од 1-га јануара [1]) о. г. из којега разумијем све, што ми пишеш. На свако твоје писмо, које си ми до сад писао, одговорио сам ти, на ко су се моја писма ђе у путу изгубила. Такођер сам из овога твојега писма видио и од твојега посланика чуо, да желиш да дође један мој вијерни човјек до тебе, или твој до мене. Тако ја желим, мој драги побратиме, да ти твојега једнога вијернога и паметнога човјека пошљеш, с којијем се могу о свачему разговарати и који ће моћи управ твоје ствари све .... приказати. Такођер сам и друго твоје писмо примио од 3. февруарија, у које ми пишеш за вражје бјегунце, те бјеже. Ја сам дао жестоку заповијед у Грахово, да немају никога примати, и они ми се сваком клетвом заклињу, да се ни један у њих не сврађа, но да сваки пребјежаје у ћесарску земљу. Но сврх свега тога, ја ево одправих данас перјанике до Грахова, да се с њима потраже, и ако и једнога нађу ту, да се с њим поступе по нашем уговору, учињеноме у Дубровнику.

И да си здраво.

Цетиње ......18....

XXXII

Владика Раде Али-паши

13. фебруара 1843.

Од нас Петра Петровића, Владике Црногорскога и брдскога и кавалијера Цара Руского, мојему побратиму Али-паши Ризванбеговићу, Везиру Херцеговачкоме и кавалијеру турскога Цара, пријатељски поздрав.

Примио сам твоје писмо од 6. фебр.[2]) из којега видим, да су твоји људи ухватили у крађи Станка Туровића из Трешњева и теби га довели. Мени је свака крађа и свако рђаво дјело противно, и ја сам толико путах заповијед жестоку изда, да свак стоји с миром, и свак се добро слега и с једне и с друге стране, али опет у толико народа, који се научио вазда зло чинити, не може бити што се неће и на једну и на другу банду по ђекоји чојек находити, да што рђаво учини, како што се у најуреднијема мјестима, као што је теби познато, находи свакојакијех људих, а у нас ће их, ако Бог да, све мање бивати. За тога Туровића, те су га довели твоји људи, ја не умијем, мој драги пријатељу, разлога другога наћи, но или га ти кастигај, зато што се сад у крађу дига, колико нађеш за право, или га мени пошаљи, да га ја каштигам овамо, колико нађем да је заслужио.

И да си здраво!

Цетиње, 13. февр. 1843.

[1]) Писмо изгубљено.
[2]) Писмо изгубљено.

XXXIII

Али-паша Владици Раду

1. III. 1843.

Од нас Али Паше, Везира Херцеговачкога, Нашему Побратиму Петру Петровићу, владици Црногорском пријатељски поздрав

За чудо ми, да немам од тебе никаква одговора на двије моје књиге што сам ти посло од скоро. Сада ти авизамо, како је дошо мој ћехаја ономадне из Цариграда, и за Грахово било је дивно чути и мојој богодржавној старјешини и свакоме великоме двору, будући да је свакоме живу јавно познато, да је царска земља од фети и у њему царска раја под мојом државом. За све што смо ми разговарали у нашему састанку и по књигама, и за сваки разговор, што си имао с нашим послаником Осман-агом, познато је међу нама. Шаљемо и сада до тебе нашега послужника Васиља Колака и мореш с њиме слободан сваки разговор имати, колико су највјернијим нашим послаником, будући да је вијерна наша слуга од његова дјетињства, колико да је од наше куће. Сувише (је) од потребе, мој драги пријатељу, да буде опет међу нама пријатељски састанак преко нашијех најпробранијех посланика, то јест, али да ти пошљеш до мене једнога твога прибранога и разумнога рођака и ближњега, али ја до тебе каква мога приљежнога рођака, али братића, и како гођ буде тебе повољито, одпиши нам оли ћеш ти нама послати, оли ми тебе.

Сада смо примили и твоје љубезно писмо од 13. прошастога, и виђосмо што нам пишеш за онога лупежа Станка Туровића, кога имамо послати тебе док се врати амо Васиљ, како смо му и наредили, да дођу твоји перјаници до у Бањане, и ту имамо ми њега послати и предати, да доведу тебе, а ти како видиш прилично према његова дјела у толико година, тако и кастигај. Ми смо тако нашли за боље, кога гођ би уфатили у нашу државу на рђаво дјело, да тебе шаљемо. На исти начин уфамо се, да ћеш и ти чинити од свакога нашега подложника.

И да си од бога здраво.

У Мостару, 1843. Марта 1.

XXXIV

Али-паша Владици Раду

18. марта 1843.

Од нас Али-паше, Везира Херцеговачкога, Петру Петровићу, Владици Црногорскоме и нашему побратиму пријатељски поздрав.

Примили смо твоје писмо од 8. текућега по Вашему посланику и све смо уразумили точно. До неколико дана, ако бог да, имамо послати до тебе нашега једнога рођака, који ће с вама о свачему се разговорити. Сада шаљемо Станка Туровића до твога перјаника, да га доведу до тебе и ти према његовијем дјелима кастигај како знадеш. А за Милана Горановића и Стефана Шарића с Јовицом, брата његова уразумисмо усправ без сумње да су у Грахово, и сувише

Граховљани као самовољни допустили им земље радити. На исти начин нам пише и заповједчик Бококоторски. То је једно чудо свакоме чути за ту ствар, која је прије утврђена на нашему састанку у Дубровнику и сувише данас готово у самовласно владају се Граховљани, не слушајући готово ни тебе, ни нас и нашега утврђеног договора и на један начин ми смо данас прекорени од све наше државе.

И да си здраво.

У Мостару 1843. марта 18.

XXXV
Владика Раде Али-паши
15. априла 1843.

Од нас etr. мојему побратиму Али-паши Разванбеговићу etr. пријатељски поздрав!

Примио сам твоје писмо и из њега разумио све, што ми пишеш, и ја сам се с твојијема посланицима разговарао о свачему, и они ће ти казати за сваки поса, како смо се договарали и без састанка никако није могуће работу у лијепи конат и чисти ред довести. А казаће ти и твоји посланици све, на који начин и како. И молим те, мој драги побратиме, да се ствар не продужује, него да што прије можемо ово дјело свршимо и да сасвијем ово мало главобоље и моје и твоје излијечимо, и све ће бити, ако Бог да, како сами сћенемо. И знади чисто, да сам ја на ону исту љубав, на коју смо се раздвојили у Дубровнику и да ћу бити, докле сам гођ жив, и ниједна ствар ни веља, а камоли мала неће моћи наше пријатељство поколебати.

И да си здраво!

Цетиње 15. априла 1843. г.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

ЈЕДНА ЈУГОСЛОВЕНСКА СТУДИЈА О ЖИДУ И МОНТЕРЛАНУ

Увијек је интересантно посматрати на какав начин нека страна земља прима књижевне производе својих сусједа, какав је њен избор, какве су њене погрешке и њене оцјене. Проблем постаје још интересантнији кад друге везе фаворизују или компликују ову духовну размјену, кад један од два интелектуална свијета признаје се више или мање такмацем, или потчињеним учеником другог, и т. д. На ово би питање једино могло одговорити приближно тачно једно обилно испитивање у погледу на односе француске и југословенске књижевности. С времена на вријеме суверена садашњица донесе по неки драгоцјени докуменат, неки интересантан случај. Такав је случај студије недавно изашле у Загребу под насловом: „Људи Запада“, коју је г. Бонифачић посветио Жиду и Монтерлану.

Г. Бонифачић је од млађих универзитетлија и један од младих књижевника генерације створене сјутрадан по рату, која је, противно претходнима, тражила више систематски у Западу, и то баш у Француском Западу, инспирације, примјере и т. д Он је писао, публиковао је прије неколике године збирку стихова, која је нарочито одбљесак његових занимања и размишљања и одјек његове лектире и духовне формације; студирао је у Паризу, предаје француски језик у Југославији и сарађује у разним књижевним листовима. Он је један од најквалификованијих младих људи да нам покаже реакције и мишљења своје генерације о француским писцима. И он приказује двојицу од њих, који су од назад неколико година привукли његову пажњу, ресумирајући раније студије и издајући их прилично модерним стилом, што није остало незапажено у његовој земљи. Његов лични избор двојице писаца који оличавају Запад у сагласности је са просјечним мишљењем његових сапленика у колико се тиче Жида; ово бих мање могао тврдити што се тиче Монтерлана, за кога мислим да би било смјело рећи да је освојио масе југословенских читалаца, па ни да га елита култивише. Много других писаца из Монтерланове генерације, с правом или без права, више претстављају у југословенској земљи Француску и западну културу.

И један и други писац подвргнут је савјесном, детаљном испитивању, обилнијем, наравно, у колико се тиче Жида, ту се и симпатија потребна критичару, јасније износи. И наш се критичар стара, испитујући њихова дјела, да издвоји двије оријентације, да их одреди

и да их оцијени. Жид претставља, према њему, „врхунац француске културе“. И, наравно, у централној или источној Еврови мора се, под француском културом на свом врхунцу, одмах подразумјети неко опасно сусједство чувене западне декаденце. Жид је један од полова француске мисли, будући да је други Барес. Суд који, поново, потврђује једно чудно гледиште: оцјењивање мисли, философског улога пишчева долази, изгледа, у први ред; мада су Жид и Берес били два велика француска стилиста, изоловати их у једној узвишеној улози значило би уважити нарочито метафизичке и моралне вредности њиховог дјела; став, који није ни нов, ни безначајан, и који још једапут потврђује тезу изложену приликом једне бучне препирке између Бероа и Жиродуа, и који показује једну формалну тежњу код странe поратне младежи да доноси суд о француским писцима најприје по њиховој вриједности или њиховом мислилачком интересу.

Г. Бонифачић прегледа редом, с пажњом и разумијевањем, Жидова дјела и етапе: „Ако зрно не умре“ изгледа му аутобиографија, најуспјелија послије Русовљеве и Шатобријанове; у „Нарцису“ он налази идеје драге Жиду, у „Љубавном искушењу“ обрте његових осјећаја. Експозеу не фале правилни погледи нити претјеране формуле које одређују најљепше или најизразитије или најумјетничкије Жидово дјело. Послије свега, наш критичар вјероватно највише воли „Земаљске хране“, јер ту налази потпуно француски темперамент, поглавито моралистички Жидов. Евоцирајући његове дефиниције о умјетности да ли је довољно држао у памети чувену Жидову дефиницију о класицизму „Сажети романтизам?“ Судећи његове студије о Достојевском, упоређујући Жидовог јунака, помало ничеовског, са Раскољниковим, и показујући како се Жид у неку руку тражи у свом руском партнеру, не значи ли то да се и г. Бонифачић тражи помало у Жиду. Он се диви састављачком таленту романâ Достојевског, који му се изгледа много више свиђа од француског. Зар то, ипак, не значи ићи мало далеко?

Укратко, послије овог исцрпног прегледа он се пита шта ће вриједити за Запад једна жидска генерација. Жидово дјело му изгледа као једна синтеза, гдје стара Грчка као да пружа руку Западу. Али било би опасно слиједити Лакадијев примјер, па закључити, најприје, да су Толстој и Достојевски човјечнији од Жида, што се може признати, а затим служећи се класичним ријечима које резимирају смисао „Земаљских храна“ о заклињању Натанаела да одбаци књиге, све књиге. И тако ова западна култура, „александринска“ као да би се сама испитивала…

Додајемо да се ова студија допуњује једним згодним библиографским изводом, назнаком Жидових дјела преведених на српскохрватски. Али то би било читаво поглавље превода и избора текстова за превођење, и њихових разлога које понекад критички разлог не познаје…

*

Закључак студије о Монтерлану је исто тако изненађујући. Наш критичар тражи у Монтерлану као у једном огледалу савремени тип: сматрајући га као претставника младе француске генерације, што нема апсолутне вриједности, он у њему тражи писца, човјека, савременог Западњака: модерног „Европљанина 100%“, претставника младине која хоће да све сама просуди, Жидова насљедника, јунака, борца, спортисту; тај Монтерлан му се појављује као духови брат свију писаца и мислилаца, које, у савременом свијету, мучи исти немир, неизвјесност мисли да се издвоји смисао живота: Супоа или Гара, Верфела, и, међу Југословенима, Драинца, Андрића или Ујевића. Сви по мало напомињу ову слику, коју је наш критичар толико волио у „Нашем немиру“, који је описао Д. Ропс. Али тај се немир разликује од Жидовог који је водио смјелим тврђењима једног Лафкадија, јер они воде, овај пут, самоубиству, нихилизму, оном горком очајању о ком Валеријево „Поморско гробље“ даје један жестоки израз: и ево нас опет код александринског очајања.

Г. Бонифачић подвукује како овај песимистички закључак као да објашњава понекад сву слабост фашистичке абдикције и све разуверене наде бољшевизма. Монтерлан постаје пророком очајања Запада, чији је Жид био више олимпијски посматрач. Зар то не значи, једним дијелом, ревидирати општи суд француских читалаца, који послије свега, налазе више немирне дезорганизације код Жида, а више бруталне афирмације живљења код Монтерлана?

* *

И тако наш критичар преко свог експозеа, пуног пажљивих опажања и прибраности разума, као да уступа пред немиром своје властите генерације, и изгледа, да преноси у своје лектире своје индивидуалне или националне бриге.

Ето тако је и сам његов есеј или боље његови есеји били схваћени: неки извјестилац коментаришући га, тврди да ова два писца не би никако могла сачињавати за југословенске читаоце оријентације, улоге, и закључује за Жида као у пародији помало дјетињасто: не читајте га, он би вас опсјенио, што у осталом, није баш мала похвала, а за Монтерлана, не доносећи ништа баш новог, да би се од њега залуду тражиле умјетничке директиве. Ипак зато остаје да избор ових писаца потврђује и њихову привлачност за југословенску интелектуалну омладину, и тешкоћу да се оцијене у потпуности њихова дјела, гдје нека југословенска душа понекад нађе што ми највише ту тражимо или цијенимо, одбљесак њихових неспокојстава и њихових сумња.

Р. Варнис

Валентин Катаев: *Малишан Брадоња*, хумористичне приповетке, с руског Ник. Јовановић, Бгд 1930 г., издање „Народне књижнице“ (41 бр.), стр. 90, цена 12 дин.

У плејади младих руских приповедача, уз Пиљњака, Бабеља, Федина, Зозуље, Љашка и Лаврењева, В. Катаев заузима врло угледно место. Песник, — драмски — („Квадратура круга“) и лирски („Лептирак“), приповедач („Беспосличар Едуард“, „Сер Хенри и ђаво“), и романсиер („Дефицитлије“, „Острво Еренд рф“, „Доживљаји локо-

мотиве", „Растратчики), Катаев је својим сировим хумором и безазленим фарсама успео да буде славан. Но, а што је интересантно, у хваљењу овога младога писца пошло се до у крајност. Млад, још неизрађен, а уз то не и неки нарочити таленат, Катаев је, још у почетку своје каријере, стављен уз Гогоља. Али, после исцрпније и објективније критике, Катаев је сада познат једино као писац неколико успелих хумористичких приповедака и романа „Дефицитлије".

Као и у свим својим делима, Катаев је и овде, у „Малишану Брадоњи", више хумориста него приповедач или уметник. Све су ове приповетке стварчице без фабуле и уметничке разраде. И уопште Катаев мало полаже на фабулу; њему је главно смех. Мајстор стила и одличан хумориста, у једним, („Вук међу овцама", „Кедрове иглице") и расплинут, писац „прича с речима", у другим, („Луда кућа", „Бирократија"), Катаев је успео да се допадне „малим људима". Тај његов колосалан успех, то његово допадање међу револуционарима, објашњава се тиме што су у свим његовим делима они сами главне личности — писац их је изнео онакве какви су. То се њима допало и Катаев је, скоро преко ноћ, постао славан писац.

Иначе, и најглавнија одлука ове књиге, хумор, није смех „до суза". У најбољим, најхумористичнијим („Кедрове главице") једва ако ће нам се развући крајеви усана. Ако Катаев нема бољих ствари од „Малишана Брадоње", онда ни њега није требало преводити. Овако, писац „Дефицитлија" наићи ће код нас на мање допадање.

Радован Р. Вуковић

В. Јагић: *Спомен мојега живота.* Књ. I Београд 1930. Као LXXV књига посебних издања (друштвени и историски списи) Српске Краљевске Академије изишао је први дио аутобиографије пок. Јагића, великога научника и слависте нашега. Први дио аутобиографије („Спомен мојега живота") обухвата вријеме од 1838 до 1880 године. Покојни Јагић написао је најприје своју аутобиографију на њемачком језику за бечку академију наука, чији је био редовни члан. Послије аутобиографију разрадио и на нашем језику, и ова је опширнија и са много више детаља од оне њемачки писане.

Први дио аутобиографије подијељен је на четири отсјека: 1) У Хрватској 1838—1871; 2) У Берлину и у Петрограду 1871—1872; 3) У Одеси 1872—1874; 4) У Берлину 1874—1880.

Описавши дјетињство и школовање Јагић убрзо прелази на свој књижевни и научни рад с оснивањем „Књижевника" год. 1864. Узевши тада у руке перо, да ради на словенској филологији, није га већ испуштао до потоњега часа својега живота. Стојећи у вези и сталној преписци кроз читав свој живот с првим именима науке у свијету, он је своју аутобиографију и написао, говорећи највише о овим везама. У његовим „Споменима" штампана је гомила писама у цјелини, или у изводу, а та писма нијесу обична писма, већ често читаве расправе или студије о разним научним питањима.

У овој књизи, у главном, наведена је преписка са Пацелом, Срезњевским, Богишићем, Патером, Пуцићем, Даничићем, Новаковићем, Рачким, Миклошићем, Пипином, Креком, Гебауером, Поповом, Јиречеком, Мартиновом и т. д. и т. д.

Интересантно је писмо Јована Поповића—Липовца из год. 1878, које је било одговор Јагићу на нека питања о Сими Милутиновићу. „Што ме питате — пише Липовац, — да Вам кажем моје мњење на рачун тога: да ли је Сима Милутиновић своје умотворине издао под именом народних, о томе Вам могу категорички одговорити, да се ријетко налазе људи који жртвују свој труд скрити од свијета и издати га под именом народног; многи мисле да је тако урадио Владика својом збирком, такођер и Симо, но ја навјерно знам, да је то једно пусто предположење и да су они то благо имено узели из нашег народа, који је врло богат с таквим пјесмама, које још нису штампи предане нити ће, јер се нико с тим не бави. Истина сви скупљачи народних пјесама знатно су исправили те пјесме и дали им неку цјелину, и особено два горе речена писца, тим прије што су били сами пјесници. Отац ми је причао, да још дјечаком учећи се у манастир цетињски памти Симу гдје је све састављао пјевати гусларе, а сам нешто писао. Ја знам једног мојег стрица, који ми предлагаше испјевати пјесму, како наша фамилија произлази од Херцег Стефана, но, као тајну, јер ми говораше, наша кућа страдала је због политике да боже сачувај да из Цетиња господар за то чује. Ја је нијесам не знам због каквих узрока написао, о чем жалим, но само знам, да врло много знам људи, који знаду какву гођ традиционалну пјесму (фамилијарну), но на чудо по тим пјесмама већина црногорских фамилијах происходе из лозе српских краљева, што је и главни узрок, што су оне још у мраку неизвјесности због тога, што данашња кућа Петровића не трпи аристократије старе (?! sic), која је виша њих самих". Сву ову измишљену причу окарактерисао је Јагић једном реченицом: „Ово умовање Липовчево не вриједи много".

Кад изађе из штампе и други дио Јагићеве аутобиографије, проговорићемо о њој на овом мјесту опширније.

Д. В.

БЕЛЕШКЕ

Ђорђе Пејановић, *Културно-просветна, хумана и социјална друштва у Босни и Херцеговини за време аустријске владавине.* Сарајево, 1930. Цена дин. 20·— Књига од неких 100 страна, са многим табеларним прегледима, дугим регистром разних друштава, са странама ишараним бројкама, могла би да на први поглед непријатно делује, слично каквим логаритамским таблицама. Али ако се приступи читању књиге, добиће се сасвим други утисак, излагање ће вас привући, ви ћете бити заинтересовани, и ако марљиво састављене таблице и прескочите, опет ћете бити у току ствари. Историјат

постајања и развијања друштава код појединих конфесија нашег народа у Б. и Х., другим речима историјат културно-националне борбе нашег народа у Б. и Х. за аустриске владавине, јер су готово сва друштва на тој основи, некад видно, а некад прикривено, и оснивана, открива нам сву тежину прилика ондашњег времена и очајне борбе која је за национално очување вођена с непријатељем префињеним у изналажењу средстава за угушивање сваког напреднијег културно-националног покрета. Најжилавија и најогорченија борба је у том погледу код православних, који опет, иако највише гоњени и кињени, предњаче у готово пркосном оснивању разних националних, просветних, гимнастичких и других друштава; затим код католика, а најмање код муслимана који су национално најнесвеснији. Православни су и основали прво бос.-хер. друштво још за турске владавине у Бањој Луци 1869 г., па су опет били први и после окупације, и пролазећи у својој мучној борби с окупатором кроз разне фазе и перипетије успели су да пред рат имају својих друштава 396. За њима долазе католици са својих 223 друштва, па муслимани са малим бројем друштава од 187. Поред ових лепих бројки, јасно је ипак да број друштава не стоји у сразмери с бројем становништва по племенима и вери, а то је и разумљиво када се зна каквим су политичким прогонима били изложени Срби и како су културно заостали муслимани (католици Хрвати у процентуалном односу броја друштава и становништва не губе ништа). Сва су ова друштва, нарочито она православних и католика, имала национално обележје, ако не сва видно, онда скривено у смеру рада, и истрајношћу у послу много допринела јачању националне свести и ширењу опште културе и писмености, нарочито почетком овог века („Просвета“, „Напредак“, „Гајрет“). Било је поред њих и друштава других, досељених националности, али су најзанимљивија по свом постанку и најопаснија по свом деловању била т. з. интернационална друштва. Њих је окупаторска власт вештачки створила од досељеника, чиновника и радника, материјално помагала и њихов рад тако упућивала да створи још већу пометњу и забуну код и онако прилично збуњених народних маса.

Књига г. Пејановића пружа доста података за боље познавање културног и просветног рада нашег света у Б. и Х. Да се добије једна општа културна историја наша потребно је најпре разрадити деловање појединих фактора који доприносе општем културном стању, па је и с те стране ова расправа добро дошла, јер излагање рада разних културних друштава није ништа друго него један детаљ из излагања о општој култури.

И

Српска књижевна задруга: *Забавник књ. 22 и 23*. Београд, 1930.

Пред кратко вријеме С. к. задруга издала је у преводу два велика романа: Чарлса Дикенса *Пиквиков клуб* књ. I-II и Алфонса Доде *Жак*. Додеов *Жак* излази сад први пут у нашем преводу (М. Ђорђевића), док је Пиквиков клуб превођен већ два пута: један стари хрватски превод и један нешто каснији у фељтону једних београдских новина. Овај трећи превод (пок. Вељка Милићевића) најбољи је, а и потребно је било, да се овај велики роман енглески поново преведе и изда, јер до старијих превода није било више могуће доћи. Иако старијега датума, оба романа читају се с правим уживањем и нарочито су добро дошли публици, којој су намијењени. И Забавник и редовна издања Задругина ми тако препоручујемо нашој читалачкој публици. Код нас се послије рата осјећа управо неразумљиви немар према Задругиним издањима. Док је прије рата било из Црне Горе неколико стотина претплатника на Задругина издања, данас их једва има која десетина. А још увијек су Задругина издања и најбоља и најјефтинија и најбоље опремљена. Кад се зна, како се код нас уопште мало чита, онда се тим више баш могу препоручити нашем свијету добра Задругина издања.

Поред свих одлика Задругине књиге, ипак систем њенога издавања није најбољи. Редовно коло са 7-8 књига излази једанпут годишње. Да би Задруга била у сталном контакту са својим читаоцима, мислим да би било боље да се књиге издају мјесечно. Кад би се и књиге Забавника уврстиле у редовна издања, Задруга би својим читаоцима могла да даје сваког мјесеца по једну књигу. Иако би издања на овај начин морала бити дупло скупља, ипак би се могла на овај начин олакшати претплата, која би се уплаћивала тромјесечно или четворомјесечно. За повјеренике било би мало више посла, али би резултати продирања књиге у народне масе били ефикаснији.

Д. В.

Драг. Кандић: *Крици*. Скопље, 1930 г.

„Крици“ г. Кандића су једна омања књижица стихова пуна којекаквих трупања, под очитим утицајем г. Р. Драинца. Изгледа да Драинац има неки магијски утицај не само на млађе него чак и на старије, тако да би га могли назвати оснивачем једне од нових школа у нашој књижевности.

Да је г. Кандић оставио ову свешчицу стихова у фијоци, па да је ипак може каткада и прочитати, ако напослетку налази да је треба чувати, бар као спомен, учинио би куд и камо већу услугу како књижевности тако и себи, јер би био поштеђен толиких непријатности, а то ипак много значи.

Р. В.

М. Деврња: *Монахиња*, роман, 1930 г. Бијело Поље, стр. 72, ц. 5 дин. Издање библиотеке „Наше искре“.

„Монахиња“ — роман! Дело једнога од најмлађих! Појава колико чудна, толико и симпатична. Љубав, плач, сентименталност и читање Рогацарове „Тајне“ — црвена нит овога дела. Душко и Викторија!

Добре стране: језик, описи, доследност идеји и, ако би се и то као добро могло узети, снажна воља и истрајност.

Слабе: шаблонско писање, слаба композиција, угледање на старе и „роман“ без романа.

Али, и поред овога, пошто је г. Деврња још почетник — средњешколац — „Монахиња“ је плус у његовом развијању.

Р. Вуковић

Здравко М. Лукић: *Невина грешница* — (трагедија породице палог ратника) — приповетка, Крушевац 1930, стр. 30, ц. ?

Једна очајна и неписмена ствар — комбинација нелогичности и незнања, пропраћена неуко написаним „предговором“ Г. Ј. М. Павловића, успела је да продре „у сваку српску“, нарочито „инвалидску — сиротињску — кућу!“ Већ на првој страни, једна крупна грешка — падеж; на другој: међу тим, м. међутим, изпод, м испод, фигурирао м. фигурисао; на дванаестој, — грешке и једна апсурдна реченица: „А ни с које стране друге имају да се надају до од мојих руку“ (Ваљда имају . . !) И т. д. Затим оно фениксовско васкрсавање пандура Пуја, који се био претворио у Пурка (!), непознавање сеоске приповетке и сеоског живота уопште — а што је у овом случају неопходно, — рђав језик, слабо вођена коректура, филмско прелажење с догађаја на догађај (стр. 16) и т. д.

Једино што је релативно *лепо* у овој књизи био би опис непогоде на 29 стр. Иначе, кад би постојао закон о заштити *лепога*, или бар *логичнога*, ову би књигу требало предати Галилејевим мукама.

Р. В.

САДРЖАЈ

Страна

Никола I: Црна Гора до устанка херцеговачког 1875 (2) 129
Д-р Ст. Жупић: Песник беле радости (I) 139
М. Настасијевић: Недозвани (IV чин) 148
Т. Ђукић: Горски псалам (песма) 155
Ј. Хрваћанин: *** (песма) 155
Ђ. Кукаљ: На длану пролећа (песма) 156
С. Диана: Зарез на срцу (песма) 157
Д. Тунгуз-Перовић: В. Ј. Гледстон о Црној Гори и Црногорцима 158
Јов. М. Јовановић: Црна Гора пред рат 162
А. Мартиновић: О слободи у књижевном стварању 165
Зл. Влаховић: Црногорски сељак о књизи и школи 168

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР:

Преписка Владике Рада с Али-пашом (II) Д. Вуксан 175

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:

Р. Варнне: Једна југослов. студија о Жиду и Монтерлану. — Р. Р. Вуковић: В. Катаева *Малишан Брадоња.* — Д. В.: Јагића *Спомен мојега живота*, (I) 185

БЕЛЕШКЕ:

Ђ. Пејановић: Култ.-просветна друштва у Б. и Х. (И.). — Забавник С. к. задруге 22 и 23 (Д. В.) — Д. Кандић: Крици (Р. В.). — М. Деврња: Монахиња (Р. Вуковић). — З. Лукић: Невина грешница (Р. В.) 189

ЗАПИСИ излазе почетком свакога месеца у свескама од по 4 табака (64 стране) велике осмине.

Уредник и одговорни уредник Душан Вуксан. — Уређују: Илија Зорић, Радосав Меденица, Милан Вукићевић и Видо Латковић.

Рукописе откуцане на машини или врло читко писане треба слати на адресу: Уредништву ЗАПИСА, Цетиње. — Рукописи се ником не враћају.

Претплата износи за Југославију годишње 100 дин. За иностранство (Европу) 130 динара годишње, 65 динара полугодишње. — За Америку 3 долара на годину.

Претплата се шаље непосредно Администрацији „Записа“, Цетиње, или чековном уплатницом на чековни рачун број 6209 код филијале поштанске штедионице — Сарајево. Претплата се шаље унапред.

Сваку промену адресе треба јавити Администрацији најдаље до 15 у месецу.

Власници, за уредништво: Илија Зорић и Видо Латковић.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VII, свеска 4 — Октобар 1930

ПЕТАР I ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

(О СТОГОДИШЊИЦИ ЊЕГОВЕ СМРТИ)

Доласком Данила, Шћепчевића, „војеводића српској земљи“ — како се сам називао — на митрополитски престо цетињски ствара се нова епоха у историји Црне Горе. Доба владика из разних племена најгоре је у историји Црне Горе. Слаба рука — а сви су ти владике били слабе руке — није могла обуздати нагон самовоље у Црногораца. Сваки, иоље истакнутији Црногорац, био је господар и у кући и у братству и није трпио никаква господара над собом. Владике тога времена и у таквом амбијенту природно да нијесу могли имати, нити су имали утицаја на управу земљом и ако су се по одласку Црнојевића сматрали не само духовним, но и свјетским господарима земље. Немоћ њихову сретамо на сваком кораку. Жалосно је прелиставати историју Црне Горе тога времена. Ради парчета земље, које Хумци узимају Манастиру Цетињском, један владика дозива на Цетиње пашу подгоричког, који са жандармима и на веома трагичан начин решава парницу Хумаца и владике цетињскога! А колико је било таквих случајева из ове иначе тамне епохе историје црногорске. Створивши за државну заједницу и државни поредак једну апсурдну реченицу: „Ове горе не трпе регуле“, природно је, што што слаби владике из разних племена нијесу ни покушавали да себи извојују мјесто које им припада у држави, да буду вође народа и да се осјећа њихово „ја“. У свакодневним борбама с Турцима, који су свуда на прагу Црне Горе, у непрестаним сукобима с Млечићима ради пљачке, сталан је пратилац још једно зло, које раздире и поткопава Црну Гору: крвна освета и племенска разрачунавања не оком за око и зубом за зуб, већ главама за главу. Није претјерано рећи, да је крвна освета покосила у Црној Гори више људи но што их је пало у борбама с Турцима.

Требало је да се нађе паметна глава и гвоздена енергија која ће стати на пут овом хаотичном стању. Крајем XVIII вијека долази на митрополитски црногорски престо Данило Петровић Његош. Човјек млад, бистар, енергичан и патриота, одмах почиње да ствара државу. И ако се, у далеким контурама, од првога дана његова доласка

на владу води првенствено борба за учвршћивање своје куће, или, како бисмо данас рекли, династије, он ипак није заборавио да треба упријети све снаге на стварање државе. Поред све своје велике енергије није могао учинити много, заплетен непрестано у ратове с с Турцима, који му и резиденцију руше, он је дао основе држави дао је осјетити свакоме да Црна Гора није земља племенских главара, већ да је то земља свих, али највише његова.

Његовим трагом иде његов насљедник Василије, та најфинија глава из куће Петровића Његоша, али су прилике његова доба биле страшне: стално на сметњи Млечићима, они употребљавају све начине да му дођу главе. И он бјежи у Русију, гдје и оставља своје кости, а у исто вријеме на управи Црне Горе слабог и недораслог своме времену владику Саву. Сава, човјек тих, побожан, повучен, проводи дане у посту и молитви и не бринући за свјетске државне ствари ствара хаос у држави. Аустриски наредник Шћепан Мали приграби сву власт у своје руке и Саву затвара у манастир, гдје му је, по оправданом његовом мишљењу и било мјесто. Страсти народне се успламћују. Црногорци се дијеле у двије партије; једна је за Саву, а друга за Шћепана; поред тога Турци из Скадра стално муте и разједињују народ. Подмићивањем сваке врсти они га доводе до роба и измећара, потпуне власти ни у Саве ни у Шћепана да су стане томе на пут. Једно од најтужнијих доба историје црногорске је влада Савина и Шћепанова. Земља се крви између себе, карактер лабави мићењем млетачким и турским, слоге нигдје, јединства ни у чему, свуда пустош, опасност поносу и образу на видику.

У најгоре ово доба нестаје и Саве и Шћепана и на престо митрополитски долази Петар I Петровић Његош. Сваки други човјек и с мало мање енергије тешко да би могао понијети овакво бреме, као што га је понио млади владика Петар I. Сваки други, кад је већ навукао рису, пошао би у тишину манастирску, бјежећи од тешкога бремена одржавања државице, која је у распаду. Али он не бјежи, он је знао да се без муке не да сабља саковати, знао је да се на сабљи губе и предобивају царства и он сву своју младићску енергију улаже на добро народа свога и државе своје: „Правда крoјi земљу и градове“ била је основна девиза Петра I. Народом без закона тешко је и немогуће управљати. Постоји народни суд с гувернадуром Радоњићем, али то није оно што „држи земљу и градове“, то су пресуде за које су парничари плаћали и по томе нијесу ни могле бити увијек праведне Да би одбранио народ од самовоље народнога суда и да би гувернадура и племенске главаре, који су сачињавали суд, стегао, он доноси законик. И прије доношења закона Петар I. пази на народни суд, али тек од доношења закона он не да да се пресуда изрече без његове апробације. Све пресуде народнога суда чувају се данас у цетињском држ. архиву и ни једна од њих није била извршна ако је није потврдио својим потписом Петар I. Легенда је, да је Петар I владао Црногорцима молбом и проклетством. Да би уредио земљу он није презао ни пред најдраконскијом казном, гдје јој је било мјеста и гдје је била заслужена.

Доиста, Петар I био је и митрополит и господар Црне Горе више но и један његов претходник и кроз читаво вријеме свога живота. Учврстивши и везавши земљу за себе, он се није бојао гувернадура, да ће му бити такмаци у власти, па и обрачун Владике Рада с њима није био с тих разлога, већ стога, што су у дослуху с непријатељском земљом почели поткопавати темеље своје рођене земље.

Везе Петра I с Карађорђем и Милошем доказују колико је он имао широке погледе у борби за права свога народа. Ни једна ствар која се тицала судбине српскога народа није за њега остајала без интереса. Природно, да му је ради близине била највише на срцу Бока, до које коначно и долази, да је за кратко вријеме махинацијама дипломације европске изгуби. Његове везе с херцеговачким и скадарским пашама, па везе с нашим истакнутим људима по Херцеговини и Метохији доказују, да је у њега била жива жеља, да бар најближи дио српскога народа скупи уједно. На жалост, мала снага, а без ичије помоћи, није могла учинити ништа. Жељу за ослобођењем једног бар дијела нашега народа понио је Петар I са собом у гроб неостварену, али ју је оставио у аманет онима који ће доћи за њим и који су је на непуних сто година послије његове смрти привели крају.

Светитељ још за живота, владар без пријекора, чувар храма Господњег без примјера, дипломата први свога доба, патриота у најширем смислу и отац свога народа, законодавац и чувар правде и закона, изгледа, ипак, да је пребрзо заборављен бар у најужем своме крају. Цетиње, које је одувијек буктало од свечаности и прослава, на стогодишњицу једнога од својих првих људи шути. Страх ме да се не обистини утврђени аксиом: народ који не умије цијенити своје велике људе, не заслужује ни да их има! Ако ико Петар I задужио је свој народ, да муком не прође његова стогодишњица.

„Записи“, који су окупили око себе цвијет Црне Горе и ван Црне Горе, који умије да мисли и осјећа, пале данас воштаницу на гробу великог митрополита и господара црногорског Петра I. Петар I то је доиста заслужио и нека му је хвала и слава.

Д. Вуксан

ПРОЈЕКАТ АУСТРИЈСКЕ ЕКСПЕДИЦИЈЕ У ЦРНУ ГОРУ
СРЕДИНОМ 1790 ГОДИНЕ

Пошто је султан Селим III објавио Русији рат, крајем 1787 г., Аустрија је морала ступити у тај рат, као руска савезница по кримском споразуму Катарине II и Јосифа II. Пре него је ступио у рат, Јосиф II се носио мишљу да највећи део ратног терета пренесе на хришћане у Турској и то првенствено — а доцније искључиво — на Србе. Да би Србе придобио у што већим размерима за рат против Турака, а затим их у војничком погледу што боље искористио, имао је у главном две идеје: окупљање Срба из крајева преко Саве и Дунава у т. зв. Михаљевићев „фрајкор“ и стварање операционе базе у Црној Гори.

За извршење прве идеје (окупљање, спремање и вежбање Срба у фрајкору за рат) Јосифу II нису стајале никакве препреке на путу, јер су се на целом простору од Сења па до доњега Дунава аустријске земље граничиле са српским земљама под Турском, али извршењу друге идеје (стварању операционе базе у Црној Гори) стајале су на путу многобројне сметње. Највећа сметња намераваном раду у Ц. Гори била је велика удаљеност њена од аустријске границе (најближе су тачке биле Сењ и Бакар), затим што се морало прелазити страно земљиште, млетачко или турско, да би се дошло до Црне Горе, и најзад што се војска морала снабдевати свим потребама из Аустрије, а опет преко млетачког земљишта. Венеција је била у овом рату неутрална, али се је — нарочито у почетку — доста непријатељски наспрам Аустрије понашала. Ипак, изгледи на велике користи од стварања ове операционе базе мамили су Јосифа II и његов Дворски ратни савет на ово доста рискантно предузеће. А очекивали су ове користи: 1) са мало аустријске војске и са Црногорцима и хришћанима из сусједних племена напала би се Турска с леђа и њена војска би се морала борити на два фронта и 2) што би се из Црне Горе могло лако ступити у преговоре и савез са скадарским везиром Махмут-пашом Бушатлијом, који се био одметнуо од Селима III са тежњом да од Арбаније створи засебну државу. Махмут-паша је, раније нешто, тражио потпору од Аустрије.

Везе Црне Горе са Аустријом датирају од краја 1777 год., т. ј. од мисије Бокеља Николе Мирковића у Бечу[1]), али до већег интересовања бечког двора за Црну Гору не долази све до 1781 год. када је Јосиф II поверио мисију пуковнику карловачке регименте Паулићу, да са једним изасланством, чији је члан био и поручник Филип Вукасовић, вођ, доцније, друге, експедиције, оде у Ц. Гору, испита жеље тог народа, опише земљу и народ, и — што је за Аустрију било најважније — да извиди да ли би за Аустрију било користи, кад би ту земљу узела у заштиту, што су Црногорци од 1777 г. — напуштени од Русије — чешће молили. После осмомесечног бављења у Ц. Гори пуковник Паулић подноси доста повољан извештај о користима, које би Аустрија имала ако би узела ову земљу у заштиту. Но како је требало одмах почети са давањем помоћи Ц. Гори — ако би се узела у заштиту — затим одмах почети са завођењем реда, са вежбањем и дисциплиновањем Црногораца, а пошто би то захтевало и веће новчане издатке, то је Јосиф II донео одлуку да се до случаја рата од свега одустане — и како рат није био ускоро у изгледу — а да се не би везе са Црном Гором прекинуле, одредио је да се издаје на име помоћи тој земљи годишње хиљаду дуката.[2])

Такво је стање остало у главном све до објаве рата у марту 1788 године. Али чим се је видело да је рат неизбежан, цар Јосиф II се сећа Црне Горе и жели — као што горе видесмо — да у њој створи операциону базу противу Турака. 26 јануара цар је донио одлуку да се пошаље у Црну Гору, да припреми терен за експеди-

[1]) Д-р Вл. Ђорђевић: Црна Гора и Аустрија у XVIII веку. Стр. 4
[2]) Д-р Вл. Ђорђевић: о. с. стр.

цију, капетан Филип Вукасовић, члан раније Паулићеве мисије, и добри познавалац црногорских прилика.[1]) Цар је оставио Вукасовићу да изабере пратњу по својој вољи. Он узима за своје сапутнике земљаке, Личане, капетана Пернета, свештеника Крмпатића, кадета Ђ. Вукасовића, наредникe: М. Ковачевића, Р. Кнежевића, Ј Узелца и још две слуге.[2]) Ова се експедиција кренула из Трста 12 фебруара и током истог месеца стигла у Стањевиће, где их је владика Петар, заједно са главарима и приличним бројем народа, свесрдно дочекао.

У почетку свога рада Вукасовић је постигао леп успех у придобијању Црногораца за своју идеју; али неискреност и завидљивост које су савезнице, Русија и Аустрија, унеле у овај рат, и у Црној Гори су се у пуној мери осетиле.

Ускоро по доласку Вукасовићевом долази на Цетиње изасланик царице Катарине II, мајор Мирковић, који тежи да поврати изгубљене руске позиције у Црној Гори. Појавом Марковићевом почињу Црногорци, па и владика, напуштати Вукасовића и окупљати се око Мирковића и на тај начин се делити у два табора: аустријски око Вукасовића и руски око Мирковића. У то време пада и мисија изасланика цара Јосифа II, Брућарија, код Махмут-паше Бушатлије, а ускоро и његова погибија. Иако је Вукасовић добио и једну чету Личана, ипак је његов положај бивао из дана у дан тежи, и то због рада руских изасланика, а и због отвореног непријатељског држања Махмут-паше после Брућареве погибије. Бушатлија је био уценио Вукасовићеву главу са 500 дуката.

Због свега поменутога Вукасовић је приморан да крајем августа напусти Црну Гору, и поред огромног незадовољства и владичиног и народног. Његовим напуштањем Црне Горе пропада идеја Јосифа II о стварању новога фронта противу Турске у оном крају. Јосиф II није могао покушати да понова обнови експедицију — иако је то и Вукасовићу жеља била — због неповољног стања на главном бојишту, у сев. Босни и сев. Србији, а затим због унутрашњих буна у Мађарској и у Белгији противу његових централистичких реформи, а и због његове болести.

Смрћу Јосифа II, 20 фебруара 1790, и доласком на аустријски престо његовог брата Леополда II, унутрашњи се нереди нешто мало стишавају и помишља се на агресивнији рат противу Турске. Тражећи згодније начине за успешно ратовање, Дворско ратно веће опет долази на идеју да се Турци нападну из Црне Горе.

После неуспешног завршетка Вукасовићеве експедиције нису прекинуте аустријске везе са Црном Гором и њеним претставницима, јер сам — поред досада познате и објављене грађе — нашао у бечком ратном архиву приличан број дописа са Црном Гором из овог међувремена, који се већином односе на тражење помоћи у

[1]) „Oesterreichische Militärische Zeitschrift" für 1828. Str. 173. Приликом четрдесетогодишњице од Вукасовићеве експедиције изашла је у овом часопису студија о њој, свакако од неког учесника. Студија је изашла у два броја и то у првом од стр. 170 - 193, а у другом од стр. 263 – 280.

[2]) Ibd. 175

муницији, оружју и другим ратним потребама[1]) С пролећа те, 1790, налазило се је у Бечу једно изасланство из Ц. Г., само не од владике Петра овлашћено, већ од гувернадура Јока Радоњића. На челу овога изасланства био је сердар Михајло Пламенац, али је молбе и претставке подносио бечким меродавним властима у име гувернадура Јока Радоњића синовац му Станислав. Свакако је резултат тих Радоњићевих као и владичиних претставка — а у вези са новом активношћу на бојном пољу — и одлука Дворског ратног већа да се Црној Гори упути већа количина ратног материјала (муницује, оружја и др.) као и да се, поводом слања тог материјала, пошаље и један вешт и окретан официр, који би поново испитао могућност слања једне војне експедиције у Црну Гору.[2])

Када је донета одлука о слању ратног материјала, поменута црногорска депутација је напустила Беч, па се првих дана месеца јуна налазила у Трсту. Депутати су дали реч генералу Хенрици-у (Henrici), команданту аустријског приморја, да ће са дарованим ратним материјалом ићи у Црну Гору, па им је генерал Хенрици дао — по царевом налогу — триста дуката на име трошкова око преноса муниције и оружја од пристаништа до Цетиња. Међутим, када је депутација требала да напусти Трст, наишла је једна руска ратна лађа која је пловила за Дубровник и даље за турске воде. Депутати су радо примили позив команданта те руске ратне лађе да са њим отплове угодно до Црне Горе, уместо да се више дана муче на теретној лађи, која је муницију и оружје носила.[3])

Видесмо да је Дворски ратни савет доносећи одлуку о слању ратног материјала у Црну Гори, решио да истовремено пошаље тамо и једног официра. Избор је пао на слуњског капетана Живковића. Пошто су се у Црној Гори од 1788 год. јасно испољавале две странке, митрополитова и гувернудурова, бечки кругови нису били на чисто, која од њих говори заиста у име народа, па је стога дат налог капетану Живковићу да испита и ове односе. Ради тога Пламенцу и друговима није било ништа речено о путу капетана Живковића.

Капетан Живковић је 4 јуна, изјутра, напустио Трст[4]) а 8 у вече стигао под Конавле, одакле је пешки прешао — још исту вече — у Херцегнови. У Херцегновом га је чекао владичин повереник Лука Ивановић. Живковић је одмах написао писмо „господину митрополиту у Црној Гори“[5]) у коме га је молио да се састану на Бобовишту.[6]) Тек 11 јуна добио је одговор од владике Петра, у коме му

[1]) Из 1790 године Д-р Владан Ђорђевић је објавио само једно писмо генерала Хенрици-а датирано у Трсту 1 јуна, које се односи на слање оружја и муниције у Црну Гору. Иначе — колико се ја сећам — јер при руци немам потребних дела — нико до сада није ни објавио ни употребио ове документе које ја овде доносим. Ипак ни са овим није сва грађа за ову годину искоришћена, на коју сам наишао, али се надам другом приликом њој вратити.

[2]) Kriegs Archiv Praes. N-o 11045–1790

[3]) Glm. Henrici an Glk. Tirge. Praes. 1790—g–590

[4]) Haupt. Sivkovich an Militär-commando in Triest. Op. cit. fol. 8

[5]) „Herrn Metropoliten nach Montenegro“

[6]) У писму стоји „an die Cunnl Bobovissta“

јавља, да му је немогуће доћи на Бобовиште услед болешљивости а и због велике запослености, већ моли Живковића да он дође код њега. Иако је 12 јуна у 4 сата пошао за Црну Гору, ипак се са владиком Петром састао тек 16 јуна у 7 сати изјутра у манастиру Стањевићу. Када је Живковић стигао код владике Петра, нашао га је задовољна, јер је лађа са ратним материјалом била стигла у једно пристаниште близу Будве. Искрцавање и пренос материјала на Цетиње већ је био почео. Истоваривање лађе и пренос оружја и муниције вршен је под личним надзором владичиним, а обављен је до 20 јуна у вече. Али „хвала и слава Богу“ — узвикује Живковић — све је добро и лепо било док се дође до триста дуката, које је цар одредио за пренос ратног материјала, а генерал Хенрици их дао у Трсту Станиславу Радоњићу, који је, по доласку у Црну Гору, дао само сто дуката за кирију на име преноса оружја и муниције, а остале две стотине задржао за себе. „Али благодарећи једној мудрој и помирљивој пресуди господина митрополита Петра Петровића — каже Живковић — у кога се сав народ узда и држи га за старешину, све је добро прошло“.[1])

Живковић је 21 јуна по подне отпутовао за Трст, у пратњи владичиног повереника Луке Ивановића, носећи са собом три митрополитова писма. За два писма нисам могао траг наћи док сам треће — упућено генерал-мајору Паулићу — нашао и на крају га саопштавам.

Живковић је стигао у Трст 1, а 2 јула је поднео извјештај о свом путу генералу Хенрици-у, који га је одмах справио са својим извештајем и коментаром генералу Тиге-у, претседнику Дворског ратног савета, истичући да је капетан Живковић савесно извршио свој задатак, па додаје да се из усменог саопштења Живковићевог уверио да су и владика и народ са великим задовољством и захвалношћу примили милост цареву, само задржавање 200 дуката од стране гувернера Радоњића не да се ничим оправдати, јер је њему обећано да ће делегати ићи у Црну Гору са ратним материјалом, и да ће се они старати о преносу тог материјала од лађе до Цетиња, међутим делегати нису одржали реч ни за једно ни за друго, већ је митрополит морао из својих средстава да плати кирију за пренос.[2])

Генерал Хенрици извештава даље, у истом рапорту, да су се (код Санта Кроче) сјединиле 8 аустријских ратних лађа[3]) са руском флотом и да је због тога у суседним турским крајевима завладао страх и трепет, па се од страха „многи становници града Улцињa иселили у Левант“.

Пре него што је Дворско ратно веће добило овај допис од генерала *Х*енрици-а, оно је на седницама од 1 и 2 јула расправљало

[1]) Op. cit. fol. 9.

[2]) Glm Henrici an Glk. Tiege o. c. fol. 7

[3]) У оригиналу то место гласи: „Uibrigens haben die beide königliche Kutters, mit den 4 Canonier chalouppen, und 2 Feloquen sich zu Santa Croce ohnweit Ragusa vereinigt, wo sie die Russisch — Kriegs armirte Schiff in Absicht auf die bekannte Expedition abwarten“.

питање организовања операционе базе у Црној Гори, па је на крају стављено у дужност генералу Паулићу — познаваоцу црногорских прилика из 1782 године да изради један елаборат за Дворски ратни савет у погледу броја, опреме, задатка као и начина рада те експедиције у Ц. Гори. Генерал Паулић је поднео свој дуги реферат[1]) (на 22 стране) 6 јула.[2]) По Паулићевом мишљењу експедиција би имала врло велики значај. Треба је предузети првенство са војницима из хрватског корпуса поглавито ради истоветног језика, а осим из хрватског корпуса треба експедицију попунити са војницима из мађарских пукова т. ј. са Србима, Мађарима и Словацима. За први мах генерал Паулић предлаже да се узме 2000 војника који би били снабдевени са свима потребама за пола године. Команду треба поверити једном спремном вишем официру, који је вичан „илирском" језику и који ће умети да привеже уза себе народ оних крајева, а потребно би било да уопште командни елеменат зна „илирски". Пошто се имало горко искуство са Махмут-пашом Бушатлијом, на њега се сада није мислило обраћати, већ напротив противу њега радити, али се мислило на придобијању арбанашких хришћанских племена, и генерал Паулић предлаже да се узме — поред официра који су вични „илирском" језику -- још и 3--4 официра који говоре арбанашки.[3]) Како би овај задатак био врло тежак, то би требало изабрати боље официре као и боље војнике. Официрима треба ставити на расположење по два коња, и то једног јахаћег и једног за пренос пртљага. Коње треба купити у Далмацији, и то првенствено мазге, јер су једино оне погодне за кретање у брдским крајевима Црне Горе.

Поред довољне залихе у муницији, експедицију треба снабдети пексимитом (Zwibock), који се може у довољној количини добити у млетачким градовима дуж далматинске обале. Ако би опет дошло до неприлика са Венецијом[4]), пексимит би се могао добити из аустријских поседа у јужној Италији преко Бриндизија. Војску треба снабдети са довољном количином опанака, јер се у оним крајевима не може у ципелама лако кретати.

Експедицији треба придружити и артиљерију, која би била заступљена са 3 брдска топа и 4 брдске хаубице, чије цеви могу носити добре мазге, а са њима би се постигао много већи значај читавој експедицији код онамошњег становништва него што би он у ствари био.

Осим артиљерије треба експедицији додати једну техничку чету (Genie-Truppe) за подизање утврђења, шанчева и др., а као нарочито неопходно предлаже да се експедицији придружи један добар батаљонски хирург са 2—3 вешта подхирурга са потребним санитетским материјалом.

Да би се, пак, Црногорци и њихов владика што боље везали за аустријски план, потребно је одобровољити их и наградити за дота-

[1]) Генерал Тиге га назива „die Abhandlung" (расправа)
[2]) Glm. Paulich an das Hofkriegsrath o. c. fol. 10—22
[3]) ... und vorunter 3 bis 4 Offiziers nebst Illirischen auch die Clementiner Sprache gut reden, beygegeben werden"
[4]) Вукасовићевој експедицији су млетачке власти чиниле велике неприлике под изговором чувања строге неутралности.

дашње храбро ратовање. За ту сврху предвиђа 1400 дуката од којих би се владици Петру дало 600, а 800 дуката требало би поделити главарима из нахија (катунске, ријечке, љешанске и црмничке), затим првацима из Пипера, Пјешиваца и Бјелопавлића. Команданту треба ставити у дужност да те поклоне кришом дели, како би све везао и не би дозволио да један главар добије надмоћност над другим. Нарочито треба упутити командира експедиције, као и све официре, да се труде да упознају дух Црногораца, да поштују њихове обичаје и светиње, као и да се чувају свега онога чиме би изазвали нерасположење Црногораца.

При крају свог реферата генерал Паулић износи задатак ове експедиције. Она би најпре везала скадарског везира, вероломног и превртљивог, Махмут-пашу Бушатлију за Арбанију. Друга, пак, већа експедиција од 4000 људи, која би ускоро после прве пошла, имала би задатак да — ослањајући се на прву — заузме Требиње и Никшић, па одавде изабрала би правац кретања или преко горње Арбаније ка Србији — у сусрет оној војсци која је тамо announcedоперисала — или преко горње Херцеговине и северно-источне Босне ка војсци генерала Де Вена (De Vins).

9 јула је генерал Тиге поднео цару Леополду Паулићеву расправу заједно са извештајем капетана Живковића и рапортом генерала Хенрици-а, наравно и са својим рефератом, јер је он као претседник Дворског ратног савета давао своје мишљење по свим предметима које је цару подносио.

Овом приликом генерал Тиге пише да се из извештаја Живковићевог најпре лако уочава да „митрополит Петар Петровић не само што није сасвим задовољан са послатим му ратним материјалом, већ тражи да му се надокнаде 200 дуката које је Радоњић задржао за себе.[1]) Осим тога генерал Тиге замерава предлогу генерала Паулића у толико што предлаже да се узме две хиљаде војника из војске генерала Де Вена, који је у неколико махова тражио појачање, па мисли да генерал Де Вен не би радо пристао да се од његове војске откомандује две хиљаде људи и пошаље у Ц. Гору, али је мишљења да би једна таква експедиција била врло корисна, јер би се њом учинила диверзија противу Махмут-паше Бушатлије, те би га везали за Арбанију, што би он радо дочекао — јер му се не иде из Арбаније — а Порта од њега тражи да иде на босанску границу, коју је Де Вен угрозио. „Такође од велике користи у будућности - каже генерал Тиге — би за нас било да вежемо уза се Црногорце и са њима друге становнике Црној Гори суседних области, јер би Порта тада била и наспрам њих а и наспрам нас много обазривија".

Генерал Тиге био би мишљења да се — у случају немогућности извршења Паулићева предлога предузме један поход у Црну Гору са отприлике 150 војника, неколико официра и више подофицира. Ову експедицију би требало поверити баш генералу Паулићу, који Црну Гору познаје још од 1782 године. Генерал Де Вен не би имао

[1]) Видећемо доцније да је владика Петар тражио 160 а не 200 дуката.

ништа против овакве експедиције, већ би је радо поздравио. Како је још у мају месецу спремљена за ову експедицију, у Госпићу и Карлобагу, једна количина од 286 центи и 74 фунте пексимита, то би се с те стране без бриге било. Јахаће коње треба узети од мариборске комисије, а такође из Марибора и хирурга са помоћним особљем и потребни санитетски материјал.

„Што се тиче официра вештих арбанашком језику, сада се може и то питање лако решити, јер је већ позват у Беч фелдмаршал Шмитфелд, ради одржавања српског народног конгреса у Темишвару[1]. Фелдмаршал Шмидфелд познаје два таква официра, који су пре кратког времена послати петроварадинској генералној команди, од које би се тражило да их што брже повратити генералу Де Вену.[2])

„Ако се сада не би могао прихватити предлог генерала Паулића односно дара владици и црногорским главарима — каже генерал Тиге — потребно би било надокнадити владици оних 160 дуката, које је из својих средстава дао за пренос ратног материјала“. Пошто генерал Паулић није био још добио владичино писмо, Тиге није био у могућности да о њему цару реферише, већ каже да ће то учинити чим Паулић добије писмо.

На крају се генерал Тиге жали цару како не може добити од Дворске и државне канцеларије извештај о Црној Гори, који је њој поднео генерал Паулић после повратка из Црне Горе 1782 године.[3])

Изгледа истог дана, 9 јула, цар Леополд је донео одлуку да се од целог намераваног рада у Црној Гори одустаје.[4])

Ипак и поред негативне и одлучне цареве одлуке покушавали су и генерал Де Вен, и генерал Паулић, као год и генерал Тиге да се ово питање, у току две недеље, још у два маха претресе и то први пут поводом извештаја капетана Живковића свом команданту, генералу Де Вену, писаном у пољском логору код Цетин-града[5]) 8 јула, у коме понавља оно што је написао раније — 2 јула — генералу Хенрици-у, додајући као ново „Црногорци припадају старој хришћанској вери“ али, каже, да је ту веру блаженопочивши цар (Јосиф II) одобрио, а да је и садашњи цар (Леополд II) заштићује. Други пут је покренуто поводом писма владике Петра генералу Паулићу.

Истога дана када му је Живковић предао извештај, генерал Де Вен пише генералу Тиге-у — спроводећи Живковићев извештај — да је сазнао из усменог саопштења капетана Живковића, да не теже

[1]) ...der Feldmarschal-Lieutnant Schmidfeld ist wegen der Abhaltung des Ilyrischen National-Kongress, bereits nacher Wien berufen worden“.

[2]) Glk· Tige an Seine Majestät o. c. fol. 1—3

[3]) Овај Паулићев извештај налази се у државном архиву у Бечу, у фасцикули „Montenegrina 1782“, а објавио га је д-р Влад. Ђорђевић уз своје дело „Црна Гора и Аустрија у XVIII веку“.

[4]) Резолуција цара Леополда гласи: Bey den dermahligen Umständen hat es von allen Projekten einer Expedition nach Montenegro ganzlich abgenommen, und dieser Vorchlag lediglich auf sich zu beruhen.

Leopold“.

[5]) У оригиналу стоји „Ins Fedlager bie Zettin“

аустријској ствари само Црногорци око владике Петра већ и околна племена и то првенствено: Кучи, Пипери, Бјелопавлићи и Брђани. „Сви су они готови у свако време све своје снаге ставити у службу хришћанске ствари; па ради тога — каже генерал Де Вен — потребно је под сваку цену узети у заштиту Црногорце и употребити их да учине диверзију противу скадарског паше.“[1])

14 јула генерал Тиге подноси цару Леополду реферат, са Живковићевим и Де Вен-овим извештајима, у коме углавном понавља мисли поменутог, и каже да не би згрђег било изаћи на сусрет Де Вен-овим жељама и заштитити Црногорце.[2]) И са овом претставком генерал Тиге је прошао као и са првом, јер је цар на преставци својом руком написао: „С позивом на моју последњу резолуцију узимам ово само на знање“.[3])

Видесмо да је ово питање и по трећи пут покренуто и то поводом писма владике Петра генералу Паулићу од 18 јуна 1790 године.[4])

Мислим да је писмо у више погледа врло интересантно, и то због садржаја, начина изражавања, језика, ортографије и најзад што је то једно од доста ретких, у оригиналу сачуваних, писама владике Петра I, из XVIII века. Писмо нисам ниучему исправљао већ га саопштавам онако како је написано. Изузетак сам учинио код састављеног и растављеног писања речи. Писмо гласи:

„Eccelenza

Preko posctenoga gospodina kapitana Xivkovichia imao sam radost primiti vasc predraghi list i razumieti sve, scto mi naredivate. Vi ste veliko dobro uccinili scto ste na Trieste dolasili i uredili ova dilla koia inako bila bi posla neskladno i veoma neuredno, buduchi gospodin gubernator nie poslan od Naroda nego sam od svoie voglie, sa mamiti[5]) novze od Vukasovichia i od Dvora, tako ni ia ni Narod ne hochemo snati niscta od posalah koie on radí s Mihailom Plamenzem.

Prah olovo i sve scto je bilo pod oblast gospodina Xivkovichia primio sam ispravno, ali od 300 zekinah koi su gubernatoru dati sa platiti kirie niesam imao nego samo 200 talirah zesarskih od sinovza Gubernatorovoga Stanislava, a ostalo uzeo ie sa sebe, koie molim da biste ccinili nakoxiati[6]) er sam ia usaimio 300 zekinah sa smiriti duk koie muniziu nosio, a prostranno vi moxe iaviti o svemu pomenuti Gospodin Kapitan, i moi poslanik Gospodin Luka Ivanovich, koieh milost i dobrotu Vasce Eccelenze sveserdno preporucciavam.

[1]) Hofkriegsrath 1790 — Praes. g — 528

[2]) ... „bey welches Umständen der Fzm. De Vins seinen Wunsch wiederholt äuszert, diese günstige Stimmúng zu benützen, und denen Montenegrinern alle mögliche Unterstützung angedeihne zu lassen“.

[3]) „Unter Enziehung auf Meine letzden Resolution dient dieses blos zur Wissenschaft. Leopold“.

[4]) Hofkriegsrath Praes. 1790 — g — 307. Fol. 1—12

[5]) Да изнуди

[6]) Накуџати — наплатити.

Ovvu saiuru[1]) postavio sam u moioi kuchi i verh gne straxiu potrebitu dachiu[2]) sviem koliko bude prilicсno Zernogorzima i Berdianima sa pervi slucciai a ostalo narediti da fisceke grade. Nechiu niscta propustiti koliko moguchie bude scto bi se tizalo do ccasti i koristi Visciaiscega Avstriskoga Dvora i ovoga naroda, koi sav iedinokupno samnom sdruxen blagodarene i sahvalnost gnihovomu hralevskomu i apostolskomu velicciastvu prinosimo iesmo spravni i gotovi sveger na sapoviedi sluxiti. Nasci konscie, a obcheni hristianski nepriategli nahode se u prevelikom strahu, tuxni i smeteni, vixe mertvi negoli xivi, ne vide se isvan sidinah od gradovah, ni na iednu stranu. Mnogo se moxe slave i koristi dobiti ako bude voglia Boxina, svi Kresceni Narodi u Herzegovini i Albanii bichie s nami sdruxeni radostna i vesela serdza, samo ako budu imali rasumnoga vladagnia.[3]) Ja se ufam vas ovamo vidieti, sagerliti i posdraviti kako staroga druga gliubimoga priateglia, a s vama i striza pieschivza koga drago posdravgliam scve chie biti dobro i liepo, ako ovako bude i sve scto u oviem stranam sliedi prostranie vam mogu iaviti pomenuti gospodin Xivkovich, i g. Luka Ivanovich. A ia ostaiem predrago vas posdravgliaiuchi sviem serdzem i duhom vasc pravi priategl

Iugnia 18. 1790

U Zernoi Gori Stagneviche

i pokorni sluga

Petr Petrovich

vladika Zernogorski".

Одмах по пријему овога владичиног писма генерал Паулић га је справио — заједно са Живковићевим извештајем, који је истоветан са оним извештајем генералу Хенрици-у као и са преводом владичиног писма — претседнику Дворског ратног савета генералу Тиге-у. У пропратном писму генерал Паулић моли Дворски ратни савет да се пошаље бар неколико официра са нешто новаца, који би предводили а и упућивали Црногорце у ратну вештину, да се не би тај народ сасвим напустио. За то предузеће нема никакве опасности, јер Венеција не прави више никакве тешкоће прелазу наших официра преко њеног земљишта као ни искрцавању ратног материјала за Црну Гору.

Генерал Тиге подноси цару Леополду сутрадан, 17 јула, рапорт у коме каже да је о царевој одлуци — у погледу операција у Црној Гори — обавестио генерале Де Вена и Паулића као и дворског и државног канцелара кнеза Кауница, али пошто је генерал Паулић добио владичино писмо, дужност му налаже да о томе извести цара. Овом приликом Тиге предлаже да се надокнаде владици оних 160 дуката које је позајмио за пренос ратног материјала. Цар је одобрио овај предлог и Кобенцл је 26 јула исплатио владичином повperенику ту суму.

[1]) Количина.

[2]) Дaћу

[3]) Воћства — управљања.

Тако је и овај пројекат аустријске експедиције у Ц. Гору остао неостварен, а Црногорци су остали и даље усамљени у борби са лукавим и вероломним Махмут-пашом Бушатлијом.

Мило Вукчевић

ДВА ФРАНЦУСКА ПЛАНА ЗА НАПАД НА ЦРНУ ГОРУ 1811 ГОДИНЕ

Наполеон је, у времену од 1806 до 1813 године, помишљао неколико пута да покори Црну Гору. Не само да је помишљао, већ је и проучавао то питање и спремао планове за његово решење. Заповедници његове војске у Далмацији, и доцније генерални гувернери Илирских провинција, имали су да проуче свестрано ово питање, да о њему поднесу Наполеону своје предлоге, и саопште своје мисли.

Неполеон је био врло нерасположен према Црној Гори. Црногорци му се беху љуто замерили. Познате су његове претње упућене Црногорцима. Исто тако позната је лепа Пушкинова песма „Бонапартъ и Черногорцы“, у којој Пушкин, у облику песничког диалога, духовито илуструје тај однос између Наполеона и Црногораца. Али, све су то̀ мисли или непроверене или песнички слободне.

У овом размаку времена (1806--1813), у француско-црногорским односима било је више критичних момената. Ипак, три се момента нарочито истичу: први 1806, други 1808, и трећи 1811. У првом, Наполеон, због заузећа Боке Которске од стране Руса и Црногораца, има намеру да нападне и покори Црну Гору. У другом, Мармон са генералима Делзоном и Клозелом, због помагања устанка у Брајићима од стране Црногораца, хоће да је једним изненадним нападом одвоји од Скадра и Херцеговине и примора на покорност. Први је важнији и интересантнији од другог; он је и нешто више познат.[1]) Трећи је до сада, у нашој домаћој литератури, остао мало познат. Јер, оно што се о њему зна, зна се преко Француских писаца, који француско-црногорске односе нису специјално проучавали. На основу неколико необјављених докумената, ми смо у могућности да кажемо о њему нешто више и нешто детаљније. Ми ћемо се на њему и задржати.

Пре свега да видимо шта је о стању на француско-црногорској граници у 1811 години писано и како је писано.

О стању на француско црногорској граници у 1811 години писали су француски писци узгред и сумарно. Они помињу Наполеонове намере о нападу на Црну Гору али неодређено, ни мало прецизно, делимично. Први о њима говори Пизани (La Dalmatie. P., 1893, p. 402). Он помиње свега један план за напад на Црну Гору у 1811, и то онај Мармонов. Он је пројект тога плана нашао у Ратном архиву у Паризу и донео га је по њему, у толико у колико му је било потребно, јер Пизани говори узгред о француско-црногорским

[1]) Corr. de Nap oléon I-er, t. XII, N-o 10423.

односима. Овај пројект напада на Црну Гору Пизани је врло слободно препричао, тако да има и извесних отступања. Он се није увек држао текста већ је ствари слободно уопштавао. На пример: он каже да је француска војска требала да пође из Котора у *три* колоне, а у тексту се говори о *четири* пута; даље, он каже да за експедицију треба *петнаест* батаљона, а у тексту се каже *тринаест или четрнаест* батаљона; затим он цитира докуменат: *mars 1811;* ја не видим разлог зашто не цитира тачно и датум документа кад га већ има и кад га ексцерпира. Све су то можда отступања која нису нарочито крупна и која не мењају много основу ствари, али зашто не бити тачан и прецизан у преношењу извора. Тим слободним и некритичним тумачењима извора од стране Пизаниа дошла су сад нова слободна тумачења његовог текста од стране француских и наших домаћих историчара. Без сумње, карактеристично за употребу извора и историју као науку. — По Пизаниу овај пројекат забележио је доцније Боп (La Croatie militaire (1809—1813). P., 1900, 71). Затим су га споменули и Лавис-Рамбо у њиховом познатом делу *Histoire générale, IX (1912) 702.* По француским писцима забележили су га наши домаћи и то: Вл. Ђорђевић (Црна Гора и Русија. Б., 1914, 314) и Ј. Б. Јовановић (Наполеон и Југословени, 146), Ђорђевић га је забележио опет по Пизаниу[1]). Тако је Пизани постао извор за све оне који су о овом питању писали.

Година 1811 важна је не само за француско-црногорске односе; она је важна и у општој Наполеоновој политици. Наполеон прави велике комбинације и спрема се за крупне потхвате. У тим комбинацијама и Црна Гора игра извесну улогу. Та веза догађаја у историји врло је тесна. Она је, истина, каткад дискретна, не види се, изгледа на први поглед као да не постоји, али она је ту, треба је само открити, треба ухватити нит. Ми сматрамо да су француске намере према Црној Гори у овом моменту у тесној вези с Наполеоновим генералним планом за акцију у најближој будућности и тада општом политичком ситуацијом у Европи. Ми ћемо покушати да то и докажемо.

Из којих се разлога Наполеон био решио 1811 да спреми поход на Црну Гору и да је покори? Томе је свакако било више разлога. На првом месту стално врење међу становништвом Боке Которске, које је могло сваког момента прећи у отворен устанак. Ове покрете и ово расположење подржавао је владика црногорски и Црногорци, који су тражили да изазову устанак у Боци Которској, да се докопају Боке Которске као природног излаза њиховог на Јадранско море. Сем тога, велики утицај владике црногорског код православног свештенства и православног становништва Боке Которске; његов утицај међу хрватским батаљонима који су служили као војничка посада у овом крају, а у којима је било доста војника православне вере. Затим, слепа приврженост владике црногорског Русији, и уверење француских заповедника да би Црногорци при првим озбиљнијим заплетима иступили као непријатељи Француске. И како се Наполеон носио мишљу да нападне Русију, сматрао је да је потребно да пречисти с Црногорцима, било да их покори било да их принуди на мир. Он је на тај начин хтео да своје поседе у Далмацији осигура с те стране како би у даном моменту могао несметано све снаге бацити према Русији. Овај последњи разлог војничко-стратегиске природе био је свакако најпресуднији у Наполеоновим намерама према Црној Гори.

[1]) Ђорђевићев навод је нетачан: цитирано место налази се на с. 402 а не 408 како он наводи.

*

Прву званичну белешку о спремању експедиције против Црне Горе имамо из марта 1811. 25 марта наредио је Наполеон министру војном, кнезу од Невшатела и Ваграма, да тражи од маршала Мармона „једну карту са детаљним пројектом експедиције на Црну Гору“[1]). Већ сутра дан, 26 марта, кнез од Невшатела упутио је Наполеону „пројект експедиције против Црногораца, са картом земље“ коју је Наполеон тражио[2]) То је пројект маршала Мармона од 26 марта 1811. Иако његова стилизација није безпрекорна ми ћемо је следити, да бисмо остали што ближе оригиналној замисли и оригиналном излагању. „Завојевање Црне Горе, каже Мармон на почетку, може бити извршено лако са снагама које Његово Величанство има намеру да употреби; али да би то извели без губитака потребно је да се ради с планом и обазривошћу“. Он одмерава снагу Црногораца (12.000 људи); узима у обзир њихов згодан природни положај и њихову одлучност за отпор; али ипак сматра да ће, угрожени са више страна, у борби морати подлећи. Због тога је при нападу врло важно то како ће трупе бити подељене, и којим ће се путевима поћи. Како је положај француских поседа према Црној Гори теренски врло незгодан, то Французи праве комбинације преко турског земљишта. „У Црну Гору наставља Мармон, може се ући са четири разне стране: 1) преко Требиња и тврђаве Клобука који припада Турцима; 2) которским путем; 3) путем преко Тројице; 4) преко Стањевића“. Први пут је најлакши и најугоднији зато што би француска војска стала на истој висини као и непријатељ, што нема ништа да заобилази и ни једно утврђено место да напада. Али с друге стране он је претпостављао извесне потешкоће с обзиром на Турску. Француско-турски односи у тај мах нису били много пријатељски. Претпостављало се да би прелаз и боравак француских трупа на турском земљишту могао да изазове непријатељске дискусије. Други пут, полазећи од Котора, тако је опор и тако тежак, да би један мали број људи могао дати јак отпор. Трећи пут је, сматра Мармон, најбољи и њиме треба да пође главни део војске. Четвртим, полазећи од Будве, пошто прва колона буде заузела довољно терена, треба да пође једна друга колона да опколи позицију Стањевиће. Главни циљ експедиције је Цетиње, главно место Катунске нахије и целе Црне Горе. У исти мах Црмничка нахија биће заузета од друге колоне.

[1]) Corr. de Napoleon I-er, t. XXI, N-o 17522.
[2]) Archives du ministère de la Guerre. Armée de Dalmatie.

У плану је предвиђен и број војске и борбена средства и исхрана војске. Французи би на ову експедицију имали да поведу 13 до 14 батаљона од којих 6 батаљона хрватских а остало француских и италијанских; 12 брдских топова, 300.000 порција бисквита и потребне муниције. У Будву би поставио 4 батаљона од којих 2 хрватска, 6 топова и један депо животних намирница и муниције. Ова војска угрожавала би Црмничку нахију и спречила би њено становништво да напусти своју територију и да пође против оних који буду марширали ка Цетињу. Мармон је имао да иде са осам батаљона, од којих четири хрватска, и једним одредом коњице преко Тројице на Врбу („sur Verba“). Пошто тамо стигне, имала би да му се припоји остала војска из Котора, један или два батаљона са животним намирницама, муницијом и војничким болницама. Одатле би Мармон послао једно одељење на Бјелоше (Bielos) да олакша бригади из Будве заузеће Стањевића и долазак на Очиниће. Кад постану господари манастира Стањевића, један део војске остаће тамо са два топа, и цела муниција и намирнице остављене у Будви биће тамо пренете. Очинићска бригада имаће за дужност да заузме целу Црмничку нахију, док ће Мармон са главном колоном поћи на Цетиње. Кад Мармон покори целу Катунску нахију пренеће депо с Врбе и два батаљона који га чувају у Његуше. На тај начин саобраћај ће бити осигуран с Котором и са бригадом у Црмничкој нахији, коју би Мармон увек могао позвати к себи ако би то било потребно. Мармон је затим мислио да пошто буде заузео манастир цетињски постави тамо два топа и све депое хране, муниције и болница. „Затим полазећи из Цетиња, као централног места, и идући у разним правцима са више или мање снаге, ја ћу, каже Мармон, покорити за пет или шест дана остатак Црне Горе“.

Мармон у овом нацрту не говори о Брдима, о којима је, како сам признаје, мало обавештен. Али он сматра да ће их на исти начин ако буде томе места, покорити за четири или пет дана. Тако би експедиција за петнаест дана била свршена.

После завршене експедиције Мармон је имао намеру да одмах приступи уређењу заузетих области и осигурању француског утицаја у њима. Ево како је он о томе мислио. — Оба манастира, цетињски и манастир Стањевићи, била би утврђена, снабдевена храном и стално поседнута једним гарнизоном од 200 људи. У Љешанској или Ријечкој нахији било би изабрано и утврђено једно место, опет ради одржавања реда. У сваком округу (арондисману) били би постављени управници и земља би била организована на начин који одговара приликама. На крају, пре него повуку војску из Црне Горе, узели би из неколико угледних породица таоце, које би чували у Дубровнику. Мармон је имао и ту чудну идеју да од Црногораца образује један батаљон, који би био упућен у Анкону. — „Између Котора и Дубровника — завршавао је свој предлог Мармон — 2500 људи са једном малом брдском екипом биће увек готови да угуше нереде који би се могли појавити, и да пођу у

помоћ гарнизонима ако буду нападнути. Пошто се, у складу ових планова, уништи Црна Гора, може се имати поверења у њихову мирноћу и њихову покорност за будућност“.

Шта је било даље са овим Мармоновим предлогом за напад на Црну Гору не знамо, јер о том немамо никаквих података. Оно што знамо то је да није извршен и да по њему није ништа предузимано. Французи су одустали од намере да у овом моменту поведу једну војничку експедицију у Црну Гору. Томе је вероватно много допринела и та околност што је Мармон ускоро био замењен у звању генералног гувернера.

*

У априлу 1811 био је наименован, замењујући Мармона, за генералног гувернера Илирских провинција генерал Бертранд [1]) Овом променом није пропала мисао о француском нападу на Црну Гору; генерал Бертранд је сада њен носилац. Он обраћа велику пажњу Котору и целој провинцији; он живо прати везе између Црногораца, владике Петра I и становништва Боке Которске, оног православног у првом реду. Он хоће да заинтересује Наполеона за ситуацију у овом крају. У једном писму од 13 јула 1811 Наполеону каже Бертранд: „Ситуација у овој провинцији захтева пажњу Вашег Величанства“! А мало даље у вези с Црном Гором: „Ако је Ваше Величанство остало при намери коју је објавило да ове јесени нападне Црну Гору ја бих имао част да му упутим неколико запажања о овом предмету“.[2]) Уз писмо упутио је генерал Бертранд и рапорт о Котору. Он се задржава прво на мотиве који захтевају да се на њ обрати пажња. Он нарочито подвлачи оне чињенице које отежавају положај Француза у овој провинцији. Он истиче да је највећи део становништва православне вере, да црногорски владика има над њима врло велики утицај и да их држи стално у покрету; да се докопао више манастира; да издаје наредбе свештеницима; да узима младиће из породица које су непријатељски расположене према Французима; да сазива претставнике Жупе. Он указује на опасност од Црногораца у вези с руском акцијом у Србији и Црној Гори. „Ако дође до рата, каже Бертранд, не сумњам да Црногорци неће упасти у Которску област, чије делове су одавно заузели“. — Затим Бертранд прелази на савремено стање провинције. Он каже да је најпокорнија област Херцег Нови; становништво поред обале је најбогатије и најпокорније, становништво брда које је најближе Црној Гори највише се противи Французима, и то с тога што зависе од Црногораца. Извесни делови, поглавито села изнад Ораовца, радо би се повратили у покорност кад се не би бојали Црногораца и када би видели да Французи имају средства да одбију њихове упаде. Тиват, одвојен од Црногораца Котором и утврђењем Тројицом, је покоран. Луштица је мирна од лекције која је била дата селу Кртолима у првој буни. Жупа, коју чине четири кнежине: Тујковићи, Лазаревићи, Љубановићи и Бојковићи, а која се налази између Котора и Будве, одавно је

[1]) Chuquet, Ordres et apostilles de Napoléon. P., 1911, II, 507.
[2]) Archives du ministère de la Guerre. Armée de Dalmatie.

побуњена и одана владици црногорском; тако исто области Мајине и Брајићи. Област Паштровића, за коју кажу да је данас побуњена, била је од почетка врло одана Французима; то су они који су помогли опседнутој Будви од стране Црногораца; њих је лако повратити. Овом незадовољству становништва Боке Которске, Бертранд врло тачно налази узрок и у економским променама које су настале доласком француских трупа у ову област и у економским захтевима француске управе. „Француска влада, каже он, није вољена у овој провинцији, јер је она, за време мира, натурила непознате обавезе њеним становницима, и што их је од рата стагнација трговине упропастила“. — На трећем месту говори Бертранд о православном свештенству. У ствари то је једна оштра оптужба владике Петра I. Ево како он почиње тај део свога рапорта. „Творац неслоге у овој провинцији је неоспорно црногорски владика; он сазива кад хоће претставнике Жупе и православних општина, сазнаје о свему што се дешава у провинцији; даје своју реч о свему, и ако има момената покорности влади то је зато што је он то дозволио; он рукополаже свештенике у породицама које су непријатељски расположене према Французима; објављује скору промену владе, и нуди помоћ свима онима који, гоњени због својих злочина, бијаху приморани да напусте земљу; он се дочепао више манастира и располаже једним делом прихода; православни свештеници, у главном незналице, потпуно су му одани“. Због непријатељског држања Црногораца и тако великог утицаја црногорског владике у Боци Которској, генерал Бертранд предлаже, у истом рапорту, мере које би требало предузети за сузбијање његовог утицаја. Он сматра да треба довести у Боку Которску оног православног епископа, који је, због своје привржености Француској, био прогоњен и ухапшен за време последњег рата у тамницама угарским, а коме је Наполеон за његову оданост дао епископију. За тај свој предлог Бертранд наводи више разлога. Он каже да у Далмацији нема више од 40.000 православних, да су растурени, без утицаја, без важности, у покорности и апсолутној зависности; да православни епископ у Шибенику није добро постављен: манастир у коме станује захтева оправке и намештај, који епископ не може набавити у неугодном положају у коме се налази; затим, да манастир нема прихода, да му плата није исплаћена, да је без утицаја, у невољи и претрпан дуговима. Бертранд даље сматра да би било паметно преместити овога епископа у Боку Которску, поставити га у манастир херцег-новски, где би био добро смештен и где се налази један велики део потребног намештаја, „који би могао бити украден од калуђера, ако се о њему не би водило рачуна“; да је овај манастир на добром месту, добро саграђен и да има лепе приходе; да се сада у њему налази један стари архимандрит; да је генерални викар незадовољан и неспособан да буде користан, чак када би био добронамеран; да је, пошто није примио плату, напустио дужност под изговором да би умро од глади. Сем тога, Бертранд налази да је потребно дати епископу да плати своје дугове пре него остави Далмацију, нешто новаца за пут и трошкове за прво удомљење, исто

тако да би било добро да калуђери и свештеници знају да је добро награђен и да им може помоћи. — Бертрандов предлог и сва његова аргументација своди се на једно. Он је веровао да ће нови епископ, једнак у духовној власти, у приходима, окружен пажњом и заштитом француске владе бити „сасвим способан да држи у равнотежи утицај владике црногорског“.

После два дана, 15 јула 1811, писао је из Трианона Наполеон генералу Бертранду, интересујући се за гарнизоне у јужној Далмацији и њихов размештај, највероватније због својих намера према Црној Гори. Изгледа да је подозревао на хрватске батаљоне. Он каже Бертранду да би било „паметно да дубровачки гарнизон не буде састављен само од Хрвата, тамо треба поставити Французе и Италијане. Ви ћете ми јавити о положају италијанског батаљона који је у Дубровнику“. Затим Наполеон прелази на Црну Гору. „Раније или доцније ја желим да сломим утицај владике црногорског. Са 6000 Хрвата и 2 француска батаљона, што чини 7 до 8000 људи, да ли ћете ви имати довољно снаге да победите овај народ? Какве ћете планове усвојити и које је доба најзгодније за извођење ове експедиције?“ На крају Наполеон каже: „Ја претпостављам да сте успоставили везе са босанским пашом и вашим суседима“.[1]) Ове мисли саопштио је Наполеон Бертранду пре него је примио његово писмо и рапорт од 13 јула. На то писмо и рапорт Наполеон је одговорио писмом од 21 јула (1811) из Трианона. Он потврђује генералу Бертранду пријем писма и тражи од њега пројекте за смањивање пореза у Боци Которској. У питању Црне Горе Наполеонов одговор није категоричан. Он дословно каже ово: „Ја сам вам јавио да је могуће да у месецу септембру наредим експедицију против Црне Горе; али имате ли ви потребне снаге за то?“[2]).

*

У августу 1811 Наполеон се са својим министрима бавио израдом плана за војничку и дипломатску борбу. Тај план средином августа био је израђен. Он је у првоме реду био уперен против Руса, против којих ће он наоружати „Европу, људе и кнежеве“. „То бејаше, каже Буржоа, једно сасвим ново решење источног питања, један општи устанак Запада против ове азиатске силе“[3]).

Извођењу овога плана Наполеон је обратио целу пажњу; али, при свем том, мисао о нападу на Црну Гору није била напуштена. Она је интересовала француске војне заповеднике и крајем 1811 године. Из децембра месеца ове године имамо један нов план о експедицији у Црну Гору; дакле, други француски план из 1811. И овај план о нападу на Црну Гору помиње Пизани[4]), а по њему Бое[5]) и Ђорђевић[6]), иако Ђорђевић не цитира одакле га је узео.

[1]) Corr. de Napoléon I-er, XXII, 331 (N-o 17923).
[2]) Léonce de Brotonne, Derniers lettres inédites de Napoléon I-er Paris, 1903, II, N-o 1483.
[3]) Bourgeois, Manuel historique, II, 482.
[4]) La Dalmatie. P., 1893, 403.
[5]) Op. c. 71.
[6]) Op. c. 315.

Што се тиче његове употребе и интерпретације имамо и овде сличну
појаву као и у случају првог: сличну слободу, слична уопштавања.
Пизани га, а по њему остали, стављa у 1812 годину; сасвим нео-
правдано, јер Бертрандов нацрт и оба прилога о распореду трупа
и преносу артиљерије и животних намирница су од 12 децембра
1811. Очевидно да је експедиција тешко могла бити изведена до
краја децембра 1811, јер то није ни по времену моменат за изво-
ђење експедиције, нарочито експедиције у области о којој је реч.
Али зато ипак она по свему, и по идеји, и по плану, и по осталим
документима, припада 1811 години, тим пре што се нигде не каже
да је план израђен за експедицију која би се имала извести у
1812 години.

Природно, да између ова два плана има извесних анологија, јер
се ради о једном и истом питању. Али има и разилажења у пита-
њима, друкчијег схватања и друкчијег гледања на многе ствари. То
ће се видети и из нашег излагања. Генерал Бертранд се у овом
новом плану осврће на мишљења генерала Мармона и генерала
Делзона. Мармон је мислио да за експедицију треба 14 батаљона од
којих 8 француских; генерал Делзон сматрао је да не би било паметно
предузимати експедицију без најмање 6000 Француза и 6000 Хрвата
и осталих. Бертранд такође узима у обзир нарочито теренске по-
тешкоће и недостатак путева. Он каже да има свега један „отворен
пут и неколико путања којима једва мазге могу да иду“; оне су
означене на карти: две полазе од Котора и утврђења Тројице ка
Врби, а трећа од Будве на Стањевиће. „То су путање, наставља
Бертранд, на којима један мали број људи може задржати једну
армију“. Због тога он предвиђа полазак једног одељења француске
војске од Дубровника и Херцег Новог преко планинских врхова,
преко Кривошија ка Заљути. Он сматра да ове трупе кад стигну на
плато Црногорци неће моћи задржати. Само овај пут је за њега био
непознат; требало га је испитати. Он би дао директну везу с Ду-
бровником, а да се не прелази заливом лађама. Тим путем би пошла
једна колона; друга колона би пошла од Котора у правцу Врбе, а
трећа од Будве према Стањевићима. У овој експедицији Бокеље би
могли згодно употребити за заузимање пролаза и планинских гре-
бена, као браниоце и чуваре саобраћаја. Бертранд верује да, када
француска војска заузме црногорски плато, Црногорци неће поку-
шати ништа; да ће се ограничити на одбрану својих гудура, да ће
водити рат узнемиривања и ометати саобраћај; ако буде озбиљног
ангажовања оно ће вероватно допринети да се експедиција брзо
сврши. Предвиђено је у плану заузеће Цетиња, начин на који ће се
одржати власт у Црној Гори и веза између заузетих земаља и Ко-
тора. У том циљу требало је владичину кућу на Цетињу тако уре-
дити да служи као једно мало утврђење; у близини Врбе, на планин-
ском отвору, једну кулу која ће осигурати плато. Затим би се
вероватно нашло неколико споредних позиција на гребенским врхо-
вима где би се могло лево и десно поставити која кула, која би
служила за осигурање саобраћаја с Котором, јер тим путем треба

снабдевати војску у Црној Гори. Котор је природно место депоа животних намирница и ратне муниције. Кад експедиција буде завршена биће потребно да се задржи, за извесно време, једно оделење војске од 3 до 4000 људи у Црној Гори за разбијање група и осигурање саобраћаја.

За извођење ове експедиције Бертранд није имао довољно војске у „Илирији“. Он је имао на расположењу 3000 војника у три француске регименте и 1500 људи за гарнизоне, болнице и небораца. Четврта, италијанска регимента могла би да да 600 људи. Свему томе требало би спојити, налази Бертранд, бар једну фринцуску регименту од 3000 људи, коју би довели из Италије. — Хрватски батаљони били су овако распоређени: 4 батаљона су била у француској, 3 или 4 била су потребна за гарнизоне и саобраћај до Херцег Новог. На расположење за ову експедицију остало би 4 или 5 хрватских батаљона. Претпостављало се да ће околности дозволити да се трупе из Хрватске потпуно повуку. „То је минимум војске, каже Бертранд, која се може употребити у овој експедицији, а генерал Делзон мисли да је не треба нипошто предузимати без бар 6000 сигурних војника; он је имао више експедиција у Боци Которској и он познаје добро земљу“. Француски гарнизони сведени су готово на неопходно, могли би се мало свести и хрватски; тако би се дакле имало пет батаљона на расположењу. Осим тога имали би: једну чету пионера, једну чету артиљерије, једну или две чете пандура. Требало је имати осам малих брдских топова, неколико тежих топова и хаубица. Врло је важно организовати пренос. Требало би, према приложеном нацрту, имати шест до седам стотина мазги, које ће, са својим вођама, стајати дневно 2 франка, што значу за месец дана расход од прилике 40.000 франака. Можда би конвенирало да се купи за артиљерију 50 до 100 мазги; оне би биле подељене по бригадама или би им дао за вође једну или две чете пандура. Поред тога врло је могуће да вође дезертирају и да их треба заменити са 2 или 300 војника. У року од 10 дана имали би 1,300.000 фишека и 300.000 дневних оброка животних намирница, независно од онога што сваки војник буде понео собом. На крају свога излагања Бертранд се још један пут осврће на теренске тешкоће у вези с експедицијом. Он каже, да генерал Делзон мисли да војнике треба врло мало оптеретити, да би чак требало желети да за прелазак ових планина, немају ни торбе; врло је тешко успузати се уз ове стене чак не носећи ништа. А за себе каже: „Не верујем да сам икада видео стазе које су ми изгледале тако тешко приступачне“[1]).

Уз овај план додана је карта и два прилога у којима је детаљно израђен распоред француских трупа у Далмацији у вези с експедицијом и предвиђено наоружање, као и пренос артиљерије и животних намирница. Из првог прилога се види да је у илирским провинцијама било у тај мах свега 13.690 француских војника и да је од тога

[1]) Archives du ministère de la Guerre. Armée de Dalmatie — Expédition du Montenero. Trieste, le 12 decembre 1811.

било на расположење за борбу 7.700 француских, италијанских и хрватских војника. У другом прилогу израђен је предрачун о снабдевању војске артиљеријом, муницијом и животним потребама.

И по плану експедиције и по прилозима које смо споменули види се да је генерал Бертранд врло озбиљно схватио ово питање. Он даје други утисак него Мармон. Његов план је далеко трезвеније и далеко савесније и пажљивије израђен. Он је проучио све околности које се морају узети у обзир. На првом месту проучио је расположење становништва Боке Которске према Французима, затим њихове везе с Црногорцима, утицај владике црногорског на свештенство и становништво у Боци, као и утицај Црногораца на суседне области. У неку руку психичке, етничке, верске и политичке односе Бокеља и Црногораца. И свим тим није био задовољан, све то није било у француску корист. Сем тога, узео је у обзир и теренске потешкоће, које би имала француска војска да савлада при једном таквом нападу, и срећан положај Црногораца с те стране. Он не рачуна много ни на поузданост хрватских батаљона које би морао употребити. Једном речи Французи у овај мах нису били у срећном положају за извођење својих намера према Црној Гори. Поред свега осталог Французи су подозревали и на Русе, и рад њихових агената у Боци и Црној Гори. Поводом тога и писао је Бертранд министру иностраних дела. „Ја сам нашао у Котору, каже он, два руска официра, који су тамо већ четири године под изговором да плаћају дугове које је учинила у овој области руска сувоземна и поморска војска; то је само привидан узрок“. Руски официр (онај старији) правдао је своје задржавање у Боци. Он је говорио да не може због рата да добије новац из Трста. А кад му је Бертранд понудио да уплати свој новац код исплатиоца у Трсту и да му га он добави у Котор без опасности и бесплатно, руски официр је одговорио, да му за то треба наређење његове владе. Бертранд је онда завршио разговор с руским официром постављајући му услов да, ако за месец дана не прими новац, послаће га да га чека у Трсту. За овог руског официра, каже даље Бертранд, да одржава везе с православним становништвом и да ће његов дугогодишњи боравак у овој области имати рђавих последица за мир и за послушност Његовом Величанству. Те везе руских агената у Боци и Црној Гори морале су бити врло неугодне Французима, тим пре што су они били чврсто уверени да је руски утицај овде свемоћан. „Ја ни најмање не сумњам, каже Бертранд, да, ако дође до рата с Русијом, неће ускоро бити неки руски официр у Црној Гори. Владика је у уобичајеним односима с њима; Котор ће бити нападнут и један део православног становништва припојиће им се“[1].

Све поменуте околности и сви поменути обзири нису остали без последица. Руско-француски односи у тај мах натерали су Французе да их још озбиљније схвате. И Наполеон који је у току 1811 године проучавао прилике према Црној Гори и имао намеру да је нападне променио је крајем исте године своје држање. План да се Црногорци нападну у Црној Гори био је дефинитивно напуштен.

[1]) Гавриловић, Исписи из париских архива, бр. 618.

Повести једну експедицију, која није имала много изгледа на успех, изазвати заплете у Јужној Далмацији у моменту кад се требало понети са једним озбиљним непријатељем није било паметно. И ето због тога су и планови генералних гувернера у Илирским провинцијама за напад на Црну Гору остали у овој прилици планови и ништа више.

Петар И. Поповић

ВЛАДИКА ПЕТАР И КОНГРЕС У ВЕРОНИ

(АРХИВСКИ ПРИЛОГ)

Конгрес у Верони (1822) један је од многих и честих дипломатских конгреса и конференција Свете Алијанције. После бечког конгреса (1814—1815) дошао је конгрес у Ахену (1818), па министарски састанак у Карлсбаду (1819), затим конгрес у Тропави (1820), за њим убрзо конгрес у Љубљани (1821) и најпосле, опет убрзо, конгрес у Верони. Конгрес је трајао од средине окт. до средине дец. 1822. У њему су учествовали лично цареви руски и аустриски, поред осталих. Од министара и дипломата учествовали су Неселроде, Метерних, Велингтон, Шатобриан и други. Као и претходним конгресима и састанцима, циљ је и веронском конгресу био да „одржи мир у Европи“, у ствари да осуди и спречава сваки слободоумнији покрет, ма у којој се земљи он јавио. Овога пута шпанске ствари биле су на реду — општи либерални покрет и обарање реакционарног режима Фердинанда VII — и конгрес се бавио њима, на првом месту. Цар Александар био је јако против овог покрета; он је Шпанију називао леглом јакобинизма; он је отворено говорио да је дошао на конгрес да би повратио краљевску власт у Мадриду. Конгрес се доиста највише и поглавито занимао догађајима у Шпанији. Он се бавио још и стварима у Италији, — где је карбонарски покрета био сличан оном либералном у Шпанији, — и све у смислу контра-револуције, угушивања слободе, повраћања легитимне власти. Догађајима у Грчкој конгрес није посветио довољно пажње. Он је осуђивао грчки устанак (1821) и давао за право Турској; Цар Александар је изјавио да су Грци, који се буне против Турака, недостојни његове симпатије. Познато је како је прва устаничка влада у Грчкој послала у Верону свог нарочитог делегата Андрију Метаксу, али како овоме нису дали ни да дође до Вероне него га задржали у Анкони па после и отуд истерали; нота коју је он, у име Грчке, послао конгресу, сматрана је тамо као увредљива и скоро безобразна (impertinente). У вези с догађајима у Грчкој, конгрес је решавао и о стварима у Турској. Кнез Милош се интересовао за та решења, и тражио од Неселрода — са закашњењем додуше, тј. тек 6 фебруара 1823 — да га о њима обавести. Руски дипломат одговорио му је 6 марта и обавестио га, сумарно, о дипломатском ставу Русије према Порти; он му је препоручио у исто доба мир и тишину, и покорност према султану, ако жели да успе у својим плановима.

То је — врло укратко казано — све што знамо о конгресу у Верони уопште, и о његову односу према балканским земљама и Србији[1]). О каквом односу према Црној Гори нема, колико ја знам, никаква помена у литератури предмета. Ја сам, међутим, нашао нешто мало материјала о томе у бечком Државном Архиву, и хоћу то сад да саопштим[2]).

У новембру месецу 1822 владика Петар напише једну представку конгресу, „њиховим врло високим и узвишеним величанствима, савезним владарима, на конгресу у Верони". У њој он истиче услуге које је народ Црне Горе учинио државама савезника и тражи да оне, или једна од њих, „прими ови бједни народ под својим покровитељством". Цела представка гласи:

„Народ церногорски није нигда поштедио своје керви за послужит християнским держават кад су оне с Турцима ратовале а особљиво росијској империји и бившеј венецианској републики, такођер и у прошлу сојузническу војну против Французов. Он је ради тога у више путах од Тураках разорен био и свагда угњетеније терпио.

Ови народ, по својему несогласију, у вријеме мога у туђе стране путовања 1785 године, бјеше потпануо под совершену власт Кара Махмута, скадарскога паше, но при помошти божијеј мојими трудами опет приведен у согласије, и не само он, него и бердски житељи, а именом Бјелопавлићи, Пипери, Пјешивци, Ровчани и Морачани, од турскога ига ослобођени, који и у напредак не би пожалили, по својеј возможности, послужити својом керљу поменутим државама.

„Срећа дакле моја, при старости љет мојих, и народа под началство мојим состојаштега, јединствено состојит у благопризнаније високославних сојузних дворов, у којијех кољенопреклоно со слезами просим што би благовољено било једној држави[3]) примит ови бједни народ под својим покровитељством, да би и у овим горам с уредним правитељством возсјало јевропејскоје просвештеније и милост јевропејских государеј, да он не останет у мраку невјежества, и да не будет свагда гоњен и утесњен од варвар, у вријеме кад јединомислије сушествује међу високославне дворове и кад су они учинили и раде

[1]) Наши су се, међутим, јамачно интересовали за конгрес. Они су и долазили у Верону док је конгрес трајао. Л. Мушицки пише Г. Герчићу 16 февр. 1824: „Цар је Рајачићу у *Верони* обећао епископат далматински" *(Д. Руварац,* Архив карловачке митрополије III, 1913, 345).

[2]) Staatskanzlei, Provinzen, Dalmatien, fasc. 7. Н-о 2046 р. писмо гувернера Далмације Фелдмаршала Томишића Метерниху, 21 новембра 1822; прилози писму: 1) представка владике Петра Конгресу, без датума и потписа, на српском, латиницом, и то примитивном, према талијанском правопису (н. пр. *cad* м. кад, *posluxit, putovagne,* и т. д.); 2) талијански превод ове представке. Н-о 2160 р.: писмо истога истом, 4 дец. 1822; прилог: представка владичина у француском преводу датована: Цетиње 28 нов. 1822 и с потписом владичиним. Овај француски превод нешто је дужи од српског оригинала; стварно нема ништа више него у оригиналу него је само шира парафраза. — Радећи 1922 и 1923 у Државном Архиву у Бечу, ја сам само укратко забележио садржину ових докумената; спремајући овај чланак, ја сам замолио Г. Г. А. Ивића и Васиља Поповића за препис докумената, што су они врло љубазно учинили.

[3]) У француском преводу: „du' elles (les puissances alliées) daignent nous recevoir, comme province, sous leur immégiate protection".

учинити све народе во Христа Бога вјерујуште срећне и благополучне изливајући своју штедроту[1]) и человјекољубије даже и на бешчислене противнике и непријатеље креста господња који к њима приступају и прибјежишта просе".[2])

Представка је састављеиа вешто; нигде нема ничега што би се противило мирољубивим и легитистичним идејама конгреса; све је само молба и жеља за миром и цивилизацијом. Ако и има једно место против Француза, оно је у ствари против Наполеона који, као што се зна, није био ни мало у вољи ни Русији и Аустрији и савезничким државама уопште, ни тадањем режиму у Француској. Конгрес дакле не би могао ову представку сматрати као „импертинентну", како је био случај с Метаксином.

Само, ми не знамо да ли је представка владичина дошла до конгреса.[3]) Фелдмаршал Томашић, који је дошао до текста њеног поверљивим путем преко которског начелника, пише Метерниху (Задар, 25 нов. 1822), шаљући му ову представку, како он може да учини доста (ако и не може све) да она и не дође пред конгрес. Ако је — излаже он у том писму — владика пошље преко нарочитог делегата у Верону, он ће (Томашић) задржавати да том делегату дâ пасош све док не добије инструкције од Метерниха шта по тој ствари има да ради. Ако је владика пошље поштом, Томашић ће је послати Метерниху а не конгресу. Ако је, међутим, владика пошље преко руског конзула у Дубровнику, Томашић неће имати начина да је задржи, јер неће смети да изазове сукоб с консулом нити да овога компромитује.

Одговора Метирникова нема. *Павле Поповић*

ЈЕДНА ПОТЕРНИЦА ИЗ ДОБА ВЛАДИКЕ ПЕТРА I ПЕТРОВИЋА-ЊЕГОША

Аустриски обрлајтнат Јован Таборовић домогне се из благајне [illegible] болнице једне своте од 15000 форината и почетком 1810 године побегне са тим новцем. Он је служио у инфантериској регименти барона Ројски-а, која је некада имала седиште у Трсту, а кад је Трст са околним пределима припао Француској, премештена је та регимента у Кремзир у Моравску. Сви знаци говоре да је Таборовић са ерарским новцем побегао у правцу према југу те војне власти расписаше потерницу за њим. Загребачка Генерална Команда се обрати и на аустриског конзула Јосифа Митесера у Травнику и извести га, да је Таборовић према неким вестима побегао у Турску с намером, да пређе у Ц. Гору те да га у том правцу треба тражити.

[1]) Svoj stedroti.

[2]) Француски превод почиње са: „A leurs tres hautes et tres augustes Majestés, les souveranis alliésau Congrès de Vérone", а завршава са: „Cettigné, le 28 novembre 1822, le trés humble et trés obéissant serviteur evêqu du Montenegro, Pietro Petrovich". Овога нема у српском оригиналу.

[3]) О томе би јамачно било трага у архиву конгреса или евентуалним публикацијама његових протокола, у што ми, наравно, у овој прилици нисмо могли [illegible].

У то доба је Травник био седиште босанског пашалука. Митесер посети босанског везира Ибрахим-Халеми-пашу, прикаже ми целу аферу и замоли га, да преко потчињених власти даде тог официра -- дефраутанта ухватити и спровести аустриским пограничним властима. Ибрахим-паша изда одмах у овом смислу налоге никшићком и требињском капетану, али је уједно саветовао Митесеру, да напише владици црногорском једно писмо, које ће пашин тефтердар поткрепити и један турски скоротеча однети у Црну Гору.

Митесер напише 17 фебруара 1810 писмо владици Петру и опише, како је Таборовић извршио проневеру државног новца и са проневереним новцем се упутио, како му то из Загреба јављају, у Црну Гору. Моли владику, ако се Таборовић у истину тамо налази, да га даде ухапсити и предати турским властима, које ће га изручити Аустрији. Таборовић је родом из Срема, има око 30 година, омален, мршав, округлог црномањастог лица, смеђе, кратко ошишане косе, црних очију и обрва, оштрог и мрачног погледа и малог затубастог носа. Говори српски, немачки, талијански и нешто француски. Говор му је спор, а и кретање му је споро и флегматично. Одевен је по немачком начину.

Ништа тако речито не говори за једноставност црногорских прилика и за узвишено поштење владике Петра I као његов одговор на ово Митесерово писмо. Одговор владичин гласи:

„Высокоблагородни господинь цєсаро кралевски обєрстълайтнантъ и конзулъ Митезеръ.

У Церну Гору на Цетиню марта $\frac{10}{20}$ 1810

Приміо самъ Вашє почтєнно писмо 20 числа минувшєга февруари писано, у коєму пишєтє, да се истинито кодъ мєнє наоди Иоаннъ Таборичъ австрійскій имераторски-кралвѣвскй обєрлайтнантъ, кoi є покрао пєтнєстъ хиладахъ фл. що є изъ цєсарскє хазне на болестникє одърєђєно было. Тога ради за извадитъ васъ изъ таквога мнѣниia, да га можєтє на другєе стране тражити, спрєшно одговарамъ, осигураюћи васъ моимъ архіерєіскимъ словомъ одъ поштєна, не само що рєчени Таборичъ нигдеѣ у нашєму вилаєту ніє доходіо, него и сувишє тога увѣрєни бьити можєтє, да я таквога нє вѣрна чоєка ни по кой начинъ у мєй єпархій, а камо ли у моєму дому не быхъ тєрпиio. Вь прочемъ есамъ Вашъ доброжєлатєлъ и слуга Петръ Петровичъ, митрополиъ черногорски и ордєна свяатаго и вєликаго кнєза Алєксандра Нєвскаго кавалєръ“.

Добивши одговор владике Петра I саопштио је Митесер загребачкој Генерилној Команди, да се према овоме Таборовић не налази ни у Турској ни Црној Гори, него га треба тражити у Наполеоновим илирским пределима. Владичино писмо са опширним извештајем пошље Митесер 29 априла 1810 у Беч грофу Метернику те се ови списи данас налазе у Државном Архиву у Бечу, у збирци докумената Consulate Travnik Fasc. 41.

Д-р Алекса Ивић

ЈОСО КРМПОТИЋ И ЦРНА ГОРА 1788

Међу епизодама из почетка владања владике Петра I истиче се нарочито аустријско војно изасланство у Ц. Гору, у вријеме руско-аустро-турскога рата 1788., а којему је на челу стајао Хрват *Филип Вукасовић*, тада још млад капетан граничарске личке регименте.

О тој је занимљивој епизоди доста добро писано, први пута што ја знам, у аустријском војном часопису (Österr. Militärzeitschrift Wien 1828, Heft 5, 6,) и то на основу сувремених извјештаја у архиву некадашњега војнога министарства бечкога. Много су слабији прикази ове епизоде старијих црногорских хисторика *Симе Милутиновића*, (1835), *Милорада Медаковића* (1850) и *Димитрија Милаковића* (1856), а сва им је вриједност у гдјекојем акту или писму из цетињскога архива, што су их имали прилике, да уметну у своје књиге. Нешто су бољи прикази код *Ђорђа Поповића* (1896) и *Лазе Поповића* (1897), но данас је без сумње најбоље оно, што је о томе писао *Владан Ђорђевић* у књизи „Црна Гора и Аустрија у XVIII веку. Београд 1912“, којој припадају и „Исписи из бечких државних архива. Документи за дело „Црна Гора и Аустрија“. Београд 1913“. Нешто је мало хисторијске грађе, а која је у вези с поменутом епизодом, из руских државних архива саопштио *Марко Драговић* у „Гласнику срп. учен друштва“ кн. 72 (Београд 1891).

Међутим и у загребачком државном архиву чува се лијеп материјал о тој епизоди, а састоји се од службених докумената и извадака приватних писама (свега око 120 комада) писаних Филипу Вукасовићу понајвише за вријеме бављења његова у Црној Гори, а онда и од тачно вођених рачуна Вукасовићевић о потрошку сваке паре за вријеме црногорске експедиције. Тај су заиста драгоцјени материјал, који још нико није искористио хисторијски, а који знатно допуњује Ђорђевићеву грађу, штампом издали *Laszowski* и *Deželić* у „Вјеснику хрв. слав. далм. земаљскога архива“ Књ. XIX, 187—259, Загреб 1917 под натписом: „Прилози к ратној повијести Хрвата. Вукасовићева војна у Црној Гори и његов добровољачки збор 1788—1790“. Дабоме то још није све. У архиву некадашњега војнога министарства у Бечу има још велико мноштво неиздана и неупотребљена материјала, а нешто има чак и међу рукописима мађарскога народнога музеја у Будимпешти (хартије гувернадура Јована Радоњића). Не може да буде сумње, да се добра и важна материјала мора наћи и у државном архиву у Венецији (извјештаји из Котора и остале Боке -- „Albania Venata“), па у државном архиву на Цетињу (свакако најмање), а најзад можда и у Цариграду.

Али из времена непосредно послије Вукасовићеве експедиције има још један штампан спис *Јосипа Крмпотића* у форми пригодне пјесме: „Пјесма Црногорцем испјевана и војводи Филипу од Вукасовић припјевана. У Бечу код Јосипа Хрaшћанског 1789“. То је веома ријетка књижица од 16 страница, а има је само библиотека Југославенске академије у Загребу (из Кукуљевићева фонда). Да ли је још гдјегод има по нашим библиотекама, не знам; али сумњам. Та-

кове се наиме танке пригодне књижице, дабоме неповезане, лако изгубе и брзо пропадају. Зато је добро учинио покојни професор *Вјекослав Новотни*, кад ју је — према загребачком академичком егземплару — прештампао у „Првом извјешћу об обосполном кр. реалном гимназију и малој реалци у Бјеловару концем школске године 1876/7. Бјеловар 1877“, стр. 25—33. Најпослије и то је „Прво извјешће“ бјеловарско данас већ библиографска ријеткост; једва да се сачувало по гдјекојим нашим гимназијским и другим библиотекама више од десетак комада.

Како је познато, Јосо Крмпотић био је католички војни свећеник (Feldkaplan) у чети капетана Филипа Вукасовића, па је и сам лично учествовао у црногорској експедицији. Живио је у другој половини XVIII. ст. — између 1750 и 1800 — а родом је био Личанин из сеоца Барлете недалеко од Госпића. И Вукасовић је био Личанин католик (1755—1809), па и она чета, која је с њиме дошла у Црну Гору, око 400 момака, била је састављена од самих Граничара: по 200 њих из личке, а 200 из оточке регименте. Дакле све су то били наши Срби и Хрвати Граничари. Међутим Крмпотић се видно истиче у Вукасовићевој експедицији. Не само што је био десна рука Вукасовићева као његов лични секретар, него је Крмпотић и написао опширан и детаљан извјештај о читавој експедицији у име Вукасовићево за *бечки двор*, и то непосредно послије повратка из Ц. Горе, у Бечу, датиран 14 нов. 1788. Тај је извјештај сада штампан у збирци Владана Ђорђевића („Исписи“ стр. 147—195) и један је од главних *синтетичних* извора Вукасовићева војног изасланства у Црну Гору 1788. Зна се, да је та експедиција свршила веома трањаво и без правога резултата; тек је Црну Гору заплела у ратовање са сусједним скадарским Махмут-пашом Бушатлијом. Зна се и то, да су се тада Црногорци поцијепали у двије групе: једну мању, с гувернадуром Јованом Радоњићем на челу, која је била за протекторат бечкога двора и чак му се нудила као „превјерни подложници“, док је друга већа, под водством владике Петра I, била за руски протекторат, иако их је руски двор брзо напустио и потпуно препустио аустријском. И баш због тога трвења међу Црногорцима, Вукасовићева експедиција свршила је — како већ рекох — врло трањаво и без резултата.

Све је то дабоме веома добро знао и Јосо Крмпотић. Па ипак у његовој пјесми — испјеваној очито по узору народних јуначких пјесама и фра Андрије Качића — ствар се приказује као велик успјех Вукасовићев и Бечу вјерне црногорске групе, док се о противницима, о владици Петру I и његовим приврженицима, не говори баш ни ријеч. Онај ко би упоредио Крмпотићев извјештај бечкому двору од 14 нов. 1788 с овом пјесмом, која је скоро потом у истом Бечу штампана[1]), једва може да вјерује, да је једно и друго рад

[1]) На наслову Вукасовић још је увијек само „од“, то јест обични племић („von“). Но он је царским дипломом од 10 дец. 1788., изданом у Бечу, уздигнут на *баруна*. Из тога треба закључити, да је Крмпотић спјевао своју пјесму још преткрај 1788. год. и да је изишла штампом одмах у почетку 1789., ако не још крајем 1788.

једнога истога човјека. Шта ћемо — поезија и проза! Док се у извјештају Црногорци у главном цртају као вјероломни пљачкаши, халапљиви само за парама, и вазда спремни пролити ма чију било крв, дотле се они у пјесми уздижу високо, као вјерни подложници бечкога ћесара. На глас наиме, да им долази Филип Вукасовић, а то им јавља „вила из високе планине“, Црногорци, одушевљени, одмах се хватају оружја.

„Па штогода мушко бише
И оружје носит може,
Од радости комај дише,
Пали пушке, трза ноже,
Филипу се наклањаше,
Тврду вјеру ухватише.
Под запов'јед његву сташе,
Дуге зборе учинише,
Он им царску књигу чита
И потанко све разлаже.
Црногорце редом пита,
Што ко мисли, нека каже.
Сви дадоше одговора,
Сви на мачу присегоше,
Сви примише царског дара,
Сви се цару подложише,
Пак у купу закликнуше:
„Живи, живи римски царе,
Слободе нам врати наше,
Буд нам вјечни господаре“.

Али много је занимљивија Крмпотићева пјесма с *националне* стране. Знамо, да је био Личанин католик, дакле Хрват. Па ипак он назива и Црногорце и своје земљаке, који су с Вукасовићем дошли у Црну Гору, Србима. Ето, већ први глас, којим вила јавља долазак Вукасовићев,

„Разбуђује Србе изненада
По свој Зети ћа до Скадра града“.

Потом им вила каже, да је сврха ове Вукасовићеве војне и његове војске,

„Да сакупе младе Црногорце
До Никшића и до Подгорице,
Да на Турке удру са све стране,
Да освоје српске покрајине,
Да разбију од градова врата,
Гдје но дости Немањића злата,
Да преотму дворе Немањића,
Којино су у Отмановића,
Да поврате славу гласовиту
Немањића роду племениту,
Да добију златно перно крило,
Које прије Деспотово било
Да разоре претавне тавнице,
Гдјено тужно српско вене лице,
Да крв српску освете румену,
По бедемих српских проливену,
Да заплијене Зету земљу равну,
Деспотову државу одавну,
Да одрену турке б'јеле овце,
Дв уграбе Немањића новце,

Да поробе Турке невјернике,
Да доведу коње поводнике,
Да попале мечит и мунаре,
Да подигну цркве и олтаре,
Да сатару 'холу вјеру турску,
Да рашире свету христ'јанску,
Да изваде из ропства дјевојке,
И њихове развеселе мајке,
Да поврате Српкиње љубовце,
Да утише јадне удовице".

За војску Вукасовићеву пак каже Крмпотић:

„Остали су рода витешкога,
Прави Срби, право славе Бога,
Ет' играју коње огњевите,
Оштрим мачем турској гизди прите".

Послије тога вила сјећа Црногорце старе народне славе. Крмпотић пјева овако:

„Погледајте старе витезове,
Пуне снага бане и кнезове!
Није л' витез Милош Кобилићу
И делија Бајазетовићу?
Не пјева л' се од Црнојевића
И од млада Стјепе Косарића?
Гласовита бана Зриновића
И свијетла Франкопановића
Слави Лика, слави Славонија,
Слави Босна, слави Далмација.
Од Деспота и од Реље, мала
Од Новака и Грујице хвала,
Не цвате ли у румену цв'јету
Дан данашњи по славанском св'јету?
Није л' Србљин Краљевићу Марко,
Од ког' српски знаде пјеват свако?
Није л' било славна од кољена
Силно царство Немањић Стјепана?
Не слави ли славна Србљин цара
Од својега народа Лазара?
Исти Јурје Кастриотић бише
Србљин, како отац Качић пише.
Друге краље, друге војеводе,
Кој' од славна рода происходе,
Да вам пјевам три године дана
И без јела и без слатка сана,
Од сврхе би још далеко била,
Доклен би их редом испјевала.
Дви хиљаде јур имаде љета,
Откад Србљин славом пуни св'јета.
Кад гледамо посвуда јунаке,
Порођене од славонске мајке,
Ил Хрвате или Далматинце,
Ил Славонце или Бошњанине,
Херцеговце, Бугаре, Пемаке,
Силне Русе, витешке Пољаке:
Сви су ови од славна кољена,
Сви храбрени нашега времена!
Видит ћете, кад од Лике равне
Нова чета изненада бане,
Да лошији нису витезови,

Нег' су били стари соколови.
Инди, ко је од рода српскога,
Нек извади бритка мача свога!
Нек загрће до лаката руке,
Нек удара витешки на Турке,
Нек зазвони нова по св'јету
Српска слава у пролитну цв'јету!
Нек познаду турске харамије
Љуте српске сједоглаве змије.
Нек од страха у градових вену,
Нека Србом господит пристану.
Нек наплате одавне кривине,
Које Србу чине брез измине.
Нека бјеже преко сињег мора
И прек српских бреговитих гора".

Како видимо, тај Јосо Крмпотић, „Feldkaplan", граничарски, имао је веома топло народно срце и јаке осјећаје за Славенство, које он очито идентификује са Српством, давно прије Шафарикова објашњења Прокопијевих „Спора".

Јосо Крмпотић заиста не би смио да буде заборављен, кад се једном буде писала хисторија идеје нашега народнога уједињења.

Фердо Шишић

ПРОТОКОЛИ КРШТЕНИХ У ЦРНОЈ ГОРИ

ЗА ВРЕМЕ ВЛАДИКЕ ПЕТРА I

Када је г. уредник *Записа* имао љубазност да и мене почаствује позивом да му нешто напишем за број посвећен стогодишњици смрти владике црногорскога Петра I ставио ме је у тежак положај, јер ја о Петру I не знам ништа што већ није и другима познато. Изгледа да је и г. уредник био тога мишљења, па ми у писму саветује да разгледам по својим фијокама не бих ли што нашао. Да му не бих изашао из атара ја сам га послушао и — нисам нашао ништа друго сем једног малог документа из кога сам покушао да исцедим ово што следи.

Ја не знам да ли је ко обрадио питање о томе кад су у коме делу нашега народа заведени црквени протоколи у које су увођене крштене, венчане и умрле особе. Ако није, ја ћу овде саопштити неколика податка који су ми под руком, не бих ли потстакао и друге да учине сличне прилоге, како би се и ово питање расветлило.

Најстарије протоколе крштених имамо из 1718, умрлих из 1719 и венчаних из 1723 године. Сви су они „у једној књижици — тефтерићу", који је г. Димитрије Руварац нашао у Патријаршијској библиотеци у Сремским Карловцима. Ови су протоколи, како се из записа на њима види, припадали београдској цркви Св. Архангела Михаила и Гаврила. Према томе први наш црквени протокол, колико се зна, постао је у Београду, за време митрополита Мојсија Петровића.[1])

[1]) Д. Руварац: Архив за историју српске православне Карловачке митрополије, год. II (1912), стр. 193–196.

За Србе преко Саве и Дунава прописао је митрополит Вићентије Јовановић 1733 године да свака општина мора имати један протокол са четири одељка, у које ће се уписивати крштени, венчани, живи и умрли.[1]) Можда због тога што наредба митрополита Вићентија није свуда испуњавана, Павле Ненадовић, као владика горњо-карловачки, прописао је 24 јула 1845 године, заједно са клиром и са неким световњацима, за своју епархију исто што и митрополит Вићентије.[2])

У Дубровнику је за православне први завео „протоколе матрикуларне“ калуђер Стефан Новоселац, постриженик манастира Крупе, који је био дубровачки парох од 1811 до 1814 године.[3])

У Далмацији су црквени протоколи уведени наредбом од 16 1816 године.[4])

У Србији се црквени протоколи јављају тек после ослобођења под кнезом Милошем. Пишући 1852 год. о кретању становништва у Београду Владимир Јашић вели да су црквени протоколи заведени 1816 године, настојавањем његовог оца „који је у оно време секретар митрополије био“[5]) Може бити да су тада заведени црквени протоколи у Београду, али се у другим крајевима Србије јављају тек доцније. Д. Давидовић, 1833 године, у једној напомени испод родослова кнеза Милоша, вели да је годину његовог рођења ставио „одприлике“, јер „ у Србији ни онда (кад је кнез Милош рођен), ни до пре четири до пет година није било ни протокола крштених, ни венчаних из којих би се могло знати у који је дан и које године ко рођен.“[6]) Тако би излазило и по мојим резгледањима протокола у црквама у Србији.

У Херцеговини су први црквени протоколи из 1856 године. У једноме допису из Мостара од 26 марта 1856, налази се овај податак: „Честити и родољубиви архимандрит Ј. Памучина завео је у мостарској цркви године 1854 матрикуларне протоколе, то јест крешчајелних, венчајених и умирајушчих. Ови предварителни корак он је најпре учинио у православној цркви у свему турскому царству“[7]). У *Дневнику* Прокопије Чокорила тврди се то исто само мало друкчије, то јест да је 1 јануара 1854 године „при Господину Јосифу архијереју заведен протокол венчајених, крштајенних и умирајушчих.[8])

*

Кад су уведни црквени протоколи у Црној Гори није ми познато. Г. Ђорђе М. Поповић, пензионер секретар Удружења изводника у Београду; старином из Црне Горе; имао је љубазност

[1]) Б. Петровић: Из старе српске књижевности, Ср. Карловци 1913, стр. 34
[2]) М. Јакшић: О Арсенију Јовановићу Шакабенти, Карловци 1889, стр. 213
[3]) Г. Николајевић: Српско-далматински магазин за 1839, стр. 131
[4]) Н. Милаш: Православно црквено право, Београд 1926, стр. 449
[5]) Гласник Друштва Србске Словесности, књ. IV, стр. 253
[6]) Забавник за 1833 годину, стр. 13
[7]) Световид за 1856, бр. 26
[8]) В. Ћоровић: „Из дневника Прокопије Чокорила“, Сарајево 1913, стр. 24

уступити ми један документ из 1806 године, сачуван у његовој породици који је потврђен потписом и печатом владике Петра I, 9 априла 1827 године, из кога се види да је још 1806 године било у Црној Гори „протокула крешчајемих“. Тај документ гласи:

„Изводъ протокула крещаемыхъ сяатаго велико-мученика Георгея, церкви у село Стііенѣ, пиперском кнежини, на 1806-го года мясеца Июнія 19-го дне.

Крести и стимъ миромъ помазахъ священо-ерей Лазаръ Поповичъ Петра сына Николая Марковича и Стане от Иовановича, законите жене, и би васприемникъ на сяатой купѣли Костантин Петровичъ.

Въ Стиенѣ 1827-го года, Марта 10-го дне.

Сие свидѣтелство допущаемъ я низу подписатій државный парокъ на исканѣ Петра, сина Николая Марковича да му буде ваљати где би се приказао за моћи се вѣнчати, бывши слободан от бракосочетанія.

Садашњи државни парокъ своеручно подписују

Гаврило Поповичъ

№ 68
На Цетињѣ
9-го Априла 1827 (М.П.)

Во увѣренніе вышеписанаго сидѣтелства Митрополитъ Черногорски
Петръ Петровићъ
тверди печатомъ.

Документ је, као што се види, крштеница коју свештеник из Стијења, Гаврило Поповић издаје 10 марта 1827 године, на основу „протокула крешчаемих“, Петру, сину Николе Марковића, и којом тврди да је Петар крштен 19 јуна 1806 године. Да ли је оваквих протокола било у Црној Гори и за венчане и умрле, да ли их је било у читавој Црној Гори и кад су започели да се воде треба истражити. Можда ће ово моје саопштење из времена Петра I бити повод да се на ово питање баци више светлости.

Тих. Р. Ђорђевић

ВЛАДИКА ПЕТАР I У БОЦИ

Цетињска митрополија имала је јурисдикцију над Боком за вријеме владавине Млетачке републике. Кад је аристократски сенат републике пред Наполеоновом олујом абдицирао у корист демократског муниципијума, у њему се нашао за претсједника финансиског одбора конте Иван Бујовић, поријеклом из Пераста, учен човјек, писац по економско финансиској струци. Тако је био први у муниципијуму, и одмах се обратио владици Петру, који је тада имао јурисдикцију над Боком. У том писму назива га новим месијом, тражећи његово пријатељство (Ербирова Историја Далмације).

Кад је Доситије у Трсту чуо да је владика сашао у Боку, пише му, 1805 године, како би добро било „да у ком крају Србије“ по-

дигне вишу школу са малом штампаријом, имајући на ту сврху „бла-
гонадлежног јуношу“ Павла Соларића, који је у Млецима радио на
књижевном пољу. Идући у Грчку Доситије је грозничав свратио у
Боку, гдје се срио са игуманом манастира Св. Петке, који га је позвао
у манастир да учи дјецу. Проводећи ту јесен и зиму, игуман га је
више пута водио у манастир Стањевиће, гдје је становао стари вла-
дика Сава са помоћником владиком Василијем. Овај је Доситија на
Божић рукоположио за свештеника са младим архидјаконом Петром.
Наравно млади Доситије највише је општио са младим архидјаконом,
који је био васпитан у пећској патријаршији, гдје је био васпитан и
владика Василије.

Кад је Доситије писао владици Петру за вишу школу, одиста
је мислио на онај дивни алфитеатор изнад Будве, гдје је у зеленилу
зиму провео. Владика му је одговорио да причека. У том је букнуо
Карађорђев устанак, па је митрополит Стратимировић успио да До-
ситије пође у Србију, да тамо ради на просвјети.

А у Боку похиташе пионири Аустрије, против којих владика
није ништа могао. У Котору је био под именом руског консула Сан-
ковски, који је у ствари био први дипломат код владике, који стано-
ваше у манастиру Стањевићима, на по пута између Котора и Цетиња.
А на Крфу је био адмирал Сењавин са флотом, па су аустриски
пионири незрело оставили Боку.... Сењавин је био завладао тако
Јадранским Морем, да Французи из Италије нијесу имали никакве
везе са Французима у Далмацији. Сво приморје до Хвара дочекало
је било Русе као своје избавитеље. А Пољица у Загорју била су
устала против Француза.

Наполеон је намјеравао да подигне краљевину Илирију, као ону
у Италији. Али ту су биле старе независне државице: Дубровник и
Црна Гора. Французи су дошли у Дубровник на превару; а Црна Гора
неће се више тако звати него *Црвена Гора,* у својој крви огрезнута,
пријетио је Наполеон. — Генерал Мармон лако је дошао с војском
у Суторину и на Игало. Али није ни видио Херцегнови. Са суха су
горштаци са Русима нападали, а с мора руска флота. У Суторини је
био крвав бој, па се Мармон ноћу повукао, а савезници су га гонили
све до Дубровника, и ту га опсјели. Прича се да је владика плакао
кад је видио крвав пут и куће опљачкане. Постоји народно предање
да је владика излио свој благослов на Конавле и зато је тај наш
крај најнапреднији у сваком погледу. Дубровник је био ослобођен
опсаде једним стратегисмом: једна помоћ која је долазила из Далма-
ције понављала је приближавање као да је велика војска, те су са-
везници оставили Дубровник.

Тек послије Тилзитског састанка Наполеона са царем Алек-
сандром, гдје су мир потписали, Французи су мирно заузели Боку и
владика ју је морао оставити. Владика се је, заузимењем Санковског,
састануо са генералом Мармоном у Котору. Али се достојанствено
држао према Французима. Молили су га да им допусти приступ у
нови манастир код Будве, али им он то није дозволио, јер би народ
сматрао да је тај манастир профанисан. Хтјели су поставити консула

на Цетињу, али и то је владика одбио, изговарајући се да су ту консул
не би добро осјећао. Мармон је ипак у својим мемоарима најљепше
владику претставио.

За све ово вријеме владика је био у вези са Карађорђем сред-
ством нарочитог посланика. Са Русима покушавао је, војним експе-
дицијама на Клобук и Никшић, да дигне Херцеговину, али није успио.
Карађорђе је био дошао до Сјенице, да се састави са Црногорцима,
али се одатле морао повратити на другу страну.

Била је судбина да владика остави Боку 1814 г. кад је и Ка-
рађорђе већ био оставио Србију. Али ни један ни други није се залуду
мучио, оставили су лијепо име у народу. У Боци су и католици живог
владику сматрали за светог човјека. Кад је у Доброти било прогла-
шено сједињење Боке са Црном Гором, било се одметнуло неколико
горштака, а владика је то одмах доставио Перасту, да се чува. Један
Пламанац дошао је у сукоб са једним Висковићем, били су се и на
мегдан позвали. Владика је посредовао да их измири, а како није
успио, рекао је Пламенцу да ће он, владика, бити дјевер Висковићу.
— У Котору је живио у тако добрим односима са бискупом, који је
био Которанин, да му је овај дао честицу моштију св. Трипуна, коју
је владика послао у Москву цркви св. Трифуна. Од свог секретара,
католичког опата Долчија није га могао раставити ни руски св. Синод,
док Аустрија није Долчија оптужила да је француски агент. Тада је
била сазвата народна скупштина да му суди, а владика је пошао на
риболов на Скадарско Језеро. И Долчи је био осуђен. Али владика
није дао да се пресуда изврши док је руски цар не потврди. Има
разних верзија о тој пресуди, али је факт, да је Долчи остао код
владике. Може бити да није фунгирао као секретар, али му је добро
било код владике, што се даде закључити из анала конта Сећа, са-
временика (Историја Пераста од Висковића). А зна се да је Црно-
горцима свака ријеч владичина била света.

Кад је владика Петар био проглашен за свеца, Аустрија се исто
од њега бојала, па су све власти у Боци радиле да народ о Петро-
вудне не иде на Цетиње на поклоњење свецу. Али се и ја још сјећам
како су пролазиле пуне барке народа који се враћао с Цетиња
презујући.

Д-р *Л. Томановић*

ЗАБРАНА У АУСТРИЈИ ХАЏИЛУКА СВ. ПЕТРУ ЦЕТИЊСКОМЕ

— ПО СПИСИМА ТАЈНЕ АРХИВЕ НАМЕСНИШТВА ДАЛМАТИНСКОГ —

Митрополит црногорски Петар I живео је у врло тешким при-
ликама. Положај унутрашњи и спољашњи Црне Горе није могао
бити гори.

Односно унутрашњег мира и реда почујмо самога њега како се
жали: „... Колико је трудно и главоболно имати дјела с Народом нера-
зобранијем и необузданијем ...“, који је често правио пограничне

испаде, да се је доцније кајао због свога „неразумија и самовољства“.
Али он који је светитељски мислио, говорио и радио, није се ипак
служио драконским мерама, да би „неразабране“ и „необуздане“
привео на покорност и послушност, него једино очинским саветова-
њима: „... У мене изван пера и језика не имаде силе никакве за
привести непокорне на послушаније“.[1]) — Економско пак стање било
је можда горе него ли икада, а то се види по томе, што је Митрополит
често приморaван био, да тражи зајмове на страни, и за гаранцију
истих залаже и своје драгоцености.[2]) Он исти у писму од 22. XII. 1820.
вели: „Моји трошкови превосходе моје доходке, јербо за народне
после трошим, а от народа нишча не получавам нако посведневно
безпокојствије и главобољу. Ја сам и моје најдраже вешчи заложио
и у дуг пануо, највише за содержаније војске, када смо Французе из
бокељске провинције ћерали, који бјаху онда непријатељи цијеле
Европе и свега свијета, словом једним рећи, ја сам у оно доба
разорен ....[3])

Спољашњи положај Црне Горе био је такође пун опасности.
Чести погранични сукоби са Турцима, борбе Црмничана са суседним
Паштровићима и т. д. стварали су големе неприлике Митрополиту
као државном поглавици, а особито борбе на аустријској граници,
јер је поводом истих и аустријска војска понекад ступала у акцију
противу Црне Горе, а једном и манастир Стањевић окупирала. А када
је овом приликом Митрополит послао свог брата Сава са народним
секретаром Стефановићем и Вуком Ђуровим Радонићем из Општине
његушке, да са командантом аустријске војске покуша спор изгладити,
сви ови беху похапшени. Због оваквог протуправног поступка Ми-
трополит писмом од 6. II. 1820. жалио се је среском начелнику у
Котору Плушку: „... Ја сам цијенио, да ови људи са оваквим будући
изјасњенијем послани, не заслуживају по правом европејским арест
и насилије, под којијем се они и сви моји от Стањевицкога монастира
служитељи находе, у вријеме кад совршениј мир и дружба между
височајшим императорским Дворам сушчествује ...“.[4]) — Због ових
пограничних сукоба и сам Цар запретио је Митрополиту и Црногор-
цима писмом од 11. V. 1820. преко далматинског намесника барона
Томашића, да ће он знати строгошћу осветити све увреде, које би
њему и његовим поданицима он и Црногорци нанели“. Наредио је
затим, да се војска повуче, и манастир преда Митрополиту као знак
његовог царског благоволења.[5])

Налазећи се у таквим тешким приликама, Митрополит је на-
стојао, да подржава најбоље пограничне односе са моћном Аустријом,
и да на тај начин задобија од ове што веће користи за Црну Гору.

[1]) Geheime Akten, свеска VII, пресидијални број 324/g. p. p.
[2]) Ibid., пр. бр. 323/g. p. p. и 343/g. p. p.
[3]) Ibid., св. VIII, пр. бр. 4/g.p.p.
[4]) Ibid. св. VI, пр. бр. 27/g. p. p. — Владари Црногорски понекад називали су Црну Гору „Књежевином руском“ (G. A. св. VII., пр. бр. 202/g. p. p.). Стога се чуди Митрополит, да Аустрија подузимље војничке мере противу Црне Горе, кад између Двора аустријског и руског влада мир и савез.
[5]) Ibid., пр. бр. 127/g. p. p.

Он вели, да ради „чистосердечно без икаква другојачијег помишље-вија или намјеренија јавним и дјејствителним образом у поглед и содержанија сусједскаго согласија и тишине“.[1]) И срески начелник которски у својим извештајима Пресидијуму Намесништва у Задру истиче Митрополитову мирољубивост и добру вољу за одржавање пограничног мира. „Ако се пак“ — вели начелник — „догоди који немир, то се не може приписати пристанку или слабом настојању Митрополитову, него дрскости оних становника ...“[2]) — А да је и Његош у самом интересу Црне Горе искрено желео погранични мир, види се из манифестâ, које је он управио Црногорцима пригодом проглашења свог пок. стрица за Светитеља, а у којима им је напо-женуо, колико се је овај старао за одржавање слоге и мира под претњом проклества на онога, који би их нарушио. И ови манифести, према извештају ср. начелника у Котору од 24. XII. 1834. г. имали су успеха.[3])

* * *

Пресидијум Намесништва актом од 6. XI. 1830 бр. 1560[4]) саопштио је Министру ун. дела, грофу Митровском, смрт Митрополита Петра I. (des montenegrinischen Theokraten), навештавајући, да ће се такозвани (der sogenannte) Гувернер Вуко Радонић и његови многобројни присташе, као и још неке друге моћне породице, међу којима највећма Пламенчева, постарати, да сродницима Покојниковим преотму првенство над народом (die Primatie über das Volk zu entreissen). Та предвиђања нису се ипак обистинила. Млади Радивој из породице Петровића наследио је свог стрица у части и власти државног, па црквеног Поглавице.

* * *

Пресидијум Намесништва у Задру обавестио је под 20. XI. 1834[5].) Цара и Министре Митровског и Седлницког, да је Његош прогласио за светитеља свог покојног стрица Митрополита Петра, да би тако привео послушности непокорне Црногорце:

> „In Montenegro selbst herscht fortwährend ein Zustand völliger Anarchie, da der gegenwährtige Bischof sich selbs, kein Ansehen zu geben weiss, so verfiel er auf den Gedankent, den verstorbenen Erzbischof, seinen Onkel, Peter Petrovich, als heiligen zu erklären, um durch diesen Kunstgriff seine Landleute leichter zum Gehorsam zu bringen. Hierüber habe ich Euerer Exzellenz u. d. Z. 2236/p. eine besondere Anzeige eingesendet“.

Срески начелник у Котору у свом извештају од 24. XI. 1834. бр. 1178[6]), упућеном Пресидијуму Намесништва у Задру, изразио је своје мишљење, да је Његош прогласио свог стрица за светитеља, да би тим себи и својој породици подигао углед:

[1]) Ibid., пр. бр. 12/g. p. p.
[2]) Ibid., св. VIII, пр. бр. 52/g. p. p.
[3]) Ibid., св. XX., бр. 2.
[4]) Ibid., св. XII, пр. бр. 48/g. p. p.
[5]) Ibid., св. XVIII, пр. бр. 212/g. p.
[6]) Ibid., св. XVIII, пр. бр. 216/g. p.

„A Montenero poi l'ordine pubblico non migliorò punto. Continui fatti succedono fra un territorio e l'altro di quella Provincia, e tutto trovasi nel massimo disordine e nella più grande confusione. Il Vescovo con la mira probabilmente di rimettere in credito sè e la sua famiglia, immaginò di santificare il defunto Metropolita, suo zio, com' ebbi l' onore di rassegnare col divotissimo rapporto 4. cor. cadente N-o 1118.“

Даље вели начелник, да је проглашење Митрополита Петра за светитеља произвело у Будви велики ентузијазам и да су многи пошли на Цетиње, да се поклоне новоме светитељу, и поднесу Му своје поклоне у новцу и у натури. Оптужује онамошњег претора, што није подузео мере, да у народу смањи најављени фанатизам; забрани му полазак у ту сврху у Црну Гору, и одашиљање милостиње у страну државу, и што није казнио преступнике. Каже, да је претору дао потребита упутства, и позвао га на одговорност. Он мисли, да би међутим требало, да православни Епископат у Шибенику изда неку опомену подручном свештенству:

„Parlando di ciô il Pretore di Budva, che il fatto destò dell'entusiasmo anche negli abitanti del suo distretto, che molti si portarono a Cettigne, per venerare il nuovo Santo, e per offrirgli de'presenti in denaro ed in generi. Questo é il primo momento, che il Pretore mi fà cenno di questa circostanza, e nell'annunziarlo ommette affatto di indicare le misure prese per scemare nei villici l'annunziato fanatismo, per vietare loro di portarsi per quest' oggetto a Montenero, per opporsi al passaggio di elemosine in estero Stato, e per punire quelli, che si permettessero una qualche trasgressione. Non ommetto di rilasciargli in proposito le occorrenti istruzioni, e di chiamarlo a pronta giustificazione, che verrà poi rassegnata all' Autorità Superiore. — Credo rispettosamente frattanto, che opportuna sarebbe in proposito qualche ammonizione al clero per parte dell' Ordinariato Greco di Sebenico“.

Пресудијум намесништва у Задру под бр. 31 актом од 13. II. 1835.[1]) обавијестио је Министра Полиције, Седлницког, да му је Епископ далматински Живковић дао уверење, да је свештенству у Боци Которској наредио, да не иде на хаџилук на Цетиње:

„Der griechisch nichtunirte Bischof von Sebenico hat mir so eben die Zusicherung ertheilt, dass er auf meine Aufforderung nachdrücklichst seiner Geistlichkeit empfohlen habe, dahin zu wirken, dass die Wallfahrten der K. K. Unterthanen des Kreises Cattaro nach Montenero, wegens des heilig gesprochenen verstorbenen Erzbischofs, unterbleiben. Ich ertheile unter einem dem Kreis Vorsteher von Cattaro den Auftrag, mir diesfalls zu relationiren“.

Но поред све забране поштовање народа према светитељу Петру Цетињскоме не само што се није умањило, него се је штавише по-

[1]) Ibid., св. XX, пр. бр. 31/g. р.

већало. Тако срески начелник у Котору актом 25. IX. 1835. бр. 671/р. известио је Пресидијум у Задру, да је на поклоњене Светитељу дошло на Цетиње преко 15 хиљада душа, а милостиње пало преко две хиљаде форината.

* * *

Но да је митрополит Петар и за живота и после смрти сматран за светитеља и од самих аустријских власти, види се из извештаја ср. начелника у Котору од 2. III. 1837.[1]) упућеног министру полиције, грофу Седлницком, који овде у српскоме преводу због његове и иначе важности приводимо у целости:

„Његовој Екцеленцији Господину Кнезу Јосифу Седлницком, Председнику Дворског врховног дикастера Полиције и Цензуре у Бечу

Отргнувши се Црна Гора у прошлим временима од отоманског господства, под којим је не за дуго времена стајала, она се устроји у форми републике, скупивши у Парламенту, састављеном од кнезова, сердара и других наследних чиновника, представништво и врховну власт Народа.

На управи Владе стајао је пак Гувернер (Намесник), такођер наследњи, а на управи црквених послова — архијепископ — Митрополит Цетињски.

Част Гувернера од више времена поседовала је породица Радонића од Рајчевића, а многи архијепископи бијаху један за другим бирани у породици Петровића од Ераковића, и једни и други из Кнежевине његушке.

Поседовање тих почасти дало је, наравно, сјаја и претежног уплива у њиховом месту поменутим породицама, знаменитим и иначе, пошто многобројне и богатије од других породица саплеменичких, те се, дакле, може казати, да су у ствари оне управљале Земљом поред привидно постојеће републиканске владавине.

При таквим околностима бијаше изабран за Митрополита сада преминули Петар Петровић, стриц и непосредни претшасник садашњег Митрополита.

Обдарен необичним разумом и свом потребитом оштроумношћу, да господари над једним живахним (fiero) и некултурним становништвом, он мало помало преузе у своје руке управу свију јавних послова, у којима су, заправо рећи, имали неког удела и епископи његови претшасници, обзиром на њихово црквено достојанство и њихово знање опсежније од било ког другог Црногорца.

Гувернер, човек неспособан, чија је породица била у стању економског опадања, остаде постепено у једној готово апсолутној ништавости, у толико више, што у по-

[1]) Ibid., св. XXIV, пр. бр. 35/g.p.

сљедњим годинама његовог поодмаклог доба и болести, којима је непрестано подложан, учинише га сасвим неспособним, да се бави јавним пословима.

На учвршћивању пак све то веће власти митрополитове допринеле су ове околности: што је он постигао части, и имао односаја са неким државама; био увек у дописивању као поглавица народни са главним јавним властима у Котору под свима владама, које су се измењивале у управи овог среза; знао да сачува слободну Црну Гору поред честих и силних навала турских; усрећио домовину, уневши у Црну Гору гојење дотле непознатих корисних биљака и других пољских побољшица, и што је задобио јавно поштовање својим примерним владањем у свакоме погледу и кроз све време своје дуге управе.

Није уосталом мало допринело одржавању најшире власти и мишљење о његовој светости, укорењено у народу и потврђено многим чудесима, која су му се за живота приписивала, и услед којих после своје смрти назад мало година бијаше уздигнут и на част олтара — жртвеника (fú innalzato anche all'onor degli altari).[1])

Под тим ауспицијама, и погодован таквим приликама наследио га је садашњи Митрополит, његов синовац, Радивој, који се је такођер назвао Петром.

Неки разлози, о којима није потребито да се овде говори, нагнаше Црногорце, да отерају из своје земље породицу Гувернера Радонића. Поглавице исте морадоше се склонити у овај срез, где се и данас налазе, напустивши у домовини својој све имање и користи. Одстрањење ове породице проширило је, наравно, власт и уплив супарничке породице Петровића.

У часу свог избора нови Митрополит није имао, дакле, ниједног такмаца, нити икакве запреке преузимању власти, коју је пок. Митрополит поседовао, па га је сав Народ признао и признаје га и данас за врховног свог поглавицу.

У почетку, ипак, због његовог младог доба, због оскудице довољног искуства, због брзог уздигнућа на достојанство Митрополита, и због неког слабо промишљеног и рђаво успелог ратног похода противу Турака, изгледало је, да, и поред потпоре од стране његове породице, има мало авторитета и уплива на своје сународњаке; али доцније, погодован временом, сплеткама и везама његових сродника, по некојом дарежљивошћу, указаном у згодно време према поглавицама и виђенијим у земљи, и угледом, који произлази од вршења највише цивилне и црквене власти, знао је он довољно стећи и једно и друго (авторитет и уплив), тако да га се и боје и поштују, и да по својој вољи управља јавним пословима.

[1]) Курсив је наш.

Сенат особито му је привржен и од њега сасвим зависан у толико више, што је од њега истога и установљен са сврхом, да би Земљи дао већу политичку важност, и да би ју уздигао по могућности на ступањ суседне Србије, и да би његовом потпором могао лакше и апсолутније владати. Та врховна власт састављена је делом од његових сродника, делом од људи из других односа њему наклоњених и потчињених. Сви сенатори штавише од њега су изабрани, и примају од њега или средством њега плату и остале користи, а да исте не би изгубили, они се, мислим, не би одиста никада усудили, да се успротиве његовој вољи.

Он ужива довољно угледа и уплива код свог свештенства, и утолико више, што је придобио за себе по неког поглавицу, међу којима и острошког и цетињског Архимандрита, давши им место у Сенату, или друге користи и предности.

Не може се порећи, да он нема противу себе све присташе и сроднике изагнане породице пок. Гувернера Радоњића, но виђеније поглавице њене станују у нашој Држави, живе у материјалним оскудицама, а због њихове удаљености од Црне Горе њихове присташе, који су сви веома сиромашни, не усуђују се, да било шта покушавају на штету садашњега поретка. То се исто може да каже и о свима другима, са којима се је Митрополит, након предузимања врховне власти, на који било начин омразио.

Сви су ови сиромашни, без средстава, без заштите и без уплива у Народу. И поред њихове одвратности и слабог расположења, нуждом приморани, морају се њему покоравати, к њему прибегавати у свима својим потребама, и зависити од његових наредаба.

Закључујући, држим, да Митрополит код свога Народа има више уплива од сваког другог Црногорца; да има много уплива код истог Народа и његова породица, и да исти Митрополит и због свог црквеног достојанства, које је много штовано од оног Народа. може се сматрати донекле јединим и правим управитељем Црне Горе.

Ма били које природе захтеви, који би се сада и унапред намеравали поставити Црној Гори, одиста никоме другоме не би се они могли управити и поверити, него њему, као ономе који поседује највећа средства, да их подупре и који може да даде, и даје, највећа јемства за сретан успех. Не може се казати, да он ужива кредит, поверење и уплив, који је уживао покојни Митрополит, његов стриц, али се слободно може казати, да их поседује у много већој мери од сваког другог његовог сународника, и да би за приватне и јавне послове свако обраћање дру-

гима остало узалудно и безуспешан сваки корак, кад се не би добио за то његов пристанак, или кад не би од њега био подржаван и подупрт.

Достављајући у највећој оданости ове цртице Вашој Екцеленцији, поспешношћу и тачношћу највећом, колико ми је било могуће, извршујем налог издати ми од Њ. Екц. Господина Кнеза Лилијенберга, Гувернера ове Покрајине, под надневком из Беча од 14. фебруара прошлог месеца, и молим Вашу Екцеленцију, да их добростиво прими и не замери им.

Нека ми дозволи Екцеленција Ваша, да се, користећи се овом приликом, најпонизније препоручим Вашој дарежљивој и веледушној милости, и да Вам изјавим најоданије изразе мог дубоког поклона и поштовања.

Котор, 2. марта 1837. Ивачић"

Прото *Љубо Влачић*

ОДНОШАЈИ КАРАЂОРЂА И ВЛАДИКЕ ПЕТРА I

Устанак у Београдском Пашалуку од 1804 године имао је утицаја и на околне хришћане. Најјаче интересовање за развој и успех устанка јавља се у Црној Гори и Херцеговини. У Београдском Пашалуку на чело устанка ставља се Карађорђе, у Црној Гори у не мање угледној личности владике Петра I јавља се идеја о узајамној сарадњи устаника и Црногораца. Херцеговачки митрополит још 1803 године мислио је о оснивању славено-српског царства са руским кнезом на челу.

Владика Петар I крајем 1803 припремао је своје људе за борбу и заузимао се да за њу придобије и своје суседе.[1]) Поуздан документ да је у овом тренутку знао за устанак који ће ускоро букнути у Београдском Пашалуку и да је имао веза са устаницима јесте његово писмо од 10 јануара 1804 којим јавља дечанском игуману Хаџи-Данилу: „Ми Црногорци и са београдске стране Срби хоћемо скочити на оружје против наших врагова Турака, ако можемо и вас да избавимо.... Ми се надамо да ће и славна Русија помоћи свима хришћанима да се ослободе ига турскога".[2]) Ову идеју ослобођења херцеговачки митрополит је преко архимандрита Арсенија Гаговића доставио руском цару Александру тражећи његово одобрење, а у противном га уверавао да неће ништа предузимати.[3])

У Русији се тада сумњало да ове покрете изазивају Французи и стога она саветује херцеговачког митрополита да своју жељу

[1]) Белешка некаквог Mollia од 25 децембра 1803. Налази се уз извештај грофа Разумовског Чарториском од 8 марта 1804. Мил. Вукићевић, Карађорђе I књ. с. 234-235.

[2]) Серафим Ристић, Дечански Споменици, 1864, 23/24.

[3]) Карађорђе, I. књ., прилози бр. 13.

одложи до подеснијега времена. Страхујући да се не обрате Французима, она указује на опасност која им прети ако би допустили да буду заведени од њих. Владика Петар готово са сигурношћу је држао да ће Русија прихватити њихове намере, али она не само да то није учинила, већ је страхујући од француског утицаја у Црној Гори покренула једну акцију лично против владике Петра. У своме одговору херцеговачком митрополиту Русија је и њега саветовала да помогне Марку Ивелићу коме је мисија против црногорског владике поверена.[1]) Арсеније Гаговић стигао је у Русију крајем 1803 године. 2 децембра био је примљен код руског цара[2]) и до 8 био је још у Русији.[3]) Могао је поћи из Русије после 8 децембра и према томе он је до 10 јануара 1804 био још на путу. Марко Ивелић или још није био стигао или је владици Петру била непозната његова мисија. Једино са том претпоставком разумљиво је писмо од 10 јануара 1804, чија садржина и оснива на нади да ће их Русија помоћи.

Почевши од августа 1803, владика Петар постаје предмет многобројних интрига: он је у Русији оптужен да одржава везе са Французима.

О односајима Црне Горе и Француске у ово време има помена у извештају Ла Прада (15 јануар 1804). Према њему Владика је у времену од 20 априла до 19 маја 1803 (floréal републиканског календара) послао Ла Праду свога рођака са порукама. Он га је позивао да предузме команду црногорске војске против околних држава и нарочито овластио да изрази њихове жеље и понуди њихову војску Наполеону. Ла Прад је о томе обавестио Министра Иностраних Дела подневши му и доказе својих исказа у име владике Петра. Француска влада држала се резервисано према овоме и одговорила је владици Петру да не предузима никаква непријатељства пре годину дана. Сам Ла Прад даље додаје да је Владика после овога рока пришао Русији.[4]) Ровински није употребио извештај Ла Прада. Наводећи ово по Вијали, он гледа у изасланству владичиног рођака само жељу владике Петра да сазна намере Француза и тиме определи своје држање[5])

Извјештај Ла Прада потврђује да се владика Петар I 1803, обраћао Француској. Да ли је он то чинио са циљем да сазна намере Француза, као што мисли Ровински, или је заиста од њих тражио какве помоћи, то се из овог јединог извештаја, који је писан после годину дана и са једном одређеном намером, тешко даје утврдити. Из њега се јасно види само то да се почетком 1804 међу Французима јавила жеља да свој утицај прошире и на овај крај. У тој

[1]) Споменик XXXI (1898). Нацрт писма државног канцелара херцеговачком митрополиту, 27 новембра 1803, 9.

[2]) Карађорђе, I књ., прилози, бр. 14.

[3]) Карађорђе, I књ., прилози, бр. 17.

[4]) Ла Прад маршалу Мирату, гувернеру Париза, 15 јануара 1804, и његове белешке о Црногорцима од 26 августа 1808.; Гавриловић, Исписи из париских архива. Б. 1904, 1 и 358/359.

[5]) Ровински, Черногорија, 624.

намери Ла Прад тражи дозволу да оде у Црну Гору и придобије владику Петра за Француску. 1804 његова мисија не би могла успети у Црној Гори, па због тога вероватно није ни добио тражено одобрење. На томе су се свеле везе владике Петра са Французима.

Русији је цела ова ствар друкчије претстављена. Њој је јављено да владика Петар није више одан њој већ Француској [1], да с Француском одржава преписку [2]) и да на њега има велики утицај његов секретар абат Долчи. Абат Долчи оптужен је као француски агент.[3]) Русија је осећала да се тиме крње њени интереси и тражи начина да везе Црне Горе и Француске сузбије. То је у главном био и предмет Ивелићеве мисије.

Марко Ивелић и архимандрит Вучетић упућени су у Црну Гору са граматом руског цара и писмом св. Синода. У грамати руског цара владика Петар не напада се отворено,[4]) али је писмо св. Синода нарочито карактеристично. У њему се владика Петар назива недостојним сином своје отаџбине, пребацује му се да се договарао са злотворима и да није учинио ништа за добро Црне Горе. Због тога, вели св. Синод, биће принуђен да га искључи из цркве и позове православни народ у Црној Гори и Брдима да изабере себи достојнијег пастира.[5]) Губернатор Вук Радоњић и остале старешине послали су грофу Ивелићу писмо (3 јула 1804) којим одбацују клевете против владике Петра. Они су добро разумели да оваквом акту од стране Русије није било места и стога овде нарочито подвлаче да народ црногорски и брдски није поданик руски, већ само стоји под њеним покровитељством, да ће остати и даље верни Русији, али у поданство ступити не могу. Ивелић се моли да их остави на миру, „без сваких јавних и тајних интрига“ и да се пошаље један чиновник, рођени Рус, који ће ово извидети и претставити двору истину.[6])

Руски цар је увидео неуспех Ивелићеве мисије. Ради тога и да би се одазвао жељи старешина црногорског народа, он је упутио Алексија Мазуревскога да ову ствар испита. Захваљујући њему све се ове интриге претварају у издајничко дело абата Долчи према Црној Гори и владици Петру.

Над Долчијем је поведена истрага. Мазуревском је било поверено да прегледа његове хартије и он тврди да је нашао преписку са француском владом. Он каже да је нашао још много других писама која откривају његову издају, али „што он, због различитих узрока овде спомињати неће“.[8]) Марко Драговић помиње да је прегледајући акта у московском министарству иностраних дела нашао и дело о абату Долчи, али није имао времена да прочита. Он каже само толико да се дописивао са разним високопостављеним лицима у Аустрији, Русији и Француској.

[1]) Споменик XXXI (1898), бр. 4, с. 98. Белешке о рапорту консула Фонтона.
[2]) Споменик XXXI, бр. 2, 96. Писмо Јоакима Лизакјевића цару Александру.
[3]) Споменик XXXI, бр. 4, 98. Белешке о рапорту консула Фонтона.
[4]) Милаковић, Историја Црне Горе, 224/25.
[5]) А. Андрић: Geschichte des Fürstenthums Montenegro, 83–85.
[6]) Милаковић: Историја Црне Горе, 234–237.
[7]) Гласник 55, (1884), 289.
[8]) Гласник 55, 294/5.

Из истраге која је вођена над Долчијем не може се сазнати ништа што би потврдило његову кривицу.[1]) Мазуревском се не може поверовати и ради онога што он неће да спомене документа која потврђују његову издају. Уздржљивост Долчијева и отсутност владичина на суђењу изазива сумњу да се овде нешто прикрива. Може бити да је то ради обраћања владичиног Французима 1803. Узевши све ово у обзир изгледа врло вероватно да је Долчијева смрт била жртва којом су се изгладиле несугласице између Русије и владике Петра. Последице тих несугласица онемогућиле су Црногорце да и са своје стране већим уделом помогну борбу устаника.

Устаници нису знали положај владичин и они га 1804 позивају да поведе борбу с Турцима и шири мисао о устанку у околне крајеве.[2]) Аксентије Радоњић га у име Никшићана, Морачана, Пивљана и Дробњака моли да устане на Турке.[3]) Са истом намером обраћају му се и Дробњаци.[4])

Карађорђе је одржавао везе и са пивским архимандритом хаџи-Арсенијем намеравајући да и њега придобије за дело ослобођења. У писму од 27 августа 1804 он укратко износи разлоге који су их изазвали да отпочну борбу с Турцима и указује на стечене успехе. И овде је јасна политика устаника до 1805 – Карађорђе нарочито истиче да они хоће и даље да остану верни цару, само да сами себи суде и да цару дају отсеком колико је право и како цар заповеда. Но у већем делу писма опомиње их да је време да се и они ослободе и с њима сједине. Он их позива да ударе са своје стране и да им се војске пре месец дана састану у Сарајеву. Босна је, вели, сва подигнута само на њих чека, а и сваки цар хришћански даће им помоћи, јер они траже само своје да врате. „Зато сједините ваше оружје с нашим и гоните љутога мучитеља нашега, пак ћемо бити слободни“.[5]) Арсеније Гаговић је копију Карађорђевог писма послао Марку Ивелићу и од њега тражио савета. Ивелић му у своме одговору каже да је „од цара Александра у ове стране послат да стави у мир и тишину прво Црногорце који су га и послушали, а они мутници који су се међу њима находили осуђени су на вечно заточење“. Овде вероватно мисли на абата Долчи. Он га саветује да Турцима буду покорни и писмо завршава надом да ће савете злих људи одбацити.[6])

Владика Петар ради интрига долази у зависан положај од Русије. Његова жеља о заједничкој сарадњи са устаницима оснивала је на нади да ће их и Русија помоћи, а Русија га је баш и спријечила да томе приступи. Сам није могао ништа да учини, јер није имао средстава. Ипак, он још једном покушава. Молбом од 16 августа 1804

[1]) Гласник 55, 284–295.
[2]) Мемоари проте Матије Ненадовића. Београд, 1893, 216.
[3]) Писмо арх. Аксентија и општег збора 7 јуна 1804. Карађорђе, II књ., 210.
[4]) Карађорђе, II књ., 215/217.
[5]) Споменик LIII, стр. 95. Писмо Карађорђево архимандриту пивском од 27. VIII. 1804.
[6]) Споменик LIII, стр. 98. Писмо Марка Ивелића арх. Арсенију Гаговићу од 16. XII. 1804.

он тражи од цара Александра одобрење за борбу с Турцима. Напомиње да је то жеља и Црногораца и околних племена; али им он не допушта без одобрења царева. Због његовог недопуштања народ је већ постао незадовољан њиме, а он их задржава једино због тога што између Русије и Порте постоји савез.[1]) У Русији се у августу 1804 још веровало у владичине тајне везе са Французима и свакојако да је одговор на ову молбу био негативан. У таквом положају владика Петар је морао одвраћати своје од борбе с Турцима саветујући их „да буду верни султану, пошто је Русија у пријатељству, љубави и савезу с Турском.[2]) Никшићани су га опет позивали (9 октобра) да чини што зна за њихово ослобођење. Вероватно да им је он наводио разлог који је и сам добијао из Русије, да за то сад није подесно време, јер га они доцније питају: „Да ли није сада време да народ из камена изведеш, у равне земље населиш и с нашом браћом смешаш да нас је више“.[3])

1805 устаници су послали владици Петру Дамњана Миленковића Кутишанца. Он је саопштио Владици намере устаника и савет који је, по његовим речима, дат проти Матији у Петрограду, да ступе у везе с Црном Гором и раде заједно.[4]) У овоме времену Санкоски је постављен за повереника Русије код владике Петра. Он је донео грамату руског цара којом се враћа милост владици Петру и изражава нада у привржености његову и осталих старешина црногорског народа руској држави.[5]) Добивши опет поверење Русије, Владика није више ништа чинио без њеног одобрења. Он преко Кутишанца препоручује српским старешинама да приме учешћа у срећи српског народа и жели им свако добро у њиховим предузећима. Да би достигли жељену независност, он их саветује да живе у највећој слози и љубави и да се потпуно ослоне на руског цара. „А што се тиче предлога који му чине Карађорђе и друге старешине, пошто се налази под заштитом руског цара, то ће сачекати заповести из Петрограда.“[6]) Заповести ове врсте нису му ни стигле из Русије до краја 1805 и он за све то време ничим не помаже устаницима. Ову привр.женост владичину Русија ће, видећемо доцније, употребити само за своје интересе.

Ове године се јавља устанак Морачана и Дробњака. Због њега је сарајевском мутеселиму (7 августа — 25 džemazul evvela 1200) било наређено да притекне у помоћ Синан-паши, мутеселиму у Таслици (Плевље)[7]), а скадарски Ибрахим-паша, сузбијајући њихове нападе није могао отићи у своје ново место опредељења[8]) И Сулејман паша се кренуо 20 октобра да угуши устанак Дробњака.[9]) Изгледа

[1]) Карађорђе, II књ. 215/217.
[2]) Карађорђе, II књ. 215.
[3]) Карађорђе, II књ. 217/218.
[4]) Карађорђе, II књ. 217/218.
[5]) Милаковић, Историја Црне Горе, 238.
[6]) Карађорђе, II књ., 231. Извештај Санковског од 24 априла.
[7]) Vemura Sejfuddin Fehmi, Први српски устанак под Карађорђем. Сарајево 1916 30/31.
[8]) Гавриловић, Исписи 22.
[9]) Кемура, Први српски устанак под Карађорђем, Сарајево, 1916, 35/36 и 38.

да је овај устанак узео већег маха, јер је 19 октобра 1805 (7 шабана 1220) и 4 јануара 1806 (25 шевала 1220) босански валија Мустафа паша ради њега позивао све прваке у Травник на договор.[1]) Марко Ивелић се и овога пута јавља са својом миролюбивом политиком. Он помиње да ће „Дробњаци лудо изгубити своје и своје браће главе и имања“. Архимандриту Арсенију Гаговићу ставља у дужност да утиче на Пивљане и друге хришћане „да буду права и послушна раја својим пашама“.[2])

Догађаји друге половине 1805 године учинили су од ових покрета на Балкану један део борбе између Наполеона и његових противника. Аустрија побеђена од Наполеона код Аустерлица, уступа Француској Млетачку Републику, Истру, Далмацију и Боку Которску. Од овог тренутка за владику Петра се отвара ново поље рада. Судбина Боке Которске потиснуће за неко време његову мисао о заједничкој сарадњи са устаницима из Београдског Пашалука. Она ће постати предмет нових напора и нових разочарења владике Петра.

1806 устаници су са много наде очекивали помоћ из Црне Горе. Још децембра 1805 Стеван Живковић је писао српским изасланицима у Петрограду: „Врло би добро било да нам се допусти састати се са Црногорцима, а и њима да се пише да на то пристану“.[3])

Ове године Русија је хтела да се користи покретима на Балкану и стога им поклања више пажње. Чарториски је предлагао цару Александру да треба посаветовати Санковскога о стварању веза између Црногораца и околних племена с Карађорђем.[4]) Свакојако да је Санковски о томе обавестио владику Петра, јер се он 15 фебруара обраћа Карађорђу, војводама и Управном Савету тражећи да га известе о своме стању и напретку.[5]) Ово писмо је обрадовало устанике, јер је стигло у време када су били забринути својим положајем. Карађорђе одговара исте вечери по пријему писма. Описујући тешко стање у коме се налазе, он моли Владику да им се с војском што пре на помоћи нађе. „Ако Ви данас у Херцеговину и Босну с војском не ударите, вели Карађорђе, знајте да ћемо ми жалосно проћи. Али, ако .... похитате с војском да се сјединимо и да једни другима што је потребно можемо додавати, учинићемо оно зашто ће нас Срби и после хиљаду година благосиљати“.[6]) На ово писмо Карађорђу је одговорено 1 маја да своју војску употреби за одбрану ослобођене земље, а да не прелази границе и улази у земље под Турцима.[7]) Не сачекавши одговор на прво писмо, Карађорђе опет позива владику Петра, а преко њега и све Црногорце, Далматинце

[1]) Вероватно да овај устанак помиње и Доситеј Обрадовић у свом писму, Летопис 300, 23.
[2]) Споменик LIII. Писмо Марка Ивелића архимандриту хаџи-Арсенију 4. VIII. 1805., 98/99.
[3]) Карађорђе, 353/4. Писмо Ст. Живковића од 5. XII. 1805. (уз извештај Балкунова од 14. II. 1806).
[4]) Карађорђе, 333.
[5]) Карађорђе, 369.
[6]) Карађорђе, 369/371.
[7]) Карађорђе, 372. Ово писмо је штампао Вукићевић у „Искри“ за 1904, број од септембра,

и Херцеговце у „међусобни заштитни и нападни савез“, па вели: „Или писмо наше добили нисте, или су друга дела вниманије Ваше зањала, не знамо. Чекати даље у неизвесности состојаније наше нама не допушта. Зато и шаљемо Вама по сему нарочитому нашему ово да разумете на кратко положеније и от Вас требованије наше“. Од Владике се тражи да дâ довољно снаге чувеноме витезу Шибајлији да за сједињење с њима учини скоро једну јаку диверзију, а уз то пребацује што и досад није помогао устанике. — „Дајући нам оружану помоћ, вели Карађорђе, учинићете ви то што свет говори да сте давно учинили“.[1]) Ово позивање Карађорђе је обновио и 1 јула.[2]) На томе се прекида преписка између Карађорђа и владике Петра 1806 године. Владика се није могао одазвати позиву Карађорђевом, па му вероватно због тога није ни одговорио.

Међу француским извештајима овога доба помиње се да Црни Ђорђе одржава велико пријатељство са Црногорцима.[3]) Мерижаж је јавио Наполеону да су Руси превели у помоћ Србима једно велико оделење Црногораца.[4]) Свакојако да овде има мало увеличавања, јер изгледа невероватно да је Владика могао одвојити неко веће оделење својих људи у помоћ устаницима. Он је тада био занесен идејом присаједињења Боке Которске Црној Гори и стога је главну пажњу 1806 године посветио борбама на овој страни. У борбама по Боци Которској и код Дубровника он је имао неку улогу савезника Русије против Француске.

Почетком 1807 године Русија је пред ратом с Турцима и жели да отстрани главни напад турске војске од себе. У тој намери она помаже устаничку борбу с Турцима и тежи да ступи у везу с њима, а преко њих са Херцеговцима, Црногорцима и својом војском на Јадранском Мору. Док се Русија овим јавља као савезница хришћана на Балкану, Француска постаје савезница Турске. Она је страховала од веза Руса са устаницима на источној и устаника са Црногорцима на западној страни Београдског Пашалука. У Видину се тада налазио Мерижаж, секретар француског посланства у Бечу, одређен да побуди Турке на спречавање веза устаника и Руса,[5]) а из Травника је француски консул Давид пажљиво пратио све покушаје устаника да се споје са Црногорцима. Он је нудио босанском паши и помоћ у војсци за сузбијање овог непријатеља.[6]) У пројекту уговора између Турске и Француске од маја 1807, чланом петнаестим, Француска се чак обавезивала да ће једна сједињена француска и турска војска у месецу септембру напасти Црногорце да их разоружа и потчини власти Високе Порте.[7])

[1]) Јавор, 1886, 215; Милаковић, Историја Црне Горе, 279–284; Записи, Год. I (1927) књ. V, 108—110.
[2]) Седмица, 1856, бр. 46.
[3]) Гавриловић, Исписи, 49.
[4]) Гавриловић, Исписи, 67.
[5]) Гавриловић, Исписи, 671.
[6]) Гавриловић, Исписи, 134.
[7]) Гавриловић, Исписи, 177.

Русија је јавила Санковском и владици Петру да упадну у Херцеговину, побуне херцеговачка и брђанска племена и што пре отворе везу с Карађорђем.[1]) Нешто доцније и владика Петар је тражио од Карађорђа помоћи и везе за заједнички рад. Карађорђе му је одговорио да им се многи хришћани обраћају за помоћ, они им помажу колико могу, али се и сами налазе у оскудици.[2]) Не зна се да ли су устаници тада учинили штогод са своје стране да се дође до везе са Црногорцима.

Према вестима француског консула у Травнику, владика Петар је прогласом позивао све православне да се сједине с Русима; а за себе јављао да ће се са 25.000 војника спојити са устаницима. Између Србије и Црне Горе ухваћен је један гласник са руским порукама које су се односиле на извршивање веза.[3]) По извјештају од 12 априла било је ухваћено и једно писмо владике Петра, којим јавља српским и руским старешинама да могу рачунати на све православне у Босни.[4]) У том времену су и Црногорци пошли према Вишеграду, али су били одбијени.[5])

После овога владика Петар је послао Карађорђу Саву Пламенца. Његов долазак је свакојако био у вези са заједничким радом устаника и Црногораца, јер му Карађорђе 13 јуна 1807 одговара: „Ништа мене с браћом мојом толико утјешити не може и от бошњачког нападенија силнога колико толико одбранити кромје крепкога оружија храбрих Сербов Черногорцев и содејствије комуникацији с нама“.[6])

Да су се и устаници ове године озбиљно заузимали за везу са Црногорцима види се из шесте тачке конвенције, коју су они закључили с маркизом Паулуш 28 јуна 1807. Не сазнавши још за Тилзитски мир, они овде истичу потребу да се утврде према Босни и створе везу с Црногорцима. Ради тога траже да им се пошаље 3000 пешака, два ескадрона коњице и један пук козака којима ће они за успешно ратовање у Босни и спајање с Црногорцима додати војску од 15.000 људи.[7]) До примене овога није дошло, пошто и цео уговор није имао никакве вредности.

Русија је миром у Тилзиту Француској уступила Боку Которску не обазирући се на интересе Црне Горе и оно што су Црногорци својим учествовањем допринели борбама на овој страни. Једино што је њиме учињено за Црногорце то је обавеза Наполеонова да их неће казнити што су се борили са Французима док је рат трајао (чл. III)[8])

[1]) Карађорђе, II. књ., 458/459.
[2]) Карађорђе, II књ., 510/511.
[3]) Гавриловић, Исписи 119. — Француски консул у Травнику Министру Иностраних дела 5. IV. 1807; генерал Вињол Мин. Војном 13. IV. 1807, 128. стр.
[4]) Гавриловић, Исписи 125. Франц. консул у Травнику Мин. Ин. дела 12. IV. 1807.
[5]) Гавриловић, Исписи 130. Француски консул у Травнику Министру Иностраних дела, 14. IV. 1807.
[6]) Записи, Год. I. (1927) књ. I, 111.
[7]) Н. Попов, Разбор Сочиненија, 109.
[8]) Гавриловић, Исписи, с. 200.

Карађорђе је још и 7 августа позивао владику Петра да удари са своје стране на Турке ако би они напали на устанике.[1]) Примирјем у Слобозији устаници су изгубили везу с Русима.

Тилзитски мир довео је Французе у суседство Црне Горе, а у исти мах пробудио и тежњу њихову да руски утицај у Црној Гори замене својим. Са таквим намерама је и генерал Мармон позивао владику Петра на разговор. 17 августа 1807 било је одређено да дођу код Тројице и владика Петар и генерал Мармон, али овога пута они се не састадоше. Мармон је са својом пратњом ушао у фортицу, а владика Петар страхујући од француског непријатељства није хтео ући у њу, већ се врати натраг. Доцније на позив Санковског Владика оде на стастанак у Котор. Међу првим питањима која му је Мармон упутио налази се ово: „Како сте се ви, будући једна мала шака народа, одважили дигнути оружје против силне државе француске?“ Владика није хтео да крије истину ни пред претставником једне тако велике државе која је ускоро могла и њему запретити, и стога је одговорио да су они учинили само оно што дугују своме покровитељу. На поновно Мармоново указивање француске моћи владика Петар му је одговорио: „Ми знамо да је Француска свагда била силна али то нам не чини да заборавимо своје дужности“. Мармон му је поставио питање: „Да ли би га Црногорци опет послушали на бој?“ И на ово питање Владика му је отворено рекао да благодари Богу што је између њиховог покровитеља и Наполеона учињен мир, али „ако се опет војна објави, ја вас уверити могу да ћемо ми на исти начин по својој могућности чинити, као што смо и прошле године чинили. Да смо ми под француским покровитељством тако као што смо под руским, па кад не би за Француску војевали, какво би мишљење имали о нама. Не бисте ли нас држали за издајнике?“ Свакојако да је ово учинило тежак утисак на француског генерала, али је, наведен од Владике, морао и сам одобрити њихово држање. Видећи непоколебиву привржeност владичину Русији, он му је ставио до знања с ким има посла рекавши: „Опомените се да се сада граничите с државама великог Наполеона, који је без мало сву Европу освојио, и помислите како су велике потенце, које су његовом силом остале побеђене“.[2])

Под изговором одржавања доброг суседства и пријатељства, Французи покушавају 1808 године да поставе свог конзула у Црној Гори. Ову жељу Мармон је доставио владици Петру писмом (14 фебруара 1808) по једном официру који је у исто време имао да замени конзула док овај не стигне.[3]) Владика је одбио постављање француског конзула наводећи да народ црногорски није привикнут на такву дипломатску установу и нарочито подвлачећи да је Томић непогодна личност за такву дужност. Ово Французима није било довољно да одустану од своје намере и гроф Зановић му доцније јавља о постављању некаквог Ј. Бонео место Томића.[4]) Владика је

[1]) Архив Ак. Наука у Београду Н-о 487; Записи, Год. I 1927, књ. I, 111/112.
[2]) Гласник Срп. Уч. Др. 55, 298—300.
[3]) Гавриловић, Исписи 276. Генерал Мармон владици Петру, Задар 14. II. 1808.
[4]) Споменик 31, 110.

овај предлог саопштио народу,[1]) који је на свом збору од 6 августа 1808 одбио постављање француског конзула. „Ми желимо суседни мир и тишину, одговарају црногорске старешине владици Петру, али из договора целога народа црногорскога и брдскога господину Зановићу можете рећи да ми како Томића тако ни другога у име конзула у наша места примити не можемо. Ми по своме горскоме и како нам се чини праведноме расуђивању налазимо, када би која друга држава имала намеру поставити конзула или каквог чиновника у наша места, да га пошаље са знањем и допуштењем руског императорског двора“.[2]) Истога дана владика Петар је одлучно одбио постављање француског конзула истичући да би то учинило само „мржњу и зло међу народом црногорским, брдским и Французима“.[3]) Владика Петар је са својим Црногорцима добро прозрео намере Француза, отуда овако тачно одређено држање према сваком њиховом покушају који би омогућио француски утицај у Црној Гори.

Због таквог држања Црногораца његови односи са Француском постају све затегнутији. Да њиховом пријатељству није било места доказао је сукоб Француза са Браићима у коме су учествовали и неки Црногорци. Генерал Клозел је опомињао владику Петра да забрани својим Црногорцима учествовање и давање склоништа побуњеним Браићима, а у противном претио обуставом добрих односа.[4]) Чете генерала Клозела гонећи побуњенике прешле су црногорску границу, Владика је протестовао тражећи да се француске чете повуку, иначе ће бити присиљен да предузме друге мере.[5]) Изгледа да су овога пута и генерал Клозел и владика Петар желели да дође до отвореног сукоба. Француски генерал је повукао војску са црногорске границе,[6]) а владика Петар обећао да ће својима забранити учествовање у сукобу.[7])

Ла Прад, као да му нису били познати покушаји генерала Мармона, предлаже да оде у Црну Гору и преговара с владиком о стављању ратника Црне Горе на расположење Француској.[8]) Његов предлог и овога пута није узет у обзир и он се доцније обраћа министру иностраних дела. Поменувши подесан положај Црногораца и поверење које ужива код владике Петра, он уверава да „ништа није лакше него обновити његове старе пријатељске везе“. Стога он жели да оде у Црну Гору и тамо припреми могућност диверзије у случају када би догађаји и воља царева то захтевали.[9])

[1]) Споменик 31, 110/111. Писмо митрополита Петра I грофу Зановићу, 19. VIII. 1808.
[2]) Споменик 31, 110/111; Гласник Срп, Уч. Др. 55, 295.
[3]) Записи, књ. II. св. 5. 1928, 262/3. Радисав Меденица, оснивање француског конзулата у Цр. Гори.
[4]) Споменик 31, 112. Писмо грофа Зановића владици Петру I. Будва 25 VIII 1808.
[5]) Споменик, 31 112-113. Писмо Петра I генералу Клаузелу 15/27 VIII 1808
[6]) Споменик 31, 113. Писмо генерала Клаузела владици Петру I 28 VIII 1808
[7]) Споменик 31, 113-114. Писмо владике Петра I генералу Клаузелу 27/29 VIII 1808
[8]) Гавриловић, Исписи 360 La Prad — Белешке о Црногорцима, 26 VII 1808
[9]) Гавриловић, Исписи 380 La Prad министар унутрашњих дела, Париз 24 XII 1808

Примирје између Русије и Порте трајало је до пролећа 1809. Турска је у току овог примирја тежила да устанике отргне од руског утицаја и склопи мир непосредно с њима, али у томе није успела. Ратно стање обновљено између Русије и Турске значило је у исти мах и продужење борбе устаника с Турцима. Ово се врло добро знало у Турској и још прве половине марта месеца босанском везиру било је наређено да добро утврди границе, нарочито према Србији, јер је дошло писмо из Русије по коме се види да ће им ускоро објавити рат.[1])

Почетком војне 1809 два најглавнија правца деловања устаничке војске била су северо-исток и југо-запад Београдског пашалука. Борбе на северо-истоку требале су да осигурају везе с Русијом и тиме омогуће прелаз руске војске, а на југо-западу да изврше спајање с Црногорцима. Народ у Црној Гори и Херцеговини желео је да са устаницима поведе борбу против заједничког непријатеља.[2]) У тој намери Црногорци су тражили састанак с Карађорђем[3]) и слали му своје посланство ради личног разговора с њим.[4]) Колико се важности поклањало овом спајању види се најбоље из тога што је на њему радио сам Карађорђе. Он је позивао владику Петра да са свим Црногорцима удари на непријатеља и устаницима у сусрет пође. Карађорђе је намеравао да и устаници и Црногорци дођу до реке Таре и ту се састану.[5]) Ради овог спајања владика Петар је писао архимандриту Арсенију да знају њихов положај, али их не намеравају подизати пре него што буде згодно време, како би могли без опасности устати и с њима се сјединити.[6])

Да би се могли састати са Црногорцима устаници у априлу 1809 нападају линију Пријепоље-Сјеница-Нови Пазар. Главна војска с Карађорђем на челу опседала је Сјеницу, а по њеном заузећу једна је половина требала да иде на Нови Пазар, друга на Пријепоље.[7])

Антоније Протић бележи да је сјенички град освојен 23 априла[8]) Ово датирање није тачно. Од 23 априла ми имамо сачувано писмо Карађорђево Пљакићу у коме му јавља да ће се Турци у Сјеници за два дана или предати или побећи.[9]) Стојан Новаковић се не опредељује већ каже да је Карађорђе узео Сјеницу око 23 априла (Ђурђевдан.[10]) Поредећи причање Антонија Протића и писмо Карађорђево од 27 априла даје се предаја сјеничког града ближе одредити. Њоме је

[1]) Кемура, Први српски устанак под Карађорђем, Сарајево 1916, 199
[2]) Архив Ак. Наука у Београду Н-о 503. Писмо војводи Антонију Пљакићу од неког поп Гавре из Нове Вароши, 25. IV. 1809.
[3]) Ивић, документа о устенку Срба под Карађорђем, Загреб 1920, 354
[4]) Ивић, документа о устанку Срба под Карађорђем, Загреб 1920, 363/4
[5]) Архив Акад. Наука у Београду Н-ро 487. Писмо Карађорђево владици Петру, 30. III. 1809.
[6]) Споменик LIII, 105/6. Владика Петар архимандриту, другим главарима и старешинама и свим Пивљанима.
[7]) Архив Ак. Наука у Београду Н-ро 500 и 501. Два писма Карађорђева војводи Антонију Пљакићу, 21. IV. 1809.
[8]) Споменик XIX, 15.
[9]) Архив Ак. Наука у Београду Н-о 502. Карађорђево писмо А. Пљакићу, Сеница 23. IV. 1809.
[10]) Ст. Новаковић, Васкрс држ. српске, 1904, 114.

било уговорено да Турци несметано изиђу из града. Прва партија је, по Карађорђевим речима, изишла 27 априла.[1]) Турци заостали у граду видећи ово прихватили су поново борбу и сутрадан су пропуштени да из града изађу. Значи да је предаја могла бити уговорена најраније 26 априла, а град прешао потпуно у руке устаника 28 априла.

За све ово време турске војске није било много у овим крајевима. Тек 23 априла наређено је Сулејман паши да са Сарајлијама и Фочанима притекне у помоћ Таслици (Плевље) и Пријепољу.[2]) Како су се успеси устаника ширили, он је био принуђен да тражи помоћ и од сарајевских јаничара.[3])

После заузећа Сјенице Вујица Вуличевић је остао у сјеничком граду, Милош Обреновић је отишао на Пријепоље, Милан на Драгачево, Аџи Продан је упућен да диже народ око Бијелог Поља. Карађорђе је отишао да сакупи војску из смедеревске, крагујевачке и рудничке нахије, па да с њом пође на Нови Пазар.[4])

По повратку Карађорђе је одржао још две победе. Код Сјенице је разбио босанску војску са Сулејман пашом на челу, а на Суходолу (27 маја) пећскога Нуман пашу.[5]) Француски консул правда овај пораз турске војске нарочито тиме што су Црногорци напали на пећски пашалук.[6])

Вративши се са Суходола у Сјеницу Карађорђе се у њој 28 маја састао са Црногорцима. Са Шибалијом на челу дошло му је неколико Црногораца и 350 Васојевића и Брђана. Они су се задржали у Сјеници два дана, одакле су добивши муниције и нешто војске са Аџи-Проданом упућени у своју нахију.[7])

Мало се зна шта је владика Петар ове године чинио за спајање. На Карађорђев позив од 30 марта он није одговорио. Према вестима аустриских ухода, дванаест Црногораца било је у Тополи и они су уверавали Карађорђа да ће се њихова браћа сјединити с њим. Пре његовог одласка за Нови Пазар они су отишли у Црну Гору да позову своје сународнике на заједнички рад са Србима. Владика Петар је, наговорен од травничког везира и аустриског конзула, осујетио ово спајање.[8]) Противно овоме доцније се јавља да је црногорски владика био скривен код Карађорђа у Сјеници, одржао с њим разговор дуг четири сата и затим се вратио у Црну Гору.[9])

Ова уходска саопштења изгледају мало вероватна. Травничком везиру и аустриском консулу, претставницима држава тада пријатељски расположених према Турској, било је у интересу да раде

[1]) Архив Ак. Наука у Београду Н-о 504. Карађорђево писмо Пљакићу, Сеница 27. IV. 1809.
[2]) Кемура, 201.
[3]) Кемура, 215.
[4]) Споменик XIX 16/17. Ст. Новаковић. Васкрс држ. српске, 115.
[5]) Архив Ак. Наука у Београду Н-о 505. Писмо Карађорђево Антонију Пљакићу, 2. V. 1809.
[6]) Гавриловић, Исписи 440.
[7]) Архив Ак. Наука у Београду, Н-о 508. Писмо Карађорђево Антонију Пљакићу, 30. V. 1809.
[8]) Ивић, Документа о устанку Срба под Карађорђем, 353, 361, 366 и 367.
[9]) Ивић, Документа о устанку Срба под Карађорђем, 365.

против овог спајања. Њиме би Босна била одвојена од турског царства, а Русија користећи се наклоношћу народа у тим крајевима могла би постати господар источне обале Јадранског Мора. Тешко је поверовати да би они могли одвратити владику Петра од овог спајања. Истрошен ранијим борбама, он је остао без средстава, па ће то бити и највероватнији разлог што он са своје стране није учинио онолико колико су очекивали устаници. Вест о састанку владичином са Карађорђем такође се не би могла потврдити. Састанак би према овом извештају био у мају, а ми знамо да Карађорђе ни до 30 маја није знао намере владике Петра. Јављајући му о састанку с Црногорцима и отвореном путу за Црну Гору, он се 30 маја чудио зашто му не одговара на прво писмо и поново га позивао да дође до Таре.[1]) 30 јула 1809 Карађорђе је јивио владици Петру да се састао са неким Брђанима и Морачанима, и писмо овако завршава: „Толико чекамо Ваше одговоре . . . , а све сте разумели колико желимо добра народу нашему Сербскому и колико би рад да се сојединимо. Ево ја ћу с помоћу Божијом доћи до Таре а Ви, ако желите ударите од озгора. Толико молићу Вас што прије, да не губимо време срећно. Ако што мислите сада је срећа да не пропуштамо . . .“[2])

Преписка владике Петра и Милана Обреновића доприноси расветљењу ових односаја у 1809 години. Милан Обреновић је јавио владици Петру о освојењу Сенице и позивао га да с војском што пре дође да би се састали и очима видели. Свога писара Раку Левајца и војводу Антонија послао је у Васојевиће и Брда. Он их опомиње да пишу што чешће и нарочито истиче „да је сад слободно проћи и књиге пронијети зашто има наших људи у Брдима и свуда.“

Устаничка војска ће по заповести Карађорђевој тамо изићи преко Косова, па им поручује да охрабре Васојевиће и Леворечане. Војвода Анта и Рака писар састали су се са синовцем владике Петра и том приликом су обавестили једни друге о политичкој ситуацији.[3])

Устаничка војска је из Сенице ишла на Лим очекујући сваког тренутка да се састане са Црногорцима.[4]) 23 јуна 1809 Антоније Симоновић, Рака Леваjац и Станко Петровић пишући Петру I веле да су 21 примили одговор у граничкоме сеоцу „на Лопате“ и одмах су наредили Морачанима и Ровцима да се врате ради неких намирница. 22 су дошли у село Ђурђевину где су примили вест да им у сусрет иду браћа Срби, Антон Симоновић са 20 храбрих војника. „И тако са браћом дођоше на уру по полудне, када се у радости састадосмо и силноме Богу хвалу дасмо што тјелеснијема очима виђосмо што смо изодавно ми жуђели и у Бога вазде вапијели.“ Истовремено јављају да је Карађорђе дошао у Равни Хас и спрема се на Колашин. Од владике Петра траже да пошаље један део Црногораца на Колашин,

[1]) Архив Ак. Наука у Београду Н-о 487. Карађорђе владици Петру 30.V.1809.
[2]) Записи, књ. II (1928), 113.
[3]) Записи, књиига II (1928), 113. свеска 5. 295/5 и 297/7 Милан Обреновић Петру I, 1809.
[4]) Записи, књига II (1928), свеска 5, 297/8 Милан Обреновић владици Петру, 1809.

а други на Језера и Плевља. Ту ће се окупити хришћани из Плеваља и Пиве, а уз то тиме ће се затворити и колашински мах да не може ни на коју страну побећи[1])

Владика Петар је на ово одговорио да је примио вест о Карађорђевом доласку у Равни Ас и Антонијевом у Морачу. Срдачно жели да дођу до њега како би се могли и лично видети. Вероватно да је он већ предвидео неуспех који очекује устанике и који ће довести у питање ово спајање устаника и Црногораца.[2]) Поуздано се зна да је Владика тада био на Планиници према Никшићу у борби с Турцима. Карађорђе му је доцније за ово благодарио, јер је тиме задржао један део турске војске да не напада на њих. Одавде је намеравао да пође у сусрет устаницима, али је одустао од тога што од њих није добио вести.[3])

Због недоласка обећане руске помоћи и неслоге која је избила међу српским старешинама порази су један за другим пратили устанике. То је приморало Карађорђа да са својом војском напусти и овај успешно започети посао. Јављајући о томе владици Петру Карађорђе је као главне кривице истицао Родофиникина, митрополита Леонтија и Прозоровскога, називајући их душманима који су их Турцима продали.[4])

Порази 1809 нису уништили мисао о заједничкој сарадњи са Црногорцима. Карађорђе се надао да ће се идуће године опет кренути ка Црној Гори. Према једном француском извештају почетком 1810 ухваћен је у Вишеграду један Србин са писмима старешинама православних у Таслиџи (Плевље), Белом Пољу и Црној Гори. Циљ ових писама био је да их придобије за напад на Босну и спајање са устаницима.[5]) Свакајако у вези са овим јављају се кретања и у Црној Гори.[6]) Да би сазнао чему она воде босански везир је послао своја два Турчина према њиховој граници и они су му потврдили непријатељске намере Црногораца.[7]) Око половине јула било је наређено да се подигне нова војска од које ће половина ићи на српску, а половина на црногорску границу. Сулејман паша је и ове године био одређен да чува Нову Варош и Сјеницу.

1810 године устаници су се борили са много више успеха. Веза са Русијом била је потпуно осигурана и нешто руске војске дошло им је у помоћ. Муниције су имали довољно и Карађорђе је знајући да Црногорци трпе оскудицу у њој, жалио што је пут затворен па је због тога не могу и њима послати Шибајлију и јавити им да им дођу у сусрет. Састанак је ове године требао да буде код Лима.[8])

[1])Записи. Год. II (1928), књ. II, св. 5, 299/300 Петру I Антоније Симоновић.
[2]) Записи. Год. II (1928) књ. II, св. 5, 299/300. Петар I Антонију Симоновићу, 27. VII. 1809.
[3]) Архив Ак. Наука у Београду Н-о 487. Карађорђе владици Петру 16.IX.1809.
[4]) Архив Ак. Наука у Београду Н-о 487. Карађорђе владици Петру 16.IX.1809.
[5]) Гавриловић, Исписи, 519. Француски консул у Травнику Мин. Ин. Дела. Травник, 16. II. 1810.
[6]) Кемура, 262/3. Извјештај од 10 марта 1810. (15 Safera 1225).
[7]) Гавриловић, Исписи 519.
[8]) Милановић, 289—291. Карађорђе владици Петру 25. VII. 1809.

После овога устаници су одржали још две велике победе над Турцима: на Варварину и код Лознице. Страхујући од веће турске војске они су у јесен 1810 послали Миленка Стојковића, Милана Обреновића и Доситеја Обрадовића да траже помоћ руске војске. Милан Обреновић је одмах после свога повратка јавио владици Петру о успеху своје мисије и писмо овако завршава: „Усердствујте дакле и радујте се, шчастије наше већ добило корен, расте и почиње цветати, брзо ће плод давати. Русијски свештезри, човекољубе импeратор војује с Портом отоманском дакле само за нас и скоро ће ову приморати мир потписати онакав какав он само прописати благоизволи“.[1]) Новембра 1811 владика Петар молио је Карађорђа да нађе неко средство којим би Сулејман паша Скопљак био принуђен да напусти нападе на Херцеговину. Свога синовца послао је за одбрану земаља до реке Таре, а за себе вели да је хтео да дође до границе и спречи непријатеља да заузме места којим би се у згодном случају могла створити корисна веза са устаницима, но пре него што је стигао до тих места добио је од синовца вест да се Сулејман паша Скопљак кренуо ка Дрини у намери да се сједини с босанским везиром и да ће тако обојица напасти на нека њихова места.[2])

Један француски извештај из 1811 год. помиње намеру руског пука у Београду да пође према Новом Пазару и утврди везу с Црногорцима. У њему се доставља и једна не сасвим потврђена вест да су Руси у тој намери прошли од Ужица према Црној Гори.[3])

1812 године Русија се враћа свом ранијем плану да из Србије преко Босне и Херцеговине нападне Французе у Далмацији. Овим се нарочито заносио адмирал Чичагов ради чега је око половине априла и постављен место Кутузова. Иако је Букурешки Уговор био већ потврђен, он је послао изасланика Карађорђу да с њим уговори ову експедицију. Устаници су је, природно, одмах прихватили. Свакојако у вези с тим устаници и Црногорци су 1812 нападали босанску границу и намеравали да се сједине.[4]) За вођу те експедиције био је одређен онај исти Марко Ивелић коме је 1804 године била поверена мисија против владике Петра. Цео овај план Чичагова био је неосснован и он је за устанике имао исто толико вредности колико и уговор маркиза Паулучи од 1804. Он је ускоро позван да с војском крене против Француза, а Марку Ивелићу је место водства ове експедиције поверено да склони устанике признању Букурешког Уговора.[5]) Тек тада је Карађорђе сазнао шта је Букурешким Уговором учињено за устанике и јавио је владици Петру да су од Русије напуштени и да „још није дошло време када ће се Србија подићи и славјански народ прославити“.[6])

[1]) Записи. Год. II (1928), књ. II, 298/9 Милан Обреновић Петру I 28 јула 1810.
[2]) Записи. Год. II (1928), књ. II, 116/117. Петар I Карађорђу, нов. 1811.
[3]) Гавриловић, Исписи, 660. Маријаж Мин. Ин. Дела, Љубљана, 24 маја 1811.
[4]) Кемура, 295. Извештај од 9 септембра 1812 (3 рамазан 1227).
[5]) Ст. Новаковић, Васкрс Срп. Државе, 185—188.
[6]) Архив Акад. Наука у Београду Н-о 487. Писмо Карађорђево владици Петру, Топола, 30 јула 1812.; Записи. Год II (1928), књ. II, 117/118.

Карађорђе се последњи пут обраћао владици Петру за помоћ фебруара 1813. Предвиђајући да ће их турска војска идућег лета напасти, он тражи од Владике да им олакша тиме што ће напасти на Арнауте.[1]) Почетком марта Владика је послао преко Босне у Србију 200 Црногораца.[2]) Он је те године био заузет догађајима у Боци Которској и сигурно да им веће помоћи није могао учинити.

На везе устаника из Београдског Пашалука и Црногораца мислило се од самог почетка устанка па све до несрећне катастрофе 1813 године. Што се у томе није дошло до жељеног резултата најглавнији је разлог што су и устаници у Београдском Пашалуку и слободни Црногорци били без потребних средстава. Тога ради устаници су се обраћали за помоћ Аустрији, Француској и Русији. Док се надала да ће присвојити земље Београдског Пашалука Аустрија је у неколико и помагала устаницима. Француска није у томе предузимала ништа, јер одатле није очекивала никакве користи за себе. Русија им је највише помагала, али је та помоћ долазила само онда, када је устанак у Београдском Пашалуку могао ући у њене ратне планове. Устаници су тражили помоћ, али су оставши без ње прикупљали своју последну снагу да се одрже. Црногорци, после клевета против њиховог владике, постају верни извршиоци руских заповести. Ово се може објаснити једино тиме што се Црна Гора својим слабим приходима једва одржавала, а уз то владика Петар је хтео баш у ово време да по угледу на друге државе подигне и своју. Средства за то није имао и очекивао их је, разумљиво, најпре од Русије. У таквом положају и устаници и Црногорци обраћали су се једни другима за помоћ и чинили колико су могли. Да су имали оноликo средстава на расположењу колико је било добре воље, и та би помоћ била обилнија.

Вукосава П. Поповић

ЦРНА ГОРА У НАШЕМ НАЦИОНАЛНОМ ПОКРЕТУ НА ПОЧЕТКУ XIX ВЕКА

Француска револуција заталасала је све народе Европе и потресла из темеља дотадањи друштвени поредак. Њене идеје узбуркаше успаване народне масе. Она угрози постојећи владајући систем у Европи. И најзабаченији и најпримитивнији делови народних маса осетише благотворно дејство умног рада и културних тековина великих генија и мислилаца из друге половине XVIII века. Велике идеје о једнакости, слободи и братству одомаћише се скоро свуда. Њихово дејство поче се нагло осећати нарочито међу потлаченим народима. Народи почеше тежити за слободама: грађанском и националном. Француска револуција је дала први духовни подстрек народним покретима, који су били главно обележје свих догађаја прошлог века.

[1]) Арх. Ак. Наука у Београду Н-о 487. Писмо Карађорђево влад. Петру, Топола, 26 фебруара 1813; Записи, Год. II, књ. II, 118/119.
[2]) Гавриловић, Исписи. 754. Извјештај из Босне, Травник, 12 марти 1819.

Њен вихор допре такође и до врхова Ловћена, Рудника и Триглава. И наш народ не остаде без утицаја споменутих идеја и принципа. Овај утицај код њега бејаше негде посредан негде непосредан; негде јачи, негде слабији. Све је то зависило од прилика и околности у којима се налазио наш народ. Од нашег плавог мора па до Мораве настаде општи одушевљени народни покрет под вођством Карађорђа и владике Петра I.

У општој европској конфлаграцији, која је наступила услед француске револуције и Наполеонових ратова, наш народ је играо видну улогу. Поједини његови делови партиципирали су у догађајима тих бурних дана у разним формама и под разним околностима. Малена и сиромашна Црна Гора водила је непрекидно борбу против својих вековних напријатеља из својих голих и сурих стена. Њен народ под мудрим вођством Петра I успе очувати кроз ове тешке и мучне дане неугашено кандило на олтару слободе. Шумадија под вођством бесмртног Карађорђа својим надчовечанским замахом започетим у Орашцу 1804 г. даде нови полет нашем народу. Неумрли Вожд „из мртвије Срба дозва, дуну живот српској души".

Наполеонова Илирија, која је била директни резултат француске револуције, уједини први пут наша три племена, која живљаху у Словеначкој, Хрватском приморју, Далмацији, Дубровнику и Боци Которској, у једну политичку целину. Уједињеном нашем народу у Илирији, Наполеон даде заједничко име и тим целом свету показа да смо један народ. Доношење нових идеја, радом око културног и економског подизања народа у Илирији, Наполеон допринесе много на националном буђењу народних маса. Тада се почеше стварати први предуслови државног препорода Југословена, који касније одушевљено предузе Гај у свом познатом књижевном покрету. Овај покрет би даље настављен у југословенском покрету чији су главни претставници били Штросмајер, Његош, Рачки, Враз, кнез Михаило и толико других наших великана.

Херојске борбе Срба у Шумадији и Црној Гори у првом и другом деценију XIX века као и буђење националне свести код Словенаца и Хрвата у Наполеоновој Илирији чине прву базу да нашу заједничку националну борбу у прошлом веку. Сва три племена нашег тада раскомаданог народа нађоше се па макар и случајно на заједничком послу у припремним радовима на својој будућој заједничкој згради.

Стварање Илирије, народни покрет у Шумадији 1804 г. и догађаји у Црној Гори, Боци Которској и Дубровнику били су у непосредној вези са великим догађајима, који су се тада одигравали у Западној Европи. Хрватска, Славенија и Босна нису такође остале без контакта са њима. Према томе скоро цео наш народ на словенском југу стави се у покрет под утицајем новог духа и нових идеја и поче показивати видне знакове новог живота. Почеци његова будућег препорода осећаху се све више и више.

У националном покрету на почетку XIX в., којим почиње наша нова историја, Црна Гора је заузимала достојно место. Њена је улога

била у толико већа у политичком погледу што је њу овај покрет затекао као једину скоро самосталну државицу на Балкану. Међутим сва је трагичност њена била у томе, што је била и сувише малена, нејака и сиромашна, да би могла предузети на себе онај задатак, који јој се стицајем прилика намећао у тим судбоносним данима нашега народа. Срећа је била, да је у исто доба отпочео први српски устанак у Шумадији, која је територијално већа, материјалио богатија а у људству бројно јача, предузима касније вођство у борби нашега народа те тим постаје матични брод на нашем општенационалном мору.

Одјеци Наполеонових победа у Италији 1796 г. убрзо допреше до нажих горâ и осетише се јако на нашим обалама. Ови сјајни успеси француске револуционарне војске проузроковаше важне политичке промене на југо-истоку Европе. Политичка карта европских земаља нагло се поче мењати. Наступише дани крупних догађаја, који увукоше у овај општи вртлог и Црну Гору и остале наше земље на Јадрану. Ови догађаји решише и политичку судбину наше стародревне Дубровачке републике. Кампоформијски мир од 1797, који окруни Наполеонове успехе у Италији, измени из темеља тадању политичку ситуацију у нашим јадранским земљама. Пошто овај мир ликвидира и последњи остатак старе Млетачке републике то њене земље на Јадрану, према одредбама истога мира имаху прећи у руке Аустрије у замену за Ломбардију, која припаде Наполеону. На тај начин Далмација и Бока Которска морадоше заменити дугогодишњу венецијанску управу са новом аустриском. То је значило прећи из једног ропства у друго.

Међутим народ ових земаља није био вољан примити ове промене без свога консултовања. Нарочито се њима успротиви народ Боке. Када он би присиљен да прими власт Венеције средином XV в. његови заступници ставише следеће услове: „Ако Млетачка република ма због каквог политичког догађаја не би била моћна бранити Котор, а она га не може ником другом уступити ни предати већ га има оставити његовој старој слободи".[1] На основу ових својих раније задржатих права, Бокељи хтедоше сад сами решавати о својој даљној судбини.

За време млетачког господарства Бока је била у тесним везама са Ц. Гором. Цетињски владике су скоро стално руковали црквеним пословима над православним живљем у Боци Которској. То је Венеција дозвољавала, да би на тај начин могла одржавати добре суседне односе са Ц. Гором као и то да народ Боке буде задовољан, јер је знала да исти гравитира Црној Гори. Таквом мирољубивом политиком Република је најлакше могла одржати власт над Боком.

Положај Црне Горе у овим данима бејаше врло тежак. Сједне стране Бокељи затражише од владике Петра I да их прими под своју заштиту; с друге пак стране односи Црне Горе према Турској беху несређени. Скадарски паша притискиваше Црногорце у њиховим голим кршевима, а уз то интригама и митом потстицаше племена на

[1]) Д. Милаковић. Историја Црне Горе. Стр. 167.

међусобне борбе, које Црну Гору јако слабљаху према вањском заједничком непријатељу. Узимањем Боке под своју заштиту, владика Петар би морао доћи у отворен сукоб са њеним новим господарем т. ј. са Аустријом. Умни господар Црне Горе није био вољан с њом улазити у конфликт, јер је био свестан тешког политичког положаја своје државе и свих последица, које би евентуално наступиле, ако увуче свој народ у какву непромишљену авантуру. Увек је морао бити опрезан када је долазила у питање скупо стечена слобода његова народа.

Дотадања дуга и омрзнута владавина Венеције издисала је и нестајала са наших јадранских обала. Место њених бродова појавише се наједанпут бродови Француске, Аустрије и Русије. Настаде једна општа утакмица ових сила око новог господарства на Јадрану, над Далмацијом и Боком. Наш народ у овим земљама, политички раскомадан, културно заостао и национално још увек несвестан, није био потпуно дорастао и дозрео за догађаје који су се имали тада одигравати.

Цетињски владика Петар I тек што је био спасао Црну Гору од навале скадарског паше и њу опоравио од његова скорог пустошења, даде се одмах на посао. Он се не збуни пред новим догађајима већ брзо неуморно поче радити око консолидовања унутрашњих прилика у својој земљи. Донесе нови закон, измири завађена племена, те међу њима успостави мир, љубав и слогу. Својом мудром владавином и неуморним радом успе да од Црне Горе начини у овим данима важан политички фактор око чијег су се пријатељства формално отимали претставници и агенти Француске, Русије, Аустрије и Енглеске. Читајући кореспонденцију дипломатских и војних претставника споменутих сила можемо тек тада добити јасну слику о политичком значају Црне Горе у то доба. Њен политички значај у интернационалном погледу био је далеко већи него што је то претстављала њена територијална величина и бројно стање њена становништва.

Један француски официр у једном свом извештају о Црној Гори између осталог каже: „Политичка ситуација у Европи таква је да ми изгледа, да је потребно француску владу позвати, да добије симпатије и приврженост једног ратничког народа, који и ако бројно незнатан ипак може бити за француске интересе од значаја својим утицајем на суседна племена и својим топографским положајем, који га чини неосвојивим у свом земљишту“.[1])

Међутим се се то даде у неколико разумети, кад се узме у обзир традиционална ратоборност њена народа, његова стална и непрекидна борба против свакога ко би покушао уништити његову вековну слободу, а уз то географски, стратегиски и политички положај ове земље. Као слободни господар брда, која доминирају над Боком и Приморјем, Црна Гора није могла остати незапажена код тадањих заинтересованих сила на Јадрану.

[1]) Д-р М. Гавриловић: Исписи из паришких архива. Београд, 1904. No 327.

Још од доба Петра Великог Црна Гора је била у традиционалном пријатељству са Русијом. Ово се пријатељство стално одржавало па је и овом приликом било јасно, да ће се Црна Гора прикључити Русији и њеним савезницима: Аустрији и Енглеској.

Ма да је владика Петар нерадо гледао окупацију Боке од стране Аустрије ипак није могао спречити исту. Потребно му је било очувати њено пријатељство ради евентуалне помоћи против османског царства. Недавно указана помоћ Леополда II у муницији и оружју помоћу којег извојеваше славну победу над Махмут-пашом, остаде у јакој успомени код Црногорацâ. И тако Аустрија према споменутим мировним одредбама без сметње заузе Боку. Ради неутралног држања Црне Горе приликом окупације Боке, аустриски генерал Рукавина посети лично владику Петра у манастиру Стањевићу и захвали му се у име цара. Аустрија очекиваше и на даље благонаклоности Црне Горе. Гувернер Далмације, гроф Турн мољаше владику: „да он са својим храбрим Црногорцима не одрече дати снажну помоћ Боки против општег непријатеља и разоритеља закона и најсветијих друштвених веза“.[1])

И руски цар Павле осећа потребу владичина пријатељства и услуга. Он му лично пише 1799 г. и захваљује му на оданости Русији и руском народу. Обећава му у писму, да ће се заузети за њега код дворова у Бечу и Цариграду. „Сад можете, — стоји у писму, — мање изложени бити опасности и за то што се руска флота, која је одређена, да стане на пут народу, који се стара свуда истребити законите власти и поткопати веру хришћанску — сад налази у средоземном мору па неће изостати дати вам у нужди сваку помоћ“.[2]) Цар га том приликом одликова орденом Александра Невског. Као што се види, владика се, у овом великом европском конфликту, отворено ставио на страну Русије и Аустрије.

Пожунским миром 1805 г. Аустрија би присиљена уступити Боку Которску и Далмацију Наполеону. На тај начин наш народ на обалама Јадрана припаде Француској, која се овим територијалним повећањем учврсти на Балкану. Од овог момента француска дипломација доби пресудан утицај на догађаје у Турској, било да њу заштити од нападаја Русије и Аустрије, било да у обратном случају пружи помоћ Црној Гори и Шумадији у њиховој борби за ослобођење своје браће испод турског ропства. Према томе Турска је била присиљена да одржава пријатељске односе са Наполеоном.

Колико је Наполеон придавао важност Боци и Далмацији види се по томе што је ове земље ставио под директну војну управу у Паризу одакле би он лично над њима надзор водио. Обала Далмације и Боке била је од неоцењиве стратегиске важности за његове политичке и војне планове на Балкану.

Са уступком Боке Которске Француској политички значај Црне Горе нагло се повећа. Од тада она постаје тако рећи главни фактор око кога се одигравају сви догађаји на Јадрану.

[1]) Д. Милаковић: Историја Црне Горе, стр. 171.
[2]) Ј. П. Јовановић. Наполеон и Југословени. Стр. 28.

Чим је владика Петар дознао за одлуке Пожунског мира у погледу Боке Которске он не хтеде седети скрштених руку већ одлучи у споразуму са бокељским главарима да заузме Боку пре него Французи у њу стигну. Да би што пре и што лакше постигао овај план споразуме се још и са руским адмиралом Сењавином, који је са својом ескадром боравио на Крфу. Овај упути одмах један део флоте у Јадранско Море са задатком да кооперише са црногорском војском при заузећу Боке. Оваком одлуком владика Петар огласи рат Наполеону јер је Бока према мировним одредбама у Пожуну имала припасти Француској. Он затражи од аустриског команданта у Котору безусловну предају града и целе Боке. Пошто француски генерал Молитор не мога на време стићи да заузме Боку од Аустријанаца, то се ови нађоше принорани предати исту Црногорско-руској војсци. Тако се на которском граду залепршаше заставе: руска и српска. У спомен овога важног догађаја и сјајног успеха руско-црногорског оружја владика одржа благодарење у манастиру Савини.

Заузећем Боке Црна Гора предузе истодобно и једну велику у и тешку обавезу, која је стаде много крви и много жртава, Тим чином она отпоче велику и неједнаку борбу са моћном Француском. Али при свем том владика у овом подухвату није презао пред никаквом опасности јер је сматрао, да је заузећем Боке остварен његов давнашњи сан. Њено присаједињење са Црном Гором сматрао је дефинитивним. Не само што је он жељно дочекао тај весели дан, када ће се Бока наћи у заједници са Црном Гором, већ је и руска дипломација у тим данима сматрала тај чин за велики успех. Тадањи руски министар Чарториски настојаше, да убеди цара о неопходној потреби прикључења Боке Црној Гори. У једном извештају предочава му нарочиту важност Котора. „Ако задржимо Котор, каже у њему, „Турска ће зависити од нас, она неће смети више интригирати против Русије... Ако задржимо Котор све Бонапартове основе у Леванту падају у море“. Затим доказује, да ће Котор бити у наступајућој борби француско-руској на Јадрану што је и Малта у француско-енглеској борби за хегемонију у Средоземном Мору т. ј. „кључ, владајући положај, симбол супарништва“.[1])

Господарство Наполеоново на Јадрану без Боке и Котора није било потпуно нити сигурно. Излазак Црне Горе на море нарочито у савезу са Русијом могао је бити од велике опасности за Наполеонову експедицију према Истоку. Ради тога он реши, да одмах заузме Боку и да се у њој утврди. Да би што пре извео свој план његова војска пређе преко дубровачког територија и на тај начин уништи слободу Дубровачке републике 1806 г.

Чим је владика Петар дознао за повреду дубровачког земљишта, прозрео је одмах Наполеонове планове и због тога реши, да са својим Црногорцима и Приморцима пође на сусрет француској војсци, како би јој спречио даље продирање према Боци. Са црногорском војском беше и један одред Руса. У околини Дубровника Црногорци се први пут сукобише са Французима и ту се нађоше у отвореној борби два

[1]) Ј. П. Јовановић. Op. cit. стр. 60.

до тада непозната непријатеља. Према забиљешкама француских официра из те војне, Французи су били веома изненађени тактиком и начином борбе Црногораца. Особито су били у почетку запрепаштени црногорским јуришима и употребом хладног оружја што је створило у њиховим редовима забуну и панику. Тешке и огорчене борбе вођене су између Француза и Црногнраца од брда Срђа, изнад Дубровника, па до Котора. У овим борбама Црногорци су показали чудо од јунаштва, што је изазвало дивљење код њихова непријатаља. Адмирал Сењавин у једном прогласу од 24 септембра 1806 на црногорску војску, похвали њено херојско држање у овим борбама. „Смјелост непријатеља, каже он у својој похвалници, који се усудио ступити на вашу земљу, кажњено је. Вашем постојанству удивио се непријатељ, који је изгубио толико људи, да неће скоро моћи скупити нову силу и опет на мегдан изаћи“.[1])

Француска влада одмах увиде значај Црне Горе па поче настојати, да придобије владику Петра под сваку цену за своју политику. Покушавало се на више начина, да би се у том успело. У једном писму упућеном маршалу Мармону, наполеон пише: „Црногорце не смете нападати. Напротив покушаћете с њима се ставити у споразум и наговорити их, да приме царев протекторат. И сами ћете увидети, да се овај корак има извести што већом умешношћу.[2]) У једном другом писму Наполен му препоручује, да владику што пре придобије и да код њега постави једног егента. Владика није хтео примити консула ни у ком случају без одобрења руског цара. Сам маршал Мармон бележи у својим мемоарима, да Црна Гора није хтела никако примити француски протекторат премда јој је за то нуђено територијално проширење. Црногорци нису хтели никако напустити своју независност. Једино су били приправни пружити Французима оружану помоћ против Турске.

Поред свих брига и многих незгода у којима се налазио Петар I 1806 године ипак је се он интересовао за прилике у Шумадији. Баш у доба припремања за борбу против Француза владика шаље писмо Карађорђу и тражи извештај о стању ствари у Србији. Карађорђе му одмах одговори и затражи оружану помоћ напомињући му, да је још одмах од самог почетка борбе много наде на њега полагао. Осим тога препоручује му савез против заједничког душманина. „Ступајући у овај савез, пише му између осталог, удовољићете првој дужности Србима човека и кнеза и привезаћете чврсто за себе у најважнијем времену род и племе своје“.[3]) Слање С. Пламенца Вожду 1807 г. као и владичин састанак на Планиници 1809 са Карађорђевим војводама Антонијем Симоновићем и Раком Леваjцем, доказују нам колико су оба вође српског народа били у тесним везама на заједничком националном раду. За цело време до пада Србије 1813 г., они су били у сталној вези и преписци радећи свим силама, да се што пре здруже и уједине свој народ. Нажалост до тражене

[1]) Д. Милаковић Op. cit. стр. 210.
[2]) Ј. П. Јовановић, Op. cit. стр. 79.
[3]) Д. Милаковић. Op. cit. стр. 221.

помоћи од Црне Горе није дошло, јер је владика Петар није у стању био пружити. Карађорђе се такође заузимао за Црну Гору што се види из његова писма упућена владици Петру из Ћуприје 25 јуна 1810 г. „Ако остане војна, пише Карађорђе, за вас ћемо говорити о срећи и о сједињењу с вама; ако буде мир не ћемо вас и *нужде ваше,* које већ знамо оставити, но како за нас једнако радићемо“.[1]) Интересантно је овдје напоменути, да се је држање Карађорђево према Наполеону битно разликовало од држања владике Петра. Док је Црна Гора била у отвореном рату са Французима дотле је Карађорђе тражио помоћ у оружју од њих па шта више позивао Наполеона да прими српски народ под своје окриље. Прилике су такве биле, да су се њихове политичке линије потпуно дивергирале.

Тешко је било владику Петра I одвојити од словенске Русије, коју је он као велики панслависта сматрао вековном заштитницом Црне Горе. Сви покушаји француске дипломације у том смислу осталоше без успеха. Али ипак и поред такве оданости и привржености и поред огромних жртава учињених током 1806 год., Црна Гора би остављена самој себи на миру у Тилзиту (1807 г.). Цар Александар се обавеза, да ће напустити Боку и повући своју флота из Јадранског Мора. Овакав поступак Русије разочара Црну Гору.

После закључења Тулзитског мира, Французи заузеше Боку и маршал Мармон је званично прикључио француском царству. Црногорци немадоше срећу, да за дуго буду у заједници са својом једнокрвном браћом у Приморју. Поднесене жртве и проливена крв за тај циљ остадоше без успеха.

Декретом 21 новембра 1809 г. Наполеон објави из Шенбруна формирање Илирије, која обухвати велики део од сва три наша племена. И тако се Црна Гора нађе на граници једне велике југословенске области, која се пружаше од Љубљане до Котора. Управу над њом повери свом омиљеном и верном сараднику, маршалу Мармону, коме за саветнике постави добре и искусне стручњаке и учене људе.

Илирији Наполеон придаваше особити значај јер му она требаше послужити не само за своје трговачке интересе на Јадрану и Средоземном Мору већ и за политичке смерове на Истоку. Илирији је он обраћао у толико већу пажњу што је она била у непосредној близини Карађорђеве Србије на коју је он свакако рачунао у даном моменту, јер је Карађорђе био у живој преписци са Наполеоном и настојао свим силама, да добије његову помоћ против Турака. „Ваља имати на уму да одавде води пут за Азију“ рекао је Наполеон у једном извјештају. На другом месту истиче, да је „Илирија стража смештена пред врата Беча“.[2])

Ради проширења своје операционе базе на Балкану и повећања интересне сфере на Средоземном Мору, Наполеону је потребно било пријатељство Црне Горе и владике Петра I. Он је стално настојавао,

[1]) Ibidem. Стр. 226.
[2]) J. П. Јовачовић. Op. cit. стр. 116.

да је увуче ако не у састав новоосвојених словенских земаља а оно бар под свој протекторат. Са добијањем Црне Горе знатно би ојачао свој политички и стратегиски положај на Балкану. Али и поред свих покушаја и обећања Наполен не мога добити пријатељство вадике Петра I.

Новооснована Илирска покрајина у којој се манифестовао први почетак државног зближења сва три племена нашег народа, није остала без утицаја на суседну Црну Гору и ослобођену Шумадију. Резултати културног и економског полета Наполеонове Илирије спојише се са ноционалним и политичким успесима Карађорђеве Србије и Црне Горе Петра I. Национална свест поче се осећати мало по мало и по осталим крајевима нашега народа. Заједнички рад и напори Карађорђа и Петра I у нашем националном покрету на почетку прошлог века у вези са Илиријом и илирским препородом први су сретни весници стварања данашње наше Југославије.

Битка народа код Лајпцига 1813 г. реши судбину Наполеонове превласти у Европи. Она угрози и његов положај у Илирији и дани француске владавине у њој беху избројени. Чим доспеше гласови о његовом поразу код Лајпцига настаде забринутост и комешање код нашег народа. Народни покрет се нарочито осети у Боци и Дубровнику. Бокељи понова прокламоваше присаједињење Приморја са Црном Гором а Дубровчани помоћу енглеске флоте развише у Гружу понова стару заставу слободне републике св. Влаха. Али сви ти покрети и тежње за националном слободом и у Дубровнику и у Боци остадоше само празне жеље. Једно опште народно разочарење настаде када се виде приближавање аустриске војске, која 1814 год. заузе Дубровник и Боку као и целу Илирију. Присаједињење ових земаља Аустрији би дефинитивно одлучено и потврђено на Бечком конгресу 1815 године.

Руски цар Александар беше известио владику Петра I још раније из Париза о горњој одлуци и замолио га у писму не само да напусти Боку са својим Црногорцима већ и да настоји склонити њено становништво, да се повинује одлукама савезних држава. То би једина награда Црној Гори од стране Русије и њених савезника за проливену крв у заједничкој борби против Наполеона.

Црногорци са својим седим владиком морадоше ојађена срца и с тошким болом напустити Боку и предати је непријатељу. Са још једним горким разочарењем повукоше се у своја гола брда, да из њих чекају дан када ће се опет спојити за свагда са Боком и Морем.

Цар Александар нажалост не схвати велики значај Боке и Јадрана не само за Црну Гору и Југословене већ за општу словенску ствар. Он не мога увидети да је Бока са Ловћеном кључ Јадранског Мора. Ма да је његова реч тада била од пресудног утицаја при решавању свих питања у Европи, он се ни мало не заузе за Црну Гору већ је препусти њеној судбини. Згодна прилика, да се Бока прикључи Црној Гори би неопростиво пропуштена.

Далековидни владика Петар узалудно доказиваше руским државницима о неопходној потреби присаједињења Боке Црној Гори. Он је

био спреман све могуће жртве поднети, да постигне тај циљ, јер је био убеђен, да је излазак Црне Горе преко Котора био не само њено животно питање већ и једна општесрпска па и словенска потреба. Повећана Црна Гора са Боком постала би далеко јача и моћнија, а тим самим и много способнија за извршење националног задатка, који јој се наметао у тим данима нашег опште националног покрета. Тако ојачана Црна Гора постала би једна солидна политичка и национална база за даљње борбе, које су имале наступити. Она би као таква била у стању, да много више и издашније притекне у помоћ браћи у Шумадији, који су баш тада водили крваве борбе против заједничког вековног непријатеља — Турака. У том случају владика Петар био би у могућности, да прије и лакше пружи братску руку Карађорђу те да уједињеним снагама развију још жешћу борбу ради постигнућа националне слободе. Међутим све те његове жеље и наде, које му изгледаху за један моменат остварљиве беху, и сувише преурањене.

Д-р *Јово Вукић*

ДВА ПИСМА ПЕТРА I

Благородна господо главари и народе церногорски и бердски!

Ево су већ прошлога пролећа априла мјесеца пасале тридесет и осам годиштах от када сам ја постао међу вама владиком.

Труди мои су били најперво и желаније моје от свакога желанија највише за прекраћење ваше домаће рати и кервопролића, радећи вас саставити у слогу и у јединство да се избавите от љутога јарма паше скадарскога, под којим бјесте у вријеме мојега у туђе земље путовања по несогласију вашему себе подложили.

Ви моје науке примисте, послушасте и своје оружје витешки у рукама прифатисте, и Бог даде вама срећу не само да своју слободу опет к себе повратите, него и сувише да својега непријатеља у два жестока боја побједите и да његову главу отсјечете и државу скадарску уплашите, от које мира и почивала не имасте.

Ово је побједа име ваше у свијет прославила и учинила да сви европски народи за вас знаду и да ве почитују за народ славни, народ поштени, храбри и уздани, који своју слободу познаје и својијем оружијем брани.

Ја серцем и душом жељах да се и више пред свијетом прогласите и да вишу слободу јаче и боље утвердите. Молих вас да кулук и правителство поставите, на законах обштим сагласијем сочињених, да правителство народом влада и да народна дјела управља, а кулук да зле људе фата и на суд доводи како што се у цијели свијет чини, јер без тога не могаше бит ни слава ни слобода ваша утверђена ни дуговјека. И ви тако учинисте кулук и правителство постависте, да законик царствује и да је сваки законику подложен.

Настаде дакле законик међу вама, настаде суд и правда, мир и тишина, вријеме срећње и блажено, радост и весеље за добре и богобојазне људе и за нејаку сиромаш и сиротињу; престаде самовластво, престаде домаћа рат и кервопролиће.

Законик царствујући кастигом страшно пријећаше, правителство суд и правду чињаше, кулук с мјеста на мјесто иђаше а сваки злодјеј от страха трепеташе. Не бјеше већ домаће рати ни боја; не бјеше поклични ко је витез на витеза на домаћи бој; не чујаше се колежа ни тужбање; не виђаше се лица мушкога ни женскога от гребoтинах кервава и нагерђена, ни главе церном капом ни церном махрамом покривене, ни перчина мушкога ни женске косе острижене. Не обливаше се земља, дерво и камење керврљу ваше браће и не кипјаше братска керв из устах вашијех. Не кукаху мајке за својим синовима, ни сестре за својом браћом ошишане, ни сиротне удовице за својијем мужевима огребене, ни жалостима дјечица за својијем родитељима сузам обливена. Путник слободно путоваше, терговац слободно терговаше, работник своју работу весело работаше, и чобан своју стоку без страха пасијаше, и Богом благословена тишина на све стране пребиваше.

Но будући вам милије зло него добро не могасте правителство међу собом терпјети желећи да се опет на необична ваша зла и самовољна дјела повратите и да једни другому керв пијете.

Не би вам угодно да ве људи от свијета почитују добрим и поштеним народом, како сам пређе река, да ви буду туђи градови и пазари отворени и да имате сњиму како и остали народи европејски. Него је вам драже и милије да ве називају злим, безаконим и самоволним народом, да стиме и приступишта нигђе немате и да ве ћерају како хајдуке и разбојнике.

Ви сте от свакога цара и краља волни и слободни да ви нитко не заповиједа, но нијесте један от другога. Ви слободу своју не познајете и познати је не хоћете. Вама је противно све што је Богу и поштенијема људима угодно. Ви сте от Бога отступили и сасвијем страх божи изгубили. Ви не находите добра и поштења ни у чем нако у своје зло и безаконо самоволство. Ви не имате вашијех злотворах от самијех себе и вама нитко ништа не чини без ваше зађевице.

Ја вас залуду у све вријеме мојега међу вама владечествовања учих и настављах на све оно што могаше служит за вашу корист и поштење и залуду се у толико силе времена трудих не штедећи ни живота ни имјенија мојега за ваше обште народно добро. Да сам то чинио за који драго остали народ от свијета, он би ми благодарио и ја бих међу њим срећно и весело живио и моје би име у љубави онога народа вјечно остануло, а међу вама је моје серце от вашега злочинства увехло и старост моја оскорблена да почивала и радости нигда не имам. Не могу већ ни о себе радити, а камоли ваше после оправљати и за ваша дјела ћесаро краљевскому губерну отговарати, него ето ви, господо главари, владате се како знате и договарајте се како ћете народом управљати и за народ ђе потреба буде одговарат,

да се церне капе у то не мијешају. Само вас молим да ми на писмо ваше мисли дате како ћу реченому гуверну на ову књигу отговорит која ће ви бит с овијем листом данас приказана да је добро чујете и разумијете. Међутијем остајем

На Цетиње,
октомбра 6-га
1825-га

ваш доброжелатељ и слуга
Владика Петр.

От нас владике Петра
Благородној господи главарима и старјешинама и свима
Чевљанима и Цуцама и Бјелицама драго поздрављење.

Ето иде к вама господин Губернатор и остали главари и судници от ваше нахије, који ће вас молити и кумити да се мирите, јер очима свиколици видите да овако живјети не можете и да пропадосте от својега самоволства и от домаће рати и непослуха, а сувише да се омразите ћесарскому гуверну и да ћете стога велико зло и велику несрећу на себе навести.

Ја сам вас и остале Церногорце тисућу путах молио да лијепо и мирно живите с људима от ћесарске държаве, без које живјети не можете, и да солдате и остале бјегуне и бјегунице не примате, који бјеже из ћесарске земље без пасапорта. И да је народ мене слуша, не би данас пазар которскиј затворен био.

Ви сте с договором остале браће ваше Катуњанах поставили суд и кулук овде, но јошт нијесте ништа утвердили, и ако се ви три племена не умирите, ви ћете и ово разурит и сву земљу вјечно упропастит, да већ не буде у Церну Гору мира ни јединства никад и да Церна Гора остане у вјечно поруганије пред свијетом.

Зато је најперво оне којијема се највише злу и највиша штета учињела, пак и свакога великога и малога у све три племена молим и свијех Богом вседержитељем творцем неба и земли и пресветом Богородицом и свом силом архангелском и ангелском и светијем Иоаном и свијема, пак и вашијем здрављем и вашом срећом и вашим напредком у три пута и у три хиљаде путах заклињам, да помислите на своје и осталога народа жалостно живљење и да послушате речену господу главаре да зло и кервопролиће прекратите и да се за све и посве умирите и подмирите. Такођер молим и заклињем истијем начином свакога главара да све јединодушно раде како ће вас умирити, да не би који по хатеру или по миту оли по другому икакву неправедному начину потезао кривицом на коју страну и чинио међу дружином смутњу. Који ми се нађе от стране главарске оли от којега племена и братства толико злога и окамењенога сердца да се от Бога не убоји и да слутњу учини и на мир не пристане, такви от Господа Бога вседржитеља да буде проклет и да му Бог смути сердце и мозак, да погине от праведнога суда Божија како зли и беззакони кервомутник, и дом његов да остане пуст. А правим и богобојазним да будет Бог у помоћ, којему свакога доброга и послушнога препоручавам и остајем

Цетиње,
6 октобра 1826.

ваш доброжелатељ
Владика Петр.

САДРЖАЈ

Страна

Д. Вуксан: Петар Петровић — Његош ... 193
Мило Вукчевић: Пројект аустриске екседиције у Ц. Г. средином 1790 године 195
Петар Поповић: Два француска плана за напад на Црну Гору 1811 године 205
Павле Поповић: Владика Петар и конгрес у Верони ... 215
Д-р А. Ивић: Једна потерница из доба владике Петра I ... 217
Фердо Шишић: Јосо Крмпотић и Црна Гора 1788 године ... 219
Тих. Ђорђевић: Протоколи крштених у Ц. Гори за време владике Петра I 223
Д-р Лазо Томановић: Владика Петар у Боци ... 225
Прото Љубо Влачић: Забрана у Аустрији хаџилука св. Петру Цетињском 227
Вукосава П. Поповић: Односи Карађорђа и владике Петра I ... 234
Д-р Јово Вукић: Ц. Гора у нашем националном покрету на почетку XIX века 249
Два писма св. Петра цетињског ... 258

У прошлом броју послалисмо свима чекове за уплаћивање претплате. Молимо претплатнике који то већ нису учинили да нам претплату одмах пошаљу. Господа претплатници који су већ били послали претплату нека чек сачувају.

ИСПРАВКА. На овом месту у прошлом броју, под насловом *Непријатељи науке и књижевности* поткрала се администратору груба грешка. У дужнике *Записа* убројен је и г. Саво Радуловић, учитељ у Сремској Рачи, ма да је овај уредно плаћао своје обавезе.

Администрација

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВОМ)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

ГОДИНА IV, КЊИГА VII, СВЕСКА 5
НОВЕМБАР 1930

ЦЕТИЊЕ

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

ЗАПИСИ излазе почетком свакога месеца у свескама од по 4 табака (64 стране) велике осмине.

Уредник и одговорни уредник Душан Вуксан. — Уређују: Илија Зорић, Радосав Меденица, Милан Вукићевић и Видо Латковић.

Рукописе откуцане на машини или врло читко писане треба слати на адресу: Уредништву ЗАПИСА, Цетиње. — Рукописи се ником не враћају.

Претплата износи за Југославију годишње 100 дин. За иностранство (Европу) 130 динара годишње, 65 динара полугодишње. — За Америку 3 долара на годину.

Претплата се шаље непосредно Администрацији „Записа“, Цетиње, или чековном уплатницом на чековни рачун број 6209 код филијале поштанске штедионице — Сарајево.

Претплата се шаље унапред.

Сваку промену адресе треба јавити Администрацији најдаље до 15 у месецу.

Власници, за уредништво: Илија Зорић и Видо Латковић.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VII, свеска 5 — Новембар 1930

КНЕЗ ДАНИЛО и ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА СИЗИРЕНСТВА СУЛТАНОВА НАД ЦРНОМ ГОРОМ ОД ПАРИСКОГ КОНГРЕСА (1856) ДО СМРТИ СТЕФАНА ПЕРОВИЋА – ЦУЦЕ У ЦАРИГРАДУ 11 ЈУНА 1857

Париски конгрес (25-II - 16-IV), за вријеме чијег трајања је кнез Данило очекивао да ће се покренути и повољно решити питање односа Црне Горе према Турској, у корист ове прве,[1]) и да ће за Кримског рата (1853 - 55) добити извесне награде, донео му је потпуно разочарење. Питање Црне Горе било је покренуто на седници конгреса од 25-III-1856 од стране аустриског претставника на конгресу и Министра иностраних дела графа Буола, који је мислио, да би добро било да, поред разних питања са којима се конгрес бави, руски пуномоћници изјаве какви су односи њихове владе према овој провинцији. Руски су пуномоћници изјавили, на истој седници, да и поред тога што Црна Гора није била поменута нигде у актима који су били произишли из бечких конференција, као ни у актима који су претходили Париском конгресу, они се не устежу рећи, пошто се то од њих тражи, да њихова влада не обдржава са Црногорцима друге односе, него оне који произилазе из симпатија Црногораца према Русији и из благонаклоних расположења Русије за ове брђане.[2]) Сутра дан после изјаве руских пуномоћника, на седници конгреса од 26-III пуномоћници Аустрије, Велике Британије и Турске изјавише да објашњења дана од руских пуномоћника у погледу Црне Горе [illegible] гаранцију, да Русија не одржава са овом провинцијом

[1]) Шта је и колико користи очекивао кнез Данило од Париског конгреса види се најбоље из ове реченице: „Моја је судбина тамо“ коју је рекао кнез Данило, у првој половини месеца априла 1856, изасланику француског министарства просвете кад је исти дошао код њега у аудијенцију, када су разговарали какви могу бити резултати Париског конгреса с погледом на Црну Гору (Armand Bachet. Une visite au prince Danilo de Montenegro. Revue des Deux Mondes V. Paris, (1856) 659.

[2]) Gourdon Edouard, Histoire de Congrès de Paris. Paris (1857) 82 у почетку књиге штампани су сви протоколи са седница Париског конгреса, као и сви уговори који су за време трајања истог конгреса закључени.

односе једнога искључиво политичког карактера. Поред ове заједничке изјаве турски пуномоћник Али-паша, на истој овој седници, изјави још и то, да Порта сматра Црну Гору као саставни део Турског царства, *али ипак да она (Висока Порта) не намерава да промени садашње стање у истој провинцији.*[1])

Резултати Париског конгреса са погледом на Црну Гору изазвали су велико негодовање и огорчење кнеза Данила према Аустрији, а нарочито према Русији и Турској. Он сад мења потпуно правац његове спољне политике. У место дотадашње његове политике потпуног наслањања на Русију и тражења у више прилика потпоре од Аустрије, он се сад баца потпуно у наручје Француске; тражи њену помоћ и заштиту, а преко ове, исто тако тражи подршке за своју политику и у Енглеској. Кнез Данило био је веома добро увидео, да му, у колико то буде било могуће, Француска и Енглеска због њихових претензија да сузбију руски утицај на Балкану а нарочито у југословенском народу, а Француска специјално још и због тога што је у једној од тачака своје спољне политике истакла и заступила принцип народности, могу веома много помоћи, да оствари његове главне тачке од политичког програма: тражење признања независности Црне Горе од стране Порте и осталих великих европских сила; разграничење се турским провинцијама и добијање слободног излаза на Јадранско Море. Како је остварење Данилових политичких циљева највише зависило од Порте, то је Данило веома добро проценио да после Париског конгреса бејаху у првом реду Француска и Енглеска које су могле са успехом интервенисати на Порти у корист Црне Горе, ради чега се он после конгреса ослања и тражи подршку за своју политику на првом месту у Француској а затим у Енглеској. Француски утицај, од почетка Кримског рата, из дана у дан све више је растао у Црној Гори тако да је почетком 1855, а нарочито после Париског конгреса, француски конзул у Скадру Екар (Hecquard) био један од главних саветника кнеза Данила.

Незадовољан изјавом Али-паше, турског пуномоћника на Париском конгресу, Данило је упутио писмен протест свима силама потписницама париског уговора, изузев Турске. У протесту је Данило побијао изјаву Али-пашину, да је Црна Гора турска провинција и истицао, да би Црногорци имали више права да захтевају Херцеговину и половину Албаније, пошто су исте земље раније имали независни кнезови — црногорски војводе од Зете — у свом поседу, док Турци нису никада успели да успоставе стално њихову власт над Црном Гором.[2]) Поред писменог протеста кнез Данило је упутио свима напред поменутим силама и један меморандум са једним кратким прегледом црногорске историје кад се је десио какав важнији догађај — сукоб са Турцима — заједно са годином и именом принца (управ-

[1]) Ibid. 83—84.

[2]) Архив Министарства Спољних послова у Паризу (А. М С. П. У. П.) Turquie. Scutarie et Montenegro. Tome 2. Писмо кнеза Данила министру спољних послова грофу Валевском од 19/31-V-1856; Државна Архива у Бечу (Д. А. у Б.) Turquie. Rapport. од 1856. Писмо кнеза Данила аустриском Министру спољних послова графу Буолу од 19/31-V-1856.

ника) који је владао Црном Гором за време дотичног догађаја. У меморандуму, после изложеног политичког положаја Црне Горе и оправданости претензија црногорских, кнез Данило своди своје захтеве у следеће четири тачке: 1) потпуно признање независности Црне Горе дипломатским путем; 2) територијално увећање Црне Горе на рачун Херцеговине и Албаније; 3) коначно обележавање црногорских граница према Турској као што је то раније учињено према Аустрији; и 4) уступање Црној Гори пристаништа Бара од стране Турске и с тим слободан приступ к мору.[1])

Свога ађутанта Вуковића Данило је одредио да путује у Париз и лично преда протест и меморандум француској влади, а секретара Медаковића да исте однесе и преда аустриској и руској влади у Бечу и Петрограду, а осталим силама, подписницама париског уговора, осим Турске, да пошаље преко њихових дипломатских претставника у Бечу.[2])

Вуковић је почетком месеца јуна 1856, кад и секретар Медаковић, кренуо са Цетиња за Париз, носећи са собом поред меморандума и протеста још два писма Данилова за цара Наполеона и једно за француског Министра спољних послова, грофа Валевског, у коме га извештава, да је он дао пуно поверење и овлашћење своме ађутанту Вуковићу, да може примити све предлоге, које он, гроф Валевски, буде нашао да су сагласни са чашћу и интересима Црне Горе[3].) Искоришћујући пак згодну прилику рођења сина цару Наполеону III (16-IV-1856).[4]) Данило на првом месту у једном писму честита цару добивеног сина и моли га „да дозволи, да његов изасланик са поштовањем положи пред царску колевку оружије једнога ратника црногорског, поклон најдрагоценији што наша нација може дати јер за њу дати своје оружије, то значи дати своје срце и своју снагу“,[5]) а одмах, у другом писму, упућеном цару Наполеону III, кнез Данило прелази на главну ствар због које је и послао свога ађутанта у Париз, моли га за царску заштиту над народом црногорским који је опкољен са свих страна непријатељима.[6])

Вуковић,[7]) путујући за Париз задржао се је у Бечу извесно време, где бејаше саветован од руског амбасадора Горчакова да не

[1]) Ibid.

[2]) А. М. С. П. у П.) Turquie. Scutari et Montenegro. Raport. II. 9-VI-1856; Mathieu de Clerval: Les Turcs et le Montenegro. Revue des deux'mondes. t-XV, Paris (1858) 93-94; Mantou (E), Histoire du Montenegro ou Tscengore Paris (1881), 174.

[3]) А. М. С. П. у П. Turque. Scutari et Montenegro t. z. Специјално писмо Даниловo за грофа Валевског од 19/31-IV-1856.

[4]) Gourdon, 511.

[5]) А. М. С. П. у П. Turquie Scutari et Montenegro t. 2. Писмо кнеза Данила цару Наполеону III од 19/31-IV-1856.

[6]) Ibid.

[7]) Вуковић је био по рођењу Хрват а последњи владика на црногорском престолу Петар II узео га је у служби код себе. Пре доласка у Црну Гору био је у служби у Аустрији, Влашкој и Италији. Осим српског језика говорио је још немачки, талијански и италијанизираним француским. Омер-паша који му је био земљак, мрзео га је веома много и сматрао као отпадника, ради тога што га је наговарао, без успеха, да уђе у турску службу. (А. М. С. П. у П. Turquie. Scutari et Montenegro t. 2. Један кратак писмени састав који је учињен приликом доласка Вуковићевог у Париз јуна 1856).

иде у Париз, пошто га тамо неће хтети нико слушати, додајући му још и то, да Црна Гора може остати таква каква је и наставити и даље да се бори противу Турака.[1]) Дошавши у Париз, где је био веома лепо примљен,[2]) Вуковић је нарочито инсистирао на томе, да буде примљен у аудијенцију код цара Наполеона III, преда поклон који је кнез Данило послао за престолонаследника и изложи усмено самом цару жеље и молбе кнеза Данила и Црногораца. Саветован од званичних претставника француске владе да учини посете свима страним претставницима у Паризу, подразумевајући међу њима и турског амбасадора, Вуковић јо обећао то учинити драговољно, али, само пошто буде примљен у аудијенцију код цара Наполеона.[3]) У аудијенцији код Наполеона, која није имала никакав званични карактер, царски пар је, примивши поклон за престолонаследника, послао њихове поздраве, по Вуковићу, за кнеза Данила и жену му Даринку, а што се тиче Даниловог политичког програма, Наполеон се ограничио у својој изјави даној Вуковићу само на то, да му даде уверење да ће се његова влада старати да потпомогне жеље Данилове у колико то буде сагласно са поштовањем односа које Француска одржава са Турском.[4])

Министар спољних послова гроф Валевски изјавио је са своје стране Вуковићу да ће француска влада искористити сваку прилику која буде погодна у корист Црне Горе, али да сада када је са успехом завршен један рат, чији је главни циљ био очувати у целини турску државу, и када је ово свечано објављено у једном европском уговору, француска влада не може, без претходног споразума са Турском, признати потпуну независност Црне Горе, нити пак то предложити да учине друге стране силе, пошто Висока Порта сматра Црну Гору као саставни део турског царства. Објашњавајући разне околности које не допуштају да поново отпочну преговори између сила потписница Париског уговора, у циљу одређивања положаја Црне Горе према Турској, гроф Валевски је рекао Вуковићу, да би најбоље било, да се кнез Данило директно обрати Порти и да се са њом споразуме о питању црногорско-турском, а француска ће влада у том случају позвати свога амбасадора у Цариграду, Тувенела, да укаже сваку помоћ личности која буде ради тога послана од стране кнеза Данила у Цариград.[5])

Пошто се је са сигурношћу могло претпоставити да Порта неће никако хтети признати независност Црне Горе, у коме је правцу Тувенел слао извештаје француској влади из Цариграда, то је гроф Валевски у разговору са Вуковићем ставио му до знања, да му изгледа, да би требало изменити Данилове захтеве у толико, што би се тражило од Порте да она призна Црној Гори, у место апсолутне аутономије, аутономију под данашњим условима, или једно знатно уве-

1) Ibid.

2) Cyrille, La Franc au Montenégro d'après Vialla de Sommiery et Henru Delaru. Paris (1867) 85.

3) A. M. C. П. у П. Turque. Seutari et Montenégro t. 2.

4) Ibid. t. 3 Exped. Paris 14-VII-1856.

5) Ibid.

ћање земљишта црногорског као цену признања сизеренства Султанова над њом. Он му је напоменуо, да њему изгледа, да би ово последње решење са више среће било примљено на Порти него оно прво, одакле би Црногорци извукли доста користи, нарочито ако би добили земљишта у Приморју, или просте повластице које би им дозвољавале да одржавају потпуно слободне везе са једном важном тачком на Приморју, без контроле и без икаквих оптерећавања. Гроф Валевски није могао дискутовати са Вуковићем о овим пројектима, док их прво кнез Данило не одобри, већ их му је ставио само до знања.[1])

Француски консул у Скадру Екар, по налозима своје владе из Париза и Тувенела из Цариграда, трудио се је на све могуће начине да објасни кнезу Данилу, колико је корисно и потребно за њега као и све остале Црногорце, да призна сизеренство Султаново над Црном Гором. Потпомогнут од Француза Делариа, личног секретара кнеза Данила, који је имао на њега велики утицај, и књегиње Даринке, жене Данилове, веома интелигентне а нарочито амбициозне жене, која је тежила да има увек један одлучан став и желела да њен муж путује у Европу и тамо прими све почасти које се указују осталим страним принчевима; која је веома добро разумевала ситуацију у којој се налазаше Црна Гора и која бејаше готова да се ангажује код свога мужа, на кога је имала велики утицај, да промени правац дотадашњег држања, француски конзул успе, да он, кнез Данило, после извесног устезања, ради бојазни да не наиђе на опозицију код сената и у народу, обећа признати са једним актом сизеренство Султаново над Црном Гором. Као накнаду за то Данило је тражио 1) да не буде ништа промењено у унутрашњој администрацији земље; 2) да Црна Гора не плаћа никакав данак; и 3) територијално увећање Црне Горе према Албанији а нарочито према Херцеговини и Јадранском Мору. Најзад, кнез Данило је обећао и то, да би се он обавезао направити један погодан пут који би кроз Црну Гору везивао Албанију са Херцеговином и Босном, под условом, да му Порта одобри новчану помоћ, или да се споразуме са њом о наплати царине на превоз робе на истом путу, ради његовог одржавања.[2])

Заједно са Вуковићем, који је ишао за Париз, дошао је у Беч секретар кнеза Данила и члан црногорског сената Милорад Медаковић, који је у Бечу поред протеста и меморандума предао још и два писма; једно за аустриског цара Фрању Јосифа и друго за Министра спољних послова Буола.[3]) У писму упућеном цару Фрањи Јосифу, Данило га моли за његову благонаклоност према црногорском народу, коју је он указао у пуној мери 1853 и коју је обећао увек ће указивати у будућности, заступајући његова добра и интересе. У другом писму упућеном грофу Буоли, Данило га моли, га се заузме за благостање и напредак Црне Горе, пошто он полаже највећу наду

1) Ibid.

2) Ibid. t. 3. Rapp. 14-VII и 16-VII-1856; писмо кнеза Данила графу Валевском од 14-VII-1856.

3) Ibid. t. 2. Други писмен састав поводом доласка Вуковићевог у Париз од [illegible]-VII-1856.

у добро познату правичност високог царско-краљевског кабинета, очекујући да ће судбина његове земље бити решена само највишим делотворним зеузимањем Његове Екселенције.[1]) Медаковића кога је кнез Данило био опуномоћио да, у случају покретања црногорског питања у Бечу, може о истом преговарати, био је саветован од руског амбасадора принца Горчакова, у истом смислу као и Вуковић, да не наставља свој пут из Беча за Петроград, пашта се овај није хтео обазирати.[2])

Повратак Медаковића из Русије у Црну Гору, где је у Петрограду био примљен у аудијенцију код цара Александра II, од кога је добио изјаву: „Ја сам увек признавао Црну Гору као независну и ја ју још признајем као такву, а то шта ће чинити друге силе ја то не знам",[3]) унео је велику забуну међу Црногорце а код самога кнеза изазвао незадовољство. Руси су успели у Петрограду, да на њихову страну придобију Медаковића, коме су дали и орден, крст Св. Ане трећег реда. Да би одржали и даље симпатије Црногораца према Русији и привезали их што чвршће за себе, руска је влада, знајући да вера служи као највеће средство за пропаганду, обећали им, на првом месту, послати једну новчану помоћ од 20.000 форината за цркве, коју је суму имао донети новопостављени конзул у Дубровнику, и извесну количину жита која ће имати да попуни недостатак жетве.[4]) Медаковић је, повратив се у Црну Гору, на све стране у народу говорио, да Русија признаје Црну Гору као независну државу, највише ради тога да би изазвао народ да се буни против намера кнеза Данила да призна сизиренство Султаново. Акција Медаковића била је утолико незгоднија што је дошла у време када је Порта, на интервенцију претставника Аустрије, Енглеске и Француске у Цариграду, озбиљно се занимала питањима црногорским, тражећи једну базу на којој ће се моћи регулисати односи између ње и Црне Горе. Русија, пак, знајући све то и предвиђајући да ће Данило, вероватно, пристати да призна сизиренство Султаново над Црном Гором, под условима које би био

[1]) Д. А. у Б. Turquie Rapp. de Constantinople 1856. У овој фасцикули оба оригинална писма која је кнез Данило упутио, заједно са меморандумом и протестом, цару Фрањи Јосифу и грофу Буоли.

Иако нисмо имали могућности да видимо писма која је кнез Данило упутио владаоцима: Русије, Велике Британије, Пруске и Сардиније, ми ипак на основу тога што је Вуковић испричао њихову садржину у Министарству спољних послова у Паризу која је забележена, можемо рећи у чему се она у главном састоји. У писму упућеном руском цару Александру II, Данило га моли да се заузме да питање црногорско-турско буде повољно решено у корис Цр. Горе, ради чега је он чинио демарш код осталих сила потписница Париског уговора, истичући нарочито то, да само под покровитељством Русије Црна Гора ће моћи сачекати повољно решење. Писма пак упућена владаоцима: Велике Британије, Пруске и Сардиније, имала су за главни циљ, да изазову осетљивост и придобију благонаклоност владаоца дотичних држава, да се преговори о црногорском питању могу покренути и решити у корист Црне Горе (А. М. С. П. у П. Turquie Scutari et Montenegro t. 2.) Други писмен састав приликом доласка Вуковићева у Париз од 17-VI-1856).

[2]) А. У. М. С. у П. Turquie Scutari et Montenegro t. 2. Састав од 17-VI-1856.

[3]) Ibid. t. 3. Rapp. de Scutari 19-IX-1856, Писмо кнез Данилово француском конзулу 17-IX-1856.

[4]) Ibid. Rapp. de Scutari 19-IX-1856.

изложио, а исто тако да ће Порта моћи примити услове предложене од Данила по цену признања сизиренства Султанова, радила је на све могуће начине да то осујети. Русији је изгледало вероватно, да ће Порта моћи примити услове Данилове, пошто она, дајући повластице које је Данило тражио, даје их у ствари једној од својих провинција која сачињава саставни део Турског Царства и чији управник признаје власт Султанову над собом. Да би спречила Данила да призна сизиренство Султаново Русија није презала ни од чега, служећи се се највише припремањем буна у Црној Гори и атентата противу самога кнеза Данила. Афере Луке Радоњића из породице Гуверна-дуровића и Милорада Медаковића и Ђорђа Петровића, које су се збиле за време Даниловог бављења у Паризу априла месеца 1857, били су у главном дело руског конзула из Дубровника, исто тако, као и неуспели атентат противу кнеза Данила септембри месеца 1857.[1]) Настојање Русије да на све могуће начине спречи Данила да призна сизиренство Султаново над Црном Гором, одговарало је потпуно њеним политичким интересима и раду међу Југословенима на Балканском полуострву. Она је желела одржати свој престиж на Балкану по сваку цену, а као најбоље средство за ту њену акцију могла јој је послужити једна слободна југословенска држава, која није ни под чак и директним сизиренством Султановим, ни под гарантијом европских сила, а то бејаше у ово време једина, у неку руку, Црна Гора. На Србију, Русија није могла више рачунати, пошто ју је Париски конгрес отргао испод протектората саме Русије и ставио ју под заштиту свих европских сила, потписница Париског уговора.

Мисија Вуковићева у Паризу имала је у толико успеха, што је француска влада, преко свога претставника у Цариграду Тувенела, интервенисала код Порте да се реши однос Црне Горе према Турској, а што је предузела кораке код аустриске и енглеске владе, преко својих претставника у Бечу и Лондону, позивајући их да предузму заједнички корак у Цариграду да се регулише питање односа црногорско-турских. Порта је била задовољна са саветима које је послала француска влада кнезу Данилу по његовом ађутанту Вуковићу, ради чега је турски министар спољних послова изјавио Тувенелу у Цариграду, да ће Висока Порта признати сваку слободу унутрашње организације Црној Гори, изузев оне, која би јој дозвољавала да тражи потврђење свештенства од Светог Синода у Петрограду.[2])

Аустриски министар спољних послова гроф Буол био је сагласан са француском владом за решење црногорско-турског питања, ради чега је га француски претставник у Бечу, Бурквеј, замолио да пошаље одговарајуће инструкције Прокешу, аустриском претставнику у Цариграду, које ће му допуштати, да заједно са француским и енглеским претставницима интервенишу код Порте ради црногорског питања.[3])

Под утицајем меморандума, протеста и специјалног писма које је кнез Данило упутио краљици Викторији и енглеској влади, у мо-

[1]) Ibid. t. 5. Писмо кнеза Данила грофу Валевском од 17-X-1857, и писмо [illegible] грофу Валевском од 2-X-1857.

[2]) А. М. С. П. у П. Turque. Rapp. de Constantinople од 3-VIII-1856. t. 326.

[3]) Ibid. Scutari et Montenegro Exped. de Paris 29-VIII-1856 t. 3.

менту кад француска влада чини претставку, преко свога представника у Лондону, код енглеске владе, у циљу покретања црногорског питања, енглески министар спољних послова лорд Клерендон, у име своје владе, шаље телеграм француској влади, у коме јој скреће пажњу на погодан моменат за уређење црногорског питања. Као базу уређења лорд Клерендон предлаже: 1) да се новчана помоћ коју је до тада давала Русија Црној Гори замени са турском, под фирмом једне плате која ће се давати кнезу Данилу; 2) да се црногорском становништву уступи земљиште, погодно за обрађивање у равници и 3) да се Црној Гори загарантује једна стварна независност посредством формалног признања сизиренства султанова над њом. Пошто је лорд Клерендон добио послане предлоге француске владе он јој је предложио, нашта је ова пристала, да претставници Француске, Аустрије и Велике Британије у Цариграду, расправљају о питању црногорском споразумно са турском владом и једним изаслаником кнеза Данила. Француска је влада одмах о свему овоме известила свога претставника у Цариграду и у исто време наложила своме конзулу у Скадру Екару, да извести кнеза Данила о демаршу који је она учинила у Лондону и Бечу, као и то, што је одговорено на њен демарш, и да га ангажује, да пошаље што пре у Цариград једнога свога изасланика који ће заступати његове интересе, кад отпочну преговори, а кога ће Тувенел довести у везу са турским министрима.[1])

Претставници Енглеске и Аустрије у Царигриду разговарали су августа месеца 1856 са француским претставником о црногорском питању и изјавили, да они мисле исто као и он, да Порта не треба више да се устеже назначити услове под којима би она пристала да уђе у један аранжман са кнезом Данилом.[2]) Крајем августа, сва три претставника интервенисали су заједно код Порте ради црногорског питања, стављајући јој до знања, да ће јој они дати драговољно своје добре услуге за уређење истог. Турски министар спољних послова Фуад-паша примио је веома добро њихова саопштења и упозорио их, да је он мишљења, да је њихова интервенција сада исцрпљена, јер ће бити веома незгодно, ако се буду они ставили отворено у преговарања, искључити из истог руског претставника у Цариграду, исто тако, као што би било опасно дозволити му.[3]) Међутим, руски претставник и агенти у Цариграду, дознавши за интервенцију и пристанак Данилов да призна сизиренство Султаново, припремали су и изазивали разне сметње и препреке, у циљу, да не дође до једног уређења односа турско-црногорских, који би имали за основу, било признање суверенства или сизеренства султанова над Црном Гором.[4])

Септембра месеца 1856 кнез Данило је изјавио Екару, да би он желео, пошто прими одговор Портин на његове предлоге и пошто их изнесе на решавање сенату и народу, ићи у Париз и лично се захвалити француском цару Наполеону за симпатије којима је удостојио

[1]) Ibid.
[2]) A. M. C. П. у П. Turquie. Rapp. de Constantinople од 25-III-1856 t. 326.
[3]) Ibid. Rapp. од 1-IX-1856 t. 327.
[4]) Ibid. Rapp. од 9-X-1856.

и благонаклоност коју је показао према њему самом и осталим Црногорцима. По повратку из Париза, Данило би отишао, према његовој изјави, у Цариград, да се поклони Султану, своме сизерену, и оконча цео турско-црногорски спор. Стављајући до знања своју жељу француском конзулу, он га је у исто време молио да пише грофу Валевском у Париз и пита га: да ли ће га хтети цар Наполеон примити у аудијенцију, и пошто никога не познаје у Паризу да ли ће њему дозволити да га прати на истом путу.[1]) 8 новембра гроф Валевски је одговорио, да му се чини, да ни за једно ни за друго путовање није погодан моменат, нити пак то захтевају интереси Црне Горе и кнеза Данила.[2])

Руски генерални конзул из Дубровника, по налогу своје владе, приспео је 29 новембра 1856 на Цетиње, да саопшти кнезу Данилу жеље и мишљење Русије како она гледа на решење црногорског питања. Конзул је изјавио да Русија у ово време не може признати јавно независност Црне Горе, али да Цар Александар II саветује кнеза Данила, да не разговара никако са Портом о црногорском питању, под условом признања сизеренства Султанова над Црном Гором, што он неће моћи и хтјети, ни у ком случају, потврдити и признати такву погодбу.[3]) Конзул је ставио у претећем тону кнезу Данилу још и то до знања, да он не треба никако да заборави, да га је Русија именовала за кнеза. Кнеза Данила нису ни мало уплашиле претње руског конзула, одговоривши му, да ће он, пошто ради само по жељама и у корист народа, са којим је говорио о истој ствари, истрајати до краја у своме постављеном плану. Он не разуме зашто Русија неће да одобри последице положаја Црне Горе, које је она сама створила, јер одобравајући и потписујући декларацију Али-пашину на Париском конгресу, да Црна Гора чини саставни део Отоманско Царства, она га је сама приморала да призна сизеренство Султаново. Данилу је изгледало, да је корисније и боље признати сизеренство Султаново над Црном Гором, под условима које је он предложио Порти, него доцније да буде приморан силом то учинити.[4])

Према решењу Париског конгреса, децембра месеца 1856 год. састала је се у Паризу једна комисија, састављена од страних претставника на француском двору, која је имала да реши питање разграничења између појединих држава учесница у Кримском рату.[5]) Кнез Данило, пре него што ће отпочети комисија свој рад, мислећи да ће се на седницама исте моћи покренути и у неколико решити црногорско-турско питање, послао је 19 децембра телеграм грофу Валевском, у коме га је најпокорније молио да се заузме код цара Наполеона да се на дневни ред комисије стави питање Црне Горе и по могућству одреди база на основу које ће се исто решити спо-

[1]) A. M. C. П. у П. Turquie. Scutari et Montenegro Rapp. од 20-IX-1856 t. 3.
[2]) Ibid. Exped. de Paris 8-IX-1856.
[3]) Ibid. Rapp. de Scutari 7 XII 1856
[4]) Ibid 29 XII 1856
[5]) Васиљ Поповић, Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III. Београд—Земун (1925, 69.

разумно између Порте и њега.[1]) Данило је желео да се питање турско-црногорских односа реши пре пролећа, јер је се бојао, да на пролеће, у случају да се питање не буде решило, могу отпочети борбе на црногорско-турској граници.[2]) Ускоро после упућеног телеграма грофу Валевском, кнез Данило је написао једно писмо цару Наполеону 9 I 1857 у коме му је изложио тешку ситуацију у којој се налази, наговештавајући да би добро било, пошто Порта још ништа ништа одговорила на његове предлоге, да он лично дође у Париз, изложи самоме цару, као и на конференцијама које се држе у Паризу ради разграничења, ситуацију у којој се Црна Гора налази и предложи најповољнији начин на који би се требало решити црногорско питање.[3]) И овога пута књегиња Даринка била је главни покретач идеје да треба ићи у Париз. Према речима Екаровим, личност која најбоље разуме ситуацију у Црној Гори, која има велику симпатију за Француску и веома велико поштовање за француску царицу, која је била претерано охола ради сервиса који јој је царица послала по Вуковићу, бејаше књегиња Даринка. Посредством њеним, француски конзул Екар успевао је, да сви савети послани од француске владе за Данила буду му стављени до знања и испуњени, пошто ју је Данило много волео и признавао јој надмоћност њеног васпитања, ради чега је она имала један од највећих утицаја на њега. Књегиња је желела да на сваки начин иде са Данилом у Париз и тамо буду претстављени царском пару, не толико из личних интереса, колико ради тога, да би успела отворити очи своме мужу о његовом положају, од личности у чију он велику интелигенцију и добре намере неће моћи сумњати. Данило, пак, да не би наступиле какве тешкоће и неприлике због његовог пута, рекао је француском конзулу, да би отпутовао под туђим именом.[4]) О кнежевој намери да жели путовати за Париз, дознала је аустриска влада, која је преко свога конзула из Скадра, који је дошао на Цетиње 30 XII 1856, позвала Данила, да дође у Беч, обећавајући му један од најотменијих дочека. У разговору са кнезом Данилом, аустриски му је конзул ставио до знања, да је Порта одбила његове предлоге; да је његов интерес да се држи Аустрије, без које западне силе неће моћи ништа учинити, пошто је она господар ситуације и да ће само један разговор са царем Фрањом Јосифом моћи уклонити све тешкоће у којима се налази.[5])

Француска је влада, преко свога конзула Екара, известила кнеза Данила да одређени задатак комисије страних претставника у Паризу не дозвољава износити на исту нове предмете на решавање, који нису раније предвиђени. Што се пак тиче намераваног пута Дани-

[1]) А. М. С. П. у П. Turquie. Scutari et Montenegro t. 3 31 XII 1856. Телеграм који је кнез Данило послао 19 XII 1856, посредством француског конзула Екара, Министру спољних послова у Париз.

[2]) Ibid.

[3]) А. М. С. П. у П. Turquie. Scutari et Montenegro l. 4. Писмо кнеза Данила цару Наполеону III од 9 I 1857 и грофу Валевском од истог датума; Васиљ Поповић; Акција кнеза Данила у Паризу 1857. Глас Српске краљевске академије 110 (1923) 44

[4]) А. М. С. П. у П. Turquie. Scutari et Montenegro t. 3. Rapp. 31 XII 1856

[5]) Ibid.

ловог у Париз, она мисли, да према стању послова који се тичу Црне Горе, било би непотребно да кнез изврши своју намеру. Његов пут би изазвао незадовољство страних кабинета противу француске владе, ради чега га она пријатељски саветује да треба да избегне све непријатности, које би могле наступити због његовог пута у садашњем неосигураном положају у коме се Црна Гора налази. Француска влада је желела, да кнежев пут, чији ће пријем зависити од цара и царице, буде одложен до момента, кад питање црногорско буде било регулисано једним аранжманом, усвојеним и од Порте и од Црне Горе.[1])

Међутим, Данило није никако напуштао пројект свога пута за Париз. Да би свој пројект ставио у извршење, учинило је много једно писмо које је добио крајем јануара 1857, од руског амбасадора из Беча Будберга, и једно друго писмо које је руски конзул из Дубровника упутио једном црногорском капетану који је био више година у Русији.[2]) Руски амбасадор из Беча, у своме писму, ставио је до знања кнезу Данилу, да су сви односи између руског двора и њега прекинути; да цар Александар дели црногорски народ од књаза, пошто ће он учинити све што буде могао, али, да сам кнез не треба да рачуна више на његову потпору, докле не промени своје држање и да ће за Црну Гору бити тек онда највећа опасност ако зе не буде више налазила под заштитом рускога цара.[3]) У писму упућеном црногорском капетану, руски конзул га позива, да се помоћу свога утицаја који он има код Црногораца заузме, да они промене свога господара и замени га једним владиком, као што је то раније било, да он има на расположењу новаца који је за ту сврху потребан и да ће његов покрет наћи велике потпоре у самој Русији. Све новчане помоћи које је давала Русија Црној Гори биће укинуте, али да ће цар Александар II увек волети и даље Црногорце и бити готов у свако доба изаћи им у сусрет њиховим молбама. Новчана помоћ неће се давати више ради тога, што у место да буде употребљена за народне потребе, кнез ју је трошио за своје личне циљеве. Завршујући писмо конзул каже, да се он нада, да ће сви добри Црногорци, који воле слободу и хришћанску православну веру, потсетити се, да они могу имати само наду у Русију.[4])

На позив кнежев да му се саопшти вест о напред поменутим писмима и тражи од њега савет шта да ради, и ради тога, што је био добио једно писмо од Тувенела из Цариграда, у коме му је овај ставио у дужност, да оде код књаза и саветује га, да смањи своје захтеве у погледу тражења добијања земљишта од Порте, и да прихвати пројекат који су поднели Порти претставници Француске, Енглеске и Аустрије у Цариграду, као базу за уређење односа турско

[1]) Ibid. t. 4. Expd. 16 I 1857

[2]) А. М. С. П. у П. Turquie. Scutari et Montenegro t. 4. Rapp. 5 II 1857; Д. А. у Б. у фаскикули извештаја из Цариграда од 1857 налази се и копија писма које је Екар писао Тувенелу у Цариград, фебруара месеца, о истој ствари.

[3]) Ibid.

[4]) Ibid.

црногорских, Екар је дошао на Цетиње 5 II 1857 и на његово велико изненађење, нашао је кнеза Данила потпуно спремна да путује за Париз.[1]) Свако заузимање и објашњење Данилу од стране Екара, да би он требао пре сваког другог покушаја да остане на Цетињу и сачека резултат започетих преговора о црногорском питању у Цариграду, и, да би за његове интересе било корисније да иде пре у Цариград него у Париз, било је без успеха.[2]) Данило, веома огрчен на Русију, говорио је француском конзулу, да је дошао моменат, кад се је Русија решила да своје раније претње приведе у дело, која је не само, одлучила да му укине сталну новчану помоћ коју му је до тада давала, већ која жели и покушава било да га обори са престола, било да га помоћу страха и недостатка средстава за живот потчини потпуно њеној политици. Међутим он, Данило, уверавао је и овога пута руског конзула, да се он ни мало не плаши руских претња, већ да је се дефинитивно решио да путује у Париз, а затим из Париза, ако би га цар примио у аудијенцију и рекао му да је потребно, оде и у Цариград. Да би избегао све непријатности које би могле доћи ради његова пута као кнеза, он је решио да путује као „Катунски Војвода“, без велике пратње, а под изговором да је главни циљ његовог пута, да иде видети свога синовца који се у Паризу налази на школовању. Као заменика свога, који ће вршити кнежевску власт до његовог повратка, оставио би свога брата Мирка. 8 фебруара 1857 Екар је телеграфским путем известио грофа Валевског, да ће кнез Данило, (са којим је Русија прекинула све односе и обуставила слање новчане помоћи) по жељи народа, како он сам каже, отпутовати у четвртак 12 ов. мј. за Париз и Лондон под именом „Voivoda de Catoudesca“.[3]) Међутим, Данило је тек 14 II, са својом женом Даринком, двојицом сенатора, двојицом гардиста и својим личним секретаром, Французом Деларием отишао лађом, преко Крфа за Париз и Лондон.[4])

[1]) А. М. С. П. у П. Turpuie Scutari et Montenegro t. 4. Rapp. 5 II 1857.

[2]) Ibid.

[3]) Ibid. Телеграфски извештај од 8 II 1857. Како је извештај био послат у шифри, то је у Паризу име под којим је Данило отпутовао за Париз рђаво отшифрано, ради чега се каже „Sous le nom de Voivoda de Catoudescu“ уместо „Sous le nom de Katounska“. Из других извештаја и докумената који се налазе у овој истој архиви види се јасно, да је Данило путовао за Париз под именом „Катунски Војвода“. Ово нам се такође потврђује и у извештају намесника Далмације Мамуле, посланом аустриској влади 21 II 1857 (Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 1814—1924. Београд (1924) 106).

[4]) Документи које смо ми имали у рукама не слажу се међу собом, о датуму одласка Данилова из Црне Горе и о личностима које су са њим отпутовале за Париз. Да је Данило отпутовао 14 II лађом преко Крфа за Париз налази се у извештају француског конзула из Скадра од 18 II посланог својој влади (А. М. С. П. у П. Turquie-Scutari et Montenegro t. 4 Rapp. 18 II 1857) и Вукова преписка VII 302. (Међутим по извештају који је добио аустриски претставник у Цариграду 21 II, од конзула аустриског из Скадра који је исти писао 18 II, каже се да је Данило отпутовао 15 II преко Крфа за Париз) А. Д. у Б. Turquie Rapp. de Constantinople 27 II 1857.

По извештајима које је Екар слао својој влади из Скадра могло би се закључити да је Данило сам отпутовао за Париз. Међутим из докумената који се у Архиву Министарства Спољних Послова у Паризу, види се да је Данило

У Париз је стигао 7 марта.[1])

На заједнички корак, учињен од стране претставника Енглеске, Француске и Аустрије у Цариграду, августа месеца 1856, Порта је почетком јануара 1857 послала им писмено услове, под којима би [illegible] пристала да се регулише црногорско питање, који су се састојали у главном из следеће три тачке: 1) да Црна Гора призна сизеренство [illegible]; 2) да прекине све политичке и верске односе са Русијом и 3) да пристане на установљење једног погодног пута кроз Црну Гору, који би везивао Албанију са Херцеговином.[2]) Сва три претставника у Цариграду била су незадовољна са одговором Портиним, и на првом заједничком састанку који су имали, сложили су се у томе, да треба поново од ње тражити да регулише своје односе са Црном Гором, под другим условима. Аустриски је претставник одмах [illegible] своје мишљење, да би требало што више скренути захтевање Црногораца у погледу добијања земљишта од Порте, нарочито оне [illegible] која је у вези са добијањем слободног изласка на Јадранско море.[3]) На другом своме састанку, претставници су се сложили у томе, да услови које им је Порта послала као базу за регулисање питања црногорског, нису такви, да би се могли примити, и решили су, да израде и пошаљу са њихове стране Порти један програм, на основу кога би се најбоље, према њиховом мишљењу, могле решити [illegible] између Црне Горе и Турске, чија је израда одмах била поверена енглеском претставнику Стратфорду Канингсу.[4]) Пројекат програма морао је бити састављен и примљен у таквој форми да би могао задовољити интересе Енглеске и Аустрије т. ј. морало је [illegible] се у програм унети само оно што се не би косило са њиним интересима на Балкану, ако је се желело и хтело да он буде примљен. Аустрија не би никако хтела сарађивати на једном раду, чији би ре-

[illegible] у Париз са његовом женом Даринком (А. М. С. П. у П. Turquie-Scutari et Montenegro t. 4 Exped. 2 V 1857. Према извештајима које је слао својој влади аустриски претставник из Париза, Данило је сам пошао у Париз (В. Поповић, Акција кнеза Данила у Паризу 1857, 44). По извештају аустриског претставника из Цариграда својој влади од 27 II 1857, који је свој извештај писао на основу извештаја аустриског конзула из Скадра од 18 II, Данило је отпутовао у Париз са супругом и још три Црногорца. (Д. А. Б. Rapp. de Constantinople 27 II 1857) По извештају намесника Далмације Мамуле, посланог аустриској влади 22 II „Данило је отишао преко Крфа за Париз где је оставио књегињу Даринку код њене на Крфу удате сестре“ (В. Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 106). Да је кнез Данило отишао са књегињом Даринком преко Крфа за Париз [illegible] 1/14 фebruара, водећи са собом још поред књегиње, Ива Раковића, [illegible], једног момка и једну служавку Ческињу налази се у Вуковој преписци VII 302. Међутим Данило је отпутовао у Париз са својом женом Даринком, двојицом сенатора, двојицом гардиста и својим личним секретаром, Французом Деларием (Cyrille, La France au Montenegro d'aprés Vialla de Sommière et Henri Delarue — Paris (1876) 86).

[1]) Д. А. у Б. France Rapp. de Paris 10 III 1857; В. Поповић, Акција кнеза Данила у Паризу 1857, 44.

[2]) А. М. С. П. у П. Turquie t. 329 Rapp. de Constatinople 19 I 1857; Д. А. у Б. Turquie Rapp. de Constantinople 30 I 1857. Уз оба ова извештија налази се и копија писменог одговора Портина.

[3]) Ibid.

[4]) А. М. С. П. у П Turquie t. 329 Rapp. de Constantinople 26 I 1857; Д. А. у Б. Rapp. de Constantinople 30 I 1857

зултат био образовање једне мале југословенске државе у суседству Далмације, из својих посебних интереса, као што ни Енгленска не би хтела сарађивати на једном послу, из општих обзира, чији би резултат био увећање Црне Горе на рачун турске територије.[1])

Приликом дискусије о пројекту, који је био израдио енглески претставник а који је требао да се поднесе Порти као база за регулисање односа између ње и Црне Горе, мишљење француског претставника, да би требало Црној Гори присајединити спушки среза (крај) и питање захтева кнеза Данила за херцеговачки крај, било је потпуно одбачено, и дошло се на принцип, да не може бити никаквог говора о одвајању ма кога дела територија од Турске и присаједињењу Црној Гори, већ само уступања земљишта, за обрађивање Црногорцима које би одговарало њиховој потреби.[2]) Француски претставник је успео, само то, посредством енглеског претставника, да у програм уђе као додатак: „Порта ће драговољно пристати да најподеснијим средствима обезбеди Црногорцима директну везу са Приморјем“.[3]) Пре него што је пројект био примљен у последњој редакцији, сва три претставника послали су га својим владама на одобрење. Француски претставник послао је пројект својој влади са примедбом и молбом, да, ако она мисли да се исти може примити и одобри га, извести одмах о томе Екара у Скадар, стављајући му у дужност, да обавести кнеза Данила, да га је она усвојила и ангажује га, да отвори, без даљег одлагања, директне преговоре са Портом, што ће и он тако исто учинити са своје стране.[4])

Коначна редакција пројекта који су претставници, преко својих драгомана, предали Порти 4 II 1857, не разликује се у својој битности готово ни мало од садржине какву је предложио енглески претставник, и садржи се, поред малог увода и додатака који смо навели, из следећих 5 тачака: 1) Црногорци ће и даље управљати према њиховим старим обичајима а у установама које су данас у важности. Порези наплаћени од становништва биће искључиво употребљени да подмирују трошкове локалне администрације, а сразмерно њиховој малој количини прихода, Висока Порта даваће данашњем шефу Црногораца и његовим наследницима, са чином (достојанством) Мушира, највећу новчану помоћ која одговара овој титули. 2) Висока Порта, узимајући у обзир потребе Црногораца, одредиће им земљиште погодно за обрађивање, изван граница данашње Црне Горе. Да би се остварила ова благонаклона одредба, која ће прегледати старе границе означити предео у коме ће бити назначено земљиште, које ће се уступити Црногорцима ради увећавања (побољшања) њиховог благостања. 3) Црногорцима ће бити дозвољено, да се удруже са становницима пограничних срезова (нахија) ради обрађивања земљишта и моћи ће по својој вољи располагати приносом са истог имања. Осим овога они ће имати пуно право, почињавајући се свим законским

[1]) Ibid.
[2]) Д. А. у Б. Turquie Rapp. de Constantinople 30 I 1857.
[3]) А. М. С. П. у П. Turquie t. 329 Rapp. 6 I 1857
[4]) Ibid.

правилима која су у важности, путовати, трговати и настанити се у свима деловима турског царства. У местима где они буду у великом броју моћи ће имати једног рабат-башу, који ће бити примљем и признат од власти, ради лакшег отправљања послова. 4) Шеф духовне (верске) администрације у Црној Гори, именован или изабран по прописима који су установљени у њиховој земљи, између урођеника, тражиће његово коначно установљење (потврђење) од Цариградске Патријаршије. Ни један свештеник било већег или мањег ранга неће моћи бити постављен са друге стране. 5) Биће установљен један велики саобраћајни пут кроз Црну Гору, на коме ће црногорска администрација чувати сигурност као и слободу путника и трговаца.[1])

Француска влада одобрила је пројекат и о томе, одмах, известила Тувенела у Цариграду 6 II 1857, и ставила му у дужност, да о истој ствари пише Екару, преко конзула у Трсту 6 II 1857, телеграм следеће садржине: „Учините да кнез Данило прими (одобри) комбинацију која ће вам бити саопштена од Тувенела, а о којој ћете ви добити инструкције“.[2]) 17 фебруара француски министар спољних послова послао је Екару опширан извештај односно пројекта, наложивши му, да утиче на Данила да исти прими, јер ће се на основу истог моћи извући битне користи за Црну Гору, мада, због разних околности, није могао бити онакав какав је се желео на Цетињу.[3]) Аустриска влада усвојивши пројекат, послала је потребне инструкције своме конзулу у Скадар, у истом духу, као што је француска влада послала њеном конзулу.[4]) Ни енглеска влада није изостала у овом погледу иза француске и аустриске владе. Енглески конзул из Сарајева предао је кнезу Данилу, пред сам његов полазак за Париз, у Мељини, писмо енглеског претставника из Цариграда лорда Стратфорда, и усмено му казао, да би за њега корисније било да иде за Цариград него за Париз.[5])

Одлазак Данилов у Париз изазвао је у почетку тешкоће у Цариграду, око поведених преговора са Портом о црногорском питању. Аустриски претставник, одмах по добијању вести о Даниловом одласку

[1]) Ibid. t. 329. Rapp. de Constantinople 5 II 1857; Д. А у Б. Turguie Rapp. de Constantinople 6 II 1857. Уз оба ова извештаја из Цариграда налазе се и копије пројекта који су страни претставници поднели Порти 4 II 1857. Копија пројекта налази се такође и у 4 књизи извештаја и екседиција Turquie Scutarie et Montenegro на листовима 27–29.

[2]) А. М. С. П. у П. Turguie-Scutari et Montenegro t. 4 Exped. 6 II 1857. Овај телеграм који је гроф Валевски упутио Екару у Скадар, служио је као база на основу кога се мислило да је француска влада наредила своме конзулу у Скадру да спречи путовање Данилово за Париз (В. Поповић, Акција кнеза Данила у Паризу 1857 44.) Међутим из овога телеграма, као и из писма које је Тувенел послао Екару из Цариграда, види се јасно, да је се радило само о томе, да Данило пристане на услове које су претставници 4 II поднели Порти, као базу на основу које ће се моћи регулисати турско-црногорско питање. (А. М. С. П. у П. Turquie-Scutari et Montenegro t. 4 Exped. 17 II 1858. (Телеграм је стигао Екару 15 II кад је Данило био већ отишао за Париз. (А. М. С. П. у П. Turquie-Scutarie et Montenegro t. 4 Rapp. 18 II 1857).

[3]) А. М. С. П. у П. Turquie-Scutari et Montenegro t. 4 Exped. 17 II 1857.

[4]) Ibid.

[5]) Ibid. Rapp. Scutarie 18 II 1857

за Париз, мислио је, да би требало обуставити започете преговоре, у коме је смислу обавестио своју владу и аустриског конзула у Скадру.[6]) И док је Русија, са правом, морала бити незадовољна ради изненадног одласка Данилова у Париз, са њене политичке тачке гледишта, дотле је се од стране Порте говорило аустриском претставнику, да она зна, да је Данило под руским утицајем отишао.[7]) Међутим, и Аустрија и Русија су у почетку мислиле, да је француски конзул у Скадру много допринео да се Данило крене на пут. Најзад су се тројица претставника у Цариграду споразумела, да не треба, ради Данилова одласка у Париз обуставити дефинитивно започете преговоре са Портом о црногорском питању; узели су у расматрање одговор Портин на њихов пројекат од 4 II 1857 који није имао званични карактер, и пошто су нашли да исти није противан њиховом предложеном пројекту, усвојили га.[8]) Примивши одговор Портин претставници су написали један заједнички извештај, конзулима њихових влада у Скадру, у коме су им ставили у дужност да утичу на кнеза Данила, да усвоји пројекат који су они предложили Порти, а који је са неким малим изменама примљен од ње. Конзули у Скадру, пошто је Данило био отишао за Париз, сагласили су се у томе, да пошаљу једну претставку председнику сената, брату кнеза

[6]) А. М. С. П. у П. Turquie t. 329 Rapp. de Constantinople 23 II 1857; Д. А. у Б. Turquie Rapp. de Constantinnple 27 II 1857

[7]) Д. А. у Б. Tyrgrie Rapp. de Constantinople 18 III 1857

[8]) А. М. С. П. у П. Turquie t. 329 Rapp. de Constantinople 23 II 1857; Д. А. у Б. Turquie Rapp. de Constantinople 20 II 1857. Уз оба ова извештаја налази се присједињен одговор Портин, који није имао званичног карактера а који у целини гласи:

Шефу Црне Горе даће се ранг мушира са титулом валије (општег управника) Црногораца и плата која одговари специјално овом положају. Сви они који га буду наследили у овом звању неће бити лишени исте милости.

Да би се Црногорцима осигурала средства за живот, даће им се погодна поља за обрађивање, која се налазе у њиховом суседству а припадају турској држави.

Границе разних провинција турског царства које су одређене и познате између њих, биће исто тако поштоване од људи у одређивању граница Црне Горе.

Становницима Ц. Горе, подједнако као и свима другим поданицима Високе Порте, биће дозвољено ићи у сва пристаништа царства и тамо обављати приморску трговину. Осим тога, да би се дало још више олакшица њиховој трговини, њима ће се дати једно специјално овлашћење да јој се могу одати, законитим начином, било са једним слободним приступом (прилазом) к мору, било са једним пристаништем које се налази у близини Црне Горе.

Међутим, треба разумети, да земља која буде одређена Црногорцима за обрађивање, неће се моћи присјединити територију Црне Горе, а и даље ће се задржати старо правило узимања пореза на принос са истих њива.

У време утврђивања (одређивања) граница, ако Црногорци изнесу захтев да присједине Црној Гори суседне (пограничне) срезове (дистрикте) које они продужују прелазити с времена на време и, ако, са друге стране, они захтевају присјединити њима самим слободан приступ или пристаниште које њима буде назначено у овом суседству, исто тако, као и пут који их тамо води, ти захтеви неће им се моћи никако дозволити (одобрити).

Порта, уверена да ће напред поменути услови бити исто тако оцењени и од савезних сила, готова је, ако шеф Црне Горе дође у Цариград, регулисати црногорско питање на овој бази.

Данила, Мирку Петровићу, који га је заступао у његовом отсуству, у којој су га опоменули, да је сада, када се црногорско питање у Цариграду налази на повољном путу, потребније, више него икада раније, да се стара очувати мир у Црној Гори.[1])

Претставници Енглеске, Француске и Аустрије, желећи да учине заједнички корак код кнеза Данила, да што пре предузме и регулише своје односе са Портом, а у намери да му доставе коначне услове под којим би она пристала да исте регулише, саветовали су јој да им пошаље одговор на њихов заједнички корак од 4-II пошто одговор који им је она послала није био званичног карактера, да би га они могли доставити кнезу Данилу.[2]) Порта је, одговарајући саветима претставника, послала им почетком месеца марта своја објашњења о томе шта би она хтела и могла учинити Црној Гори да би се дошло до коначног решења црногорског питања, остављајући им потпуно слободне руке, да их они, ако хоће, саопште кнезу Данилу.[3]) Претставницима у Цариграду добивши објашњења Портина, одмах су их послали њиховим владама, која су била званично саопштена кнезу Данилу у Паризу од стране француске владе.[4])

Драгослав Страњаковић

(Наставиће се)

[1]) А. М. С. П. у П. Turquie-Scutari et Montenegro t. 4 Rapp. 1 III 1857.

[2]) Д. А. у Б. Turquie Rapp. de Constantinople 6-III-1857.

[3]) Ibid. А. М. С. П. у П. Turquie Rapp. de Constantinople 5-III-1857. Уз оба ова извештаја налази се као додатак копија објашњења које је Порта послала тројици претставника у Цариграду.

[4]) А. М. С. П. у П. Turquie Scutari et Montenegro t. 4 2-V-1857.

ГИГАНТОМАХИЈА

— ОДЛОМАК ИЗ РОМАНА —

Дођоше као вихор, у шареној поворци кола, и разапеше шаторе. То јест, не разапеше шаторе, него испунише мали хотел на пијаци; накалише га својим достојанствима, краљевским уображењима, болним таштинама, својим непреживљеним љубавима и неиспуњеним сновима. Уски, мрачни ходник хотелски замириса на шминку, мастикс и нафталин, нарочито на нафталин у коме су се одмарали класични костими, поштеђени од мољаца, или се полагано претварале у пепео царске порфире, опшивене лажним хермелином. Извише се по целом дворишту, као страшне куле, испробијане декорације од хартије и војничког платна, гиздаве, накинђурене или суморно тамне као јесење облачине, па окупише око себе варошку дерлад отворених уста и ужагрених очију: — саме фантастичне шуме из мрачне историје Магбетове, сликане неком генијалном ногом; византиске дворане за крунисање, чудно уиљене и ориенталске лукове; каћиперство Молиерово, славни и досадни барок; или сеоске потлеушице и црне јазбине за неког јуначког Квазимоду, грбавог паћеника из давних времена романтике.

Тада, у тај час, као у подне гласата звона на варошкој цркви, забруја чаршија да су дошли — уметници. Шегрти, побегли из магаза, купе се око хотела и блену у велике жуте плакате на којима крупним црним словима пише ко су ти што су дошли, колико славни; и колико ће гостовати; и шта ће све играти, из стране књижевности и српске драме. Трговачки помоћници заборавили ритове, па сваки час скокну на дућанска врата, као уз пут, у послу, и запрепашћено се упиље ако се укаже пијацом, између сушичавог реда платана, каква маска, као из маште: огроман огртач изпод кога сасвим ишчезавају сићушне ноге, као у какве кинеске лепотице, а извирују само на врху упаљене, као изболоване очи и уморно лице с бледом наслагом пудера. Сви варошки бријачи, опет, ударили у тамбурање — Тоша Јовановић је био бријач и тамбураш кад су га „открили“ —, или испирају гуше одолом, као да се спремају на светосавску забаву, најсвечанију у години. Дотле месни дилетанти, давно растурени, нашли да је потребно да се покажу достојни велике почасти коју су им указали великоварошки уметници својом посетом, па се затворили и запечатили иза врати једне кафане, и већају без престанка, врло узбуђени: да ли да славне уметнике поздрави когод пред претставу, за тим ко да изнесе венац и када, одмах прву вече, или на концу гостовања, и шта, најзад, да се каже кад нико не зна ко су, стварно, драги гости...

А варош Б* као свака шљиварска варош о богатој јесени и на [illegible]ој, мутној реци: бруји ли, бруји... По домовима се жучно и [illegible] расправља о тоалетама глумица што, таман о подне, [illegible] пијацом, кроз најбешњу пазарну гужву, охолих рамена и [illegible] уздигнутих глава: праве царице и трагичне мајке! Или о [illegible], о дебелим и о мршавим, о младим и о старим, о лепим и о ружним; о онима који, кад говоре — а сви наметљиво гласно [illegible] —, имају глас звучан као сребрена труба, и о онима који су [illegible], играјући увек и једино тужне улоге пијаница на „даскама [illegible] свет“, или у животу који значи пакао. Полегла варош по [illegible]убивом послу, па бруји ли, бруји; варош на великој реци, [illegible] кровова, тешких магазина и шљивских пецара; варош што [illegible] бескрајну равницу славонску, трому, мочварну и чисто [illegible] од влажног и иструлог шевара, с крупним и замагљеним [illegible] у тешким облацима, с бескрајним насадима бресква чији се [illegible] већ јесенски румени.

Још исте вечери хотелска дворана је пуна. Све што је младо [illegible] до личног уважења, поседало око округлих столова од [illegible]ог или изломљеног мрамора, и игра домина. Игра! које-[illegible] Све то слаже бледе камичке полусвесно, без мисли, без [illegible] за подвалом, а, у ствари, ослушкује како се из главне дворане [illegible] тестера и чекић, и како они неуморно путују преко старих [illegible]. Питају газду шапатом шта је, шта се то крупно дешава, и [illegible] се узбуђено кад се он свезналачки осмехне, све једно што [illegible] не вели. Погдеко и повири тамо, али се одмах тргне: један [illegible], круто заповеднички, тежак глас наређује нешто из неког угла. [illegible], усађене у пивске боце, на краткој и здепастој буради. [illegible] тела пењу се уз стубиће који су изненада никли из [illegible] и прљавог пода.

— Биће, вере ми, вриска, вели један банкарски чиновник, чувен [illegible]. Видео сам једну малу, шишку; играју јој очи као на уљу — [illegible]!

— [illegible] сама, одвраћа му другар меланхолично. Прилепила се уз [illegible] људескара, има два метра човека у њој; мора да игра [illegible]“. Не да јој да писне. Стреља, брате, очима, као Аргус.

— Не бери ти бриге; упитомићемо ми њега; чек' само док га [illegible]! одговара из блиског угла један подсмешљив, млад човек. [illegible] је, тек намештен, овде, у градској болници; вратио се недавно [illegible] и ужива великоварошку репутацију.

[illegible] се тихо осмехују на разбуђеним надама. Наручују бутеље [illegible] печатима и црвеним етикетама (— газда тврди да је [illegible], наручено директно из Бургоње). Иначе пију неку [illegible] киселину једино из кварта, из „фиока“. Пуцају чепови. [illegible]ања, као на младим крилима.

— Не изгледају ми никако обично, не бих рекао да су „путу-[illegible]“, [illegible]ује даље онај исти банкарски чиновник. Нису отрцани, [illegible] се, не праве познанства. Господа, брате! Шта ћеш, нова [illegible], солиднија, има школе, зна да се понаша — није друге!

— Којешта! одриче млади лекар, прашки ђак. (Он је убеђен да је добар психолог глумаца, да се већ мешао у закулисне тајне и да нема тога у глумачком свету који ће га навући на танак лед. „Интуитивно“ зна он то све, и ако у Прагу није никад ишао у позориште, из принципа. „Чеси, господо, вели он, нису никакви глумци. Сувише су практични да би могли бити уметници“).

— Којешта! вели лекар. Сви су они тако за дан-два, док не омеркају људе, не уфаћкају слаботиње. Док, господо, кратко и јасно, не предану душом. Јер, ко зна куда су се све вуцарали, па сад — мртви уморни. Разговараћемо се сутра; онда да вас видим!...

А сутра... Лекар узима званичан став као да је на катедри, ни мање ни више до предавач психологије уметности. Лака рука с кажипрстом, на коме се, по неком узусу медицинарском, сија прстен чић с ружичастим каменом, лебди му у задимљеном ваздуху. Говори о атмосфери у којој глумац настаје, живи и догорева; говори о међусобним пакостима, подметањима, интригама, тако обичним у глумачком свету; о узајамним мржњама; бескрајним неподопштинама; о свирепом такмичењу таштина; о њиховим болним уображењима.

— Глумац, господо, није уопште човек, закључује он. Он може да буде уметник — а обично није — али човек, то — никада. Нарочито не културан човек. Јер у томе паклу који се зове сцена не вреди култура ни пишљива боба. Од све те шарене лаже која се зове глумачка уметност не остаје ни прамен дима после спуштене завесе, ни камен на камену, као од Содоме и Гоморе. Нема ту [illegible] стварног, опипљивог, као што је, рецимо скулптура, књига, слика. Стога су, господо, толико неподносиве глумачке амбиције, тако напрегнуте, просто да прсну — обично од једа. Све ти је истицање усредсређено на једно вече. Вештина пролазнија од сваке друге.

— Али и интенсивнија, пламенија! додаје неко.

— Којешта! љути се љекар. Бенгалска ватра; плане, па се угаси а ниси се ни огрејао. Стога вам ја, господо, и велим: од сламе никада огња! А може ли се замислити уметност без огња?

Говори он тако, у побожној тишини, дуго, мутно и нејасно. Одједном, усред његове најзамршеније речитости, у великој дворани у којој се глумци спремају, лом. Врисак, па псовка.

— Марш! Марш, скоте један! виче неко, и баш изгледа [illegible] строги, заповеднички глас који се и синоћ, тако моћан, чуо на махове, а сад већ, цело вече, бруји из неког невидљивог угла, све жешћи и чудеснији.

— Нисам ја скот! Нисам ја свиња! Не допуштам! Протестујем! одговара оном строгоме гласу један други, крупнији, дубљи, прави правцата јериханска труба, она руска, шаљапинска басина која се још једино, може да чује иза певница у црквама Москве мађушне.

На врата, у гостињску собу, улеће, као да је бацан с ноге на ногу и преко незгодног места, крупан, плећат човек, али некако жута подбула, отромбољена лица и модрих подочних кесица које као да су се утопиле у ракији. Очи му мишје, сиве, неповерљиве. Срдит му

[illegible] као пушка; срдита му и велика, црвена, пролетерска машна — [illegible] јој крајеви полећу ван прслука; срдите му и гломазне руке [illegible] усплахирено и трагично млатара по задимљеном простору: [illegible] као да нема куд да их ослони, као да им недостаје ваздуха, [illegible] пропелеру у празнини.

— Протестујем! вели он једнако, не осећајући, просто, да је [illegible] безбројним очима. Нисам ја скот! Нисам ја свиња! Не допуштам! [illegible] да ми то каже: штене једно, голобради жутокљунац, зелена [illegible]! Мени — уметнику! Не, не допуштам! Протестујем!

Наставља он тако, кроз своју гласату трубу, велики, потресни [illegible], извађен из сопствене трагедије, ко зна где и када почет, [illegible] којој бедној мансарди зачет и из кога крвавог ткива велике душе [illegible].

— Не допуштам! Човек сам! Човек, па уметник! Уметник, [illegible] човек!

— Он се уставља насред дворане, велик, трагичан и грозан, [illegible] Хамлет пред поноћним духом свог оца, окружен гомилом [illegible] гостију, који га посматрају више запрепашћено, него [illegible].

Одједном, он као да долази себи.

— Замислите, вели, а очи му горке и печалне, шаље ме час у [illegible], (верујте ми: само из мржње!), час ја му дижем позор[illegible] ерендишем даске, час да седим на благајни, као да сам [illegible], и столар, и финансиски чиновник пре него уметник. Па [illegible] ако треба столица за дворану: „Бато, да створиш! не указуј [illegible], ако не створиш!“ Нема пардона, господо! Или стварај, [illegible]! Па онда, ако фали сијалица за софите: „Бато, да се [illegible] вечерас! Нема ту: шућ-мућ, па пролиј! Налази, или [illegible]“!

Он одахњује тренутак од прекомерног узбуђења.

— А ко ми је он, господо, да то све наређује мени, једном [illegible]? Протекционаш! Прави правцати протекционаш! Увукао се [illegible], па је глође као пацов. Умилостивио се вишима. Нико му [illegible] не може. А према нижима, помор и пакао! Па бар да зна [illegible] је то уметност! Него ни појма, господо, ни колико је под ноктом! [illegible]! Жутокљунац! Дерле! Дерле, кажем вам, господо!

Стоји он тако између столова, нем је за тренутак, мрачан, [illegible], огорчен, прави правцати пелин камењарски: да га лизнеш, [illegible] би се. Низ подбуло лице, згрчено у безброј бора, цурком [illegible] зној.

Дају му чашу вина коју он прима с дубоким уздахом. Пије је, [illegible] се. И како да се смеши! Уметник, човек, па тако понижен [illegible]! Изазива му судбина дубоко људско сажаљење — какав је [illegible], какав патник, како је трновита стаза уметничка!

Ухватише га испод руку, отимају се о њега, вуку га, сви су [illegible] бедно немоћни према њему. Убоги човек! Распета душа! Мора [illegible] тај управник, протекционаш, то дерле које још ни

носом није завирило у божанствену уметност глумачку. Једини који не суделује у овој гунгули, пуној најприснијег саучешћа, лекар, прашки ђак, смеши се безвољно, засенут облаком дуванског дима. Али на њега, психолога глуме и глумаца, нико не обраћа пажње у свеопштој срдачности.

Глумац, тако погођен, седа тромо, окружен гомилом. Потурујући му столицу, спуштају га на њу пажљиво као да је ударен од капље. А у њега се боре испод очију спустиле у читаве кесице и лице му дошло пепељаво као да га је запануо облачан дан јесењи. Ужурбано га питају шта жели, примичу му бутељу с вином (ону што има на чепу сребрени печат и црвену етикету), хтели би, као некако, да га загреју, стопле, као сироче, баш као да је њему, тако ознојеном и стиснутом у гомили, одиста хладно; као да му је неко, ту, пред очима свију, очерупао и опустошио душу.

Глумац, најзад, полагано долази себи. Његове се очи шире. Уплео је прсте у замршену косу, гледа некуд далеко, у непознато, у успехе, још неокушане као да су забрањено воће; у успехе који ће доћи и којима се, кроз тај замагљени ваздух и мутно осветљење кафанско, већ унапред смеши — награда за све ужасне патње до победоносне кариере уметничке!

Приповеда полагано: тако опседнут визијом будућности, слог по слог, као да игра у неком комаду изможденог старца:

— Не знате ви њега, господо! (Он се поново враћа на неодољиву тему о ономе штенету, које се зове управник, али сад срећније, тише). Протекционаш, зелен, никакав глумац, редитељ испод критике. Не би уопште режирао да није хонорара. Али, господо, шта му можете? Бог Господ је субвенције. Све је у његовим рукама, све до најмање паре. Нико га не контролише. Наши протести не вреде.

Дуга, бескрајна жалба, тако меланхолична. Сви у кафани [illegible]нимили су се на столовима, не дишу. Само расте и цвета у њима потмула мржња на тог протежерског шврћу који оскрвњује уметност, који својом суровом шачицом гаси и трне сваки уметнички полет.

А глумац, ова свирепо запостављена душа, спушта глас до шапата. Вино га је смекшало, ражалостило. Шапће о својим уметничким лутањима, о скитњама по беломе свету у име националне културе; о банатским салашима на којима је спавао у пластовима сена и пио птичија јаја да би одржао живу душу и гордо изнео кроз беду буктињу уметности; о босанским кршевима у снегу и прогонима власти које су српске уметнике бележиле као опасне индивидуе у служби велико-српске пропаганде, и, уопште, о свим оним ударцима судбине који се испршавају пред чисте уметничке душе, о ситним пакостима људским, о зависти колега.... На ивици капака зацаклила се глумцу суза. Болна беда живота. Мир. Мртва тишина.

Одједном, са споредних кафанских врата која воде у велику дворану, разлеже се један хладан глас, онај исти који се чуо и пре пола сата, кад је глумац излетео згранут у кафанску гомилу, глас партиског протеже-а шврће и зелембаћа.

— Божо, је л' те, хоћемо ли? Смирите се, â?

Управник! Глумац се трже, скочи, стоји војнички. Лице му одједном постало меко, покорничко, цело сабијено у један једини [illegible], љубазан осмех.

— Мо-о-лим! вели он муцајући. На служби, гос'он управниче!

Иза младог човека, против кога је мало час негодовала цела кафана, а који не изгледа нимало страшно, провирује млада, насмешена глава, окружена чупавим шишкама — узнемирено дете које се, у бледим или руменим витицама јавља гимназистима на сну.

Лекар, из једног угла кафане, до сад флегматичан према целом овом урнебесу с глумцем, поскочи изненада.

— Мала! вели он онима око себе.

— То је! потврђује банкарски чиновник, а очи му се рашириле, као удивљене.

Обадвојица, и лекар и чиновник, устају и несигурно прилазе управнику да се упознају и кажу коју добру реч за Божу што стоји, још увек, не трепћући, укипљен. Успут, као узгредно, претстављају се Малој и набацају, исто тако успут, кратку молбу за разговор, уз чашу вина. („Потребно је, знате, да вас свет види; у интересу је трупе; паланка је ово, разјапиће уста!"). Моле и управника да дете поседи мало с њима, није здраво да се гуши у дворани где се ерен-[illegible] даске и прашина пада као на друму. Управник, хладан и званичан одбија.

— Баш стога што је паланка, вели он, нема смисла да моје глумице седе с приватним младим људима. Тумачиће се рђаво. Знам ја паланачки морал!

— Али, молим вас, страсно интервенише лекар, па то је пред нашим очима, у непосредној близини вашој! И, онда, и ви сте ту, и бићете нам мио гост, чим посао завршите!

— Молим вас, молим, татице! потпомаже лекара и Мала на коју оставља најбољи утисак уљудан тон његов. („Татица" је у глумачком жаргону лепог спола технички термин за сваког управника).

Управник, са своје стране, гран — сењерски одбија. Што се тиче Мале, може направити изузетак; она је слободна, независна, само да се седаљка не продужи до зоре.

— Знате, господо, вели он, сутра имамо претставу — ви ћете, разуме се, благонаклоно посетити! —, а још није готов ни десети део посла, чак, стварно, ни позорница „монтирана". Даске труле, [illegible] не пале, нових нигде да нађеш — она „свиња" вели да их [illegible] нигде нема (— управник показује на уштагљеног Божу, који још увек стоји „на мирно", —, реквизитор се напио, сликар спава, [illegible] топовима пуцаш покрај њега, па се не би пробудио! А за сутра сам заказао генералну пробу. Велим вам, господо, ужасно! Да оседиш! Сасвим некултурна варош, и да сам се ја питао... Али, шта ћете, министарство, наређење...

Психолошка пауза. Студено и критички посматра управник своју будућу публику. Па гест, уморан сасвим; гест човека који се мучи, који је у послу, који се сатире послом.

— Извините, господо! вели он. Касније можда. Надам се, ако будем слободан...

И он нагло одлази, док за њим запристаје Божа, некако чудесно снисходљив, као да му се мозак, мало пре још тако успламтео и огорчен, нагло претопио у восак.

Мала глумица стоји тренутак између лекара и банкарског чиновника, изгледа збуњена, смеши се некако необично, од доње усне, крупне, тешке и влажне. У очима јој, вере ми, детиње залуђење, као да се јучер родила. Онда журно прилази столу који јој нуде млади људи и на коме се, на волшебан начин; изненада створио букет ружа, оних касних, јесењих, чији мирис, тако топао, удара у главу као херцеговачка жилавка. (Декорација, ваља признати, потпуно нова необична за ову шливарску кафану). За тим, седајући, загњурује одмах главу у букет и гуши се мирисом.

— Ах, дивно, шармантно! цвркуће она, сва запаљена. И где сте их само нашли сад?

Она захвално погледа младе људе, очију ужагрених које се не смирују ту, на једном месту, него, у исти мах, круже и преко кафане, додирују разјапљена лица, пуна усхићеног удивљења, или зелена од једи и зависти.

Лекар, ноншалантан, светски човек, свикао на све изненадне ситуације, чија је цела драж у ћудљивом случају, пита одмах без устручавања:

— Да ли госпођица жели што?

Мала га погледа одоздо према горе, невино као дете, и показује ред белих зуба.

— Ах, гладна сам! тапше она рукама. Овај ваздух, знате, па ваша вода, дивна јесен, необично место! Ишла сам већ, и „преко“. Каква кукурузна поља, па бресква, а људи тако необично обучени, дуге, шарене кашуље... Ах, дивно, шармантно! Опијена сам просто!

Она стиште незнатно очи, зажмири, као да се сећа, кроз полусклопљене капке, првих утисака крајине. Онда се мазно протеже, сасвим у вршцима рамена, сасвим деликатно, сасвим тихо...

Пред њом се, у трен ока, стварају читава брда јела и буљета неког старог, мутног вина које има боју паучине. Оба млада човека ломе око се глумице без предаха, услужни, мало неспретни, али слатки. Чашу за чашом испија жедно грло глумичино, као да је ово вино са чокота Господњег бесплатна вода. Млада жена постаје живахнија, њен речник расте у чудно стилизоване цветове, реченица сустиже реченицу, гомилају се необичне фразе, папагајски бачене, вађене из какве рђаве романтичне драме у којој играју племићи. У нагласку њеног жагора, у гомили њеног непредушног ћеретања има нешто двосмислено: жудно, чулно, путено, и, у исти мах, лако, површно, бачено без задње мисли, као да је само тако и не може друкчије да буде. Темпо њене фразе постаје све бржи и све страснији, њени покрети добијају израз оне ужасне фамилијарности која наивне људе очарава и буди у њима безконачне наде.

Лекар, човек који без престанка тврди како позна душу уметничког света, жедног емоције и, одатле, лакшег морала, полагано, неприметно дотиче глумично колено. Његова рука, као случајно спуштена под сто, тада ту фамилијарно да се ускоро сасвим упије у близину тога младог, свежег меса која се тек служи испод свилене чарапе. Али ту, у томе примамљивам склоништу, не остаје дуго. Мала глумица, једнако насмешена, као да је необично занима ова започета игра, прихвата је вешто, и одбацује без речи, као наметљивог прста који се изненада спустио на место које му не припада. У тренутку, једино, блеснуше јој очи лукаво. „А, господине, ни код нас то не иде тако брзо!“ веле оне подругљиво. А онда, као да баш треба да пређе на тај предмет и ниједан други, она рече;

— Свет мисли да уметници живе од случајних, краткотрајних веза, и да нису способни за љубав.

Ударац у очи! Лекар, погођен, нервозно се угризе за усне. Али банкарски чиновник изненађено погледа у ово младо, лепршаво створење које прави тако вратоломне скокове: одакле овај нагли обрт у разговору? Нису ли то мало пре говорили о месту, његовим људима, и овој ситој вароши која, наждерана, дахће и бесмислено дрема на овој јесењој пригревици?

Још блед, лекар, међутим, не хте да одбаци карте. Разуме он те алузије, али неће да је побеђен. Досадно му је, као што бива човеку који се осети разочаран и сувишан у једном друштву, али из пристојности седи у њему и даље, и прича којешта. Он прихвати нит глумичине мисли, и поче да га вуче с натегом, али упорно.

— Ко је то тврдио? упита он младу жену. И шта значи то „краткотрајне везе“? Не краткотрајне везе, него кратке љубави. Кратке, али у толико интензивније, снажније. Велике ватре... Знате ли? Ту брзо бива пепео. А после, везе се могу вући и даље; само нису ником од користи.

Он се кисело насмеши.

Глумица га погледа озбиљно. Ево једне мисли која може да је забрине!

Сад разговор доби једну од оних пламених боја у којима мисли, ма да уске, усредсређене само на један једини клизав предмет, постају врло живе: све је сад тиха, опасна игра сполова, непомирљивих противника, вечитих бораца међусобних; они се узајамно надражују и раздражују да би се доцније нераздруживо привукли. Лекар изненада постаје врло речит; ту је тема о коју вреди окушати оружје! Тек банкарски чиновник, сметен, ћути као заливен; он инстинктивно слути и напипава дно ствари, и незгодно му је овако, очи у очи, готово раме уз раме с младом, пикантном женом чија младост нимало не смета њеном зрелом искуству. Постаје плашљив, осећа како му срце удара на махове, крв јурне у њега и навре у наглим млазевима, прелије канале, па се исто тако и нагло испразни, и њему бива хладно. Уза све, свеједно што је у тако необичном узбуђењу, његово око постаје шире, чистије, тренутна магла пада с њега, нема

више натруњености, оно гледа јасно и види све боље: гле, ово младо створење има сасвим фине, нежне линије; ова линија од дна уха, на пример, низ ову златну витицу, преко танка врата до облог рамена, ова линија би се могла тихо пољубити; или ова друга, једва видљива, што срамежљиво оцртава две дојке, сигурно сасвим мале...

После све оде као у неком сну. Нико се јасно не сећа ничега: ни кад је управник дошао, и с њиме неки чупаве физономије, речити трудбеници свете Талије; ни одакле су се створили некакви славонски цигани са виолинама и трубама; ни зашто је и коме певала мала глумица; ни колико се вина попило; ни шта се све чаша разбило и стакла сасуло. Тек, пред млаку зору јесењу, банкарски чиновник се одједном нашао на улици, с младом глумицом испод руке: води је кроз још нејасне махале, а она тешко обиснула о њега, клати се и непрестано смеје. Осећа само како бледо небо с набелелим звездама раздражује, и како му нису довољно разумљиве речи које му, прекидане смехом, неуморно шапће ово чупаво створење... Витло које не престаје да се одмотава.

Био је необично уморан кад је глумица покрај њега легла у постељу. Заносећи се у сан, он види једну бледу главу; ево, она се над његова уста, упија се у њих и нестаје у једном јединим пољупцу...

Боривоје Јевтић

НЕКО

Погледах боље око себе:
Тишина осамљена рухо ми додирује.
И страх ме обузе од себе:
Кроза ме као да неко други провирује.

Остајем даље ипак исти,
Као даљином тамна и невидљива река:
Земља се њеном водом чисти,
А она бежи, и неће побећи довека...

Па тако треперим и венем,
Слутим и хоћу да ми се неко тада јави.
Тишином дрхтим: а то чезнем
Да се у моју мирну постош нико не јави.

И наједном опазих: глава,
Погнута, и као анђео непомична је.
Преда мном безвољна је глава,
Заробљена је мном невољно, и уморна је.

Кô дух без мира и без стана,
Тако погнуто седи неко у мојој соби.
И пун је, видим очајања
Да му се биће цело мојим гласом не здроби.

Ћутимо оба тако дуго,
Погледамо се каткад само, тихо и тајно.
Онда се јави лице друго...
Ал' никад око главе да ми је сјајно.

И одједанпут, посред ноћи,
Када се из постеље извукох и топла сна,
Стадох, не̓ смедох даље поћи:
Он поред шупе, блед, и без сна!

Неста, ал' кад се вратих себи
Руку једну, саму, угледах за столом тада,
И да ме ноћ зграбила не би,
Седох, као кад звезда пада.

И гле, рука девојке, зрачи!
Део по део затим: јавља се најзад цела.
Но знати не могох што значи
Да ми не окрену лица, и не видех чела.

Тихо, да ни анђео се пробудио не би,
Почех да пијем кафу од синоћ заосталу.
Не, то не беше сан у себи,
Јер ми је неко тресо руку, сву уздрхталу.

Ристо Ратковић

ПРЕД КОЛИБАМА У ПРОЛЕЋЕ

Ужарен сунчев нар виси над шумом храшћа,
купа уморно тело у руменом језеру неба,
да миром света после светог узачашћа
пороси снагу живота, што светом вечно колеба.

Јаблани високи с храшћем о њему певају
и у себи њихају музику чежње скривене,
а крај њих колибе мале о срећи снивају
и крију дрхтаје беде у тихе своје сене.

Пред њима ситним и бедним угарци црни леже
и причају о беди минулих уморних ноћи
и тихој радости, што све колибе веже
за сунчев сјај у небеској плавој самоћи.

Причају колибе тихо о рађању новог пролећа
и радосном цвркуту тица што долазе с далека југа
кад им у кљунима пуним свежине новог цвећа
доносе мира и светла за снагу рала и плуга.

Шушти храстово лишће, шуме високи јаблани
и певају о себи, сунцу и пролећу;
а на њих вечно немирно долећу
тице, што песмом зборе како измичу дани.

Нестају брзи часи. Живот и време тече
у брзом току и ритму скривених звона,
а колибе бедне, трошне, у свако тихо вече
слушају кораке времена и вапај милиона.

С. А. Бурина

ДАРОВАНИ ОСМЕХ

По борју је уснио сан давне младости
и небо пева рујем усхићења.
Белина осмеха њеног дарује јутром радости,
а поглед жељену утеху смирења.

По који облак прелети сећања мирне пољане;
зашуми по жбуњу залутали зрак ил вео магле јутарње.
Мисао на руке њене у сан ме уљуља драг.

Самоћом њених очију и душе
сад дрхти бол ко некад радост и сан:
лепршаве жеље небом повенуше.

Тај осмех у зраку што још лебди бео
ко прамен облака или ведрине модре,
чара, носи душу и мој живот цео.

Ж. А. Спасић

ДНЕВНИК

Ја нисам могао да спавам у богатом селу,
где су куће празнички снене
и где ветар по улицама,
широко,
просипа сит мир...
а деца смешком дудиње беру —
руке и образи им црни.
Небрига их грли...

У мени су сећања празна,
захвална,
јер њише душа голотиње:
радничку децу што родитеље љубе —
у метежу болесног незнања
брзог умирања
сиротиње.. —
у стрпљивости...

О децо моја, за вашу љубав знам,
где вам је смех?..
Да ли би смео, за вас
заплакати...

Василије Кукић

ПЕСНИК БЕЛЕ РАДОСТИ

(СТУДИЈА О ПОЕЗИЈИ ЂОРЂА ГЛУМЦА) (2)

IV

Слике и начин песничког изражавања

О средствима песничког изражавања могло би се много говорити, а да се много не дира у оно, што се једино гледало до сада: ритам, риме, фигуре, и донекле: фантазија, логика, психологија, структура. Све су то важне ствари, можда се на пр. ритму тешко може дати веће важности, него кад се вели, како је Д-р Штајнер рекао на једном месту, да је ритам било песме, а рима дах песме. И наравно да се многе финоће могу опазити већ на богатству и менама ритма, кад се ритам доведе у везу са садржајем. У радости мора свакако ритам као и било да уситни и побрза, у тузи да се отегне и успори. Наравно, ако баш неки специјални разлози песника не наведу да негде одступи и од тог правила. Но онда је преко сваке мере занимљиво наћи зашто је то учинио песник? Тим се већ почиње на те ствари гледати с гледишта живота, а не с принципа једноставног ковања стихова. Но то је још мало с обзиром на богатство, које живи у песмама. То је као да држите човека за очи и пазите на његово било да откријете, шта се то догађа у његовој души. Нешто се и тим начином може сазнати, но то су тек најопштије и најевидентније ствари.

Ко гледа на садржину песме, на оно што се служи: фантазијом, логиком, психологијом, архитектоником речи, тај ће већ сазнати интересантније ствари о песми. Он већ почиње да одгонета с њеног лица, из физиономије песме. Никад лакше прилике да се погреши, него кад се човек даде на тај посао. То је неко неизравно закључивање из лица песме о њеној души. То је као и код живог човека, лако је погрешити, доста је само нешто своје тражити у песми а не пуштати је да се она у потпуном миру изрази пред нама.

Но до пуног разумевања поезије, долази се кад се на целу песму гледа као на живо биће, које има душу, кроз коју говори дух. Пошли с поља или изнутра, можете то разно формулисати а опет ћете изразити исту ствар. Можете рећи да из песме говори душа и дух, а можете рећи да песма продире кроз љуске земаљских појава до духа узрочника и ствараоца. Баш тако како се за људско око може рећи да продире гледајући у спољашњу свест али и да се одриче себе, да би кроз њега могле засјати слике у души. То су два пола зрцаљења, и та два пола постоје и у песмама. Има разних могућности да песник

тако зрцали и одслика дубине душе и дубине духа у себи као и иза ствари у свету. Он продире на тај начин формално кроз површину и говори дубље истине, које он може да осети а које се могу врло тешко или непотпуно изнаћи мишљењем ако оно хоће да се ослони само на запажања физичких чула. Законитост која влада у таковом начину изражавања може се најбоље карактерисати тако да се каже да су праве песничке творевине пуне живота и да у њему влада увидена логика, коју ваља тек прозрети, а која у први час измиче изравном логичком посматрању. Законитост наше свагдање логике, оне Аристотелове, има свој извор у скрућеном и негибивом, у минералном, у оном што се не развија и не расте, него остаје како у први час јест, што се може комбиновати али не пропупати и процвасти.

Кад носите неку песму у души и кад се довинете до тога да гледате доиста оне ствари, које је песник видео кад је писао, тад ћете стећи искуство да се и из песникових речи може наједном извити као неки њихов цвет; јер песник гледа кроз реч живе слике, слике нечега живога, што није увек онакво, какво је било у онај час, кад је он то угледао. Нешто из чега он може, кад се сам у то поновно уживи, поновно створити ново уметничко дело. Одатле то да један песник тобоже од другога посуђује теме, да једну те исту тему сме обрадити песник сто и први пута, ма да је ова већ сто пута обрађена. Одатле доживљај изненађења кад уметничко дело открива пред људском душом своје копрене. Тим изненађењима се радује људска душа, као детиња што је на зеленом грму иза неког времена наједном угледала свет. У том разлика између песничког стварања и онога, што се вулгарно назива мишљењем. — Те се ствари наравно не могу доказати никаквим цитатима, него их ваља сазнати путем искуства путем доживљавања поезије.

Снаге раста и развоја много су живље у детињству, него код великог човека. Зато баш оно детиње код песника има нарочиту предност. Тек разлика је то, кад дете само расте и доживљава несвесно тај раст, а разлика је, кад ми управимо наш продирни поглед и расматрамо са стране дете у његовом расту и помало учимо његове законитости. Онда нама долази до свести, оно, што нам се чинило без смисла и неразумљиво (н. пр. форме ембриона откривају нам своје тајне). Но наравно и онда није доста спољашње посматрати н. пр. ембрионалне форме, него тражити намере закона, које владају у свету живог развитка. Ту се може споменути и то да су некоћ и песници стварали, јер им је било дано да стварају, како деца расту, јер им је дано да расту. Данас је човечанство по својим снагама остарело, песници су све ређи. И они, који још најчешће губе под утицајем околине своје снаге младости и постају све мање песнички песници. И једини пут поправљању тих прилика лежи у томе да сад песници почну све више свест уносити у своје доживљаје. Данашњи начин мишљења и оно што је данас модерно тежња за таковим оплођењем, за таковим откривањем нових светова. Кад то људи не би покушали, изгубили би с временом и последњи нит, која их је везивала са смислом живота. — Наравно да таково

тражење новога није исто с неодговорном фантазијом, која се не обазире на реалне односе у свету. Она и не пита, шта има у души људској доиста, шта се може доиста у природи да доживи, шта има у великим културним споменицима, а људи су већ заборавили да доживе и схвате.

У песмама Ђ. Глумца, који изражава детињство у својим стиховима има, разуме се, много знакова детињег гледања на ствари. Ми те знакове најлакше запажамо тамо где су најупадљивији, где су највише израз наивности и различности од нашег озбиљног схватања ствари. Он ће н. пр. у неком стиху три, четири пута поновити неку реч, јер она баш лепо тепа. Код њега ће се често понављати теме и то ће му лако критика замерити као недостатак оригиналности или што слично. Има тога у његовој поезији, што подсећа на дете, које је нешто измислило или чуло, па сад гунђа и понавља јер осећа потребу да се на такав примитиван начин изрази.

Поезија надаље живи у опрекама. Сваки живот је као неко мало или велико срце, које живи између полова. Ево примера за тај начин песничког гледања:

„И тако душу своју свему дајем,
Своју душу вихровима дајем,
И у њу рушим, рушим све.“ (Сунчана песма)

Где је светлости, ту песник редовно осећа и мало мрака, јер само комбинацијом тих двију сила настају слике. Ево такове опреке, која се човеку, ако не схвата говор поезије, може чинити неком нелогичношћу и несавршеношћу. Но то није песникова грешка, него је такав живот пун опрека и готово свуда тек две опреке чине неку целину, која реално постоји:

„Здраво, пролетни дане.
Здраво, здраво.
Кићено си се огрно у бело сунчано вело
И својим копљима оштрим и ко свила
Отвараш нежно круне шарених цветова,
И у њих и наша срца лијеш пламен сунчаних цветова,
Лијеш свемир бескрајни цео.“ (Кроз поље)

Овде треба погледати на опреку онога што даје Сунце: Једном умата у вело, а други пута боде копљима. Копља су „оштра“ и „ко свила“. И коначно се лију са Сунца цветови, нешто малено, и „свемир бескрајни цео“. Надаље се гради из опрека и осећање тога, како Сунце, које стварно разоткрива ствари, у исти их час овија у вело. Тек увек не морају бити баш оба контраста изречена. Доста је, као овде, и то, да се ствар тако вели да се упозори на оно што није изречено, а кад се вели за сунчано светло да оно нешто обавија, тад је то доста да нас баци у чудо и да тражимо тобожњу грешку и доживимо лепа изненађења. Наравно да се тако пуних примера лако може наћи код песника, који то има тако уцепљено у себи да носи бол на лицу, а радост у срцу, ноћ на челу а дан на устима. Кад такове опреке долазе у покрет, онда се у њима још тачније очитује живот. У песми „Прва љубичица“ вели песник:

„О, младости шумна. Слатко, као бајку,
Њој причах: Живот свуд се вечни скрива.
Јесен га пије, пролеће распиње.
И тако, драга, вечно тако бива.“

Трећи стих у тој строфи у пуној је снази. Нарочито је важно то да је употребљен израз „распиње“. Јер радост живота живи у онима, који га примају, а бол у ономе, који га даје. Кад се помисли да је те стихове написао песник, који изражава баш радост живота, онда је тај израз још вреднији. – Ту ваља надодати да у реализацији живота игра особито важну улогу љубав и жртва. А тому обојему се песник Глумац често и радо враћа. Неки мученик, „рођен крај храма Фортуне“ постао је хришћанином, (храм Фортуне и мученик су опреке, које се објашњавају ономе, ко може да схвати зашто је срећа бити мученик), и стао је овако учити народ:

„И учи: Љубав вечна је у зори
Небеске жртве... Ухваћен на делу
Беше осуђен да се с лавом бори

Сам на арени ради вере криве:
И паде, али на његовом челу
Засја ореол једне вере живе“.

Жртва и љубав су моменти у којима се сједињују готово у једној тачци две опреке, радост и бол, на најлепши начин. Вера „крива“ и вера „жива“ су опреке које се не односе баш само на веру, него и на мишљење и на знање, уопште на то, да ствари могу друкчије изгледати кад се посматрају с других гледишта. О тому би се могло много медитирати, но то баш и јест зато права поезија.

Више позната ствар је то, да песник има способност да даје стварима такова имена, која изричу суштину тих ствари. Онако како онда и како народ даје имена. Ону, за коју вели да је љуби назвао је наш песник „Сунчанком“. Колико верности у таковом обухватању ствари и именима! Од љубави Сунца нам је сав живот на Земљи!

Кад песник погледа врло интензивно неку ствар, онда она мора да оживи као такнута чаробним штапићем. Такав пример је сонет Ђ. Глумца, који говори о том како су оживели кроз његову душу Помпеји. Но кад песник још песничкије обухвати ствари, тад се све промене у слике. Нарочито се то често збива, кад песник посматра природу. Онда он тако синтетизира ствари, да се слике уобличују у права жива бића. Према великој природи то доиста не стоји друкчије, него би било с списивањем појединих органа човекових и њиховог антропоморфизирања у човека-биће. Ево таквог примера:

„Стари Дан, болесник, лежи на умору,
А заставе црне Ноћ веша кроз дол.
Запад рујне руже већ на њега баца
Док умире чезнућ за сунцем охол.

Кад издахну тихо, немо, без јаука,
Ноћ заставе разви свуд црне ко гар.
У крошњама ветри, птице заплакаше
Кад ноћ просу цвеће, звезде на одар“. (Умирање дана)

У последњем стиху мењање ритма на крају сваке строфеналикује на прекидање ритма у часу умирања. То песник није намерице учинио по свој прилици. Тако му је испало, но и у таковим ситницама се изражава права поезија. — Друга песма говори у слици о Каштелима у Далмацији. Она тражи дух тих градића, ауру, која их окружава и њихову карактеристику. И песник пореЂује Каштела са сновима, који су пошли да траже лепоту. И кад су је нашли претворише се у Каштела, па сањају о нађеној срећи. Велики снови рађају мале, пршљиве. Ваља припазити да их не поплаши какав шум, па да не одлете. Цео роман је у тој слици изграђен. Да, лепоту не ваља ухватити грубом руком, не ваља је одвећ гласно наговорити, да не ишчезне:

„Седам каштела, седам галебова,
Седам драгуља расутих на жалу,
Седам радости љуљаних на валу
И седам белих очараних снова.

У сунцу леже ова јата бела
Што су кренула да траже по свету
Лепоту, и ту клонуше у лету
Пред њеним лицем ко бела Каштела:

И сад сањају о нађеној срећи...
Застани, друже. Шума страх ме хвата
Да ова бела не одлете јата.

У сен чемпреса тихо ћемо лећи,
Гледајућ како, ко небеса чиста,
Од њиних снова, сва пучина блиста“.

Наравно, не желим рећи да има биће, које баш тако изгледа, како га је описала ова песма. Но да елементи таковог сањарског бића живе у душама људи, који су градили и који настављају Каштела, то се може утврдити. Људи бирају ставове по својим тежњама, колико је само могуће, и природа оставља утиске на њиховим душама. И доиста мора да постоји анђео заштитник оних становника, који се може доживети у таковим сликама, као што су оне у сонети. Допуштам да ће се то учинити неком претераном смелошћу, но поезија је пуна тајни, које се не могу сместа разумети. Иначе не би требало поезије. — Човек мора баш такова места у поезији не лаковерно примати, него испитивати. Онда ће научити говор поезије. Кад песник вели, да се његово село „с Богом разговара“ или да бразде трче да достигну глас звона са црквице, тад је то прилика да данашња непоетична генерација нешто научи.

Уз многе друге слике навести ћу још песму „Рана зима“, у којој се види особито лепо како етичке вредноте продиру код песничког гледања у природне појаве, онако како их је желео посвуда открити Гете:

„Ко краљевна бурно дошла је с вихором
С круном од облака, у магленом велу.
Снежни, ледни бисер просу пољем, гором,
А шуме огрну у одећу белу.

Отрован њен кикот свуд грми, озвања;
За њом прамен косе витла се и вије.
Док чопор злокобних коња бесно гања
Живот дивље гони, хвата га и пије...

Ал' за грање косом закачи се, паде,
И очајно, бесно отимат се узе:
Покрећући ветар помоћ звати стаде.

У борби јој облак с очију се смаче:
Сунце се појави; измами јој сузе,
И она се горко кроз поље заплаче“.

Има часова, кад песник нарочито јасно осећа слободу и самосталност човекову, но и у тај мах се код њега не кидају нити, које га везују за све око њега. И онда се кроз најличније ноте у њему јавља осећање човековог пута у будућности. Песник онда у слици Сунца осећа рађање духовног човека у земаљском, рађање космичког становника у човеку. Такови су последњи стихови у песми „О, пођимо, драга...“:

„Будимо два сунца што се светле сама,
два црна до неба подигнута храма
Јесењи ветрови докле свуда плачу“.

У тим речима има још и других занимљивости, као антитеза Сунца и црних храмова и однос тога према мисији добра и зла. Но ко да исцрпе песника, ко да исцрпе живот, који је сваког часа другачији, сваког часа све богатији.

V

Дом и домовина

Два су врела у поезији Ђ. Глумаца, из којих се могу црпсти данас подаци о његовом ставу према дому и домовини: песме, које говоре о селу, а разасуте су по разним збиркама, и две драмске слике, „Св. Сава“ и „Штросмајер.“

Чар и топлину властитог дома осећају, више но ико, деца. Она без дома заправо и нису ништа, не могу без њега постојати. Није дакле чудо, да је песник дечије душе описао дом и његов живот. Тишина сеоске куће и њених засењених соба тако је згодна за тихе медитације и развој осетљивог душевног живота. С друге стране деца која живе на селу имају посве други контакт с природом, него деца градских улица и паркова. Она могу боље да осете живот у природи. Врхунац тог живота на селу су бакине приче у сумраку и онда они часови, у којима деца, како вели Ђ. Глумац, носе собом снове кад могу спавати. Према светлости таковог детињства данашњи је живот мој, ноћ без снова за онога, ко их није собом понео из детињства. А за онога, ко их је понео из детињства ноћ сва „од заноса саткана“. И ове идиле с малим јунацима зато су тако миле песнику, јер је у том добар део његове душе. Тихи полагани ритми и бол, који се још није појавио у свој јасности, него се тек наслућује кроз наивне наде.

Ту љубав онда песник у напону младости преноси на домовину. На онај идеални, старински начин, како једино и може да изгледа искрена љубав за домовину. Али кад он у песми говори о домовинској

љубави, тад то нису тек обична одушевљења, која сва излазе на исто како се то обично догађа, него он тражи у том највише људске идеале и пре свега другог везује свој патриотизам с Богом. Његово се село „с Богом разговара", па како да се с њим не разговара домовина! Цело своје песничко биће везује он с домовинским идеалом. Снови, истина, слобода, љубав и живот, сви ти проблеми уплећу се у проблем домовине. Тако да су његове драмске слике заправо неки лирско-философски разговор. Ево неколико примера:

„Љубав и слога јесу два рубина
Што трепте сјајем на круни слободе;"

Тим једноставним речима, у којима изгледа на први поглед да нема ништа, што свако не би знао, приказано је једно чудновато кретање, једно држање равнотеже између слободе и одрицања. Или други стихови, који на сличан начин помоћу опрека казују суштину: да ропство долази од кривог схватања слободе, а слобода да долази само од свладавања самог себе.

„У нама ропство и слобода живи
И светле зоре и поноћи леже..."

И кад помишљамо на народног хероја Краљевића Марка и он нам у слици приказује: како је робовао турском цару и како је слободу често прешироко схватио. Та тврдња наравно не кани да окрњи лепоту слободе у Марку. Но то и јест песничка потпуност да је то једно и друго у народном песничком идеалу.

Сад два цитата, који нас упућују на то, што и како душа у себи треба да развија, да се довине до идеала више слободе. Јер песник не остаје код слободе само физичке, него наглашава баш душевну слободу:

„У себи се храни
Бол и границе пред вечношћу брише,
Кад се посвећен у себи настани
На свом олтару, као жртва чиста."

Песник дакле истиче да се пожртвованошћу, примљеним болом, намењеним светим идеалима, може продрети границе, које су се испречиле пред вечношћу. Ко да вели да се ту само ради о пролазној земаљској слави? Прави осећај нас упућује на то, да се ту мисли на праву вечност и сазнања о њој. А и други цитат, који коментира повлачење св. Саве у самостан, упућује нас на право схватање вечности:

„Собом у себи оплођена бива
Душа, да вечност на челу понесе
Извор истине кад у себи нађе..."

Још поетичнија су она места, где се уиме патриотизма говори о лепоти и вредности снова:

„Живи, ко сунца у сновима краде;
Вене, ко снове погаси, ко Зоре,
С неба живота да у себи сатре
Небо и Бога."

Одмах иза тога се вели говорећи о св. Сави:

„Он, кроз ропства таму,
На срцу робља палио је ватре
Бунтовне вере ко у живом храму;
На искри срца да цветају наде
Озеблих душа кроз векове студи,
Кад ноћ стизаше да снове покраде,
А зора да над понором заруди."

Та ноћ, што снове краде, који су људима потребни да би могли живети, јест наше доба материјализма. Песник надаље обраћа пажњу на чудновати број три, који у нашем народу необично светлуца: као наше три реке и слива то као и следеће стихове у фину слутњу мисије властитог народа. Ево како он то изриче:

„Будимо, зато, урне које кади
Прошлост нам димом и у нама нека
Будућност наша као храм се гради
За наша срећна потомства далека.
Бићемо тако мост пружени смели
У вечност изнад понора заблуда,
На ком с потомством преци би се срели."

Ми дакле треба да будемо мост пружен у вечност. „Смели." Изгледа да то у души песниковој живи као фина слутња, но ми не можемо узети да и онај ко је песника инспирисао не зна више о мисији нашег народа, него наша свакидања свест, па и виша свест песника.

У другом разговору под насловом „Штросмајер", говори се још јасније и још визијонарније о том да је тежиште настојања народа нашега у том да се душе препороде, да постану способне за искуства у вечности. И сам песник вели, да то не долази само од себе, него да је за то нужна активност и борба за светло, које се изгубило у садашњој материјалистичкој ноћи.

„Кренимо напред оно (т. j. пролеће оп. п.) не ће доћи
Само, већ треба у сусрет му поћи."

И при крају још неколико цитата из говора Штросмајеровог духа који се јавио из цвећа на Марјану трима посестримама:

„На ватри срца цвет најлепши цвета
Земног живота кад се уздигнете
У себи сами, и небо се срета
На стази жртве. Застати не смете".

„За вас ноћи нису.
Сунчаним српом вечност ћете жети
Горе високо на највишем вису".

„И дижите се жртвом небу горе
Да се и душе светлом препороде."

Д-р *Ст. Жупић*

(Крај у идућем броју)

ШТА ЈЕ С РУСИЈОМ

Цео велики пословни свет у Евопи и у Америци још се дели на оне који у Русији виде све рђаво и на оне који посматрају ствари са друге тачке. Међу овима у последње време Америчани су узели да, не гледајући шта ради званична Америка, проуче прилике, људе и стање у Русији. Један од универзитета америчких у Виљамстану, држава Масачузецу, институт за политичке ствари, направио је једну праву претрагу у Русији. Неколико озбиљних људи ишло је тамо, и сваки према својој снази и умењу испитивао је данашње стање у Русији.

Почетна тачка овога посла, који су после претресали на седницама на горњем универзитету, је била ова. Ми Америчани не верујемо да социјализам уопште, па ни онај који се практикује у Русији данас, може служити као метода за напредак привреднога живота. Исто тако Американци не могу одобрити макакву промену у друштвеноме поретку путем силе или нередовним путем. Што је ко дужан од народа другоме да даје, по ономе на што се обвезао међународним путем, мора дати; т. ј. што је садања Русија дужна Сједињеним Државама Америке треба да плати. — Осим тога, ми Америчани не можемо са садањим управљачима Русије бити сложни ни у друштвеној ни у политичкој ни у привредној политици, — то су два супротна система. — Заједничко је и Америчарима и Русима, што су и једни и други човечанска бића; у Русији има 150,000.000 људи који живе на једној шестини целокупнога сувога тела земљине кугле. Ако њима управљају бољшевици, то је њихова ствар, читав народ у Русији није бољшевик; народ гледа своја посла, иде за својим послом као и у Америци. Америчани као велики народ треба да проучи велику Русију и своје спорове са њом уреди, и развија послове какви су могући.

Дванаест година, више-мање, на управи су исти људи у влади московској. Чичерин, Литвинов су непрекидно вође спољне политике, таквога примера у Европи нема. У Русији, у којој живе стотине племена разних вера и језика, у којој је писменост готово никаква, без независних новина, без жељезница, без довољно средстава за живот, дванаест година воде земљу исти људи, с истим циљем. Русија је раније хиљаду година била друкчије него данас вођена, и две буне су биле довољне да промене и систем управе и друштвенога уређења. После та два догађаја настали су грађански ратови, буне, насиља, глад, болештине, рат са Пољском. До 1924 Русија била без међународних односа; сем уговора са Немачком (у 1922) и са Китајем (1923) била је са другима у неуговорноме стању. — Па, поред свега тога, совјетска влада је остајала на месту; мање је буна противу ње, народи су се почели привикавати на стање, а вероватно се за много и њихово стање поправљало. То стање није могла ни полиција ни војска да допринесе; на простору који је већи више пута него цела Европа, немоћна је власт. Оно је вероватно дошло однекуд другде, а то је да је руском сељаку данас боље него за време царства.

Упоређење земљорадничкога стања у садашњици са стањем у прошлости, данашње је боље; мало би се нашло људи, који би пристали у Русији да се поврати старо стање. Руски сељак није задовољан са политиком своје садање управе, али он би пре умро него што би дао ново за старо. Сад је ближи господар комада земље него икад дотле; сад има и неке прапочетке политичке свести, некога права контроле над управом Русијом; он је до сада био изостао пет стотина година позади Енглеза у томе погледу. Он личи на новорођенче пред светлошћу дана.

Руска влада је чинила и чини напоре да створи, да образује новога Руса путем школе, биоскопа, радиа, предавања, слика, позоришта. Она га ствара по својим начелима, са којима се остала Европа не слаже, али тек га подиже и ствара потпуно у доброј вери да је то за Русију и за свет најбоље. Лењин је имао једну политику, одређену и јасну, ови садањи као да је неће имати; они имају сто планова али само једну идеју да њихово не личи на старо, на царистичко. Цео нови режим је реакција на стари царистички режим; што год је старо било не ваља, треба оборити, уништити. Али како су они невешти и нови, нека врста руских „човјека" из Достојевскога, то они траже да науче, траже на страни што у њих нема. Они су реалисти без плана, без знања, са нешто искуства и познавања руског сељака. Они би да американизирају Русију. И отуда су у Русији на раду Немци, Америчани — инжињери, техничари; они су данашњи руски учитељи. Многи руски техничари уче по разним америчким техникама и фабрикама, у немачким техничким установама, На хиљаде их ври по Америци, Немачкој, Швајцерској и по Русији; да науче и да обуче. Руси хоће да створе нови тип грађана, центара, друштва; неку врсту поданика машина, неку врсту примитивнога „мира", живота у заједници. — Они хоће да униште баш зато, приватну својину, да униште приватни напор да се развије до свога највишега [illegible], да изравна ленога и вреднога, разумног и ограниченога, да убију овај покретач сваке људске радње, да се истакне од других у [illegible] добру човечноме послу.

Садањи службени врхови у Москви заносе се мишљу да створе „човека масе". — Отворити што више најмодернијих фабрика, у њих [illegible] тога човека из народа, то је тежња, једна од оних из петогодишњега плана московске владе. Они од тога очекују велике резултате; [illegible] од оних који мисле да велике резулате не дају најсавршеније машине, механика, него искусни људи и приватна иницијатива. Није [illegible] за најкориснији и најштедљивији рад довољна само машина [illegible] типа и једна маса радника, потчињених механици њеној, него пожртвовање и вредноћа, него искуство људи и са људима, него [illegible] људске силе.

Између службенога програма московске владе и програма других [illegible] у Европи и у Америци, постоји пуна супротност. Руски управљачи су прво хтели да поруше све, уништити приватну својину, [illegible] наднице, новац — Лењин је поправио ту погрешку, хтео је [illegible] економску политику; после његове смрти покушавају да се

појединачни напори искористе за целину, сви лични напори за скупину за народ као целину. Појединац, по неки, треба, да се помогне, али ако „положи испит, издржи пробу“; не дати истицање другоме него опробаноме борцу за идеје Лењинове. То је обрнуто ономе што се ради и чему се тежи у Европи и у Америци, где појединац може да развије све своје животне снаге, и бити власник највећега богаства, наравно у границама закона државних, који воде рачуна о томе да појединац даје заједници један део од својих богастава (наследне таксе, порези, приреви, трошарине, и т. д.) — Италија има неки мешовити систем, корпоративни систем управе; руски и италијански су још на проби, онај други има старо искуство...

Два система су опреки између данашње Русије и правнога поретка у осталом цивилизованом свету; један је колективистички други индивидуалистички. — Европа мисли да су руска данашња схватања о политичкој економији, о друштвеном уређењу, о вери нездрава а њихове здрава; њихова схватања право злато а руска мачје злато. — У тој парби „биће боља која не потоне“.

Јов. М. Јовановић

О МЕЊАЊУ ТЕКСТА У *ШЋЕПАНУ МАЛОМЕ*

Док се о *Горском вијенцу* код нас толико много писало, дотле остала Његошева дела немају ни добрих нити критичних издања. Такве је среће и Његошев *Шћепан Мали.* Познато је, да је прво издање „Шћепана“ издао А. Стојковић (у Трсту 1851 г.) некритички и слабо. Како нам аутограф тог дела није сачуван, то су и доцније издавачи чинили исте грешке које налазимо и у Стојковићеву издању, а невешти су правили и друге. Ја ћу овде нешто рећи само о последњем издању (Његошева дела, Београд 1926 г. — државно издање, приремио М. Решетар)[1]).

Рекао сам, да у првом издању „Шћепана“ наилазимо на многобројне грешке и у праовпису и у језику. Поменимо само овде велику недоследност писања великих слова (поред: *Срби, Руси* и сл. налазимо и: *турци, нј'емче* исл.; поред обл.; *турски*, пише *Руски, Србски* и сл.), па рђаво транскрибовање појединих речи (*Нјегуш* исто *Његуш, Спјет* и *Сиљет* и др. Његош је, вероватно, ове речи писао старом ортографијом: *Нѣгушъ Сплѣтъ*, те се отуда и пало у такву грешку). Г. Решетар је, углавном, све ове и овакве грешке у свом издању и исправио и довео на данашњи начин писања, иако би му се по каткад и у том погледу могло замерити. Но ја сам намеран, да овде укажем само на неколико места рђаво протуначеног текста у „Шћепану Малом“.

[1]) Досад је *Шћепан Мали* издаван пет пута: у Трсту 1851 г., у Панчеву — у издању браће Јовановића — два пута (година није означена), у Београду у издању Српске књижевне задруге и напослетку државно издање, Београд 1926 год. Напоменућу, да је Задругино издање ипак најбоља иако и тамо има повише грешака.

Како прво издање, као што рекох, има доста грешака и у језику, то је издавач поправљао и мењао текст „Шћепана“, — али не увек успешно. Ја ћу навести овде неколико места, за која мислим да су рђаво исправљена. Тако у стиховима:

> *За свијет* га нико већ иначе
> Зват не смије до Шћепане Мали (3,318),

дијалекатски израз *за свијет* значи: *нипошто, ни по коју цену* (за цео свет) и сл. Решетар је међутим тај израз изменио у *на свијет*... и тиме горњим стиховима дао сасвим друго значење.

У стиху: Кунем *ви* се паћи вјером турском.... (5,85), није требало замењивати заменички облик *ви (вам)* обликом једнине *ти* (Кунем *ти* се...), јер се Мехмет паша тада обраћа свима што су на окупу (Караман-паши, Мула-Хасану и Иман-Хусеину), а не само једноме од њих.

У стиховима:

> Брат рођени брата трудно
> *Мога* наћи и познати,
> Које чудо бјеше чудно
> Ту љешина наслагати': (3,67—370),

аориски облик *мóга* означен је као облик прошастог придева *мӧга* (могао), т. ј. узет је перфекат место аориста. Слично горњем примеру у стиховима:

> Књаз би њега смио изгубити
> Затворит га не *смје* у тамницу (4,907—8),

аориски облик *не смје* без икакве потребе замењен је презентом *не см'је* (т. ј. не смије).

После ових неколико наведених примера рђаве исправке текста у „Шћепану Малом“, навешћу и неколико мјеста, која је, по мом мишљењу, требало исправити и дати им логично знање. Тако у стиховима:

> Не вежите неслик с неприликом (т. ј. Шћепана и царску круну)
> Грдну главу на труп нејакашњи (стављате);
> Да ли *на нас* неће посрнути (1,101—3),

очигледно је да место израза *на нас* у последњем стиху треба да стоји *на нос* (т. ј. да ли на нос неће посрнути слаб и нејак човек с великом главом). Напоменућу да Његош чешће употребљава тај израз: „Но је грдно *на нос* посрнуо“. (Ш. 4, 235), „Да се *на нос* у море побију“ (Ш. 2, 525) и сл.

Нема сумње да је требало уклонити нелогичност и у стиховим:

> Докле живи све *старij' млађега* (место: млађи старијега)
> Више главе држи и поштује
> Обичај је такав у свијету (4,908—10).

У Годишњици Н. Чупић I, Св. Вуловић је то изменио према логичном смислу: *Докле живи све старијег млађи*..., а према тој измени и издање С. к. з.

У стиховима: Узвијали Турци и Млечићи,
Облаче се са свакоје стране,
Узјарила браћа православна
Около нас на четири стране (1, 28 – 31),

потпуно је јасно, да је требало облик (у првом издању) *облаче се* исправити у *облачи се* (т. ј. у фигуративном значењу: прети опасност).

У стиху: *Нисам* знао нити марим знати (2,775),

требало је (погрешно отштампано у првом издању) *нисам* раздвојити у *ни сам* (т. ј. *нити сам* знао...), јер је сигурно, да токог Његоша није био глаголски облик *нисам* (који би Његош сам написао *нијесам* или *н'јесам*, што иначе увек код њега налазимо). Слична грешка учињена је и у стиховима:

Ето каже честити валису,
Да је ваша вјера наопака (2, 819),

где место *ето*, несумљиво, треба да стоји: *е то*, т. ј. „баш то...“ (Тако је и у издању С. к. з').

Најзад и у стиховима:

И Ликова кулу Раша
Хоће Турчин да обара 3,707),

требало је *И Ликова* исправити у *Иликова*, јер је Раша био Иликов, а не Ликов (а погрешком стоји у првом изгању „И ликова“). Ваља напоменути, да у Кучима и данас постоје Иликовићи, потомци старог Илика. Исп. за то Сп. кр. а. XI (в. белешке С. к. з. 65; стр. 61).

Као што се види ово издање „Шћепана Малог“ доста је слабо, и ово неколико погрешних места потребно је било изнети, да би се тиме користили бар доцнији издавачи и да не би падали у исте грешке.

Данило Вушовић

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ПРЕПИСКА ВЛАДИКЕ РАДА С АЛИ-ПАШОМ

XXXVI

Али Паша Владици Раду
април (?) 1843.[1])

Али-паша, везир херцеговачки побратиму владики црногорском пријатељски поздрав?

А по том што с (и) ми писо по Васиљу разумио сам, посло бег Мустај-бега, али је хаста, не може сад поћи; шаљем ти Осман-агу и агу Хајровића, који се могу свашто с тобом разговорит. Мој драги пријатељу, међу нами сваки посо и велико пријатељство како је било у Дубровнику у мене онако на срећу док смо живи, а знам да си и ти на том, јер сам видио, ка смо се растали, остало нам

Грахово како старији заповиде, да смо кајил старијега, мени дадоше и хараче послаше и чуди се и на ме, виђу царску земљу како ћу [illegible] и с кијем ћу таке после чинит и ја и ти шедимо на царској земљи. А да ти пишем годину дана једна је ријеч, има година педесет, како је цар раставио Херцеговину и Скендерију, ако ћемо држат онако, нема гвере никакве. Ако ли успитамо некаквије махнитова, што би кајил били, да се промећу с лажом и да је самовољан ко је научио, има неки земан, томе послу нема краја никаква међу нами како је велико пријатељство, молим те нека га, не могу бркат људи [illegible], неко ли некакви канци.

Али-паша.

XXXVII

Владика Раде Али-паши
17 маја 1843

Од нас и тд. Али-паши Ризванбеговићу и тд. пријатељски поздрав!

Примио сам твоје драго писмо по твојему Бећир буљубаши и Зеку Огњеновићу. Ја сам се веома зачудио, кад сам видио из твојега писма и од Огњеновића разумио, да не мирују неки непоштени Бошњани, него да су Огњеновићу нешто упалили, и да му пријете и у напријед зла чинити. Ја, како сам из твојега писма разумио, они [illegible] сахат хотио послати перјанике, да доведу Миљаниће овамо,

на које се говори, да су то срамотно дјело учинили, него Огњеновић не даде да иду по њих перјаници, говорећи да он чисто не зна, ко је то зло учинио, него он ми је река, да ће узпут одавде свратити преко Грахова, да се он сам с тијема људима види и ако их не могне наћи, да их закуне, па послијед да их тражи сочбином, и ако их убрзо нађе, да мени јави, да их жестоко ја накажем и њему његову сиромаштину да плате. Што ли ми пишеш за састанак, да ћете ми јавити о Петрову дану, када ћеш доћи у Никшиће, то је баш најзгодније вријеме и ја, када год ми пишеш од Петрова дана до Илина изићу под Острог, да се с тобом састанем. И ја на другу никакву нијесам, нити ћу бити, буди увјерен истинито, до на ону, те сам ти прије писа и на уста по твојијема посланицима поручио. И много ми је мило, да и теби она противна није, него нека стоји све, како је, а како се ја и ти састанемо знаће свако, ко је на што и свакојему зломе чојеку и сједне и с друге стране ногом за врат.

И да си ми здраво и весело.

Цетиње, 17. маја 1843. год.

XXXVIII

Владика Раде Али-паши

11 јуна 1843.

Дошао је к мене Аго Хајровић, и ја сам за њега шиљао да дође, да се разговоримо око сретњега, ако Бог да, састанка. Ја сам мислио, а и с њим сам се дуго разговарао, како би се ова ствар паметнијем начином и лијепо трсила, и да се ти не патиш, јербо знам чисто, да ти је велика тегоба, будући тако слаб на ови мучан и дуги пут справити се; али ако Бог да и да се ти не трудиш, та ће се работа моћи свршити на ови начин, на који ће ти Аго Хајровић казати. Него те прво молим, Али-пашо, оне људе, које поглавито пошљеш, да их за сваку ствар, што се тиче Грахова и Бањана, лијепо научиш и упутиш, да се свеколико чисто може разабрати, да послијед састанка свеколико у лијепи и у мирни начин остане, а по састанку тко шта изнова учини, да му то изнова буде и да за њем каштигу прими од својега старијега и за хак са земље прошле године учини, да збора није. И за све ми по истоме Хајровићу у твоје писмо упиши, како свакоме, што је ко учинио, а к мојој се страни мица, све опрашћам. И у исто писмо дај свакоме тврду вјеру опроштењу. Да се работа не измиче, него да је пријед свршимо, ја ћу се одправити одавлен у Острог у прву нећељу по Петрову дне, то јест у нећељу одавле кренути, и ти та дан спреми твоје људе, али мало и пријед, како ће једанак они у Никшиће и ја у Острог доћи. И пиши ми, које ћеш људе послати у Никшиће и који ће к мене доћи у Острог, да ову ствар свршимо и хоћеш ли на та исти рок, ако ли ћеш и други рок промијенити може ти бити, само нека је по Петрову дне. За друго ће ти све казати Аго Хајровић, како ће се ствар свршити и на који начин.

И буди здраво и весело.

11. јунија 1843. г.

XXXIX

Али-паша Владици Раду

19 јуна 1843

Од нас Али-паше, Везира Херцеговачкога, нашему побратиму и кавалиеру руского цара Петру Петровићу, Владики Црногорскоме пријатељски поздрав.

Примили смо твоје љубезно писмо од 11. текућега по аги Хајровићу и све смо разумили, што нам пишеш поради нашега наново сретњега састанка. Казивао нам и Хајровић за свега разговора, што смо о томе имали, и свака ако Бог да оће се свршити, само ако [illegible] унаприје буду разабрани и кад буде међу нама сада утвр-[illegible] са сенетима о свакоме послу и разлогу, што се тиче у мирности и рахатлуку међу два пука граничара, биће од наше стране и свакоме кривцу проштење и сваком без сумње од кастигања и [illegible] на Божију тврду вјеру, и ако не буде до њихова [illegible], неће с Божијом помоћи до нас никаква квара бити. Виђосмо како нам пишеш, да се могу сви послови свршити преко мојије посланика, да се ја не трудим и фала ти на пријатељску промишље-нију. Дајемо ти на знање, како смо и ми учинили из реченије, ако Бог да прије Илина дне на два три дана изаћи у Гацко н одма послати до тебе под Острогом наше посланике, то јест нашега сина Хаџи Ризванбега и Хасанбега Ресулбеговића и Башагу муселима невесињскога и још ако видимо прилику изаћи ће и други мој син миралај из Таслице преко Дромјака у Никшићу. И даћемо допуштење, да се сваки твој приличан узрок сврши и да се утврди с нашијем сенетима. Гледај и ти, мој драги побратиме, како је љепше и при-личније и згодније за општи рахатлук и за непромјенито нашега пријатељства. И шаљемо опет агу Хајровића до тебе, и он ће ти по њему све казати.

И да си од Бога здраво и весело.

На Буну 1843. јунија 19.

XL

Владика Раде Али-паши

27 јуна 1843

Од нас Петра Петровића, Владике Црногорскога и Брдскога и кава-лиера цара руског мојему побратиму Али-Паши Ризванбеговићу, Везиру Херцеговачкому и кавалијеру цара турскога пријатељски поздрав!

Примио сам твоје пријатељско писмо од 19. јунија с Буне, из њега сам све почисто разабра, што ми пишеш. И ја, управо на [illegible] дан одправљам се одавде у Острог, зашто по Илину дне не би могао, е би ме сметали пости Госпођине, нако би се по Госпођину дне састанак измака, а мени се чини, да је боље, да се не измиче, но ако те буде воља измаћи по Госпођину дне, а ти ми напиши прије Илина дне, да се ја не одправљам прије, него да чекам до онога дневи,

докле ти забиљежиш. Ако ли те воља, да је станак о Илину дне, не пиши ми ништа, него опреми оне људе, које си именова у твоје писмо, да у исти дан, у који ја дођем у Острог и они да дођу у Никшиће к мени у Острог, да један другога не очекујемо и да ову ствар уредимо.

Друго не имам него те пријатељски поздравити и да си здраво и весело.

Цетиње, 27. јунија 1843. г.

XLI
Али паша Владици Раду
11 јула 1843

Од нас Али Паше, Везира Херцеговачкога нашему побратиму и кавалеру рускога цара Петру Петровићу, Владики Црногорскоме пријатељски поздрав.

Примили смо (твоје љубезно писмо) од 27. прошастога (јула) и све смо точно разумели .... и .... тако исто и од .... и све ће, ако Бог да бити .... Богоугодне наше послове, док .... међу нама, како и јест пријатељска и пр .... помишљенија. И исто дајемо ти на знање сада, како ми, ако Бог да, у први петак, то јест у 16. јулија, полазимо са срећом из Мостара у Гацко, и у четвртак трећи дан по Илину дне доћи ће моји послаиици, ако Бог да, у Никшићу то јест 22 јулија и ти пошљи твога једнога човјека нама у петак за уговорити се, у који дан имаду доћи тебе на састанак, будући да и ми желимо, како и ти пишеш, да се послови прије Вашега поста сврше, будући имамо и друге наше послове. Ми имамо наредити нашијема посланицима све, што се тиче у сваки разлог пријатељски, а према тога владај се и ти.

И да си од Бога здраво

У Мостару 1843. јулија 11.

XLII
Али-паша Владици Раду
(октобар 1843) [1]

Али Паша
моме побратиму Петру Петровићу, владики Црногорском
пријатељски поздрав.

Све сам разумио, што си ми писо и по Осман-аги поручио. Боже ти кувет на хајдука, шторечеш да свршаш, ја сам ти они исти како сам био и досад, немој другу мислит, хајде збогом кући, а и ја ћу упут војску расипат, Божја ти чиста вјера, нек је свак с моје стране слободан и јемил послаћу у пут Османагу у Нови, ал' ти у Котор, то ми је лакше нека се посо сврши, а посло сам десетак

[1]) писмо недатирано.

Никшића и Корјенића и Гачана у Поље Граховско, и ти пошљи тако, нек се састану и мир наш нек се огласи, нека крајеви знаду, нек свак својој кући нека иде, тако је љевше и по те и по ме. Оставићу сина Хани-бега у Требињу и мој сенет, кад се посо сврши да ти га пошље, а и ти мени свој пошљи, коко смо и уговорили одавно. Гледај, мој драги пријатељу, немој и мене и себе окаљат и застиђет с рђавије људи. И да си здраво и јачи од поганије људи. Ослен ћу ти мухур ови слат, знај:[1])

Али-паша.

XLIII
Владика Раде Али-паши
3 новембра 1843

По нашему уговору о свршетку сенета од вјечнога мира доћи ће к теби с овијем писмом неколика Бањанина и Граховљанина. Ја се надам у тебе, мој истинити пријатељу, да ћеш ти ове људе мирно примати и сваки им красни начин дати. Како што си сам обећа и са њим углавио, свеколико стало је на лијепи конат, разма око четвртине граховске, коју си ми у твоје писмо уписа, и ја сам им река, да ће им бити, како си уписа. Друго, за Ускоке, ја сам им каза, да сједе с миром од свакога, а да држе оно, доклен су држали. Ако је теби ово по вољи, добро, а ако ли није, ано ћеш тамо к прољећу послати једнога чоека, а ја ћу једнога мојега, да им учине начина на њихову границу.

Друго немам, него те пријатељски поздрављам и да си здраво.

Цетиње, 3-а Ноемвр. 1843.

XLIV
Владика Раде Али-паши
27. децембра 1843

Поодавна нијесам био у Беч, па зато овијех дана полазим, да се мало проходан и надам се, ако Бог да здравља, да ћу се вратити у Црну Гору до два или три мјесеца дана, и мислим, да ћу наћи ствари на граници између Црне Горе и Херцеговине у лијепом начину и слоги, зашто знам, да ко от туда најмању рђаву работу учини Црногорцу, да ћеш га ти кастигати, а ако Црногорац што ружно може од туда уради кастигаће га сенат и мој брат Перо, који за ово вријеме остаје на мјесто моје. И све, што би ти требало, да за што год пишеш мени, пиши моме брату и Сенату; они ће ти све учинити исто тако, колико и како год би ти и ја учинио.

Објављујући ти ово као мом правом пријатељу, желим ти од Бога здравље.

Цетиње, 27. дек. 1843. г.

[1]) Од овога писма, па на даље, Али-паша употребљава нови мухур.

XLV

Владика Раде Али-паши

6 априла 1844

Дајем ти на знање, како сам, слава Богу, здраво и весело дошао, а надам се да си и ти здраво и весело. Ово ти дајући на знање, објављам ти како је од моје стране јаки мир и пријатељство, како смо уговорили, непоколебимо, но гледај и ти с твоје стране, немој да ко учини преко нашега уговора, но ради нека је све лијепијем и тихијем начином по граници, а и ја ћу исто тако, и гледај онога, те је убио Рада Божова изгуби, да се не би други нашао, да такви неваљали поса учини. Што се пак буде по граници морачкој и дробњачкој догодило, ја ћу који дан послати људе, да то избистре и изчисте.

XLVI

Владика Раде Али-паши

21 априла 1844

Пријед неколико дана посијеку ускоци никшицки кнеза од Кобиљега Дола Трипка Мицурова Биговића и понесу му оружје. Ово је један добри и поштени чоек био, никад никоме није никаквога рђавога посла урадио, а казивали су ти твоји људи, који су код њега конак имали. Ови су исти зликовци ланијех Трипкова сина убили. Послије тога два дана разумјех с великим огорченијем, да они Цуце, који су се купили на покајање над Трипком, убили су десет твојијех људи; велико зло учинише, јере убише овога кнеза, а моји ништа мање се не стрпјеше, но одма на освету пођоше.

Сада како ћемо? Не дају зли људи ништа доброга учинити, али на овај начин могли бисмо опет нечесов начин учинити. На границу пошљи људе одма нека уфате оне, те су Трипка убили, нека Трипково оружје поврате, а њих нека мушкетају, а ја ћу ово, те су Цуце узели с овијех Турака како чујем, чинити Цуцама све да се поврати, а најкривљега, кога нађемо да је купио ову чету, те су Турке посјекли за Трипка, мушкетаћемо га; али убрзо да се ово учини, докле се нијесу још на границу помутили.

XLVII

Али-паша Владици Раду

(април—мај 1844) [1])

Али-паша, везир херцеговачки Петру Петровићу, владики Црногорском пријатељски поздрав.

А по том што ми пишеш за кнеза Трипка, да су га убили Ускоци никшићски, ја сам прије твоје књиге писо у Никшић, да се разабере, море ли когођ рећи на те Ускоке и јесу ли били оније дана код куће, а сад сам писо, да их ухвате и у хавс метну, могу

[1]) Писмо недатирано.

ле очистит да су прави (!), ако буду криви биће мушкетани, да чијесу Цуце ништа учиниле, мени је у реду кривца кастигат да га нико и не тражи, а никшићки трговци ништа Цуцам нијесу криви, на миру и на Божијој вјери толике људе побит и мал им узет. У нашијем сенетима свијем утврђено, ко би зло урадио, најприје казат стари-[illegible] и виђет ко је крив, па га кастигат, ако ли га не кастига, светит на ономе, што је урадио, тако нам је уговор и сенети моји и твоји и свак тако разумије, па ко је прав није се ни чуво. Мој драги пријатељу, пофаћај катиле и тој фукари врни мал што је [illegible] ако мореш, ако ли не мореш, а ти пиши, што ја Цуцам урадим, да теби није хатура и да миру нема квара, пак ја више ништа не тражим. а ја ћу ако Бог да што је у суду учинит, ако ти и не учиниш.

И да си ми здраво.

Али-паша

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Д-р *Драгољуб Јовановић,* проф. универзитета: *„Аграрна политика“*. Страна 444, вел 8°, цена 100 дин.

Недавно се појавила „Аграрна политика“ проф. Јовановића и привукла на се особиту пажњу. С једне стране та књига претставља леп прилог нашој иначе оскудној стручној литератури, а с друге она бави питањем аграра, који претставља најважнији проблем народни и државни, јер је наша земља претежно агрикултурна. Сем тога, г. Јовановић, као професор университета и врло активан јавни радник, познат је као одличан стручњак по питањима аграра, те и сама та чињеница пружа довољно гарантија да је књига стручно обрађена и проблеми темељито простудирани. Готово сва наша дневна и повремена штампа пропратила је појаву ове књиге са повољном оценом, а престонички и најраспростањенији лист „Политика“ посветио јој је скоро два ступца.

„Ова књига — каже скромно у предговору г. Јовановић — још није *наша аграрна политика,* али је можда један корак ка томе да се почну испитивати поједини реони у Југославији, и да се разни аграрни проблеми код нас изучавају у националном пресеку“. Баш у овоме — у изучавању аграрних проблема у националном пресеку — и лежи велики значај ове књиге. Тако је схватио задатак аграрне политике и велики економиста немачки Фр. Аребо. У свом одличном делу: Agrarpolitik“, каже он, да она има показати: „како се прилике једне државе или државâ могу поправити“. А такав начин писања код нас није био уобичајен. Мисли се да књига, тако писана, губи од своје научне вредности, да је „научно нижег степена“, дескриптивна. А то не стоји. Напротив. Дати, рецимо, само „типологију аграрног развића друштва“, у једном сличном делу, без везе са великим задатцима и проблемима аграрним у садашњости и предлозима за њихово решење, није се стварно учинило ништа. Тим пре, што пољска привреда данас није више „нешто што иде само по себи и чему не треба поклонити никакву пажњу“.

Овако изучавање аграра има нарочит значај и с тога, што „Аграрна политика“ г. Јовановића има да служи као уџбеник студентима. А то је заиста од еминентне важности, да ти млади људи буду што боље версирани у аграрне проблеме, јер ће они сутра — пошто „свет на млађе остаје“ — давати тон читавом животу, државном и народном. Иако г. Јовановић каже да је имао „највише пред очима потребе наших студената“, књига је такође добро дошла свим онима који желе да се темељно упознају са суштином пољске привреде, односно и утицајима њеним. А колико је необавештености и неразумевања код нас било у том погледу, најбољи нам доказ пружа десетогодишњи живот и све кризе кроз које је прошла и пролази наша пољска радиност. . . .

Колико је посао г. Јовановића око израде овог одиста доброг дела био тежак, види се и по литератури којом се служио. Испитујући наше аграрне проблеме, он је уистини имао пуне руке посла, јер је морао прибирати податке из масе објављених чланака и расправа по домаћим и страним часописима и новинама. Али зато, сваки који се интересује аграром, у „Аграрној политици“ г. Јовановића наћи ће све што му треба из те области.

Још једна тешкоћа. У предговору књиге г. Јовановић се жали да је имао тешкоћа и са терминологијом, која је код нас врло оскудна. Тако је он, например, код речи за феудалне односе, које Немци зову: Grundherrschaft u Gutsherrschaft, употребио изразе: „пронија“ и „баштина“. И да ли су срећно нађени, то је још у питању. И. т. д.

Колико је г. Јовановић ушао у суштину економских потреба појединих реона државне целине, најбоље ће нам, за доказ, послужити ако цитирамо један пасус из његове „Аграрне политике“ (стр. 144), која се односи на наше прилике. Ево шта каже: „Највише бриге задају т. зв. *пасивни крајеви.* Таквих крајева код нас у ствари нема, јер покрајине које оскудијевају у једним привредним условима имају у изобиљу друге. Тако на пр. Црна Гора, уз много шуме, а можда и рудних блага, има мочвари које би, исушене, дале одличну зиратну земљу. То је централно питање путева и жељезница и исушења подводних земљишта. Самим исушењем Скадарског Језера добило би се неких 16.000 хари зиратне земље, а регулисањем Зете отели од повременог плављења велики комплекси: *ето радикалног решења за [illegible] Црне Горе*“.

Књига је писана лепим језиком. Стил је концизан. Веома се [illegible] чита и оставља врло пријатан утисак. Може се слободно рећи да је књига потпуно успела и заслужује нашу најбољу препоруку.

Ст. Д.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

ПОВОДОМ ДУЧИЋЕВИХ САБРАНИХ ДЕЛА

Кад је, једном приликом, у књижевном семинару, пала примедба поводом збирке једног од наших познатих песника, да аутор није унео у њу извесне, можда најлепше своје песме, Скерлић је на то са [illegible] казао:

— „Па.., опште је познато да песници не могу направити најбољи избор за своје поезије“ . . . .

Зашто нас на ову примедбу потсећају *Изабрана дела* Јована Дучића, које је сам песник средио и објавио у лепом издању „Народне просвете"?

За ову значајну књижевну појаву, како су је, с правом, рекламирали, интересовање је било у толико веће што је, после књиге песама објављене још пре рата у Срп. књиж. задрузи, Дучићево песништво приновљено читавим циклусима врло изразитих песама. Уз то и његови путописи, чија се књижевна вредност — као и вредност песама — издиже до највеће висине до које се код нас попео тај књижевни род, такође нису имали свог посебног издања.

Отуда су љубитељи Дучићеве поезије — међу којима спада и писац ових редова — са задовољством очекивали његова скупљена дела. Али су се несумњиво и многи изненадили кад међу *изабраним делима* нису наишли на неке песме којима су придавали високу песничку вредност и које су нам, у осталом, толико познате из естетички сређене *Антологије* г. Богдана Поповића. То наше изненађење појачава и гест самога песника, који на челу књиге истиче и подвлачи своју напомену: да је у овом издању „коначно редиговао *своје досадашње цело песничко дело*". Према томе, ово је редакција његових написа која мора остати без ичије допуне и измене у даљим издањима.

Ми немамо намеру да оспоравамо вредност песниковог суда и критичку умесност његове напомене, тим пре што је наше убеђење да сам песник мора *најискреније* осетити своју лирику. Према тој искрености, према томе да ли је *сам себе задовољио*, песник би, у великом броју случајева, био најправичнији судија својих духовних творевина. Код њега је интезитет осећања, при обради појединих мотива, често, не само јачи но што је код читаоца, него кадкад и другог квалитета. Отуда се дешава да песници, мерећи своје творевине према преживеном, личном моменту, највише воле ону ствар којој критика и читалачка публика никад не дају првенство.

Али, можда, баш због тога: што су поједине песме више производ интимног осећања, док друге могу бити више производ маште, тај лични моменат може да шкоди песникову аутокритицизму, те да књижевно бољим ствирима претпостави слабије.

Да ли је тај случај са Дучићем? Ми не улазимо у естетичку анализу онога што нам пружају његова *Сабрана дела*. Кратко речено: ми му не замерамо ни за једну песму која је овде унесена. Оне су све лепе. Али не можемо да не нагласимо као карактеристичан случај што је песник неке своје врло познате ствари изоставио из ове збирке. Кажем врло познате, јер се већ пуних двадесет година налазе на угледном месту, у поменутој *Антологији* наше лирике.

Кад је, једном приликом, г. Поповић, састављач ове *Антологије*, својим ученицима ставио у задатак да сваки одабере по десет песама које му се у овој књизи највише допадају, сећам се да је један изрично нагласио да му се највише свиђа Дучићева песма „Бдење"; други је, опет, на челу оних десет ставио његову песму „Хајдмо

о Музо!"; чини ми се да је неки, између осталих, нагласио и песму „После много година". И све три ове песме, на пример, изостале су из Дучићевих *Сабраних дела*. Зашто?

На то питање заинтересованих читалаца, ми бисмо, можда за поједине од ових песама, могли и наслутити разлог. Песму „Хајдемо о Музо", Дучић није унио ни у књигу коју је објавила Књижевна задруга, по свој прилици због тога што идејно потсећа на Војислављеву „Исповест", а можда и због оног старинског обраћања „Музи". Но и један и други разлог овде није оправдан по нашем мишљењу. Додирних тачака у идејама, па чак и сличних обрада, било је и биће међу песницима увек. Није ли, у осталом, и сам Дучић у једној песми рекао врло лепо:

И у самом мени колико је мене?

А баш за ту песму „Хајдемо о Музо" ми бисмо могли доказивати да је пуна правног песничког полета, лепих мисли и заталасаног осећања; да има поетских компарација као ретко где у нашој лирици. Г. Поповић је свакако знао за Дучићево мишљење о тој песми. Али је увидео и њене одлике, њену оригиналност, па ју је за то и ставио на уводно место своје *Антологије*. Читаоци су свакако њему дали за право и несумњиво нико није могао очекивати да ће се песник, објављујући цело своје књижевно дело, одрећи песама које су по свим естетичким мерилима ушле у *Антологију новије српске лирике*.

Истина, песнику је дозвољено да од својих творевина чини шта хоће. Али како да помиримо овај Дучићев гест са предговором г. Богдана Поповића којим пропраћа песникова *Сабрана дела*? Дајући све похвале овој „високој, врло високој" песничкој уметности, стари естета, помиње између осталих „велелепих песама": „Бдење", „После много година" итд., а песму „Хајд'мо о Музо" чак цитира, док се сам песник, изостављајући све ове песме, категорички одриче њих! Ко овде има право? Критичар наводи песнику оно што је у његовој поезији лепо, а песник то исто не признаје за своје!

У вези са овом примедбом, ми бисмо нашем драгом песнику могли приметити и још нешто. Његова позната навика да поправља једном већ дате и дефинитивне ствари, не иду му ни мало у прилог. Напротив. Приликом сређивања своје збирке за Књижевну задругу, он је раније објављену *плаву легенду*, „Сунце", толико исправио да је прва редакција те песме далеко лепша од друге. У осталом, поводом те поправке написао је, још пре рата, г. Б. Поповић један опширнији чланак у Српском књижевном гласнику, гдје је естетичком анализом доказао у чему је поправљена песма гора од првобитне.

Објављујући дефинитивно издање својих досадањих дела, Дучић је за песму „Сунце" спремио нову, трећу редакцију. И не би било тешко доказати да је ова, трећа редакција гора од прве, односно да је оно раније „огромно сунце Младости што је минула" „сунце што чињаше некада да све око њега живи..." природније и поетски лепше од овог новог „које је изгледало веће него свемир... и које се не рађа

на истоку света“. Сличан је случај и са „Заласком сунца“ — о чему је г. Ж. Милићевић већ, писао у „Политици“, — али ми овде не желимо улазити у та текстуелна поређења једне исте ствари. Хтели смо само да констатујемо интересантан случај поводом објаве Дучићевих песничких дела, која несумњиво у нашој савременој књижевности претстављају највећу песничку добит. У примедби, којом оправдава избор и своји дефинитивну редакцију, Дучић нам наводи примере страних великих песника.

„Један немачки музеј — каже он — чува један рукопис песника Х. Хајнеа из ког се види да су постојале четрдесет и три разне редакције његове песме „Лорелај“, а остала је она редакција коју је песник сматрао одекватном своје замисли“.

Да, али то је *рукопис*, а ваљда није штампао толико разних „Лорелаја“? Ми, уосталом, разумемо потребу да се и оштампане ствари поправе *ако нису лепе*. Али налазимо за непотребно: исправљати или одбацивати оне песме које су већ скоро три деценије, по суду критике и читалачке публике, примљене као лепе и252 песнички беспрекорне.

Т. Ђукић

СОВЈЕТСКИ РОМАН

Литература, као одраз једног времена, никад није имала бурнију, по садржају свестранију, оригиналнију и захвалнију епоху од руске револуције. Још далеко унатраг у царску Русију она је приправљала за тај чин, пропагирала га доносећи и описујући немогуће културно и материјално стање руског сељака, кржљавост малограђанства, трулост друштвених прилика и слично. Провлачила се основна црта: мужик — власт — црква ... бесправност — злоупотреба — бијег у мистификацију, препуштање.

Неопходна потреба побољшања провијавала је из свих дјела као циљ, као сврха, али методе, путови којима би се до тог дошло били су најразличитији и готово је сваки писац пошао другим смјером. Били су сеизмографи који биљеже потрес, који су одржавали незадовољство, немир и док су то доносили били су тачни, исправни, повезивала их је заједничка нека црта и стремљење, али даље: разбјежавали се на све стране и није им то било већ чврсто тло — било је теоретизирање.

И од свих тих свијесних и несвијесних покретача и пионера револуције мало ју је њих замишљало таквом каква је дошла. Потстрекнути ту и тамо којим конкретним испадом постајали су борбенији, агилнији, да потом опет падну у апатију, разочарања, али њихова дјела: садржај и лица, била су увијек (у колико су била проживљена) она која су тражила, крочила напријед, и та лица, јунаци, коликогод били декаденти, неодлучни, без вјере у било какво побољшање и његову могућност, они су чинили своје, они су откривали једну рак-рану и сами по себи били оне капи које су пуниле чашу огорчења.

Дошла је револуција и из основе промијенила цијели друштвени апарат. И књижевници — пропагатори те револуције у већини нису били њоме задовољни и очитовали се да је нису замишљали таквом.

Но живот је често далеко, врло далеко од литературе и сви се његови захтјеви и манифестације не могу увијек ни предвидјети а ни ријешити на папиру. Тако и овдје.

Промијениле су се дакле прилике, услови и начин живота, с новим видицима и путовима пошла је и литература као одраз своје околине, збивања око себе и све се бацило у махнити један вртлог, метеж новог формирања и стварања. Несређеност, несналажење, нервоза, бука, галама, махнитање, контрадикција и апсурд, једно врзино коло увјерења, поимања, борба између традиција и нових прегнућа, једном ријечи један панични и невјероватни метеж обиљежила су прве странице нове совјетске литературе.

Но метеж се полако стишавао, хаос се формирао, стао се јасније између тисуће трагова истицати основни колосјек и између објекта и субјекта, између предмета обраде и обрађивача, постајао је све већи временски размак и тако се могло све мирније, објективније и свестраније обрађивати тај предмет — револуција.

Хаос се стишао, рушевине су биле ту и сад је требало градити. Стале су ницати нове бриге, нова питања: економска, културна, конструктивна, одгојна, привредна и т. д.

То ново буђење, изграђивање и подизање на рушевинама, стремљење к новим тековинама, обухватило је све, литература се диже новом снагом и даје снажан, монументалан роман револуције, рушења и новог животног импулса на рушевинама: Глатковљев „Цемент“.

Но јавља се нова једна брига, нова задаћа важна и неопходна. Престало је рушење, треба градити, борци су изморени, старији се никад неће моћи потпуно прилагодити, уживити, дижу се нове генерације и к њима, још нетакнутима од било каквих увјерења, предрасуда, традиција, треба приступити, изградити их, очеличити за нови рад, прогрес ... одгајати.

И у том смјеру, — пратећи те реформе, настојања, њихов пријем код омладине — јавља се један од најзначајних совјетских романа: „Дневник Костје Рјапцева“ од Н. Огњова.

15-годишњи ђак, Костја Рјапцев, доноси у форми дневника своја опажања, утиске и проживљавања у школи и њеном дјелокругу кроз годину дана. Уводи се нов Далтонов метод обуке, то јест потпуна самосталност и самоуправа ђака. Ускрсава ту стотине неприлика и потешкоћа, али дух, схваћање младежи манифестује се све слободније, све самосталније.

Роман је тај захватио совјетску омладину у новом њеном гибању, схваћању, стремљењу, омладину која носи у себи нови један морал, нове погледе и та дјеца — људи, на једној страни са својим маде-[illegible] нагнућима и поривима, а на другој свијешћу дужности, позива, колектива, прогреса, показују ванредну борбеност, схваћање, просуђивање и уопште озбиљност.

Костја Рјапцев идеализован је такав омладинац. Прост од било каквих сентименталности, свијестан свог пионирског позива и одушевљен комуниста пролази он много сумња, заблуда, донекле и разочарања, али не таквих која би га поколебала у његовом увјерењу и настојању, те се коначно сав одушевљен и загријан баца у организациони рад, ступа у комсомолце и кличе: Живјела наша авангарда!

Н. Огњов (Розанов) и сам педагог, наставник, могао се приближити тој омладини, сљубити њеним осјећањима и назирањима тако нам дати жив и вјеран опис.

У К. Рјапцеву концентрисао је он све врење, мисли, осјећаје те нове совјетске омладине, све прилике, потешкоће с којима се она сусреће и мора да бори, и у толико је и главни јунак нешто преувеличан и пренатрпан. Тако и неки психолошки моменти — пошто си је писац предузео приказати манифестације омладинског схватиња у свим приликама а изабрао за то једно лице — испадају одвише књишки и кадикад претјерано. Премда и потпуно могући да се збивају у души једног дјечака али не да се испољују тако одређено, прецизно и у тој форми.

Као и сви совјетски романи дотиче и овај два свијета — стари и нови — који још нијесу сасвим одијељени, сасвим прекинути и падају тако у контрадикције, несугласја и несхваћања.

Сам роман писан је врло живо, са епизодалном краткоћом и јасноћом и дјелује тако непосредно и увјерљиво, и уколико је интересантан са своје садржајне стране толико искаче и по својој литерарно-умјетничкој вриједности.

(Н. Огњов: „Дневник Костје Рјапцева“ издала је београдска „Народна књижница“ као своју 18 књигу у пријеводу г. Јовановића).

Иво Фрол

———

Marin Pavlinović: *Studije, eseji, prikazi.* Zagreb MCMXXX. Str. 168 и 4°.

Као што и сам писац признаје, ова књига није написана са нарочитим претензијама, нити је пак у свим деловима оригинална. То ни мало не смањује значај њене намене, јер је она у основи информативног карактера са мало субјективнога и „од себе“ датога. Као такву можемо је примити без обзира на ауторово име, управо на број аутора, јер мисли и „критична настојања“ у њој изнети су тако објективно и разложито да би их могао и смео бранити сваки боље обавештенији о књижевним и уметничким питањима интелектуалац. Сматрам да се то може узети као један плус у корист добрих страна радова г. Павлиновића. Питање реализма Вјенцеслива Новака, и ако је солидно обрађено, можда ће и даље остати отворено за „званично“ схватање, јер је систем наше књижевне критике, или боље историје књижевности, толико конзервативан да ни аксиоматичне истине не прима на пречац, а камоли врло вероватне хипотетичне истине.

У првом делу, „Студије“, има их свега две: „Фантазија у умјетности“ и „Вјенцеслов Новак и његов реализам“. Прва је рађена на основу Шрепелових студија и има да замени код нас његову књигу о истој ствари. Друга је изворан рад Павлиновићев. Поглавља о француском, енглеском и руском реализму и о роман-фељтону, и ако то није нигдје у књизи речено, могла су бити без икакве штете превести просто из Прохаскине књиге о савременој нашој књижевности. Једина је разлика у том што је г. Павлиновић учинио и неколико грешака у интерпретирању страних реалиста, нарочито Балзака, који нам — по овим тумачењима — изгледа неоригиналан довољно. Иначе, цела студија иде на то да докаже „да Вјеоцеслав Новак није претставник нашег „рационалног реализма“ нити, да је „предомимантни“ реалист, како то утврдише неки књижевни историчари“. Због тога је њен значај једностран, што је од несумљиве штете, због тога што је Павлиновићево излагање убедљиво, јасно, без фраза и вештих укривања на „опасним“ местима, те би рад био драгоцен прилог за познавање овог знаменитог хрватског писца.

Есеји г. Павлиновића су готово сви (има их шест) на исту тему. Одбрана и разјашњење улоге познатог националног радника и политичара из Далмације Миховила Павлиновића. Као додатак овоме на крају књиге је штампано 23 писма, из којих се види како је и шта радио Мих. Павлиновић. У есејима је обрађено, управо дотакнуто, једно занимљиво питање из хрватске прошлости: народна странка и њезини погледи на државу. Многи хрватски писци су говорили о овоме питању кроза зубе и до данашњих дана. Зато се није требало чудити Улдерику Донадинију што није 1917 могао о њему отворенијe говорити. „Против социјализације књижевног индивидуализма“ је интересантна тема, која овде није сретно обрађена. Он одлучно устаје „против теме, да се књижевни и умјетнички индивидуализам, који вијековима и народима даје најизразитији печат обстојности и безличне, проституира и идентифицира са незнатним индивидуализмом [illegible]имичних предсједника или тајника некакових трговачко-привредних задруга , које са правом и чистом књижевношћу имају само толико додира, у колико некоме потребују и књижевне амбиције. Ако ни то, а оно корист од истинских и великих књижевно-умјетничких индивидуалиста, који им из политичких или економских прилика падну жртвом.“ То је у главном суштина његове тезе. Есеј о Кватернику и Павлиновићу и ако непрегледан ваљан је због нових факата у њему изнетих. Остала три су полемике са г. Марком Царом који због Миховила Павлиновића, и поводом Царове студије о Сави Бјелановићу.

Од свега шест приказа најзанимљивији је онај о „друштвеном материјализму и уметности“, док су остали готово безначајни, нарочито „први утисци из Осијека п околине“ и „један свечани прослов“.

Општи утисак од књиге је неодређен, ваљда због тога што је делом начелно критички расправљање важних књижевних питања, делом пригодно допричавање довршених разговора, а делом зборник историјских докумената. Све то повезано уједно губи од своје важ-

ности на штету саме књиге, ма да се писцу не могу порећи добре намере. Ипак, кад не би било „студија“ (свега две), могло би се рећи да је књига писана са истом сврхом као и кронике Ђурђа Бранковића.

С. М. Штедимлија

Стјепан Девчић: *У мутне вечери* (Пјесме, Загреб 1930)

У колико је на пр. литерарни Београд готово пренатрпан разним збиркама пјесама признатих и непризнатих литерата, више и мање познатих, толико опет у Загребу изађу годишње једва једна, двије, и то већином имена нова и непозната. Па и уопште од млађе хрватске литературе, њезиних рапрезентата и талентиранијих и нема штампаног дјела. И тако као преглед преостају само ревије.

Ова година такођер није изнимка. Од двију изашлих збирки пјесама ниједна не може бити па ни најмањи приказ или одраз стваралачког рада и настојања задњих година у хрватској књижевности, а ни имена њихових аутора нису позната ни из литерарних ревија, ни по евентуално ранијим штампаним дјелима.

Збирка „У мутне вечери“ не претставља никакав литерарни добитак. Да је бар неизграђени и недотјерани импулс, врење, одраз нашег доба, превирање или који други јачи и савременији израз свог младог аутора било би боље. Али губљење у ријечима и описима, захватање у пјеснички архив прије двадесетак година много је горе и опасније.

Након полетних и бунтовних стихова:

„ми би требали дати животу пулс и снагу олује,
схватити масу што побједнички на врхунац гоне
а не плакати и залазити у испразне проблеме“.
(Визија)

долазимо до цијелог низа празних, безначајних и пренатрпаних ријечима као на пр.:

„У мјесечне ноћи на античном порталу
склапале се руже, сниле орхидеје
чудесно крхки шапутали стови
мелодију њежну старог менуета
причу кринолина на рококо балу...“
(Реминисценције на стари мото)

Кроз цијелу збирку провијава нека немоћна, болећива осјећајност, ту и тамо долази до јачег и пунијег изражаја али одмах се губи у сувишку ријечи, описа, у развучености.

„. . . . јаче плаче киша
нема биједи свеће ни живота
бол ће њихов онда да се стиша
кад их нађу мртве покрај плота“

али одмах иза тога:

„Зацијело те ноћи размишљајућ, будно
о болу биједе.... или штогод друго
запитат ћу се: Зашто тако чудно
плаче киша и јеца болно, дуго....“
(Дур)

Тако исто и ређи протест, огорчење, спознаја.

„. . . ал све је то ипак животу тек пуста,
глупа пародија!“
(У кругу II)

губи се у ријечима и нигдје им не успјева дати заокружену слику, јединство радње, дах без прекида и ломљења:

„Зар је то живот! Ова клета патња
тих тужних вечери, мутне перспективе
те младости убијен елан?...
лаж, звијерство ко сатанска пратња
карикира већ криве мотиве
оскврњује младеначки сан...
Пад Голготом бруталнога бола
ти мораш пасти, у црном катафалку
однијет ће те тиху мртвачка кола
крхку, тиху ко блиједу Весталку“.
(Финале у сумраку.

У цијелој збирци нема једне заокружене пјесме, потпуно добре и успјеле, али у стиховима који су спонтаније, искреније донесени, који се ослобађају манира и сувишка ријечи (од чега и највише трпи цијела збирка) избија несумњиви талент, снажно проживљавање и топла, непосредна осјећајност.

За сад су нажалост ти стихови ређи, и одвише ријетки да би ову збирку могли назвати добром, али вјерујем да ће сва та својства и добре стране младог пјесника, које се сада истом назријевају поред претјераног нагомилавања ријечи и фраза и развучености, доћи до свог јачег и пунијег изражаја и да је та збирка само рјешавање сувишног баласта у крочењу напријед, к новом, непосреднијем стварању.

Који пут треба у себи и затомити сувишак сентимента и меланхолије и можда будније гледати на живот око себе него у себи.

Иво Фрол

БЕЛЕШКЕ

Др Тих. Р. Ђорђевић: *Негри у нашој земљи.* (Из Гасника Скоп. научн. друштва. Скопље 1930) Негра, или како их је наш народ звао Арапа, било је у нашој земљи, ваљда, још од прве најезде Турака на Балкан. Негри су код нас служили или као турски чиновници, или војници, а многи су довођени и као робови. Ослобођењем наших земаља

готово их је посве нестало. Највише их је било по Јужној Србији, већином као кућна послуга код виших официра. Били су вјере муслиманске, женили се између себе, но слабо су се множили. Говорили су својим језиком и ријетко је који од њих знао арнаутски. Били су одважни и храбри и много су пазили, да буду кицошки одјевени. У Црној Гори има још и данас у Улцињу и у Штоју пет кућа негерских. Изгледа да их је некад у Улцињу и Бару било преко сто кућа, но заузећем ових мјеста 1878 готово сви су се раселили. Господари су их послије извјесног времена ослобођавали, али је било све до 1878 и робова. Стално су одржавали обичај, да се сваке године скупе на врх Пиљеша, више Улциња, и ту би се три дана частили, играли и пјевали. Осим њих долазили су на те њихове гозбе и други људи, које су они позивали у госте. Како се на овим гозбама нијесу пила алкохолна пића, запажено је, да су се ови њихови сабори увијек мирно свршавали.

Д. В.

V l a d i m i r D v o r n i k o v i ć: *Naša kulturna orijentacija u današnjoj Evropi* (Zagreb, 1930; knjižara Z. i V. Vasić. Str. 128, 8°; cena?)

Г. Дворниковић је на ширу основу поставио једно важно и богме већ актуелно питање, питање наше културне оријентације. У томе је прва и највећа важност ове књиге. Вук је успео да, половином прошлог столећа, наша српска, а донекле и општа југословенска духовна стремљења упути једним здравим, плодоносним правцем. После његове смрти ми смо скренули с тога правца, с правца нашег народног афирмисања у културном погледу, и своју лађицу привезали за велике западно-европске, углавном за француски брод. И данас наша лађица врлуда без одређенога и *свога* циља. Г. Дворниковић рашчлањује то замашно питање, опрезно, вешто, а местимично и одлучно. Оно што бисмо нарочито подвукли, то је његово наглашавање потребе словенске узајамности духовне. Док је код простог народа, у свим нашим крајевима словенско осећање одређено и јасно, дотле интелигенција, духовни вођи народни, само с времена на време, у извесним свечаним приликама, декламују о словенској узајамности. Срећеног рада и истинског хтења нема, као што нема општијег и смишљенијег настојања ни да се створи једна наша, изворна, југословенска култура.

Н и к о л а П у п а в а ц: *Пјесме II* (Вараждин 1930).

Неугледна, мала збирчица од дванаестак пјесама без већих или боље никаквих литерарних вриједности. Не знам што је гонило аутора на издавање те збирке, али тек свакако би боље учинио да је мало причекао. Јер често треба и више добрих да се потисне дојам који је оставила једна лоша.

Као примјер једне немогуће наивности и провинцијализма којих су пуне и остале пјесме наводим строфу из пјесме „Мојему селу“:

Видио сам градове и села многа,
Али не виђох љепшег од онога,
У ком остаде сан мојих младих дана,
Не виђох љепших од мојих Окучана.

Једина пјесма која има у себи нешто, бар нешто, да се даде прочитати, јест „Храм у подземљу“ али и та је по свима осталима дискредитирана.

Штета што се таква збирка уопште регистрира, али шта ћемо кад друге, вриједније, нажалост не излазе.

J. Ф.

Т. К р а ј н и ч а р а ц: *Кирило и Методије и Словенство*. [illegible] 1930.

Радња г. Крајничанца, штампана по разним часописима, скупљена је сад у ову књижницу. Доиста, у нашем народу нема никога, ко не зна за Ћирила и Методија и још по гдјешто о њима, али њихов рад и заслуге за словенско племе знаду само људи који су пролазили [illegible] школу. За то је добро дошла ова популарна књижица, у којој је јасно и укратко изложена историја свете браће. Мислимо да ни сам г. Крајничанац није вјеровао, да је овом књижицом дао један нови, научни прилог историји свете браће, па нас чуди то, што на читавој једној страници доноси један цитат Копитарев у латинском језику! Такав је и цитат на стр. 15. Оба та цитата могла су отпасти или требало их је препричати читаве српским језиком. Ипак, ове примједбе не умањују вриједност ове књиге, која ће наћи и која треба да нађе својих читалаца. Добро су дошле и илустрације — које би, нам, требало, да су јасније — које су узете из Књазевљеве књиге о Ћирилу и Методију, штампане још 1866 у Петрограду. Цијена је [illegible] 15 динара и чини нам се, да је то много. Овакве књиге, које треба да уђу што више у народ, треба да су јевтиније.

Д. В.

М и х. Р. В у к о в и ћ: *Љубав лика и сјенке* (Песме. Подгорица, 1930 г. Страна 33, 8°; цена ?).

Ово је већ друга збирка песама нашег младог земљака. Оно што је најизразитије и најупадљивије у обема збиркама, нарочито у последњој, то је нека недоследност, неуједначеног у форми и суштини. Г. Вуковић пева у десетерцу, врло блиском народном, у римованом стиху који по ритму потсећа на Назора или Ракића, и, напокон, у [illegible] успелом слободном стиху; он, даље, опева по мало старинско љубавно осећање или даје израза носталгији за домаћим огњиштем и завичајем, док с друге стране има песама које одају узнемиреност [illegible] најновијој лирици. Ја мислим да та неуједначеност не [illegible] услед тога што овај врло млади песник још „није сређен“, „није нашао себе“ (јер он има сасвим успелих песама), колико услед [illegible] је та неодлучност, беспутност, општа одлика млађег нараштаја

у Црној Гори. Код нас је јаз између предратног и послератног много дубљи и шири него друге. Да ли остати уз свој заселак или се потпуно отуђити и поћи за новим струјама? На раскрсници је и г. Вуковић. Он ће, можда, бити добар тумач баш овог несналажења.

В. Л.

Ignac Olszewski (изд.): *Паклене муке грешника.* Оламуц 1930. На сумњу Симонову, да је Лазар ускрснуо од мртвих, Христос заповједи Лазару, да исприча све, што је видио на ономе свијету. И Лазар исприча, што је све видио у паклу: муке охолих, завидника, љутитих, љенивих, тврдица, изјелица и таштих.. Само по овом садржају ова књижица није богзна што, али она има другу, специјалну вриједност, Књига: „Паклене муке грешника“ штампана је први пут у Calendrier des bergers у Лиону 1633 године. Сад је први пут преведена на наш језик и удешена према једном чешком издању из прошле године. У књигу су пренесени и седам оригиналних дрвореза и једна вињета из лиоинског издања. Какво је лионско издање прави књижевни раритет, г. Олзевски добро је учинио, што је издао ову књижицу. Њу ће свакако, тражити више библиофили, но читалачка публика. Изгледа, да је ради тога и издата.

Д. В.

Момчило Д. Илић: *„Јесењи листићи“,* песме, Битољ 1930.

Писани без неких нарочитих претенсија и амбиција испуњени сетом и болећивошћу, са пуно полета и жеље за свим оним што не припада „јесени живота“, ови су стихови, иако у старој форми, доста успели отисак једне младићке душе. Они се после песимистичких стихова, песимистичких не ради душе, већ ради „књижевне море“, радо читају. У њима ће човек наћи себе у осамнаестим годинама, кад му је једина жеља била:

„На белим
пуним жара женским грудима
ноћ провести.“
(„Сан“, 21 стр.)

Иначе, покушај би био успелији да је изостао онај одељак прозе.

Р. В.

Д-р Филип Медић и Etienne Laurent: *Француско-српски речник.* Београд 1930. Мањи речници страних језика данас су готово намијењени једино школи. Такав је и овај речник, који је израђен уз сарадњу д-р Светомира Ристића и Милорада Ванлића. Овај речник разликује се од свих досадањих наших француских речника, што је први, који је рађен на основи самих француских извора. Такав рад и задавао је састављачима речника много потешкоћа, јер је често било веома тешко наћи погодан српски израз за поједине

француске ријечи. Прелиставајући површно речник, изгледа, да су састављачи речника добро извели свој посао и да могу мирно очекивати стручну критику. Добро је и ново и то, што је на крају књиге штампана коњугација помоћних глагола avoir и être. Ученик промјену тих глагола треба да има увијек пред очима. Што је књига штампана на лијепој артији, лијепим словима и повезана у солидан повез, то је, разумије се, заслуга познате издавачке књижарнице Рајковића и Ђуковића.

—*н.*

Цветковић П. Драгомир: *Песме, 1930. Бања Лука. Страна 17 у 8°.*

На ову и сувише малу књижицу песама не би се било вредно осврнути да у њој нема нечега особито новог. „Песме“ г. Цветковића (који је раније већ два пута обрадовао књижарске излоге својим студијама из филозофије) дају утисак књиге која је штампана не због песама (њих 17) него због мотоа на корицама и пишчевог предговора. Иначе, човек не мора бити духовит, па да нађе згодан повод за шалу на рачун ових песама, не мора се старати да каже да им је писац професор, нити пак мора доводити у везу Петронијевићеве и Кошутићеве песничке амбиције са овим покушајима, па да у истини пружи комичну слику целе књиге. Мото: „Ко није са запрепашћењем видео у лепоти Божанство, за њега ова књига није написана!“ А ево како је изражена лепота у целој једној песми са насловом: три звездице:

И кад бих вѐчно
Бѝо крај Вас,
Вѐчност би бѝла
Само један трен!

Ако се ко зачуди овим новим правописним знацима у песми може своме чуду наћи лека у предговору: „Из искуства ми је познато, да моје песме не читају други, онако како их ја читам. При томе ишло је се дотле, да су се за поједина слова везивали сасвим други гласови, чиме је тон па и сам смисао речи бивао великим делом поремећен“ … Слова *е* и *и* не треба увек изговарати једнако. Негде су мутни а негде јасни. Мутни се бележе са две тачке а јасни обично. Предговор образложава ово увођење нових гласова и завршава се примедбом „да је и г. Др. Тривунац неку сличну замисао имао“.

Шт.

Вукајло М. Кукаљ: *Трагови сазнања, — песме — и Димитар Ђукић: Пролог смрти, песме. Штампа Е. Пушића, Рума, 1930 године. Цена — ?.*

Књига стихова коју имамо пред собом, иако квалитетом песама не значи неку нарочиту добит за нашу новију поезију, ипак као појава два млада почетника, заслужује пажњу. Просечно узевши ствари у њој дате су у почетничком духу са местимичним знацима развоја, које су у толико симпатичнији.

Г. Кукаљ је сав у грчевитом тражењу, у сналажењу и прибирању, у коме, како нам изгледа успева с дана у дан да назре пут којим треба поћи, иако је од њега још далеко. Мада под очитим утицајем новије поезије, као и већина млађих који су у сналажењу, често успева да да по који успелији и снажнији стих. Међутим за г. Ђукића то не бисмо могли рећи. Он је сав у водама предратне поезије без неких снажнијих замаха и крупнијих потеза, да би могли веровати у његов таленат и песничке концепције. Један из плејаде са нејасном будућношћу.

Коректура и техничка опрема књиге нису задовољавајуће.

Р. В.

САДРЖАЈ

Страна

Драг. Страњаковић: К. Данило и питање признања сизеренства Султанова над Црном Гором — 261
Бор. Јевтић: Гигантомахија (одломак из романа) — 278
Р. Ратковић: Неко (песма) — 287
С. А. Бурина: Пред колибама у пролеће (песма) — 288
Ж. А. Спасић: Даровани осмех (песма) — 289
В. Кукић: Дневник (песма) — 289
Д-р Ст. Жупић: Песник беле радости (2) — 290
Јов. М. Јовановић: Шта је с Русијом — 298
Дан. Вушовић: О мењању текста у „Ш. Малом“ — 300

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

Преписка Владике Рада са Али-пашом — 303

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД:

Д-р Д. Јовановић: „Аграрна политика (Ст. Д.) — 310

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:

Поводом Дучићевих „Сабраних дела“ (Т. Ђукић); Совјетски роман (Иво Фрол); M. Pavlinović: „Studije“ (С. Штедимлија) Стјепан Ђевић: У мутне вечери (Иво Фрол) — 311

БЕЛЕШКЕ:

Д-р Т. Ђорђевић: „Негри у нашој земљи“ (Д. В.) Vlad. Dvorniković: „Kulturna orijentacija u Evropi“; Н. Пупавац: Песме (И Ф.); Т. Крајничанац; „Ћирило и Методије“ (Д. В. ; Мих. Р. Вуковић: Љубав лика и сјенке“ (В. Л.); Ignac Olszewski: „Паклене муке грешника“ (Д. В.); М. Илић: „Јесењи листићи“ (Р. В.); Ф. Медић: „Француско-српски речник“ (Д. В.); Д. Цветковић: „Песме“ (Шт.); В. Кукаљ и Д Ђукић: „Песме“ (Р. В.) — 319

Сулиманова над зрном гором

II.

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВОМ)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

ГОДИНА IV, КЊИГА VII, СВЕСКА 6
ДЕЦЕМБАР 1930

ЦЕТИЊЕ

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

ЗАПИСИ излазе почетком свакога месеца у свескама од по 4 табака (64 стране) велике осмине.

Уредник и одговорни уредник Душан Вуксан. — Уређују: Илија Зорић, Радосав Меденица, Милан Вукићевић и Видо Латковић.

Рукописе откуцане на машини или врло читко писане треба слати на адресу: Уредништву ЗАПИСА, Цетиње. — Рукописи се ником не враћају.

Претплата износи за Југославију годишње 100 дин. За иностранство (Европу) 130 динара годишње, 65 динара полугодишње. За Америку 3 долара на годину.

Претплата се шаље непосредно Администрацији „Записа“, Цетиње, или чековном уплатницом на чековни рачун број 6209 код филијале поштанске штедионице — Сарајево. Претплата се шаље унапред.

Сваку промену адресе треба јавити Администрацији најдаље до 15 у месецу.

Власници, за уредништво: Илија Зорић и Видо Латковић.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Књига VII, свеска 6 — Децембар 1930

КНЕЗ ДАНИЛО и ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА СИЗИРЕНСТВА СУЛТАНОВА НАД ЦРНОМ ГОРОМ ОД ПАРИСКОГ КОНГРЕСА (1856) ДО СМРТИ СТЕФАНА ПЕРОВИЋА—ЦУЦЕ У ЦАРИГРАДУ 11 ЈУНА 1857 (2)

Као последњу редакцију својих услова, под којима би пристала да регулише своје односе са Црном Гором, Порта је поставила:

1) Да би се становништву Црне Горе олакшала средства за њихов опстанак, назначиће им се, у близини границе, земљиште погодно за обрађивање. За тридесет година неће им се наплаћивати порез на аграрне производе са овог назначеног им земљишта.

2) Изасланици назначени ad hoc од стране Порте, сјединиће се са изасланицима који буду дошли од стране Црне Горе и испитаће и исправити границе црногорске, онако како су оне признате и означене у државним документима (протоколима).

3) У случају да шеф Црне Горе неће моћи сад одмах доћи у Цариград, он може узети учешће у преговорима са Портом посредством једнога изасланика, кога он буде послао и у кога буде имао пуно повјерење. Међутим, околности захтевају да после свршеног посла и он лично дође у престоницу.

4) За време исправљања граница, ако се докаже да се поједина места нахија које састављају Црну Гору налазе изван њених граница, или да земљиште зависно од нахија сусједних Црној Гори налази се било присједињено њој, исправка истих у овом погледу биће дозвољена. Међутим, ако Црногорци случајно покажу тежњу да добију или придобију неке нахије које се налазе изван граница признатих Црне Горе, Порта им то неће моћи дозволити.[1])

Сва три претставника била су, у неколико, задовољна последњим договором Портиним, и мислили су да се њихов рад у Цариграду за извесно време треба да сведе само на то, да спрече да се обнови

1) Ibid. Turquie. Rapp. de Constantinople 5-III-1857; Д. А. у Б. Turquie Rapp. de Constantinople 6-III-1857.

рат између Црногораца и Турака, при наступању бољег годишњег времена (пролећа), и да се одржи мир у унутрашњости Црне Горе до повратка кнеза Данила из Париза.[1]) Они су Порти на првом месту саветовали, како би било добро, да у случају кад Црногорци, при наступању бољег времена, почну да обрађују на појединим местима њиве које су спорне, не узму Турци никако као повод за напад на њих.[2]) Порта је излазећи на сусрет саветима страних претставника, препоручила турским пограничним властима према Црној Гори, да сачувају потпуну помирљивост и опрезност.[3]) Француски претставник са своје стране уверавао је аустроугарског претставника у Цариграду, да се он не треба да плаши никаква нарушавања мира у Црној Гори до повратка кнеза Данила, и да он мисли, да ће гроф Валевски у сагласности са аустриским и енглеским претставником у Паризу, предложити кнезу Данилу да прими пројекат израђен у Цариграду.[4])

Русија, која је од почетка Даниловних преговора са Портом била противна његовој намери да пристане, ма у каквом виду, признати сизеренство Султаново, радила је на све могуће начине да то осујети. Да би спречила Данилову намеру, која још није била дефинитивна, она је с једне стране, посредством свога конзула у Дубровнику, а преко појединих присталица руске политике у Црној Гори, спремала незадовољства, и припремала у неку руку буне у народу противу кнеза Данила, а с друге стране упућивала дипломатске протесте француској влади у Паризу.

Руском конзулу у Дубровнику изгледало је најпогодније да предузме акцију у народу, противу кнеза Данила, за време његовог одласка у Париз. Ради тога он је писао неколицини угледних Црногораца писма, наговарајући их да искористе отсуство кнежево у Црној Гори, побуне народ и напишу и пошаљу рускоме цару Александру једну молбу, на коју ради боље тачности треба да ставе сенатски печат и потпишу већина шефова, сенатора, капетана и других угледних људи.[5]) На чело првог покрета у Црној Гори противу кнеза Данила ставио се је клирик Лука Радоњић, један од чланова протеране фамилије Гувернадуровића, који је живео у Котору и био дошао у Црну Гору да ради на збацивању кнежевом.[6]) Ухваћен у Црној Гори, био је од сената осуђен на смрт, али смртна казна над њим није била извршена, већ је само држан у притвору до повратка кнежева из Париза на Цетиње, кога је доцније кнез, на захтев Аустрије, морао издати њеним властима у Котору, које су га ставиле у затвор.[7]) Одмах, после завере Радоњићеве, проказана је у Црној

[1]) Д. А. у Б. Turquie. Rapp. de Constantinople 18-III-1857.
[2]) Ibid.
[3]) Ibid.
[4]) Ibid.
[5]) А. М. С. П. у П. Turquie Scutari et Montenegro t. 4. Rapp. 1-III-1857.
[6]) Ibid. 7-III-1857.
[7]) Ipid. 7-III-1857, 10-III-1857, 16-III-1857; Вукова преписка књ. VII 304 В. Поповић: Акција кнеза Данила у Паризу 1858 48—50; Владан Ђорђевић: Црна Гора и Аустрија 1884 –1894 Београда 1924), 108—115. Ми се надамо да ће нам се дати прилика да у једном од идућих бројева „Записа“ дамо опширнији чланак о афери клирика Луке Радоњића, исто тако, као и о афери Ђорђа Петровића и Милорада Медаковића.

Гори нова завера, која је у главном била уперена противу кнеза Данила, а којој су на челу били кнежев стриц Ђорђе Петровић, бивши претседник сената и кнежев секретар Милорад Медаковић. Завера, у којој је такође, као и у првој, био умешан руски конзул у Дубровнику, била је на време откривена, али, Петровић и Медаковић успели су да побегну из Црне Горе.[1])

Први дипломатски корак код француске владе ради црногорског питања Русија је учинила посредством свога претставника у Паризу, графа Киселева, шаљући јој поверљиву ноту јануара месеца 1857. У ноти се оптужује кнез Данило, који из личне своје користи намерава да призна сизеренство Султаново и на тај начин изложи опасности независност Црне Горе и интересе црногорског народа, ради чега Русија осуђује све оне који кнеза потпомажу у његовој намери, а нарочито француског конзула Екара у Скадру. Према руском мишљењу, Црна Гора је уживала стално независност потврђену стогодишњим фактом, а која базира, ако не на основу једног европског уговора, на уговорима закљученим између господара Црне Горе и Високе Порте. Огуђити ову независност од Црне Горе, стављајући је под сизеренство Портино, биће у исто доба отказ судије да суди у једном спору, који ће користити само турским чиновницима и једној суседној сили, која са неспокојством посматра клицу независности, која се је за време векова одржава код становништва у Црној Гори. Стављајући, драговољно, под јарам турски хришћанско становништво, које се је до данашњег дана увек знало сачувати од истог, значиће осим тога, радити противу духа данашњег времена.[2]) Министар спољних послова Горчаков изјавио је француском претставнику у Петрограду, да Русија не очекуја ништа нарочито од Црне Горе, нити захтева да у њој врши свој стари утицај који је имала, али ће са великим болом видети ову нову количину хришћана стављену под сизеренство мухамеданско, пошто она истиче религиозно питање изнад политичког.[3]) Он је био мишљења, да Порта може уступити Црногорцима мало земљишта које им је потребно за обрађивање, пошто су западне европске силе доста учиниле у интересу Турске, без да употребе у њену корист једно варљиво сизеренство, које стварно, што се тиче потчињености Црногораца, неће бити никакво, а чија ће моралма последица бити та, да увреди религиозна осећања целе Русије.[4]) Русија није никако могла опростити Француској што је примила демарш кнеза Данила без претходног споразума са њом, и

[1]) А. М. С. П. у П. Turquie. Scutari et Montenegro t. 4. Rapp. 22-III-1857; 26-III-1857; 17-III-1857; 16-V-1857; Austriche t. 468, Rapp. de Vienne 15-VII-1857. „La Presse d' Orient“ од 16 и 26 априла 1857 N-о 238 и 241; „La Siecle“ од 18-IV и 7-V 1857; В. Поповић: Акција кнеза Данила у Паризу 1857, 50—51; Вукова Преписка књ. VII 307—316 и Владан Ђорђевић: Црна Гора и Аустрија (1814—1894) 116—121.

[2]) Поверљива нота рускога амбасадора у Паризу графа Киселева, француској влади, од јануара 1857 (А. М. С. П. у П. Turquie et Montenegro t. 4 листова књиге 19—21).

[3]) А. М. С. П. у П. Russie t. 214 Rapp. 18-II-1857.

[4]) Ibid. 18-II-1857 и 11-III-1857.

што је сагласивши се са Енглеском и Аустријом у преговарању са Портом о црногорском питању, брижљиво све то крила и од руске владе и од руског претставника у Цариграду.[1]) Оно што ју је још више болело, то је та чињеница, да њене позиције нису више стајале онако добро у Цариграду после Кримског рата као пре њега, и што Енглеска, Француска и Аустрија, изолујући ју потпуно у црногорском питању, могу много допринети да ју изолују у свима питањима која се тичу Турске.[2]) Пошто је пак руска влада дознала за пројекат који су тројица претставника поднели Порти 4-II-1857, принц Горчаков је изјавио француском претставнику у Петрограду, да он не види могућност да Црногорци пристану на поднети пројекат, и да он унапред предвиђа, ако се исти стави у употребу, да ће потећи таласи крви у Албанији. Западне силе би боље урадиле, да, у место што се заузимају да Црногорци признају сизеренство муслиманско, напротив захтевају од Порте, за цену услуга које су оне њој указале, да призна бар прећутно независност овим брђанима и да им олакша живот, уступајући им њиве које су они тражили за обрађивање, са којих би они могли вући њихову егзистенцију. Принц Горчаков је много жалио, што није, као цену за неочекиване попусте које је Русија учинила Порти односно Дунавске Делте, истакла уступке које је Порта требала учинити Црној Гори.[3]) 30 марта 1857 руска је влада послала и другу ноту француској влади у којој је бранила и доказивала оправданост захтева кнеза Данила, да се Црногорцима даде потребно земљиште за обрађивање и једно пристаниште на Јадранском Мору. Што се пак тиче независности Црне Горе, Русија мисли да ју она има од пре толико векова и да није у ствари сад питање давања неке нове повластице Црногорцима од стране Порте, већ само потврђивање онога што су они до сада имали.[4]) Бранећи независност Црне Горе, Русија каже: да као што би данас било противно принципима предвиђеним у разним уговорима тражити за Србију, Влашко-Молдавску и Бугарску једну потпуну независност, исто је тако противно укинути једној земљи независност, коју она стварно има. Шта више, радити на овом последњем питању данас, значи радити противно нашем времену и допринети да се створи један политички и религиозни анахронизам.[5]) Према њеном мишљењу, једино решење које ће моћи дати мира и стабилности, биће да Турска остави Црногорцима независност, која им ја драга, и која им се ни у ком случају, без очигледног отказа судије да суди у једној ствари, неће моћи одузети. Турска ће на овај начин обезбедити мир у пределима опустошеним од непрестаних борби и успети да становнике дотичне покрајине преобрати у мирне и лојалне грађане. Најзад, она ће тиме показати своје поштовање према хришћанском осећању, које је било

[1]) Ibid. 11-III-1857.

[2]) Ibid.

[3]) Ibid. 18-III-1857.

[4]) Друга нота грофа Киселева француској влади од 30-III-1857 А. М. С. П. у П. Turquie Scutari et Montenegro t. 4. листови књиге 97—98.

[5]) Ibid.

надахнуло рад сила, потписница Париског уговора, а Русија ће у томе видети једну побуду више у сарађивању одржавања новога реда ствари, утврђених последњим уговором.[1])

Кнез Данило са женом и свитом био је примљен веома срдачно и љубазно у Паризу, како од стране царског пара и претставника власти, тако исто и од париског становништва. Један савременик, описујући њихов долазак у Париз, каже: „Становништво Париза, увек жељно изненађења прими са симпатијом ове неочекиване госте у необичном елегантном оделу, висока раста, ратничког изгледа са блиставим оружјем. Принц, који ужива глас смеле храбрости обратио је пажњу на себе његовом младошћу, интелигенцијом, сретном мешавином одлучности, добродушности и охолости. Књегиња Даринка допадаше се њеним образовањем и изврсним духом, елеганцијом и преимућством манира и лакоћом са којом је могла да се изрази на француском, талијанском и немачком језику, као на српском. У исто време непредвиђеност и простодушност овог поштовања бејаху учинила утисак и на царском двору. Цар и царица примише новајлије са много благонаклоности и симпатије; кнез и књегиња беху позвани на један ручак и на више свечаности“.[2]) Горф Валевски саопштио је званично кнезу Данилу у Паризу последњи одговор Портин са условима које је она дала као базу на основу које би она пристала да регулише њене односе са Црном Гором. Данило је одмах изјавио да му је немогуће под тим условима пристати на дефинитивно уређење црногорско-турских односа, пошто за његов драговољни пристанак, да призна сизеренство Султаново, њему се није ни мало изашло у сусрет његовим постављеним захтевима; нити му је обећано једно пристаниште на Јадранском Мору, нити територијало увећање.[3]) Данило, када је пак видео, да не може ускоро доћи до једног повољног решења црногорског питања у корист Црне Горе, тражио је заштиту од цара Наполеона над својом земљом и молио га да, очекујући да се дефинитивно регулише питање црногорско-турских односа, интервенише код Високе Порте и његових савезника, да се што пре дође до једног привременог разграничења између Црне Горе и Турске, на који ће се начин обуставити чести крвави погранични сукоби између становника ових двеју земаља. Али, Данило је у молби нарочито нагласио, „да нови рад који се буде предузео да се дође до

[1]) Ibid.

[2]) Cyrille, La France au Montenegro 86–7. О путу и бављења кнеза Данила у Паризу треба још видети: Senorment, Turcs et Montenegrins Paris 1866 [illegible]–9; Manton; Histoire du Montenegro au Tzernagore Paris (1881) 174–6; Thouvenel, Troi sannées da la question d' Orient 1856–9 d' après les papiers de M. Thouvenel Paris (1897) 243; Le Montenegro Revue Britanique t. IV. Paris (1859) [illegible]; Maussien de Clerval, Les Turcs et le Montenegro. Revie des deuux mondes t. XV. Paris (1858) 594; Delarue Henri, Le Montenegro. Paris (1862) 93; Владимир Ћоровић, Лука Вукаловић и херцеговачки устанци од 1852–1862. Београд (1923) [illegible]; Васиљ Поповић, Акција кнеза Данила у Паризу 1857 44–7 и „La Presse d' Orient“ од 16-IV и 20-IV 1857 N-o 238 и 241.

[3]) А. М. С. П. у П. Turquie. Scutari et Montenegro t. 4 Exped. 2-V-1856; Cyrille, La France au Montenegro, 88.

једног разграничења, не претставља никако од стране Турске признање независности црногорске, нити од стране Црне Горе признање сизеренства Султанова".[1])

Цар Наполеон одобрио је своју заштиту над Црном Гором и у исто време обећао кнезу Данилу, да ће француска влада предузети потребне мере код Порте, да ју придобије за разграничење, у коме је смислу гроф Валевски одмах писао Тувенелу у Цариград.[2]) Ради тога што је цар Наполеон одобрио своју заштиту над Црном Гором, на који је начин показао свој велики знак благонаклоности према народу у Црној Гори и самом кнезу Данилу, француска је се влада надала да ће у будуће кнез Данило, у својим односима са суседним државама увек се држати духа умерености и правде.[3])

Пре свога поласка из Париза за Црну Гору, кнез Данило је упутио аустриској влади у Беч, преко њеног претставника у Паризу, једну ноту у којој јој је објаснио, да, и поред своје добре воље да призна сизеренство Султаново, Порта није хтела примити ни један његов захтев — тражење као накнаду за признање сизиренства, ради чега он није могао пристати на њен писмени одговор претставницима у Цариграду. Али, да би престали чести погранични сукоби између становништва Црне Горе и турских пограничних провинција, кнез Данило моли аустриску владу, да посредује код Порте да би она пристала на једно резграничење са Црном Гором, као што је то било учињено 1841 између Аустрије и Црне Горе.[4])

Дан пре свога поласка из Париза 23-IV-1857 Данило је упутио преко француског претставника у Цариграду, писмо Великом везиру, у коме га је молио, да, у циљу човечности и да би се обуставиле борбе које крваве сваке године границе Црне Горе и суседних провинција отоманског царства, пристане на разграничење територија црногорског.[5]) Међутим, пре него што је Тувенел предао Даниловo писмо Великом везиру, Порта је већ била о целој ствари обавештена од свог претставника у Паризу.[6])

Француска влада је по Даниловом одласку из Париза наложила своме претставнаку у Цариграду, да потпомогне код Порте кнежев предлог.[7]) Енглеска и аустриска влада биле су вољне, исто као и француска, да преко њиховог претставника у Цариграду потпомогну нови захтев кнеза Данила, пошто он није био ни мало противан њиховим посебним политичким интересима на Балкану. Само док су раније о питању регулисања односа између Црне Горе и Турске заузимале се и радиле Аустрија, Енглеска и Француска преко њихових претставника у Цариграду, сада се јасно види и жеља и добра воља Русије да се умеша у исто питање. Русија, која је била задовољна са новим тражењем разграничења, била је потпуно расположена да посредством свога претставника у Цариграду потпомогне га код Порте. У истом смислу руска влада је упутила налог своме претставнику у Цариграду 3/15-V-1857, у коме му је наредила да заједно са претставницима Аустрије, Француске и Енглеске, уложи све своје напоре код Порте, да она пристане на разграничење које је кнез Данило молио, али му је исто тако наредила да се уздржи од свих преговарања који би имали за циљ признање сизеренства Султанова над Црном Гором, па ма у каквом степену и под каквом фирманом да то буде[1].) Руска влада није крила своје задовољство ради тога што је гроф Валевски писао Тувенелу у Цариград, да се о питању црногорском споразуме са својим колегама, руским претставником Бутењевом.[2])

¹) Ibid. Exped. 2-V-1857. У овој књизи налази се и једно писмо кнеза Данила које је упутио грофу Валевском 22-V-1857 при поласку своме из Париза, у коме се говори о овој истој ствари.

²) Ibid.

³) Ibid.

⁴) Д. А. у Б. France Rapp· 26-IV-1857; В. Поповић, Акција кнеза Данила 52.

⁵) Копија писма које је кнез Данило упутио Великом везиру из Париза А. М. С. П. у П. Turquie Scutari et Montenegro t. 4 лист књиге 112.

⁶) А. М. С. П. у П. Turquie t. 330 Rapp. de Constantinople-28-V-1857.

⁷) Ibid. 11-VI-1857.

Кнез Данило је 24 априла кренуо из Париза за Црну Гору[3]) и преко Беча дошао је 5 маја 1857 у Котор.[4]) Изван вароши Данила су дочекали око 1.000 наоружаних Црногораца, а још 2.000 сачекали су га на Његушима, куда је прошао ноћу. 6 рано изјутра дошао је на Цетиње, где је био од становништва са одушевљењем дочекан. Истога дана пошто је се мало одморио, сазвао је Сенат, шефове и старце на једну скупштину, да их обавести шта је урадио у Паризу, о дочеку са којим је био у Француској примљен и какве су његове наде на успех од истог пута. Објаснивши им да је циљ његовог пута био једино да обезбеди народу мир и срећу и да сви они који им говоре противно, варају их. Најзад, рекао је још и то, да ће он, ако они налазе да преговори које је био предузео нису по њих корисни, напустити их, нашта су му они одговорили, да је он господар и да све што буде чинио, биће добро, пошто они знају да њих он воли.[5])

После скупштине Данило је узео врховну власт од свога брата Мирка у своје руке, и предузео одмах да уреди све тешкоће које су се десиле у Црној Гори за време његовог отсуства, а нарочито оне које су биле у вези са познатим припреманим бунама Луке Радоњића и Ђорђа Петровића у вези са Милорадом Медаковићем.

За време бављења кнеза Данила у Паризу, у другој половини месеца априла, у Цариград је дошао из Беча један од сродника Даниловиh, Стефан Петровић—Цуца, који је одмах био претстављен Великом везиру, о коме је овај са похвалом говорио. Аустриски претставник у Цариграду, извештавајући о томе своју владу каже да се још не зна шта хоће Перовић, али да Порта ради његовог при-

¹) Ibid. 11-VI-1857 и Russie. Rapp. de St Petersbourg t. 214 14-V-1857 Из првог извештаја француског амбасадора из Цариграда од 11-VI налази се и копија писма које је руски Министар спољних послова упутио руском амбасадору у Цариграду 3/15-V-1857.

²) А. М. С. П. у П. Sussie. Rapp. de st Petersbourg. 14-V-1857.

³) В. Поповић: Акција кнеза Данила у Паризу 1857 52.

⁴) А. М. С. П. у П. Turque Scutari et Montenegro t. 4 Rapp. 16-V-1857; „Le Siecle" 19-V и 23-V-1857.

⁵) Ibid.

суства у Цариграду показује се одушевљена и мање него икада рас-
положена да уцењује за уступке (повластице) понуђене кнезу Данилу
од претставника Аустрије, Енглеске и Француске.[1])

Стефан Перовић био је син сестре Петра Петровића II Његоша, која је била удата за сердара Андрију Перовића—Цуцу.[2]) Рођен је око 1830 у селу Заовинама у Цуцама. Прво основно образовање добио је у школи на Цетињу коју је основао владика Раде.[3]) Његов ујак Петар Петровић II послао га је да продужи школовање у Србији, вероватно 1845, где је био намештен „у трећу Гимназије класу“ у Београду.[4]) Колико је остао у Србији не зна се, али га налазимо тамо још 1847, када је се испод своје песме „Глас усрдија“ која је штампана у „Подунавци“ № 20, потписао Стеван А. Перовић Црногорац ученик класноречја у Београду.[5]) Из Србије дошао је, вероватно. у Дубровник да продужи школовање, где је се о његовом васпитању и школи старао руски конзул Гагић.[6]) Исте ове године Перовић је био исвесно време у Бечу где је се упознао са Бранком Радичевићем. Из Беча је дошао у Дубровник где га налазимо 30-IX-1850.[7]) Затим се извесно време бавио у Дубровнику, Бечу и Глајхенбергу и најзад се вратио у Црну Гору 1850, заједно са кнезом Данилом, који је после смрти Петра Петровића II дошао из Беча да заузме упражњени престо црногорски.[8]) После смрти Петра II био је неко време у Бечу (Сетовид 25-XI-1853), у Глајхенбергу (Световид 30-I-1854)), на Цетињу (Свеговид 14-X-1853), у Дубровнику (Световид 16-I и 31 III-1854). Из Глајхенберга је се вратио, вероватно јуна месеца 1853, где га налазимо 13 јуна на Цетињу, када је написао своју песму „Промишљење“ („Српска Зора“ за 1875, 50—1) а не као што мисли Г. Мајић да је стално остао, после смрти Петра II, на Цетињу док није био протеран из Црне Горе (Мајић: Стеван Перовић—Цуца 68). На Цетињу је остао до новембра месеца 1853 када је његов отац са целом фамилијом морао побећи у Рисан, и када су још неки сердари црногорски морали напустити такође Црну Гору и склонити се у Котор или Рисан,

[1] Д. А. у Б. Turcuie. Rapp. de Constantinople 24-IV-1857. У извештају аустриског претставника из Цариграда својој влади стоји написано да је дошао један члан од породице Петровић, у место Перовића, што ће вероватно бити последица нетачно пронетог гласа при самом доласку Стефана Перовића Цуце у Цариград, када се још није тачно знало ко је он, вашто је и каквим послом дошао.

[2]) Вукова преписка књ. VII 118, 204; „Српска Зора“ за 1878 50; Андра Гавриловић: Ка биографији Петра Петровића II Његоша. Годишњица XIX Београд, (1899) 67.

[3])Драгољуб П. Мајић: Стеван Перовић – Цуца. Календар „Црногорац“ за 1929. Подгорица, 67.

[4]) Писмо Сима Милутиновића Владици Раду од 22-IX-1845. „Записи“ за 1927, 242.

[5]) „Подунавка“ за 1847 N-о 20, 77; А. Гавриловић: Годишњица XIX, 166. Вук Поповић у своме писму од 22-XI-1853 посланом из Котора Вуку Стефановићу у Беч, каже за Стефана Перовића Цуцу: „Он је ученик биоградски, са својом поевиојом био ми је почео нешто шмрљат око моје свасти на Цетињу ма да је новукао мамац“ (Вукова преписка VII, 201).

[6]) Д. П. Мајић: Стеван Перовић—Цуца, 67.

[7]) Ibid. 68.

[8]) Вукова преписка VII, 118; Д. П. Мајић, Стеван Перовић—Цуца 68.

ради неких неспоразума и свађа које су имали са кнезом Данилом[1]) Одмах после њиховог бекства, кнез је био дозволио свима избеглицама да се могу вратити натраг у Црну Гору, изузев брату последњег владике, Перу Томову, сердару Милу и Стефану Цуци, називајући их издајницима,[2]) а руски конзул из Дубровника, захтевао је од аустриских власти у Котору да одмах даду удаљити из исте вароши сердара Мила и Цуцу Стефана.[3]) Почетком јануара 1854 Стефанов отац Андрија, вратио је се са својом фамилијом кући у Црну Гору „са великим страхом“ а у Котору је морао оставити свога сина Стефана, коме Данило није никако допуштао да се може повратити натраг, а коме су аустриске власти у Котору биле дозволиле, да може поћи до Задра и тамо се постарати, да од намесника Далмације, барона Мамуле, добије пасош за даље путовање до Беча,[4]) Сердар Мило и Цуца Стефан пошто су добили вест да им је аустриска влада одредила новчану помоћ, првом 1.000 а другом 500 форината и службу која му буде повољна, решили су да 28 јануара 1854 напусте Котор.[5]) Приликом њиховог поласка из Котора нико их од Црногораца није смео испратити ради тога што је то био забранио кнез Данило.[6]) Стефан је стигао у Беч 7-II-1854 и донео са собом, [illegible] пријатељу Андрићу, уреднику „Световида“ приличан број материјала које му је послао Вук Поповић из Котора.[7])

Стефан Перовић—Цуца био је велики незадовољник и противник кнеза Данила. Француски изазланик Буре, који је био послан од своје владе 1853 да пропутује Грчку, Албанију, Црну Гору, Србију, Бугарску, Македонију и Тракију, види како је расположење народа у истим провинцијама према Турској и Русији, и, у случају рата између ове две државе, на чијој би страни могли бити, допутовао је јула месеца на Цетиње. Буре, дошавши на Цетиње упознао је се са Стефаном Перовићем, који му је показивао велико своје незадовољство према кнезу Данилу, ради чега га овај назива у своме извештају [illegible] француској владе „смртним непријатељем кнеза Данила“ и великим противником Русије, а ради чега је се решио да у скором времену отпутује за Београд „надајући се да у Србији нађе отаџбину самосталнију и независнију од Русије“.[8]) Перовић је, према неким подацима, док је био у Црној Гори слао поједине дописе у загребачке немачке новине, који су били уперени противу кнеза Данила, ради

[1]) Вукова Преписка VII, 198—201; Драгољуб П. Мајић на страни 68 каже: „Те године (1853) буде протеран из Црне Горе (Стеван Перовић), због његових [illegible] испада противу кнеза“ позивајући се на Врчевића: Живот Петра II, [illegible]. Врчевића чланак, на који се Мајић позива, требало је цитирати тако да цео [illegible] до је то чланак Врчевићев штампан у „Dubrovniku“ од 1878, који ја на жалост нисам могао употребити пошто га нема Народна библиотека у Београду.

[2]) Вукова Преписка VII 201.

[3]) Ibid. 209.

[4]) Ibid.

[5]) Ibid. 213. Вест да им је аустриска влада одредила новчану сталну помоћ [illegible] је од Ђорђа Стратимировића.

[6]) Ibid. 218.

[7]) „Световид“ од 30 јануара 1854; Вукова Преписка VII, 219.

[8]) [illegible] у П. Turcuie t. 358. Rapp. Triest 5-VIII-1857.

чега му се по докумунтима који се налазе у Архиву у Бечу и приписује као узрок његовом бекству из отаџбине.[1]) За време своје женидбе, јануара месеца 1855, кнез Данило је опростио све кривице свим избеглицама који су се налазили у изгнанству и дозволио им да се могу вратити на њихова добра, изузев Сердару Милу и Цуци Стефану, који су сад према кнежевом мишљењу, били криви што је умро Перо Томов 16/28-I-1854.[2]) По доласку своме у Аустрију Стефан је ступио у аустриску војну школу у Колстернајбургу као царев питомац[3]) и доцније постао поручник у једном уланском пуку.[4]) Његови односи са самим царем и властима аустриским изгледа да су били веома интимни. Цар му плаћа дугове, униформу, купује му коња и даје месечни додатак поред редовне плате,[5]) ради чега он опет са своје стране, показује аустриским властима сва оригинална писма или акта која је примао из Црне Горе.[6]) У Аустрији је остао од 7-II-1854 па све до свога доласка у Цариград априла 1857.

Још као ђак у Београду Перовић је почео да пише песме, кад му је вероватно једна од првих, ако не и прва, „Глас Усрдија" изашла у Подунавци 1847.[7]) За време болести владике црногорског Петра Петровића II штампана је његова песма „Чувствовања у време болести црногорског владике Петра II Његоша" у Српским Новинама бр. 87 1851.[8]) Светови́д, српски лист који је излазио у Бечу, почео је од 10 октобра 1853 доносити у појединим својим бројевима песме Стефана Перовића Цуце од којих су нам познате: „Туга", „Мисао", „Заточење", „Кад ме", „Људској фигури", „Што срце жели", некој госпођици „М . . . . . Т . . . . .", „Шта је моје", „Љубомиру Ненадовићу" „Његовом царско краљевском апостолическом величанству Францу Јосифу I свемилостивејшем цару аустриском" и „Највећа жеља".[9]) Поред поменутих песама испод којих је се Перовић потписивао са пуним именом, он је објавио у Световиду још неколико песама испод којих је се потписивао са „Ја". Од ове врсте песама нама су познате следеће: „Одговор уцвељеној вили Петра Петровића II" (Световид 26

[1]) Владан Ђорђевић: Ц. Гора и Аустрија (1814—1894) Београд, (1824) 102-3.

[2]) Вукова Преписка VII, 202—211.

[3]) Владан Ђорђевић: Црна Гора и Аустрија 102–3.

[4]) Ibid.

[5]) Ibid.

[6]) Ibid.

[7]) Подунавка за месец мај 1847 N-о 20, 77; А. Гавриловић, Годишњица XIX, 166.

[8]) А. Гавриловић, Годишњица XIX, 169; Светислав Вуловић, Још нешто за библиографију Петра II Петровића Његоша. Годишњица VII, Београд (1885) 383; Српске Новине од 2-VIII-1851. N-о 88, 337-8. Ми не видимо са каквим правом Драгољуб П. Мајић у своме чланку, Стеван Перовић Цуца 69, на два места каже да су „Чувствовања" штампана у Народним Новинама, кад су она штампана у Српским Новинама, и то не како он тврди, месеца јуна, већ 2-VIII 1851, што је најбољи доказ да писац није имао у рукама Српске Новине већ да их цитира по неком другом. На другом месту писац тврдећи да су „Чувствовања" штампана у Народним Новинама, позива се на чланак Светислава Вуловића у Годишњици VII, погрешно, пошто Вуловић јасно каже у Српским а не Народним Новинама. Годишњица VI$_2$, 383 .

[9]) Видети бројеве Световида од 10-X-1853 до 1-V-1854.

XII 1853); „Једној муви књижевној"[1]) (Световид 3-II-1854), „Љубавне песме" са поднасловом „Одпоздрав Српскињи" (Световид 15 IV 1854) „[illegible] југа" (Световид 21 IV-1854); „Љубавне песме" (Световид [illegible], 28-IV и 1-V-1854.[2]) После Перовићеве смрти у Цариграду [illegible]-1857, Српској Зори од 1878 штампано је 7 његових песама. Из увода што га је написао за ове песме Стјепан Митров Љубиша, види се да су песме нађене у заоставштини Перовићевој и биле све написане још 1853, а за самог се песника у уводу каже да је био млад, гиздав, узгојен, песничким духом био натурио на ујака а погинуо у цвету своје младости.[3]) Песме које су штампане у Српској Зори носе наслов „Промишљење", „Нада", „Смрт", „Земља", „Жалосна мисао", „Туга" и „Заточење". Песме су имале и један мали прилог — прозе — који није био сачуван у целини.[4])

Доласком својим у Цариград када је се најживље радило на утврђивању једне базе на основу које ће се моћи регулисати питање односа између Црне Горе и Турске, Стефан Перовић Цуца, може бити, потстакнут руским претставником у Цариграду, Беликим Ве-

[1]) Испод ове песме налази се једна примедба уредништва Световида из које се види да је исту песму Перовић испевао као одговор Ђорђу Срдићу који га је нападао да није оригиналан песник и тражио да се објави све оно што је остало написано после смрти Његошеве, да би се видело у каквом сродству стоје песме Перовића, личности која је потписивала са „Ја", са необјављеним стварима (песмама) Његошевим. Перовић је опет са своје стране позивао Срдића да он своја „потваранија да није оригиналан необоримо пред целим светом у прози докаже и са себе част клеветника сбрише". У овој полемици уредништво Световида било је на страни Перовићевој и доказивало као најбољи пример његове оригиналности што је он Срдићу одговорио у стиховима, и на тај начин, пред целим светом српским, доказао да он сачињава песме оригинално. Целу ову полемику између Перовића и Срдића треба пронаћи и проучити, пошто ће она веома много допринијети приликом давања оцене о песничкој вредности Перовићевој.

[2]) Ово су све песме Перовићеве које су објављене у Световиду, а које су нама познате. Међутим требало би прегледати још Световид од године 1852 до 1857 и видети да није у ком од бројева из ових година објављена још која песма Перовићева, пошто се нама није дала могућност да то учинимо, јер нисмо могли у Београду пронаћи Сетовид из напред поменутих година.

[3]) Српска Зора за 1878, 50; Андра Гавриловић, Годишњица XIX, 166-7.

[4]) Српска Зора за годину 1878, 50-1, 70. Стјепан Митров Љубиша пишући предговор за Перовићеве песме у Српској Зори није знао да је Перовић, као што смо видели, дао штампати неке од својих песама у Подунавци и Српским Новинама и да су „Туга", „Заточење" и „Жалосна мисао" које су штампане у Српској Зори, биле већ једном објављене октобра месеца 1853 у бројевима 28, 29 и 41 Световида у Бечу, са том малом разликом, што „Жалосна мисао" у Световиду има наслов „М сао". Исто тако он није знао ни за остале Перовићеве песме које су биле штампане у Световиду. И као што Стјепан Митров Љубиша није ништа знао за Перовићеве песме штампане у Световиду исто тако нису знали Светислав Вуловић, Андра Гавриловић и Драгољуб Мајић. Ми смо мишљења, да је Мајићева дужност била, пошто је радио Перовићеву биографију у којој је нарочито обратио пажњу на његове песме и оригиналност у њима, да прегледа све листове и часописе који су излазили у Београду и Бечу од 1847 до 1857 и види налазили се тамо објављена која од Перовићевих песама. Да је Мајић узео, што је морао и требао учинити кад је се подухватио да пише биографију о Перовићу, само Вукову Преписку књигу VII, он би на страни 202—211 нашао довољно потстрека за то да треба да прегледа Световид и види да ли се тамо налази која објављена песма Стефана Перовића. Говорећи

зиром и у жељи да се одужи Аустрији за њене услуге које му је она указивала, нашао је за погодно, да напише писмо кнезу Данилу 14-V-1857 из Цариграда у коме га је молио да га књаз овласти, да може у име његово преговарати са Портом о црногорском питању на које Данило није хтео никако одговорити.[1]) Цело писмо је написано потпуно ласкаво са пуно похвала кнезу Данилу, у коме се Перовић много каје за све оно што је раније било између њега и кнеза, молећи га да све то заборави и опрости му. Он налази да, када је дошао моменат да се треба радити за добро целога народа, треба сви да се уједине и забораве на старе распре и сваће. „Европски дипломате нису разумели ствари Црне Горе; они су им посветили мало пажње; они нису познавали важност ових питања. Они нису знали ценити нашу слободу коју смо ми бранили 4 столећа, [illegible] хладнокрвно посматрају сва дела нашег херојског народа“.

„Црна Гора мора да поднесе један преображај. Ви сте разумели њену потребу, посматрајући са вишим општоумним духом данашње стање, прошлост и односе између самог себе, бедан положај Црне Горе долази од недостатака најпотребнијих стретстави за живот. Ви сте предузели да испуните овај преображај у корист отаџбине. Про[illegible] дужите напред ка циљу јер, без тога наша ће отаџбина умрети [illegible] Међутим овај преображај други свет не жели да се изврши, [illegible] ће пустити да Ви то извршите по вашој праведној жељи“.

„По моме мишљењу, моћи ће се цела ствар довести у ред [illegible] Портом, без да се неко други меша у то; у Цариграду се мора [illegible] ово учинити. Умешност, лако схватање и познавање прошлости [illegible] садашњости Црне Горе и тачна оцена јавног мишљења јесу [illegible] узданије сретство за овај преображај“.

„Ради свих ових разлога Вама је потребан један чввек, који ће умети у ваше име радити, а тај човек треба да буде снабдевен разумевањем, искуством, пун поштовања према Вама, и, недопуштајући да се уплаши од тешких послова што му се намећу од ваше стране. Ја кнеже, ја сам овде, ја ћу се драговољно оптеретити са [illegible] патриотским предузећем које ће бити за опште добро, овластите ме са једним писмом, код Порте; пошаљите ми једног од ваших људи и назначите нам у којим границама требамо радити. Ја, кнеже, [illegible] моју нацију и за Вас моћићу радити боље него свако други. Ја [illegible]

о песмама које су објављене у Српској Зори Мајић греши кад каже да су [illegible] песме које су штампане у Српској Зори писане 1854, нешто три ове [illegible] пре него је песник погинуо, јер сваки онај читалац који узме Српску Зору [illegible] руке он ће видети на странама 50-1 и 70 да су све песме, писане између [illegible] маја и децембра 1853, изузев призива за који се не зна кад је писан [illegible] је да једна личност која се бави књижевношћу, испита и проучи све до [illegible] познате месме Перовићеве, и потражи је ли још где објављена која од [illegible] песама, и даде дефинитивну оцену о његовом раду као песника.

[1]) Писмо Стефана Перовића Цуце кнезу Данилу од 2/14-V-1857 [illegible] из Цариграда (А. М. С. II. у П. Turquie Scutari et Montenegro t. 4 [illegible] књиге 188-89). По Врчевићу, Живот Петра II, 142 (цитирано по Мајићу) Перовић је дошао у Цариград 1857 „да некакве услове Порти предложи“.

[illegible] колико ваше жеље и добро народно држим у моме [illegible]. Ја ћу ово чинити драговољно као ваш пуномоћник без да будем [illegible] ма кога другога[1])“ и т. д.

Аустриска влада, добивши са неке стране поверљив извештај да ће се у скором времену извршити атетант у Цариграду над Стефаном Перовићем, од људи посланих од стране кнеза Данила из Црне Горе, међу којима је био назначен као атентатор поп Јоко Кусовац, [illegible] је то до знања Перовићу, посредством свога претставника у Цариграду, телефонским путем 29 маја, препоручивши му да се [illegible].[2]) Перовића није ни мало изненадила добивена вест, изјавивши аустриском претставнику, да се он томе ништа не чуди, пошто је [illegible] Данило и раније покушавао да се изврши над њим атентат [illegible],[3]) али да је он ипак од њега сретно избегао.[4]) Он је сумњао да ће се атентат над њим моћи извршити и због тога, пошто он [illegible] у велики број њему оданих Црногораца у Цариграду, [illegible] не само да не би хтели потпомоћи атентатора него би их [illegible], ако би могли, да га они сами не изврше.[5]) На предузете [illegible] код чиновника паробродског друштва „Лојд“ да ли је, са [illegible] који је приспео 30 маја са Крфа у Цариград, ко од [illegible] дошао, и ако јест како су се звали, аустриски агенти [illegible] су извештај, да је се заиста на Крфу укрцало око 13 Црногораца, чија су имена, као шта је то обичај, заборавили да запишу у [illegible].[6]) Цариградска полиција са своје стране, по добијању [illegible] о намераваном атентату против Перовића, предузела је све [illegible] је било могуће да пронађе Јока Кусовца и остале његове [illegible], у чему није успела, а ради веће сигурности, предузела је [illegible] предострожности у хотелу у коме је Перовић становао.[7])

Међутим, телеграфски извештај аустриске владе од 29 маја добио је [illegible] потврду 10 јуна увече, када је извршен атентат над Стефаном Перовићем, који је сутра-дан, 11 јуна, издахнуо.[8])

[1]) Ibid.

[2]) Д. А. у Б. Turquie Rapp. de Constantinople 10-X-1857; А. М. С. П. у П. Turquie Rapp. de Constantinople 15-VI-1857.

[3]) Ibid.

[4]) Ibid. Када Перовић говори о једном ранијем атентату који је против [illegible] припремао кнез Данило, а од тога је он сретно избегао, он мисли на [illegible] покушај атентата помоћу тровања из 1854-55, док је још био у [illegible]. Као лице које је требало да изврши над Перовићем атентат, кнез [illegible] је био послао у Беч Марка Милосава Калуђеровића (В. Ђорђевић, Ц. [illegible] и Аустрија 114-15.

[5]) Д. А. у Б. Turquie Rapp. de Constantinoplo 10-VI и 12-VI-1857.

[6]) Ibid. А. М. С. II. у П. Turquie t. 331 Rapp. de Constantinople 15-VI-1857

[7]) Ibid.

[8]) Д. А. у Б. Turquie Rapp. de Constantinople 11-VI и 12-VI-1857; А. М. С. П. у П. Turquie t. 331 Rapp. de Constantioople 15-VI-1857; Spiridon Gopčević, [illegible] von Montenegro und Albanien, gotha (1914) 435; В. Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 115; Драгољуб П. Мајић, Стеван Перовић Цуца 68. Према [illegible] аустриског претставника из Цариграда својој влади, догађај је се [illegible] на следећи начин. Стефан Перовић је, 10 јуна, у друштву са секретаром [illegible] амбасаде у Цариграду и српским Капу Ћехајем, својим школским [illegible], отишао у Бујкудере у шетњу. Пошто су сви заједно вече-

Све предузете мере цариградске полиције, да понађе уби
Перовића, остале су без стварног резултата.[1]) Аустриска вла
којој је нарочито било стало да се пронађу атентатори Перовићев
предузела је била велике предострожности да им спречи поврат
у Црну Гору, у коме су правцу биле издане инструкције конзул
на Крфу и у Скадру, властима у Котору па и самом наместе
Далмације барону Мамули. Међутим поп Јоко Кусовац успе, да с
своја два друга, оде сувим до Драча, пређе на Крф, а са Крфа лађ
дође у Бар где се искрца и продуже пут за Црну Гору. Успе
повратак атентатора у Црну Гору озлоједио је аустриску влад
њеног претставника у Цариграду који су ради твога бацали с
кривицу на свога конзула на Крфу и конзуларног агента у Бар
што су дозволили, да се све то деси, тако рећи, пред њихов
очима.[2])

Аустрија, Русија и Турска окривљавали су кнеза Данила ра
Перовићевог убиства. Руски као и аустриски претставник у Царигр
изјавили су одмах после извршног атентата, да се они потпуно сла
са изјавом коју је дао Перовић одмах после извршног атентата,
је ово дело кнеза Данила.[3])

Француској влади, која се је била највише ангажовала у пита
црногорском, било је веома непријатно оптуживање које се ч
противу кнеза Данила, ради извршеног атентата и тражила је од св
конзула из Скадра, да целу ствар што пре испита и о свему
одмах извести, ма да је унапред имала уверење да ће резултат ис
анкете бити такве природе која ће оправдати кнеза Данила од
истинитих оптужби.[4]) Тувенел је у исто време, кад је известио фр
цуску владу о извршеном атентату у Цариграду, известио о ис
ствари и Екара у Скадру и тражио од њега да се постара утвр
праву истину у колико је кнез Данило био умешан у припрема
извођењу атентата и о резултату одмах извести француску вла
Паризу.[5])

Данило је одбијао свако учешће у припремању атентата про
Стефана Перовића пред Екаром на Цетињу и обећавао сваку по
и услуге са своје стране да се злочинци пронађу.[6]) Да би се опра

рали изашли су да се мало прошетају по кеју. Кад је било око 9 сати увече, по
је се сасвим било смркло, изађоше из једног јарка, што је силазио од облж
брда и завршавао се код кеја, три човека, од којих један одмах седе, а др
двојица приближише се сасвим близу Перовићу, и један од ове двојице
из револвера и погоди Перовића поред самог срца, који одмах паде на зе
а сва тројица атентатора побегоше у помрчину. Перовић је одмах био пр
у једну кућу, где је изјавио да је он сигуран, да је атентат дело кнеза Да
Пошто је на његово тражење дошао свештеник од кога је примио прич
издахнуо је сутра-дан 11-VI у 9 часова изјутра. (Д. А. у Б. Turquie Rap
Constantinovle 12-VI-1857).

1) Д. А. у Б. Turquie Rapp. 12-VI-1857; А. М. С. П. у П. Turquie t.
Rapp. 15-VI-1857.
Д. А. у Б. Turquie Rapp. 28-VIII-1857.
2) А. Д. у Б. Turquie Rapp. 15-VI-1857.
3) А. М. С. П. у П. Turquie t. 331 Rapp. 15-VI-1857.
4) Ibid. Scutari et Montenogro t. 4. Exped. 28-VI-1857.
5) Ibid. Turquie t. 331 Rapp. 15-VI-1857
6) Ibid. Scutari et Montenegro t. 4. Rapp. 12-VI-1857

од сваког оптуживања у вези са атентатом и показао себе као потпуно невина у истој ствари у Француској, он је 8/20-VIII-1857 написао писмо цару Наполеону,[1]) а 14/26-VII-1857 министру спољних послова грофу Валевском, као што је у истом писму писао и Тувенелу у Цариград.[2]) Према изјави кнеза Данила, оптужбе које чине Аустрија и Русија против њега у вези са исвршеним атентатом, немају никаква основа, већ имају само за циљ, да, ако могу са једне стране, створе против њега незадовољство у Црној Гори и оборе га са престола, а са друге стране да га компромитују код страних држава а нарочито код француске владе и цара Наполеона, не би ли на тај начин изгубио његову заштиту.[3]) Затим, писмо које му је Перовић послао 2/14-V-1857, према својој садржини мора бити један доказ више, да он није имао никаквог разлога наредити да се Перовић убије, пошто се он у своме писму потчињава власти кнежевој и жали за све оно што је раније између њих било.[4]) Убиство би се према мишљењу Даниловом, може бити, могло објаснити и на следећи начин: у Цариграду постоји једна насеобина црногорска којом управља један шеф потврђен од стране Данилове према његовим упутствима. Један од Црногораца из ове колоније, изазван гласовима који су кружили у Цариграду, да је Султан био именовао Перовића за пашу и обећао му војску да се са њом врати у отаџбину, могао је извршити атентат.[5]) Затим, може бити, по речима Даниловим, Перовић је у Цариграду могао говорити нешто противу њега, ради чега су неколико Црногораца, следујући њиховим старим обичајима, а верујући да чине једно похвално дело, убили га, и да њему, књазу, неће бити никакво изненађење, ако убице једнога дана дођу да траже од њега, за извршено дело, награду.[6]) Екар у својим извештајима француској влади, бранећи кнеза Данила, каже да је он питао велики број Црногораца, како пријатеља, тако исто и непријатеља кнежевих, шта они мисле о убиству Стефана Перовића, и да су му сви које је питао одговорили да је Перовић могао бити убијен од неких Црногораца који су веровали да тиме чине услугу отаџбини, да не би требало ради тога проузроковати нереде и да ће онај који је извршио атентат, кад се поново буде вратио у Црну Гору, поносити се.[7])

Међутим, нама изгледа да је кнез Данило био упознат са извршеним атентатом над Перовићем и да га је вероватно сам он припремио. Од свих својих противника и незадовољника, кнез Данило је највише мрзео Стефана Перовића Цуцу, коме никако није хтео дозволити да се може вратити у Црну Гору после његовог бекства од 1853, док је на другој страни, готово свима осталима противницима и незадо-

1) Писмо кнеза Данила цару Наполеону 8/20-VII-1857. (А. М. С. П. у П. Turquie Scutari et Montenegro t. 4.
2) Ibid. Писмо кнеза Данила грофу Валевском од 14/26-VII-1857.
3) Писмо кнеза Данила цару Наполеону 8/20-VII-1857 и грофу Валевском 14/26-VII-1857; Rapp. de Scutari 12-XII-1857
4) Писмо Данилово цару Наполеону 8/20-VII-1857; Rapp. de Scutari 12 [illegible]
5) Писмо Данилово цару Наполеону од 8/29-VII-1857
6) А. М. С. П. у П. Turquie Scutari et Montenegro t. 4. 12-VII-1857
7) Ibid.

вољницима то дозволио. У својој борби противу кнеза Данила, после завршеног рата са Омер-пашом 1853, Перо Томов, брат последњег владике црногорског био је обећао Стефану Перовићу, као своме сестрићу, пошто он сам није имао мушке деце, да ће га прогласити за наследника црногорскога престола, ради чега га је био придобио на своју страну.[1]) У овом погледу, кнез Данило је се, ако не плашио, оно, сигурно, целу ствар са неспокојством посматрао. Данило се истина бранио, да му у овом погледу Стефан није могао ни мало нашкодити, пошто је он био од породице Перовића а не Петровића, и како је Стефан био само по женској линији везан за породицу Петровића, то му није могло никако бити довољно да објави своје претензије на црногорски престо, док је он, Данило, био директан потомак фамилије Петровића по мушкој линији, кога је, што је главно, Петар II изабрао и у тестаменту назначио као свога правог наследника.[2]) Перовићево пријатељство и везе са Аустријом и свима незадовољницима и противрицима Даниловим у Црној Гори а нарочито са Милорадом Медаковићем и Ђорђем Петровићем, биле су Данилу веома добро познате. И у овом погледу он је сматрао да има нечега опасног по његове интересе, ради чега је 1854-55 слао у Беч Марка Миловог Калуђеровића да покуша извршити над Перовићем атентат.[3]) Његов одлазак априла месеца 1857 из Беча у Цариград, кад је се најживље радило на регулисању односа између Турске и Црне Горе, његове интимне везе са Портом, тражење од кнеза Данила овлашћење да може у име његово преговарати у Цариграду и склопити уговор, као и одушевљење са којим је Перовић био примљен на Порти нудећи јој своје услуге, није нимало било Данилу пријатно. Глас који се био пронео у Цариграду, да ће Порта именовати Перовића пашом и послати га са војском да удари на Црну Гору и збаци владајућег кнеза са престола, није Данило могао равнодушно примити, ма да је он говорио да се он ништа не плаши, што Порта поклања своје поверовање једном аустриском поручнику,[4]) пошто Црна Гора и кнез стоје и воде преговоре са Турском, под заштитом француског цара. Перовића намера да из Цариграда преко Одесе отпутује за Петроград, његови добри односи са руским претставником у Цариграду од кога је тражио и неке услуге,[6]) у доба кад је Русија била прекинула све односе са кнезом Данилом и покушавала збацити га са престола, био је један разлог више да се кнез Данило одлучи да преко својих људи изврши атентат против Перовића. И најзад, оптужени од аустриске владе поп Јоко Кусовац, кога је Данило био послао да изврши атентат над Перовићем,[7]) према изјави аустриских власти (пограничног капетана) француском конзулу отишао је крајем

¹) Писмо кнеза Данила грофу Валевском од 14/56-VII-1857.
²) Писмо кнеза Данила цару Наполеону 8/20-VII-1857; Rapp. de Scutari 12-VII-1857.
³) В Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија, 115
⁴) Кнез Данилово писмо цару Наполеону 8/20-VII-1857
⁵) Кнез Данилово писмо грофу Валевском 14/26-VII 1857
⁶) А. М. С. П. у П. Turqu'e t. 331 Rapp. 15-VI-1857.
⁷) Д. А. у Б. Turquie Rapp. 10-VI i 28-VI-1857

[illegible] чуван од аустриских власти у Котору, да се не укрца у месеца маја из Црне Горе за Цариград, са лажним пасошем, на коју [illegible], успео негде укрцати се и отпутовати.[1]) При повратку своме из Цариграда, преко Драча, Крфа и Бара[2]) у Црну Гору, он је, само, после неколико месеци, према извештају намесника Далмације барона Мамуле од 13 октобра 1857, добио на поклон као награду за извршено дело, од кнеза Данила земљу, која је вредила око 6.000·— форината.[3])

Питање уређења односа између Црне Горе и Турске која је кнезу Данилу на Цетињу изгледало да је било могуће лако решити интервенцијом Француске, Енглеске и Аустрије код Порте, у његову корист, одласком и бављењем својим у Паризу он је тек тада могао видети, да ствари не могу ићи како је он то раније замишљао. Неколико његових аудијенција код цара француског Наполеона III, неколико разговора које је имао са министом спољних послова грофом Валевским, и посете које је учинио свима претставницима држава, потписница Париског Уговора у Паризу, рачунајући међу њима и претставника Турске,[4]) отворило је Данилу очи и допринело да схвати тачно положај у коме се налази. Он је увидио да се питање Црне Горе може само тако решити, да се повластице, које она буде добила, не сукобљавају са политичким интересима на Балкану оних држава, које су потписале Париски Уговор и са обавезама на које оне пристале потписујући га. Француска, којој највише лежало на срцу да се питање турско-црногорских односа реши што повољније у корист Црне Горе, и Енглеска, које су биле ушле у Кримски Рат да би сачувале у целини турско царство и то свечано прокламовале у Париском Уговору, нису ни могле радити противу својих обећања, и обавеза ради чега су оне и интервенисале на Порти о црногорском питању тако, да све оно што буде решено, изгледа, да је Порта то учинила сама, драговољно. Стога су оне саветовале стално умереност и гледиште да Данило треба да призна сизеренство Султаново, а у накнаду за то да Порта изађе на сусрет његовим захтевима. Аустрија је се слагала са гледиштем Енглеске и Француске, само што она није никако хтела пристати да се Црној Гори дадне једно слободно пристаниште на Јадранском Мору, па макар оно и даље остало под сизеренством Султановим. Међутим Русија се потпуно разликовала у гледишту на црногорско питање од Аустрије, Енглеске и Француске. Она је на све пристајала само никако не на то да Данило призна сизеренство Султаново. Једино Пруска и Сардинија, од потписница Париског Уговора, нису се уопште мешале, за ово време, у црногорско питање.

¹) А. М. С. П. у П. Turquie Scutari et Montenegro Rapp. 12-VII-1857. Поп Јоко Кусовац путовао је и јануара месеца 1857 у Цариград са исправним пасошем са кога је се пута био ускоро повратио у Црну Гору. Циљ овог првог [illegible] пута био је да отпрати неколико Црногораца у Цариград. (А. М. С. П. у П. Turquie Scutari et Montenegro Rapp. 12-VII-1857).
²) Д. А. у Б. Turquie Rapp. 28-VIII-1857
³) В. Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 115
⁴) Marton Histoire du Montenegro ou Tscernagora, 175

Ипак, поред свега овога што смо до сада у овој расправи видели, успех Даниловг пута у Париз био је од великог и стварног значаја. Он је својим путем успео да убаци црногорско питање у сплет међународних европских питања, и да се о њему говори и расправља готово у целој Европи, како у дипломатским круговима тако исто и у јавности. Судбина Црне Горе није више зависила само од једног сретног похода Турака против ње или од добре воље, расположења и заузимања Русије, која се углавном у ово доба заузимала и бринула за црногорске интересе.. Сада, познато у Европи питање црногорско-турско, могло је се у будуће решити споразумно и са пристанком великих европских сила.[1]) Дакле, сталну жељу и намеру Петра II, на којој је он сам свесрдно радио и заузимао се, привео је у дело кнез Данило. Данило није успео да оде из Париза у Лондон и ако је са том намером пошао из Црне Горе, пошто му је из Лондона одговорено да га краљица Викторија неће моћи примити,[2]) већ да треба свој долазак да одложи за доцније.[3] Данило, вероватно, није био много неспокојан због немогућности свога одласка у Лондон, пошто је морао бити уверен да својом интервенцијом код енглеске владе, црногорско питање не би се ипак могло решити онако како је он то сам желео, јер је зато имао довољно прилике да се увери из свега онога шту је чуо, видео и обавестио у Паризу. Увидевши јасно свој положај и ситуацију у којој се налази црногорско питање, Данило је сада све своје захтеве, за извесно време, свео на то да моли на надлежним местима да се дође до једног разграничења земљишта између Турске и Црне Горе. Међутим, ни овај последњи Данилов захтев који је био исто толико у интересу Турске, колико и Црне Горе, није се могао решити мирним и дипломатским путем, ма да је у истом правцу предузимано нешто код Порте од стране претставника Аустрије, Енглеске и Француске у Цариграду.[4]) Од 2 до 10 новембра 1857 у Мостару је се бавила једна црногорска депутација која је требала да уреди пограничне односе турско-црногорске са претставницима турске власти, али која је се услед неспоразума морала натраг вратити без икаква стварног резултата.[5]) Црногорци су морали 1858 водити још један крвави рат против Турске да би могли дефинитивно добити разграничење свога територија од турских провинција, које су платили, најскупље што се може замислити, својом крвљу.

Драгослав Стрњаковић

---

[1]) Ibid. Massiu de Clerval, Les Turcs et le Montenegro 194

[2]) В. Поповић, Акција кнеза Данила у Паризу 1857, 51

[3]) Mauton, Histoire du Montenegro ou Szernagora, 115

[4]) У Архиву министарства спољних послова у Паризу као и у Државном Архиву у Бечу налази се неколико података који се односе на интервенцију страних претставника код Порте.

[5]) Владимир Ћоровић, Лука Вукаловић и херцеговачки устанци, 132-33

МИРУНА И ЊЕНЕ КОЗЕ

Рано је остала без мужа, мирног и доброћудног Спасоја, са једним мушким дјететом, са неколико коза, двије-три њивице, два [illegible]стобера питоме горе и малом кућицом, око које се диже омарћ младих и бујних шљива, трешања, вишања и ораха. Спасоје је био ћутљив, вјешт и радан човјек; сиромах али увијек задовољан са оним што има. Знао је траве од змије; доста је било да уједеној животињи нешто шапне на уво и здрава. Израђивао је од јаворова дрвета кашике, кутије дуванске и вагане; плео крошње за воће, кртолиће за [illegible] и кошеве за жито, љепше од свакога. Знао је усадити воћку да му се свака, под зарок, прими.

Мирунина кућица и воћњак ограђени су високим плотом од јасе-[illegible] лисника. И уска путања, којом се кућици прилази, ограђена је плотом и са улице затвара са љесом. Плотови до пола обрасли коровом, а изнад путањка густа хладовина од воћа. Мала, ниска кућица, сламом покривена и са горњег краја до пола у земљу укопана, преграђена је љесковим плотом. У једној половини спраћа козе а у другој живи Мируна са својим синчићем Јованом. Чим се уђе у кућицу заћаме мирис козје прпоши. Испред мало огњишта, са два четвртаста пријеклада, неколике троножне букове столичице; иза огњишта широка, чађава полица, на њој, на једном крају: неколике карлице за разлијевање млијека, краљача, дебе; а на другом: гребени, [illegible] обао камен за туцање соли, брус за сјечиво, разбијена и жицом повезана стара карлица пуна неке ситнарије. Испод полице Мирунина велика, стара, сипљива скриња. У једном углу каца за скоруп са великим каменом на поклопцу а иза каце полог за кокошке. У другом углу препријечена врљика за преноћиште кокошака. Иза врата, уза [illegible] улаз у козарицу, бурило за воду и косијер узаслоњен уз плот. Између десног пријеклада и преграде низак дрвени кревет са кога мирише осушена папрат. То је, скоро, сав намјештај Мирунине кућице. Иза кућице, поред воћњака, пролази главна сеоска улица а преко улице, више кућице, уздиже се ледиnаста главица, сеоско збориште и одмориште. По причању старих, та је главица била гувно старе и богате куће Мољевића, која се од крви давно отселила на Гласинац у Босну. Велико, уравњено и у полукруг постављено камење око гувна, као да је из ледине израсло; удобно је и лијепо служило за сједење и одмарање. Одатле се, скоро, види свака кућа по селу, све њиве и воћњаци; одатле се виде и сва села читавог племена па

и државна цеста што води за књажев забран. Ту се сеоски момци бацају камена с рамена; гађају биљегу из револвера и московака; ту се мичу и бирају кметови, школски и црквени одборници и чине договори за давије и пијене са сусједним селима. Ту се купе сељаци кад би капетан или његов изасланик дошао у село на какав увиђај или бирање кмета. Ту о покладама тресе сеоско коло и момци играју овнова. Љети, ни позно у ноћ, главица није без некога; по двојица, тројица узваљени уз чврсто камење с цигарима или дугачким чибуцима, пуше и разговарају; о усјевима, о копању, о жетви, о косидби, о суши, о кмету и његовим неправедним пресудама, о млинару што узима више ујма но га припада. Ту ишчекују кад ће се ко из града вратити да им што ново прича. Дубока ноћ а они још сједе и разговарају; понеки ту и задријема, зијевне да би га чуо до сред села. У Мируниној кућици још не спавају; све што јој треба за сјутра приготови она у вече. Око кућице развезли зрикавци своју пјесму, допире отуда мирис зреле коприве и наложене смрековине.

Њен је Јован добро дијете, миран здрав и јак; кад види кога од људи на „Главицу" прићје им, сједе негђе близу и слуша шта разговарају. Кад с ким говори просто се преобража. Мајку слуша и не може се ни на шта лако наљутити. Воли игру и друштво дјеце, кад је лијепо вријеме оде за козама, савија им љесково грање са ресом, милује јарад, и увече, код куће даје им соли из руке. Мило Мируни што је тако понесен за козама. Кад је кишно или хладно вријеме Мируна га не би пустила ни за живу главу. Ружан јесењи дан, натуштило се само што није линуло. Мируна рано устане, наложи ватру, направи за себе и Јована масеницу или попару или удроби хлеб у кисјело млијеко и ручају заједно. Притури коју церову кладу на ватру; Јовану још једном препоручи да пази ватру да што не упали; да виче кад кокошке зараколе да јастреб не би коју понио. Сакуљу од вреће стави на главу; дебело костретно уже преко рамена, косијер под пазухом и мили за козама. Ни с ким не мијеша, а мало ко зна куда јави. Зна она гдје је најбоља брст па тамо потјера. Њене козе најситије долазе и боље су од ма чијих у селу; имају и неке нарочита имена.

Чим Мируна замакне са козама, у њеној кућици граја и тресак. Окупе се сеоска дјеца код Јована и играју по козарици слијепог миша и кријавице до мркле ноћи. Већ се чује и чакалица Мируниних коза а дјеца грабе још једанпут. Мируна се сагла под бременом дрва и гега за козама а оне се уширилe као бријег и растегле једна за другом. Прве су у обору а дјеца као мишеви искачу једно по једно из козарице; муну поред Мируне, нешто јој добаце, смију се и бјеже. Она уморна и љута тешко диже главу испод бремена — „Шта ћете ви ђаволи овђе; гле, гле, колико их је" — Још нешто промрмља и љутито зове Јована. Он испада из куће и осмјехује се; ето га међу козе, јарад трче к њему, лижу му руке, скубу га зубима за кострети кабаницу, Мируна испрћа дрва, хуче, ноге јој клецају. — „Шта ће ти оволики врагови, кућу ћете ми упалити" — Јован је и не слуша, тепа јарадима и угони козе унутра. — Јесу ли кокошке ушле? пита

Мируна. — Јесу јесу! — У кућици хладно и мрачно, ватра се утрнула. — Шта си ватру упуштио? — Сједа на столичицу, још Мируна. — Шта си ватру упуштио? — Сједа на столичицу, још хукне, гршка у ватру и умирује се. Брзо запуца суха смрековина на огњишту и благ пламен освијетли кућицу. Мируна разгледа по кућици и још једном хукне. Дим и мирис смрековине испуни све, већ и козе фркћу на нос а и кокошке се узврпољиле. Вечера је брзо готова. Кад су дуге ноћи дођу комшиска дјеца код Јована и играју прстена. Мируни није баш најправије да се толика дрва и луч тфре па их често и истјера а понекад их и пусти. Види она да дјеца воле њеног Јована, са свакијем се он лијепо понаша и игра, зна много прича што их је чуо од стрика Петра кад се из Србије вратио.

Наступише двије зле године и сиромашни сељаца почеше одлазити у Крањску и у Славонију на зараду. Јован је већ приспјенак, како би Мируна рекла. Хоће и он да иде. Плаче Мируна. Мала шиљата и мало истурена брада, са двије дебеле и дугачке длаке, дрхти од жалости и туге. Зар ти тако нејак и неразуман да идеш по бијелом свијету, а није ти баш ни невоље. — С киме да ме оставиш? — Саму! — Упуштићу ти ово десетак коза па се немаш куд вратити ако не помаже. Јован је са троје момчади из села и са двојицом постаријих људи и пасош добио и једнога дана одоше. Мируна је плакала кад га је испраћала; препоручила га Јакову Митрову да га припази и да га не пушта од себе.

Оста Мируна сама. Нико јој не долази, нити она иде код кога а нема ни кад. Само доцкан с јесени, кад се поберу купуси изнад поља и кад пече казан, прими козе осојем, сврати понекад код спаије — како га она зваше, — посједи мало, огрије се, попије коју чашицу дрење, захваљује домаћици на стими, хвали је и благосаља због лијепог питања и добрих жеља за њеног Јована у свијету. Ижали се добро на дјевере са којима, још од смрти јој свекра, не збори. Кад су се дијелили пошао је са синовима, узео за себе врт таман испод Мирунине кућице, па га на самом часу оставио њима — синовима. — Душа му патила кад је искобити мога Јована а он је један од његова трбуха! — А и јој настрани људи; један се ни женио није и ако му је четрдесет, а онај старији нема дјеце. Скитао је по Србији толико пута; прича за четворицу, прави адвокат. Мируна ни у цркву не иде, просто кад а нема шта ни да обуче нако да претури ону шарену свилену вјенчану марама и да обуче ону јакету од плаве чоје срмом, са дугачким везеним рукавима, што леже негдје на дно скриње на осушене јабуке. То није ни за живота пок. Спасоја била би просто спрдња и дјеца би је дирала и смијала. — Само ћу се у њима укопати — мислила је Мируна. Козе су јој сав разговор. Дању је са њима по шкркама; тужука поред њих, Јована. Гласка се козама, ваби их по имену; помилује Видру и бради кад јој прићје. Од свих коза њу највише воли и јој прилази. Њу је и њен Јован највише волио, миловао и је да му свакад прићје кад је вабне и давао јој са длана соли. Била је двизицом била није лежала у козарицу са осталим козама,

већ је Јован научио да лежи под кревет. Ноћу је опет сама поред ватре и коза. Притиче суху смрековину и мисли на свог Јована. Чује иза плота како козе преживају, просто брекћу од ситине. Заћане је мирис горског биља што су у својој кострети донијеле и мирис трава што им се преживајући из уста разлива. У души јој пуно, топло, ведро. Као да и њен Јован ту, поред њих, дише оним пуним грудима. Козе су, некако, веза између ње и Јована. Кад њих чује као да чује и њега; кад њих види као да види и њега; кад јој оне прилазе као да јој и он прилази; кад њих милује као да милује и њега; кад су оне сите као да је сит и он. Ето, од како је он пошао, ни једној јој се није ништа десило; и он је, хвала Богу здраво и добро. Чини јој се, да му се, Боже забрани, ма шта у свијету догоди, да би она то на њима осјетила. Заспе уморним, лаким и блаженим сном. Козе се понекад побију или поиграју; затресе чакалица а она се прене; виче на њих — Виорога, Златка, Дивна, Сијерка тири, тири! — Воли да их именом зове; свима им је њен Јован имена надјенуо.

Кад дође орање, за двије-три оке скорупа све јој њивице пооре ко било из села. Скоруп јој није најбјељи али је маснији од мачијег. Кад приспије копање, све то она окопа док јој козе пландују. Преко читавог љета њена је кућица затворена и љеса на путањи запријечена. Понеко сеоско дијете наквири преко плота, заголицају га зарудјеле пожешке, окрене се десно и лијево, припне се уза плот и скубе са најближих грана, тура у њедра и бјежи. Узалуд је Мируна затрнила сву ограду и сваку грану скраја. Зна она колико је шљива било на свакој крајњој грани. У јутро рано, прије но пусти козе, прође иза плота, поправи понеки трн, види да је неко брао шљиве, виче и куне да би је комшиска дјеца чула и да би се увјерила, да она зна кад јој се која шљива убере па и ако није ту.

Мјесеци су пролазили а од њеног Јована ни гласа. Уочи Лучин-дана вратише се двојица његових другова и донијеше Мируни поздрав од Јована. Много га хвале. Дадоше јој десет фиорина што јој је Јован послао. Мило јој што јој се сјетио и ако није нуждена. У град никад и не иде а дацију је у прве платила. Кокошке јој носе јаја, пошаље по некој жени из села те јој их прода и купи јој соли. — Нека, нека — мисли Мируна. — Оставићу ја ово нек се нађе кад он дође, ваљаће. — А кад ће он овамо? — упита. — Јесенас ће и он доћи. — Пред бијеле покладе и Јован се врати са оном тројицом. За годину и по порастао као копље; промијенио одијело, клобук на главу и сат са бијелим ланцем преко груди. Паметан као да је старао па младио. Научио тамо неке игре које се у Црној Гори не играју и неке лијепе пјесме које још нико овамо чуо није. Оживјела Мирунина кућица; сви сеоски момци купе се око њеног Јована. Он им прича о свему што је у свијету видио. Прича им о великој вароши Тријешћу и Фијуми, и о великом мору, коме се не може краја угледати. О црним и као бријег великим вапорима што морем шикћу и ричу да би их до Плавнице чуо. О високим кућама на десет бојева. О дугим жељезницама што по гвозденом путу лете пољима и

горама да се једва могу замотрити. О дјевојкама сеоских богаташа са великим миразима, у шареним свиленим блузама и котулама са сто гамуфа, са скупоцјењеним накитима и бисером ишараним чешљевима у коси; о њиховој веселости, слободи и вољи према здравим, јаким и високим момцима а нарочито према Црногорцима. О њиховим добродушним мајкама којима је драго да им кћери гледаш с њима разговараш и у послу их припомажеш. О њиховим мирним [illegible]ним људима што пуше на кратке луле, што воле добре, снажне и вјерне раднике; гоне каруце и надгледају поља, стоку, алат а ни најмање не воде рачуна шта им жене и кћери са момцима и радницима разговарају. О кравама које дају по двадесет ока млијека на дан и које се никад на пашу не гоне. О великим и тешким воловима што се као коњи поткивају и зауздавају. О свињама у чије се дебело месо улегу мишеви да их оне и не опажају. О великим житни амбарима, златима и справама. Сви су га слушали са интересовањем и радозналошћу; упоређивали то туђе богатство са својом сиромаштином; њихове велике куће и пространа дворишта са својим ниским кућицама и малим оборима; њихову крупну и угојену стоку са својом малом и мршавом; чезнули за тим богатством, шаренилом и веселошћу, дубоко уздисали са жељом, да и они то све виде и доживе. Мируна сва срећна што јој је син тако паметан и што га сва сеоска момчад, па и стари људи, са пажњом слушају и уважавају. Јован је сад више помагао мајци у свим кућним пословима само је мање водио рачуна о козама, што је Мируни било криво. Он се опет љутио на њу, што се толико мучи и сваке вечери прти бременима дрва. Кад би настало копање или листобери, дођу Јовану троје-четворо момчади из села и за дан све је готово. И он иде њима да помаже. Кад неко зове мобу главно је да ће ту бити Јован Мирунин, па ће доћи и звани и незвани. И сеоске дјевојке радије прилазе момачком друштву гдје је и Јован; хвале га пред другим момцима како је добар, паметан и миран. У вече би, и ако уморни од посла, дуго сијелили, он би им увијек по нешто ново испричао. Понекад би им, мало стидљивим гласом, и запјевао понеку песму што је тамо чуо и научио:

„Дај ми мати петицу
Да ја љубим швабицу,
У швабице бело лице
Не да без петице“.

или

„О Савице, тија водо ладна,
Превези ме тамо и овамо
Тамо ми је село омиљено
И у селу лијепа дјевојка“.

Сеоски момци слушали су га са скривеном завидљивошћу и самопрекором, зашто и они нијесу тамо били, све то видјели, чули, научили и доживјели, већ он, син Мирунин, — највеће сиромашице у селу.

Дани су пролазили. Јован је постајао све замишљенији. Кад би му другови дошли кући снебивао се твоје сиромаштине и тјескобе; немају гдје сви ни да сједну. Узалуд је он много што шта по свијету

видио и чуо кад се у његовој кућици ништа није измијенило; све је као и раније, као онда кад се са сеоском дјечурлијом играо по козарици. Само му је у малом воћњаку сада друкчије. Поткресао је и лијепо очистио све шљиве, трешње, орахе и калеме. Расадио је, гдје год је мјеста имао, и пуно младих шљивица.

Јован је често одлазио у град, скоро без икаквог посла, лутао градским улицама, љубопитљиво разгледао куће, њихове окићене, застрте и шарене прозоре. Жудно посматрао насмијане варошке дјевојке у чистим бијелим кецељама, са тешким пунђама и свијетлим плетеницама. Залазио по кафанама и слушао кад неко гласно, пред свима, чита писмо из Америке: чезнуо за нечим далеким, лијепим и још невиђеним. По скуповима, сијелима, црквама и пазарима у велико се причао Америци и њеном богатству; о рудама и злату које се тамо брзо и лако зарађује; о машинама и електрици. Двојица, синови најимућнијих из села, продадоше сву стоку и одоше у Америку. Послије мјесец дана још четворица доста добростојних нађоше трошак у ортака у вароши Н. и они одоше. Већ и писма од неких стижу а неки и паре послали.

Јован је све тужнији и замишљенији. Не прича ни о чему; слабо што и ради; не иде ни на сијела ни на мобе. Прољеће је. Мируна је пустила козе на попас а он је ушао у воћњак и потрбушке легао у хладу једне шљиве. Све око њега мирише, зуји и кликће, али он ништа не осјећа нити чује. У његовим је мислима и жељама само Америка; њени велики и бијели градови, рудници, жељезнице, непрегледна поља и мора, ријеке и језера; дугачке и освијетљене сале масе младих и снажних радника; смјех и весеље међу њима; шале на рачун старог краја и његових обичаја пред великосветским шаренилом. Јата насмијаних младих жена у бијелој и уз тијело припијеној свили, са пуним грудима и голим вратовима, у свијетлим и малим ципелама. Али како да оде? Чиме? Откуда му паре? Све козе да прода па опет не може поћи! А ако козе прода, с ким мајку да остави? У граду тоговцима непознат, а сиромах, и нико му неће дати новац. У дугом размишљању нешто му паде на памет и у души му бљесну. Чуо је да многи радници служе на неком великом броду и тако пређу. Устаде. Једва је чекао кад ће Мируна доћи са козама да јој каже своју намјеру. Изађе из шљивака и пође на „Главицу". Поглед му се заустави тамо далеко гдје се државна цеста спушта к вароши и гдје су се Вукићевића ханови бијељели на прољећњем сунцу украј правог друма.

Сунце је високо отскочило. Сјенке шљива већ су се прибијале уз дебла. Туп удар мотика, по пјесковитим њивама, миjешао се са брујањем прољећњег дана. Сив дим извијао се изнад сеоских сламњача и мирно се губио у висине, као да га сунце испија. Мирис процвјеталог црног трна разлио се сеоском улицом којом су жене, са бијелим повезаним кесама на глави и шареним обрамницама о рамену, брзо промицале и хитале да што прије стигну копачима са ручком. И стока се враћа са попаса; Јован хита пред мајку, тепа козама што одавно није; улази у кућу и износи мајци краљачу да

помузе козе. Сједа она уз плот а он јој приводи једну по једну. Кад је и посљедњу помузла, он отвара јарад из козарице; настаје весела цика коза и младунчади. У тој раздраганости, узаслони се уз плот крај мајке и дође му некако лако па рече. — Оћу и ја да идем у Америку, све што ваља пође; ђе да останем? На чему? Шта да радим? Ето, данас ме просто стид од сеоских жена што улицом пролазе а ја без посла, а ићи другоме на мобе, и то ми се већ досадило. — Зар опет да ме оставиш саму и стару? — настави она тако тихо, као да је то од њега одавно очекивала. — Богме ако одеш нећеш ме живу наодити па како оћеш. — А су чим ћеш поћи? — Охрабри би га њена мирноћа и брзо додаде: — Служићу на неком броду и прећи у Америку; Тако је многи прешао. — Мируна се замисла, уђе у кућу и не проговорише ни ријечи више о томе. Послије ручка Јован је пустио козе. Био је весео; пјевушио неке пјесме, тепао козама кад би му која близу пришла а поглед му се често отимао тамо гдје се сунце у предвечерњу руменилу купало и залазило, тамо гдје су и све његове жеље и мисли одлазиле и чезнуо за туђим далеким свијетом. Сјутра-дан је недјеља. Јован је хтио да оде до капетанске суднице ради пасоша и друштва, али му Мируна рече да припушти мене, јер има она поћи на једно мјесто, а он ће послије ручка капетану. Мируна промиље кроза село не казујући никоме куда ће. Јован је већ дотјерао козе, сједи пред кућом а оне полијегале и у велико преживају. У ручано доба ево ти и Мируне. — Ђе си била мајко — пита је Јован. Она не одговори; улази у кућу и зове га. Вади из њедара завежљај. — Ево ти трошак за Америку, ту је сто-педесет фиорина. — Дао Милан Боров онај из Лазине што први издиже у Ви-[illegible] и што му грме по три чактара на овцама. — Каже, дађу ти Мируна, и ако си из другог села; давно си остала удовица, никоме нијеси досадила; имаш оно десетак коза; никоме не дугујеш а чујем да ти је и оно момче ваљано и паметно; зарадиће оно па ће ми дати и нешто вајде. —

На сами Петров-дан Јован је са још четворицом другосељака освануо испред капетанске суднице докле га је и Мируна испратила. Кад се је капетан са свима посљедњи пољубио, Мируна је плакала од радости, што јој и капетан сина воли и што са тако вриједним и бираним момцима из племена одлази.

Прошло је доста времена од тада. Послије двадесет пет година ту скоро, дођох у моје село на виђење. Ближећи се селу, одмах примијетих да се све тамо измијенило и све ми друкчије изгледа. Нема више оне густе љескове алуге и трњака око пута што води селу, нема оних румених и питомих лединака кроз љесковину. Не чују се туда чакалице на козама ни звонца на овцама. Туда су сад, мале, ограђене и позидане њивице. Не играју се више чобани на „планишту" крај воде; па и извор који је ту испод једне велике плоче кључао, сад извире на другом мјесту. Нема више ни она зелене и калдрмите улице којом се од села прилазило цркви, и оне је раскрчена, а цркви се прилази са друге стране од главног сеоског пута. Само „Главица", сеоско збориште и одмориште, као и прије. Сврати

да се одморим и сједнем на један уравњени камен. За часак оживљеше многе драге успомене мога дјетињства. Сви доживљаји ван мога села изгледаху ми као кратак сан. Сјетих се и Мирунине кућице, али тамо, гдје је она некад била, нема ни помена од ње. Ту је сад густ чопор шљива, а са мјеста гје је козарица била један млад, бујан и гранат орах високо се диже изнад младих шљива. До улице куда је плот био и гдје је путањак излазио на улицу, сада је нека сувомеђа. Младе шљиве које баба Мируна трњаше да им род сачува од сеоске дјеце, порасле велике, нека већ и крња. Опазише ме дјеца из оближњих кућа и почеше извиривати из обора, утрчавати у куће без сумње, да јаве својима да је неки странац на „Главицу“. Понека млада жена, са дјететом у наручју, испане на врата, а нека опет изађе да, бајаги, унесе дрва, и радознало ме гледају. Свима сам непознат и туђ као и они мене. За мало окупе се око мене пет-шест малишана већином босих и гологлавих. — Чији си ти? — Ја Блажа Милетина. — Шта ти ради Блажо? — Он је пошао у Војводину да тражи добровољачку земљу. — А чији си ти? — Ја Ђорђије Илина. — Шта ти ради Ђорђије? — Он је у жандаре. — А чији си ти? — Ја сам Драга Јанкова. — А шта ти ради Драго? — Он данас помаже Сави Петрову. — А чији си ти? — Ја Радула Новакова. — Шта ти ради Радуле? — Он је пошао у варош да прими инвалиду — Боже, па то су ми све другови из дјетињства и то млађи од мене. Нехотично извадим огледалце и погледам се; два малишана се насмијаше а кад их погледах, они се застидјеше; застидјех се и ја и опет наставим разговор са њима: — Идеш ли ти у школу? — Идем. — У који разред? — Ја у други. — А ти? — Идем и ја у трећи. — Ја у четврти. — Продужих кроз село. Малишани су строго мотрили куда ћу.

У вече се окупи двадесетак сељака на сијело и виђење. Разговарасмо о свему и свачему. Равнодушност према оскудици и бијед[illegible] веселост и шала ових муком и патњом уравнотежених и животом [illegible] заморених људи, усхићавала ме до заноса. Нијесам могао да се не распитам и за Мируну, за њеног Јована и за њене козе. Рекоше ми да је Мируна давно умрла, сама, поред коза, у својој кућици. Кад су је сахранили, дјевери су јој отјерали козе а кућу затворили. Три дана и три ноћи козе су јој, веле жалосно вечале, просто се [illegible] и муку су мучили, док су се обашкале са њиховим козама и у [illegible] стаји. Јован је послије дошао из Америке, продао то мало имања и купио велико имање у другом селу; оженио се и опет пошао у Америку, а жена му са дјететом живи у туђем селу, свађа се са [illegible]јама и нико јој не долази. Јован је и сада у Америци, у болници [illegible] неке тешке болести. Сви који се отуда врате хвале га као [illegible] друга и свачијег брата. Али, веле, овамо не мисли никад. — Воли [illegible] свијет и то ти је. Од малена је навикао на њега, тамо ће и кости оставити — одмахну руком стриц му Милутин који се порекрио [illegible] расјактале топле церовине што на широком огњишту весело [illegible] и шишти и обасјава мрка и коштуњава лица и раздрљене груди [illegible] трудбеника, подгријава њихова уморна тијела и смирене душе, [illegible]

у овом благом одмору, са топлином сјете много штошта, већ давно заборављеног, из свога прохујалог живота, нашта их потсјетише моја запиткивања. Неко рече да је вријеме спавања, а они, један по један, почеше тешко устајати, жалећи се од пробода у плећима и од фискова и болова у крстима, ногама рукама и зглобовима, помишљајући на тешке послове који их опет сјутра чекају.

Радоје Мирковић

ОЧИ МОЈЕ

Кад росна вече падне
на бело моје село
уздижем врело чело
и очи тражим твоје.
Бескрајном васионом
несталне звезде стоје,
дрхте, ко страст кад вас спазих
неверне очи моје!
— Ливадом откоси леже
поток воденицу гони.
Мисли ко креснице беже,
док моје срце рони
бескрајном васионом
и очи тражи твоје.
Клепче воденица стара,
високо звезде стоје
несталне, ко љубав ваша
неверне очи моје!

Вера Обреновић-Делибашић

ПОДНЕ

Берем слатке румене јагоде,
око мене се мазно папрат свија,
Временом лептир лептирицу гони,
на пало дебло успузала се змија. —
С круница пелуд у точкове рони
а кукац кукца, у трави достиже.
Прозирно небо у бескрај се диже,
ко страсне руке, грли се сплет грана.
Са торња звони, час је оплађања
неба и земље, што свемиром рони.
Опојан мирис, ветар као страст струји.
Задрхта папрат, — лено споуза змија.
Њишу се травке, — негде бумбар зуји.

Вера Обреновић-Делибашић

СИРОМАСИ

Они још нису мртви, али нису ни живи;
пре времена су постали старци, ма да је сваки од њих тако млад.
Згурене и кошчате, мучи их, као смрт, данима глад,
а погледи су им отужни и сиви.

Постали су савршено равнодушни и не говоре ништа;
јер су и онако све рекли и немају шта да кажу,
кад рекну истину, говоре им да лажу.
И њихови крвави животи постали су њихова мучилишта.

Згњечени су и згажени као бачене ствари.
Још нису умрли, а већ су постали мртваци.
Они су рушевине живота и нечији сувишни остаци,
за које већ нико не мари.

По кафанама проводе ноћ, напити, да забораве на живот и беду,
а дечаци им не могу ни спавати од глади.
У миру измучени и тако млади
и носе читав свој живот у свом погледу.

Понекад, неки од њих, огладнео, и краде.
У утробама мајке трују своју децу при плођењу,
а, испијену и малокрвну, да се не муче, убијају по рођењу,
и тако проводе свој тврди живот без наде.

И када, најзад, њихове патничке руке, откинуте глађу, отпадну од тела, као једини украс,

и када буду у гробницама мртваци, —
шта мари што ће и тада бити животни отпаци
и што ће и у гробу бити сиромаси!

Ђорђе Лопичић

ПОВРАТАК У НАПУШТЕНИ ДОМ

Пљуште големе капи кише
из спуштених облака. —
Вода се слива низ потамнео кров
малих кућица, испод дуња узрелих,
и пада слапом на уске глибаве улице
између плотова...

На једној страни кваси се рало у започетој бразди;
на другој рика заостали Мркоња под пљуском;
онамо јури сиромашни крд коза,
а за њима покисао сагнути старац.
Мирише — запарно и тешко —
жуто бусење траве порасле у јуну...
Однекуд звона наговештавају вечерње
заједно с хуком надошлих потока...

Враћам се у давно остављени дом
што ћути у последњем зеленилу доспелом у јесен
и под пљуском прве јесење кише.
С уздахом поздрављам сећања на дане остављене овде.
Дочекује ме прво буђење људи у касном јесењем сумрачју
и нечујна голотиња,
коју распињу ветрови с гране на грану.
Мило моје село! Камену љути! Сиромаштино верна!

Никола Јовићевић

СТОГОДИШЊИЦА ПРАВИТЕЉСТВУЈУШЧЕГ СЕНАТА ЦРНОГОРСКОГ И БРДСКОГ ВЕЛИКОГ СУДА (1831-1931)

Иван Бег Црнојевић (1431—1490) отступајући пред најездом Турака и напуштајући питому Зету збио се у гудуре Ловћенског планинског ланца, подигао под Орловим Кршом манастир цетињски, [illegible] поље цетињско огласио својином манастира и са тог независног територијума српскога бдио над слободом српскога народа.

Овде су први почетци државног живота Црне Горе као посебне јединице српскога народа. Изгледало би на први поглед као да би то била нека мрачна периода номадског сељакања, без обиљежја културе и рада, али кад се има на уму сјајна и славна културна прошлост српскога царства (1346) која је непосредни сјајни претходник овоме добу и када се зна да је на Ободу Иван Бег основао једну од првих штампарија онда је јасна периода владавине Ивана Бега Црнојевића.

О неком уређеном правном поретку, још мање пак о неким правним санкцијама из овога доба, не налазимо трага. Али постоји један правни акт који илуструје и ондашњи суверени положај цркве и власт Иван Бегову, то је познати Иван Бегов тестаменат, којим утврђује права цетињског манастира у погледу својине над цетињским пољем, дајући заштитну санкцију томе праву једним тешким проклетством у коме позива читав низ светитеља да казни и утре потомство оних који се усуде да оспоре право манастира.

Никаквих других трагова нити је из овог доба нити из доцнијег све до времена владавине владике Данила Петровића—Његоша.

Може се рећи само то да је у том добу, као и доцнијем, у Црној Гори било уређење племенског типа, гдје су племена претстављена била главарима својим, који су бдили над одбраном своје племена. Долазак владике Црне Горе Данила (Николе) Петровића баца више светлости на ондашњи јавни живот Црне Горе од кога доба полако се кристализира и издваја појам јавне власти као претстављања колективне воље заједнице и назиру контуре стабилнијег друштвеног уређења, које почиње да носи атрибуте једне организоване заједнице у којој има и оних који се покоравају и оних који заповедају.

Природа племенске осионости, размирница и проливања крви, наметнула је општу потребу да се 1696 г. на Сабору Народном

изабере као господар народа Никола Петровић којему традициј религиозне народне и ауторитет словенске Русије императивно намећу дужност да се завладичи и као поглавар цркве, Данило, управља својим народом (1697—1735).

Ни из овог доба немамо никаквих трагова правног живота, јер све што се зна о овоме добу вјечна је и стална борба са Турцима, чување вјере и слободе. И у овом добу брилира племенска супрематија и племенски систем, јер племена и народ бирају и Данила за господара. Доцнија периода под владикама Савом и Василијем Петровићима (1735—1782) још је тамнија и непознатија.

Прве почетке израђенијег правног поретка и трагове писаних законских одредаба налазимо у доба владавине Петра I Светог (1796—1830) под којим су донесени од главара и старешина Црне Горе и Брда прописи законски под именом *„Законик Владике Црногорског Петра I Светог“*, који удара темељ интезивнијој акцији на инсталирању државног ауторитета. Племенска борба у овом времену достиже кулмен. Петар Свети удаљен од Русије и усамљен међу распојасана и запаљена племена приступа доношењу законских уредаба, као стегу која ће племена умирити на начин што ће Црногорац религиозни, дајући заклетву на закон, исти поштовати и одржати мир. Закон је могао постићи једино циљ да обиљежи и установи прописе и забрањена дјела, да буде јавни и знани, а да их се Црногорац придржава не зато што је то изражај опште воље и правног поимања народа него зато што треба поштовати заклетву и одржати задату ријеч.

Никаквих санкција законских не видимо, осим проклетства Владичиног и сумњиво је да су у опште одредбе закона икад ступиле на снагу, јер сви остали писани акти владике Петра носе обиљежје мољења, преклињања и проклињања.

Уосталом и промулгациони изрази закона: „по којему се *можемо* владати и управљати“ казује да је племенима остављено на вољу да поштују закон, а поштовање то тешко је замислити било у оној мутној племенској атмосфери. Зна се да одредба о купљењу порезе никада није примијењена била. Ипак је несумњиво јаче истакнут у овом добу суверенитет владара и ако овај налази једног ослонца у личном ауторитету једнога племенитог мудрог и напаћеног мужа којега Црногорци још за живота сматрају и зову „Владика Свети“ у чијем ауторитету племена виде ауторитет спрам суверене богом дане власти. Законописац га зове „ГОСПОДИН МИТРОПОЛИТ КАВАЛЕР ПЕТАР ПЕТРОВИЋ“.

Плодна је и значајна владавина Петра I. Она први пут зближује племена на општем послу, први пут им показује одредбе писаних закона стварајући моралне санкције, које дају могућности и стварају терен да Петар II, Владика Раде подигне зграду државе, уреди је и даде јој контуре које ће је ставити у положају да се о Црној Гори зна и говори као и о правој земљи која има и законе и судове и власти и која носи у себи неопходно потребни суверенитет државни.

Напори Петра I, превирање у народу, наметање му државне воље током четрдесетоосмогодишње владавине његове, дају могућност Петру II да ступајући на престо приступи организацији судске власти и тиме даде доказа о постојању Црне Горе као правне државе. Акт тај значио је да је правна свијест код Црногораца кристализирана на начин да ће он умјети да схвати потребу и прописе законске и пристати да се одлукама закона покори, јер они поред осталог уважају и државну силу која ће им прибавити заштиту и санкцију.

Петар II Петровић Његош долази на престо 1830 г. као ђакон, да се у духу традиција завладичи 1833 године.

Смрт Владике Петра око његова одра окупила је, збратила, сбила и приближила племена, која тек сада као да назиру каква су зла једно другом наносили, стварајући муке и патње своме сиједоме добром Господару и Светитељу.

Ако се додаду борбе, перипетије и искуство кроз које је народ прошао, додир са Приморцима (Бока је била у извјесним временима црногорска), односи са Млечићима, додир са Французима (Црногорци су војевали са Бонапартом) онда се има јасна слика каква је разлика била између правне свијести и појма о култури код Црногораца у добу 1830 и онога 1790 г. Најважнија креација Владике Рада без сумње је стварање Сената Врховног суда Црне Горе. Како је дошао на идеју да овај суд створи у оној формацији са оним атрибутима немамо доказа, али се поуздано може рећи да је била посљедица једне дубље студије и угледа на иностранство.

Установом Сената ствара институцију која претставља суверенитет државне власти према земљи и иностранству. Он диже углед државе и владара и задовољава потребе народа, он је извор и увор власти током цијелог једног столећа дајући тон општим пословима, одржавајући погледе и вољу народа и претстављајући све фазе кроз које је Црна Гора пролазила у спољним и унутарњим односима правосуђа, управе, финансија и војничким, јер питања свих грана државног живота налазила су у Сенату своју дефинитивну солуцију.

(„Кулук“ установљен 1803 године помирително је Вијеће, чији чланови путујући племенима, мире племена и појединце. Он није неки јединствени суд како би то изгледало по тексту законском, јер је и немогуће било од завађених племена створити заједнички суд за све. Он је израђивао појединe правне обичаје; али остављен и лишен карактера суда који му је дао законодавац полако губи свој значај и вечито ишчезава. Свако племе има своје војне главаре и барјактаре и управно судски орган, кнеза бирана од народа, уз којега су барјактари и *пољаци, глобари*, чији је број различит према величини племена и они суде у ситнијим грађанским споровима и процјењују пољске штете као извршни племенски органи.

1831 г. Петар II реформише све те установе: мјесто кнеза поставља капетана, а да не би нагло прекинуо са навикама и традицијама народним за капетане поставља дотадашње кнезове (понегдје мијењајући личности кнежеве и не замјењује тако да чак у добу књаза

Данила наилазимо још на заостале кнезове). Капетани су првостепени суд, који суди инокосно, усмено, врло ријетко пишући своје одлуке, под ведрим небом јер и немају својих канцеларија, путују од мјеста до мјеста и суде за разлику од Кулука који је само мирио. У свима важнијим питањима прије пресуде консултују пољаке, барјактаре мјесне, њих само капетан чује да би тим ако и малим учешћем виђених народних људи барјактара и пољака био дат у очима народа јачи ауторитет одлукама капетана. Пољаци путују с капетаном и пољаци познати прибављају санкцију одлукама суда. Ови барјактари и пољаци познати су суду под именом „*Гвардија*“ и Гвардија није била нека јавна институција везана за сами Сенат и постала уз Сенат. Гвардија је само у толико орган Сената уколико њихове одлуке има да извршује.

Сенат је потпуно посебна и одвојена институција коју сачињавају само сенатори. Сенат је над капетанским судом суд другог и посљедњег степена а назив му је званични „*Правитељствујушчи сенат црногорски и брдски*“ а народ га зове „*Верховни суд*“. Установљен је с прољећа 1831 године овако: још у доба Петра I Црна Гора уживаше руску субвенцију, која јој током посљедње деценије није послана. Једну рату тога остатка у износу неколико хиљада холандских форинти донесе 1831 г. Петру II неки Ивановић, за којега тврде да је био руски генерал. Користећи се моментом који манифестоваше даревљивост Русије, ауторитетом њеним и новчаним сресвом Петра II оснива Сенат на челу којега ради јачег ауторитета као претсједника поставља баш самог Ивановића, а за чланове највиђеније претставнике појединих племена, прекидајући тако с традицијом непосредног утицања племенског на ток послова државе и власти.

Сенат броји дванаест чланова поред претсједника, има једног секретара који извјесне одлуке Сената написмено биљежи. Сенатори носе на капи у доцније добу нарочити знак златани „сенатски грб“. Не засједавају истовремено него долазе редом дежурајући на Цетињу неизмјенично сваког другог мјесеца по половина, гдје му је и стално сједиште. Поступак судски је усмен, суђење је непосредно и странке долазе лично; ма да Сенат има своје канцеларије ипак већином при лијепом времену суди под ведрим небом, суђење је јавно и пресуде се доносе усмено само се извадак биљежи у нарочите протоколе. Одлуке носе потпис Сената.

Природно у овом највишем надлештву државе да сједе од првог почетка најразборитији и највиђенији претставници племена, уз Ивановића претсјед. Сената Перо Томов Петровић, а доцније отац књаза Николе војвода Мирко. Чланови његови носиоци су правних обичаја и они у својим одлукама формулишу, стварају и изједначавају опште обичајно право за цијелу Црну Гору. У њему је основ и постанак све јурисподенције обичајног, насељеног, породичног и кућног права.

Рекли смо да прописи Закона Светога Петра о прикупљању порезе нијесу ни ступали на снагу; установом сената прву пут се почиње купити порез од народа и њу народ, већ удржављен, плаћа и ако неколико пута употребљеном силом. Сенат одређује пореску стопу дијелећи по имућству куће у класе, преко капетана издаје наредбе

о купљењу порезе а у случају потребе лакшег убирања и сами сенатори иду у народ у своја племена и наплаћују порез. Њему се пореза и предаје као највишој финансиској власти у земљи. Сенат је највиша институција државе и у законодавном и управном и војничком погледу, он је једна врховна курија суверне власти која уз владара врши све послове, савјетује, даје мишљења, суди, издаје наредбе и управља а владар влада. У његовим је рукама, и ако посредно, и сва војничка власт, јер су сенатори у мирно доба војни старјешине својих племена а у рату војни заповједници — сви напори државе у овом добу крећу се у обиму оружања и одбране Црне Горе. Сенат издаје и управне наредбе. Он преко владара утиче и на иностарну политику земље која је политика у тијесној вези, скоро неразлучна од војне управе земље, јер Петар II, налазећи протекторат у словенској Русији, тражи познате путове додира са Србијом, Босном, Хрватском и прваcима народним из разних крајева Југословенства, као поборник Илирског покрета он жели ослобођење своје браће као познати претача и пророк југословенског ослобођења и јединства.

Све одредбе законодавног карактера доносе се или у Сенату или учешћем Сената, и ако из овог доба нема ни једног писаног формалног већег закона, осим уредаба и наредаба, које имају силу закона.

Долазак на престо Црне Горе 1852 г. хитрог, срчаног и мудрог Данила I дубоко повукује бразду модерним темељима Црне Горе на свима пољима државне управе те и на оној судства.

Он кида са традицијама вјерским, неће да буде владика и ступа на престо као „Књаз и Господар слободне Црне Горе и Брдах“ и него удара темељ својој династији, владарској моћи и суприматији свјетовне власти са независношћу међународном Црне Горе („слободне Црне Горе“), енергично узмахује задајући ударе својевољи и самовољи појединаца и племена и узима улогу заповједника и господара која не моли него заповиједа. Он хоће јаку државу а ње нема без реда и законитости. Свјестан да правичне законитости нема без законских прописа и органа власти који ће независно од племенске суревњивости примењивати законе и изрицати правду он одмах приступа доношењу Закона и формирању и прилагођавању државних органа потребама ондашњих друштва и државе. У акту промулгације вели: „Данил Први Књаз и Господар слободне Црне Горе и Брдах у сагласију са главарима .... *установљава општи* земаљски Законик“. Не дакле као Петар I: „Ми главари договорно установисмо Закон по којему се *можемо* владати“. Доношење овог Закона који обухвата кривична дјела против друштва и државе и ширем обиму даје значај и самом Сенату, који већ сада налази могућности да по прописима једног писаног позитивног закона не само суди све случајеве кривичних дела него још и да их суди по тачно прописаним нормама закона. Књаз Данило, баш и хоће да што јаче уздигне углед Сената, да тиме појединим племенима, која не желе више колсултовати преко скупова и скупштина народних, даде задовољење у угледу који имају прет-

ставници тога племена сенатори тим самим што их владар консултује и у неколико дијели са њима своју владарску власт. И ако књаз Данило доноси свој закон као самодржац ипак се не смије порећи да је Сенет поред њега зоконодавни фактор, јер и Данилов закон донесен је у сагласности са главарима народним и то не никојим другим главарима до једино са онима који су се затекли као чланови Сената у моменту доношења тога закона. Он жели да дизањем угледа Сенату као своме савјетодневном органу дигне и углед свој и своје династије. Сенат, као и до тада остао је и доцније законодавни фактор, и ако под владавином кнеза Данила доцније не донесе више ни једног закона, јер наредбе донесене од Сената и у овом добу имају моћ и силу закона. Развићем државе и организације државе полако се стварају и потребне институције и природно да је код таквог стања ствари и Сенат морао временом губити од својих појединих атрибута управне власти, јер само ново доба иппозираше владару да управу земље узме у своје руке и постави нарочите органе те управе. Формација Сената и у овом добу остаје иста. (Остаје она такође и у погледу капетанских власти, капетана који у овом добу добијају и звање војних старешина племенских, уз које се постављају стотинаши на свако сто војника, а укидају пољаци и замјењују десечарима тако да стотинаши, стотинашки барјактари и десечари дођу у однос спрам капетана на мјесто барјактара и пољака с том разликом што стотинаши, стотинашки барјактари и десечари нијесу савјетодавни органи капетана него само пратиоци њини, које капетани с времена на вријеме позивају и собом воде — и ове народ као и оне назива заједничким именом „Гвардија").
Смртне пресуде изречене од Сената подлежу одобрењу Владара.

1860 године ступа на престо Црне Горе књаз Никола, који централизацију државну наставља и до краја проводи стварајући себе апсолутним владаром „по милости Божјој". И ако се труди да одржи континуитет у извјесном консултовању народа, тиме што и даље одржава мало-госпођинске скупове на Цетињу и призивање главара из земље о Васиљевудне, он ипак од првих дана жели да покаже да избор свих органа државне управе неће да проводи уз ма какво учешће народа него самостално како он то буде нашао за потребно. Књаз Данило кидао је везе са племенским системом. Књаз Никола их је потпуно прекинуо у погледу на државну управу земље, јер он не жели да управљају племенски претставници него само чиновници државе именовани од њега. На тај начин он збиља диже ауторитет државе и државне власти и полако васпитава народ и упућије онамо камо га потреба државна зове а то је ка позиву војничком који држави најпотребнији бијаше у оном добу које престојаше борбама Црне Горе за ослобођење и уједињење. Природно да и Сенат осјећа нови политички менталитет, јер и ако се постављају у њему претставници племена ипак се јасно осјећа да се отступа од тога принципа, јер већ у овом добу из старе Црне Горе налазимо у Сенату и по неколико чланова док друга племена видимо остављена без мјеста у Сенату.

Поступање судско, копетенција и формација Сената остаје иста. (Мијења се само формација осталих судских власти, 1867 године оживљавају пољаци који бјеху замијењени десечарима, десечари постају војни органи а капетани остају органи судске војне и управне власти све до 1871 г. када се војничка власт предаје установљеним командантима батаљона, а 1874 пољаке реформишу, као нагодбени сеоски суд).

Те године и Сенат претрпљује једну врло важну промјену, број чланова сената, сведен је на половину. Свакако ради тога да се упражнутим мјестима надопуна друга мјеста државне управе. (Поред капетанског суда уводе се у неким крајевима само до 1879 године. начелства са копетенцијом решавања замашних спорова поред капетана који решавају споредније, обичније спорове, јер реална копетенција у овом добу није одређена. У начелствима је основ доцније установљеним окружним судовима).

Након Берлинског конгреса признање Црне Горе од осталих држава као независне државе неминовно захтијева и корените основне реформе. Реформе погађају и Сенат. Потреба коју изискиваше ново доба ствара у Црној Гори неку врсту министарстава, надлештва која се зову Управе (Војна, Унутрашња, Књажеве канцеларије) која ствара као неминовну посљедицу постављање за шефове тих управа поједине чланове Сената. Такви чланови Сената су и шефови појединих управа и истовремено и чланови Сената који и даље дијеле правду. Без сумње не усљед неког икопатибилитета својственог судској функцији, него прије из разлога оптерећености тих сенатора огромним радом у новоствореним управама 1879 год. Сенат је замијењен Великим судом, у којему остаје одређени број чланова, попуњавањем оних мјеста која су упражњена постављањем у појединим управама, чији шефови већ сада носе назив министра. И тако се преводи организација министарства као владе и Великог суда као насљедника Правитељствујушчег сената. Да се одржи континуитет Сенат задржава и формацију и надлежност ону исту коју је имао и стари Сенат у години 1876-ој (Реформишу се и начелске судске власти. 1880 г. начелства су замијењена о кружним капетанствима, капетаније раздијељене у општине у којима кметови врше ограничено-судску власт, који замењују сада укинуте пољаке. У варошима су капетанске управе са надлежношћу капетанских судова, све до укидања окружних капетанских, када су као судска власт створени окружни судови а као управне обласне управе).

Велики суд је суд другог степена. Он суди у другој и посљедој инстанцији прије реформног доба усмено, призивањем странака. Великосудије носе назив сенатора и иду као изасланици Великог суда у народ, извиђају на лицу мјеста спорове, реферишу и Велики суд пресуђује. Поступак је сумаран, један је од судија референт а остали вотирају. У кривичним споровима учествују четворица а у грађанским тројица судија. Правозаступништво није познато у овом добу. Књаз има право касационе одлуке као власт која с једне стране учествује при самом пресуђивању и с друге стране стоји као неки коректив

раду Великог суда. У том циљу одређена је у Великом суду субота као дан интерпелација, којег дана у Велики суд долази Књаз, прегледа спорове, присуствује суђењу и даје касационо потврду, с правом да и ван овог поступка кад нађе за сходно даде право обнове странкама или и преиначи већ донесене одлуке.

Нарочитих прописа о поступку судском нема а одлуке се доносе, и ако не увјек, на основи Данилова закона. Смртне пресуде одобрава или даје помиловање владар. У овом добу великосудије поставља владар својим решењем. Своје одлуке суд изриче усмено са потписом Великог суда, издаје само поједине писмене одлуке. По свима правним питањима издаје наредбе писмене, упућујући их нижим судовима.

Из старога Сената формира се не само како рекосмо Велики суд и министарства (1879) него се формира још и Државни савјет, који је уједно и највиши управни суд и административно тијело државе.

Установом окружних судова извршује се дефинитивна формација црногорских судова на начин што капетански суд решава багателне спорове и одлуке његове подлеже апелацији окружног суда. Окружни суд пресуђује остале спорове и одлуке његове подлежу Великом суду као апелационој инстанцији уз право које му остаје да прегледа и одлуке капетанског суда, упућене Великом суду у извјесним случајевима (касација).

Почетком деведесетих година на челу министарства правде је познати научник Д-р Валтазар Богишић, који са затеченом формацијом судова отпочиње правосудне реформе доносећи најважније законе и уредбе који се тичу и грађанског и кривичног како материјалног права, тако и поступка, које реформе продужује и завршава као заступник министра правде исто тако познати научник и правник Д-р Лујо Војновић. 1903 године се завршава реформно доба изобилно и богато темељитим радом на свима правним подручјима, нарочито заслужно за доношење одредаба о судској надлежности и независности судова.

У овом добу први пут је ударена тачна граница између врховне управне правосудне власти министарства правде и судске врховне власти Великог суда, који предузима искључиво функције судовања, не издајући ни доносећи више нити каквих правосудних наредаба нити одредаба, јер њих већ сада доноси искључиво министарство правде.

1902 године подјела судске власти добија своју санкцију у Закону о устројству судова који предвиђа кметовске примирителне, кметовске, првостепене судеће; окружне као првостепене и апелационе судове; по општинама варошке општинске судове по надлежности равне капетанским и над свима Велики суд као апелација и касација, са два одјељења грађанским и кривичним и са израђеним кривично-грађанским поступком (и ако још неписаним). Тон правосуђу и форму одлукама судским уносе и дају сада већ бројни млади школовани људи као секретари Великог суда. Право судовања владарева престаје реформним добом на основи позитивних законских прописа и ако владар, не навикнут још да прекине са традицијама које не бјеху

противне ни правним осјећајима и поимањима народа, задржава своје право да се мијеша у судске послове, заправо у ограниченом обиму, све до 1905 године када он постаје уставни владар.

Ступањем на снагу Закона о грађанском судском поступку (по угледу на босански) 1905 и Кривичног (копија српског) 1910, уз Општи имовински законик донесен још 1888, отпочиње модерно судовање у које од тада па до уједињења млађи људи од права уносе тон који Великом суду даје значај истински модерног врховног суда који својим одлукама и интензивним радом ствара обилату јуриспуденцију нарочито ону из обичајног права, неписаног.

У формацији од девет чланова по Закону од 1914 године са функцијама надлежности апелационог и касационог суда затиче Велики суд и уједињење, у данима којега је реформисан у личном саставу од стране извршног народног одбора, као апелациони суд, да му доцнији устав уједињене државе изрично признаде ранг касационог суда као највишег уда за правно подручје територије бивше Црне Горе, ма да он непромијењено у свима фазама својим врши судовање апелационог и касационог суда.

Сенату Црне Горе суђено је било да одржи свој стални континуитет током читавог једног столећа и дочека да га уједињена држава, идеал народни, прими у себе са свима његовим својствима те да он, и у новој формацији судова можда једини, унесе посебно обичајно право Црне Горе да тиме овјековјечи и правну свијест српског народа Црне Горе и правне обичаје његове као видне остатке старе српске културе и истакне тијем заслуге Сената Црне Горе.

О стогодишњици његовој, у име науке и у име нас који смо наслиједили ветеране Правитељствујушчег сената, хвала и част најмлађој и најзначајнијој иституцији црногорској, њеном Врховном суду.

Алекса Матановић

ПЕСНИК БЕЛЕ РАДОСТИ

(СТУДИЈА О ПОЕЗИЈИ ЂОРЂА ГЛУМЦА) 3)

VI

Куц, куц на Божја врата.

Наше је време тако да људи понајвише и не траже путеве да дођу до сазнања о надземаљским стварима. Они се задовољавају свакидашњим обичним искуствима, не подносе мисао да би неки већи напори могли довести до надчулних сазнања и стварају од својих свакидашњих искустава философију живота. Кад се нешто не тражи не може се ни наћи, кад се не куца, тада се и не отвара. Такво време се доиста може поредити с неким лежањем у гробу, с болешћу у тами. — Песници не стају код такве лагодне философије, али њихове мисли се не узимају у време материјалистичке културе озбиљно. Ипак њих не оставља њихов исправни осећај. У њих је

много дуже и они не могу своју душу пуну загонетака подредити и схватити је као дете мртве и неинтелигентне материје. Већ живот видимо да се рађа само од живота, а душа да је дете материје?! Они и гледају друкчије на свет и имају богатије доживљаје. Тамо где је прозаичном човеку слутња, песнику је слика, где је прозаичном мешавина осећања, песнику је драма с много лица, тамо где је прозаичном човеку вера, песнику је слушање божанских инспирација. Има један пут тражења истине, који обично знају песници, али и њима у својим појединостима није довољно јасно. Но човек је такав да много тога може, а још не зна како може. Време међутим иде и донети ће све више светла у та подручја људског доживљавања, а већ је много и донето, тек је још слабо познато.

У часовима мира и урањавања у свет духа притичу песнику мисли и знања, која га доводе ближе невидљивом свету, на сама Божја врата, могло би се рећи. И често онда мучи песника то да он зна, а опет не зна. Он назире као кроз сутон, маглу и облаке додуше праву истину, но он још не може контуре онога, што назире, да склопи у хармоничну целину, како је то учинио н. пр. др. Штајнер. Ево стихова који то илустрирају:

„И роним умом у понорје тмина
Да на дну зрно истине дохватим“.

или ово:

„Мислим и умом роним у Божанство“.

У таквим часовима долази човек на домак вечности, прилике у простору и времену као да нестају, дух се приближава својој правој домовини, где се с временом догађа оно, што се догодило тамо, где је онај калуђер из народне приче слушао рајску птицу. Песник то онда овако формира:

„У мени време стоји“.

Из тог сумрачог краја потичу и ови стихови:

„На срце моје куцају сви
Далеки, далеки светови,
Мистични, мрачни светови“

(Песма Сунцу .·

Мрачни зато, јер се увек изнова измичу и онда се чини као да мрак седа на очи. Из једнаког напрезања потекле су и ове речи:

„Кад богови наши у нама су бледи“.

А покушавање и чежња да се погледа на другу страну лепо су изражени и овим речима:

„Ко фетишист пружам руке Сунцу“.

Доживљавање у природи нарочито добро развија такве способности и многи песници добивају најбоље своје инспирације на основу утисака из природе. Ево примера:

„Дубине тајне небом су расуте —
По рубу њином звезде попадале,
Немирно трепте као врх језера,
Где су уклете краљевне заспале“.

И час два касније проваљује опет чежња за сазнањем:

„А крај њих чека са Истином Вера,
Да витез дође у те тајне куте,
Док вечност роби протекле минуте“.

Кад неко залази у такве тајне крајеве, онда није чудо да је за њ сан увек живи мистериј. И за науку је сан још посве недохватни мистериј, но наука му не прилази с толико чежње и побожности као песник. Код песника је то тим важније, што је и његово стварање обично само толико свесно као сан. Због тога се тако тешко и продире у тајне песничког стварања, ма да је то срце проблема. Преко нечега врло сличног сну, улази песник у онај свет, где вера и истина стоје једна поред друге, а нису толико неспојиве као у овдашњем земаљском свету. Од премногих примера ево само два:

„У сан ме талас уљуљкује шумом:
Све бивам лакши ко облак у лету,
И издижем се над времена умом
И над просторе у сваком свом крету.

И сањам будан: Ја сам облак бео
И све на путу ко брата ме срета;
Кроз сва времена небу сам се пео,
Па свака звезда у зени ми цвета“.

(Плави сан).

Други пример налази се у песми „Галеб“. Песник је осетио неку сродност с галебом, стражаром пучине. И опевао га је уневши у песму много од своје душе и својих борба:

„Прогоњен немиром даљинама блудим.
Сенку вечне чежње по пучини вучем,
И док крилом море и небеса тучем .
Сан свога немира достигнути жудим.

Пун плавих висина у бескрају тонем
К’о крик вечне чежње што не може прећи
Круг свога живота, али ћу досећи
Сан чежње и покој кад у лету клонем“.

Немир је противно од мира, који значи и свемир. Немир је, могло би се у слици рећи, као чежња за изгубљеним рајем. Зато је па реч „немир“ ознака и за земаљски живот. А опрека му је сан, смрт. Гроб је само упориште за нову метаморфозу:

„О где је гробова васкрсења има.“

И то песма налази најтачнији израз:

„Ја замишљен стојим. Што се ослобађа
Смрћу: Смрт живота или живот смрти?
Смрт — живот — кроз вечност сплетено се врти. —

На жртвама вечна лепота се рађа
И све се обнавља у себи да пређе
Из себе у вечно, безмерно безмеђе...“

(На Тибру).

Песниково детињство не треба дакле одвећ наивно схватити. Ако је он дете, он је Божје дете и његово детињство је озбиљније од многе старости. Тек баш зато он и лебди увек као облак понешто

изнад земље. Он види додуше и зна Земљу као и други, али његова брига није у првом реду да удешава земаљске ствари. Он им жртвује од свога духа као сваки човек, али тежи да светлима у којима се купа обогати земљу и све друге људе. И доиста он је зван, да у тим стварима буде учитељем не само публици, него и критичарима.

„Светли грумен сунца треба да скинемо.
У таму лутања да пред нама гране
У сјају истине сваки мрачни кут.

А како то да постигнемо?

„За ватру висова све нас живот роди
Морамо запети увек бити лук
И бацати стреле топле свога срца
На највиши вис“.

(Плава радост)

VII

Под Усудовим крилом.

„И роним умом у понорје тмина
Да на дну зрно истине дохватим,
Да чвор расечем сплетених судбина
И живот новим стазама обратим“.

Сваких сто година има један дан, кад се Усуд креће на пут. Онда он развије своја крила, обилази своја краљевства и народе и гледа што све ваља учинити. Тога дана се рађају обично песници. Зато се у њиховима речима понајбоље зрцале велике намере Усудове и отискују мисије целих народа. Наравно да се Усудове мисли изражавају у сликама. Песник ће описати на пр. галеба, а ово у судбини галеба отсликана је његова судбина и његове тежње. И ће он описати како плови пучином, а пучина ће му бити слика живота. Барка ће бити слика велике чежње за луком, из које је исплови и у коју треба да се врати. Он не плови дању, него ноћу, а небеска светла му осветљују пут. И кад се враћа у луку излази у зори с једном великом звездом на прови и бескрајем на катарци. Он осећа разлику између звезде на прови, идеала, који су човеку путокази у животу, у његовом случају можда и уметности саме и потпуно јасне истине. Песник ту јасну истину повезује са зенама. Она је нешто што треба угледати. Већ у следећем сонету казује да је Господ ноћу њ погледао и дао му многе очи, којима се могу доживети висине.

„Гледам: Што звезде чудно ноћас сјају?
Све слутим: Душа ноћи прати мене,
Безброј очију светлих мени даје
И капље звезде у дубоке зене.

Сањам: На снове пало је пространство,
Безмерје, небо и светови сјајни...
Мислим и умом роним у Божанство,
У извор вечни, светли, животдајни.

Застах: У небо ноћ гледа с пучине.
И сав задрхтах, срећан у екстази,
Кад чух: Певају звездане висине —

То Господ кроз ноћ висинама иде,
А моје очи на небеској стази,
Занете, његов траг звездани виде...“

Треба доживети појединости песме, па да се осети да је то сан у који је Бог кануо звезде. Душа ноћи, која песника заштитнички прати јест дух, који спушта инспирације у душу. У посљедњој строфи речено је да се тим гледањем не види баш изравно дух, али Божји светао траг. А нарочито је лепо оно:

„У небо ноћ гледа с пучине“.

Та слика може да значи у исто време и радост и бол, она је пуна живота. Ради се само о томе, да ли замислите ноћ пошавши од добрих бића или пошавши од злих и непријатељских човеку. И једне и друге претставља и крије ноћ, али како човек није у исти час израз доброте и зла тако и песма не манифестује сва осећања, која се у њој крију, у исти час. Вежбајући се у доживљавању те слике, може се много научити. То је као и оно, кад у сну замените где је прозор, а где су врата, а онда наједном вежбом дотерате дотле да се сваког часа с лакоћом можете наћи с главом према прозору или главом према вратима. И не смете тај покус заменити обичном сугестивношћу. Покус може да успе баш због тога, јер је ствар могућа, јер ништа није исфантазирано. И зато јер у моменту уснивања доиста започиње за човека неко путовање, него мицање душе у друге прилике, друкчији свет. У песниковом лутању пучином осећа се као нека мала дезоријентованост, како би је морала осећати деца оставивши родитеље. Једино осећај, да родитељско око почива на њима даје деци умирење.

Последња песма у том низу „На пучини“ говори о зори. Свака ноћ има своју зору. Свако једрење своју луку. И то може да значи ону луку, у коју се долази иза смрти, а може да значи и час, кад у животу човек долази до испуњавања своје задаће, на циљ. Појединости те песме су тако лепе, да би се о њима самима могло написати студију, јер је свака појединост тема о којој се може медитирати. А најчаробније у њима очито је то, да оне у слутњама предсказују песникову судбу у будућности. Све дотле се говорило у прошлости, сад се наједном прелази у будућност. Ваља замислити песника, који се нацрпао ноћних чуда. Он и није спавао као и други обични људи, него је ноћ поробдио упирући очи у небо, а на катарци носи још увек плаво небо, судбину која се равна Усудовим одлукама. И у зори и јутру: немир јутра, маестрал, залеће се у једро и песник га кроти држећи једро и руци. Он сад сам, осетивши много светлијих сазнања о духовном свету, има борба са животом, који је приказан сликом немира. Тиме што песник долази до таквих сазнања, за којима иду све његове чежње, није унесен никакав прекорад у његову судбину, није нимало окрњена његова оригиналност. Бела радост се изживљује у њему даље, само с већим интензитетом, јер је његово јутро и његово пролеће сад доживљавано на вишем нивоу и прилика за јача и лепша одушевљења. Ако се то догоди у овом животу, песник је савршеније испунио своју мисију, ако тек иза смрти, тада је за њ тај моменат ослобођење и радост, који надилази све земаљске радости.

Да тим није ништа унесено споља у песника, него само дана доследна интерпретација онога што доиста у њему има, то сведоче сама његова дела. Нарочито онда, кад се схвате сликовито, но и онда, ако узму његове речи посве у изравно. У песми „Песник“ приказује се судбина песникова и тамо се каже овако:

„Кроз бескрај светле мамио је звуке
Вечности срећан са небеских лира,
И кроз сан, пружо у будућност руке

Љубави чисте и жртвеног мира —
И на пламену чежњи сагор'о је
К'о жртву небу топло срце своје.“

Други стихови о мисији песника говоре овако:

„Морамо, морамо за висе горети
И грумење сунца бацати у мрак
Заблуде и увек летети, летети:
За летење у вис живот нам је дат.“

Ево још једног примера од многих:

„Лутамо кроз ноћ над дубине стравом
И понор смрти опија нас чисто;
Снивамо и сан преплећемо јавом:
И сан и јава једно нам је исто. —

Не, нисмо; нисмо ми с овога света
Као путници свратили смо само.“

На завршетку овог поглавља ваља с неколико речи таклути још нешто, што се обично право не схваћа. То је песникова љубав. Ништа није у ближој вези с човековом судбином од љубавног треперења. Никад није човек, и кад живи за прозу, ближе небу, него у таковим часовима, који су код данашњих људи све ређи и ређи. Но баш у љубавним песмама добро се види како из песника говори нешто друго а не земаљски интереси. Земаљске згоде су само повод да прави песник изрази своју душу и оно што у њој живи. Како то далеко сиже види се на пример у последњој збирци нашег песника „Лирски трепети“, која нам се сва чини као историја једне љубави у песмама. Па ипак: У песми на 25 страни има драга очи као „црне љубице“, на 27 страни су очи „срне“, на 28 страни су очи „црне“, а на 44 страни се види: „Тражио сам твоје очи невине плаве“. Могу то додуше бити и две љубави, може бити да је песнику сметала рима на том месту, па је сметњу на тај начин прескочио, но то да је збирки дан изглед целине, а да је то унесено, сведочи да такве ствари у песничкој души не играју баш важну улогу. А тек иза свега овога се не може узети да је Ђ. Глумац песник, који би на неком важном месту починуо тако видљиву грешку, или да му његов песнички позив није свет, да му песме нису искрене и да се шали с људима. Онда не би ни могао унети у песме толико чисте лепоте.

Кроз лепоту женâ диже се песник к вечној лепоти, к вили или к неком бићу, које га за његову љубав и чежњу награђује венцима лепоте, која се осећа у срцу, али је одвећ велика а да би могла постојати у крутој земаљској форми. Лепоти, која се и у песмама

се може видети у орнаментици речи, у декоративности слика, у ритму музике, него се крије иза речи и јавља се само на часове слушаоцима, који могу да доживе песму тамо где она живи. Зато у једној од најлепших и најтоплијих љубавних песама Ђ. Глумца стоје ове речи:

„Не знам те ко си, ал' једног си дана
К о судбина прешла преко мога пута
И размакла стазе радостима мојим,
А живот у чежње цео претворила.

Мој си цео живот у снове уплела,
У душу пресула сјај преображења,
На моме си срцу чежње запалила,
У љутини дане све моје повела
Стазама љубави жртвене и чисте,
И свему си одсев те љубави дала...

Ја лутам светом и тражим те свуда,
У понор очију свих жена загледам
И верујем жено да те морам наћи“.

Слика је то једне љубаву као оне коју је мудрац Соловјев описао у песми „Три сусрета“. Њено се испуњавање налази негде високо у етерским световима, где срећа није као у филистра у великом нераду, него у стваралачким напорима, онако, како је речено у „Плавој радости“.

„Овде је срећа где се вечно тражи
И руком, у лету, висином се хвата,
Јер вечно упит на уснама стражи,
А опет све се осећа и зна“.

Завршујући треба још споменути, да човек просуђујући песника не сме пасти у грешку да покуша нешто мерити између овог или оног песника. Од нас се тражи врло мало, да се песнику не учини неправда: да научимо разликовати правог песника од привидног. Нажалост данас се и то слабо погађа. Истина је да има песника, који по својим задаћама стоје више и такових, који стоје ниже. То се види онда из његове мисије, из тога да ли га воле и разумеју више они, који лете по већим висинама духа или они, који се помичу по тлу. Али у разна времена су разне задаће дане песницима, а сам је Христ дизао људе управо с најниже низине. За нас је данас стварање такових судова тешко, а доста је нам и то да знамо да је песник нека друга и нешто виша врста људи од обичног човека, барем у извесном погледу.

Д-р Ст. Жупић

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ЈЕДНО СТАРО ПИСМО ДУБРОВЧАНИМА

Милостију божиеју ми гувернадур вукадин и сердари и кнезови и воеводе и васи збор црногорски: — вами пресвиетому г-ну кнезу рагускихому и свему вашему збору: — даемо на знанје: заоно благо шчосте узели наприевару нашему ђеду и господару кои би наш краль г-н ђјорђь деспот: — па ви даемо на знанје за нашу землју коју сте сприеваром узели нашему стрицу кои би наш принцип: — г-на ивана черноевића: узели сте му конавлје кое и данас држите, за кога ми даемо султан махмуту силному отмановићу велију мирију — па ви даемо на знанје: и зашчо имамо највећу жалост зашчо ни не дате цркву оградит: по светому закону гречаскому: у вашему стату рагузинскому: какое свуђ по свему свиету: у свакога католика кралја државу: и у нашега оца милостивога преведрога принципа млетачкога: — свуђ у сваки град и мјесто јесу цркве по светому закону гречаскому: какое и у риму ђјее престол светога оца папе: јест манастир ђје бога моле по закону гречаскому греци калуђери: — ма нека то зашчое една вера света: иедно крешчение: — ема велики султани турски укоега царства велику слободу имамо: свете цркве понавлјат: и у них бога молит по закону свете цркве иеросалимске: а ви рагузинјани на наш свети закон хулите: затони цркве наше допушчаете: емаве сад имамо молит како праве католике: — дани допушчите цркву саградит предвашием градом урагузију: укога имамо бога молит по светому закону свете цркве иеросалимске: — друго ишчемо наше благо коесте наприевару узели кралју нашему г-ну ђјурђју деспоту: треће ишчемо отвас рагузинјана дани оставите землју конавле: која сте сприеваром узели нашему дунду г-ну ивану черноевићју: — изасве ове три питања наше: от ваше милости чекамо одговор: поовоме истоме коега шильемо од нашега збора до ваше виеђје: иако дасте цркву оградит: — и благо вратите: — и землју оставите имамо свама уједно бит: — и у мир и милост живлјет: аколи нећете тако: — аноне чекате тамо: — ећемо доћ сасвом нашом войском: — уздамо се бога милостива: судом и правицом оће нама бог помоћ да нашу землју отузмемо: — азацркву шчони недате оградити то бога у помоћ нећете имат: — имира међју нама и вама нигда неће бит: — зашчо идете контра бога: иоца папе: и контра преведрога принципа млетачкога: и контра свиех кралјевах; и контра великога султана махмута цара турскога: — ерсе ова посад незаборавља нигда: — колико ниесмо заборавили оне християне шчосте поклали устара доба: насвето васкрсение усвету цркву ђје бога моле; — емасе може умирит суове три питања шчосе ишче отнас: уваше милости: и дасте здраво:

Г. 1746 м-ца февралја 11.

зборoм черногорци:

(сљедују осам печата црногорских главара)

На првом печату могу се прочитати слова ... *увернад* ... около печата, а унутра ... *ин*, што би одговарало гувернадур Вукадин; на другом се не може ништа прочитати; на трећем се јасно види натпис [illegible] *ивановић сердар черногорски*; на четвртом *кнез ђепко с ђепчев* [illegible] (нечитко, можда Брчеле); на петом *кнез вукосав* (нечитко даљи натпис, а можда стоји *Бјелица);* шести *поп ... рија* (можда Зарија) [illegible]*ковић;* на седмом *воивода илиа од дуп* ... (може бити *Дупило*) а на осмом печату не може се ништа прочитати.

Писмо сам нашао у Дубровачком архиву и дословно преписао. Било је писано старим правописом, али сам стара слова заменио новим.

Душан Велимировић, учитељ

ПРЕПИСКА ВЛАДИКЕ РАДА С АЛИ-ПАШОМ

XLVIII

Владика Раде Али-паши

6. маја 1844.

Примио сам твоје драго писмо једно и друго. Што се тиче [illegible], надам се, да ће им се турити запт, да не смију ни у чије [illegible] таћи, а за ово, што буду досад учинили преко овога мира, наредио сам капетанима морачкијема, да се саставе с твојим чоеком, који је у Дробњаке и да све један другијема поврате, и од тога краја [illegible] се да неће ни мене ни тебе глава бољети. Но, да је и теби [illegible]чено, мој драги пријатељу, немој да ко какво зло ускоцима [illegible]. Што се тиче Цуца, ја сам послао сердара цетињскога с дружином у Цуце, да свеколико врате, те су узели са Никшића, који су погинули и да их жестоко оглобе, а за њихову злу освету, шта [illegible] дуље причати. Али-пашо, ти знаш лијепо као и ја несрећну [illegible], освету нашијех крајева, али заиста да нијесу они погани [illegible] посјекли кнеза њиова Цуце не би смјеле ни у што ргнути.

Што ћу ти се фалити; што се рече: „туђему се пофали, а своме право кажи", ја Вујицу нијесам кадар за ту ствар мушкетати, [illegible] прије, но би ти мушкетао оне, који су кнеза цуцкога [illegible], а како би ти њих мушкетао, вјера и Бог и ја бих арам- [illegible] од ове чете цуцке мушкетао по што стало да стало, и како

би се кривци мушкетали, тадар би тврди мир по граници свуда био. Но било како било, мал ће се никшицки из Цуца врнути и ја и ти пријатељи за свагда остати.

XLIX

Владика Раде Али-паши

24. маја 1844.

Примио сам твоје драго писмо, из којега све разумијем, што ми пишеш. Како ми је дошло твоје писмо, одма сам посла перјанике, да увате арамбашу од војске цуцке из Трешњева, Банићевића, који је скупио Цуце на освету и из Кчева Кнежевића, да их похватају и доведу к мени. Него држ и ти те ускоке, те су све ово зло учинили, повежи и забиљежи мјесто на границу, ђе ћеш их послати с кавазима твојијема, да и ја ове пошљем с перјаницима, да их мушкетају. Нека се удије један пут у уши зликовцима по нашијема крајевима, што је мир, да несмије свак угурсузлука чинити и бркати. И ти забиљежи мјесто на границу, ђе ће стат перјаници и кавази једни насправа другијех и мушкетат зликовце, али ти драго на границу граховску ђе, или на границу од Сливља, ђе ти хоћеш. А што се тиче за ускоке, за њих знаш како смо зборили, и ја се даље нећу пружавати за њих ријечима, само те молим пријатељски, нареди твојему слуги у Дробњаке Али Феризовићу, нека им учини на ову границу начин, ђе ће по мало орати и пасти, а без ништа не могу живјети, но би све зло радили, ако и кријући. И како гођ Алија учини по начину и по души, они неће преко тога смјети врдати, и што год буду до сада сгријешили или покрали, ја сам наредио капетанима и сердарима морачкијема, да их стегну с Алијом и да то свеколико избистре и помире.

L

Владика Раде Али-паши

21. јуна 1844.

Примио сам твоје драго писмо, из којега све видим, што ми пишеш. Ја сам писао Арслам бегу и твојему посланику Ахмет-аги у Никшиће за конат цуцки и никшицки, и како год они нађу лијепи начин, онако ћемо учинити на ту границу. Такођер сам писао и Аџајлији Феризовићу за конат Ускока и Дробњака, него и ти ту ствар остави на њега; он је мудар и добар, с тога не краја неће глава бољети, него ће све у лијепи начин ставити, надам се.

LI

Владика Раде Али-паши

26. августа 1844.

Примио сам твоје писмо и из њега разумио, што ми пишеш за Граховљане, и ја сам одма Граховљанима писа, да се имају с Коренићима по сваки начин на лијепи конат нагодити. И буди увјерен, Али-пашо, да они тебе не смију никакву ствар противну урадити, него све онако мирно испуњати, како смо ми углавили и уписали. Надам се јако и на тебе, да нећеш и ти пуштит никакво зло, да се на ту границу граховску учини; то би се таман по вољи зликовцима учинило од једне и друге стране, а мене би и тебе велику главобољу дало.

Друго немам, него те пријатељски поздрављам.

LII

Владика Раде Али-паши

31. августа 1844

Примио сам твоје писмо, из којега све разумијем, шта ми пишеш. Ја сам одма дао наредбу, да се има Табаковићу и његовој дружини њихова права сиромаштина вратити, а оне скоте, који су им је украли жестоко наказати и надам се, да ће ово бити по мојој и по твојој вољи испуњено. Што ми пишеш за Граховљане, да их утврдим у путу, како смо се ја и ти погодили, писа ми је Башага за њих прије, да се пођекоји хајдук у њих налази, и ја сам одма посла к њима два три моја човека, да их ставе у конат моје и твоје погодбе, да се међу њима не смије хајдука гнијездити, а у исто ће вријеме и твоји два, три човека с границе до онде систи, па ће се једни с другијема разговорити и све ће у лијепи начин ставити, како ће мени и теби повољно бити. И да ти је препоручено, мој драги пријатељу, немој слушат, ако ти тко што збори за Јаковом зло, нити на њега викнути, но чека, сједи, како смо му рекли, а он ништа не смије урадити, што би теби о нашој погодби противно било. И ти чујеш много се на наше границе ствари свакојаки догађа, али нигђе не може бити особено међу оваквима људима, да не бива по граници свашта, али ја и ти да тулимо и претјечемо што можемо, више нијесмо дужни Богу, ни нашијема старијема, ни народу.

И да си ми здраво.

LIII

Али-паша Владици Раду

(август 1844) [1])

Али-паша Петру Петровићу, владики црногорском побратимски поздрав.

Што си ми писо по сафији мојој разумио сам све путем лијепо што ми пишеш, али твоји Црногорци и Ускоци почеше бит и робит што више могу. Што су урадили од Жупљана писо сам ти; сад ми дођоше кметови из Бањана на плач, ђе им је војска урадила: једног посјекли, тројицу ранили, оћерали педесет говеда и коња: Јагош Бјелица; Рако Јоков, Шујо Маркетин из Велестова. Мој драги побратиме, ако мореш рђава зликовца узаптит, јер шутиш; ако ли не мореш, јер ми не пишеш да и ја гледам разлог, што ми Бог помаже и старији заповиједа. Молим те врати говеда фукари, ако ли не мореш, пиши ми, што и ја вратим зајам рђавијем.

Да си кајил и да си ми здраво

Али-паша.

[1]) Писмо недатирано.

LIV

Владика Раде Али-паши
4 јуна 1845.

Веома ти захваљам, Али-пашо, што су ми по твојој заповиједи твоје слуге препратили оно неколико мојијех сиромаха. Они су их почтено препратили, како почтени служитељи својега старијега.

Што се тиче за Мехмеда Коренића, којега је убио Пејо Хусов, ја сам одма послао два перјаника, да Пеја овамо доведу и они су га кренули били до воде, но им га некако измаме неки главари цуцки, правдајући га, да није он убио тога турчина, него ја из нова одправим на њега пет перјаника, да га доведу, или посијеку, него он опази перјанике и утеци. Они га гађи пушкама, него га не уби, но им утеци. Послијед му се сврате перјаници на кућу, кућу му изгори, и нешто му мало мала узму, које сам ја рекао, да се одправи ономе Коренићу, да му се што гођ од његова мала надокнади. И, доиста, знади чисто, Али-пашо, ако се Пејо Хусов обрта у Цуце, својом ће главом Коренића платити ако Бог да. Него, да ти је препоручено, ако ђе у твоју Државу ускочи, да га изгубиш. За друго ће ти на уста све казати твој поданик, који ће ти ову моју књигу (предати?)

LV

Владика Раде Али-паши
15. октобра 1845.

Једна ствар од давнога времена, нечувена, догодила се ове године у Корита. Хасан-ага Диздаревић из Коритах и твој каваз Хасаноџић из Никшићах дођу кући Пера Шапурића, Корићанина; кућу му похарају, за двјеста цекина имућа из куће понесу, сина му од мјесеца дана баце у Неретву и утопе, жену му узму и на силу потурче. Овакога нечувенога безаконија одавно било није. Раја херцеговачка јесу вијерни поданици царски, на аманет теби дати од Бога и од цара. Ти си вазда био сиротињска мајка и нијеси допуштавао до сада дивљијема и безбожнијема јарамазима, да прште рају у твоју Државу. Ово зло дјело нијесу зли људи допустили, да ти разумијеш, него се надам, кад га разумијеш, да ћеш учинити с онијема зликовцима, како закони божји и царски веле.

LVI

Владика Раде Али-паши
26. октобра 1845.

Видим у твоје драго писмо од 8 септ., у које ми пишеш за девет коња Мушина Јакуповића из Студеницах; ја сам ту поприје шиљао сенаторе у Морачу, да они крај (!) међусобни ред метну, да их зауставе, да не смију у твоју државу задијевати, и ко гођ се к њима јавио свакоме је своје повраћено било из Морачанах и из Ускоках. Сада ће овамо доћи главари морачки и наредити ћу им по сваки начин, да ове коње отму Ландупу и Матиловићу и да их предају њекоме од твојијех људи у Дробњаке, како ће Јакуповићу у руке доћи. Око оваквијех ствариx, Али-пашо, мене много досаде бива и ја сам писао Аџалији Феризовићу, твојему слуги, како би се ово могло за нашу границу уредити, да починемо и ја и ти и много народа. Него, да ти је препоручено, ти то можеш све лако свршити.

LVII

Владика Раде Али-паши
5. фебруара 1846.

Примио сам твоје писмо и разумио, што у њему пишеш, да ти нијесам ништа писао за мал никшицки и пилатовачки. Да сам ти имао што писати, ја бих ти писао; ја сам напријед радио, да се Пилатовцима врати њихова мука, него је одбрани погибија сина барјактара цуцкога, који прав погибе. Послијед ове погибије ја нити сам се у што метао, нити сам се могао метати, нити сам могао овоме послу црногорскоме на крај стати, нити ће му се начина никаква наћи прије, но се забиљеже и намјесте пандури по граници, како сам ти и пријед писао. А кад се намјесте пандури, од онога дневи, од којега се намјесте, ја ти се за сваки плијен јамчим; од Жупе Никшицке до Грахова који би догнали Црногорци, да га намирим, јер су ми заиста ти угурсузлуци већ досадили. Сад ти, Али-пашо, како те је воља онако и учини за пандуре; ја сам рад веома да су пандури, а у један конат лакше ми је, да их није. Погранични народи без њих су на велику муку и погибију, нити им ваља глава, ни кућа, ни мука, ни ништа. Но, или били пандури, или не били, ја с тобом у једнако пријатељство остајем.

LVIII

Али-паша Владици Раду
28 маја 1847.

Али-паша, Везир Херцеговачки, нашему побратиму
Владици Црногорскоме пријатељски поздрав.

Дођоше нам жалошне тужбе од све сиротиње нишићске, како су ударили скоро с војском Ровчани и Дубочани на Жупу, на праву рајанску кућу Бојовића војводе и на његове чобане и оћерали сву његову животињу и убили двојицу Јанка Бојовића и синовца му и тројицу ранили и доста грдила учинили. То је нама врло за чудо према скорашње твоје књиге, што си нам посло, да море бити која лупештина мала кријући, а за више да ће бити зауздано; а ку' ће горе од ове. И ти гледај томе начина и зауздања, будући у такије ствари не море се бранити, да не буде освете, а кад буде што на више, онда немој ни ти се тужити за овуда, зашто ће бити за невољу. И како видиш да је за боље и за наше мирности онако уради и одпиши ми за владање.

И да си од Бога здраво.

У Мостару 1847. маја 28.

LIX

Али-паша Владици Раду

20. септембра 1847.

Али-паша, Везир Херцеговачки, нашему побратиму Петру Петровићу Владици Црногорскоме, пријатељски поздрав.

Примио сам твоју књигу од 10. текућега и разумио за све, што ми пишеш за ускоке. Али ти врло добро знадеш, како ја трпим у четири године многе и непрестане тужбе сиротињске на њи за њихове непрестане лупештине, мислећи да ће бити заусдани на који гођ начин, како си ми у толико твојијеми књигама писо. И тако у име наше љубави од данас до сутра одбијо свашта. Али кад сам видио, што ми пишеш у твоју исту рукопис од 24. прошастога, а присла по моме посланику, да ти нијесу у итајету исто као и мене, и ако зла траже и бити ће и да не мореш ни ти њи зауздати од њихове лупештине и свакогз њихова самовољнога наопако(га) дјела, а да сам и ја допуштио њиховијем давуџијама, нека и они ударе на њи и раскопају њихова несретна гнијезда, и бива, да су нашли, што су и тражили, као што ће налазити и од селен. Ја сам ти доста пута писо, да не море никако бити, нити га има иђе у свијету, да живи самовољно, не познајући старијега и не давати царску дацију, а сувише палити и робити и све што му драго буде чинити, не бива, и ако иђе могу тога мјеста наћи, нека оде и тражи, али у цареву земљу стајати и у моју државу, а владати се самовољно, не познајући старијега и не долазећи на Божијем шеријатом и не давати царску мирију, то бити никако не море, и што и да би ваљало осевапити свијету и сиротињи, да ја не могу ништа учинити ускоцима, нека пали и роби и што њима драго, нека чине, а ви немојте на њи и трпите њихова зла, и то бити не море па не море, него нека им је халал поћи из цареве земље без више сијасета, зашто сиротињске тужбе и плач не море се више трпити, а тебе ако су по вољи, прифати у своју државу и допушти како њима драго, а у цареву земљу самовољни бити не могу. Ја желим да будемо у љубави, али нека је сиротиња у миру.

И да си од Бога здраво.

У Мостару 1847. д-мбра 20.

(При дну руком Али-пашином:)

Мој драги пријатељу, да имам некаквије Турака у твојој држави, који ти неће доћ предате никад, а неће мирно, а ради свако зло, што би ти радио реци право!

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Стојан Живадиновић: *Карађорђе*. Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1930, 8°, 349.

Почећемо оним чиме би требало завршити — *Напоменама* које су на крају књиге. Ту се, између осталог, каже:

> Можда је историски роман о великим људима један од најтежих у књижевности. Није у питању само створити атмосферу, не фалсификовати историју и остати непристрасан и поред љубави које је писац у овом случају имао за своје јунаке. Много је било теже оживети их, дати их вероватне, људске, објашњене, могућне. Најтеже је било помирити предање и историју и пронаћи у тим двема чињеницама оно што је највише ковитлало онако масивну душу као што је била Карађорђева.... „За писца, као за многе друге, Карађорђе је генеза свега“... „Карађорђев живот је био страховита трагедија, стршнија од сваке коју људски мозак може да замисли. Привлачна снага његова за писца овога дела била је и у томе. Нико није више имао родољубља, јунаштва, генија, снаге у акцији ни живот који је био ремек-дело од доживљаја од рођења па до смрти под секиром. Нико на себи није носио толико тежине судбинског, фаталног али и грандиозног. Ничија снага није била толико исконска, као Карађорђева, и праскала као метеор над читавом земљом“. — Тако нам писац даје основне поставке свога романа и упозорује на проблеме који су се имали у њему решавати.

Зато смо овде намерно и пустили оволико самога писца да говори, јер то је у неку руку оправдење поступака при изради самога дела, што се, свакако, при оцени дела мора имати на уму.

Овај роман је требао, дакле, да буде један широки портре самога Карађорђа, а кроз њега и око њега имало се усретсређивати све оно што чини срж онога доба, што на својим леђима носи то бреме великих националних подухвата, великих људи и дубоке народне снаге и јачине. Кроз њега се, као кроз какав канал, имале за изразе жеље и стремљења доба једне велике генерације, и повежу догађаји и оно што је те људе и те догађаје држало у полету, у снази, у надчовечанском напону и опојном прегалаштву, у заносу и визији наслућиване слободе.

Као што се види, проблеми који, кад се темељито и истински схвате и хоће да реше, оправдавају жалбу писца да је историски роман великих људи тешка ствар. И сам роман г. Живадиновића показује да је заиста тако. Тешкоће су овде биле утолико веће и значајније, јер је у питању добро позната историски личност о којој

већ и просечан човек зна не само контуре карактера и делања него и много сличних, незначајнијих појединости. На уметнику је сада да од те добро познате истор. личности начини главну личност *романа*, романског заплета, а да не дође у судар са историјом и освешталим мишљењима читалаца.

Г. Живадиновић је покушао да ову ствар заобилазно реши, да главну личност, носиоца романа, сенчи посредно, преко споредних личности и догађаја, а не да он непосредно влада и доминира и личностима и догађајима. Писац се надао да ће сама дивовска фигура главнога јунака, какву је сликао и каква је уистини била, већ својом циновском сенком доминирати и људима и догађајима. Зато је прибегао извесној врсти оквира за свој роман. Он је, мимо *идејно* главне личности, која је пасивна и чије се присуство махом посредно осећа, пренео радњу романа на друге, идејно споредне, али уствари главне личности радње, два брата Јаковљевића с њиховом мајком, Глишу Хирамбашу и јунакињу романа, Даринку. Заплет романа врло прост: оба хајдука Младен Јаковљевић и Глиша Харамбаша, воле једну исту девојку, коју њена мати хоће да дадне кнезу Максиму, турскоме улизици. Перипетије, и ако у ствари романтичарске, нису ни наивне ни баналне, већ често лепо извођене, разуме се уколико је то дозвољавала читава, доста лабаво постављена композиција романа. Личности, иако индивидуализиране и снажно и крепко цртане, виђене су углавном једнострано. Г Живадиновић је тежио монументалности. И његов Карађорђе и Катић и оба Јаковљевића и Глиша, а нарочито хајдучица Стана, мати Јаковљевића, носе јасна обележја монументалног гледања њихових фигура. То су дивовске фигуре мештровићански сенчене, али уметнички неубедљиве (са изузетком Карађорђеве и Катићеве које су *већ историски* велики), без оне масивне снаге и суморне унутрашње дубине националног генија коју нам открива Мештровић. Г. Живадиновић је хтео да оном снажном замаху националном у Првоме устанку дадне за носиоце исто тако велике монументалне личности. Али монуметалност је уметнички лажна ако је комбинаторска или, што је још горе, вербалистичка. Јер прво морамо открити кладенце, изворе те снаге и те горостасности, ако хоћемо да будемо убедљиви. Лако је копирати монументалност, с претпоставком да ми знамо где су њени извори, па с *те* претпоставке и на *тој* претпоставци зидати своје личности. У роману, чини нам се, то није допуштено, или је чак недостатак. Сем тога, личности су преувеличаване у једном смислу. Мати јунакиње романа, Смиљана, и сувише црна, којој је њена ћерка сушта супротност. Исто тако кнез Максим у поређењу с Јаковљевићима или Глишом. И Карађорђе је без икакве штете могао примити и неке негативније особине које су историски несумњиве, његова велика личност била би потпунија, истинскија па и већа.

Преносећи радњу на споредне личности Живадиновић је наметнуо себи и један нов незахвалан задатак: да реши јединство романа са две главне нити; да преко личности Карађорђеве даје генезу Првог устанка, и да роман воде неколико споредних личности узетих из

обичнога народа. Начин на који се везују те две линије, *романски* део романа, љубав двају хајдука према Даринки и запости који произилазе из тога, и збитија историских који треба да носе роман, и да му дадну унутрашњу снагу, спровађан је често невешто и на силу. Види се да писац није успео да се свуда и дубоко зарони у срж догађаја и осети оно доминантно у њима. Последица тога је била да је писац прибегавао импресијама. Место догађаја давао је њихову импресију и путем те импресије везивао одвојено делове романа, заливајући пукотине својом хучном фразом. Али, тај недостатак не спасавају ни Живадиновићеви описи који су врло често свежи и нови, јер присна веза са оним што се тим хтело да претстави ипак недостаје, и понекад има више утисак вештачке комбинације него спонтаног преживљавања ствари и догађаја.

Али поред свега тога, општи утисак романа није неповољан. Писац је уложио великога труда да пружи што боље и што солидније дело. Извесни делови и сцене дате су врло сугестивно, живо, свеже, и писац нас занесе својим водоскоком речи и ми радо прелазимо преко развучености, личног уплетавања, доцирања, јевтине фразеологије или и сувише смелих метафора или обрта.

Зато добар део успеха романа Живадиновићевог лежи у сугестивности стила којим он оперише. Само, то мађионичарско средство, тај, често, вербалистички полет, попусти и одушевљење охлади чим се отргнемо томе *општем* утиску и зађемо у појединости.

И кад се помиримо с тиме да у Живадиновићевом роману не тражимо дефинитивна решења проблема које је сам писац, као што смо у почетку истакли, јасно осетио, него га схватимо онако како га је он поставио, опет се морају правити многе примедбе.

Пре свега стил, за који он тврди да се „не може друкчије писати о Карађорђу и Првом устанку, кад је у питању дело маште, него с претеривењем", и који као што рекосмо, *носи* ствари и залива пукотине у погледу психолошко-социалних недостатака у мотивацији, а који је задихан, подигнут, размахан, са претерано сенченим сликама и метафорама. Тако је „димњак *пијан*" (стр. 1), кишница разлива „у мале барице, *као душа у поквареног човека*" (стр 2)*) „јагњеће шубаре накривљене врховима тлу, као да нешто *њушкају* по ноћној путањи" (стр. 15), устаници су „ратовали гладни, боси *као овнови*" и т. д. и т. д. Или се нађу овакве реченице: „У центру наше новије историје, Карађорђе је *насушни хлеб*, без којег *би се помрло од глади*" (Напомене), или у једном дугом Карађорђевом апострофирању самога себе (стр. 91 и 92) овакав обрт: „Даље!.. узвикну он срдито и одби од себе руком све то што се скоро *материалисало* пред његовим очима *у југовској* ноћи" (стр. 9) и т. д. и т. д.

Није се ни без недостатака и у погледу неприродних или тешко могућих сцена. Да поменемо само једну. Да освете свога друга, кога

*) Курсив је наш.

је кршан момак Милисав убио јер му је почео задиркивати младу при пролазу поред стражаре, ухватили га Турци и спремају му страшну смрт, да га укопају жива у земљу:

> „... Турчинове пете су му сада збијале земљу испод браде, гребле му образе, ударале врховима у врат или се збијале неосетљиво у раменице. На сваки удар одговарао је његов јек, који као да није излазио кроз уста већ избијао из земље“.

И Милисав, борећи се са смрћу, на заједљиву примедбу „Путуј игумане“, коју му добаци неки Босанац, Турчин, предикује овако:

> „Хвала брате!... можда ће наша деца, унучад или праунучад да понуде својима братску крв. Даће Бог да је разумете и примите чисту, као ово Божје зрцало над нама!“ (стр. 9).

Писци су овакве сцене потребне због монументалности личности, чак и најспореднијих, као што је ова, и зато од једног јуначког шумадиског сељака који лије крв кад му младу криво погледају, направио класичну фигуру тихе философске величине.

И понављања и развлачења нису ретка рубрика у овоме опсежноме роману. Тако су, на пример, читава 81, 82 и део 83 стране препричавања већ раније испричанога. Та понављања иду каткад до подударања од речи до речи. Тако се у два параграфа, оба од по 13 реди, на страни 144 и 244 прича једно исто. Чак и истим речима.

> .... „Он није могао да опрости Младену оно дуго бављење у Даринкиној кући, далеко од њега и мајке“ (стр. 144). — „Младеново дуго бављење у Даринкиној кући и његово одупирање мајци заболело га је више него је то брат могао да наслути“ (стр. 244). Или, „Иако још никада није видео Даринку, Никола је осећао да никад неће бити у стању да поднесе њено присуство“ (стр. 144). — „Без питања да ли је Даринка томе крива или не, он отпоче да је мрзи, неразумљиво и љубоморно“ (стр. 244) и т. д.

Развлачења су још чешћа. За један оброк Стане Јаковљевића са синовима писцу требају три пуне стране. Разговор се тиче само јела. (Стр. 19—21), или диалог као што је овај:

> „А упитали те Глиша хоћеш ли га?... / — Упита .. / И ти му рече за Младена?... / — Рекох му ... / Па после?.. и т. д.

Г. Живадиновић искоришћава за свој роман и „небеске прилике“ из познате Вишњићеве песме о почетку буне на дахије. Мотиви, који би се у овако опсежном ромену могли згодно искористити, кад су већ и историски потврђени. Писац их уплеће врло невешто и само потпуности ради. Да узмемо један пример.

Сцена: седе око ватре. Смиљана долива с времена на време воде у лонац.

> „Одједном, пред подне, трже их јака лупа у врата.... На прагу се указа Глиша, а иза њега, на белој пољани, види се чудна и замрчена светлост, мистична, початавела без светла сунчева нешто невиђено, страхобно и претеће.
>
> — Седите као болесне бабе крај тога пања, а не видите шта се догађа напољу!... викну им Глиша. Изиђите... *Једе се сунце као*)* врућа погача!... *Напали га ђаволи и ждеру!*......
>
> Смиљана престаде *да буде мушава* пред тим призором (стр. 58—4) и т. д.

*) Курсив је свуда наш.

И онда писац надовезује *своја* описивања на читаве стране. Ништа нису боље ни реминисценције неких стихова. „Испод снега је провирала из земље просута крв, мирисала на сечу и позивала на отпор“ (стр. 58) — стихова „Већ је крвца проврела из земље, Жежан дош'о ваља војевати“, које писац узима у буквалном значају. Или: „Хваташ муњу у шубару“ — познатих Његошевих стихова: „Хоћеш челе ватат' у капицу“ и т. д.

Затим, писац и сувише често и непотребно уплеће своје мисли или доцира о сасвим непотребним стварима. То само успорава радњу романа и иде на штету његове уметничке вредности. А тиме баш читати овај роман. Опет да узмемо један пример. Сцена: Карађорђе замишљен, седи поред ватре, мисли о себи и догађајима, и као да разговара сам са собом. На његове мисли писац надовезује своје и одједном, усред параграфа, скреће:

> „Целе те јесени играла су деца рата по селима, као што ће после сто и четрнаест година, пред наш повратак са Солуна, гоњена неким осећањима блиске радости, да играју сватова по свима местима централне Србије, на очи забезекнутих Аустријанаца“ (ст. 90).

И тако на многим местима (стр. 119, 146, 169) и т. д. и врло често.

И у цртању карактера писац се највише служио вербалистиком и описивањем, место да лица пусти у радње и да описима само допуња карактер који се одаје већ из радње. Јер убеђења речима нису довољна да ми пред собом видимо и осетимо дотичну личност. Тако нам описује Даринку, јунакињу.

> „Та девојка је имала толико неке чудне и необјашњиве привлачности за све. Она је изазивла велику, ма да неједнаку страст код људи и жена. Људи су је волели до крви, до бездушне сече јатаганима, готови да се боре за њу са свом свирепошћу мужјака... Жене је“... и т. д. и т. д.

Писац нам тако дадне готову личност, не скицира је, и ми је као такву имамо да примимо. Доказе за то даје нам накнадно и узгред.

Једном нађене фразе и епитети често се понављају. Тако је Стана Јаковљевић увек и у свему „огромна“, и тај епитет постаје за њу сталан. Даринка чезне чак и „за за њеним огромним речима“ (стр. 224). Исто тако почести су и театралност и празно расипање фразама и речима. На ово се надовезује још једна особина неких личности овога романа. По фасади једноставне и монументалне личности одају често много компликованији унутрашњи живот и психологију, и мисле и говоре много снажније него што бисмо очекивали по ономе како нам их писац жели да прикаже.

Један крупан недостатак романа јесу и његове скроз неуспеле и ружне илустрације.

Али све за све, овај роман претставља нешто више него грађу романску, претставља озбиљан напор да се уђе у дубље од епског одушевљења и заноса, он има успелих страна и сигурно ће наћи своје одушевљене читаоце.

Рад. Меденица

Мил. Мат. Затарац: *Платонке.* Песме. Београд 1930.

„Платонке“, збирка лирских песама, испеваних у слободном стиху, имају интиман, личан, аутобиографски карактер. Оне се деле на три циклуса: Аутофрагментарије, Песме којих се одричем и У грчу животне горчине. Кроз све циклусе провејава један исти тон, тон тешки, болни песимистички. Овај тон, не само све те циклусе него и све песме ове збирке, веже у једну недељиву целину. И он је обележје песникове индивидуалности, физиономија песникова дара. То је оно непосредно, оригинално, моћно, што избија из ауторове душе. И тај индивидуални акценат ствара вредност овим песмама, јер где он недостаје ту нема оригиналности, нити емоције, те ту не може бити ни трага од какве литерарне вредности.

Затарац опева себе, своје болно детињство, своју младост, љубав и њезин бол, разочарање, одрицање од живота, затим блуд, дубраву, брезе и јесењске плачне ветрове, вењење душе, осуђенике, путовање долином Лима, успомене на умрлу песникињу Гајдобранску и друге предмете.

Све песме одликују се песимизмом и социјалним дахом.

Песимизам избија скоро у свакој песми. Он долази отуда што што је песник изгубио веру у љубав и пријатељство, што му је живот друм страдања, што му је душа опаљена пламеном бола, разочарења и неверности. А социјални тон јавља се из тога разлога што Затарац има осећање сажаљења према патницима. Он са њима саосећа, преноси се у њихова осећања, у њихову душу. У те песме са изразом социалног расположења долазе: „Невини осуђени“ и „Расточено срце“.

Ова збирка песама, добрим својим делом, дише дахом непосредности, дахом личних доживљаја, дахом душе и њених осећања. То се осећа у песмама „Улицом и за столом“ и у „Путопису гладног песника“, које уз још неке, иду у најбоље песме ове збирке. Као доказ овоме што смо рекли, наиме да се, извесне од ових песама или извесна њихова места, купају мирисом осећања. Нека нам се дозволи навести неколико примера:

Пастиру мој добри,
Што будиш ову пролетњу ноћ засталу на цестама,
Хајде ми слиј болне крикове ове песме
У један писак фруле
И разнеси га твојим горама!
(Улицом и за столом)

или:

Дубраво моја зелена,
Што дахом лишћа у гранама
Разносиш моју тугу
(Кô песму славија)
Дај мало скровишта гладна, песнику,
Твоме несрећном другу!...
(Сетан кроз дубраву)

Као што се опажа, тон свих стихова је сетан, болан, пун горчине јада. И овакав тон звони кроз сву Затарчеву поезију.

Код Затарца каткад има суптилних нежних места, као што је ово:

Осмеси заборављених грагана лебде у ваздуху,
Дршћу и трепере кô несташна лира
Кô ветру да своје тајне шапћу...

Затим има јаких, емотивних стихова, натопљених лиризмом:

У мозгу пламса крвава факлља,
Пакленим жаром зенице небо пале,
У срцу расте глог и трње,
У души залеђена мора надања,
На длановима друмови прошлих и будућих страдања!...

Сви ови стихови, које смо навели, довољно дају сведочанства за Затарац има талента.

Но, међутим Затарац има не само осредње вредности, већ и слабих стихова, па и целих песама, као што су: „Мета“, „Додатак“, VI. Има и понављања. Каткада се понављају једни исти стихови као: „песник бескућник“ и „друмски несрећник“. Затим песник уноси стране речи као: егзалтирац, ретуширати, инјекција. Нашто употребљавати стране речи, кад се један књижевни језик не богати страним већ само домаћим речима, речима свежим, новим, које су узете са врела живога народног говора. Литерарни језик утолико се јаче оплемењује, подмлађује, освежава, уколико се у њему више уноси младих народних речи.

Али, ипак, поред ових мана, као што смо већ видели. Затарац има и добрих особина. Он је дао, у овој малој књизи, приличан број доста добрих стихова, строфа, па, можда није смело рећи, и добрих песама.

А. Мартиновић

БЕЛЕШКЕ

Ново коло књига Цанкарјеве дружбе

У Љубљани постоје четири књижевне дружбе: Мохорова (клерикална), Водникова (напредњачка) и Цанкарјева (социјалистичка). Готово све књиге, које се тамо објаве, морају бити у некој од тих библиотека, јер се иначе не може рачунати на добру продају. Ове три библиотеке издају само за своје претплатнике, којих има око сто двадесет хиљада укупно. Тако велики број читалаца омогућује издавање најбољих djела домаће и стране литературе и то у одличној техничкој изради, што је данас од велике важности, кад се има у обзир у како се лошој опреми издају често пута и добра дјела.

Најмлађа је Цанкарјева дружба, која је ове године издала друго коло књига. Она има и најмањи број пртплатника, али се ипак штампа у 20.000 примјерака, што је ријеткост за ма коју српско-хрватску

библиотеку. Њене су књиге укусно и умјетнички опремљене, са многим илустрацијама и фотомонтажама. У овоме колу су три књиге и један календар.

Прва је од познатог њемачког књижевника Ф. Ц. Вајсхофа „Komur ni dana izbira“ (стр. 121 и 8°), у којој је у четири приче описан живо и реалистички послијератни живот радника. Он износи „на видјело ситне догађаје, који се дешавају из дана у дан, мимо којих ми свакодневно пролазимо завезаних очију, да не би увидјели њихове трагичне патње“. Дјело је писано публицистичким стилом, који се одликује убједљивошћу изнесених догађаја и логичним развојем радње, који као непоправими закон реда поставља све на право мјесто. „Не описује само натуралистички биједу и живот, него показује пут којим треба да се иде“. Дјело је добро превео Павел Зорец.

Друга је књига „Ljudje z ceste“ од Јоже Крањца. Он, како сам каже, износи догађаје у два дана из свога живота. Упознао нас је са људима и догађајима, који нијесу свакидашњи, али су карактеристични за вријеме у коме живимо. Па не само то, његов Иван Мозина је уједно и борац и духовни вођ, али је и огледало које одбија зраку социјалне голотиње данашњице и засјењује очи, сатирући у њима живац, који није навикао на гледање биједе и неправде. Његови „Ludje z ceste“ (страна 120 8°, су обични, мало пабирчени али не измишљени и не извјештачени. Кад нијесу у фабрици и радионици они су увијек на улици, пред сталном опасношћу да постану и сами улица...

Трећа је књига „Poslјednji dnevi življenja“ (стр. 118 у 8°), коју је написао Ангело Церквеник по дјелу француског астронома Камила Фламериона. Фламерион није за астрономску науку учинио неких нарочитих заслуга, али је његова заслуга што је популаризовао ту научну грану. Ово дјело, које је прерадио познати млади књижевник Церквеник, на популаран и занимљив начин приказује како ће се завршити живот на земљи. Он је дјелу дао романску форму, те је тим постигао да ће бити приступачно и разумљиво свакоме. Нијесу изостале ни многе хумористичке и ироничне примједбе, које књизи дају један актуелан тон.

Као четврта књига иде календар са прилозима на 143 стране и мноштвом цртежа и илустрација. У прилогу сарађује, поред неколико мануелних радника, више млађих словеначких књижевника. Календар спада међу најљепше и најбогатије уређене књиге те врсте код нас. Нарочито су складно и укусно израђени цртежи и илустрације у чему све сличне публикације нарочито оскудијевају.

Ове четири књиге, које својом јевтиноћом (све четири 20 дин.) постају свакоме приступачне, више привлаче актуелношћу него умјетношћу, више убједљивошћу него дубином мисли и љепотом ријечи, али оне не издају претензије својих писаца ни у ком случају, јер њихове амбиције не иду даље од тога да задовоље моменталну потребу својих читалаца. Велики и највећи дио њиховог значаја лежи у томе.

Сав. М. Штед.

Станко Томашић: *Салон милостиве Кле*, (Загреб, Забавна библиотека, 1930).

Пишући овако приказе и рецензије који пут ми буде жао што се све мора оцјењивати тако негативно и тако лоше, али што могу. Покушам ли са чисто књижевне, умјетничке стране — зло. Ако поћи са идејне, друштвене, животне стране — још горе: беживотност, конструктивност, кабинетско филозофирање.

Его, Томашић је том свом роману написао један отворен, борбен и искрен предговор у форми аутобиографије. Он се тужи на немогућност дјеловања, на забашуривање истине, на лажи које владају и руководе наше прилике, културна и економска испољавања. Али из свега тога испада као да се Томашић борио својим дјелима против тога, да је у тим дјелима разоткривао те лажи и демаскирао их, да је ради свега тога непризнаван и запостављан, а уистину ствари изгледају сасма другачије.

Тако и тај роман. Неко разбацивање ријечи, фраза говорничких тирада, нека нестварна лица сва на истом нивоу, у истој реторичкој пози: као плесачица Меа тако пјесник, филозоф, фразер Кик; као варалица Вивис тако полусељак Том.

И на концу безброј хистеричких сцена, мистичних и патолошких појава, заплетаја и сукоба није речено ништа и није указано ни на шта.

Заиста, један згодан примјер како се може исписати на десетке страница а да се опет са свим тим не каже ништа.

И. Ф.

Драгутин Б. Илић: „*Прегршти вриска*“.

Непоетична, проста и банална исповест једног раскринканог живота. Сва заудара алкохоличним задахом драинштине. Само што се то преноси без смисла и неуметнички.

Међутим, из целе збирке, отскаче песма „Бунт“. У њој је сажето и оштро изражено једно савремено настројење; и то у буку крвног врења и сажетог умјетничког склопа.

Вл. Мил.

Ђуро Судета: *Мор*. (Загреб 1930).

Ђуро Судета, рано умрли хрватски лиричар, претставио нам се као талентовани млади пјесник у збиркама пјесама: „Осамљеним стазама“ (1924), „Кућице у долу“ (1926) и „Сутони“ (1929).

„Мор, фантастична приповијест“ први је уједно прозни рад прештампан из Хрватске просвјете у засебну књижицу.

Сама је приповијест писана видљиво почетнички и све што је донекле диже и спасава јест баш лирика, лирски моменти.

Иначе је садржај мало „фантастичан“; дапаче обрађиван и прошлосвакодневан до баналности: љубав сина неког управника шума

спрам власникове кћери. Њих дијели непремостива сталешка разлика. Под крај долази „фантастично“ у томе што тај син, иначе и школован, у својој несретној љубави одлази у шуму, поживини се, хода четвороношке и зубима коље сеоску пашчад.

Свакако тема сасма неинтересантна и разводњена. Напротив језик и начин приповиједања обећавао је доста. У неким описима природе, тјешња веза Морова са том природом: дрвећем, биљкама, животињама потсјећа у многоме на Кнут Хамсуна и држим да је његов утјецај видан. Задњи описи, кад се Мор већ сасма предао дивљем шумском животу, његово дружење са животињама, нарочито вучицом и вучићима, имају у себи доста од Киплинговог „Moglia“.

Кроз цијелу се књигу испољује једна доиста јака и пропаћена осјећајност, донекле и болећива, али то је разумљиво ради утицаја болести на младог њеног аутора.

И. Ф.

———

Радивоје Бојић: *Сјајан проналазак и друге приповетке*. Београд, 1930. Издање „Народне књижнице“ (бр. 48) стр. 56, цена 10 дин.

Овај мали и скромни прилог Бојића нашој приповетци иако не значи неку нарочиту добит, ипак је карактеристичан и заслужује пажње, тим пре што се у њему назиру извесне нити талента, који ће свакако у току времена, кристалишући се, доћи до виднијег и потпунијег израза.

Ведар хумор, који местимично тако снажно избија, течност и лакоћа приповедања, а донекле и пробраност мотива, чине ову књигу Бојића пријатном и занимљивом.

Р. В.

———

Франц Прешерн: *Крштење на Савици*, са словеначког препевао Т. Ђукић. Београд 1930 г. Издање часописа „Мисли“.

После успелог препева „Сонетног венца“, г. Ђукић је, пре кратког времена, препевао и у „Мисли“ објавио и Прешернов „Крст при Савици“. Тај нам се препев јавља сада као засебна књижница. Г. Ђукић је потпуно успео и дело је у преводу изгубило врло мало од своје лепоте.

Р. Р. В.

———

Јово Лендић: *Лирика*, (Загреб, 1930).

Од трију књига пјесама изашлих ове године у Загребу ова је још најслабија. Све мањкавости и лоше стране ранијих двију (Девчић: У мутне вечери, Димовић: Разлупано небо), као препјевавање, сувишак фраза и реторике, нагомилавање ријечи и слично, овдје су се сјединила у монотонију и беживотност стихова пуних плачљиве сентименталности, љубавних јадиковка, мисли, чежња, погледа неких тако постарих, тако безнадно унатраг. Као да за тог младог човјека не постоји више ништа, све је проживљено, све је пропаћено и све још

живи само у неким чезнутљивим споменима. Још [illegible] у родном „плавом граду“, туга мртве љубави, „трубадурски“ [illegible] све као да се живи на неком прошлостољетном [illegible] а не у буци, контрастима, лажима, у стварности, и то грубој [illegible] љивој, дватесетог вијека.

Не тражи се од данашњег пјесника да буде баш политички агитатор, да се баш нужно буни и указује на превару, обману, лаж на којима наше друштво изграђује своје појмове од морала, религије до човјечности и права, али, забога, тражи се ипак нека стварност, неки живот који ће провејавати кроз те стихове, неку ознаку, видљиву ознаку да је и књижевник, пјесник, човјек везан за друштво, околину, животне појаве и услове а не неко небулозно сањалачко биће не знам којега свијета, да осим тих својих интимних трзаја, немира осим љубави, чежња и машта и свих тих до зла бога испретураних и испретресаних ствари има неки шири хоризонт гледања на свијет, неки одређени став на збивања и ствари око себе.

А о том се већ почело мислити и код нас.

И. Ф.

———

„Пољана“ Богдана Чиплића. Нови Бечеј 1930 године; стр. необележене, цена ?

Генерација која се пре три-четири године почела јављати по часописима трећега и другога реда, долази, у последње време, све више до изражаја. Међутим, мало је њих обележило нечега својственог, карактеристичног; већина их је остало где су и били, на почетку. Ни г. Чиплић, иако нам се пласирао збирчицом, није дао неку цртицу, коју бисмо само код њега нашли, или бар мало заокружености, у чијим ће се концентрима развијати. После целе прочитане „Пољане“, човек ипак не зна шта би у њој подвукао. Но ипак, он не зна ни шта би од његовог нашао код другога; мотиви су колико туђи, толико и његови, неког нарочитог надахнућа нема, форма је најуобичајенија, речник просечан. Једино би песма „Руке“ потсетила на истоимену, успелу, социалну песму г. Р. Ђ. Зоговића. Као што видимо, г. Чиплић је и свој и туђ, свој, јер је оригиналан, а туђ, јер нема свога жига. Ипак, он се може читати; додуше, не пре ручка, онако у сутону, на клупи парка. На две-три стране бисмо се, шта више, и повратили. А то је једна врста успеха. Од слабих, управо врло слабих ствари, издвајамо неколико погођених песмица. Подвлачимо: „Ушће“, „Вир“ и „Врисак“. Друга је, иако једна од најмањих (два терцина, један дистих и један картен), ипак најуспелија ствар у збирци. У њој је дато оличење песникова бола:

> „Бол је мој грана у пролеће набубрела
> — што ми заклања трепетом сунце на очима —
> грана набубрела од сунца и сокова“.

Нису, затим, потпуно промашене ни „Бор у бури“, „Водопад“, („Вир“.) „Злочин“; у њима Г. Чиплић иако није дао неког

нарочитог импулса, ипак је ван оквира фриволног. Сада му није једина жеља да драгу, као у неким шаблонским, слабим стварима („Кроз окно“), макар и у мислима, три пут пољуби! Он иде даље, испитује себе и око себе. Додуше, требало му је мало више поетске снаге да би дао успелу слику исполина, Девајта, бора у бури („Бор у бури“). Овако, слика је у водњаковим бојама.

Судећи по „Пољани“, иако више слабој (упадљив је слаб речник (глагол, „лудати“ се?!) и граматика („*Залазе у магли* врхови ишчезлих шума, и т. д.), него успелој збирци, ипак не треба појаву Г. Чиплића поздравити као обичну хохштаплерско-литерарну продукцију млађих; ово, ако не због другога, а оно због њене ведрине свежине и оригиналности.

Р. Р. В.

Из администрације. Са овом свеском шаљемо свакоме претплатнику и наш чек с молбом да нам најкасније током децембра пошље претплату. (Стални сарадници, наравно нису обавезни слати претплату). Свима претплатницима од којих до краја године не добијемо претплату бићемо принуђени обуставити лист. Напомињемо да се *Записи* одржавају искључиво од претплате и да у првом реду до претплатника зависи уредно излажење листа. Сваки уредни претплатник је донекле и наш сарадник, јер омогућује материјално опстанак листа; неуредни претплатници само отежавају посао.

САДРЖАЈ

Страна

…ић Д.: Кнез Данило и питање сизеренства султанова над Ц. Г. (2 325
…ић Р.: Мируна и њене козе (приповетка) 343
…—Делибашић,: Очи моје, Подне (песме) 352
…: Сиромаси (песма) 353
…: Повратак у напуштени дом (песма) 353
…: Стогодишњица црногорског Сената 355
… Ст. Жупић: Песник беле радости (крај) 363

…ЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР
… старо писмо дубровчанима (Д. Велимировић) 370
…писка Владике Рада с Али-пашом (Д. Вуксан) 371

…ЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:
Ст. Живадиновић: „Карађорђе“ (Р. Меденица) — Мил. Матовић Заточ…: „Платонке“ (А. Мартиновић) 377

…ШКЕ:
… коло књига Цанкарјеве дружбе (С. М. Шт.) — С. Томашић: „Прегршти …“ „Салон милостиве Кле“ (И. Ф.) — Д. Б. Илић: „Сјајан прона…“ (… Мил.) — Ђ. Судета: „Мор“ (И. Ф.) — Р. Бојић: „Сјајан прона… и друге приповетке“ (Р. В.) — Ф. Прешерн: „Крштење на Са…“ (Р. Р. В.) — Ј. Лендић: „Лирика“ (И. Ф.) — Б. Чиплић: „Пољана“ (Р. Р. В.) — Из администрације 383